

كشف الباري
عمّا في
صحيح البخاري

تصنیف

حضرت مولانا سلیم اللہ خان

کشف الباری

عما فی

صحیح البخاری

کتاب التفسیر

تالیف ← صدر وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان مدظله العالی
شیخ الحدیث جامعه فاروقیه کراچی

ترتیب وتحقیق ← مولانا ابن الحسن عباسی استاذ جامعه فاروقیه کراچی

ترجمه ← مولانا شاه فیصل فاضل وفاق المدارس، امدادالعلوم

خصوصیات

جلد ۱۱

① داحادیثو تخریج
② د تعلیقات بخاری تخریج کول
③ د اسماء الرجال مختصر تعارف
④ دګرانو لغاتو لغوی صرفی او نحوی حل
⑤ ماقبل باب سره د ربط په باره کښې پوره تحقیق
⑥ د شرحې د هرې خبرې په حاشیه کښې حواله ورکول
⑦ د ترجمة الباب مقصد په بیانولو کښې پوره تحقیق
⑧ د مختلفو مذاهبو تحقیقی بیان او بیا د مذهب حنفی ترجیح
⑨ دحدیث اطراف بیانول چه په بخاری کښې داحدیث په کوم کوم ځائې کښې دې.

خورونکی فیصل کتب خانه محله جنګی پیښور
موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵

فهرست مضامین

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

تفسیر سورة الْمَائِدَةِ

شمیره	مضمون	صفحه

تفسیر سُورَةُ طٰهٰ

تفسیر سُورَةُ الْأَنْبِيَاءِ

تفسیر سُورَةُ الْحَجِّ

تفسیر سُورَةُ الْمُؤْمِنُونَ

تفسیر سُورَةُ النُّورِ

تفسیر سُورَةُ سَبَإٍ

تفسیر سُورَةُ يٰس

تفسیر سورة الصافات

تفسیر سُورَةُ ص

شمیره	مضمون	صفحه

تفسیر سورة الحُجُرَاتِ

تفسیر سُورَةُ ق

تفسیر سُورَةُ وَالذَّارِيَاتِ

تفسیر سُورَةُ وَالطُّور

شميره	مضمون	صفحه

تفسير سورة الرَّحْمٰن

تفسير سورة الواقعه

تفسير سُورَةُ الْحَدِيدِ

تفسير سُورَةُ الْمُجَادَلَةِ

تفسير سورة الحشر

شمیره	مضمون	صفحه

عرض د مرتب

باسمه الکریم حمدًا ومصلیـًا: د حضرت شیخ الحدیث زید مجدهم د اخلاص ،او په نیمې صدۍ باندې مشتمل د هغوی د اوږد تدریسي ژوند د برکته او د ټولو نه زیات د الله جل شانه په فضل او کرم سره . کشف الباری. ته چه په علمي حلقو کښې کوم مقبولیت حاصل شو په دې سره زمونږ حوصله اوچته او د محنت جذبه تازه شوه ،د کتاب المغازی نه تقریبا درې کاله پس کتاب التفسیر ستاسو په خدمت کښې پیش کولې شي ،د ترتیب او تدوین او تحقیق او مراجعت مرحله تقریبا په کال یا ددې نه په زیاته موده کښې مکمل کیږی،خو ددې نه پس د کتابت تصحیح او نور طباعتي لوازمات هم دومره موده اخلي ،د کومو حضراتو چې د کشف الباری جلدونو ته ډیر انتظار دې.مونږ ته د هغې پوره احساس دې خو د تاخیر څه وجوهات څه داسې دی چه د معیار برقرار ساتلو په صورت کښې ددې نه بغیر بله لار نشته،خو بیا هم زمونږ کوشش اراده او د الله جل شانه نه هم دا دعا ده چه د دوو جلدونو په مینځ کښې د انتظار دا وقفه کم نه کمه شي.

د کشف الباری په دې جلد کښې د ترتیب او تحقیق هم هغه انداز دې کوم چې په کتاب المغازی کښې ذکر شوې وو.البته څو څیزونه داسې دی کوم چې د کتاب التفسیر ددې جلد سره مخصوص دی.او د کتابت د مطالعې نه وړاندې هغه د نظر وړاندې ساتل پکار دی.

① امام بخاری رحمه الله په کتاب التفسیر کښې د قرانی الفاظو انتخاب کوی خو پوره آیت نه ذکر کوی مونږ چې د متن په طور کومه نسخه اختیار کړې ده په هغې کښې د هر قرانی لفظ ته مخامخ د هغې لفظ آیت نمبر مو لیکلې دې ،او ددې نه پس د امام بخاری رحمه الله تشریح لیکلې شوې ده. بیا وړاندې هغه قرانی لفظ چې په کوم آیت کښې واقع شوې وو،نو د هغه پوره آیت یا د هغې ضروری حصه او د هغې ترجمه لیکلې شوې ده،کومه چې زیاته د بیان القران نه اخستې شوې ده. ددې نه پس امام بخاری رحمه الله چې ددغه لفظ کومه معنی بیان کړې وی د هغې تشریح شوې ده ،ددې سره عام طور د دغه آیت سره متعلق تفسیر عثمانی رحمه الله فوائد هم د فائدې پوره کولو د پاره لیکلې شوې دی.

② امام بخاری د هر آیت تفسیر نه دې کړې بلکه د خپل مخصوص مزاج مطابق ئې د منتخب آیاتونو او الفاظو تفسیر کړې دې،په دې کښې چې کوم الفاظ او ایتونه گران وو یا د هغې په تفسیر کښې د مفسیرنو رائې گانې مختلف دی هلته په خصوصیت سره په هغې کښې اهمو رائې گانو او قول راجح جمع کولو کوشش شوې دې

③..امام بخاری که چرته مرجوع تفسیر کړې وی نو هغه هم په نښه کړې شوې دې،

④..کوم احادیث چه تیر شوې دی د هغې د تشریح التزام نه دې کړې شوې او اکثر خودلې شوې دی چې دا حدیث په فلانکی ځائې کښې تیر شوې دې .

⑤..یو اهم کار دا کړې شوې دې (کوم چه په کتاب المغازی کښې نه دې کړې شوې) چه په کتاب التفسیر کښې امام بخاری رحمه الله کوم حدیث په اول ځل ذکر کړې وی،او په صحیح بخاری کښې وړاندې د هغې ذکر نه وی راغلې نو مونږ په حاشیه کښې د هغه حدیث تخریج

کړې دې او دا مو خودلې دی چې دا حدیث په صحیح بخاري کښې کوم کوم ځائې کښې موجود دې، او په اصحابو سته کښې نورو کومو حضراتو دا ذکر کړې دې ،که په اصحاب سته کښې د امام بخاري نه سوا بل چا دا نه وی ذکر کړې صرف امام بخاري ذکر کړې وی.نو د هغې هم وضاحت کړې شوې دې.

⑥ په ابتداء کښې د امام بخاري رحمه الله په کتاب التفسیر باندې یو نظر ،په عنوان سره احقر د کتاب التفسیر یو تعارف لیکلې دې.په کوم کښې چې د کتاب التفسیر په مآخذ او اسلوب او انداز باندې رڼرا اچولې شوې ده.

د شیخ الحدیث دامت برکاتهم وجود باسعادت زمونږ د پاره ددې کار ګرانې لارې روښانه کوي .لوستونکو ته د حضرت شیخ د صحت او عافیت او د عمر اوږدوالی د پاره د خصوصي دعاګانو درخواست دې چې دا کار ددوی د شفقت او د سیوری لاندې مکمل شی.د خپل مستقبل نه هر وخت بې خبره انسان د همت او دعا نه سوا نور څه کولې شي .عزم او همت او د رب العزت په دربار کښې د توفیق دعا کول د انسان د پاره د یو کار د تکمیل سرمایه او په فانی ژوند کښې د امید د رڼراګانو آواز جوړیدې شی چه...

ہمیں خبر ہے کہ ہم ہیں چراغ آخر شب — ہماری بعد اندھیرا نہیں اجالا ہے

ابن الحسن عباسی ۲۵شوال۱۴۱۸

....

د امام بخاري په کتاب التفسیر باندې یو نظر[ازمرتب]

د حدیث په کتابونو کښې د صحیح بخاري یو منفرد انداز دې ،امام بخاري رحمه الله په خپل صحیح کتاب کښې دکتاب التفسیر دپاره یو لویه حصه خاص کړې ده،او په یو خاص اسلوب او مخصوص انداز کښې ئې د قرانی آیاتونو او د کلماتو مفرداتو تفسیر او تشریح ئې کړې دد.مونږ دلته د امام بخاري رحمه الله د کتاب التفسیر په څو اړخونو باندې یو تعارفی نظر اچوو.

① د امام بخاري د کتاب التفسیر ماخذ څه دې؟

② په فن تفسیر کښې ددې حیثیت او مرتبه څه ده؟ ③ د امام اسلوب او انداز څه دې؟

د امام بخاري د کتاب التفسیر ماخذ: د امام بخاري د کتاب لوئې ماخذ احادیث صحیحه دی.امام ته چې د خپلو شرطونو مطابق د قرانی آیتونو او تفسیر متعلق کوم احادیث میلاؤ شوې دی امام هغه په کتاب التفسیر کښې ذکر کړې دی، او څه احادیث ئې د خپل عادت مطابق د معمولی مناسبت سره هم ذکر کړی دی. د صحیح البخاري په کتاب التفسیر کښې پنځه سوه اته څلویښت مرفوع احادیث دی .په دې کښې څلورسوه او پنځه شپیته احادیث موصول او باقی تعلیقات دی.په دې کښې څلور سوه اته څلویښت احادیث مکرر دی.او سل حدیثونه هغه دی کوم چې په اول ځل راغلې دی .د امام بخاري د کتاب التفسیر د احادیثو په ذخیره کښې شپږ شپیته احادیث متفق علیها دی.یعنی امام بخاري هم د هغې تخریج کړې دې او د صحابو او تابعینو وغیره پنځه سوه او اتیا آثار په دې کښې راغلې دی[1]

[1] فتح البخاري(۷۴۳/۸)۔

تر څو چې د قرانی الفاظو د تشریح او د کلمات مفرده د تفسیر تعلق دې ،نو په دې حصه کښې ددوی زیات تر ماخذ د دویمې او درېمې صدئی مشهور امام لغت ابوعبیده معمر بن المثنی کتاب مجاز القران دې.

مولانا انورشاه کشمیری رحمه الله فرمائی: ‹‹کان عنده مجاز القران لابی عبیدة معمر بن المثنی فاخذ منه تفسیر المفردات وذلك ایضا بدون ترتیب وتهذیب فصار کتابه ایضا علی وزن کتاب ابی عبیدة فی سؤ الترتیب، والرکة، والاتیان بالاقوال المرجوحة و الانتقال من مادة الی مادة ومن سورة الی سورة فصعب علی الطالبین فهمه، ومن لایدری حقیقة الحال یظن ان المصنف اتی بها اشارة الی اختیاره تلك الاقوال المرجوحة مع انه رتب کتاب التفسیر کله من کلام ابی عبیدة، ولم یعرج الی النقد اصلا›› [1]

تقریبا دا خبره مولانا د بدر عالم میرتهی په ،ترجمان السنة ، کښې لیکلې ده هغوی لیکی امام بخاری چې په کتاب التفسیر کښې چې کوم لغات نحو او تراکیب نحویه نقل کړې دی په خپله د هغوی د طرف نه نه دی بلکه د هغوی د طرفه هغه حصه ده کوم چې هغوی په خپلو اسنادو سره روایت کړې دی.اصلی خبره داده چې امام بخاری سره د ابوعبیده کتاب التفسیر موجود وو .امام موصوف دا ټول کتاب التفسیر د څه تنقید او انتخاب نه بغیر بجنسه راوچت کړو او په خپل کتاب کښې ئې ذکر کړو .نو څومره اقوال مرجوحه چې په اصل کتاب کښې موجود وو نو هغه هم ټول دلته نقل شو.اهل علمو ته ښه معلومه ده چې په کتاب التفسیر کښې په ډیر مقاماتو کښې په حل لغات کښې تسامح هم شوې دې اقوال مرجوحه هم نقل شوې دی.او ددې په ترتیب کښې هم ډیر اختلاف واقع شوې دې ،خو امام بخاری په خپله ددې جمله نقائصو نه بری دې که په هغوی باندې ذمه واری راځی نو په ابوعبیده باندې راځی ،د امام بخاری د کتاب د علو صحت په باره کښې چه کومه دعوی ده.دا د هغه احادیث مرفوعه متعلق ده کوم چه په دې کښې په اسناد سره امام پخپله روایت کړې دی، د هغه اقوالو متعلق نه ده کوم چه د اسناد نه بغیر د یو طرف نه په کتاب کښې نقل شوې دی۔

[ترجمان السنة۳/۵۵۸،۵۵۷]

دې دواړو عبارتونو حاصل دا راووتلو چې امام بخاری د کلمات مفرده په تفسیری حصه کښې بعینه د ابوعبیده کتاب ،،مجاز القران،، اخستې دې ،خو دا خبره د وضاحت محتاج ده ،ددې وضاحت نه وړاندې مناسب معلومیږی چې د ابوعبیده معمر بن المثنی په کتاب ،،مجاز القران،، باندې یو نظر واچولې شی

ابوعبیده معمر بن المثنی او د هغوی تفسیر،،مجازالقران د ابو عبیده پیدائش په ۱۱۰ ھ کښې په هغه شپه شوې وو په کومه شپه چې د حضرت حسن بصری رحمه الله وفات شوې وو،[2] یعنی په کومه شپه چې د علم او زهد مایه فخر یو عظیم انسان دنیا ته الوداع اووئیل.هم هغه

[1] فیض الباری(۱٤۹/٤)۔

[2] سیر اعلام النبلاء ۹/٤٤۵)۔

شپه د علم او لغت یو بل لوی انسان د راتلو مطلع جوړا شوه، د الوداع او استقبال دا نظام ددې فانی دنیا هغه رښتینې او ابدی حقیقت دی کوم چې همیشه د پاره د انسانو د سترګو نه پټ وی، د رجالو په کتابونو کښې د ابوعبیده نسب «معمر بن المثنی ابوعبیده التیمی البصری النحوی العلامة مولی بنی تیم بن مرة» [۱]

د ابوعبیده په شیوخو کښې هشام بن عروة، روبه بن العجاج او ابی عمر بن العلاء داخل دی او علی بن المدینی ابو عبید قاسم بن سلام او عمر بن شبه د ابوعبیده نه روایت اخستې دې [۲] ابو عبیده معمر مقدم دې، او ابو عبیده قاسم د دوی نه مؤخر دې [۳] د حضرت کشمیری رحمه الله په تقریر «فیض الباری» کښې ابوعبید قاسم لیکلې شوې دې [۴] دا تسامح دې، په فیض الباری کښې څه تسامحات دی ددې تصحیح ددې مرتب مولانا بدر عالم میرتهی رحمه الله کول غوښتل خو هغه د تصحیح نه وړاندې د آخرت په مسافرو کښې شامل شو [۵]-

د ابوعبیده معمر بن مثنی په علم او فضل کښې شک نشته خو په علم حدیث کښې هغوی ته څه اوچت مقام نه دې حاصل، علامه ذهبی رحمه الله په «سیر اعلام النبلاء» کښې ددوی تذکره کړې ده او ورسره ئې دا هم لیکلې دی چې «لم یکن صاحب حدیث وانما اوردته لتوسعه فی علم اللسان وایام الناس» [۶]

یعنی ابوعبیده محدث نه وو ما دده تذکره ددې وجه اوکړه چې دوی په لغت او د خلقو په تاریخ کښې وسیع علم لرلو.

علامه جاحظ ددوی په باره کښې فرمائی «لم یکن فی الارض جماعی ولا خارجی اعلم بجمیع علوم من ابی عبیدة» [۷] یحیی بن معین فرمائی لیس به باس [۸]

---

[۱]) تهذیب الکمال (۲۷/۳۱، ۳۱۷) وسیر اعلام النبلاء (۹/۴۴۵) وفیات الاعیان (۵/۲۳۵)-

[۲]) سیر اعلام النبلاء (۹/۴۴۵ و ۴۴۶)-

[۳]) د ابوعبیده قاسم بن سلام پیدائش په ۱۵۰ هـ انظر وفیات الاعیان ۴/۶۲) د ابوعبیده د پیدائش کال ۱۱۰ هجری دې-

[۴]) فیض الباری (۴/۱۴۹)-

[۵]) مولانا محمد منظور نعمانی رحمه الله لیکی، راقم مسطور ته ذاتی طور معلوم دې چې په خپله حضرت مولانا بدر عالم رحمه الله ته ددې احساس وو چې په دې کښې تسامحات دی، او هغوی د مدینې طیبې د قیام په زمانه په دې باندې د نظر ثانی د اصلاح او تصحیح کار شروع کړې وو خو لږ کار یې کړې وو چې په دې کښې د آخرت کور طرف ته منتقل شو، اوګورئی شیخ محمد عبد الوهاب او د هندوستان علمائی حق (۱۱۱)

[۶]) سیر اعلام النبلاء (۹/۴۴۵)-

[۷]) تاریخ بغداد ۱۳/۲۵۲) وسیراعلام النبلاء (۹/۴۴۶) وتهذیب الکمال (۲۸/۳۱۸) والبیان والتبیین (۱/۳۳۱)

[۸]) میزان اعتدال ۴/۱۵۵ وفی السیر ۹/۴۴۸، وقیل کان یمیل الی المرد، وفی حاشیة بغیة الوعاة ۲/۲۹۵ قال الاصمعی دخلت انا وابوعبیدة یوما المسجد فاذا علی السوانة التی یجلس...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه.

دارقطنی فرمائی «لاباس به الا انه یتهم بشئ من رای بالخوارج ویتهم بالاحداث»[1]
ابوالعباس مبرد فرمائی .ابوعبیده د خوارجو نظریه لرله [2]
ابوحاتم سجستانی فرمائی .ابو عبیده به په ما باندې خاص نظر کولو چې هغه څه د سجستان خارجی ګڼړلم [3]
علی بن مدینی ددوی د روایت صحت منل [4] او ابن حبان په کتاب الثقات کښې ددوی ذکر کړې دې [5]
د جرح او تعدیل تله کښې ددوی تله خو درنه نه ده البته ددوی تبحر .علمي وسعت .معلومات او لغوی مهارت باندې د ټولو اتفاق دې علامه ذهبی ددوی د تذکرې په آخر کښې لیکلې دی .

قلت قد کان هذا المرء من بحور العلم و مع ذلك فلم یکن بالماهر بکتاب الله ولا العارف بالسنة رسول الله ﷺ ولا البصیر بالفقه ،واختلاف ائمة الاجتهاد بلی وکان معانی معرفة حکمة الاوائل والمنطق واقسام الفلسفة[6]
په عربئ کښې ددوی مهارت منلې شوې وو خو عجیبه داده چې په خپل ځان باندې د اعتماد په وجه به ئې بعضې وخت قران کریم او شعر غلط لوستل .وئیل یې «نحو محدوده» [7]
د عربو سره د دوی څه محبت نه وو.چا دده نه تپوس اوکړو چې ته د هر چا په نسب کښې خبرې کوې نو ستا پلار څوک وو.؟نو وئیل ئې چې زما پلار به وئیل چې د هغوی پلار د باجروان [8] یهودی وو [9] د ابوعبیده په طبیعت کښې سختی دومره زیاته وه چې ددوی اکثر معاصرین

...بقیه ازحاشیه گذشته] علینا ابوعبیدة مکتوب علی نحو من سبعة اذرع:

صلی الاله علی لوط وشیعته اباعبیدة قل بالله امینا

فقال لی یا اصمعی امح هذا فرکبت ظهره ومحوته بعد ان اثقلته الی ان قال اثقلتنی وفطعت ظهری فقلت له قد بقی..لوط..فقال من هذا نفر به ثم قلت قد بقیت الطاء هی شر الحروف هذا البیتوکان الذي کتب هذا ابونواس ،بعده بیت ثان: فانت عندی بلا شک بقیة منذ احتملت وقد جاوزت سبعینا)-

[1] وانظر وفیات الاعیان (۲۴۲/۵)-

[2] فهرست ابن ندیم (۵۹)-

[3] سیر اعلام النبلاء (۴۴۷/۹) وانباء الرواة (۲۸۱/۳)-

[4] تاریخ بغداد (۲۵۷/۱۳)_.

[5] (۱۹۶/۹)-

[6] سیر اعلام النبلاء۹/۴۴۸)-

[7] فهرست ابن ندیم ۵۹ وفیات الاعیان ۲۳۵/۵)-

[8] باجروان قریة من دیار مضر بالجزیره من اعمال البلیغ ،باجروان ایضا مدینة من نواحی باب الابواب قرب شیروان عندها عین حیاة التی وجدها الخضر علیه السلام وقال هی قریة التی استطعم موسی والخضر علیهما السلام اهلها (وانظر معجم البلدان (۳۱۳/۱)-

[9] تهذیب الکمال ۳۱۷/۲۸ والفهرست لابن الندیم ۵۹ وبغیة الوعاة (۲۹۵/۲)-

ددوی نه خفه وو او چې کله ددوی وفات اوشو نو ددوی په هم عصرو کښې څوک دده جنازې ته لانړل[1] ددوی په تاریخ وفات کښې مختلف اقوال دی کال ۲۱۳، ۲۱۱، ۲۱۰، ۲۰۹ هجری[2] او د تصنیفاتو شمیر ئې تقریبا دوه سوه دې[3] ابن الندیم په ،،الفهرست،، کښې د یو سل پنځوؤ کتابونو نومونه شمارلې دی[4]

مجاز القران: په مجاز القران کښې هغوی د قران کریم د الفاظو مفرده تشریح او لغوی معنی بیان کړې دی.په دې باره کښې هغوی لغت او عربی تعبیراتو بنیاد جوړ کړې دې ددې وجه ددوی د زمانې څه اهل علمو دا په تفسیر بالرائی کښې داخل ګڼړل .د اصمعی ،ابوحاتم و زجاج او ازهری وغیره هم دا موقف وو[5]

علامه ابن خلکان په وفیات الاعیان کښې لیکلې دی چې امام اصمعی به د ابوعبیده په باره کښې فرمائیل چې دا کس د کتاب الله تفسیر بالرائ کوی یو ځل ابوعبیده د اصمعی مجلس ته حاضر شو او وې ونیل چې (خبز) څه شې دې؟ اصمعی جواب ورکړو **هو الذی تخبزه وتأكله** یعنی څه چې ته خورې او هغه خبز دې .ابو عبیده اوونیل چې تاسو د کتاب الله تفسیر په رائې باندې کړې دې په قران کریم کښې دې (**انی ارانی احمل فوق راسی خبزا**) کښې تا د خبز تشریح په خپلې رائې سره کړې ده اصمعی اوفرمائیل چې دا تفسیر بالرائې نه دې بلکه زما په نیز یو څیز ښکاره وو کوم چې ما بیان کړې دې.ابوعبیده اوفرمائیل تا چې په مونږ باندې د تفسیر بالرائې کوم عیب لګولې هغه هم زمونږ په نیز یو ښکاره څیز وی کوم چه مونږ بیان کوو[6]

د معاصرینو د تنقید باوجود په دې کښې شک نشته چې د ابوعبیده ،،مجاز القران،، د اول نه مصدر او مرجع پاتې شوې دې، هم دا وجه ده چې ابن قتیبه په ،،مشکل القران،، کښې طبری په ،،تفسیر،، کښې ،ابن النحاس په ،،معانی القران،، کښې ،ابن درید په ،،الجمهرة،، کښې ،جوهری په ،،صحاح،، کښې او امام بخاری په کتاب التفسیر کښې د ،،مجاز القران،، نه استفاده کړې ده.

یو غلط فهمی د مجاز القران،، په نوم باندې څه خلقو ته دا غلط فهمی کیږی چې په دې کښې د قران کریم هغه مقامات بیان شوې دې په کومو کښې چې الفاظ د حقیقی معنی په ځائې په مجازی معنی کښې مستعمل دی[7] خو دا صحیح نه ده بلکه ابوعبیده د قرانی ایاتونو تفسیر کوی او داسې الفاظ استعمالوی (مجازه کذا) تفسیره کذا ،معناه کذا) نو د

---

[1]) شرح مقامات لشریشی (۲)-

[2]) وفیات الاعیان ۲٤٦/۵ وبغية الوعاة ۲۹٦/۲)-

[3]) وفیات الاعیان ۲۳۸/۵)-

[4]) فهرست ابن الندیم ۵۹-٦۰)-

[5]) مقدمة جاز القران ۱٦-۱۷)-

[6]) وفیات الاعیان (۲۳۷/۵)-

[7]) تاریخ تفسیر ومفسرین ،انظر صفحه ٦۲)-

مجاز د کلمې نه د لفظ مورد استعمال ،طریقه تعبیر او د هغې مصداق مراد دې د متاخرینو په نیز د مجاز اصطلاحی معنی مراد نه ده هم دا وجه ده چې حضرت کشمیری رحمه الله فرمائی

رثم ان المجاز فی مصطلح القدماء لیس هو المجاز المعروف عندنا بل هو عبارة عن موارد استعمالات اللفظ ومن ههنا سمی ابوعبیدة تفسیره بمجاز القران)[1]

په مجاز باندې د تحقیق او تعلیق کار کونکی د ترکی علامه فواد لیکلی:

وان کلمة المجاز عنده عبارة عن الطرق التی یسلکها القران فی تعبیراته وهذا المعنی اعم بطبیعة الحال من المعنی الذی حدده علماء البلاغة لکلمة المجاز فیما بعد)[2]

د ابوعبیده په مجاز القران او د بخاری په کتاب التفسیر کښې وجوه فرق

① د قرانی الفاظو د تشریح او کلمات مفرده په تفسیر کښې د امام بخاری زیات تر ماخذ هم دا ..مجاز القران.. دې خو ددې مطلب هر گز دا نه دې چې امام د ابوعبیده د ..مجازالقران.،، نه سوا د بل څه نه استفاده نه ده کړې، امام بخاری د کلمات مفرده په تفسیری حصه کښې د حضرت ابن عباس ،سعید بن المسیب، مجاهد، عکرمه، ابوالعالیه، زید بن اسلم، ابومیسره، حضرت حسن بصری وغیره اقوال هم ذکر کړې دی.دلته ددې صرف یو مثال اوګورئی په سوره هود کښې د کلمات مفرده په تشریح کښې امام بخاری لیکی:

قال ابن عباس رضی الله عنهما عصیب: شدید..وقال مجاهد (فلا تبتئس) تحزن ،وقال ابومیسرة (الاواه) الرحیم بالحبشیة، وقال الحسن (انك لانت الحلیم الرشید) یستهزؤن به، قال ابن عباس رضی الله عنهما (اقلعی) امسکی و(وفار التنور) نبع الماء وقال عکرمة وجهه الارض)

② دابوعبیده په مجاز القرآن کښې په استشهاد کښې کثرت سره اشعار کوی لیکن امام بخاری په استشهاد کښې صرف یوڅو ځایونو کښې اشعار ذکر کړی دی.

③ د ډیرو کلماتو تشریح امام بخاری کړې ده خو ابو عبیده نه ده کړې او څه الفاظ ابو عبیده بیان کړې دی خو امام بخاری هغه نه دی اخستې،مثلا په سورة هود کښې (من لدن حکیم) کښې د(لدن) تشریح په ،،مجاز القران.. کښې شته خو په بخاری کښې نشته،ددې په عکس هم په سورة عد کښې په آیت نمبر ۱۲ کښې د (السحاب الثقال) تشریح په بخاری کښې شته خو په مجاز القران کښې نشته. د سورة ابراهیم د آیت نمبر ۷ کښې (واذکرو نعمت الله علیکم) امام بخاری د ابن عیینه نه نقل کړې دی او په آیت ۳۴ د (من کل ما سالتموه) تفسیر ئې د مجاهد نه نقل کړې دې خو په مجاز القران کښې دا دواړه نشته.

[1]) فیض الباری(۶/۱۶۹)-

[2]) مقدمة مجاز القران ..۱۹)-

④ د مجاز القران او کتاب التفسير په تعبيراتو کښې هم څو ځايه فرق موجوديږي، د طوالت د وجه نه مثالونه پريښودلې شي.
د فرق ددې وجوه په وجه خو دا وئيل محل د نظر دې چه امام بخاري د ابوعبيده ،،مجاز القران،، بعينه راوچت کړې دې البته دا وئيلې شي چې امام بخاري زياته استفاده د ابوعبيده د مجاز القران نه کړې ده هم دا وجه ده چې په څو ځايونو کښې د ابوعبيده په تقليد کښې د امام بخاري نه هم د لغات په حل کښې تسامح شوې دې.

په سورة بنى اسرائيل کښې دى (ان قتلهم كان خطا كبيرا) په دې کښې د لفظ (خطا) تشريح کوى ،امام بخاري ليکى (خطئا اثما وهو اسم من خطئت الخطاء ،مفتوح مصدره،،من الاثم بمعنى اخطات) امام دلته درې خبرې د ابوعبيده په اتباع کښې کړې دى او په درې واړو کښې غلطى شوې ده
①(خطا) دخا کسرې سره دې ته دوى اسم مصدر وئيلې دى حالانکه دا مصدر دې ②(خطا) د خا فتحې سره دې ته دوى مصدر وئيلې دى حالانکه دا اسم مصدر دى ③ او خطئت ته هم دوى د (خطآت) معنى ورکړې ده ،حالانکه د اولنى معنى په قصد سره د ګناه کولو .او د دويم معنى بغير د قصد سره ګناه کولو راځى.(1)

په سورة يوسف کښې (واعتدت لهن متكا) کښې په لفظ د (متكا) کښې يو قراءت د حضرت مجاهد نه د تاء د سکون سره (متكا) منقول دې ددې معنى اترج او وره سنګتره ده. امام بخاري د ابوعبيده په اتباع کښې ددې قراءت ترديد کړې دې او فرمائى چې د (متكا) معنى د عربو کلام کښې وړه سنګتره نه راځى حالانکه حقيقت دادې چې ددې معنى سنګتره راځى ،علامه عينى رحمه الله په دې باندې تبصره کوى او فرمائى (وقلد اباعبيدة والافة من التقليد) امام بخاري د ابوعبيده تقليد کړې دې او د غلطئ دا آفت د تقليد د وجه راغلې دې(2)

د امام بخاري د کتاب التفسير اسلوب او انداز: ① دصحيح بخاري د کتاب التفسير مجموعى اسلوب څه داسې دې چې په شروع کښې عام طور امام د سورة د منتخب کلمات مفرده تشريح او لغوى معنى کوى بيا د مختلف آيات کريمه لاندې بابونه قائموى او احاديث ذکر کوى خو په دې کښې ددوى څه متعين اصول نشته،د کلمات مفرده تشريح کله ځنګه چې په ابتدا کښې کوى دغه شان د څو بابونو او احاديثو ذکر کولو نه پس هم کوى.
② د قرانى کلماتو په تشريح کښې د آياتو د ترتيب خيال نه کوى بلکه بغير د څه ترتيب نه کلمات ذکر کوى نو د روستو آياتونو د کلماتو تشريح وړاندې او د وړاندې آياتونو تشريح روسته راځى.
③ داسې هم کيږى چې د يو سورة د کلماتو مفرده په تشريح کښې د بل سورة کلماتو ته منتقل شى په دې انتقال کښې بيا دوه قسمه الفاظ ميلاويږى يو هغه په کوم کښې چې د

---

(1) عمدة القارى (۱۸/۳۱۰)-
(2) عمدة القارى (۱۹/۲۰)-

منتقل کيدو څه وجه او مناسبت موجود وی او بل هغه چې په هغې کښې څه مناسبت او وجه په پوهه کښې نه راځی د دواړو مثالونه اوګورئ:

(الف) د سورة مائده په تفسير کښې د سورة آل عمران د آيت نمبر ۵۵ کښې واقع لفظ (متوفّيك) معنی بيانوی.د سورة مائده د ايت نمبر ۱۱۷ کښې دی (فلما توفيتني كنت انت الرقيب عليهم) په دې کښې د (توفيتنی) مناسبت سره امام دسورة ال عمران لفظ(متوفّيك) طرف ته منتقل شوې دې،

په سورة انعام کښې (فان استطعت ان تبتغي نفقا في الارض) په دې لفظ د (نفقا) تشريح امام بخاری په سورة نساء کښې ذکر کړې ده ،ځکه چې په سورة نساء کښې دی (ان المنافقين في الدرك الاسفل من النار) چونکه (نفق) د منافقين مشتق منه دې ،په دې مناسبت سره سورة نساء نه سورة انعام طرف ته منتقل شوې دې

په سورة حجر کښې دی (كما انزلنا على المقتسمين) د(المقتسمين)تشريح کوی او په دې کښې د سورة اعراف د آيت (وقاسمهما اني لكما لمن الناصحين) کښې د لفظ (قاسمهما) تشريح کوی ،هم په دې مناسبت سره بيا د سورة نمل آيت (قالو تقاسموا بالله)کښې د(تقاسموا) کلمه راوړی.

په (تبت يدا ابي لهب وتب) د (تبت) معنی بيانوی بيا فرمائی (تباب: خسران،وتتبيب: تدمير)تباب د سورة غافر په ايت کښې واقع شوې دې (وما كيد فرعون الا في تباب) او تتبيب د سورة هود په ايت نمبر ۱۰۱ کښې دې (وما زادوهم غير تتبيب) غرض دا چې امام بخاری د کلمات مفرده په تشريح کښې د يو سورة نه بل سورة ته په مختلفو مناسبتونو سره منتقل کيږی خو څه مقامات داسې هم دی چې هلته د منتقل کيدو مناسب او څه وجه په پوهه کښې نه راځی.

(ب) مثلاً د سورة انعام تفسير کوی (سرمدا) دائما حال دا چه دا د سورة قصص آيت ۷۱ کښې واقع دې (قل ارايتم ان جعل الله عليكم النهار سرمدا الى يوم القيامة) د سورة قصص دا الفاظ چه ئې په سورة انعام کښې راوړې دی ،ددې متعلق علامه عينی فرمائی (لا مناسبة لذكر هذا ههنا لانه لم يقع هذا الا في سورة القصص)[1]

په سورة نحل کښې دی (شاكلته ناحيته) حال دا چه دا لفظ د سورة بنی اسرائيل په ايت ۸۴ کښې دې (قل كل يعمل على شاكلته) په سورة نحل کښې ددې ذکر کولو وجه او مناسبت ښکاره نه دې ،هم دا وجه ده چه په بعضې نسخو کښې دا لفظ نشته.

د کلمات مفرده تشريح چه کوی نو کله کله د جمهورو د قراءت په ځائې بل قراءت ذکر کوی په سورة اعراف ايت نمبر ۵۷ (هو الذي يرسل الرياح بشرا بين يدي رحمته) کښې د جمهورو قراءت

---

[1] عمدة القاری (۳۲۱/۱۸)-

(بشرا) دي د امام بخاری د (نشرآ) قراءت نقل کړې دې هم ددې سورة په آیت نمبر ۳۴ کښې (قد انزلنا لباسا یواری سوٰاتکم وریشا) دې ،امام د (ریشا) قراءت منتقل کړې دې[1]
⑤په بعضې روایاتو کښې شاذ اقوال هم راغلي دی د حضرت حسن بصری رحمه الله نه ئې د سورة علق په ابتدا کښې یو قول نقل کړې دې (عن الحسن قال اکتب فی المصحف فی اول الامام بسم الله الرحمن الرحیم ،واجعل بین السورتین خطا) یعنی د سورة فاتحې په شروع کښې بسم الله اولیکه او د باقی سورتو په مینځ کښې صرف یو خط راکاږه،دا قول شاذ دې[2]
دا خو د الفاظ مفرده د تشریح په باره کښې د امام اسلوب او انداز وو ترکومې پورې چه د بابونو او احادیثو تعلق دې نو په دې کښې د امام بخاری هم هغه طریقه ده کومه چه په ټول صحیح بخاری کښې ده، امام په کتاب التفسیر کښې په مختلفو آیاتونو او سورتونو باندې ۲۷۳ بابونه قائم کړې دی ،د احادیثو او روایاتو شمار په ماقبل کښې مونږ لیکلې دی.
په فن تفسیر کښې ددې حیثیت او مرتبه: پاتې شوه دا خبره چه په فن تفسیر کښې د امام بخاری د کتاب التفسیر څه مرتبه او حیثیت دې ؟نو په دې باره کښې چه ترڅو پورې د تفسیر په باره کښې کوم تعلق دې نو د امام بخاری په احادیثو کښې چاته شک کیدې شی ځکه چه د صحیح بخاری احادیث د ټولو نه زیات صحیح دی او د حدیث په کتابونو کښې د اوچت معیار په وجه هم صحیح بخاری ته (د اصح الکتب بعد کتاب الله) اعزاز حاصل دې ،ددې وجې د بخاری د کتاب التفسیر دا حصه د فن تفسیر صحیح ترینه سرمایه ده.
البته هغه حصه په کومو کښې چه د الفاظو لغوی تشریح شوې ده په دې حصه کښې امام بخاری چونکه زیات اعتماد د ابوعبیده په ، ،مجاز القران باندې کړې دې دې وجې دلته هغه اوچت معیار برقرار نه دې پاتې شوې او په دې حصه کښې بعض تسامحات او مرجوح اقوال راغلي دی د کوم چې څه نمونې په ماقبل کښې تاسو اوکتلې
د ابوعبیده مجاز القران هم چاپ شوې دې د قاهره مشهور اشاعتی اداره مکتبه خانجی د یو ترکی عالم محمد فواد سزکین تحقیق سره په دوو جلدونو کښې شائع کړې دی،محمد فواد پنځه مخطوطه نسخې ځان ته کیخودې دی او مرتب کړې دی، او د تحقیق او مراجعت سره سره ئې د الفاظو په تشریح کښې چه کومه بې ترتیبی شوې ده، هغه ئې هم ختمه کړې ده،او د الفاظو لغوی تشریح ئې د آیاتونو د ترتیب مطابق کړې ده

...

[1]) عمدة القاری ۲۸/۳۳۱)-
[2]) عمدة القاری ۱۹/۳۰۳)-

بسم الله الرحمٰن الرّحيم

كتاب التفسير

الرحمٰن الرحيم: اسمان من الرحمة، الرحيم والراحم بمعنى واحد، كالعليم والعالم

كتاب التفسير:

په اصحاب صحاح کښې امام بخاری ، امام ترمذی امام ابوداود او امام مسلم کتاب التفسیر پیش کړې دې، په مسلم کښې د کتاب التفسیر حصه ډیره کمه ده ددې وجې بعضې حضراتو دا په جوامع کښې نه دې داخل کړې امام ابوداود د کتاب الحروف په نوم باندې یو بحث کړې دې او د هغې تعلق هم د تفسیر سره دې [1] امام ترمذی کتاب التفسیر مفصل پیش کړې دې [2] امام بخاری د امام ترمذی نه هم زیات تفصیل سره کتاب التفسیر بیان کړې دې.

د تفسیر لغوی معنی: تفسیر د فسر نه مشتق دې چه معنی ئې ده پرانستل ، په تفسیر کښې چونکه د الفاظو مغلقاتو او د قران کریم مفهوم واضحه بیانولې شی ددې وجې دې ته تفسیر وئیلې شی.

بعضې حضرات وائی چه دا د «سفر» نه ماخوذ دې ددې قلب ئې کړې دې او «فسر» ترې جوړ کړې شوې دې بیا ددې نه تفسیر مشتق دې د سفر معنی هم د پرانستلو راځی سفر ته سفر ددې وجې وائې چه دا د ډیرو پټو کارونو د پاره کاشف وی [3]

د تفسیر اصطلاحی معنی: علامه زرکشی د علم تفسیر تعریف کړې دې «علم يعرف به فهم كتاب الله المنزل على نبيه محمد ﷺ وبيان معانيه واستخراج احكامه وحكمه» [4]

علم تفسیر هغه علم دې چه په کوم سره د قران کریم فهم حاصلیږی، ددې د معانو وضاحت او ددې احکامو او حکمتونو استنباط کولې شی.

علامه آلوسی په روح المعانی کښې د علم تفسیري تعریف کړې دې

«علم يبحث فيه عن كيفية النطق بالفاظ القرآن مدلولاتها و احكامها الافرادية والتركيبية ومعانيها التى تحمل عليها حالة التركيب وتتمات لذالك كمعرفة النسخ و سبب النزول وقصة توضح ما ابهم فى القرآن» [5]

علم تفسیري هغه علم دې په کوم کښې چه د قران د الفاظو دا ادا کولو کیفیت ددې مفهوم

---

[1]) سنن ابی داود (۳۱/٤) کتاب حروف القراءات)-

[2]) سنن ترمذی کتاب التفسیر (۱۹۹/۵-٤۵٤)-

[3]) قال السیوطی فی الاتقان التفسیر تفعیل من الفسر و هو البیان و الکشف و یقال: هو مقلوب السفر تقول اسفر الصبح : اذا ضاء وانظر الاتقان فی علوم القران (۲۲۱/۲) ورح المعانی ۶/۱)-

[4]) البرهان (۱۳/۱)-

[5]) روح المعانی ۶/۱)-

ددې افرادي او ترکيبي احکام او ددې د معانيو نه بحث کولې شی کوم چه ددې الفاظو نه په ترکيبي حالت کښې مراد اخستې شي، دغه شان ددې معانيو د تتمې نه بحث کيږی. لکه ناسخ او منسوخ ،شان نزول او د قران د هغه مبهمو قصو معرفت د کومو چه وضاحت ئيې نه وی شوې ـ

په تفسير او تاويل کښې فرق: د متقدمينو په نيز په تفسير او تاويل کښې څه فرق نشته امام ابوعبيده تصريح کړې ده چه دا دواړه الفاظ بيخى مترادف دى [1] خو روستو عالمانو په دې دواړو کښې فرق کړې دې او د دواړو په مينځ کښې فرق بيانولو کښې ئې مختلف رائيګانې ظاهرې کړې دى،مثلاً څو اقوال دا دى.

① تفسير نوم دې د بيان المراد بالفظ او تاويل نوم دې بيان المراد بالمعنى [2]

② د تفسير تعلق د نقل او روايت سره دې او د تاويل تعلق د عقل او درايت سره دې [3]

③ تفسير د هغه لفظ د تشريح نوم دې په کوم کښې چه د يو نه زياتومعنو احتمال نه وی او تاويل وائې په لفظ کښې چه کوم مختلف معانى محتمل دى د قرائنو او دلائلو په ذريعه په کښې يو اختيارولې شى [4]

④ تفسير په يقين سره تشريح کولو ته وئيلې شى او تاويل په تردد سره تشريح کولو ته وئيلې شى [5] ⑤ تفسير د الفاظو د مفهوم نوم دې او تاويل ددې مفهوم نه د راوتلو نتيجو د وضاحت نوم دې [6]

ددې نه پس پوهه شئ چه د ټولو نه اولنې مفسر د قران رسول الله ﷺ دې او بيا د دوی نه پس په حضراتو صحابه کرامو کښې مفسرين تير شوې دی په صحابه کرامو رضي الله عنهم کښې د ټولو نه مشهور مفسر حضرت عبدالله بن عباس (رض) دې چه رئيس المفسرين ورته وئيلې شى، تابعينو هم په خپلو دورونو کښې تفسيرونه کړې دی او د هغوی نه تفسيری اقوال منقول دى او بيا د دوی نه پس راتلونکی امامان.

د نحو امامانو خاص کر د قران پاک لوې خدمت کړې دې ابو عبيده معمر بن مثنى او فراء وغيره د قران پاک په معانيو باندې کتابونه ليکلې دی ابوعبيده ،،مجاز القران،، او فراء ،،معانى القران،،تاليف کړې دی.

دغه شان حضراتو محدثينو کرامو د قران په تفسير باندې مشتمل کتابونه ليکلې دی او د اياتونودتفسيرمتعلق چه کوم روايات مرفوعا اوموقوفا منقول دی هغه ئې يو ځائې کړې دی،

[1]) الاتقان فى علوم القران ۲۲۱/۲(وروح المعانى ۶/۱ وفتح البارى ۱۵۵/۸)-

[2]) فتح البارى ۱۵۵/۸)-

[3]) روح المعانى (۶/۱) والاتقان فى علم القران ۲۲/۲)-

[4]) الاتقان ۲۲۱/۲)-

[5]) علوم القران (۳۲۶)-

[6]) علوم القران ۳۲۶)-

په دې سلسله کښې دننه د ټولو نه جامع او مستند تفسیر د ابو جعفر بن جریر طبری دې په یو زمانه کښې په دیرش جلدونو کښې چهاپ شوې وو.

په کتاب التفسیر کښې د امام بخاری رحمه الله انداز: امام بخاری په کتاب التفسیر کښې د ابن جریر طبری طریقه نه ده اختیار کړې بلکه دوی د ابوعبیده معمر بن مثنی کتاب مجاز القران ځان ته ایخودې دې او تفسیر ئې کړې دې امام بخاری د مفرداتو معانی هم ددې نه نقل کوی او چونکه ابوعبیده په مجاز القران کښې د یوې مادې تشریح کوی او دې سره د بلې مادې تشریح شروع کوی د یو سورة نه بل سورة طرف ته منتقل کیږی دغه شان په دې کښې اقوال مرجوحه هم دی ددې وجې د سوء ترتیب او اقوال مرجوحه په وجه د امام بخاری په کتاب التفسیر کښې د امام بخاری مختلف انداز دې.

که څه مشکل لفظ وی نو اکثر د هغې تشریح کوی

که د آیت شان نزول او پس منظر څه واقعه سره متعلق وی نو هغه واقعه بیانوی

که د څه ایت فضیلت په روایت سره ثابت وی نو د هغې ایت لاندې هغه روایت ذکر کوی.

بعضې وخت داسې کیږی چه په ایت قرانیه کښې څه لفظ راغلې وی او بعینه هم هغه لفظ په حدیث کښې هم راغلې وی نو امام بخاری دغه حدیث ددې ایت لاندې ذکر کوی ځکه چه بعضې وخت د حدیث د پوره کلام نه د ایت مراد او د هغې د معنی تعیین کیږی

رسول اکرم ﷺ که د. یو سورة په اختتام باندې د بعضې کلماتو د وئیلو تلقین کړې وی نو امام بخاری د هغه سورة ذکر کولو نه پس هغه کلمات بیانوی

دغه شان د امام بخاری یو عادت دا هم دې که د یو شان نزول په وخت ګنړ آیتونه هم په یو وخت کښې نازل شوې وی نو امام بخاری په دغه ایاتونو کښې د هر لاندې هغه روایت په کوم کښې چه شان نزول مذکور وی بار بار مکرر اسانیدو سره ذکر کوی، لکه څنګه چه د سورة بقره په آیت ۱۴۳ «وما جعلنا القبلة التی کنت علیها» نه واخله تر د ایت ۱۵۰ «ومن حیث خرجت فول وجهك شطر المسجد الحرام» پورې د هر یو لاندې ئې د قبلې روایت کوم چه د حضرت ابن عمر او حضرت براء بن عازب نه منقول دې ذکر کړې دې.

قوله: الرحمن الرحیم اسمان من الرحمة الرحیم والراحم بمعنی واحد کالعلیم والعالم: امام بخاری فرمائی چه رحمان او رحیم دواړه اسمونه دی د رحمت نه مشتق دی په رحمن او رحیم دواړو کښې د معنی په اعتبار سره فرق دې رحمن د رحیم نه ابلغ دې ځکه چې قاعده ده «زیادة المبنی تدل علی زیادة المعنی» په رحمان کښې الفاظ د رحیم نه زیات دی ددې وجې د رحمن نه د الله تعالی هغه صفت مراد دې کوم چه د ټول مخلوق د پاره عام وی او د رحیم نه هغه صفت د رحمت مراد دې کوم چه صرف مومنانو سره خاص دې [1]

بعضو وئیلې دی چې د رحمن نه مراد عام معنی الرحمة او د رحیم معنی تام الرحمة دې ، د

---

[1] عمدة القاری ۷۹/۱۷)-

عام الرحمة مطلب دادې چه هغه ذات د چا رحمت چه ټول عالم او ټولو کائناتو باندې حاوی او شامل دې او د تام الرحمة مطلب دادې چه دده رحم کامل او مکمل دې او بعضې حضراتو وئیلې دی «الرحمن من تعم الدنیا والاخرة، والرحیم من تخص رحمته بالاخرة»[1]

مبرد او ثعلب وئیلې دی چه رحمان د عبرانی لفظ دې او رحیم د عربۍ لفظ دې خو ابن الانباری او زجاج وغیره ددې تردید کړې دې [2] او حقیقت هم دادې چې د رحیم په شان رحمان هم د رحمت نه مشتق دې په ترمذی شریف کښې د رسول الله ﷺ ارشاد دې چه الله تعالی فرمائی «انا الرحمن خلقت الرحم وشققت لها من اسمی فمن وصلها وصلته ومن قطعها بتته»[3]

امام بخاری چه دا کوم فرمائیلې دی چه «الرحیم والراحم بمعنی واحد» یعنی رحیم او راحم په یو معنی دی ددې نه مقصد دادې چه د دواړو ماده یوه ده، او نفس معنی د دواړو یوه ده، یعنی رحمت کښې رحیم د مبالغې یا د صفت مشبه صیغه ده او راحم اسم فاعل دې او د مبالغې صیغه د معنې په زیادت باندې دلالت کوی دغه شان د صفت مشبه صیغه په ثبوت اودوام باندې دلالت کوی او د اسم فاعل د په نفس حدوث فعل باندې دلالت کوی ددې وجې د صیغې په اعتبار سره په رحیم او راحم کښې فرق شته البته نفس معنی په دواړو کښې یوه ده او امام بخاری په دې اعتبار سره دواړو ته بمعنی واحد وئیلې دی [4]

۱- باب: مَا جَاءَ فِي فَاتِحَةِ الْكِتَابِ

وَسُمِّيَتْ أُمَّ الْكِتَابِ أَنَّهُ يُبْدَأُ بِكِتَابَتِهَا فِي الْمَصَاحِفِ، وَيُبْدَأُ بِقِرَاءَتِهَا فِي الصَّلَاةِ. وَالدِّينُ الْجَزَاءُ فِي الْخَيْرِ وَالشَّرِّ، كَمَا تَدِينُ تُدَانُ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ بِالدِّينِ بِالْحِسَابِ (مَدِينِينَ) مُحَاسَبِينَ.

سورة فاتحه ته ''ام الکتاب،، ولې وائی؟: امام بخاری فرمائی چه سورة فاتحې ته ،،ام الکتاب،، هم وائی یو خو ددې وجې چه دا د مصاحف په ابتداء کښې لیکلې شی دویم ددې وجې چه په مانځه کښې هم ددې د قراءت نه ابتدا کیږی د امام بخاری د بیان کړې ذکر شووو دواړو وجوهو نه په ظاهره د فاتحة الکتاب وجه تسمیه معلومیږی ،ام الکتاب نه خو حقیقت دادې چه د دواړو وجه تسمیه ده ،د فاتحه الکتاب وجه تسمیه خو ښکاره ده او د ام الکتاب وجه ددې وجې ده چه مور هم د بچی نه وړاندې وی او د ولد مبداء وی [5]

---

[1]) قال ابن فتیبه فی المحرر الوجیز ۹۷/۱ ان اباسعید وابن مسعود رویا ان الرسول قال الرحمان رحمان الدنیا والرحیم رحیم الاخرة وانظر مجمع البحرین ۲۱/۱ و تفسیر النسفی ۵/۱)-

[2]) فتح الباری ۱۵۵/۸)-

[3]) بحواله بالا

[4]) حاشیة لامع الدری ۳/۹)-

[5]) عمدة القاری ۸۰/۱۸)-

بعضې حضراتو وئيلي دی چه د امر الشئ معنى اصل الشئ او سورة فاتحه هم اصل الكتاب ده، د قران ټول بنيادی مضامين په دې کښې اجمالا جمع دی [۱]
علامه ابن سيرين او تقى الدين بن مخلد فرمائيلي دی چه دفاتحة الكتاب ته ام الكتاب وئيل مکروه دی، ځکه چې ام الكتاب لوح محفوظ ته وائى په قران کريم کښې دی ((وعنده ام الكتاب)) [۲]، ((وانه فى ام الكتاب)) [۳] په دې ايتونو کښې د ام الكتاب نه لوح محفوظ مراد دې دغه شان د يو حديث نه هم دوی استدلال کوی ((لا يقولن احدكم بام الكتاب وليقل فاتحة الكتاب)) [۴]
خو حقيقت دادې چه سورة فاتحه نوم،، ام الكتاب،، په صحيح حديث کښې مروی دې دار قطنى صحيح حديث نقل کړې دې ((اذا قراتم الحمد فاقرؤو بسم الله الرحمن الرحيم انها ام القران وام الكتاب والسبع المثانى)) [۵]
باقى ابن سيرين او تقى الدين چه په استدلال کښې کوم حديث پيش کړې دې هغه صحيح نه دې، علامه سيوطى رحمه الله ددې متعلق فرمائى ((هذا لا اصل له فى شئى من كتب الحديث)) [۶]
د سورة فاتحه نومونه: د سورة فاتحه څو نومونه دی علامه سيوطى په الاتقان کښې د سورة فاتحه پنځويشت نومونه نقل کړې دی
① فاتحة الكتاب ② فاتحة القران ③ ام الكتاب ④ ام القران ⑤ القران العظيم، ⑥ السبع المثانى، ⑦ الوافية، ⑧ الكنز، ⑨ الكافية، ⑩ الاساس، ⑪ النور، ⑫ سورة الحمد، ⑬ سورة الشكر، ⑭ سورة الحمد الاولى، ⑮ سورة الحمد القصرى، ⑯ الراقية، ⑰ الشفاء، ⑱ الشافية، ⑲ سورة الصلاة، ⑳ سورة الدعاء، ㉑ سورة السوال، ㉒ سورة تعليم المسئلة، ㉓ سورة المناجاة، ㉕ سورة التفويض [۷]

قوله: الصَّلَاةِ. وَالدِّينُ الْجَزَاءُ فِي الْخَيْرِ وَالشَّرِّ، كَمَا تَدِينُ تُدَانُ:

د لفظ ``دين،، معنى: يعنى په مالك يوم الدين کښې د دين معنى جزاء او بدله ده که د خير وی او که د شر وی، دين دواړو ته شامل دې لکه چې وئيلي شی كما تدين تدان چې څنګه کوې هغه

---

[۱]) الاتقان فى علوم القران ۸۴/۱-
[۲]) الرعد ۳۹-
[۳]) الزخرف: ٤ كل اية (وانه فى ام الكتاب لدينا لعلى حكيم)-
[۴]) الاتقان فى علوم القران ۷۰/۱-
[۵]) الاتقان فى علوم القران ۷۰/۱ وسنن دارقطنى كتاب الصلاة باب وجوب قراتم بسم الله الرحمن الرحيم فى الصلاة ۳۱۲/۱-
[۶]) الاتقان فى علوم القران ۷۰/۱-
[۷]) الاتقان فى علوم القران ۷۰/۱، ۷۱-

شان به بیا مومي، دا حدیث مرسل دي عبدالرزاق ذ ابوقلابه نه مرسلا نقل کړي دي([1]) په کما تدین تدان کښې کاف د مثل په معنی کښې دې او ما تدین د مصدر په معنی کښې دې ددې نه وړاندې (دینا) محذوف دې کوم چې د تدان د پاره مفعول مطلق واقع شوې دې اصل عبارت دادې (تدان دینا مثل دینک) یعنی ته چې څنګه عمل کوې هم هغه شان جزا به تاته درکولې شي،

قوله: وقال المجاهد بالدین (الماعون: ۱) بالحساب مدینین (الواقعه ۸۶) محاسبین: امام بخاری د سورة فاتحې نه د سورة ماعون او سورة انفطار ایت (اَرَءَیْتَ الَّذِیْ یُکَذِّبُ بِالدِّیْنِ) او (کَلَّا بَلْ تُکَذِّبُوْنَ بِالدِّیْنِ) طرف ته منتقل شوې دې څکه چې په دې دواړو ایتونو کښې د دین معنی حساب ده ،دغه شان د سورة واقعه په ایت (فَلَوْلَآ اِنْ کُنْتُمْ غَیْرَ مَدِیْنِیْنَ) ([2]) کښې د مدینین معنی (محاسبین) ده

ددین د لفظ نورې هم څو معانی راځی ،عادت، عمل ، حکم ، حال، حق ، طاعت ،قهر ،ملت، شریعت ،ورع ، سیاست،([3])

[۴۲۰۴] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا یَحْیَی عَنْ شُعْبَةَ قَالَ حَدَّثَنِی خُبَیْبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ حَفْصِ بْنِ عَاصِمٍ عَنْ أَبِی سَعِیدِ بْنِ الْمُعَلَّی قَالَ: كُنْتُ أُصَلِّی فِی الْمَسْجِدِ فَدَعَانِی رَسُولُ اللَّهِ-صلی الله علیه وسلم- فَلَمْ أُجِبْهُ، فَقُلْتُ یَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّی كُنْتُ أُصَلِّی. فَقَالَ «أَلَمْ یَقُلِ اللَّهُ (اسْتَجِیبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ) ثُمَّ قَالَ لِی لأُعَلِّمَنَّكَ سُورَةً هِیَ أَعْظَمُ السُّوَرِ فِی الْقُرْآنِ قَبْلَ أَنْ تَخْرُجَ مِنَ الْمَسْجِدِ«. ثُمَّ أَخَذَ بِیَدِی، فَلَمَّا أَرَادَ أَنْ یَخْرُجَ قُلْتُ لَهُ أَلَمْ تَقُلْ «لأُعَلِّمَنَّكَ سُورَةً هِیَ أَعْظَمُ سُورَةٍ فِی الْقُرْآنِ». قَالَ «(الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِینَ) هِیَ السَّبْعُ الْمَثَانِی وَالْقُرْآنُ الْعَظِیمُ الَّذِی أُوتِیتُهُ.»[۴۳۷۰، ۴۴۲۶، ۴۷۲۰]

قوله: فَقَالَ «أَلَمْ یَقُلِ اللَّهُ (اسْتَجِیبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ):

د نبی کریم ﷺ په اواز باندې د لبیک ویونکی مونځ کونکی مونځ به فاسد وی یا نه؟: په دې خبره خو اتفاق دې که نبی ﷺ یو کس راوبلی او هغه د مانځه په حالت کښې وی نو د نبی ﷺ د بلنې اجابت پکار دې خو په دې لبیک سره به د دغه کس مونځ باطلیږی که نه ؟ په دې کښې د احنافو ،مالکیانو او حضراتو شوافعو دوه قولونه دی ،د مالکیانو او شوافعو په نیز راجع قول عدم فساد دې او د احنافو په نیز مشهورقول د فساد دې، امام بخاری هم دا اختیارکړې دې([4])

[1]) عمدة القاری ۱۸/۸۰)-
[2]) سورة الواقعه ۸۶)-
[3]) عمدة القاری ۱۸/۸۰)-
[4]) اوجز المسالک(۲/۸۸) باب ما جاء فی القران)-

بعضې حضرات وائي چه مونځ نه فاسيديږي[١]

قوله: هِيَ السَّبْعُ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنُ الْعَظِيمُ الَّذِي أُوتِيتُهُ:

سورة فاتحه ته د ''سبع مثاني،، وئيلو وجوه: سورة فاتحې ته سبع مثاني هم وائي ،سبع خو ورته ددې وجه وائې چې د سورة فاتحې اووه اياتونه دی ،په اووه اياتونو کیدو کښې خو څه اختلاف نشته،البته ددې په تعين کښې اختلاف دې د احنافو په نيز ﴿صراط الذين انعمت عليهم﴾ يو آيت دې او بسم الله د سورة فاتحې آيت نه دې.

د شوافعو په نيز ﴿صراط الذين انعمت عليهم﴾ مستقل يو ايت نه دې بلکه ﴿صراط الذين﴾ نه واخله تر ﴿ولا الضالين﴾ پورې اووه اياتونه دې او د سورة فاتحې اولنې ايت ﴿بسم الله﴾ دې[٢]

مثاني د مثنى جمع ده د مثنى معنى ده دوه دوه ،د مثاني مختلف وجوه تسميه بيان شوې دی

① ددې نزول دوه ځله شوې دې يو ځل په مکه کښې او په دويم ځل مدينه کښې

② ﴿لانها تثنى فى كل ركعة اى تعاد﴾ يعنى په هر رکعت کښې ددې اعاده کولې شي.

③ ﴿لانها يثنى بها على الله تعالى﴾ يعنى په دې کښې د الله تعالى تعريف ثناء بيان شوې وی.

④ لانها استثنيت له الامة لم تنزل على من قبلها ؟ يعنى دا سورت امت محمديه ته استثنائی او خصوصی طور ورکړې شوې دې[٣]

خو حقيقت دا دې ،برابره ده که د ثناء نه ماخوذ وی يا د تثنيه نه ماخوذ وی يا د استثناء نه ماخوذ وی ،نو په دې کښې څه تعارض نشته ددې ټولو وجوهو په بنياد باندې دې سورت ته مثاني وائي.

سورة فاتحه ته د ''قران عظيم،، وئيلو وجه: سورة فاتحې ته قران عظيم هم وائی ځکه چې د قران بنيادی مضامين په دې سورت کښې اجمالا راغلې دی ددې وجې د عظمت او اهميت ښکاره کولو د پاره ﴿تسمية الكل باسم الجزء﴾ په طور سورة فاتحې ته القران العظيم وائي.

د قران بنيادي مضامين د مبدا او معاد سره متعلق دی په مبدا کښې د الله تعالى ذات، صفات او احکام راځی په معاد کښې حشر نشر جزاء او سزا راځي،د سورة فاتحې په اولنی دوو آيتونو کښې د الله تعالى د ذات او صفاتو ذکر دې په اياك نعبد کښې احکامو طرف ته اشاره ده،نو د مبداء ذکر راغلو ،او په ﴿اهدنا الصراط..﴾ د حشر نشر او جزاء سزا تذکره ده،کوم چې د معاد سره متعلق دی۔

---

[١]) قال العينى فى شرح البخارى :قال صاحب التوضيح : صرح اصحابنا ،فقالو ،من خصائص النبى ﷺ لو دعا انسانا وهوفى الصلاة وجب عليه الاجابة ولا تبطل صلاته وانظر اوجز المسالک الى موطا الامام مالک (٨١/٢)-

[٢]) عمدة القارى ٨١/١٨)-

[٣]) الاتقان فى علوم القران ٧١/١)-

②باب (غَيۡرِ الۡمَغۡضُوبِ عَلَيۡهِمۡ وَلَا الضَّآلِّينَ)

[۴۲۰۵] حَدَّثَنَا عَبۡدُ اللّٰهِ بۡنُ يُوسُفَ أَخۡبَرَنَا مَالِكٌ عَنۡ سُمَيٍّ عَنۡ أَبِي صَالِحٍ عَنۡ أَبِي هُرَيۡرَةَ-رضی الله عنه- أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «إِذَا قَالَ الإِمَامُ (غَيۡرِ الۡمَغۡضُوبِ عَلَيۡهِمۡ وَلَا الضَّآلِّينَ) فَقُولُوا آمِينَ. فَمَنۡ وَافَقَ قَوۡلُهُ قَوۡلَ الۡمَلَائِكَةِ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنۡ ذَنۡبِهِ»

د (غیرالمغضوب علیهم) مصداق یهودیان دی او د (الضالین) مصداق نصاری دی.

ترجمة الباب سره د روایت باب مناسبت: دديې روایت تعلق د تفسیر سره نه دې، تفسیر خو دديې هغه دې کوم چه امام ترمذی بیان کړې دې چه د (المغضوب علیهم) نه یهود او د (الضالین) نه نصاری مراد دی، (¹)علامه عینی دديې روایت په دې ځائې کښې ذکر کولو باندې اعتبار کړې دې چې ددوی د تفسیر سره څه تعلق نشته، دا د فضائل القران په بابونو کښې ذکر کول پکار وو، خو لکه څنګه چې بیان شوې دی چې امام بخاری د ادنی مناسبت په وجه هم روایت ذکر کوی.

تفسیرسورةُ البقرہ

بقره طرف ته د سورة اضافت کولوکې اختلاف او قول راجح: دديې نه دا معلومه شوه چې سورة بقره طرف ته اضافت کولو کښې څه حرج نشته، بیهقی په شعب الایمان کښې یو روایت نقل کړې دې په هغې کښې دی (لا تقولوا: سورة بقرة ولا سورة عمران ولا سورة نساء ولکن قولوا السورة التی تذکر فیها البقرة والسورة التی یذکر فیها ال عمران)

خو دا روایت صحیح نه دې دديې روایت کښې یحیی بن میمون خواص یو ضعیف راوی دې په صحیحینو کښې د حضرت عبدالله بن مسعود نه یو روایت منقول دې په هغې کښې دی (هذا المقام الذی انزلت علیه سورة البقرة) دغه شان حضرت عائشه رضی الله عنها نه بیهقی یو روایت نقل کړې دې په هغې کښې دی (کنت اقوم مع رسول الله ﷺ فی اللیل، فیقرا بالبقرة وال عمران والنساء) دغه شان امام ترمذی په شمائل کښې د عوف بن مالک نه روایت نقل کوی چه په هغې کښې (قمت مع رسول الله ﷺ لیلة فقام، فقرا سورة البقرة ولا یمر بآیة رحمة الا وقف)

دديې احادیثو نه معلومه شوه چې سورة بقره او سورة نساء وغیره وئیل صحیح دی (²)

سورة بقره مدنی دې په دې کښې څلویښت رکوع ګانې، دوه سوه شپږ اتیا آیتونه، شپږ زره او یو سل یوویشت کلمات، او پنځویشت زره پنځه سوه حروف دی، په سورة بقره کښې پنځلس

(¹) سنن الترمذی کتاب تفسیر القران رقم الحدیث ۲۸۵٤)-

(²) عمدة القاری ۸۱/۱۸)-

(³) فتح القدیر (۲۹۲۸/۱)-

امثال ،پنځه سوه حکمتونه او دري سوه شپیته رحمتونه دي.[١]

③ باب قَوْلِ اللّٰهِ (وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا)

حضرت ادم عليه السلام ته د کومو څيزونو نومونه ښودلی شوی وو؟: په دې کښې اختلاف دې چې دغه نومونه د کومو څيزونو وو ،بعضې حضراتو وئيلي دی چې د ادم عليه السلام د اولاد نومونه وو ،بعضو وئيلي دی چې د فرشتو نومونه وو ،بعضو وئيلي دی چه د اجناس اشياء نومونه وو ، او بعضو وئيلي دی چې د اشياء مافی الارض نومونه وو.[٢]مولانا انور شاه کشمیری رحمه الله فرمائيلي دی چې ددې نه د هغه څيزونو نومونه مراد دی د کومو علم چې ضروری دې.[٣]

يو اشکال او د هغې جواب: دلته اشکال کيږی چې الله تعالی د امتحان اخستلو په وخت حضرت ادم عليه السلام په فرشتو باندې د غلبې دا صورت ښکاره کړو چې دوی ته ئې نومونه اوښودل، او د فرشتو نه ئې سوال اوکړو نو هغوی اووئيل (لاعلم لنا الا ما علمتنا) چې د حضرت ادم عليه السلام نه ئې سوال اوکړو نو هغوی نومونه اوخودل، الله تعالی فرشتو ته اوفرمائيل (قال الم اقل لكم انى اعلم غيب السموات والارض واعلم ما تبدون وما كنتم تكتمون) سوال دا دې چه حضر ت ادم عليه السلام ته الله تعالی تعليم ورکړې وو او فرشتو ته ئې ددې نومونو تعليم نه وو ورکړې ،نو د فرشتو دا امتحان پاس کول به څنګه ممکن وو؟ که فرشتو ته ئې دغه نومونو خودنه کړې ده نو هغوی به هم بيان کړې وو.

ددې جواب دادې چه ددې سوال او جواب نه مقصود په فرشتو باندې دا حقيقت ښکاره کول وو چه د خورې په دې قالب کښې دومره لوئې صلاحيت او استعداد موجود دې که مونږ اوغواړو نو دد ته به په دنيا کښې په تاسو باندې فوقيت ورکړو او بعضې داسې علوم به ورته اوښايو چې د هغې تاسو ته هم علم نشته نو په دې امتحان کښې د حضرت ادم عليه السلام علمی صلاحيت ښکاره شو.[٤]

[٤٢٠٦] حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -. وَقَالَ لِي خَلِيفَةُ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «يَجْتَمِعُ الْمُؤْمِنُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَقُولُونَ لَوِ اسْتَشْفَعْنَا إِلَى رَبِّنَا فَيَأْتُونَ آدَمَ فَيَقُولُونَ أَنْتَ أَبُو النَّاسِ، خَلَقَكَ اللَّهُ بِيَدِهِ وَأَسْجَدَ لَكَ مَلاَئِكَتَهُ، وَعَلَّمَكَ أَسْمَاءَ كُلِّ شَىْءٍ، فَاشْفَعْ لَنَا عِنْدَ رَبِّكَ حَتَّى يُرِيحَنَا مِنْ مَكَانِنَا هَذَا. فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ - وَيَذْكُرُ ذَنْبَهُ فَيَسْتَحِى - ائْتُوا نُوحًا فَإِنَّهُ أَوَّلُ رَسُولٍ بَعَثَهُ

---

[١]) عمدة القاری ٨١/١٨)-
[٢]) عمدة القاری ٨٣/١٨) وفتح الباری ١٢٠/٨)-
[٣]) فيض الباری ١٥٥/٤)-
[٤]) روح المعانی ٢٢٧/١، ٢٢٥)-

اللّٰهُ إِلَى أَهْلِ الأَرْضِ. فَيَأْتُونَهُ فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ. وَيَذْكُرُ سُؤَالَهُ رَبَّهُ مَا لَيْسَ لَهُ بِهِ عِلْمٌ فَيَسْتَحِي، فَيَقُولُ ائْتُوا خَلِيلَ الرَّحْمَنِ. فَيَأْتُونَهُ فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ، ائْتُوا مُوسَى عَبْدًا كَلَّمَهُ اللّٰهُ وَأَعْطَاهُ التَّوْرَاةَ. فَيَأْتُونَهُ فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ. وَيَذْكُرُ قَتْلَ النَّفْسِ بِغَيْرِ نَفْسٍ فَيَسْتَحِي مِنْ رَبِّهِ فَيَقُولُ ائْتُوا عِيسَى عَبْدَ اللّٰهِ وَرَسُولَهُ، وَكَلِمَةَ اللّٰهِ وَرُوحَهُ. فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ، ائْتُوا مُحَمَّدًا - صلى الله عليه وسلم - عَبْدًا غَفَرَ اللّٰهُ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَمَا تَأَخَّرَ. فَيَأْتُونِي فَأَنْطَلِقُ حَتَّى أَسْتَأْذِنَ عَلَى رَبِّي فَيُؤْذَنُ {لِي} فَإِذَا رَأَيْتُ رَبِّي وَقَعْتُ سَاجِدًا، فَيَدَعُنِي مَا شَاءَ اللّٰهُ ثُمَّ يُقَالُ ارْفَعْ رَأْسَكَ، وَسَلْ تُعْطَهُ، وَقُلْ يُسْمَعْ، وَاشْفَعْ تُشَفَّعْ. فَأَرْفَعُ رَأْسِي فَأَحْمَدُهُ بِتَحْمِيدٍ يُعَلِّمُنِيهِ، ثُمَّ أَشْفَعُ، فَيَحُدُّ لِي حَدًّا، فَأُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ، ثُمَّ أَعُودُ إِلَيْهِ، فَإِذَا رَأَيْتُ رَبِّي - مِثْلَهُ - ثُمَّ أَشْفَعُ، فَيَحُدُّ لِي حَدًّا، فَأُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ {ثُمَّ أَعُودُ الثَّالِثَةَ} ثُمَّ أَعُودُ الرَّابِعَةَ فَأَقُولُ مَا بَقِيَ فِي النَّارِ إِلَّا مَنْ حَبَسَهُ الْقُرْآنُ وَوَجَبَ عَلَيْهِ الْخُلُودُ». قَالَ أَبُو عَبْدِ اللّٰهِ «إِلَّا مَنْ حَبَسَهُ الْقُرْآنُ». يَعْنِي قَوْلَ اللّٰهِ تَعَالَى (خَالِدِينَ فِيهَا).

قوله: فَيَقُولُونَ أَنْتَ أَبُو النَّاسِ، خَلَقَكَ اللّٰهُ بِيَدِهِ:

په ``خلقک الله بیده،، کښ د ``ید،، نه څه مراد دي؟ بعضو وئيلي دی چې دلته د (يد)نه مراد قدرت دې که قدرت مراد وی نو بیا د حضرت ادم علیہ السلام فضیلت څه شو ابلیس هم الله تعالی په خپل قدرت پیدا کړې دې ددې وجې اکثر عالمان فرمائی چې د ید نه مراد د الله تعالی صفت ذاتیه دې الله تعالی د حضرت ادم علیہ السلام په تخلیق کښې خپل خاص صفت ذاتیه داسې استعمال کړو چې په دې کښې نې څه قسمه واسطه حائله نکړه[1]

قوله: وَأَسْجَدَ لَكَ مَلَائِكَتَهُ:

د سجود ادم نه کومه سجده مراد ده؟: دلته دوه خبرې دی یو دا چې ددې سجدې نه کومه سجده مراد ده .دویمه دا چې سجده ټولو فرشتو کړې وه که بعضو.؟

د سجود په باره کښې خو د بعضې رائې داده چې ددې نه خضوع او تذلل مراد دې حقیقی سجده (وضع الجبهة على الارض)مراد نه ده[2]

خو مشهوره هم داده چې ددې نه حقیقی سجده مراد ده[3]

بیاددې په نوعیت کښې اختلاف دې شیخ الاسلام حافظ ابن تیمیه اوحافظ ابن کثیر رحمهما الله

---

[1] قال ابی فی شرح المسلم (۳۵۵/۷)قوله خلق الله بیده،،ای بقدرته وهو تنبیه علی ان خلقه لیس کخلق بنیه من تقلبهم فی الرحام وغیر ذلک من الوسائط ولا فکل شئ بقدرته عزوجل..وفی فتح الملهم (۳۶۲/۱) خلقک الله بیده ای بلا واسطة او بقدرته الکاملة او ارادته الشاملة)-

[2] الجامع الاحکام القران (۲۹۳/۱)-

[3] الجامع لاحکام القران (۲۹۳/۱)-

فرمائي چې دا سجده تحيه او سجده د تعظيم وه او حضرت ادم علیه السلام حقيقت کښې مسجود وو[۱] او بعضې عالمان فرمائي چې سجده د عبادت وه معبود برحق الله تعالى ذات گرامي وو د حضرت ادم علیه السلام حيثيت د قبلې وو، مجدد الف ثاني رحمه الله دا اختيار کړې ده.

دا سجده ټولو ملائکو کړې وه يا بعضو؟: د دويمې خبرې په باره کښې ابن حزم او حافظ ابن کثير فرمائي چې دا سجده ټولو فرشتو کړې وه[۲] او بعضو وئيلې دی چې صرف هغه فرشتو سجده کړې وه چې د کومو تعلق د زمکې سره وو[۳].

قوله: قَوْلِ اللَّهِ (وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا): ددې روايت نه دادې مقصود بالترجمه.

قوله: ائتوا نوحا فانه اول رسول بعثه الله الى اهل الارض:

حضرت نوح "اول رسول"، په کوم حيثيت سره دې؟: اولنې رسول خو حضرت ادم علیه السلام دې حضرت نوح علیه السلام ته اول رسول د طوفان نوح نه پس حيثيت سره وئيلې شوې دې چې د طوفان نه پس هم نوح علیه السلام په مخ د زمکې د ټولو نه اولنې رسول وو.

قوله: فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ: زه ددې درجې سړې نه يم حضرت ادم علیه السلام دا خبره د عاجزئی د وجې کړې وه گنې هغه د الله تعالى نبي ﷺ دې او ددې خبرې يقينا قابل او لائق دې چې د رب العزت په دربار کښې سفارش اوکړې.

او ددې معنى دا هم کيدې شي چې دا کار د بل چا د پاره مقرر دې، الله تعالى د وړاندې نه دا فيصله کړې ده چه دا سفارش به څوک کوی نو زه دا کار نشم کولې[۴].

قوله: فانه رايت ربي مثله:

د کلماتو تشريح: يعنى (افعل مثل ما سبق من السجود و رفع الراس وغيره) يعنى دوباره به د وړاندې په شان سجده او دعا دغيره اوکړم، په بعضې روايتونو کښې دی چې ددې سجدې موده به يو هفته وی[۵].

۴ - باب

قَالَ مُجَاهِدٌ (إِلَى شَيَاطِينِهِمْ) أَصْحَابِهِمْ مِنَ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُشْرِكِينَ (مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ) اللَّهُ جَامِعُهُمْ (عَلَى الْخَاشِعِينَ) عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَقًّا. قَالَ مُجَاهِدٌ (بِقُوَّةٍ) يَعْمَلُ بِمَا فِيهِ. وَقَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ (مَرَضٌ) شَكٌّ، (وَمَا خَلْفَهَا) عِبْرَةٌ لِمَنْ بَقِيَ. (لَا شِيَةَ) لَا

---

[۱] تفسير ابن کثير (۷۸/۱)-

[۲] تفسير قرطبى (۲۹۳/۱)-

[۳] تفسير ابن کثير (۲۳۸/۱)-

[۴] فتح البارى (۴۳۳/۱۱) کتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار واکمال اکمال المعلم (۳۵۵/۱) ومکمل اکمال الاکمال (۳۵۵/۱)_

[۵] فتح البارى (۴۳۷/۱۱) کتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار)-

بَيَاضٌ. وَقَالَ غَيْرُهُ (يَسُومُونَكُمْ) يُولُونَكُمْ. (الْوَلَايَةُ) مَفْتُوحَةٌ مَصْدَرُ الْوَلَاءِ، وَهِيَ الرُّبُوبِيَّةُ، إِذَا كُسِرَتِ الْوَاوُ فَهِيَ الْإِمَارَةُ. وَقَالَ بَعْضُهُمُ الْحُبُوبُ الَّتِي تُؤْكَلُ كُلُّهَا فُومٌ. وَقَالَ قَتَادَةُ (فَبَاءُوا) فَانْقَلَبُوا. وَقَالَ غَيْرُهُ (يَسْتَفْتِحُونَ) يَسْتَنْصِرُونَ. (شَرَوْا) بَاعُوا. (رَاعِنَا) مِنَ الرُّعُونَةِ إِذَا أَرَادُوا أَنْ يُحَمِّقُوا إِنْسَانًا قَالُوا رَاعِنَا. (لَا يَجْزِي) لَا يُغْنِي. (خُطُوَاتِ) مِنَ الْخَطْوِ، وَالْمَعْنَى آثَارَهُ.

قوله: قَالَ مُجَاهِدٌ (إِلَى شَيَاطِينِهِمْ): يعنی په ﴿وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ﴾ کښې د شياطين نه مراد منافقين او مشرکان دی ،چې دا خلق هم د شيطانانو پشان حرکات کوی او خلق د ايمان نه د لرې ساتلو کوششونو کښې لګيدلي دی.

قوله: مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ) اللَّهُ جَامِعُهُمْ) : د سورة بقرة ايت دې ﴿أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ﴾ مجاهد د ﴿مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ﴾ تفسير کړې دې ﴿الله جامعهم﴾ الله ددې ټولو جمع کونکې دې ،د الله د رانيولو نه دوی نشی بچ کيدې.

قوله: صبغة: دين : يعنی ﴿صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً﴾ کښې د ﴿صِبْغَةَ﴾ نه مراد دين دې د ﴿صِبْغَةَ اللَّهِ﴾ معنی ده، د الله دين مضبوط اونسئ ،د مجاهد نه د ﴿صِبْغَةَ اللَّهِ﴾ تفسير په ﴿فطرة الله﴾ سره هم منقول دې [1]

قوله:: عَلَى الْخَاشِعِينَ) عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَقًّا : يعنی ﴿وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ﴾ کښې د خاشعين نه حقيقی مومنان مراد دی په دې کښې دې خبرې طرف ته اشاره ده چه په حقيقی مومن کښې به خشوع وی ،د خاشعين تفسير په خائفين او متواضعين سره هم شوې دې [2]

قوله: قَالَ مُجَاهِدٌ (بِقُوَّةٍ) يَعْمَلُ بِمَا فِيهِ: د سورة بقرة په ايت ﴿خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ﴾ کښې د قوت نه مراد عمل دې په دې قوت سره د نيولو مطلب دادې چه په دې باندې عمل کوئی بعضې حضراتو د ﴿قوت﴾ نه مراد طاعت او بعضو کوشش اومحنت هم مراد اخستې دې [3]

قوله: وَقَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ (مَرَضٌ) شَكٌّ : ابوا العاليه فرمائی چه په ﴿فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ﴾ کښې د مرض نه مراد شک دې،ددې نه معلومه شوه چه دلته د مرض نه روحانی مرض مراد دې ، جسمانی مرض نه دې.

قوله: وَمَا خَلْفَهَا) عِبْرَةٌ لِمَنْ بَقِيَ : د ﴿فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ﴾

---

[1]) عمدة القاری ۱۸/۸۳-

[2]) عمدة القاری ۱۸/۸۳-

[3]) عمدة القاری (۱۸/۸۳) روح المعانی (۱/۲۸۱)-

معنی بیان کړې ده (عبرة لمن بقی) یعنی دا واقعه مونږ عبرت جوړ کړو، د هغه خلقو د پاره کوم چه روسته باقي پاتې کیدونکې وی او د راروانو د پاره، مراد ددې نه د بنی اسرائیلو نه د شاد وګانو جوړولو واقعه ده.

قوله: (لَاشِيَةَ) لَا بَيَاضَ: (اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَّا ذَلُوْلٌ تُثِيْرُ الْاَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَّا شِيَةَ فِيْهَا) تفسير ئې د (لا بیاض) سره کړې دې، یعنی چه په کومه کښې سپینوالې نه وی (شية) مصدر دې، (وشی یشی) ددې معنی ده، د یو رنګ سره بل رنګ ملاوول، منقش کول. مطلب دا دې، چه د غوا رنګ خالص زیړ وی چه په هغې کښې څه قسم سپینوالې او داغ نه وی.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: د غیره ضمیر ابوالعالیه طرف ته راجع دې یعنی د ابوالعالیه نه غیر وئیلې دی، ددې نه ابوعبید قاسم بن سلام او ابوعبیده معمر بن المثنی مراد دې [١]، د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه تردې ځائې پورې د الفاظو تفسیر ابوالعالیه نه منقول وو، راروان تفسیر د نورو حضراتو نه منقول دې.

قوله: يَسُوْمُوْنَكُمْ) يُوْلُوْنَكُمْ: (يَسُوْمُوْنَكُمْ سُوْٓءَ الْعَذَابِ) (سام فلانا الامر) پابند جوړول، مکلف جوړول، (سام الشئ) د یو څیز په طلب کښې تلل، دلته دا تولې معانی کیدې شی یعنی هغه به تاسو د سخت عذاب مکلف جوړولې یا هغه به د سخت عذاب په طلب او لټون کښې تاسو ته راتلو، بعضې حضراتو د (یسومونکم) ترجمه په (یذیقونکم) سره کړې ده یعنی هغه به تاسو ته سخت عذاب درکولو [٢]

دلته د په بخاری کښې د (يَسُوْمُوْنَكُمْ تفسير په (یولونکم) سره شوې دې، (یولونکم: اولی، یولی ایلاء) نه د جمعې صیغه ده (اولی فلانا الامر) په کار باندې والی مقرر کول، په دې صورت کښې به د (يَسُوْمُوْنَكُمْ سُوْٓءَ الْعَذَابِ ترجمه وی) هغه به تاسو ته د سخت عذاب درکولو د پاره والی مقرر کولو چونکه د (یولونکم) ماده (ولی) دې، ددې وجې امام بخاری سورة کهف طرف ته منتقل شوې دې اوفرمائی:

قوله: (الْوَلَايَةُ) مَفْتُوحَةٌ مَصْدَرُ الْوَلَاءِ، وَهِيَ الرُّبُوْبِيَّةُ، إِذَا كُسِرَتِ الْوَاوُ فَهِيَ الْإِمَارَةُ: په سورة کهف کښې دی، (هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلّٰهِ الْحَقِّ) [٣] امام فرمائی چې د (ولاية) د واو په فتحې سره دې د (ولاء) مصدر دې، ددې معنی ربوبیت ده او (ولاية) د واو په کسرې سره هم مصدر دې، خو ددې معنی امارت او سیادت راځی. د امام بخاری دا تشریح خو د ابوعبیده معمر بن المثنی د کلام نه ماخوذ ده، هغوی په سورة کهف کښې ددې ایت لاندې لیکلې دی (الولاية

---

[١]) عمدة القاری ١٨/٨٥)-
[٢]) فتح الباری ٨/١٦٢)-
[٣]) (سورة کهف ٤٤)-

بالفتح مصدر الولى وبالكسر مصدر وليت الامر والعمل تليه[1]

قوله: وَقَالَ بَعْضُهُمُ الْحُبُوبُ الَّتِي تُؤْكَلُ كُلُّهَا فُومٌ: د بعضو نه عطاء او قتاده مراد دی، هغوی وئیلې دی چې په ايت ﴿فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا﴾ کښې د ﴿فوم﴾ نه هغه ټوله غله او دانې مراد دی کومې چه دخوراک د پاره استعماليږی .لکه چڼړه. اوربشې ،ويزې وغيره .حضرت ابن عباس رضی الله عنه او مجاهد نه منقول شوی دی چې د ﴿فوم﴾ نه غنم مراد دی[2]

قوله: وَقَالَ قَتَادَةُ (فَبَاءُوا) فَانْقَلَبُوا: ﴿فَبَآءُوْ بِغَضَبٍ عَلٰى غَضَبٍ﴾ هغه خلق بيا راغلل په شوی غضب کښې د پاسه غضب .قتاده فرمائی چه ﴿فباءوا﴾ په معنى د ﴿انقلبوا﴾ دی

قوله: فادارأتم اختلفتم: ﴿وَاِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادّٰرَءْتُمْ فِيْهَا﴾[3] طرف ته اشاره ده يعنى كله چه تاسو کښې يو کس قتل کړو او بيا مو اختلاف کړو ،او په يو بل باندې مو الزام لګولو.

قوله: يَسْتَفْتِحُونَ) يَسْتَنْصِرُونَ: ﴿وَكَانُوْا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُوْنَ عَلَى الَّذِيْنَ كَفَرُوْا﴾[4] په دې کښې ﴿يستفتحون﴾ د مدد په طلب کولو په معنى کښې دې، يعنى د رسول الله صلی الله علیه وسلم د بعثت نه وړاندې يهودو به نبى صلی الله علیه وسلم وسيله جوړولو او د الله تعالى نه به ئې مدد غوښتلو ﴿اللهم انا نسالك بحق نبيك الذى وعدتنا ان تبعثه فى آخر الزمان ان تنصرنا اليوم على عدونا﴾[4]

قوله: (شَرَوْا) بَاعُوا: اشاره ده ﴿وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهٖۤ اَنْفُسَهُمْ﴾ طرف ته چه دې کښې ﴿شروا﴾ د ﴿باعوا﴾ په معنى کښې دې.

قوله: (رَاعِنَا) مِنَ الرُّعُونَةِ إِذَا أَرَادُوا أَنْ يُحَمِّقُوا إِنْسَانًا قَالُوا رَاعِنَا: [5]

د راعنا معنى او په دې کې مختلف قراءتونه: امام بخارى فرمائى چه په دې آيت کښې ﴿راعنا﴾ تنوين سره د رعونيت نه مشتق دې .د رعونيت معنى حماقت دې، راعن د اسم فاعل صيغه ده په معنى د بيوقوف [6] يهودو چه به کله څوک حماقت طرف ته منسوب غوښتل نو راعنا به

---

[1]) فتح البارى (۱۶۲/۸) عمدة القارى (۸۵/۱۸)_

[2]) عمدة القارى ۸۵/۱۸)-

[3]) فاداراتم فيها اصله تداراتم من الدر وهو الدفع فاجتمعت التاء والدال مع تقارب مخرجيها واريد الادغام فقلبت التاء دالاء وسكنت للادغام فاجتلبت همزة الوصل للتوصل للابتداء بها وهذا مطرد فى كل فعل على تفاعل او تفعل فاؤه : تاء او طاء او ظاء او صاد، او ضاد، والتدارو، اما مجاز عن الاختلاف والاختصام ..او مستعمل فى حقيقته اعنى التدافع بان طرح قتلها كل عن نفسه الى صاحبه(وانظر روح المعانى (۳۲۰/۱)-

[4]) روح المعانى ۳۲۰/۱)-

[5]) سورة البقرة ۱۰۴)-

[6]) روح المعانى ۳۴۹/۱)-

ئې وئیل یعنی (قال قولا راعنا) هغه د بیوقوف توب خبره اوکړه یهود به راتلل د حضورپاکﷺ په مجلس کښې به کیناستل.چې کومې خبرې به ئې مکرر تحقیق کولو نو راعنا به ئې وئیل او ددې نه به ئې غلطه معنی مراد اخستله چه معاذالله رسول الله احمقانه خبره اوکړه.صحابو کرامو ګټرل چې د مراعاة نه ماخوذ دې او د امر صیغه ده،د (نا) ضمیر مفعول به منصوب متصل دې. یعنی زمونږ رعایت اوکړه زمونږ خیال اوساته نوهغوی هم چه یهود اوکتل دا لفظ استعمالولو شروع کړو.حضرات صحابه کرامو ته د الفاظو ادب اوخودلې شو چې داسې لفظ چې د غلطې معنې وهم پکښې پیدا کیږي،نه دی وئیل پکار،(راعنا)مه وایئ(انظرنا) وایئ.

قوله: (لَا يَجْزِي) لَا يُغْنِي : (وَاتَّقُوا يَوْمًا لَّا تَجْزِىْ نَفْسٌ عَنْ نَّفْسٍ شَيْئًا) کښې د (لاتجزی) معنی ده (لاتغنی) یعنی فائده به ورنکړي هيڅ نفس ته بل نفس د هيڅ څه؟

قوله: ابتلی اختبر : (وَاِذِ ابْتَلٰٓى اِبْرٰهٖمَ رَبُّهٗ بِكَلِمٰتٍ فَاَتَمَّهُنَّ ؕ) په ایت کریمه کښې د ابْتَلٰى معنی د (اختبر) ده یعنی امتحان واخستلو اوزمائیلې شو.

قوله: (خُطُوَاتِ) مِنَ الْخَطْوِ، وَالْمَعْنَى آثَارَهُ : (يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا ادْخُلُوْا فِى السِّلْمِ كَآفَّةً ۪ وَّلَا تَتَّبِعُوْا خُطُوٰتِ الشَّيْطٰنِ ؕ) په ایت کریمه کښې (خُطُوٰتِ) د (خطو) نه ماخوذ دې او دا مصدر دې (خطاء یخطو) چې معنی ئې ده د قدمونو مینځنۍ حصه ارتول او تلل، د (خطوا) معنی ده قدم،ددې جمع (خطوا) راځی (ولاتتبعوا خطوات الشیطن)معنی شوه .د شیطان په نقش قدم باندې مه ځئ.

۵- باب : قَوْلُهُ تَعَالَى : فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

[۴۲۰۷] حَدَّثَنِي عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ شُرَحْبِيلَ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ قَالَ سَأَلْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - أَيُّ الذَّنْبِ أَعْظَمُ عِنْدَ اللّٰهِ قَالَ « أَنْ تَجْعَلَ لِلّٰهِ نِدًّا وَهُوَ خَلَقَكَ ». قُلْتُ إِنَّ ذٰلِكَ لَعَظِيمٌ، قُلْتُ ثُمَّ أَيُّ قَالَ « وَأَنْ تَقْتُلَ وَلَدَكَ تَخَافُ أَنْ يَطْعَمَ مَعَكَ ». قُلْتُ ثُمَّ أَيُّ قَالَ « أَنْ تُزَانِيَ حَلِيلَةَ جَارِكَ ».

د حدیث د الفاظو تشریح: (انداد) د (ند) جمع ده په معنی د نظیر یعنی الله سره تاسو څوک مه شریکوئې په داسې حال کښې چه تاسو پوهیږئې

قوله: قُلْتُ ثُمَّ أَيُّ قَالَ « وَأَنْ تَقْتُلَ وَلَدَكَ تَخَافُ أَنْ يَطْعَمَ مَعَكَ : ما تپوس اوکړو بیا کومه ګناه لویه ده نو حضورپاکﷺ اوفرمائیل چې خپل ځوئې قتل کړې ددې وجې نه چه هغه به تاسره خوراک کوی .دا ګناه په حقیقت کښې په څو ګناهونو باندې مشتمله ده ،اول بې ګناه قتل کول، او بیا قتل کول د خپل ځوئې،دریمه دداسې کس قتل کول چې مدافعت نشی کولې ،څلورم ددې ویرې نه قتل کول چې زمونږ سره به خوراک کوی.لکه چې ته روزی رسان ئې ،د الله په روزئی رسولو باندې دې اعتماد او توکل نشته

قوله: قُلْتُ ثُمَّ أَيُّ قَالَ « أَنْ تُزَانِيَ حَلِيلَةَ جَارِكَ: (ان تزانی) فرمائی چې (تزانی د مزاناة

نه ماخوذ دې کوم چې باب مفاعله مصدر دې چې معنى ئې مشارکت دې ،مطلب دادې چې د خپل ګاونډی ښځه په دهوکه په زنا باندې آماده کړی،دا يو ګناه په اصل کښې په څو ګناهونو باندې مشتمل ده ،اولنې ګناه زنا کول دی ،دويمه ګناه د بل ښځه دهوکه کول،دريمه ګناه دخپل ګاونډی سره خيانت کول، حال دا چې ګاونډی ددې خبرې اميد ساتی چې ده به د خپل ګاونډ نه راحت ميلاؤ شی،څلورم ګناه په دې کښې د هغه نسب خرابول دی.

۶- باب: وَقَوْلُهُ تَعَالَى (وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ).(۲)

وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْمَنُّ صَمْغَةٌ. وَالسَّلْوَى الطَّيْرُ.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْمَنُّ صَمْغَةٌ. وَالسَّلْوَى الطَّيْرُ:

د ((من)) **تفسير:** د مجاهد په نيز (من) د (صمغة) نه ماخوذ دې صمغة ګوند ته وائى ،مراد د ګوند سره مشابه څه څيز دې،بعينه ګوند مراد نه دې،ځکه چې ګوند د اونې نه اوځى،او دا څيز د ونې نه نه راوځى. او د ګوند په شان په اونه باندې جام کيږى.[1]

اردو کښې د (مَنّ) ترجمه په ترنجبين سره کوى او سلوىٰ د يوې مرغۍ نوم دې چه په پښتو کښې ورته مرز وائى.

[۴۲۰۸] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ عَنْ عَمْرِو بْنِ حُرَيْثٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدٍ-رضى الله عنه- قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم- ((الْكَمْأَةُ مِنَ الْمَنِّ، وَمَاؤُهَا شِفَاءٌ لِلْعَيْنِ))

نبى ﷺ فرمائيلې دى چه (کماة) يعنى د مار چترئى د (من) د قسم څنى ده اوددې اوبه د سترګو د بيمارئى د پاره شفا دى.

(الكماة) د کاف په فتحه د ميم په سکون او همزه په فتحې سره، جمع ده ددې مفرد (کما) دې (په وزن د قلب) سيبويه وئيلې دى چې (الكماة) جمع نه ده بلکه اسم جمع ده[2] دې ته خرېرې او د مارچترئى وائى. دا د باران په موسم کښې راټوکيږى، او د اګۍ په شان سپين وى.

يو اشكال او د هغې جواب: دلته په روايت کښې (الكماة من المن) وئيلې شوې دې سوال دا پيدا کيږى چې بنى اسرائيلو ته خو دا مارچترئى د خوراک د پاره نشو ورکولو کيدې ، ددې

[1]) وفى الامع ۷۰۶/۹) قوله المن صمغة اى شبهة بها فى انجمادها على اغصان الشجر وان لم يكن عين الصمغة فان الصمغة تخرج من نفس الشجر وليس.الترنجبين بهذا المثابة فانه شئ يحصل بانجماد ما ينزل من الطل على شجرة مخصوصة لا توجد فى ديارنا هذه)-

[2]) عمدة القارى ۸۸/۱۸)-

وجې علامه خطابی اعتراض کړې دې چې دا روایت د ترجمة الباب سره مطابقت نه لري ځکه چې په ترجمة الباب کښې د هغه (من) ذکر دې کوم چې الله تعالی په بنی اسرائیلو باندې د اسمان نه نازلولو، او مارچترئی خو ئې د اسمان نه نازل کړې نه ده بلکه دا په زمکه کښې پیدا کیږی؟[1]

ددې جواب دادې چه امام مسلم په کتاب الاشربة کښې دا حدیث ذکر کړې دې، د هغې الفاظ دی (الكمأة من المن الذى انزل الله تبارك وتعالى على بنى اسرائيل وماؤها شفاء للعين)[2]

د مسلم شریف ددې روایت نه معلومیږی چې د حدیث باب د ترجمة الباب سره تعلق شته چونکه د علامه خطابی نظر د مسلم شریف روایت ته نه وو تلې ددې وجې هغوی د ترجمة الباب سره د حدیث د عدم مطابقت اشکال کړې دې.

خو دا سوال هم په خپل ځائې باقې دې چې مارچترئی په هر حال د هغه منزل من الله مصداق خو نه دې.

ددې جواب دادې چه دلته په اصل کښې تشبیه ده لکه څنګه چې دا د مارچترئی د باران په موسم کښې بغیر د څه مشقت او تدبیر نه الله تعالی پیدا کوی نو دغه شان هغه (من) ووکوم چې الله تعالی حضرت موسی علیه السلام او د هغه قوم ته ورکول ددې د پاره هم هغوی ته د څه محنت او مشقت زغمل نه وو[3] بعضې حضراتو وئیلې دی (الكمأة من المن يعنى مما من الله على عباده بانعامه ذلك عليهم)[4]

قوله: وَمَاؤُهَا شِفَاءٌ لِلْعَيْنِ:

د مار د چترئ اوبه سترګې دپاره مفید دی: د مار د چترئی اوبه د سترګو د پاره ډیرې فائده مند دی عالمانو لیکلې دی که په سترګو باندې امراض حاره (ګرم مرضونه) راشی نو صرف د مار د چترئی د سترګو د پاره ښیګړه کونکې او فائده مندې دی او که ګرم مرضونه نه وی نو بیا ددې اوبه د نورو دوایانو سره شاملول د سترګو د پاره استعمالولې شی او دا مفید وی[5]

حافظ ابن حجر لیکلې دی چې مونږ سره یو پرهیزګار عالم وو ،د هغه نظر ختم شو نو هغه د مارچترئی د علاج په توګه استعمال کړو الله تعالی د هغه د سترګو نظر واپس راوستلو[6]

---

[1] عمدة القاری ۸۸/۱۸)-

[2] کتاب الاشربة باب فضل الكماة ومداومة العين بها ۱۶۳/۳)-

[3] عمدة القاری ۸۹/۱۸)-

[4] حواله بالا

[5] عمدة القاری ۸۸/۱۸)-

[6] فتح الباری ۹)-

٧- باب (وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ). (٥٧)

قوله: رَغَدًا وَاسِعٌ كَثِيرٌ: او كله چې مونږ اووئيل چې داخل شئ دې ښار ته او خوراک کوئی او په دې کښې د کوم ځائې نه چې مو خوښه وی په پراخئی سره ، او داخل شئی دروازې ته سجده کونکې او وايئ چې معاف کړه ،نو معاف به کړو مونږ ستاسو قصور، او زياتی به هم ورکړو نيکانو ته.

دا واقعه د وادی تيه د زمانې ده بنی اسرائيلو چې کله من او سلوی خوړل نو ستومانه شول او د خپل معمولی خوراک درخواست ئې اوکړو نو هغوی ته يو ښار ته د داخليدو حکم اوشو، بعضو وئيلي دی چې دغه ښار بيت المقدس وو او بعضو وئيلې دی چې د شام په ملک کښې اريحا ښار وو.(١)

[٤٢٠٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ عَنِ ابْنِ الْمُبَارَكِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضى الله عنه- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «قِيلَ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ (ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ) فَدَخَلُوا يَزْحَفُونَ عَلَى أَسْتَاهِهِمْ، فَبَدَّلُوا وَقَالُوا حِطَّةٌ، حَبَّةٌ فِي شَعَرَةٍ»

د حديث باب تشريح: بنی اسرائيلو د الله د احکامو سره ټوقې اوکړې هغوی ته وئيلې شوی وو تاسو دروازې ته د سجدې په حالت کښې داخل شئی او «حطة» وايئ، «حطة» يا خو خبر دې او ددې مبتداء محذوف ده يعنی «شانك حطة» ستاسو شان د ګناهونو ساقط کونکې او معاف کونکې دې، د «حط يحط» معنی ساقط کول راځی، او يا دا منصوب دې د مفعول مطلق کيدو په وجه ، يعنی «حط عنا ذنوبنا حطة» اې الله زمونږ ګناه ساقط کړه.

بنی اسرائيلو د سجدې په حالت کښې د داخليدو په ځائې کوناټی راښکونکې په زمکه باندې تليدو تليدو باندې داخل شو او د «حطة» وئيلو په ځائې ئې د ټوقو په ډول «حطة فی شعرة» (په ويختو کښې دانه ده) وئيل شروع کړل، په بعضې کښې د «حبة» په ځائې د «حنطة» لفظ راغلې دې.(٢)

٦- باب: قَوْلُهُ (مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ). (٦)

وَقَالَ عِكْرِمَةُ جَبْرَ، وَمِيكَ، وَسَرَافِ عَبْدٌ. إِيلُ اللَّهُ.

د جبرئيل او ميکائيل معنی: عکرمه فرمائی چې د جبر ،ميک او سراف معنی د عبد او بنده ده، او د ايل معنی ده الله، نو د جبرائيل ،ميکائيل او اسرافيل معنی شوه عبد الله.

---

(١) عمدة القاری ١٨/٨٩)-

(٢) روح المعانی ١/٢٦٦)-

[٤٢١٠] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُنِيرٍ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ بَكْرٍ حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ عَنْ أَنَسٍ قَالَ سَمِعَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلاَمٍ بِقُدُومِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَهُوَ فِي أَرْضٍ يَخْتَرِفُ، فَأَتَى النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ إِنِّي سَائِلُكَ عَنْ ثَلاَثٍ لاَ يَعْلَمُهُنَّ إِلاَّ نَبِيٌّ فَمَا أَوَّلُ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ وَمَا أَوَّلُ طَعَامِ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَمَا يَنْزِعُ الْوَلَدَ إِلَى أَبِيهِ أَوْ إِلَى أُمِّهِ قَالَ «أَخْبَرَنِي بِهِنَّ جِبْرِيلُ آنِفًا». قَالَ جِبْرِيلُ قَالَ «نَعَمْ». قَالَ ذَاكَ عَدُوُّ الْيَهُودِ مِنَ الْمَلاَئِكَةِ. فَقَرَأَ هَذِهِ الآيَةَ (مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ) أَمَّا أَوَّلُ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ فَنَارٌ تَحْشُرُ النَّاسَ مِنَ الْمَشْرِقِ إِلَى الْمَغْرِبِ، وَأَمَّا أَوَّلُ طَعَامِ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَزِيَادَةُ كَبِدِ حُوتٍ، وَإِذَا سَبَقَ مَاءُ الرَّجُلِ مَاءَ الْمَرْأَةِ نَزَعَ الْوَلَدَ، وَإِذَا سَبَقَ مَاءُ الْمَرْأَةِ نَزَعَتْ». قَالَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ. يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ الْيَهُودَ قَوْمٌ بُهُتٌ، وَإِنَّهُمْ إِنْ يَعْلَمُوا بِإِسْلاَمِي قَبْلَ أَنْ تَسْأَلَهُمْ يَبْهَتُونِي. فَجَاءَتِ الْيَهُودُ فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «أَيُّ رَجُلٍ عَبْدُ اللَّهِ فِيكُمْ». قَالُوا خَيْرُنَا وَابْنُ خَيْرِنَا، وَسَيِّدُنَا وَابْنُ سَيِّدِنَا. قَالَ «أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَسْلَمَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلاَمٍ». فَقَالُوا أَعَاذَهُ اللَّهُ مِنْ ذَلِكَ. فَخَرَجَ عَبْدُ اللَّهِ فَقَالَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ. فَقَالُوا شَرُّنَا وَابْنُ شَرِّنَا. وَانْتَقَصُوهُ. قَالَ فَهَذَا الَّذِي كُنْتُ أَخَافُ يَا رَسُولَ اللَّهِ.

٧- بَاب: قَوْلِهِ (مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا)

[٤٢١١] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ حَبِيبٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ عُمَرُ - رضى الله عنه - أَقْرَؤُنَا أُبَيٌّ، وَأَقْضَانَا عَلِيٌّ، وَإِنَّا لَنَدَعُ مِنْ قَوْلِ أُبَيٍّ، وَذَاكَ أَنَّ أُبَيًّا يَقُولُ لاَ أَدَعُ شَيْئًا سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَقَدْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى (مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا)

حضرت عمر رضي الله عنه فرمائى چې مونږ کښې د ټولو نه اولنې قارى ابى ابن کعب دې او د ټولو نه لوئې قاضى او فيصله کونکې حضرت على رضي الله عنه دې خوددې باوجود مونږ د ابى ابن کعب يوه خبره پرېږدو او هغه نه منو او هغه دا چې ابى وائى چه ما د رسول الله نه اوريدلې دى څه په آيتونو کښې هيڅ يو آيت نه پرېږدم، حال دا چه الله سبحانه وتعالى فرمائيلې دى (ماننسخ من آية اوننسها) يعنى الله تعالى پخپله بعضې آياتونه منسوخ کړې دى، نو بيا د ابى ابن کعب دا وئيل چې زه هيڅ نه پرېږدم . دهغه دا خبره مونږ نه منو.

د نسخ لغوى او اصطلاحى معنى : د نسخې معنى په لغت کښې زائل کول نقل کول او ليکل راځى وائى (نسخت الشمس الظل) يعنى نمر سيورى زائله کړو او وائى (**نسخت الکتاب**) ما کتاب اوليکلو په اصطلاح کښې د نسخ مختلف تعريفونه شوى دى.

① هو الخطاب الدال على ارتفاع الحکم الثابت بالخطاب المتقدم على وجه لولاه لکان ثابتا مع تراخيه عنه

يعنى نسخ هغه خطاب ته وائى کوم چه په اولنى خطاب سره د ثابت شوى حکم ختميدو و باندې

دلالت کوی دغه شان دا دویم خطاب (کوم چې د اولنی حکم نه پس راغلې وو) نو د اولنی خطاب حکم به ثابت او برقرار وو.

② یو تعریف دا هم شوی دی (هو الخطاب الدال علی ان مثل الحکم الثابت بالنص المتقدم زائل علی وجه لولاه لکان ثابتا) ③ هو الخطاب الدال علی ظهور انتفاء شرط دوام الحکم الاول)

④ الخطاب الدال علی انتهاء امد الحکم الشرعی مع التاخر عن مورده

صاحب د کشف الاسرار دا څلور تعریفونه نقل کړې دی او ددې نه پس فرمائی چه دا ټول تعریفونه د ناسخ دی د نسخې نه دی، ددې نه پس هغوی د نسخې تعریفونه نقل کړې دی.

⑤ هو ازالة مثل الحکم الثابت بقول منقول عن الله تعالی او عن رسوله علیه السلام مع تراخیه عنه علی وجه لولاه لکان ثابتا) ⑥ په متاخرینو کښې بعضې عالمانو دا تعریف کړې دې (انه عبارة عن الرفع الحکم الشرعی بدلیل شرعی متاخر)[1]

د نسخ په مفهوم کښې د متقدمینو او متاخرینو په اصطلاحاتو کښې فرق: د متقدمینو په نیز د نسخ د اصطلاح دائره وسیع ده، یو حکم د بل حکم په ذریعه بیخی منسوخ کول یا د دویم حکم په ذریعه په وړاندې‌نی حکم کښې تخصیص کول، څه قید یا شرط لګول، دا ټول په نسخ کښې داخل دی[2]

او د متاخرینو په نیز نسخ صرف د هغه تبدیلۍ نوم دې کوم چې اولنې حکم بیخی منسوخ کړی. هم دا وجه ده چې د متقدمینو په نیز د قران په آیاتونو کښې د نسخ شمار تقریبا پنځه سوره دې. او د متاخرینو په نیز تعداد کم دې، علامه سیوطی رحمه الله صرف شل آیاتونه منسوخ ګرځولې دی[3]

او حضرت شاه ولی الله رحمه الله صرف پنځه ایاتونه منسوخ ګرځولې دی[4]

د شریعت په احکامو کښې د نسخ کیدل څه عیب نه دې: د یهودیانو خیال دې چه د شریعت په احکامو کښې نسخ بیخی جائز نه ده، دوی وائی چه په اسمانی شریعتونو کښې د نسخ تسلیمولو سره (بداء) لازمیږی او بداء مستلزم ده جهل لره، او الله تعالی د جهل نه پاک او منزه دې بداء وائی (حدوث رائ لم یکن) یعنی اول نه هغه رائې نه وه روستو هغه رائې قائمه کړې شی،

[1] انظر کشف الاسرار (۱۵۵،۱۵۶/۳) و شرح الکوکب المنیر (۵۲۶) والاعتبار للحازمی (۸)-

[2] قال الزرکشی فی البرهان (۳۳/۲) اعلم ان سورة القران تنقسم بحسب ما دخله النسخ وما لم یدخل الی اقسام احدها ما لیس فیه ناسخ ولا منسوخ وهی ثلاث واربعون سورة الثانی ما فیه ناسخ ولیس فیه منسوخ وهی ست سور. الثالث: ما فیه منسوخ ولیس فیه ناسخ : وهی اربعون : الرابع ما اجتمع فیه ناسخ والمنسوخ وهی احدی وثلاثون سورة)-

[3] الاتقان ۳۰/۲)-

[4] الفوز الکبیر (۴۰)-

ددې نه معلومېږي چه د اول د رائې علم نه وو، روسته د هغې علم حاصل شو او دا جهالت لره مستلزم دې.(۱)

خو د اسلام د امامانو په نيز نسخ بالاجماع په احكام سماويه كښې جائز ده.فخر الاسلام بزدوى رحمه الله ليكى: (والنسخ فى احكام الشرع جائز صحيح عند المسلمين اجمع)(۲)

باقى د يهوديانو دا وينا چه نسخ جهالت لره مستلزم ده ،بيخى غلطه ده ځكه چې يو حكم منسوخ كول او د هغې په ځائې بل حكم نافذ كول دا مطلب نه دې چې د دويم حكم دوړاندې نه علم نه وو، او اوس د هغې علم حاصل شو، بلكه يو حكم د يو خاصې مودې پورې د څه خاص زمانې د پاره د څه خاص مصلحت په بنياد باندې مفيد وو، هم د هغه مودې پورې هغه برقرار پاتې كړې شو ددغه مودې نه پس د مصلحت په تقاضا سره هغه حكم منسوخ كړې شو او بل حكم جارى كړې شو ددې مثال ټيک هم داسې دې چې يو حكيم يا ډاكټر د مريض موجوده حالات اوګورى او يوه دوائى ورته وركړې هغه ته معلومه وى چه دوه ورځې ددې دوائى استعمال سره به د مريض په حالت كښې فرق راشى او بيا به بله دوئى خودل وى، دا هر څه پېژندى او هغه په اوله ورځ يوه دوائى تجويز كړى كومه چه د دغه ورځې مناسب وى ،او دوه ورځې پس د حالاتو په بدليدو باندې دويمه دوائى تجويز كړى (۳)

په مسلمانانو كښې ابو مسلم اصفهانى ته دا قول منسوب دې چې په قران او احكام الهية كښې د نسخ امكان خو شته خو په ټول قران كښې د نسخې وقوع چرته نه ده شوې (۴)خو د اهل سنت عالمانو د دوى په دې قول باندې انكار كړې دې او دا ئې نه دې تسليم كړې .علامه قرطبى رحمه الله ليكى:

معرفة هذا الباب اكيدة وفائدته عظيمة لا تستغنى عن معرفته العلماء ولا ينكره الا الجهلة الاغبياء(۵)

د نسخ قسمونه :د نسخ څلور قسمونه دى:

① نسخ القران بالقران ② نسخ السنة بالسنة ③ نسخ القرآن بالسنة ④ نسخ السنة بالقران

يا د نسخ القران بالقران درې صورتونه دى:(الف)اولنې صورت دادې چه تلاوت او حكم دواړه منسوخ وى د حضرت عائشې رضي الله عنها روايت دې (كان فيما انزل عشر رضعات معلومات فنسخن بخمس

(۱) الاتقان فى علوم القران ۲۷/۲) وفى شرح الكوكب ۵۳۶: قال ابن الزاغونى : البداء هو ان يريد شئيا دائما هم ينتقل عن الدوام لامر حادث لا يعلم سابقا)-

(۲) اصول فخر الاسلام على هامش الاسرار(۱۵۷/۳)-

(۳) وفى اصول فخر الاسلام البزدوى (۱۵۶/۳۱) وهو فى حق صاحب الشرع محض لمدة الحكم المطلق الذى كان معلوما عند الله تعالى الا انه اطلقه فصار ظاهرة البقاء فى حق البشر مكان تبديلا فى حقنا بيانا محضا فى حق صاحب الشرع)-

(۴) روح المعانى ۳۵۲/۱)-

(۵) تفسير قرطبى ۵۵/۱)-

معلومات فتوفي رسول الله ﷺ وهن مما يقراء من القران)[1]
يعنى په ابتدا كښې په لس رضعاتو حرمت رضاعت د ثبوت حكم وو بيا په پنځو رضعاتو سره ددې د ثبوت حكم اوشو .حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائى چې د رسول الله ﷺ وفات ته نزدې پورې د هغې تلاوت كيدلو. خو اوس د لسو او پينځو رضعاتو حكم او تلاوت دواړه منسوخ دي ،د قران كريم ايت (وامهاتكم الاتى ارضعنكم)[2] سره.
(ب) دويم صورت دا چې حكم خو باقى وى خو تلاوت منسوخ شى لكه درجم په باره كښې دا ايت منسوخ التلاوة دې خو حكم ئې باقې دې (الشيخ والشيخوخة اذا زنيا فارجموهما البته نكالا من الله والله عزيزحكيم)[3]
(ج) دريم صورت دادې چې تلاوت باقى وى او حكم منسوخ شى لكه (وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ)[4] د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما او نورو عالمانو رائې ددې ايت په باره كښې دا ده چې ددې حكم منسوخ شوې دې البته ددې تلاوت باقې دې.ددې ايت د پاره ناسخ بو بل آيت دې(فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ) البته بعضې حضراتو دا ايت منسوخ نه دې منلې ،وائى چې (يطيقونه) د (لايطيقونه) په معنى كښې دې[5]
دغه شان د متوفى عنها زوجها د عدت موده په يو روايت كښې يو كال بيان شوې ده،(وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ)[6] خو بل ايت دا حكم منسوخ كړو او د عدت موده ئې څلور مياشتې او لس ورځې بيان كړې(وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا)[7]
② دويم قسم دې(نسخ السنة بالسنة)بيا ددې څلور قسمونه دى.
(الف) نسخ المتواتر بالمتواتر: يعنى د يو متواتر حديث حكم په بل حديث متواتر باندې منسوخ كول .دا په اتفاق سره جائز دى.
(ب) نسخ الاحاد بالمتواتر: دا هم بالاتفاق جائز دې[8]

---
[1]) الاتقان فى علوم القران ۲۸/۲)-
[2]) النساء ۲۳)-
[3]) الاتقان فى علوم القران ۳۲/۲)-
[4]) البقرة ۱۸۴)-
[5]) روح المعانى ۸۳/۲)فى علوم القران ۲۹۰/۲)-
[6]) البقرة ۲۳۴)-
[7]) حواله بالا
[8]) يرقم مولانا عبدالحق بعد ذكر اقسام الثلاثة (تلك الاقسام جائزة بالاتفاق) النامى شرح الحسامى(۱۸۳)-

(د) نسخ المتواتر بالاحاد: په دې کښې اختلاف دې بعضې اهل ظاهر ددې د جواز قائل دی خو د جمهورو په نیز دا جائز نه دی

③ د نسخ دریم قسم (نسخ القران بالسنة): د احنافو په نیز دا جائز ده ،د جمهورو فقهاؤ او اکثرو متکلمینو هم دا مذهب دې،د امام شافعی اکثرو محدثینو او امام احمد بن حنبل په نیز دا صورت جائز نه دې[1]

دا حضرات وائی چې سنت د قران شرح او تفسیر دې ،دا د قران د پاره څنګه ناسخ کیدې شي. دویمه دا چې د ناسخ د پاره ضروری ده چه هغه د منسوخ سره کم ازکم برابر وی او ښکاره ده چه سنت د قران برابر نه دې

دریمه خبره دا ده چې په قران مجید کښې فرمائیلې شوی دی (قُلْ مَا يَكُونُ لِيٓ أَنْ أُبَدِّلَهُۥ مِن تِلْقَآءِ نَفْسِيٓ) که تاسو سنت د قران د پاره ناسخ تسلیم کړئی نو ددې معنی به دا سې شي چې نبی ﷺ د خپل طرف نه تبدیلی کوی،او ددې ایت په رڼړا کښې دا جائز نه ده

دغه شان دا حضرات د دارقطنی ددې روایت نه دا استدلال (کلامی لاینسخ کلام الله، وکلام الله ینسخ کلامی، کلام الله ینسخ بعضه بعضا)[2]

ددې مفهوم د یو بل حدیث نه هم دا حضرات استدلال کوی ،روایت دې (اذا روی لکم عنی حدیث فاعرضوه علی کتاب الله تعالی فان وافق الکتاب فاقبلوه والا فردوه)[3]

احناف حضرات فرمائی چې په قران کښې د رسول الله ﷺ په باره کښې فرمائیلې شوی دی (وَمَا يَنطِقُ عَنِ ٱلْهَوَىٰٓ ۝ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ ۝)[4] ددې نه ښکاره معلومیږی چې د شریعت یو حکم کله نبی ﷺ بیانوی نو نبی ﷺ هغه د خپل طرف نه نه بیانوی ،هغه په حقیقت کښې د الله تعالی د طرف نه وی نو د وحی غیر متلو په ذریعه د قران یو حکم منسوخ کیدې

ترکومې چې د ایت کریمه نه د استدلال خبره ده ددې جواب دادې چې ددې ایت په رڼړا کښې سنت د قران د پاره په هغه وخت کښې ناسخ نشی کیدې شی کله چې نبی ﷺ د خپل طرف نه څه تبدیلی اوکړی د ایت کریمه معنی دا ده چې نبی ﷺ په خپل اختیار سره د قران مجید په څه حکم کښې څه تبدیلی نشی کولې،خو که دوی ته وحی غیر متلو راشی او د نبی ﷺ د اختیار په هغې کښې څه دخل نه وی نو بیا د ایت په رڼړا کښې د حدیث ناسخ جوړولو کښې څه اشکال کیدې شی[5]

---

[1]) کشف الاسرار علی اصول فخر الاسلام (۱۷۷/۳) باَ ب تقسیم الناسخ)-

[2]) انظر الکامل فی ضعفاء الرجال (۱۸/۲)-

[3]) اصول فخر الاسلام البزدوی علی هامش الکشف (۱۷۷/۳)-

[4]) النجم ۳،۴)-

[5]) قال الزرکشی فی البرهان (۳۱/۲)السنة اذا کان من امر الله من طریق الوحی نسخت وان کان بالاجتهاد فلا تنسخه. حکاه ابن احبیب النیسابوری فی تفسیره)-

باقی د دار قطنی په کوم روایت سره کوم استدلال شوې دې دا روایت بعضو حضراتو موضوع بعضومنکراو بعضو ډیرضفیف ګرځولې دې، دديٰ وجې په هغې باندې استدلال نشی کولې(۱)
دغه شان په استدلال کښې چې هغوی کوم دویم حدیث پیش کړې وو عالمانو دا ضعیف ګرځولې دې هغه قابل استدلال او قابل اعتبار نه دې
احناف حضرات فرمائی چه په قران شریف کښې فرمائیلې شوې دی ﴿لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ﴾ او حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی ماقبض رسول الله حتی اباح الله تعالی له من النساء ما شاء) معلومه شوه چې وحی غیر متلو د سنت په ذریعه د قران دغه حکم منسوخ اوګرځولې شو(۲)
④ څلورم قسم (نسخ السنة بالقران) دې دا د احنافو په نیز جائز دې البته د امام شافعی رحمه الله په نیز دا صورت هم جائز نه دې
احناف وائی چې په ابتدا کښې رسول کریم ﷺ بیت المقدس طرف ته متوجه مونځ کولو ،نو د بیت المقدس طرف ته دا توجه په سنت سره ثابت شو، خو قران دا منسوخ کړه او ایت نازل شو ﴿فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ دې ایت د سنت حکم منسوخ کړو (۲)

۱۰- باب: وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ

[۴۲۱۲] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي حُسَيْنٍ حَدَّثَنَا نَافِعُ بْنُ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضی الله عنهما- عَنِ النَّبِيِّ -صلی الله علیه وسلم- قَالَ «قَالَ اللَّهُ كَذَّبَنِي ابْنُ آدَمَ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ، وَشَتَمَنِي وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ، فَأَمَّا تَكْذِيبُهُ إِيَّايَ فَزَعَمَ أَنِّي لَا أَقْدِرُ أَنْ أُعِيدَهُ كَمَا كَانَ، وَأَمَّا شَتْمُهُ إِيَّايَ فَقَوْلُهُ لِي وَلَدٌ، فَسُبْحَانِي أَنْ أَتَّخِذَ صَاحِبَةً أَوْ وَلَدًا».
دا ایت د هغه یهودیانو او نصاری او مشرکانو په باره کښې نازل شوې دې څوک چې دالله تعالی د پاره د ځونی یا د لور قائل وو.

۱۱- باب: وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى

د مقام ابراهیم نه څه مراد دې؟: د مقام ابراهیم په تفسیر کښې مختلف اقوال دی ،بعضې

---

(۱) الکامل فی ضعفاء الرجال لابن عدی ۱۴۰/۲)رقم الترجمة ۳۶۸/۷۳) میزان الاعتدال ۳۸۸/۱)رقم الترجمة ۱۴۳۵)-
(۲) اصول فخر الاسلام البزدوی ۱۸۲/۳) ولکن ضعف صاحب کشف الاسرار هو یقول ان ناسخ لاية المذکورة (انا احللنا لک ازواجک الاتی اتیت اجورهن .فهذا نسخ القران بالقران. لا یصح الاستدلال نسخ القران بالسنة بهذا. کشف الاسرار ۸۳/۳)-
(۳) اخرجه البخاری فی کتاب التفسیر باب: وقالو اتخذ الله سبخانه. رقم الحدیث ۴۲۱۲. والحدیث من افراده قاله العینی فی العمدة ۹۱/۱۸)-

وائی چې ټول حرم مقام ابراهيم دې، څوک وائی چې مشاهد حج، خو مشهوره دا ده چې ددې نه مراد هغه کاڼړې دې په کوم باندې چې حضرت ابراهيم عليه السلام ولاړ ووا و كعبه ئې جوړه کړې وه او کوم چې تر اوسه پورې موجود دې[1]

قوله: مثابة [۱۲۵] يثوبون يرجعون: ﴿وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ﴾ مَثَابَةً وائی «الموضع الذی يرجع اليه مرة بعد اخرى» يعنی هغه ځائې کوم طرف ته چې بار بار واپس کيدل کولې شی، د «ثاب، يثوب» معنی ده ،واپس کيدل، د ايت ترجمه ده «مونږ بيت الله د خلقو د پاره بار بار د راتلو ځائې جوړ کړې دې»

[۴۲۱۳] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ أَنَسٍ قَالَ قَالَ عُمَرُ وَافَقْتُ اللَّهَ فِي ثَلَاثٍ- أَوْ وَافَقَنِي رَبِّي فِي ثَلَاثٍ- قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَوِ اتَّخَذْتَ مَقَامَ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ يَدْخُلُ عَلَيْكَ الْبَرُّ وَالْفَاجِرُ، فَلَوْ أَمَرْتَ أُمَّهَاتِ الْمُؤْمِنِينَ بِالْحِجَابِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ الْحِجَابِ قَالَ وَبَلَغَنِي مُعَاتَبَةُ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - بَعْضَ نِسَائِهِ، فَدَخَلْتُ عَلَيْهِنَّ قُلْتُ إِنِ انْتَهَيْتُنَّ أَوْ لَيُبَدِّلَنَّ اللَّهُ رَسُولَهُ - صلى الله عليه وسلم - خَيْرًا مِنْكُنَّ. حَتَّى أَتَيْتُ إِحْدَى نِسَائِهِ، قَالَتْ يَا عُمَرُ، أَمَا فِي رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مَا يَعِظُ نِسَاءَهُ حَتَّى تَعِظَهُنَّ أَنْتَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ (عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبْدِلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ مُسْلِمَاتٍ وَقَالَ ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ حَدَّثَنِي حُمَيْدٌ سَمِعْتُ أَنَسًا عَنْ عُمَرَ.

قوله: إِحْدَى نِسَائِهِ: د بعضې «نسائه» مصداق حضرت زينب بنت جحش رضي الله عنها ده، د «احدى نسائه» مصداق حضرت ام سلمه رضي الله عنها ده[2]

۱۲: باب: - باب قَوْلُهُ تَعَالَى (وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ). (۱۰)

قوله: الْقَوَاعِدُ أَسَاسُهُ، وَاحِدَتُهَا قَاعِدَةٌ، وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ وَاحِدُهَا قَاعِدٌ:

قواعد د بنياد په معنی کښې استعماليږی په دغه وخت ددې مفرد قاعده راځی او قواعد د هغه ښځو د پاره هم استعماليږی کومې چې د حيض وغيره په وجه ناستې وی په دغه وخت کښې ددې مفرد «قاعد» راځی لکه څنګه چې په سورة نور کښې دی «وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ الَّتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا»

---

[1] تصريحه من هذا الحديث(حتى اذا اتينا البيت معه استلم الركن فرمل ثلاثا ومشى اربعا ثم تقدم الى مقام ابراهيم، وقرا(واتخذوا من مقام ابراهيم مصلى) صحيح مسلم كتاب الحج باب حجة النبى صلى الله عليه وسلم ۳۹۴/۱) علم ان مقام ابراهيم ليس كل الحرم)-

[2] عمدة القارى ۹۲/۸)-

[۴۲۱۴] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ أَخْبَرَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ عَنْ عَائِشَةَ - رضي الله عنها - زَوْجِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «أَلَمْ تَرَيْ أَنَّ قَوْمَكِ بَنَوُا الْكَعْبَةَ وَاقْتَصَرُوا عَنْ قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ». فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلاَ تَرُدُّهَا عَلَى قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ قَالَ «لَوْلاَ حِدْثَانُ قَوْمِكِ بِالْكُفْرِ».
فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ لَئِنْ كَانَتْ عَائِشَةُ سَمِعَتْ هَذَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مَا أُرَى رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - تَرَكَ اسْتِلاَمَ الرُّكْنَيْنِ اللَّذَيْنِ يَلِيَانِ الْحِجْرَ، إِلاَّ أَنَّ الْبَيْتَ لَمْ يُتَمَّمْ عَلَى قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ.

نبی علیه السلام حضرت عائشه رضی الله عنها ته اوفرمائیل :ولې تا نه دی کتلې چې ستا قوم قریشو د کعبې تعمیر کړې دې، او د حضرت ابراهیم علیه السلام د بنیادونو نه ئې دا اباديې ورکوتې کړې دې،حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چې ما رسول اکرم ﷺ ته عرض اوکړو چې یا رسول الله:تاسو دا د حضرت ابراهیم علیه السلام په بنیادونو باندې ولې دوباره نه جوړوئی،نو نبی کریم ﷺ اوفرمائیل «لولا حدثان قومك بالكفر» یعنی که ستا قوم د کفر نه اوس نوې نه وی راوتلې نو ما به دا د حضرت ابراهیم علیه السلام په بنیادونو باندې جوړ کړې وو،مطلب دا دې چې قریش اوس اوس مسلمانان شوی دی ،او ددوی د کفر د زمانې سره اوس تعلق ختم شوکه د کعبې موجوده ابادې بدل کړو ،او د حضرت ابراهیم علیه السلام په بنیادونو باندې دا اباد کړې شی نو په دې سره د دوی په ذهنونو کښې شکوک او شبهات پیدا شی.
حضرت عبدالله ابن عمر رضی الله عنهما فرمائی که عائشې رضی الله عنها دا خبره د رسول الله ﷺ نه اوریدلې وی (او یقینی چې اوریدلې به وی) نو څه دا ګنړم چې ددې وجې نه د حجر یعنی د حطیم سره متصل د رکنینو عراقیینو استیلام پریخودې دې،حطیم سره متصل چې د عراق او شام طرف ته د کعبې دیوالونو سره د کوم ګوټونه دی دهغې استیلام نبی کریم ﷺ نه کولو څکه چې دا دواړه ګوټونه د حضرت ابراهیم علیه السلام د جوړ کړې آبادۍ د ګوټونو په ځائې باندې نه دی او بل طرف ته د رکن یمانی او حجر اسود استیلام به ئې کولو څکه چې د حضرت ابراهیم علیه السلام د آبادۍ مطابق وو.د ابراهیم علیه السلام په آبادۍ کښې حطیم په کعبه کښې داخل وو،قریشو د حلال مال د کمی په وجه د خانه کعبې تعمیر مختصر کړو او حطیم ئې د خانه کعبې نه بهر کړو.

۱۳ - باب: قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا

[۴۲۱۵] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ الْمُبَارَكِ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضى الله عنه قَالَ كَانَ أَهْلُ الْكِتَابِ يَقْرَءُونَ التَّوْرَاةَ بِالْعِبْرَانِيَّةِ، وَيُفَسِّرُونَهَا بِالْعَرَبِيَّةِ لأَهْلِ الإِسْلاَمِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم «لاَ تُصَدِّقُوا أَهْلَ الْكِتَابِ وَلاَ تُكَذِّبُوهُمْ، وَقُولُوا (آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ) الآيَةَ».

امام بخاري هم دا حديث هم په دې سند سره او متن سره په كتاب الاعتصام او كتاب التوحيد كښې تخريج كړې دې[1]

اهل كتابو به تورات په عبرانئ ژبه كښې لوستلو او په عربئ ژبه كښې به ئې د هغې تفسير كولو، رسول الله اوفرمائيل تاسو مه ددوى تصديق كوئى او مه ددوى تكذيب كوئى، ځكه چې معلومه نه ده چې هغوى په عربئ كښې صحيح تفسير كوى او كه نه، كيدې شى چې غلط تفسير اوكړى او تاسو ئې تصديق اوكړئى نو غير كلام به په كلام الله اومنئى، او ممكن ده چې هغوى صحيح تفسير اوكړى او تاسو ئې تكذيب اوكړئ نو د كلام الله تكذيب به لازم شى ددې وجې تاسو وائې (امنا بالله وما انزل الينا).

۱۴- باب: قوله تعالى: (سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ) [۱۴۲]

اوس به بې وقوف خلق خامخا وائى چې مسلمانان څه څيز واړولو د دې قبلې نه (يعنى بيت المقدس) په كوم چې دوى وو، تاسو ورته اوفرمائې چې مشرق او مغرب ټول هم د الله په ملك كښې دې هغه چې څوك غواړى نيغه لار ورته ښائى.

قوله: السُّفَهَاءُ: السفهاء د (سفيه) جمع ده، ددې معنى ده كم عقل، بيوقوف

د سفهاء نه څوك مراد دى؟: د (من الناس) نه يهود مراد دى، ځكه چې د قبلې په تحويل باندې د ټولو نه زيات هغوى هنګامه جوړه كړې وه او د يهوديانو خيال وو چې د بيت المقدس قبله كله هم منسوخ كيدې نشى، د بعضو په نيز منافقان مراد دى، ځكه چې هغوى به هميشه د پاره په مسلمانانو باندې د اعتراضونه كولو په فكر كښې وو، او بعضې مبصرينو ددې مصداق مشركان ګرځولې دى ځكه چې د قبلې په تحويل باندې هغوى وئيلې وو چه د محمد ﷺ عجيبه معامله ده چې خپل د مور پلار قبله يعنى د ابراهيم او اسماعيل (عليهما السلام) قبله بيت الله ئې پرخودې ده، او بيا هم دې خپلې د مور پلار قبلې ته دوباره راوړيلو، ددې نه معلوميږى چه زر ده، چې دې به د خپل مور پلار دين ته هم راواوړى.

[۴۲۱۶] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ سَمِعَ زُهَيْرًا عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ رضى الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - صَلَّى إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا، وَكَانَ يُعْجِبُهُ أَنْ تَكُونَ قِبْلَتُهُ قِبَلَ الْبَيْتِ، وَإِنَّهُ صَلَّى - أَوْ صَلَّاهَا - صَلَاةَ الْعَصْرِ، وَصَلَّى مَعَهُ قَوْمٌ، فَخَرَجَ رَجُلٌ مِمَّنْ كَانَ صَلَّى مَعَهُ، فَمَرَّ عَلَى أَهْلِ الْمَسْجِدِ وَهُمْ رَاكِعُونَ قَالَ أَشْهَدُ بِاللَّهِ لَقَدْ صَلَّيْتُ مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قِبَلَ مَكَّةَ، فَدَارُوا كَمَا هُمْ قِبَلَ الْبَيْتِ، وَكَانَ

[1] عمدة القارى ۱۸/۹۵) واخرجه النسائى فى التفسير ايضا عن محمد بن المثنى عمدة القارى ۱۸/۹۴۹)-

الّذِی مَاتَ عَلَی الْقِبْلَةِ قَبْلَ أَنْ تُحَوَّلَ قِبَلَ الْبَيْتِ رِجَالٌ قُتِلُوا لَمْ نَدْرِ مَا نَقُولُ فِيهِمْ، فَأَنْزَلَ اللّٰهُ (وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ)

١٥٠ - باب: قوله تعالى: وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا

[٤٢١٧] حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ رَاشِدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ وَأَبُو أُسَامَةَ - وَاللَّفْظُ لِجَرِيرٍ - عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ وَقَالَ أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - «يُدْعَى نُوحٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَقُولُ لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ يَا رَبِّ. فَيَقُولُ هَلْ بَلَّغْتَ فَيَقُولُ نَعَمْ. فَيُقَالُ لأُمَّتِهِ هَلْ بَلَّغَكُمْ فَيَقُولُونَ مَا أَتَانَا مِنْ نَذِيرٍ. فَيَقُولُ مَنْ يَشْهَدُ لَكَ فَيَقُولُ مُحَمَّدٌ وَأُمَّتُهُ. فَتَشْهَدُونَ أَنَّهُ قَدْ بَلَّغَ». (وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا) فَذَلِكَ قَوْلُهُ جَلَّ ذِكْرُهُ (وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا) وَالْوَسَطُ الْعَدْلُ.

د یوسف بن راشد دلته دوه استاذان دي جریر او اسامه، په حدیث کښې د جریر الفاظ نقل کړې شوي دي او جریر د ابوصالح نه په (عن) سره نقل کړې دي، او اسامه په (حدثنا ابوصالح) سره روایت نقل کړې دي د ابوصالح نوم ذکوان دې (١)

په روایت کښې دي چې د حضرت نوح علیه السلام قوم به انکار اوکړي او اوبه وائی چې مونږ ته څوک ویرونکې نه وو راغلې ،د حضرت محمد ﷺ امت به د حضرت نوح علیه السلام په حق کښې ګواهی ورکړي چې دوی خپل قوم ته د الله تعالی پیغام رسولې وو ،او نبی ﷺ به په خپل قوم ګواه وی چې دې خلقو رښتینې ګواهی ورکړه ،(وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَآءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا) هم دا مطلب دې.

بعضې حضراتو ددې آیت نه د نبی کریم ﷺ په حاضرناضر باندې استدلال کړې دې، خو ددې استدلال ضعف ښکاره واضح دې چې د نبی ﷺ او ددوی د امت دا ګواهی د وحی الهی په بنیاد باندې ده ،الله تعالی د وحی په ذریعه نبی ﷺ او د نبی ﷺ ته خودلې ده چې حضرت نوح علیه السلام تبلیغ کړې وو ،په دې بنیاد باندې به دا ګواهی ورکولې شی.

که ددې څوک د نبی ﷺ په حاضر ناضر باندې استدلال کوی نو بیا صرف نبی ﷺ حاضر ناضر نه دې بلکه پکار ده چې ټول امت حاضر ناضر تسلیم کړې شی.

(١) عمدة القاری ١٨/٩٥)-

۱۶ - باب: قوله تعالى: (وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ) ۱۴۳

[۴۲۱۸] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضى الله عنهما بَيْنَا النَّاسُ يُصَلُّونَ الصُّبْحَ فِي مَسْجِدِ قُبَاءٍ إِذْ جَاءَ جَاءٍ فَقَالَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قُرْآنًا أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ فَاسْتَقْبِلُوهَا. فَتَوَجَّهُوا إِلَى الْكَعْبَةِ

امام بخارى ددې ايت نه واخله تر ايت كريمه (وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ) پورې اياتونو باندې جدا جدا تراجم قائم كړې دى او ددې لاندې ئې هم دغه د قبلې د تحويل روايت د حضرت ابن عمر، د حضرت ابراء ابن عازب او حضرت انس رضي الله عنه نه نقل كړې دى په دې كښې دې طرف ته اشاره ده چې ددې ټولو اياتونو تعلق قبلې سره دې او د ټولو شان نزول يودې. د تحويل قبلې سره متعلق بحث په كتاب الصلاة (باب ما جاء فى القبلة) لاندې تير شوې دې.

۱۷- باب: قوله تعالى: (قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ) إِلَى (عَمَّا تَعْمَلُونَ)

[۴۲۱۹] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - قَالَ لَمْ يَبْقَ مِمَّنْ صَلَّى الْقِبْلَتَيْنِ غَيْرِي.

د حضرت انس رضي الله عنه نه روايت دې چې په هغه صحابو كښې چا چې دواړو قبلو ته مونځ كړې وو، ځما نه سوا بل څوک باقى پاتې نه دى، مطلب دادې چې په مهاجرينو او انصارو كښې اوس په بصره كښې صرف ځه باقى يم، نور ټول وفات شوى، د حضرت انس رضي الله عنه عمر د سلو كالو نه زيات وو او په كال ۹۰ يا ۹۱ هجرئى كښې دوى وفات شوى وو.

۱۸. باب: قوله تعالى: وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ) إِلَى قَوْلِهِ (إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ) ۱۴۵

[۴۲۲۰] حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دِينَارٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - بَيْنَمَا النَّاسُ فِي الصُّبْحِ بِقُبَاءٍ جَاءَهُمْ رَجُلٌ فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَدْ أُنْزِلَ عَلَيْهِ اللَّيْلَةَ قُرْآنٌ، وَأُمِرَ أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ أَلاَ فَاسْتَقْبِلُوهَا. وَكَانَ وَجْهُ النَّاسِ إِلَى الشَّأْمِ فَاسْتَدَارُوا بِوُجُوهِهِمْ إِلَى الْكَعْبَةِ.

١٩. باب قوله تعالى: الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ) إِلَى قَوْلِهِ (مِنَ الْمُمْتَرِينَ) [١٤٦، ١٤٧]

[٤٢٢١] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ بَيْنَا النَّاسُ بِقُبَاءٍ فِي صَلَاةِ الصُّبْحِ إِذْ جَاءَهُمْ آتٍ فَقَالَ إِنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَدْ أُنْزِلَ عَلَيْهِ اللَّيْلَةَ قُرْآنٌ، وَقَدْ أُمِرَ أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ فَاسْتَقْبِلُوهَا. وَكَانَتْ وُجُوهُهُمْ إِلَى الشَّأْمِ فَاسْتَدَارُوا إِلَى الْكَعْبَةِ.

٢٠ - باب: وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَمَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

[٤٢٢٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ حَدَّثَنِي أَبُو إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ - رضى الله عنه - قَالَ صَلَّيْنَا مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ - أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ - شَهْرًا، ثُمَّ صَرَفَهُ نَحْوَ الْقِبْلَةِ.

٢٠ - باب: قوله تعالى: (وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ) [١٤٩]

شَطْرُهُ تِلْقَاؤُهُ.

[٤٢٢٣] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُسْلِمٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دِينَارٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ - رضى الله عنهما - يَقُولُ بَيْنَا النَّاسُ فِي الصُّبْحِ بِقُبَاءٍ إِذْ جَاءَهُمْ رَجُلٌ فَقَالَ أُنْزِلَ اللَّيْلَةَ قُرْآنٌ، فَأُمِرَ أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ، فَاسْتَقْبِلُوهَا. وَاسْتَدَارُوا كَهَيْئَتِهِمْ، فَتَوَجَّهُوا إِلَى الْكَعْبَةِ وَكَانَ وَجْهُ النَّاسِ إِلَى الشَّأْمِ.

٢١ - باب: قوله تعالى: (وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُمَا كُنْتُمْ) إِلَى قَوْلِهِ (وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ).

[٤٢٢٤] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ عَنْ مَالِكٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ بَيْنَمَا النَّاسُ فِي صَلَاةِ الصُّبْحِ بِقُبَاءٍ إِذْ جَاءَهُمْ آتٍ فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَدْ أُنْزِلَ عَلَيْهِ اللَّيْلَةَ، وَقَدْ أُمِرَ أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ، فَاسْتَقْبِلُوهَا. وَكَانَتْ وُجُوهُهُمْ إِلَى الشَّأْمِ فَاسْتَدَارُوا إِلَى الْقِبْلَةِ. الْكَعْبَةِ

۲۲. باب قوله تعالى: إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ [۱۵۸].

شَعَائِرُ عَلاَمَاتٌ، وَاحِدَتُهَا شَعِيرَةٌ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الصَّفْوَانُ الْحَجَرُ. وَيُقَالُ الْحِجَارَةُ الْمُلْسُ الَّتِي لاَ تُنْبِتُ شَيْئًا، وَالْوَاحِدَةُ صَفْوَانَةٌ بِمَعْنَى الصَّفَا، وَالصَّفَا لِلْجَمِيعِ. ۶/۲۸

د شعائر مفرد شعيرة دې زمونږ په هندوستانی نسخو کښې شعرة ليکلې دې،او د شعيرة معنی علامت راځی.

[۴۲۲۵] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ قَالَ قُلْتُ لِعَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَأَنَا يَوْمَئِذٍ حَدِيثُ السِّنِّ أَرَأَيْتِ قَوْلَ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى (إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا) فَمَا أَرَى عَلَى أَحَدٍ شَيْئًا أَنْ لاَ يَطَّوَّفَ بِهِمَا. فَقَالَتْ عَائِشَةُ كَلاَّ لَوْ كَانَتْ كَمَا تَقُولُ كَانَتْ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ لاَ يَطَّوَّفَ بِهِمَا، إِنَّمَا أُنْزِلَتْ هَذِهِ الآيَةُ فِي الأَنْصَارِ، كَانُوا يُهِلُّونَ لِمَنَاةَ، وَكَانَتْ مَنَاةُ حَذْوَ قُدَيْدٍ، وَكَانُوا يَتَحَرَّجُونَ أَنْ يَطُوفُوا بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، فَلَمَّا جَاءَ الإِسْلاَمُ سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَنْ ذَلِكَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ (إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا

[۴۲۲۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَاصِمِ بْنِ سُلَيْمَانَ قَالَ سَأَلْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ - رضى الله عنه - عَنِ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ. فَقَالَ كُنَّا نَرَى أَنَّهُمَا مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ، فَلَمَّا كَانَ الإِسْلاَمُ أَمْسَكْنَا عَنْهُمَا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى (إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ) إِلَى قَوْلِهِ (أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا)

قوله: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ: دا روایت په کتاب الحج کښې تیر شوی دی[۱] حضرت عروه رحمه الله د حضرت عائشه رضي الله عنها نه ددې ایت په باره کښې تپوس اوکړو اِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَآئِرِ اللهِ ۚ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ اَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ اَنْ يَّطَّوَّفَ بِهِمَا حضرت عروه رحمه الله اوفرمائیل څما خیال دې که څوک د صفا او مروه طواف او ددې په مینځ کښې سعی اونکړی نو په ده باندې به څه ګناه نه وی ځکه چې په ایت کښې فرمائیلې شوی دی چه چا د صفا اومروه طواف اوکړو په هغه باندې څه ګناه نشته.رفع د جناح د اباحت دلیل دې ځکه چې کوم څیز مباح وی د هغې په نه کولو کښې څه ګناه نه وی.

حضرت عائشه رضي الله عنها ورته ډیر عجیبه جواب ورکړو وې فرمائیل هرګز نه ، که مسئله داسې وه لکه څنګه چه ته وائې نو (فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ اَنْ لَّا يَطَّوَّفَ بِهِمَا) رفع د جناح په ځائې دلیل د اباحت نه وی

[۱] صحیح البخاری کتاب الحج باب وجوب الصفاء والمروة (۱/۲۲۲)-

که یو کس د فعل تارک شی او دا اوونیلې شي چه په دې ترک باندې گناه نشته نو بیا اباحت ثابتیږی، خو که د فاعل په باره کښې که دا اوونیلې شي چه کوم کس دا فعل اوکړی په هغه باندې څه گناه نشته،ددې اباحت نه ثابتیږی مثلا اووائی،کوم کس چې د ماسخوتن مونځ اوکړی په هغه باندې گناه نشته په دې سره د ماسخوتن د مانځه اباحت نه ثابتیږی،مباح کیدل به هله ثابتیږی چه کله اوونیلی شی کوم کس چه د ماسخوتن مونځ اونکړی په هغه باندې گناه نشته.

حضرت عائشې رضی الله عنها اوفرمائیل چه د قران مجید په ایت کښې په تارک سعی باندې د گناه نه نفی نه ده شوې،سعی کونکی ته وئیلې شي چه ده د پاره څه گناه نشته.

اوس سوال دا پیدا کیږی چه د سعی کونکی نه دگناه د نفی ضرورت ولې پیښ شو؟ ددې جواب دا ورکولې شی چه د انصارو یوه ډله وه،دا واقعه په اولنی روایت کښې بیان شوې ده،او بله ډله د قریشو وه، دا واقعه په دریم روایت کښې بیان شوې ده،د انصارو ډلې خلقو به د منات بت په نوم باندې احرام تړل او د صفا مروه سعی به ئې نه کوله بلکه دا به ئې گناه گنړله،کله چې اسلام راغلو او د حاجی او معتمر د پاره د صفا او مروه په مینځ کښې د سعی مسئله پیښه شوه نو اوفرمائیلې شو﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا﴾په دې عنوان سره انصارو ته بیان شو چه د صفا او مروه په مینځ کښې سعی څه قباحت نه دې او نه په دې باندې د جاهلیت د زمانې خیال کوئی چه د صفا اومروه سعی گناه ده ،دا غلطه ده.

بل طرف ته د قریشو معامله دا وه چه هغوی به په صفا او مروه باندې د کیخودې شوې بتانو د وجې سعی کوله کله چه اسلام هم د سعی حکم ورکړو نو هغوی ته تنگی محسوس شوه چه دا خو زمونږ د جاهلیت رسم وو. کوم چې به مونږ د بتانو د پاره کولو.اوس خو مونږ بت پرستی پرخودې ده نو آیا اوس به هم مونږ د جاهلیت دا رسم برقرار ساتو. قران د ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا﴾تعبیر اختیار کړو او هغوی ته ئې اوونیل چه تنگی مه محسوسوئی، بهرحال د انصارو او قریشو ددې پس منظر په بنیادباندې قران دا اسلوب اختیار کړې دې، خو ددې نه د فعل اباحت نه لازمیږی بلکه سعی بین الصفا والمروة واجب ده.

که د یو کار د فعل اوترک طرفونه دواړه سره برابر وی نو هغه کار به مباح وی او که د فعل طرف مطلوب وی او د ترک طرف غیر مطلوب وی نو بیا به کتلې شي چه د فعل د طرف د مطلوبیت څه حیثیت لری؟که هغه په دې اعتبار سره مطلوب وی چه اولی او افضل دې او طرف د ترک غیر مطلوب دې،په دې معنی چه هغه خلاف اولی او افضل دې او طرف د ترک غیر مطلوب دې،په دې معنی چه هغه خلاف اولی او ناخوښه دې نو په داسې صورت کښې به دفعل د طرف استحباب اوسنت ثابتیږی او که د ترک طرف مکروه وی او د فعل طرف مطلوب وی په دې طریقه چه دهغې د کولو تاکید هم وی او طرف د ترک غیر مطلوب وی.

په دې طریقه چې په هغې باندې وعید راغلې وی نو په داسې صورت کښې به د فعل طرف فرض یا واجب وی او طرف د ترک به حرام یا مکروه تحریمی وی.[1]

[1] توضیح تلویح (۳۶/۱)-

د سعی بین الصفا والمروة هم دا نوعیت دې چه د فعل طرف مطلوب بالتاکید دې او د ترک طرف ممنوع دې، نو په دې باندې وعید راغلې دې.

قوله: قُدَیْدٌ: د مدینې منورې نه مکې طرف ته د تلو په لاره کښې د یو ځائې نوم دې.

۲۴-باب: قوله تعالی: (وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا)

(۲۲) أَضْدَادًا، وَاحِدُهَا نِدٌّ

[۴۲۲۷] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ شَقِيقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- كَلِمَةً وَقُلْتُ أُخْرَى قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «مَنْ مَاتَ وَهُوَ يَدْعُو مِنْ دُونِ اللَّهِ نِدًّا دَخَلَ النَّارَ». وَقُلْتُ أَنَا مَنْ مَاتَ وَهُوَ لَا يَدْعُو لِلَّهِ نِدًّا دَخَلَ الْجَنَّةَ. [ر: ۱۱۸۱]

نبی کریم ﷺ فرمائیلې دی (من مات وهو یدعو من دون الله ندا دخل النار) کوم کس چې د الله تعالی نه سوا بل څوک رابلي او دالله سره شرک کوی هغه به اور ته داخليږي، حضرت عبدالله بن مسعود د نبی کریم ﷺ ددې حدیث نقل کولو نه پس دا جمله اووئیله (من مات وهو لا یدعو الله ندا دخل الجنة) (وهو لا یدعو الله ندا) د مسلمان کیدو نه کنایه ده، مطلب دادې چه کورونه بس دوه دی، یو جنت او یو دوزخ، شرک کونکې به دوزخ ته لیږلې شی. ددې نه دا خبره پخپله په پوهه کښې راځی، چه څوک مشرک نه وی او مسلمان اومومن وی هغه به جنت ته ځی.

۲۵. باب: قوله تعالی: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ) إِلَى قَوْلِهِ (عَذَابٌ أَلِيمٌ) (۱۷۸)

عفي، [۱۷۸] ترك

په قصاص کې د نفس په بدله کې نفس دې د ازاد او غلام هیڅ تفریق په دې کې نشته: په دې ایت کښې د ازاد مقابله د ازاد سره او د غلام مقابله د غلام سره ده، ددې تقابل تقاضه دا ده که ازاد غلام لره قتل کړی نو دده نه به قصاص نشی اخستې او هم دا مذهب دې د امام مالک او امام شافعی (۱)

د احنافو مذهب دادې چه د نفس په بدله کښې دنفس اعتبار دې په قصاص کښې د ازادئی او غلامئ څه اعتبار نشته نو د غلام په بدله کښې به ازاد قتل کولې شی (۲)

ترکومې پورې چې د ایت کریمه تعلق دې په دې کښې صرف دومره خبره بیان شوې ده چه داز اد په مقابله کښې به ازاد او غلام په مقابله کښې به غلام قتل کولې شی، دغه شان د ښځې

---

۱) احکام القران للجصاص (۱۳۵/۱)-

۲) حواله بالا

په مقابله کښې به ښځه قتل کولې شي باقي دا جه غلام به ازاد په مقابله کښې قتل کولې شي يا آزاد به د غلام په مقابله کښې قتلولې شی که نه؟ ايت دد ې نه چپ د ې.

بل طرف ته په سورة مائده کښې د نفس په مقابله کښې د نفس تصريح ده ﴿وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ﴾.

دغه شان د نبي کريم ﷺ ارشاد د ې «المسلمون تتكافأ دماؤهم»[1] چه د مسلمانانو وينه په خپل مينځ کښې برابر ده.

باقي په ذکر شوی ايت کريمه کښې ازادد ازاد او غلام د غلام په مقابله کښې راوړلې شوې دې. دد ې وجې په حقيقت کښې دد ې د شان نزول هغه واقعه ده کومه چې حافظ ابن کثير او علامه آلوسی رحمه الله په خپل تفسيرونو کښې بيان کړې ده. چه په جاهليت کښې د دوو قبيلو په مينځ کښې د وينې تويولو او قتل او قصاص مسئله راروانه وه، په دې کښې يوه قبيله دشان او شوکت خاونده وه، هغې وئيلې وو چې مونږ به د غلام په بدله کښې ازاد او د ښځې په بدله کښې سړې قتل کوو، کله چې اسلام راغلو نو دادوړه قبيلې د خپلې فيصلې د پاره د نبی کريم ﷺ په خدمت کښې حاضرې شوې نو الله تعالى دا ايت کريمه نازل کړو په دې کښې وئيلې شوی دی، چې د ازاد په مقابله کښې به ازاد او غلام په مقابله کښې به غلام قتل کولې شی، د غلام په مقابله کښې څوک بې قصوره ازاد يا د ښځې په قصاص کښې څوک بې ګناه سړې قتل کول ټيک نه دی[2] د ايت دا مطلب نه دې که د ښځې قاتل سړې وی يا د غلام قاتل ازاد وی نو قاتل به نشی قتلولې، والله اعلم

[۴۲۲۸] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرٌو قَالَ سَمِعْتُ مُجَاهِدًا قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ -رضي الله عنهما- يَقُولُ كَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ الْقِصَاصُ، وَلَمْ تَكُنْ فِيهِمُ الدِّيَةُ فَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى لِهَذِهِ الأُمَّةِ (كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالأُنْثَى بِالأُنْثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ) فَالْعَفْوُ أَنْ يَقْبَلَ الدِّيَةَ فِي الْعَمْدِ (فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ) يَتَّبِعُ بِالْمَعْرُوفِ وَيُؤَدِّي بِإِحْسَانٍ، (ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ) وَرَحْمَةٌ مِمَّا كُتِبَ عَلَى مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ. (فَمَنِ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ) قَتَلَ بَعْدَ قَبُولِ الدِّيَةِ.

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائی چې په بنی اسرائيلو کښې د قصاص حکم وو او ديت نه وو، او د حضرت عيسى (ع) په شريعت کښې د ديت حکم وو او د قصاص نه وو، الله تعالى دد ې امت د پاره قصاص او ديت دواړه مشروع اوګرځول، په قتل عمد کښې قصاص او د قتل په نورو قسمونو کښې ديت، په ايت کريمه کښې د ﴿فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ﴾ مطلب دادې چې په قتل

---

[1]) حواله بالا

[2]) تفسيير ابن کثير ۲۰۹/۱) وروح المعانی ۴۹/۲)-

عمد كښې قصاص معاف كړى او ديت قبول كړى (كه د مقتول وارثان قصاص او ديت دواړه معاف كړل اوغواړى نو دواړه معاف كيږى.

[۴۲۲۹] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الأَنْصَارِي حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ أَنَّ أَنَسًا حَدَّثَهُمْ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «كِتَابُ اللَّهِ الْقِصَاصُ».

دا روايت ثلاثى دې ددې نه وړاندې پنځلس ثلاثى روايات تير شوى دى.

[۴۲۳۰] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُنِيرٍ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ بَكْرٍ السَّهْمِيَّ حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ الرُّبَيِّعَ عَمَّتَهُ كَسَرَتْ ثَنِيَّةَ جَارِيَةٍ، فَطَلَبُوا إِلَيْهَا الْعَفْوَ فَأَبَوْا، فَعَرَضُوا الأَرْشَ فَأَبَوْا، فَأَتَوْا رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَأَبَوْا إِلاَّ الْقِصَاصَ، فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- بِالْقِصَاصِ، فَقَالَ أَنَسُ بْنُ النَّضْرِ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَتُكْسَرُ ثَنِيَّةُ الرُّبَيِّعِ لاَ وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ لاَ تُكْسَرُ ثَنِيَّتُهَا. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم «يَا أَنَسُ كِتَابُ اللَّهِ الْقِصَاصُ» فَرَضِيَ الْقَوْمُ فَعَفَوْا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «إِنَّ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ مَنْ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لأَبَرَّهُ».

د حضرت ربيع د يوې جينۍ د غاښ ماتولو واقعه: د حضرت انس ﷺ ترور (د پلار خور) ربيع د يوې جينۍ غاښ مات كړو خلقو ددغه جينۍ نه معافى اوغوښتله خو د جينۍ كسانو نه منله ،ديت ئې ورته پيش كړو نو دديت اخستلو نه ئې انكار اوكړو رسول الله ﷺ ته راغلل او د قصاص مطالبه ئې اوكړه.نبى كريم ﷺ د قصاص حكم اوكړو په دې باندې د ربيع ورور حضرت انس بن النضر اووئيل ،يا رسول الله ﷺ: آيا څما د خور ربيع غاښ به ماتولې شى نو په هغه ذات مې دې قسم وى چې ته ئې راليږلې ،ددې غاښ به نشى ماتولې.انس ابن نضير دالله په بهروسه باندې قسم اوكړو ،ددې مطلب دادې چې څما د الله په ذات باندې كامل يقين دې چې هغه به د غاښ ماتولو نوبت نه رواولى ،او هم دا اوشوه چې د جينۍ كسان په ديت باندې راضى شول او قصاص ئې معاف كړو، په دې باندې رسول الله ﷺ اوفرمائيل د الله داسې بنديګان دى كه د الله په نوم باندې قسم اوكړى نو الله به د هغوى قسم پوره كړى.

امام مسلم په كتاب القسامة كښې د ثابت بن انس په طريقه سره دا روايت نقل كړې دې چه الفاظ يې دا دى (ان اخت الربيع ام حارثة جرحت انسانا فاختصموا الى النبى ﷺ فقال رسول الله: القصاص القصاص.فقالت ام الربيع :يا رسول الله ايقتص من فلانة؟ والله لا يقتص منها فقال النبى ﷺ سبحان الله،يا ام الربيع القصاص كتاب الله قالت: فقال لا والله لا يقتص منها ابدا[۱] قال فما زالت حتى قبلوا الدية فقال رسول الله ان من عباد الله من لو اقسم على الله لابره.

د رواياتو تعارض او دهغې حل: د امام بخارى په حديث باب او د امام مسلم په ذكر شوى

---

[۱]) واستشكل هذا الانكار منهامع ما سمعت من رسول الله ﷺ من الامر بالقصاص واجابوا عنه بوجوده احسنها عندى انه لم يكن اعتراضا على الحكم وانما كان على طريق الثقة بالله تعالى والتوكل عليه تكملة فتح الملهم ۲/۳۵۳)

روایت کښې په څو ځیزونو کښې تعارض دې.

① اولنې تعارض دادې چې د مسلم په روایت کښې جنایت کونکې د ربیع خور وه او د بخاری په روایت باب کښې جانی پخپله ربیع ده.

② دویم تعارض دادې چې د مسلم په روایت کښې قسم خوړونکې د ربیع مور ده او د بخاری په روایت کښې حالف حضرت انس بن النضر دې.

امام نووی فرمائیلي دی چه دا دواړه جدا جدا واقعات دی [1] نو د تعارض اشکال صحیح نه دې، د علامه عینی او د مسلم د شارح ابی رحمه الله میلان هم دې طرف ته دې [2]

خو مولانا ظفر احمد عثمانی په اعلاء السنن کښې په دې خبره باندې جزم کړې دې چې داجدا جدا واقعات نه دی بلکه هم یوه واقعه ده [3]

په اصل کښې د امام مسلم د ذکر شوی روایت د راوی ته وهم شوې دې، اصل عبارت دادې (عن انس عن اخته الربیع جرحت انسانا) یعنی د انس خور ربیع یو انسان زخمی کړې وو په غلطی سره عبارت داسې شو (عن انس ان اخت الربیع جرحت انسانا) د ربیع خور یو سړې زخمې کړې وو ، کاتب (اخته الربیع) نه (اخت الربیع) جوړ کړې دې ددې وجې تعارض پیدا شوې دې [4]

باقی پاتې شو دویم تعارض چه د حالف د تعیین په باره کښې د مسلم په روایت کښې تصحیح طرف ته د حافظ ابن حجر میلان معلومیږی [5]

بهرحال د نومونو د تعیین په باره کښې بعضې وخت د روایاتو نه یو قسم وهم واقع کیږی خو په دې سره د اصل حدیث په ثبوت باندې څه اشکال نه راځی

۲٦ - باب: قوله تعالی: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (۱۸۳)

د ایت کریمه متعلق مفسرینو دا بحث کړې دې چه دلته کومه تشبیه ورکړې شوې ده دا تشبیه په نفس صیام کښې ده، یا په موده د صیام کښې راجح او ظاهر هم دا ده چې دا تشبیه په نفس صیام کښې ده، د بعضې حضراتو رائې داده چې دا په مودې او مقدار کښې تشبیه ده.

د یوې میاشتې روژې لکه څنګه چې په دې امت باندې فرض شوې دی دغه شان په یهودو او نصارو باندې هم فرض کړې شوې وې. یهودیانو د دیرشو ورځو په ځائې په پوره کال کښې صرف یوه روژه نیول شروع کړله او نصارو دا زیاتې کړې، پنځوس ورځې روژې ئې نیول شروع

---

[1]) انظر شرح مسلم للنووی (۵۹/۲) صحیح مسلم ۵۹۱/۲) کتاب القسامة باب اثبات القصاص فی الاسنان وما فی معناها)-

[2]) عمدة القاری ۲۰۳/۱۱) وشرح المسلم للابی ٤١٧/٠٤)-

[3]) اعلاء السنن ۱۱۰/۱۸)-

[4]) تکملة فتح الملهم ۳۵۵/۲)-

[5]) فتح الباری ۲۱۵/۱۲)-

کړل بیا کله چې په ګرمۍ کښې د پنخوس روژو نیول ګران شو نو نصارو د روژو وخت بدل کړلو ،د ګرمۍ په ځائې به ئې په معتدل موسم کښې روژې نیولې (۱)

[۴۲۳۱] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ أَخْبَرَنِي نَافِعٌ عَنِ ابْنِ عُمَرَ-رضی الله عنهما- قَالَ كَانَ عَاشُورَاءُ يَصُومُهُ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ، فَلَمَّا نَزَلَ رَمَضَانُ قَالَ «مَنْ شَاءَ صَامَهُ، وَمَنْ شَاءَ لَمْ يَصُمْهُ».

[۴۲۳۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ-رضی الله عنها- كَانَ عَاشُورَاءُ يُصَامُ قَبْلَ رَمَضَانَ، فَلَمَّا نَزَلَ رَمَضَانُ قَالَ «مَنْ شَاءَ صَامَ، وَمَنْ شَاءَ أَفْطَرَ».

[۴۲۳۳] حَدَّثَنِي مَحْمُودٌ أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ دَخَلَ عَلَيْهِ الأَشْعَثُ وَهْوَ يَطْعَمُ فَقَالَ الْيَوْمُ عَاشُورَاءُ. فَقَالَ كَانَ يُصَامُ قَبْلَ أَنْ يَنْزِلَ رَمَضَانُ، فَلَمَّا نَزَلَ رَمَضَانُ تُرِكَ، فَادْنُ فَكُلْ.

[۴۲۳۴] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا هِشَامٌ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ رضی الله عنها قَالَتْ كَانَ يَوْمُ عَاشُورَاءَ تَصُومُهُ قُرَيْشٌ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، وَكَانَ النَّبِيُّ صلی الله علیه وسلم- يَصُومُهُ، فَلَمَّا قَدِمَ الْمَدِينَةَ صَامَهُ وَأَمَرَ بِصِيَامِهِ، فَلَمَّا نَزَلَ رَمَضَانُ كَانَ رَمَضَانُ الْفَرِيضَةَ، وَتُرِكَ عَاشُورَاءُ، فَكَانَ مَنْ شَاءَ صَامَهُ، وَمَنْ شَاءَ لَمْ يَصُمْهُ.

په دې سلسله کې د روایاتو تعارض او ددې حل: په ذکر شوې څلور واړه روایاتو کښې دا خبره بیان شوې ده چه د رمضان د فضیلت نه وړاندې د عاشورې یعنی د لسم محرم روژه به خلقونیوله کله چې رمضان راغلو نو د عاشورې روژه پریخودې شوه اوس اختیار دې که څوک غواړی نو نیسی دې او که څوک غواړی نو نه دې نیسی.

د رمضان د فرضیت نه مخکې د عاشورې د ورځې د روژې حیثیت: په دې خبرو باندې خو د ټولو عالمانو اتفاق دې چه د عاشورې روژه اوس واجب نه ده خو په دې کښې اختلاف دې چه د رمضان نه وړاندې د عاشورې روژه فرض وه که مستحب؟ د شوافعو نه خو په دې باره کښې دوه روایتونه راغلې دی خو د هغوی مشهور روایت دادې چه د عاشورې روژه فرض نه ده احناف وائی چې د رمضان نه وړاندې د عاشورې روژه فرض وه. (۲)

د احادیثو نه د احنافو تائید کیږی دلته په حدیث کښې دی (کان النبی ﷺ یصومه فلما قدم المدینة

---

(۱) روح المعانی ۲/۸۰،۷۹) اخرجه البخاری کتاب التفسیر باب (یا ایها الذین آمنوا کتب علیکم الصیام کما کتب علی الذین من قبلکم) رقم حدیث ۴۲۳۴. واخرجه مسلم فی کتاب الصیام باب صوم یو عاشوراء رقم الحدیث ۱۱۲۶)-

(۲) عمدة القاری ۱۱/۱۸) باب صیام یوم عاشوره)-

صام وامربصيامه فلما نزل رمضان كان رمضان الفريضة وترك عاشوره» ددې نه معلوميږي چه وړاندې د عاشورې روژه فرض وه کله چه د رمضان د روژو حکم راغلو نو د عاشورې روژه پرېښودلې شوه. امام بخاری په کتاب الصوم کښې هم يو روايت نقل کړې دې «صام النبي ﷺ عاشوره وامر بصيامه فلما فرض رمضان ترکه» [1]
ددې روايت نه هم د رمضان نه وړاندې د صوم عاشوره فرضيت معلوميږي. ددې سره متعلق نور مباحث په کتاب الصوم کښې د «باب صيام يوم العاشوره» لاندې تير شوی دی.

قوله: دَخَلَ عَلَيْهِ الْأَشْعَثُ:

اشعث بن قيس: دلته په دريم روايت کښې دی چې عبدالله بن مسعود ته اشعث راغلو دا اشعث بن قيس بن معدی کرب بن معاويه بن جبله دې، په کال ۱۰ هجرئی کښې د وفد کنده سره د رسول الله په خدمت کښې حاضر شوې وو، علامه عينی ليکی «وكان فى الجاهلية رئيسا مطاعا فى كنده وكان فى الاسلام وجيها فى قومه الا انه كان ممن ارتد عن الاسلام بعد النبى ﷺ ثم راجع الاسلام فى خلافة ابى بكر» [2]
حضرت ابوبکر صديق رضی الله عنه د خپلې خور دده سره واده کړې وو، په جنګ صفين کښې دې د حضرت على رضی الله عنه سره وو، په کال ۴۰ هجرئی کښې د حضرت على رضی الله عنه د وفات نه څلوېښت ورځې پس په کوفه کښې دوی وفات شول. حضرت حسن بن على رضی الله عنه ددوی د جنازې مونځ وکړو [3]

باب قوله تعالى: أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ

وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ [۱۸۴]

وَقَالَ عَطَاءٌ يُفْطِرُ مِنَ الْمَرَضِ كُلِّهِ كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى. وَقَالَ الْحَسَنُ وَإِبْرَاهِيمُ فِي الْمُرْضِعِ وَالْحَامِلِ إِذَا خَافَتَا عَلَى أَنْفُسِهِمَا أَوْ وَلَدِهِمَا تُفْطِرَانِ ثُمَّ تَقْضِيَانِ. وَأَمَّا الشَّيْخُ الْكَبِيرُ إِذَا لَمْ يُطِقِ الصِّيَامَ، فَقَدْ أَطْعَمَ أَنَسٌ بَعْدَ مَا كَبِرَ عَامًا أَوْ عَامَيْنِ كُلَّ يَوْمٍ مِسْكِينًا خُبْزًا وَلَحْمًا وَأَفْطَرَ. قِرَاءَةُ الْعَامَّةِ (يُطِيقُونَهُ) وَهُوَ أَكْثَرُ.

---

[1] عمدة البارى ۱۱۹/۱۱ باب صيام يوم عاشوره)-
[2] عمدة القارى ۱۰۳/۱۸)-
[3] سير اعلام النبلاء ۳۷،٤۷/۲) واسد الغابة ۱۱۸/۱) وتهذيب التهذيب ۳۵۹/۱، والاصابة ۷۹/۱)-

[۴۲۳۵]-۴۵۰۵-حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا رَوْحٌ حَدَّثَنَا زَكَرِيَّاءُ بْنُ إِسْحَاقَ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ عَنْ عَطَاءٍ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ يَقْرَأُ (وَعَلَى الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ). قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَيْسَتْ بِمَنْسُوخَةٍ، هُوَ الشَّيْخُ الْكَبِيرُ وَالْمَرْأَةُ الْكَبِيرَةُ لاَ يَسْتَطِيعَانِ أَنْ يَصُومَا، فَلْيُطْعِمَانِ مَكَانَ كُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا.

قوله: أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ: نه مراد رمضان المبارک دي نو دا منصوب دي دفعل مقدر د (صوموا) د وجې[1]

قوله: وَقَالَ عَطَاءٌ يُفْطِرُ مِنَ الْمَرَضِ كُلِّهِ كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى:

د معمولي مرض په وجه د روژې ماتولو متعلق د امام بخاری اود جمهورو مسلک: د عطاء ابن ابی رباح آبن سیرین او اهل ظاهر مذهب دادې که څوک معمولي غوندې بیمار هم وی هغه افطار کولې شی ددوی دلیل دا دې چې (فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا) مطلق دې په دې کښې قید نشته چه مرض سخت وی ، ددې وجې که مرض سخت وی او که معمولی ، مریض ته د افطار اجازت دې.[2]

هم دا مذهب د امام بخاری هم دې.حافظ بن حجر د فتح الباری په مقدمه کښې د ابوحیان په حوالې سره نقل کړې دی چه یو ځل امام بخاری په نیشاپوری کښې معمولي غوندې بیمار شو نو ددوی استاد اسحق بن راهویه د خپل شاګردانو د یوې ډلې په ملګرتیا کښې ددوی بیمار پرسئ له لاړل چې وئې کتل نو امام بخاری روژه ماته کړې ده او مرض ئې څه سخت نه وو، اسحق بن راهویه چې کله په دې باره کښې خبرې اوکړې نو امام بخاری رحمه الله هغوی ته د عطاء بن ابی رباح ذکر شوې تعلیق واورولو ، د اسحق ابن راهویه سره دا تعلیق موجود نه وو،[3] عبدالرزاق دا تعلیق موصولا ذکر کړې دې[4] هم دا مذهب د ابن سیرین هم دې ،یو ځل هغوی ته څه کسان راغلل نو هغوی د ګوتې د تکلیف په وجه روژه نه وه نیولې[5]

خو د جمهورو فقهاؤ په نیز د مرض نه سخت مرض مراد دې. یا دا چه د روژې نیولو سره د مرض د زیاتیدو ویره وی. وړاندې په (ولایرید بکم العسر) کښې دې طرف ته اشاره موجود ده.

قوله: وَقَالَ الْحَسَنُ وَإِبْرَاهِيمُ فِي الْمُرْضِعِ وَالْحَامِلِ:

د مرضعه او حامله د روژو نه نیولو متعلق د ائمه ؤ مذاهب: د حضرت حسن بصری ،ابراهیم نخعی او احنافو رحمهم الله دا مذهب دې که مرضعې یا حاملې ته په خپل ځان یا په خپل بچی

---

[1] روح المعانی ۸۱/۱)-

[2] حواله بالا

[3] مقدمة فتح الباری(۶۷۳)-

[4] عمدة القاری ۱۰۴/۱۸)-

[5] روح المعانی(۸۱/۱)-

باندې د هلاکت ویره وي نو روژه پریښودلې شي خو روسته به دهغې قضا راوړي او په دې باندې کفاره نشته،
امام شافعي او امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائي که د دوی په خپل ځان باندې ویره وي نو افطار نه پس به قضا راوړي خو که دې ته په خپل بچي باندې ویره وه نو د قضا سره سره به د کفارې په ډول فدیه هم ورکوي.
امام مالک رحمه الله فرمائي که مرضعه په خپل بچي باندې د هلاکت د ویرې د وجې افطار اوکړي نو د قضا سره به فدیه ادا کول وي خود حاملې په باره کښې د دوی مذهب د احنافو سره دې[1]
قوله: قِرَاءَةُ الْعَامَّةِ (يُطِيقُونَهُ) وَهُوَ أَكْثَرُ: د سورة بقرة په آیت «وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ»[2] کښې مختلف قراءتونه شوي دي:
① مشهور او د جمهورو قراءت «وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ» دې، د ایت کریمه مطلب دادې چه کم کسان د روژې نیولو استطاعت او طاقت لري خو روژه نه نیسي د هغوی په ذمه د فدیه ادا کول واجب دي ښکاره دا چې دا مذهب اوس د چا هم نه دې، ددې وجې ددې قراءت مختلف توجیهات شوي دي.
(الف) د حضرت سلمه بن الاکوع، عبدالله بن عمر رضي الله عنهم او جمهورو قول دادې چه دا ایت منسوخ دې وړاندې د حضرت سلمه بن الاکوع رضي الله عنه روایت راغی چه کله دا ایت نازل شو نو چه کوم کس به غوښتله روژه به ئې نیوله او چا چه به افطار کول غوښتل نو د روژې نه نیولو فدیه به ئې ورکوله خو چه کله ددې نه روسته ایت «فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ» نازل شو نو د «وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ» حکم منسوخ شو.
(ب) بعضې حضرات وائي چې «یطیقونه» د باب افعال نه دې او د باب افعال یو خاصیت سلب ماخذ دې دلته هم دا خاصیت موجود دې نو په دې صورت کښې به د ایت کریمه دا مطلب وي چه کوم کسان د روژې نیولو طاقت نه لري د هغوی نه طاقت سلب شوې دې داسې کسان به فدیه ادا کوي[3]
(ج) بعضې حضرات فرمائي چې دلته لا نافیه محذوف ده بلکه د حضرت حفصه رضي الله عنها نه د «وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ» قراءت مروي دې[4]
(د) بعضې عالمانو ددې قراءت یو بله نفیس توجیه کړې ده چې دلته د یطیقونه صیغه استعمال شوې ده او طاقت وائي «القدرة مع المشقة والشدة» یعنی د مشقت او تکلیف سره په یو

---
[1]) الجامع لاحکام القران (۱/۱۸۰)-
[2]) سورة بقرة ۱۸۴)-
[3]) روح المعاني (۱/۸۲۸۳)-
[4]) حواله بالا

ځيز باندې طاقت لرلو ته ،نو د ﴿وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ﴾ نو ددې مطلب دا شو(وعلى الذين يصومونه مع الشدة المشقة) هغه خلق چې په مشقت او تكليف سره روژې نيسى په اسانۍ سره هغوى روژه نشى نيولې هغوى ته اجازت دې چې فديه ادا كړى او روژه اونه نيسى،او دا كيفيت د شيخ كبير وى ،او د شيخ كبير د پاره هم دا حكم دې چه هغه به د روژې په بدله كښې فديه وركوى ،ددې توجيه مطابق هم دا ايت منسوخ نه دې[1]

③: حضرت ابن عباس رضي الله عنهما قراءت په روايت باب كښې ذكر شوې دې ﴿وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ﴾ دباب تفعيل نه د جمع غائب مجهول صيغه ده په دې صورت كښې به معنى وى چې په هغه كسانو چې د روژې د وجې په تكليف كښې اخته وى،نو فديه ده، د تطويق معنى ده د څه كار تكليف وركولو دې.

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى چه دا ايت منسوخ نه دې په ايت كښې داسې بوډاګانو سړو او بوډيګانو ښځو ذكر دې كومې چې د روژې ساتلو طاقت نه لرى، د هغوى د پاره هم دا حكم دې چې هغوى به فديه وركوى.

د حضرت مولانا انورشاه كشميرى رحمه الله هم دا رائې ده چې دا ايت بالكليه منسوخ نه دې هغوى فرمائى چې د څلور وارو امامانو په نيز د فديې كوم احكام په بعضې صورتونو كښې موجوديږى د هغې اصل هم دا ايت دې كه دا ايت بيخى منسوخ كړې شى نو بيا به په قران كښې د فديې څه بنياد پاتې نه شى ددې ايت تلاوت باقى ساتلو كښې هم دا راز معلوميږى([2])

امام ابوداود په سنن ابى داود كښې دوه بابونه قائم كړې دى يو باب دې (باب نسخ قوله وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ)په دې كښې هغوى د حضرت سلمه بن اكوع رضي الله عنه روايت نقل كړې دې كوم چې دلته په بآب كښې موجود دې او دويم باب هغوى قائم كړې دې (باب من قال هى مثبتة للشيخ والحبلى)او په دې كښې هغوى د حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما روايت نقل كړې دې ([3])امام ابوداود هم چې دا دوه بابونه قائم كړې دې نو اشاره ئې كړې ده چې ذكر شوې ايت بلكليه منسوخ نه دې.

صاحب د تفسير مظهرى فرمائيلې دى چې په ابتداء د اسلام كښې د روژې او فديې دواړو اختيار وو كم كس چې د روژې نيولو طاقت نه لرلو نو د ﴿وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ﴾ ايت د هغوى په حق كښې د عبارة النص په ډول دال دې، دوى ته اختيار حاصل دې كه غواړى نو روژه دې اونيسى او كه غواړى نو د روژې نيولو په ځاى دې فديه ادا كړى.

البته كوم كسان چې د روژې نيولو طاقت نه لرى نو ذكر شوې ايت د هغوى په حق كښې د

---

[1]) حواله بالا)-
[2]) فيض البارى ۴/۱۶۰،۱۵۹)-
[3]) سنن ابى داود ۲/۲۹۶) كتاب الصوم)-

دلالة النص په ډول دلالت کوی چې دوی ته په روژه او فدیه کښې اختیار دې ،ځکه چې کله طاقت لرونکو ته اختیار ورکړې شوې دې نو چې په چا کښې طاقت نه وی نو هغوی ته خو به په طریق اولی سره اختیار وی.

بیا چې کله روستنې ایت ﴿فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ﴾ نازل شو نو کومو ته چې په آسانئ سره د روژې نیولو طاقت وی د هغوی په حق کښې د فدیې حکم منسوخ شو، د روژې نیولو طاقت برابره ده که فی الحال وی لکه صحتمند یا مقیم، او یا فی المال وی لکه مریض او مسافر.

خو هغه کسان چې د روژې نیولو طاقت نه فی الحال لری او نه فی المال لکه شیخ فانی ، نو د هغوی په حق کښې د فدیې حکم اوس هم باقی دې ،

حاصل دا چې مذکوره ایت د بعضو خلقو په حق کښې په وړاندنی ایت سره منسوخ دې او د بعضې آفرادو په حق کښې ددې حکم اوس هم باقی دې منسوخ نه دې.

ددې نه تاسو په نورو الفاظو کښې داسې تعبیر کولې شئ چې د وړاندنی ایت سره ددې ایت په حکم سره تخصیص اوشو.

مطلق لره مقید کول یا عام کښې تخصیص کول د بعضې متقدمینو په اصطلاح کښې نسخ ده او متاخرین ورته نسخ نه وائی، دغه شان عبدالله بن عباس رضی الله عنهما او بعضې حضرات کوم چې د عدم نسخ قائل دی د هغوی قول د هغه حضراتو قول سره متعارض نه دې ځوک چه ایت ته منسوخ وائی ځکه چه دا د اصطلاح فرق دې (ولا مشاحة فی الاصطلاح)

۲۸-باب: قوله تعالى: فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ [۱۸۵]

[۴۲۳۶] - حَدَّثَنَا عَيَّاشُ بْنُ الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضی الله عنهما - أَنَّهُ قَرَأَ (فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ) قَالَ هِيَ مَنْسُوخَةٌ.

[۴۲۳۷] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ مُضَرَ عَنْ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ يَزِيدَ مَوْلَى سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ عَنْ سَلَمَةَ قَالَ:

لَمَّا نَزَلَتْ (وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ) كَانَ مَنْ أَرَادَ أَنْ يُفْطِرَ وَيَفْتَدِيَ حَتَّى نَزَلَتِ الْآيَةُ الَّتِي بَعْدَهَا فَنَسَخَتْهَا. مَاتَ بُكَيْرٌ قَبْلَ يَزِيدَ.

دا روایت بکیر بن عبدالله د یزید نه کوی امام بخاری فرمائی چې د بکیر وفات وړاندې شوې وو ، دبکیر وفات په ۱۲۰ هجرئی کښې شوې وو او د یزید وفات په ۱۴۲ کښې شوې دې، حضرت گنگوهی رحمه الله فرمائیلی دی دا د (روایة الاکابر عن الاصاغر) د قبیلې ځنې دې.[1]

خو حضرت شیخ الحدیث فرمائی چې ځوک وړاندې وفات شی ددې نه دا نه لازمیږی چې هغه به په عمر کښې هم مشر وی نو تر څو پورې چې ددوی د ولادت تاریخ معلوم نه وی تر هغه

[1] لامع الدراری ۹/۱۶)-

وخته پورې دې .دې لره (رواية الاكابرعن الاصاغر) د قبيلې نه نشي کرځولې،او حضرت شيخ الحديث فرمائي چې د دوی تاريخ ولادت تر اوسه پورې ماته معلوم نشو (۱)

باب: قوله تعالى: أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ.

او ستاسو د پاره جائز کړې شوی دی د روژو په شپو کښې د خپلو بيبيانو سره کوروالې . هغوی ستاسو د پاره او تاسو د هغوی د پاره جامې يئ الله تعالى ته معلومه ده چې تاسو خپل خان په خيانت کښې اخته کولو نو الله ستاسو توبه قبوله کړه او تاسو ئې معاف کړئ نو اوس تاسو د دوی سره شپه تيروئی او څه چه ستاسو د پاره الله ليکلې دی هغه طلب کوئی.

[۴۲۳۸] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ. وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عُثْمَانَ حَدَّثَنَا شُرَيْحُ بْنُ مَسْلَمَةَ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ - رضى الله عنه - . لَمَّا نَزَلَ صَوْمُ رَمَضَانَ كَانُوا لاَ يَقْرَبُونَ النِّسَاءَ رَمَضَانَ كُلَّهُ، وَكَانَ رِجَالٌ يَخُونُونَ أَنْفُسَهُمْ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ (عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ).

په روژه کې تدريجاً درې تبديلئ اوشوې: حضرت براء بن عازب رضي الله عنه فرمائي کله چې د رمضان شريف د روژو حکم نازل شو نو مسلمانان به په ټول رمضان کښې خپلو بيبيانو ته نه ورتلل .يعنې هغوی سره د جماع کولو اجازت نه وو،خو د بعضې خلقو نه په دې باره کښې کوتاهي کيدله په دې باندې الله تعالى (عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ.....)ايت نازل کړو او په رمضان کښې د شپې د خپلو بيبيانو سره د مباشرت اجازت ورکړې شو.

دا روايت مختصر دې امام احمد بن حنبل رحمه الله د حضرت معاذ نه يو تفصيلي روايت نقل کړې دې د هغې نه د ذکر شوی ايت شان نزول او پس منظر ښکاره کيږي د هغه روايت حاصل دا دې چه په روژو کښې درې تبديلئ شوی دی

① رسول الله ﷺ چې کله مدينې منورې ته تشريف يوړلو نو په هره مياشت کښې به ئې درې روژې نيولې او د عاشورې روژه به ئې هم نيوله.

② بيا د رمضان فرضيت نازل شو حکم دا وو چه روژه نيسئ يا فديه ورکوئ ،په دې کښې اختيار ورکړې شوې وو خو د افطار نه پس دا اکل او شرب او جماع اجازت صرف په هغه وخت کښې وو تر څو چې به سړې اوده شوې نه وو، او د ماسخوتن مونځ ئې کړې نه وی، خو که اوده شو يا ئې د ماخستن مونځ اوکړو نو ددې نه پس بيا د اکل شرب او جماع اجازت نه وو، دا حکم ډير ګران او شاق وو.بعضې صحابه کرامو نه ددې پابندی نشوه کيدې او هغوی د

---

(۱) تعليقات لامع الدرارى ۹/۱۶)-

ماخسوتن نه پس د خپلو بيبيانو سره جماع اوکړه، په ذکر شوی ايت کښې په ﴿عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنتُمْ تَخْتَانُونَ أَنفُسَكُمْ﴾ سره دې ته اشاره اوکړه.

③ دريمه تبديلئ کښې ذکر شوې حکم هم منسوخ کړې شو او الله په ذکر شوې ايت سره د شپې د اکل شرب او جماع اجازت ورکړو.

۳۰-بَاب: قوله تعالى: (وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ) إِلَى قَوْلِهِ (تَتَّقُونَ). (۲۸)

الْعَاكِفُ الْمُقِيمُ [۱۸۷] [الحج: ۲۵]

[۴۲۳۹] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ حُصَيْنٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ عَدِيٍّ قَالَ أَخَذَ عَدِيٌّ عِقَالاً أَبْيَضَ وَعِقَالاً أَسْوَدَ حَتَّى كَانَ بَعْضُ اللَّيْلِ نَظَرَ فَلَمْ يَسْتَبِينَا، فَلَمَّا أَصْبَحَ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، جَعَلْتُ تَحْتَ وِسَادَتِي. قَالَ «إِنَّ وِسَادَكَ إِذًا لَعَرِيضٌ أَنْ كَانَ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ وَالْأَسْوَدُ تَحْتَ وِسَادَتِكَ

[۴۲۴۰] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مُطَرِّفٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ رضی الله عنه قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ أَهُمَا الْخَيْطَانِ قَالَ «إِنَّكَ لَعَرِيضُ الْقَفَا إِنْ أَبْصَرْتَ الْخَيْطَيْنِ». ثُمَّ قَالَ «لَا بَلْ هُوَ سَوَادُ اللَّيْلِ وَبَيَاضُ النَّهَارِ».

[۴۲۴۱] حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ مُحَمَّدُ بْنُ مُطَرِّفٍ حَدَّثَنِي أَبُو حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ وَأُنْزِلَتْ (وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ) وَلَمْ يُنْزَلْ (مِنَ الْفَجْرِ) وَكَانَ رِجَالٌ إِذَا أَرَادُوا الصَّوْمَ رَبَطَ أَحَدُهُمْ فِي رِجْلَيْهِ الْخَيْطَ الْأَبْيَضَ وَالْخَيْطَ الْأَسْوَدَ، وَلَا يَزَالُ يَأْكُلُ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُ رُؤْيَتُهُمَا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ بَعْدَهُ (مِنَ الْفَجْرِ) فَعَلِمُوا أَنَّمَا يَعْنِي اللَّيْلَ مِنَ النَّهَارِ.

کله چې د قران دا ايت نازل شو په کوم کښې چې د اکل شرب او جماع اجازت ورکړې شوې دې، تردې چې سپين مزې د تور مزی نه ښکاره نشی. په ايت کريمه کښې د خيط ابيض نه د ورځې سپينوالې او د خيط اسود نه د شپې تياره مراد ده، نو حضرت عدی بن حاتم رضی الله عنه د خيط ابيض او خيط اسود حقيقی معنی مراد واخسته او د خپلې تکيه د لاندې ئې سپين او تور مزې کيخودو او ترڅو پورې چه هغه ښکاره په نظر رانغلو نو هغوی خوراک څښاک جاری اوساتلو، چې صبا شو نو د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او بيان ئې ورته اوکړو، نبی ﷺ ورته په توقه کښې اووئيل ستا تکيه خو به ډيره پلنه وی چې ددې لاندې سپين او تور مزې راتلې شی.

قوله: إِنَّ وِسَادَكَ إِذًا لَعَرِيضٌ : علامه خطابی رحمه الله په معالم السنن کښې ددې جملې دوه مقصدونه بیان کړي دي.

① یوداچې ته ډیر کثیرالنوم يې. وساد، د خوب نه کنایه ده، په وساده باندې انسان سر کيږدي او اوده کيږي نو وساده د خوب ذريعه ده، ددې وجې وساده ئې اوونيله او خوب ترې مراد اخستې شوې دې او یا دا مطلب دې چې بیا خو به ستا شپه ډیره اوږده وي چې ترڅو پورې سپين مزې د تور مزی نه جدا په نظر نه راخی، تر هغه وخته پورې به ته خوراک څښاک کوې.[1]

②دویم مطلب ئې دا بیان کړې دې چه دې جمله کښې نبی ﷺ د حضرت عدی کم فهمئ طرف ته اشاره کړې ده دلته د باب په دویم روایت کښې د «انك لعريض القفا» الفاظ راغلې دی علامه خطابی فرمائی چه کله د یو کس د ذهن کمزوری او غفلت بیانول وی نو عرب وائی «فلان لعريض القفا» قفا څټ ته وائی «عرض القفا» هغه کس ته وائی چه د هغه څټ پلن وی او عام طور د پلن څټ سړی کم فهم وی.[2]

خو علامه قرطبی دا قول رد کړې دې هغوی فرمائيلې دی چه په دې کښې د ناپوهئ څه خبره ده، د حضرت عدی په نیز د خیط ابیض اطلاق په بیاض نهار باندې او د خیط اسود اطلاق په ظلمت لیل باندې نه کیدل نو بیا به هغه څنګه پوهه شوې وو، نو ځکه دا په کم پوهئ باندې حمل کول صحیح نه دی.[3]

بیا سوال کیږی چې نبی کریم ﷺ هغه ته «انك لعريض القفا» ووئيل نو ددې څه مطلب دې، ؟ ددې مطلب دادې چې ته زیات اوده کیږې او د خوب غټه تکیه استعمالوې او دا ئې قسم تکلفات عام طور سره هغه کسانو کوی څوک چې په بې فکرئ سره اوده کیږی او دا وائی چه کله مو سترګې پرانستې شی نو پرانستې به وی، د څه نظام پابند نه وی، سپین مزې چې د تور مزی نه ترڅو پورې په نظر جدا نه وی راغلی تر هغه وخته پورې ته د روژې اهتمام نه کوې

۳۱-باب قوله تعالى: وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ [۱۸۹]

[۴۲۴۲] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ كَانُوا إِذَا أَحْرَمُوا فِي الْجَاهِلِيَّةِ أَتَوُا الْبَيْتَ مِنْ ظَهْرِهِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ (وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ

---

[1]) قال الخطابي يريد ان نومك اذن لكثير وكنى بالوساد عن النوم اذاكان النائم يتوسده او يكون اراد ان ليلك اذن لطويل :اذ كنت لا تمسك عن الاكل والشرب حتى يتبين لك سواد العقال من بياضه: (وانظر معالم السنن)۳/۲۳۲)-

[2]) معالم السنن ۳/۲۳۲ باب وقت السحور)-

[3]) تعليقات لامع الدراری ۹/۱۷)-

مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا).
په زمانه د جاهليت كښې عربو داسې رسم جوړ كړې وو چه كله به ئې د حج د پاره احرام اوتړلو نو كور يا خيمې ته به د دروازې نه د داخليدو په ځائې شاته په ديوال كښې كړكۍ شان اوكړه او په هغې به داخليدل او يا به ئې ديوال اوكنستلو او داخليدل به او دا به ئې نيكى ګڼړله ، الله تعالى په دې ايت كښې زورنه وركړه چه د خپل طرف نه مو دا كوم رسمونه جوړ كړې دى په دې كښې نيكى نشته.[1]

٣٢-باب: قوله تعالى: (وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ) [١٩٣]

[٤٢٤٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ -رضى الله عنهما- أَتَاهُ رَجُلَانِ فِي فِتْنَةِ ابْنِ الزُّبَيْرِ فَقَالَا إِنَّ النَّاسَ قَدْ ضُيِّعُوا، وَأَنْتَ ابْنُ عُمَرَ وَصَاحِبُ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فَمَا يَمْنَعُكَ أَنْ تَخْرُجَ فَقَالَ يَمْنَعُنِي أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ دَمَ أَخِي. فَقَالَا أَلَمْ يَقُلِ اللَّهُ (وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ) فَقَالَ قَاتَلْنَا حَتَّى لَمْ تَكُنْ فِتْنَةٌ، وَكَانَ الدِّينُ لِلَّهِ، وَأَنْتُمْ تُرِيدُونَ أَنْ تُقَاتِلُوا حَتَّى تَكُونَ فِتْنَةٌ، وَيَكُونَ الدِّينُ لِغَيْرِ اللَّهِ.

وَزَادَ عُثْمَانُ بْنُ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي فُلَانٌ وَحَيْوَةُ بْنُ شُرَيْحٍ عَنْ بَكْرِ بْنِ عَمْرٍو الْمَعَافِرِيِّ أَنَّ بُكَيْرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَهُ عَنْ نَافِعٍ أَنَّ رَجُلًا أَتَى ابْنَ عُمَرَ فَقَالَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ مَا حَمَلَكَ عَلَى أَنْ تَحُجَّ عَامًا وَتَعْتَمِرَ عَامًا، وَتَتْرُكَ الْجِهَادَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَقَدْ عَلِمْتَ مَا رَغَّبَ اللَّهُ فِيهِ قَالَ يَا ابْنَ أَخِي بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ إِيمَانٍ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَالصَّلَاةِ الْخَمْسِ، وَصِيَامِ رَمَضَانَ، وَأَدَاءِ الزَّكَاةِ، وَحَجِّ الْبَيْتِ. قَالَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَلَا تَسْمَعُ مَا ذَكَرَ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ (وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا) (إِلَى أَمْرِ اللَّهِ) (قَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ) قَالَ فَعَلْنَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَكَانَ الْإِسْلَامُ قَلِيلًا، فَكَانَ الرَّجُلُ يُفْتَنُ فِي دِينِهِ إِمَّا قَتَلُوهُ، وَإِمَّا يُعَذِّبُوهُ، حَتَّى كَثُرَ الْإِسْلَامُ فَلَمْ تَكُنْ فِتْنَةٌ.

قَالَ فَمَا قَوْلُكَ فِي عَلِيٍّ وَعُثْمَانَ قَالَ أَمَّا عُثْمَانُ فَكَأَنَّ اللَّهَ عَفَا عَنْهُ، وَأَمَّا أَنْتُمْ فَكَرِهْتُمْ أَنْ تَعْفُوا عَنْهُ، وَأَمَّا عَلِيٌّ فَابْنُ عَمِّ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَخَتَنُهُ. وَأَشَارَ بِيَدِهِ فَقَالَ هَذَا بَيْتُهُ حَيْثُ تَرَوْنَ. [٤٣٧٣، ٤٣٧٤، ٦٦٨٢، وانظر: ٨]

---

[1]) تفسير مظهرى ٢١١/١)-

په کال ۷۳ هجرئی کښې حجاج بن یوسف ثقفی د حضرت عبدالله بن زبیر رضي الله عنه محاصره اوکړه حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه د چا سره نه وو او کناره کش وو، دوه سړي عبدالله بن عمر ته ورغلل او د هغوی نه ئې تپوس اوکړو چې تاسو ولې نه راوځئ ابن عمر رضي الله عنه اوفرمائیل څما د پاره دا څیز مانع دې چې الله تعالی د خپل مسلمان ورور وینه حرام کړې ده. په دې باندې هغوی دواړو د قران په دې ایت باندې استدلال اوکړو ﴿وَقٰتِلُوْهُمْ حَتّٰى لَا تَكُوْنَ فِتْنَةٌ﴾ حضرت ابن عمر رضي الله عنه جواب ورکړو چې مونږ خو د کافرانو سره جنګیدلي يو، تر دې چې فتنه باقي پاتې نه شوه او دین خالص د الله د پاره شو خو اوس تاسو په خپل مینځ کښې قتال کول غواړئ چې فتنه پیدا شي او دین د غیرالله شي.

عثمان بن صالح زیادت کړې دې چې یو سړې عبدالله بن عمر ته راغلو اودوی نه ئې تپوس اوکړو چې تاسو یو کال حج کوئی او یو کال عمره کوئی خو جهاد في سبیل الله تاسو پریخودې دې حال دادې چې د جهاد کوم ترغیب ورکړې شوې دې هغه تاسو ته معلوم دې. کله چې عبدالله بن عمر رضي الله عنه په جواب کښې اوفرمائیل چې د اسلام بنیاد په پنځو څیزونو باندې دې، ایمان، مونځ، روژه، زکاة او حج، مطلب دا چې د جهاد فضیلت په خپل ځائې دې خو بهرحال دا د اسلام په بنیادی ارکانو کښې نه دې په دې باندې هغه کس د سوره حجرات ایت ﴿وَاِنْ طَآىِٕفَتٰنِ مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ﴾ او ﴿وَقٰتِلُوْهُمْ حَتّٰى لَا تَكُوْنَ فِتْنَةٌ﴾ اولوستلو.

حضرت ابن عمر رضي الله عنه هم هغه جواب ورکړو چې مونږ د رسول الله ﷺ په زمانه کښې جهاد کړې وو تر دې چې اسلام غالب شو او فتنه باقي پاتې نشوه.

د حضرت ابن عمر رضي الله عنه د وئیلو مقصد دا دې چې د کوم جهاد ترغیب ورکړې شوې دې هغه جهاد مع الکفار دې او مونږ هغه کړې دې خو موجوده قتال جهاد مع الکفار نه دې.

په دې کښې شک نشته چې د باغیانو سره په قتال کولو کښې هم ثواب شته خو ترغیب چې کوم ورکړې شوې دې هغه جهاد مع الکفار دې نو بیا د باغیانو سره د قتال صورتحال غیر واضح دې بعضې وخت دا پته نه لګی چې حق د چاسره دې د قتال کولو دنیت هم صحیح علم نه وی چې داقتدار حصول مقصود دې او که داسلامی نظام حکومت د قیام په لاره کښې رکاوټ ختمول مقصود دې په دې وجه د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه خیال وو چې عافیت هم په دې کښې دې چې چاسره هم ملګرتیا اونشی او د دین په بنیادی احکامو او خبرو باندې عمل اوشی.

قوله: أَتَاهُ رَجُلَانِ فِي فِتْنَةِ ابْنِ الزُّبَيْرِ: په دوو سړو کښې یو علاء بن عرار وو او بل حبان وو (۱)

قوله: أَخْبَرَنِي فُلَانٌ وَحَيْوَةُ بْنُ شُرَيْحٍ:

عبیدالله بن لهیعه ضعیف راوی دې: علامه عینی لیکلې دی چې دفلان نه عبیدالله بن لهیعه

---

۱) فتح الباری ۱۸٤/۸).

مراد دي کوم چې د مصر قاضی وو او په کال ۱۹۴ کښې وفات شوې وو (۱)
علامه بیهقی لیکلي دی چې دعبدالله بن لهیعه په ضعف باندې د عالمانو اجماع ده کله چې یو حدیث هغه خانله ذکر کړی نو د هغه حدیث نه استدلال نشی کولې (۲)
چونکه دې ضعیف دې ددې وجې امام بخاری رحمه الله ددوی نوم ذکر نه کړلو او دده سره ئې حیوة بن شریح، ملاؤ کړو،حیوة بن شریح دوه دی. یو مصری دې اوبل حضرمی دې، دلته مصری مراد دې (۳)

قوله: اما عثمان فکان الله عفا عنه: یعني د احد په ورځ حضرت عثمان رضی الله عنه د میدان نه تلونکې وو او د میدان نه تلونکو په باره کښې الله تعالی دا ارشاد فرمائیلې دې (ولقد عفا الله عنه) (۴)ددې ایت په رنړا کښې حضرت ابن عمر رضی الله عنه دا جمله اوفرمائیله.

۳۳-باب قوله: (وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ) (۳۱)

التَّهْلُكَةُ وَالْهَلَاكُ وَاحِدٌ [۱۹۵]

[۴۲۴۴] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا النَّضْرُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا وَائِلٍ عَنْ حُذَيْفَةَ (وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ) قَالَ نَزَلَتْ فِي النَّفَقَةِ.

۳۴-باب قوله: (فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ) [۱۹۶]

[۴۲۴۵] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَعْقِلٍ قَالَ قَعَدْتُ إِلَى كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ فِي هَذَا الْمَسْجِدِ -يَعْنِي مَسْجِدَ الْكُوفَةِ- فَسَأَلْتُهُ عَنْ فِدْيَةٍ مِنْ صِيَامٍ فَقَالَ حُمِلْتُ إِلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- وَالْقَمْلُ يَتَنَاثَرُ عَلَى وَجْهِي فَقَالَ «مَا كُنْتُ أُرَى أَنَّ الْجَهْدَ قَدْ بَلَغَ بِكَ هَذَا، أَمَا تَجِدُ شَاةً». قُلْتُ لَا. قَالَ «صُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَوْ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ، لِكُلِّ مِسْكِينٍ نِصْفُ صَاعٍ مِنْ طَعَامٍ، وَاحْلِقْ رَأْسَكَ». فَنَزَلَتْ فِيَّ خَاصَّةً وَهْيَ لَكُمْ عَامَّةً.

د احرام په حالت کښې داسې عذرونه که پیښ شي د کومو په وجه چې د حلق راس ضروری وی نو په شریعت کښې د حلق اجازت شته البته فدیه ورکول به وی.

دا روایت په کتاب الحج کښې (باب الاطعام فی الفدیة) لاندې تیر شوې دې.

---

(۱) عمدة القاری ۱۸/۱۰۹)-
(۲) حواله بالا)-
(۳) حواله بالا)-
(۴) ال عمران ۱۵۵)وهذا الحدیث لم یخرجه احد من اصحاب السته سوی البخاری)-

۳۵-باب: قوله تعالى: فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ [۱۹۲]

[۴۲۴۶] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عِمْرَانَ أَبِي بَكْرٍ حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ رضى الله عنهما قَالَ أُنْزِلَتْ آيَةُ الْمُتْعَةِ فِي كِتَابِ اللّٰهِ فَفَعَلْنَاهَا مَعَ رَسُولِ اللّٰهِ صلى الله عليه وسلم، وَلَمْ يُنْزَلْ قُرْآنٌ يُحَرِّمُهُ، وَلَمْ يَنْهَ عَنْهَا حَتَّى مَاتَ قَالَ رَجُلٌ بِرَأْيِهِ مَا شَاءَ.

قوله: قَالَ رَجُلٌ بِرَأْيِهِ مَا شَاءَ: دا تعرض يا حضرت عمر رضی الله عنه باندې دې يا په حضرت عثمان رضی الله عنه باندې دې چې حضرت عمر او عثمان رضی الله عنهما په خپل خپل دور کښې د تمتع نه منع کړې وه (۱)

تفصيل ئې په کتاب الحج کښې تير شوې دې.

۳۶-باب: قوله تعالى: لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ [۱۹۸]

[۴۲۴۷] حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ عَمْرٍو عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - قَالَ كَانَتْ عُكَاظٌ وَمَجَنَّةُ وَذُو الْمَجَازِ أَسْوَاقًا فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَتَأَثَّمُوا أَنْ يَتَّجِرُوا فِي الْمَوَاسِمِ فَنَزَلَتْ (لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ) فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ.

مطلب دادې چې په زمانه د جاهليت کښې عکاظ، مجنه او ذوالمجاز نومې بازارونه لګيدل اوخلقو به په دې کښې لوئې لوئې کاروبارونه کول او د حج په لويه مجمع کښې به هم داسې قسم بازار لګيدلو خلقو ته سوچ پيدا شو چې چرته ددې تجارت حيثيت د جاهليت د زمانې د تجارت په شان نه وی. الله تعالی اجازت ورکړو چې په ايام حج کښې په مجمع د حاجيانو کښې تجارت کولې شی د انسانو دضرورت خيال ئې اوساتلو.

دا حديث په کتاب الحج کښې د «باب التجارة ايام الموسم» لاندې تير شوې دې (۲)

۳۷-باب: قوله تعالى: ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ [۱۹۹]

[۴۲۴۸] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَازِمٍ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - كَانَتْ قُرَيْشٌ وَمَنْ دَانَ دِينَهَا يَقِفُونَ بِالْمُزْدَلِفَةِ، وَكَانُوا يُسَمَّوْنَ الْحُمْسَ، وَكَانَ سَائِرُ الْعَرَبِ يَقِفُونَ بِعَرَفَاتٍ، فَلَمَّا جَاءَ الإِسْلَامُ أَمَرَ اللّٰهُ نَبِيَّهُ - صلى الله عليه وسلم - أَنْ يَأْتِيَ عَرَفَاتٍ، ثُمَّ يَقِفَ بِهَا ثُمَّ يُفِيضَ مِنْهَا، فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى (ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ).

په زمانه د جاهليت کښې چه به عام عرب کله حج د پاره تلل نو عرفات ته به رسيدل او د هغه

---

(۱) عمدة القارى ۱۸/۱۱۱)-

(۲) صحيح البخارى كتاب الحج باب التجاره ايام الموسم ۱/۲۳۸)-

ځائی نه به د مزدلفې په لاره واپس کیدل خو قریش به عرفات ته د تلو په ځای هم مزدلفه کښې حصاریدل او ووئیل به ئې چې مونږ چونکه د بیت الله او د حرم مجاور یو . ددې وجې د حرم د حدودو نه زمونږ د پاره بهر وتل مناسب نه دی. خپل ځان ته به ئې حمس وئیل. حمس د احمس جمع ده .احمس بهادر او متشدد ته وائی، ددې مطلب دا وو چې مونږ به په دین کښې متشدد او بهادر یو.ددې وجې د حدود حرم نه مونږ نه اوځو.چونکه عرفات د حدود نه بهر دې او مزدلفه دننه ده ددې وجې به قریش عرفات ته نه تلل.په حقیقت کښې د قریشو ددې نه مقصود د خپل امتیاز او فخر او غرور مظاهره وه، الله تعالی دوی ته تنبیه ورکړه چې هم هلته ځئ چرته چې ټول خلق ځی.

قوله: وَمَنْ دَانَ دِينَهَا : یعنی کوم خلق چې په حج کښې د قریشو طریقه اختیاروی او د هغوی اتباع کوی ددې نه بنو عامر. بنوثقیف او بنو خزاعه مراد دی.[1]

[۴۲۴۹] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ حَدَّثَنَا فُضَيْلُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ أَخْبَرَنِي كُرَيْبٌ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ يَطَّوَّفُ الرَّجُلُ بِالْبَيْتِ مَا كَانَ حَلاَلاً حَتَّى يُهِلَّ بِالْحَجِّ، فَإِذَا رَكِبَ إِلَى عَرَفَةَ فَمَنْ تَيَسَّرَ لَهُ هَدِيَّةٌ مِنَ الإِبِلِ أَوِ الْبَقَرِ أَوِ الْغَنَمِ، مَا تَيَسَّرَ لَهُ مِنْ ذَلِكَ أَىَّ ذَلِكَ شَاءَ، غَيْرَ إِنْ لَمْ يَتَيَسَّرْ لَهُ فَعَلَيْهِ ثَلاَثَةُ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ، وَذَلِكَ قَبْلَ يَوْمِ عَرَفَةَ، فَإِنْ كَانَ آخِرُ يَوْمٍ مِنَ الأَيَّامِ الثَّلاَثَةِ يَوْمَ عَرَفَةَ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِ، ثُمَّ لِيَنْطَلِقْ حَتَّى يَقِفَ بِعَرَفَاتٍ مِنْ صَلاَةِ الْعَصْرِ إِلَى أَنْ يَكُونَ الظَّلاَمُ، ثُمَّ لِيَدْفَعُوا مِنْ عَرَفَاتٍ إِذَا أَفَاضُوا مِنْهَا حَتَّى يَبْلُغُوا جَمْعًا الَّذِي يَتَبَرَّرُ فِيهِ، ثُمَّ لِيَذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا، أَوْ أَكْثِرُوا التَّكْبِيرَ وَالتَّهْلِيلَ قَبْلَ أَنْ تُصْبِحُوا ثُمَّ أَفِيضُوا، فَإِنَّ النَّاسَ كَانُوا يُفِيضُونَ ، وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى (ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ) حَتَّى تَرْمُوا الْجَمْرَةَ.

قوله: ثُمَّ لِيَنْطَلِقْ حَتَّى يَقِفَ بِعَرَفَاتٍ مِنْ صَلاَةِ الْعَصْرِ إِلَى أَنْ يَكُونَ الظَّلاَمُ :

دلته په (من صلاة العصر) کښې دوه احتمالات دی ،یو دا چې ددې نه اول وخت مراد دې او د مثل اول نه پس دمازیګر اول وخت شروع کیږی او د وقوف عرفه هم دا وخت مستحبه دې هسې خو د نمر د زوال نه پس د وقوف عرفه وخت شروع کیږی او دویم احتمال دا دې چې ددې نه د مازیګر نه پس وخت مراد دې.اګرچې په یوم عرفه کښې د ماسپښن او مازیګر مونځ د جمع تقدیم په طریقه ادا کولې شی او ددې نه پس د وقوف عرفه رکن ادا کولې شی په اولنی صورت کښې دوخت د استحباب بیان دې اوپه دویم صورت کښې به د جواز دوخت بیان وی.[2]

قوله: يطوف الرجل بالبيت ما كان حلالا حتى يهل بالحج : د (ماکان حلالا) مطلب

---

[1] عمدة القاری ۱۱۲/۱۸)-

[2] عمدة القاری ۱۱۳/۱۸)-

دادي که څوک په مکه کښې د وړاندې نه مقيم وی نو ښکاره ده چې په احرام کښې نه وی . حلال وی يا د بهر نه راغلې وی او د عمرې کولو نه پس حلال شوې وی او تر اوسه پورې هغه د حج احرام نه وی تړلې او هغه دبيت الله شريف طواف کوی او بيا ده د حج احرام اوتړلو . نو په وړاندينې حديث کښې د دې صورت بيان شوې دې.

۳۸-باب: قوله تعالى: وَمِنْهُم مَّن يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ) [۲۰۱]

[۴۲۵۰] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ أَنَسٍ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم يَقُولُ «اللَّهُمَّ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ».

دلته په روايت کښې «اللهم ربنا» دي او په آيت کښې «اللهم» نشته ،معلومه شوه که په دعا کښې د «اللهم» زيادت اوکړې شی نو څه باک او حرج نشته.

۳۹-باب: قوله تعالى: وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ [۲۰۴]

وَقَالَ عَطَاءٌ النَّسْلُ الْحَيَوَانُ.

[۴۲۵۱] حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عَائِشَةَ تَرْفَعُهُ قَالَ «أَبْغَضُ الرِّجَالِ إِلَى اللَّهِ الْأَلَدُّ الْخَصِمُ».

وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنِي ابْنُ جُرَيْجٍ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عَائِشَةَ -رضى الله عنها- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-.

د «وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ» معنى ده «شديد الخصومة» سخت جګړه الو

قوله: وَقَالَ عَطَاءٌ النَّسْلُ الْحَيَوَانُ : يعنى د قران شريف په ايت «وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ» کښې د نسل نه حيوان مراد دې طبرى دعطاء دا تعليق د ابن جريج سره موصولا نقل کړې دې[۱]

۴۰-باب: قوله تعالى: أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُم مَّثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِن قَبْلِكُم مَّسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ) إِلَى (قَرِيبٌ) [۲۱۴]

[۴۲۵۲] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامٌ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ يَقُولُ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ -رضى الله عنهما- (حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا) خَفِيفَةً، ذَهَبَ بِهَا هُنَاكَ، وَتَلَا (حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ).

[۱] عمدة القارى ۱۸/۱۱٤)-

فَلَقِيتُ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ فَذَكَرْتُ لَهُ ذَلِكَ فَقَالَ قَالَتْ عَائِشَةُ مَعَاذَ اللَّهِ، وَاللَّهِ مَا وَعَدَ اللَّهُ رَسُولَهُ مِنْ شَيْءٍ قَطُّ إِلَّا عَلِمَ أَنَّهُ كَائِنٌ قَبْلَ أَنْ يَمُوتَ، وَلَكِنْ لَمْ يَزَلِ الْبَلَاءُ بِالرُّسُلِ حَتَّى خَافُوا أَنْ يَكُونَ مَنْ مَعَهُمْ يُكَذِّبُونَهُمْ، فَكَانَتْ تَقْرَؤُهَا (وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا) مُثَقَّلَةً.

ابن ابی ملیکه فرمائی چې ابن عباس رضی الله عنه د سورة یوسف ایت ﴿حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا﴾ په تخفیف سره اولوستلو او د سورة یوسف دا ایت ئې د سورة بقره ایت طرف ته راوړلو او د بقره ددې ﴿حَتَّىٰ يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَىٰ نَصْرُ اللَّهِ ۗ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ﴾ ایت تلاوت ئې اوکړو.

د ابن ابی ملیکه د ارشاد مطلب دادې چې حضرت ابن عباس رضی الله عنه د دواړو ایتونو مطلب یو ګرځولې دې دواړه ایتونه هم په یو مفهوم باندې دلالت کوی د سورة یوسف په ایت کښې د یاس او مایوسئ ذکر دې، د سوره بقره په ایت کښې ﴿متی نصر الله﴾ استفهام استبعادی دې، په مایوسئ کښې هم استبعاد وی نو دواړه ایتونه د استعباد په معنی کښې دی.

د سورة یوسف په ذکر شوی ایت کښې دوه قراتونه دی: ① یو قرات د عائشې رضی الله عنها دې چې په ﴿وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا﴾ کښې ﴿کذبوا﴾ د ذال د تشدید سره دې د ایت مطلب دادې چې کله پیغمبرانو ته د الله په مدد راتلو کښې د تاخیر احساس اوشو نو هغوی مایوسه شول او ګمان ئې اوکړو چې ددوی تکذیب به اوشی، مطلب دادې چې الله تعالی د مدد د تاخیر په وخت کښې انبیاؤ ته دا ویره شوه که د الله مدد رانغلو نو کومو کسانو چې ددوی تصدیق کړې دې چرته هغوی ددوی تکذیب اونکړی.

ددې قراءت مطابق د ایت معنی بیخی ښکاره ده او بې غباره ده او څه قسم اشکال نه پاتې کیږی.

② دویم قراءت د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه دې په ذکر شوی ایت ﴿وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا﴾ کښې ﴿كُذِبُوا﴾ په تخفیف سره دې، په دې صورت کښې د ایت ظاهری مطلب دا په پوهه کښې راځی چه کله د پیغمبرانو په نصرت کښې تاخیر اوشو، تردې چې هغوی مایوسه شول او دا ګمان ئې اوکړو چې دوی ته دروغ وئیلې شوی وو یعنی دوی ته دا خیال راغلو چې د الله د نصرت وعده چې شوې وه هغه رښتونې نه وه او دوی ته دروغ وئیلې شوی وو.

خو د ایت په دې مطلب باندې دا اشکال دې چې پیغمبران دا بدګمانی چرته کولې شی چې الله تعالی د نصرت کومه دوی سره کړې وه هغه دروغ وه.

ددې وجې حضرت عائشې رضی الله عنها فرمائیلې دی چې قراءت ﴿کذبوا﴾ په تشدید سره دې ځکه چې د تخفیف په صورت کښې ذکر شوې اشکال نه لازمیږی او دا مسلمه حقیقت دې چې الله تعالی د خپلو پیغمبرانو سره کومه وعده اوکړی نو پیغمبرانو ته کامل یقین وی چې هغه به د مرګ نه مخکښې ضرور پورا کیږی، ددې وجې ددغه وعدې په پورا کیدو کښې پیغمبرانو ته دره برابر تردد نه وی البته هغوی ته دا خیال راتلې شی که نصرت رانغلو نو ددوی تصدیق کونکی چرته د دوی تکذیب اونکړی نو دا ﴿كُذِّبُوا﴾ په تشدید سره دې، دا په تخفیف سره

صحیح نه دي.

خو حضرت ابن عباس رضي الله عنهما بهرحال رئیس المفسرین دي فرمائي چې (کُذِبُوا) په تخفیف سره دي ددې نه دا خبره په یقین سره مخامخ راځي چې هغوی هغه مطلب نه دې اخستې کوم چې حضرت عائشې رضي الله عنها ګنړلې دې ،او اعتراض کوی او د کوم په بنیاد چه ئې د هغوی قراءت رد کړې دې،

اوس سوال دادې چې د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د قراءت په صورت کښې به د ایت داسې کوم مطلب وی چې په هغې باندې د حضرت عائشې رضي الله عنها اشکال نه واردیږی. عالمانو ددې قرآءت په صورت کښې مختلف مطالب بیان کړې دی.

①علامه زمخشری فرمائي چې د (ظَنُّوا) نه د وسوسې معنی مراد ده ،د وسوسې یو قسم (هاجس) دې بې اختیاره خیال راشي او لاړشي پاتې کیږی نه، دلته د ظن نه د وسوسې هم دا قسم مراد دې ،او د بشریت په بناء که په نصرت کښې د تاخیر د وجې داسې وسوسه راشي نو په دې کښې څه حرج نشته او نه په دې باندې څه موخذه شته[1]

②علامه خطابی رحمه الله فرمائي چه په (وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا) کښې (کُذِبُوا) په خپله حقیقی معنی کښې نه دې دا د غلط په معنی کښې دې او مطلب دا دې چې انبیاء علیهم السلام ته دا خیال راغلو چې مونږ ته چې الله تعالی د وحی او الهام په ذریعه د خپل نصرت یقین راکړې وو او هغه نصرت عنقریب راتلونکې دې کله چې د نصرت په راتلو کښې تاخیر اوشو او د مایوسئ کیفیت پیدا شو نو زمونږ نفسونو مونږ ته غلط باور راکړې وو چې هغه الهام او وحی ده، نو کذب په معنی د غلط،ددې نسبت د الله تعالی وعدې طرف ته نه دې بلکه انبیاء علیهم السلام خپلې نفسونو ته ددې نسبت کړې دې ([2])

خو د علامه خطابی په دې توجیه زړه نه مطمئن کیږی وجه داده چې د پیغمبرانو په باره کښې دا وئیل چې هغوی ته په وحی الهی کښې اشتباه شوې وه او د زړه خیال هغوی الهام خداوندی ګنړلو، مناسب نه دی.

حضرت انورشاه کشمیری رحمه الله یو ډیره ښکلې توجیه کړې ده هغوی فرمائي چې د نصرت خداوندی د تاخیر په صورت کښې تشویش اوشو او تشویش د علم اویقین سره جمع کیدې شی دا بیخی ممکن ده چې یو کس ته د یو څیز دواقع کیدو متعلق یقین وی خو د هغې د واقع کیدو نه وړاندې وړاندې د مختلفو حالاتو په بناء باندې د دهغه څیز د وقوع په باره کښې په ذهن کښې تشویش پیدا شی ، تیک هم دغه شان پیغمبرانو علیهم السلام ته د نصرت خدواندی په واقع کیدو باندې یقین وو خو کله چې په هغې کښې روستوالې راغلو نو حالات سنګین او سخت شول او ورته تشویش او پریشانی لاحق شوه او چونکه د انبیاؤ شان اوچت او شان ارفع وی نو څکه دا تشویش او پریشانی د هغوی په حق کښې د کذب په منزله اوګرځولې

[1]) تفسیر کشاف ۲/۵۱۰)-

[2]) البدر الساری الی فیض الباری ٤/۱۶۲)-

شوه د (تلقيالمخاطب بمالايترقب) اسلوب اختيار وى.
الله تعالى هغوى سره هغه خبره اوکړه کومه چې د هغوى په وهم او ګمان کښې هم نه وه . الله تعالى اوفرمائيل چې آيا ستاسو دا ګمان دې چې مونږ تاسو سره غلطه وعده کړې وه؟ حالانکه دا د هغوى ګمان نه وو هغوى ته خو تشويش وو چې الله تعالى اوفرمائيل چې دا دومره پريشاني ولې ده مطلب دا دې چې تاسو څما وعده ولې صحيح نه ګنړله
دا هم د محبوب سره د لطف او کرم يو انداز دې په دې باندې د مثال په رنګ کښې داسې پوهه شئ چې کله يو وفادار محب د خپل محبوب سره وعده اوکړي چې زه به صبا تاسره ميلاويږم او چې کله د ميلاويدلو د پاره لاړ شي نو هغه په انتظار کولو کښې پريشانه بيا مومي او هغه ته وائى چې تا په ما باندې د دروغژن ګمان کړې وو چې زما د راتلو په انتظار کولو کښې پريشانه شوې حال دا چې هغه دروغژن نه وى ګنړلې خو د هغه ذهن مشکوک شوې وو او محب د هغه د تشويش په منزله کښې دا تکذيب اوګرځوى او دا جمله ورته اووائى.
په قران شريف کښې د حضرت يونس عليه السلام په باره کښې راغلې دى (فَظَنَّ اَنْ لَّنْ نَّقْدِرَ) آيا څوک وئيلې شى چې د يونس عليه السلام به دا ګمان وو چې د الله تعالى قدرت به په هغه باندې نه وى هرګز نشى وئيلې هغه د الله تعالى پيغمبر وو د هغه د خيال په يو طرف کښې هم دا خبره نه راتله چې هغه دالله د قدرت د دائرې نه بهر وى. هغوى د هغوى د طرز عمل په وجه هلته (تلقيالمخاطب بمالايترقب) اصول او اسلوب اختيار کړې شوې دې[1]
د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ددې قراءت يو تفسير په خپله د هغوى نه امام نسائى نقل کړې دې ددې نه پس د بلې توجيه ضرورت نشته هغه دا دې چې (استياس الرسل من ايمان قومهم و ظن قومهم ان الرسل قد كذبوهم) يعنى پيغمبران دخپل قوم د ايمان راړو نه مايوسه شوې وو، او قوم دا ګمان کړې وو چې پيغمبرانو (عليهم السلام) سره چې د نصرت کومه وعده کړې وه هغه صحيح نه وه، په دې وخت کښې د (وَظَنُّوْا) ضمير قوم طرف ته راجح دې او د كذبوا ضمير پيغمبرانو ته ، او په وړاندينى توجيهاتو کښې دواړه ضميرونه پيغمبران عليهم السلام ته راجع دى او د قوم په دې خيال کولو سره د پيغمبرانو په عظمت څه داغ نه لګى
دا توجيه چونکه په خپله د ابن عباس رضي الله عنهما نه مروى ده، ددې وجه د ټولو نه زياته راجحه معلوميږى او په دې باندې اشکال هم نشته.

قوله: حَتّٰى يَقُوْلَ الرَّسُوْلُ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا مَعَهٗ مَتٰى نَصْرُ اللّٰهِ اَلَآ اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِيْبٌ):

په دې کښې درې احتمالات دى.
(1) يو دا چې (مَتٰى نَصْرُ اللّٰهِ) رسول او اهل ايمان ټولو وئيلې دى او الله فرمائيلې دى (اَلَآ اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِيْبٌ)

---
[1] فيض البارى ٤/١٦٢،١٦١-

② دويم دا چې اهل ايمان وئيلې دى ﴿مَتٰى نَصۡرُ اللّٰهِ﴾ او رسول وئيلې دى ﴿اَلَاۤ اِنَّ نَصۡرَ اللّٰهِ قَرِيۡبٌ﴾
③ دريم احتمال دادې چې دواړو وئيلې وى ﴿مَتٰى نَصۡرُ اللّٰهِ﴾ بيا چې كله ورته هوش راغلې وى نو دواړو وئيلې وى ﴿اَلَاۤ اِنَّ نَصۡرَ اللّٰهِ قَرِيۡبٌ﴾

قوله: ذَهَبَ بِهَا هُنَاكَ: يعنى حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د سورة يوسف ايت هلته ﴿د سورة بقره آيت باب طرف﴾ ته اوړې دې ځكه چې د دواړو مفهوم او مصداق يو دې لكه څنګه چې تيرشو.

۴۱-باب: قوله تعالى: (نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لأَنْفُسِكُمْ)

[۴۲۵۳] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا النَّضْرُ بْنُ شُمَيْلٍ أَخْبَرَنَا ابْنُ عَوْنٍ عَنْ نَافِعٍ قَالَ كَانَ ابْنُ عُمَرَ -رضى الله عنهما- إِذَا قَرَأَ الْقُرْآنَ لَمْ يَتَكَلَّمْ حَتَّى يَفْرُغَ مِنْهُ، فَأَخَذْتُ عَلَيْهِ يَوْمًا، فَقَرَأَ سُورَةَ الْبَقَرَةِ حَتَّى انْتَهَى إِلَى مَكَانٍ قَالَ تَدْرِي فِيمَ أُنْزِلَتْ. قُلْتُ لاَ. قَالَ أُنْزِلَتْ فِي كَذَا وَكَذَا. ثُمَّ مَضَى. وَعَنْ عَبْدِ الصَّمَدِ حَدَّثَنِي أَبِي حَدَّثَنِي أَيُّوبُ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ (فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ) قَالَ يَأْتِيهَا فِي. رَوَاهُ مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ.

[۴۲۵۴] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ ابْنِ الْمُنْكَدِرِ سَمِعْتُ جَابِرًا -رضى الله عنه- قَالَ كَانَتِ الْيَهُودُ تَقُولُ إِذَا جَامَعَهَا مِنْ وَرَائِهَا جَاءَ الْوَلَدُ أَحْوَلَ. فَنَزَلَتْ (نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ).

ښځې سره د وطى فى الدبر مسئله: د ايت كريمه سبب نزول په روايت كښې دا بيان شوې دې چې يهوديانو به وئيل چې سړې كله د خپلې ښځې د شاه طرف نه د هغې په فرج كښې جماع اوكړى نو بچې احول يعنى كاڼړې پيدا كيږى، په دې باندې ذكر شوې ايت نازل شو، د ايت مطلب دادې چې ستاسو ښځې پټى دى نو تاسو خپل پټى ته څنګه چې مو خوښه وى نو راځئ.
په ايت كښې د ﴿انى﴾ لفظ راغلې دې. د ﴿انى﴾ لفظ د ﴿اين﴾ ﴿كيف﴾ او ﴿متى﴾ په معنى كښې استعماليږى. كله چې د ﴿اين﴾ په معنى كښې استعمال وى نو په هغه وخت كښې به ﴿من﴾ ضرور وى برابره ده كه ظاهر وى او كه محذوف وى.
ضحاك فرمائيلې دى چې دلته ﴿انى﴾ د ﴿متى﴾ په معنى كښې دې يعنى ﴿متى شئتم﴾ مجاهد فرمائيلې دى چې د كيف په معنى كښې دې او قتاده او ربيع فرمائيلې دى چه د ﴿من اين﴾ په معنى كښې دې ([1])
بعضې محققينو د ﴿من اين﴾ معنى ته ترجيح وركړې ده يعنى د كوم طرف نه چې تاسو غواړئ

[1]) روح المعانى ۱۷۷/۲ والجامع لاحكام القران ۹۳/۳)-

خپلو بيبيانو ته راځئ، د مخکښې نه ، شا نه، پورته نه، ښکته نه، ، البته وطی فی القبل پکار دی . دلته د جهت تعليم مراد دې د مکان تعميم مراد نه دې [1]

ښځې سره په دبر کښې وطی کولو کښې د عالمانو اختلاف دې: ①حضرت عبدالله بن عمر ، محمد بن کعب قرظی، سعيد بن يسار، امام مالک او امام شافعی په قول قديم کښې .د اباحت قائل دی [2]

د امام مازری او ابن العربی رجحان هم دې طرف ته معلوميږی، ابوبکر جصاص په احکام القران کښې ليکلي دی چې د امام مالک مشهور قول د اباحت دې خو مالکيانو ددې قول ترديد کړې دې ، صحيح خبره دا ده چه امام مالک نه د اباحت قول منقول دې [3]

البته ابويعلى خليلی په «الارشاد» کښې د امام مالک نه ددې قول رجوع نقل کړې ده.

د امام شافعی رحمه الله په باره کښې منقول دی چې کله د هغوی نه ددې باره کښې تپوس اوشو نو هغوی اوفرمائيل چې په دې باره کښې څه صحيح حديث راغلې نه دې البته د قياس تقاضه داده چې دا حلال دې [4] حاکم او بيهقی وغيره د امام محمد او امام شافعی نه په دې مسئله کښې مناظره هم نقل کړې ده امام محمد فرمائی چې په موضع حرث کښې وطی کول جائز دی او په موضع فرث «د ګندګئ ځائې» کښې وطی کول جائز نه دی ، په دې باندې امام شافعی د امام محمد نه تپوس اوکړو چې سړې د خپلې بی بی سره د هغې په پټون کښې وطی اوکړی نو دا جائزه ده؟ امام محمد اوفرمائيل او دا جائزه ده، نو امام شافعی اووئيل «فکيف تحتج بما تقول به» ځکه چې پټون وغيره هم د حرث ځائې نه دې [5]

خو د امام شافعی قول قديم وو روستو هغه ددې د حرمت تصريح کړې ده او د شوافعو مذهب د تحريم دې [6]

①احناف، شوافع ،حنابله او جمهور امت د ښځې سره په دبر کښې وطی ته حرام وائی ځکه چې دا موضع حرث نه دې [7]

ابن حزيمه د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه روايت نقل کړې دې «ان الله لا يستحی من الحق لا تاتوا النساء فی ادبارهن» [8]

---

[1]) روح المعانی ۱۷۷/۲)-

[2]) تفسيری مظهری ۲۸۰/۱) والجامع ۹۳/۳) وعمدة القاری ۱۱۷/۱۸)-

[3]) احکام القران للجصاص ۳۵۲/۱)-

[4]) عمدة القاری ۱۱۷/۱۸) وتفسير مظهری ۲۸۰،۲۸۱/۱)ورح المعانی ۱۷۸/۲)-

[5]) روح المعانی ۱۷۸/۲) وتفسير مظهری ۲۸۱/۱)-

[6]) عمدة القاری ۱۱۷/۱۸)-

[7]) تفسير مظهري ۲۸۰/۱)-

[8]) عمدة القاری ۱۱۷/۱۸)-

دغه شان دعمرو بن شعيب روايت دې (هى اللواطة الصغرى يعنى وطى النساء فى ادبارهن)—
امام طحاوى ، امام محمد ، او ابن شيبة روايت نقل كړې دې چې نبى ﷺ فرمائيلې دى (لاينظر الله تعالى الى رجل وطى امراة فى دبرها)[1]
حضرت ابن عمر رضی الله عنهما ته د اباحت نسبت هم مشكوک دې امام طحاوى روايت نقل كړې دې چې د ابن عمر رضی الله عنهما نه د وطى فى الدبر په باره كښې تپوس اوشو نو هغوى اووئيل (اويفعله مسلم) ايا مسلمان داسې كولې شى ددې وجې هغوى طرف ته د جواز د قول نسبت صحيح نه دې[2]
علامه ابن القيم په زاد المعاد كښې تصريح كړې ده چې د سلفو نه په كوم كوم ځائې كښې د (اتيان فى الدبر) جواز منقول دې نو د هغې نه (اتيان فى القبل من جهة الدبر) مراد دې .بعضې راويان په دې مفهوم باندې نبه نه دى پوهه شوې او (اتيان فى نفس الدبر) ئې مراد اخستې دې .او ددې فعل شنيع د جواز قول ئې ذكر كړې دې[3] هم دا حق او صواب دې .او هم دا مقتضا د عقل اوشرع ده .او ددې نه خلاف ګنړل او وئيل تجاوز عن الحد دې.
اسماعيلى ديحيى ابن زاهد په طريق سره د سفيان نه روايت نقل كړې دې (باركة مدبرة فى فرجها من ورائها) دلته (من ورائها) سره د (فى فرجها) تصريح ده[4]
دغه شان په صحيح مسلم كښې دى (اذا اتى الرجل امراته من دبرها فى قبلها)[5] او د روايت په الفاظو كښې (اذا اتى المراة من دبرها فى قبلها ثم حملت)[6] حامله كيدل هله ممكن دى چې وطى فى القبل وى .ددې وجې به د (جماع من الوراء) نه مراد (وطى فى القبل) وى.
قوله: يأتيها فى : دلته په باب كښې په دويم روايت كښې دا الفاظ راغلې دى (فى) د حرف جر ذكر دې خو د مجرور ذكر نشته.
ابن جرير په تفسير كښې د ابوقلابه په طريق سره دا روايت نقل كړې دې په دې كښې ئې د مجرور ذكر كړې دې (ياتيها فى الدبر)[7]
حميدى په (الجمع بين الصحيحن) كښې د (ياتيها فى الفرج) الفاظ نقل كړې دې[8]

---

[1]) حواله بالا)_
[2]) عمدة القارى ۱۱۷/۱۸)تفسير ابن كثير ۲۶۲،۲۶۳/۱) وشرح معانى الاثار ۲۲،۲۳/۲)كتاب النكاح باب وطى النساء فى ادبارهن)_
[3]) فيض البارى ۱۶۳/٤)-
[4]) فتح البارى كتاب التفسير ۱۹۲/۸)-
[5]) الصحيح المسلم ٤۶۳/۱)-
[6]) حواله بالا)_
[7]) عمدة القارى ۱۱۶/۱۸)-
[8]) حواله بالا)-

امام بخاری د مجرور ذکر نه دې کړې عام طور کله چې امام ته د څه لفظ متعلق اشکال کیږی نو هغه هلته بیاض پریږدی چې روستو کله اطمینان اوشی نو ګوری به، خو بعضې وخت هغه بیاض هم پاتې نه شی .دلته هم داسې ده [1]

۴۲-باب: قوله تعالى: وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ [۲۳۲]

[۴۲۵۵] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ حَدَّثَنَا عَبَّادُ بْنُ رَاشِدٍ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ قَالَ حَدَّثَنِي مَعْقِلُ بْنُ يَسَارٍ قَالَ كَانَتْ لِي أُخْتٌ تُخْطَبُ إِلَيَّ. وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ عَنْ يُونُسَ عَنِ الْحَسَنِ حَدَّثَنِي مَعْقِلُ بْنُ يَسَارٍ. حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا يُونُسُ عَنِ الْحَسَنِ أَنَّ أُخْتَ مَعْقِلِ بْنِ يَسَارٍ طَلَّقَهَا زَوْجُهَا، فَتَرَكَهَا حَتَّى انْقَضَتْ عِدَّتُهَا، فَخَطَبَهَا فَأَبَى مَعْقِلٌ، فَنَزَلَتْ (فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ).

د ایت کریمه نه په عبارة النساء سره په نکاح باندې استدلال: ددې ایت نه امام ترمذی ،ابن جریر طبری اوقاضی ابن عربی وغیره په دې خبره باندې استدلال کړې دې چې دنکاح په معامله کښې د ښځو اعتبار نشته بلکه دا اولیاؤ ته حواله دې ، ګنی که ښځو ته اعتبار وې نو بیا حضرت معقل بن یسار خپله خور د نکاح نه ولې منع کوله او ددوی په دې منع کولو باندې به (فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ)[2]

خو کوم حضرات چې د نکاح بعبارة النساء د معتبر کیدو قائل دی هغوی وائی چې ایت خو زمونږ دلیل دې ځکه چې حضرت معقل بن یسار د نکاح بعبارة النساء باندې نصیحت اوکړو او خپله خور ئې دنکاح نه منع کړه نو الله تعالى په دې باندې انکار اوکړو .ددې نه معلومه شوه چې ښځې په خپله نکاح کولې شی.[3]

۴۳-باب: قوله تعالى: (وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا) إِلَى (بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ) [۴۱]

[۴۲۵۶] حَدَّثَنِي أُمَيَّةُ بْنُ بِسْطَامٍ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ عَنْ حَبِيبٍ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ ابْنُ الزُّبَيْرِ قُلْتُ لِعُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ (وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا) قَالَ قَدْ نَسَخَتْهَا الْآيَةُ الْأُخْرَى فَلِمَ تَكْتُبُهَا أَوْ تَدَعُهَا قَالَ يَا ابْنَ أَخِي، لَا أُغَيِّرُ شَيْئًا مِنْهُ مِنْ مَكَانِهِ.

[۴۲۵۷] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا رَوْحٌ حَدَّثَنَا شِبْلٌ عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ مُجَاهِدٍ (وَالَّذِينَ

---

[1]) حواله بالا)-

[2]) جامع الابيان فی تفسير القران ۲/۲۹۹.۳۰۰) وسنن ترمذی ۵/۲۱۶.۲۱۷) کتاب تفسير القران)-

[3]) التفسير المظهری ۳۱۶-۳۱۷)-

يَتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا) قَالَ كَانَتْ هَذِهِ الْعِدَّةُ تَعْتَدُّ عِنْدَ أَهْلِ زَوْجِهَا وَاجِبٌ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ (وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِم مَّتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنفُسِهِنَّ مِن مَّعْرُوفٍ) قَالَ جَعَلَ اللَّهُ لَهَا تَمَامَ السَّنَةِ سَبْعَةَ أَشْهُرٍ وَعِشْرِينَ لَيْلَةً وَصِيَّةً، إِنْ شَاءَتْ سَكَنَتْ فِي وَصِيَّتِهَا، وَإِنْ شَاءَتْ خَرَجَتْ، وَهُوَ قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى (غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ) فَالْعِدَّةُ كَمَا هِيَ وَاجِبٌ عَلَيْهَا. زَعَمَ ذَلِكَ عَنْ مُجَاهِدٍ. وَقَالَ عَطَاءٌ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ نَسَخَتْ هَذِهِ الْآيَةُ عِدَّتَهَا عِنْدَ أَهْلِهَا، فَتَعْتَدُّ حَيْثُ شَاءَتْ، وَهُوَ قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى (غَيْرَ إِخْرَاجٍ). قَالَ عَطَاءٌ إِنْ شَاءَتِ اعْتَدَّتْ عِنْدَ أَهْلِهِ وَسَكَنَتْ فِي وَصِيَّتِهَا، وَإِنْ شَاءَتْ خَرَجَتْ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ). قَالَ عَطَاءٌ ثُمَّ جَاءَ الْمِيرَاثُ فَنَسَخَ السُّكْنَى فَتَعْتَدُّ حَيْثُ شَاءَتْ، وَلَا سُكْنَى لَهَا. وَعَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يُوسُفَ حَدَّثَنَا وَرْقَاءُ عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ مُجَاهِدٍ بِهَذَا. وَعَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ نَسَخَتْ هَذِهِ الْآيَةُ عِدَّتَهَا فِي أَهْلِهَا، فَتَعْتَدُّ حَيْثُ شَاءَتْ لِقَوْلِ اللَّهِ (غَيْرَ إِخْرَاجٍ) نَحْوَهُ.

قوله: يَعْفُونَ يَهَبْنَ : يعنى (وَإِن طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِن قَبْلِ أَن تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَن يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ) په دې ايت کښې يعفون په معنى د (يهبن) دې يعنى هبه کول.

د متوفى عنها زوجها (کونډې) عدت څلور مياشتې او لس ورځې دې. د عدت تيريدو نه وړاندې هغه نه نکاح کولې شى او نه د نکاح خبرې کولې شى نه به خوشبو لګوى او نه به ډول او سنګار کوى او نه به رنګينې جامې اغوندى. د زينت د اسبابو استعمال ددې د پاره ممنوع دې هم دا حکم د مطلقه بائنه دې کله چې د خاوند د پاره د رجوع حق نه وى[1]

د خاوند په کور کښې اوسيدل مطلقه بائنه د پاره هم ضرورى دى او د کونډې د پاره هم واجب دى، خو دا وجوب من الجهة الاحداد (ماتم) دې، ددې وجې نه نه دې چې ددې د پاره سکنى لازم ده، خو د ميراث په ايت سره ساقطه شوې ده البته د ابن عباس رضی الله عنهما په نيز دمعمولى ضرورت د پاره هم وتل جائز دى. که د خاوند وفات د سپوږمۍ په شپه کښې وى نود عدت مياشت به د سپوږمۍ د حساب نه پورا کولې شى برابره ده که سپوږمۍ د يو کم ديرش وى او که د ديرشو وى، خو که وفات د سپوږمۍ د شپې نه پس وى نو ټولې مياشتې به د ديرشو ورځو په حساب سره پوره کولې شى، په دې صورت کښې د څلورو مياشتو ۱۲۰ ورځې شوې، او چې نورې لس ورځې ورسره ملاؤ شى نو د عدت ټولې يو سل ديرش ورځې شوې.

---

[1]) بدائع الصنائع ۲۰۸،۲۰۹/۳) البحرالرائق ۱۶۲/۴) اللباب ۸۵/۳) الدر المختار ۸۴/۲) واعانة الطالبين للسيد البكرى ۴۳/۴)والمقنع ۲۹۱/۳) والفقه الاسلامى وادلته ۶۵۳/۷) عند الاحناف لايجوز ان يخرج مطلقه من البيت فى الليل ولافى نهار،والمتوفى عنها يجوز ان يخرج فى النهار للحاجة ولا يجوز ان يخرج فى الليل)

قوله: حَدَّثَنِي أُمَيَّةُ بْنُ بِسْطَامٍ: دلته دوه آیاتونه دی﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا﴾ دا ایت دتربص دې او ناسخ دې او په قرانی ترتیب کښې مقدم دې.
دویم ایت دی ﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ﴾ نو دا ایت الحول منسوخ دې او په قرانی ترتیب کښې موخر واقع شوی دې.
ابن زبیر رضی الله عنه ته دا اشکال پیښ شوی دې، چې کله د وصیت ایت منسوخ شو نو دائې په قران کښې ولې لیکلې دې نو حضرت عثمان رضی الله عنه اوفرمائیل ددې ایت حکم منسوخ شوې دې تلاوت ئې نه دې منسوخ شوې ،ددې وجې دا باقی پریخودې شوې دې ،نبی ﷺ دا باقی پریخودې دې او په مونږ باندې د نبی ﷺ اتباع لازم ده ،ددې وجې زه په دې کښې څه تبدیلی نشم کولې.
پاتې شو دا سوال چې کله د ایت الحول حکم په ایت التربص باندې منسوخ شوې دې نو په تلاوت برقرار پاتې کولو کښې څه فائده ده؟
ددې جواب یو خو دادې چې په دې باندې ثواب میلاویږی ،دویم د نبی ﷺ د تابعدارئی او اتباع ثواب به ملاویږی چې څنګه دا نبی ﷺ په مصحف کښې برقرار پریخودې دې نو چې مونږ هم د هغوی په اتباع کښې هم داسې اوکړو.
د ایت په باره کښې یو اشکال او د هغې جواب: ددې نه پس دا سوال کیږی چې هر کله ایت الحول منسوخ دې نو پکار وه چې دا مقدم وې او ایت د تربص ددې د پاره ناسخ وې نو چې هغه مؤخر وی ځکه چې منسوخ همیشه د پاره مقدم وی او ناسخ مؤخر وی خو دلته قران کریم کښې په ترتیب کښې ایت د تربص چې ناسخ دې مقدم واقع شوې دې او ایت الحول منسوخ ایت په قران کریم کښې ورسته واقع شوې دې.
ددې اشکال جواب دادې چې یو ترتیب نزول دې په دې کښې خو هم دا وی چه منسوخ ایت مقدم وی او ناسخ مؤخر وی، ددې نه خلاف متصور نه دې نو د نزول ایت په ترتیب کښې یقینا د ایت الحول نزول وړاندې دې او د ایت تربص نزول روستو دې خو یو ترتیب هغه دې کوم چه دې وخت کښې په قران کریم کښې موجود دې دا ترتیب د لوح محفوظ د ترتیب مطابق دې او دا ترتیب توقیفی دې ، د رسول الله ﷺ نه ترتیب د آیاتونو هم داسې منقول دې په دې کښې د تبدیلۍ کولو چاته حق نشته ،په دغه ترتیب توقیفی کښې ایت د تربص کوم چې ناسخ دې مقدم دې او ایت الحول کوم چې منسوخ دې مؤخر دې (اګر چې عام طور باندې په دې توقیفی ترتیب کښې هم منسوخ مقدم او مؤخر دې ،خو دلته داسې نه ده)،نو موجوده ترتیب چونکه توقیفی دې په دې وجه دغه په لوح محفوظ کښې په دې ترتیب سره د کیدو په وجه هم پابند یو چه ناسخ اول او منسوخ روستو اوګرځوو[1]

[1] الاتقان فی علوم القران ۱۵۵)-

چې دا ترتيب ئې اوكتلو نو مجاهداو عطاء دا دعوى اوكړه چې ايت الحول كوم چې مؤخر دې منسوخ نه دې ځكه چې منسوخ ايت خو د ناسخ نه وړاندې وى ځكه چې په ترتيب نزول كښې واقعى هم داسې وو خو د تلاوت په ترتيب كښې دا ضرورى نه دې ،موجوده چې د اياتونو كوم ترتيب د تلاوت په وخت كښې ملحوظ ساتلې شى دا توقيفى دې ،په دې كښې د رائې او قياس دخل نشته ،ددې وجه د جمهورو په دې باندې اتفاق دې چې ايت الحول منسوخ دې او ايت د تربص ددې د پاره ناسخ دې اول به ښځې د ګوندتوب په عدت كښې يو كال تيرولو ،د جاهليت د زمانې طريقه هم دا وه بيا د رسول الله ﷺ تقرير دې ته حاصل شو ،دغه شان د ايت الحول په ذريعه د بيبيانو د پاره حكم راغلو چې د مرګ د اثارو ښكاره كيدو په وخت كښې كه دوى بيبيانې پريږدى او وفات كيږى نو د دوى د پاره دې د يو كال د نفقې او سكنى وصيت كوى ځكه چې اول په اسلام كښې د عدت يو كال ددې نه پس د تربص ايت نازل شو او د كال په ځائې څلور مياشتې او لس ورځې مقرر شوې.

مجاهد او عطاء د ابن عباس رضي الله عنه نه ددې خلاف نقل كړې دى چې ايت الحول منسوخ نه دې د وصيت حكم په ايت الحول كښې د څلورو مياشتو او لسو ورځو عدت مقرر كيدو نه پس راغلې دې،بيا بيبيانو ته اختيار وركړې شوې دې كه هغوى غواړى ددې وصيت نه فائده واخلى او ياكه د دوى مرضى د استفادې نه وى نو نه دې اخلى، اوس دلته په دې پوهه شئ چه دلته درې څيزونه دى.

① متوفى عنها زوجها د پاره څلور مياشتې او لس ورځې عدت دې

② د متوفى عنها زوجها د پاره د خاوند په كور كښې د سكونت لزوم

③ په خاوندانو باندې د وصيت وجوب

امام بخارى يو قول د مجاهد نه نقل كړې دې او يو قول د عطاء نه او دا دواړه د حضرت ابن عباس رضي الله عنه شاګردان دى لكه چې دوى د ابن عباس رضي الله عنه پيش كړې ده ،حضرت مجاهد دا وئيلې دى ﴿وَالَّذِيْنَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُوْنَ اَزْوَاجًا ۖ وَّصِيَّةً لِّاَزْوَاجِهِمْ﴾ چې د څلورو مياشتو او لس ورځو د عدت سره څه تعلق نشته.

د ايت الحول د نزول نه پس د څلورو مياشتو او لسو ورځو عدت هم داسې واجب دې څنګه چې وړاندې وو.په ايت الحول كښې خاوندان ددې پابند كړې شوى دى، چه هغوى بيبيانو ته د نورو اووه مياشتو او شلوورځو وصيت اوكړى، د متاع او سكنى د پاره چه پوره كال شو او بيبيانو ته دا اختيار وركړې شو كه هغوى ددې وصيت مطابق د خاوند په كور كښې اوسيدل خوښوى نو اوسيږى دې او كه نه خوښوى نه دې اوسيږى.

عطاء وائى چې په ﴿وصية لازواجهم﴾ ايت الحول كښې په امور ثلاثه كښې امرثانى منسوخ كړې شوې دې او د ښځې د پاره د خاوند په كور كښې عدت تيرول ضرورى نه دى پاتې شوې .عطاء فرمائى چې نه څلور مياشتې او لس ورځې د خاوند په كور كښې عدت تيرول ضرورى دى او نه په موده د وصيت كښې د خاوند په كور كښې سكونت اختيارول ضرورى دى،د عطاء په نيز د څلور مياشتو او لسو ورځو د عدت حكم په خپل ځائې باندې باقى دې د ايت الحول د

نزول سره د سکوت فی بیت الزوج وجوب ختم شو نه په موده د عدت کښې څلورمیاشتې او لس ورځو کښې دا وجوب باقی پاتې شو او نه په موده د وصیت کښې چې اووه میاشتې او شل ورځې دی.
مجاهد په موده د وصیت کښې خو د ښځې د اختیار ذکر کړې دې خو د عدت په موده څلور میاشتو او لس ورځو په باره کښې مجاهد سکوت اختیار کړې دې خو ظاهره دا ده چې د مجاهد په نیز هم لکه څنګه چې په موده د وصیت کښې د ښځې د پاره د خاوند په کور کښې سکونت واجب نه دې دغه شان د عدت په موده څلورمیاشتې او لسو ورځو کښې هم سکونت فی بیت الزوج واجب نه دې ،اګرچې هغوی ددې ذکر نه دې کړې ځکه چې کله موده د وصیت کښې ډیره موده ده سکونت فی بیت الزوج ضروری نه دې نو په موده د عدت کښې چه څلور میاشتې او لس ورځې کومه موده ده .په هم سکونت ضروری نه وی. نو که دا اومنلې شی چه مجاهد هم سکونت فی بیت الزوج نه په موده د وصیت کښې ضروری ګڼړی او نه په موده د عدت کښې نو بیا په عطاء او مجاهد کښې اختلاف باقی نه پاتې کیږی.

د لامع الدراری په غلطئ باندې تنبیه: دلته په (لامع الدراری) کښې غلطی واقع شوې ده په هغې کښې د مجاهد قول ددې عکس نقل کړې شوې دې چه هغه په موده د عدت څلورمیاشتې او لسو ورځو کښې د تخیر قائل د وصیت د مودې په باره کښې هغوی سکونت اختیار کړې دې [1] حال دا چې حقیقت ددې په خلاف دې ځکه چې هغوی د ښځې د اختیار ذکر د وصیت د مودې په باره کښې کړې دې او په موده د عدت کښې چه څورمیاشتې او لس ورځې دی په هغې کښې ئې د سکونت ذکر کړې دې.
ددې نه پس عطاء فرمانیلې دی چه د میراث د ایت د نزول نه پس د ښځې د پاره د خاوند په کور کښې د اوسیدو اختیار ختم شو .نه هغه څلور میاشتې لس ورځې د عدت په موده کښې هلته حصاریدې شی او نه په موده د وصیت کښې چه اووه میاشتې او شل ورځې اوسیدې شی .که اوسیږی نو کرایه به ورکوی میراث دې ته ملاؤ شو .پیسې دې سره شته نو که اوسیدل غواړی کرایه دې ورکوی. بلکه د میراث د ایت نه پس خو دا وصیت هم جائز نه دې ځکه چې میراث ایت الحول منسوخ کړې دې .په ایت د تربص سره هغه نه دې منسوخ شوې ځکه چې ایت تربص په نزول کښې مقدم دې او ایت الحول مؤخر دې خو د میراث ایت ددې نه هم مؤخر دې ،نو د ایت الحول د پاره ناسخ شو.
په دې دریمه مسئله کښې هم چه ایت الحول په ایت د میراث سره منسوخ شوې دې د عطاء او مجاهد اختلاف نشته ،دواړه ددې نسخ قائل دی.
ددې تفصیل نه معلومه شوه چې د مجاهد او عطاء په بیان کښې د ابن عباس رضی الله عنه د مذهب په بیانولو کښې اختلاف نشته خو د ابن عباس رضی الله عنه په روایاتو کښې اختلاف واقع شوې دې د بعضې روایاتو نه عدم نسخ معلومیږی لکه څنګه امام بخاری نقل کړې دی او د هغې تفصیل

---

[1] لامع الدراری ۲۶/۹)-

ستاسو وړاندې پیش کړې شو او بعضې روایاتو نه نسخ معلومیږی علامه سیوطی په درمنثور کښې فرمائیلې دی «اخرج ابوداود والنسائی والبیهقی من طریق عکرمة عن ابن عباس رضی الله عنهما فی قوله «وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِم مَّتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ» قال نسخ الله ذلك بآیة المیراث بما فرض الله لهن من الربع والثمن ونسخ اجل الحول بان جعل اجلها اربعة اشهر وعشرا»[1]

د داسې قسم روایاتو نه د ابن عباس رضی الله عنهما رائې د جمهورو سره موافق معلومیږی چې هغوی عدت الحول په «أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا» ایت باندې منسوخ منی.

د متوفی عنها زوجها د نفقه او سکنی حکم: د احنافو په نیز د متوفی عنها زوجها «کونډې» د پاره نه نفقه شته او نه سکنی، که حامله وی یا غیر حامله وی ځکه چه د زوج د وفات نه پس د هغه مالونه وارثانو ته منتقل شول نو دوارثانو د مال نه به نه نفقه ادا کولې شی او نه سکنی[2]

د علامه نووی مطابق د شوافعو په نیز نفقه خو واجب نه ده که حامله وی او که غیر حامله وی البته د سکنی د پاره امام نووی رحمه الله فرمائی «والاصح عندنا وجوب السکنی»[3] لکه چې په بل روایت کښې ددې د پاره د هغوی په نیز سکنی نشته.

د حنابله په نیز که هغه غیر حامله وی نو نه نفقه شته او نه سکنی شته. او که حامله وی نو دواړه روایتونه دی په یو روایت کښې د حاملې د پاره هم نفقه او سکنی شته او بل روایت کښې د حاملې د پاره نفقه او سکنی شته «وکذا قال الموفق»[4]

د مالیکانو په نیز د متوفی عنها زوجها د پاره نفقه نشته که حامله وی او که غیر حامله وی، البته سکنی په دې صورت کښې شته چه کله کور د خاوند ملکیت وی یا د کرایه وی او خاوند د وفات نه وړاندې کرایه ادا کړې وی کنی نشته «وکذا قال الباجی»[5]

قوله: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا رَوْحٌ : په دې حدیث کښې ئې د ایت تربص د نقل کولو نه پس وئیلې دی «قال کانت هذه العدة تعتد عند اهل زوجها واجب» ددې نه عدت د وفات څلور میاشتې او لس ورځې مراد دی او مطلب دا دې چه د آیت الحول د نزول نه پس په دې عدت کښې څه تبدیلی نه ده راغلې، دا عدت د ایت الحول نه پس هم هغه شان واجب دې څنګه چې وړاندې وو البته په ایت الحول کښې خاوندانو ته د وصیت حکم ورکړې شوې وو او ښځو ته د

---

[1]) درمنثور (۳۰۹/۱) وتعلیقات لامع الدراری (۲۶/۹)۔

[2]) بدائع الصنائع (۲۱۱/۳) واوجز المسالک (۱۸۵/۱۰)۔

[3]) الصحیح المسلم مع شرحه الکامل للنووی (۴۸۲/۱)۔

[4]) اوجز المسالک (۱۸۵/۱۰) والمقنع فی فقه الامام احمد کتاب النفقات ۳۱۱۹/۳ والعدة شرح العمدة للمقدسی(۴۳۳ باب نفقة المتعتدات والانصاف فی معرفة الراجح من الخلاف للمرداری ۴۶۹/۰۹، ۳۶۸)۔

[5]) اوجز المسالک (۱۸۵/۱۰) والفقه الاسلامی وادلته (۶۵۹۹ والشرح الصغیر للدردیر ۶۸۶/۰۲) باب العدة والمنتقی شرح موطا للباجی(۱۳۶/۴، ۱۳۴) وبلغة المسالک لاقرب المسلک للصاوی ۲۵۰/۱)۔

وصیت مطابق عمل کولو او نه عمل کولو اختیار ورکړې شوې وو. وړاندې بیان وائی (فالعدة کماهی واجب علیها) دلته هم هغه د څلورمیاشتو او لس ورځو عدت وجوب مراد دې.

قوله: زَعَمَ ذٰلِكَ عَنْ مُجَاهِدٍ: یعنی ابن ابی نجیح د مجاهد نه هم دغه شان نقل کړې دی وړاندې د عطاء قول دې د کوم تشریح چه شوې ده، وړاندې بیا (وعن محمد بن یوسف قال حدثنا ورقاء عن ابن ابی نجیح عن مجاهد : بهذا) سره د مجاهد هم هغه ذکر شوې قول په بل سند سره بیانوی بیا (عن ابن ابی نجیح، عن عطاء، عن ابن عباس، قال نسخت هذه الایة عدتها فی اهلها فتعتد حیث شاءت) سره ئې د ابن عباس رضی الله عنهما قول نقل کړې دې چې په ایت الحول سره ایت التربص منسوخ شو خو عدت منسوخ نه دې ځکه چې هغه خو (فتعتد حیث شاءت) کښې د عدت تیرولو ذکر کوی البته د بیت زوج لزوم ختم شو ددې وجې چه چرته غواړی عدت دې تیر کړی.

[۴۲۵۸] حَدَّثَنَا حِبَّانُ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ عَوْنٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ قَالَ جَلَسْتُ إِلَى مَجْلِسٍ فِيهِ عُظْمٌ مِنَ الأَنْصَارِ وَفِيهِمْ عَبْدُ الرَّحْمٰنِ بْنُ أَبِي لَيْلَى، فَذَكَرْتُ حَدِيثَ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُتْبَةَ فِي شَأْنِ سُبَيْعَةَ بِنْتِ الْحَارِثِ، فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمٰنِ وَلٰكِنَّ عَمَّهُ كَانَ لَا يَقُولُ ذٰلِكَ. فَقُلْتُ إِنِّي لَجَرِيءٌ إِنْ كَذَبْتُ عَلَى رَجُلٍ فِي جَانِبِ الْكُوفَةِ. وَرَفَعَ صَوْتَهُ، قَالَ ثُمَّ خَرَجْتُ فَلَقِيتُ مَالِكَ بْنَ عَامِرٍ أَوْ مَالِكَ بْنَ عَوْفٍ قُلْتُ كَيْفَ كَانَ قَوْلُ ابْنِ مَسْعُودٍ فِي الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا وَهِيَ حَامِلٌ فَقَالَ قَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ أَتَجْعَلُونَ عَلَيْهَا التَّغْلِيظَ، وَلَا تَجْعَلُونَ لَهَا الرُّخْصَةَ لَنَزَلَتْ سُورَةُ النِّسَاءِ الْقُصْرَى بَعْدَ الطُّولَى. وَقَالَ أَيُّوبُ عَنْ مُحَمَّدٍ لَقِيتُ أَبَا عَطِيَّةَ مَالِكَ بْنَ عَامِرٍ.

د حاملې متوفی عنها زوجها عدت: حضرت ابن سیرین رحمه الله فرمائی چه زه په کوفه کښې په یو مجلس کښې ناست ووم په هغې کښې د انصارو لوئې خلق ناست وو، په هغوی کښې عبدالرحمان بن ابی لیلی هم وو. ما دسبیعه بنت الحارث متعلق د عبدالله بن عتبه حدیث نقل کړلو.

د هغه حدیث مفهوم دادې چې د سبیعه بنت حارث خاوند وفات شو او دا حامله وه ،اوس لا څلورمیاشتې او لس ورځې نه وې تیرې شوې چه دا د حمل نه فارغه شوه نو د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضره شوه او د خپل عدت په باره کښې ئې تپوس اوکړو ،نبی ﷺ اوفرمائیل :په وضع د حمل سره عدت ختم شو.

دا حدیث چې ئې واوریدلو نو عبدالرحمن بن ابی لیله اوفرمائیل، ته د عبدالله بن عتبه بن مسعود په حوالې سره حدیث نقل کوې حالاتکه چې دهغه تره عبدالله بن مسعود دابعد الاجلین قائل وو([1]) د عبدالرحمن ابن ابی لیله مطلب دادې چې عبدالله بن عتبه د حضرت عبدالله بن

[1]) ابن ابی لیلی د حضرت عبدالله بن مسعود هم دا مذهب اختیار کړې دې هغوی د ابعد الاجلین قائل وو خو دا صحیح نه ده لکه څنګه چې وړاندې راځی او دا هم ممکن ده چې اول کښې هغوی د ابعد الاجلین قائل وو)-

مسعود وراره دي او شاګرد ئې هم دې هغه د خپل استاذ خلاف څنګه وئيلې شي عبدالرحمان بن ابى ليلى د ابن سيرين حديث باندې يو قسم د خپل عدم اطمينان اظهار اوکړو.په دې ابن سيرين اووئيل كه ما په داسې كس باندې دروغ وئيلې وى كوم چې په كوفه كښې موجود دې نو بيا خو به زه ډير زړه ور يم ، مطلب دا دې چې عبدالله بن عتبه په كوفه كښې موجود دې او د هغه په حواله حديث بيانوم نو په هغې باندې دروغ او هغه ته د حديث غلط نسبت څنګه كولې شم.

قوله: فَلَقِيتُ مَالِكَ بْنَ عَامِرٍ أَوْمَالِكَ بْنَ عَوْفٍ : حضرت ابن سيرين ددې مجلس نه پاسيدلو فرمائى بيا زه د مالک بن عامر سره ملاؤشوم. دلته راوى ته د مالک بن عامر او مالک بن عوف په باره کښې شک دې ، صحيح مالک بن عامر دې لکه وړاندې چې د ايوب په تعليق کښې تصريح ده.

چونكه مالک بن عامر هم د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه شاګرد وو نو ځکه د زيات اطيمنان حاصلولو د پاره ابن سيرين د هغه نه تپوس اوکړو چه حضرت عبدالله بن مسعود د هغه ښځې په باره کښې څه قول دې چې د چا خاوند مړ شى او هغه حامله وى.مالک بن عامر د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه قول نقل کړو (اتجعلون عليها التغليظ، ولا تجعلون لها الرخصة) يعنى تاسو خو په دغه كونډه باندې سختى كوئى كه موده د څلورمياشتو او لسو ورځو نه زياته هم وى نو بيا ښځې د پاره دا حكم دې چې د وضع حمل نه وړاندې د هغې عدت نه پوره كيږى ،برابره ده كه موده د حمل نهه مياشتو پورې اوږده شى.او هغې ته رخصت نه وركوى(كه وضع د حمل د څلورومياشتو او لس ورځونه كمه موده كښې اوشى نو په وضع سره دهغې عدت پوره نه منى) مطلب دا چه د وضع حمل موده اوږده شى نو په دې صورت كښې تاسو ښځې ته د انتظار كولو حكم كوئى نو د وضع حمل موده مختصره شى په دې صورت كښې هم هغې ته د تخفيف حق ملاويدل پكار دى ،بيا اوفرمائيل چې سورة قصرى يعنى سورة طلاق د سورة طولى يعنى سورة بقره نه پس نازل شوې دې مطلب دادې چې د سورة طلاق ايت (وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ) روستو نازل شوې دې ايت سره د سورة بقره ايت (وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا) كښې تخصيص كړې دې.د سورة بقره د ايت حكم اوس صرف د غير حامله د پاره دې اوس درې صورتونه راوځى.

① يو صورت دادې چې ښځه متوفى عنها زوجها وى او حامله نه وى ددې عدت څلورمياشتې او لس ورځې دې.

② دويم شكل دادې چه ښځه حامله وى مطلقه وى او متوفى عنها زوجها نه وى،ددې عدت وضع د حمل ده.

③ دريم صورت دادې چې ښځه متوفى عنها زوجها هم وى او حامله هم وى.په دې كښې اختلاف دې چې ددې عدت ابعد الاجلين دې او كه وضع د حمل؟

د حضرت علی رضي الله عنه نه منقول دی (تعتد بابعد الاجلین) [1]
ابن ابی لیلی هم دا قول د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه طرف ته منسوب کړې دې خو دا نسبت صحیح نه دې جمهور فرمائی چې ددې عدت وضع د حمل دې [2]

باب قوله تعالى: حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى

[۴۲۵۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يَزِيدُ أَخْبَرَنَا هِشَامٌ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ عَبِيدَةَ عَنْ عَلِيٍّ - رضی الله عنه - قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - . حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ قَالَ هِشَامٌ حَدَّثَنَا قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ عَنْ عَبِيدَةَ عَنْ عَلِيٍّ - رضی الله عنه - أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ يَوْمَ الْخَنْدَقِ «حَبَسُونَا عَنْ صَلَاةِ الْوُسْطَى حَتَّى غَابَتِ الشَّمْسُ مَلَأَ اللَّهُ قُبُورَهُمْ وَبُيُوتَهُمْ أَوْ أَجْوَافَهُمْ - شَكَّ يَحْيَى - نَارًا».

امام بخاری چې دلته کوم روایت پیش کړې دې ،ددې نه معلومیږی چه د امام بخاری په په نیز د صلاة وسطی نه دمازیگر مونځ مراد دې .
په روایت کښې د صلاة وسطی په باره کښې د اهل علمو مختلف اقوال دی حافظ شرف الدین دمیاطی ددې په باره کښې یو مستقله رساله (کشف العطاء عن الصلاة الوسطی) لیکلې ده [3]

د صلاة وسطی په باره کښې د عالمانو اقوال: ① د حضرت انس، حضرت جابر رضي الله عنهما او عکرمه او مجاهد وغیره رائې دا ده چې د صلاة وسطی نه د صبا مونځ مراد دې د امام مالک او امام شافعی رحمهما الله هم دا قول دې.

② د حضرت عائشې رضي الله عنها، حضرت زید بن ثابت او حضرت ابوسعید رضي الله عنه نه نقل دی چې ددې نه د ماسپخین مونځ مراد دې او د امام ابوحنیفه یو روایت هم دادې.

③ د حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه نقل دی چې ددې نه د ماښام مونځ مراد دې .

④ د حضرت معاذ بن جبل او عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه نقل دی چې ددې نه ټول مونځونه مراد دی، دا حضرات وائی چه په (حٰفِظُوْا عَلَی الصَّلَوٰتِ) کښې فرائض او نوافل ټول شامل دی او چه (وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰی) ئې اووئیل نو د پنځو مونځونو تاکید ئې اوکړو علامه عبدالبر هم دا قول اختیار کړې دې.

⑤ د ابن حبیب مالک او ابواثامه رائې دا ده چه ددې نه د جمعې مونځ مراد دې

⑥ ابن التین او علامه قرطبی نقل کړې دی چې ددې نه د ماسخوتن مونځ مراد دې.

---

[1]) احکام القران للجصاص ۱/۴۱۵۹-
[2]) احکام القران للجصاص ۱/۴۱۸،۴۱۴)-
[3]) قال الحافظ فی الفتح ۸/۱۹۶۹ وجمع الدمیاطی فی ذلک جزاء مشهورا اسماء کشف العطآء عن الصلاة الوسطی..بلغ تسعة عشرا قولا)-

⑦ بعضو وئیلې دی چې ددې نه د مازیگر مونځ مراد دې
⑧ د بعضو رائې ده چې ددې نه د صبا او ماسخوتن مونځونه مراد دی.
⑨ علم الدین سخاوی او تقی الدین اخنائی فرمائی چې ددې نه د وترو مونځ مراد دې.
⑩ بعضو وئیلې دی چې صلاة الخوف ترې مراد دې.
⑪ بعضو ترې اشراق مونځ مراد اخستې دې.
⑫ بعضو ترې نه د څاښت مونځ مراد اخستې دې.
⑬ د سعید بن جبیر او امام الحرمین رائې دا ده چې ددې نه لا علی التعیین پنځو مونځونو کښې یو مراد دې.
⑭ بعضو ددې نه د تهجدو مونځ مراد اخستې دې.
⑮ خو د اکثرو حضراتو رائې دا ده چې ددې نه د مازیگر مونځ مراد دې.هم دا قول د احنافو او حنابلو دې [1] امام ترمذی فرمائی «هو قول اکثر علماء الصحابة» [2]

ماوردی وائی چه «هو قول الجمهور التابعین» [3] او علامه ابن عبد البر وائی «هو قول اکثر اهل الاثر» [4]
د امام بخاری هم دا رائې ده نو د سورة رحمن په تفسیر کښې ئې ددې تصریح کړې ده. فرمائی «فیها فاکهة ونخل ورمان» قال بعضهم: لیس الرمان والنخل بالفاکهة اما العرب فانها تعدهما فاکهة کقوله عزوجل «حافظوا الصلوات والصلاة الوسطی» فامر بالمحافظة علی کل الصلوات ثم اعاد العصر تشدیدا لها کما اعید النخل والرمان» [5]
حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائی چه دا صلاة وسطی سابقه امتونو ته پیش شوې ووهغوی دا ضائع کړلو ددې وجې دې امت ته په خصوصیت سره ددې د محافظت تاکید شوې دې،د امام مسلم د روایت مطابق په دې باندې دوه اجرونه ملاویږی.
شاه صاحب داهم فرمائیلې دی چې امام شافع د صلاة وسطی تفسیر د صبا په مونځ باندې کړې دې ،کیدې شی ددې وجې چه ددې ایت آخری حصه ده «وقوموا لله قانتین» او چونکه ددوی په نیز قنوت د صبا په مانځه کښې وی،ددې وجې هغوی د ایت دا اخری حصه ددې خبرې قرینه جوړه کړې چه دصلاة وسطی مصداق صلاة فجر دې [6]

---

[1]) فتح الباری ۱۹۶/۸)-
[2]) سنن ترمذی ابواب الصلاة باب ما جاء فی صلاة الوسطی ۳۴۲/۱)-
[3]) فتح الباری ۱۹۶/۸)-
[4]) حواله بالا)-
[5]) صحیح البخاری مع فتح الباری ۶۶۰/۸)-
[6]) فیض الباری ۱۶۵/۴)_

۴۵- باب (وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ) مُطِيعِينَ.

[۴۲۶۰] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ شُبَيْلٍ عَنْ أَبِي عَمْرٍو الشَّيْبَانِيِّ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ قَالَ كُنَّا نَتَكَلَّمُ فِي الصَّلَاةِ يُكَلِّمُ أَحَدُنَا أَخَاهُ فِي حَاجَتِهِ حَتَّى نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ (حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ) فَأُمِرْنَا بِالسُّكُوتِ.

امام بخارى د قانتين تفسير په مطيعين سره كړې دې دا تفسير د حضرت عبدالله بن مسعود او عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہما نه منقول دې (۱)

حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائى چې كمال طاعت دادې چې انسان د هر داسې څيز نه منع شى كوم چې په قرب او حضور كښې حائل وى او كلام هم چونكه په حضور كښې مخل دې ددې وجې نه د ايت كريمه نه د كلام فى الصلاة ممانعت مستفاد كيږى، هم ددې نكتې په وجه امام بخارى هغه روايت ذكر كړې دې، په كوم كښے چې د كلام فى الصلاة نه منع شوې ده (۲) دا روايت په كتاب الصلاة كښې د «باب ماينهى عن الكلام فى الصلوة» لاندې تير شوې دې (۳)

-باب قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ (فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ) (۲۳۹)

وَقَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ (كُرْسِيُّهُ) عِلْمُهُ يُقَالُ (بَسْطَةً) زِيَادَةً وَفَضْلًا (أَفْرِغْ) أَنْزِلْ (وَلَا يَئُودُهُ) لَا يُثْقِلُهُ. آدَنِي أَثْقَلَنِي. وَالْآدُ وَالْأَيْدُ الْقُوَّةُ، السِّنَةُ نُعَاسٌ. (يَتَسَنَّهْ) يَتَغَيَّرْ. (فَبُهِتَ) ذَهَبَتْ حُجَّتُهُ. (خَاوِيَةٌ) لَا أَنِيسَ فِيهَا. عُرُوشُهَا أَبْنِيَتُهَا. نُنْشِرُهَا نُخْرِجُهَا (إِعْصَارٌ) رِيحٌ عَاصِفٌ تَهُبُّ مِنَ الْأَرْضِ إِلَى السَّمَاءِ كَعَمُودٍ فِيهِ نَارٌ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (صَلْدًا) لَيْسَ عَلَيْهِ شَيْءٌ. وَقَالَ عِكْرِمَةُ (وَابِلٌ) مَطَرٌ شَدِيدٌ. الطَّلُّ النَّدَى، وَهَذَا مَثَلُ عَمَلِ الْمُؤْمِنِ. (يَتَسَنَّهْ) يَتَغَيَّرْ.

قوله: وَقَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ (كُرْسِيُّهُ) عِلْمُهُ:

په وسع كرسيه كې د كرسى نه څه مراد دې؟: يعنى د سورة بقره ايت «وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضَ» كښې د كرسئ نه علم مراد دې، علامه قسطلانى فرمائى «فيه اشارة الى انه لا كرسى فى الحقيقة ولا قاعد وانما هو مجاز عن علمه» (۴)

---

(۱) عمدة القارى ۱۸/۱۲۵-
(۲) لامع الدرارى ۹/۳۰-
(۳) صحيح البخارى كتاب الصلاة ۱۰/۱۶۰-
(۴) ارشاد السارى ۱۰/۷۳) تعليقات لامع الدرارى ۹/۳۱۹-

علامه سندهی رحمه الله فرمائی چه عام طور عالم دین په کرسئ باندې کینی او د علم نشر واشاعت کوی نو کرسئ یو قسم د علم محل شو او دلته ذکر د محل دې مراد ترې حال دې [1]
او بل مناسبت هغوی دا بیان کړې دې چه لکه څنګه په کرسئ باندې صاحب د کرسئ اعتماد کوی اوکینی دغه شان عالم په خپل علم اعتماد کوی او مسائل بیانوی نو په اعتماد د علم او کرسئ دواړو کښې قدر مشترک دې ،ددې مناسبت په وجه ئې کرسئ وئیلې ده ،او مراد ترې علم اخستې شی. [2]

د کلماتو تشریح:

قوله: يُقَالُ (بَسْطَةً) زِيَادَةً وَفَضْلاً:

د سورة بقرې دې ایت طرف ته اشاره ده ﴿إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ﴾ فرمائی دلته د ﴿بَسْطَةً﴾ معنی فضیلت او زیاتې ده

قوله: أَفْرِغْ) أَنْزِلْ: یعنی ایت کریمه ﴿وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا﴾ کښې ﴿افرغ﴾ د انزل په معنی دې،

قوله: (وَلَا يَئُودُهُ) لَا يُثْقِلُهُ: یعنی په ایت کرسئ کښې د ﴿وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا﴾ معنی ده ،الله تعالی د اسمان او زمکې حفاظت ګران او مشکل نه معلومیږی ﴿اد ، یؤده﴾ په وزن د قال یقول معنی ئې درنیدل او سترې کیدل راځی

قوله: (لَمْ يَتَسَنَّهْ) يَتَغَيَّرْ: ﴿فَانْظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ﴾ فرمائی د ﴿يتسن﴾ معنی تعبیر کیدل او تبدیل کیدل دی.

قوله: خَاوِيَةٌ) لَا أَنِيسَ فِيهَا: ﴿أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا﴾ کښې د ﴿خاوية﴾ معنی ده ﴿چرته چه څوک مونس او غمخوار نه وی، خالی وی.

قوله: عُرُوشُهَا أَبْنِيَتُهَا: ﴿أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا﴾ کښې د عروش معنی ده ،چتونه بنیادونه

قوله: نُنْشِزُهَا نُخْرِجُهَا: ﴿وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا﴾ په دې کښې د ننشز معنی ﴿نخرج﴾ ده یعنی هډوکو طرف ته اوګوره چه مونږ دا څنګه راپورته کوو او جوړوو.

قوله: (إِعْصَارٌ) رِيحٌ عَاصِفٌ تَهُبُّ مِنَ الْأَرْضِ إِلَى السَّمَاءِ كَعَمُودٍ فِيهِ نَارٌ: ﴿وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ﴾ تشریح کوی او فرمائی چه داسې تیزه هواچې هغه د زمکې نه اسمان طرف ته چلیږی د ستنې په شان په هغې کښې اور وی.

---

[1] حاشية السندی ۲/ ۶۵۰)-
[2] حواله بالا)-

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (صَلْدًا) لَيْسَ عَلَيْهِ شَيْءٌ: (كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا) يعنی څنګه چې يو ښويدونکې کانړې وی چې په هغې باندې خاوره وی نو په هغې باندې تيز باران اوشی او هغه صفا کړی، حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چې د (صلدا) معنی ده (چې په هغې باندې څه نه وی بيخی صفا وی د (وابل) معنی بيانوی حضرت عکرمه رحمه الله فرمائی (مطر شديد) سخت باران.

قوله: الطَّلُّ النَّدَى: (فان لم يصبها وابل فطل) د (طل) معنی ده معمولی باران، پرخه

قوله: وهذا مثل عمل المؤمن: په قران کريم کښې په دې ايت کښې د مومن عمل يو مثال بيان شوې دې. پوره ايت دادې (وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَثْبِيتًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ)
يعنی کوم خلق چې د الله د رضا په غرض خرچ کوی چې د خپلو نفسونو کښې (د ګرانو اعمالو برداشت کولو د پاره) پوخوالې پيدا کړی، ددوی مثال داسې دې چې يو باغ په يوه ډيرئی باندې واقع وی او په هغې باندې تيز باران اوشی او هغه دوچنده ميوه اوکړی او که تيز باران پرې هم اونشی نو (د زمکې د ښه والی او د موقع موافقت په وجه) معمولی پرخه (او لږ باران) هم د هغې د پاره کافی وی.
په دې ايت کښې د مومن عمل په يو مثال سره واضح کړې دې مقصد دا دې چې په اخلاص سره مومن څه ډير خرچ هم اونکړی او لږ غوندې خرچ اوکړی بيا هم هغه ته دوچنده اجر او ثواب ملاويږی.

[۴۲۲۱] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ-رضی الله عنهما- كَانَ إِذَا سُئِلَ عَنْ صَلَاةِ الْخَوْفِ قَالَ يَتَقَدَّمُ الْإِمَامُ وَطَائِفَةٌ مِنَ النَّاسِ فَيُصَلِّي بِهِمُ الْإِمَامُ رَكْعَةً، وَتَكُونُ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْعَدُوِّ لَمْ يُصَلُّوا، فَإِذَا صَلَّوُا الَّذِينَ مَعَهُ رَكْعَةً اسْتَأْخَرُوا مَكَانَ الَّذِينَ لَمْ يُصَلُّوا وَلَا يُسَلِّمُونَ، وَيَتَقَدَّمُ الَّذِينَ لَمْ يُصَلُّوا فَيُصَلُّونَ مَعَهُ رَكْعَةً، ثُمَّ يَنْصَرِفُ الْإِمَامُ وَقَدْ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، فَيَقُومُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنَ الطَّائِفَتَيْنِ فَيُصَلُّونَ لِأَنْفُسِهِمْ رَكْعَةً بَعْدَ أَنْ يَنْصَرِفَ الْإِمَامُ، فَيَكُونُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنَ الطَّائِفَتَيْنِ قَدْ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، فَإِنْ كَانَ خَوْفٌ هُوَ أَشَدَّ مِنْ ذَلِكَ صَلَّوْا رِجَالًا، قِيَامًا عَلَى أَقْدَامِهِمْ، أَوْ رُكْبَانًا مُسْتَقْبِلِي الْقِبْلَةِ أَوْ غَيْرَ مُسْتَقْبِلِيهَا. قَالَ مَالِكٌ قَالَ نَافِعٌ لَا أُرَى عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ ذَكَرَ ذَلِكَ إِلَّا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم-.

۴۵-باب: (وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا)

[۴۲۲۲] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي الْأَسْوَدِ حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ الْأَسْوَدِ وَيَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ قَالَا حَدَّثَنَا حَبِيبُ بْنُ الشَّهِيدِ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ قَالَ ابْنُ الزُّبَيْرِ قُلْتُ لِعُثْمَانَ هَذِهِ الْآيَةُ الَّتِي

فِي الْبَقَرَةِ (وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا) إِلَى قَوْلِهِ (غَيْرَ إِخْرَاجٍ) قَدْ نَسَخَتْهَا الأُخْرَى، فَلِمَ تَكْتُبُهَا قَالَ تَدَعُهَا. يَا ابْنَ أَخِي لاَ أُغَيِّرُ شَيْئًا مِنْهُ مِنْ مَكَانِهِ. قَالَ حُمَيْدٌ أَوْ نَحْوَ هَذَا.

دلته اشکال کیږی چې په دې ایت باندې خو ترجمه قائمه شوې ده نو امام بخاری ترجمه دوباره ولې قائمه کړه، وئیلې شی چې اوله ترجمه په ایت ناسخه باندې وه او دلته په ایت منسوخه باندې نو تکرار نشته.

۴۶- باب: (وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى)

[۴۲۶۳] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ أَخْبَرَنِي يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ وَسَعِيدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «نَحْنُ أَحَقُّ بِالشَّكِّ مِنْ إِبْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ (رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي)

کله چې دا یت نازل شو نو بعضې صحابو اوفرمائیل (شك ابراهيم ،لم يشك نبينا) نو نبی ﷺ هغوی ته اوفرمائیل (نحن احق بالشك من ابراهيم)

علامه کرمانی دلته اشکال کړې دې چې دابراهیم علیه السلام څنګه شک کړې وو حال دا دې چې ابراهیم علیه السلام د الله تعالی جلیل القدر پیغمبر وو؟

بیا خپله جواب ورکوی او فرمائی چې د نبی ﷺ د قول (ونحن احق بالشك من ابراهيم) مطلب خو دادې چې شک خو مونږ ته کول پکار وو خو زمونږ شک نشته نو حضرت ابراهیم علیه السلام ته به په طریقه اولی شک نه وی شوې نبی ﷺ افضل الانبیاء دې هغوی دا جمله د عاجزئی په ډول اوفرمائیله [۱]

حضرت ابراهیم علیه السلام دا سوال ولې اوکړو؟: اوس سوال دادې چې ابراهیم علیه السلام ته هرکله د الله تعالی په صفت احیاء کښې شک نه وو نو بیا ئې د الله تعالی نه سوال ولې کولو؟ چې (رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى)

① بعضې حضراتو وئیلې دی چې د حضرت ابراهیم علیه السلام د الله تعالی په صفت احیاء باندې قدرت کښې څه شک نه وو بلکه د احیاء د کیفیت لیدو شوق ئې وو چې څنګه ورته ژوند ورکوی. ددې کیفیت مشاهده کولو ئې غوښتل ددې وجې ئې د الله نه سوال اوکړو. [۲]

② بعضې حضراتو وئیلې دی چې حضرت ابراهیم ته علم حصولی حاصل ووا و د هغه د ایمان د پاره کافی دې، حضرت ابراهیم علیه السلام غوښتل چې علم حضوری ورته حاصل شی. [۳]

---

[۱] شرحالکرمانی ۴۳/۱۷)-

[۲] شرح الکرمانی ۴۳/۱۷) وفیض الباری ۱۴۶/۱۴۵/۴) تفسیر قرطبی ۲۹۱/۳)-

[۳] قال الامام رازی فی تفسیر الکبیر وعلی قول المتکلمین العلم الاستدلالی مما يتطرق اليه الشبهات والشکوک فطلب علما ضروريا يستقر القلب معه استقرارا لا يتعالجه شئ من الشکوک والشبهات ۴۱/۰۸)

بعضې ونیلې دی چې حضرت ابراهیم علیه السلام ته علم یقینی حاصل وو هغوی عین الیقین غوښتل[1]

۴۹ - باب قَوْلِهِ (أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ) إِلَى قَوْلِهِ (تَتَفَكَّرُونَ)

[۴۲۶۴] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ أَخْبَرَنَا هِشَامٌ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ يُحَدِّثُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ. قَالَ وَسَمِعْتُ أَخَاهُ أَبَا بَكْرِ بْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ يُحَدِّثُ عَنْ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ قَالَ قَالَ عُمَرُ -رضي الله عنه- يَوْمًا لأَصْحَابِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فِيمَ تَرَوْنَ هَذِهِ الآيَةَ نَزَلَتْ (أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ) قَالُوا اللَّهُ أَعْلَمُ. فَغَضِبَ عُمَرُ فَقَالَ قُولُوا نَعْلَمُ أَوْ لاَ نَعْلَمُ. فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فِي نَفْسِي مِنْهَا شَيْءٌ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ. قَالَ عُمَرُ يَا ابْنَ أَخِي قُلْ وَلاَ تَحْقِرْ نَفْسَكَ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ ضُرِبَتْ مَثَلاً لِعَمَلٍ. قَالَ عُمَرُ أَيُّ عَمَلٍ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لِعَمَلٍ. قَالَ عُمَرُ لِرَجُلٍ غَنِيٍّ يَعْمَلُ بِطَاعَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، ثُمَّ بَعَثَ اللَّهُ لَهُ الشَّيْطَانَ فَعَمِلَ بِالْمَعَاصِي حَتَّى أَغْرَقَ أَعْمَالَهُ..

حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمائی چې حضرت عمر رضی الله عنه یو ځل د حضرات صحابه کرامو نه تپوس اوکړو چې (أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ) دا ایت په څه باره کښې نازل شوې دې؟ صحابه اووئیل تاسو (تعلم) یا (لاتعلم) اووائې، یعنی چې مونږ ته علم دې یا داقرار اوکړئې چې مونږ ته علم نشته. حضرت ابن عباس (رض) اووئیل زما په زړه کښې دد ې په باره کښې څه شته. حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائیل ته اووایه او (د خپلې کم عمرئی په وجه خپل ځان حقیر مه ګڼړه. حضرت ابن عباس رضی الله عنه اوفرمائیل په دې کښې د یو عمل مثال بیان شوې دې. حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائیل د کوم عمل ؟ حضرت ابن عباس رضی الله عنه د عمل تعیین اونکړو او وئې وئیل د څه عمل؟ نو حضرت عمر رضی الله عنه په خپله تفسیر بیان کړو او وئې وئیل چه په دې کښې د یو مالدار سړی مثال بیان شوې دې هغه د الله تعالی اطاعت او عبادت کولو ، بیا الله تعالی هغه طرف ته شیطان راولیږلو نو هغه په ګناهونو کښې اخته شو تردې چه د هغه نیک عمل ئې غرق کړل.

یو اشکال او د هغې جواب: دلته دا اشکال کیږی چې د حضرت عمر رضی الله عنه د سوال په جواب کښې صحابه رضی الله عنهم (والله اعلم) او فرمائیل نو حضرت عمر رضی الله عنه په دې باندې خفه شوحال دا چې صحابو رضی الله عنهم به د نبی ﷺ په جواب کښې وئیل (والله ورسوله اعلم) او نبی ﷺ په دې باندې نه خفه کیدلو.

ددې جواب دادې چې نبی ﷺ به د صحاَبه کرامو د متوجه کولو د پاره سوال کولو. کله چې به هغوی په جواب کښې (الله ورسوله اعلم) اوفرمائیل نو لکه چې هغوی به متوجه شول. د نبی ﷺ د صحابو رضی الله عنهم نه داسې قسم سوال کول امتحان نه وو ځکه چې نبی ﷺ خو استاذ رالیږلې شوې

[1] تفسیر القرطبی ۳/۲۹۹)-

وو او حضرات صحابه کرامو﷢ به د نبی ﷺ نه علم زده کولو، نو د صحابو﷢ د متوجه کولو په غرض به نبی ﷺ به کله د صحابو﷢ تپوس اوکړو نو هغوی به په جواب کښې «والله ورسوله اعلم» وئیل.

خو دلته خبره داسې نه ده دلته حضرت عمر﷜ په خپله معلومول غواړی او دا کتل ئې مقصود دی چه صحابو ته ددې په باره کښې علم شته که نه، ددې وجې په داسې موقع د «والله اعلم» وئیل د سوال سره مطابق نه دی. هم دا وجه وه چه حضرت عمر﷜ خفا شو.[1]

قوله: فَعَمِلَ بِالْمَعَاصِي: بعضې حضرات وائی چې ددې نه د معتزلو تائید کیږی چې یو کس د ګناه کبیره ارتکاب اوکړی او د هغه ټول اعمال خبط شول:

ددې جواب دادې چې اغراق ، احباط لره مستلزم نه دې دلته د اغراق اعمال نه د اعمال صالحه قلت مراد کیدې شی، دغه شان د معاصی نه کفر او شرک نه پس اعمال صالحه باندې څه اخروی فائده نشته.[2]

۴۸-باب: (لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا)

يُقَالُ أَلْحَفَ عَلَيَّ وَأَلَحَّ عَلَيَّ، وَأَحْفَانِي بِالْمَسْأَلَةِ، (فَيُحْفِكُمْ) يُجْهِدْكُمْ.

[۴۲۶۵] حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ حَدَّثَنِي شَرِيكُ بْنُ أَبِي نَمِرٍ أَنَّ عَطَاءَ بْنَ يَسَارٍ وَعَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي عَمْرَةَ الأَنْصَارِيَّ قَالاَ سَمِعْنَا أَبَا هُرَيْرَةَ -رضي الله عنه- يَقُولُ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «لَيْسَ الْمِسْكِينُ الَّذِي تَرُدُّهُ التَّمْرَةُ وَالتَّمْرَتَانِ وَلاَ اللُّقْمَةُ وَلاَ اللُّقْمَتَانِ . إِنَّمَا الْمِسْكِينُ الَّذِي يَتَعَفَّفُ وَاقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ يَعْنِي قَوْلَهُ (لاَ يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا)». [ر: ۱۴۰۶]

پوره ایت دې «لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا»

یعنی په صدقاتو کښې اصل حق د حاجتمندو دې کوم چې مقید شوې وی د الله په لار کښې یعنی د دین په خدمت کښې ،هغه خلق په طلب معاش د پاره په زمکه کښې د ګرځیدلو طاقت نه لری.د سوال نه د ځان ساتلو په وجه ناواقف خلق په هغوی باندې د مالدارانو خیال کوی،تاسو د هغوی د مخونو نه پیژندلې شئ «چه د فقر او فاقه نه ددوی په مخونو او بدنونو کښې د کمزورئی آثار په نظر راځی.هغوی په خلقو پورې انخلی نه، چه څه ترې اغواړی «یعنی د نورو نه هډو غواړی نه، ځکه چې کوم خلق د غوښتلو عادتیان وی عموما هغوی په انختیدلو سره غوښتل کوی.

[1] لامع الدراری (۳۳/۹)-
[2] عمدة القاری (۱۲۹/۱۸)-

قوله: یُقَالُ أَلْحَفَ عَلَيَّ وَأَلَحَّ عَلَيَّ، وَأَحْفَانِي بِالْمَسْأَلَةِ: مقصد دادې چې (الحف علی، الح علی) او (احفانی بالمسئالة) د یوې معنې د پاره راځي یعنی اصرار کول.

قوله: فَيُحْفِكُمْ) يُجْهِدُكُمْ: په دې سره د سورة محمد ایت (وَلَا يَسْأَلْكُمْ أَمْوَالَكُمْ ۝ إِنْ يَسْأَلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا) طرف ته اشاره ده یعنی الله تعالی نه غواړی ستاسو نه ستاسو مال او که غواړی ستاسو نه هغه مال او تاسو په مشقت کښې واچوی نو تاسو به بخل اوکړئی په دې کښې (یحفکم) معنی د (یجهد کم) ده (ای یجهد کم فی السوال بالالحاح)

قوله: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ: حضرت ابوهریره رضی الله عنه ارشاد فرمائی چې نبی کریم ﷺ ارشاد فرمائیلې دې چې مسکین هغه نه دې کوم چې په سوال کولو باندې یو یا دوه کهجورې یا دوه نمړۍ واخلی او واپس شی او د هغه د واپس کولو د پاره دومره کافی وی، مسکین خو هغه دې کوم چې د حاجت نه باوجود د سوال نه بچ کیږی که تاسو غواړئی نو د قران دا ایت اولولئ (لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا) مطلب دا دې چې د صدقاتو او خیراتونو مستحق صرف هغه خلق نه دی څوک چې دربه در ګرځی او خیر غواړی، بلکه اصل مسکین او د صدقاتو حقدار هغه خلق دی څوک چې محتاجئ نه باوجود سوال نه کوی، د سوالګرو طریقه په انختلو سره سوال کول وی.

۵۱- باب: (وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا)

الْمَسُّ الْجُنُونُ.

[۴۲۶۶] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ - رضی الله عنها - قَالَتْ لَمَّا نَزَلَتِ الْآيَاتُ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ فِي الرِّبَا قَرَأَهَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى النَّاسِ، ثُمَّ حَرَّمَ التِّجَارَةَ فِي الْخَمْرِ.

قوله: الْمَسُّ الْجُنُونُ: په ایت کریمه کښې دی (لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ) فرمائی چې په دې کښې (مس) په معنی د لیونتوب دې.

ددې باب نه واخله تر د (وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ) پورې ټول ایتونه د حرمت ربا په باره کښې نازل شوی دی ددې وجې امام بخاری دهر ایت لاندې صرف یو حدیث د حرمت ربا نقل کړې دې کوم چې د حضرت عائشې رضی الله عنها نه مروی دې.

حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چې کله د سود په باره کښې د سورة بقره ایتونه نازل شول نو رسول الله ﷺ دا اولوستل او خلقو ته ئې واورول، او بیا ئې د شرابو تجارت حرام کړو.

یو اشکال او د هغې جواب: دلته دا اشکال کیږی چې د سود د حرمت په باره کښې نازلیدونکی دسورة بقره ایتونه خو بیخی په آخره کښې نازل شوی وو. او د شرابو حرمت خو د غزوه احد نه پس شوې وو، او په هغه وخت کښې ددې تجارت هم ممنوع ګرځولې شوې وو. نو بیا دا څه خبره ده چې کله رسول الله ﷺ د سود د ایتونو نه د سود د حرمت اعلان اوکړو نو د شرابو دحرمت اعلان ئې هم اوکړو په دغه وخت کښې ددې څه موقع وه؟

ددې جواب دادې چې د سود د حرمت د اعلان سره ئې د شرابو د تجارت د حرمت اعلان ددې د قباحت شناعت او شدت حرمت ظاهرولود پاره وو، چونکه په شدت حرمت او قباحت کښې دواړه يو شان يا نژدې دى ،دا هم ممکن ده چه په دغه وخت کښې د نبى ﷺ په مجمع کښې داسې خلق محسوس کړې وى چاته چې د تجارت خمر د حرمت علم نه وو ددې وجې نبى کريم ﷺ ددې اعاده او تکرار اوکړلو.[1]

۵۲-باب: (يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا) يذهبه

[۴۲۲۷] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ سَمِعْتُ أَبَا الضُّحَى يُحَدِّثُ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّهَا قَالَتْ لَمَّا أُنْزِلَتِ الآيَاتُ الأَوَاخِرُ مِنْ سُورَةِ الْبَقَرَةِ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَتَلاَهُنَّ فِي الْمَسْجِدِ، فَحَرَّمَ التِّجَارَةَ فِي الْخَمْرِ.

۵۳- باب: (فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ) فاعلموا.

[۴۲۲۸] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ لَمَّا أُنْزِلَتِ الآيَاتُ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ قَرَأَهُنَّ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- فِي الْمَسْجِدِ، وَحَرَّمَ التِّجَارَةَ فِي الْخَمْرِ.

۵۴-باب: (وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ)

[۴۲۲۹] وَقَالَ لَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ مَنْصُورٍ وَالأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ لَمَّا أُنْزِلَتِ الآيَاتُ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَرَأَهُنَّ عَلَيْنَا، ثُمَّ حَرَّمَ التِّجَارَةَ فِي الْخَمْرِ.

په روايت باب او ايت باب کې مناسبت: اسماعيلى اعتراض کړې دې چې د روايت الباب او ترجمة الباب کښې څه مناسبت نشته ځکه چې د ايت تعلق د قرض سره دې او د روايت تعلق د سود اوتجارت خمرد حرمت سره دې ،ددې وجې د سود په ايتونو کښې ددې ذکربې موقعې دې[2] مونږ ددې جواب ورکړې دې چې ذکر شوې ايت هم د سود د ايتونو سره نازل شوې دې ددې وجې امام بخارى په دې مناسبت سره دا دلته ذکر کړو.

حضرت گنگوهى رحمه الله د باب د روايت سره مناسبت بيانوى او فرمائى «مناسبة برواية الواردة فيه من حيث ان المامور به هو الانظار والتصديق فكيف بمن ياخذ زيادة على اصله ماله»[3] يعنى په ايت باب کښې مديون ته مهلت ورکولو په هغه باندې صدقه کول او قرض معاف کولو حکم ترغيب دې

---

[1]) عمدة القارى ۱۱/۲۰۰ کتاب البيوع باب اکل الرباء وشاهده وکاتبه)-
[2]) عمدة القارى ۱۸/۱۳۲)-
[3]) لامع الدرارى ۹/۳۴)-

نو هر كله چې د اصل راس المال په باره كښې دا حكم دې نو ددې نه زياتى د سود په ډول اخستلو به څنګه اجازت وركولې شى د حضرت ګنګوهى ددې توجيه حاصل دادې چې د ذكر شوى ايت نه د سود حرمت اګرچه په عبارت النص سره ثابت دې د دلالت النص په طور سره ددې ايت نه د سود حرمت ثابتيږى، ددې وجې د باب د ايت ذكر دلته بې موقعې نه دې.

۵۵- باب: (وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ).

[۴۲۷۰] حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَاصِمٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضى الله عنهما- قَالَ آخِرُ آيَةٍ نَزَلَتْ عَلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- آيَةُ الرِّبَا.

د روايت باب متعلق يو اشكال او دهغې جواب: دلته اشكال كيږى چې په روايت باب كښې ئې د سود ايت د نزول په اعتبار سره آخرى ايت ګرځولې دې او ابن جرير طبرى رحمه الله د حضرت ابن عباس رضى الله عنهما نه دا نقل كړې دى چه آخرى ايت (وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ) دې او دا د سود ايت نه دې.

ددې جواب دادې چې د (احل الله آلبيع وحرم الربا) نه واخله تر د (وَاتَّقُوا يَوْمًا) پورې ټول ايتونه د سود په باره كښې يو ځل نازل شوى وو. حضرت ابن عباس رضى الله عنهما د بخارى په روايت كښې د ابتدائى ايتونو ذكر كړې دې او د ابن جرير طبرى په روايت كښې هغوى د آخرى ايت ذكر كړې دې[1] يو بل تعارض د حضرت براء ابن عازب د روايت سره دې په هغې كښې دى چې اخرى ايت د كلاله دې او ابن عباس رضى الله عنهما (وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ) ته اخرى ايت وائى.

علامه كرمانى ددې جواب دا وركړې دې چې دواړو حضراتو د خپل خپل علم مطابق وئيلې دى[2]

بعضو حضراتو جواب وركړې دې چې د ميراث په باره كښې آخرى ايت د كلاله دې او د حضرت براء ابن عازب په روايت كښې هم په دې اعتبار سره دې ته اخرى ايت وئيلې شوې دې او د حضرت ابن عباس رضى الله عنهما په روايت كښې د سود ايت د عامو اياتونو په اعتبار سره اخرى ايت وئيلې شوې دې نو څه تعارض نشته.[3]

۵۶- باب: وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

[۴۲۷۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا النُّفَيْلِيُّ حَدَّثَنَا مِسْكِينٌ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ عَنْ مَرْوَانَ الْأَصْفَرِ عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- وَهُوَ ابْنُ عُمَرَ أَنَّهَا قَدْ

---

[1] فتح البارى ۲۰۵/۸)-
[2] شرح الكرمانى ۴۷،۴۶/۱۷)-
[3] شرح الكرمانى ۴۶،۴۷/۱۸، و فتح البارى ۲۰۵/۸)-

نُسِخَتْ ﴿وَإِن تُبْدُوا مَا فِي أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ﴾ الآيَةَ.

په دې ايت کښې دې چه څه ستاسو په زړونو کښې دی برابره ده که تاسو ئې ښکاره کوئی او که تاسو ئې پټوئی د هغې په باره کښې الله تعالى ستاسو محاسبه كوى بياددې نه پس چې چاته غواړی بخښنه به اوکړی او چې چاته غواړی عذاب به ورکړی.

د ايت کريمه تفسير: کله چې دا ايت نازل شو نو صحابه رضي الله عنهم ډير پريشانه شول چې غير اختياري وسوسې او خيالات که په دې باندې نيول کيږی نو څوک به بيا نجات مومی. صحابه کرام د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضر شول او د خپلې پريشانتيا ذکر ئې اوکړو، نبی ﷺ اوفرمائيل دا د الله حکم دې او تاسو (سمعنا واطعنا) وائی.[1]

ددې نه يو کال پس آيت کريمه ﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾ نازل شو نو دې اولنی ايت منسوخ کړو لکه څنګه چې په روايت باب کښې تصريح ده.

خو امام مادری په دې باندې اشکال کړې دې چې د نسخې ضرورت به هله وی کله چې جمع بين الايتين ممکن نه وی حال دا دې چې دلته دواړه جمع کولې شی او دا وئيلې شی چې ﴿وَإِن تُبْدُوا مَا فِي أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُم بِهِ اللَّهُ﴾ کښې هغه خيالاتو باندې د نيولو ذکر دې کوم چې اختياری وی او په ﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ﴾ دا بيان شوی دی چې په غير اختياری خيالاتو باندې نيول نشته.[2]

خو د امام مادری په خپله دا شکال محل د نظر دې ځکه چرته په اولنی ايت کښې صرف د اختياری خيالاتو او وسوسو د نيولو ذکر وو نو بيا صحابه په دې باندې ولې پريشانه شوې وو او که هغوی پريشانه شوې وو نو نبی ﷺ به هغوی ته ښودلې وو چې د محاسبې ذکر په اختياری خيالاتو باندې دې په غير اختياری خيالاتو باندې نه دې، نو هم دا وئيلې شی چې په اولنی ايت کښې په اختياری او غير اختياری هر قسم خيالاتو باندې د نيولو ذکر وو او په نورو اياتونو کښې دا اوئيلې شو چې په غير اختياری خيالاتو باندې نيول نشته. صرف په اختياری خيالاتو باندې به نيول وی او د نيول به هم هغه وخت کښې وی کله چې د اختياری خيالات سړې په سوچ کښې راولی او دې سره سره بيا د هغې مطابق په زړه باندې د هغې اظهار هم شروع کړی باقی که چرته داسې په زړه کښې څه خبره راشی او د هغې اظهار اونکړی او پکښې زيات سوچ او فکر نه کار وانخستلې شی نو په دې باندې به څه مواخذه او نيول نه وی.[3]

قوله: حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ: دلته محمد غير منسوب دې د والد نوم ئې ذکر نه دې حافظ ابن حجر په

---

[1]) فتح البارى ۲۰۶/۸، والدر المنثور فى تفسير بالماثور (۳۴۰/۱) تفسير ابن كثير (۳۳۸/۱) تفسير كبير (۱۲۵/۷)-

[2]) تفسير المنير (۲۲۰/۳)-

[3]) المرقات شرح مشكوة (۱۳۴/۱)-

فتح الباري كښې (۱) ددې په تعيين کښې درې اقوال ذکر کړې دې . د کلاباذی قول دې چې ددې نه محمد بن يحيى ذهلى مراد دې حاکم فرمائی چې ددې نه محمد بن ابراهيم بوشنجي مراد دې او ابونعيم د کلام نه معلومیږی ددې نه محمد بن ادريس ابو حاتم رازی مراد دې.
ابوجعفر عبدالله بن محمد نفيلي: د (محمد) شيخ نفيلي دې دده نوم عبدالله بن محمد بن علی او ابوجعفر دده کنيت دې.
امام ابوداود رحمه الله ددوی په باره کښې فرمائی (ما رايت احفظ من النفيلی)
امام نسائی فرمائی (ثقة) دارقطنی فرمائی (ثقة مامون محتج)
ددوی وفات په کال ۲۳۲ هجرئي کښې شوې وو، د امام مسلم نه علاوه باقی حضراتو دده نه روايات نقل کړې دی او په بخاری شريف کښې ددوی صرف دا يو روايت دې. (۲) د نفيلي شيخ مسکين ابن بکر حرانی دې، دوی د سفيان ثوری، شعبه بن الحجاج او مالک بن انس وغيره نه روايات نقل کوی او ددوی روايات امام بخاری، مسلم ، امام ابوداود امام نسائي نقل کړې دی. په بخاری شريف کښې ددوی صرف دا يو حديث دې.
امام احمد رحمه الله ددوی په باره کښې فرمائی (لاباس به ولكن فی حديثه خطا)
يحيى ابن معين فرمائی (لاباس به)
امام ابو حاتم فرمائی (باس به وكان صالح الحديث يحفظ الحديث)
ددوی وفات په ۱۹۸ هجرئي کښې شوې وو. (۳)

۵۷- بَاب: آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ

[۴۲۷۲] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا رَوْحٌ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ عَنْ مَرْوَانَ الْأَصْفَرِ عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ أَحْسِبُهُ ابْنَ عُمَرَ- (إِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ) قَالَ نَسَخَتْهَا الْآيَةُ الَّتِي بَعْدَهَا. [ر: ۴۲۷۱]

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (اصراً: عهداً: اشاره ده (رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا) طرف ته . چې په دې کښې د اصرا معنى عهد او پيمان دې .او د عهد او پيمان نه مراد داسې حکم دې د کومو چې پورا کول او په هغې باندې د عمل کولو طاقت نه وی . يعنی اې زمونږه ربه په مونږ باندې داسې عهد مه ايږده .د کومې د پوره کولو چې مونږ کښې طاقت نه وی علامه زمخشری د اصرا معنى په بوج سره کړې ده. (۴)

---

۱) فتح الباری ۲۰۶/۸)
۲) تهذيب الكمال ۸۸،۹۲/۱۶) وفتح البارى ۲۰۶/۸)-
۳) تهذيب الكمال ۴۸۴،۴۸۶/۲۷) الجرح والتعديل (۸) الترجمه (۱۵۲۱)(وسير اعلام النبلاء ۲۰۹/۹) وميزان الاعتدال ٤/الترجمه ۸۴۷۹)-
٤) تفسير كشاف ۲۹۲/۱)-

او هم دا ددې اصل معنی ده خو د عهد پابندی هم بوج وی او ګران معلومیږی ددې وجې د (اصر) تفسیر په عهد سره شوې دې.

۵۸- باب: سورة آلِ عِمْرَانَ

تُقَاةٌ وَتَقِيَّةٌ وَاحِدَةٌ (صِرٌّ) بَرْدٌ (شَفَا حُفْرَةٍ) مِثْلُ شَفَا الرَّكِيَّةِ، وَهُوَ حَرْفُهَا (تُبَوِّءُ) تَتَّخِذُ مُعَسْكَرًا، الْمُسَوَّمُ الَّذِي لَهُ سِيمَاءٌ بِعَلَامَةٍ أَوْ بِصُوفَةٍ أَوْ بِمَا كَانَ (رِبِّيُّونَ) الْجَمِيعُ، وَالْوَاحِدُ رِبِّيٌّ (تَحُسُّونَهُمْ) تَسْتَأْصِلُونَهُمْ قَتْلًا. (غُزًّا) وَاحِدُهَا غَازٍ (سَنَكْتُبُ) سَنَحْفَظُ (نُزُلًا) ثَوَابًا، وَيَجُوزُ وَمُنْزَلٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ كَقَوْلِكَ أَنْزَلْتُهُ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ: وَالْخَيْلُ الْمُسَوَّمَةُ الْمُطَهَّمَةُ الْحِسَانُ. قَالَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى الرَّاعِيَةُ الْمُسَوَّمَةُ. وَقَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ (وَحَصُورًا) لَا يَأْتِي النِّسَاءَ. وَقَالَ عِكْرِمَةُ (مِنْ فَوْرِهِمْ) مِنْ غَضَبِهِمْ يَوْمَ بَدْرٍ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ (يُخْرِجُ الْحَيَّ) النُّطْفَةُ تَخْرُجُ مَيِّتَةً وَيُخْرِجُ مِنْهَا الْحَيَّ. الْإِبْكَارُ أَوَّلُ الْفَجْرِ، وَالْعَشِيُّ مَيْلُ الشَّمْسِ - أُرَاهُ - إِلَى أَنْ تَغْرُبَ.

د کلماتو تشریح:

قوله: تُقَاةٌ وَتَقِيَّةٌ وَاحِدَةٌ: ﴿لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكٰفِرِينَ أَوْلِيَآءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ ۚ وَمَنْ يَّفْعَلْ ذٰلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللّٰهِ فِي شَيْءٍ إِلَّآ أَنْ تَتَّقُوْا مِنْهُمْ تُقٰىةً ۗ وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهٗ ۗ وَإِلَى اللّٰهِ الْمَصِيْرُ﴾
مسلمانان دې ایمانداران پرېښودلو سره کافران په دوستۍ نه نیسی، کوم کس چې داسې اوکړل نو د هغه د الله سره څه تعلق نشته، په داسې صورت کښې (د ظاهرئی دوستۍ اجازت دې) که تاسو په دوی کښې د چا نه (قوی) ویره کوئی (نو هلته د ضرر لرې کولو حاجت دې) او الله تعالی تاسو د خپل ځان نه ویروی او هم هغه طرف ته واپس کیدل دی.
امام بخاری فرمائی چې (تقاة) او (تقية) دواړه په یو معنی دی دا دواړه د باب ضرب نه مصدر دې، (تقی یتقی، تقاة وتقية وتقوى) په اصل کښې (وقی) دې خوواؤ په تاء باندې بدل کړې شوې دې او تاء د حروف اصلیه څنې ده.(۱)

قوله: صِرٌّ: برد: ﴿مَثَلُ مَا يُنْفِقُوْنَ فِيْ هٰذِهِ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيْحٍ فِيْهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوْٓا أَنْفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتْهُ ۗ﴾
په دنیاوی ژوند کښې د کافرانو د خرچ کولو مثال د هغه هوا پشان دې چې په هغې کښې تیزه یخنی وی او هغه د داسې قوم په پټی باندې اولګی چا چې په خپل ځان باندې ظلم کړې وی، نو هغه هوا دغه پټې برباد کړی دغه شان ددې کافرانو خرچ کول په اخرت کښې ټول ضائع دی

قوله: شَفَا حُفْرَةٍ) مِثْلُ شَفَا الرَّكِيَّةِ، وَهُوَ حَرْفُهَا: ﴿وَكُنْتُمْ عَلٰى شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِّنْهَا ۗ﴾ او تاسو خلق د اور د کندې په غاړه باندې وئی نو الله تعالی تاسو ته نجات درکړو په

---

۱) عمدة القاری ۱۸/ ۱۳۶، ۱۳۵)-

دي کښې د شفا حفرة معنى ده (د کندې په غاړه) څنګه چې د شفاالرکبة معنى ده (کوهى غاړه) کوئى ته وائى.

قوله: تُبَوِّءُ) تَتَّخِذُ مُعَسْكَرًا: (وَاِذْ غَدَوْتَ مِنْ اَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِيْنَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ) او کله چې تاسو خپل کور ته د صبا په وخت کښې راووتې او مسلمانانو ته مو په مورچه کښې ځائې ورکولو.

د (تبوئ) ترجمه امام په (تتخذا معسکرا) سره کړې ده معسکر لښکر ته وائى يعنى چې کله هغوى ته په مورچو او د جنګ صفونو کښې دننه مقرر کول او لګول ،دا د ابوعبيده تفسير دې ګنى نو نور حضرات وائى (تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِيْنَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ)[1] (اى تنزل المومنين مقاعد للقتال)

قوله: الْمُسَوَّمُ الَّذِيْ لَهُ سِيمَاءٌ بِعَلَامَةٍ أَوْ بِصُوفَةٍ أَوْ بِمَا كَانَ: (زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوٰتِ مِنَ النِّسَآءِ وَالْبَنِيْنَ وَالْقَنَاطِيْرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ)

قوله: وَالْخَيْلُ الْمُسَوَّمَةُ: امام بخارى فرمائى چې مسوم هغه څيز ته وائى په کوم کښې چې څه نښه او علامه لګيدلې وى.يا وړئى لګيدلې وى،يا هر څه څيز چې ورسره اولګوى، د (سوم) معنى ده نښه لګول ، د باب تفعيل نه د اسم مفعول صيغه ده په معنى د نښه دار، په ايت کريمه کښې (خيل المسومة) نه نښه دار اسونه مراد دى، يعنى خه او غوره اسونه ،ځکه چې غوره اسونو باندې به عربو د امتياز نښې لګولې.امام مجاهد د (خيل المسومة) تفسير کوى (المطهمة الحسان) يعنى پوره ښه اسونه، (المطهمة)د باب تفعيل نه اسم مفعول صيغه ده. د طهم معنى ده مکمل کيدل، ځرب.

د مجاهد دا تعليق عبدبن حميد موصولاذکر کړې دې[2]

قوله: (رِبِّيُّوْنَ) الْجَمِيعُ ، وَالْوَاحِدُ رِبِّيٌّ: (وَكَاَيِّنْ مِّنْ نَّبِيٍّ قٰتَلَ مَعَهٗ رِبِّيُّوْنَ كَثِيْرٌ) امام بخارى فرمائى چې په ايت کريمه کښې ربيون جمع ده ،او ددې مفرد (ربى) دې ، او دا منسوب دې رب طرف ته . هغه عالم ته وائى چې هغه هم الله طرف ته منسوب وى، او هغوى لره د الله طرف ته دعوت ورکوى.

بعضې حضرات د (رِبِّيُّوْنَ) تفسير کوى،(الذين يربون بالعلم) د علم په ذريعه چې د نورو خلقو تربيت کوى.په اول کښې ورته اسان اسان مسائل بيانوى او په اخر کښې د صلاحيت پيدا کيدو نه پس دقيق او ګران مسائل ورته ښائى. بيا اول ورته جزئيات ښائى او ددې نه پس ورته د کلياتو تعليم ورکوى.[3]

قوله: تَحُسُّوْنَهُمْ) تَسْتَاْصِلُوْنَهُمْ قَتْلاً: (وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللّٰهُ وَعْدَهٗ اِذْ تَحُسُّوْنَهُمْ بِاِذْنِهٖ) امام بخارى

---

[1]) وفى العمدة (۱۳۶/۱۸) والمعقد جمع مقعد وهو موضع القعود)-

[2]) عمدة القارى ۱۳۶/۱۸)-

[3]) الجامع لاحکام القران ۱۴۸/۲)-

فرمائى چه په ايت كښې د (تحسونهم) معنى قتل كول، او د جررړې نه ويستل دى. او الله تعالى تاسو سره خپله وعده ربښتونې كړه، كله چې تاسو دغه كافران د الله په حكم باندې قتلول او د جررړې نه مو ختمول

قوله: غُزًّا) وَاحِدُهَا غَازٍ: (وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُزًّى لَّوْ كَانُوا عِندَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا)
او هغوى (منافقان) وائى د خپلو رونړو په باره كښې چې هغوى په څه زمكه كښې سفر كړې وى (او هلته اتفاقا مړ شى) يا هغه خلق چرته په جهاد كښې خى (او په هغې كښې قتل كړې شى نو دا منافقان وائى) كه دا خلق زمونږ سره وې نو نه به وو مړه شوې او نه به قتل شوى.
امام بخارى فرمائى چه په ايت كريمه كښې (غزا) د (غاز) جمع ده غزى غزا او جهاد كونكى ته وائى.

قوله: سَنَكْتُبُ) سَنَحْفَظُ: (لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا)
په ايت كريمه كښې د (سنكتب) معنى ده (سنحفظ) مونږ حفاظت كوو.

قوله: (نُزُلًا) ثَوَابًا، وَيَجُوزُ وَمُنْزَلٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ كَقَوْلِكَ أَنْزَلْتُهُ: (لَٰكِنِ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نُزُلًا مِّنْ عِندِ اللَّهِ ۗ وَمَا عِندَ اللَّهِ خَيْرٌ لِّلْأَبْرَارِ) خو چه كوم كسان د رب نه ويرېږى د هغوى د پاره باغونه دى چه د هغې د لاندې به نهرونه بهيږى او هغوى به په دې كښې هميشه هميشه د پاره وى دا به الله د طرفه ته ميلمستيا وى او څه چې د الله سره دى هغه ډير ښه دى. د نيكانو خلقو د پاره.
امام بخارى فرمائى چه په دې ايت كښې د (نزلا) معنى د (ثوابا) ده، يعنى دا به د الله د طرفه بدله وى او دا هم ممكن ده چه د (نزلا) معنى په (منزل) سره اوكړى شى، منزل د باب افعال نه د اسم مفعول صيغه ده هغه څيز كوم چې د ميلمستيا په ډول ميلمه ته وړاندې كړې شى، وائى (انزلته) ما هغه ميلمه كړو. د هغه وړاندې مې د ميلمستيا په ډول څه پيش كړل، په دې صورت كښې به د ايت مطلب دا وى چه دا باغونه به د الله د طرفه د ميلمستيا په ډول مومنانو ته پيش كولې شى.

و قوله: وَقَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ (وَحَصُورًا) لَا يَأْتِي النِّسَاءَ: (أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَىٰ مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِّنَ اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِّنَ الصَّالِحِينَ)
حضرت سعيد بن جبير رحمه الله د (حَصُورًا) تفسير كړې دې هغه كس چه ښځو ته نه ورځى خو دلته ددې معنى د نامرد نه ده. دا په اصل كښې د باب سمع نه د مبالغې صيغه ده، (حصرا حصرا) اوريدل، بنديدل، د (حصورا) نه داسې كس مراد دې چه هغه په خپلو شهواتو باندې قابو لرى او خپل نفس په ضبط كښې ساتونكې وى. دلته هم دا مراد دې چه حضرت يحيى عليه السلام د طاقت، قوت او شهوت لرلو باوجود دخپل نفس په قابو كولو باندې قادر وو او هغوى ښځو ته نه ورتلل[1]

[1]) قال الراغب فى المفردات (۱۲۰) فالحصور الذى ياتى النساء امامن العنة وامام العفة والاجتهاد فى ازالة الشهود والثانى اظهر فى الاية لان بذلک يستحق المحمدة)-

قوله: وَقَالَ عِكْرِمَةُ (مِنْ فَوْرِهِمْ) مِنْ غَضَبِهِمْ يَوْمَ بَدْرٍ: ﴿بَلَى إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هَذَا﴾

يعنى كه تاسو ثابت قدم پاتې كيږئ او تقوى اختياوئ او هغه خلق په تاسو باندې په غصه كښې حمله اوكړى ،عكرمه د ﴿فور﴾ تفسير په غضب سره كړې دې بعضې حضراتو ددې تفسير كړې دې ﴿بلا تاخير﴾ فورا، د عكرمه دا تعليق طبرى موصولاً نقل كړې دې.[1]

قوله: الإِبْكَارُ أَوَّلُ الْفَجْرِ، وَالْعَشِيُّ مَيْلُ الشَّمْسِ - أُرَاهُ - إِلَى أَنْ تَغْرُبَ: ﴿وَاذْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ﴾ امام بخارى فرمائى چې د ﴿ابكار﴾ نه د صبا ابتدائى حصه مراد ده او د ﴿عشى﴾ نه زما په خيال د نمر د زوال نه واخله تر نمر پريوتو پورې منيخمې وخت مراد دې.

۵۸- باب: مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْحَلاَلُ وَالْحَرَامُ. (وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ) يُصَدِّقُ بَعْضُهُ بَعْضًا، كَقَوْلِهِ تَعَالَى (وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلاَّ الْفَاسِقِينَ) وَكَقَوْلِهِ جَلَّ ذِكْرُهُ (وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لاَ يَعْقِلُونَ) وَكَقَوْلِهِ (وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى) (زَيْغٌ) شَكٌّ (ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ) الْمُشْتَبِهَاتِ (وَالرَّاسِخُونَ يَعْلَمُونَ (يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ)

[۴۲۷۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ التُّسْتَرِيُّ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَائِشَةَ -رضى الله عنها- قَالَتْ:

تَلاَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - هَذِهِ الآيَةَ (هُوَ الَّذِى أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ) إِلَى قَوْلِهِ (أُولُو الأَلْبَابِ) قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «فَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ، فَأُولَئِكَ الَّذِينَ سَمَّى اللَّهُ، فَاحْذَرُوهُمْ».

د ايات محكمات او ايت متشابهات نه څه مراد دى په دې باره كښې مختلف اقوال دى:

① د بعضې حضراتو رائې داده چې محكم هغه ايت ته وائى كوم چې ناسخ وى او متشابهات هغه ايت ته وائى كوم چه منسوخ وى.[2]

② بعضې حضراتو وئيلې دى چې محكم هغه ايات دى چه.مفهوم او معنى ئې ښكاره وى او متشابه هغى ته وائى چه مفهوم او معنى ئې غير واضح وى.[3]

③ بعضې وئيلې دى چې محكم هغې ته وائى چه په معنى ئې هغه كس پوهيدې شى چې د

---

[1]) عمدة القارى ۱۸/ ۱۳۷)-

[2]) روح المعانى ۳/ ۸۲ وتفسير البغوى ۱/ ۲۷۹)-

[3]) فتح البارى ۸/ ۲۱۰)-

عربۍ ژبې او قواعدو نه واقف وی او متشابه هغه دی چې د هغې معنی د الله نه سوا بل څوک نه پیژنی[1]

④بعضو وئیلی دی چه محکم هغې ته وائی چه دهغې په معنی هر هغه سړې پوهیږی چه هغه د عربۍ ژبې او دهغې د قواعدو نه خبر وی، او متشابه هغې ته وائی چه دهغې په معنی د الله تعالی نه سوا بل څوك نه پوهیږی.

⑤امام رازی رحمه الله فرمائیلي دی چې لفظ به په خپله معنی کښې یا د غیر احتمال لری یا نه لری که د غیر احتمال نه لری نونص ورته وائی او که د غیر احتمال لری نو یو جانب به راجح وی، یا به نه وی که راجح وی نو ظاهر ورته وائی او مرجوح طرف ته مؤول وائی او که راجح نه بلکه دواړه طرفو ته برابر او مساوی وی نو دواړه معانو ته په یو وخت د نسبت په اعتبار سره هغې ته لفظ مشترک وائی او یوې معنې طرف ته په متعین ډول نسبت کولو په اعتبار ورته محمل وائی، نو ددې تقسیم په اعتبار سره به لفظ یا نص وی یا ظاهر وی یا مؤول وی یا مشترک وی او یا مجمل وی، په دې قسمونو کښې نص او ظاهر ته محکم وائی او مؤول او مجمل ته متشابه وائی[2]

یو اشکال او د هغې جواب: دلته چاته دا شکال کیدې شی چه د قران شریف د ذکر شوی ایت نه خو معلومیږی چې په قران مجید کښې ایات محکمات او ایات متشابهات دواړه قسم آیاتونه دی. خو د قران په یو بل ایت کښې دی ﴿كِتَٰبٌ أُحۡكِمَتۡ ءَايَٰتُهُۥ ثُمَّ فُصِّلَتۡ مِن لَّدُنۡ حَكِيمٍ خَبِيرٍ﴾[3] ددې نه دا معلومیږی چې د قران کریم ټول آیاتونه محکمات دی او په یو آیت کښې دی ﴿كِتَٰبًا مُّتَشَٰبِهًا مَّثَانِيَ تَقۡشَعِرُّ مِنۡهُ جُلُودُ ٱلَّذِينَ يَخۡشَوۡنَ رَبَّهُمۡ﴾ ددې ایت نه معلومیږی چې د قران کریم ټول اياتونه متشابهات دی[4]

ددې حل دا دې چې په بل ایت کښې د ﴿احکمت آیاته﴾ نه د بلاغت وفصاحت احکام او اتقان او د کلام جلال مراد دې د محکم اصطلاحی معنی هلته مراد نه ده، او په دریم ایت کښې د ﴿كِتَٰبًا مُّتَشَٰبِهًا﴾ نه مراد دا دې چې د قران مجید ټول آیاتونو د یو بل د مضمون مصدق دی او په دې کښې څه تعارض نشته، د اصطلاحی معنی متشابه مراد نه دې[5]

امام بخاری دلته د ﴿واخر متشابهات﴾ تفسیر کړې دې ﴿یصدق بعضه بعضا﴾ دا تفسیر بې محل دې ځکه چې دلته د متشابهات نه مراد داسې آیاتونه دی چه د هغې مفهوم واضح نه وی او په هغې کښې د وجوه کثیره احتمال وی. دا د ﴿یصدق بعضه بعضا﴾ تفسیر د ﴿کتابا متشابها﴾ سره

[1]) الجامع لاحکام القران ٤/١٠٩) او معالم التنزيل ١/٢٧٩)-
[2]) تفسير كبير ٧/١٨٠)-
[3]) سورة الزمرا ٢٣:١)-
[4]) سورة هود (١)-
[5]) معالم التنزيل ١/٢٧٨) وفتح البارى ٨/٢١١)-

منطبق كيږى.
ددې نه پس امام بخارى رحمه الله درې اياتونه پيش كړې دى په دې كښې د هر يو ايت مضمون د بل ايت د مضمون تصديق كوى

اولنې ايت دې ﴿وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ﴾ ددې نه معلومه شوه چه ضلال او ګمراهى هم د فاسقانو حصه ده.

دويم ايت دې ﴿وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ﴾ ددې نه معلوميږى چې د كفر او شرك ګندګى په هغه خلقو باندې مسلط كولې شى څوک چه د عقل نه كار نه اخلى او د عقل نه هم هغه خلق كار نه اخلى څوک چه فاسق وى، ددې ايت نه د اولنى ايت د مضمون تصديق كيږى.

دريم ايت دې ﴿وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَآتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ﴾ ددې ايت نه هم د اولنو دوو آياتونو د مضمون تائيد كيږى چه په دې كښې د فاسقانو او ګمراهانو تذكره ده او په دې ايت كښې فرمائيلې شوى دى چه خلق هدايت اختيار وى او په صراط مستقيم باندې د تلو كوشش كوى نو الله تعالى هغوى ته هدايت نصيب كوى او كوم خلق چې ددې كوشش نه كوى هغوى ګمراه او فاسقان دى . دغه شان په اولنى دوو اياتونو كښې چه كومه خبره كړې شوې ده هغه په دې ايت كښې په يو بل طرز سره بيان شوې ده.

قوله: ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ) الْمُشْتَبِهَاتِ: د ﴿ابتغاء الفتنه﴾ معنى ئې بيان كړې ده ﴿ابتغاء المتشابهات﴾ يعنى كوم خلق چې په متشابهاتو پسې وى او ددې په غور او فكر كښې مشغول وى چونكه ددوى دا مشغولتيا د فتنې سبب جوړيږى، ددې وجې ئې په متشابهاتو كښې غور او فكر ته ﴿ابتغاء الفتنة﴾ اوونيل.

د متشابهاتو دوه قسمونه: د متشابهاتو دوه قسمونه دى يو قسم هغه دې چه په هغې كښې غور او فكر كولو سره د معنى حصول ممكن وى لكه تقديم ما حقه التاخير چه د هغې په وجه د معنى په پوهيدو كښې مشكل پيښيږى يا روابط كلام محذوف وى نو په داسې قسم متشابهاتو كښې په سوچ او فكر كولو سره معنى په پوهه كښې راځى ځكه چه داسې قسم مشتبهاتو كښې غور او فكر كول ممنوع نه دى.

دويم قسم هغه دې چه په هغې كښې سوچ او فكر كولو سره معنى د كلام په پوهه كښې نه راځى نو په هغې كښې سوچ او فكر كولو نه منع شوې ده.[1]

قوله: وَالرَّاسِخُونَ) يَعْلَمُونَ (يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ): په ايت كښې ﴿وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ﴾ كښې واو كښې د عالمانو اختلاف دې چه دا واو مستانفه دې او كه عاطفه دې. امام بخارى د مجاهد نه ذكر شوې تفسير نقل كړې دې ددې نه معلوميږى چه دا واو عاطفه دې او د ﴿وَالرَّاسِخُونَ﴾ عطف په لفظ د ﴿الله﴾ كيږى او مطلب دادې چې الله هم د متشابهاتو معنى پيژنى او

---

[1]) فتح البارى (۲۱۱/۸)-

راسخين في العلم هم پيژني خو د نه پيژندلو باوجود وائي چې مونږ په دې باندې ايمان راوړو او په دې کښې د غور او فکر کولو نه چونکه منع شوې ده، ددې وجې ترې لرې اوسيږي او دغه شان په حکم باندې عمل کوي او ثواب حاصلوي.[1]

٦٠-باب: (وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ)

[٤٢٧٤] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ-رضي الله عنه-أَنَّ النَّبِيَّ-صلى الله عليه وسلم-قَالَ «مَا مِنْ مَوْلُودٍ يُولَدُ إِلاَّ وَالشَّيْطَانُ يَمَسُّهُ حِينَ يُولَدُ، فَيَسْتَهِلُّ صَارِخًا مِنْ مَسِّ الشَّيْطَانِ إِيَّاهُ، إِلاَّ مَرْيَمَ وَابْنَهَا». ثُمَّ يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ وَاقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ (وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ).

قوله: فَيَسْتَهِلُّ صَارِخًا مِنْ مَسِّ الشَّيْطَانِ إِيَّاهُ، إِلاَّ مَرْيَمَ: دا دې حضرت ابوهريره رضي الله عنه روايت دې فرمائي چې کله ماشوم پيدا شي نو شيطان هغه ته سکونډاره ورکوي، د هغې د وجې هغه چغه کړي خو حضرت مريم عليها السلام او د هغوی ځوې حضرت عيسى عليه السلام ددې نه مستثنی دي. هغوی د پيدائش نه پس شيطان هغوی لره مس کړې نه دی.

دا روايت په کتاب احاديث الانبياء کښې هم تير شوې دې هلته هم تقريبا هم دا الفاظ دي[2] په دې کښې د حضرت عيسى عليه السلام ذکر دې د حضرت مريم عليها السلام ذکر پکښې نشته.

بعضې حضراتو وئيلې دي چه په اصل کښې ذکر خو د دواړو دې خو د کتاب بدء الخلق راوی صرف يو ذکر کړې دې کيدې شي چې د دواړو ذکر راوی ته ياد نه وی پاتې شوې[3]

دلته د مس ذکر دې نو د مس نه بي بي مريم او عيسى عليه السلام دواړه مستثنی دی، خو د (طعن) نه صرف عيسى عليه السلام مراد دې.[4]

څو اشکالات او د هغې جوابونه: سوال دا پيدا کيږي چې شيطان د ماشوم د ولادت په وخت کښې په ده باندې نوکاره ولې لګوی نو په دې باره کښې وئيلې شوی دی چې دا د شيطان د طرف نه تنبيه ده چې خيال کوه زه ستا دشمن يم نو هوښيار اوسه بل طرف ته شريعت حکم ورکړې دې چې ماشوم پيدا شي نو دده په يو غوږ کښې اذان او په بل کښې تکبير وائې. او ده ته دا اوښايئ چې د شيطان د ضرر نه محفوظ اوسيدل غواړې نو د الله او د هغه د رسول اطاعت او تابعداری کلکه اونيسه، نو بيا هغه تاته څه نقصان نشی رسولې.

---

[1]) فتح البارى ٨/٢١٠)-

[2]) الفاظ الحديث (ما من بنى آدم مولود الا يمسه الشيطان حين يولد فيستهل صارخا من مس الشيطان غير مريم وابنها ، صحيح البخارى مع فتح البخارى ٦/٤٦٩) كتاب احاديث الانبياء باب قول الله واذكر فى الكتاب مريم...رقم الحديث (٣٤٣١)-

[3]) صحيح البخارى مع فتح البخارى كتاب بداء الخلق باب صفة ابليس وجنده ،رقم الحديث(٣٣٧)-

[4]) حواله بالا)-

علامه زمحشري ددې روايت په صحت كښې توقف كړې دې او وئيلې دى چې دا رويت په هغه وخت كښې صحيح منلې شى كله چه ددې حقيقى معنى مراد نه وى.نو هغوى مجازى معنى بيان كړې ده او وئيلې ئې دى چې په حديث كښې د «مس الشيطان» نه د انسان د گمراه كولو كوشش مراد دې د پيدائش په وخت كښې چه شيطان كله دا كوشش كوى نو ماشوم په ژړا شى ځكه چې ماشوم په دغه وخت كښې د شيطانى وسوسو سره مانوس نه وى ،حال دا چه كله ماشوم پيدا كيږى نو په هغه كښې د گمراهئ قبلولو صلاحيت نه وى نه د عقيدې په اعتبار سره او نه د قول او عمل په اعتبار سره.

د علامه زمحشرى په نيز حقيقى معنى ځكه مراد نشى اخستې چه شيطان ته په انسان باندې داسې قدرت حاصل وى چه هغه ده باندې سكونډارئى لگوى نو ددې تقاضا بيا داده چې ټول انسانان چغې وهى، خو داسې نه ده.(۱)

خو د علامه زمحشرى دا اعتراض فضول دې ځكه چې په روايت كښې دا تصريح موجود ده چې ماشوم كله پيدا شى نو په هغه وخت كښې پرې شيطان سكونډاره لگوى ددې نه دا چرته معلوميږى چې شيطان په انسان ټول عمر سكونډارې لگوى او دا مشاهده ده چې كله ماشوم پيدا شى نو ژاړى.(۲)

په دې روايت باندې يو اشكال بل كيږى چې د «مس الشيطان» نه عيسى عليه السلام او مريم بى بى مستثنى اوگرځولې شول، ځكه چې د حضرت مريم بى بى مور دعا كړې وه «وَإِنِّيٓ أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَٰنِ الرَّجِيمِ» د دغه دعا په بركت سره الله تعالى دوى مستثنى كړل، سوال خو دادې چې دا دعا خو د حضرت مريم مور كړې وه د مريم د پيدائش نه وړاندې ، نو په دې صورت كښې د ولادت په وخت كښې د «مس الشيطان» نه د حضرت مريم بچ كيدل د هغوى د مور د دعا اثر څنگه گرځولې شى؟

ددې جواب دا وركړې شوې دې چه ممكن ده چه د ولادت نه وړاندې يا د ولادت په وخت كښې د دوى مور دا دعا كړې وى او الله تعالى قبوله كړې وى او مريم بى بى ئې د مس الشيطان نه بچ كړې وى.(۳)

يو اشكال بل كيږى چې ددې روايت په وجه د حضرت عيسى عليه السلام او بى بى مريم په نبى كريم صلى الله عليه وسلم باندې فضيلت لازميږى حالانكه نبى صلى الله عليه وسلم افضل الخلائق دې.

① ددې جواب علامه طيبى او علامه آلوسى دا وركړې دې د حضرت عيسى عليه السلام او حضرت مريم په شان نبى صلى الله عليه وسلم هم د «مس الشيطان» نه مستثنى دې، اگرچې دلته ذكر صرف د دوو شوې دې.(۴)

---

(۱) تفسير كشاف ۳۵۷/۱)-
(۲) فتح البارى ۲۱۲/۸ وروح المعانى ۱۳۷/۳)-
(۳) روح المعانى ۱۳۸/۳)-
(۴) حواله بالا

② دويم جواب دا ورکړې شوي دې چه په دې روايت کښې د حضرت عيسى عليه السلام او حضرت مريم بې بى صرف جزئى فضيلت ثابت دې او په جزئى فضيلت سره کلى فضيلت نه متاثر کيږى[۱]

③ او قاضى عياض رحمه الله فرمائيلي دى چه د رسول الله ﷺ په شان ټولو پيغمبرانو ته دا خصوصيت حاصل دې چه شيطان هغوى ته د ولادت په وخت کښې مس او طعن نه ورکوى.
بيا يو سوال پيدا کيږى چې هر کله دا د ټولو پيغمبرانو (عليهم السلام) مشترکه وصف دې نو د نبى ﷺ د حضرت مريم بى بى او ابن مريم په خصوصيت سره د ذکر کولو څه وجه وه؟
دې باره کښې دا وئيلې شوې دى چه د حضرت مريم او د ابن مريم په باره کښې يهوديانو ډيرې افواهګانې خورې کړې وې، د هغوى د تقدس او بزرګئ هغوى د خربولو کوشش کړې وو څکه نبى ﷺ په خصوصيت سره د هغوى ذکر اوکړو او دا ئې بيان کړو چه دوى د ابتداء ولادت نه د شيطان د تصرف نه مستثنى کړې شوى وو، په روستونى ژوند کښې دوى د شيطانى دهوکې څنګه ښکار کيدې شى او منکراتو سره تعلق ساتونکې هغه خبرې څنګه صحيح کيدې شى کومې چې يهوديان ددې مقدس او پاکيزه نفوسو باره کښې وائى.

٦٦-باب: (إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ) لَا خَيْرَ. (٣)

(أَلِيمٌ) مُؤْلِمٌ مُوجِعٌ مِنَ الأَلَمِ، وَهُوَ فِي مَوْضِعِ مُفْعِلٍ.

[۴۲۷۵] حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «مَنْ حَلَفَ يَمِينَ صَبْرٍ لِيَقْتَطِعَ بِهَا مَالَ امْرِئٍ مُسْلِمٍ، لَقِيَ اللَّهَ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضْبَانُ». فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَصْدِيقَ ذَلِكَ (إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الآخِرَةِ) إِلَى آخِرِ الآيَةِ. قَالَ فَدَخَلَ الأَشْعَثُ بْنُ قَيْسٍ وَقَالَ مَا يُحَدِّثُكُمْ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ قُلْنَا كَذَا وَكَذَا. قَالَ فِيَّ أُنْزِلَتْ كَانَتْ لِي بِئْرٌ فِي أَرْضِ ابْنِ عَمٍّ لِي قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «بَيِّنَتُكَ أَوْ يَمِينُهُ» فَقُلْتُ إِذًا يَحْلِفَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينِ صَبْرٍ يَقْتَطِعُ بِهَا مَالَ امْرِئٍ مُسْلِمٍ وَهُوَ فِيهَا فَاجِرٌ، لَقِيَ اللَّهَ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضْبَانُ».

[۴۲۷۶] حَدَّثَنَا عَلِيٌّ - هُوَ ابْنُ أَبِي هَاشِمٍ - سَمِعَ هُشَيْمًا أَخْبَرَنَا الْعَوَّامُ بْنُ حَوْشَبٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى - رضى الله عنهما - أَنَّ رَجُلًا أَقَامَ سِلْعَةً فِي السُّوقِ فَحَلَفَ فِيهَا لَقَدْ أَعْطَى بِهَا مَا لَمْ يُعْطَهُ. لِيُوقِعَ فِيهَا رَجُلًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ، فَنَزَلَتْ (إِنَّ

---

[۱] حوالا بالا

اَلَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلاً) إِلَى آخِرِ الآيَةِ.

[۴۲۷۷] حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ نَصْرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ دَاوُدَ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ امْرَأَتَيْنِ كَانَتَا تَخْرِزَانِ فِي بَيْتٍ - أَوْ فِي الْحُجْرَةِ - فَخَرَجَتْ إِحْدَاهُمَا وَقَدْ أُنْفِذَ بِإِشْفًى فِي كَفِّهَا، فَادَّعَتْ عَلَى الأُخْرَى، فَرُفِعَ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صلى الله عليه وسلم «لَوْ يُعْطَى النَّاسُ بِدَعْوَاهُمْ لَذَهَبَ دِمَاءُ قَوْمٍ وَأَمْوَالُهُمْ». ذَكِّرُوهَا بِاللّٰهِ وَاقْرَءُوا عَلَيْهَا (إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ). فَذَكَّرُوهَا فَاعْتَرَفَتْ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «الْيَمِينُ عَلَى الْمُدَّعَى عَلَيْهِ».

په دې ايت کريمه کښې دی (ولهم عذاب اليم) فرمائی چې د اليم معنی دردناک ده او دا (الم) نه مشتق دې او د (مفعل) په وزن دې.

امام بخاری ددې ايت متعلق دوه واقعات د شان نزول په ډول بيان کړې دی ،اولنئ ئې د اشعث بن قيس واقعه نقل کړې ده او دويمه واقعه ئې د عبدالله ابن ابی اوفی نه د هغه سړی په باره کښې نقل کړې ده چه د هغه نوم په روايت کښې نشته، دا دواړه واقعات د يو بل نه مختلف دی او دا خبره تاسو په اصول تفسير کښې وئيلې ده چه د يو ايت په شان نزول کښې مختلف واقعات کيدې شی.

قوله: أَنَّ امْرَأَتَيْنِ كَانَتَا تَخْرِزَانِ فِي بَيْتٍ): يعنی دوو ښځو په يو کور کښې موزې او خپلئ ګنډلې (وقد انفذ باشفی فی کفها فادعت علی الاخری) (باشفا) بغير تنوين نه هم وئيلې شی د خپلئ اوموزې په ګنډلو کښې چه کومه ستن استعماليږی هغه (اشفا) ده (په پښتو کښې ورته کونډه وائی ددې عمل په دوران کښې د يوې د لاس نه کونډه تيرې راپيرې اووتله نو هغې په بله باندې دعوی اوکړه چه دې زما لاس زخمی کړلو.

فيصله حضرت ابن عباس ﷠ ته يوړلې شوه نو ابن عباس ﷠ اوفرمائيل چه رسول الله ﷺ فرمائيلې دی که صرف د خلقو په دعوی باندې د هغوی مدعا او مطلوب ورکولې شی نو بيا خو د خلقو وينه او ددوی مالونه ختم او برباد شی، ددې حديث نقل کولو کښې د حضرت ابن عباس ﷠ مطلب دا وو چې شريعت د جګړو او مقدماتو ختمولو د پاره مستقل اصول او باقاعده ضوابط مقرر کړې دی چه مدعی به ګواهان پيش کوی او که د هغه سره ګواهان نه وی نو بيا به د مدعی عليه نه قسم اخستې شی ،صرف په دعوی سره د مدعی په حق کښې فيصله نشی کولې. په راتلونکو دوو ښځو کښې که د مدعيه سره ګواه نه وی نو د مدعا عليها نه د قسم مطالبه متعين ده ، او چونکه د مدعيه عليها سره ګواهان نه وو ددې وجې حضرت ابن عباس ﷠ اوفرمائيل چې مدعا عليها ته د الله ياد ورورانډې کړئی او د قران دا ايت ورته واوروئی (چه چرته دغه ښځې ته نصيحت اوکړو او دالله ويره ئې ورته وروراندې کړه نو هغې د خپل جرم اقرار اوکړو، حضرت ابن عباس ﷠ د نبی ﷺ ارشاد نقل کړو چه قسم په مدعا عليه باندې دې.

٦٣- باب: (قُلْ يَاأَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَنْ لَا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ). (۴)

سَوَاءٌ قَصْدٌ

[۴۲۷۸] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى عَنْ هِشَامٍ عَنْ مَعْمَرٍ. وَحَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو سُفْيَانَ مِنْ فِيهِ إِلَى فِيَّ قَالَ انْطَلَقْتُ فِي الْمُدَّةِ الَّتِي كَانَتْ بَيْنِي وَبَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم-- قَالَ - فَبَيْنَا أَنَا بِالشَّأْمِ إِذْ جِيءَ بِكِتَابٍ مِنَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - إِلَى هِرَقْلَ قَالَ وَكَانَ دِحْيَةُ الْكَلْبِيُّ جَاءَ بِهِ فَدَفَعَهُ إِلَى عَظِيمِ بُصْرَى، فَدَفَعَهُ عَظِيمُ بُصْرَى إِلَى - هِرَقْلَ - قَالَ - فَقَالَ هِرَقْلُ هَلْ هَا هُنَا أَحَدٌ مِنْ قَوْمِ هَذَا الرَّجُلِ الَّذِي يَزْعُمُ أَنَّهُ نَبِيٌّ فَقَالُوا نَعَمْ. قَالَ فَدُعِيتُ فِي نَفَرٍ مِنْ قُرَيْشٍ فَدَخَلْنَا عَلَى هِرَقْلَ، فَأُجْلِسْنَا بَيْنَ يَدَيْهِ فَقَالَ أَيُّكُمْ أَقْرَبُ نَسَبًا مِنْ هَذَا الرَّجُلِ الَّذِي يَزْعُمُ أَنَّهُ نَبِيٌّ فَقَالَ أَبُو سُفْيَانَ فَقُلْتُ أَنَا. فَأَجْلَسُونِي بَيْنَ يَدَيْهِ، وَأَجْلَسُوا أَصْحَابِي خَلْفِي، ثُمَّ دَعَا بِتَرْجُمَانِهِ فَقَالَ قُلْ لَهُمْ إِنِّي سَائِلٌ هَذَا عَنْ هَذَا الرَّجُلِ الَّذِي يَزْعُمُ أَنَّهُ نَبِيٌّ، فَإِنْ كَذَبَنِي فَكَذِّبُوهُ. قَالَ أَبُو سُفْيَانَ وَايْمُ اللَّهِ، لَوْلَا أَنْ يُؤْثِرُوا عَلَى الْكَذِبَ لَكَذَبْتُ. ثُمَّ قَالَ لِتَرْجُمَانِهِ سَلْهُ كَيْفَ حَسَبُهُ فِيكُمْ قَالَ قُلْتُ هُوَ فِينَا ذُو حَسَبٍ. قَالَ فَهَلْ كَانَ مِنْ آبَائِهِ مَلِكٌ قَالَ قُلْتُ لَا. قَالَ فَهَلْ كُنْتُمْ تَتَّهِمُونَهُ بِالْكَذِبِ قَبْلَ أَنْ يَقُولَ مَا قَالَ قُلْتُ لَا. قَالَ أَيَتَّبِعُهُ أَشْرَافُ النَّاسِ أَمْ ضُعَفَاؤُهُمْ قَالَ قُلْتُ بَلْ ضُعَفَاؤُهُمْ. قَالَ يَزِيدُونَ أَوْ يَنْقُصُونَ قَالَ قُلْتُ لَا بَلْ يَزِيدُونَ. قَالَ هَلْ يَرْتَدُّ أَحَدٌ مِنْهُمْ عَنْ دِينِهِ، بَعْدَ أَنْ يَدْخُلَ فِيهِ، سَخْطَةً لَهُ قَالَ قُلْتُ لَا. قَالَ فَهَلْ قَاتَلْتُمُوهُ قَالَ قُلْتُ نَعَمْ. قَالَ فَكَيْفَ كَانَ قِتَالُكُمْ إِيَّاهُ قَالَ قُلْتُ تَكُونُ الْحَرْبُ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُ سِجَالًا، يُصِيبُ مِنَّا وَنُصِيبُ مِنْهُ. قَالَ فَهَلْ يَغْدِرُ قَالَ قُلْتُ لَا وَنَحْنُ مِنْهُ فِي هَذِهِ الْمُدَّةِ لَا نَدْرِي مَا هُوَ صَانِعٌ فِيهَا. قَالَ وَاللَّهِ مَا أَمْكَنَنِي مِنْ كَلِمَةٍ أُدْخِلُ فِيهَا شَيْئًا غَيْرَ هَذِهِ. قَالَ فَهَلْ قَالَ هَذَا الْقَوْلَ أَحَدٌ قَبْلَهُ قُلْتُ لَا. ثُمَّ قَالَ لِتَرْجُمَانِهِ قُلْ لَهُ إِنِّي سَأَلْتُكَ عَنْ حَسَبِهِ فِيكُمْ، فَزَعَمْتَ أَنَّهُ فِيكُمْ ذُو حَسَبٍ، وَكَذَلِكَ الرُّسُلُ تُبْعَثُ فِي أَحْسَابِ قَوْمِهَا، وَسَأَلْتُكَ هَلْ كَانَ فِي آبَائِهِ مَلِكٌ فَزَعَمْتَ أَنْ لَا فَقُلْتُ لَوْ كَانَ مِنْ آبَائِهِ مَلِكٌ قُلْتُ رَجُلٌ يَطْلُبُ مُلْكَ آبَائِهِ، وَسَأَلْتُكَ عَنْ أَتْبَاعِهِ أَضُعَفَاؤُهُمْ أَمْ أَشْرَافُهُمْ فَقُلْتَ بَلْ ضُعَفَاؤُهُمْ، وَهُمْ أَتْبَاعُ الرُّسُلِ، وَسَأَلْتُكَ هَلْ كُنْتُمْ تَتَّهِمُونَهُ بِالْكَذِبِ قَبْلَ أَنْ يَقُولَ مَا قَالَ فَزَعَمْتَ أَنْ لَا، فَعَرَفْتُ أَنَّهُ لَمْ يَكُنْ لِيَدَعَ الْكَذِبَ عَلَى النَّاسِ ثُمَّ يَذْهَبَ فَيَكْذِبَ عَلَى اللَّهِ، وَسَأَلْتُكَ هَلْ يَرْتَدُّ أَحَدٌ مِنْهُمْ عَنْ دِينِهِ بَعْدَ أَنْ يَدْخُلَ

فِيهِ سَخْطَةً لَهُ فَزَعَمْتَ أَنْ لَا، وَكَذَلِكَ الْإِيمَانُ إِذَا خَالَطَ بَشَاشَةَ الْقُلُوبِ، وَسَأَلْتُكَ هَلْ يَزِيدُونَ أَمْ يَنْقُصُونَ فَزَعَمْتَ أَنَّهُمْ يَزِيدُونَ، وَكَذَلِكَ الْإِيمَانُ حَتَّى يَتِمَّ، وَسَأَلْتُكَ هَلْ قَاتَلْتُمُوهُ فَزَعَمْتَ أَنَّكُمْ قَاتَلْتُمُوهُ فَتَكُونُ الْحَرْبُ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ سِجَالًا، يَنَالُ مِنْكُمْ وَتَنَالُونَ مِنْهُ، وَكَذَلِكَ الرُّسُلُ تُبْتَلَى، ثُمَّ تَكُونُ لَهُمُ الْعَاقِبَةُ، وَسَأَلْتُكَ هَلْ يَغْدِرُ فَزَعَمْتَ أَنَّهُ لَا يَغْدِرُ، وَكَذَلِكَ الرُّسُلُ لَا تَغْدِرُ، وَسَأَلْتُكَ هَلْ قَالَ أَحَدٌ هَذَا الْقَوْلَ قَبْلَهُ فَزَعَمْتَ أَنْ لَا، فَقُلْتُ لَوْ كَانَ قَالَ هَذَا الْقَوْلَ أَحَدٌ قَبْلَهُ قُلْتُ رَجُلٌ ائْتَمَّ بِقَوْلٍ قِيلَ قَبْلَهُ. قَالَ ثُمَّ قَالَ بِمَ يَأْمُرُكُمْ قَالَ قُلْتُ يَأْمُرُنَا بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَالصِّلَةِ وَالْعَفَافِ. قَالَ إِنْ يَكُ مَا تَقُولُ فِيهِ حَقًّا فَإِنَّهُ نَبِيٌّ، وَقَدْ كُنْتُ أَعْلَمُ أَنَّهُ خَارِجٌ، وَلَمْ أَكُ أَظُنُّهُ مِنْكُمْ، وَلَوْ أَنِّي أَعْلَمُ أَنِّي أَخْلُصُ إِلَيْهِ لَأَحْبَبْتُ لِقَاءَهُ، وَلَوْ كُنْتُ عِنْدَهُ لَغَسَلْتُ عَنْ قَدَمَيْهِ، وَلَيَبْلُغَنَّ مُلْكُهُ مَا تَحْتَ قَدَمَيَّ. قَالَ ثُمَّ دَعَا بِكِتَابِ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَرَأَهُ، فَإِذَا فِيهِ «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ، إِلَى هِرَقْلَ عَظِيمِ الرُّومِ، سَلَامٌ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى، أَمَّا بَعْدُ، فَإِنِّي أَدْعُوكَ بِدِعَايَةِ الْإِسْلَامِ، أَسْلِمْ تَسْلَمْ، وَأَسْلِمْ يُؤْتِكَ اللَّهُ أَجْرَكَ مَرَّتَيْنِ، فَإِنْ تَوَلَّيْتَ فَإِنَّ عَلَيْكَ إِثْمَ الْأَرِيسِيِّينَ، وَ(يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَنْ لَا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ) إِلَى قَوْلِهِ (اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ). فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ قِرَاءَةِ الْكِتَابِ ارْتَفَعَتِ الْأَصْوَاتُ عِنْدَهُ، وَكَثُرَ اللَّغَطُ، وَأُمِرْنَا فَأُخْرِجْنَا قَالَ فَقُلْتُ لِأَصْحَابِي حِينَ خَرَجْنَا لَقَدْ أَمِرَ أَمْرُ ابْنِ أَبِي كَبْشَةَ، أَنَّهُ لَيَخَافُهُ مَلِكُ بَنِي الْأَصْفَرِ فَمَا زِلْتُ مُوقِنًا بِأَمْرِ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- أَنَّهُ سَيَظْهَرُ حَتَّى أَدْخَلَ اللَّهُ عَلَيَّ الْإِسْلَامَ. قَالَ الزُّهْرِيُّ فَدَعَا هِرَقْلُ عُظَمَاءَ الرُّومِ فَجَمَعَهُمْ فِي دَارٍ لَهُ فَقَالَ يَا مَعْشَرَ الرُّومِ، هَلْ لَكُمْ فِي الْفَلَاحِ وَالرَّشَدِ آخِرَ الْأَبَدِ، وَأَنْ يَثْبُتَ لَكُمْ مُلْكُكُمْ قَالَ فَحَاصُوا حَيْصَةَ حُمُرِ الْوَحْشِ إِلَى الْأَبْوَابِ، فَوَجَدُوهَا قَدْ غُلِّقَتْ، فَقَالَ عَلَيَّ بِهِمْ. فَدَعَا بِهِمْ فَقَالَ إِنِّي إِنَّمَا اخْتَبَرْتُ شِدَّتَكُمْ عَلَى دِينِكُمْ، فَقَدْ رَأَيْتُ مِنْكُمُ الَّذِي أَحْبَبْتُ. فَسَجَدُوا لَهُ وَرَضُوا عَنْهُ. [ر: ۷]

۶۳- باب: (لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ) إِلَى (بِهِ عَلِيمٌ)

[۴۲۷۹] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ -رضي الله عنه- يَقُولُ كَانَ أَبُو طَلْحَةَ أَكْثَرَ أَنْصَارِيٍّ بِالْمَدِينَةِ نَخْلًا، وَكَانَ أَحَبَّ أَمْوَالِهِ إِلَيْهِ بَيْرُحَاءَ، وَكَانَتْ مُسْتَقْبِلَةَ الْمَسْجِدِ، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَدْخُلُهَا وَيَشْرَبُ مِنْ مَاءٍ فِيهَا طَيِّبٍ، فَلَمَّا أُنْزِلَتْ (لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ) قَامَ أَبُو طَلْحَةَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ (لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ) وَإِنَّ أَحَبَّ أَمْوَالِي إِلَيَّ بَيْرُحَاءَ وَإِنَّهَا صَدَقَةٌ لِلَّهِ، أَرْجُو بِرَّهَا وَذُخْرَهَا عِنْدَ اللَّهِ، فَضَعْهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ حَيْثُ أَرَاكَ اللَّهُ. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم «بَخٍ، ذَلِكَ مَالٌ رَايِحٌ، ذَلِكَ

مَالٌ رَابِحٌ، وَقَدْ سَمِعْتُ مَا قُلْتَ، وَإِنِّي أَرَى أَنْ تَجْعَلَهَا فِي الْأَقْرَبِينَ». قَالَ أَبُو طَلْحَةَ أَفْعَلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَسَمَهَا أَبُو طَلْحَةَ فِي أَقَارِبِهِ وَبَنِي عَمِّهِ. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ وَرَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ «ذَلِكَ مَالٌ رَابِحٌ». حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ يَحْيَى قَالَ قَرَأْتُ عَلَى مَالِكٍ «مَالٌ رَايِحٌ».

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ ثُمَامَةَ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - قَالَ فَجَعَلَهَا لِحَسَّانَ وَأُبَيٍّ، وَأَنَا أَقْرَبُ إِلَيْهِ، وَلَمْ يَجْعَلْ لِي مِنْهَا شَيْئًا.

قوله: بَخٍ، ذَلِكَ مَالٌ رَابِحٌ: ډيره ښه ده دا مال خو د ګټې دې (بخ) اسم فعل دې د خوشحالئ او داد په موقع باندې ئې استعماليږي په بعضې رواياتو کښې د «رابح» په ځائې «رايح» دې، يعنى مال خو تلونکې راتلونکې څيز دې که دا د اخرت د پاره ذخيره جوړه کړې شي نو قيمتى خبره ده.([1])

قوله: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ يَحْيَى: امام بخارى دا روايت په كتاب الوكالة كښې پوره نقل كړې دې.([2])

قوله: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ: دا روايت امام بخارى په كتاب الوقف كښې د باب (اذا وقف او اوصى لاقاربه) لاندې ذكر كړې دې.([3])

٦٤- باب: قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَاةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ)

[٤٢٨٠] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا أَبُو ضَمْرَةَ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - أَنَّ الْيَهُودَ جَاءُوا إِلَى النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - بِرَجُلٍ مِنْهُمْ وَامْرَأَةٍ قَدْ زَنَيَا، فَقَالَ لَهُمْ «كَيْفَ تَفْعَلُونَ بِمَنْ زَنَى مِنْكُمْ». قَالُوا نُحَمِّمُهُمَا وَنَضْرِبُهُمَا. فَقَالَ «لاَ تَجِدُونَ فِي التَّوْرَاةِ الرَّجْمَ». فَقَالُوا لاَ نَجِدُ فِيهَا شَيْئًا. فَقَالَ لَهُمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلاَمٍ كَذَبْتُمْ (فَأْتُوا بِالتَّوْرَاةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ) فَوَضَعَ مِدْرَاسُهَا الَّذِي يُدَرِّسُهَا مِنْهُمْ كَفَّهُ عَلَى آيَةِ الرَّجْمِ، فَطَفِقَ يَقْرَأُ مَا دُونَ يَدِهِ وَمَا وَرَاءَهَا، وَلاَ يَقْرَأُ آيَةَ الرَّجْمِ، فَنَزَعَ يَدَهُ عَنْ آيَةِ الرَّجْمِ فَقَالَ مَا هَذِهِ فَلَمَّا رَأَوْا ذَلِكَ قَالُوا هِيَ آيَةُ الرَّجْمِ. فَأَمَرَ بِهِمَا فَرُجِمَا قَرِيبًا مِنْ حَيْثُ مَوْضِعُ الْجَنَائِزِ عِنْدَ الْمَسْجِدِ، فَرَأَيْتُ صَاحِبَهَا يَجْنَأُ عَلَيْهَا يَقِيهَا الْحِجَارَةَ. [ر: ١٢٦٤]

قوله: يَقِيهَا الْحِجَارَةَ: ما هغه يهودى اوليدلو چه هغه خپله محبوبه د كانړى نه د بچ كولو د پاره هغه خپل اړخ ته كوله خو په آخر كښې انجام هم دا راوتلو چه كله په هغه كښې حركت پاتې نشو نو هغه هم مړ شو او يهوديه هم مړه شوه.

---

[1] عمدة القارى ١٣٦/١٨)-

[2] صحيح البخارى مع فتح البارى كتاب الوكالة باب اذا قال الرجل لوكيله ٤٩٣/٤) رقم الحديث ٢٣١٨)-

[3] صحيح البخارى معى فتح البارى كتاب الوصايا (٣٧٩/٥) -

۶۵-باب: ... كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ.

[۴۲۸۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ مَيْسَرَةَ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی الله عنه - (كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ) قَالَ خَيْرَ النَّاسِ لِلنَّاسِ، تَأْتُونَ بِهِمْ فِي السَّلَاسِلِ فِي أَعْنَاقِهِمْ حَتَّى يَدْخُلُوا فِي الإِسْلَامِ.

دا هم احتمال لری چه د (کنتم خیر امة) نه صرف حضرات صحابه کرام ﷺ مراد وی او دا هم احتمال دې چه ټول امت ترې مراد دې [۱] که صحابه ئيې مراد وی نو مطلب ئې دادې چه صحابه امت کښې د ټولو نه غوره دی او که ټول امت مراد وی نو مطلب به دا وی چه د نورو امتونو په مقابله کښې امت محمديه د ټولو نه غوره دې او ظاهر او راجح هم دادې چه صرف صحابه کرام مخاطب او نه ګرځولې شی بلکه ټول امت ددې مخاطب او ګرځولې شی [۲]

په روايت کښې دی چې بهترين خلق د خلقو د پاره هغه دی چه هغوی دوی په ېيړو کښې بنديان راولی تردې چه هغوی په اسلام کښې داخل شی ، مطلب دادې چه د امت محمديه د خير امت کيدو يوه نښه دا هم ده چه ددې امت مجاهدين کافران د ميدان جنګ نه په قيد کښې راولی او دغه شان ددې مجاهدينو په قيد کښې ډير کافران قيديان اسلام راوړی او د ابدی سعادت مستحق شی.

علامه شبير احمد عثمانی ددې لاندې ليکی:

د تيرې شوې رکوع په اول کښې ئې فرمائيلې وو (يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللهَ حَقَّ تُقَاتِهِ) په مينځ کښې هم ددې مناسب څه اوامر او نواهی او وعده وعيد راغلل ، ددې ځائې نه بيا د هغه اولنی مضمون تکميل کيږی يعنی اې مسلمانانو ! الله تعالی تاسو په ټولو امتونو کښې بهترين امت ګرځولې يئ د هغه په علم ازلی کښې د اولنئ ورځې نه دا مقدره وه. ددې خبر بعضې پخوانو پيغمبرانو ته هم ورکړې شوې وو، لکه څنګه چې نبی اخر الزمان محمد ﷺ په ټولو نبيانو کښې افضل دې ، ددوی امت به هم په ټولو امتونو باندې وړاندې وی، ځکه چې دوی ته به د ټولو نه افضل او اکرم پيغمبر نصيب کيږی اکمل او د هميشه شريعت به ورته ميلاويږی ، د علومو او معارفو دروازې به په دوی باندې پرانستی کيږی ، د ايمان او عمل او تقوی ټول ښاخونه به د دوی په محنت او قربانو باندې تروتازه او شنه وی، هغوی به په څه خاص قوم او نسب يا مخصوص ملک او اقليم کښې محصور نه وو بلکه د دوی د عمل دائره به ټولې دنيا ته او د انسانی ژوند په هر شعبه باندې محيط وی، لکه څنګه چې د دوی وجود به ددې د پاره وی چه د نورو خيرخواهی کوی او چه ترکومې پورې ممکن وی نو هغوی د جنت په دوازه باندې اودروی ، په (أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ) کښې دې طرف ته اشاره ده.

---

[۱] معالم التنزيل ۱/٤٤)-

[۲] فتح البارى ۲۲۵/۸)-

تنبيه: ددې سورت په نهمه ركوع كښې د ﴿وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ﴾ نه د نبي كريم ﷺ د امامت او جامعيت كبرى بيان وو، په لسمه ركوع كښې د ﴿إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ﴾ ددې امت د قبلې برترى خودلې شوې ده او د يوولسمې ﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ﴾ ركوع نه ددې امت د كتاب او شريعت د مضبوطيا اظهار كړې شوې دې، اوس دلته د دولسمې ركوع په آغاز كښې پخپله د امت مرحومه د فضيلت او عظمت اعلان كيږى.

(منكر) (په غلطو كارونو كښې) كفر ،شرك، بدعاتو، رسومات قبيحه، فسق او فجور او هر قسم بداخلاقى او نامعقول خبرې شامل دى ددې منع كول هم په څو طريقو دى كله په ژبه سره كله په لاس سره وى كله په قلم سره وى كله په تورې سره وى ، غرض هر قسم جهاد په دې كښې شامل دې ، دا صفت چه څومره په عموم او هتمام سره په امت محمديه كښې موجود شوې دې په اولنو امتونو كښې ددې نظير او مثال نه ملاويږى.

حضرت تهانوى صاحب په بيان القران كښې ليكى:

﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ﴾ تاسو غوره ډله ئئ چه هغه ډله د (عامو) خلقو (ته د فائدې او هدايت رسولو د پاره) ظاهر شوې ده، تاسو (په مقتضا د شريعت په زيات اهتمام سره) د نيكئ كارونه ښايئ او د بدو كارونو نه منع كوئ.

دا خطاب ټول ام محمديه ته عام دې لكه څنګه چه په كمالين كښې د حضرت على ﷺ مرفوع د احمد بن حنبل رحمه الله په سند سره منقول دې چې نبى ﷺ فرمائيلې دى چې زما امت خير الامم دې ، بيا په دې كښې صحابه او ل اشرف مخاطبين دى، او په امر بالمعروف او نهى عن المنكر كښې چې كوم د زيات اهتمام قيد راوستې شو مراد دې نه (امرونهى باليد) دې كومه چې ددې اوچته درجه ده ،دا درجه په دې امت كښې د نورو امتونو نه په دوو وجوهو سره زياته ده، اول د جهاد مشروع كيدل ددې نه رفع د كفر او رفع د فساد مقصود ده، دويمه د عموم دعوت محمديه ،ددې د ټولو قومونو د پاره عام كيدل، لكه څنګه چې په (للناس) كښې د (عام) لفظ وركړې شوې دې په خلاف د مخكښې شريعتونو نه چې په بعضو كښې جهاد نه وو او بعضو كښې سابقه انبياءكرام ټولو اقوامو ته مبعوث نه وو، او ښكاره ده چه په زيات عمل سره زيات اجر دې بلكه صرف دويمه وجه هم كافى ده نو دا هم منجمله د اسبابو د خيريت ددې امت شو.

٦٦- باب: (إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا)

[٤٢٨٢] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ قَالَ عَمْرٌو سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ -رضى الله عنهما- يَقُولُ فِينَا نَزَلَتْ (إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا) قَالَ نَحْنُ الطَّائِفَتَانِ بَنُو حَارِثَةَ وَبَنُو سَلِمَةَ، وَمَا نُحِبُّ - وَقَالَ سُفْيَانُ مَرَّةً وَمَا يَسُرُّنِي - أَنَّهَا لَمْ تُنْزَلْ لِقَوْلِ اللَّهِ (وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا)

٦٧- باب: (لَيْسَ لَكَ مِنَ الأَمْرِ شَيْءٌ).

[۴۲۸۳] حَدَّثَنَا حِبَّانُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي سَالِمٌ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ فِي الرَّكْعَةِ الآخِرَةِ مِنَ الْفَجْرِ يَقُولُ «اللَّهُمَّ الْعَنْ فُلاَنًا وَفُلاَنًا وَفُلاَنًا». بَعْدَ مَا يَقُولُ «سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ». فَأَنْزَلَ اللَّهُ (لَيْسَ لَكَ مِنَ الأَمْرِ شَيْءٌ) إِلَى قَوْلِهِ (فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ). رَوَاهُ إِسْحَاقُ بْنُ رَاشِدٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ.

[۴۲۸۴] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ حَدَّثَنَا ابْنُ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ وَأَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كَانَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَدْعُوَ عَلَى أَحَدٍ أَوْ يَدْعُوَ لأَحَدٍ قَنَتَ بَعْدَ الرُّكُوعِ، فَرُبَّمَا قَالَ إِذَا قَالَ «سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ، اللَّهُمَّ أَنْجِ الْوَلِيدَ بْنَ الْوَلِيدِ، وَسَلَمَةَ بْنَ هِشَامٍ، وَعَيَّاشَ بْنَ أَبِي رَبِيعَةَ، اللَّهُمَّ اشْدُدْ وَطْأَتَكَ عَلَى مُضَرَ وَاجْعَلْهَا سِنِينَ كَسِنِي يُوسُفَ». يَجْهَرُ بِذَلِكَ وَكَانَ يَقُولُ فِي بَعْضِ صَلاَتِهِ فِي صَلاَةِ الْفَجْرِ «اللَّهُمَّ الْعَنْ فُلاَنًا وَفُلاَنًا». لأَحْيَاءٍ مِنَ الْعَرَبِ، حَتَّى أَنْزَلَ اللَّهُ (لَيْسَ لَكَ مِنَ الأَمْرِ شَيْءٌ) الآيَةَ.

د ايت كريمه ``ليس لک من الامر شيئ،، شان نزول: ددې ايت مختلف شان نزول دی:

① يو خو دا بيان شوې دې چې نبي ﷺ د صفوان بن اميه او سهيل بن عمرو د پاره خيرې کړې وې په دې باندې دا ايت نازل شو [1]

② يو د بيان شوې دې چې نبی ﷺ د وليد ابن وليد، سلمه بن هشام، عياش بن ابی ربيعه وغيره د پاره خيرې کړې وې او ورسره ئې دا هم فرمائيلې وو (او اللهم اشدد وطاتکم علی مضر) په دې باندې دا ايت نازل شو [2]

③ بعضې حضراتو وئيلې دی چه په جنګ احد کښې د عبدالله بن قيمه په کاڼړی ويشتلو سره د نبی ﷺ مخ مبارک زخمی شوې وو په دغه وخت کښې نبی ﷺ فرمائيلې وو (کيف يفلح قوم شجوا نبيهم) په دې باندې دا ايت نازل شو [3]

④ امام زهری رحمه الله امام طحاوی او حافظ ابن حجر وغيره نقل کړې دی چه د رعل او ذکوان په قصه کښې دا ايت نازل شوې وو [4]

---

[1]) تفسير ابن كثير (۴۰۲/۱)-

[2]) كما فی روايت الباب)-

[3]) فتح البارى ۲۲۷/۸) تفسير ابن كثير ۴۰۳/۱) ومعالم التنزيل ۳۵۰/۱)-

[4]) فتح البارى ۲۲۷/۸)-

خو حقیقت دادې چې ددې تولو واقعاتو پیښیدو نه پس دا ایت نازل شوی دې. چا په شان نزول کښې یوه واقعه ذکر کړې ده او چا بله واقعه [1] او دا خبره تاسو ته اوخودلې شوه چه د یو ایت مختلف واقعات سبب نزول کیدې شی.

۶۸-باب قوله (وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرَاكُمْ).

وَهُوَ تَأْنِيثُ آخِرِكُمْ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ) فَتْحًا أَوْ شَهَادَةً.

[۴۲۸۵] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ-رضی الله عنهما-قَالَ جَعَلَ النَّبِيُّ-صلی الله علیه وسلم-عَلَى الرَّجَّالَةِ يَوْمَ أُحُدٍ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ جُبَيْرٍ، وَأَقْبَلُوا مُنْهَزِمِينَ، فَذَاكَ إِذْ يَدْعُوهُمُ الرَّسُولُ فِي أُخْرَاهُمْ، وَلَمْ يَبْقَ مَعَ النَّبِيِّ-صلی الله علیه وسلم-غَيْرُ اثْنَيْ عَشَرَ رَجُلاً.

پوره ایت دې (إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُونَ عَلَى أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرَاكُمْ فَأَثَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ) امام بخاری فرمائی چې په ایت کریمه کښې (اخرکم) د (آخرکم) تانیث دې ،

حافظ ابن حجر او علامه عینی په دې باندې اشکال کړې دې چه (اخری) د (آخر) تانیث نه دې د (آخر) تانیث خو (آخرة) راځی [2] علامه عینی فرمائی چې امام بخاری په دې کښې د ابوعبیده اتباع کړې ده او د ابوعبیده نه په دې کښې ذهول شوې دې [3]

خو علامه قسطلانی وغیره حضراتو فرمائیلې دی چه د امام بخاری نظر په دې سلسله کښې زیات دقیق دې، وجه دا ده چې (آخر) (د خاء په کسرې سره) د تاخیر د پاره راځی او (آخر) د (خاء په فتحې سره) د مغایرت د پاره راځی او په ایت کریمه کښې تاخیر د بیان مقصود دې، د مغایرت بیان مقصود نه دې، ددې وجې امام بخاری دا د (آخر) (بکسر الخاء) تانیث اوګرځولو او (آخری) د (آخر) د مونث په طور استعمال په لغت کښې موجود دې بلکه هم دا د اصلی په معنی کښې دې. [4]

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ) فَتْحًا أَوْ شَهَادَةً.: یعنی تاسو په مونږ باندې په دوو ښیګړو کښې د یوې انتظار کوئی. یا خو به مونږ ته فتح اوشی یا شهادت، د (إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ) دا کلمه په سورة آل عمران کښې نه ده بلکه په سورة براءت کښې ده (قُلْ هَلْ

---

[1] حواله بالا
[2] فتح الباری ۲۲۷۹/۱ وعمدة القای ۱۵۱۹/۱۸-
[3] عمدة القاری ۱۵۱/۱۸)-
[4] الهدی الساری ۳٤۰۹/۸-

تَرَبَّصُونَ بِنَآ اِلَّآ اِحۡدَى الۡحُسۡنَيَيۡنِ) امام بخاری دا دلته په کوم مناسبت سره ذکر کړې ده؟ علامه عینی فرمائیلي دی چه ددې دلته د ذکر کولو څه وجه نشته، دا په سورة توبه کښې ذکر کول پکار وو (١)

بعضې حضراتو وئیلي دی چه (احدی الحسنین) کښې یوه ښیګړه په غزوه احد کښې حاصله شوې وه، یعني شهادت او دلته خو چونکه د ابواب غزوه احد باره کښې بیان کیږی په دې مناسبت سره ئې دا ذکر کړې دې (٢)

او دا هم ممکن ده چې امام د (اخری) په مناسبت سره دا ذکر کړې وی لکه څنګه چه (اخری) د (آخر) تانیث د مطلق تاخیر په معنی کښې مستعمل دې، دغه شان (حسنی) د (احسن) تانیث دې په مذکوره آیت کښې مطلقا د حسن په معنی مستعمل دې (٣)

٦٩- باب: قَوۡلِهِ (أَمَنَةً نُعَاسًا)

[٤٢٨٦] حَدَّثَنَا إِسۡحَاقُ بۡنُ إِبۡرَاهِيمَ بۡنِ عَبۡدِ الرَّحۡمَنِ أَبُو يَعۡقُوبَ حَدَّثَنَا حُسَيۡنُ بۡنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا شَيۡبَانُ عَنۡ قَتَادَةَ حَدَّثَنَا أَنَسٌ أَنَّ أَبَا طَلۡحَةَ قَالَ غَشِيَنَا النُّعَاسُ وَنَحۡنُ فِي مَصَافِّنَا يَوۡمَ أُحُدٍ- قَالَ- فَجَعَلَ سَيۡفِي يَسۡقُطُ مِنۡ يَدِي وَآخُذُهُ، وَيَسۡقُطُ وَآخُذُهُ.

٧٠- باب: قَوۡلِهِ (الَّذِينَ اسۡتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنۡ بَعۡدِ مَا أَصَابَهُمُ الۡقَرۡحُ لِلَّذِينَ أَحۡسَنُوا مِنۡهُمۡ وَاتَّقَوۡا أَجۡرٌ عَظِيمٌ)

(الۡقَرۡحُ) الۡجِرَاحُ (اسۡتَجَابُوا) أَجَابُوا. يَسۡتَجِيبُ يُجِيبُ.

امام بخاری د استجابوا تفسیر په (استجابوا) سره کوی، ددې خودلو د پاره چه دلته (سین) د طلب د پاره نه دې.

٧١- باب: (إِنَّ النَّاسَ قَدۡ جَمَعُوا لَكُمۡ)

[٤٢٨٧] حَدَّثَنَا أَحۡمَدُ بۡنُ يُونُسَ - أُرَاهُ قَالَ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكۡرٍ عَنۡ أَبِي حَصِينٍ عَنۡ أَبِي الضُّحَى عَنِ ابۡنِ عَبَّاسٍ (حَسۡبُنَا اللَّهُ وَنِعۡمَ الۡوَكِيلُ) قَالَهَا إِبۡرَاهِيمُ عَلَيۡهِ السَّلَامُ حِينَ أُلۡقِيَ فِي النَّارِ، وَقَالَهَا مُحَمَّدٌ- صلى الله عليه وسلم- حِينَ قَالُوا (إِنَّ النَّاسَ قَدۡ جَمَعُوا لَكُمۡ فَاخۡشَوۡهُمۡ فَزَادَهُمۡ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسۡبُنَا اللَّهُ وَنِعۡمَ الۡوَكِيلُ).

[٤٢٨٨] حَدَّثَنَا مَالِكُ بۡنُ إِسۡمَاعِيلَ حَدَّثَنَا إِسۡرَائِيلُ عَنۡ أَبِي حَصِينٍ عَنۡ أَبِي الضُّحَى عَنِ ابۡنِ عَبَّاسٍ قَالَ كَانَ آخِرَ قَوۡلِ إِبۡرَاهِيمَ حِينَ أُلۡقِيَ فِي النَّارِ حَسۡبِيَ اللَّهُ وَنِعۡمَ الۡوَكِيلُ

---

[1] عمدة القارى ١٥١/١٨)-

[2] فتح البارى ٢٢٧،٢٢٨/٨)-

[3] لامع الدرارى ٤١،٤٣/٨) وتعليقات المع الدرارى ٤٣/٨)-

یعنی د ﴿حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيْلُ﴾ کلمه کله د نبی ﷺ جد امجد حضرت ابراهیم علیه السلام په هغه وخت کښې وئیلې وه کوم وخت کښې چې هغوی په اور کښې واچولې شو، فرشتې راغلې او وې وئیل مونږ ستاسو مدد او نصرت اوکړو؟ نو حضرت ابراهیم علیه السلام ورته اوفرمائیل ﴿حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيْلُ﴾ نبی ﷺ دا کلمه په هغه وخت کښې اوونیله کله چه ابوسفیان او د هغه ملګرو د احد نه پس واپسئ کښې اووئیل چې اوس به مقابله په راروان کال کیږی او په راروان کال نبی ﷺ د بدر پورې لاړلو او دا کلمه ئې اوفرمائیله.

عالمانو وئیلې دی چه ﴿حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيْلُ﴾ د سختو او تکلیفونو په وخت کښې وئیل ډیر مجرب دی (۱)

۷۲- باب: (وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ)

(سَيُطَوَّقُونَ) كَقَوْلِكَ طَوَّقْتُهُ بِطَوْقٍ.

[۴۲۸۹] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُنِيرٍ سَمِعَ أَبَا النَّضْرِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ -هُوَ ابْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ- عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «مَنْ آتَاهُ اللَّهُ مَالاً فَلَمْ يُؤَدِّ زَكَاتَهُ، مُثِّلَ لَهُ مَالُهُ شُجَاعًا أَقْرَعَ، لَهُ زَبِيبَتَانِ يُطَوَّقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، يَأْخُذُ بِلِهْزِمَتَيْهِ -يَعْنِي بِشِدْقَيْهِ- يَقُولُ أَنَا مَالُكَ أَنَا كَنْزُكَ». ثُمَّ تَلاَ هَذِهِ الآيَةَ (وَلاَ يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ) إِلَى آخِرِ الآيَةِ.

قوله: (سَيُطَوَّقُونَ): دغه خلقو ته به طوق واچولې شی وائی «طوقته بطوق» ما هغه ته طوق واچولو، ما د هغه په غاړه کښې د طوق بار واچولو.

۷۳- باب: (وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا)

[۴۲۹۰] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ -رضى الله عنهما- أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- رَكِبَ عَلَى حِمَارٍ عَلَى قَطِيفَةٍ فَدَكِيَّةٍ، وَأَرْدَفَ أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ وَرَاءَهُ، يَعُودُ سَعْدَ بْنَ عُبَادَةَ فِي بَنِي الْحَارِثِ بْنِ الْخَزْرَجِ قَبْلَ وَقْعَةِ بَدْرٍ -قَالَ- حَتَّى مَرَّ بِمَجْلِسٍ فِيهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَىٍّ ابْنُ سَلُولَ، وَذَلِكَ قَبْلَ أَنْ يُسْلِمَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَىٍّ فَإِذَا فِي الْمَجْلِسِ أَخْلاَطٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُشْرِكِينَ عَبَدَةِ الأَوْثَانِ وَالْيَهُودِ وَالْمُسْلِمِينَ، وَفِي الْمَجْلِسِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَةَ، فَلَمَّا غَشِيَتِ الْمَجْلِسَ عَجَاجَةُ الدَّابَّةِ خَمَّرَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَىٍّ أَنْفَهُ بِرِدَائِهِ، ثُمَّ قَالَ لاَ تُغَبِّرُوا عَلَيْنَا. فَسَلَّمَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله

---

(۱) فتح الباری ۸/۲۹۰)- ارشاد الساری ۱۰/۱۱۵)-

عليه وسلم - عَلَيهِمْ ثُمَّ وَقَفَ فَنَزَلَ فَدَعَاهُمْ إِلَى اللَّهِ، وَقَرَأَ عَلَيهِمُ الْقُرْآنَ، فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيِّ ابْنُ سَلُولَ أَيُّهَا الْمَرْءُ، إِنَّهُ لاَ أَحْسَنَ مِمَّا تَقُولُ، إِنْ كَانَ حَقًّا، فَلاَ تُؤْذِينَا بِهِ فِي مَجْلِسِنَا، ارْجِعْ إِلَى رَحْلِكَ، فَمَنْ جَاءَكَ فَاقْصُصْ عَلَيْهِ. فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَةَ بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَاغْشَنَا بِهِ فِي مَجَالِسِنَا، فَإِنَّا نُحِبُّ ذَلِكَ. فَاسْتَبَّ الْمُسْلِمُونَ وَالْمُشْرِكُونَ وَالْيَهُودُ حَتَّى كَادُوا يَتَثَاوَرُونَ، فَلَمْ يَزَلِ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - يُخَفِّضُهُمْ حَتَّى سَكَنُوا، ثُمَّ رَكِبَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - دَابَّتَهُ فَسَارَ حَتَّى دَخَلَ عَلَى سَعْدِ بْنِ عُبَادَةَ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «يَا سَعْدُ أَلَمْ تَسْمَعْ مَا قَالَ أَبُو حُبَابٍ». يُرِيدُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أُبَيٍّ «قَالَ كَذَا وَكَذَا». قَالَ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، اعْفُ عَنْهُ وَاصْفَحْ عَنْهُ، فَوَالَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ، لَقَدْ جَاءَ اللَّهُ بِالْحَقِّ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ، لَقَدِ اصْطَلَحَ أَهْلُ هَذِهِ الْبُحَيْرَةِ عَلَى أَنْ يُتَوِّجُوهُ فَيُعَصِّبُونَهُ بِالْعِصَابَةِ، فَلَمَّا أَبَى اللَّهُ ذَلِكَ بِالْحَقِّ الَّذِي أَعْطَاكَ اللَّهُ شَرِقَ بِذَلِكَ، فَذَلِكَ فَعَلَ بِهِ مَا رَأَيْتَ. فَعَفَا عَنْهُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَكَانَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - وَأَصْحَابُهُ يَعْفُونَ عَنِ الْمُشْرِكِينَ وَأَهْلِ الْكِتَابِ كَمَا أَمَرَهُمُ اللَّهُ، وَيَصْبِرُونَ عَلَى الأَذَى قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ (وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا) الآيَةَ، وَقَالَ اللَّهُ (وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ) إِلَى آخِرِ الآيَةِ، وَكَانَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - يَتَأَوَّلُ الْعَفْوَ مَا أَمَرَهُ اللَّهُ بِهِ، حَتَّى أَذِنَ اللَّهُ فِيهِمْ، فَلَمَّا غَزَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بَدْرًا، فَقَتَلَ اللَّهُ بِهِ صَنَادِيدَ كُفَّارِ قُرَيْشٍ قَالَ ابْنُ أُبَيٍّ ابْنُ سَلُولَ، وَمَنْ مَعَهُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ، وَعَبَدَةِ الأَوْثَانِ هَذَا أَمْرٌ قَدْ تَوَجَّهَ. فَبَايَعُوا الرَّسُولَ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى الإِسْلاَمِ فَأَسْلَمُوا.

حضرت اسامه بن زيد فرمائي چې رسول الله ﷺ په يو خر باندې د فدک نه جوړه شوې کپړه کېخودو نه پس سور شو. حضرت اسامة رضي الله عنه ئې روستو کينولو او بنو حارث بن خروج د حضرت سعد بن عباده د بيمار پرسۍ د پاره ئې تشريف يوړلو، دا د جنګ بدر نه وړاندې واقعه ده، په لاره کښې يو مجلس باندې تير شو عبدالله بن ابي سلول، مسلمانان او مشرکان مختلف قسم خلق جمع وو په دې مجلس کښې حضرت عبدالله بن رواحه هم وو، د نبي ﷺ د سورلۍ دوړې په مجلس باندې والوتې، نو عبدالله بن ابي خپله پوزه په څادر باندې پټه کړه او وې وئيل دوړې مکوه: رسول الله سلام اوکړو او د سورلۍ نه راکوز شو او اهل مجلس ته ئې د اسلام دعوت ورکړو په دې باندې عبدالله بن ابی اووئيل ته څه زياته ښه خبره نه کوې، اګر چه هغه حق وی خو په دې باندې مونږ ته تکليف مه رسوه، ته کور کينه څوک چه تاته هلته درشی نو هغه ته بيان کوه.

په دې باندې حضرت عبدالله بن رواحه اووئيل ولې نه يا رسول الله ﷺ تاسو به زمونږ په

مجلسونو كښې دا كلام خامخا اوروئ، په مونږ باندې دا خبرې ښې لګى دې نه پس مسلمانانو مشركانو او يهودو يو بل ته بدرد وئيل شروع كړل.
رسول الله ﷺ ټول چپ كړل او د حضرت سعد بن عباده رضي الله عنه بيمار پرسئ ته لاړو او د عبدالله بن ابى ګيله ئې ورته اوكړه، حضرت سعد رضي الله عنه اوفرمائيل چې هغه معاف كړه په اصل كښې ستاسو د راتلو نه وړاندې د مدينې خلقو د عبدالله بن ابى ته تاج په سركولو او د ده په سر باندې د پټكى په تړلو ئې اتفاق كړې وو (چې دې به زمونږ سردار وى) خو چه كله الله تعالى تاسو راوليږلئ او الله تعالى چې تاسو ته كوم دين دركړې دې د هغې په ذريعه دې د سردارئى نه محروم شو نو دې مخالف شو او ددې وجې تاسو سره داسې قسم خبرې كوى نو نبى ﷺ هغه معاف كړو او نبى ﷺ او ددوى صحابو به مشركانو او اهل كتابو ته معافى كوله او د هغوى په تكليفونو باندې به ئې صبر كولو ځكه چې د الله تعالى دوى ته دا حكم هم وو، ، ترڅو چې الله تعالى دوى ته د جهاد حكم وركړو ، د اجازت نه پس په غزوه بدر كښې د قريشو لوئې لوئې سرداران قتل كړې شو نو عبدالله بن ابى او د هغه ملګرو اووئيل چې دا اسلام دا معامله خو به اوس غالبه كيږى، ددې وجې دې خلقو بيعت اوكړو او په ظاهره مسلمانان شول، په دې روايت كښې ځو الفاظ دى لږ هغې ته اوګورئى.

قوله: قَطِيفَةٍ فَدَكِيَّةٍ: (قطيفة) پيړې كپړې ته وائى او (فدكية) فدک طرف ته منسوب دې، يعنى د مقام فدک پيړه كپړه، كمبل.

قوله: فَلَمَّا غَشِيَتِ الْمَجْلِسَ عَجَاجَةُ الدَّابَّةِ: (عجاجة) دوړې ته وائى يعنى كله چې په مجلس باندې د سورلئ نه پورته كيدونكې دوړه خوره شوه.

قوله: خَمَّرَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ أَنْفَهُ بِرِدَائِهِ: يعنى عبدالله بن ابى خپله پوزه په خپل څادر باندې پټه كړه، د خمر معنى ده (پټول)

قوله: لاتقول مماتقول عليك: په دې كښې (لا) نافيه ده، او د (لا) نافيه خبر محذوف دې
(لا احسن كائنت مما تقول)

بعضو وئيلي دى چې احسن خبر دې او مرفوع دې او (لا) ددې اسم محذوف دې يعنى (لا شئ احسن مما تقول) او د كشميهنى په روايت كښې (احسن) د اسم تفضيل صيغه نشته بلكه د باب افعال نه د مضارع واحد متكلم صيغه ده (لا احسن) او په روايت كښې (لا احسن) دې په دې كښې (لا) نافيه نه دې بلكه (احسن) اسم تفضيل باندې لام تاكيد دې او معنى ده (لاحسن من هذا ان تقعد فى بيتك ولا تاتينا) يعنى ددې نه غوره دا ده چې په خپل كور كښې كينې او مونږ ته نه راځې (١)

(١) عمدة القارى ١٨/١٥٦) وفتح البارى ٨/٢٣٢)-

قوله: لَقَدِ اصْطَلَحَ أَهْلُ هَذِهِ الْبُحَيْرَةِ عَلَى أَنْ يُتَوِّجُوهُ فَيُعَصِّبُونَهُ بِالْعِصَابَةِ: (بحيرة بفتح الباء وكسر الالحاء او بضم الباء و فتح الحاء المهملة) د مديني منورې نوم دې [1] د (توج يتوج) معنى ده (تاج په سر كولو يعنى د مديني خلقو اتفاق كړې وو چه ده ته به تاج اچوى او دده په سر به د سردارئ پټكې تړى.

قوله: فَبَايَعُوا الرَّسُولَ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى الإِسْلاَمِ فَأَسْلَمُوا: ددې نه ظاهرى اسلام مراد دې چه دې خلقو حالات او كتل نو په ظاهرى ډول ئې اسلام قبول كړو.

۷۴-باب: (لاَ يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا)

[۴۲۹۱] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ حَدَّثَنِي زَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ - رضى الله عنه - أَنَّ رِجَالاً مِنَ الْمُنَافِقِينَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كَانَ إِذَا خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - إِلَى الْغَزْوِ تَخَلَّفُوا عَنْهُ، وَفَرِحُوا بِمَقْعَدِهِمْ خِلاَفَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَإِذَا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - اعْتَذَرُوا إِلَيْهِ وَحَلَفُوا، وَأَحَبُّوا أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا، فَنَزَلَتْ (لاَ يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ) الآيَةَ.

[۴۲۹۲] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامٌ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ عَلْقَمَةَ بْنَ وَقَّاصٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ مَرْوَانَ قَالَ لِبَوَّابِهِ اذْهَبْ يَا رَافِعُ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَقُلْ لَئِنْ كَانَ كُلُّ امْرِئٍ فَرِحَ بِمَا أُوتِيَ، وَأَحَبَّ أَنْ يُحْمَدَ بِمَا لَمْ يَفْعَلْ، مُعَذَّبًا، لَنُعَذَّبَنَّ أَجْمَعُونَ. فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَمَا لَكُمْ وَلِهَذِهِ إِنَّمَا دَعَا النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - يَهُودَ فَسَأَلَهُمْ عَنْ شَىْءٍ، فَكَتَمُوهُ إِيَّاهُ، وَأَخْبَرُوهُ بِغَيْرِهِ، فَأَرَوْهُ أَنْ قَدِ اسْتَحْمَدُوا إِلَيْهِ بِمَا أَخْبَرُوهُ عَنْهُ فِيمَا سَأَلَهُمْ، وَفَرِحُوا بِمَا أُوتُوا مِنْ كِتْمَانِهِمْ، ثُمَّ قَرَأَ ابْنُ عَبَّاسٍ (وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ) كَذَلِكَ حَتَّى قَوْلِهِ (يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا). تَابَعَهُ عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ.

حَدَّثَنَا ابْنُ مُقَاتِلٍ أَخْبَرَنَا الْحَجَّاجُ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ أَنَّهُ أَخْبَرَهُ أَنَّ مَرْوَانَ بِهَذَا.

امام بخارى ددې ايت په سبب نزول كښې دوه واقعات ذكر كړې دى.

اولنى واقعه د حضرت ابوسعيد خدرى رضی الله عنه په روايت كښې ده چه منافقانو به د نبى ﷺ سره

---

[1]) اهل هذا البحيرة فى رواية الحموى البحيرة) بالتصغير، وهذا اللفظ يطلق على القرية وعلى البلد والمراد به ههنا المدينة المنورة ونقل ياقوت: ان البحرة من اسماء المدينة المنورة (فتح البارى) (۲۳۲/۸) ومعجم البلدان ۳۴۶/۱)-

غزواتو كښې شركت نه كولو، رسول الله ﷺ چه به كله د دې غزواتو نه تشريف راوړلو نو دا خلق به ئې د نبى ﷺ حاضر شو او عذرونه به ئې پيش كول او قسمونه به ئې خوړل چه مونږ معذور وو او زړه مو غوښتل چه تاسو سره شركت او كړو خو د عذر په وجه مو شركت اونكړې شو نو يو طرف ته خو په دې خوشحاليدل چې جهاد ته لاړ نشو او بل طرف ته د خپل تعريف توقع كوله، په دې خبره چې دوى صرف د عذر په وجه پاتې شوې وو حالانكه دا چه هغوى به معذور نه وو په دې باندې دا ايت نازل شو.

دويمه واقعه دعلقمه بن ابى وقاص په روايت كښې ده مروان بن حكم حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ته سړې اوليږلو او تپوس ئې ترې او كړو چه په ايت كريمه كښې دى ﴿وَيُحِبُّونَ أَن يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا﴾ يعنى د عمل نه بغير دوى غواړى چې ددوى تعريف اوكړې شى ، دا به د عذاب سبب جوړيږى نو هر سړې چې دا غواړى چې كوم عمل ده نه وى كړې په هغې باندې دې هم دده تعريف اوكړې شى نو عذاب به ورته ملاويږى، نو بيا خو به مونږ ټول معذب كيږو (څكه چې زمونږ د ټولو هم دا حالت دې) حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اوفرمائيل ستاسو ددې ايت سره څه تعلق دې؟ بيا ئې ددې ايت سبب نزول بيانولو سره حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اوفرمائيل چې نبى ﷺ يهوديان راوبلل او د هغوى نه ئې څه تپوس اوكړو يهوديانو ورته اصل خبره بيان نه كړه، بله خبره ئې ورته بيان كړه او ورسره ددوى دا خواهش پيدا شو چې د رسول الله ﷺ د سوال په جواب كښې چې دوى كومه خبره بيان كړه په دې باندې ددوى تعريف اوشى، نو يو طرف ته د اصل او حق خبرې پټولو باندې خوشحاله وو او بل طرف ته ئې غوښتل چې ددوى تعريف دې هم اوشى په دې باندې دا ذكر شوې ايت نازل شو. ﴿يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوا وَّيُحِبُّونَ أَن يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا﴾

امام بخارى دا دواړه واقعات ددې ايت په سبب نزول كښې بيان كړې دى او دا خبره تاسو پيژنئ چه په سبب نزول كښې مختلف واقعات راتلې شى.

۷۵-باب: قوله: ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾

[۴۲۹۳] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ أَخْبَرَنِي شَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي نَمِرٍ عَنْ كُرَيْبٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضي الله عنهما - قَالَ بِتُّ عِنْدَ خَالَتِي مَيْمُونَةَ، فَتَحَدَّثَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مَعَ أَهْلِهِ سَاعَةً ثُمَّ رَقَدَ، فَلَمَّا كَانَ ثُلُثُ اللَّيْلِ الآخِرُ قَعَدَ فَنَظَرَ إِلَى السَّمَاءِ فَقَالَ ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلاَفِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لأُولِي الأَلْبَابِ﴾، ثُمَّ قَامَ فَتَوَضَّأَ وَاسْتَنَّ، فَصَلَّى إِحْدَى عَشْرَةَ رَكْعَةً، ثُمَّ أَذَّنَ بِلاَلٌ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ خَرَجَ فَصَلَّى الصُّبْحَ.

امام بخارى رحمه الله وړاندې تر سورة نساء پورې د مختلفو بابونو لاندې هم هغه يو حديث د ليلة المبيت والا ذكر كړې دې د مبيت واقعه د فتح مكې نه روستو ده كله چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د خپلې ترور ام المؤمنين حضرت ميمونه رضي الله عنها كره لاړلو او هلته ئې د نبى ﷺ د شپې د معمولات اوكتل نو په هغې كښې يو معمول دا بيانوى چې نبى ﷺ د راويښيدو نه پس

آسمان طرف ته نظر پورته کړو او د سورة آل عمران ددې ايت ﴿ان فى خلق السموات والارض﴾ نه واخله تر د سورة آخره پورې ئې يولس آياتونه اولوستلى، دلته په ايت كښې د لسو آياتونو ذكر راغلې دې او دلته په روايت كښې كسر حذف كړې شوې دې
ددې نه معلومه شوه كه يو كس د شپې رابيدار شى نو د سنتو په اتباع كښې دا اياتونه لوستل پكار دى.

٧٦-باب: قوله: ﴿الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَى جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾

[٤٢٩٤] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ عَنْ مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ عَنْ مَخْرَمَةَ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ كُرَيْبٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - قَالَ بِتُّ عِنْدَ خَالَتِي مَيْمُونَةَ فَقُلْتُ لأَنْظُرَنَّ إِلَى صَلاَةِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَطُرِحَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وِسَادَةٌ، فَنَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فِي طُولِهَا، فَجَعَلَ يَمْسَحُ النَّوْمَ عَنْ وَجْهِهِ، ثُمَّ قَرَأَ الآيَاتِ الْعَشْرَ الأَوَاخِرَ مِنْ آلِ عِمْرَانَ حَتَّى خَتَمَ، ثُمَّ أَتَى شَنًّا مُعَلَّقًا، فَأَخَذَهُ فَتَوَضَّأَ، ثُمَّ قَامَ يُصَلِّي، فَقُمْتُ فَصَنَعْتُ مِثْلَ مَا صَنَعَ ثُمَّ جِئْتُ فَقُمْتُ إِلَى جَنْبِهِ، فَوَضَعَ يَدَهُ عَلَى رَأْسِي، ثُمَّ أَخَذَ بِأُذُنِي، فَجَعَلَ يَفْتِلُهَا، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ أَوْتَرَ.

٧٧-باب: ﴿رَبَّنَا إِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْزَيْتَهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ﴾

[٤٢٩٥] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مَعْنُ بْنُ عِيسَى حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ مَخْرَمَةَ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ كُرَيْبٍ مَوْلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ أَنَّهُ بَاتَ عِنْدَ مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَهْيَ خَالَتُهُ قَالَ فَاضْطَجَعْتُ فِي عَرْضِ الْوِسَادَةِ، وَاضْطَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَأَهْلُهُ فِي طُولِهَا، فَنَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حَتَّى انْتَصَفَ اللَّيْلُ، أَوْ قَبْلَهُ بِقَلِيلٍ، أَوْ بَعْدَهُ بِقَلِيلٍ، ثُمَّ اسْتَيْقَظَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَجَعَلَ يَمْسَحُ النَّوْمَ عَنْ وَجْهِهِ بِيَدَيْهِ، ثُمَّ قَرَأَ الْعَشْرَ الآيَاتِ الْخَوَاتِمَ مِنْ سُورَةِ آلِ عِمْرَانَ، ثُمَّ قَامَ إِلَى شَنٍّ مُعَلَّقَةٍ فَتَوَضَّأَ مِنْهَا، فَأَحْسَنَ وُضُوءَهُ، ثُمَّ قَامَ يُصَلِّي، فَصَنَعْتُ مِثْلَ مَا صَنَعَ، ثُمَّ ذَهَبْتُ فَقُمْتُ إِلَى جَنْبِهِ، فَوَضَعَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى رَأْسِي، وَأَخَذَ بِأُذُنِي بِيَدِهِ الْيُمْنَى يَفْتِلُهَا، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ أَوْتَرَ، ثُمَّ اضْطَجَعَ حَتَّى جَاءَهُ الْمُؤَذِّنُ، فَقَامَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ، ثُمَّ خَرَجَ فَصَلَّى الصُّبْحَ.

٧٨- باب: قوله: (رَبَّنَا إِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ)

[٤٢٩٦] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ عَنْ مَالِكٍ عَنْ مَخْرَمَةَ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ كُرَيْبٍ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ - رضي الله عنهما - أَخْبَرَهُ أَنَّهُ بَاتَ عِنْدَ مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَهِيَ خَالَتُهُ قَالَ فَاضْطَجَعْتُ فِي عَرْضِ الْوِسَادَةِ، وَاضْطَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَأَهْلُهُ فِي طُولِهَا، فَنَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حَتَّى إِذَا انْتَصَفَ اللَّيْلُ، أَوْ قَبْلَهُ بِقَلِيلٍ، أَوْ بَعْدَهُ بِقَلِيلٍ، اسْتَيْقَظَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَجَلَسَ يَمْسَحُ النَّوْمَ عَنْ وَجْهِهِ بِيَدِهِ، ثُمَّ قَرَأَ الْعَشْرَ الآيَاتِ الْخَوَاتِمَ مِنْ سُورَةِ آلِ عِمْرَانَ، ثُمَّ قَامَ إِلَى شَنٍّ مُعَلَّقَةٍ فَتَوَضَّأَ مِنْهَا، فَأَحْسَنَ وُضُوءَهُ، ثُمَّ قَامَ يُصَلِّي. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَقُمْتُ فَصَنَعْتُ مِثْلَ مَا صَنَعَ، ثُمَّ ذَهَبْتُ فَقُمْتُ إِلَى جَنْبِهِ، فَوَضَعَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى رَأْسِي، وَأَخَذَ بِأُذُنِي الْيُمْنَى يَفْتِلُهَا، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ أَوْتَرَ ثُمَّ اضْطَجَعَ حَتَّى جَاءَهُ الْمُؤَذِّنُ، فَقَامَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ، ثُمَّ خَرَجَ فَصَلَّى الصُّبْحَ.

٧٩- باب: سورة النِّسَاءِ

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَسْتَنْكِفُ يَسْتَكْبِرُ. قِوَامًا قِوَامُكُمْ مِنْ مَعَايِشِكُمْ. (لَهُنَّ سَبِيلًا) يَعْنِي الرَّجْمَ لِلثَّيِّبِ وَالْجَلْدَ لِلْبِكْرِ، وَقَالَ غَيْرُهُ (مَثْنَى وَثُلَاثَ) يَعْنِي اثْنَتَيْنِ وَثَلَاثًا وَأَرْبَعًا، وَلَا تُجَاوِزُ الْعَرَبُ رُبَاعَ.

سورة النِّسَاءِ

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَسْتَنْكِفُ يَسْتَكْبِرُ.

(لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ ۚ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا)

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د (يستنكف) تفسير په (يستكبر) سره كړې دې په دې صورت كښې به په آيت كريمه كښې (يستكبر) د (يستنكف) د پاره عطف تفسير وى ،د استنكاف اصل معنى (پيغور ګنړل او سپک ګنړلو باندې ، وريزې رانښكلو د پاره راځى

قوله: قِوَامًا قِوَامُكُمْ مِنْ مَعَايِشِكُمْ: (وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا) د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دوه قراءتونه دلته دى په يو قراءت كښې (قواما) دې ، دا ابن ابى حاتم نقل كړې دې[1] امام بخارى دلته هم دا روايت نقل كړې دې او بل قراءت (قياما) دې، دا

[1]) فتح البارى ٨/٢٣٧)-

امام طبری رحمه الله نقل کړي دي[1] د (قواما) تفسير امام بخاری رحمه الله کړي دي (قوامكم من معايشكم) يعنی هغه څيزونه چې د هغې په ذريعه د معيشت او ژوند قيام کيږی.

قوله: لَهُنَّ سَبِيلًا) يَعْنِي الرَّجْمَ لِلثَّيِّبِ وَالْجَلْدَ لِلْبِكْرِ: (وَالَّتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَآئِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّى يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللهُ لَهُنَّ سَبِيلًا)

په ابتداء د اسلام کښې د زناکارو ښځو د پاره د سزا په ډول د حبس فی البيوت حکم وو خو دا حکم بيا منسوخ شو او الله تعالى بله لاره بيان کړه چې ثيبه به رجم کولې شی او ثيبه به رجم کولې شی.

د مثنی و ثلاث و رباع تفسير:

قوله: مَثْنَى وَثُلَاثَ) يَعْنِي اثْنَتَيْنِ وَثَلَاثًا وَأَرْبَعًا، وَلَا تُجَاوِزُ الْعَرَبُ رُبَاعَ: د (غيره) ضمير حضرت ابن عباس رضی الله عنه طرف ته راجع کيږی اودا تفسير ابوعبيده په، مجاز القران کښې کړي دي (2) اشکال کيږی چه د (مَثْنٰى وَثُلٰثَ) په معنی کښې تکرار وو ،هغوی په تفسير کښې ددې تکرار ذکر نه دې کړې،ددې په جواب کښې خو يا دا وئيلې شی چه د شهرت په وجه هغوی د تکرار ذکر اونکړو اودا هم ممکن ده چې ددوی په نيز په دې معنی کښې تکرار نه وی اودريمه خبره داهم کيدې شی چې دلته تکرار مقصودنه دې ځکه ئې دلته ددې ذکر اونکړو[3] ددې نه پس امام بخاری فرمائيلې دی دا عدد د (رباع) پورې استعمالولې شی ددې نه وړاندې (خماس) (خمس) نه استعمالوی، خو ددې باره کښې د نحاتو اختلاف دې کوفيان وائی چې په دې د قياس دخل دې او د (رباع) نه وړاندې تر د (عشار، معشر) پورې استعماليدې شی، او بصريان وائی چې په دې کښې د قياس دخل نشته، د اهل عرب نه د (رباع) پورې منقول دې ددې وجې صرف ددې ځائې پورې به استعمالولې شی ددې نه وړاندې نه،[4] راجح قول د بصريانو دې او امام صاحب هم دا اختيار کړې دې،

په دې ټولو کښې دوه لغته دی (فعال) او (مفعل) وائی چې د (احاد، موحد، ثناء، مثنی، ثلاث مثلث)

ابواسحاق ثعلبی يو دريم روايت هم نقل کړې دې (فعل احدثنی ثلاث) د (عمر) او (زفر) [5] پشان ترکيب کښې دا غير منصرف دې ، عدل او وصف دوه سببونه په دې کښې موجود دی.

د ايت کريمه نه يو غلط استدلال او د هغې جواب: د قران کريم ددې ايت نه استدلال کوی، بعضې اهل ظواهرو او خوارجو وئيلې دی چې ددې ايت نه د نهه ښځو سره د نکاح کولو جواز

---

[1] حواله بالا_
[2] فتح الباری ۲۳۷/۸) وعمدة القاری ۱۶۲/۱۸)-
[3] عمدة القاری ۱۶۲/۱۸)-
[4] فتح الباری ۲۳۸/۸)وعندة القاری ۱۶۳/۱۸)-
[5] الجامع لاحکام القران ۵۵/۱۵)-

ثابتيږي څکه چې دې کښې (واو) د جمع د پاره دې نو دوه او درې پنځه او بيا پنځه او څلور ، نو نهه شوې، د خپلې دې بې وزنه خبرې تائيد هغوی ددې نه هم کړې دې چه رسول الله ﷺ هم نهه بيبيانې کړې وې.

بعضې اهل ظواهر ددې نه هم وړاندې تلې دی او وائی چې په آيت کريمه کښې د اتلس ښځو سره د نکاح جواز معلوميږي څکه چې د مثنى ،ثلاث، او رباع په معنى کښې تکرار دې نو دوه او دوه څلور، ،درې او درې شپږ، ،څلور او څلور اته، ،دغه شان څلور ، شپږ او اته اتلس شوې ،[1]

خو ددې خلقو دا استدلال په جهالت باندې مبنی دې د سنت او اجماع امت نه خلاف دې په صحابه ،تابعينو او تبع تابعينو کښې د چا نه هم د څلورو نه زيات ښځو سره نکاح ثابته نه ده، امام مالک په مؤطا کښې ، امام نسائي او دارقطنی په خپل خپل سنن کښې روايت نقل کړې دې چې غيلان بن اميه ثقفی چه اسلام قبول کړو نو د هغه سره لس ښځې وې نبی ﷺ هغوی ته اوفرمائيل (اختر منهن اربعا وفارق سائرهن)[2]

باقی پاتې شوه د نبی ﷺ نهه نکاحونه ، نو دا د نبی ﷺ په خصوصياتو کښې وه،[3]

بيا بله خبره دا ده چه قران کريم د نهه يا اتلس ښځو د نکاح اجازت ورکولو نو د (تسع) يا د (ثمان عشرة) لفظ به ئې استعمال کړې وو څکه چه په دې کښې اختصار دې او د اسلوب قران سره بيخی موافق وو خو قران دا لفظ استعمال کړې نه دې ددې نه ښکاره معلوميږي چې د قران مقصود هغه نه دې کوم چې دا جاهلان ګڼړي.

دې حضراتو (واو) د جمعې په معنی کښې اخستې دې خو (واو) د جمعې د پاره نه دې علامه قرطبی رحمه الله په خپل تفسير کښې ددې لاندې ليکلې دی چه دلته (واو) په ځائې دبدل کښې استعمال شوې دې اودآيت مطلب دې (انكحوا ثلاثا بدلا من مثنى ورباع بدلا من ثلاث) يعنی ددواوپه ځائې ددريوسره نکاح کولې شئ ددريوپه ځائې دڅلوروسره نکاح کولې شې.

اوحضرت زين العابدين رحمه الله فرمائيلی دی چې دلته (واو)داو په معنی کښې دې يعنی ياد دواو سره نکاح کوئ ياڅلوروسره.

بعضې اهل ظاهرواوخوارجو مثنى ،ثلاث اورباع معنی تکراراخستې اوداتلسوښځوپه جواز باندې کوم استدلال کړې دې هغه هم صحيح نه دې يوخوپه دې وجه لکه چې اووئيلې شوچې واودجمع دپاره نه دې ،دويم ددې دپاره چې داخطاب دتوزيع اوتقسيم په توګه دې اوددې خطاب مخاطبت هم ډيردی اوپه داسې صورت کښې قاعده داوی چې دتوزيع دخطاب نه پس کوم شميرراځی هغه هم موزعا مراد وی. قاضی ثناالله پانی پتی رحمه الله په تفسيرمظهری کښې دا قاعده دمثال په توګه داسې واضح کړې دې مثلا چې يوسړې يوې ډلې ته اووائی (هذا من

---

[1] الجامع لاحكام القران (۱۷/۵)-

[2] تفسير ابن كثير (۴۵۰/۵) والجامع لاحكام القران (۱۷/۵)-

[3] الجامع لاحكام القران (۱۷/۵) وتفسير ابن كثير (۴۵۱/۱)-

هذه الدراهم مثنی) نوددي مطلب به داوی چې هرسړي دې دوه دوه درهمه اوچت کړی نوددې به دا مطلب هیڅ کله نه وی چې هرسړي دې څلوردرهمه اوچت کړی (۱) مولانا عبدالحی لکهنوی رحمه الله د شرح وقایه په شرح اوحاشیه کښې په دې قاعده باندې ډیره تفصیلی خبره کړې ده. (۲)

باب: وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى

[۴۲۹۷] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامٌ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - أَنَّ رَجُلاً كَانَتْ لَهُ يَتِيمَةٌ فَنَكَحَهَا، وَكَانَ لَهَا عَذْقٌ، وَكَانَ يُمْسِكُهَا عَلَيْهِ، وَلَمْ يَكُنْ لَهَا مِنْ نَفْسِهِ شَيْءٌ فَنَزَلَتْ فِيهِ (وَإِنْ خِفْتُمْ أَنْ لاَ تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى) أَحْسِبُهُ قَالَ كَانَتْ شَرِيكَتَهُ فِي ذَلِكَ الْعَذْقِ وَفِي مَالِهِ.

[۴۲۹۸] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ كَيْسَانَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّهُ سَأَلَ عَائِشَةَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (وَإِنْ خِفْتُمْ أَنْ لاَ تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى). فَقَالَتْ يَا ابْنَ أُخْتِي، هَذِهِ الْيَتِيمَةُ تَكُونُ فِي حَجْرِ وَلِيِّهَا، تَشْرَكُهُ فِي مَالِهِ وَيُعْجِبُهُ مَالُهَا وَجَمَالُهَا، فَيُرِيدُ وَلِيُّهَا أَنْ يَتَزَوَّجَهَا، بِغَيْرِ أَنْ يُقْسِطَ فِي صَدَاقِهَا، فَيُعْطِيَهَا مِثْلَ مَا يُعْطِيهَا غَيْرُهُ، فَنُهُوا عَنْ أَنْ يَنْكِحُوهُنَّ، إِلاَّ أَنْ يُقْسِطُوا لَهُنَّ، وَيَبْلُغُوا لَهُنَّ أَعْلَى سُنَّتِهِنَّ فِي الصَّدَاقِ، فَأُمِرُوا أَنْ يَنْكِحُوا مَا طَابَ لَهُمْ مِنَ النِّسَاءِ سِوَاهُنَّ. قَالَ عُرْوَةُ قَالَتْ عَائِشَةُ وَإِنَّ النَّاسَ اسْتَفْتَوْا رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بَعْدَ هَذِهِ الآيَةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ (وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ) قَالَتْ عَائِشَةُ وَقَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى فِي آيَةٍ أُخْرَى (وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ) رَغْبَةُ أَحَدِكُمْ عَنْ يَتِيمَتِهِ حِينَ تَكُونُ قَلِيلَةَ الْمَالِ وَالْجَمَالِ قَالَتْ فَنُهُوا أَنْ يَنْكِحُوا عَنْ مَنْ رَغِبُوا فِي مَالِهِ وَجَمَالِهِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ، إِلاَّ بِالْقِسْطِ، مِنْ أَجْلِ رَغْبَتِهِمْ عَنْهُنَّ إِذَا كُنَّ قَلِيلاَتِ الْمَالِ وَالْجَمَالِ. [ر: ۲۳۶۲]

بعضې رافضیان وائی چې (وَإِنْ خِفْتُمْ) شرط دې او (فَانْكِحُوا) جزاء ده اودشرط اوجزاء په مینځ کښې څه ربط نشته .دقرآن دریمه حصه ددې شرط اوجزاء په مینځ کښې غائبه کړې شوې ده، ددې وجې په عبارت کښې ربط نشته حالانکه چې داضروری دې .

دلته دباب په دواړوروایاتو کښې ددې آیت سبب نزول بیان شوې دې او په دې سره په شرط اوجزاء کښې ربط اودآیت کریمه مطلب په پوهه کښې راځی .

اولنې روایت دحضرت عائشې رضی الله عنها دې فرمائی چې دیو کس سره یتیمه جینۍ وه ،ددغه جینۍ

---

(۱) اوګورئی تفسیر مظهری ج۲ص۷)

(۲) السعایة فی کشف مافی شرح الوقایة (ج۱ص۷۱وغایة

یو باغ وو. دغه کس چې د دغه جینۍ ولي وو دغه جینۍ سره صرف د دغه باغ په وجه واده او کړو حال دا چې په زړه کښې ئې دهغې سره څه محبت او تعلق نه وو نو د دې په باره کښې دا آیت نازل شو ﴿وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا﴾ د آیت مطلب دا دې چې په داسې صورت کښې چې ستاسو د زړه نه تعلق نه وی او د یتیمې جینۍ سره محبت نه وی او تاسو ته ویره وی چې دهغوی به باره کښې به تاسو انصاف او نکړئ نو د نورو حلالو ښځو سره نکاح کوئ کومې چې ستاسو خوښې وی.

قوله: احسبه قال كانت شريكته في ذلك العذق وفي ماله: هشام وائی چې زما خیال دې چې حضرت عروه رضی الله عنه وئیلی دی چې په باغ کښې او د دغه کس (ولي) سره په مال کښې دا یتیمه جینۍ شریکه وه. د (احسبه) قائل دابن جریج شاګرد هشام بن یوسف دې او د (قال) ضمیر حضرت عروه رضی الله عنه طرف ته راجع دې علامه عینی رحمه الله فرمائیلی دی چې د (احسبه) قائل هشام بن عروه هم کیدې شی[1]. او د قال ضمیر د غه شان حضرت عروه رضی الله عنه طرف ته راجع دې.

(عَذق): دعین په فتحې سره، دکهجورې ونه جمع ئې (اعذاق) راځې او (عِذق) دعین په کسرې سره دانګورو غونچې او دکهجورو غوشې ته وائی[2]

دویم روایت هم دحضرت عائشې رضی الله عنها نه مروی دې حضرت عروه ددوی نه دقرآن پاك ددې ذکرشوی آیت په باره کښې نازل شوې دې کومه چې دخپل ولی په پرورش کښې وی او هغه ورسره په مال کښې نازل شوې دې کومه چې دخپل ولی په پرورش کښې وی او هغه ورسره په مال کښې شریك وی. دولی ددغه ښځې مال او جمال خوښ وی خوولی په مهر کښې دانصاف نه بغیر دهغې سره نکاح کول غواړی نو داسې کسان ددې یتیمانو جینکو سره دنکاح کولو نه منع کړې شول. البته که انصاف کولې شی او پوره مهرور کولې شې نو بیا اجازت دې.

حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چې ددې آیت دنازلیدو نه پس خلقو د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه تپوس نه شروع کړل نو الله تعالی بل آیت نازل کړل ﴿وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ ۖ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَىٰ بِالْقِسْطِ﴾ (النساء ۱۲۷)

حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چې په بل آیت کښې ﴿وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ﴾ مراد دا دې چې کله دیتیمې جینۍ سره مال او جمال کم وی نو په داسې صورت کښې تاسو دهغوی سره دنکاح کولو نه اعراض کوئ او که دغه جینکۍ د زیات مال او زیات جمال خاوندانې وی نو دهغوی سره نکاح په دې صورت کښې کولې شئ چې تاسو ورسره انصاف کولې شئ. دا حکم ددې د پاره دې چې د مال او جمال د نشتوالی په صورت کښې خلق ددوی سره نکاح کولو نه اعراض کوی.

په دې دویم روایت کښې دی ﴿قَالَتْ عَائِشَةُ وَقَوْلُ اللَّهِ فِي الْآيَةِ الْأُخْرَى وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ﴾ آیت

---

[1] عمدة القاری (ج ۱۸ ص ۱۶۳) _

[2] عمدة القاری (ج ۱۸ ص ۱۶۳) _

یعنی جمله هم په ﴿وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَآءِ﴾ آیت کښې دې په بل آیت کښې نه دې نوبیائې دې ته ﴿فی ایة اخری﴾ ولې اووئیل ؟

ددې جواب دادې چې ﴿وَتَرْغَبُوْنَ﴾ ته ئې د﴿فی آیة اخری﴾ په اعتبارسره بل آیت کښې نه دې وئیلې بلکه د﴿وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوْا﴾ په اعتبارسره ورته وئیلی شوی دی.

دامام بخاری په روایت کښې سقوط شوې دې .ددې وجې دااشکال کیږی چې امام مسلم دارروایت نقل کړې دې په هغې باندې دااشکال نه راځي دهغې الفاظ دادی ﴿قالت عائشة: والذی ذکرالله :انه یتلی علیکم فی الکتاب ....الایة الاولی التی قال الله فیها:﴿وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوْا فِی الْيَتٰمٰى فَانْكِحُوْا مَا طَابَ لَكُمْ مِّنَ النِّسَآءِ﴾ قالت : وقول الله عزوجل فی الایة الاخرة ،﴿وَتَرْغَبُوْنَ اَنْ تَنْكِحُوْهُنَّ﴾[1]

په ``فانكحوا ما طاب لكم من النساء،، کښې د ﴿ما﴾ د استعمال توجیهات: په ﴿فَانْكِحُوْا مَا طَابَ لَكُمْ مِّنَ النِّسَآءِ﴾ کښې ﴿ما﴾ استعمال شوې دې داعام طوردغیرذوی العقول دپاره راځی اوښځې ذوی العقول دی .ددې مختلف جوابونه ورکړې شوی دی .

① علامه قرطبی رحمه الله فرمائی چې ﴿ما﴾ او﴿من﴾ دواړه دیوبل په معنی کښې استعمال شوی دی په ﴿وَالسَّمَآءِ وَمَا بَنٰهَا﴾ کښې ﴿ما﴾ د﴿من﴾ په معنی کښې دې .یوبل ځائې دې ﴿فَمِنْهُمْ مَّنْ يَّمْشِيْ عَلٰى بَطْنِهٖ﴾ په دې آیت کښې﴿من﴾د﴿ما﴾ په معنی کښې استعمال شوې دې [2]

② بعضې حضراتووئیلی دی چې دعقل دنقصان په وجه ئې ښځوته دغیرذوی العقول درجه ورکړې دد اود﴿ما﴾ ئې استعمال کړې ده.[3]

③ یوجواب داهم ورکړې شوې دې چې د﴿ما﴾ نه دلته عقدنکاح مراد ده.﴿ای فانکحوانکاحا طیبا﴾[4] اولنې جواب راجح معلومیږی .

٨١- باب : وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ ۚ وَمَنْ كَانَ فَقِيْرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوْفِ ۚ فَاِذَا دَفَعْتُمْ اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ فَاَشْهِدُوْا عَلَيْهِمْ ۚ وَكَفٰى بِاللّٰهِ حَسِيْبًا

وبدارمبادرة اعتدنا[س ١٨] اعددنا افعلنا من العتاد

[٤٢٩٩] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ-

---

[1]) صحیح مسلم (ج٢ ص٤٢٠) کتاب التفسیر) .

[2]) الجامع لاحکام القرآن للقرطبی (ج٥ ص١٢) ومعالم السنن (ج١ص٣٩١)_

[3]) تفسیرالکبیر(ج٩ص١٧٢)_

[4]) الجامع لاحکام القرآن(ج٥ص١٣)

رضي الله عنها - فِي قَوْلِهِ تَعَالَى (وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ) أَنَّهَا نَزَلَتْ فِي مَالِ الْيَتِيمِ إِذَا كَانَ فَقِيرًا، أَنَّهُ يَأْكُلُ مِنْهُ مَكَانَ قِيَامِهِ عَلَيْهِ، بِمَعْرُوفٍ. [ر ۲۰۹۸]

قوله: وَبِدَارًا: مبادرة : په آيت كښې دى (وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا) يعنى ددې يتيمانوپه مالونوكښې مه تاسواسراف كوئ اومه ئى په دې ويرې زرزر خورئ چې دوى به لوئ شى نوبيابه دوى ته حواله كول وى (بدار) دباب مفاعله مصدر دې.

قوله: اعتدنا: اعددنا افعلنا من العتاد: په آيت كښې دى (أُولَٰئِكَ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا) فرمائى چې (اعتدنا) او(اعتدنا) ددواړويوه معنى ده (اعتدنا) دعتيد نه ماخوذدې چې معنى ئې ده (الشئ المعد) هغه څيزكوم چې تيارشوې وى او(اعودنا) دباب افعال نه دې اوددې ماده (عتاد) ده.

د يتيم دمال حكم : ديتيم ولى كه مالداروى نودهٔ ته ديتيم دمال نه دڅه خوړلو اجازت نشته اوكه ديتيم ولى فقيروى نوهغه اخستې شى كه نه ؟ په دې كښې مختلف اقوال دى.

① دجمهوروقول دادې كه ولى ديتيم محتاج اوفقيروى نوهغه دضرورت په اندازه ديتيم د مال نه اخستې شى دحضرت حسن بصرى، عطاء ابن ابى رباح اومكحول رحمهم الله دامذهب دې[1] داحنافونه مختلف اقوال منقول دى . ددوى په نيزهم يوقول دادې[2]

ددې حضراتو دليل خودا ايت دې (وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ) يعنى كه ولى ديتيم محتاج اوفقيروى نوهغه ديتيم دمال نه دضرورت مطابق اخستې شى.

دويم دعمروبن شعيب په طريق سره امام ابوداود، امام نسائى اوابن ماجه روايت نقل كړې دې چې يوسړې دنبى كريم ﷺ په خدمت كښې حاضرشواووې وئيل زهٔ فقيريم ديتيم مال ماسره دې .زهٔ ددې نه خوراك كولې شم ؟ نونبى كريم ﷺ ورته اوفرمائيل (كل مال يتيمك غيرمسرف ولا مبادرولا متاثل)[3]

② دويم قول دا دې چې ولى ديتيم دمال نه په اندزاه دضرورت دقرض په ډول اخستې شى خودمالداريدونه پس به هغه مال واپس كوى .داقول دحضرت عمر رضي الله عنه ابن عباس رضي الله عنهما ابن جبير رضي الله عنه اوشعبى رضي الله عنه نه منقول دې[4] اوعلامه طحاوى رحمه الله دامام ابوحنيفه هم دامسلك نقل كړې دې[5]

---

[1] احكام القران للجصاص (ج ٢٦٤) باب اكل ولى اليتيم من ماله) ـ

[2] اوګورئ تفسير مظهرى (ج ٤ص١٧)

[3] تفسيرمظهرى (ج: ٤ ص:١٧) وقال ابن الاثير فى النهاية :ج١ص٢٣) غيرمتاثل :غيرجامع يقال مال مؤثل اى مجموع .ذواصل واثلة الشئ :اصله)ـ

[4] احكام القران للجصاص (ج٢ص ٦٤) ـ

[5] احكام القران للجصاص (ج٢ص ٦٤) ـ

③ دريم قول دا دې چې مطلقاولی دیتیم دمال نه نشی اخستې .نه دقرض په ډول اونه بغير دقرض،ابوبکرجصاص په احکام القران کښې داحنافوهم دامذهب نقل کړې دې[1]علامه ظفراحمدعثمانی په احکام القران ج۲ص ۱۳۰ کښې هم داداحنافومسلك گرځولې دې.

په دې صورت کښې سوال کیږی چې بیاد(وَمَنْ كَانَ فَقِيْرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوْفِ) څه مطلب شو نوپه دې کښې دوه اقوال دی.

مجاهدفرمائی چې داایت منسوخ شوې دې ددې دپاره ناسخ دسورة نساء دويم ایت دې (يَاۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَاْكُلُوْۤا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّاۤ اَنْ تَكُوْنَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ)

دويم قول دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما دې اوابوبکرجصاص په احکام القران کښې هم دا تفسير اختيار کړې دې .دوی فرمائی چې(وَمَنْ كَانَ فَقِيْرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوْفِ) کښې دیتیم دمال خوړلو اجازت نه دې ورکړې شوې بلکه دخپل مال ټیك اوپه معتدله طریقه داستعمالولوتعلیم ورکړې شوې دې دایت کریمه مطلب دادې که دیتیم ولی فقیروی نوولی دې خپل مال په ښه طریقه سره په استعمال کښې رواولی چې دیتیم مال ته دده حاجت پاتې نشی ([2])

باب: وَاِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ اُولُوا الْقُرْبٰى وَالْيَتٰمٰى وَالْمَسٰكِيْنُ

[۴۳۰۰] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حُمَيْدٍ أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ اللّٰهِ الأَشْجَعِيُّ عَنْ سُفْيَانَ عَنِ الشَّيْبَانِيِّ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضى الله عنهما- (وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُو الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينُ) قَالَ هِيَ مُحْكَمَةٌ وَلَيْسَتْ بِمَنْسُوخَةٍ. تَابَعَهُ سَعِيدٌ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ.

دتقسیم ترکات په وخت کښې چې رشته داران اومسکینان راشی نودوی ته دڅه ورکول حکم ورکړې شوې دې په دې کښې اختلاف دې چې داایت محکم دې کنه چې دترکاتوتقیسم وی نواصلي دحصوخاوندان خوهم هغه دی کوم چې شرعی حیثیت سره وارثان جوړیږی خوکه هلته څه نور رشته داران اویتیمان موجودوی نوهغوی ته هم څه حصه ورکول پکاردی۔

سعیدبن المسیب ،قاسم بن محمد ،عکرمه اوائمه اربعه فرمائی چې داآیت دمیراث په ایت باندې منسوخ شوې دې([3])دایت حکم که په ندب یاپه استحباب باندې محمول کړې شی نوپه دې کښې چې کوم بالغ دی هغوی به دخپلوحصونه اوکه ټول بالغان وی نوټول به په خپله خوښۍ سره دترکې نه څه ورکړی نودمنسوخ منلوضرورت به نه پیداکیږی.

۸۳- باب: قوله: يُوْصِيْكُمُ اللّٰهُ فِيْۤ اَوْلَادِكُمْ

[۴۳۰۱] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا هِشَامٌ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ

---

[1]) احكام القران للجصاص (ج۲ص۲۵) _

[2]) احكام القران للجصاص (ج۵ص۴۲) _

[3]) فتح البارى (ج:۸صک۲۴۲) _

مُنْکَدِرٍ عَنْ جَابِرٍ -رضی الله عنه- قَالَ عَادَنِي النَّبِي -صلی الله علیه وسلم- وَأَبُوبَكْرٍ فِي بَنِي سَلِمَةَ مَاشِيَيْنِ فَوَجَدَنِي النَّبِي -صلی الله علیه وسلم- لاَ أَعْقِلُ، فَدَعَا بِمَاءٍ فَتَوَضَّأَ مِنْهُ، ثُمَّ رَشَّ عَلَيَّ، فَأَفَقْتُ فَقُلْتُ مَا تَأْمُرُنِي أَنْ أَصْنَعَ فِي مَالِي يَا رَسُولَ اللَّهِ فَنَزَلَتْ (يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلاَدِكُمْ).

دایت د نزول متعلق د روایاتو تعارض او دهغې حل: دا روایت امام مسلم رحمه الله هم نقل کړې دې [۱] په دې کښې دی چې د (یُوصِیکُمُ اللهُ فِیٓ اَوْلَادِکُمْ) نزول د حضرت جابر رضی الله عنه په قصه کښې شوې دې حافظ شرف الدین دمیاطی رحمه الله فرمائیلی دی چې داوهم دې خکه چې دشعبه اوسفیان ثوری په روایت کښې دی چې دحضرت جابر رضی الله عنه په قصه کښې آیت (یَسْتَفْتُونَکَ قُلِ اللهُ یُفْتِیکُمْ فِی الْکَلٰلَةِ) نازل شوې دې دمیراث ایت دحضرت جابر رضی الله عنه په قصه کښې نازل شوې دې. کله چه حضرت سعدبن ربیع په جنګ احد کښې شهیدشونودهغوی بی بی دنبی ﷺ په خدمت کښې حاضره شوه اوعرض ئې اوکړو یارسول الله ﷺ دسعدبن ربیع روغواړئ چې په ټول مال باندې قبضه اوکړې که هغه په ټول مال باندې قبضه اوکړه نوددې لونړوودونه به دمال نه بغیر ګران شی. په دې باندې آیت (یُوصِیکُمُ اللهُ) نازل شوامام ابوداؤد اوامام ترمذی رحمه الله داروایت نقل کړې دې [۲] ددې وجې حافظ دمیاطیی دمیراث دایت سره دحضرت جابر رضی الله عنه قصه بیانول وهم ګرځولې دې.

خوحافظ ابن حجر رحمه الله دحافظ دمیاطی دې روایت ته وهم وئیل غلط ګرځولی دی دوی فرمائی چې ابن جریج په دې روایت کښې منفردنه دې بلکه ترمذی اوحاکم دعروبن ابی قیس نه ددې متابعت نقل کړې دې اواسماعیلی دعبدبن حمیدنه اوترمذی دسفیان بن عینه نه هم ددې په مفهوم روایت نقل کړې دې [۳] وړاندې پخپله امام بخاری په کتاب الفرائض کښې په دې آیت باندې باب قائم کړې دې اودسفیان بن عینه په طریق سره ئې روایت نقل کړې دې چې دمیراث آیت دحضرت جابرپه قصه کښې نازل شوې وو. [۴]

بهرحال دواړوطرفوته روایت شته دامام بخاری رحمه الله په تائید کښې هم روایت شته اودحافظ د میاطیی په تائید کښې هم روایت شته په روایاتو کښې تطبیق داسې کیدې شی چې دحضرت جابر رضی الله عنه په قصه کښې دمیراث ایت نازلیدو مطلب دادې چې ددې آیت په اخرې کښې (وَاِنْ کَانَ رَجُلٌ یُّوْرَثُ کَلٰلَةً) راغلی دی. ددې حصې تعلق دحضرت سعدبن الربیع دجینکوباره کښې نازل شوې وه [۵]

---

[۱] صبح مسلم مع تکمة فتح الملهم (ج۲ص۲۳) رقم الدحیث (۲۴و۴۰) کتاب الفرائض باب میراث الکلالة)
[۲] تفسیر ابن کثیر (ج۱ص۴۵۷) ـ
[۳] فتح الباری (ج۸ص۴۴۴))ـ
[۴] فتح الباری (ج۸ص۲۴۳)ـ
[۵] فتح الباری (ج۱۲ص۴) کتاب الفرائض باب قول الله تعالی (یوصیکم الله)

باب: قوله: وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ

[۴۳۰۲] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ وَرْقَاءَ عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضي الله عنهما- قَالَ كَانَ الْمَالُ لِلْوَلَدِ، وَكَانَتِ الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ، فَنَسَخَ اللَّهُ مِنْ ذَلِكَ مَا أَحَبَّ، فَجَعَلَ لِلذَّكَرِ مِثْلَ حَظِّ الأُنْثَيَيْنِ، وَجَعَلَ لِلأَبَوَيْنِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسَ وَالثُّلُثَ، وَجَعَلَ لِلْمَرْأَةِ الثُّمُنَ وَالرُّبُعَ، وَلِلزَّوْجِ الشَّطْرَ وَالرُّبُعَ

داحدیث هم په دې سندسره په کتاب الوصایا کښې تیرشوې دې (۱) اوهم په دې سند سره په کتاب الفرائض کښې راځي. (۲)

باب: لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ [۱۹] الاية

وَيُذْكَرُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (لَا تَعْضُلُوهُنَّ) لَا تَقْهَرُوهُنَّ (حُوبًا) إِثْمًا. (تَعُولُوا) تَمِيلُوا. (نِحْلَةً) النِّحْلَةُ الْمَهْرُ

[۴۳۰۳] (۳) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا الشَّيْبَانِيُّ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ. قَالَ الشَّيْبَانِيُّ وَذَكَرَهُ أَبُو الْحَسَنِ السُّوَائِيُّ وَلَا أَظُنُّهُ ذَكَرَهُ إِلَّا عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ) قَالَ كَانُوا إِذَا مَاتَ الرَّجُلُ كَانَ أَوْلِيَاؤُهُ أَحَقَّ بِامْرَأَتِهِ، إِنْ شَاءَ بَعْضُهُمْ تَزَوَّجَهَا، وَإِنْ شَاءُوا زَوَّجُوهَا، وَإِنْ شَاءُوا لَمْ يُزَوِّجُوهَا، فَهُمْ أَحَقُّ بِهَا مِنْ أَهْلِهَا، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ فِي ذَلِكَ.

دښځوسره دا ظلم په دوه قسمه وو یوخوداچې دښځې درضانه بغیربه ئې خپل خان ته وادۀ کوله دویمه داکه ددوی به دارائې وه چې ددې چرته هم وادۀ اونشی اوهغه به ئې ساتله اودچاسره به ئې ددې وادۀ نه کولو. اسلام داجبراوزیاتې ختم کړو.

په سند کښې دعکرمه شاګرد شیبانی دوه سندونه بیان کړی دی یو د(عکرمه عن ابن عباس) نه دشك نه بغیر اوبل د(ابوالحسن اسوائی عن عباس) نه په شك سره.

---

(۱) صحیح ابخاری کتاب الوصایا باب لاوصیة لوارث (ج۱ص۳۸۳)_

(۲) صحیح البخاری مع فتح الباری کتاب الفرائض باب میراث الزوج مع الولد وغیره (ج۲۱ص۲۳) رقم الحدیث (۶۷۳۹)_

(۳) اخرجه البخاری فی کتاب التفسیرباب لایحل لکم ان ترثواالنساء کرهارقمالحدیث(۳۰۳) وایضا فی کتاب الاکراه باب من الاکراه رقم الحدیث (۴۵۴۹واخرجه ابوداودفی کتاب النکاح باب قوله تعالی لایحل لکم ان ترثواالنساء کرها رقم الحدیث(۲۰۸۹)

باب: قوله: وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ ۚ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا

وَقَالَ مَعْمَرٌ: مَوَالِيَ) أَوْلِيَاءُ وَرَثَةٌ) (عَاقَدَتْ) هُوَ مَوْلَى الْيَمِينِ، وَهُوَ الْحَلِيفُ، وَالْمَوْلَى أَيْضًا ابْنُ الْعَمِّ. وَالْمَوْلَى الْمُنْعِمُ الْمُعْتِقُ. وَالْمَوْلَى الْمُعْتَقُ. وَالْمَوْلَى الْمَلِيكُ. وَالْمَوْلَى مَوْلًى فِي الدِّينِ.

[۴۳۰۴] حَدَّثَنِي الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ إِدْرِيسَ عَنْ طَلْحَةَ بْنِ مُصَرِّفٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضي الله عنهما- (وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ) قَالَ وَرَثَةً. (وَالَّذِينَ عَاقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ) كَانَ الْمُهَاجِرُونَ لَمَّا قَدِمُوا الْمَدِينَةَ يَرِثُ الْمُهَاجِرُ الْأَنْصَارِيَّ دُونَ ذَوِي رَحِمِهِ لِلْأُخُوَّةِ الَّتِي آخَى النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- بَيْنَهُمْ فَلَمَّا نَزَلَتْ (وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ) نُسِخَتْ، ثُمَّ قَالَ (وَالَّذِينَ عَاقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ) مِنَ النَّصْرِ، وَالرِّفَادَةِ وَالنَّصِيحَةِ، وَقَدْ ذَهَبَ الْمِيرَاثُ وَيُوصِي لَهُ. سَمِعَ أَبُو أُسَامَةَ إِدْرِيسَ، وَسَمِعَ إِدْرِيسُ طَلْحَةَ.

قوله: سَمِعَ أَبُو أُسَامَةَ إِدْرِيسَ، وَسَمِعَ إِدْرِيسُ طَلْحَةَ: دا روايت هم په دې سند او متن سره په كتاب الكفاله كښې تيرشوې دې (۱) حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائى چې ايت كريمه (وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ) ناسخ دې او په دې كښې د ، مِوالى . نه وارثان مراد دى او آيت (وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ) منسوخ دې . بيائې ددې وضاحت كړې دې چې كله مهاجرين مدينې منورې ته راغلل نو نبى ﷺ د مهاجرينو او انصارو په مينځ كښې مواخات اورور ولى قائمه كړې وه . ددې اثر دا اوشوچې كله به يو انصارى وفات شونو دهغه وارث به مهاجروا ورشته دار به نه وو . روسته په آيت كښې (وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ) نازل شو نو فيصله اوشوه چې اوس به مهاجر وارث نه وى بلكه خپلوان به وارثان وى .

خو صرف د ميراث حكم منسوخ شو باقى دحليف سره عهد او پيمان ، نصرت كول ، معاونت وغيره نه دى منسوخ شوى . نن هم كه څوك دچاسره دمواخاة امداد او خيرخواهئ معاهده اوكړى نو دا صحيح ده . خو ميراث ختم شوې دې البته په دريمه حصه مال كښې وصيت كيدې شى . دروايت په آخر كښې د (عاقدت ايمانكم من النصر والرفادة والنصية وقد ذهب الميراث ويوصى له) نه مراد هم دا دې . سَمِعَ أَبُو أُسَامَةَ إِدْرِيسَ، وَسَمِعَ إِدْرِيسُ طَلْحَةَ

په دې پورته سند كښې عنعنه وه دلته امام بخارى د تحديث صراحت اوكړو .

باب: (إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ) يَعْنِي زِنَةَ ذَرَّةٍ

يَعْنِي زِنَةَ ذَرَّةٍ.

---

(۱) صحيح البخارى ، كتاب الكفالة باب قول الله : والذين عقدت ايمانكم .. (ج۱ ص ۳۰۴)

[۴۳۰۵] [1] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ حَدَّثَنَا أَبُو عُمَرَ حَفْصُ بْنُ مَيْسَرَةَ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ -رضى الله عنه- أَنَّ أُنَاسًا فِي زَمَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَلْ نَرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «نَعَمْ، هَلْ تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَةِ الشَّمْسِ بِالظَّهِيرَةِ، ضَوْءٌ لَيْسَ فِيهَا سَحَابٌ». قَالُوا لاَ. قَالَ «وَهَلْ تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، ضَوْءٌ لَيْسَ فِيهَا سَحَابٌ». قَالُوا لاَ. قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «مَا تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، إِلاَّ كَمَا تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَةِ أَحَدِهِمَا، إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ تَتْبَعُ كُلُّ أُمَّةٍ مَا كَانَتْ تَعْبُدُ. فَلاَ يَبْقَى مَنْ كَانَ يَعْبُدُ غَيْرَ اللَّهِ مِنَ الأَصْنَامِ وَالأَنْصَابِ إِلاَّ يَتَسَاقَطُونَ فِي النَّارِ، حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ إِلاَّ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ، بَرٌّ أَوْ فَاجِرٌ وَغُبَّرَاتُ أَهْلِ الْكِتَابِ، فَيُدْعَى الْيَهُودُ فَيُقَالُ لَهُمْ مَنْ كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ قَالُوا كُنَّا نَعْبُدُ عُزَيْرَ ابْنَ اللَّهِ. فَيُقَالُ لَهُمْ كَذَبْتُمْ، مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ صَاحِبَةٍ وَلاَ وَلَدٍ، فَمَاذَا تَبْغُونَ فَقَالُوا عَطِشْنَا رَبَّنَا فَاسْقِنَا. فَيُشَارُ أَلاَ تَرِدُونَ، فَيُحْشَرُونَ إِلَى النَّارِ كَأَنَّهَا سَرَابٌ، يَحْطِمُ بَعْضُهَا بَعْضًا فَيَتَسَاقَطُونَ فِي النَّارِ، ثُمَّ يُدْعَى النَّصَارَى، فَيُقَالُ لَهُمْ مَنْ كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ قَالُوا كُنَّا نَعْبُدُ الْمَسِيحَ ابْنَ اللَّهِ. فَيُقَالُ لَهُمْ كَذَبْتُمْ، مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ صَاحِبَةٍ وَلاَ وَلَدٍ. فَيُقَالُ لَهُمْ مَاذَا تَبْغُونَ فَكَذَلِكَ مِثْلَ الأَوَّلِ، حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ إِلاَّ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ مِنْ بَرٍّ أَوْ فَاجِرٍ، أَتَاهُمْ رَبُّ الْعَالَمِينَ فِي أَدْنَى صُورَةٍ مِنَ الَّتِي رَأَوْهُ فِيهَا، فَيُقَالُ مَاذَا تَنْتَظِرُونَ تَتْبَعُ كُلُّ أُمَّةٍ مَا كَانَتْ تَعْبُدُ. قَالُوا فَارَقْنَا النَّاسَ فِي الدُّنْيَا عَلَى أَفْقَرِ مَا كُنَّا إِلَيْهِمْ، وَلَمْ نُصَاحِبْهُمْ، وَنَحْنُ نَنْتَظِرُ رَبَّنَا الَّذِي كُنَّا نَعْبُدُ. فَيَقُولُ أَنَا رَبُّكُمْ، فَيَقُولُونَ لاَ نُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا. مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلاَثًا

امام بخاری رحمه الله دا روایت دلته ذکر کړې دې خو د ترجمة الباب د آیت سره په ظاهره څه مطابقت په پوهه کښې نه راځي ځکه چې په روایت کښې د ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ﴾ د مفهوم څه خبره نشته .ددې جواب دادې چې امام بخاری رحمه الله دا حدیث دلته مختصر ذکر کړې دې وړاندې په کتاب التوحید کښې دا حدیث په تفصیل سره مذکور دې هلته د دې حدیث په آخر کښې دي (اذهبوا فمن وجدتم فى قلبه مثقال ذرة من ايمان فاخرجوه، فيخرجون من عرفوا، وقال ابوسعيد: فان لم تصدقونى فاقرءوا ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ ......﴾) [2]

---

[1] اخرجه البخارى فى كتاب التفسير باب ان الله لا يظلم مثقال ذرة رقم ۳۰۵ وايضا فى كتاب التفسير باب يوم يكشف عن ساق رقم الحديث ۴۶۳۵] وايضا فى كتاب التوحيد باب وجوه يومئذ ناضرة الى ربها ناظرة رقم الحديث ۷۰۰۱ واخرجه مسلم فى كتاب الايمان باب معرفة طريق روية رقم الحديث ۱۸۳_

[2] صحيح البخارى كتاب التوحيد باب قول الله (وجوه يومئذ ناضرة الى ربها ناظرة (ج۲ص۱۱۰۵)_

دکتاب التوحید دا روایت د ترجمة الباب سره مطابقت لري او د امام بخاري رحمه الله داعادت دې چې دوی اجلی ته په اخفی باندې ترجیح ورکوی ایماء او شاره زیاته استعمالوی. ددې وجې نې دکتاب التوحید روایت د ترجمة الباب مناسبت ته اشاره کړې ده.

محمد بن عبد العزیز: په دې حدیث کښې دامام بخاري رحمه الله شیخ محمد بن عبد العزیز، دې دې په ابن الواسطی سره مشهوردې او دده کنیت ،، ابوعبدالله الرملی دې امام ابوزعه ددوی متعلق فرمائیلي دی (لیس بقوی) [1] ابوحاتم فرمائی (هو الی الضعف ماهو) [2] خوعجلی ددوی توثیق کړې دې [3]

یعقوب بن سفیان فرمائی (کاناحافظا) [4] او ابن حبان په کتاب الثقات کښې ددوی ذکر کړې دې [5] امام ترمذی او امام نسائي هم ددوی نه روایت اخستی دی [6] امام بخاري رحمه الله ددوی نه دوه حدیثونه نقل کړی دی. یو حدیث باب او بل حدیث ئې په کتاب الاعتصام کښې ددوی نه نقل کړې دې [7] دامام په نیز دې ثقه او معتبر دې.

قوله: غبرات اهل الکتاب: (غبرات اهل الکتاب) د (غبر) جمع ده او (غبر) د (غابر) جمع ده معنی ده باقی [8] (غبرات اهل الکتاب) یعنی داهل کتابو باقی خلق.

قوله: قَالُوا فَارَقْنَا النَّاسَ فِي الدُّنْيَا عَلَى أَفْقَرِ مَا كُنَّا إِلَيْهِمْ، وَلَمْ نُصَاحِبْهُمْ، وَنَحْنُ نَنْتَظِرُ رَبَّنَا الَّذِي كُنَّا نَعْبُدُ. فَيَقُولُ أَنَا رَبُّكُمْ، فَيَقُولُونَ لَا نُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا. مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا: یعنی دمشرکانو جهنم ته دتلونه پس به الله جل شانه مسلمانانو ته توجه شی او دوی ته به اوفرمائی چه تاسو د کومې خبرې منتظر ئې ؟ هغوی به په جواب کښې اووائی چې کله مونږ په دنیا کښې وودې مشرکانو ته ډیر محتاج وونو په هغه وخت کښې مونږ دوی نه جدا وواو ددوی صحبت مونه ووا ختیار کړې (نونن به مونږ ددې خلقو صحبت څنګه اختیار کړو) نن خو مونږ دخپل رب منتظر یو دچاچې به مونږ عبادت کولو نو حق تعالی شانه به اوفرمائی زهٔ ستاسو رب یم په دغه وخت کښې به دالله تعالی دتجلی رعب داسې وی چې هغه به نشی پیژندې او ددې په جواب کښې به اووائی مونږ دالله سره څوك نه شریکو واو چې کله ورته دالله

[1] الجرح ولتعدیل (۸ الترجمة (۲۹) وتهذیب الکمال (ج ۲۶ص ۱۲ الترجمة (۵۴۱۹) _
[2] تهذیب الکمال (ج۲۶ص۱۲)
[3] عمدة القاری (ج۱۸ص۱۷۲)
[4] المعرفة والتاریخ (ج۲ص۴۳۷)
[5] کتاب الثقات(ج۹ص۸۱) _
[6] تهذیب الکمال (ج۲۶ص۱۳)
[7] عمدة القاری (ج۱۸ص۱۷۲)
[8] عمدة لقاری (۱۸ص۱۷۲)_

تعالی معرفت حاصل شی نوالله تعالی به اوفرمائی زۀ ستاسورب یم نواوبه وائی (انت ربنا) ته زمونږ رب ئی.

باب: فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَّجِئْنَا بِكَ عَلَى هَٰؤُلَاءِ شَهِيدًا ۞

الْمُخْتَالُ وَالْخَتَالُ وَاحِدٌ، (نَطْمِسَ) نُسَوِّيَهَا حَتَّى تَعُودَ كَأَقْفَائِهِمْ. طَمَسَ الْكِتَابَ مَحَاهُ (سَعِيرًا) وُقُودًا.

حدیث[۴۳۰۶] حَدَّثَنَا صَدَقَةُ أَخْبَرَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَبِيدَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ يَحْيَى بَعْضُ الْحَدِيثِ عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ قَالَ قَالَ لِي النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «اقْرَأْ عَلَيَّ». قُلْتُ آقْرَأُ عَلَيْكَ وَعَلَيْكَ أُنْزِلَ قَالَ «فَإِنِّي أُحِبُّ أَنْ أَسْمَعَهُ مِنْ غَيْرِي». فَقَرَأْتُ عَلَيْهِ سُورَةَ النِّسَاءِ حَتَّى بَلَغْتُ (فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا) قَالَ «أَمْسِكْ». فَإِذَا عَيْنَاهُ تَذْرِفَانِ.

قوله: المختال والختال واحد: دسورة نساء په ایت کښې دی (إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا) بیشکه الله تعالی نه خوښوی تکبرکونکی .اوکنجوسی کونکی. امام بخاری رحمه الله مختال اوختال ته یووئیلی دی حال داچې (ختال) دختل نه دې چې معنی ئې دهوکه ورکونکې ده او(مختال) دخیلاء نه دې چې معنی ئې متکبرراځی ددې وجې دواړوته یووئیل صحیح نه دی (١)

داصیلی په روایت کښې دی (المختال والخال واحد)(٢) په دې باندې به اشکال نه وی ځکه چې دخال معنی هم متکبرراځی.

قوله: (وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَٰؤُلَاءِ شَهِيدًا): په (هَٰؤُلَاءِ) کښې امت محمدیه ته اشاره ده یعنی ته به ددغه پیغمبرانوپه صداقت باندې ګواهی ورکړې اوددوی امتونه به دهغوی تکذیب کوی یاکافرانوطرف ته اشاره ده کوم چې ددې نه وړاندې مذکوردی .نومطلب به داوی چې ته به ددې کافرانوپه بدوعملونوباندې ګواه ئې. په دې سره به ددې خرابې اوبدحالت ښه ښکاره کیږی.

قوله: نطمس وجوها: نسویها حتی تعودکاقفائهم طمس الکتاب محاه: په آیت (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا کښې د نطمس وجوها معنی ده مونږ به مخونه برابرکړوتردې چې هغه مخونه به دشا طرف په شان هوارشی چې دپوزې سترګووغیره به څه اثرباقی پاتې نشی وائی (طمس الکتاب) لیکلې شوی ئی وران کړل. علامه شبیراحمدعثمانی رحمه الله ددې آیت لاندې لیکی:

---

١) عمدة القاری (ج١٨ص١٧٣) وفتح الباری (ج٨ص ٢٥٠) _

٢) عمدة القاری (ج١٨ص١٧٣) وفتح الباری (ج٨ص ٢٥٠) _

په وړاندينی آيتونو کښې ديهوديانو دضلالت اومختلفو قباحتونو ذکر وو او هغوی ته دخطاب په توګه دايمان اوتصدق قرآن حکم کولې شی اوددې دمخالف نه ئې ويرولې شی مطلب دادې چې اې اهل کتابو ايمان راوړئ په قرآن باندې چې دهغې احکام مصدق اوموافق دی دتورات ،ايمان راوړئ ددې نه وړاندې چې وران کړو مونږ ستاسو دمخونو نښې يعنی سترګې پوزه وغيره. مطلب داچې ستاسو صورتونه به بدل کړې شی اوبيابه الټه ستاسو مخونه شاطرف ته ،يعنی مخ به مطموس اوهوار کړې اوشاطرف ته به ئې کړې اوښت به مخکښې طرف ته کړې يادخالی دورخې دخلقو به شان به تاسو هم مسخ کړې اوخناور به درنه جوړ کړې

روايت باب يحيى القطان دسفيان نه اوسفيان دسليمان اعمش نه اوسليمان اعمش دابراهيم نخعی نه نقل کړې دې ،سيلمان اعمش ددې حديث څه حصه براه راست دابراهيم نه نقل کړې دی اوڅه حصه ئې دعمروبن مره په واسطه دابراهيم نه نقل کړې ده ،دلته يحيى ددې تصريح کړې ده اوپه فضائل القرآن کښې (باب البكاء عند قراءة القرآن) لاندې پخپله سليمان اعمش ددې تصريح کړې ده نوهلته دی (قال الاعمش : وبعض الحديث عمروبن مرة عن ابراهيم) ([1])

باب: وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ

(صَعِيدًا) وَجْهَ الأَرْضِ . وَقَالَ جَابِرٌ كَانَتِ الطَّوَاغِيتُ الَّتِي يَتَحَاكَمُونَ إِلَيْهَا فِي جُهَيْنَةَ وَاحِدٌ، وَفِي أَسْلَمَ وَاحِدٌ، وَفِي كُلِّ حَيٍّ وَاحِدٌ، كُهَّانٌ يَنْزِلُ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ . وَقَالَ عُمَرُ الْجِبْتُ السِّحْرُ . وَالطَّاغُوتُ الشَّيْطَانُ . وَقَالَ عِكْرِمَةُ الْجِبْتُ بِلِسَانِ الْحَبَشَةِ شَيْطَانٌ، وَالطَّاغُوتُ الْكَاهِنُ .

قوله: (طواغيت): دطاغوت جمع ده .ددې اطلاق په بت باندې هم کيږی اوپه کاهن باندې هم شيطان ته هم طاغوت وائی .په سورة نساء کښې دی (يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ) په دې ايت کښې دطاغوت نه کاهن مراددې .دلته ئې ددې تفسير کړې دې چې په قبيله جهنيه .قبيله اسلم اودغه شان په هره يوه قبيله کښې به يو کاهن ووخلقو به هغوی ته خپلې فيصلې اړولې اودسورة نساء په ايت نبمر ۵۱ کښې دی (أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ) حضرت عکرمه فرمائی چې ،جبت ،په حبی ژبه کښې شيطان ته وائی اوطاغوت ته هم کاهن وئيلې شی

[۴۳۰۷] حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا عَبْدَةُ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ -رضى الله عنها- قَالَتْ هَلَكَتْ قِلاَدَةٌ لأَسْمَاءَ فَبَعَثَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- فِي طَلَبِهَا ، رِجَالاً فَحَضَرَتِ الصَّلاَةُ وَلَيْسُوا عَلَى وُضُوءٍ . وَلَمْ يَجِدُوا مَاءً، فَصَلَّوْا وَهُمْ عَلَى غَيْرِ وُضُوءٍ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ . يَعْنِي آيَةَ التَّيَمُّمِ.

دتيمم آيت په دوه ځايونو کښې دې يو په سوزة نساء کښې اوبل په سورة مائده کښې امام

---

[1] عمدة القارى (ج۱۸ ص۱۷۳) _

بخاری رحمه الله په دواړو مقاماتو کښې دحضرت عائشې رضي الله عنها هاروركيدو قصه ذكر كړې دې.
قاضی ابن العربی وئيلی دی چې دحضرت عائشې رضي الله عنها قصه په دواړو آياتونو كښې ديو آيت سبب نزول کیدې شی ، يادسورة نساء دآيت يادسورة مائده دآيت خوچونكه په دواړو كښې دتيمم تذكره ده اودحضرت عائشې رضي الله عنها په روايت كښې هم دتيمم ذكردې ددې وجې دحضرت عائشې رضي الله عنها په قصه كښې دااحتمال هم شته چې دادسورة نساء سره متعلق وی اوداهم ممكن ده چې دسورة مائده سره ددې تعلق وی .ددې وجې امام بخاری ددواړو آياتونولاندې دحضرت عائشې رضي الله عنها قصه نقل كړې ده.
بياقاضی ابن العربی رحمه الله خپله فيصله وړاندې كړې ده او وئيلې دی چې دحضرت عائشې رضي الله عنها دقصې تعلق دسورة مائده دآيت سره دې .ددې دليل دادې چې دسورة مائده آيت ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ﴾ تفسير دمدينې مفسرينو په (اذقمتم من النوم) سره كړې دې .دادې خبرې نښه ده چې په دې موقع باندې دسورة مائده آيت نازل شوې دې (1)
خوكومه خبره چې قاضی ابن العربی رحمه الله په اجتهادسره كړې ده وړاندې امام بخاری رحمه الله دسورة مائده په تفسير كښې دهغې تصريح كړې ده چې دحضرت عائشې رضي الله عنها په واقعه كښې دسورة مائده آيت نازل شوې دې (2) نودامام بخاری رحمه الله په نيزهم دعائشې رضي الله عنها دقصې تعلق دسورة مائده سره متعين دې .باقی داچې دسورة نساء په آيت كښې ئې ددې روايت تخريج ولې كړې .ددې جواب ښكاره دې چې امام بخاری رحمه الله دمعمولی مناسبت په وجه دروايات توذكر كوی اوچونكه دعائشې رضي الله عنها په روايت كښې دتيمم ذكردې .ددې وجې امام بخاری دلته ددې تخريج كړې دې.
فائده: چې په اوبوقدرت نه وی نو دخاورې نه دپاكئ حاصلولوحكم دادې چونكه خاوره پاكه ده اودبعضې څيزونودپاره داوبوپه شان مطهره هم ده لكه توره ، شيشه وغيره دغه شان په مخ اوپه لاسونوباندې دخاورې په لګولو كښې تذلل اوعاجزی ښه زياته ده اودا ګناهونودمعاف كيدوغوره موقع ده اودګناهونونه دمعافئ غوره صورت دې .اوهركله چې خاوره ظاهری اوباطنی دواړه قسم پليتی زائله كوی نوځكه دمعذورئ په وخت كښې داوبوپه ځائې ددې داستعمالولوحكم شوې دې اوددې نه سواپه تيمم كښې دآسانئ اوسهولت خيال ساتلې شوې دې ددې وجې داوبوپه ځائې داسې څيزپكاردې چې دهغې پيداكيدل داوبونه هم اسان وی اوپه زمكه كښې داصفت موجوددې (3)

۹۰ باب: قوله. أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ) ذَوِي الْأَمْرِ

[۴۳۰۸] حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ أَخْبَرَنَا حَجَّاجُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنْ يَعْلَى بْنِ

---

1) صحيح البخاری (ج۲ص ۶۶۳) _
2) صحيح البخاری مع فتح الباری (ج۸ص ۲۷۲) رقم الحديث (۴۶۰۸)
3) ماخوذ ا ز تفسير عثمانی (۱۱۱) _

مُسْلِمٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضى الله عنهما- (أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ). قَالَ نَزَلَتْ فِي عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حُذَافَةَ بْنِ قَيْسِ بْنِ عَدِيٍّ، إِذْ بَعَثَهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم- فِي سَرِيَّةٍ.

د اولی الامر نه کوم خلق مراد دی: په دې آیت کښې دی چې الله تعالی اورسول اواولی الامر اطاعت کوئ، داولی الامرنه کوم خلق مراددی په دې کښې مختلف اقوال دی علامه عینی رحمه الله یوولس اقوال ذکرکړی دی (۱) خوینځه اقوال زیاتوعالمانواختیارکړی دی.

① دمجاهدنه منقول دی چې ددې نه صحابه رضی الله عنهم مراددی (۲)

② ابن کیسان فرمائی چې ددې نه عقلمنداصحاب الرائې خلق مراددی (۳)

③ مقاتل، کلبی اومهران بن میمون فرمائی چې ددې نه دسرایاامیران مراد دی (۴) قاضی ابن العربی په احکام القران کښې دمهران بن میمون نه داقول نقل کړې دې بیافرمائی هم داقول دامام بخاری په نیزمختاردې (۵) امام بخاری رحمه الله چې دلته کوم روایت نقل کړې دې په دې کښې دی چې ذکرشوې آیت دحضرت عبدالله بن حذافه په باره کښې نازل شوې دې دوی یوځل نبی کریم صلی الله علیه وسلم په یوسریه باندې امیرمقررکړې وو (ددې تفصیل په کتاب المغازی کښې تیرشوې دې) غالباهم داخبره ئې نښه ګرځولې ده اوقاضی ابن العربی فرمائیلی دی چې امام بخاری رحمه الله په نیز (اولی الامر) نه مراددسرایااصحاب دی.

④ ابوالعالیه اوجابربن عبدالله وغیره فرمائی چې ددې نه عالمان اوفقهاء مراددی. امام مالك رحمه الله هم دااختیارکړې دې چې ددې نه اهل قرآن اواهل علم مراددی (۶)

⑤ مشهورقول دادې چې ددې نه امراء مراددی. امام شافعی رحمه الله هم دا راجح ګرځولې دې (۷) امام نووی رحمه الله هم دې طرف ته میلان ظاهرکړې دې اوعلامه قرطبی رحمه الله دې ته اصح فرمائیلی دی. دامراؤنه دحکومت اومملکت حاکمان هم مرادکیدې شی

ا ودجماعت اواداري اميرهم مرادکیدې شی. امام بخاری رحمه الله د (ذوی الامر) تشریح کوی اودې طرف ته اشاره کوی. علامه قرطبی رحمه الله دادوه آخری اقوال دټولونه زیات صحیح ګرځولی دی یعنی ددې نه امراء اوعالمان مراددی (۸) والله اعلم.

---

(۱) عمدة القاری (ج۱۸ص۱۷۶) _

(۲) عمدة القاری (ج۱۸ص۱۷۶) _ وتفسیر القرطبی (ج۵ص۲۵۹) وفتح الباری (ج۸ص۲۵۳)

(۳) عمدة القاری (ج۱۸ص۱۷۶) _ وتفسیر القرطبی (ج۵ص۲۶۰)

(۴) تفسیر القرطبی (ج۵ص۲۶۰) _

(۵) احکام القرآن لابن العربی (ج۱ص۳۵۱) _

(۶) تفسیر القرطبی (ج۵ص۲۵۹) _

(۷) فتح الباری (ج۸ص۲۵۳)

(۸) تفسیر القرطبی (ج۵ص۲۶۰) _

فائده : د ايت كريمه نه د اصول اربعه په حجيت باندې استدلال: بعضې ددې آيت نه داصل اربعه په حجت باندې استدلال كړې دې ، فرمائي چې په (اَطِيْعُوااللّٰهَ) كښې كتاب الله ته اشاره ده اوپه (وَاَطِيْعُوا الرَّسُوْلَ) كښې سنت رسول الله ﷺ ته اشاره ده اوپه (وَاُولِي الْاَمْرِ مِنْكُمْ) كښې دمجتهدينو اجتهاد طرف ته اشاره ده وړاندې (فَاِنْ تَنَازَعْتُمْ فِيْ شَيْءٍ فَرُدُّوْهُ اِلَى اللّٰهِ وَالرَّسُوْلِ) كښې قياس طرف ته اشاره شوې ده يعنى كه په څه څيز كښې تنازعه او اختلاف واقع شي او داپته نه لګي چې ددې شرعى حكم څه دې نو د كتاب الله او سنت رسول ﷺ نه چې كوم احكام ملاويږى په هغې باندې قياس كوى [1]

باب: (فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُوْنَ حَتّٰى يُحَكِّمُوْكَ فِيْمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ)

[٤٣٠٩] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ قَالَ خَاصَمَ الزُّبَيْرُ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ فِي شَرِيجٍ مِنَ الْحَرَّةِ، فَقَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «اسْقِ يَا زُبَيْرُ ثُمَّ أَرْسِلِ الْمَاءَ إِلَى جَارِكَ». فَقَالَ الْأَنْصَارِيُّ يَا رَسُولَ اللّٰهِ أَنْ كَانَ ابْنَ عَمَّتِكَ فَتَلَوَّنَ وَجْهُهُ ثُمَّ قَالَ «اسْقِ يَا زُبَيْرُ ثُمَّ احْبِسِ الْمَاءَ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَى الْجَدْرِ، ثُمَّ أَرْسِلِ الْمَاءَ إِلَى جَارِكَ». وَاسْتَوْعَى النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- لِلزُّبَيْرِ حَقَّهُ فِي صَرِيحِ الْحُكْمِ حِينَ أَحْفَظَهُ الْأَنْصَارِيُّ، كَانَ أَشَارَ عَلَيْهِمَا بِأَمْرٍ لَهُمَا فِيهِ سَعَةٌ. قَالَ الزُّبَيْرُ فَمَا أَحْسِبُ هٰذِهِ الْآيَاتِ إِلَّا نَزَلَتْ فِي ذٰلِكَ (فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُوْنَ حَتّٰى يُحَكِّمُوْكَ فِيْمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ).

په روايت باب كښې دى چې دحضرت زبير رضي الله عنه ديو انصارى سره دمقام حره ديوې نالۍ په باره كښې تنازع اوشوه چې ددې نه څوك اول خپل باغ ته داوبوو ركولو حق لرى . نبى ﷺ اوفرمائيل زبير ته خپل باغ وړاندې اوبه كوه اوبيا خپل ګاونډى طرف ته اوبه پريږده. په دې باندې انصارى اوونيل دافيصله (تاسو ددۀ په حق كښې اوكړه (ځكه چې دې ستاد ترور ځوئې دې چې دائې واوريده نو دنبى كريم ﷺ مخ مبارك متغير شو اونبى ﷺ اوفرمائيل زبيره ته خپل باغ اوبه كوه .بيا اوبه ايسارې كړه ، تردې چې پولې ته اورسى ددې نه پس خپل ګاونډى طرف ته اوبه پريږده دغه شان نبى كريم ﷺ دحضرت زبير رضي الله عنه حق په صريحى حكم سره هغه ته پوره وركړو كله چې انصارى نبى ﷺ لره خفه كړو.

حضرت زبير رضي الله عنه اوفرمائيل زماخيال دې چې (فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُوْنَ) آيت په دې باره كښې نازل شوې دې. نبى كريم ﷺ اول خو په ګنجائش باندې نظر كولو او وسعت طرف ته ئې اشاره كړې وه اوپه هغې كښې دانصارى دخيال ساتلو اړخ موجود وو خو كله چې انصارى نبى ﷺ لره خفه كړو نو بيا نبى ﷺ دخپل پوره حق حاصلولو د پاره حضرت زبير رضي الله عنه ته اوفرمائيل په دې كښې فائده دا اوشوه چې نهرته دنزدې حق معلوم شو چې هغه تر كومې پورې داوبو اخستلو حق لرى. دنبى ﷺ فصيله دقانون قاعدې اونصاف عين مطابق وه ځكه چې داعلى النهرته دنزدې كس

---

[1] تفسير كبير (ج ١٠ ص ١٤٨) وفيض البارى (ج ٤ ص ١٧٥ و ١٧٦)_

حق مقدم وى. ددې نه پس د(الاقرب فالاقرب) په ترتيب سره وړاندينو ته استحقاق حاصل دى.
خوانصارى دافيصله په خپلولۍ طرفدارۍ كولوباندې حمل كړه اواشكال ئې اوكړو.

د رجل من الانصار نه څوك مراد دې؟: دا انصارى څوك وو، ددۀ نوم معلوم نشوغالباحضرت زبير رضي الله عنه اونوروروايانوپرې پرده اچولې ده اونوم ئې نه دې ښكاره كړې. داؤدى وئيلى دى چې داكس منافق وو. اګرچې په ده باندې دلته دانصارى اطلاق شوې دې خوصرف په انصارى وئيلوسره دانه لازميږى چې هغه دې منافق نه وى ځكه چې دانصاروپه خاندان كښې هم څه خلق ووچې هغوى نفاق اختياركړې وو.([1])

خود داؤدى په قول باندې دصحيح بخارى دكتاب الصلح په روايت سره اشكال كيږى. هلته كښې دى(انه من الانصارقدشهدبدرا)([2])

اوكوم كس چې د(قدشهدبدرا) مصداق وى هغه هيڅ كله منافق نشى كيدې نوځكه معلومه شوه چې داكس مسلمان وو منافق نه وو. واحدى په (اسباب النزول) كښې ليكلى دى چې داكس حاطب بن ابى بلتعه وو.

حضرت حاطب مهاجروانصارى نه ووخودلغوى معنى په اعتبار سره په دۀ باندې دانصارى اطلاق كيدې شى.

ابن بشكوال په «منبهات» كښې ليكلى دى چې داكس حضرت ثابت بن قيس بن شماس وو اوبعضووئيلى دى چې ثعلبه بن حاطب وو.([3])

بهرحال چې څوك هم وو خوپه دې موقع باندې هغوى نامناسبه جمله وئيلې وه اودبشريت نه مغلوبه شويو لويه غلطى ئې كړې وه اواخبره په خپل ځائې بې غباره ده چې دبشرى غلطيانونه دبدرصحابه هم پاك نه وو خوالله تعالى جل شانه به دهغوى غلطيانې معاف كړې.

قوله: شريج من الحرت: (شريج) دابوبهيدولارې اولختى ته وائى (حرة) مدينې منورې ته نزدې هغه ځاځې ته وائى په كوم ځاځې كښې چې تور كاڼړى دى (حتى يرجع الى الجدر....) جدر دجيم په فتې اوددال په سكون سره، ديوال اوپولې ته وائى.

داحديث په كتاب المساقاة كښې تيرشوې دې.([4])

فائده: حضرت حكيم الامت مولاناتهانوى رحمه الله فرمائى چې په ظاهره دايت نه دامعلوميږى چې كوم كس بل قانون باطل ګڼړى اودهغې باوجود هغې ته رجوع كوى هغه مسلمان نه دې كه يوشرعى فيصله برحق ګڼړى اوددې باجودپه زړه كښې تنګى محسوسوى نوهغه هم پكارده

---

[1]) عمدة القارى، كتاب المساقاة باب سكرالانهار(ج۱۲ص۲۰۰)
[2]) عمدة القارى، كتاب المساقاة باب سكرالانهار(ج۱۲ص۲۰۰)
[3]) عمدة القارى كتاب المساقاة باب كسر الانهار(ج۱۲ص۲۰۰) وفيه ....ولكن اب الداودى بعد ان جزم انه كان منافقابانه وقع منه ذلك قبل شهوده بدرا لانتفاء النفاق ممن شهدابدرا)_
[4]) صحيح البخارى مع عمدة القارى كتاب المساقاة باب سكرالانهار(ج۱۲ص۲۰۰)_

چې مسلمان نه وی .حالاتکه په تنګئ باندې دانسان اختیار نشته نو ددې جواب دا دې چې تحکیم دعدم حرج اوتسلیم درې درجې دی ① په اعتقادسره ② په ژبې سره ③ په عمل سره ،داولنۍ درجې نوم ایمان دې اودا موجودنه وی نوعندالله کفردې ،ددویمې درجې نوم اقراردې که دانه وی نوعندالناس کفردې اودریم درجې نوم تقوی اواصلاح ده که دانه وی نوفسق به وی ،طبعی تنګی معاف ده اوپه ایت کښې په دې قرینۍ سره چې دمنافقانوذکردې اولنۍ مرتبه یعنی په زړه کښې تصدیق اوایمان نه کیدل مرادی نوچې اشکال نشته[1]

۹۲: باب: فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ

[۴۳۱۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَوْشَبٍ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ - رضي الله عنها - قَالَتْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «مَا مِنْ نَبِيٍّ يَمْرَضُ إِلاَّ خُيِّرَ بَيْنَ الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ». وَكَانَ فِي شَكْوَاهُ الَّذِي قُبِضَ فِيهِ أَخَذَتْهُ بُحَّةٌ شَدِيدَةٌ فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ (مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ) فَعَلِمْتُ أَنَّهُ خُيِّرَ.

(بحة) دباء په ضمې اوجاء په تشدیدسره،په اوازکښې غټ والې اوپه حلق کښې سختی او خشکۍ ته وائی. په آیت کریمه کښې دکیدومطلب دادې چې دخبلې درجې نه به ددې حضراتو درجات عالیه ته ځی اودهغوی زیارت به کوی اودهغه ځائې په برکاتوبه مشرف کیږی[2]

باب: وَمَا لَكُمْ لاَ تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ الاية (۷۵)

[۴۳۱۲] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ قَالَ كُنْتُ أَنَا وَأُمِّي مِنَ الْمُسْتَضْعَفِينَ.

[۴۳۱۲] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ تَلاَ (إِلاَّ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ) قَالَ كُنْتُ أَنَا وَأُمِّي مِمَّنْ عَذَرَ اللَّهُ. وَيُذْكَرُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (حَصِرَتْ) ضَاقَتْ (تَلْوُوا) أَلْسِنَتَكُمْ بِالشَّهَادَةِ. وَقَالَ غَيْرُهُ الْمُرَاغَمُ الْمُهَاجَرُ. رَاغَمْتُ هَاجَرْتُ قَوْمِي. (مَوْقُوتًا) مُوَقَّتًا وَقْتَهُ عَلَيْهِمْ.

قوله: وَيُذْكَرُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (حَصِرَتْ) ضَاقَتْ: اشاره ده دسورة نساء آیت طرف ته (إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَىٰ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ أَوْ جَاءُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ) معنی ده ددوی زړونه تنګ شی.

---

[1] ماخوذازبیان القرآن (ج۲ص ۱۳۰) ـ

[2] ماخوذازبیان القرآن (ج۲ص ۱۳۰) ـ

قوله: تلووا السنتكم بالشهادة: (وَإِنْ تَلْوُا أَوْ تُعْرِضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا) يعنى تاسو ژبې تاوهئ او د دروغو ګواهي بيان کړئ يا اعراض او کړئ نو الله ستاسو د کارونو نه خبر دي

قوله: وقال غيره المراغم المهاجر راغمت هاجرت قومي: د (غيره) ضمير حضرت ابن عباس رضي الله عنه ته راجع دي اشاره ده آيت کريمه وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاغَمًا كَثِيرًا وَسَعَةً طرف ته . ابوعبيده وئيلې دى چې د (مراغم) معنى ده مهاجر يعنى دهجرت مقام راخى وائى (راغمت قومى) ما خپل قوم پريخودو .

قوله: موقوتا موقتا وقته عليهم: په آيت کريمه کښې دى (إِنَّ الصَّلَوٰةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَٰبًا مَّوْقُوتًا) بې شکه مونځ په مسلمانانو باندې فرض دې په مقرر وختونو کښې فرمائى چې (موقوتا) د (موقتا) په معنى کښې دى يعنى مقرر وخت ، دباب ضرب نه او (وقت) دباب تفعيل په معنى کښې دې . وخت مقرر کول (وقته اى وقته الله على المؤمنين) الله تعالى په مسلمانانو باندې دمونځ وخت مقرر کړې دې

باب: فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَاللَّهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ بَدَّدَهُمْ، فِئَةٌ جَمَاعَةٌ

[۴۳۱۳] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ قَالَا حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَدِيٍّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ - رضى الله عنه - (فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ) رَجَعَ نَاسٌ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - مِنْ أُحُدٍ، وَكَانَ النَّاسُ فِيهِمْ فِرْقَتَيْنِ فَرِيقٌ يَقُولُ اقْتُلْهُمْ. وَفَرِيقٌ يَقُولُ لَا فَنَزَلَتْ (فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ) وَقَالَ «إِنَّهَا طَيْبَةُ تَنْفِي الْخَبَثَ كَمَا تَنْفِي النَّارُ خَبَثَ الْفِضَّةِ

حضرت ابن عباس رضي الله عنه د (اركس) تفسير کړې دې په (بدد) سره (بدد تبديدا) متفرق کول . قتاده تفسير کړې دې (اهلکهم) د حضرت ابن عباس رضي الله عنه تعليق طبرى موصولا نقل کړې دې (۱)

باب: وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ

(يَسْتَنْبِطُونَهُ) يَسْتَخْرِجُونَهُ. (حَسِيبًا) كَافِيًا (إِلَّا إِنَاثًا) الْمَوَاتَ حَجَرًا أَوْ مَدَرًا وَمَا أَشْبَهَهُ (مَرِيدًا) مُتَمَرِّدًا. (فَلَيُبَتِّكُنَّ) بَتَّكَهُ قَطَّعَهُ. (قِيلًا) وَقَوْلًا وَاحِدٌ (طُبِعَ) خُتِمَ

قوله: (إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا): (اناث) د (انث) جمع ده ښځې ته وائى . د اناث نه لات عزى او مناة وغيره بتان مراد دى چاته چې به مشرکانو بنات الله وئيل . امام بخارى رحمه الله د دې

---

(۱) عمدة القارى (ج۱۸ص۱۸۰)_

تفسیرپه (اموات) سره کړې دې یعنی بې جانه څیزونه، کانړی خاوره اودغه شان نور بې روحه څیزونه قرآن په دې بتانوباندې داناث اطلاق کړې دې ځکه چې دابتان به دبې جانه اوبې روحه څیزونونه جوړولې شول.

هم په دې آیت کښې وړاندې دی (وَاِنۡ یَّدۡعُوۡنَ اِلَّا شَیۡطٰنًا مَّرِیۡدًا) دمرید معنی ده سرکش دادصفت مشبه صیغه ده دباب نصراوکرم نه سرکش کیدل.

قوله: فليبتكن بتكه قطعه: په آیت کریمه کښې دی (فَلَیُبَتِّکُنَّ اٰذَانَ الۡاَنۡعَامِ) فرمائی چې د(بتك)معنی ده کټ کول ،ټکړې کول (وَمَنۡ اَصۡدَقُ مِنَ اللّٰهِ قِیۡلًا) دقیل اوقول دواړو معنی یوه ده دواړه مصدردی.

باب (وَمَنۡ یَّقۡتُلۡ مُؤۡمِنًا مُّتَعَمِّدًا فَجَزَآؤُهٗ جَهَنَّمُ)

[۴۳۱۴] حَدَّثَنَا آدَمُ بۡنُ أَبِي إِيَاسٍ حَدَّثَنَا شُعۡبَةُ حَدَّثَنَا مُغِيرَةُ بۡنُ النُّعۡمَانِ قَالَ سَمِعۡتُ سَعِيدَ بۡنَ جُبَيۡرٍ قَالَ { آيَةٌ } اخۡتَلَفَ فِيهَا أَهۡلُ الۡكُوفَةِ، فَرَحَلۡتُ فِيهَا إِلَى ابۡنِ عَبَّاسٍ فَسَأَلۡتُهُ عَنۡهَا فَقَالَ نَزَلَتۡ هَذِهِ الآيَةُ (وَمَنۡ يَقۡتُلۡ مُؤۡمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ) هِيَ آخِرُ مَا نَزَلَ وَمَا نَسَخَهَا شَيۡءٌ.

ایا قاتل به همیشه دپاره په جهنم کښې وی ؟: دلته دوه بحثونه دی .اولنې بحث دادې که یو مؤمن بل مؤمن عمدا قتل کړونودې به مخلدفی النار وی اوکه نه .دمعتزلواوخوارجوپه نیزبه دې مخلدفی النار وی اوداهل سنت والجماعت به نیزبه دې مخلدفی النار نه وی بلکه دخپلې گناه سزاخوړلونه پس به دجهنم نه رواځې (۱)

داهل سنت والجماعت په مذهب باندې دآیت باب په وجه اشکال کیږی ځکه چې به دې کښې د(خالدافیها) فرمائیلې شوی دی .ددې نه دده مخلدفی النار معلومیږی .ددې مختلف جوابونه ورکړې شوی دی.

① بعضوتیلی دی چې داسزادهغه کس دپاره ده څوك چې دمؤمن قتل جائزاوحلال اوګنړی اوښکاره ده چې داسې کس مؤمن نشی پاتې کیدې .ددې وجې دده سزا دامقررشوه.(۲)

② بعضې حضراتووئیلې دی چې د(خالدافی النار) نه مکث طویل مراد دې او(خلد) دتابیدنه علاوه دمکث طویل دپاره استعمالیږی وائی (لاخلدن فلانافی السجن) زۀ به فلانې په جیل کښې همیشه دپاره قید کړم حال داچې دجیل دپاره دوام نه وی مرداد دې نه مکث طویل وی (۳)

(۱) احکام القرآن للشیخ ظفر احمد العثمانی (ج۲ص۳۲۷) وتفسیرمظهری (ج۴ص۱۹۷)
(۲) تفسیر القرطبی (ج۵ص۳۳۴) _
(۳) تفسیر القرطبی (ج۵ص۳۳۴) _

③ اوبعضي عالمانووئيلى دى چې(خالدافيها) دتغليظ دپاره وئيلې شوې دې يعني جزاء خوددې هم داپکارده چې هميشه دپاره په جهنم کښې پاتې شى ځکه چې داجرم دومره خوالله جل شانه به دايمان په وجه دې روا باسى [1]

④ اوحضرت تهانوى رحمه الله د(جزاءه جهنم خالدافيها) ترجمه کړې ده چې ددې اصلى سزا خو جهنم دې چې هميشه هميشه دپاره به دې کښې پاتې وى.خودالله فضل دې چې دااصلى سزابه جارى کيږى بلکه دايمان په برکت کښې آخرنجات بياومومى .په تفسيرعثمانى کښې هم دا جواب مذکور دې[2]

ايا دقاتل توبه قبليږى ؟: دويم بحث دادې چې دده توبه قبليږى که نه؟ په دې کښې داهل علم اختلاف دې دحضرت ابن عباس رحمه الله نه يوروايت مروى دې چې دده توبه نه قبليږى .دحضرت زيدبن ثابت رضى الله عنه حضرت ابن عمر رضى الله عنه اوحضرت ابوهريره رضى الله عنه نه هم دا قول مروى دې[3]

دويم قول دادې چې دده توبه قبليږى .داهم دحضرت ابن عباس رضى الله عنه اوحضرت زيدبن ثابت رضى الله عنه نه مروى دې .علامه قرطبى رحمه الله دااهل سنت صحيح مذهب ګرځولې دې[4]علامه عينى فرمائى (واجمع المسلون على صحة توبه القاتل عمدا)[5]

سفيان بن عيينه (فرمائى چې دابتلاء نه وړاندې کله داهل علم نه ددې په باره کښې تپوس اوشى مثلا يوکس اووائى که زۀ داسې اوکړم نوځه به کيږى نواهل علم دې ورته وائى چې توبه دې نه قبليږى اوددوى مقصدبه داوى چې داکس ددې ارادې نه منع شى خوچې کله يوکس مبتلا شى اوقتل اوکړى نو بيابه قاتل ته وائى چې توبه اوباسه)[6]

قاضى ثناء الله رحمه الله په تفسيرمظهرى کښې داهل علم مذکوره دواړه اقوالوکښې تطبيق کولو سره فرمائى چې (ان قتل العمد جناية على حق العبد وجناية على حق الله تعالى ،فقولهم: لاتوبة له ،معناه لاتوبة له فى حق العبد،وفيه القصاص لامحالة،اما فى الدنيااوفى الاخرة....واماقول العلماء بقبول التوبة فمعناه تفيد التوبة لاستدراك حق الله تعالى..........)[7]

ابوعبدالله موصلى په خپل کتاب (الناسخ والمنسوخ) کښې ليکلى دې چې ډيروعالمانو دسورة بعضو ددې دپاره ناسخ دسورة فرقان داآيت ګرځولې دې (يُضٰعَفۡ لَهُ الۡعَذَابُ يَوۡمَ الۡقِيٰمَةِ وَيَخۡلُدۡ فِيۡهٖ

[1] تفسيرروح المعانى (ج۱ص۱۷۰)_
[2] بيان القرآن (ج۲ص۱۳۶) وتفسيرعثمانى(۱۲۲) _
[3] عمدة القارى (ج۱۸ص۱۸۲) وتفسيرالقرطبى(ج۵ص۳۳۲) _
[4] تفسيرالقرطبى(ج۵ص۳۳۳) _
[5] عمدة القارى (ج۱۸ص۱۸۳) –
[6] تفسيرالبغوى(ج۱ص۴۶۵)
[7] تفسيرالبغوى (ج۱ص۳۶۵) تفسيرالمظهرى (٤_۱۹۷)

مُهَانًا﴾، ددې نه وړاندې دشرك زنااوقتل النساء دا آيت منسوخ ګرځولې دې ذكرشوې دې چې ددې جرمونو دمرتكبينو دپاره دائمى عذاب دې .بيافرمائى ﴿إِلَّا مَن تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا﴾ خوچې څوك توبه اوباسى داحضرات فرمائې چې دې آيت دسورة نساء آيت منسوخ كړې دې اوبعضې حضرات فرمائى چې دسورة نساء آيت لره ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَاءُ﴾ (١) منسوخ كړې دې

خوحضرت ابن عباس رضي الله عنهما په روايت باب كښې فرمائيلى دى چې دسورة نساء آيت لره هيڅ يوآيت نه دې منسوخ كړې .دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما داقول په تغليظ اوتشديدباندې محمول كول مناسب دى (الاجماع المسلمين على صحة توبة القاتل عمدا) والله اعلم .

٩٧- باب: وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَىٰ إِلَيْكُمُ السَّلَمَ لَسْتَ مُؤْمِنًا

السِّلْمُ وَالسَّلَمُ وَالسَّلَامُ وَاحِدٌ.

[٤١١٥] (٢) حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرٍو عَنْ عَطَاءٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - (وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا) . قَالَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَانَ رَجُلٌ فِي غُنَيْمَةٍ لَهُ فَلَحِقَهُ الْمُسْلِمُونَ فَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ، فَقَتَلُوهُ وَأَخَذُوا غُنَيْمَتَهُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِي ذَلِكَ إِلَى قَوْلِهِ (عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا) تِلْكَ الْغُنَيْمَةُ . قَالَ قَرَأَ ابْنُ عَبَّاسٍ السَّلَامَ.

٩٨ باب: لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

[٤٣١٦] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ كَيْسَانَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ حَدَّثَنِي سَهْلُ بْنُ سَعْدٍ السَّاعِدِيُّ أَنَّهُ رَأَى مَرْوَانَ بْنَ الْحَكَمِ فِي الْمَسْجِدِ، فَأَقْبَلْتُ حَتَّى جَلَسْتُ إِلَى جَنْبِهِ، فَأَخْبَرَنَا أَنَّ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَمْلَى عَلَيْهِ لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَجَاءَهُ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ وَهُوَ يُمِلُّهَا عَلَيَّ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَاللَّهِ لَوْ أَسْتَطِيعُ الْجِهَادَ لَجَاهَدْتُ - وَكَانَ أَعْمَى - فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ - صلى الله عليه وسلم - وَفَخِذُهُ عَلَى فَخِذِي،

---

(١) عمدة القارى (ج١٨ص١٨٢و١٨٣)

(٢) اخرجه البخارى فى كتاب التفسير، باب ولاتقولوا لمن القى اليكم السلام لست مؤمنا.رقم الحديث :٤٣١٥ واخرجه مسلم فيه ايضا .رقم الحديث : ٣٠٢٥.واخرجه الترمذى فى كتاب التفسير.باب ومن سورة النساء، رقم الحديث : ٣٠٣٣. واخرجه ابوداؤد فى الحديث ولقراءات .رقم الحديث :٣٩٧٣.واخرجه النسائى فى السنن فى الكبرى، كتاب التفسيررقم الحديث :١١١١٦.وكتاب السير، رقم الحديث :٨٥٩٠

فَثَقُلَتْ عَلَيَّ حَتَّى خِفْتُ أَنْ تَرُضَّ فَخِذِي، ثُمَّ سُرِّيَ عَنْهُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ (غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ)

[۴۳۱۷] حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ -رضى الله عنه- قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ (لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ) دَعَا رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- زَيْدًا فَكَتَبَهَا، فَجَاءَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ فَشَكَا ضَرَارَتَهُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ (غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ)

[۴۳۱۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ (لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ) قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «ادْعُوا فُلَانًا». فَجَاءَهُ وَمَعَهُ الدَّوَاةُ وَاللَّوْحُ أَوِ الْكَتِفُ فَقَالَ «اكْتُبْ لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ». وَخَلْفَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَا ضَرِيرٌ. فَنَزَلَتْ مَكَانَهَا (لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ). [ر ۲۶۷۶]

[۴۳۱۹] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامٌ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ ح وَحَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ أَخْبَرَنِي عَبْدُ الْكَرِيمِ أَنَّ مِقْسَمًا مَوْلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ أَخْبَرَهُ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ -رضى الله عنهما- أَخْبَرَهُ (لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ) عَنْ بَدْرٍ وَالْخَارِجُونَ إِلَى بَدْرٍ.

ددې باب په اولنى روايت كښې دى چې رسول الله ﷺ په حضرت زيد بن ثابت رضي الله عنه باندې آيت اوليكو (لَا يَسْتَوِي الْقٰعِدُوْنَ مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ غَيْرُ اُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجٰهِدُوْنَ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ)، اوس لاهغوى دا آيت ليكلو چې حضرت عبد الله بن مكتوم رضي الله عنه دنبى ﷺ په خدمت كښې حاضر شو او عرض ئې اوكړو يارسول الله ﷺ كه ماجهاد كولې شو نو ضرور به مې كولو. حضرت ابن ام مكتوم رضي الله عنه نابيناوو. نو الله تعالى په آيت كريمه كښې ځو الفاظ نور نازل كړل يعنى (غَيْرُ اُولِي الضَّرَرِ) چې مطلب ئې دادې چې دقاعدين نه غير معذور خلق مراد دى كوم چې دطاقت استطاعت باوجود په جهاد كښې شركت نه كوى او چې څوك معذوروى هغوى مستثنى دى.

دلته يو معمولى شان اشكال دې چې داولنى او دويم روايت نه معلوميږى چې دوباره صرف د (غَيْرُ اُولِي الضَّرَرِ) قيد نازل شوې دې او ددويم روايت نه معلوميږى چې پوره آيت دوباره نازل شوې دى.

ددې جواب دادې چې اصلا وبالذات دوباره صرف قيد نازل شوې دې. اوس راوى كله په اصل باندې نظر كوى او صرف قيد ذكر كوى او كله دآيت دسياق رعايت كوى او پوره آيت دقيد سره تلاوت كوى ځكه چې دادب تقاضا هم داده. نور احتمال شته چې دوباره ټول آيت مع القيد نازل شوى وى نو كله راوى دواقعه بيانولو په ډول پوره آيت مع القيد تلاوت كوى لكه څنګه چې دلته په دريم روايت كښې دى او كله صرف قيد ذكر كوى. دې طرف ته اشاره كوى چې باقى آيت خو وړاندې نازل شوې وو. دوباره صرف ددې قيد دپاره نازل شوې دې لكه څنګه چې په

اولنی اودویم روایت کښې دې .والله اعلم.

د روایت د سند متعلق یوه فائده: دباب داولنی روایت په سند کښې یوه لطیفه خوداده چې په دې کښې صالح بن کیسان دامام زهری رحمه الله نه روایت کوی صالح بن کیسان دزهری نه مشر دې نو دا (روایة الاکابر عن الاصاغر) دې [1]

دویمه لطیفه داده چې په دې کښې صحابی دتابعي نه روایت کوی ځکه چې په دې کښې سهل بن سعد دمروان بن الحکم نه نقل کوی اوسهل رضی الله عنه صحابی دې حال داچې دمروان په باره کښې مشهوره دا ده چې هغه تابعي دې [2]

٩٩- بَابُ إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا (٩٨)

[٤٣٢٠] (٣) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ الْمُقْرِءُ حَدَّثَنَا حَيْوَةُ وَغَيْرُهُ قَالَا حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَبُو الْأَسْوَدِ قَالَ قُطِعَ عَلَى أَهْلِ الْمَدِينَةِ بَعْثٌ فَاكْتُتِبْتُ فِيهِ، فَلَقِيتُ عِكْرِمَةَ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَأَخْبَرْتُهُ، فَنَهَانِي عَنْ ذَلِكَ أَشَدَّ النَّهْيِ، ثُمَّ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ أَنَّ نَاسًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ كَانُوا مَعَ الْمُشْرِكِينَ يُكَثِّرُونَ سَوَادَ الْمُشْرِكِينَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَأْتِي السَّهْمُ فَيُرْمَى بِهِ، فَيُصِيبُ أَحَدَهُمْ فَيَقْتُلُهُ أَوْ يُضْرَبُ فَيُقْتَلُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ (إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ) الْآيَةَ. رَوَاهُ اللَّيْثُ عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ

قوله: حَدَّثَنَا حَيْوَةُ وَغَيْرُهُ: د(وغیره) نه عبدالله بن لهیعه مراددې .دابن لهیعه روایت طبرانی اوابن ابی حاتم تخریج کړې دې [4] عبدالله بن لهیعه چې متکلم فیه اوضعیف دې .ددې وجې امام بخاری دهغه دنوم تصریح اونکړه.

محمدبن عبدالرحمان ابوالاسودفرمائی چې داهل مدینه لښکرمتعین کړې شوپه هغې کښې

---

[1] دا امام زهری پیدائش ابن سعد په طبقات (ج٢ص١٧٢) کښې ٥٧ لیکی دې اودوی وفات علامه مزی رحمه الله په تهذیب الکمال (ج٢٦ص٤٤١) کښې ١٢٣ه لیکلی ده .دصالح بن کیسان وفات حافظ په تقریب التهذیب (٢٧٣رقم الترجمه ٢٨٨٦ کښې اوخزرجي په (خلاصة التهذیب) ص ١٧١) کښې د١٤٠ه نه پس لیکلی دې اوپیدائش دکال علم نشته خوپه عمرکښې دزهری نه مشردې .یحیی بن معین فرمائی (صالح بن کیسان اکبرسنامن الزهری) علامه مزی په تهذیب الکمال (ج٢٦ص٨٢و٨١) کښې دامام احمداوعلی بن مدینی نه هم ددې مفهوم اقوال نقل کړې دی۔

[2] عمدة القاری (ج١٨ص١٨٦))۔

[3] اخرجه البخاری فی کتاب التفسیر،باب، ان الذین توفاهم الملائکة ظالمی انفسهم ،رقم الحدیث :٤٣٢٠، وایضافی کتاب الفتن ،باب من کره ان یکثرسواد الفتن والظلم، رقم الحدیث :٦٦٧٤، واخرجه النسائی فی السنن الکبری ، رقم الحدیث :١١١١٩

[4] عمدة القاری (ج١٨ص٨٨))۔

زمانوم هم شامل وو.په دې دوران كښې زماملاقات دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما دآزادكړې غلام حضرت عكرمه سره اوشو.هغوى ډيرپه سختئ سره لښكركښې دتلونه منع كړم. بيائې دحضرت ،ابن عباس رضي الله عنهما په حوالې سره راته اوئيل چې څه خلق په مسلمانو كښې دمشركانوسره اوسيږى. درسول الله ﷺ خلاف دمشركانو ډله زياتوى. جنګ په دوران كښې كه يوغشې په دغه مسلمانانو كښې چاته اورسى اوهغه مړشى.ياپه تورې چلولوسره قتل شى نوپه دې باندې الله جل شانه داذكرشوې آيت كريمه نازل كړو۔

دواقعه په جنګ بدركښې پيښه شوې وه، په مكه كښې مقيم بعضې مسلمانان مشركانو دخپل خان سره دمسلمانانوسره دجنګ كولودپاره په زورباندې راوستى وو.په دې كښې بعضې مړه شول .دغه شان دمسلمانانودلاس نه مړه شول. حضرت عكرمه ابوالاسودپه لښكركښې دتلونه منع كړلواوداواقعه ئې ورته په دې موقع باندې واوروله ځكه چې ذكرشوې لښكرته دحضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنهما دطرف نه اهل شام خلاف جنګ كولودپاره ترتيب وركړې شوې وو.[1] او ښكاره ده چې په دې كښې دواړه طرفونوته مسلمانان وو اودمسلمانانوتوره په مسلمانانو باندې چليده.په دې مناسبت سره عكرمه ذكرشوې واقعه واورله اوابوالاسودئې په لښكر كښې دتلونه منع كړو.

١٠٠ = باب: إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَآءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَّلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا

[٤٣٢١] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ أَيُّوبَ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضي الله عنهما- (إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ) قَالَ كَانَتْ أُمِّي مِمَّنْ عَذَرَ اللَّهُ.

١٠١ - باب: فَأُولَٰئِكَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَفُوًّا غَفُورًا [٩٩]

[٤٣٢٢] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ يَحْيَى عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضي الله عنه- قَالَ بَيْنَا النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- يُصَلِّي الْعِشَاءَ إِذْ قَالَ «سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ». ثُمَّ قَالَ قَبْلَ أَنْ يَسْجُدَ «اللَّهُمَّ نَجِّ عَيَّاشَ بْنَ أَبِي رَبِيعَةَ، اللَّهُمَّ نَجِّ سَلَمَةَ بْنَ هِشَامٍ، اللَّهُمَّ نَجِّ الْوَلِيدَ بْنَ الْوَلِيدِ، اللَّهُمَّ نَجِّ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ، اللَّهُمَّ اشْدُدْ وَطْأَتَكَ عَلَى مُضَرَ، اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا سِنِينَ كَسِنِي يُوسُفَ».

١٠٢- باب وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِّنْ مَّطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَّرْضَىٰ أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ [١٠٢]

[٤٣٢٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَبُو الْحَسَنِ أَخْبَرَنَا حَجَّاجٌ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي

[1] عمدة القارى (ج١٨ص٨٨)

يَعْلَى عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - (إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَى) قَالَ عَبْدُ الرَّحْمٰنِ بْنُ عَوْفٍ كَانَ جَرِيحًا

۱۰۳- بَاب وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتٰبِ فِي يَتٰمَى النِّسَاءِ [۱۲۷]

[۴۳۲۴] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - (وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ) إِلَى قَوْلِهِ (وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ) . قَالَتْ هُوَ الرَّجُلُ تَكُونُ عِنْدَهُ الْيَتِيمَةُ ، هُوَ وَلِيُّهَا وَوَارِثُهَا ، فَأَشْرَكَتْهُ فِي مَالِهِ حَتَّى فِي الْعِذْقِ ، فَيَرْغَبُ أَنْ يَنْكِحَهَا ، وَيَكْرَهُ أَنْ يُزَوِّجَهَا رَجُلاً ، فَيَشْرَكُهُ فِي مَالِهِ بِمَا شَرِكَتْهُ فَيَعْضُلُهَا فَنَزَلَتْ هٰذِهِ الآيَةُ.

۱۰۴- بَاب : وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا [۱۲۸]

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ شِقَاقٌ تَفَاسُدٌ (وَأُحْضِرَتِ الأَنْفُسُ الشُّحَّ) هَوَاهُ فِي الشَّيْءِ يَحْرِصُ عَلَيْهِ (كَالْمُعَلَّقَةِ) لاَ هِيَ أَيِّمٌ وَلاَ ذَاتُ زَوْجٍ (نُشُوزًا) بُغْضًا

كله چې ديوسړي دخه څيزخواهش وي اوهغه په ده باندې غالب شي نودې حرص اوخواهش ته شح وائي (۱)

[۴۳۲۵] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللّٰهِ أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - (وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا) . قَالَتِ الرَّجُلُ تَكُونُ عِنْدَهُ الْمَرْأَةُ لَيْسَ بِمُسْتَكْثِرٍ مِنْهَا يُرِيدُ أَنْ يُفَارِقَهَا فَتَقُولُ أَجْعَلُكَ مِنْ شَأْنِي فِي حِلٍّ . فَنَزَلَتْ هٰذِهِ الآيَةُ فِي ذٰلِكَ.

يوه داسې ښځه چې په هغې کښې دخاوند څه قسم رغبت نه وي اوخاوند غواړئ چې ددې نه جدائي اوبيلتون اختيارکړي خوښځه اووائي چې ما په خپل زوجيت کښې اوساته اوزماحقوق معاف دي .ذکرشوې آيت په دې باره کښې نازل شوې دې

که ښځې خپل نوبت اونورحقوق ساقط کړل نوهغه حقوق به ساقط شي خوکه روسته ښځې رجوع اوکړي نوبيابه په خاوند باندې حقوق اداکول وي.خودماضي نه ،بلکه په مستقبل کښې به هغې ته دهغې دحقوقونواداکولواهتمام کوي.

داروايت په کتاب الصلح کښې تيرشوې دې

(۱) قال الراغب فى المفردات(۲۵۶) الشح بخل مع حرص مع وذلک فيماکان عادة)

۱۰۵_ باب: إِنَّ الْمُنٰفِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ

[۴۳۲۶].. (۱) حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ عَنِ الْأَسْوَدِ قَالَ كُنَّا فِي حَلْقَةِ عَبْدِ اللَّهِ فَجَاءَ حُذَيْفَةُ حَتَّى قَامَ عَلَيْنَا، فَسَلَّمَ ثُمَّ قَالَ لَقَدْ أُنْزِلَ النِّفَاقُ عَلَى قَوْمٍ خَيْرٍ مِنْكُمْ. قَالَ الْأَسْوَدُ سُبْحَانَ اللَّهِ، إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ (إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ) فَتَبَسَّمَ عَبْدُ اللَّهِ، وَجَلَسَ حُذَيْفَةُ فِي نَاحِيَةِ الْمَسْجِدِ، فَقَامَ عَبْدُ اللَّهِ فَتَفَرَّقَ أَصْحَابُهُ، فَرَمَانِي بِالْحَصَا، فَأَتَيْتُهُ فَقَالَ حُذَيْفَةُ عَجِبْتُ مِنْ ضَحِكِهِ، وَقَدْ عَرَفَ مَا قُلْتُ، لَقَدْ أُنْزِلَ النِّفَاقُ عَلَى قَوْمٍ كَانُوا خَيْرًا مِنْكُمْ، ثُمَّ تَابُوا فَتَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ.

قوله: نفقا سربا: دسورة انعام آیت (فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ) کښې ئې د (نفق) تفسیر په (سرب) سره کړې دې .سرب سورنګ ته وائې ،داتفسیرامام بخاری رحمه الله دلته د (إِنَّ الْمُنٰفِقِينَ) په مناسبت سره بیان کړې دې .چې دمنافق لفظ هم د ،نفق،، نه ماخوذدې چونکه منافق هم دزمکې لاندې تول کوششونه داسلام خلاف جاری ساتی اولکه څنګه چې سرنګ دتحفظ دپاره جوړولې شی دغه شان منافق هم دخپل حفاظت اوبچاؤدپاره لاره جوړه کړې وی (۲) ددې پوره تفصیل په کشف الباری باب علامة الایمان لاندې تیرشوې دې.

په روایت کښې حضرت اسودبن یزید فرمائی چې مونږ دحضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه په مجلس کښې حاضروو.په دې کښې حضرت حذیفه رضی الله عنه راغلواودریدواوسلام ئې اوکړو وې فرمائیل چې نفاق په داسې قوم باندې نازل کړې شوې ووکوم چې ستاسونه غوره وو. مطلب داووچې دصحابو رضی الله عنهم په دورکښې خلق منافقان ووحال داچې هغه خیرالقرون دور وو ددې وجې یوکس نه دهوکه کیدل نه دی پکار اوفخرنه دې کول پکار.

په دې باندې اسودبن یزیداووئیل (سبحان الله) ته عجیبه خبره کوې، الله خوفرمائی (إِنَّ الْمُنٰفِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ) اوته وائې چې زمونږ نه غوره خلق منافقان وو. وحضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه چې دمجلس شیخ ووهغوی صرف مسکې شو.

حضرت حذیفه رضی الله عنه خپله خبره اوکړه اودجماعت په یوکوټ کښې کیناستلواسودبن یزید وائی چې دحضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه دمجلس ختمیدونه پس حضرت حذیفه رضی الله عنه زۀ راوغوښتلم اوماطرف ته ئې یوګټکې راګزارکړوزۀ هغوی ته ورغلم نووې فرمائیل دحضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په خندا باندې زۀ ډیرحیران شوم .حال داچې هغه زما په مرادپوهه شوې

---

(۱) اخرجه البخاری فی کتاب التفسیرباب ان المنافقین فی الدرک الاسفل من النار رقم الحدیث (۴۳۲۶) ولم یخرجه احدمن اصحاب الستة سوی البخاری)_

(۲) قال الکرمانی : ۱۷/۹۱ فان قلت : النفق فی سورة الانعام ،ولاتعلق له ایضابقصة المنافقین قال تعالی : ان استطعت ان تبتغی نفقافی الارض. قلت : غرضه بیان اشتقاق المنافقین منه ،،_

وو اوبيائې دخپلې خبرې وضاحت اوکړوچې ستاسونه په غوره خلقونفاق نازل شوې وو. بيا الله هغوی ته دتوبې توفيق ورکړاوده‌غوی توبه ئې قبوله کړې وه.
اوپه دې کښې هم څه شک نشته چې څه خلق داسې هم پاتې شوې ووچې بغيرتوبې مړه شوې وو لکه عبدالله بن ابی وغيره.

مولانا رشيداحمد ګنګوهی رحمه الله فرمائی چې په (لقد انزل النفاق على قوم خير منكم) کښې دقوم نه صحابه کرام رضي الله عنهم مراددی اودنفاق نه نفاق عملی مراددې اومطلب دادې چې صحابه کرام رضي الله عنهم ستاسونه غوره ووخودودې باوجودبعضې صحابه په نفاق عملی کښې مبتلا شوی وواوبيائې توبه ويتسې وه نوځکه تاسوخلقولره تکبرنه دې پکارچې دعبدالله بن مسعود رضي الله عنه غوندې لوئې فقيه اوعالم نه سبق واپو. اسوددحضرت حذيفه رضي الله عنه په خبره صحيح پوهه نشو.هغه دااوګڼړل چې حضرت حذيفه رضي الله عنه مونږته منافقان وائی. ددې وجې ئې دتعجب اظهاراوکړاو(سبحان الله)ئې اووئيل .حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه چې کله اوکتل چې اسوددحضرت حذيفه رضي الله عنه دخبرې نه بل مطلب اخلی نوهغه مسکې شوحضرت حذيفه رضي الله عنه ددوی په مسکاباندې حيران شوځکه چې هغوی خوددوی (حذيفه) مرادباندې صحيح پوهه شوی وو.(1)

په آيت کريمه کښې دی (إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ) چه حضرت ابن عباس رضي الله عنه ددې تشريح په (اسفل النار) سره کړې ده اودې خبرې طرف ته ئې اشاره کړې ده چې (من) دااسم تفضيل په صله کښې نه دې مستعمل بلکه دابيانيه دې نوچاته داوهم نه دی کول پکارچې (درک اسفل)داورنه بهردڅه ځائې نوم دې بلکه ددې نه داوربڼکته حصه مرادده.
دحضرت ابن عباس رضي الله عنه تعليق ابن ابی حاتم موصلا نقل کړې دی.(2)

۱۰۶-باب: قوله إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ [۱۶۳]

[۴۳۲۷] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ قَالَ حَدَّثَنِي الأَعْمَشُ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «مَا يَنْبَغِي لأَحَدٍ أَنْ يَقُولَ أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى».

[۴۳۲۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ حَدَّثَنَا هِلاَلٌ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضى الله عنه- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «مَنْ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى فَقَدْ كَذَبَ».

د من قال انا خير من يونس بن متى معنى: يومطلب خودادې چې که يوکس دخپل ځان په باره

(1) لامع الدرای (ج۹ص۵۸و۵۷) _
(2) عمدة القاری (ج۱۸ص۱۹۳) _

كنبي ديونس (عليه السلام) په مقابله كښې دغوره والى اوافضليت دعوى كوى نوهغه دروغژن دې ،دالله دنبى نه غيرنبى افضل كيدى نه شى اگر چې هغه نبى دانبياؤپه ډله كښې څومره دكمې درجې ولې نه وى. دحضرت يونس (عليه السلام) تخصيص ئې ددې وجې اوكړوچې هغوى سره دبطن حوت واقعه پيښه شوې وه چې هغې ته اوګورى اوڅوك اووائى چې زماخوتول ژوندپه عبارت اواطاعت كښې تيرشوې دې نوڅكه زۀ غوره يم نوداسې كس دروغژن دې.

اودويم مطلب داهم كيدې شى چې ددې نه پخپله نبى ﷺ مراد وى، په دې صورت كښې به دنبى ﷺ دارشاد مطلب به داشى چې څوك ماديونس (عليه السلام) نه بهترګڼړى نوهغه غلط وائى (١)

په دې صورت كښې به اشكال كيږى چې نبى ﷺ خوپه اتفاق سره دټولوپيغمبرانونه افضل دې نوبيادداسې كس قول ته غلط ولې وئيلې شوى دى.

① ددې يوجواب داددې چې نبى ﷺ دعاجزئ اودخپل نفس دښكته كولودپاره دافرمائيلى دى. (٢)

دويم جواب داوركړې شوې دې چې نبى ﷺ دارشاد په هغه وخت كښې كړې ووكله چې دوى ته دنوروپيغبرانوپه مقابله كښې دخپل ځان دفضيلت علم نه ووحاصل (٣)

دريم جواب داوركړې شوې دې چې ددې نه په نفس نبوت كښې دفضيلت نفى مراد ده څكه چې په نفس نبوت كښې ټول انبياءبرابردى. (٤)

② اوڅلورم جواب داوركړې شوې دې چې دنبى ﷺ ددې ارشادنه دداسې فضيلت نفى مقصود ده چې په هغې سره دحضرت يونس (عليه السلام) دتحقير اوتنقيص شبه پيداشى. (٥)

١٠٧-باب: يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنِ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ

وَالْكَلَالَةُ مَنْ لَمْ يَرِثْهُ أَبٌ أَوِ ابْنٌ. وَهُوَ مَصْدَرٌ مِنْ تَكَلَّلَهُ النَّسَبُ.

[٤٢٢٩] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ-رضى الله عنه قَالَ آخِرُ سُورَةٍ نَزَلَتْ بَرَاءَةَ، وَآخِرُ آيَةٍ نَزَلَتْ (يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ) [ر: ٤١٠٦]

د كلاله تفسير: دكلاله په تفسير كښې دعالمانواختلاف دې اوڅلوراقوال په كښې مشهوردى.

① يوقول دا دې چې كلاله دهغه مړى مال موروث ته وائى چې دكوم مړې ولداو والدنه وى

② دويم قول دا دې چې كلاله اسم مصدر دې او دهغه مړى د وراثت ته وائى دكوم مړى چې

(١) فتح البارى : كتاب احاديث الانبياء باب: وان يونس لمن المرسلين، ٤٥١/٦ـ

(٢) عمدة القارى (ج١٨ص ١٩٤) ـ

(٣) فتح البارى ،كتاب احاديث الانبياء (ج٦ ٤٢٥)ـ

(٤) فتح القدير للشوكانى (ج١ ص ٤٥٢) ـ

(٥) فتح البارى (ج٦ص ٤٢)،كتاب احاديث الانبياء ـ

ولد او والد نه وي ـ

③ دریم قول دادې چې کلاله دهغه وارثانونوم دې چې په هغوی کښې څوك ولداووالد نه وي.
په دې صورت کښې به دمړي رویان کلاله وي.

④ څلورم قول دادې چې دهغه مړي نوم دې دچاچې څوئ اوپلار ژوندي موجودنه وي هم
دادجمهوروقول دې

خوپه قرآن اوحدیث کښې دکلاله اطلاق په مړي باندې هم شوې دې اوپه وارث باندې هم په
آیت باب اوآیت میراث کښې د وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً کښې دکلاله اطلاق په مړي باندې شوې
دې اودحضرت جابر (رض) په حدیث کښې په (انمايرثني كلالة) کښې دکلاله نه وارث مراددې.
ددې وجې په ظاهره دامعلومیږي چې دکلاله لفظ په یوخاص حالت کښې دمړي اووارث دواړو
دپاره استعمالیږي اودا په خاص حالت کښې دولداووالدنه موجود کیدل دی (١)

دویم بحث دادې چې لفظ دکلاله په لغوي اعتبار سره څه دې اودڅه نه مشتق دې ؟ امام
بخاري رحمه الله دلته دابوعبیده قول نقل کړې دې چې کلاله مصدردې د(تكلل) نه . د(تكلله النسب)
ترجمه علامه عیني کړې ده (تطرفه) (٢)یعني طرف ته کیدل (لکه څنګه چې ابن العم دې چې
دادعمود نسب څنې نه بلکه په طرف کښې وي خودکلاله په صورت کښې هغه دپلار اومور
طرف اخلي) یعني دکلاله په صورت کښې داصول اوفروع دمیراث حصه په اطرافو کښې واقع
خپلوانوته ملاویږي.

اوبعضې وائي چې کلاله د(اکلیل)نه ماخوذده معنی ئې تاج راځي ،
لکه څنګه چې تاج په سرباندې احاطه کړې وي دغه شان کلاله دغه مړې راګیر کړې وي (٣)

اوبعضې وائي چې کلاله د (كلال) په معنی دې اود کلال معنی ده ستړې کیدل (٤) کوم چې په
ضعف باندې دلالت کوي .دپلار اوځوي دقرابت نه سوابل قرابت ته کلاله وئیلې شوې ده ځکه
چې داقرابت دپلار اوځوي قرابت ته په نسبت سره کمزورې وي .

کلاله ته دلته مصدر وئیلې شوې دې .علامه عیني په دې باندې اشکال کړې دې اووئیلي دی
چې دباب تفعل مصدر داڅنګه کیدې شي ځکه چې داپه دې وزن باندې نه دې ،نوځکه
دامصدر نه دې بلکه اسم مصدردې (٥)

دآیت باب نه بعضې شیعه ګانواستدلال کړې دې اووئیلي دی چې کلاله هغه دې چې دهغه
اولاد نه وي .اګرچې پلار ئې وي ځکه چې په آیت کښې صرف دولد نفی ده،

---

(١) دذکرشووقسمونودتفصیل دپاره اوګورئ: تکملة فتح الملهم (٢٠و١٩) وشرح مسلم للنووی (ج٢ص٣٥)

(٢) عمدة القاری (ج١٨ص١٩٥)_

(٣) شرح مسلم للنووی (ج٢ص٣٥)_

(٤) فیض الباری (ج٤ص١٧٧) _

(٥) عمدة القاری (ج١٨ص١٩٥)_

الْكَلٰلَةِ ۚ اِنِ امْرُؤٌا هَلَكَ لَيْسَ لَهٗ وَلَدٌ،

خودا استدلال صحیح نه دې آیت کریمه کښې دوالد نفی ددې وجې نه شوې ده چې داهل عرب په نیز دکلاله معنی مشهوره وه چې دچاپلار اومور دواړه نه وی ددې وجې دنفی الوالدتصریح قرآن نه دې کړې (۱)

اوعلامه خطابی رحمه الله فرمائیلی دی چې په آیت کریمه کښې د(ولد) نه ولادت من جانب اعلی اومن جانب اسفل دواړه مراد دی «لیس له ولد ای ولادة فی الطرفین ان اعلی واسفل» دولادت جانب اعلی دنفی نه پلار اودولادت جانب اسفل دنفی نه ولد مراد دې «وهومعنی قول الصحابة الفقهاء ان الکلالة من لیس له ولد ولا والد» (۲)

۱۰۸ - تفسیر سورة المَائِدَةِ

(حُرُمٌ) وَاحِدُهَا حَرَامٌ. (فَبِمَا نَقْضِهِمْ) بِنَقْضِهِمْ (الَّتِي كَتَبَ اللّٰهُ) جَعَلَ اللّٰهُ (تَبُوءَ) تَحْمِلُ (دَائِرَةٌ) دَوْلَةٌ. وَقَالَ غَيْرُهُ الإِغْرَاءُ التَّسْلِيطُ (أُجُورَهُنَّ) مُهُورَهُنَّ. الْمُهَيْمِنُ الأَمِينُ، الْقُرْآنُ أَمِينٌ عَلَى كُلِّ كِتَابٍ قَبْلَهُ.

سورة المائدة

د کلماتو تشریح:

قوله: أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ:

ستاسو څاروی حلال کړې شوی دی .خوهغه څناورچې دهغې حرمت تاسوته بیان کړې شی «هغه ستاسودپاره حلال نه دی» خود احرام په حالت کښې ښکار حلال مه ګڼړئ.

امام بخاری رحمه الله فرمائی ، چې د«حرم» واحد«حرام» دې .په معنی دمحرم.

قوله: فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ: (فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً) امام بخاری رحمه الله فرمائی چې په «فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ

کښې ،،ما،، زائده ده.

قوله: الَّتِي كَتَبَ اللّٰهُ جَعَلَ اللّٰهُ: يَقَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ، موسی علیه السلام اوئیل ای قومه، دې پاکې زمکې «دشام ملك» ته داخل شئ کومه چې الله ستاسودپاره لیکلې ده یعنی په آیت کښې «كَتَبَ اللّٰهُ» د «جَعَلَ اللّٰهُ» په معنی کښې دې یعنی الله مقرر کړې ده.

قوله: تبوء تحمل: إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ په دې کښې د«تبوء» تفسیرئې په «تحمل» سره کړې.

---

(۱) شرح مسلم للنووی (ج۲ ص۳۵) وتکملة فتح الملهم (ج۲ص۳۱) ـ

(۲) معالم لسنن (ج۴ص۱۴۱و۱۴۲) ـ

دي (١) داتقسير ابوعبيده كړي دي.

قوله: دائرة دولة: يَقُولُونَ نَخْشَىٰ أَن تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ تفسيريه (دولة) سره كړي دي چې معنى ئې ګردش انقلاب اومصيبت دي دادمنافقانوقول دي کوم چې به کافرانوته ورتلل او دخپلې دوستئ اظهاربه ئې کولواوکله چې به چاد وی لره په دي حرکت باندې ملامته کول نووئيل به ئې زمونږويره ده چې مونږ په څه مصيبت کښې اخته نشويعنى دنبى ﷺ کاميابى اوغلبه څه يقينى نه ده، ممکن ده چې په حالاتوکښې انقلاب راشى اومسلمانان مغلوبه شى نوبه دغه وخت کښې به کافران مونږمخالف اوګڼړى اوقتل به موکړى اوددي ويرې دوجې مونږ د کافرانو سره رابطه ساتواوهغوى ته ورځو.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ الإِغْرَاءُ التَّسْلِيطُ: فَأَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ نومونږ دهغوى په مينځ کښې دشمنى اوکينه واچوله کومه چې به ترقيامته پورې جارى وى.

په دې آيت کښې لفظ د (اغرينا) تفسيرشوې دې چې (اغراء) په معنى دتسليط دي يعنى مونږ د نصرانيانوبه خپل مينځ کښې دښمنى اوکينه ترقيامته پورې مسلط کړه. داتفسير باللازم دي

اکثرمفسرين د (اغرينا) تفسيريه (القينا) سره کوى اوهم داواضح دې ځکه چې په بل ځائې کښې سورة مائده آيت نمبر ۶۴ کښې دالله تعالى ارشاد دې (وَأَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ)

قوله: قَالَ سُفْيَانُ مَا فِى الْقُرَانِ آيَةٌ اشد على: حضرت سفيان ثورى رحمه الله چې دقرآن کريم يوآيت هم په ما باندې دومره ګران اوسخت نه دې څومره چې داآيت (لَسْتُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ حَتَّىٰ تُقِيمُوا التَّوْرَاةَ وَالْإِنجِيلَ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ) حضرت سفيان ثورى ته داآيت ځکه ګران اومشکل معلوم شوچې په دې کښې دتورات انجيل اوقرآن ټولوباندې دعمل کولومطالبه کړې ده (٢)

قوله: من احياها يعنى من حرم قتلها الا بحق حيى الناس منه جميعا: وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا امام بخارى رحمه الله داحياء تفسيرپه تحريم قتل سره ددې وجې کړې دې چې احياء په حقيقت دالله جل شانه صفت دې ،غيرالله ته ژوندې کونکې نشى وئيلې

---

(١) يعنى ان تبوء ههنا ليست بمعنى جعل الشئ وطنا كما فى قوله ،تبووالداروالايمان بل بمعنى الحمل والنكتة فى تعبيره بلفظه دون لفظ آخرمما فيه معنى الحمل اشارة الى انه باجترام هذه الكبيرة يقحم فيهافكانه محطاط بهااحاطة المكان بالمتمكن...(وانظرلامع الدراى (ج٩ص ٦٠و٦١)

(٢) وسبب نزول هذه الاية ما رواه ابن ابى حاتم عن ابن عباس رضي الله عنهما قال جاء مالک بن الضيف وجماعة من الاحبارفقالوا: يامحمد الست تزعم ان انک على ملة ابراهيم وتؤمن بما فى التوراة والانجيل وتشهد انها حق قال بلى، ولكناكم كتمتم منها مالمرتم ببيانه فانا ابرامماحد ثتموه قالا:انانتمسک بمافى ايدينا من الهدى والحق ولانؤمن بک ولا بماجئت به فانزل الله تعالى هذه الاية قل يااهل الكتاب لستم على شئ) عمدة القارى (ج١٨ص ١٩٦)

ددې وجې په آيت کښې احياء په مجازى معنى باندې مستعمل ده اومجازى معنى دتحريم ده يعنى چاچې دنفس قتلول حرام کړى دى لکه چې دۀ ټول خلق ددې تحريم قتل په وجه ژوندى اوساتل ،مطلب داددې چې دنفس قتلول حرام ګڼړونکې په حقيقت کښې دټولو خلقو دژوند سبب جوړيږى ګنى که څوک يوکس قتل کړى نودمقتول کسان به دهغه په بدله کښې دوه قتل کوى اوبيابه هغه په بدله کښې څلورقتلوى اودغه شان به دقتل دائره لويه شى.

قوله: شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا سبيلا وسنة: لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا (شرعة) تفسيرئې په (سنة) اود(منهاج) تفسيرئې په (سبيل) سره کړې دې. دالف نشر غير مرتب دې په کتاب الايمان کښې ددې تفصيل تيرشوې دې.

قوله: الْمُهَيْمِنُ الأَمِينُ، الْقُرْآنُ أَمِينٌ عَلَى كُلِّ كِتَابٍ قَبْلَهُ: وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتٰبَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتٰبِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ په دې کښې ئې د(مهيمن) تفسيرپه (امين) سره کړې دې ،داد(هيمن)نه ماخوذ دې چې معنى ئې حفاظت کول راځي ،قرآن مجيدته (مهيمن) وئيلې شوى دى ځکه چې دادټولواسمانى کتابونودمضامينوامين اومحافظ دې.

۱۰۹=باب: اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِيْنَكُمْ

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ مَخْمَصَةٌ مَجَاعَةٌ.

قوله: فَمَنِ اضْطُرَّ فِىْ مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِّاِثْمٍ: نوکوم کس چې دلوږې دسختې نه مجبوره شى خوپه دې شرط چې ګناه طرف ته ئې ميلان نه وى. په دې آيت کښې (مخمصة) د(مجاعة)په معنى کښې دهٔ يعنى سخته لوږه.

[۴۳۳۰] **حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمٰنِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ قَيْسٍ عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ قَالَتِ الْيَهُودُ لِعُمَرَ إِنَّكُمْ تَقْرَءُونَ آيَةً لَوْنَزَلَتْ فِينَا لاَتَّخَذْنَاهَا عِيدًا. فَقَالَ عُمَرُ إِنِّى لأَعْلَمُ حَيْثُ أُنْزِلَتْ، وَأَيْنَ أُنْزِلَتْ، وَأَيْنَ رَسُولُ اللّٰهِ-صلى الله عليه وسلم-حِينَ أُنْزِلَتْ يَوْمَ عَرَفَةَ، وَإِنَّا وَاللّٰهِ بِعَرَفَةَ-قَالَ سُفْيَانُ وَأَشُكُّ كَانَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ أَمْ لاَ-(اَلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ).**

د حديث باب تشريح: داروايت په کتاب الايمان کښې تيرشوې دې [1]

دلته دى چې يهوديانود حضرت عمر رضي الله عنه نه سوال اوکړواود کتاب الايمان په روايت کښې دى چې په يهودوکښې يوسړى سوال اوکړوداسړې کعب بن احباروو. لکه څنګه چې مسند د په خپل مسند کښې طبرى په خپل تفسير کښې اوطبرانى په خپل معجم کښې بيان کړې دې. [2]

---

[1]) صحيح البخارى كتاب الايمان باب زيادة الايمان ونقصانه رقم (۴۵)
[2]) فتح البارى (ج۱ص ۱۰۵) باب زيادة الايمان ونقصانه) _

کعب بن احبار وئیلی دی که دا آیت چرته مونږ کښې نازل شوې وو نو مونږ به ددې یوم نزول لره یوم العید جوړ کړې وو ددې وجه دا ده چې په دې آیت کښې الله جل شانه دې امت ته ډیرلوئې اعزازورکړې دې په دوی باندې ئې دخپل خاص انعام ذکرکړې دې . دويم داتمام نعمت تذکره ده چې په تاسوباندې ماخپل نعمت مکمل کړواودويم دا چې په آخرکښې ئې وئیلې دي (ورضيت لكم الاسلام دينا) په ټولو آسمانی دينونو کښې مونږ دين اسلام ستاسو دپاره منتخب کړو. حضرت عمر رضی الله عنه فرمائيلې دی ماته هغه ورځ هم معلوم دې کله چې په نبی ﷺ باندې داآيت نازل شوې وو يعنی دعرفې ورځ وه او نبی علیه السلام په ميدان عرفات کښې وو . دکتاب الايمان په روايت کښې دجمعې دورځې تصريح هم شته .

داسحاق په روايت کښې دی (وكلاهما بحمد الله لنا عيد) (١) يعنی دجمعې اودعرفې ورځ زمونږ دپاره اخترد‌ې اوطبری په روايت کښې دی: (وهما لنا عيدان) (٢)

خودلته سوال دادې چې دجمعې ورځ خويقينا دخالی دورځې اختردې خودعرفې ورځې ته ئې څنګه اختراووئيل نوددې جواب دا دې چې يوم النحر په حقيقت کښې يوم العيد دې ، اوچونکه هغه دعرفې سره متصل دې اونږدې ځيزته هم دهغه ځيزحکم بعضې وخت ورکولې شی ددې وجې يوم عرفې ته اخترووائی .(٣)

اوداهم وئيلې شی چې دحاجيانواصلی اخترخودعرفې ورځ ده ځکه چې هم په دې ورځ دحج رکن اعظم وقوف عرفه ادا کولې شی .

قوله: وَأَشُكُّ كَانَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ أَمْ لاَ: سفيان ثوری دلته فرمائی چې ما ته په دې کښې شک دې چې دغه دعرفې ورځ دجمعې ورځ وه که نه .حافظ ابن کثير په خپل تفسير کښې دبخاری دروايت دنقل کړی روايت نه پس دسفيان ثوری داجمله نقل کړې ده اوپه دې باندې ئې تبصره کړې ده فرمائيلی ئې دی چې دسفيان ثوری که چرته شک په دې کښې وی چې ددهٔ دشيخ په روايت کښې د(يوم الجمعة) ذکر کړې دې اوکه نه . نوداهغوی په تقوی او ورع باندې دلالت کوی چې هغوی دابيان کړوچې ماته دخپل شيخ دا خبره صحيح ياده نه ده چې هغوی ديوم الجمعة ذکرکړې ووکه نه .

خوکه ددوی شک په دې خبره کښې وی چې په نفس الامراوحقيقت کښې يوم عرفه په يوم الجمعه کښې واقع شوې وه که نه ؟ نوزهٔ نه پوهيږم چې دسفيان ثوری غوندې محدث ته به داسې ښکاره اومتفق عليه کښې شک وی ځکه چې اصحاب مغازی په دې خبره متفق دي چې يوم عرفه په يوم الجمعة کښې واقع شوې وه په دې باره کښې روايات تواترسره ثابت دی(٤)

---

(١) فتح الباری ج١ص١٠٥) کتاب الايمان باب زيادة الايمان ونقصانه) _

(٢) فتح الباری ج١ص١٠٥) کتاب الايمان باب زيادة الايمان

(٣) و التخذو ايوم عرفة عيد الانه ليلة العيد (فتح الباری ج١ص١٠٥) _

(٤) تفسير ابن كثير (ج٢ص١٣) سورة المائدة _

ددې وجې په ظاهره هم دامعلوميږي چې دسفيان ثوري په دې کښې شک نه ووچې دعرفې ورځ په يوم الجمعة کښې واقع شوې وه شک ورته په دې کښې ووچې ددوی شيخ دروايت بيانولوپه وخت کښې ديوم الجمعة ذکرکړې ووکه نه ؟

صاحب دخيرجاري په دې کښې چې دعرفې ورځ دجمعې په ورځ کښې راغلې وه نودسفيان ثوري توجيه بيانوي چې مشهوره داده چې رسول الله ﷺ وفات دګل په ورځ واقع شوې وی نوبيا په هيڅ صورت کښې د۱۲ ربيع الاول ۱۱ هه باندې شوې وونوکه يوم عرفه دجمعې په ورځ واقع شوې وی نوبيايه هيڅ صورت کښې د۱۲ربيع الاول ۱۱هه تاريخ دګل ورځ نه راځي اګرکه ذوالحجه محرم اوصفرديرشوورځواومنلې شي. ياديوکم ديرشويابعضې دديرشواوبعضې ديوکم ديرشو،ددې وجې دسفيان ثوري شک شوې دی چې يوم عرفه دجمعې ورځ وه که نه ؟[1]

خولکه څګنه چې مونږ ذکرکړوچې دجمعې ورځ دعرفې په ورځ راتلوکښې دچااختلاف نشته اوپه دې باره کښې روايات حدتواترته رسيدلی دی . باقي داخبره چې مونږپه کتاب المغازی . کښې په تحقيق سره بيان کړې ده چې درسول الله ﷺ وفات په يکم ربيع الاول ۱۱ هه کښې شوې وو. دنبی ﷺ دوفات چې دګل په ورځ دولسم ربيع الاول کوم قول مشهوردې داتحقيقی نه دې .[2]

۱۱۰ = باب : فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا

تَيَمَّمُوا تَعَمَّدُوا . (آمِّينَ) عَامِدِينَ . أَمَّمْتُ وَتَيَمَّمْتُ وَاحِدٌ

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَمَسْتُمْ وَتَمَسُّوهُنَّ وَاللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ وَالإِفْضَاءُ النِّكَاحُ.

په ذکرشوې آيت کښې (فَتَيَمَّمُوا) په معنی د(تعمدوا) دې يعنی چې تاسوقصد اوکړئ تاسواراده اوکړئ ،دغه شان په دويم آيت کښې (وَلَآ آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ)په دې کښې (آمين) په معنی د(عامدين) ،دې ،يعنی قصدکونکې ،اراده کونکې (امت)او(تيمت)دواړه په يوه معنی دی يعنی قصدکول .

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَمَسْتُمْ وَتَمَسُّوهُنَّ وَاللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ وَالإِفْضَاءُ النِّكَاحُ: حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چې په قرآن مجيد کښې ذکرشوو څلوروواړو الفاظو معنی نکاح يعنی وطی ده .(لامستم) په دې آيت کښې واقع دې (وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ) او (تَمَسُّوهُنَّ) دسورة بقرې په آيت کښې دې (وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ) او په سورة نساء کښې دې (اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ) او(أَفْضَى) او هم په سورة نساء

---

[1] حاشيه صحيح بخاري (ج۲ص۶۶۲)

[2] کشف الباری کتاب المغازی (۶۷و۶۸)

كشميهني دي (وكيف تأخذونه وقد وكيف تأخذونه وقد أفضى بعضكم إلى بعض)

[۴۳۳۱و۴۳۳۲] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ -رضى الله عنها- زَوْجِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَتْ خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ، حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ أَوْ بِذَاتِ الْجَيْشِ انْقَطَعَ عِقْدٌ لِي، فَأَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- عَلَى الْتِمَاسِهِ، وَأَقَامَ النَّاسُ مَعَهُ، وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ، وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ فَأَتَى النَّاسُ إِلَى أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ فَقَالُوا أَلَا تَرَى مَا صَنَعَتْ عَائِشَةُ أَقَامَتْ بِرَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَبِالنَّاسِ، وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ، وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ، فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ وَرَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَاضِعٌ رَأْسَهُ عَلَى فَخِذِي قَدْ نَامَ، فَقَالَ حَبَسْتِ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَالنَّاسَ، وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ، وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ قَالَتْ عَائِشَةُ فَعَاتَبَنِي أَبُو بَكْرٍ، وَقَالَ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَقُولَ، وَجَعَلَ يَطْعُنُنِي بِيَدِهِ فِي خَاصِرَتِي، وَلَا يَمْنَعُنِي مِنَ التَّحَرُّكِ إِلَّا مَكَانُ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- عَلَى فَخِذِي، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- حَتَّى أَصْبَحَ عَلَى غَيْرِ مَاءٍ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ التَّيَمُّمِ فَقَالَ أُسَيْدُ بْنُ حُضَيْرٍ مَا هِيَ بِأَوَّلِ بَرَكَتِكُمْ يَا آلَ أَبِي بَكْرٍ. قَالَتْ فَبَعَثْنَا الْبَعِيرَ الَّذِي كُنْتُ عَلَيْهِ فَإِذَا الْعِقْدُ تَحْتَهُ.

[۴۳۳۲] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عَمْرٌو أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ الْقَاسِمِ حَدَّثَهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ -رضى الله عنها- سَقَطَتْ قِلَادَةٌ لِي بِالْبَيْدَاءِ وَنَحْنُ دَاخِلُونَ الْمَدِينَةَ، فَأَنَاخَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- وَنَزَلَ، فَثَنَى رَأْسَهُ فِي حَجْرِي رَاقِدًا، أَقْبَلَ أَبُو بَكْرٍ فَلَكَزَنِي لَكْزَةً شَدِيدَةً وَقَالَ حَبَسْتِ النَّاسَ فِي قِلَادَةٍ. فَبِي الْمَوْتُ لِمَكَانِ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَقَدْ أَوْجَعَنِي، ثُمَّ إِنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- اسْتَيْقَظَ وَحَضَرَتِ الصُّبْحُ فَالْتُمِسَ الْمَاءُ فَلَمْ يُوجَدْ فَنَزَلَتْ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ) الآيَةَ. فَقَالَ أُسَيْدُ بْنُ حُضَيْرٍ لَقَدْ بَارَكَ اللَّهُ لِلنَّاسِ فِيكُمْ يَا آلَ أَبِي بَكْرٍ، مَا أَنْتُمْ إِلَّا بَرَكَةٌ لَهُمْ.

۱۱۱_ باب: (فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ)

[۴۳۳۳] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ مُخَارِقٍ عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ سَمِعْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ -رضى الله عنه- قَالَ شَهِدْتُ مِنَ الْمِقْدَادِ ح وَحَدَّثَنِي حَمْدَانُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا أَبُو النَّضْرِ حَدَّثَنَا الأَشْجَعِيُّ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ مُخَارِقٍ عَنْ طَارِقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ الْمِقْدَادُ يَوْمَ بَدْرٍ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا لَا نَقُولُ لَكَ كَمَا قَالَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ لِمُوسَى (فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ) وَلَكِنِ امْضِ وَنَحْنُ مَعَكَ. فَكَأَنَّهُ سُرِّيَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله

عليه وسلم- . وَرَوَاهُ وَكِيعٌ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ مُخَارِقٍ عَنْ طَارِقٍ أَنَّ الْمِقْدَادَ قَالَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- .

حمدان بن عمر: امام بخارى رحمه الله داحديث په دووسندونو باندې بيان كړې دې، يوتحويل سره اوبل دتحويل نه پس دتحويل دوړاندې سند الفاظ امام په كتاب المغازى كښې بيان كړې دى اوبل سند دتحويل نه پس دې، ددې الفاظ امام بخارى رحمه الله دلته پيش كوى. دحمدان بن عمر په بخارى كښې صرف دايوروايت دې ،ددوى نوم احمدبن عمرحميرى دې اوپه حمدان سره مشهوردې ،علامه مزى ددوى په باره كښې فرمائى (روى عنه البخارى مقرونا بغيره) يعنى امام بخارى رحمه الله يواځې ددوى نه روايت نه كوى بلكه دبل راوى سره ئې يوځاى كوى اوددوى نه روايت كوى لكه څنګه چې دلته دې.

خطيب بغدادى ددوى په باره كښې فرمائى . (ثقة)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى (صدوق من الحادية عشرة)

ددوى وفات په كال ۲۵۸ هجرى كښې شوې دې [1]

قوله: رواه وكيع عن سفيان : داتعليق دې ،دارقطنى داموصولا ذكركړې دې [2]

۱۱۲ -باب: إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا) إِلَى قَوْلِهِ (أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الأَرْضِ)

الْمُحَارَبَةُ لِلَّهِ الْكُفْرُ بِهِ.

قوله: الْمُحَارَبَةُ لِلَّهِ الْكُفْرُ بِهِ :دلته داپيژندل دى چې محاربه آيا دكافرانو دطرفه وى اوكه داهل ايمان دطرفه هم محاربه مقصودده ،امام بخارى رحمه الله دلته ښكاره وئيلى دى ،(المحاربة لله :الكفربه) يعنى ددوى رائې داده چې محاربه صرف دكافرانو دطرفه وى. دغه شان وړاندې په كتاب المرتدين والمحاربين كښې دعرينين واقعه نقل كوى . دهغې نه هم ددې خبرې تائيد كيږى چې دامام بخارى رحمه الله په نيزمحاربه صرف دكافرانو دطرفه وى .هلته امام بخارى رحمه الله دمحاربين سره د (من اهل الكفر والردة) الفاظ هم زيات كړى دى .

خود جمهورو مسلک دادې چې محارب كافرهم كيدېشى اومؤمن هم [3]

دمحاربينو سزا : بياپه دې كښې اختلاف دې چې دمحاربينوسزابه څه وى ؟ دقرآن مجيد په

---

[1] دذكر شوى تفصيل دپاره اوګورئ (عمدة القارى (ج١٨ص٢٠٢) وتقريب التهذيب (ج٨٣ رقم الترجمة ٨٣ وتهذيب الكمال (ج١ ص ٤١٤ و ٤١٥) _

[2] عمدة القارى (ج١٨ص٢٠٣)

[3] فيض البارى (ج ٤ص١٧٧) _

دې آیت کښې څلور څیزونه بیان شوی دی ① تقتیل ② تصلیب ③ قطع ایدی وارجل من خلاف ④ نفی من الارض. دامام مالک رحمه الله مذهب دادې چې امام ته اختیار دې په دې څلوروسزاګانو کښې چې هغه محاربین ته کومه سزاور کول غواړی ور کولې شی.[1]

خودنوروفقهاؤپه نیزدې کښې تفصیل دې اودمختلفوصورتونومختلف احکام دی.

① که محارب مال اخستې وی اوقتل ئې نه وی کړې نوددۀ لاسونه اوپښې به من خلاف قطع کولې شی خوداپه هغه وخت کښې دی کله چې مال په اندازه دنصاب سرقه وی. د احنافو.شوافعواوحنابلو رحمهم الله په نیز به دې صورت کښې هم داحکم دې.[2]

② که محارب مال نه وی اخستې خوصرف قتل ئې کړې وی نوپه داسې صورت کښې به دې حدا قتل کولې شی نوکه دمقتول اولیاء ئې معاف کړی.بیابه هم قتل کولې شي .ددې صورت حکم دڅلوروواړو امامانومتفق علیه دې .دټولوپه نیزدپه حدا قتل کولې شی.[3]

③ که محارب قتل هم کړې وی اومال ئې هم اخستې وی نوپه دې صورت کښې داحنافوپه نیزامام ته اختیاردې که هغه ددۀ لاسونه اوپښې هم کټ کړی قتل ئې هم کړی اوپه سولۍ ئې هم کړی .یاصرف قتل ئې کړی یائې صرف په سولۍ کړی.

دشوافعواوحنابلو رحمهم الله په نیزدپه دې صورت کښې به ئې قتل کوی اوپه سولۍ کوی به ئې ،دده پښې اولاسونه به نشی کټ کولې.[4]

④ څلورم صورت دادې چې محارب نه قتل کړې وی اونه ئې مال اخستې وی .صرف خلق ئې ویرولې وی نوپه دې صورت کښې داحنافواوشوافعوپه نیزددې به دتعزیرنه پس قید کولې شی .تردې چې دې توبه اوباسی داسې توبه چې دهغې آثارددۀ په مخ کښې ښکاره وی.

دحنابلۀ په نیزپه دې صورت کښې به دې دټولوښاروڼو نه اوشړلې شی .په هیڅ یو ښارکښې به دۀ ته استوګنه نه ورکولې شی[5] څکه چې په آیت کریمه کښې دی .﴿اَوۡ یُنۡفَوۡا مِنَ الۡاَرۡضِ﴾ اوجمهور عالمان د نفی من ا لارض تفیسرپه حبس اوقید سره کوی.[6]

---

[1]) تکملة فتح الملهم (ج۲ص۳۱۲) _

[2]) تکملة فتح الملهم (ج۲ص۳۱۲) ومغنی المحتاج (ج٤ص۱۸۲) والمغنی لابن قدامة (ج۱۰ص۳۱۳) _

[3]) تکملة فتح الملهم (ج۲ص۳۱۲) ومغنی المحتاج (ج٤ص۱۸۲) والمغنی لابن قدامة (ج۱۰ص۳۱۳) _ والدردید(ج٤ص٤۹۵) _

[4]) تکملة فتح الملهم (ج۲ص۳۱۲) ومغنی المحتاج (ج٤ص۱۸۲) والمغنی لابن قدامة (ج۱۰ص۳۱۳) _

[5]) تکملة فتح الملهم (ج۲ص۳۱۲) ومغنی المحتاج (ج٤ص۱۸۲) والمغنی لابن قدامة (ج۱۰ص۳۱۳) _

[6]) واما لانفی من الارض فقدفسره الجمهورباحبس .لان النفی عن وجه الارض غیرممکن ،الی بلدة اخری استضراربالغیرفتعین ان یکون المرادالحبس لان المحبسوس منقطع الدنیا ولذاقال صالح بن عبدالقدوس حین حبسوه :خرجنا من الدنیای ونحن من اهلها : فلسنا من لاموات فیها ولا الاحیاء : اذجاءنا السجان یومالحاجة: عجبنا وقلنا جاء هذا من الدنیا (وانظرغرائب القرآن للنیسابوری بهامش ابن جریر (ج۶ص۱۲۷) واعلاء السنن (ج۱۱ص۷۲۳) واحکام القرآن للجصاص (ج۲ض۱٤و٤۰۶) والجامع لاحکام القرآن (ج۶ص۱۵۳و۱۵۱) _

فائده: اكثرومفسرينود (وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا) نه لاره شوكول اوډاكه مراداخستې ده خوكه الفاظ په عموم باندې پاتې شى نومضمون زيات وسيع كيږى .كوم شان نزول اواحاديث چې بيان شوى دى هغه هم ددې مقتضى دى چې الفاظ په خپل عموم باندې پريخودې شى چې په دې كښې دكافرانوحملې دارتددفتنه شوكه ډاكه په ناحقه قتل اولوټ ،مجرمانه سازشونه ،دبغاوت پروپيګنډې ،ټولې داخليدې شى ،اوداذكرشوې سزاګانې دقيدنه وړاندې په توبه ويستلوسره معاف كيږى خوحقوق العباد څكه چې ددې دمعاف كولوصاحب حق ياولى دمقتول ته وى اوددې حدنه سواباقى نورحدودمثلاً حدزنا حدشرب خمرحدسرقه ، ،حدقذف ،په توبې سره مطلقانه ساقطيږى .(١)

[۴۳۳۴] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الأَنْصَارِيُّ حَدَّثَنَا ابْنُ عَوْنٍ قَالَ حَدَّثَنِي سَلْمَانُ أَبُو رَجَاءٍ مَوْلَى أَبِي قِلاَبَةَ عَنْ أَبِي قِلاَبَةَ أَنَّهُ كَانَ جَالِسًا خَلْفَ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، فَذَكَرُوا وَذَكَرُوا فَقَالُوا وَقَالُوا قَدْ أَقَادَتْ بِهَا الْخُلَفَاءُ، فَالْتَفَتَ إِلَى أَبِي قِلاَبَةَ وَهُوَ خَلْفَ ظَهْرِهِ، فَقَالَ مَا تَقُولُ يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ زَيْدٍ أَوْ قَالَ مَا تَقُولُ يَا أَبَا قِلاَبَةَ قُلْتُ مَا عَلِمْتُ نَفْسًا حَلَّ قَتْلُهَا فِي الإِسْلاَمِ إِلاَّ رَجُلٌ زَنَى بَعْدَ إِحْصَانٍ ،أَوْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ ،أَوْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ -صلى الله عليه وسلم-. فَقَالَ عَنْبَسَةُ حَدَّثَنَا أَنَسٌ بِكَذَا وَكَذَا. قُلْتُ إِيَّاىَ حَدَّثَ أَنَسٌ قَالَ قَدِمَ قَوْمٌ عَلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فَكَلَّمُوهُ فَقَالُوا قَدِ اسْتَوْخَمْنَا هَذِهِ الأَرْضَ. فَقَالَ «هَذِهِ نَعَمٌ لَنَا تَخْرُجُ، فَاخْرُجُوا فِيهَا، فَاشْرَبُوا مِنْ أَلْبَانِهَا وَأَبْوَالِهَا». فَخَرَجُوا فِيهَا فَشَرِبُوا مِنْ أَبْوَالِهَا وَأَلْبَانِهَا وَاسْتَصَحُّوا، وَمَالُوا عَلَى الرَّاعِي فَقَتَلُوهُ، وَاطَّرَدُوا النَّعَمَ، فَمَا يُسْتَبْطَأُ مِنْ هَؤُلاَءِ قَتَلُوا النَّفْسَ وَحَارَبُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ، وَخَوَّفُوا رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم-. فَقَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ. فَقُلْتُ تَتَّهِمُنِي قَالَ حَدَّثَنَا بِهَذَا أَنَسٌ. قَالَ وَقَالَ يَا أَهْلَ كَذَا إِنَّكُمْ لَنْ تَزَالُوا بِخَيْرٍ مَا أُبْقِيَ هَذَا فِيكُمْ أَوْ مِثْلُ هَذَا.

داروايت ددې نه وړاندې په كتاب المغازى كښې مختصرتيرشوې دې اودلته هم داروايت مختصر دې په ديات كښې داروايت په تفصيل سره راروان دې اوهلته به انشاء الله خبره هم كيږى.

١١٣- باب: وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ

[۴۳۳۵] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَلاَمٍ أَخْبَرَنَا الْفَزَارِيُّ عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ أَنَسٍ -رضى الله عنه- قَالَ كَسَرَتِ الرُّبَيِّعُ -وَهْىَ عَمَّةُ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ- ثَنِيَّةَ جَارِيَةٍ مِنَ الأَنْصَارِ، فَطَلَبَ الْقَوْمُ الْقِصَاصَ، فَأَتَوُا النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- فَأَمَرَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- بِالْقِصَاصِ. فَقَالَ أَنَسُ بْنُ النَّضْرِ عَمُّ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ لاَ وَاللَّهِ لاَ تُكْسَرُ سِنُّهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ-

(١) تفسيرعثمانى (١٥٠) _

صلی الله علیه وسلم - «يَا أَنَسُ كِتَابُ اللَّهِ الْقِصَاصُ». فَرَضِيَ الْقَوْمُ وَقَبِلُوا الأَرْشَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلی الله علیه وسلم - «إِنَّ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ مَنْ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لأَبَرَّهُ».

۱۱۴ - باب: يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ

[۴۳۳۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ إِسْمَاعِيلَ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ - رضي الله عنها - قَالَتْ مَنْ حَدَّثَكَ أَنَّ مُحَمَّدًا - صلی الله علیه وسلم - كَتَمَ شَيْئًا مِمَّا أُنْزِلَ عَلَيْهِ، فَقَدْ كَذَبَ، وَاللَّهُ يَقُولُ (يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ) الآيَةَ.

۱۱۵ - باب: لاَ يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ

[۴۳۳۷] (۱) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سَلَمَةَ حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ سُعَيْرٍ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رضي الله عنها - أُنْزِلَتْ هَذِهِ الآيَةُ (لاَ يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ) فِي قَوْلِ الرَّجُلِ لاَ وَاللَّهِ، وَبَلَى وَاللَّهِ.

[۴۳۳۸] (۲) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي رَجَاءٍ حَدَّثَنَا النَّضْرُ عَنْ هِشَامٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ - رضي الله عنها - أَنَّ أَبَاهَا كَانَ لاَ يَحْنَثُ فِي يَمِينٍ حَتَّى أَنْزَلَ اللَّهُ كَفَّارَةَ الْيَمِينِ. قَالَ أَبُو بَكْرٍ لاَ أَرَى يَمِينًا أُرَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا، إِلاَّ قَبِلْتُ رُخْصَةَ اللَّهِ، وَفَعَلْتُ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ. [۶۶۲۱]

قوله: رخصة الله: ای اذنه وتسهيله على عباده فی تشريع الكفارة عند الحنث باليمين،

د يمين لغو تعريف: ددې روايت په رڼا کښې امام شافعي رحمه الله ديمين لغوتعريف کړې دې چې يمين لغوهغه وی چې انسان ديمين قصد کړې نه وی اودعام عادت اومحاورې په ډول (لا، والله بلی، والله) اووائی. برابرده که ددې تعلق دماضی سره وی اوکه دمستقبل سره وی دخبرسره وی اوکه دانشاء سره وی. (۳)

داحنافوحضراتوپه نيزديمين لغوهغه وی چې انسان دماضی ديوکارپه باره کښې چې هغه رښتياګڼړی اوقسم اوخوری اوروسته ښکاره شی چې هغه کاردغه شان نه وو. نودې ته يمين

---

۱) اخرجه البخاری فی کتاب التفسیر، باب لايؤاخذکم الله باللغوفی ایمانکم، رقم الحدیث: ۴۳۳۷، و ایضافی کتاب الایمان والنذور، باب لايؤاخذکم الله باللغوفی ایمانکم، رقم الحدیث: ۶۲۸۶، واخرجه ابوداؤد فی کتاب الایمان والنذور، باب لغواليمين، رقم الحدیث: ۳۲۵۴،۲۱۹۵

۲) اخرجه البخاری فی کتاب التفسیر، باب لايؤاخذکم الله باللغوفی ایمانکم، رقم الحدیث: ۴۳۳۸، و ایضافی کتاب الایمان والنذور، باب لايؤاخذکم الله باللغوفی ایمانکم، رقم الحدیث: ۶۲۸۷، ولم یخرجه احدمن اصحاب الستة سوی البخاری۔

۳) التفسير المظهری (ج۱ص۲۸۷) سورة البقرة)۔

لغووانی په دې کښې نه ګناه شته اونه کفاره (۱)

نو داحنافوپه نیزدکه یوکس «لا والله»، «بلی، والله» سره په یوداسې کار باندې قسم اوخوری چې دهغې تعلق دمستقبل سره وی، اګرچې دهٔ دقسم قصد نه وی کړې خوپه داسې صورت کښې بهٔ په دهٔ باندې کفاره وی اودشوافعو په نیزدپه داسې صورت کښې به دې حانث نه وی ځکه چې دادهغوی په نیزد یمین لغودې (۲)

امام محمدپه کتاب الاثارکښې ذکرشوې دواړه قسمونه یمین لغوشمار کړی دی، یعنی «لا والله، بلی، والله» کښې که دیمین قصد کړې وی، که څوک اووائی برابره ده چې تعلق دمستقبل سره نه وی، نودابه یمین لغووی دغه شان که دماضی څه خبره ده یوشان رښتیاګنړلې وی اوقسم اوخوری اوهغه غلطه وی نوداپه یمین لغوکښې شامل دې (۳) علامه ابن الهمام رحمه الله دامام محمد رحمه الله قول اختیار کړې دې (۴)

۱۱۶=باب: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ

[۴۳۳۹] (۵) حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ إِسْمَاعِيلَ عَنْ قَيْسٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رضی الله عنه قَالَ كُنَّا نَغْزُو مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَلَيْسَ مَعَنَا نِسَاءٌ فَقُلْنَا أَلَا نَخْتَصِي فَنَهَانَا عَنْ ذَلِكَ، فَرَخَّصَ لَنَا بَعْدَ ذَلِكَ أَنْ نَتَزَوَّجَ الْمَرْأَةَ بِالثَّوْبِ، ثُمَّ قَرَأَ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ

صحابو رضی الله عنهم داختصاء (خصی کیدواجازت اوغوښتلونونبی کریم ﷺ منع کړل، خصاء فی الانسان په اتفاق سره ناجائز ده اودخصاء فی الحیوان په باره کښې امام بغوی فرمائی چې په غیرماکول اللحم کښې خومطلقاحرام ده اوپه ماکول للحم کښې په حالت صغر کښې جائزده اوچې لوئې شی نودې نه پس جائزنه ده (۶)

---

(۱) التفسیر المظهری (ج۱ص۲۸۷) سورة البقرة) _
(۲) اعلاء السنن (ج۱۱ص۳۵۱) کتاب الایمان _
(۳) قال محمد فی الاثار اخبرنا ابوحنیفه عن حماد عن ابراهیم، عن عائشة ام المؤمنین فی اللغو قالت هوکل شئ یصل به الرجل کلامه لایرید یمینا لا والله وبلی والله لا یعقدعلیه قلبه قال محمد وبه ناخذومن اللغوایضا الرجل یحلف علی شئ یری انه علی ماحلف علیه فیکون علی غیر ذلک، فهذا ایضا من اللغو وهوقول ابی حنیفة (وانظر اعلاء السنن (ج۱۱ص ۳۵۰) کتاب الایمان وکتاب الاثار (۱۲۵) _
(۴) فتح القدیر(ج٤ص۳۳۵) _
(۵) اخرجه البخاری فی کتاب التفسیرباب یاایهاالذین آمنولاتحرمواماحل الله لکم رقم الحدیث ۴۳۳۹ وایضافی کتاب النکاح باب تزویج المعسرالذی معه القرآن والاسلام رقم الحدیث (۴۷۸٤) وایضا فی النکاح باب مایکره من التبتل والخصاء رقم الحدیث (۴۷۸۷)واخرجه مسلم فی کتاب النکاح باب نکاح المتعة وبیان ابیح ثم نسخ رقم الحدیث(۱٤۰٤) واخرجه النسائی فی السنن الکبری رقم الحدیث (۱۱۱۵۰)
(۶) شرح مسلم للنوی (ج۱ص٤٤۹) کتاب النکاح باب استحباب النکاح) _

قرطبی فرمائی دارومدار په حاجت اوضروت باندې دې [1]

په دې روایت کښې دی چې رسول الله ﷺ مونږ ته اجازت راکړې دې . چې ښځې سره دجامې په بدله کښې نکاح اوکړو یعنی متعه اوکړو بیاحضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه داآیت تلاوت کړو، (اٰمَنُوْا لَا تُحَرِّمُوْا طَیِّبٰتِ مَآ اَحَلَّ اللّٰهُ لَکُمْ وَلَا تَعْتَدُوْا) ددې نه معلومیږی چې دحضرت ابن عباس رضی الله عنه پشان حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه هم دمتعې داباحت اعتقادساتلواوذکرشوې آیت ئې دمتعه په باره کښې منلو.

کیدې شی چې دادهغه وخت خبره وی کله چې دمتعې دحرمت صریح علم هغوی ته نه وو اوکله چې ورته دناسخ علم اوشونوبیاهغوی دخپل قول نه رجوع کړې ده. دامام اسماعیلی په روایت کښې هم په دې حدیث کښې راغلی دی .(ثم ترك ذلك)او په یوروایت کښې دی (ثم نسخ) [2]

اوداهم ممکن ده چې حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه آیت تحریم داختصاء دپاره لوستې وی اومطلب دادې چې الله تعالی دبدن دا اندام چې کوم ورکړې دې .دا یونعمت دې . ددې په ذریعه تاسودحلا لې جماع لذت حاصلولې شی . دغه شان داپه طیبات کښې داخل دی داتاسوپه خپل ځان مه حراموئ اواختصاء مکوئ [3] والله سبحانه وتعالی اعلم.

دمتعه په باره کښې تفصیلی بحث په کتاب المغازی کښې تیرشوې دې [4]

۱۱۷: باب قوله (اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَیْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّیْطٰنِ).

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (الْأَزْلَامُ) الْقِدَاحُ يَقْتَسِمُونَ بِهَا فِي الْأُمُورِ. وَالنُّصُبُ أَنْصَابٌ يَذْبَحُونَ عَلَيْهَا، وَقَالَ غَيْرُهُ الزَّلَمُ الْقِدْحُ لَا رِيشَ لَهُ، وَهُوَ وَاحِدُ الْأَزْلَامِ. وَالِاسْتِقْسَامُ أَنْ يُجِيلَ الْقِدَاحَ فَإِنْ نَهَتْهُ انْتَهَى وَإِنْ أَمَرَتْهُ فَعَلَ مَا تَأْمُرُهُ. وَقَدْ أَعْلَمُوا الْقِدَاحَ أَعْلَامًا بِضُرُوبٍ يَسْتَقْسِمُونَ بِهَا وَفَعَلْتُ مِنْهُ قَسَمْتُ وَالْقُسُومُ الْمَصْدَرُ

فرمائی چې داستقسام نه فعلت یعنی ثلاثی مجردقسمت دې اوددې نه مصدرقسوم، راځی (یجیل)په معنی د(یدیر) دی ،(یحیل القداح)غشی چورلوی.

داپه اصل کښې په جوف کعبه کښې کیخودې شوی ا ووه غشی ووچې دې کښې به په یوغشی باندې (امرنی ربی)په دویم غشی باندې (نهانی ربی) اوپه دریم باندې (واحد منکم) په څلورم باندې (من غیرکم)په پنځم باندې (ملصق) په شپږم باندې (القعل) اوپه اووم باندې (الغفل) لیکلې شوی

---

[1]) قال القرطبی فی غیربنی آدم ممنوع فی الحیوان الا لمنفعة حاصلة فی ذلک کتطیب اللحم اوقع ضررعنه (تعلیقا لامع الدراری (ج۹ص۶۷)_

[2]) تعلیقات لامع الدراری (ج۹ص۶۷)_

[3]) لامع الدراری (ج۹ص۶۷)_

[4]) کشف الباری، کتاب المغازی (٤٣٤و٤٤٠) _

ووچې ديوكاركولونه وړاندې به ئې غشي راوويستل .كله چې به په هغې باندې (امرني ربي) ليكلې شوې وونوهغه كاربه ئې كولواوكله چې به پرې ليكلې شوې وو (نهاني ربي) نوبيابه ئې نه كولو.دغه شان كه دچاپه نسب كښې به احتلاف وونوغشې به رواويستلې شوكه په هغې كښې به (واحدمنكم) ليكلې شوې وونوهغه به ئې په خپل نسب كښې شاملولواوكه (من غيركم) به په كښې ليكلې شوې وو نوهغه به ئې دخپل نسب نه بهر ګڼړلو.دغه شان كه به د (ملصق) غيرراووتلونودې مطلب به داوو چې ديت وركول پكار دې اوكه هغه غشي به راووتلوپه كوم باندې چې به (العقل) ليكې وونوهغه به ئې دوباره اچولواوبيابه ئې راوستل شروع كول ځكه چې ددې غشي څه نښه نه وه. (١)

[٤٣٤٠] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بِشْرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ قَالَ حَدَّثَنِي نَافِعٌ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضي الله عنهما - قَالَ نَزَلَ تَحْرِيمُ الْخَمْرِ وَإِنَّ فِي الْمَدِينَةِ يَوْمَئِذٍ لَخَمْسَةَ أَشْرِبَةٍ، مَا فِيهَا شَرَابُ الْعِنَبِ.

ددې مطلب دانه دې چې هلته دانګوروشراب بيخي معدوم وو بلكه قليل الوجود وو ځكه چې دحضرت عمر رضي الله عنه روايت هم په دې باب كښې وړاندې راغې .په هغې كښې د انګورو د شرابو ذكر شته .

[٤٣٤١] (٢) حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ صُهَيْبٍ قَالَ قَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ - رضي الله عنه - مَا كَانَ لَنَا خَمْرٌ غَيْرُ فَضِيخِكُمْ هَذَا الَّذِي تُسَمُّونَهُ الْفَضِيخَ. فَإِنِّي لَقَائِمٌ أَسْقِي أَبَا طَلْحَةَ وَفُلاَنًا وَفُلاَنًا إِذْ جَاءَ رَجُلٌ فَقَالَ وَهَلْ بَلَغَكُمُ الْخَبَرُ فَقَالُوا وَمَا ذَاكَ قَالَ حُرِّمَتِ الْخَمْرُ. قَالُوا أَهْرِقْ هَذِهِ الْقِلاَلَ يَا أَنَسُ. قَالَ فَمَا سَأَلُوا عَنْهَا وَلاَ رَاجَعُوهَا بَعْدَ خَبَرِ الرَّجُلِ.

قوله: فضيخ: دفضخ نه وتلې دې ،دفضخ معنى ماتول راځي په فضيخ كښې به داكيدله چې كه كهجورې به شوكولې شوې اودهغې عرق به په لوښي كښې نچوړولې شوتردې چې په هغې كښې به تغيرپيدا شو اونشه به په كښې پيدا شوه (٣)

---

(١) حاشيه صحيح البخاري (ج٢ص ٦٦٤) _

(٢) اخرجه البخارى فى كتاب التفسير باب قوله: انماالخمروالميسر والانصاب والازلام رجس من عمل الشيطان رقم الحديث (٤٣٤٠) وايضا كتاب الاشربة باب الخمر من العنب وغيره رقم الحديث (٥٢٥٧) وايضا فى كتاب الاشربة باب الخمرمن العنب وغيره رقم الحديث ٥٢٥٩وايضا فى كتاب الاشربة باب ماجاء فى ان الخمرما خامرالعقل من الشراب رقم الحديث (٥٢٦٦) والحديث من افراده (عمدة القارى ج١٨ص ٢١٠)

(٣) الفضيخ ان يكسرالبسروصب عليه ويترک حتى يغلى وقال ابوعبيدة هومانضخ من البسرمن غيران تمسه نار، فان كان تمرا فهو خليط (عمدة القارى ج١٨ص ٢١٠) _

[۴۳۴۲] حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ عَمْرٍو عَنْ جَابِرٍ قَالَ صَبَّحَ أُنَاسٌ غَدَاةَ أُحُدٍ الْخَمْرَ فَقُتِلُوا مِنْ يَوْمِهِمْ جَمِيعًا شُهَدَاءَ، وَذٰلِكَ قَبْلَ تَحْرِيمِهَا.

[۴۳۴۳] (1) حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْحَنْظَلِيُّ أَخْبَرَنَا عِيسَى وَابْنُ إِدْرِيسَ عَنْ أَبِي حَيَّانَ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ سَمِعْتُ عُمَرَ -رضی الله عنه- عَلَى مِنْبَرِ النَّبِيِّ -صلی الله علیه وسلم- يَقُولُ أَمَّا بَعْدُ أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّهُ نَزَلَ تَحْرِيمُ الْخَمْرِ وَهِيَ مِنْ خَمْسَةٍ، مِنَ الْعِنَبِ وَالتَّمْرِ وَالْعَسَلِ وَالْحِنْطَةِ وَالشَّعِيرِ، وَالْخَمْرُ مَا خَامَرَ الْعَقْلَ.

۱۱۸_ باب: لَيْسَ عَلَى الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ جُنَاحٌ فِيْمَا طَعِمُوْٓا

[۴۳۴۴] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ حَدَّثَنَا ثَابِتٌ عَنْ أَنَسٍ -رضی الله عنه- أَنَّ الْخَمْرَ الَّتِي أُهْرِيقَتِ الْفَضِيخُ. وَزَادَنِي مُحَمَّدٌ عَنْ أَبِي النُّعْمَانِ قَالَ كُنْتُ سَاقِيَ الْقَوْمِ فِي مَنْزِلِ أَبِي طَلْحَةَ فَنَزَلَ تَحْرِيمُ الْخَمْرِ، فَأَمَرَ مُنَادِيًا فَنَادَى. فَقَالَ أَبُو طَلْحَةَ اخْرُجْ فَانْظُرْ مَا هٰذَا الصَّوْتُ قَالَ فَخَرَجْتُ فَقُلْتُ هٰذَا مُنَادٍ يُنَادِي أَلَا إِنَّ الْخَمْرَ قَدْ حُرِّمَتْ. فَقَالَ لِي اذْهَبْ فَأَهْرِقْهَا. قَالَ فَجَرَتْ فِي سِكَكِ الْمَدِينَةِ.

قَالَ وَكَانَتْ خَمْرُهُمْ يَوْمَئِذٍ الْفَضِيخَ فَقَالَ بَعْضُ الْقَوْمِ قُتِلَ قَوْمٌ وَهِيَ فِي بُطُونِهِمْ قَالَ فَأَنْزَلَ اللّٰهُ (لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا).

۱۱۹ باب قَوْلِهِ (لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ).

[۴۳۴۵] (2) حَدَّثَنَا مُنْذِرُ بْنُ الْوَلِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ الْجَارُودِيُّ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مُوسَى بْنِ أَنَسٍ عَنْ أَنَسٍ -رضی الله عنه- قَالَ خَطَبَ رَسُولُ اللّٰهِ -صلی الله علیه وسلم

---

(1) حدثنا اسحاق بن ابراهیم عن ابن عمر قال سمعت عمر رضی الله عنه على منبر النبی ﷺ يقول امابعد، اخرجه البخاری فی کتاب التفسیرباب قوله انما الخمروالمیسر والانصاب رقم الحدیث :۴۳۴۳ ایضا فی کتاب الاشربة (ج۲ص۸۳۷) وایضا اخرجه مسلم فی آخرالکتاب باب فی نزول تحریم الخمر رقم الحدیث (۳۰۳۲) واخرجه ابوداودفی کتاب الاشربة رقم الحدیث (۳۶۶۹) واخرجه الترمذی فی کتاب الاشربه رقم الحدیث (۱۸۷۳واخرجه النسائی فی کتاب الاشربة (ج۲ص ۳۲۴) _

(2) اخرجه البخاری فی کتاب التفسیر باب قوله لاتسالواعن اشیاء ان تبدلکم تسؤکم رقم الحدیث (۴۳۴۵ وایضا اخرجه البخاری فی کتاب الرقیق باب قول النبی ﷺ لوتعلمون ماعلم لضحکتم قلیلا ولبکیتم کثیرا (ج۲ص۹۶۰) وکتاب الاعتصام (ج۲ص۱۰۸۳) واخرجه مسلم فی الفضائل باب توقیره ﷺ وترک اکثارسواله رقم الحدیث (۲۳۵۹) واخرجه الترمذی فی کتاب الزهد باب فی قول النبی ﷺ لوتعلون ما اعلم لضحکتکم قلیلا رقم (۲۳۱۲) واخرجه النسائی فی السنن الکبری فی کتاب التفسیر باب قوله تعالی لاتسالواعن اشیاء ان تبدلکم رقم الحدیث (۱۱۱۵۳) المجدالسادس)_

خُطْبَةً مَا سَمِعْتُ مِثْلَهَا قَطُّ، قَالَ «لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلاً وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا». قَالَ فَغَطَّى أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وُجُوهَهُمْ لَهُمْ خَنِينٌ، فَقَالَ رَجُلٌ مَنْ أَبِي قَالَ فُلاَنٌ فَنَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ (لاَ تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ). رَوَاهُ النَّضْرُ وَرَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ عَنْ شُعْبَةَ.

[۴۳۴۶] (۱) حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ سَهْلٍ حَدَّثَنَا أَبُو النَّضْرِ حَدَّثَنَا أَبُو خَيْثَمَةَ حَدَّثَنَا أَبُو الْجُوَيْرِيَةِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - قَالَ كَانَ قَوْمٌ يَسْأَلُونَ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - اسْتِهْزَاءً، فَيَقُولُ الرَّجُلُ مَنْ أَبِي وَيَقُولُ الرَّجُلُ تَضِلُّ نَاقَتُهُ أَيْنَ نَاقَتِي فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِمْ هَذِهِ الآيَةَ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ) حَتَّى فَرَغَ مِنَ الآيَةِ كُلِّهَا.

د ایت کریمه په شان نزول کښې مختلف واقعات: ددې آیت په شان نزول کښې مختلف قسم واقعات په روایاتوکښې بیان شوی دی .په مسلم اوصحیح بخاری کښې دی چې یوځل خلقونبی ﷺ نه داخوادیخوا غیبی خبروپه باره کښې تپوسونه اوکړل ،نونبی ﷺ منبر ته وراوختلواوارشادئې اوفرمائیلو (فوالله لا تسالونی عن شئ الا اخبرتكم به مادمت فی مقامی هذا) یعنی تاسوچې زمانه په دې مقام کښې ترڅوپورې څه سوال کوئ نو زه به درته دټولوسوالو نو جواب درکوم .دمشهورصحابی حضرت عبدالله بن حذافه رضی الله عنه دپلاردنسب په باره کښې دبعضې خلقوشک وو ،ددې وجې هغه په دې موقع باندې اودریدلواودنبی ﷺ نه ئې تپوس اوکړوچې زما پلار څوک دې ،نونبی ﷺ ورته اوفرمائیل ستاپلارحذافه دې په دې باندې دا آیت نازل شو (۱)

دترمذی اودارقطنی په روایت کښې دی چې کله دقرآن شریف دا آیت نازل شو (وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا) نوخلقوتپوس اوکړو ،یارسول الله هرکال به حج فرض وی ؟رسول الله چپ شو.خلقوبیاتپوس اوکړونونبی ﷺ اوفرمائیل نه، بیائې اوفرمائیل که ماوئیلی ووچې آونوهرکال به واجب وو.په دې باندې ذکرشوې آیت نازل شو (۲)

دلته دبخاری په روایت کښې دی چې څه خلقودټوقوپه ډول مختلف قسم تپوسونه اوکړل په دې باندې داآیت نازل شو

خوداټول واقعات ددې آیت دپاره سبب نزول کیدې شی اومقصد دادې چې نه خودټوقوپه ډول سوال کول پکار دی اونه دشریعت په احکاموکښې بې کاره اوبې ضرورته تپوسونه کول

---

(۱) اخرجه البخاری فی کتاب التفسیر باب قوله لاتسالواعن اشیاء ان تبدلکم تسؤکم رقم الحدیث (۴۳۴۶) وهذالحدیث من افراده (عمدة القاری) (ج۱۸ ص۲۱۳) _

(۲) الجامع لاحکام القرآن (ج۶ص ۳۳۰) _

(۳) الجامع لاحکام القرآن للقرطبی (ج۶ص ۳۳۰) _

پکاردي .(۱)

فائده: په دې آيت کښې تنبيه ده چې کوم څيزشارع ﷺ تصريحا نه وى بيان کړې دهغې په باره کښې فضول تپوسونه مه کوئ ،لکه څنګه چې په تحليل اوتحريم کښې دشارع بيان موجب هدايت اوبصيرت دې ،دغه شان دنبى ﷺ چپوالې هم ذريعه درحمت ا وسهولت دې ، دسنت الله نه دامعلوميږى چې کله په يوه معامله کښې تپوسونه زيات شى ،نوخامخاشقوق اواحتمالات راويستى شى اودبل طرف نه تشديد زياتيږى څکه چې داقسم تپوسونه بنکاره کوى چې لکه دتپوس کونکوپه خپل ځان باندې بهروسه ده (۲)

قوله: رَوَاهُ النَّضْرُ وَرَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ عَنْ شُعْبَةَ: دنضر روايت امام مسلم نقل کړې دې اودروح بن عباده روايت امام بخارى په کتاب الاعتصام کښې ذکر کړې دې (۳)

۱۲۰-باب: مَا جَعَلَ اللّٰهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ

ددې څيزونوتفسير روستوروايت کښې راځي .ددې نه وړاندې امام دځونورو الفاظوتشريح کوى.

قوله: (وَإِذْ قَالَ اللّٰهُ) يَقُولُ قَالَ اللّٰهُ. وَإِذْ هَاهُنَا صِلَةٌ:

د واذ قال الله يا عيسى ابن مريم تشريح: په سورة مائده کښې دى «وَإِذْ قَالَ اللّٰهُ يٰعِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ءَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلٰهَيْنِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ» (۴)ا امام بخارى رحمه الله د ،، قال ،، تفسير په ،، يقول ،، سره کړې دې اومقصود دادې چې دلته ماضى دمستقبل په معنى دې ،ددې نه پس ئې پوره لفظ دوباره ذکرکړې دې اوفرمائيلى ئې دى «قال» ددې خودلو دپاره چې «اذ» په آيت کريمه کښې صله په طوريعنى زياتى استعمال شوې دې نولکه چې اصلى عبارت دې «قال الله» دذکرشوى آيت باره کښې دمفسرينواختلاف دې چې په دې کښې الله تعالى حضرت عيسى «عليه السلام» مخاطب کړې دې اوتپوس ئې ترې کړې «ءَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلٰهَيْنِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ» چې دابه الله تعالى دقيامت په ورځ کوى اوکه داپه هغه وخت کښې شوې دى .کله چې الله تعالى حضرت عيسى «عليه السلام» آسمان طرف ته پورته کړې وو دواړه قولونه شته (۵) داولنى قول په صورت کښې به «قال» دمستقبل په معنى کښې وى او«اذ» به زياتى وى اود دويم قول په صورت کښې به «قال» دمستقبل په معنى کښې نه وى اوپه دې صورت کښې به «اذ» ظرفيه وى

---

۱) علامه عينى ليکى (وجه الجمع بين عذه الوجه انها نزلت سبب کثرة المسائل اما من جهة الاستهزاء واما من جهة الامتحان وامن جهة التعنت هويعم الکل (عمدة القارى (ج۱۸ص۲۱۳)_

۲) تفسير عثمانى (۱۶۵)_

۳) (عمدة القارى (ج۱۸ص۲۱۳)_

۴) سورة المائدة (۱۱۶) _

۵) دذکرشوې دواړو قولونو دپاره اوګورئ (تفسير ابن کثير(ج۲ص۱۲۰) والجامع لاحکام القرآن (ج۶ص ۳۷۴) _

زائده به نه وی . دامام بخاری رحمه الله په رائې کښې به داتپوس دقيامت په ورځ باندې کيږی.

بعضې حضراتو داهم وئيلی دی چې دلته (اذ) د(اذا) په معنی کښې دې او (اذا) چې کله په ماضی باندې داخل شی نوهغه دمضارع مستقبل په معنی کښې گرځوی .[1]

حضرت مولانا انورشاه کشمیری رحمه الله فرمائی چې دلته (اذ) زائده نه دې بلکه داداصل واقعه دصورت داستحضار دپاره دې ، حضرت شاه صاحب په دې باندې ډيرتفصيلی کلام په خپل کتاب (عقيدة الاسلام) کښې کړې دې او مولانا بدرعالم میرتهی دفيض البارى په حاشيه باندې ددې خلاصه نقل کړې ده.[2]

قوله: الْمَائِدَةُ أَصْلُهَا مَفْعُولَةٌ كَعِيشَةٍ رَاضِيَةٍ وَتَطْلِيقَةٍ بَائِنَةٍ وَالْمَعْنَى مِيدَ بِهَا صَاحِبُهَا مِنْ خَيْرٍ، يُقَالُ مَادَنِي يَمِيدُنِي: په آيت کريمه کښې دې إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ امام بخاری رحمه الله دابوعبيده نه دمائده دلفظ تشريح نقل کوی (المائدة) اگرچې داسم فاعل صيغه ده خوپه معنی داسم مفعول کښې دې ، يعنی د(ميدة) په معنی کښې (مميودة) ده لکه څنګه چې په (عيشة راضية) کښې (راضی) داسم فاعل صيغه ده، د(مرضية) اسم مفعول په معنی کښې ده.[3]

دويم مثال ئې د(تطليقة بائنة)ئې ورکړې دې، علامه عينی اوحافظ ابن حجروغيره فرمائی چې دامثال صحيح نه دې ځکه چې په دې کښې (بائنة)صيغه دخپل اسم فاعل په معنی کښې ده داسم مفعول په معنی کښې نه ده ، د(تطليقة بائنة) نه دزوج اوزوجه تعلق ختمونکی طلاق مراددې نودا دمفعول دمعنی دپاره په مثال کښې پيش کول صحيح نه دی.[4]

خوچې تاويل اوکړې شی نوبه (تطليق بائنة) کښې (بائنة) د(مبانة) په معنی کښې اخستې شی

---

[1] قال القرطبی رحمه الله فی الجامع لاحكام القرآن (ج ۶ ص۳۷۵ و ۳۷۴) اختلف فی وقت هذه المقالة فقال قتادة وابن جريج واكثرالمفسرين :انمايقول له هذايوم القيامة وقال السدی :قال له ذلک حين رفعه الی السماء .. فان ..اذ..فی كلام العرب لامضی ولاول اصح ،يدل عليه ماقبله من قوله .. يوم يجمع الله الرسل ..ومابعده .. هذا يوم ينفع الصادقين صدقهم .. وعلی هذاتكون ..اذ.. بعنی .. اذ..كقوله تعالی ولوتری اذافزعوا..ای اذافزعوا)_

[2] البدر الساری الی فيض الباری (ج۴ ۱۷۹ و۱۷۸) _

[3] قال العينی فی العمدة (ج۱۸ص ۲۱۴) فقوله المائدة اصلها مفعولة ليس علی طريق اهل الفن فی هذاالباب لان اصل كل كلمة حرفها وليس المرادهنا بينان الحروف الاصول وانها المرا ان لفظ امائدة وان كان علی لفظ فاعلة فهوبمعنی مفعولة يعنی مميودة ولكن تنقل حركة الياء الی ما قبلها، فتحذف الواو د (وكسرماقبل الياء) بتقی مميدة)_

[4] عمدة القاری (ج۱۸ص ۲۱۴) وفتح الباری)_

چې ددې نه (مبانة صاحبتها) مراد واخستې شی یعنی ددې طلاق په ذریعه طلاقه شوې ښځه ددې دخاوند نه کټ کولې شی نوچې داسې تاویل اوکړې شی اسم فاعل داسم مفعول په معنی کښې اخستې شی [1] اګرچه په دې کښې تکلف دې ، وړاندې امام بخاری رحمه الله ، مائدة ،، چونکه دمفعول په معنی کښې اخستې ده ځکه ددې وضاحت کوی «میدبها صاحبها» یعنی هغه درستخوان دکوم په ذریعه چې ددې درستخوان مالک ته دخیرتوبنه ورکړې شوه وائی (مادّی یبیدن) کله چې سړی ته توبنه ورکړی .

قوله: وقال ابن عباس متوفيك : [۵۵] مميتك :داسورة ال عمران دآیت حصه ده په سورة آل عمران کښې دی إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَىٰ إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا..... [2] امام دادلته ذکرکړې دې بعضو وئیلی دی چې دا روستنوراوپانوپه غلط فهمئ سره دلته نقل کړې دې ،ګنی ددې اصلی مقام خوسورة آل عمران دې اوبعضووئیلې دی دسورة مائدة په آیت فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنتَ أَنتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ کښې د(فلماتوفيتنی) دمناسبت په وجه دادلته ذکرکړې دې. [3]

د حضرت عیسی علیه السلام دحیات عقیده :امام بخاری رحمه الله دسورة آل عمران په ذکر شوی آیت کښې د(متوفیک) تفسیردحضرت ابن عباس رضی الله عنه نه (ممیتک) نقل کړې دې .ددې نه معلومیږی چې حضرت عیسی علیه السلام وفات شوې دې حال داچې دحضرت عیسی علیه السلام په حیات اوپه آخره زمانه کښې په نزول الی الارض باندې دامت اجماع ده ،البته په دې کښې اختلاف دې چې حضرت عیسی علیه السلام په کوم وخت کښې آسمان طرف ته پورته کړې شوې ووکه اول پرې مرګ راغلې وواوددې نه پس ژوندې شوې وواوپورته کړې شوې وو. دوهب بن منبه اوعلامه ابن حزم ظاهری رائې داده چې اول پرې مرګ راغلې ووبیاددې نه پس پورته کړې شوې وو. دعلامه ابن رائې دا ده چې دسورة آل عمران په آیت (انی متوفيك) اودسورة مائدې په آیت (فلماتوفيتنی) کښې د(توفی) نه مرادمرګ دې ،خوددې دامقصدهرګزنه دې چې علامه ابن حزم دحیات عیسی علیه السلام قائل نه دې بلکه مقصد.دادې چې حضرت عیسی علیه السلام آسمان طرف ته دپورته کولونه وړاندې مړ شوې وو اوددې نه پس ژوندې کړې شوې وو ا وپورته کړې شوې وو اوپه آخری زمانه کښې به هغه دنیاته دآسمان نه تشریف راوړی.علامه ابن حزم په خپل مشهور کتاب ،المحلی، کښې ددې تصریح کړې ده چې حضرت عیسی علیه السلام به په آخروخت کښې دآسمان نه راکوزیږی. [4]

---

[1] لامع الدراری (ج۹ص۷۲و۷۳) وتعلیقات لامع الدراری (ج۹ص۲۷و۷۳) وفیها : فالاوجه ماافاده الشیخ قدس سره ففی البحرالرائق قوله هی بائن من باب بان الشیء اذاانفصل :قال ابن السکیت فی کتاب ا لتوسعة : تطلیقة بآئنة والمعنی مبانة قال الصغانی رحمه الله فاعلة بعنی المفعولة کذافی المصباح ،فعلم ان تمثیل البخاری صحیح بل واضح) _

[2] آل عمران :۵۵) _

[3] عمدة القاری (ج۱۸ص۲۱۵) _

[4] المحلی بالاثار(ج۱ص۲۸) کتاب التوحید ،الایمان بجمیع الانبیاء فرض) _

او وهب بن منبه هم دحیات عیسی علیه السلام قائل دي.

مرزا غلام احمد قادیانی چونکه دمسیح موعود دعوی هم کړې وه . ددې وجې هغه دا خبره نه منله چې حضرت عیسی علیه السلام حیات دې .هغه دابن حزم،وهب بن منبه اودلته په بخاری کښې دحضرت ابن عباس رضی الله عنه په تعلیق باندې استدلال کوی چې داحضرات هم دوفات عیسی علیه السلام قائل دی .حضرت ابن عباس رضی الله عنه دسورة آل عمران آیت کښې د «متوفیك» کښې دتوفی نه مرګ مراد اخستې دې.

دعلامه ابن حزم اووهب بن منبه باره کښې خومونږ اوښودل چې دا حضرات دحیات عیسی علیه السلام قائل دی البته دا وائی چې رفع الی السماء نه وړاندې په حضرت عیسی علیه السلام باندې دڅه وخت دپاره مرګ راغلی وو[1] اوددې نه پس بیاژوندې کړې شوې وونوپه دې باندې دقادیانی استدلال صحیح نه دې.

د حضرت ابن عباس په مذکوره تعلیق باندې بحث: ترکومې پورې چې دحضرت ابن عباس رضی الله عنه دذکر شوی تعلیق تعلق دې .نوپه دې باندې هم استدلال صحیح نه دې . یوخودددې وجې چې ددې تعلیق په سند کښې انقطاع ده. په اصل کښې داتعلیق ابن ابی حاتم دعلی بن ابی طلحه په طریق سره دحضرت ابن عباس رضی الله عنه نه نقل کړې دې[2] دعلی بن ابی طلحه او حضرت ابن عباس رضی الله عنه په مینځ کښې ئې دواسطې ذکر نه دې کړې .حال داچې علی بن ابی طلحه ته دحضرت ابن عباس رضی الله عنه نه براه راست داستفادې موقع نه ده ملاؤ شوې لکه څنګه چې په کتاب الرجال کښې ددې تصریح کړې ده[3] ددې وجې په سند کښې انقطاع ده .

البته په دې کښې دومره خبره ده چې علی بن ابی طلحه دمجاهد شاګرد دې اودحضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه روایت اکثرهغه دمجاهدپه واسطه سره نقل کوی اومجاهدثقه دې .خوداپه هغه وخت کښې ده چې دا خبره متعینه شی چې په ذکرشوی تعلیق کښې واسطه یقیناً دمجاهد ده.[4]

دویمه داکه ذکرشوې تعلیق صحیح هم اومنلې شی نوبیاهم ددې نه دانه ثابتیږی چې حضرت ابن عباس رضی الله عنه دوفات عیسی علیه السلام قائل ووځکه چې امام شعرانی په طبقات کبری کښې دحضرت ابن عباس رضی الله عنه ارشادنقل کړې دې چې الله تعالی حضرت عیسی علیه السلام دهغه دجسدمبارک سره آسمان طرف ته پورته کړې دې اوهغه اوس هم ژوندې دې .هغه به دنیاته راځی

---

[1] تفسیرابن کثیر(ج۱ص۳۶۶) _

[2] عمدة القاری (ج۱۸ص۲۱۵) _

[3] خلاصه تذهیب الکمال للخزرجی (۲۷۵) وتاریخ البخاری الکبیر(۶الترجمة :۲۴۰۶) والجرح والتعدیل : الترجمة (۱۰۳۱) وثقات ابن حبان(۷ص۳۱) وتاریخ بغداد(ج۱۱ص۴۲۸) ومیزان الاعتدال ۳ الترجمة ۵۸۷وتهذیب التهذیب (ج۷ص۳۳۹شش۹ وتهذیب الکمال (۱۰ص۴۹۰) _

[4] قال المزی فی تهذیب الکمال (۴۹۰-۲۰) مرسل بینهمامجاهد) _

اوبیابه بادشاهي کوي اوددې نه پس دعاموخلقوپشان مړکيږي.[۱] ابن کثیر، علامه آلوسي اوصاحب دکنزالعمال هم دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه ددې مفهوم روایت نقل کړی دی.[۲] ددې نه داخبره ښکاره کیږي چې د(متوفیک) ترجمه چې هغوی په (ممیتک) سره کوي. په دې سره دهغوی مراددا دې چې قیامت ته نزدې چې کله حضرت عیسی علیه السلام زمکې ته تشریف راوړی نوحکومت به کوي. ددې نه پس به الله تعالی هغه وفات کوي. څومفسرینوهم دامطلب اخستې دې. صاحب د مدارک فرمائي (ممیتك فی وقتك بعد النزول من السماء و رافعك الآن) یعنی الله تعالی فرمائي چې زۀ به تا ستاپه وخت کښې (کوم چې قیامت ته نزدې دې) دآسمان نه راکوزولو نه پس وفات کوم اواوس زۀ تاپورته کوم. مفسرخازن هم ددې قول دامطلب په خپل تفسیرکښې بیان کړې دې.[۳]

دسورة آل عمران په ذکرشوی آیت کې اودسورة مائده په آیت کښې (فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ) دواړو کښې دتوفی مشهوره معنی د مرګ نه ده اخستې شوې بلکه ددې معنی ده (اخذ الشيء وافيا) یعنی یو څیزپوره پوره اخستل، ددې دلیل هغه احادیث متواتره دی کوم چې په دې باندې دلالت کوي چې حضرت عیسی علیه السلام الله تعالی ژوندې آسمان ته پورته کړې دې ،بیا پخپله قرآن هم وائي (وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ)[۴] دغه شان قرآن د (بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ) صراحت هم کړې دې[۵] دا دامت اجماعي عقیده ده او په دې کښې دچا اختلاف نشته. حضرت انورشاه کشمیري رحمه الله په دې موضوع باندې یومستقل دقیق کتاب لیکلې دې. کوم چې د (التصریح بما تواتر فی نزول المسیح) په نوم باندې چهاب شوې دې، په دې باب کښې دغه ډیرقیمتي اوډیر ښه کتاب دې.[۶]

---

[۱]) الطبقات الکبري للشعراني (ج۱ص۲۶)_

[۲]) روح المعاني (ج۱ص ۵۹۵) وابن کثیر (ج۱ص ۴۹۳) وکنزالعمال (ج۱۴ص۶۱۸)_

[۳]) مدارک (ج۱ص۲۳۴۹) وتفسیر خازن (ج۱ص۲۳۴)_

[۴]) المائدة : ۱۵۷)_

[۵]) المائدة : ۱۵۸)_

[۶]) په اصل کښې دمرزا غلام احمد قادیاني اودهغه دمتبعینودا عقیده ده. چې حضرت عیسی علیه السلام مړشوې دې. دهغه ژوندې کنړل شرک دې. قیامت ته نزدې به هغه هرګزتشریف نه راوړي. اوکوم عیسی بن مریم چې راکوزیدونکې دې. هغه زۀ یم په .. ازاله کلان .. (ج۲ص۲۱۱) کښې لیکي ،ابن مریم مړشوې دې. په الله قسم جنت ته داخل شوې دې ،هغه محترم دې په .. کشتي نوح .. صفحه ۱۵ کښې دې. تاسویقین اوکړئ. چې عیسی بن مریم وفات شوی دې. اوپه کشمیرسرینګرمحله خانیارکښې دهغه قبردې. ددې نه پس په ۱۸۹۱ء کښې مرزاقادیاني دمسیحیت دعوی اوکړه ، په .. ائینه کمالات اسلام .. صفحه (۵۵۱) کښې لیکي ،په الله قسم چې ماډیروخت نه داپیژندل چې زۀ مسیح بن مریم جوړکړې شوې یم. اوزۀ دهغه په ځائې نازل شوی یم

قادیاني دحضرت ابن عباس، وهب بن منبه ، ابن حزم اوامام بخاري وغیره حضراتوپه قول باندې

استدلال کوي چې دې اکابرین امت دسورة آل عمران اوسورة مائده کښې د(توفی) ترجمه په مرګ سره کړې ده ددې مطلب دادې چې داحضرات دحیات عیسی علیه السلام قائل نه وو.حیات عیسی ته دامت اجماعي مسئله وئیل صحیح نه ده .
خودا استدلال صحیح نه دې بې شکه دامت مسلمه دبعضي ا کابرینونه د،، توفي،، ترجمه په مرګ سره منقول ده، خوددې نه دابیخي نه لازمیږي چې دکوموحضراتونه دا ترجمه منقول ده هغوی دحیات عیسی منکردی .ددې نه وړاندې چې کومو حضراتود،،توفی ،، نه مرګ مراد اخستې دې چه دمعتبروکتابونونه په حیات عیسی باندې دهغوی عقیده ثابته کړو.مونږ دلته دلفظ ،،توفی ،، په اصل معنی باندې دلغت په اعتبارسره رڼا اچوو،
د توفی معنی: دتوفی اصل معنی ده څه څیزپوره پوره اخستل ،علامه منظورافریقی په خپل مشهور لغت ،،لسان العرب ،، کښې داهل عربودامحاوره پیش کړې ده (توفیت عدد القوم)) مادقوم شمار پوره حاصل کړو، فراء کوفی مشهورنحوی په خپل کتاب،ومعانی القرآن ،، (ج۱ ص۲۱۹) کښې دتوفی ذکرشوې معنی نقل کړې ده ، اوبیائې په استدلال کښې داشعرپیش کړې دې، ان بنی الادر لسوا من احد ولا توفیهم قریش فی العدد
یعنی بنی اوردخویه څه شمارکښې نه دی اوقریشوددوی پوره پوره شمارنه دې کړې .دغه شان وائی (توفیت المال) یعنی مادهغه نه خپل پوره مال واخستلو،علامه مطرزی په خپل مشهور لغت (المغرب) کښې دتوفی معنی لیکی ده. (اخذه کله) ټول په ټوله ئې واخستل ،علامه زمخشری په (اساس البلاغه) کښې په ۶۸۷ کښې لیکی دی (توفاه استکمله یعنی (توفاه) معنی ده .هغه داپوره واخستل علامه فیومی په (مصباح المنیر)ص ،۲۰۸) کښې دتوفی معنی لیکی یوڅیزپوره اخستل .
دتوفی اصل اوحقیقی معنی خوهم داده . یعنی یوڅیزپوره پوره اخستل ،خوپه درې نورومعانیوکښې هم دا استعمال شوې دې اوکیږی .
(۱) یوخوب یعنی سملاستل ،په قرآن کښې دی (وهوالذی یتوفاکم باللیل) (الانعام :۶) یعنی الله هغه ذات دې چې تاسوپه شپه کښې اوده کوی.
(۲) توفی دویمه معنی (رفع) یعنی دپورته کولوهم راغلې ده. لکه څنګه چې دسورة آل عمران په ذکرشوې آیت بعضې حضراتوهم دامعنی اخستې ده.
(۳) اوتوفی معنی دمرګ هم راځي .لکه څنګه چې علامه ابن حزم هم دامعنی کړې ده.
نوددې اصلي اوحقیقي معنی خوپوره پوره اخستل دی ،اوباقی درې معانی خوب ،رفع اومرګ ددې مجازي معانی دی .دسورة مائدې (فلما توفیتنی) کښې اکثروحضراتودرفع معنی اخستې ده. ځکه چې دا معنی دحقیقی معنی سره مطابقت لري .ځکه چې په دې صورت کښې به مطلب داوی .چې الله تعالی حضرت عیسی علیه السلام دروح اوبدن دواړو سره پوره پوره دزمکې نه آسمان طرف ته پورته کړې دې ، خوکه ددې معنی دمرګ واخستې شی .نوپه دې صورت کښې به (پوره پوره اخستل ۹) موجود نشي ،ځکه چې دمرګ معنی مراد اخستلومطلب به داوی چې روح خوآسمان طرف ته پورته کړې شوې دې اوبدن په زمکه باندې پاتې شوې دې اودا اصل واقعه نه بیخې خلاف دې اودحقیقی معنی سره ددې مطابقت واضح نه دې هم داوجه ده ،چې داردو ژبې ټولو معتبرومترجمینو ددې ترجمه په مرګ سره نه ده کړې حضرت شیخ الهند ،حکیم الامت حضرت تهانوی ، مولانا عاشق الهی میرتهی ،مولانا فتح محمدجالندهری،مولانا عبدالماجد دریا آبادی .سبحان الهند ،مولانا عبدالستار دهلوی ، مرزا حیرت،ډپټی نذیراحمداوسیاب اکبرآبادی دې ټولوحضراتوددې ترجمه په، پورته کولو، ،سره کړې ده.
متقدمینوعالمانوهم ددې نه رفع الی اسماء مراد اخستې ده ،ابن اسحاق ابن جریج .ابن الجوزی . ابن سیرین،حسن بصری ،ربیع بن انس، زجاج ،سعید بن جبیر ،سعید بن المسیب ضحاک ،عطاء بن

حضرت شيخ الهند د ﴿فلما توفيتني﴾ ترجمه په تا به زۀ پورته کړم سره کړې ده . دادمحاورې په اعتبار سره په مرګ اورفع الى السماء دواړوباندې صادقې ديشي ،لکه چې تنبيه ورکړې شوې ده . داسې نه ده چې دتوفي دلفظ سره مرګ لازم دې اونه خاص توفي په صورت دمرګ کښې په زيربحث مضمون کښې چې قسم مدخل شته رسول الله ﷺ فرمائيلي دي چې دبعضې خلقوباره کښې به زۀ دقيامت په ورځ داسې اووايم لکه څنګه چې بنده صالح حضرت عيسى عليه السلام وئيلي وو﴿فلما توفيتني ..﴾ ددې قسم تشبيهاتونه دا راويستل چې دنبى ﷺ او حضرت عيسى عليه السلام توفي په ټولووجوهو سره يوشان ده، دادعربيت نه دناواقفيت دليل دې(۱)

ابى رباح ،عکرمه ، حضرت قتاده ، ماوردى ،مجاهد ،وهب بن منبه اومحمد بن کعب قرطبى درفع الى السماء معنى مراد اخستې ده ،اوګورئ بحرمحيط (ج۲۲ص۴۷۲) ومعالم التنزيل (ج۳ ص۱۵۰) ومقاصدحسنه (ص ۳۷۲) ومصنف ابن ابى شيبه (ج ۱۵ص۱۹۸) قرطبى (ج۲ص۲۲۵) وابن جرير (ج۲ص۲۰۷) ودرمنثور (ج۳ص۲۰۷) وروح المعانى (ج۳ص ۱۶۴) وابن کثير(ج۱ص۳۱۵)

ترڅوپورې چې تعلق دې دسورة آل عمران دآيت (انى متوفيک ورافک الى) په دې کښې دتوفي عامومفسرينودوه معانى نقل کړې دي .يومرګ اوبله خوب ،بياکوموحضراتوچې دمرګ معنى مراد اخستې ده نوهغوى ددې په تفسير کښې په دووډولوکښې تقسيم شوى دى .قتادة ضحاک اوفراء وغيره حضرات وائى چې په آيت کريمه کښې تقديم اوتاخير دې واوپه دې کښې دمطلقا جمعې دپاره دې .دترتيب دپاره نه دې اود آيت معنى ده (انى رافعک الى ومطهرک من الذين کفرواومتوفيک بعدان تنزل من السماء) يعنى اوس مونږ تااوچتوو،، اودنزول الى الارض نه پس به بيامونږ تاته مرګ درکوو.

اووهب بن منبه وغيره حضرات ليکي چې درفع الى السماء نه وړاندې الله جل شانه حضرت عيسى بن مريم باندې دڅه وختدپاره مرګ راوستې وو په آيت کښې (متوفيک) سره دې عارضى مرګ ته اشاره ده، دادواړه قولونه حافظ ابن کثيرپه خپل تفسير(ج۱ص۳۶۶)_ کښې اوعلامه قرطبى په الجامع لاحکام القرآن (ج۴ص۱۹۹و۹۹) کښې ذکرکړې دى .

اوبعضې حضرات دتوفي نه دلته خوب مراداخستې دې حافظ ابن کثير داداکثروقول ګرځولې دې ،يعنى الله جل شانه درفع الى السماء نه وړاندې په حضرت عيسى عليه السلام باندې خوب راوستې وو

د عيسى عليه السلام په حيات باندې د امت اجماع ده: بهرحال په دې آيت کښې که دتوفي نه مرګ مراداخستې شي اوکه خوب ياکه رفع الى السماء ،خوپه هيڅ صورت کښې ترې دحيات عيسى عليه السلام انکار نه لازميږى ځکه چې دايوه اجماعى عقيده ده ،اوپه امت کښې ترننه ورځې پورې چاهم په دې کښې اختلاف نه دې کړې ،حافظ ابن حجرپه تلخيص الحبيرکښې (۳۱۹) دا اجماع نقل کړې ده ،امام بخارى رحمه الله په کتاب الانبياء کښې په دې باندې مستقل باب قائم کړې دې (باب نزول عيسى ابن مريم اوګورئ صحيح بخارى (ج۱ص۴۹۰) والله اعلم بالصواب .

په حيات عيسى عليه السلام باندې لويولويوعالمانومستقل کتابونه اورسالې ليکلې دى ،مثلا دحضرت انورشاه کشميرى رحمه الله تصنيف په عربي ژبه کښې (عقيدة الاسلام فى حياة عيسى عليه السلام حضرت مولانا بدرعالم صاحب ميرتهي په اردوژبه کښې حيات عيسى عليه السلام مولانه محمد ادريس کاندهلوى تصنيف ،،حيات مسيح عليه السلام اودحضرت کشميرى رحمه الله په حکم سره مولانا مفتى محمد شفيع صاحب جمع شوې ددووسوو احاديثو مجموعه (التصريح بما تواترفى نزول المسيح) اودمولانا محمد حسين نيلوى صاحب رساله (القول الاتم فى حياة عيسى ابن مريم)) اردو،

(۱) تفسير عثمانى : ۱۴۹)

[٤٣٤٧] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ كَيْسَانَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ قَالَ الْبَحِيرَةُ الَّتِي يُمْنَعُ دَرُّهَا لِلطَّوَاغِيتِ فَلَا يَحْلُبُهَا أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ. وَالسَّائِبَةُ كَانُوا يُسَيِّبُونَهَا لِآلِهَتِهِمْ لَا يُحْمَلُ عَلَيْهَا شَيْءٌ.
قَالَ وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «رَأَيْتُ عَمْرَو بْنَ عَامِرٍ الْخُزَاعِيَّ يَجُرُّ قُصْبَهُ فِي النَّارِ، كَانَ أَوَّلَ مَنْ سَيَّبَ السَّوَائِبَ». وَالْوَصِيلَةُ النَّاقَةُ الْبِكْرُ تُبَكِّرُ فِي أَوَّلِ نِتَاجِ الْإِبِلِ، ثُمَّ تُثَنِّي بَعْدُ بِأُنْثَى. وَكَانُوا يُسَيِّبُونَهُمْ لِطَوَاغِيتِهِمْ إِنْ وَصَلَتْ إِحْدَاهُمَا بِالْأُخْرَى لَيْسَ بَيْنَهُمَا ذَكَرٌ. وَالْحَامِ فَحْلُ الْإِبِلِ يَضْرِبُ الضِّرَابَ الْمَعْدُودَ، فَإِذَا قَضَى ضِرَابَهُ وَدَعُوهُ لِلطَّوَاغِيتِ وَأَعْفَوْهُ مِنَ الْحَمْلِ فَلَمْ يُحْمَلْ عَلَيْهِ شَيْءٌ وَسَمَّوْهُ الْحَامِيَ.
وَقَالَ أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ سَمِعْتُ سَعِيدًا قَالَ يُخْبِرُهُ بِهَذَا قَالَ وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - نَحْوَهُ.

قوله: وقال ابواليمان ، و فى رواية ابى ذر: قال لى ابواليمان، وهو الحكم بن نافع يروى عن شعيب بن ابى حمزة الحمصى عن الزهرى، قوله: يخبره، من الاخبار والضمير المرفوع فيه يرجع الى سعيد بن المسيب ، والمنصوب يرجع الى الزهرى، قوله: قال وقال ابوهريرة رضى الله عنه: اى قال سعيد بن المسيب: قال ابوهريرة: سمعت النبى صلى الله عليه وسلم.

وَرَوَاهُ ابْنُ الْهَادِ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - نَحْوَهُ

اى روى الحديث المذكور يزيد بن عبد الله بن اسامة بن الهاد عن الزهرى، عن سعيد عن ابى هريرة رضى الله عنه.

د بحيره، وصيله او د حام وغيره تشريح:

بحيره : به ئې هغه واوښې ته وئيل د کومې پئ چې به د طواغيتو اوبتانو په نوم باندې ايسارولې اوور کولې شو.

سائبه :هغه وه چې هغه به ئې دبتانو په نوم باندې آزاده پريخوده ا و په هغې باندې به ئې بوج نه بار کولو. حضرت ابوهريره ﷜ فرمائي چې رسول الله ﷺ فرمائيلي دي عمرو بن عامر خزاعي ما اوليدلو چې هغه خپلې کولمې په جهنم کښې راکاږي اوچغې وهي .داهغه کس وو چې د ټولو نه وړاندې ئې دبتانو په نوم باندې دځاروآزادپريخودو طريقه رائج کړې وه .

وصيله: هغه خوانه اوښه وي چې په اول ځل اوښه زيږوي اوبيا په بل ځل هم اوښه اوزيږوي ،چونکه په اوښانو کښې دا وښ په مقابله کښې داوښې اومونث ډير قيمت وي نوځکه چې به ئې دوه اوښې پرله پسې اوزيږولي ددې په وجه به ئې هغه دبتانو په نوم باندې آزاده پريخودله .

اوحام :هغه نراوښ ته وائي کوم چې ديو مقررشمير کښې دوطی نه پس دبتانو په نوم باندې پريخودې شو.

دبحیرې ،سائبې وغیره ددې نه سوانوره تشریح هم شوې ده اوداهل لغت په دې کښې مختلف اقوال دی .بهرحال دومره خبره متعین ده چې داپه زمانه دجاهلیت کښې دبتانوپه نوم باندې دآزادپریخودې شوې ځاروونومونه وو.

[۴۳۴۸] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي يَعْقُوبَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْكَرْمَانِي حَدَّثَنَا حَسَّانُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا يُونُسُ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ أَنَّ عَائِشَةَ رضی الله عنها قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه وسلم-«رَأَيْتُ جَهَنَّمَ يَحْطِمُ بَعْضُهَا بَعْضًا، وَرَأَيْتُ عَمْرًا يَجُرُّ قُصْبَهُ، وَهُوَ أَوَّلُ مَنْ سَيَّبَ السَّوَائِبَ».

د حضور اکرم ﷺ عمرو بن عامر خزاعی لره په جهنم کې د لیدلو توجیهات: دلته دااشکال کیږي ، چې درواياتواونصوص قطعيه نه ثابته ده ،چې جهنم ته به دکافرانو او فاسقانو داخليدل دقيامت په ورځ وی .نونبی اکرم ﷺ عمروبن عامرخزاعی دوخت نه وړاندې په جهنم کښې څنګه اوليدلو ،

① ددې یوجواب دا دې ،اګرچه کافران اوفسقان به جهنم ته دقیامت قائمیدونه پس داخلیږی خوپه عالم برزخ کښې هم صبااومابنام جهنمیانوته جهنم پیش کولې شی .په قرآن مجید کښې دی «اَلنَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَّعَشِيًّا»([1]) نوډیر ممکن ده ،چې عمروبن عامرخزاعی لره نبی اکرم ﷺ په هغه وخت کښې لیدلې وی، کله چې هغه ص بااومابنام په څه وخت کښې جهنم ته راوستې شوې وو،

② اودویم جواب داورکولې شی چې داعالم شهادت دې اوجنت اوجهنم دعالم شهادت کښې موجوددی، ددې یومثالی شکل په عالم مثال کښې هم موجوددې ،کیدې شی چې نبی ﷺ ته دهغه مثالی شکل خودلې شوې وی چې هغه ته عذاب ورکولې شو.

خودا سوال به پیداکیږی چې په عالم مثال کښې په معذب کیدوسره به په عالم برزخ کښې هغه معذب کیږی ؟ ددې جواب دا دې چې دمثالی شکل معذب کیدوسره ددې اثرصاحب مثال ته رسیږی اوپه دې کښې څه استبعادنشته .په دې باندې دمثال په رنګ کښې داسې پوهه شئ چې جادوګرکله جادوکوی نوکله کله هغه دموم یوګډاګې جوړ کړی اوپه دغه ګوډاګی کښې دعذاب اوسزامختلف آلات ورداخل کړی .ستن دخلوی هغه ګوډاګې په تارباندې سخت اوتړی. ددې په وجه چې هغه کس په چاچې داجادوشوې وی په خپل ځان کښې ستن منډلې شوې محسوسوی اویاخپل ځان په زنځیرونوکښې بند محسوسوی نودجادوګرعمل دعالم مثال سره متعلق دې ، خوددې تکلیف په عالم شهادت کښې سړې محسوسوی، ددې وجې که نبی ﷺ عمروبن عامرخزاعی په عالم مثال کښې هم لیدلې وی چې هغه ته په جهنم کښې عذاب ورکولې شی نوبیاهم په برزخ کښې دهغې داثردوچې دهغه معذب کیدل څه مستبعده خبره نه ده ،والله اعلم

---

[1] المؤمن ـ

۱۲۱- باب: وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ)

[۴۳۴۹] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ أَخْبَرَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ النُّعْمَانِ قَالَ سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضي الله عنهما- قَالَ خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ إِلَى اللَّهِ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلاً- ثُمَّ قَالَ- (كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ) إِلَى آخِرِ الآيَةِ- ثُمَّ قَالَ- أَلاَ وَإِنَّ أَوَّلَ الْخَلاَئِقِ يُكْسَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِبْرَاهِيمُ، أَلاَ وَإِنَّهُ يُجَاءُ بِرِجَالٍ مِنْ أُمَّتِي فَيُؤْخَذُ بِهِمْ ذَاتَ الشِّمَالِ، فَأَقُولُ يَا رَبِّ أُصَيْحَابِي. فَيُقَالُ إِنَّكَ لاَ تَدْرِي مَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ. فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ (وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ) فَيُقَالُ إِنَّ هَؤُلاَءِ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ مُنْذُ فَارَقْتَهُمْ».

قوله: إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ إِلَى اللَّهِ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلاً: (حفاة) دحافی جمع ده هغه سړي چې خپې ابلې وی، (عراة) دعاری جمع ده ،بربنډ بدن او (غرل) د (اغرل) جمع ،ده غیرمختون (ناسنته) ته وائی، مطلب دادې چې دقیامت په ورځ به کله دټولوخلقوحشراوشی نوښپې ابلې ښېې بربنډ بدن اوغیرمختون به وی.

په روایت باب باندې یو اشکال اودهغې جوابونه : په دې باندې دابوسعیدخدری رضی الله عنه دهغه روایت په وجه اشکال کیږی کوم چې امام ابوداود رحمه الله نقل کړې دې ،کله چې هغوی وفات کیدل نوهغوی اوفرمائیل چې نوې جامې راوړئ نونوې جامې ورته راوړې شوې اوهغوی دغه جامې واغوستې اووې فرمائیل ما درسول الله ﷺ نه اوریدلی دی (ان المیت یبعث فی ثیابه التی یموت فیها) [1] ددې نه معلومیږی چې په کوم وخت کښې بعث کیږی ،په هغه وخت کښې به سړی جامې اغوستې وی اودحدیث باب نه معلومیږی چې خلق به بربنډه وی .

① ددې یوجواب داوکړې شوې دې چې بعث یوځیزدې اوحشر بل ځیزدې بعث دقبرونونه راپاسیدوته وائی اوحشردقیامت داجتماع نوم دی .حدیث باب دحشرسره متعلق دې اوحضرت ابوسعیدخدری رضی الله عنه روایت دبعث سره متعلق دې نوځه تعارض نشته.

② بعضوداهم وئیلی دی چې دحضرت ابوسعیدخدری رضی الله عنه حدیث دشهداؤسره متعلق دې اودلته په (انکم محشرون الی الله) کښې غیرشهداء مراددی،

---

[1] سنن ابی داود (ج۳ص۱۹۰) کتاب الجنائز باب مایستحب من تطهیر المیت عند الموت ،رقم الحدیث (۳۱۱۴)_

③ يوه خبره داهم شوې ده چې دحضرت ابوسعيدخدري رضي الله عنه حديث كښې دثياب نه اعمال مراد دى چې سړى به دهغه اعمالوسره پورته كولې شى كوم چې هغه په خپل ژوند كښې كړى وى. اوس سوال داكيږى چې آياابوسعيد رضي الله عنه ته داخبره معلومه نه وه چې هغه دخپل ځان دپاره جامې راوغوښتې، ددې په باره كښې تاسوداوئيلې شئ چې هغوى ته داخبره معلومه وه هغوى په ظاهر دحديث باندې دعمل كولواهتمام كړې دې ،([1]) والله اعلم.

قوله: ان اول الخلائق يكسى يوم القيامة ابراهيم:

د قيامت په ورځ په دټولو نه اول حضرت ابراهيم عليه السلام ته لباس اغوستلې شى: دټولونه وړاندې به حضرت ابراهيم عليه السلام ته دقيامت په ورځ جامې اغوستلوشى. سوال پيدا كيږى چې په دې سره خود حضرت ابراهيم عليه السلام په نبى عليه السلام باندې فضيلت لازميږى.

ددې جواب دادې چې داجزئى فضيلت دې كوم چې دنبى عليه السلام دكلى فضيلت سره منافى نه دې، باقې پاتې شوه داخبره چې دټولونه وړاندې به حضرت ابراهيم عليه السلام ته ولې جامې اغوستولې شى نوپه رواياتوكښې ددې مختلف علتونه اوتوجيهات بيان شوى دى.

① يوه وجه دابيان شوې ده چې حضرت ابراهيم عليه السلام دټولونه وړاندې دنمرودپه اوركښې اچولې شوې وو، ددې وجې به دقيامت په ورځ دااعزازهغوى ته وركولې شى ([2])

② اوبعضې رواياتوكښې دى «للانه اول من لبس السراويل» چونكه دوى دالله دپاره دټولونه وړاندې دسراويل استعمال كړې وو، په كوم كښې چې دتسترزيات اهتمام وى ،ددې وجې به دټولونه وړاندې هغوى ته جامې اغوستولې شى ،([3])

دابن المبارک وغيره په روايت كښې راځى چې دحضرت ابراهيم عليه السلام نه پس به نبى كريم صلى الله عليه وسلم ته جامې اغوستولې شى اوپه بعضې رواياتوكښې دومره اضافه هم شته چې نبى كريم صلى الله عليه وسلم ته كومې جامې اغوستولې شى هغه به ډيرې قيمتى وى ([4])ددې تاخيرتلافى به داسې كولې شى چې تاسوته به كوم لباس دركولې شى نوهغه به زيات قيمتى وى.

۱۲۲- باب: إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

[۴۳۵۰/۴۳۵۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ النُّعْمَانِ قَالَ حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ، وَإِنَّ نَاسًا يُؤْخَذُ بِهِمْ ذَاتَ الشِّمَالِ، فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ (وَكُنْتُ

---

[1] د ذكرشووتوجيهاتواونوروتوجيهاتودپاره اوګورئ (فتح البارى(ج۱۱ص ۳۸۴و۳۸۳) كتاب الرقاق باب الحشر)_

[2] فتح البارى (ج ۶ص ۳۹۰)_كتاب احاديث الانبياء باب قول الله تعالى واتخذالله ابراهيم خليلا)_

[3] فتح البارى (ج ۶ص ۳۹۰)_كتاب احاديث الانبياء باب قول الله تعالى واتخذالله ابراهيم خليلا)_

[4] دذكرشوو رواتودپاره اوګورئ فتح البارى (ج ۱۱ص ۳۸۴) _كتاب الرقائق باب الحشر)_

عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ) إِلَى قَوْلِهِ (الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ)

۱۲۳- باب: تفسير سورة الانعام

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (فِتْنَتَهُمْ) مَعْذِرَتَهُمْ. (مَعْرُوشَاتٍ) مَا يُعْرَشُ مِنَ الْكَرْمِ وَغَيْرِ ذَلِكَ. (حَمُولَةً) مَا يُحْمَلُ عَلَيْهَا. (وَلَلَبَسْنَا) لَشَبَّهْنَا (يَنْأَوْنَ) يَتَبَاعَدُونَ. تُبْسَلُ تُفْضَحُ (أُبْسِلُوا) أُفْضِحُوا. (بَاسِطُو أَيْدِيهِمْ) الْبَسْطُ الضَّرْبُ. (اسْتَكْثَرْتُمْ) أَضْلَلْتُمْ كَثِيرًا. (ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ) جَعَلُوا لِلَّهِ مِنْ ثَمَرَاتِهِمْ وَمَالِهِمْ نَصِيبًا، وَلِلشَّيْطَانِ وَالْأَوْثَانِ نَصِيبًا. (أَمَّا اشْتَمَلَتْ) يَعْنِي هَلْ تَشْتَمِلُ إِلَّا عَلَى ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى فَلِمَ تُحَرِّمُونَ بَعْضًا وَتُحِلُّونَ بَعْضًا. (مَسْفُوحًا) مُهْرَاقًا (صَدَفَ) أَعْرَضَ (أُبْلِسُوا) أُويِسُوا وَ (أُبْسِلُوا) أُسْلِمُوا. (سَرْمَدًا) دَائِمًا. (اسْتَهْوَتْهُ) أَضَلَّتْهُ. (يَمْتَرُونَ) يَشُكُّونَ. (وَقْرٌ) صَمَمٌ، وَأَمَّا الْوِقْرُ الْحِمْلُ. (أَسَاطِيرُ) وَاحِدُهَا أُسْطُورَةٌ وَإِسْطَارَةٌ وَهِيَ التُّرَّهَاتُ. الْبَأْسَاءُ مِنَ الْبَأْسِ وَيَكُونُ مِنَ الْبُؤْسِ. (جَهْرَةً) مُعَايَنَةً. الصُّوَرُ جَمَاعَةُ صُورَةٍ، كَقَوْلِهِ سُورَةٌ وَسُوَرٌ. مَلَكُوتٌ مُلْكٌ، مِثْلُ رَهَبُوتٍ خَيْرٌ مِنْ رَحَمُوتٍ، وَيَقُولُ تُرْهَبُ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تُرْحَمَ. (جَنَّ) أَظْلَمَ. يُقَالُ عَلَى اللَّهِ حُسْبَانُهُ أَيْ حِسَابُهُ، وَيُقَالُ حُسْبَانًا مَرَامِيَ. وَرُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ، مُسْتَقَرٌّ فِي الصُّلْبِ وَ (مُسْتَوْدَعٌ) فِي الرَّحِمِ. الْقِنْوُ الْعِذْقُ، وَالِاثْنَانِ قِنْوَانِ، وَالْجَمَاعَةُ أَيْضًا قِنْوَانٌ، مِثْلُ صِنْوٍ وَصِنْوَانٍ.

سورة الانعام

د کلماتو تشريح:

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (فِتْنَتَهُمْ) مَعْذِرَتَهُمْ. (: ﴿وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا أَيْنَ شُرَكَاؤُكُمُ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ۝ ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ ۝﴾ حضرت ابن عباس رضي الله عنه په دې آيت کښې د (فتنتهم) تفسير په (معذرتهم) سره کړې دې. مطلب دا دې چې کله دقيامت په ورځ دمشرکانو نه تپوس اوشى چې تاسو به دالله سره کوم شريکان جوړول اوس هغه شريکان څه شو؟ نو په هغه وخت کښې به دهغوى سره دمعذرت دپاره ددې نه سوابله جمله نه وى چې په الله قسم مونږ خو مشرکان نه وو.

دحضرت ابن عباس رضي الله عنه داتعليق ابن ابى حاتم موصولانقل کړې دې. (۱) حضرت قتاده رحمه الله (فتنة) تفسير په (مقالتهم) سره کړې دې اوبعضو په (حجتهم) سره کړې دې (۲) مطلب دټولو يو دې.

قوله: مَعْرُوشَاتٍ) مَا يُعْرَشُ مِنَ الْكَرْمِ وَغَيْرِ ذَلِكَ: ﴿وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ﴾ الله هغه ذات دې چې باغونه ئې پيدا کړى دى چې په داسې (تيتو) چپرونو (څپرونو) باندې خيژولى شى. (بلکه انګور کدو وغيره) اوهغه چې په څپرونو (تيتو) باندې نه خيژى (لکه آم امرود وغيره) حضرت ابن عباس رضي الله عنه د (معروشات) تفسير په (ما يعرش من الکرم وغيره

---

(۱) عمدة القارى (۱۸ص۲۱۹)_

(۲) عمدة القارى (۱۸ص۲۱۹)_

ذلك) سره كړې دې. يعنى دانګوروغيره زيلئ چې دلرګوادانه ورته وركولې شى اوپه هغې خيژولى شي.

قوله: حَمُولَةً) مَا يُحْمَلُ عَلَيْهَا: (وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا) اوپه خاروو كښې خوځه دبوج اوچتونكى (داوچت قددې لكه اوښ خچر، اس اوخر) اوځه په زمكه پورې لګيدلې وى (يعنى دوركوتى قد لكه چيلئ، اوګډه)

قوله: (وَلَلَبَسْنَا) لَشَبَّهْنَا: (وَلَوْ جَعَلْنَٰهُ مَلَكًا لَّجَعَلْنَٰهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِم مَّا يَلْبِسُونَ) اوموږ دوى هم په دې شبه كښې اوچووپه كومه كښې چې دوى اوس پريوتى دى. كافران وائى چې فرښته ولې پيغمبرنه دې جوړشوې چې راليګلې شوې وه نوقرآن په جواب كښې وائى كه موږ يوه فرښته پيغمبره جوړوله او راليګله مونوموږ هغه به هم دسړى په شكل كښې راليږله اودوى به هم په دې شبه كښې پريوتلى ووپه كوم كښې چې دوى اوس هم پراته دى چې كوم شكونه اوشبهات دبشرپه رسالت باندې كوى نوهغه به ئې په فرښته باندې هم كول چې دبشرپه صورت كښې راغلى وې.

قوله: يَنْأَوْنَ) يَتَبَاعَدُونَ: (وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْأَوْنَ عَنْهُ) اوهغه كافران خلق دقرآن نه منع كوى اوپخپله هم ددې نه لرې اوسى.

قوله: تُبْسَلُ تُفْضَحُ (أُبْسِلُوا) أُفْضِحُوا: (وَذَكِّرْ بِهِ أَن تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِن دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ وَإِن تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَّا يُؤْخَذْ مِنْهَا أُولَٰئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا) اوددې قرآن په ذريعه دآخرت هيرشوې سبق يادكړه (ځكه چې دقيامت ورځ) ددې دپاره دالله تعالى نه سوا بل څوك نه مدګاركيدې شى اونه سفارشى اوكه څوك (په دغه ورځ دخپلې خلاصئ دپاره) هرقسم معاوضه هم وركړى نودهغه نه به وانخستې شى. هم داخلق (چې خپل دين نه ئې لوبې اوټوقې جوړې كړې دى) په عذاب كښې ګرفتارشوى دى دخپلوبدواعمالوپه وجه.

قوله: (بَاسِطُوا أَيْدِيهِمْ) الْبَسْطُ الضَّرْبُ. (وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُوا أَيْدِيهِمْ.......) (بسط) تفسيرئې په (ضرب) سره كړې دې. دبسط معنى دخورولوده چونكه فرښتې دروح قبض كولوسره دهغوى دوهلودپاره لاسونه وړاندې كوى. ددې وجې دبسط تفسيرئې مجازا په ضرب سره اوكړو.

قوله: اسْتَكْثَرْتُم) أَضْلَلْتُمْ كَثِيرًا: په دې آيت كښې دى (وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُم مِّنَ الْإِنسِ) اوپه كومه ورځ چې الله تعالى ټول خلق راجمع كړى (اود رټلوپه ډول به جناتوشيطانانوته اوونيلى شى، اې دجناتوډلې (يعنى دشيطانانوډلې) تاسودانسانانوپه ګمراه كولوكښې ډيره لويه حصه اخستې وه اوډيرموګمراه كړى وو. د (استكثرتم) معنى ده ډيرموګمراه كړى وو.

قوله: (ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ) جَعَلُوا لِلَّهِ مِن ثَمَرَاتِهِمْ وَمَالِهِمْ نَصِيبًا: په آيت كښې دى (وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا) اودې خلقودالله تعالى په پيداكړوفصلونو اوخاروو

كښي (دنذر په طور) يوه حصه د الله تعالى د پاره مقرر كړې ده، په دې آيت كريمه كښې (ذرامن الحرث) تفسير د حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه منقول دې .يعنى مشركانو د خپلو ميوو او خپل مال نه يو حصه د الله تعالى د پاره مقرر كړې ده او يوه حصه د شيطانانو او بتانو د پاره مقرر كړې ده. بيا كه په اتفاقي توګه باندې د الله تعالى د حصې نه د بتانو حصې ته څه څيز لاړشي نو هغه هم په هغې كښې پريږدي. او وائى چې الله غنى دې او كه د دې په عكس د بتانو د حصې نه څه څيز د الله تعالى حصې ته لاړشي نو هغه راوباسي د بتانو په حصه كښې ئې اچوي دا څومره لوئې جهالت او حماقت دې .

قوله: أَمَّا اشْتَمَلَتْ) يَعْنِي هَلْ تَشْتَمِلُ إِلَّا عَلَى ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى فَلِمَ تُحَرِّمُونَ بَعْضًا وَتُحِلُّونَ بَعْضًا: په دې آيت كښې دي ﴿قُلْ ءَآلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنْثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنْثَيَيْنِ﴾ اې نبى تاسو تپوس اوكړئ (د دې كافرانو نه چه د اخوراته اوښائي) آيا الله تعالى د واړه نران (څناور) حرام كړي دى او كه د واړه ماده يعنى ښځينا څاروى او كه پر يا ندې د ښځو رحم (بچه دانئ) مشتمل دى .مطلب دا دې چې آيا هغه بچې حرام دې كوم چې د واړو ښځو (د څناورو) چيلئ) په خپلو خيټو كښې ساتلي دى. دا استفهام انكاري دې او په دې آيت كښې مشركانو د دې قول مَا فِي بُطُونِ هَٰذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَىٰ أَزْوَاجِنَا رد كولو ته اشاره ده.

حاصل دا دې چې دا تا سو چې كوم (سائبة ،وصيلة ،بحيرة او حام) حرام كړي دى دا په څه وجه دى؟ كه دا تحريم د ذكر شوې وجې له كبله وى نو ټولو نرانو ته حرام او وائى او كه د ښځې د طرفه وى نو ټولو ښځو ته حرام و وائې. ﴿وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَٰذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَىٰ أَزْوَاجِنَا﴾ يا چې په كوم بچې باندې د دواړو ښځو بچه دانئى ډكې وى يعنى كوم بچې چې په خيټه كښې وى كه هغه نروى او كه ښځه، نو بيا ولې بعضې حراموئ او بعضې حلالوئ ؟د خپل طرف نه د الله تعالى پيدا كړى څيزونو ته حرام يا حلال وئيل د دې برابر دې چې د الله منصب معاذ الله. تاسو د خپل ځان د پاره تجويز كړې دې او يا په الله باندې په قصد دروغ وائې دا دواړه څيزونه مهلك او تباه كونكى دى .

قوله: مسفوحا مهراقا: په آيت كښې دى . ﴿قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَىٰ طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا﴾ ته اووايه (چې د دې څيزونو د حرمت په باره كښې د كومو حرمت چې تاسو الله ته منسوب كوئ) زۀ په هغه وحى كښې كومه چې ما ته شوې ده په دې كښې هيڅ يو څيز هم په خوړونكى باندې چې هغه ئې خوري حرام نه بيامومم (كه سړې وى او كه ښځه) خو دا مرداره يا بهيدونكې وينه په دې آيت كښې د (دما مسفوحا) تفسير د حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه منقول دې (دما مهراقا) يعنى بهيدونكې وينه

قوله: صَدَفَ) أَعْرَضَ: په آيت كښې دى ﴿فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَّبَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَصَدَفَ عَنْهَا﴾ د هغه نه لوئې ظالم بل څوک كيدې شى چا چې د الله تعالى آياتونو ته نسبت د دروغو كړې وى او د هغې نه يئې ډډه كړې وى.

دحضرت ابن عباس رضی الله عنه نه منقول دی چې (صدف عنها) په معنی د (اعرض عنها) ده.

قوله: (أُبْلِسُوا) أُوِيسُوا وَ(أُبْسِلُوا) أُسْلِمُوا. (: ﴿أَخَذْنٰهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُّبْلِسُوْنَ﴾) مونږ هغوی لره ناڅاپه اونیول نو هغوی نا امیده شول. د (مبلس) معنی ده نا امیده کیدل د (ابلسوا) تشریح امام په (اویسوا) سره کړې ده. دا د باب افعال نه د ماضي مجهول صیغه ده. په معنی د نا امیده کیدلو او په آیت کریمه (﴿أُولٰٓئِكَ الَّذِيْنَ أُبْسِلُوْا بِمَا كَسَبُوْا﴾) سره شوې دې، یعنی دا خلق به د خپلو بد عملو په وجه عذاب او هلاکت ته حواله کړې شي. ددې نه دوه درې کرښې وړاندې د (ابلسوا) معنی ئې په (افضحوا) سره کړې ده. یعنی دا خلق به د بدو عملونو په وجه رسوا کړې شي. نتیجه د دواړو تفسیرونه یوه ده. عذاب ته حواله کول او رسوا کیدل د دواړو یو مطلب دې.

قوله: سَرْمَدًا) دَائِمًا: دا د سورة قصص په آیت کښې دی. (﴿قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا إِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ﴾) په دې کښې (سرمدا) معنی (دائما) ده.

دا امام بخاري رحمه الله دلته ولې ذکر کړې دې؟ علامه عیني رحمه الله فرمائي چې ددې لفظ په دې مقام کښې د ذکر کولو مناسبت ښکاره نه دې. [1]

د سورة قصص ایت لره په سورة انعام کې د ذکر کولو متعلق د حضرت ګنګوهی توجیه: حضرت مولانا رشید احمد ګنګوهی رحمه الله فرمائي چې امام بخاري رحمه الله چې دا لفظ په دې مقام کښې ذکر کړې دی نو د سورة انعام او سورة قصص په مینځ کښې د معارضه یو وهم ئې لرې کړې دې.

د سورة انعام په آیت کښې دی (وجعل اللیل سکنا) ددې نه معلومیږي چې شپه په آرام او سکون سره موصوفه وي او ددې دوام وي. دغه شان وائي (لیل سرمد) اوږده شپه، او د سورة قصص د آیت نه معلومیږي چې شپې ته دوام او قرار نه وي.

امام بخاري رحمه الله دا تعارض لرې کړې دې چې په سورة قصص کښې اګرچه د سرمد معنی دوام دې، چې کومې شپې ته سرمد وائي د هغې نه مراد دوام نه وي بلکه ددې نه د شپې طوالت او اوږد والې مراد وي. دغه شان د شپې د ساکن کیدو نه هم مراد دوام نه وي بلکه دا مجاز عن الطول نه دې. او ((جعل اللیل سکنا)) کوم چې په سورة انعام کښې دې. ددې نه د شپې ساکن کیدل مراد نه دی بلکه د خلقو او ځناورو ساکن کیدل مراد دی چې په شپه کښې ټول چپ او ساکن وي. [2]

دحضرت ګنګوهی رحمه الله دا توجیه بې غباره نه ده. په دواړو آیاتونو کښې تعارض وهم او ازاله خو ښکاره ده چې د سورة انعام د آیت نه د شپې دوام او قرار معلوم دې او د سورة قصص د آیت نه د شپې عدم قرام او عدم دوام معلومیږي، ددې وهم ازاله هم ښکاره ده چې د سورة انعام په آیت کښې د سکون لیل نه مراد پخپله د شپې سکون مراد نه دې بلکه ددې نه په شپه کښې د خلقو آرام مراد دې. خو دا چې امام بخاري رحمه الله ددې د وهم ازاله څنګه اوکړه. دحضرت ګنګوهی په

---

[1] عمدة القاري (ج۱۸ص۲۲۱) ـ
[2] لامع الدراري (ج۹ص۸۰و۸۱)ـ

توجیه کښې دا ښکاره نه دی، امام بخاری رحمه الله دسرمدا تشریح په ،،دائما،، سره کړې ده.په دې سره دذکرشوی وهم ازاله نه کیږی، دا ازله خوبه په هغه وخت کښې وه چې امام بخاری د(وجعلنا اليل سكنا) کښې دسکن تشریح داسې کړې وې چې ددې نه د(مافي الليل) سکون مراددې.

قوله: اَسْتَهْوَتْهُ) اَضَلَّتْهُ: په دې آیت کښې (كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيٰطِيْنُ) دهغه کس پشان چالره چې شیطانانوګمراه کړې وی په دې کښې (استهوته) د(اضلته) په معنی دې.

قوله: مُتْرُوْنَ) يَشُكُّوْنَ: په دې آیت کښې دی (ثُمَّ اَنْتُمْ تَمْتَرُوْنَ) بیاهم تاسوشک کوئ.

قوله: وَقْرٌ) صَمَمٌ، وَاَمَّا الْوِقْرُ الْحِمْلُ: په آیت کښې دی (وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوْبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَّفْقَهُوْهُ وَفِيْٓ اٰذَانِهِمْ وَقْرًا) او مونږ ددوی په زړونوباندې پردې اچولې دی .دې دپاره چې دوی په دې (قرآن) پوهه نشي اوددوی په غوږونوکښې کوڼوالې دې.

یعنی په آیت کښې د(وقر) معنی ده (صم) کوڼوالې ،بوج ،مطلب دا دې اګرچه دوی (منکرین قرآن) اوری لیکن دحق اوهدایت دخبرونه کانړه دی دجمهورویه قرآت کښې هم داسې دی یعنی (بفتح الواو) یوقراءت بکسرالواودې ابوعبیده وائی چې (وقر) بکسرالواویه معنی کښې دې، بوج،، په دې صورت کښې به معنی وی ددوی په غوږونوکښې بوج دې داټ دې چې دخبرې په اوریدوکښې رکاوټ دې.

قوله: اَسَاطِيْرُ) وَاحِدُهَا اُسْطُوْرَةٌ وَاِسْطَارَةٌ وَهِيَ التُّرَّهَاتُ: په آیت کریمه کښې دی (يَقُوْلُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْٓا اِنْ هٰذَآ اِلَّآ اَسَاطِيْرُ الْاَوَّلِيْنَ) په دې کښې (اساطیر) د(اسطورة) یا(استطارة) جمع ده چې تشریح ئې په (ترهات) سره کولې شی (ترهات) د(ترهة) جمع ده ددې معنی باطل راځی نوداساطیرنه مراداباطیل دی (ترهة) په حقیقت کښې هغې وړې لارې ته وائی کومه چې دلوی لارې نه جداشوې وی بیادروغژنې قصې اوباطل داستان دپاره کنایه اخستې شوې ده (۱)

قوله: اَلْبَاْسَاءُ مِنَ الْبَاْسِ وَيَكُوْنُ مِنَ الْبُؤْسِ: فرمائی چې په آیت کریمه (يَقُوْلُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْٓا اِنْ هٰذَآ اِلَّآ اَسَاطِيْرُ الْاَوَّلِيْنَ) کښې (باساء) د(باس) نه مشتق دې چې معنی ئې شدت اوسختی ده اوداهم کیدې شی چې (بوس) بالضم نه مشتق وی چې معنی ئې فقیری ده دآیت ترجمه ده بیامونږ هغوی په سختئ اوبیمارئ سره اونیول یعنی په تکلیف کښې مو اخته کړل.

قوله: جَهْرَةً) مُعَايَنَةً: په آیت کښې دی (قُلْ اَرَءَيْتَكُمْ اِنْ اَتٰىكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ بَغْتَةً اَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الظّٰلِمُوْنَ) تـه اووایه چې داخواوښائې که په تاسوباندې دالله عذاب ناڅاپه راشی یاپټ نوداظالمانونه سوابه بل څوک هلاکولې شی.

ابوعبیده د(جهرة) تفسیرکړې دې (معاينة) یعنی دسترګو وړاندې ،ښکاره.

(۱) عمدة القاری (ج۱۸ص۲۲۲)_

قوله: الصُّوَرُ جَمَاعَةُ صُورَةٍ، كَقَوْلِهِ سُورَةٌ وَسُوَرٌ: په آیت کښې دی (وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ) ابوعبیده په دې آیت کښې (صور) بفتح الواولوستلې دې اود (صورة) جمع ئې ښودلې ده لکه څنګه چې د (سورة) جمع (سور) راځی ددې حاصل دادې چې دمړوپه صورتونوکښې به شپلئ پوهک وهلی شی اوبیابه هغوی ژوندی کړې شی خودجمهورومفسرینو اواکثرومحققینوقول دادې چې (صُوْر) دواوپه سکون سره اودواوپه فتحې سره (صورة) جمع دلته مرادنه ده بلکه دایوښکردې په کوم کښې چې به دقیامت په ورخ حضرت اسرافیل علیه السلام پوک وهی دهغې په وجه به ټول خلق ژوندی کیږی (١)

قوله: مَلَكُوتٌ مُلْكٌ، مِثْلُ رَهَبُوتٍ خَيْرٌ مِنْ رَحَمُوتٍ، وَيَقُولُ تُرْهَبُ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تُرْحَمَ: په آیت کښې دی (وَكَذَٰلِكَ نُرِيٓ إِبْرَٰهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَٰوَٰتِ وَالْأَرْضِ) فرمائی چې په دې آیت کښې (ملکوت) دملک په معنی دې یعنی بادشاهی اواقتداراعلی ،دلته د فعلوت وزن د مصدر دمعنی دپاره استعمال شوې دې لکه (رهوت خيرمن رحموت) کښې چې ،،رهبوت،، او،،رحموت ،،دواړه په مصدری معنی کښې استعمال شوی دی یعنی چې خلق ستانه ویریږی دابنه ده چې خلق په تاباندې رحم اوکړی څکه چې رحم دچاسره کولې شی عام طورډیرخلق هغه ته تکلیف رسوی اوکه څوک په وقاراورعب کښې اوسی نوڅوک هغه ته دتکلیف رسولواوتنګولو جراءت نشی کولې (٢)

قوله: جَنَّ أَظْلَمَ: په آیت کښې دی (فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ) نوکله چه شپې هغه باندې تیاره راوسته په دې آیت کښې د (جن) معنی ده (اظلم) تیاره کړه په هغه باندې شپه راغله.

قوله: (يُقَالُ عَلَى اللَّهِ حُسْبَانُهُ أَيْ حِسَابُهُ، وَيُقَالُ حُسْبَانًا مَرَامِيَ. وَرُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ): په آیت کښې دې (وَجَعَلَ الَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا) دباب نصرنه مصدردې بلکه څنګه چه حساب مصدردې اومطلب دادې چه نمراوسپوږمۍ الله تعالی دحساب وسیله ګرځولې ده چه خلق ددې په ذریعه دکلونو، میاشتواوورځوحساب کوی.

دحسبان دویم تفسیرپه (مَرَامِي. وَرُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ) سره شوې دې په (مرامي) د (مرماة) جمع ده یعنی دغشی ګذارولوآله مطلب دادې چه الله تعالی کواکب حسبان ګرځولې دی یعنی دشیطانانو دویشتلو ذریعه ئې ګرځولې ده په سورة ملک کښې دی (وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَآءَ الدُّنْيَا بِمَصَٰبِيحَ وَجَعَلْنَٰهَا

---

(١) وفی فیض الباری (ج٤ص١٨١)_ ان ماقاله ابوعبیده صواب لکنه لاتوافقه اللغة لان الصورة تجمع علی صورلاعلی سکون الواووليس الصوربعنی الصورة _

(٢) وفی لامع الدراری (ج٩ص٨٢) حاصله ان مقام الخشية اعلی وافضل من مقام الرجاء فان الخاشی يتكلف من الاعمال والمشاق مالا يتحمله الراجی فی تعليقاته فان كان الغالب علی القلب داء الامت من مكرالله تعالی والاعتراءبه ،فالخوف افضل وان كان الاغلب هو الياس والقنوط من رحمة الله

رُجُوْمًا لِّلشَّيٰطِيْنِ) ددې تفصيل په «كتاب بدء الخلق»، كښې په «باب صفة الشمس والقمر» كښې تيرشوې دې.

قوله: (مُسْتَقَرٌّ فِي الصُّلْبِ وَ(مُسْتَوْدَعٌ) فِي الرَّحِمِ): په آيت كښې دى «وَهُوَ الَّذِيْٓ اَنْشَاَكُمْ مِّنْ نَّفْسٍ وَّاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَّمُسْتَوْدَعٌ» اوراالله هغه دې چه تاسوئې ديوكس «آدم ﷺ» نه پيداكړې يئ «اوبيائې د توالداوتناسل سلسله جارى كړه» بيايوه ټهكانه «يعنى داوسيدوځائې» دې اويوامانت كيخودوځائې دې.

په آيت كريمه كښې دمستقراومستودع په مرادكښې دمفسرينوكراموااقوال مختلف دى.

«مستقرفى الصلب» په صلب كښې مستقروى. دمستقرمعنى ده دقرارنيولوځائې. يا د سريدو ځائې او«مستودع» داستيداع نه دې. چه معنى ئې ده امانت كيخودوځائې، دابوعبيده د تفسير مطابق د مستقر نه مراد دپلار صلب دې اومستودع نه مراددمور رحم دې.

۱۲۴- باب (وَعِنْدَهٗ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَآ إِلَّا هُوَ)

[۴۳۵۱] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مَفَاتِحُ الْغَيْبِ خَمْسٌ إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ، وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ، وَيَعْلَمُ مَا فِي الأَرْحَامِ، وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا، وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ، إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ».

۱۲۵- باب قَوْلِهِ (قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ) الآيَةَ.

(يَلْبِسَكُمْ) يَخْلِطَكُمْ مِنَ الاِلْتِبَاسِ. (يَلْبِسُوا) يَخْلِطُوا. (شِيَعًا) فِرَقًا.

په آيت كريمه كښې دى. (أَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا وَّيُذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ) يا به تاسوډلې ډلې كړى اوګډوډ به كړى ،«يعنى په مختلفوډلوكښې به موپخپل مينځ كښې مشت وګريوان كړى» اويوته به دبل دجنګ مزه اوڅكوى

فرمائى چه «يلبسكم» معنى ده «يخلطكم» اوداد التباس نه مشتق دې چه معنى ئې اشتباه او اختلاط ده. «ويلبسوا» دباب ضرب په معنى د «يخلطوا» ده يعنى ملاوهل ،خرابول اوفاسد كول «شيعا» په معنى د«فوقا» ده كومه چه د«فوقة» جمع ده چه معنى ئې فرقه اوډله ده.

[۴۳۵۲] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ عَنْ جَابِرٍ - رضى الله عنه - قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ (قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ) قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «أَعُوذُ بِوَجْهِكَ». قَالَ (أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ) قَالَ

«أعُوذُ بِوَجهِكَ (أَوْيَلْبِسَكُمْ شِيَعًا وَيُذِيقَ بَعْضَكُم بَأْسَ بَعْضٍ) قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ-صلى الله عليه وسلم-«هَذَاأَهْوَنُ». أَوْ«هَذَاأَيْسَرُ». [۶۸۸۳، ۶۹۷۱]

يعنى په كوم وخت كښې چه دا آيت نازل شواوپه دې كښې داذكراوكړې شوچه دپورته نه به عذاب راشي نو نبى كريم ﷺ دالله جل شانه دپاك ذات په وسيله سره پناه اوغوښتله اوكله چه دا اوفرمائيلې شوچه دښكته نه به عذاب راشى ،ددې نه خسف يعنى په زمكه كښې ښخيدل مراد دى نونبى كريم ﷺ دالله دعذاب نه پناه اوغوښتله اوكله چه دا اوفرمائيلې شو چه په تاسو كښې به اختلاف پيدا شى اويود بل سره به مقابل شى نو نبى كريم ﷺ اوفرمائيل دا اهون (آسان) دې.

يو اشكال اودهغې جواب: په دې روايت باندې يواشكال كيږى چه ددې ځائې نه معلوميږى چه ددې امت نه دخسف عذاب پورته كړې شوې دې اودابن مردويه وغيره په روايت كښې ددې تصريح هم راغلې ده چه دروايت الفاظ دادى ،«دعوت الله ان يرفع عن امتى اربعا فرفع عنهم ثنتين وابى ان يرفع عنهم اثنتين ،دعوت الله ان يرفع عنهم الرجم من السماء والخسف من الارض وان لا يلبسهم شيعا ولا يذيق بعضهم باس بعض ،فرفع الله عنهم الخسف والرجم وابى ان يرفع عن الاخريين» (1)

امام ترمذى دحضرت عائشې رضي الله عنها حديث نقل كړې دې. په هغې كښې دى «يكون فى آخر هذه الامة خسف ومسخ وقذف» (2) ددې نه معلوميږى چه خسف به ښكاره كيږى په ظاهره په دواړو كښې تعارض دې.

ددې جواب دادې چه په دې امت كښې به خسف وى خوپه دې كښې به څوكسان اخته كيږى ټول امت به دخسف په عذاب كښې نه اخته كيږى نو په كومو رواياتو كښې چه دخسف دعذاب نفى كړې شوې ده دهغه نفى دټول امت په اعتبار سره ده اوپه كوموكښې چه دواقع كيدو ذكردې ، نوهغه دڅوكسانوپه اعتبار سره دې. (3)

۱۲۶=بَاب (وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ)

[۴۳۵۳] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِاللّٰهِ-رضى الله عنه-قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ (وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ) قَالَ أَصْحَابُهُ وَأَيُّنَا لَمْ يَظْلِمْ فَنَزَلَتْ (إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ)

۱۲۷=بَاب قَوْلِهِ (وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ)

[۴۳۵۴] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ

---

1 فتح البارى (ج۸ص۲۹۲)_

2 سنن الترمذى (ج۲ص۴۲) كتاب الفتن باب الخسف فتح البارى (ج۸ص۲۹۲)_

3 فتح البارى (ج۸ص۲۹۲)_

قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ عَمِّ نَبِيِّكُمْ يَعْنِي ابْنَ عَبَّاسٍ - رضي الله عنهما - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مَا يَنْبَغِي لِعَبْدٍ أَنْ يَقُولَ أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى». [ر: ۳۰۶۷]

[۴۳۵۵] حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ أَخْبَرَنَا سَعْدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ سَمِعْتُ حُمَيْدَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضي الله عنه - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مَا يَنْبَغِي لِعَبْدٍ أَنْ يَقُولَ أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى». [ر: ۳۲۳۴]

۱۲۸ = باب قَوْلِهِ (أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ).

په آيت کريمه کښې ئې (فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ) فرمانيلی دی، (فَبِهِمُ اقْتَدِهْ) ئې نه دې فرمانلی ځکه چه په دې صورت کښې به معنی داوه چه ته دپيغمبرانو ﷺ اتباع اوکړه اودهغوی داتباع نه کامله اتباع مراد ده. نو (فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ) ئې اوفرمائيل اودهغوی دسيرت اوهدايت په اقتداء حکم ئې ورکړو او د شخصی اتباع حکم ئې نه دې ورکړې اودسيرت اوهدايت په اقتداء اوشخصی اقتداء کښې فرق وی، دسيرت اوهدايت داقتداء معنی موافقت ده اوددې وجې دا نه معلوميږی چه ددې نه نبی کريم ﷺ ته دهغوی دپوره اتباع حکم ورکولې شی بلکه ثابتيږی ترې چه تاسو دهغوی موافقت اوکړئ.([1])

د شرائع من قبلنا متعلق يوه فائده: په دې آيت کښې تنبيه ده چه په اصولی توګه ستاسولار د وړاندينو پيغمبرانو ﷺ نه جداده. دفروعاتواختلاف دهرې زمانې په مناسبت سره او استعداد په اعتبارسره وړاندې هم واقع راروان دې او اوس هم واقع دې په دې کښې څه (شرائع من قبلنا) هم اعتبار شته په شرط دعدم انکار.([2])

[۴۳۴۲] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامٌ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ أَخْبَرَنِي سُلَيْمَانُ الأَحْوَلُ أَنَّ مُجَاهِدًا أَخْبَرَهُ أَنَّهُ سَأَلَ ابْنَ عَبَّاسٍ أَفِي «ص» سَجْدَةٌ فَقَالَ نَعَمْ. ثُمَّ تَلاَ (وَوَهَبْنَا) إِلَى قَوْلِهِ (فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ) ثُمَّ قَالَ هُوَ مِنْهُمْ. زَادَ يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ وَمُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ وَسَهْلُ بْنُ يُوسُفَ عَنِ الْعَوَّامِ عَنْ مُجَاهِدٍ قُلْتُ لاِبْنِ عَبَّاسٍ فَقَالَ نَبِيُّكُمْ - صلى الله عليه وسلم - مِمَّنْ أُمِرَ أَنْ يَقْتَدِيَ بِهِمْ.

په دې باندې به تفصيلی بحث په سورة ،،ص،، کښې انشاء الله راشی.

(زَادَ يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ وَمُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ وَسَهْلُ بْنُ يُوسُفَ عَنِ الْعَوَّامِ عَنْ مُجَاهِدٍ قُلْتُ لاِبْنِ عَبَّاسٍ فَقَالَ نَبِيُّكُمْ - صلى الله عليه وسلم - مِمَّنْ أُمِرَ أَنْ يَقْتَدِيَ بِهِمْ.)

ديزيد بن هارون روايت اسماعيلی موصولانقل کړې دې. دمحمدبن عبيد روايت امام بخاری

---

[1] فيض الباري (ج ٤ ص ١٨٤)_

[2] تفسيرعثمانی (١٨٤)_

دسورة، «ص»، په تفسیر کښې موصولا نقل کړې دې اودسهل بن یوسف طریق باندې امام بخاری په کتاب الانبیاء کښې موصولانقل کړې دې.[1]

۶-باب قَوْلِهِ (وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا) الآيَةَ.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (كُلَّ ذِي ظُفُرٍ) الْبَعِيرُ وَالنَّعَامَةُ. (الْحَوَايَا) الْمَبْعَرُ. وَقَالَ غَيْرُهُ (هَادُوا) صَارُوا يَهُودًا، وَأَمَّا قَوْلُهُ (هُدْنَا) تُبْنَا. هَائِدٌ تَائِبٌ.

حضرت ابن عباس ﷠ د«كُلَّ ذِي ظُفُرٍ» تفسیرپه «الْبَعِيرُ وَالنَّعَامَةُ.» سره کړې دې اوحضرت سعیدبن جبیرفرمائیلی دی چه د«ذی ظفر» نه مراد هغه ځناوردی چه ګوتې ئې جداجداوی جوختې نه وی.[2]

قوله: (الْحَوَايَا) الْمَبْعَرُ: په آیت کښې دی ، «أَوِ الْحَوَايَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ» «حوایا» د«حوایة» حویة» جمع ده کولموته وائی «مبعر» هغه ځائې ته وائی په کوم کښې چه بچې جمع کیږی یعنی کولمه.

قوله: (وقال غیره هادوا صاروا یهوادوَأَمَّا قَوْلُهُ (هُدْنَا) تُبْنَا. هَائِدٌ تَائِبٌ) په دې آیت کښې «وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا» نه یهودیان مراددی اوپه سورة عراف کښې دی . انا هدنا الیك» [3] کښې «هدنا» په معنی د«تبنا» یعنی توبه ویستلواورجوع کولوده، «هادالرجل هودا» رجوع کول ،توبه ویستل ،یهودیانوته ددې وجې یهود وائی چه هغوی دسخی دعبادت نه توبه ویستلې وه . دانوم دمدح په ډول ووخودهغوی دشریعت منسوخ کیدونه پس دمدح معنی دې نه ختمه شوه اوس په منسوخ اوتحریف شده دین اختیار کونکی باندې دیهودیت اطلاق کیږی.

[۴۳۵۷] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ قَالَ عَطَاءٌ سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ -رضى الله عنهما- سَمِعْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «قَاتَلَ اللَّهُ الْيَهُودَ، لَمَّا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ شُحُومَهَا جَمَلُوهُ ثُمَّ بَاعُوهُ فَأَكَلُوهَا». وَقَالَ أَبُو عَاصِمٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ حَدَّثَنَا يَزِيدُ كَتَبَ إِلَىَّ عَطَاءٌ سَمِعْتُ جَابِرًا عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم [ر: ۲۱۲۱]

نبی کریم ﷺ فرمائیلی دی الله تعالی دې یهودیان تباه کړی کله چه الله تعالی په هغوی باندې وازګه حرامه کړه نوهغوی دا ویلې کړه اوبیا به ئې خرڅوله اوهغه روپۍ به ئې خوړلې ،د «حمل الشحم» معنی دوازګې ویلې کول دی .دازوایت په کتاب البیوع کښې تیرشوې دې.[4]

---

[1]) عمدة القاری (ج ۱۸ص۲۲۷)_

[2]) عمدة القاری (ج ۱۸ص۲۲۷)_

[3]) سورة الاعراف (الكهف :۵۵)_

[4]) کتاب البیوع باب بیع المیتة والاصنام (ج۱ص۲۹۸)، تعلیقات لامع الدراری (ج۹ص۸۳)_

۱۳۰=باب قوله (ولا تقربوا الفواحش ما ظهر منها وما بطن)

[۴۳۵۸] حدثنا حفص بن عمر حدثنا شعبة عن عمرو عن أبي وائل عن عبد الله - رضي الله عنه - قال «لا أحد أغير من الله، ولذلك حرم الفواحش ما ظهر منها وما بطن، ولا شيء أحب إليه المدح من الله، لذلك مدح نفسه». قلت سمعته من عبد الله قال نعم. قلت ورفعه قال نعم. [ر: ۴۳۶۱، ۴۹۲۲، ۶۹۶۸]

وَكِيلٌ حَفِيظٌ وَمُحِيطٌ بِهِ. (..) (قُبُلًا) جَمْعُ قَبِيلٍ، وَالْمَعْنَى أَنَّهُ ضُرُوبٌ لِلْعَذَابِ، كُلُّ ضَرْبٍ مِنْهَا قَبِيلٌ. (زُخْرُفَ) كُلُّ شَيْءٍ حَسَّنْتَهُ وَوَشَّيْتَهُ وَهُوَ بَاطِلٌ فَهُوَ زُخْرُفٌ (وَحَرْثٌ حِجْرٌ) حَرَامٌ وَكُلُّ مَمْنُوعٍ فَهُوَ حِجْرٌ مَحْجُورٌ، وَالْحِجْرُ كُلُّ بِنَاءٍ بَنَيْتَهُ، وَيُقَالُ لِلْأُنْثَى مِنَ الْخَيْلِ حِجْرٌ. وَيُقَالُ لِلْعَقْلِ حِجْرٌ وَحِجًى. وَأَمَّا الْحِجْرُ فَمَوْضِعُ ثَمُودَ، وَمَا حَجَّرْتَ عَلَيْهِ مِنَ الْأَرْضِ فَهُوَ حِجْرٌ وَمِنْهُ سُمِّيَ حَطِيمُ الْبَيْتِ حِجْرًا، كَأَنَّهُ مُشْتَقٌّ مِنْ مَحْطُومٍ، مِثْلُ قَتِيلٍ مِنْ مَقْتُولٍ، وَأَمَّا حَجْرُ الْيَمَامَةِ فَهُوَ مَنْزِلٌ. -۷۰/

قوله: (قُبُلًا) جَمْعُ قَبِيلٍ، وَالْمَعْنَى أَنَّهُ ضُرُوبٌ لِلْعَذَابِ، كُلُّ ضَرْبٍ مِنْهَا قَبِيلٌ: په سورة انعام كښې آيت دې (وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا) په دې آيت كريمه كښې (قبلا) د(قبيل) جمع ده او قبيل د (قبيلة) جمع ده. د قبيلې معنى ده ډله او جماعت دآيت مطلب دادې كه مونږ هر يو څيز ډلې ډلې اوصنف صنف ددوى وړاندې جمع كړو بيا هم دوى ايمان نه راوړى.

امام بخارى رحمه الله دلته ددې لفظ معنى دعذاب قسمونه اوانواع كړې ده، خودامعنى دسورة انعام په ذكرشوې آيت كښې صحيح نه ده. البته دالفظ په سورة كهف كښې راغلې دې، هلته ددې معنى دعذاب قسمونه او انواع كړې ده، خودامعنى دسورة انعام په ذكرشوې آيت كښې صحيح نه ده، البته دالفظ په سورة كهف كښې راغلې دې، هلته ددې معنى دعذاب قسمونه اوانواع شوې ده آيت دې. (وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَى وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا) [1] داسې معلوميږى چه كاتب دسورة كهف ددې لفظ تفسير په سورة انعام كښې ذكر كړې دې. [2]

قوله: (زُخْرُفَ) كُلُّ شَيْءٍ حَسَّنْتَهُ وَوَشَّيْتَهُ وَهُوَ بَاطِلٌ فَهُوَ زُخْرُفٌ: هغه څيزدې چه ښكلې اوښائسته كړې شى اوپيش كړې شى اوهغه باطل وى خو د هغې د تزئين په وجه د هغې د بطلان د پټولو كوشش كولې شى هغه زخرف دې.

قوله: (وَحَرْثٌ حِجْرٌ) حَرَامٌ وَكُلُّ مَمْنُوعٍ فَهُوَ حِجْرٌ مَحْجُورٌ: په آيت كښې دى ((وقالوا هذه انعام

---

[1] الكهف: ۵۵)_

[2] اوګورئ: تعليقات لامع الدرارى (ج۹ص ۸۴). اوګورئ: صحيح البخارى باب حديث الانبياء باب قول الله تعالى والى ثمود اخاهم صالحا (ج۱ص ۴۷۸)_

وحرث حجر» د حجر معنی د حرام ده.د فصل څه حصه به داسي وه چه د هغې استعمال به هغوی دځپل ځان د پاره حرام ګنړله او هغه حصه به ئې د بتانو په نوم ګرځوله نو دا د هغې بیان کيږي او هر هغه څيز چه هغه ممنوع ګرځولي شوي وي نو هغې ته حجر او محجور وئيلي شي او هره هغه آبادی چه ته ئې جوړه کړي هغې ته هم حجر وائی ځکه چه جوړولو نه پس د نورو خلقوهغې ته داخليدل ممنوع شی.او اسپي ته هم حجر وائې ځکه چه هلته هم د هغې مالك دا کوشش کوی چه عام اس د دې سره وطي اونکړی نو هلته هم ممنوعيت موجوديږی.اکثرد اسپې د وطی کولو دپاره د خاص اس انتخاب کولې شی.
عقل ته هم حجروئيلي شی ځکه چه دا هم د بدو کارونو نه منع کول کوی. او حجر د قوم ثمود د علاقي نوم هم دې او په کومه زمکه چه ته نښه اولګوي او د ګيرچاپيره نه ئې جدا او محفوظ کړې چه څوك هغې ته نه داخليږی. د زمکي داسي حصي ته هم حجر وائی. او د بيت الله حطيم شريف ته هم حجر وئيلي شي ځکه چه ددې نه ئې هم ديوال تاؤ کړې دې او راګير کړې ئې دي. لکه چه حطيم د محطوم نه مشتق دې او د محطوم نه مقصود دا دي چه د مفهوم په اعتبار سره چه څه د محطوم مطلب دي هم هغه د حطيم مطلب دي. په مفهوم کښې يوشان والي او مناسبت بيانول مقصود دي. د لفظ د بل لفظ نه استخراج مقصود نه دي.لکه د قتيل په باره چه وئيلي شی چه دا د مقتول نه مشتق دې.

حَجرالیمامة (د حا په فتحي سره) د يو منزل نوم دې.
امام بخاری رحمه الله هم دا تفصيل د حضرت صالح عليه السلام په واقعه کښې هم ذکر کړې دي.[1]

۱۳۱ _ باب قَوْلِهِ (هَلُمَّ شُهَدَاءَكُمُ) [۱۵۰]

لُغَةُ أَهْلِ الحِجَازِ هَلُمَّ لِلْوَاحِدِ وَالاِثْنَيْنِ وَالْجَمِيعِ

۱۳۲ _ باب (لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا) [۱۵۸]

[۴۳۵۹][2] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ حَدَّثَنَا عُمَارَةُ حَدَّثَنَا أَبُو زُرْعَةَ حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ رضی الله عنه قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «لاَ تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا، فَإِذَا رَآهَا النَّاسُ آمَنَ مَنْ عَلَيْهَا، فَذَاكَ حِينَ لاَ يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا، لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ».

---

[1]) اوګوری: صحيح البخاری باب احاديث الانبياء، باب قول الله تعالی : والی ثمود اخاهم صالحاً، ۴۷۸۱۱-
[2]) اخرجه مسلم فی کتاب الايمان، باب: بيان الزمن الذی لا يقبل فيه الايمان رقم الحديث: ۱۵۷، واخرجه البخاری فی کتاب الفتن، رقم الحديث: ۷۱۲۰ (مع الفتح) واخرجه البخاری فی کتاب الرقاق، رقم الحديث: ۶۵۰۶ وفی کتاب التوحيد، واخرجه ابوداؤد فی کتاب الملاحم، باب حسر الفرات عن کنز، رقم الحديث: ۴۳۱۳، واخرجه الترمذی فی کتاب الفتن، باب ما جاء فی قتال الترک، رقم الحديث: ۲۲۱۵، واخرجه ابن ماجه فی کتاب الفتن، باب طلوع الشمس من مغربها، رقم الحديث: ۴۰۶۸ـ

[۴۳۶۰] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضي الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «لاَ تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا فَإِذَا طَلَعَتْ وَرَآهَا النَّاسُ آمَنُوا أَجْمَعُونَ، وَذَلِكَ حِينَ لاَ يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا». ثُمَّ قَرَأَ الآيَةَ..... ﴿يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا﴾

په کوم وخت کښې چې به د مغرب د طرفه نمر راخیژي او خلق به هغه اوګوري نو په زمکه چه څومره خلق دي هغوی ټول به ایمان راوړي خو په هغه وخت کښې به د هغوی ایمان راوړل چه د وړاندې نه مؤمن نه وي، مفید به نه وي،او یا چا چه د وړاندې نه څه نیك اعمال نه وي کړي نو اوس چه د مغرب د طرف نه نمر راؤخیژي د هغه نیك اعمال کول به د هغه د ایمان د پاره فائده مند نه وي. علامه زمحشري ددې آیت نه د معتزلو په دې عقیده باندې استدلال کړې دې چه ایمان د عمل صالح نه بغیر مفید. نه دې او کافر او مرتکب د ګناه کبیره دواړه به مخلد في النار وي. په تفسیر کشّاف کښې فرمائي «فلم یفرق کما تری بین النفس الکافرة اذا آمنت فی غیر وقت الایمان وبین النفس التی آمنت فی وقته ولم تکسب خیرا، لیعلم ان قوله ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾ جمع بین قرینتین، لا ینبغی أن تنفك إحداهما عن الاخرى حتى یفوز صاحبهما ویسعد، وإلا فالشقوة والهلاك» [1] د علامه زمحشري د استدلال حاصل دا دې چه طلوع شمس من الغرب نه وړاندې چه چا ایمان نه وي راوړې او اوس د دې نه پس ایمان راوړي. نو د هغه ایمان به مفید نه وي. دغه شان ددې نه وړاندې چه چا ایمان راوړې وي خو نیك اعمال ئې نه وي کړي نو هم د هغه ایمان د هغه د پاره مفید نه دې. د نمر راختلو نه پس ایمان غیرنافع، او د نمر راختو نه وړاندې ایمان د نیکو اعمالو نه بغیر مفید .نه دې. د هغوی په نیز تقدیر د عبارت داسې دې، ﴿يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا﴾

د ایت کریمه نه د معتزله په عقیده باندې د علامه زمحشري استدلال او دهغې رد: د علامه زمحشري ددې استدلال نه مختلف جوابونه ورکړې شوي دي.

① مولانا انورشاه کشمیري رحمه الله فرمائي چه په آیت کریمه کښې کلمه د (او) د نفي په سیاق کښې واقع شوې ده او تقدیرد آیت دا دې قوله ﴿يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا﴾

په دې کښې د ایمان او عمل صالح دواړو نفي شوې ده چه چا سره ایمان او عمل صالح دواړه نه وي نو د طلوع الشمس من المغرب نه پس که هغه ایمان راوړي نو د هغه ایمان د هغه د پاره مفید نه دې. [2]

---

[1] تفسیر کشاف (۲/۸۲) تفسیر سورة الانعام)-

[2] فیض الباری (۴/۱۸۲ و ۱۸۳) قال الشیخ بدر عالم المیرتهی فی حاشیة البدرالساری الی فیض الباری قلت: وحینئذ لا بد من بیان نکتة للتعرض الی خصوص هذا الیوم فان...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه..

④ اکثر حضرات فرمائي چه په آیت کښې لف و نشر مرتب دي. په لف کښې اجمال پرېخودې شوي دي او په نشر کښې دواړه اجزاء ذکر کړي شوي دي.
د آیت تقدیر دادي قوله ﴿يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِن قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا﴾ یعنی په کومه ورځ چه به ستا د رب د بعضې نښو ظهور اوشي نو هغه نفس ته به ایمان څه نفع ورنکړي چا چه وړاندې ایمان نه وی راوړې او نه به د هغه چا عمل مفید وی چا چه وړاندې د نیکئ څه کار نه وی کړي مطلب ئې دا دې چه د طلوع الشمس من المغرب نه پس به نه ایمان مفید وی او نه به عمل صالح مفید وی. په آیت کښې د ایمان او عمل صالح د غیر مفید کېدو تعلق د طلوع شمس من المغرب نه روستو زمانې پورې متعلق دې. نو د طلوع شمس نه وړاندې په ایمان باندې چه د عمل صالح نه بغیر وی د غیرمفید کېدو باندې استدلال کول صحیح نه دی.[1]
فائده: علامه عثمانی رحمه الله لیکی، کله چه د الله اراده اوشی چه موجوده نظام درهم برهم کړی نو د موجوده قوانین طبعیه خلاف به ډېر عظیم الشان خوارق واقع شي په هغې کښې یو طلوع الشمس من مغربها دي. او په دې حرکت مقلوبی کښې دې طرف ته اشاره ده چه کوم قوانین قدرت او نوامیس طبعیه د دنیا په موجودګئ کار کونکی وو د هغې د میعاد ختمیدو وخت راغلې دې لکه چه د دغه وخت د عالم کبیر د نزع او د روح وتلو وخت شروع شوي دې او لکه څنګه چه د عالم صغیر (انسان) دځنکدن په وخت کښې ایمان او توبه مقبول نه وی دغه شان طلوع الشمس من المغرب نه پس به هم د مجموعه عالم په حق کښې هم داحکم وی.
په بعض روایاتو کښې دې سره د خروج دجال او خروج دابه وغیره بیان شوي دي د هغې روایاتو نه مراد دا دې چه د توبې دروازه به هله بندیږی چه د دې ټولو نښو مجوعه متحقق شي او دا به هله کیږی چه طلوع الشمس من المغرب هم متحقق شي. جدا جدا په هره یوه نښه باندې حکم نه متفرع کیږی.[2]

باب: تفسیر سورة الأَعْرَافِ

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَرِيَاشًا الْمَالُ (الْمُعْتَدِينَ) فِي الدُّعَاءِ وَفِي غَيْرِهِ. (عَفَوْا) كَثُرُوا وَكَثُرَتْ أَمْوَالُهُمْ (الْفَتَّاحُ) الْقَاضِي (افْتَحْ بَيْنَنَا) اقْضِ بَيْنَنَا. (نَتَقْنَا) رَفَعْنَا (انْبَجَسَتْ) انْفَجَرَتْ (مُتَبَّرٌ) خُسْرَانٌ (آسَى) أَحْزَنُ (تَأْسَ) تَحْزَنْ.
وَقَالَ غَيْرُهُ (مَا مَنَعَكَ أَنْ لَا تَسْجُدَ) يَقُولُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ (يَخْصِفَانِ) أَخَذَا الْخِصَافَ مِنْ

...بقیه ازحاشیه گذشته] عدم النفع عندالخلوعن الایمان والاعمال عام لا اختصاص له بیوم دون یوم، ولم یتفق لی فیه مراجعة الی الشیخ (البدرالساری ۱۱۸۳/٤)-
[1] وانظرالانتصاف علی الکشاف (۱۸۲/۲) وروح المعا نی (۱۲٦/۵) -
[2] تفسیر عثمانی (۱۹۹)-

وَرَقِ الْجَنَّةِ، يُؤَلِّفَانِ الْوَرَقَ، يَخْصِفَانِ الْوَرَقَ بَعْضَهُ إِلَى بَعْضٍ . (سَوْآتِهِمَا) كِنَايَةٌ عَنْ فَرْجَيْهِمَا، (وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ) هَا هُنَا إِلَى الْقِيَامَةِ، وَالْحِينُ عِنْدَ الْعَرَبِ مِنْ سَاعَةٍ إِلَى مَا لاَ يُحْصَى عَدَدُهَا،

الرِّيَاشُ وَالرِّيشُ وَاحِدٌ وَهُوَ مَا ظَهَرَ مِنَ اللِّبَاسِ.

(قَبِيلُهُ) جِيلُهُ الَّذِي هُوَ مِنْهُمْ. (ادَّارَكُوا) اجْتَمَعُوا،

وَمَشَاقُّ الإِنْسَانِ وَالدَّابَّةِ كُلُّهُمْ يُسَمَّى سُمُومًا وَاحِدُهَا سَمٌّ وَهِيَ عَيْنَاهُ وَمَنْخِرَاهُ وَفَمُهُ وَأُذُنَاهُ وَدُبُرُهُ وَإِحْلِيلُهُ. (غَوَاشٍ) مَا غُشُّوا بِهِ. (نُشُرًا) مُتَفَرِّقَةً. (نَكِدًا) قَلِيلاً (يَغْنَوْا) يَعِيشُوا (حَقِيقٌ) حَقٌّ. (اسْتَرْهَبُوهُمْ) مِنَ الرَّهْبَةِ (تَلْقَفُ) تَلْقَمُ. (طَائِرُهُمْ) حَظُّهُمْ. طُوفَانٌ مِنَ السَّيْلِ وَيُقَالُ لِلْمَوْتِ الْكَثِيرِ الطُّوفَانُ. الْقُمَّلُ الْحُمْنَانُ يُشْبِهُ صِغَارَ الْحَلَمِ. عُرُوشٌ وَعَرِيشٌ بِنَاءٌ (سُقِطَ) كُلُّ مَنْ نَدِمَ فَقَدْ سُقِطَ فِي يَدِهِ. الأَسْبَاطُ قَبَائِلُ بَنِي إِسْرَائِيلَ. (يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ) يَتَعَدَّوْنَ لَهُ يُجَاوِزُونَ تَعْدُ تُجَاوِزْ. (شُرَّعًا) شَوَارِعَ (بَئِيسٍ) شَدِيدٍ، (أَخْلَدَ) قَعَدَ وَتَقَاعَسَ (سَنَسْتَدْرِجُهُمْ) نَأْتِيهِمْ مِنْ مَأْمَنِهِمْ كَقَوْلِهِ تَعَالَى (فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا) (مِنْ جِنَّةٍ) مِنْ جُنُونٍ. (فَمَرَّتْ بِهِ) اسْتَمَرَّ بِهَا الْحَمْلُ فَأَتَمَّتْهُ (يَنْزَغَنَّكَ) يَسْتَخِفَّنَّكَ، طَيْفٌ مُلِمٌّ بِهِ لَمَمٌ وَيُقَالُ (طَائِفٌ) وَهُوَ وَاحِدٌ (يَمُدُّونَهُمْ) يُزَيِّنُونَ. (وَخِيفَةً) خَوْفًا وَخُفْيَةً مِنَ الإِخْفَاءِ، وَالآصَالُ وَاحِدُهَا أَصِيلٌ مَا بَيْنَ الْعَصْرِ إِلَى الْمَغْرِبِ كَقَوْلِهِ (بُكْرَةً وَأَصِيلاً). (الفرقان)

سُورَةُ الأَعْرَاف

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَرِيَاشًا الْمَالُ: سوره اعراف کښې دی، قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا: رياشا جمع د ريش ده. د جمهورو قرآءت سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا : دي. [1] د رياشا يو تفسير مال سره کړې شوې دې او دويم تفسير په لباس سره شوې دې چه وړاندې راځي.

قوله: إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ فِي الدُّعَاءِ وَفِي غَيْرِهِ: آيت مبارك کښې دی، ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ، ، اعتداء د حد نه زياتې کونکې ته وائي . اعتداء فى الدعاء الله تعالى ته خوښه نه ده، په دعا کښې اعتداء دا ده چه انسان محالات او د ناممکن څيزونو دعا کوی .مثلاً د نبوت سوال کول، يا د فرښتې جوړيدو دعا کول. دغه شان په دعا کښې ډير قيودات لګول هم په اعتداء داخل دی. امام ابن ماجه رحمه الله يو حديث نقل کړې دې په کوم کښې چه ددې ممانعت شوې دې. د روايت الفاظ دا دی: أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مُغَفَّلٍ سَمِعَ ابْنَهُ يَقُولُ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْقَصْرَ الأَبْيَضَ عَنْ يَمِينِ الْجَنَّةِ إِذَا دَخَلْتُهَا. فَقَالَ أَيْ بُنَيَّ سَلِ اللَّهَ الْجَنَّةَ وَعُذْ بِهِ مِنَ النَّارِ فَإِنِّي سَمِعْتُ

[1] عمدة القاری: (۱۸\۲۳۱)

رَسُولَ اللهِ-صلى الله عليه وسلم-يَقُولُ سَيَكُونُ قَوْمٌ يَعْتَدُونَ فِي الدُّعَاءِ: [1]

دغه شان په دعا کښې شور او رفع صوت اوکړی چه مونځ ګذارو ته او ذکر کونکو ته پریشانی وی نو دا هم په اعتداء فی الدعاء کښې داخل دی.

قوله: عَفَوْا كَثُرُوا وكَثُرت أَمْوَالُهُمْ: ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتَّى عَفَوْا، یعنی مونږ د بد حالئ په ځائې خوشحالی بدله کړه. تر دې چه ډیر لوئې شو یعنی ښه ترقی ئې اوکړه، فرمائی ((عفوا)) معنی ډیر شو او د هغوی مالونه زیات شو.

قوله: الْفَتَّاحُ الْقَاضِي افتح بَيْنَنَا اقْضِ بَيْنَنَا: آیت کښې دی رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ،، ای زمونږ پروردګاره ! زمونږ او زمونږ د قوم په مینځ کښې فیصله اوکړه.

قوله: وَإِذْ نَتَقْنَا الجبل اى رفعنا: آیت مبارك کښې دی، وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ،، او کله چه مونږ د هغوی د پاسه غر راوچت کړو لکه چه هغه چهترئې ده. ((نَتَقْنَا)) معنی ده رفعنا ای مونږ اوچت کړو.

قوله: انْبَجَسَتْ: انْفَجَرَتْ: آیت مبارك کښې دی اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا: یعنی په کانړی باندې خپله همسا اووهه، نو د دې کانړی نه دولس چینې روانې شولې انبجست په معنی د انفجرت دې یعنی جاری شوې.

قوله: مُتَبَّرٌ: خُسْرَانٌ: آیت کښې مبارك دی،، إِنَّ هَؤُلَاءِ مُتَبَّرٌ مَا هُمْ فِيهِ: یعنی دا خلق چه په کومه طریقه کښې لګیا دی خسارې والا دی (یعنی دا خلق به تباه کړې شی) متبرٌ په معنی د خُسرانٌ سره دې.

قوله: آسَى اى أحزَنُ: تَأْسَ اى تحزَن: آیت مبارك کښې دی،،، فَكَيْفَ آسَى عَلَى قَوْمٍ كَافِرِينَ: نو څنګه (یعنی ولې) غم اوکړم د کافر قوم. آسَی د واحد متکلم صیغه ده په معنی د أحزنُ سره. د حُزن معنی خفګان کول، هم په دې مناسبت سره دویم لفظ تأس په معنی د تحزن ذکر کړې شوې دې،سره ددې چه دا لفظ دې سورة کښې نه دې بلکه سورة مائده کښې دې: ((فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ))

قوله: وقال غيره: مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ يَقُولُ: ما منعك أن تسجد: آیت کښې دی مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ،، بعض حضراتو په کښې،، لَا،، زائده ګنړلې ده. په دې سورة کښې به ترجمه دا وی: کوم څیز ته د سجدې کولو نه منع کړې سره ددې چه ما پخپله تا ته حکم درکړو. او بعض حضراتو،، لَا،، زائده نه ده منلې. هغوی فرمائی چه دا،،لَا،، د نفی د تاکید د پاره ده چه د ،،منعك،، نه په پوهه کښې راځی نو په دې صورت کښې به ترجمه دا وی: کوم څیز ته منع

---

[1] الحدیث اخرجه ابن ماجه فی سننه فی کتاب الدعاء باب کراهیة الاعتداء فی الدعاء رقم الحدیث: ۳۸٦٤

کړي چه ته سجده نه کوي کله چه ما تا ته حکم در کړو .

قوله: يَخْصِفَانِ اَخَذَا الْاَ خِصَافَ مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ يُؤَلِّفَانِ الْوَرَقَ يَخْصِفَانِ الْوَرَقَ بَعْضَهُ إِلَىٰ بَعْضٍ: آيت مبارك کښي دی ،، **فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْاٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ** ،، يعنې چه کله دي دواړو هغه وُونه اُوڅکله نو د دواړو ستر شوی بدنونه د يو بل په وړاندي ښکاره شو ،(څکه چه د جنت لباس د هغه عمل په وجه کوز کړي شو) او هغوی په خپلو اندامونو باندي پاڼړي کيخودل شروع کړي . پاڼړي به ئې يو ځائي کولي او يو بل سره به ئې ميلاوولي او ده ستر د پاره به ئې د بدن په پټو حصو باندي کيخودلي. ((خصف الشيئ على الشيئ)) اينخلول، (خصاف خصفة) جمع ده ((خصفة)) د کهجورو د پاڼړو نه جوړه شوي ټوکرئي زنبيل وغيره ته وائي .

قوله: (وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِيْنٍ) هو ها هُنَا إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ، وَالْحِيْنُ عِنْدَ الْعَرَبِ مِنْ سَاعَةٍ إِلَىٰ مَا لَا يُحْصَىٰ عَدَدُهم: **وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِيْنٍ**» په دي کښي ،حين، د قيامت په معنی کښي دي، د حين لفظ د يوې لحظې نه واخله د غير محصور مودي پوري استعماليږي.

قوله: ادَّارَكُوا : اجْتَمَعُوْا : آيت مبارك کښي دی ،، **كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعَنَتْ أُخْتَهَا حَتَّىٰ إِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا**» کښي چه هم يوه ډله (د کافرانو) دوزخ کښي داخله شی د خپل ځان په شان بله ډله باندي به لعنت کوی تر دي چه کله به هغه (دوزخ) کښي ټول راجمع کړي شی. فرمائی د ((اداركوا)) معنی ((اجتمعوا)) ده.

قوله: وَمَشَاقُّ الْإِنْسَانِ وَالدَّابَّةِ كُلُّهُمْ يُسَمّٰى سُمُوْمًا وَاحِدُهَا سَمٌّ: آيت مبارك کښي دی ،، **حَتَّىٰ يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ** ،، فرمائی چه په انسان او څناورو ټولو کښي چه دننه کومه سوړه ده هغي ته سموم وائي ددي مفرد سم دي. د انسان سترګه، د پوزي سوړي، غوږ او وړاندي روستو ته سموم وائي .

قوله: (غَوَاشٍ) مَا غُشُوا بِهِ: آيت مبارك کښي دی ،، **لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ**، ((غَوَاشٍ)) د ،، غاشية ،، جمع ده. هغه څيز کوم سره چه بل څيز پټ کړي شی. يعنی پرده وغيره

قوله: نُشُرًا اي متفرقة : **وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ**» د جمهورو قرأة ((**بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ**)) دي. امام بخاري رحمه الله ،، **نُشُرًا** ،، والا قرأة نقل کړي دي. په دي صورت کښي به ترجمه داسي وی ،، او الله هغه ذات دي چه د باران رحمت نه وړاندي هوا ګاني راليږی.

قوله: نَكِدًا : قَلِيْلًا : آيت مبارك کښي دی ،، **وَالَّذِي خَبُثَ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا** ،، او کومه زمکه چه خرابه ده د هغي پيدا وار کم راوځی . په دي کښي د ((نكدا)) معنی قليل ده،

قوله: يَغْنَوْا: يَعِيشُوْا: آيت مبارك كښي دى: ،، الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا ،، چا چه د شعيب عليه السلام تكذيب كړي وو «يعنى د هغوى داسي حال شو» لكه چه په هغه كورونو كښي چرته اوسيدلي هم نه وو. د «يَغْنَوْا» معنى د ژوندون او ژوند تيرول دى.

قوله: حَقِيقٌ: حَقٌّ: آيت مبارك كښي دى: ،، وَقَالَ مُوسَى يَا فِرْعَوْنُ إِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ .... «رالكلى شوي» يم په ما باندي حق او واجب دا دى چه بغير د ريښتياؤنه دالله تعالى طرف ته هيڅ خبره منسوب نه كړم «يعنى د دروغونسبت نه كوم» د ((حَقِيقٌ)) معنى حق ده.

قوله: اسْتَرْهَبُوهُمْ: مِنَ الرَّهْبَةِ: آيت مبارك كښي دى: ،، فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ ،، كله چه خلقو «جادوګرو خپلي رسئي او لرګى» اوغورزول نو د خلقو نظر بندى ئي اوكړه او په هغوى باندي ئي يره شروع كړه. ((اسْتَرْهَبُوهُمْ)) د ،، رهبة ،، نه مشتق دي د كوم معنى چه ويره ده.

قوله: تَلَقَّفُ: تَلَقَّمُ: آيت مبارك كښي دى " فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ " دي آيت كښي ((تلقف)) «تلقم» په معنى دي. يعنى نوړئي جوړول او تيرول.

قوله: طَائِرُهُمْ: حَظُّهُمْ: آيت مبارك كښي دى: ،، الا انما طائرهم عند الله ،، امام بخارى رحمه الله د طائره تفسير په حظ سره كړي دي. د كوم معنى چه حصه او نصيب راځى ليكن اكثرو حضراتو د طائره معنى سپيره والي يا د سپيره والى سبب سره كړي ده.

قوله: وَالْقُمَّلَ: الْحُمْنَانُ يُشْبِهُ صِغَارَ الْحَلَمِ: آيت مبارك كښي دى: ،، فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ ،، امام بخارى رحمه الله د قُمَّل تشريح كړيده چه ددي نه مراد سپګي دى، چه د كُونو په شان وى. حمنان «د حاء په ضمي سره او د نون په سكوم سره» د حمنانة جمع ده چه جوګي او كُونى ته وائى. «الحلم» واړه چينجى او كُونى ته وائى دا د حملة جمع ده.

قوله: عُرُوشٌ: وَعَرِيشٌ: بِنَاءٌ: آيت مبارك كښي دى: ،، وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ ،، او مونږ د فرعون او د هغه د قوم جوړي شوي كارخاني او كوم چه هغوى عمارتونه جوړ كړي وو تباه كړل. فرمائى د عروش او د عريش معنى بناء يعنى عمارت او محل دي.

قوله: سُقِطَ: كُلُّ مَنْ نَدِمَ فَقَدْ سُقِطَ فِي يَدِهِ: آيت مبارك كښي دى: ،، وَلَمَّا سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ ،، كوم سړى چه پښيمانه كيږى د هغه په باره كښي وئيلي كيږى «سُقِطَ فِي يَدِهِ»

قوله: الْأَسْبَاطُ: قَبَائِلُ بَنِي إِسْرَائِيلَ: آيت مبارك كښي دى: ،، وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا ،، مونږ هغوى په دولسو خاندانونو كښي تقسيم كړل او جُدا جُدا ډله مو كړه. د اسباط نه مراد بنى اسرائيل دى ددي واحد سبط دي.

قوله: يَعْدُونَ: يَتَعَدَّوْنَ لَهُ يُجَاوِزُونَ تَعْدُ تُجَاوِزْ: آيت مبارك كښې دى: ، وَاسْأَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ ، ، او تاسو ددې (يهودو) نه ددې كلى د حال تپوس اوكړئ چه د سمندر په غاړه آباد وو، او هغوى د خالى په ورځ د حد نه زياتې كولو، آيت كښې د ((يعدون)) معنى ((يتعدون)) يعنى زياتې كول ده.

قوله: شُرَّعًا: شَوَارِعَ: آيت مبارك كښې دى: ، إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا ، ، د شُرَّعًا معنى د شوارع سره كړې شوې ده او دا جمع د شارع ده، د كوم معنى چه د اوبو د پاسه ښكاره كيدونكې يعنى د خيالى په ورځ به كبان ښكاره كيدل او د هغوى مخې ته به راتلل.

قوله: أَخْلَدَ: قَعَدَ وَتَقَاعَسَ: آيت مبارك كښې دى: ، وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ ، ، ليكن هغه د دنيا طرف ته مائل شو او د خپل نفسانى خواهش پيروى ئې اوكړه. د ((أخلد)) تفسير ((قعد)) او د ((تقاعس)) سره شويدې. ((قعد عن حاجته)) او ((تقاعس عن الامر)) دواړه معنى دى. روستو اخوا شو ((قعود الى الارض)) د دنيا طرف ته ډير ميلان ته كنايه ده. اوس معنى شوه دنيا ئې لازم اونيولا، دنيا طرف ته مائل شو. د ضمير مرجع د اكثر مفسيرينو په نيزد بلعم بن باعوره دې چه يو يهودى عالم وو او اسم اعظم ورته معلوم وو.

قوله: سَنَسْتَدْرِجُهُمْ: اى نأتيهم من مأمنهم: آيت مبارك كښې دى: ، سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ، ، رابه شو مونږ هغوى له د هغه ځائ نه د كوم ځائ نه چه هغوى ته څه خطره نه وې او د هغوى په خيال كښې به هغه ځائ بالكل د امن وى.

الله تعالى حكم په داسې طريقه راغلو چه د كوم ځائې نه د هغوى گمان هم نه وو، دې آيت سره تشبيه د ناڅاپې سره ده.[1]

قوله: مِنْ جِنَّةٍ: مِنْ جُنُونٍ: آيت مبارك كښې دى: ، أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ ، ، آيا دې خلقو په دې خبره كښې غور اونه كړو چه د هغوى ملگرى (يعنى حضور ﷺ) ته هيڅ ليونتوب نيشته. په دې كښې د ((جنة)) تفسير په جنون سره شوې دې.

قوله: فَمَرَّتْ بِهِ: اسْتَمَرَّ بِهَا الْحَمْلُ فَأَتَمَّتْهُ:

د ايت كريمه: هوالذي خلقكم من نفس واحدة وجعل منها زوجها، په تفسيركې د تفسيرد ائموُ مختلفې رائې: دې نه د سورة اعراف دې آيت طرف ته اشاره ده، ، هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَوَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا

[1] قال الراغب في المفردات : سنستدرجهم معناه نأخذهم درجة فدرجة و ذالک ادناؤهم من الشئ شيئا فشيئا كالمراقى والمنازل فى ارتقائها ونزولها (او نظر المفردات فى لغات القرآن:١٤٨) وقال الالوسى فى تفسير روح المعانى : ٥/١٢٤ (الجزء التاسع) و استدراجه تعالى اياهم بادرار النعم عليهم مع انهماكهم فى الغى-

لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ، فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ» الله تعالى هغه ذات دي چا چه تاسو د يو تن (حضرت آدم عليه السلام) نه پيدا كړئى او هم د هغه نه ئي د هغه جوړه پيدا كړه، دي د پاره چه هغه د خپلې دي جوړې نه سكون حاصل كړى، بيا چه كله خاوند خپلې بى بې سره نزديكت اوكړو نو هغې ته وړوكي غوندي حمل اوشو، نو هغه دي حمل سره گرزيده راگرزيده، كله چه هغه درون شو (او د حمل موده زياته شوه) نو دواړو ښځې او خاوند د الله تعالى نه دعا اوكړه چه د هغوى رب دي كه چرې تا مونږ ته ښكلى بچې راكړو نو مونږ به ښه شكر كوو، نو چه لله تعالى دي دواړو ته نيك بچې وركړو نو د الله تعالى وركړې شوې څيز كښې هغه دواړو د الله تعالى د پاره د دي نه ما سوا شريك اوگرځولو، نو الله تعالى خو پاك دي د شرك نه.

آيت مبارك كښې ((نَفْسٍ وَاحِدَةٍ)) نه مراد حضرت آدم عليه السلام دي، او د ((وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا)) نه حضرت حواء عليها السلام مراد ده. [1]

او وړاندي د ((فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا)) كښې د مفسرينو دوه رائي دى. بعضې مفسرين فرمائي چه ضمير حضرت آدم عليه السلام او حضرت حواء عليها السلام طرف ته راجع دي، او بعضې مفسرين حضرات فرمائى چه ضمير مطلقًا ښځې او سړى طرف ته راجع دي، او دي نه يو متعين سړي يا ښځه مراد نه دى.

ضمير كه مطلقًا د سړى يا ښځې طرف ته راجع وى نو په هغه صورت كښې د آيت په تفسير باندې هيڅ اشكال نه كيږى او مطلب به دا وى چه الله تعالى ټول انسانان د حضرت آدم عليه السلام نه پيدا كړل او هم د هغه نه د هغوى بى بى حضرات حواء عليها السلام راپيدا كړه د څه مقصد د پاره چه دا وو چه دي نه حضرت آدم عليه السلام ته سكون حاصل شى، بيا دي دواړو نه نسل زوان شو. د الله تعالى ددې خلقت او صنعت عجيبه تقاضه خو دا وه چه اولاد د آدم عليه السلام به د الله تعالى شكرگذار وى او هغه سره به څوك شريك نه گرځوى ليكن د حضرت آدم عليه السلام غفلت شعار نسلونو معامله ددې نه ألته كړه او الله تعالى سره ئي شرك اوكړو. او د شرك تفصيل، «فَلَمَّا تَغَشَّاهَا»، سره داسې بيان كړو چه كله سړى ښځې سره فطرى خواهش پوره كړو نو ښځه حامله شو، په شروع شروع كښې چه د حمل بوج نه وو نو ښځه بې تكلفه په آزادئي دي حمل سره گرځيده. بيا چه كله خيټه لويه شوه نو هله سړى او ښځې دواړو د نيك اولاد دعا اوكړه. كله چه الله تعالى د دوى تمنا پوره كړه نو د شكر په ځائي په شرك كښې مبتلا شو د كوم چه مختلف صورتونه وى. كله عقيده فاسده شى چه دا بچې مونږ له فلانكى ژوندى يا مړ مخلوق راكړې دي، چا په عقيده سره نه نو عملاً د غيرالله طرف ته منسوب كړو او د هغه د نوم نذر او نياز وركول ئي شروع كړه. او د ماشوم تندي ئي د هغه په وړاندي اولگولو، يا د ماشوم نوم ئي دا

---

[1] (قال القرطبى فى الجامع لاحكام القرآن : ۷\۳۳۷) قال جمهورالمفسرين المراد بالنفس النفس الواحدة آدم وجعل منها زوجها يعنى حواء وتفسير البحر المحيط :۴۳۸\۴

کیخودلو چه د هغې نه د شرك اظهار کیږی مثلاً عبدالعزی، عبدالشمس یا بنده علی وغیره.
د آیت دا تفسیر ډیرو مفسرینو حضراتو کړي دي[1] حافظ ابن کثیر رحمه الله په خپل تفسیر کښې هم دا تفسیر راجع ګرځولي دي[2]. د دې تفسیر په رڼا کښې په آیت کښې د شرك او ناشکرئې نسبت عام انسانانو طرف ته دي، حضرت آدم علیه السلام اوبی بی حضرت حوا علیها السلام ته نه دي بلکه د هغوی د اولاد نقشه ئې په دې کښې راښکلې ده. د آیت شروع ((هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا)) کښې خو د حضرت آدم علیه السلام او بی بی حواء علیها السلام ذکر دي مګر دې نه پس، فَلَمَّا تَغَشَّاهَا، ، نه مطلقاً د سړي او ښځې تذکره شروع کړه. په دې تفسیر هیڅ اشکال نه کیږی.لیکن ډیرو حضراتو په دې آیاتونو کښې بیان کړې شوې قصه د حضرت آدم علیه السلام او بی بی حواء علیها السلام سره مخصوص کړې ده او د دې په تائید کښې ئې مختلف اقوال نقل کړي دي.
امام احمد بن حنبل رحمه الله په ،،مسند،، کښې یو روایت نقل کړیدې دکوم الفاظ چه دا دی
«حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ حَدَّثَنِي أَبِي حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنِ الْحَسَنِ عَنْ سَمُرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم- قَالَ،، لَمَّا حَمَلَتْ حَوَّاءُ طَافَ بِهَا إِبْلِيسُ وَكَانَ لَا يَعِيشُ لَهَا وَلَدٌ فَقَالَ سَمِّيهِ عَبْدَ الْحَارِثِ فَإِنَّهُ يَعِيشُ فَسَمَّوْهُ عَبْدَ الْحَارِثِ فَعَاشَ وَكَانَ ذَلِكَ مِنْ وَحْيِ الشَّيْطَانِ وَأَمْرِهِ،،»[3] یعنی د حضرت حواء علیها السلام به یو بچې هم ژوندې نه پاتې کیدو،ابلیس (د نیك مخلوق په شکل کښې) حضرت حواء علیها السلام ته راغلو او ورته ئې اووئیل چه هلك پیدا شو نو د هغه نوم ،،عبدالحارث،، کیږده نو هغه به ژوندې پاتې شی.(حارث د ابلیس نوم وو، عبدالحارث (د شیطان بنده) نو حضرت حواء علیها السلام د هغه نوم عبدالحارث کیخودو نو هغه ماشوم ژوندې پاتې شو، آیت مبارك کښې،، فَلَمَّا تَغَشَّاهَا،، هم دې واقعې طرف ته اشاره ده. په دې صورت کښې،، فَلَمَّا تَغَشَّاهَا،، ضمیر مؤنث حضرت حواء علیها السلام طرف ته راجع کیږی او پوره واقعه د حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیها السلام سره متعلق کیږی. لیکن په دې تفسیر باندې اشکال کیږی چه په آیت کښې د شرك ارتکاب ذکر دي او حضرات أنبیاءکرام علیهم السلام معصوم وی نو حضرت آدم علیه السلام د شرك ارتکاب څنګه اوکړو. او هغه خو ابوالانبیاء دي، او شرك د هغه د شان عصمت منافی دي؟
ددې دوه جوابونه ورکړي شوي دی، یو جواب علی سبیل التسلیم دی، او یو جواب علی سبیل الانکار دی.

① علی سبیل الانکار جواب دا دي چه کوم روایتونو نه په دې آیاتونو کښې بیان کړي شوي واقعه حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیها السلام سره مخصوص کړي ده هغه روایات صحیح نه دی او د مختلفو وجوهاتو په بناء هغه معلول دی. دې کښې بعض خو اسرائلیات دی او احمد

[1] (قال القرطبی فی الجامع لاحکام القرآن : ۷\۳۳۷) قال جمهورالمفسرین المراد بالنفس النفس الواحدة آدم وجعل منها زوجها یعنی حواء وتفسیر البحر المحیط :۴\۴۳۸ -
[2] (تفسیر ابن کثیر ۲\۲۷۵)
[3] (مسند امام احمد ۵\۱۱

رحمه الله چه کوم روایت نقل کړي دي هغه معلول دي. په دي کښي يو علت خو دا دي چه د هغه ((حسن عن سمرة رضي الله عنه)) په طريق باندي مروي دي او د حضرت حسن بصري رحمه الله سماع د حضرت سمرة بن جندب رضي الله عنه نه مختلف فيه ده.[1] دويم علت ددي په سند کښي دا دي چه دي کښي عمربن ابراهيم دي او عمر بن ابراهيم متکلم فيه راوي دي.[2] دريم علت په دي حديث کښي د موقوف او مرفوع کيدلو کښي اختلاف دي، امام احمد بن حنبل رحمه الله دا مرفوعا نقل کړي دي. ليکن ابن جرير دا موقوفا نقل کړي دي.[3] او څلورم علت دا دي چه دا روايت د حضرت حسن بصري رحمه الله نه نقل دي او حضرت حسن بصري رحمه الله نه پخپله ددي روايت خلاف د آيت ړومنني تفسير نقل دي.[4]

② دويم جواب على سبيل التسليم دي. که چري دا روايات صحيح اوګڼړلي شي او په آيت کښي بيان کړي شوي قصه حضرت آدم عليه السلام او حضرت حواء عليها السلام سره متعلق اوګرځولي شي نو بيا هم په دي سره دا نه لازميږي چه هغوی حقيقة د شرك ارتکاب کړي وی، شيخ الاسلام حضرت مولانا شبيراحمد عثماني رحمه الله فرمائی کله چه ماشوم پيدا شو نو دواړو ورته ،،عبدالحارث،، نوم کيښودلو. ظاهره خبره ده چه په اسماء اعلام کښي لغوی معنی معتبره نه وی خو بيا هم د ((عبد)) اضافت ((حارث)) طرف ته دي سره مستلزم نه دی چه ''حارث'' نعوذ باالله معبود اوګڼړلي شی، لکه يو ميلمه دوست سړی ته عرب ،،عبدالضيف،، وائی نو د دي

---

[1] (قال سعيد في ما روی الخزرجي في خلاصة تذهيب تهذيب الكمال[ص:۷۷] [قال سعيد:لم يسمع من سمرة " و قال المزی في تهذيب الكمال:۱۲۳ \ ۶] :[وقال محمد بن سيرين:لم يسمع الحسن من سمرة :] وقال الذهبي في سيرا علام النبلاء:۵۶۷ \ ۴ : قال يحيی القطان: احاديثه عن سمرة، سمعنا انه كتاب: وقال ابن سعد في طبقاته۷\۱۵۷ :

وقال يحيی بن سعيد القطّان في احاديث سمرة التی يرويها الحسن عنه: سمعنا انه من كتاب: وقال البخاری في تاريخه الكبير : ۲\۲۹۰ : قال علی المدينی وسماع الحسن من سمرة صحيح: وقال الذهبي في السير:۵۶۷ \ ۴ : وقد صح سماعه في حديث العقيقة وفي حديث النهی عن المثلة من سمرة: وحديث العقيقة اخرجه احمد:۲۲،۱۷،۷ \ ۵، وابو داؤد (۲۸۳۸) وترمذی (۱۵۲۲)

و النسائی (۷\۱٤٤) و حديث النهی عن المثلة اخرجه ابوداؤد(۲٤۲۸) وقال الحافظ ابن حجر في تهذيب التهذيب (۲\۲٤۹) واما رواية الحسن عن سمرة بن جندب ففي صحيح البخاری سماعا منه لحديث العقيقه.

[2] عمربن ابراهيم وثقه ابن المعين (تهذيب الكمال:۲۷۱ \ ۲۱) وقال ابوحاتم،،يكتب حديثه ولا يحتج به،،(تهذيب الكمال:۲۷۱ \ ۲۱) وفي خلاصة الخزرجي:۲۷۱،،حديثه عن قتادة مضطرب،،وقالالبزار،،ليس هو بالحافظ،،(كشف الستار :۱۱۱۵) وذكره ابن حبان في الثقات :٤٤۶ \ ۸ وقال : خطی ويخالف وقال الذهبي في ميزان الاعتدال:۱۷۹ \ ۳،، عمربن ابراهيم عن قتادة عن الحسن عن سمرة، ان النبی صلی الله عليه وسلم قال: كانت حواء لا يعيش لها ولد...... الخ. صححه الحاكم وهو حديث منكر ......

[3] (تفسيرابن كثير: ۲۷٤ \ ۲-)

[4] تفسيرابن كثير: ۲۷٤ \ ۲-)

دا مطلب هيڅ کله هم نه وی چه ميلمستيا ورکونکي د ميلمه عبادت کوی نو که د عبدالحارث نوم کيخودلو دا واقعه صحيح ده نو دا نشي وئيلي کيدي چه حضرت آدم عليه السلام نعوذبالله حقيقتا د شرك ارتكاب اوكړو،چه د انبياءكرام د شأن عصمت منافی دي. او د ماشوم داسي غيرموزون نوم کيخودل کوم نه چه په ظاهره د شرك بوئ راځی. د نبی معصوم او اوچت شان او د توحيد جذبي مناسب نه وو، د قرآن کريم عادت دي چه د انبياؤ مقربينو وړوکي غوندي لغزش او معمولی غوندي ذلت ((حسنات الابرار سيئات المقربين)) د قاعدي مطابق اکثر په سخت عنوان سره تعبير کوی، دلته ئي هم د حضرت آدم عليه السلام د مرتبي لحاظ سره دا مو هم شرك تسميه تغليظاً په دي الفاظو کښي ادا کړو ((جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا)) يعنی د هغوی د شان لائق نه وو چه داسي نوم ئي ايخودي وي د کوم نه چه د شرك وهم کيږی.نو حقيقتاً شرك نه دي کيدي شي په دي وجه ((فَقَدْ أَشْرَكَ)) وغيره مختصر عبارت ئي پريخودو او دا اوګود عنوان ((جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا)) ئي اختيار کړو.[1]

④ امام رازی رحمه الله خو اولاً دا خبره منلي نه ده چه په آيت کښي بيان کړي قصي تعلق د حضرت آدم عليه السلام او حضرت حواء عليها السلام سره دي. او د نه منلو هغه مختلف وجوهات ليکلي دی.

يو خو دا چه په آيت کښي ((فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ)) الفاظ پخپله په دي خبره دلالت کوی چه د شرك کونکي دوه نه وو،پوره يوه ډله وه چه هم د حضرت آدم عليه السلام اولاد کيدي شی.

دويم دا چه دي نه پس آيت کښي ((أَيُشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ)) په دي کښي لفظ د ،،ما،، استعمال کړي شوي دي چه د غير ذوی العقول د پاره راځی کوم نه چه معلوميږی چه په آيت کښي په هغه خلقو باندي رد کول مقصود دی چا چه بتان الله(جل جلاله) سره شريك جوړ کړل. د ابليس لعين د الله (جل جلاله) سره د شريك جوړولو ذکر په دي آيت کښي نيشته.

دريم دا چه حضرت آدم عليه السلام ته د ابليس تول نوم نه معلوم وو لکه چه (وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا) نه واضح ده او حضرت آدم عليه السلام ته د ابليس دښمنی او د درګاه رب العزت نه شړلي کيدل ښه معلوم وو، نو ددي سره حضرت آدم عليه السلام د خپل يو بچي نوم عبدالحارث څنګه کيخودي شو؟ څلورم ددي د پاره په توحيد باندي ايمان ساتونکی يو عام سړی ته هم که څوك راشی او دا قسم خبره اوکړی د کوم نه چه د شرك بوئ راځی نو هغه به هم دا اونه منی، نو د حضرت آدم عليه السلام په شان جليل القدر نبی نه د دي خبري صادر کيدل څنګه کيدي شی چه هغه د هغه ابليس خبره اومنله چه هغه ئي د باغ رضوان نه راؤويستل او د څه په وجه چه هغه د خپل رب (جل جلاله) نه په کلونو پوري د مغفرت دعا غوښتله.[2] د دي وجوهاتو په وجه امام رازی رحمه الله آيت د حضرت آدم عليه السلام او حضرت حواء عليها السلام سره متعلق نه دي منلي چه حضرت آدم عليه السلام او حضرت حواء عليها السلام د شرك ارتكاب کړي دي بلکه په آيت کښي د هغوی طرف ته نسبت کونکو

[1] (تفسير عثمانی:۲۳۲-)
[2] تفسير کبير:۱۵۱۸۶

باندي رد دي او هغه داسي چه مشركانو به ونيل حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیها السلام هم نعوذبالله د بتانو عبادت كولو، نو الله تعالى په مذكور آيت كښي د حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیها السلام قصه ذكر كړه او د هغوى قول ئي نقل كړو
(لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ) دي نه پس ئي اوفرمائيل (فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا) دا استفهاميه جمله ده يعنى د ماشوم وركولو نه پس آيا حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیها السلام الله تعالى سره شرك اوكړو؟ استفهام انكارى دي يعنى نه. وړاندي فرمائى (فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ) يعنى الله تعالى د دي شرك نه پاك دي كوم چه دا مشركان كوى او حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیها السلام طرف ته ئي منسوب كوى نو په دي آيت كښي د حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیها السلام نه د شرك نفى ده او په مشركانو باندي رد دي.[1]

② بعض حضراتو فرمائيلي دى چه په دي آياتونو كښي د حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیها السلام هډو ذكر نيشته نه د آيت په شروع كښي نه د آيت په آخر كښي، مطلب دا دي چه الله تعالى تاسو نه هر يو د يو نفس نه پيدا كړو او د هر نفس د پاره د هغه د جنس نه د هغه جوړه پيدا كړه، بيا چه كله دا دواړه د يو بل نه خپل فطرى خواهش پوره كوى
او حمل جوړيږى او د حمل په زمانه كښي ټول اُميدونه هم د الله تعالى سره تړلى وى چه هم هغه به صحيح او سالم بچي پيدا كوى ليكن چه كله بچي پيدا شى نو د شكريه د پاره نذر او نياز د غيرالله په نوم باندي كوى، امام رازى رحمه الله د دي تفسير باره كښي فرمائيلى دى ((وهذا جواب فى غاية الصحة والسداد)) [2] ليكن علامه آلوسى رحمه الله فرمائيلى دى ((ولا يخفى ان المتبادر من صدرها آدم وحواء، ولا يكاد يفهم غيرهما راسا)) [3]

امام بخارى رحمه الله په مذكوره آيت كښي ((فمرت به)) سره تشريح كړيده. ((فاستمربها الحمل فاتمته)) يعنى هغه حمل قائم او برقرار وو، بيا ښځي د دي موده پوره كړه د دي تشريح مطابق په معنى كښي قلب دي، «فمرت»، كښي ضمير ښځي طرف ته راجع دي ليكن مراد ترينه د حمل استمرار دي.

علامه آلوسى رحمه الله فرمائى ((فمرت به، والمراد: بقيت به كما كانت قبل حيث قامت وقعدت و أخذت وتركت وهومعنى لاغمار فيه)) [4] يعنى هغه به حمل سره داسي ګرځيده راګرځيده، كيناسته پاسيده لكه څنګه چه به د حمل نه وړاندي وه.

قوله: يَنْزَغَنَّكَ: يَسْتَخِفَّنَّكَ: آيت مبارك كښي دى: ، وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ، ،

---

[1]) تفسير كبير: ۱۵\۸۷

[2]) تفسير ابن كثير: ۱۵\۷۸

[3]) (روح المعانى: ۵\۱۴۱ (الجزء التاسع)

[4]) (روح المعانى: ۵\۱۳۸ (الجزء التاسع)

نو که چرې تا ته د شیطان د طرف نه څه وسوسه راشي نو د الله تعالی پناه غواړه. فرمائي چه «یَنْزَغَنَّكَ» معنی «یَسْتَخِفَّنَّكَ» ده، داستخفاف لغوی معنی ده د حق او نیك کار نه اخوا کول او، «اما» کښې «ان» شرطیه او «ما» زائده ده. مطلب دا دې که د شیطان د طرف نه د حق نه اوړیدلو څه وسوسه راشي یعنی غصه راشي نو پناه غواړه.

آیت مبارك کښې دی «إِنَّ الَّذِینَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّیْطَانِ» د «طیف» معنی خیال، لیونتوب او غصه، «طیف ملم» په زړه کښې کوزیدونکي خیال کله چه سړی له وسوسې راځي او نیم ګړی غوندي لیونتوب وی وائی به «لمم....لمم» وړي ګناه او نیم لیونتوب ته وائی. امام بخاری رحمه الله د طیف صفت ذکر کړي دي «به لمم» «ملم طیف ملم» په زړه کښې راتلونکي خیال په انسان باندي شروع کیدونکي لیونتوب. بیا وړاندي فرمائی «به لمم» دا هغه وخت وائی کله چه انسان په وسوسو کښې اخته شي او غلط خیالات هغه پریشانه کوی.

د جمهورو قرأت «طائف» دي، «إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّیْطَانِ» امام بخاری رحمه الله فرمائی، وهو واحد د «طائف» او «طیف» دواړو معنی یوه ده. د آیت مبارك مطلب دي چه کوم خلق د الله تعالی نه یریږی او کله هغوی له د شیطان د طرف نه خیال او وسوسه راځی نو هغوی د الله تعالی په یاد کښې لګیا کیږی.(۱)

قوله: یَمُدُّونَهُمْ: یُزَیِّنُونَ: آیت مبارك کښې دی «وَإِخْوَانُهُمْ یَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا یُقْصِرُونَ». د ((یَمُدُّونَهُمْ)) تشریح «یُزَیِّنُونَ» سره کړي ده، یعنی د ګمراهئي خبري ښائسته کوی او وړاندي پیش کوی،

قوله: وَخِیفَةً: خَوْفًا وَخُفْیَةً مِنَ الإِخْفَاءِ: آیت مبارك کښې دی ((وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِیفَةً)) کښې «خیفة» د ویرې په معنی کښې دي او هم د سورة اعراف یو بل آیت کښې دی ((ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْیَةً)) دلته ((خُفْیَةً)) د اخفاء نه ماخوذ دي.(۲)

قوله: وَالآصَالُ: وَاحِدُهَا أَصِیلٌ مَا بَیْنَ الْعَصْرِ إِلَى الْمَغْرِبِ كَقَوْلِهِ (بُكْرَةً وَأَصِیلًا): آیت مبارك کښې دی «وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ»، فرمائی د «اصال» واحد

(۱) (قال ابوعبیدة فی قوله: اذا مسهم طائف من الشیطان، ای لمم، واللمم یطلق علی ضرب من الجنون و علی صغار الذنوب، حکی بعض اهل العربیة ان الطیف والطائف بمعنی واحد، اسند عن ابن عباس، قال: المة من الشیطان (فتح الباری: ۸\۳۰۱)

(۲) (وفی فتح: ۸\۳۰۱ قوله خفیة من الاخفاء فیه تجوز والمعروف فی عرف اهل الصرف من الخفاء لان المزید مشتق من الثلاثی و یوجه الذی هنا بانه اراد انتظام الصفتین من معنی واحد وقال العینی فی العمدة: ۱۸\۳۳۸ ولکن یمکن ان یوجه کلامه باعتبار اشتقاق الصیغتین فی معنی واحد.

«اصيل» دي او «اصيل» د مازيګر نه واخله د ماښام د وخت پوري ته وائى او د بعضو نه نقل دى چه «اصال» جمع الجمع ده يعنى د «اصيل» جمع «اصل» او د «اصل» جمع «اصال» راځى، بهر حال لفظ اصل واحد دي د کوم دليل چه «بکرة واصيلا» دي.

۱۳٤ - بَاب قَوْلِ اللّٰهِ عَزَّوَجَلَّ: إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ

۴۳۲۱ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ - رضى الله عنه - قَالَ قُلْتُ أَنْتَ سَمِعْتَ هَذَا مِنْ عَبْدِ اللّٰهِ قَالَ نَعَمْ، وَرَفَعَهُ. قَالَ «لاَ أَحَدَ أَغْيَرُ مِنَ اللّٰهِ، فَلِذَلِكَ حَرَّمَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ، وَلاَ أَحَدَ أَحَبُّ إِلَيْهِ الْمِدْحَةُ مِنَ اللّٰهِ، فَلِذَلِكَ مَدَحَ نَفْسَهُ». [ر: ۴۳۵۸]

۱۳۵ - بَاب

(وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي وَلَكِنِ انْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ) (۲)

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (أَرِنِي) أَعْطِنِي.

قوله: قال ابن عباس أرني أعطني: حضرت ابن عباس په ((رَبِّ أَرِنِيْ أَنْظُرْ إِلَيْكَ)) کښې د ارنى تشريح په اعطنى سره کړيده، څکه چه په «ارنى» او «انظراليك» کښې معنوى اتحاد او مناسبت ښکاره شى. مطلب دا دي چه اي الله: ته ماته د رؤيت قوت راکړه چه تا اوليدي شم.

بعض حضراتو وئيلي دى چه د «ارنى» مفعول «نفسك» محذوف دي او مطلب دا دي چه اي الله: ته ماته خپل ذات اوښايه چه زه تا اوليدي شم[1] د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دا تعليق طبرى د على بن ابى طلحة نه موصولاً نقل کړيدي.[2]

۴۳۲۲ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى الْمَازِنِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ - رضى الله عنه - قَالَ جَاءَ رَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ إِلَى النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَدْ لُطِمَ وَجْهُهُ وَقَالَ يَا مُحَمَّدُ إِنَّ رَجُلاً مِنْ أَصْحَابِكَ مِنَ الأَنْصَارِ لَطَمَ وَجْهِي. قَالَ «ادْعُوهُ». فَدَعَوْهُ قَالَ «لِمَ لَطَمْتَ وَجْهَهُ». قَالَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ، إِنِّي مَرَرْتُ بِالْيَهُودِ فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ وَالَّذِي اصْطَفَى مُوسَى عَلَى الْبَشَرِ. فَقُلْتُ وَعَلَى مُحَمَّدٍ وَأَخَذَتْنِي غَضْبَةٌ فَلَطَمْتُهُ. قَالَ «لاَ تُخَيِّرُونِي مِنْ بَيْنِ الأَنْبِيَاءِ، فَإِنَّ النَّاسَ يَصْعَقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ يُفِيقُ،

---

[1] (تعليقات لامع الدرارى: ۹۱/۸۸).
[2] (عمدة القارى: ۲۳۹/۱۸)

«فإذا أنا بموسى آخذ بقائمة من قوائم العرش، فلا أدري أفاق قبلي أم جزي بصعقة الطور».

قوله: يا محمد إن رجلا من أصحابك من الأنصار لطم في وجهي:

د روایاتو تعارض او دهغې حل: د بخاری شریف ددې روایت نه معلومیږی چه د څپیړې وهلو تعلق انصارسره وو، حافظ ابوبکربن ابی الدنیا رحمه الله روایت نقل کړیدې چه څپیړه وهونکې حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه وو[1] په دواړو روایتونو کښې په ظاهره تعارض دې ځکه چه ابوبکرصدیق رضی الله عنه د انصارو نه نه وو.

① ددې یو جواب دا دې چه په دواړو کښې تطبیق اوکړې شی چه څپیړه وهونکې هم حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه وو، دلته د بخاری په روایت کښې د هغه تعلق د انصارو سره ښودلې شویدې. دا د خپلې منعی لغوی په اعتبار دې، د انصارو معنی امداد کونکی راځی او د حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه نه زیات د حضوراکرم ﷺ امداد بل چا کړیدې.

② دویم جواب دا دې چه د ابن ابی الدنیا رحمه الله مقابله کښې د بخاری روایت راجح ګرځولې شوې دې. علامه عینی رحمه الله فرمائی، ،وما ذکره البخاری هو الاصح، ،[2]

قوله: فإن الناس يصعقون يوم القيامة فأكون أول من يفيق:

د فاکون اول من یفیق تشریح: حضور اکرم ﷺ فرمائیلی دی چه د قیامت په ورځ به ټول خلق بې هوشه شی، د ټولو نه اول به زه په هوش کښې راشم، بیا ئې اوفرمائیل چه زه به اوګورم چه موسی علیه السلام به د عرش یو پښه نیولې وی اوس ما ته نه ده معلومه چه هغه زما نه وړاندې په هوش کښې راغلې وو یا د کوه طور د بې هوشئې هغه ته بدله ورکړې شوه او په هغه باندې هلووبې هوشی شروع نه شوه.صعق وائی د یو آوازاوریدل یا د څه څیز د ویرې د وجه بې هوشه کیدل[3] دوه ځل به نفخ صور کیږی. په رومبی ځل به د ټولونه هوش والوزی او چه څومره ژوندی دی هغه به ټول مړه شی او چه کوم مړه شوې وو د هغوی په روحونو به د بې هوشئې کیفیت شروع شی. دینه پس به دویمه نفخ وی په دې سره به د مړو روحونه د هغوی بدنونو طرف ته واپس راشی او بې هوشه به په هوش کښې راشی. په سورة زمر کښې دی، ﴿وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَى فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ﴾، دلته د بخاری مذکوره روایت کښې «فأكون أول من يفيق» کښې د دویمې نفخ نه پس افاقه مراد ده،د شعبی رحمه الله په روایت کښې د دې تصریح ده «انا اول من یرفع راسه بعد النفخة الاخیرة»[4]

د قیامت په ورځ د نفخاتو شمیر: د قیامت په ورځ د نفخاتو په شمیر کښې اختلاف دې. علامه

---

[1] (عمدة القاری: ۱۸\۲٤۰
[2] (عمدة القاری: ۱۸\۲٤۰
[3] (والمراد بالصعق غشی یلحق من سمع صوتا او رای شینا یفزع منه(فتح الباری: ٦\٤٤٤ کتاب الانبیاء
[4] (فتح الباری: ٦\٤٤٤ کتاب احادیث الانبیاء باب وفات موسیٰ وذکره بعد

ابن حزم رحمه الله فرمائي څلور نفخات به وي، اول ځل به ټول ژوندی مړه شي، دویم ځل نفخه سره به ټول مړي راژوندي شي او د حساب د پاره به جمع شي، دریمه نفخه سره به عامه بي هوشي خوره شي او څلورم ځل نفخه سره به شروع شوي بي هوشئي نه افاقه اوشي.(۱) حضرت شاه عبدالقادر رحمه الله هم دغه قول اختیار کړیدي.(۲)

مولانا رشید احمد ګنګوهي رحمه الله «لامع الدراري» کښې دري (۳) او په «کوکب الدري» کښې د څلورو نفخاتو قول اختیار کړیدي. یو نفخه اماتت، دویمه نفخه احیاء، دریمه نفخه صعقه او څلورمه نفخه افاقه ده. نفخه صعقه به هغه وخت وي کله چه الله تعالی د حساب د پاره ظهور اوفرمائي.(۴)

علامه عیني رحمه الله فرمائي چه په روایت باب کښې «یصعقون» نه د حساب د پاره د الله تعالی د ظهور د وخت صعقه مراد ده.(۵)

بعضې حضراتو د پنځو نفخاتو قول اختیار کړیدي، صاحب جمل په دې باندې د حیراتیا اظهار کولو سره فرمائي «وقد سمعنا بمن زاد في الطنبور نغمة، ولم نسمع بمن زاد في الصور نفخة» (۶) یعنی دا خو مونږ واؤریده چه په ساز کښې د یوې نغمې چا اضافه کړیده (چه یوه نغمه ئې نوې ایجاد کړیده) لیکن په صور کښې د نفخه د اضافې قول مونږ کله هم نه دې اوریدلې.

علامه آلوسي رحمه الله د دریو قول ته ترجیح ورکړیده (۷) لیکن د جمهورو او د علماء محققین په نزد ټول به دوه ځل نفخ صور وي(۸) د کوم ذکر چه د سورة زمر په مذکوره آیت کښې شوې دې چه په اول ځل به نفخ صور اوشي نو د زمکې او آسمان ټول مخلوق به بې هوشه شي. مګر څوک چه الله تعالی غواړي «الا من شاء الله» نه بعضو حضرت جبرائیل، حضرت میکائیل، حضرت اسرافیل، او ملك الموت مراد اخستي دي. د بعضو په نزد أنبیاء کرام او شهداء مراد دي. او

---

۱) (فتح الباري: ۶\۴۴۴ کتاب احادیث الانبیاء باب وفات موسیٰ وذکره بعد

۲) (اوګورئ تفسیر عثماني: ۶۲۰ سورة الزمر، لیکن شاه عبدالقادر رحمه الله د سورة النمل په تفسیر کښې پنځه نفخات ذکر کړي دي، لیکي: یو ځل به شپیلئي اووهلې شي په څه سره چه به ټول مخلوق مړ شي، او په دویم ځل پوکوهلو سره به ژوندي شي. دینه پس چه پوکوهلې شي نو اوبه ویریږي بیا څلورم ځل په پوکوهلو سره به بي هوشه شي او بل ځل پوکوهلو سره به رابیدار شي. (تفسیر عثماني: ۵۱۲ سورة النمل)

۳) (لامع الدراري: ۸\۱۵۸ کتاب الانبیاء-

۴) (تعلیقات لامع الدراري: ۸\۱۵۹ کتاب الانبیاء والکوب الدری

۵) (الظاهر ان هذا الصعق یکون یوم القیامة حین یاتی الرب عزوجل لفصل القضاء و یتجلی فیصعقون حینئذ ای یغشی علیهم ولیس المراد من الصعق الموت (عمدة القاري ۱۸\۲۴۰

۶) (تعلیقات لامع الدراري: ۸\۱۵۹ کتاب الانبیاء

۷) (روح المعاني-

۸) (تفسیر عثماني: ۶۲۰-

بعضو وئيلي دی چه ددي نه هغه څالرونکی مراد دی چه د نفخه اولی نه اول مره شوي وی.[1]
دا روايت امام بخاری رحمه الله كتاب احاديث الانبياء كښې هم نقل كړې دې.[2]

۱۳۶- باب الْمَنِّ وَالسَّلْوَى

۴۳۶۳ - حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ عَنْ عَمْرِو بْنِ حُرَيْثٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدٍ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «الْكَمْأَةُ مِنَ الْمَنِّ وَمَاؤُهَا شِفَاءُ الْعَيْنِ».

۱۳۷- باب (قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضِ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ).

[۴۳۶۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ وَمُوسَى بْنُ هَارُونَ قَالاَ حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْعَلاَءِ بْنِ زَبْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي بُسْرُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو إِدْرِيسَ الْخَوْلاَنِيُّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا الدَّرْدَاءِ يَقُولُ كَانَتْ بَيْنَ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ مُحَاوَرَةٌ، فَأَغْضَبَ أَبُو بَكْرٍ عُمَرَ، فَانْصَرَفَ عَنْهُ عُمَرُ مُغْضَبًا، فَاتَّبَعَهُ أَبُو بَكْرٍ يَسْأَلُهُ أَنْ يَسْتَغْفِرَ لَهُ، فَلَمْ يَفْعَلْ حَتَّى أَغْلَقَ بَابَهُ فِي وَجْهِهِ، فَأَقْبَلَ أَبُو بَكْرٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ وَنَحْنُ عِنْدَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «أَمَّا صَاحِبُكُمْ هَذَا فَقَدْ غَامَرَ». قَالَ وَنَدِمَ عُمَرُ عَلَى مَا كَانَ مِنْهُ فَأَقْبَلَ حَتَّى سَلَّمَ وَجَلَسَ إِلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- وَقَصَّ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- الْخَبَرَ. قَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ وَغَضِبَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَجَعَلَ أَبُو بَكْرٍ يَقُولُ وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ لأَنَا كُنْتُ أَظْلَمَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «هَلْ أَنْتُمْ تَارِكُو لِي صَاحِبِي هَلْ أَنْتُمْ تَارِكُو لِي صَاحِبِي إِنِّي قُلْتُ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا فَقُلْتُمْ كَذَبْتَ. وَقَالَ أَبُو بَكْرٍ صَدَقْتَ».

حضرت ابوالدرداء رضي الله عنه فرمائی چه د حضرت ابوبکرصدیق رضي الله عنه او د حضرت عمر رضي الله عنه په مینځ کښې څه خبرې اوشوې، حضرت ابوبکرصدیق رضي الله عنه په دې بحث کښې حضرت عمر رضي الله عنه خفه کړو. حضرت عمر رضي الله عنه د حضرت ابوبکرصدیق رضي الله عنه نه خفه واپس لاړو، حضرت ابوبکرصدیق رضي الله عنه هغه پسې شاته لاړو او هغه نه ئې معافی اوغوښتله لیکن حضرت عمر رضي الله عنه هغه معاف نه کړو او د خپل کور دروازه ئې بنده کړه. حضرت ابوبکرصدیق رضي الله عنه د حضوراکرم صلى الله عليه وسلم په خدمت

---

[1] (الجامع لاحکام القرآن: ۱۵/۲۸۰)

[2] (صحيح البخاري مع فتح الباري كتاب احاديث الانبياء باب وفاة موسى و بعده: ۶/۴۴۱)

کښې حاضر شو . حضوراکرم ﷺ چه د هغوی مخ اولیدو نو هلته موجود صحابه کرامو ته ئې اوفرمائیل ((اما صاحبکم هٰذا، فقد غامر)) ستاسو دي ملګری (یعنی حضرت ابوبکرصدّیق ﷛) چا سره جګړه کړیده، هغوی ﷛ د هغه د مخ کتلو سره د فراست نه اندازه لګولي وه او دا هم ممکن دی چه د وحی په ذریعه هغوی ﷺ ته خبر ورکړي شوي وی. روستو حضرت عمر ﷛ پښیمانه شو نو راغلو سلام ئې اوکړو او حضوراکرم ﷺ سره کیناستو او پوره قصه ئې ذکر کړه. نبی کریم ﷺ د حضرت عمر ﷛ نه خفه شو، حضرت ابوبکرصدّیق ﷛ اوئیل چه په الله قسم زیاتي زما د طرف نه شوي وو بیا حضوراکرم ﷺ ارشاد اوفرمائیلو آیا تاسو زما ملګری پریخودل غوارئي، تاسو زما ملګري پریخودل غوارئي؟ ما وئیلی وو ((يَآيُّهَا النَّاسُ اِنِّيْ رَسُوْلُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ جَمِيْعًا))

(خلقو زه تاسو ټولو ته د الله تعالی د طرف نه رالیګلي شوي پیغمبر یم) نو هغه وخت تاسو زما تکذیب اوکړو او حضرت ابوبکرصدّیق ﷛ زما تصدیق اوکړو. د امام بخاری ﷫ په روایت کښې ((اما صاحبکم هٰذا، فقد غامر)) کښې د ((غامر)) تشیح ((سابق بالخیر)) سره کړي ده، په نیکئي او خیګړه کښې د ټولو نه وړاندي کیدل معنی مراد ده لیکن اکثر حضراتو د ((غامر)) معنی ((مخاصم)) کړیده[1] یعنی جنګ جګړه او دلته په روایت کښې همدغه معنی مناسب او موزون ده.

عبدالله بن حماد: دي روایت کښې د امام بخاری ﷫ شیخ عبدالله دي د هغه د پلا نوم نه دي ذکر کړي. ابن السکن د فربری په طریق سره د امام بخاری ﷫ دا روایت نقل کړیدي، په هغي کښې د پلار نوم ((حماد)) یعني عبدالله بن حماد، دا د امام بخاری د زماني هم دي او د هغه په شاګردانو کښي هم دي، حفاظ حدیث کښې د هغوی شمیر کیدلو. ۹ محرم ۲۲۳ هجریٔ کښې دهغوی وفات شوي دي.[2]

د کمالاتو والو غلطئ ته نظر نه شی کولې: دي روایت نه یوه دا خبره معلومه شوه چه کوم سړي د ډیرو کمالاتو او فضائلو مالك وی که دهغه نه څه لغزش اوشی نوهغه هیرولي شی، دلته حضرت ابوبکرصدّیق ﷛ د خپل زیاتي اقرار هم کوی لیکن حضوراکرم ﷺ د دي سره په حضرت عمر ﷛ باندي د خپل خفګان اظهار کوی، په دي وجه رونړو که د بزرګانو نه څه غلطی اوشی یا د هغوی نه څه ګناه اوشی نو خامخا هغوی پسي نه دی لګیدل پکار، ځکه چه د دي بزرګانو ډیري نیکئي هم وی او معلومه نه ده چه د هغه نیکو په وجه د الله تعالی په نزد یو لوئي مقام وی چه د دي لغزش طرف ته الله تعالی توجه اونه فرمائی او د پیغور کونکو نیول اوشی.[3]

---

[1] (تعلیقات لامع الدراری:۸۹\۹۱ و فی الفیض:۱۸۴\۴۱، ای خاصم واصله النزول فی الماء الکبیر والمراد منه ههنا الخصومة وما فسر به المحشی فغلط

[2] (عمدة القاری:۱۸\۲۴۱-

[3] (عمدة القاری:۱۸\۲۴۳ و فتح الباری:۸\۳۰۴ وارشاد الساری-

۱۳۸-باب {وَقُولُوا حِطَّةٌ}

۴۳۶۵ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ - رضی الله عنه - يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلی الله علیه وسلم - «قِيلَ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ (ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ) فَبَدَّلُوا فَدَخَلُوا يَزْحَفُونَ عَلَى أَسْتَاهِهِمْ وَقَالُوا حَبَّةٌ فِي شَعَرَةٍ». [ر: ۳۲۲۲]

دا روایت په جلد اول کښې تیر شوي دي هلته د امام بخاری رحمه الله د استاذ نوم اسحاق بن نصر مذکور دي، دلته صرف «حدثنا اسحاق» دي، حافظ ابن حجر، علامه عینی او علامه قسطلانی اوفرمائیل چه دلته «اسحاق» نه مراد اسحاق ابن رهویه دي ځکه چه کله اسحاق مطلق اووئیلي شی نو دینه اسحاق ابن راهویه مراد وی لیکن ظاهر نه دا معلومیږی چه مراد اسحاق بن نصر دي ځکه چه هم دغه سند او متن په جلد اول کتاب الانبیاء کښې تیرشوي دي. او هلته اسحاق بن نصر دي.[۱]

۱۳۹-باب {خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ}

العرف المعروف [ر: ۱۹۹]

[۴۳۶۶] [۱] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ رضی الله عنهما - قَالَ قَدِمَ عُيَيْنَةُ بْنُ حِصْنِ بْنِ حُذَيْفَةَ فَنَزَلَ عَلَى ابْنِ أَخِيهِ الْحُرِّ بْنِ قَيْسٍ، وَكَانَ مِنَ النَّفَرِ الَّذِينَ يُدْنِيهِمْ عُمَرُ، وَكَانَ الْقُرَّاءُ أَصْحَابَ مَجَالِسِ عُمَرَ وَمُشَاوَرَتِهِ كُهُولاً كَانُوا أَوْ شُبَّانًا. فَقَالَ عُيَيْنَةُ لاِبْنِ أَخِيهِ يَا ابْنَ أَخِي، لَكَ وَجْهٌ عِنْدَ هَذَا الأَمِيرِ فَاسْتَأْذِنْ لِي عَلَيْهِ. قَالَ سَأَسْتَأْذِنُ لَكَ عَلَيْهِ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَاسْتَأْذَنَ الْحُرُّ لِعُيَيْنَةَ فَأَذِنَ لَهُ عُمَرُ، فَلَمَّا دَخَلَ عَلَيْهِ قَالَ هِيْ يَا ابْنَ الْخَطَّابِ، فَوَاللَّهِ مَا تُعْطِينَا الْجَزْلَ، وَلاَ تَحْكُمُ بَيْنَنَا بِالْعَدْلِ. فَغَضِبَ عُمَرُ حَتَّى هَمَّ بِهِ، فَقَالَ لَهُ الْحُرُّ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ لِنَبِيِّهِ - صلی الله علیه وسلم - (خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ) وَإِنَّ هَذَا مِنَ الْجَاهِلِينَ. وَاللَّهِ مَا جَاوَزَهَا عُمَرُ حِينَ تَلاَهَا عَلَيْهِ، وَكَانَ وَقَّافًا عِنْدَ كِتَابِ اللَّهِ.

[۴۳۶۷] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ (خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ) قَالَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلاَّ فِي أَخْلاَقِ النَّاسِ. أَوْ كَمَا قَالَ.

...

[۱]) (واخرجه البخاری ایضا فی کتاب الاعتصام باب الاقتداء لسنن النبی صلی الله علیه وسلم رقم الحدیث:۷۲۸۶ مع الفتح وهذا الحدیث من افراده (عمدة القاری)

تفسير سورة الأنفال

۱۴۰ - قوله: يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ

)قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (الْأَنْفَالُ) الْمَغَانِمُ. قَالَ قَتَادَةُ (رِيحُكُمْ) الْحَرْبُ، يُقَالُ نَافِلَةٌ عَطِيَّةٌ

سورة الأنفال

د كلماتو تشريح:

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: الْأَنْفَالُ: الْمَغَانِمُ: دي تفسير ته امام بخارى رحمه الله دي تفسير طرف ته اشاره كړيده چه دلته نفل په هغه معروف معنى كښي مستعمل نه دي چه د فقهاؤ اصطلاح ده چه غازى او جهاد كښي حصه اخستونكي ته مقرره حصي نه څه زياته حصه وركړي بلكه دلته د نفل معنى مطلقا غنيمت دي.[1] د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دا تعليق ابن ابى حاتم د على بن ابى طلحه په طريق سره موصولا نقل كړيدي.[2]

قوله: يُقَالُ: نَافِلَةٌ: عَطِيَّةٌ: د نافلة معنى عطيه ده، دا لفظ په سوره انفال كښي نيشته ليكن د انفال د لفظ په مناسبت سره امام بخارى دلته ذكر كړيدي، د دي معنى په اصل كښي د زياتى ده، په دي وجه د فرض او واجب مونځونو نه زياتى ركعتونو ته نافله وائى،

[۴۳۶۸] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا أَبُو بِشْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ رضى الله عنهما سُورَةُ الْأَنْفَالِ قَالَ نَزَلَتْ فِي بَدْرٍ.

د حضرت سعيد ابن جبير رحمه الله دا سوال مقصد دا وو چه سوره انفال په كومه سلسله كښي نازل شوي وو، نو حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ورته اوخودل چه دا د غزوه بدر په سلسله كښي نازل شويدي. مسند احمد كښي دي چه حضرت سعد ابن ابى وقاص رضي الله عنه په غزوه بدر كښي سعيد بن العاص قتل كړلو او د هغه توره ئي واخستله، حضورِ اكرم صلى الله عليه وسلم حكم اوكړو چه دا توره په غنيمت كښي جمع كړه د څه په وجه چه حضرت سعد ابن ابى وقاص رضي الله عنه خفه شو. حضرت سعد رضي الله عنه توره جمع كولو نه پس لړي نه وو تلي چه د سوره انفال ړومبني آيت نازل شو نو نبى كريم صلى الله عليه وسلم حضرت سعد رضي الله عنه راؤغوښتولو او توره ئي وركړه.[3]

ابوداؤد او نسائى كښي د شان نزول يوه بله واقعه هم ذكر ده. چه غزوه بدر كښي د فتح نه پس په صحابه كرامو كښي د مال غنيمت په سلسله كښي څه اختلاف اوشو، ځوانانو وئيل چه دا هر څه زمونږ د محنت نتيجه ده، د بډاګانو رائې دا وه چه مونږ خو ستاسو سهارا وو، په مينځ

---

[1] (لامع الدرارى: ۹۰\۹-
[2] (عمدة القارى: ۲۴۴\۱۸-
[3] (عمدة القارى: ۲۴۵\۱۸ والدر المنثور فى التفسير بالماثور: ۱۵۸\۳-

کښې جنډا مونږ نيولي وه په دې وجه تاسو ته هيڅ فوقيت او په مونږ باندې ترجيح نيشته.دا جګړه رسول الله ﷺ ته اورسيدله نو په دې باندې مذکوره آيت نازل شو.[1]

الشَّوْكَةُ الْحَدُّ (مُرْدِفِينَ) فَوْجًا بَعْدَ فَوْجٍ، رَدِفَنِي وَأَرْدَفَنِي جَاءَ بَعْدِي (ذُوقُوا) بَاشِرُوا وَجَرِّبُوا وَلَيْسَ هَذَا مِنْ ذَوْقِ الْفَمِ (فَيَرْكُمَهُ) يَجْمَعُهُ. (شَرِّدْ) فَرِّقْ (وَإِنْ جَنَحُوا) طَلَبُوا (يُثْخِنَ) يَغْلِبَ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ (مُكَاءً) إِدْخَالُ أَصَابِعِهِمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ وَ(تَصْدِيَةً) الصَّفِيرُ (لِيُثْبِتُوكَ) لِيَحْبِسُوكَ.

قوله: الشَّوْكَةُ الْحَدُّ: آيت کريمه کښې دی: ، وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ، ، په دې کښې د ((الشوکة)) تفسير ، الحد ، سره کړې دې حد د توري مخ ته وائی شوکة په اصل کښې ازغی ته وائی نو ازغي چه څنګه پړيکول کوی توره هم پريکول کوی.((غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ)) نه غير مسلح ډله يعنی د قريشو تجارتی قافله مراد ده.

قوله: مُرْدِفِينَ: فَوْجًا بَعْدَ فَوْجٍ، رَدِفَنِي وَأَرْدَفَنِي جَاءَ بَعْدِي: آيت کريمه کښې دی: ، أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ، ، يعنی زه به ستاسو په يو زر فرښتو سره امداد کوم، چه وار په وار به راځی. د ((مردفين)) معنی ده د يو ډلي نه پس بله ډله. فرمائی چه ردف ثلاثی مجرد او اردف د افعال نه دې د دواړو معنی ده جاء بعدی يعنی زما نه پس راغله.زما شاته راغلو، دا ماخوذ دي د ((ردف)) نه معنی روستو راتلونکي، تابع. نو د ((مردفين)) معنی ((متبعين)) شوه.

قوله: فَيَرْكُمَهُ: يَجْمَعُهُ: آيت کريمه کښې دی: ، لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلَى بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمِيعًا فَيَجْعَلَهُ فِي جَهَنَّمَ، ، دې د پاره چه الله (جل جلاله) ناپاك د پاك نه جدا کړی او ناپاك يو بل سره ميلاؤ کړی بيا هغوی راجمع کړی او دوزخ کښې ئې اوغورزوی. فرمائي چه په آيت کښې د ((يرکمه)) معنی ((يجمعه)) يعنی جمع کړی، يوځائ کړی. په اصل کښې د باب د نصر نه رکم يرکم معنی ډيري کول، جمع کول، سره راځی.

قوله: ذُوقُوا: بَاشِرُوا وَجَرِّبُوا وَلَيْسَ هَذَا مِنْ ذَوْقِ الْفَمِ: آيت کريمه کښې دی: ، ذَلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَأَنَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابَ النَّارِ، ، په دې کښې ذوق نه مراد په خُله سره څکل نه دی بلکه دا مراد دې چه تاسو اوس دا عذاب برداشت کړئي او اوئي زغمئي.

قوله: وَإِنْ جَنَحُوا: طَلَبُوا: آيت کريمه کښې دی: ، وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ، ، او که هغوی د صلح طرف ته تيټ شي او ته هم د هغوی طرف ته مائل شه او په الله تعالی باندي بهروسه ساته، فرمائی چه د ((جنحوا)) معنی ((طلبوا)) ده، يعنی که هغوی صلح او سلامتی

---

[1] (الدالمنثور فی التفسير بالماثور ١٥٩/٣- ١٦٠ والسنن الکبریٰ للنسائی کتاب التفسير سورة الانفال رقم الحديث:١١١٩٧-

غواړي نو ته هم اماده شه او په الله تعالی باندي یقین ساته.

قوله: يُثْخِنَ: يَغْلِبَ: آیت کریمه کښي دی: ،مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ، ، د یو نبی د پاره مناسب نه دی چه هغوی قیدیان باقی اوساتی، ابوعبیده‌ رحمه الله د يُثْخِنَ تفسیر يَغْلِبَ سره کوی یعنی تر کومي چه د دښمن خونریزی او زیات قتل و غارت سره په ملك کښي غلبه حاصله نه کړی تر هغه وخت پوري قیدی کافران باقی ساتل مناسب نه دی.

قوله: لِيُثْبِتُوكَ: لِيَحْبِسُوكَ: آیت کریمه کښي دی: ،وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ" اوکوم وخت چه کافرانو ستا په نسبت تدبیرونه او سوچونه کول چه تا قیدی کړی یا تا قتل کړي یا تا دوطن نه اوباسی د(لِيُثْبِتُوكَ) معنی یحبسوك ده، یعنی تا قید کړی تا احصار کړي.

قوله: مُكَاءً: وَقَالَ مُجَاهِدٌ (مُكَاءً) إِدْخَالُ أَصَابِعِهِمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ وَ(تَصْدِيَةً) الصَّفِيرُ: آیت کریمه کښي دی: ،وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَصْدِيَةً، ، مجاهد رحمه الله په دي آیت کښي د «مکاء» تفسیر کړیدي خپلي ګوتي په خپله خُله کښي داخلول. او د تصدیه معنی ئي بیان کړي ده شپیلی، خو دا تفسیر غیر مشهور دي، مشهور تفسیر دا دي چه مکاء معنی شپیلی وهل دی او تصدیه معنی لاسونه پړقول دی.[1]

علامه شبیراحمد عثمانی رحمه الله د دي آیت لاندي لیکی: ، یعنی حقیقی مونځ ګذار د جُماتونو نه منع کوی او پخپله د هغوی مونځ څه دي؟ د کعبي په بربنډه طواف کول او د الله تعالی د ذکر په ځائي شپیلی وهل او لاسونه پړقول، لکه چه نن هم په ډیرو ګرجو کښي ټلئي او جرسونه کړنګول لوئ عبادت ګڼړی. مطلب دا چه نه پخپله د الله تعالی عبادت کوی او نه نور عبادت کولو ته پریږدی. دا بي معني او فضول خبري ئی عبادت ګرځولي دی. بعضو وئیلي دی شپیلی وهل او لاسونه پړقول به ئي د مسلمانانو په عبادت کښي د خلل د پاره کول او د ټوقو مسخرو د پاره به ئي داسي کول.

۱۴۱ = باب: إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ

[۴۳۴۹][2] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا وَرْقَاءُ عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ) قَالَ هُمْ نَفَرٌ مِنْ بَنِي عَبْدِ الدَّارِ"

۱۴۲ = باب (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنَّهُ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ)

(اسْتَجِيبُوا) أَجِيبُوا (لِمَا يُحْيِيكُمْ) يُصْلِحُكُمْ.

---

[1] (عمدة القاری: ۱۸/۲۴۶-

[2] (وهذا الحدیث من افراد البخاری (عمدة القاری: ۱۸/۲۳۷-

[۴۳۷۰] - حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا رَوْحٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ خُبَيْبِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ سَمِعْتُ حَفْصَ بْنَ عَاصِمٍ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي سَعِيدِ بْنِ الْمُعَلَّى - رضي الله عنه - قَالَ كُنْتُ أُصَلِّي فَمَرَّ بِي رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَدَعَانِي فَلَمْ آتِهِ حَتَّى صَلَّيْتُ، ثُمَّ أَتَيْتُهُ فَقَالَ «مَا مَنَعَكَ أَنْ تَأْتِيَ أَلَمْ يَقُلِ اللَّهُ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ) ثُمَّ قَالَ لأُعَلِّمَنَّكَ أَعْظَمَ سُورَةٍ فِي الْقُرْآنِ قَبْلَ أَنْ أَخْرُجَ». فَذَهَبَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - لِيَخْرُجَ فَذَكَرْتُ لَهُ.

وَقَالَ مُعَاذٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ خُبَيْبٍ سَمِعَ حَفْصًا سَمِعَ أَبَا سَعِيدٍ رَجُلاً مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - بِهَذَا، وَقَالَ هِيَ (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) السَّبْعُ الْمَثَانِي. [ر:۴۲۰۴]

۱۴۳ = بَاب قَوْلِهِ (وَإِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ) [۳۲]

قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ مَا سَمَّى اللَّهُ تَعَالَى مَطَرًا فِي الْقُرْآنِ إِلاَّ عَذَابًا، وَتُسَمِّيهِ الْعَرَبُ الْغَيْثَ، وَهُوَ قَوْلُهُ تَعَالَى (يُنَزِّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا): [۲۸]

ابن عيينه رحمه الله فرمائيلي دى د «مطر» اطلاق قرآن چه كوم ځاى كړيدي هغه ټي عذاب له كړي دي، او «مطر» په معنى باران رحمت د پاره لفظ «غيث» استعمال كړي شوي دي. لكه چه په آيت كښې دى (وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِنْ مَطَرٍ) په دې كښې «مطر» د عذاب معنى كښې نه دى بلكه د دې نه «غيث» او مراد دې.

[۴۳۷۱][1] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ - هُوَ ابْنُ كُرْدِيدٍ صَاحِبُ الزِّيَادِيِّ - سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ - رضي الله عنه - قَالَ أَبُو جَهْلٍ (اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ) فَنَزَلَتْ (وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ * وَمَا لَهُمْ أَنْ لاَ يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ) الآيَةَ.

احمد بن النضر: احمد دلته غيرمنسوب دي يعنى د پلار نوم ئي امام نه دي ذكر كړي، د حاكم وغيره رائي دا ده چه دا احمد بن النضر بن عبدالوهاب نيشابورى دي.

دي حديث سره متصل وړاندي حديث محمد بن النضر نه امام بخارى رحمه الله نقل كړيدي، محمد بن النضر د احمد بن النضر رور دي[2] امام بخارى رحمه الله به چه كله نيشاپور ته تشريف راوړو نو دي دوؤ رونړو سره به اكثر پاتي كيدو، او امام سره د هغوى د بعض شيخانو نه روايت كولو

[1] (ورقم الحديث:۴۳۷۲ و اخرجه مسلم فى صفات المنافقين واحكامهم باب فى قول الله تعالى وما كان الله ليعذبهم وانت فيهم، رقم الحديث:۲۷۹۶-

[2] (عمدة القارى:۲۴۹\۱۸)

کښې هم شريك دي. د دي دواړو رونړو په بخاری شريف کښې همدغه يو روايت دي.[1] امام مسلم رحمه الله دا روايت د عبيدالله بن معاذ نه نقل کړيدي.[2] چه د احمد بن النضر شيخ دي، داسې د امام مسلم رحمه الله سند يوه درجه عالي دي او دا خبره وړاندې تيره شويده چه امام مسلم رحمه الله ته دلسې فضيلت صرف په څلورو احاديثو کښې حاصل دي.[3]

۱۴۴- باب (وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ)

[۴۳۷۲] - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ النَّضْرِ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ صَاحِبِ الزِّيَادِيِّ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ قَالَ قَالَ أَبُو جَهْلٍ (اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ) فَنَزَلَتْ:
وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ * وَمَا لَهُمْ أَنْ لَا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ) الْآيَةَ [۴۳۷۱]

د ايت مبارک دوه تفسيرونه: روايت کښې دی چه ابوجهل وغيره أووئيل (اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ) يعنی اي الله كه همدغه قرآن پاك ستا د طرف نه حق وی نو مونږ باندي كانړی راؤ وروه يا څه بل سخت عذاب نازل کړه، قرآن د دي جواب ورکړو، ، وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ، ، په دي جواب کښې د عذاب نه نازليدلو دوه وجې خودلې دی، يو د حضوراکرم ﷺ په مکه کښې موجودګی او دويمه وجه د خلقو استغفار کول، ابن جرير وغيره اوفرمائيل، ، وَمَا لَهُمْ أَنْ لَا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، ، د آيت دا حصه هغه وخت نازل شوه کله چه هغوی ﷺ په مکه مکرمه کښې موجود وو او بيا د مدينې د هجرت نه پس د آيت دويمه حصه دا نازله شوه، ، وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ، ، د ((يستغفرون)) ضمير مسلمانانو طرف ته راجع دي او مطلب دا دي چه مکه مکرمه کښې کمزوری مسلمانان موجود دی چه هجرت ئي نه شو کولې او د الله تعالى نه ئي استغفار کولو دهغوی د خاطره او د هغوی د استغفار د برکته په اهل مکه باندې عذاب نازل نه کړيشو. بيا چه کله دي تولو حضراتو هجرت اوکړو او د مکې نه لاړل نو وړاندينې آيت نازل شو، ، وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ، ، مطلب دا دي چه اوس عذاب منع کونکی دواړه اسباب لرې شو، نه حضوراکرم ﷺ په مکه کښې باقی پاتې شو او نه استغار کونکی مسلمانان په مکه کښې باقی پاتې شو، نو اوس د عذاب منع کولو څه رکاوټ باقی

---

[1] (فتح الباری: ۸/۳۰۸ و تهذيب الكمال: ۱۱/۵۱۵- ۵۱۶-
[2] (صحيح مسلم كتاب صفات المنافقين واحكامهم، رقم الحديث ۲۷۹۶
[3] (كشف الباری كتاب المغازی: ۶۹۲-

پاتي نه شو نو د مكي د فتح په موقع باندي په دي كافرانو باندي عذاب نازل كړيشو په دوى كښي بعض اُووژلي شول بعض اوويستلي شول او باقى مغلوب شول.(١)

د دي تفسير مطابق، ، وَأَنتَ فِيهِمْ، ، نه مراد رسول ﷺ په مكه كښي قيام دي او ((يستغفرون)) نه د مسلمانانو استغفار مراد دي. او د عذاب نه د مكي د فتح وخت كښي د كافرانو مغلوب كيدل مراد دى. بعض حضراتو فرمائيلى دى چه د حضوراكرم ﷺ په دنيا كښي موجوګى د عذاب منع كونكي ده. صرف په مكه كښي موجود كيدل مراد نه دي او د ((يستغفرون)) ضمير كافرانوته راجع دي. او مطلب دا دي چه د اهل مكه د بدو اعمالو تقاضا خو دا وه چه په دوى د آسمان نه كاڼړى راوروليى وې خو دوه څيزونه د دي عذاب نه منع كونكى شو يو د حضور اكرم ﷺ په دنيا كښي موجود كيدل، او دويم د اهل مكه استغفار كول، د مكي خلق اګر كه مشركان وو خو د طواف وغيره په وخت كښي به ئي د ((غفرانك غفرانك)) ورد كولو، د دوى دا استغفار سره د دي چه د هغوى د پاره په آخرت كښي څه فائده نه وركوله خو په دنيا كښي د هغوى دا فائده ضرور اوشوه چه هغه خلق د دُنيا د عذاب نه بچ شو، او وړاندي آيت، ، وَمَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ، ، نه په دي صورت كښي به اُخروى عذاب مراد وى، مطلب به دا وى چه دا خلق خو د دنياوى عذاب نه بچ شو خو د آخرت عذاب به دوى ته ضرور ملاويږى.(٢) نو چه د كوم عذاب نفى كړيشوي ده، ، وَمَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ، ، دي نه عذاب دنياوى مراد دي او چه د كوم اثبات كړي شوي دي د، ، وَمَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ، ، نو د دي نه د آخرت عذاب مراد دي.(٣)

١٤٥=باب: وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ: [٣٩]

[٤٣٧٣- ٤٣٧٤] - حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا حَيْوَةُ عَنْ بَكْرِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ بُكَيْرٍ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ -رضى الله عنهما- أَنَّ رَجُلاً جَاءَهُ فَقَالَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَلاَ تَسْمَعُ مَا ذَكَرَ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ (وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا) إِلَى آخِرِ الآيَةِ، فَمَا يَمْنَعُكَ أَنْ لاَ تُقَاتِلَ كَمَا ذَكَرَ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ. فَقَالَ يَا ابْنَ أَخِي أَغْتَرُّ بِهَذِهِ الآيَةِ وَلاَ أُقَاتِلُ أَحَبُّ إِلَىَّ مِنْ أَنْ أَغْتَرَّ بِهَذِهِ الآيَةِ الَّتِي يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى (وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا) إِلَى آخِرِهَا

قَالَ فَإِنَّ اللَّهَ يَقُولُ (وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لاَ تَكُونَ فِتْنَةٌ). قَالَ ابْنُ عُمَرَ قَدْ فَعَلْنَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- إِذْ كَانَ الإِسْلاَمُ قَلِيلاً، فَكَانَ الرَّجُلُ يُفْتَنُ فِي دِينِهِ، إِمَّا يَقْتُلُوهُ وَإِمَّا يُوثِقُوهُ، حَتَّى كَثُرَ الإِسْلاَمُ، فَلَمْ تَكُنْ فِتْنَةٌ، فَلَمَّا رَأَى أَنَّهُ لاَ يُوَافِقُهُ فِيمَا يُرِيدُ قَالَ

---

١) (تفسير طبرى: ٦٨٣\٢١ و البحر المحيط: ٤٨٩\٣١-
٢) (البحر المحيط: ٤٩٠\١-
٣) (تفسير كبير: ١٥٩\١٥١-

فَمَا قَوْلُكَ فِي عَلِيٍّ وَعُثْمَانَ. قَالَ ابْنُ عُمَرَ مَا قَوْلِي فِي عَلِيٍّ وَعُثْمَانَ أَمَّا عُثْمَانُ فَكَانَ اللَّهُ قَدْ عَفَا عَنْهُ، فَكَرِهْتُمْ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُ، وَأَمَّا عَلِيٌّ فَابْنُ عَمِّ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَخَتَنُهُ. وَأَشَارَ بِيَدِهِ وَهَذِهِ ابْنَتُهُ أَوْ بِنْتُهُ حَيْثُ تَرَوْنَ.

[۴۳۷۴] - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا بَيَانٌ أَنَّ وَبَرَةَ حَدَّثَهُ قَالَ حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ قَالَ خَرَجَ عَلَيْنَا أَوْ إِلَيْنَا ابْنُ عُمَرَ، فَقَالَ رَجُلٌ كَيْفَ تَرَى فِي قِتَالِ الْفِتْنَةِ. فَقَالَ وَهَلْ تَدْرِي مَا الْفِتْنَةُ كَانَ مُحَمَّدٌ - صلى الله عليه وسلم - يُقَاتِلُ الْمُشْرِكِينَ، وَكَانَ الدُّخُولُ عَلَيْهِمْ فِتْنَةً، وَلَيْسَ كَقِتَالِكُمْ عَلَى الْمُلْكِ [۴۲۴۳]

قوله: فقال يا ابن اخي اغتر بهذه الاية: حضرت عبد الله ابن عمر رضي الله عنهما له يو سړي راغلو او هغه ته ئي اووئيل چه تاسو د مسلمانانو د خپل مينځ جګړه کښي حصه ولي نه اخلئي، په قرآن کښي چه د الله تعالى ارشاد دي، ، وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا، ، حضرت عبد الله ابن عمر رضي الله عنهما جواب ورکړو چه د دي آيت په سلسله کښي په دهوکه کښي پريوزم (يعنى د دي په صحيح مفهوم باندي پوهه نه شم او د مسسلمانانو په جنګ کښي شرکت اونه کړم) دا ماته ډير خوښ دى د دي نه چه زه په دهوکه کښي پريوزم او د دي آيت په سلسله کښي کوم کښي چه الله تعالى فرمائيلي دى (وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا) يعني د دي آيت په سلسله کښي زه څه غلط فهمى نه شم برداشت کولي چه د مؤمن قتل عمداً زه معمولى او سپك کار اګڼړم نو څه د قتلِ مؤمن عمداً ارتکاب نه شم کولي. بعض نسخو کښي د ((اغتر)) په ځائي ((اعير)) باب تفعيل نه صيغه مجهول واحد متکلم ده.

((عير تعييرا)) معنى شوه شرم ورکول، عيب لګول نو په دي صورت کښي به ترجمه دا وى ما ته، ، وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا، ، په آيت باندي عمل نه کولو باندي پيغور راکړي شى نو دا زما په نزد بهتر دى د هغي نه چه ما ته ، ، وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا، ، باندي عمل کولو په وجه کوم پيغور راکړي شي.

قوله: وَأَمَّا عَلِيٌّ فَابْنُ عَمِّ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم - وَخَتَنُهُ. وَأَشَارَ بِيَدِهِ وَهَذِهِ ابْنَتُهُ أَوْ بِنْتُهُ: يعنى حضرت على رضي الله عنه د حضوراکرم صلى الله عليه وسلم د تره ځوئ او ځوم دي، په لاس باندي ئي اشاره اوکړه چه دا د هغه کور دي يعنى نسبى قرابت سره سره د مکان په اعتبار هم هغه نبى کريم صلى الله عليه وسلم سره نزدي او متصل وو، دلته په روايت کښي، ،هذه ابنته او بيته، ، دي ليکن په دي کښي صحيح، ،هذا بيته، ، والانسخه ده نو امام بخارى رحمه الله دا روايت په ص: ۶۴۸ باندي نقل کړيدي هلته بي شکه هم، ،هذا بيته، ، وارد شوي دي.(۱)

---

۱) (صحيح بخاري کتاب التفسير باب قوله وقاتلوهم حتى لا تکون فتنة:۶۴۸-

۱۴۶=باب (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ) [۶۰]

[۴۳۷۵] [۱] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرٍو عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضى الله عنهما- لَمَّا نَزَلَتْ (إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ) فَكُتِبَ عَلَيْهِمْ أَنْ لَا يَفِرَّ وَاحِدٌ مِنْ عَشَرَةٍ -فَقَالَ سُفْيَانُ غَيْرَ مَرَّةٍ أَنْ لَا يَفِرَّ عِشْرُونَ مِنْ مِائَتَيْنِ
ثُمَّ نَزَلَتِ (الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمُ) الْآيَةَ، فَكَتَبَ أَنْ لَا يَفِرَّ مِائَةٌ مِنْ مِائَتَيْنِ -زَادَ سُفْيَانُ مَرَّةً -نَزَلَتْ (حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ). قَالَ سُفْيَانُ وَقَالَ ابْنُ شُبْرُمَةَ وَأُرَى الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ مِثْلَ هَذَا.

په شروع کښې دا حکم وو چه یو مسلمان به په جنګ کښې د لسو کافرانو نه نه تختی، لس مسلمانان به سلو، شل به د دوو سوؤ او زر به د لسو زرو کافرانو مقابله کوی لیکن روستو دا حکم منسوخ شو او آیت نازل شو، ''الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ''، یعنی که سل مسلمانان کلك ولاړ وی نو هغوی به په دوؤ سوؤ کافرانو غالب راتلي شی. په دې کښې اشاره اوکړې شوه چه د خپل ځان نه په دوه چنده به مسلمانان د غالب کیدو توقع لری نو د دې د وجې تیخته جائز نه ده، او که د مخالف فریق شمیر د دوه چنده نه هم زیات شو نو تیخته جائز ده.

د میدان جنګ نه کوم وخت تیخته جائز ده؟: د جمهورو علماؤ او ائمه اربعه په نزد همدغه حکم دې چه ترکومې د مخالف فریق تعداد د دوچند نه زیات نه وی هغه وخت پورې د میدان جنګ نه تیخته حرام ده.[۲] په دې کښې خبرې شوې دی چه د دښمن دوچند کیدل د شمیر په اعتبار سره دی یا د طاقت او د وسلې په اعتبار سره دی. ابن ماجشون مالکی وغیره فرمائی چه دا دوچند کیدل د شمیر په اعتبار سره نه دی د وسلې او طاقت په اعتبار سره دی نو که سل مسلمانان د سل کافرانو نه تیخته اختیار کړی چه په قوت او وسلې سره د هغوی نه دوچند وی نو د هغوی په نزد دا جائز ده.[۳] لیکن د جمهورو په نزد دا دو چند کیدل د شمیر په اعتبار سره دی نو په مذکورصورت کښې د دې سلو مسلمانانو تیخته اختیارول د جمهورو په نزد جائز نه دی. او که د کافرانو شمیر د دوچند نه هم زیات شی نو بیا تیخته اختیارول جائز دی. البته

---

[۱] (وایضا اخرجه فی کتاب الفسیر باب الان خفف الله عنکم رقم الحدیث:۴۳۷۶ وهذاالحدیث من افراده (عمدة القاری)-
[۲] (الجامع لاحکام القرآن: ۳۸۰\۷- ۳۸۱-
[۳] (الجامع لاحکام القرآن: ۳۸۰\۷-

امام محمد رحمه الله فرمائي چه د اسلام د لښکر شمير دولس زرو ته اورسي نو بيا د ميدان جنګ نه تيخته جائز نه ده که د دښمن شمير د دوچند نه زيات ولي نه وي.[1] او په استدلال کښې د زهري طريق نه مروی حديث پيش کوی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائی «خير الاصحاب اربعة و خير السرايا اربع و خير الجيوش اربعة ولن يؤتى اثنا عشر الفا من قلة ولن يغلب»[2]

په دي روايت کښې تصريح ده چه د مسلمانانو د لښکر تعداد کله زره وی او که د دولسو زرو نه زيات وی نو هغوی به د کافرانو د مقابله نه تيخته نه اختياروی که کافران هر څومره زيات ولي نه وی.علامه قرطبي رحمه الله د امام مالک رحمه الله نه خو يو روايت د امام محمد رحمه الله د مذهب مطابق نقل کړيدي.[3]

تاريخ اسلام کښې د دي ډير مثالونه موجود دی چه مسلمانان د کافرانو نه په ډير کم تعداد کښې وو خو ثابت قدم وو نو الله تعالى هغوی ته فتح او کاميابي ورکړه. د غزوه موته واقعه تيره شوي ده په دي کښې د مسلمانانو شمير دري زره وو او د روميانو او د هغوی د ملګرو شمير دوه لاکهه وو، جنګ قادسيه کښې د مسلمانانو شمير څلويښت زره وو او کافران د بعض رواياتو مطابق د دوو لاکهو نه زيات وو د أندلس د فتح په وخت کښې د طارق بن زياد په مشرئی کښې د اسلام د لښکر شمير اوولس سوه وو او مخالف لښکر اويا زره،، ۷۰۰۰۰،، وو[4]

قوله: (قال سفيان وقال ابن شبرمة واری الامر بالمعروف والنهی عن المنكر مثل هذا ابن شبرمة: شبرمة (دشين ضمه او د باء سكون او د راء ضمه سره) د ده نوم عبدالله دي تابعي دي او د کوفي قاضي پاتي شوي دي، په کال ۱۴۴ هجري کښې د هغه وفات شوي دي.[5] دوی فرمائی چه امر بالمعروف والنهی عن المنکر په سلسله کښې هم دا حکم دي چه د يو سړی په مقابله کښې دوه سړی په منکر باندي وی نو د هغه د پاره تيخته جائز نه ده، خو که د دوو نه زيات شو نو بيا تيخته جائز ده.

۱۴۷=باب (الآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضُعْفًا) الآيَةَ إِلَى قَوْلِهِ (وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ)

---

[1] (احكام القرآن للجصاص:۳۱۸/۴ الكلام فی الفرار من الزحف-

[2] (الحديث اخرجه ابوداؤد عن ابی حيثمة زهيربن حرب وعن وهب بن جرير عن ابيه عن يونس عن الزهری عن عبيدالله بن عبدالله عن ابن عباس رضی الله عنه فی كتاب الجهاد باب فيما يستحب من الجيوش والرفقاء والسرايا رقم الحديث:۱۵۵۵ وقال هذا حديث حسن غريب لا يسنده كبير احد غيرجريرابن حازم و انما روی هذاالحديث عن الزهری عن النبی صلی الله عليه وسلم مرسلا-

[3] (الجامع لاحكام القرآن۸۷/۳۸۲-

[4] (الجامع لاحكام القرآن۸۷/۳۸۱-

[5] (عمدة القاری:۲۵۲/۱۸-

[۴۳۷۶] - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ السُّلَمِيُّ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ أَخْبَرَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ قَالَ أَخْبَرَنِي الزُّبَيْرُ بْنُ خِرِّيتٍ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ (إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ) شَقَّ ذَلِكَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ حِينَ فُرِضَ عَلَيْهِمْ أَنْ لَا يَفِرَّ وَاحِدٌ مِنْ عَشَرَةٍ، فَجَاءَ التَّخْفِيفُ فَقَالَ (الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ). قَالَ فَلَمَّا خَفَّفَ اللَّهُ عَنْهُمْ مِنَ الْعِدَّةِ نَقَصَ مِنَ الصَّبْرِ بِقَدْرِ مَا خُفِّفَ عَنْهُمْ. [ر: ۴۳۷۵]

۱۴۷ = بَابُ تَفْسِيرِ سُورَةِ بَرَاءَةٌ:

(وَلِيجَةً) كُلُّ شَيْءٍ أَدْخَلْتَهُ فِي شَيْءٍ. (الشُّقَّةُ) السَّفَرُ، الْخَبَالُ الْفَسَادُ، وَالْخَبَالُ الْمَوْتُ. (وَلَا تَفْتِنِّي) لَا تُوَبِّخْنِي. (كَرْهًا) وَكُرْهًا وَاحِدٌ. (مُدَّخَلًا) يُدْخَلُونَ فِيهِ. (يَجْمَحُونَ) يُسْرِعُونَ (وَالْمُؤْتَفِكَاتِ) ائْتَفَكَتْ انْقَلَبَتْ بِهَا الْأَرْضُ

(أَهْوَى) أَلْقَاهُ فِي هُوَّةٍ. (عَدْنٍ) خُلْدٍ، عَدَنْتُ بِأَرْضٍ أَيْ أَقَمْتُ، وَمِنْهُ مَعْدِنٌ وَيُقَالُ فِي مَعْدِنِ صِدْقٍ. فِي مَنْبِتِ صِدْقٍ. الْخَوَالِفُ الْخَالِفُ الَّذِي خَلَفَنِي فَقَعَدَ بَعْدِي، وَمِنْهُ يَخْلُفُهُ فِي الْغَابِرِينَ، وَيَجُوزُ أَنْ يَكُونَ النِّسَاءُ مِنَ الْخَالِفَةِ، وَإِنْ كَانَ جَمْعَ الذُّكُورِ فَإِنَّهُ لَمْ يُوجَدْ عَلَى تَقْدِيرِ جَمْعِهِ إِلَّا حَرْفَانِ فَارِسٌ وَفَوَارِسُ، وَهَالِكٌ وَهَوَالِكُ. (الْخَيْرَاتُ) وَاحِدُهَا خَيْرَةٌ وَهِيَ الْفَوَاضِلُ. (مُرْجَوْنَ) مُؤَخَّرُونَ. الشَّفَا شَفِيرٌ وَهُوَ حَدُّهُ، وَالْجُرُفُ مَا تَجَرَّفَ مِنَ السُّيُولِ وَالْأَوْدِيَةِ. (هَارٍ) هَائِرٍ. (لَأَوَّاهٌ) شَفَقًا وَفَرَقًا. وَقَالَ إِذَا مَا قُمْتُ أَرْحَلُهَا بِلَيْلٍ تَأَوَّهُ آهَةَ الرَّجُلِ الْحَزِينِ.

سورة براءة

د كلماتو تشريح:

قوله: وَلِيجَةً: كُلُّ شَيْءٍ أَدْخَلْتَهُ فِي شَيْءٍ: آيت كريمه كښي دی: ، وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً ، ، امام بخاری رحمه الله فرمائی چه وليجة هغه څيز ته وائی کوم چه په بل څيز کښي ته داخل کړي دا د ولوج په معنی دخول نه مشتق دي.[1] دلته په آيت کښي رازدار ته او دننه د زړه دوست مرا دي.

قوله: الشُّقَّةُ: السَّفَرُ: آيت كريمه كښي دی: ، لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَاتَّبَعُوكَ وَلَكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ ، ، په دي كښي ئي د «شقة» تفسير سفر سره كړي دي او بعضو وئيلي دی شقة نه مدينه منوره نه شام پورې فاصله مراد ده.[2]

---

[1] (قال الراغب فی المفردات: ۵۳۲ الولوج الدخول فی مضيق والوليجة كل ما يتخذه الانسان معتمدا عليه وليس من اهله قولهم فلان وليجة فی القوم اذالحق بهم وليس منهم انسانا كان او غيره-

[2] (عمدة القاری: ۱۸ \ ۲۵۴-

قوله: اَلْخَبَالُ الْفَسَادُ، وَالْخَبَالُ الْمَوْتُ: آيت كريمه كښي دى: ، لَوْخَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا، ، امام فرمائى چه د ((الخبال)) معنى فساد او د ((خبال)) معنى مرګ دي. علامه عينى رحمه الله فرمائى چه ((الموت)) په ځاىٔ ((الموتة)) كيدل پكار دى ((موتة)) معنى مرګي او ليونتوب دي.[1]

قوله: وَلَا تَفْتِنِّي: لَا تُوَبِّخْنِي: آيت كريمه كښي دى: ، قُلْ أَنْفِقُوا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ. . او دي ((منافقين متخلفين)) نه بعض هغه دى چه وائى ماته اجازت راكړه او ما په فتنه كښي مه اچوه يعنى په ما باندي زجر او توبيخ مه كوه.

قوله: كَرْهًا: وَكُرْهًا وَاحِدٌ: آيت كريمه كښي دى: ، قُلْ أَنْفِقُوا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ. . اووايه چه تاسو خرچ كړئي په خوشحالئي سره يا په خفګان سره ستاسو نه به هيڅ كله قبول نه شي وائى كرها (د كاف فتح سره) او كرها (د كاف ضمه سره) د دواړو ناخوښى ده.

قوله: مُدَّخَلًا: يُدْخَلُونَ فِيهِ: آيت كريمه كښي دى: ، لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً أَوْ مَغَارَاتٍ أَوْ مُدَّخَلًا لَوَلَّوْا إِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ، ، كه چري هغه (منافقين) اُومومى ځائى د پناه يا غار د ننوتلو ځائى نو خامخا به هغه طرف ته تلل او منډي به ئي وهلي د ((يجمعون)) معنى ((يسرعون)) يعنى منډي وهونكى او تختيدونكى ده.

قوله: وَالْمُؤْتَفِكَاتِ: ائْتَفَكَتْ انْقَلَبَتْ بِهَا الْأَرْضُ: آيت كريمه كښي دى، ، وَأَصْحَابِ مَدْيَنَ وَالْمُؤْتَفِكَاتِ، ، امام فرمائى دي كښي ((وَالْمُؤْتَفِكَاتِ)) د ((ائْتَفَكَتْ اى انْقَلَبَتْ بِهَا الْأَرْضُ)) نه ماخوذ دي. ((انْقَلَبَتْ بِهَا الْأَرْضُ)) دلته دينه ((منقلب)) او اُلټه شوي د قوم لوط كلي مراد دي.

قوله: أَهْوَى: أَلْقَاهُ فِي هُوَّةٍ: دا لفظ په سورة براءة كښي نيشته سورة نجم كښي دي ، ، والمؤتفكة اهوى، ، په سورة براءة، ، وَالْمُؤْتَفِكَاتِ، ، راغلي دي، ، مؤتفكة، ، جمع دهڅو هم دي مناسبت سره امام بخارى رحمه الله لفظ د ، ، اهوى، ، تشريح دلته ذكر كړه، اهوى معنى هغه ئي په يوه كنده كښي واچول، هوة وائى ښكته زمكه او كندي ته.

قوله: (عَدْنٍ) خُلْدٍ، عَدَنْتُ بِأَرْضٍ أَيْ أَقَمْتُ، وَمِنْهُ مَعْدِنٌ وَيُقَالُ فِي مَعْدِنِ صِدْقٍ. فِي مَنْبَتِ صِدْقٍ: (فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ) دي كښي د ((عدن)) معنى ((خلد)) ده يعنى د هميشه والى په باغونو كښي. وائى ((عدنت بارض)) ما په هغي كښي اقامت اختيار كړو. هم دينه ((معدن)) مشتق دي، د سرو زرو سپينو زرو كان ته هم وائى. وئيلي شى ((فى معدن صدق)) يعنى ((فى منبت صدق)) د صدق او رښتياؤ د راټوكيدو په ځاىٔ كښي دي. دا د هغه سړى په باره كښي وائى څوك چه هم په صدق كښي وى او د دروغو هلته تيريدل نه وى.

---

[1] (عمدة القاري: ٢٥٤\١٨)-

قوله: الْخَوَالِفُ: الْخَالِفُ الَّذِي خَلَفَنِي فَقَعَدَ بَعْدِي: آیت کریمه کښې دی، ‹‹رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ››، دې کښې خوالف د خالف جمع ده. خالف هغه سړي چه مانه شاته پاتې شوې وی او زما نه روستو هغه په کور کښې ناست وی، کله چه څوک مړ شی نو هلته د دعا په توګه وائی ((والله یخلفه فی الغابرین)) یعنی د هغه په پسماندګانو کښې الله تعالی د هغه خلیفه جوړ شی. وړاندې امام فرمائی دا هم ممکن دی چه ((خوالف)) نه مراد ښځې وی او دا د ((خالفة)) جمع وی (ځکه چه فاعلة جمع د فواعل په وزن باندې راځی) او که الف مذکر یعنی د خالف جمع وی نو دا به شاذ وی ځکه چه د فاعل جمع فواعل په وزن صرف دوو لفظونو کښې راځې یو فارس چه د دې جمع فوارس راځی بل د هالك چه د دې جمع هوالك راځی.

لیکن د امام دا قول محل نظر دې ځکه چه مذکوره دوو لفظونو نه علاوه هم یو څو لفظونه داسې دی د کومو جمع چه د فواعل په وزن راځی، لکه سابق، داجن، او ناکس، چه د دې جمع سوابق، دواجن، او نواکس راځی.[1]

قوله: الْخَيْرَاتُ: وَاحِدُهَا خَيْرَةٌ وَهِيَ الْفَوَاضِلُ: آیت کریمه کښې دی، ‹‹أُولَئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ››، او هم د دوی د پاره ټولې خوبیانې دی او هم دغه خلق کامیاب دی (کومو خلقو چه په خپلو مالونو او ځانونو سره جهاد اوکړو) فرمائی چه د خیرات واحد خیرة دی (په فتح د خاء سره او سکون د یاء او اخرها هاء التانیث) د دې په تفسیر کښې ابوعبیده رحمه الله فرمائی وهی الفواضل یعنی فضائل خوبیانې، نیکئی او خیګړې.

قوله: مُرْجَئُونَ: مُؤَخَّرُونَ: آیت کریمه کښې دی، ‹‹وَآخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ››، او څه خلق هغه دی د کومو معامله چه د الله تعالی حکم راتلو پورې ملتوی ده چه هغوی له به سزا ورکوی یا به د هغوی توبه قبلوی. فرمائی چه په آیت کښې د ((مرجون)) معنی ده د چا معامله چه روستو کړې شی.

قوله: الشَّفَا: شَفِيرٌ وَهُوَ حَدُّهُ، وَالْجُرُفُ مَا تَجَرَّفَ مِنَ السُّيُولِ وَالْأَوْدِيَةِ. (هَارٍ) هَائِرٍ:

آیت کریمه کښې دی، ‹‹أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ››، یا هغه سړی چا چه د خپل عمارت بنیاد د یو غار په غاړه باندې چه پریوزی کیخودې وی، بیا هغه عمارت دا (بانی) واخلی او د دوزخ اور ته پریوزی. دې کښې د ((شفا)) معنی ده شفیر یعنی غاړه، ((جرف)) د نالې غاړې ته وائی چه د نهر او وادیانو اوبو سره کمزورې کیږی او پریوتلو ته نزدې وی او لږ شان خوزیدو سره پریوزی.[2]

---

[1] (عمدة القاري: ۲۵۶\۱۸ وفتح الباري: ۳۱۴\۸)-

[2] (قال الالوسی فی روح المعانی: ۲۲\۱۱ الجرف بضمتين البئرالتی لم تطو و قيل هو الهوة وما يجرفه السيل من الاودية لجرف الماء له ای اكله و اذهابه-

«هار» په اصل کښې «هائر» وو او هائر کښې قلب شوي دي. هائر نه ئې هاری جوړ کړو، بیا ئې همزه د ماقبل د کسرې د وجهې نه یا جوړه کړه هاری جوړ شو، یاء ئې حذف کړه هار جوړ شو په معنی د پریوتلو.[1]

قوله: لَأَوَّاهٌ: شَفَقًا وَفَرَقًا: وَقَالَ الشَّاعِرُ:[2]

إِذَا مَا قُمْتُ أَرْحَلُهَا بِلَيْلٍ تَأَوَّهُ آهَةَ الرَّجُلِ الْحَزِينِ

آیت کریمه کښې دی، إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ، یعنی ابراهیم علیه السلام ډیر آه آه کونکې وو او حلیم الطبع وو، امام فرمائی شفقاً و فرقاً یعنی د الله تعالی د ویرې نه به هغوی آه آه کول او د رب په حضور کښې ژړا فریاد کونکې وو، شاعر وائی کله چه زه د شپې په خپله اُوښه باندې کیجاوه ترم نو هغه د غمګین سړی پشان آه آه کوی.

۱۴۹ = بَاب قَوْلِهِ: بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

اذَانٌ [۳] إِعْلَامٌ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أُذُنٌ يُصَدِّقُ تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا [۱۰۳] وَنَحْوُهَا كَثِيرٌ وَالزَّكَاةُ الطَّاعَةُ وَالْإِخْلَاصُ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ [فصلت ۷] لَا يَشْهَدُونَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يُضَاهُونَ [۳۰] يُشَبِّهُونَ

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: أُذُنٌ: يُصَدِّقُ: آیت کریمه کښې دی. وَمِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ،

د أذن معنی راخې غوږ، دلته د دې معنی بیان کړیده د هغه سړی چه د هرې خبرې تصدیق

---

[1] (قال الالوسی فی روح المعانی:۲۲\۱۱ و اصله هاور او هایر فهو مقلوب وزونه فالع و قیل انه حذفت عینه اعتباطا فوزنه فال وقیل انه لا قلب فیه و لا حذف و اصله هور او هیر علی وزن فعل بکسر العین ککتف فلما تحرک حرف العلة و انفتح ما قبله قلب الفا وفی الکشاف:۲\۳۱۲ ونظیره: شاک و صات فی شائک و صائت الفه لیست بالف فاعل انما هی عینه و اصله هور و شوک و صوت۔

[2] (و هوالمثقب العبدی وانظر بعض اشعار هذه القصیدة فی عمدة القاری:۱۸\۲۵۷ و فتح الباری:۸\۳۱۵۔

أفاطم قبل بينک متعينی ... ومنعک ما سألت کأن متعينی
فلا تعدی مواعد کاذبات ... تمر بها رياح الصيف دونی
فإنی لو تخالفنی شمالی ... عنادک ما وصلت بها يمينی
إذا لقطعتها ولقلت: بينی! ... کذلک أجتوی من يجتوينی
إذا ما قمت أرحلها بليل ... تأوه آهة الرجل الحزين
تقول إذا درأت لها وضينی ... أهذا دينه أبدا ودينی؟
أکل الدهر حلا وارتحالا؟ ... أما يبقی علی ولايقينی!!
فأبقی باطلی والجد منها ... کدکان الدرابنة المطين

وکان ابو محمد بن العلا يقول لو کان الشعر مثلها وجب علی الناس ان يتعلموه۔

كوی بعض منافقانو به وئيل چه حضور اكرم ﷺ خو د هري خبري تصديق كوی، د رښتياؤ او د دروغو د پيژندګلو تكليف نه برداشت كوی. قرآن د دي جواب وركړو ﴿قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَّكُمْ﴾ يعني كه هغه هم غوږونه دی نو هم ستاسو د خيګړي د پاره، د نبی ﷺ عادت مبارك ستاسو په حق كښي بهتر دي.

قوله: تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا: نَحْوُهَا كَثِيرٌ وَالزَّكَاةُ: الطَّاعَةُ وَالإِخْلاَصُ: آيت كريمه كښي دی، ﴿خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا﴾، د تطهرهم او تزكيهم دواړو هم يوه معنی ده. د تطهير نه دلته «تزكية عن الذنوب» او «تزكية القلب» مراد ده ده. د زكاة په ادائيګئی سره د زړه نه رذيله بُخل ختميږی، وړاندي امام فرمائی «ونحوها كثير» يعني په الفاظو كښي مختلف ليكن معنی كښي متحد كلمات د عربو په لغت كښي ډير زيات مثالونه دی. بيا اوفرمائيلی شو د زكاة معني طاعت او اخلاص هم راځي.

قوله: لاَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ: لاَ يَشْهَدُونَ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ: آيت كريمه كښي دی، ﴿وَوَيْلٌ لِّلْمُشْرِكِينَ ۝ الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ...الخ﴾، دي كښي د «لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ» تشريح ده، چه هغه د «لا اله الا الله» ګواهی نه وركوی. نو په دي آيت كښي د زكاة نه د مال والازكاة مراد نه دي بلكه قلبی زكاة ترينه مراد دي چه شرك او كفر نه زړه پاكوی. د آيت دا تفسير د ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل دي.[1] دا آيت په سورة براءة كښي نيشته بلكه په سورة فُصِّلَتْ كښي دي. په سورة براءة كښي د ﴿وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا﴾ په مناسبت سره امام بخاری رحمه الله دا آيت ذكر كړي دي.

[۴۳۷۷] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ- رضی الله عنه- يَقُولُ آخِرُ آيَةٍ نَزَلَتْ (يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلاَلَةِ) وَآخِرُ سُورَةٍ نَزَلَتْ بَرَاءَةٌ. [ر: ۴۱۰۶]

دتهولو نه په اخركي نازليدونكي سورت: حضرت براء بن عازب رضی الله عنه فرمائی چه د ټولو نه په آخره كښي سورة براءة نازل شو، مطلب دا چه د سورة براءة اكثره حصه په آخره كښي نازل شوه.[2] د پوره سورة په آخر كښي نازليدل مراد نه دی. پوره سورة چه د ټولو په آخره كښي نازل شوي دي هغه (إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللهِ وَالْفَتْحُ .... الخ) دي.[3]

۱۵۰- قَوْلِهِ (فَسِيحُوا فِي الأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَأَنَّ اللَّهَ مُخْزِي الْكَافِرِينَ)

سِيحُوا سِيرُوا.

---

[1] (عمدة القاری: ۲۵۹\۱۸-
[2] (عمدة القاری: ۲۵۹\۱۸-
[3] (فتح الباری: ۳۱۶\۸-

[٤٣٧٨] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ وَأَخْبَرَنِي حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ بَعَثَنِي أَبُو بَكْرٍ فِي تِلْكَ الْحَجَّةِ فِي مُؤَذِّنِينَ، بَعَثَهُمْ يَوْمَ النَّحْرِ يُؤَذِّنُونَ بِمِنًى أَنْ لَا يَحُجَّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلَا يَطُوفَ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ. قَالَ حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ ثُمَّ أَرْدَفَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، وَأَمَرَهُ أَنْ يُؤَذِّنَ بِبَرَاءَةَ. قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ فَأَذَّنَ مَعَنَا عَلِيٌّ يَوْمَ النَّحْرِ فِي أَهْلِ مِنًى بِبَرَاءَةَ، وَأَنْ لَا يَحُجَّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلَا يَطُوفَ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ.

١٥١ = بَاب قَوْلِهِ (وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ)

آذَنَهُمْ أَعْلَمَهُمْ.

[٤٣٧٩] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ فَأَخْبَرَنِي حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ بَعَثَنِي أَبُو بَكْرٍ - رضى الله عنه - فِي تِلْكَ الْحَجَّةِ فِي الْمُؤَذِّنِينَ، بَعَثَهُمْ يَوْمَ النَّحْرِ يُؤَذِّنُونَ بِمِنًى أَنْ لَا يَحُجَّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلَا يَطُوفَ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ. قَالَ حُمَيْدٌ ثُمَّ أَرْدَفَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - بِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، فَأَمَرَهُ أَنْ يُؤَذِّنَ بِبَرَاءَةَ. قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ فَأَذَّنَ مَعَنَا عَلِيٌّ فِي أَهْلِ مِنًى يَوْمَ النَّحْرِ بِبَرَاءَةَ، وَأَنْ لَا يَحُجَّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلَا يَطُوفَ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ.

١٥٢ = بَاب: (إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ)

[٤٣٨٠] = حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ أَنَّ حُمَيْدَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ - رضى الله عنه - بَعَثَهُ فِي الْحَجَّةِ الَّتِي أَمَّرَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَلَيْهَا قَبْلَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ فِي رَهْطٍ يُؤَذِّنُ فِي النَّاسِ أَنْ لَا يَحُجَّنَّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ وَلَا يَطُوفُ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ. فَكَانَ حُمَيْدٌ يَقُولُ يَوْمُ النَّحْرِ يَوْمُ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ. مِنْ أَجْلِ حَدِيثِ أَبِي هُرَيْرَةَ. [ر: ٣٦٢]

١٥٣ = بَاب (فَقَاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ)

[٤٣٨١] = [1] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ وَهْبٍ قَالَ كُنَّا عِنْدَ حُذَيْفَةَ فَقَالَ مَا بَقِيَ مِنْ أَصْحَابِ هَذِهِ الْآيَةِ إِلَّا ثَلَاثَةٌ، وَلَا مِنَ الْمُنَافِقِينَ إِلَّا

[1] (هذا الحديث لم يخرجه احد من اصحاب الستة سوى البخارى)۔

أَرْبَعَةٌ. فَقَالَ أَعْرَابِي إِنَّكُمْ أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ - صلى الله عليه وسلم - تُخْبِرُونَا فَلَا نَدْرِي فَمَا بَالُ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ يَبْقُرُونَ بُيُوتَنَا وَيَسْرِقُونَ أَعْلَاقَنَا. قَالَ أُولَئِكَ الْفُسَّاقُ، أَجَلْ لَمْ يَبْقَ مِنْهُمْ إِلَّا أَرْبَعَةٌ. أَحَدُهُمْ شَيْخٌ كَبِيرٌ لَوْ شَرِبَ الْمَاءَ الْبَارِدَ لَمَا وَجَدَ بَرْدَهُ.

د زید بن وهب بیان دې چه مونږ حضرت حذیفه رضی الله تعالی سره وو نو هغه اوفرمائیل چه ددې آیت په اصحابو کښې صرف درې پاتې شوی دی او د منافقانو نه څلور باقی دی (حضرت حذیفه ﷺ د رسول الله ﷺ رازدار وو نوم په نوم منافقان ئې پیژندل) یو اعرابی په مجلس کښې موجود وو(۱) هغه اوونیل چه تاسو د رسول الله ﷺ اصحاب ئې هم تاسو مونږ ته ددین احکام وغیره ښائې، مونږ خو بخپله هیڅ نه پیژنو، دا څوك خلق دی چه زمونږ په کورونو کښې غلاګانې کوی ((ویسرقون اعلاقنا)) او زمونږ نه ښکلې څیزونه پټوی. (اعلاق) : عِلق (د عین په کسره سره) جمع د(علق) ښکلې څیز ته وائی څکه چه هغې سره زړه معلق وی او په بعضِ نسخو کښې ((ویسرقون اغلاقنا)) راغلی دی ((اغلاق)) جمع د ((غَلَق)) ده غلق نه مراد چابی ده، یعنی هغوی زمونږ چابیانې پټوی او زمونږ تاله شوی څیزونه کولاووی او پټوی. د اعرابی د سوال مطلب دا وو چه تاسو اوخودل چه د ((ائمة الکفر)) نه درې او منافقانو نه څلور باقی پاتې دی -دومره لږو خلقو کښې دومره لوئ چکر خو چلولې نه شی نو دا غلا کونکی خلق څوك دی؟ حضرت حذیفه ﷺ اوفرمائیل چه دا فاسق خلق دی دا ائمة الکفر او منافقانو مصداق نه دی، منافقانو نه خو صرف څلور باقی دی یو خو دومره بوډا شویدې چه که یخې اوبه اوڅکی نو د هغې یخوالې هم هغه نشی محسوس کولې.

د ایت د تعیین متعلق یوه تنبیه: امام بخاری رحمه الله په شان امام نسائی او ابن مردویه هم دا حدیث آیت فقاتلوائمة الکفر په ذیل کښې فرمائیلی دې(۲)د کوم نه چه معلومیږی چه حدیث کښې.. اصحاب هذه الایة.. کښې د آیت (فقاتلواائمة الکفر) والاآیت مراد دې. په حدیث کښې د دې وضاحت نشته چه.. هذه الایة.. نه کوم آیت مراد دې لیکن اسماعیلی د سفیان بن عیینهطرف نه یو روایت ذکر کړیدې او په دې کښې د آیت تصریح ده او هغه آیت سورة ممتحنه دې.(لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ) د روایت الفاظ دی ((مابقی من المنافقین من اهل هٰذه الایة)) (لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ) (الایة.....الاربعة نفر ان احدهم لشیخ کبیر(۳) اسماعیلی وئیلی دی چه((اصحاب هٰذه الایة)) کښې هم هغه آیت مراد دې کوم چه سفیان بن عیینه په خپل روایت کښې ذکر کړیدې نو بیا دا روایت سورة براءت کښې ذکر کول نه دی پکار بلکه په

[1] (قال الحافظ فی فتح الباری:۸\۳۲۳ لم اقف علی اسمه)-

[2] (فتح الباری:۸\۳۲۳-

[3] (فتح الباری:۸\۳۲۳---

سورة ممتحنه كښې ذکر کول پکار دی.[1]

۱۵۴=باب قوله (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

[۴۳۸۲] حَدَّثَنَا الْحَكَمُ بْنُ نَافِعٍ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ الْأَعْرَجَ حَدَّثَهُ أَنَّهُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ « يَكُونُ كَنْزُ أَحَدِكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ شُجَاعًا أَقْرَعَ ».

[۴۳۸۳] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ حُصَيْنٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ قَالَ مَرَرْتُ عَلَى أَبِي ذَرٍّ بِالرَّبَذَةِ فَقُلْتُ مَا أَنْزَلَكَ بِهَذِهِ الْأَرْضِ قَالَ كُنَّا بِالشَّامِ فَقَرَأْتُ (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ) قَالَ مُعَاوِيَةُ مَا هَذِهِ فِينَا، مَا هَذِهِ إِلَّا فِي أَهْلِ الْكِتَابِ. قَالَ قُلْتُ إِنَّهَا لَفِينَا وَفِيهِمْ.

د بعض حضراتو رائې دا ده چه د کنز نه مراد لغوی معنی ده، کوم مال چه ذخیره کړې شی هغه دلته مراد دې او په آیت کښې هم په دې باندې وعید دې. لیکن د جمهورو رائې دا ده چه کنز نه دلته هغه مال مراد دې د کوم چه زکوٰة نه وی ادا شوې. د زکوٰة ادا کولو نه پس د مال په ذخیره کولو وعید نشته.[2]

د حضرت معاویه رضی الله عنه دا خیال وو چه دا آیت د اهل کتابو په باره کښې دې لیکن حضرت ابوذرغفاری رضی الله عنه فرمائیل چه دا آیت د اهل کتابو او مسلمانانو دارو په باره کښې دې.«شجاع اقرع» هغه مار ته وائی په کوم چه ویښته نه وی.

۱۵۵=باب قوله عز وجل (يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هَذَا مَا كَنَزْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ)

[۴۳۸۴] وَقَالَ أَحْمَدُ بْنُ شَبِيبِ بْنِ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ يُونُسَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ خَالِدِ بْنِ أَسْلَمَ قَالَ خَرَجْنَا مَعَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ فَقَالَ هَذَا قَبْلَ أَنْ تُنْزَلَ الزَّكَاةُ، فَلَمَّا أُنْزِلَتْ جَعَلَهَا اللَّهُ طُهْرًا لِلْأَمْوَالِ.

امام بخاری رحمه الله دلته ،،قال احمد،، وئیلې دی د کوم نه چه معلومیږی چه دا تعلیق دې لیکن دا تعلیق نه دې ځکه چه امام بخاری رحمه الله همدغه روایت په کتاب الزکوٰة کښې ذکر کړیدې او هلته ئې د ،،قال،، په ځائې ،،حدثنا،، وئیلې دی[3] د امام بخاری رحمه الله یو عادت دا هم وو چه

---

[1] (فتح البارى:۸/۳۲۳-

[2] (الجامع لاحکام القرآن للقرطبی:۸/۱۲۵-

[3] (صحیح بخاری کتاب الزکوة باب ما ادی زکوته فلیس بکنز:۱/۱۸۸-

کله به هغه یو روایت مختصراً ذکر کولو نو هلته چه کومه قاعده تحدیث طرز او طریقه ده د هغې مطابق نه کوی بلکه ،،قال،، ذکر کوی. دلته زمونږ په هندوستانی نسخو کښې ،،احمد بن شعیب،، لیکلې شوېدې دا غلط دې صحیح ،،احمد بن شبیب،، دې باقی نسخو کښې هم ،،احمد بن شبیب،، دې.[1]

۱۵۶=باب قَوْلِهِ (إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ) (۸)

(الْقَيِّمُ) هُوَ الْقَائِمُ.

[۴۳۸۵] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ أَبِي بَكْرَةَ عَنْ أَبِي بَكْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «إِنَّ الزَّمَانَ قَدِ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضَ، السَّنَةُ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا مِنْهَا، أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ، ثَلاَثٌ مُتَوَالِيَاتٌ، ذُو الْقَعْدَةِ وَذُو الْحِجَّةِ وَالْمُحَرَّمُ وَرَجَبُ مُضَرَ الَّذِي بَيْنَ جُمَادَى وَشَعْبَانَ». [ر: ۶۷]

کافرانو او مشرکانو به نسیان یعنی هیره اختیاروله، ذی قعده، ذی الحجه او محرم دریواړه د عزت میاشتې دی او د اشهرالحرم لاندې باندې دریو میاشتو نه سترې شو نو محرم به ئی صفر او صفر نه به ئی محرم جوړولو (۲) او یوه طریقه دا هم وه چه شمسی او قمری کال به ئی یو بل سره برابرولو د پاره د قمری کال نه څه اورځې به ئې کمولې نو د دې اثر به دا وو چه ۳۸ کاله پس به د میاشتو خپل دور په خپل ځائ واپس راتلو. رسول الله ﷺ چه په کوم کال حج اوکړو هغه کال ذی الحجه په خپل صحیح وخت راغلې وه.

د حرمت د میاشتو په ترتیب کښې اختلاف: د اشهرالحرم اعتبار به څنګه وی، په دې کښې اختلاف دې. د اهل بصره او اهل مدینه رائې دا ده چه د دی په ترتیب کښې اول ذی القعده او دویم ذی الحجه او دریم محرم او څلورم به د رجب اعتبار وی لیکن د اهل کوفه او اهل شام رائی ده چه اشهرالحرم د محرم نه شروع کیږی او څلور واړه به په یو کال کښې راځی. علامه سهیلی رحمه الله فرمائیلی دی چه د دې اختلاف اثر به د نذر وغیره په وخت کښې ښکاره کیږی چه یو سړی نظر منلې وی که زه په دې کار کښې کامیاب شوم نو د اشهرالحرم روژې به نیسم. نو دا سړې به د اهل او اهل مدینه په مذهب د ذی القعدې نه روژې ساتی او د اهل کوفه په نزد

---

[1]) (قال العینی فی العمدة:۱۸ \ ۲۴۵ احمد بن شبیب بفتح الشین و کسرالباء الموحدة من افراد البخاری یروی عن ابیه شبیب بن سعید ابی عبدالرحمن البصری-

[2]) (الجامع لاحکام القرآن للقرطبی:۸ \ ۱۳۷- او اکثر وختونو کښې به ئی حج د هغې د خپل وخت نه روستو کولو، (الجامع لاحکام القرآن للقرطبی:۸\۱۳۷-

محرم نه به روژي ساتل شروع کوی (۱) دلته په حدیث کښې د رجب میاشت قبیله مضر طرف ته منسوب کړې شوې ده ځکه چه قبیله مضر به د رجب ډیر عزت کولو. (۲)

۱۵۷= بَابُ قَوْلِهِ (ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ).

مَعَنَا: نَاصِرُنَا السَّكِينَةُ فَعِيلَةٌ مِنَ السُّكُونِ.

قوله: لا تحزن ان الله معنا: د «معنا» تفسیر ،،ناصرنا،، نه معلومیږی چه د الله تعالی دا معیت په اعتبار د نصرت دې.

(فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ) کښې «سکینة» د فعلیة په وزن دې د سکون نه مشتق دې، یعنی الله تعالی په حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه باندې سکون او اطمینان نازل کړو.

[۴۳۸۶] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا حَبَّانُ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ حَدَّثَنَا ثَابِتٌ حَدَّثَنَا أَنَسٌ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو بَكْرٍ - رضى الله عنه - قَالَ كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فِي الْغَارِ، فَرَأَيْتُ آثَارَ الْمُشْرِكِينَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَوْ أَنَّ أَحَدَهُمْ رَفَعَ قَدَمَهُ رَآنَا. قَالَ «مَا ظَنُّكَ بِاثْنَيْنِ اللَّهُ ثَالِثُهُمَا».

[۴۳۸۷، ۴۳۸۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - أَنَّهُ قَالَ حِينَ وَقَعَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ ابْنِ الزُّبَيْرِ قُلْتُ أَبُوهُ الزُّبَيْرُ، وَأُمُّهُ أَسْمَاءُ، وَخَالَتُهُ عَائِشَةُ، وَجَدُّهُ أَبُو بَكْرٍ، وَجَدَّتُهُ صَفِيَّةُ. فَقُلْتُ لِسُفْيَانَ إِسْنَادُهُ. فَقَالَ حَدَّثَنَا، فَشَغَلَهُ إِنْسَانٌ وَلَمْ يَقُلِ ابْنُ جُرَيْجٍ.

د دې روایت په آخر کښې چه عبدالله بن محمد د سفیان بن عیینه رحمه الله نه تپوس اوکړو چه د دې حدیث اسناد خو بیان کړه، هغه اوفرمائیل ،،حدثنا،، اوس ئی صرف لا دا جمله وئیلې وه چه هغه چا مشغول کړو او هغه ابن جریج اونه وئیلې شو، پورته سند کښې سره د دې چه ابن جریج شته لیکن هغه د صیغه ،،عن،، سره دې، عبدالله بن محمد صیغه تحدیث سره اوریدل غوښتل. په دې وجه ئی د هغه نه سوال اوکړو.

[۴۳۸۸] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ وَكَانَ بَيْنَهُمَا شَيْءٌ فَغَدَوْتُ عَلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَقُلْتُ أَتُرِيدُ أَنْ تُقَاتِلَ ابْنَ الزُّبَيْرِ فَتُحِلَّ حَرَمَ اللَّهِ. فَقَالَ مَعَاذَ اللَّهِ، إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ ابْنَ الزُّبَيْرِ وَبَنِي أُمَيَّةَ مُحِلِّينَ، وَإِنِّي وَاللَّهِ لاَ أُحِلُّهُ أَبَدًا. قَالَ قَالَ النَّاسُ بَايِعْ لاِبْنِ الزُّبَيْرِ. فَقُلْتُ وَأَيْنَ بِهَذَا الأَمْرِ عَنْهُ أَمَّا أَبُوهُ فَحَوَارِيُّ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - يُرِيدُ الزُّبَيْرَ، وَأَمَّا جَدُّهُ فَصَاحِبُ الْغَارِ، يُرِيدُ

---

(۱) (روح المعانی: ٤\١٣٠ و الجامع لاحکام القرآن: ٤\٨٥-
(۲) (فتح الباری: ٨\٣٢٥-

أَبَابَكْرٍ، وَأُمُّهُ فَذَاتُ النِّطَاقِ، يُرِيدُ أَسْمَاءَ، وَأَمَّا خَالَتُهُ فَأُمُّ الْمُؤْمِنِينَ، يُرِيدُ عَائِشَةَ، وَأَمَّا عَمَّتُهُ فَزَوْجُ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-، يُرِيدُ خَدِيجَةَ، وَأَمَّا عَمَّةُ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فَجَدَّتُهُ، يُرِيدُ صَفِيَّةَ، ثُمَّ عَفِيفٌ فِي الإِسْلاَمِ، قَارِئٌ لِلْقُرْآنِ. وَاللَّهِ إِنْ وَصَلُونِي وَصَلُونِي مِنْ قَرِيبٍ، وَإِنْ رَبُّونِي رَبَّنِي أَكْفَاءٌ كِرَامٌ، فَآثَرَ التُّوَيْتَاتِ وَالأُسَامَاتِ وَالْحُمَيْدَاتِ، يُرِيدُ أَبْطُنًا مِنْ بَنِي أَسَدٍ بَنِي تُوَيْتٍ وَبَنِي أُسَامَةَ وَبَنِي أَسَدٍ، إِنَّ ابْنَ أَبِي الْعَاصِ بَرَزَ يَمْشِي الْقُدَمِيَّةَ، يَعْنِي عَبْدَ الْمَلِكِ بْنَ مَرْوَانَ، وَإِنَّهُ لَوَّى ذَنَبَهُ، يَعْنِي ابْنَ الزُّبَيْرِ.

قوله: وَكَانَ بَيْنَهُمَا شَيْءٌ:

د حضرت عبدالله بن عباس او حضرت عبدالله بن زبير رضى الله عنهما په مينځ كې د اختلاف ذكر: د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه او حضرت عبدالله بن زبير رضی الله عنهما په مينځ كښې څه اختلاف وو چه كله د حضرت معاويه رضی الله عنه انتقال اوشو او د هغه د خوئ يزيد په لاس د بيعت سلسله شروع شوه نو حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما او حضرت عبدالله بن زبير رضی الله عنه د بيعت نه انكار اوكړو. يزيد د حضرت عبدالله بن زبير رضی الله عنه خلاف د مسلم بن عقبه په مشرئى كښې يو لښكر مكې مكرمې ته روان كړو او د حره مشهوره واقعه پيښه شوه په كوم كښې چه په كعبه مباركه باندې منجنيق غورزولې شوو او خانه كعبه مباركه سوزيدلې وه. د يزيد د انتقال نه پس حضرت عبدالله بن زبير رضی الله عنه د خپل خلافت د پاره خلقو ته د بيعت دعوت وركړو. د حجاز، مصر، عراق او نورو ډيرو علاقو خلقو د هغوى په لاس باندې بيعت اوكړو.

محمد بن حنفيه رحمه الله او حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما هغه وخت په مكه مكرمه كښې موجود وو، حضرت عبدالله بن زبير رضی الله عنه دې دواړو ته هم د خپل خلافت د پاره د بيعت دعوت وركړو ليكن هغه دواړو حضراتو انكار اوكړو او وئې وئيل چه تر كومې پورې مسلمانان په يو خليفه باندې متفق شوې نه وى هغه وخت پورې به مونږ د چا په لاس هم بيعت نه كوؤ. د دې دواړو بزرګانو په وجه نور هم ډير خلق د بيعت نه منع شول، نو حضرت عبدالله بن زبير رضی الله عنه سختى شروع كړه او هغوى ئې په مكه مكرمه كښې حصار كړل، بل طرف ته د عبدالملك بن مروان حكومت په شام، مصر او كوفه وغيره كښې قائم شوې وو، په كوفه كښې مروانى حاكم مختار بن ابى عبيد ته چه كله معلومه شوه چه په مكه مكرمه كښې حضرت عبدالله بن زبير رضی الله عنه خو حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنهما او محمد بن حنفيه رحمه الله قيد كړې دى نو هغه لښكر اوليګلو چه دا دواړه بزرګان د هغې ځائ نه راوباسى. او دا دواړه لاړل طائف كښې آباد شول.[1]

قوله: فغدوت على ابن عباس فقلت اتريد ان تقاتل ابن الزبير: ابن ابى

[1]) د مذكوره تفصيل د پاره اوګورئى فتح البارى: ۳۲۸/۸ دې لښكر د دواړو بزرګانو نه د حضرت عبدالله بن زبير رضى الله عنه سره د جنګ اجازت اغوښتو ليكن هغوى منع كړل او د جنګ اجازت ئې ورنه كړو. د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما خو په كال ۶۷ هجرئ كښې په طائف كښې انتقال اوشو او د محمد بن حنفيه رحمه الله انتقال په ايله كښې په كال ۷۴ هجرئ كښې وفات اوشو-

ملیکه فرمائی چه زه د سحر په وخت کښې حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنهما ته حاضر شوم او عرض مې اوکړو چه تاسو د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه سره د جنګ اراده کوې نو آیا تاسو د هغه سره جنګ کولوباندې حرم حلال جوړوې، نو حضرت ابن عباس رضی الله عنهما اوفرمائیل معاذالله! دا خو الله تعالی د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه او د بنی اُمیه په مقدر کښې لیکلی دی چه حرم حلال جوړ کړی او د دې بې حرمتی اوکړی او زه خو د الله قسم! کله به هم حرم حلال نه جوړوم. خلقو حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ته اووئیل چه تاسو د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه نه بیعت اوکړئی نو هغوی جواب ورکړو چه حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه د بیعت د حق نه لرې نه دې مطلب دا چه په هغه کښې صلاحیت شته او د هغه د خلافت حق دې ځکه چه د هغه پلار د رسول الله ﷺ حواری وو او د هغه نیکه صدیق اکبر رضی الله عنه دې د هغه مور حضرت اسماء رضی الله عنها ده او د هغه ترور حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها ده. د رسول الله ﷺ بی بی حضرت خدیجه رضی الله عنها او د نبی کریم ﷺ ترور حضرت صفیه رضی الله عنها د هغه نیا ده بیا هغه په خپل ذاتی حیثیت سره په اسلام کښې پاك دامن دې،او د قرآن پاك عالم دې.

قوله: والله ان وصلونی وصلونی من قریب وان ربونی اکفاء کرام: او په الله قسم! که بنو اُمیه زما سره صله رحمي کوی نو هغوی د خپلولئی او رشته دارئی په وجه زما سره صله رحمی کوی. مطلب دا که بنو اُمیه زما سره ښه سلوك اوکړو نو په دې کښې څه د حیرانتیا خبره نیشته ځکه چه هغوی زما نزدې خپلوان دی (حضرت عبدالله بن عباس بن هاشم بن عبد مناف دې او د هغه وخت اُموی حکمران عبدالملك بن مروان د هاشم رور عبد شمس نمسی وو نو په دریمه پیړئی کښې ابن عباس رضی الله عنهما او عبدالملك بن مروان شریك دی)[1] وړاندې فرمائی او که هغه زما پالنه کوی او زما خیال ساتی نو زما پالنه به هغه څوك خلق کوی چه زما امثال او کُف دی یعنې شریف دی. دا د بنو اُمیه تعریف کیږی، مطلب دا چه که زه د چا خلافت تسلیم کولو سره رعایت حاصل کړم نو بیا د بنو اُمیه نه ولې اونه کړم ځکه چه په خپلولئی کښې هغوی ما ته نزدې دی او زمونږ مثل دی.

وړاندې د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه متعلق فرمائی.

قوله: فآثر التویتات، والاسامات والحمیدات: لیکن عبدالله بن زبیر رضی الله عنه خو تویتات، اسامات او حمیدات له په مونږ باندې ترجیح ورکړه. دا دریواړه د بنو اسد څانګې دی او دې نه مراد بنو تویت، بنو اسامه او بنو حمید دی. د حضرت بن عباس رضی الله عنهما مطلب دا دې چه حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه دې خلقو ته په مونږ باندې ترجیح ورکړه او زمونږ پروا ئی اونه کړه او نه ئی زمونږ خیال اوکړو کله چه هغه زمونږ خیال نه ساتی نو بنو اُمیه مونږ ته ډیر نزدې دی او هغوی ماسره ښه سلوك کوی نو زما د پاره قابل قبول دی.

قوله: ان ابن ابی العاص.........الخ: یعنی عبدالملك ښکاره شو وړاندې طرف

---

[1] (فتح الباری:۸\۳۲۸-

ته پیش قدمی کولو سره او هغه د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه نه لکئ راتاؤ کړه. مطلب دا چه د عبدالملك د حکومت دائره ورځ په ورځ زياتیدله. او د حضرت عبدالله بن زبير رضی الله عنه د حکومت دائره د خوريدلو په ځائ تنګيدله ((يمشى القدمية)) [1]

(د قاف په ضمه، د دال په فتحه او د ميم په کسرې سره) هغه وخت ته وائی کله چه څوك د ترقئ په پرمخ تګ کوی.

[۴۳۸۹] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدِ بْنِ مَيْمُونٍ حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ عَنْ عُمَرَ بْنِ سَعِيدٍ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ دَخَلْنَا عَلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَقَالَ أَلَا تَعْجَبُونَ لِابْنِ الزُّبَيْرِ قَامَ فِي أَمْرِهِ هَذَا فَقُلْتُ لَأُحَاسِبَنَّ نَفْسِي لَهُ مَا حَاسَبْتُهَا لِأَبِي بَكْرٍ وَلَا لِعُمَرَ، وَلَهُمَا كَانَا أَوْلَى بِكُلِّ خَيْرٍ مِنْهُ، وَقُلْتُ ابْنُ عَمَّةِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-، وَابْنُ الزُّبَيْرِ، وَابْنُ أَبِي بَكْرٍ، وَابْنُ أَخِي خَدِيجَةَ، وَابْنُ أُخْتِ عَائِشَةَ فَإِذَا هُوَ يَتَعَلَّى عَنِّي وَلَا يُرِيدُ ذَلِكَ فَقُلْتُ مَا كُنْتُ أَظُنُّ أَنِّي أَعْرِضُ هَذَا مِنْ نَفْسِي، فَيَدَعُهُ، وَمَا أُرَاهُ يُرِيدُ خَيْرًا، وَإِنْ كَانَ لَا بُدَّ لَأَنْ يَرُبَّنِي بَنُو عَمِّي أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ يَرُبَّنِي غَيْرُهُمْ.

ابن ابی مليكه فرمائی چه مونږ د حضرت ابن عباس رضی الله عنه په خدمت کښې حاضر وو نو هغوی اوفرمائيل چه په ابن زبير رضی الله عنه باندې ستاسو خلقو تعجب نه کيږی چه هغه د امارت دعوې سره ولاړ دې، نو ما خو په خپل زړه کښې هم دغه سوچ اوکړو چه زه به د هغه په معامله کښې د خپل نفس نګرانی کوم، دا شان چه ما خپل نفس د ابوبکرصديق رضی الله عنه او حضرت عمر رضی الله عنه باره کښې هم دومره نه وو پابند کړې (ما خو سوچ کړې وو چه زه به د خپلې ژبې نه د هغه خلاف يو لفظ هم نه اوباسم) حالانکه هغه ابوبکرصديق رضی الله عنه او عمر رضی الله عنه د هغه نه په هر حيثيت سره بهتر او افضل وو.

قوله: لاحاسبن نفسي له: [2] يو مطلب خو دا دې او دويم مطلب دا کيديشی چه زه به خپل نفس په مشقت کښې اچوم او د ابن زبير رضی الله عنه د پاره به محنت کوم د هغه تائيد به کوم او داسې تائيد چه د شيخين حضراتو هم نه دې کړې. د ابن زبير رضی الله عنه مناقب او فضائل به بيانوم. نو ما خلقو ته اووئيل چه هغه د رسول الله صلی الله علیه وسلم د ترور د اولاد نه دې. د حضرت زبير رضی الله عنه خوئ دې، د حضرت صديق اکبر رضی الله عنه نمسې، د حضرت خديجه رضی الله عنها د رور خوئ او د حضرت عائشه رضی الله عنها د خور خوئ دې ليکن هغه خو زمانه هم لوئ جوړيږی (ما په خاطر کښې هم نه راولی) ما

---

[1] (وفی الفتح:۸\۳۲۹ القدمية بضم القاف وفتح الدال قال الخطابی وغيره معناه التبخير وهو مثل يريدانه برانه برز يطلب معالی الامور وقال ابن الاثير الذی فی البخاری القدمية وهی التقدمة فی الشرف والفضل —

[2] (وفی الفتح:۸\۳۲۹ لا حاسبن نفسی ای لاناقشنهافی معونة و نصحه قال الخطابی و قال الداودی معناه لاذكرن من مناقبه مالم اذكر من مناقبهما و انما صنع ابن عباس ذلک لاشتراک الناس فی معرفة مناقب ابی بکر و عمر بخلاف ابن الزبير فما کانت مناقبه فی الشهرة کمناقبهما فاظهر ذلک ابن عباس و بينه للناس انصافا منه له فلما لم يصنفه هو رجع عنه-

په زړه کښې اووئیل چه زما دا ګمان هم نه ووچه زه به د خپل طرف نه داسې عاجزی او انکساری ښکاره کوم او هغه به دې له لته ورکړی او ما به هیر کړی.(۱)
او زه پوهیږم چه هغه به(زما په معامله کښې) اوس د څه قسم خیګړه او خیر غواړی، اوس که د چا تابعداری کول وی نو زما د بنو اعمام یعنی بنو امیه چه زما پالنه اوکړی ماته ډیر خوښ دی د دې نه چه بل څوك زما پالنه اوکړی او زما خیال اوساتی.

۱۵۸ = باب قَوْلِهِ (وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ)

قَالَ مُجَاهِدٌ يَتَأَلَّفُهُمْ بِالْعَطِيَّةِ.

[۴۳۹۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي نُعْمٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ - رضي الله عنه قَالَ بُعِثَ إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم - بِشَيْءٍ، فَقَسَمَهُ بَيْنَ أَرْبَعَةٍ وَقَالَ « أَتَأَلَّفُهُمْ ». فَقَالَ رَجُلٌ مَا عَدَلْتَ. فَقَالَ « يَخْرُجُ مِنْ ضِئْضِئِ هَذَا قَوْمٌ يَمْرُقُونَ مِنَ الدِّينِ »

۱۵۹ = باب قَوْلِهِ (الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ)

(يَلْمِزُونَ) يَعِيبُونَ، وَجُهْدَهُمْ وَجَهْدَهُمْ طَاقَتَهُمْ.

[۴۳۹۱] حَدَّثَنِي بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ أَبُو مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ قَالَ لَمَّا أُمِرْنَا بِالصَّدَقَةِ كُنَّا نَتَحَامَلُ فَجَاءَ أَبُو عَقِيلٍ بِنِصْفِ صَاعٍ، وَجَاءَ إِنْسَانٌ بِأَكْثَرَ مِنْهُ، فَقَالَ الْمُنَافِقُونَ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنْ صَدَقَةِ هَذَا، وَمَا فَعَلَ هَذَا الآخَرُ إِلاَّ رِئَاءً. فَنَزَلَتْ (الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لاَ يَجِدُونَ إِلاَّ جُهْدَهُمْ) الآيَةَ.

[۴۳۹۲] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ قُلْتُ لأَبِي أُسَامَةَ أَحَدَّثَكُمْ زَائِدَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ شَقِيقٍ عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الأَنْصَارِيِّ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَأْمُرُ بِالصَّدَقَةِ، فَيَحْتَالُ أَحَدُنَا حَتَّى يَجِيءَ بِالْمُدِّ، وَإِنَّ لأَحَدِهِمُ الْيَوْمَ مِائَةَ أَلْفٍ. كَأَنَّهُ يُعَرِّضُ بِنَفْسِهِ.

هغه خلق چه پیغورونه او عیبونه لګوی په هغه مؤمنانو باندې چه په خپله خوښه باندې صدقه ورکونکی دی، په روایت باب کښې دی، حضرت ابو مسعود انصاری رضی الله عنه بیان کړې چه رسول الله ﷺ به مونږ له د صدقې ترغیب راکولو نو مونږ به بوج اوچتولو (مزدوری به مو کوله او چه څه به په هغې کښې ملاویدل نو مونږ به هغه راوړل او صدقه به مو کوله) دغه شان ابوعقیل رضی الله عنه نیم صاع کهجورې صدقه راؤړه او یو بل سړی د هغه زیاتې راوړې (دې نه مراد حضرت

(۱) (وفي رواية ان عباس لما حضرته الوفاة بالطائف جمع بينه فقال يابني ان ابن الزبير كما خرج بمكة شددت ازره د دعوت الناس الى بيعته وتركت بني عمنا من بني أمية الذين ان قبلونا قبلونا كفاء و ان ربونا ربونا كراما فلما اصاب ما اصاب جفاني (ونظر فتح الباري:۸\۳۲۸)-

عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه دي هغه اته زره درهم راوړل[1] په دې باندې منافقانو وئيل دا چه د ابوعقيل رضي الله عنه نيم صاع دې نو الله تعالى ته ددې ضرورت نيشته او دې بل خو صرف د ځان خودلو د پاره دومره صدقه راوړه نو په دې باندې دا مذكوره آيت شريف نازل شو.
په دويم روايت كښې د حضرت ابو مسعودانصارى رضي الله عنه نه روايت دې فرمائى چه حضور اكرم صلى الله عليه وسلم به مونږ ته د صدقې كولو حكم راكولو نو په مونږ كښې يو سړى تدبير او مزدورى كوله(چه صدقه أدا كړى) نو هغه غريب به مزدورى كوله نو يو مُد به ئى حاصل كړو او د صدقه كولو د پاره به ئى راوړلو او نن هم هغه خلقو سره يو يو لاكهـ درهم موجود دى.
حضرت ابو مسعود انصارى رضي الله عنه هم خپل طرف ته اشاره كوى چه زه هم هغه وخت داسې ووم، مزدورى به مې كوله او صدقه به مې كوله او نن الله تعالى دومره څه راكړى دى چه په لاكهونو كښې لوبې كوم.
د حضرت ابو مسعود انصارى رضي الله عنه د دې بيان مقصد څه دې؟ د ابن بطال خيال دې چه د رسول الله صلى الله عليه وسلم په زمانه كښې به چه خلقو سره څه وو صدقه كول به ئى، او اوس خلقو سره د مال او دولت ډهيرى لګيدلى دى ليكن صدقه نه كوى. ليكن حافظ ابن حجر رحمه الله د ابن بطال دا بيان شوې مقصد بعيد ګرځولى دې[2] ابن منير وئيلى دى چه دينه مقصد دا دې چه د رسول الله صلى الله عليه وسلم په زمانه كښې د مال قلت سره خلقو به محنت كولو او صدقه به ئى كوله، اوس الله تعالى په هغوى باندې د مال او دولت دروازې كولاؤ كړې دى او ډير په آسانتيا سره صدقه كوى او د تنګئى ويره هغوى نه راحصاروى[3] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه د دې نه دې خبرې ته اشاره ده چه د هغوى صلى الله عليه وسلم په زمانه كښې د مال او دولت زياتوالې نه وو سختى وه اوس د مال او دولت زياتوالې شوېدى[4] والله اعلم.

١٦٠=باب قَوْلِهِ (اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْلَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً)

[٤٣٩٣] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ عَنْ أَبِي أُسَامَةَ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ- رضى الله عنهما - قَالَ لَمَّا تُوُفِّيَ عَبْدُ اللَّهِ جَاءَ ابْنُهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ- صلى الله عليه وسلم - فَسَأَلَهُ أَنْ يُعْطِيَهُ قَمِيصَهُ يُكَفِّنُ فِيهِ أَبَاهُ فَأَعْطَاهُ، ثُمَّ سَأَلَهُ أَنْ يُصَلِّيَ عَلَيْهِ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ- صلى الله عليه وسلم - لِيُصَلِّيَ فَقَامَ عُمَرُ فَأَخَذَ بِثَوْبِ رَسُولِ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ تُصَلِّي عَلَيْهِ وَقَدْ نَهَاكَ رَبُّكَ أَنْ تُصَلِّيَ عَلَيْهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ- صلى الله عليه وسلم - «إِنَّمَا خَيَّرَنِي اللَّهُ فَقَالَ (اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْلَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً) وَسَأَزِيدُهُ عَلَى السَّبْعِينَ». قَالَ إِنَّهُ مُنَافِقٌ. قَالَ فَصَلَّى عَلَيْهِ

---

[1] (فتح البارى:٨\٣٣٢-
[2] (فتح البارى:٨\٣٣٣-
[3] (فتح البارى:٨\٣٣٣-
[4] (فتح البارى:٨\٣٣٣-

رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَنْزَلَ اللَّهُ (وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلاَ تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ).

[۴۳۹۴] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ. وَقَالَ غَيْرُهُ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رضى الله عنه أَنَّهُ قَالَ لَمَّا مَاتَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَىٍّ ابْنُ سَلُولَ دُعِيَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم لِيُصَلِّيَ عَلَيْهِ فَلَمَّا قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم وَثَبْتُ إِلَيْهِ، فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَتُصَلِّي عَلَى ابْنِ أُبَىٍّ وَقَدْ قَالَ يَوْمَ كَذَا وَكَذَا قَالَ أُعَدِّدُ عَلَيْهِ قَوْلَهُ، فَتَبَسَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم وَقَالَ «أَخِّرْ عَنِّي يَا عُمَرُ». فَلَمَّا أَكْثَرْتُ عَلَيْهِ قَالَ «إِنِّي خُيِّرْتُ فَاخْتَرْتُ، لَوْ أَعْلَمُ أَنِّي إِنْ زِدْتُ عَلَى السَّبْعِينَ يُغْفَرْ لَهُ لَزِدْتُ عَلَيْهَا». قَالَ فَصَلَّى عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم ثُمَّ انْصَرَفَ فَلَمْ يَمْكُثْ إِلاَّ يَسِيرًا حَتَّى نَزَلَتِ الآيَتَانِ مِنْ بَرَاءَةَ (وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا) إِلَى قَوْلِهِ (وَهُمْ فَاسِقُونَ) قَالَ فَعَجِبْتُ بَعْدُ مِنْ جُرْأَتِي عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ.

۱۶۱ = باب قوله: وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلاَ تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ.

[۴۳۹۵] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - أَنَّهُ قَالَ لَمَّا تُوُفِّيَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَىٍّ جَاءَ ابْنُهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَعْطَاهُ قَمِيصَهُ وَأَمَرَهُ أَنْ يُكَفِّنَهُ فِيهِ ثُمَّ قَامَ يُصَلِّي عَلَيْهِ، فَأَخَذَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ بِثَوْبِهِ فَقَالَ تُصَلِّي عَلَيْهِ وَهْوَ مُنَافِقٌ وَقَدْ نَهَاكَ اللَّهُ أَنْ تَسْتَغْفِرَ لَهُمْ. قَالَ «إِنَّمَا خَيَّرَنِي اللَّهُ أَوْ أَخْبَرَنِي فَقَالَ (اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لاَ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ) فَقَالَ سَأَزِيدُهُ عَلَى سَبْعِينَ». قَالَ فَصَلَّى عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَصَلَّيْنَا مَعَهُ ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِ (وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلاَ تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ)

قوله: لَمَّا تُوُفِّيَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَىٍّ:

د حضور اکرم ﷺ د عبدالله بن ابی د جنازې مونځ کول: د عبدالله ابن أُبی انتقال ذی قعده ۹ هجری کښې د غزوه تبوك نه د رسول الله ﷺ د واپسئی نه پس اوشو. عبدالله بن ابی رئیس المنافقین وو په غزوه تبوك کښې نه وو شریك شوې. د قرآن کریم دا آیت ﴿لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا﴾ د عبدالله بن ابی او د هغه د ملګرو د غزوه تبوك نه د پاتکیدونکو منافقینو په باره کښې نازل شو. (۱)

(۱) عمدة القاري: ۱۸/۲۸۲ وفتح الباري: ۸/۳۳۴

جاء ابنه عبدالله بن عبدالله الی رسول الله صلی الله علیه وسلم فساله ان یعطیه قمیصه، یکفن فیه اباه، فاعطاه، ثم ساله ان یصلی علیه فقام رسول الله صلی الله علیه وسلم لیصلی. عبدالله بن عبدالله چه دَ فضلائې صحابه نه وو اودَعبدالله بن ابی رئیس المنافقین خوئی وو دَحضوراکرم ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او عرض ئی اوکړو چه حضورپاك ﷺ دې خپل قمیص هغه ته ورکړی چه هغه دادخپل پلارکفن جوړ کړی. نو حضورپاك ﷺ هغه ته قمیص ورکړو.بیا هغه درخواست اوکړو چه تاسو دَهغه دَ جنازې مونځ هم اوکړئی نو حضورپاك ﷺ دَهغه دَ جنازې دَپاره اودریدو.

دَعبدالله بن ابی ځوئی حضرت عبدالله بن عبدالله ﷺ دَمخلص صحابه کرامو نه وو.(۱) دَده پلار سره ددې چه منافق وولیکن مخلص ځوئی دَ پلارمعامله په ظاهراسلام باندې محمول کولوسره حضورپاك ﷺ ته دَهغه متعلق مذکوره درخواستونه اوکړل. بعض روایاتو کښې دی چه عبدالله بن ابی پخپله په دې باندې اصراراوکړو اوځوئی حضورپاك ﷺ له اولیګلو چه حضورپاك دې خپل قمیص دَهغه دکفن دَپاره ورکړی اودَهغه جنازه دې اوکړی.(۲)

دَ طبرانی په روایت کښې دی چه حضورپاك ﷺ عبدالله بن ابی له راغلو کوم وخت چه هغه بیماروونوهغه پخپله دَحضورپاك ﷺ نه دادوه سوالونه اوکړل.(۳)

هغه دا سوالونه ددې وجې نه نه ووکړې چه هغه دَ نفاق نه توبه کړې وه بلکه دا سوالونه ئی ځکه کړې وو چه دَ مرګ نه پس خلق دَهغه ځوئی اودَهغه قبیلې ته دَهغه دَ نفاق پیغور ورنه کړی. هغه دَ زړه نه دغه وخت هم منافق وو اوهم دَ نفاق په حالت کښې مړشوې. قرآن پاك وړاندې دَدې تصریح کړې ده. ﴿ اِنَّهُمْ كَفَرُوْا بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ وَمَاتُوْا وَهُمْ فٰسِقُوْنَ ﴾ حضورپاك دواړه درخواستونه قبول کړل.

یوځو اشکالات اودَهغې جوابات: دلته یوسوال داپیداکیږی چه دَ عبدالله بن ابی نفاق په مختلفو مواقع کښې ښکاره شوې وو. ددې باوجودهم حضورپاك خپل قمیص مبارك دَهغه دکفن دَپاره ورکړو اوهغه سره ئی دا امتیازې سلوك اوکړو. ددې آخرځه وجه ده؟

علماء کرامو ددې یووجه خودالیکلې ده دَ غزوه بدر په موقع چه دَ قریشو څوسرداران ګرفتار شوی وو په هغوی کښې حضرت عباس ﷺ هم وو. حضورپاك اوکتل چه دَهغوی په بدنونو باندې قمیصونه نه وونو صحابه کرامو ته ئی ارشاد اوفرمائیلوچه دوی ته قمیصونه واغوندئ. چونکه عبدالله بن ابی اوږدقدوالا وواوحضرت عباس ﷺ هم اوږد قدوالا وو په دې وجه دَهغه نه علاوه دَ بل چا قمیص دَحضرت عباس ﷺ په بدن باندې نه پوره کیدو. نو رسول الله ﷺ دَ عبدالله بن ابی قمیص واخستلو اوخپل تره حضرت عباس ﷺ ته ئی واغوستلو.

---

(۱) وفی الفتح: ۸/۳۳۴ وکان عبدالله بن عبدالله بن ابی من فضلاء الصحابة، شهدبدرا، ومابعدها، واستشهدیوم الیمامة فی خلافة ابی بکر الصدیق.

(۲) فتح الباری: ۸/۳۳۴.

(۳) فتح الباری: ۸/۳۳۴.

دَهغه دَ احسان بدله وركولو دَ پاره حضورپاك خپل قميص مبارك هغه ته وركړو.(١)
دې سره سره دويمه وجه دا هم كيدې شي چه دَعبدالله بن ابى خوئى حضرت عبدالله بن عبدالله ﷺ دَ فاضلانو صحابه كرامو نه وو دَهغه دَ زړه ساتنې په خاطرحضورپاك خپل قميص مبارك وركړې وو.(٢)

دويم سوال دَ جنازې دَ مانځه متعلق كيږى چه حضورپاك دَ دغه منافق جنازه ولې اوكړه. هم دغه وجه ده چه كله حضور پاك دَ جنازې دَپاره اودريدونوحضرت عمر ﷺ پاسيدو اود حضورپاك ﷺ لمن مباركه ئې اونيوله عرض ئې اوكړو "يارسول الله، اَتُصلى عليه، وقدنهاك ربك ان تصلى عليه" يعنى يارسول الله! آيا تاسو به دَ ده جنازه كوئې؟ حالانكه ستاسو رب دَ ده دَ جنازې كولونه تاسو منع كړې ئې. حضرت فاروق اعظم ﷺ داخبره دَ كوم ځائې نه اوكړه ځكه چه دې نه وړاندې په يوآيت كښې په صراحت سره حضورپاك دَ منافق دَ جنازې نه منع كړې شوې نه وو. ښكاره خبره داده چه حضرت عمرفاروق ﷺ دَ سورت توبه دَ مذكوره آيت نه دا ګنړلې دى. په آيت كښې دى ﴿ اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْلَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ ؕ اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِيْنَ مَرَّةً فَلَنْ يَّغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ؕ﴾ حضرت عمرفاروق ﷺ دَ آيت دَ اسلوب نه پوهه شوچه په دې كښې "او" دَ تخيير دَپاره نه دې بلكه دَتسويه دَپاره دې يعنى دَدغه منافقانو باره كښې استغفار اوعدم استغفار دواړه برابردى. دغه شان دَ ﴿ سَبْعِيْنَ مَرَّةً ﴾ عدد دَتحديد دَپاره نه دې بلكه دَمبالغه دَپاره دې اومطلب دادې چه كه تاسو دَ ده دَپاره استغفار په كثرت سره ولې اونه كړئې خوالله تعالى به دې نه معاف كوى او چونكه دَ جنازې دَ مونځ يولوئى مقصد دَ مړى دَپاره دَمغفرت دعا وى په دې وجه حضرت عمر ﷺ دَدې آيت نه استنباط كولو سره عرض اوكړو چه الله تعالى تاسو دَ منافق دَ جنازې كولونه منع كړې ئې.(٣) چنانچه ابن مردويه دحضرت سعيدبن جبير ﷺ په طريق سره دَحضرت ابن عباس ﷺ نه روايت نقل كړې دې په هغې كښې دى: "فقال عمر: اتصلى عليه وقدنهاك الله ان تصلى عليه؟ قال: اين" قال ﴿ اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْلَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ ؕ اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِيْنَ مَرَّةً فَلَنْ يَّغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ﴾"(٤) په دې روايت كښې تصريح ده چه حضرت عمر ﷺ حضورپاك ته اووئيل چه الله تعالى تاسو منع كړې ئې چه تاسو دده دَ جنازې مونځ وركړئې. په دې رسول الله ﷺ اوفرمائيل چرته ئې زه منع كړې يم؟ نوحضرت عمر فاروق ﷺ مذكوره آيت په استدلال كښې پيش كړو.

ليكن رسول الله ﷺ اوفرمائيل الله تعالى ماته اختيار راكړې دې او فرمائيلى دى ﴿ اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ

---

(١) عمدة القارى:١٨/٢٨٢.
(٢) ارشادالسارى: ١٠/٢٦٥.
(٣) فتح البارى:٨/٣٣٥
(٤) فتح البارى:٨/٣٣٥

أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ ط إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ﴾ اوزه به دَ اویاخل نه هم زیات استغفار کوم (ځکه چه ممکن دی الله تعالی دَ اویاخل استغفار کولوسره دې معاف کړی)

دَ بعض نورو روایاتونه معلومیږی چه رسول الله ﷺ دَ اویاخل نه زیات استغفار دَ عبدالله بن ابی دَپاره اوکړو. دَ طبری په روایت کښې دی "فأنا استغفر لهم سبعين وسبعين وسبعين" (۱)

اوس سوال دادې چه رسول الله ﷺ دَده جنازه ولې اوکړه اودهغه دَ پاره ئې استغفار ولې اوکړو ځکه چه دَ آیت سیاق او سباق اوپخپله دَ دغه منافق دَ منافقانه حرکتونو تقاضاخوهم دغه وه کومه چه دَحضرت عمر رضی الله عنه رائې وه اوروستو بیا آیت هم دَحضرت عمر رضی الله عنه په تائید کښې نازل شو. ﴿ وَلَا تُصَلِّ عَلَىٰ أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَىٰ قَبْرِهِ ط ﴾

① دَدې یوجواب دادې چه حضورپاك هم دَ آیت هم هغه مقصد ګنړلو کوم چه حضرت عمر رضی الله عنه فرمائیلو چه دَ منافق مغفرت خو به بهرحال کیږی نه که حضورپاك هرڅومره استغفاراوکړی خو بیاهم په آیت کښې په صراحت سره رسول الله ﷺ دَ استغفارنه منع کړې شوې نه وو. رسول الله ﷺ د مذکوره آیت نه هم دغه اوګڼړل چه زما په مونځ کولو خو به د ده مغفرت نه کیږی اودَ مونځ کولوسره دَ نورو اسلامی مصالح دَ حاصلیدو توقع اوامیدوو اودَ مونځ کولو صراحت سره ممانعت هم نه ووبه دې وجه حضورپاك مونځ اوکړو. قمیص ورکول اومونځ کولومصالح دا وو چه یوخو دَ حضرت عبدالله بن عبدالله زړه ساتل په ذهن کښې وو اوبل مصلحت د عبدالله بن ابی خاندان وو. دې رویې کتلو سره کوم خلق چه اسلام ته نیزدې نه وو دَهغوی اسلام ته دَ نیزدې کیدو توقع وه. په یوحدیث کښې رسول الله ﷺ فرمائیلی چه زما قمیص هغه دَ الله تعالی دَ عذاب نه نشی بچ کولې مګر مادا کارځکه اوکړو چه په دې عمل سره دَهغه دَ قوم دَ زړو کسانو دَ مسلمانیدو امیددې. (۲) چنانچه بعض روایاتوکښې دی چه دې واقع ته کتلوسره دَ قبیله خزرج زر کسان مسلمانان شو. (۳)

دَدې جواب حاصل دادې چه دَ حضرت عمر رضی الله عنه په شان رسول الله ﷺ هم دا عمل پخپل زړه کښې مفید نه ګنړلو مګر دَ مذکوره مصالح دَ وجې نه حضورپاك دا عمل اوکړو.

② دویم جواب دا ورکړې شوچه دا استغفار په منزله دَ دعا دې اودَ دعاقانون دادې چه که ددې دمحل دپاره اوکړې شی نوالله تعالی هغه قبلوی. بیا دَدې مختلف صورتونه وی یاخوهغه څیز ورکولې شی دکوم څیزچه دعاکړې وی یا هغه څیز مصلحتًا نه ورکوی اودَ آخرت دَپاره هغه دعا ذخیره کیږی دَ کوم ثواب چه به دعاکونکی ته هلته ملاویږی اویا دَ دغه دعا په وجه یولوئی راتلونکې مصیبت دفع کولې شی. دا هغه وخت دی چه کله دعا دَهغې دَمحل دَپاره کړې شوې وی چه دَدغه دعادپاره صالح وی لیکن دعاکه دَ یوداسې محل دپاره اوکړې شی چه دَ دعادپاره صالح نه وی نو په داسې صورت کښې الله تعالی بیشکه هغه نه

---

۱) فتح الباری: ۸/۳۳۶.
۲) فتح الباری: ۸/۳۳۶.
۳) ارشاد الساری: ۱۰/۲۶۷.

قبلوي. چونکه دعا بهرحال یوعبادت دې په دې وجه دَ دعا کونکی ته دَهغې ثواب ملاویږي
په دې وجه دَ حضورپاك په ذهن کښې داخبره وه چه داخو رئیس المنافقین دې په دې وجه
محل دَمغفرت خودې نه دَده دپاره دَ مغفرت دعا په حقیقت کښې صرف مدعو یعنې دَالله
تعالى دَتعظیم دپاره ده نودَدې اجربه بهرحال ملاویږي، دغه اجرې ولې پرېخودې شي.[1]
دا توجیه ابن منیر وغیره کړې ده لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي دې کښې نظردې ځکه چه
دې سره دَهغه سړي دپاره طلب دَمغفرت مشروعیت لازمیږي دَچادپاره چه دَ شریعت په نقطه
نظرسره مغفرت محال دې.[2]
یوبل اشکال هم کیږي چه رسول الله ﷺ فرمائیلي چه زه به اوياځل نه هم زیات دَ ده دپاره
استغفارکوم اوحضورپاك استغفاراوکړوهم. اودَدې واقعه نه ډیر وړاندې دَ قرآن پاك دا آیت
نازل شوې وو ﴿ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَىٰ ﴾ دا آیت دَ ابوطالب
په قصه کښې نازل شوې وو کله چه دَهغه انتقال اوشو نو حضورپاك فرمائیلي وو "لأستغفرن
لك مالم انه عنك" په دې آیت کښې حضورپاك دَهغه دپاره دَ دعا کولو نه منع کړو نودَدې آیت په
موجودګئ کښې حضورپاك دَ منافق دپاره ولې دَمغفرت دعااوکړه؟
دَدې اشکال جواب دا ورکړې شوې دې چه په مذکوره آیت کښې دَ مشرکانودپاره دَ دعانه
ممانعت راغلې دې. دَ منافقینودپاره دَ مغفرت دعا دَدې نه ثابتیږي نه. منافقان ظاهراً دَ خپل
مسلمان کیدو اعلان اواظهار خوکوي په دې وجه هغوی دَدې آیت لاندې نه راځي.[3]

۱۶۲ - باب: قوله: ﴿ سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ إِنَّهُمْ رِجْسٌ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴾ /۹۵

[۴۳۹۶] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ سَمِعْتُ كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ حِينَ تَخَلَّفَ عَنْ تَبُوكَ وَاللَّهِ مَا أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ مِنْ نِعْمَةٍ بَعْدَ إِذْ هَدَانِي أَعْظَمَ مِنْ صِدْقِي رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَنْ لاَ أَكُونَ كَذَبْتُهُ فَأَهْلِكَ كَمَا هَلَكَ الَّذِينَ كَذَبُوا حِينَ أُنْزِلَ الْوَحْيُ (سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ) إِلَى (الْفَاسِقِينَ). [ر: ۲۶۰۶]

---

[1] وفی فتح الباری:۸/۳۳۸ وقیل: ان الاستغفار یتنزل منزلة الدعا والعبد اذا سأل ربه حاجة فسؤاله اياه یتنزل منزلة الذکر، لکنه من حیث طلب تعجیل حصول المطلوب لیس عبادة، فاذا کان کذلک، والمغفرة فی نفسها ممکنة، وتعلق العلم بعدم نفعها، لابغیرذلک، فیکون طلبها لالغرض حصولها بل لتعظیم المدعو، فاذا تعذرت المغفرة، عوض الداعی عنها مایلیق به من الثواب اودفع السوء، کماثبت فی الخبر، وقد یحصل بذلک عن المدعولهم تخفیف، کما فی قصة ابی طالب"

[2] فتح الباری:۸/۳۳۸

[3] فتح الباری:۸/۳۳۹

۱۶۳ - باب: قوله ﴿يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللّٰهَ لَا يَرْضَىٰ عَنِ الْقَوْمِ الْفٰسِقِينَ﴾ /۹۶/

۱۶۴ - باب: قوله: ﴿وَآخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللّٰهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ /۱۰۲/

[۴۳۹۷] حَدَّثَنَا مُؤَمَّلٌ - هُوَ ابْنُ هِشَامٍ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ وَحَدَّثَنَا عَوْفٌ حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ حَدَّثَنَا سَمُرَةُ بْنُ جُنْدُبٍ - رضی الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - لَنَا «أَتَانِي اللَّيْلَةَ آتِيَانِ فَابْتَعَثَانِي، فَانْتَهَيْنَا إِلَى مَدِينَةٍ مَبْنِيَّةٍ بِلَبِنِ ذَهَبٍ وَلَبِنِ فِضَّةٍ، فَتَلَقَّانَا رِجَالٌ شَطْرٌ مِنْ خَلْقِهِمْ كَأَحْسَنِ مَا أَنْتَ رَاءٍ، وَشَطْرٌ كَأَقْبَحِ مَا أَنْتَ رَاءٍ قَالَا لَهُمُ اذْهَبُوا فَقَعُوا فِي ذَلِكَ النَّهَرِ. فَوَقَعُوا فِيهِ ثُمَّ رَجَعُوا إِلَيْنَا قَدْ ذَهَبَ ذَلِكَ السُّوءُ عَنْهُمْ، فَصَارُوا فِي أَحْسَنِ صُورَةٍ قَالَا لِي هَذِهِ جَنَّةُ عَدْنٍ، وَهَذَاكَ مَنْزِلُكَ قَالَا أَمَّا الْقَوْمُ الَّذِينَ كَانُوا شَطْرٌ مِنْهُمْ حَسَنٌ وَشَطْرٌ مِنْهُمْ قَبِيحٌ فَإِنَّهُمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا تَجَاوَزَ اللّٰهُ عَنْهُمْ». [ر: ۸۰۹]

۱۶۵ - باب: ﴿مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ﴾ /۱۱۳/

[۴۳۹۸] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ لَمَّا حَضَرَتْ أَبَا طَالِبٍ الْوَفَاةُ دَخَلَ عَلَيْهِ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - وَعِنْدَهُ أَبُو جَهْلٍ وَعَبْدُ اللّٰهِ بْنُ أَبِي أُمَيَّةَ، فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «أَيْ عَمِّ قُلْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللّٰهُ. أُحَاجُّ لَكَ بِهَا عِنْدَ اللّٰهِ». فَقَالَ أَبُو جَهْلٍ وَعَبْدُ اللّٰهِ بْنُ أَبِي أُمَيَّةَ يَا أَبَا طَالِبٍ، أَتَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ. فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ مَا لَمْ أُنْهَ عَنْكَ». فَنَزَلَتْ (مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَى مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ). [ر: ۱۲۹۴]

۱۶۶ - باب: ﴿لَقَدْ تَابَ اللّٰهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَءُوفٌ رَحِيمٌ﴾ /۱۱۷/

[۴۳۹۹] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي يُونُسُ قَالَ أَحْمَدُ حَدَّثَنَا عَنْبَسَةُ حَدَّثَنَا يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ كَعْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ كَعْبٍ - وَكَانَ قَائِدَ كَعْبٍ مِنْ بَنِيهِ حِينَ عَمِيَ - قَالَ سَمِعْتُ كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ فِي حَدِيثِهِ (وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا) قَالَ فِي آخِرِ حَدِيثِهِ إِنَّ مِنْ

تَوْبَتِي أَنْ أَنْخَلِعَ مِنْ مَالِي صَدَقَةً إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ. فَقَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «أَمْسِكْ بَعْضَ مَالِكَ، فَهُوَ خَيْرٌ لَكَ». [ر: ۲٦٠٦]

۱٦۷ - باب: ﴿وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا حَتَّى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾ /۱۱۸/

[۴۴۰۰] حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي شُعَيْبٍ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ أَعْيَنَ حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ رَاشِدٍ أَنَّ الزُّهْرِيَّ حَدَّثَهُ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ، وَهُوَ أَحَدُ الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ تِيبَ عَلَيْهِمْ أَنَّهُ لَمْ يَتَخَلَّفْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فِي غَزْوَةٍ غَزَاهَا قَطُّ غَيْرَ غَزْوَتَيْنِ غَزْوَةِ الْعُسْرَةِ وَغَزْوَةِ بَدْرٍ. قَالَ فَأَجْمَعْتُ صِدْقَ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- ضُحًى، وَكَانَ قَلَّمَا يَقْدَمُ مِنْ سَفَرٍ سَافَرَهُ إِلَّا ضُحًى وَكَانَ يَبْدَأُ بِالْمَسْجِدِ، فَيَرْكَعُ رَكْعَتَيْنِ، وَنَهَى النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- عَنْ كَلَامِي وَكَلَامِ صَاحِبَيَّ، وَلَمْ يَنْهَ عَنْ كَلَامِ أَحَدٍ مِنَ الْمُتَخَلِّفِينَ غَيْرِنَا، فَاجْتَنَبَ النَّاسُ كَلَامَنَا، فَلَبِثْتُ كَذَلِكَ حَتَّى طَالَ عَلَيَّ الْأَمْرُ، وَمَا مِنْ شَيْءٍ أَهَمُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَمُوتَ فَلَا يُصَلِّي عَلَيَّ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- أَوْ يَمُوتَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَأَكُونَ مِنَ النَّاسِ بِتِلْكَ الْمَنْزِلَةِ، فَلَا يُكَلِّمُنِي أَحَدٌ مِنْهُمْ، وَلَا يُصَلِّي عَلَيَّ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَوْبَتَنَا عَلَى نَبِيِّهِ -صلى الله عليه وسلم- حِينَ بَقِيَ الثُّلُثُ الْآخِرُ مِنَ اللَّيْلِ، وَرَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- عِنْدَ أُمِّ سَلَمَةَ، وَكَانَتْ أُمُّ سَلَمَةَ مُحْسِنَةً فِي شَأْنِي مَعْنِيَّةً فِي أَمْرِي، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «يَا أُمَّ سَلَمَةَ تِيبَ عَلَى كَعْبٍ». قَالَتْ أَفَلَا أُرْسِلُ إِلَيْهِ فَأُبَشِّرَهُ قَالَ «إِذًا يَحْطِمَكُمُ النَّاسُ فَيَمْنَعُونَكُمُ النَّوْمَ سَائِرَ اللَّيْلَةِ». حَتَّى إِذَا صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- صَلَاةَ الْفَجْرِ آذَنَ بِتَوْبَةِ اللَّهِ عَلَيْنَا، وَكَانَ إِذَا اسْتَبْشَرَ اسْتَنَارَ وَجْهُهُ حَتَّى كَأَنَّهُ قِطْعَةٌ مِنَ الْقَمَرِ، وَكُنَّا أَيُّهَا الثَّلَاثَةُ الَّذِينَ خُلِّفُوا عَنِ الْأَمْرِ الَّذِي قُبِلَ مِنْ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ اعْتَذَرُوا حِينَ أَنْزَلَ اللَّهُ لَنَا التَّوْبَةَ، فَلَمَّا ذُكِرَ الَّذِينَ كَذَبُوا رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- مِنَ الْمُتَخَلِّفِينَ، وَاعْتَذَرُوا بِالْبَاطِلِ، ذُكِرُوا بِشَرِّ مَا ذُكِرَ بِهِ أَحَدٌ قَالَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ (يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَّأَنَا اللَّهُ مِنْ أَخْبَارِكُمْ وَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ) الْآيَةَ. [ر: ۲٦٠٦]

۱٦۸ - باب: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ﴾ /۱۱۹/

[۴۴۰۱] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ

بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ - وَكَانَ قَائِدَ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ سَمِعْتُ كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ يُحَدِّثُ حِينَ تَخَلَّفَ عَنْ قِصَّةِ تَبُوكَ. فَوَاللَّهِ مَا أَعْلَمُ أَحَدًا أَبْلاَهُ اللَّهُ فِي صِدْقِ الْحَدِيثِ أَحْسَنَ مِمَّا أَبْلاَنِي، مَا تَعَمَّدْتُ مُنْذُ ذَكَرْتُ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم إِلَى يَوْمِي هَذَا كَذِبًا، وَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى رَسُولِهِ صلى الله عليه وسلم (لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ) إِلَى قَوْلِهِ (وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ). [ر: ۴۶۰۶]

١۶٩ - باب: قوله: ﴿لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُم بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ﴾ /١٢٩:

مِنَ الرَّأْفَةِ

[۴۲۰۲] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ السَّبَّاقِ أَنَّ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ الأَنْصَارِيَّ - رضى الله عنه - وَكَانَ مِمَّنْ يَكْتُبُ الْوَحْيَ قَالَ أَرْسَلَ إِلَيَّ أَبُو بَكْرٍ مَقْتَلَ أَهْلِ الْيَمَامَةِ وَعِنْدَهُ عُمَرُ، فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ إِنَّ عُمَرَ أَتَانِي فَقَالَ إِنَّ الْقَتْلَ قَدِ اسْتَحَرَّ يَوْمَ الْيَمَامَةِ بِالنَّاسِ، وَإِنِّي أَخْشَى أَنْ يَسْتَحِرَّ الْقَتْلُ بِالْقُرَّاءِ فِي الْمَوَاطِنِ فَيَذْهَبَ كَثِيرٌ مِنَ الْقُرْآنِ، إِلاَّ أَنْ تَجْمَعُوهُ، وَإِنِّي لأَرَى أَنْ تَجْمَعَ الْقُرْآنَ. قَالَ أَبُو بَكْرٍ قُلْتُ لِعُمَرَ كَيْفَ أَفْعَلُ شَيْئًا لَمْ يَفْعَلْهُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ عُمَرُ هُوَ وَاللَّهِ خَيْرٌ. فَلَمْ يَزَلْ عُمَرُ يُرَاجِعُنِي فِيهِ حَتَّى شَرَحَ اللَّهُ لِذَلِكَ صَدْرِي، وَرَأَيْتُ الَّذِي رَأَى عُمَرُ. قَالَ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ وَعُمَرُ عِنْدَهُ جَالِسٌ لاَ يَتَكَلَّمُ. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ إِنَّكَ رَجُلٌ شَابٌّ عَاقِلٌ وَلاَ نَتَّهِمُكَ، كُنْتَ تَكْتُبُ الْوَحْيَ لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَتَتَبَّعِ الْقُرْآنَ فَاجْمَعْهُ. فَوَاللَّهِ لَوْ كَلَّفَنِي نَقْلَ جَبَلٍ مِنَ الْجِبَالِ مَا كَانَ أَثْقَلَ عَلَيَّ مِمَّا أَمَرَنِي بِهِ مِنْ جَمْعِ الْقُرْآنِ قُلْتُ كَيْفَ تَفْعَلاَنِ شَيْئًا لَمْ يَفْعَلْهُ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ هُوَ وَاللَّهِ خَيْرٌ، فَلَمْ أَزَلْ أُرَاجِعُهُ حَتَّى شَرَحَ اللَّهُ صَدْرِي لِلَّذِي شَرَحَ اللَّهُ لَهُ صَدْرَ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ، فَقُمْتُ فَتَتَبَّعْتُ الْقُرْآنَ أَجْمَعُهُ مِنَ الرِّقَاعِ وَالأَكْتَافِ وَالْعُسُبِ وَصُدُورِ الرِّجَالِ، حَتَّى وَجَدْتُ مِنْ سُورَةِ التَّوْبَةِ آيَتَيْنِ مَعَ خُزَيْمَةَ الأَنْصَارِيِّ، لَمْ أَجِدْهُمَا مَعَ أَحَدٍ غَيْرِهِ (لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ) إِلَى آخِرِهِمَا، وَكَانَتِ الصُّحُفُ الَّتِي جُمِعَ فِيهَا الْقُرْآنُ عِنْدَ أَبِي بَكْرٍ حَتَّى تَوَفَّاهُ اللَّهُ، ثُمَّ عِنْدَ عُمَرَ حَتَّى تَوَفَّاهُ اللَّهُ، ثُمَّ عِنْدَ حَفْصَةَ بِنْتِ عُمَرَ. تَابَعَهُ عُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ وَاللَّيْثُ عَنْ يُونُسَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ. وَقَالَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَالِدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ وَقَالَ مَعَ أَبِي خُزَيْمَةَ الأَنْصَارِيِّ. وَقَالَ مُوسَى عَنْ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا ابْنُ شِهَابٍ مَعَ أَبِي خُزَيْمَةَ. وَتَابَعَهُ يَعْقُوبُ بْنُ

إبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ. وَقَالَ أَبُو ثَابِتٍ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ وَقَالَ مَعَ خُزَيْمَةَ، أَوْ أَبِي خُزَيْمَةَ. (۱)

قوله: إِنَّ الْقَتْلَ قَدِ اسْتَحَرَّ يَوْمَ الْيَمَامَةِ بِالنَّاسِ، وَإِنِّي أَخْشَى أَنْ يَسْتَحِرَّ الْقَتْلُ بِالْقُرَّاءِ فِي الْمَوَاطِنِ: حضرت عمر فاروق رضي الله عنه حضرت صديق اكبر رضي الله عنه ته اووئيل چه په يمامه كښې دَ خلقو قتل (اودَ مسلمانانو شهادت) ډير شوې دې اوزه ويريږم چه په مختلف مواقع كښې به دَ قرآن پاك قاريان شهيدان كيږي نوداسې به د قرآن پاك ډيره حصه ضائع شي. جنگ يمامه دَ مسيلمه كذاب خلاف شوې وو او په دې كښې دَ مسلمانانو پوره تعداد شهيد كړې شوې وو. بعض رواياتو كښې يوولس سوه بعض كښې څوارلس سوه تعداد خودلې شوې دې په كوم كښې چه اوياد قرآن پاك قاريان حضرات وو. (۲)

قوله: حَتّٰى وَجَدْتُ مِن سورة التوبة آيتين مع خُزيمة الانصارى، لم اجدهما مع احد غيره: حضرت زيد بن ثابت رضي الله عنه فرمائي چه دَ سورت توبه دوه آياتونه ماته دَ خزيمه انصارى رضي الله عنه سره ملاؤشو چه دهغه نه علاوه بل چاسره ماته نه دى ملاؤشوى (مُراد دَ سورت توبه آخرى دوه آياتونه دى) مطلب دا چه دوه آياتونه ليكلي شوي دَ هغه سره ملاؤشو بل چاسره ليكلي شوى نه وو البته دا آياتونه ټولوته ياد وو. لهذا دا اعتراض كول به صحيح نه شي چه قرآن خو متواتردې اودا آياتونه يوسړى سره ملاؤ شوى دى. څكه چه دلته لټون دَ مكتوب يعنى ليكلى شوى ووپه عام توگه خو خلق هم دغه وائي چه دَ نفس مكتوب لټون ووليكن حقيقت دادې چه هغوى ته دَدې مكتوب لټون ووكوم چه دَ آيت دَنزول په وخت حضورپاك صلى الله عليه وسلم دَ كتابت په ذريعه محفوظ كړې وو.

قوله: تابعه عثمان بن عمر، والليث، عن يونس، عن ابن شهاب: يعنى دَ شعيب متابعت عثمان بن عمر اوليث بن سعد كړې دې او "عن يونس عن ابن شهاب" نقل كړو. دَعثمان متابعت امام احمد رحمه الله موصولاً نقل كړې دې اودَ ليث رحمه الله متابعت امام بخارى رحمه الله فضائل القرآن او كتاب التوحيد كښې موصولاً نقل كړې دې. (۳)

قوله: وقال الليث: حدثنى عبدالرحمان بن خالد، عن ابن شهاب، وقال: مع ابى خزيمة الانصارى: يعنى ليث بن سعد دَ عبدالرحمن بن خالدنه هم دا

---

۱) واخرجه البخارى فى كتاب فضائل القرآن، باب جمع القرآن، رقم الحديث: ۴۷۰۱، ۴۷۰۲، ۴۷۰۳، ۶۷۶۸، ۶۹۸۹. وانظر: ۲۶۵۲ وفى باب كاتب القرآن، رقم الحديث: ۴۷۰۳، واخرجه النسائى فى السنن الكبرى، رقم الحديث: ۸۰۰۲.

وفى العمدة: ۱۸/۲۸۱ قداستحر: اى اشتدو كثر، على وزن استفعل من الحر، وذلک ان المكروه يضاف الى الحر، والمحبوب يضاف الى البرد، ومنه المثل: تولى حارهامن تولى قارها"

۲) عمدة القارى: ۱۸/۲۸۱.

۳) عمدة القارى: ۱۸/۲۸۲ وفتح البارى: ۸/۳۴۵.

روايت نقل کړې دي اويونس بن يزيد نه هم ليکن دَ عبدالرحمن بن خالد په طريق کښې "خزيمة الانصاری" په ځائې باندې "ابوخزيمة الانصاری" دې. دَ ليث بن سعد رحمه الله دا تعليق ابوالقاسم بغوی "معجم الصحابه" کښې موصولاً نقل کړې دې.[1]

قوله: وقال موسى عن ابراهيم: حدثنا ابن شهاب: مع ابي خزيمة: يعنى موسى بن اسماعيل رحمه الله دَ ابراهيم بن سعد رحمه الله نه دا روايت نقل کړې دې او په دې کښې هم "خزيمة" په ځائې "ابي خزيمة" دې. داتعليق امام بخاری رحمه الله فضائل قرآن کښې موصولاً نقل کړې دې.[2]

قوله: وتابعه يعقوب بن ابراهيم، عن ابيه: يعنى دَ موسى بن اسماعيل متابعت يعقوب بن ابراهيم رحمه الله کړې دې. دا متابعت ابوبکربن ابى داؤد رحمه الله کتاب المصاحف کښې موصولاً نقل کړې دې.[3]

قوله: وقال ابوثابت: حدثنا ابراهيم وقال: مع خزيمة اومع ابي خزيمة: يعنى ابوثابت محمدبن عبدالله مدنى رحمه الله هم د ابراهيم رحمه الله دا روايت نقل کړې دې او په دې کښې خزيمه او ابى خزيمه شك سره ذکر کړې دې، دَ ابوثابت داتعليق امام بخاری رحمه الله په کتاب الاحکام کښې موصولاً نقل کړې دې.[4]

خلاصه دَ کلام دا چه دَ ابراهيم بن سعد رحمه الله نه روايت کونکوکښې اختلاف دې. بعض مع خزيمه نقل کوی او بعض مع ابى خزيمه ذکرکوی. دوه صحابه کرام دی يو حضرت خزيمه بن ثابت رضی الله عنه چه ذوالشهادتين سره مشهور دې دَ چاګواهى چه رسول الله صلی الله علیه وسلم دَ دوو ګواهانو برابرګرځولې وه. دې حضرت على رضی الله عنه سره په جنګ صفين کښې شهيدشوې دې.[5]اودويم صحابى حضرت ابوخزيمه بن اوس بن زيد رضی الله عنه دې. دې په جنګ بدرکښې شريك شوې اود حضرت عثمان رضی الله عنه په دورخلافت کښې دې وفات شوې دې.[6]

دَ سورت توبه دا آخرى دوه آياتونه حضرت خزيمه رضی الله عنه سره ملاؤشوی که ابوخزيمه سره؟ په دې سلسله کښې په رواياتو کښې اختلاف دې. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه دَ سورت توبه مذکوره آياتونه دَ حضرت ابوخزيمه رضی الله عنه سره ملاؤشوی دی اودَ سورت احزاب آيت حضرت خزيمه رضی الله عنه سره ملاؤشوی.[7]

جمع قرآن سره متعلق تفصيلى بحث به فضائل قرآن کښې انشاء الله راځى.

---

[1]) عمدة القاری:۱۸/۲۸۲وفتح الباری:۸/۳۴۵.
[2]) عمدة القاری:۱۸/۲۸۲وفتح الباری:۸/۳۴۵.
[3]) عمدة القاری:۱۸/۲۸۲وفتح الباری:۸/۳۴۵.
[4]) عمدة القاری:۱۸/۲۸۲وفتح الباری:۸/۳۴۵.
[5]) الاصابة فی تمييز الصحابة:۱/۴۲۶رقم الترجمة:۲۲۵۲.
[6]) عمدة القاری:۱۸/۲۸۲.
[7]) وفتح الباری:۸/۳۴۵.

۱۷۰- باب: تفسیر سورة یونس

وقال ابن عباس: ﴿فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ﴾/۲۴/: فنبت بالماء من کل لون. ﴿قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ﴾/۶۸/. وقال زید بن أسلم: ﴿أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ﴾/۲/: محمد ﷺ، وقال مجاهد: خیر یقال: ﴿تِلْكَ آيَاتُ﴾/۱/ یعنی هذه أعلام القرآن، ومثله: ﴿حَتَّىٰ إِذَا كُنتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِم﴾/۲۲/: المعنی بکم. ﴿دَعْوَاهُمْ﴾/۱۰/: دعاؤهم ﴿أُحِيطَ بِهِمْ﴾/۲۲/: دنوا من الهلکة. ﴿وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ﴾/البقرة: ۸۱/. ﴿فَأَتْبَعَهُمْ﴾/۹۰/: واتبعهم واحد. ﴿عَدْوًا﴾/۹۰/: من العدوان.

وقال مجاهد: ﴿وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُم بِالْخَيْرِ﴾ قول الانسان لولده وماله اذا غضب اللهم لاتبارك فیه والعنه ﴿لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجَلُهُمْ﴾/۱۱/: لاهلك من دعی علیه ولاماته. ﴿لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ﴾ مثلها حسنی ﴿وَزِيَادَةٌ﴾/۲۶/: مغفرة ﴿الْكِبْرِيَاءُ﴾/۷۸/: الملك.

سورة یونس

د کلماتو تشریح:

قوله: وقال ابن عباس: ﴿فَاخْتَلَطَ﴾: فنبت بالماء من کل لون: په آیت مبارك كښې دی ﴿إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ﴾ دَ فَاخْتَلَطَ تفسیر الله تعالی دَ اوبو په ذریعه مختلف قسم ګلونه او واښه پیدا کړی. دا تعلیق ابن جریر موصولاً نقل کړې دې. [1]

قوله: قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ: امام بخاری رحمه الله دَ قرآن مجید آیت خوذکر کړو لیکن وړاندې ئې هیڅ ذکر نه کړل، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی کیدې شی امام بخاری رحمه الله دَ توحید متعلق څه روایت نقل کول غوښتل لیکن هغه ته موقع ملاؤنه شوه او بیاض پاتې شو. [2]

قوله: وقال زید بن أسلم: أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ: محمد ﷺ، وقال مجاهد: خیر: په آیت مبارك كښې دی ﴿أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ رَجُلٍ مِّنْهُمْ أَنْ أَنذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِندَ رَبِّهِمْ ۗ قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ مُّبِينٌ﴾ یعنی آیا دې (مکې) خلقوته په دې خبره باندې تعجب اوشو چه مونږ دهغوی نه یوکس ته وحی اولیګله چه ټول کسان (دَالله تعالی دَ احکامو خلاف ورزی کولو باندې) اوویره وه اوچاچه ایمان راوړو هغوی ته دا زیرې ورکړه چه دَهغوی رب ته (رسیدو) سره به هغوی ته پوره مرتبه ملاویږی. کافرانو اووئیل (نعوذبالله)

---

[1] عمدة القاري: ۱۸/۳۸٤.
[2] فتح الباري: ۸/۳٤٦.

داسړي خو بيشكه صريح جادوګر دي.

په "ان لهم قدم صدق"، کې د "قدم صدق"، مصداق: دلته د "قَدَمَ صِدْقٍ" نه مراد رسول الله ﷺ دي دا تفسير د زيد بن اسلم دي او مجاهد رحمه الله فرمائيلي "قَدَمَ صِدْقٍ" نه مراد خير دي. د زيد بن اسلم تعليق ابن جرير رحمه الله موصولاً نقل کړې دې. [1] او د مجاهد تعليق فريابى موصولاً نقل کړې دې. [2] ابن جرير رحمه الله د مجاهد رحمه الله قول راجح ګرځولې دې. [3]

علامه زمخشرى رحمه الله فرمائى "قَدَمَ صِدْقٍ" نه مراد فضيلت دې. [4]

قوله: يُقَالُ: تِلْكَ اٰيٰتُ يعنى هذا أعلام القرآن: په آيت مبارك کښې دى ﴿ تِلْكَ اٰيٰتُ الْكِتٰبِ الْحَكِيْمِ ﴾ دلته په ظاهره اشكال کيږى چه تلك ولې استعمال کړې شوې دې ځکه چه داخو د بعيد د پاره استعماليږى او آيات قريب دې. د دې متعلق امام بخارى رحمه الله فرمائى چه د تِلْكَ د "هٰذِه" په معنى کښې دى او آيات د اعلام په معنى کښې دى او د الكتاب نه قرآن حکيم مراد دې. پاتې شو سوال چه د بعيد صيغه د قريب د پاره ولې استعمال کړې شوې. د دې وجه په اصل کښې دا ده چه بعض وخت بعد رتبى د بعد مکانى په درجه کښې راکوزولې شى او بيا د بعد مکانى د پاره چه کومه صيغه استعماليږى هغه د قريب د پاره استعمالولې شى. دغه شان دلته هم شوى دى چه دا آيات اګرچه مکاناً قريب دى مګر د رتبه او مقام په اعتبار سره دا بعيد دى. د دې مرتبه ډيره اوچته او لوړه ده. وړاندې امام بخارى رحمه الله فرمائى چه هم دغه شان په دې آيت کښې هم شوى دى. [5]

قوله: ﴿ حَتّٰى إِذَا كُنْتُمْ فِى الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ ﴾: په دې آيت کښې بهم د بکم په معنى کښې دې ځکه چه اذا كنتم کښې صيغه د خطاب ده. وړاندې بيا د غائب ضمير راوړلې دې د اهل معانى په نيز دا شان تصرفات په کلام کښې صحيح دى دې ته التفات وئيلې شى او د يو خاص نکتې د وجې نه دا قسم تصرفات په کلام کښې کولې شى.

قوله: أُحِيطَ بِهِمْ: دَنَوْا مِنَ الْهَلَكَةِ وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيْئَتُهٗ: په آيت مبارك کښې دى ﴿ وَظَنُّوْا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ ﴾ او دغه خلقو او ګڼړل چه (په خرابه توګه) هغوى کورته لاړل. ابوعبيده د احيط

---

[1] عمدة القارى:۱۸/۲۸۳.

[2] فتح البارى:۸/۳٤٦.

[3] فتح البارى:۸/۳٤٦ وعمدة القارى:۱۸/۲۸۳.

[4] وفى الكشاف:۲/۳۲۷ اى سابقة وفضلا ومنزلة رفيعة.

[5] وفى الامع الدرارى:۹/۱۰۲ ومثله فى وضع اللفظة موضع اخرى قوله تعالى حتى اذا كنتم" فالتشبيه انما هو فى وضع الكلمة مقام اخرى وفى العمدة: ۱۸/۲۸٤" وجه المماثلة بينهما هو ان تلك" بمعنى هذه" فكذلك قوله: بهم بمعنى بكم" حيث صرف الكلام عن الخطاب الى الغيبة كما ان فى الاول صرف اسم الاشارة عن الغائب الى الحاضر"

بهم تفسیر دنوا من الهلکة سره کوی یعنې هلاکت او بربادئی له نیزدې لاړل لکه چه په یوبل آیت کریمه کښې دی ﴿ بَلٰی مَنۡ کَسَبَ سَیِّئَةً وَّاَحَاطَتۡ بِهٖ خَطِیۡٓئَتُهٗ ﴾ په دې دَ اَحَاطَتۡ بِهٖ خَطِیۡٓئَتُهٗ معنی گناهونو هغوی دَهر طرف نه راګیر کړل. دُنُوًا: دَ دال په ضمه مجهول لوستل هم صحیح دی چه په اصل کښې دُنِیُوا وو دَ یاء ضمه نقل کولوسره ماقبل نون ته ورکړې شوه اودَ اجتماع ساکنین د وجې نه یاء حذف کړې شوه.

قوله: فَاَتۡبَعَهُمۡ: وَاَتَّبَعَهُمۡ وَاحِدٌ: په آیت مبارك کښې دی ﴿ وَجٰوَزۡنَا بِبَنِیۡۤ اِسۡرَآءِیۡلَ الۡبَحۡرَ فَاَتۡبَعَهُمۡ فِرۡعَوۡنُ وَجُنُوۡدُهٗ بَغۡیًا وَّعَدۡوًا ﴾ اومونږ بنی اسرائیل دَ دریاب نه واړول او فرعون اودَهغه لښکر هغوی پسې شو دَ شرارت اوظلم په اراده سره. فرمائی چه په آیت کښې اِتَّبَعَهُمۡ (په کسره دَ همزه او تشدیدد تاء) دَ باب افتعال نه کوم چه دَحضرت حسن بصری رحمه الله قراءت دې او اَتۡبَعَهُم (په فتح دَ همزه او سکون دَ تاء) چه معروف قراءت دَ جمهورو دې دَ دواړو معنی یوه ده.

قوله: وقال مجاهد: وَلَوۡ یُعَجِّلُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسۡتِعۡجَالَهُمۡ بِالۡخَیۡرِ: حضرت مجاهد رحمه الله ددې ایت په تشریح کښې فرمائی دَدې نه مراد دَغصې په وخت دَ سړی خپل اولاد اودَخپل مال متعلق داوېناکول دی چه اې الله په دې کښې برکت مه اچوه اودوی دَ خپل رحمت نه لرې کړه نوِدغه شان انسان دَهغه شر غواړی. الله تعالی فرمائی که هغه انسان ته شر اونقصان د هغه دَ خیرو دَ وجې نه دومره زر وراورسوی څومره زر چه هغه دَ ښیګړې رسولو خواهش لری نودَهغوی عمر به ختم کړې شی (او الله تعالی به ئی اولاد هم هلاك کړی اومال هم دَ کوم دَپاره چه ئی بددعاکړې ده) لیکن انسان دغه شان خیرې کوی اوالله تعالی صرف دَ خپل رحم اوفضل په وجه دَانسان دغه بددعاګانې نه قبلوی دغه شان دَ ده اولاد اومال په ځائی ساتی.

قوله: لِلَّذِیۡنَ اَحۡسَنُوا الۡحُسۡنٰی مثلها حسنی وَزِیَادَةٌ: مغفرة ورضوان وقال غیره: النظر الی رحمة: په آیت کښې دی ﴿ لِلَّذِیۡنَ اَحۡسَنُوا الۡحُسۡنٰی وَزِیَادَةٌ ؕ وَلَا یَرۡهَقُ وُجُوۡهَهُمۡ قَتَرٌ وَّلَا ذِلَّةٌ ؕ ﴾ یعنی دَ هغه خلقو دَپاره چاچه نیك اعمال کړی کوم اجروی هغه به دَ دې حسنیٰ مثل بهترین اوښکلې وی. امام بخاری رحمه الله "مثلها" نه پس بیا "حسنیٰ" اضافه کړې ده حالانکه دَ حسنیٰ تفسیر مثلها سره شوې وو نودا اضافه دَدې خبرې دَ خودلودَپاره دې چه په آیت کښې "زیادة" عطف "الحسنیٰ" باندې دې. (۱)اودَ دغه "زیادة" یوتفسیر خودادې چه حسنی سره به مغفرت ورکړې کیدې شی اودَ الله تعالی رضامندی به ورته حاصلیږی اوبعضو وئیلی دی چه دې نه په جنت عدن کښې دَالله تعالی زیارت او رؤیت مراددې اوبعض وئیلی دی چه دې نه تضعیف اجرمراددې نور اقوال هم دی "وقال غیره" ضمیر مجاهد رحمه الله طرف ته راجع دې دَ مجاهد دَغیرنه

---

۱) فی اللامع:۹/۱۰۳ _ فقوله: حسنی بعد قوله: مثلها اما بیان للضمیر المجرور او تمییز عن نسبة المثل الی ضمیره"

مراد حضرت قتاده رحمه الله دي. (۱)

۱۷۱ - باب: ﴿وَجَوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَآءِيلَ الْبَحْرَ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدْوًا حَتَّى إِذَا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قَالَ آمَنتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُوا إِسْرَآءِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ﴾ /۹۰/

﴿نُنَجِّيكَ﴾ /۹۲/ نُلْقِيكَ عَلَى نَجْوَةٍ مِنَ الارضِ، وهُوَ النَّشَزُ: المكانُ المُرْتَفِعُ.

[۴۴۰۳] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي بِشْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَدِمَ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - الْمَدِينَةَ وَالْيَهُودُ تَصُومُ عَاشُورَاءَ فَقَالُوا هَذَا يَوْمٌ ظَهَرَ فِيهِ مُوسَى عَلَى فِرْعَوْنَ. فَقَالَ النَّبِي صلى الله عليه وسلم - لأَصْحَابِهِ « أَنْتُمْ أَحَقُّ بِمُوسَى مِنْهُمْ، فَصُومُوا [ر: ۱۹۰۰]

اياد فرعون ايمان راوړل معتبرو و؟: دَ فرعون ايمان راوړل معتبردى كه نه ابوبكر باقلانى رحمه الله دَ بعض حنابله صوفياء كښې شيخ اكبر ملاجامى وغيره رائې داده چه دَ فرعون دا ايمان راوړل معتبردى. شيخ اكبر په فتوحات كښې په دې باندې ډير تفصيلى بحث كړې دې اوفرعون ئى مؤمن اودهغه مرګ ئى دَ شهادت ثابتولو كوشش كړې دې. (۲)

په دې باندې علماؤ دَهغه خلاف اوليكل اوبه هغه باندې سخت اعتراضات اوكړل. بعض خلقودهغه حمايت هم كړې دې. علامه جلال دوانى دَ شيخ اكبر په تائيد كښې په دې موضوع باندې يوه مستقل رساله هم ليكلې ده. (۳)

ليكن دَ فرعون دَ ايمان قول دَ ټولونصوص او آيات ظاهر خلاف دې. فرعون دَ غرغره په حالت كښې ايمان راوړلې وو او په داسې حالت كښې ايمان راوړل معتبرنه دى. دَ قرآن په ډيرو آياتونو كښې دَ دې تصريح ده. يوځائې كښې ارشاد دې ﴿ وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّى إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ ﴾ (النساء: ۱۸) يوبل آيت دې ﴿ فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَحْدَهُ وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ ۝ فَلَمْ يَكُ يَنفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا ﴾ (المؤمنون ۸۴-۸۵) دغه شان امام ترمذى رحمه الله حديث نقل كړې دې "ان الله يقبل توبة العبد مالم يغرغر" (۴)

---

(۱) عمدة القارى: ۸/۲۸۵.

(۲) روح المعانى، الجزء العاشر: ۱۸۶-۱۸۵.

(۳) وقدانتصر لبيبعض الناس، ومنهم فى المشهور الجلال الدوانى، وله رسالة فى ذكل انى فيها بما لايعد شيئا عند اصاغر الطلبة و لكن فى تاريخ حلب للفاضل الحلبى.... انها ليست للجلال، وانما هى لرجل يسمى محمدبن هلال النحوى القزوينى، وشنع عليه، وقال: انما مثله رجل حامل الذكر لما قدم مكة بال فى زمزم ليشتهر بين الناس، وفى المثل، خالف تعرف (وانظرروح المعانى: ۱۸۷-۱۸۶/۱۰)

(۴) سنن الترمذى كتاب الدعوات باب فى فضل التوبة والاستغفار رقم الحديث: ۳۵۳۷.

دَدې نه علاوه قرآن مجيدهم په دغه موقع باندې فرعون ته خطاب كولوسره ارشاد فرمائيلې ﴿آلْئٰنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِيْنَ﴾ دا ټول نصوص په دې خبره باندې صراحةً دلالت كوى چه دَ فرعون ايمان معتبرنه دې اوهم دغه دَ محققين اوجمهور امت قول دې.

علامه محمدبن عبدالرسول برزنجى به په خپل مجلس كښې په ښكاره دَ فرعون دَ ايمان ذكر كولو. علامه حسن بن احمد باختر هغه سره ملاقات اوكړو او ورته ئې اووئيل ته دَ فرعون دَ مؤمن كيدو خبره كوې دامناسب نه ده. دلائل دَ هغه دَ ايمان ترديدكوى ليكن علامه برزنجى قائل نه شو يوورځ چه هغه راغلو نو علامه حسن باختر اووئيل "السلام عليك يا اخافرعون" دې اوريدوسره هغه ډير خفه او پريشان شو اوخلقوله لاړو ورته ئې اووئيل چه حسن باختر ماته اخوفرعون اووئيل خلق هم ډير حيران شو چه دومره لوئى سړى ولې داسې زياتى اوكړو. خلق علامه باختر له راغلل اودَ هغه نه ئې په دې سلسله كښې پوښتنه اوكړه. نوهغه اووئيل چه په دې كښې دَ زياتى څه خبره ده هغه وائى چه فرعون مؤمن وو اوقرآن مجيدوئيلى دى﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ﴾ دې اوريدوسره ټول خاموش شو.([1])

داخبره خو په خپل ځائى ښه سپينه ده چه دَ فرعون ايمان معتبرنه دې اوهغه په وخت ايمان نه دې راوړې. په شرح مواقف كښې دااعتراض كړې شوې دې چه دَ فرعون ايمان نه راوړل په حقيقت كښې دَ حضرت موسىٰ عليه السلام دَ دعا دَ وجې نه وو. حضرت موسىٰ عليه السلام دَ فرعون اودَ هغه دَ حاميانو په حق كښې بددعاكړې وه ﴿وَاشْدُدْ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّىٰ يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ﴾ اعتراض دادې چه موسىٰ عليه السلام خودَ ايمان دَ دعوت دپاره ليګلې شوې وو بيا هغه دا دعاولې اوكړه داخو رضابالكفر دې اورضابالكفر پخپله كفر دې اوحضرت موسىٰ عليه السلام خو جليل القدر نبى دې دَ انبياء په معصوم كيدو باندې اجماع دَ امت ده.

حسن چلپى حاشيه شرح مواقف كښې دَدې اعتراض داجواب وركړې دې چه رضابالكفر على وجه الاستحسان وى نو كفر دې، على وجه الاستقباح كفرنه دې اودَ حضرت موسىٰ عليه السلام بددعا هم دَدې قبيل نه وه. دادعاځكه وه چه دَ فرعون ظلم عدوان اوسركشى دَ حدنه اوړيدلې وه.([2])

قوله: نُنَجِّيكَ: نُلْقِيكَ عَلَى نَجْوَةٍ مِنَ الارضِ، وهُوَ النَّشَزُ: المكانُ المُرْتَفِعُ: آيت كښې دى﴿ فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً ﴾ بنى اسرائيلوته شبه وه چه فرعون مړشوې هم دې اوكه نه، الله تعالى دَ هغه نعش دَ سمندر نه راؤچت كړو دَ زمكې يوې اوچتې غونډئى ته ئې اورسولو هلته هغه مردار پروت وو. پوزه ئې ككه شوې وه مخ او شكل ئې وران شوې وو. بنى

[1]) محمدبن عبدالرسول: له علم بالتفسير والادب، من فقهاء الشافعية ولد، وتعلم بشهر زور، واستقر فى المدينة، وتوفى بها سنة:١١٠٣ (وانظر الاعلام للزركلى:٦/٢٠٣-٢٠٤) والبرزنجى: منسوب الى برزنج مدينة من نواحى ازان بينها وبين برذعة ثمانية عشر فرسخا. (وانظر تعليقات الانساب:١/٣١٨).

[2]) وفى حاشيه برخوردار: ....والاصح انه لايكفربالرضا بكفر الغير. ان كان لايحب الكفر، ولايستحسنه" (وانظرحاشية برخوردارعلى هامش النبراس:٢٦٨)

اسرائيلو چه كله او كتل چه فرعون خپل انجام ته اورسيدو نوبيا دهغوى تسلي اوشوه. دَ نجوة معنى بيان كړې دې اوچت ځائى غونډئى هم دې ته نشز هم وائى بيا دَ نشز تفسير المكان المرتفع سره كړې.

مشهوره داده چه دَ فرعون نعش تراوسه پورې دَ قاهره په عجائب گهر كښې محفوظ دې مگر دا په يقين سره نه شى وئيلې چه داهم هغه فرعون دې دَ كوم مقابله چه حضرت موسى عليه السلام سره شوې وه يابل فرعون دې ځكه چه لفظ دَ فرعون دَ يوسړى نوم نه دې په هغه زمانه كښې به دَ مصر هريوبادشاه ته دَ فرعون نوم وركولې شو. خو هيڅ عجيبه نه ده چه قدرت ځنگه يوغرق شوې نعش دَ عبرت دپاره په غاړه باندې اچولې وو هم دغه شان دَ راتلونكى نسلونودَ عبرت پاره هغه دَ سخاكيدونه هم محفوظ كړو اوتراوسه پورې موجود دې. [1]

ددې فرعون نوم وليد بن مصعب بن ريان ليكلې شوې دې. [2]

۱۷۲– باب: تفسير سورة هود

قال ابن عباس: ((عصيب))/۷۷/: ((شديد ولا جرم))/۲۲/: بلى وقال غيره: ((وحاق))/۸/: نزل، ((يحيق))/فاطر:۴۳/ينزل. ((يؤوس))/۹/فعول من يئست. وقال مجاهد: ((تبتئس)) /۳۶/ تحزن. ((يثنون صدورهم)) شك وامتراء في الحق ((ليستخفوا منه))/۵/: من الله إن استطاعوا. وقال أبو ميسرة: الأواه الرحيم بالحبشية. وقال ابن عباس: ((بادي الرأي))/۲۷/ ما ظهر لنا. وقال مجاهد: ((الجودي))/۴۴/ جبل بالجزيرة. وقال الحسن: ((إنك لأنت الحليم)) /۸۷/ يستهزؤن به. وقال ابن عباس: ((أقلعي))/۴۴/: أمسكي. ((وفار التنور))/۴۰/: نبع الماء، وقال عكرمة: وجه الارض.

سورة هود [3]

د كلماتو تشريح:

قوله: عَصِيبٌ: شَدِيدٌ: په آيت مبارك كښې دى ﴿ وَقَالَ هَٰذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ ﴾ دَ نن ورځ سخته ده درنه ده. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى دَ عصب معنى ده شديد يعنى سخت.

قوله: لَاجَرَمَ: بَلَى: په آيت كښې دى ﴿ لَا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴾ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى چه لاجرم په معنى بلى دې يعنى ولې نه ضرور. [4]

---

[1]) معارف القرآن: ۴/۵۶۷.

[2]) عمدة القاري: ۱۸/ ۲۸۵_

[3]) دلته دبخارى دَ نسخوپه الفاظوكښې دَتحقيق په ترتيب كښې اختلاف دې. مونږ دَخپل متن دَ ترتيب مطابق الفاظو تحقيق كړې دې.

[4]) وفى العمدة: ۱۸/۲۸۷_ لاجرم: كلمة كانت فى الاصل بمنزلة لابدولا محالة، فجرت على ذلك وكثرت حتى تحولت الى معنى القسم وصارت بمنزلة حقا، فلذلك يجاب عنه باللام ...[بقيه حاشيه په راروانه صفحه.

قوله: وقال غيره: وَحَاقَ: نزل، يَحِيقُ: ينزل: آيت مبارك كښې دى ﴿ وَحَاقَ بِهِمْ مَّا كَانُوْا بِهٖ يَسْتَهْزِءُوْنَ ﴾ اوكوم څيز سره چه دې خلقو ټوقې مسخرې كولې هغه به دوى راګيركړى يعنى په دوى به راپريوځى. د عكرمه غير يعنى ابوعبيده وئيلى دى حاق په معنى نزل دى يعنى راكوزيږى په. يحيق: راكوزيدل دا لفظ په سورت فاطركښې دې. ﴿ وَلَا يَحِيْقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ اِلَّا بِاَهْلِهٖ ﴾اودَ خرابو تدبيرونووبال به په دغه تدبير كونكو باندې راپريوځى.

قوله: يَئُوْسٌ: فعول من يَئِسْتُ: آيت مبارك كښې دى ﴿ وَلَئِنْ اَذَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنٰهَا مِنْهُ ۚ اِنَّهٗ لَيَئُوْسٌ كَفُوْرٌ ﴾ اوكه چرې مونږ انسانانوته دَخپلې مهربانئى خوند اومزه وركولوسره دَهغوى نه په زور اخلو نوهغه نااميده اوناشكره كيږى. فرمائى آيت كښې يئوس فعول په وزن باندې دې اودَ يئست نه ماخوذ دې په معنى نااميده كيدل.

قوله: وقال مجاهد: تبتئس: تَحْزَنْ: په آيت مبارك كښې دى ﴿ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوْا يَفْعَلُوْنَ ﴾ بياتاسو هيڅ غم مه كوئى كوم څه چه هغه كوى. مجاهد رحمه الله بيان كړې دې چه په آيت كښې دَ تبتئس معنى ده تَحْزَنْ لَاتَبْتَئِسْ اى لَاتَحْزَنْ: غم مه كوه.

قوله: وَقَالَ اَبُوْمَيْسَرَةَ: اَلْاَوَّاهُ اَلرَّحِيْمُ بِالْحَبَشِيَّةِ: په آيت مبارك كښې دى ﴿ اِنَّ اِبْرٰهِيْمَ لَحَلِيْمٌ اَوَّاهٌ مُّنِيْبٌ ﴾ ابوميسره عمرو بن شرجيل فرمائى چه "اَوّاه" په حبشى ژبه كښې مهربان اورحم دل ته وائى.

قوله: وقال ابن عباس: بَادِيَ الرَّأْيِ: مَا ظَهَرَ لَنَا: آيت مبارك كښې دى ﴿ هُمْ اَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّاْيِ ﴾ هغه خلق زمونږ نه رذيلان دى په سرسرى نظركښې. حضرت ابن عباس رضى الله عنهما فرمائى چه بَادِىَ الرأى معنى ده "مَا ظَهَرَلَنَا" كوم چه زمونږ په وړاندې بالكل ښكاره دى ظاهر دى.

قوله: وقال مجاهد: اَلْجُوْدِيُّ: جَبَلٌ بِالْجَزِيْرَةِ: آيت مبارك كښې دى ﴿ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُوْدِيِّ ﴾ اوكشتئى په جودى غرباندې راغله اودريده. مجاهد رحمه الله فرمائى چه جودى په جزيره كښې يوغردې (چه دَ شام په ملك كښې موصل سره نيزدې دجله او فرات په مينځ كښې دې).

قوله: وقال الحسن: إِنَّكَ لَاَنْتَ الْحَلِيْمُ الرَّشِيْدُ: يَسْتَهْزِئُوْنَ بِهٖ: آيت مبارك كښې دى

...بقيه ازحاشيه گذشته] كما يجاب بها عن القسم، الاتراهم يقولون: لاجرم لاتينك، ويقال: جرم فعل عندالبصريين، واسم عندالكوفيين، فاذا كان اسما يكون بمعنى حقا، ومعنى الاية: حقا انهم فى الاخرة هم الاخسرون، وعلى قول البصريين لاردلقول الكفار، وجرم معناه عندهم: كسب اى كسب كفر هم الخسارة فى الآخرة" وفى المفردات للراغب:٩٢" ومعنى حرم: كسب اوجنى... وقيل جرم وجرم بمعنى لكن خص بهذالموضع جرم، كما خص عمر بالقسم وان كان عمر وعمر بمعنى.... وقد قيل فى ذلك اقوال اكثر هاليس بمرتضى عندالتحقيق..... لاجرم قبل: ان لا يتناول محذوفا نحولافى قوله: لااقسم"

﴿إِنَّكَ لَأَنتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ﴾ حضرت حسن بصرى رحمه الله فرمائى چه كافرانوبه دا جمله د مسخرو په توګه حضرت شعيب عليه السلام ته ونيله.

قوله: وقال ابن عباس: أقلعي: أمسكي: په آيت مبارك كښې دى ﴿ وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي ﴾ اوحكم اوشوچه اې زمكې خپلې اوبه راكاږه او اې آسمانه ورول بند كړه. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى چه د أقلعي معنى ده بندشه، اودريږه.

قوله: وفار التنور: نبع الماء، وقال عكرمة: وجه الأرض: ﴿ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ ﴾ فرمائى چه فَارَ التَّنُّورُ معنى ده اوبه راخوټكيدل، عكرمه رحمه الله فرمائى چه د تنور نه د زمكې مخ مراددې يعنى د زمكې د مخ نه اوبه را خوټكيدل شروع شو.[1]

بعضې حضراتو دلته د تنور نه معروفه معنى اخستې ده او ونيلى ئې دى چه د حضرت آدم عليه السلام تنور مقام په "عين ورده"، د شام په ملك كې وو، هغه مراد دې دهغې نه اوبه راؤ وتلې.[2] بعضو ونيلى دحضرت آدم عليه السلام اصل تنور كوفه كښې وو هغه مراددې.[3] نور اقوال هم دى.

۱۷۳ - **باب: ﴿ أَلَا إِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ ۚ أَلَا حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ۚ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴾ /۵/**

[۴۴۰۴/۴۴۰۶][4] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ صَبَّاحٍ حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ قَالَ قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبَّادِ بْنِ جَعْفَرٍ أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ يَقْرَأُ (أَلَا إِنَّهُمْ تَثْنَوْنِي صُدُورُهُمْ) قَالَ سَأَلْتُهُ عَنْهَا فَقَالَ أُنَاسٌ كَانُوا يَسْتَحْيُونَ أَنْ يَتَخَلَّوْا فَيُفْضُوا إِلَى السَّمَاءِ، وَأَنْ يُجَامِعُوا نِسَاءَهُمْ فَيُفْضُوا إِلَى السَّمَاءِ، فَنَزَلَ ذَلِكَ فِيهِمْ.

[۴۴۰۵] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامٌ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ وَأَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبَّادِ بْنِ جَعْفَرٍ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ قَرَأَ (أَلَا إِنَّهُمْ تَثْنَوْنِي صُدُورُهُمْ) قُلْتُ يَا أَبَا الْعَبَّاسِ مَا تَثْنَوْنِي صُدُورُهُمْ قَالَ كَانَ الرَّجُلُ يُجَامِعُ امْرَأَتَهُ فَيَسْتَحِي أَوْ يَتَخَلَّى فَيَسْتَحِي فَنَزَلَتْ (أَلَا إِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ).

[۴۴۰۶] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرٌو قَالَ قَرَأَ ابْنُ عَبَّاسٍ (أَلَا إِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ أَلَا حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ) وَقَالَ غَيْرُهُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ

---

[1] عمدة القارى: ۱۸/۲۸۹.

[2] عمدة القارى: ۱۱۸ ۲۸۹-

[3] عمدة القارى: ۱۸/۲۸۸.

[4] اخرجه البخارى فى كتاب التفسير باب "الا انهم يثنون صدورهم" رقم الحديث: ۴۴۰۴، ۴۴۰۵، ۴۴۰۶ وهذا الحديث لم يخرجه احدمن اصحاب الستة سوى البخارى.

(يَسْتَغْشُونَ) يُغَطُّونَ رُءُوسَهُمْ (سِيءَ بِهِمْ) سَاءَ ظَنُّهُ بِقَوْمِهِ. (وَضَاقَ بِهِمْ) بِأَضْيَافِهِ (بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ) بِسَوَادٍ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ (أُنِيبُ) أَرْجِعُ.

((سِيءَ بِهِمْ)) سَاءَ ظَنُّهُ بِقَوْمِهِ ((وَضَاقَ بِهِمْ))/۷۷/: بِأَضْيَافِهِ. ((بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ))/۸۱/: بِسَوَادٍ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ((أُنِيبُ))/۸۸/: أَرْجِعُ.

د ایت باب شان نزول: ددې آیت مبارك مختلف شان نزول بیان کړې شوی دی. دلته امام بخاری رحمه الله د ابن عباس رضی الله عنهما روایت نقل کړې دې دکوم حاصل چه دادې چه صحابه کرامو کښې په بعض حضراتوباندې دحیاء دومره غلبه اوشوه چه داستنجاء یاجماع وغیره ضروریات بشری په وخت به د بدن یوه حصه بربنډولوسره شرمیدل. چه الله تعالی جل جلاله هغوی نه ګورې دکوم د وجې نه چه به هغوی ټیټیدل او دشرمګاه دپټولو دپاره به ئې سینه پلنوله اودپاسه به ئې څادر یاکپړه اچوله دې دپاره چه د الله تعالی په وړاندې ستربښکاره نه شی. الله تعالی ددې قسم تکلفاتو اختیارولونه منع اوفرمائیله چنانچه په آیت کښې ارشاد دې.

"واورئې! هغه خلق خپله سینه پلنه وی (اودپاسه کپړه اچوی) دې دپاره چه د الله تعالی نه پټ شی، واورئې! کله چه دوی خپل ځان په کپړوسره پټه وی الله تعالی د هغوی پټوالې هم پیژنی اوښکاره والې هم، هغه خودهغه رازونونه هم خبردارې کوم چه په زړونوکښې دننه دی".

مطلب دادې چه کله انسان په یوحال کښې او په یووخت کښې هم دالله تعالی نه پټیدې نه شی نوبیاد بشری ضرورتونو متعلق داسې غلو اوداسې تکلفاتونه کاراخستل صحیح نه دی.

ددې تفسیر مطابق داآیت خود مسلمانانو په باره کښې نازل شوې دې لیکن د نورو بعض مفسرینو خیال دې چه دا آیت دکافرانو او مشرکانوباره کښې نازل شوې دې. دکافرانو او مشرکانو رویه داوه چه دحضورپاك د یوې خبرې اوریدودپاره تیارنه وو. کله چه به ئې حضورپاك د لرې نه په راتلو لیدلو نود سینې مخ به ئې اړولو یا به په کپړه کښې مخ پټولو یا د مسخرو په توګه به ئې خپل سرونه او سینې ښکته ټیټولې. هم دغه شان چه کله به کافرانو د مسلمانانوخلاف منصوبې جوړولې نو په ټیټه او سینې په کپړوکښې اینغښتلوسره به ئې خبرې کولې دې دپاره چه چرته حضورپاك اومسلمانانوته خبر اونه شی. الله تعالی آیت مبارك نازل کړوچه الله تعالی داټول حرکتونه پیژنی تردې چه دهغوی دزړونود رازونو او پټو خبرونه هم ښه خبردې.

چنانچه امام بخاری رحمه الله د ﴿ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ ﴾ نه پس شَكٌّ وَامْتِرَاءٌ فِي الْحَقِّ اضافه کولوسره ددې دویم شان نزول طرف ته اشاره کړې ده. "شك وامتراء" د ﴿ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ ﴾ تفسیرنه دې بلکه د کافرانواومشرکانودغه فعل دپاره په توګه دعلت بیان کړې شوې دې چه داخلق داقسم حرکتونه کوی دا په حق کښې شك وامتراء د وجې نه کوی. ﴿ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ ﴾ هغوی خپلې سینې پلنې کړی او اړولې دی.

قوله: ثَنَى الشَّيْءَ: ثَنْياً: تاوول، راغونډول دباب ضرب نه دې. علامه آلوسی رحمه الله روح المعانی کښې فرمائی چه ﴿ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ ﴾ یاخو دا اعراض عن الحق نه کنایه ده یعنی هغه

مشرکان دَحق نه مخ اړوی دده کوی اویا په دې سره مجازاً اخفاء او پټولو معنی مراد ده یعنی هغه کافرانو کفریه خبرې په خپلو زړونو کښې پټه وی اویادې نه حقیقی معنی مراد ده. چه کله داخلق رسول الله ﷺ وینی نو واپس کیږی.(١) ددې دریواړو احتمالاتو په صورت کښې دَ آیت تعلق دکافرانو اومشرکانو واقعه سره دې اوهم دا علامه آلوسی رحمه الله راجح ګرځولې چنانچه هغه فرمائی "والذی یقتضیه السیاق، ویستدعیه ربط الایات، کون الایة فی المشرکین" (٢)

قوله: كَانُوا يَسْتَحْيُونَ أَنْ يَتَخَلَّوْا فَيُفْضُوا إِلَى السَّمَاءِ: (يَتَخَلَّوْا) يقضوا حاجة فى الخلاء وهم عراة (فَيُفْضُوا) فتظهر عورتهم فى القضاء، ليس بينها وبين السماء حاجز یعنی هغوی به شرمیدل دَدې خبرې نه چه قضاء حاجت اوکړی اوکولاؤ فضا او آسمان طرف ته خپل ستر ښکاره کړی.

قوله: سِيءَ بِهِمْ: سَاءَ ظَنُّهُ بِقَوْمِهِ وَضَاقَ بِهِمْ: بِأَضْيَافِهِ: په آیت مبارک کښې دی ﴿وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا﴾ اوکله چه زمونږ لیګلې شوې فرښتې لوط علیه السلام له راغلې نولوط دَهغوی په راتلوسره پریشان شو اودَهغوی دَ راتللو په سبب زړه تنګې شو (دَخپل قوم نامعقول حرکت ته خیال کولوسره). فرمائی چه په آیت کښې سئ بهم معنی ده سَاءَ ظَنُّهُ بِقَوْمِهِ یعنی حضرت لوط دَ خپل نه بدګمان شو اودَ دې میلمنودَ راتګ دَ وجې نه. زړه تنګې شو داتفسیر دَ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دې.

قوله: بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ: بِسَوَادٍ: آیت مبارک کښې دی ﴿ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ﴾ پس هغوی دَشپې په څه حصه کښې خپل کوروالوسره (دَدې ځائی نه بهر) لاړو اوتاسوکښې دې څوک شاته هم نه ګوری. فرمائی چه په آیت کښې بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ نه مراد دَ شپې توروالې دې داتفسیر دَحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل دې.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: أُنِيبُ: أَرْجِعُ: آیت مبارک کښې دی ﴿ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ﴾ اوماته چه څه توفیق کیږی صرف هم دَالله تعالی په امدادسره دې هم په هغه باندې یقین کوم اوهم دَهغه طرف ته رجوع کوم. مجاهد رحمه الله بیان کړې چه په آیت کښې انیب په معنی ارجع دې یعنی زه رجوع کوم.

١٧۴ – باب: قوله ﴿وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ﴾ /٧/

[۴۴٠٧] (٣) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی الله عنه

---

(١) روح المعانی: ١١/٢٠٩.

(٢) روح المعانی: ١١/٢١٠.

(٣) واخرجه فی کتاب النفقات، باب فضل النفقة علی الاهل رقم الحدیث: ۵٣۵٢ (مع الفتح) وفی التوحید، باب لما خلقت بیدی: ٧۴١١ (مع الفتح) وباب، وکان عرشه علی الماء: ٧۴١٩ ...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه.

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْفِقْ أُنْفِقْ عَلَيْكَ. وَقَالَ - يَدُ اللَّهِ مَلأَى لاَ تَغِيضُهَا نَفَقَةٌ، سَحَّاءُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ - وَقَالَ - أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْفَقَ مُنْذُ خَلَقَ السَّمَاءَ وَالأَرْضَ فَإِنَّهُ لَمْ يَغِضْ مَا فِي يَدِهِ، وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ، وَبِيَدِهِ الْمِيزَانُ يَخْفِضُ وَيَرْفَعُ». (اعْتَرَاكَ) افْتَعَلْتَ مِنْ عَرَوْتُهُ أَيْ أَصَبْتُهُ، وَمِنْهُ يَعْرُوهُ وَاعْتَرَانِي (آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا) أَيْ فِي مِلْكِهِ وَسُلْطَانِهِ. عَنِيدٌ وَعَنُودٌ وَعَانِدٌ وَاحِدٌ، هُوَ تَأْكِيدُ التَّجَبُّرِ، (اسْتَعْمَرَكُمْ) جَعَلَكُمْ عُمَّارًا، أَعْمَرْتُهُ الدَّارَ فَهِيَ عُمْرَى جَعَلْتُهَا لَهُ.

(نَكِرَهُمْ) وَأَنْكَرَهُمْ وَاسْتَنْكَرَهُمْ وَاحِدٌ (حَمِيدٌ مَجِيدٌ) كَأَنَّهُ فَعِيلٌ مِنْ مَاجِدٍ. مَحْمُودٌ مِنْ حَمِدَ. سِجِّيلٌ الشَّدِيدُ الْكَبِيرُ. سِجِّيلٌ وَسِجِّينٌ وَاللاَّمُ وَالنُّونُ أُخْتَانِ، وَقَالَ تَمِيمُ بْنُ مُقْبِلٍ وَرَجْلَةٍ يَضْرِبُونَ الْبَيْضَ ضَاحِيَةً ضَرْبًا تَوَاصَى بِهِ الأَبْطَالُ سِجِّينَا [۷۰۵۷، ۶۹۸۳، ۶۹۷۶، ۵۰۳۷]

قوله: انفق انفق علیك: حضورپاك فرمائی چه الله تعالی فرمائی ته خرچ کوه نوزه به هم په تاخرچ اوکړم. مطلب داچه کوم سړي دالله تعالی په لار کښې خرچ کوی الله تعالی دهغې عوض اوبدله ورکوی.

قوله: یَدُاللهُ مَلای، لاتَغِیضُهَا نفقةٌ سَحَّاءُ اللَّیْلِ وَالنَّهَارِ: دالله تعالی لاس د قدرت ډك دې د شپې ورځې یوشان خرچ په هغې کښې کمې اونقصان نه شی واقع کولې. غَاضَ، یِغِیْضُ، غَیْضاً: کمیدل، کمول لازم اومتعدی دواړه شان مستعمل دې.[1]

سحّاء: مسلسل بهیدونکې.[2]

قوله: وکان عرشه علی الماء: اودالله تعالی عرش په اوبوباندې دې یعنی دالله تعالی دعرش لاندې سمندردې دکوم مسافت چه د پنځوسو میلوبرابردې. لکه چه په حدیث کښې راغلی دی.[3]

بعض حضراتو وئیلی دی چه دې نه مراد ددنیاسمندردې اومطلب دادې چه دالله تعالی دعرش خپې ددې زمکې په سمندرکښې دی[4] سره ددې چه ښکاری نه لیکن په نظرنه راتلل د نه

...بقیه ازحاشیه گذشته] (مع الفتح) وباب، ویریدون ان یبدلوا... رقم الحدیث:۷۴۹۶ (مع الفتح) واخرجه مسلم فی زکاة، باب الحث علی النفقة وتبشیر المنفق بالخلف، رقم الحدیث:۹۹۳ واخرجه النسائی فی السنن الکبری فی التفسیر، باب وکان عرشه علی الماء، رقم الحدیث:۱۲۳۹.

[1] عمدة القاری:۱۸/۲۹۳.

[2] قوله: سحاء ای دائمة الصب والهطل بالعطاء، یقال: سح یسح فهوساح والمؤنث سحاء وهی فعلاء لاافعل لها، کهطلاء (عمدة القاری:۱۸/۲۹۳)

[3] لم اجدهذه المسافة المذکورة فیما بین یدی من المصادر.

[4] قال فی تفسیرفتح الباری:۴/۳۲۷ وعبارة سلیمان الجمل بل هو فی مکانه...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه.

کیدودلیل نه شي کیدې. دَدې تفصیلي بحث به انشاء الله وړاندې کتاب التوحید کښې راځي.

قوله: وَبِيَدِهِ الْمِيزَانُ يخفض ويرفع: دَ میزان نه خویامیزان عدل مراددې اویامیزان رزق مراددې چه الله تعالی دڅادپاره غواړي راښکته کوی او دَ څادپاره چه غواړي پورته کوی.[1]

((اعْتَرَاكَ))/۵۴/: افْتَعَلَكَ، مِنْ عَرَوْتُهُ أَيْ أَصَبْتُهُ، وَمِنْهُ يَعْرُوهُ وَاعْتَرَانِي. ((آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا))/۵۶/: أَيْ فِي مِلْكِهِ وَسُلْطَانِهِ. ((عَنِيدٌ))/۵۹/: وَعَنُودٌ وَعَانِدٌ وَاحِدٌ، هُوَ تَأْكِيدُ التَّجَبُّرِ. ((اسْتَعْمَرَكُمْ))/۶۱/: جَعَلَكُمْ عُمَّارًا، أَعْمَرْتُهُ الدَّارَ فَهِيَ عُمْرَى جَعَلْتُهَا لَهُ. ((نَكِرَهُمْ))/۷۰/: وَأَنْكَرَهُمْ وَاسْتَنْكَرَهُمْ وَاحِدٌ. ((حَمِيدٌ مَجِيدٌ))/۵۹/: كَأَنَّهُ فَعِيلٌ مِنْ مَاجِدٍ، مَحْمُودٌ مِنْ حَمِدَ. ((سِجِّيلٍ))/۸۲/: الشَّدِيدُ الْكَبِيرُ، سِجِّيلٌ وَسِجِّينٌ، وَاللَّامُ وَالنُّونُ أُخْتَانِ، وَقَالَ تَمِيمُ بْنُ مُقْبِلٍ: وَرَجْلَةٍ يَضْرِبُونَ الْبَيْضَ ضَاحِيَةً ضَرْبًا تَوَاصَى بِهِ الْأَبْطَالُ سِجِّينَا.

قوله: اعْتَرَاكَ: افْتَعَلَكَ، مِنْ عَرَوْتُهُ أَيْ أَصَبْتُهُ، وَمِنْهُ يَعْرُوهُ وَاعْتَرَانِي: په آیت کښې دی ﴿ إِن نَّقُولُ إِلَّا اعْتَرَاكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا بِسُوءٍ ﴾ فرمائی په دې کښې اعتراك دَباب افتعال نه دې په مجرد کښې دَنصر نه دې وائی عَرَوْتُهُ ماهغه په مصیبت کښې اخته کړو هم دَدې نه دې يَعْرُوهُ او اِعْتَرَانِي. خلاصه دا چه لفظ نصر اوافتعال دواړونه هم په یومعنی کښې استعمالیږی یعنی پیښیدل، لاحق کیدل، چاله سوال کونکې جوړیدل ورتلل، په مصیبت کښې اخته کیدل.

قوله: آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا: أَيْ فِي مِلْكِهِ وَسُلْطَانِهِ: ﴿ مَا مِن دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴾ په دې کښې آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا مطلب بیان کړو چه هردابه دَ الله تعالی په قبضه او دهغه په حکومت کښې دې، هیڅ یوڅیز دهغه دَ قبضه اوقدرت نه بهرنه دې.

قوله: عَنِيدٌ: وَعَنُودٌ وَعَانِدٌ وَاحِدٌ، هُوَ تَأْكِيدُ التَّجَبُّرِ: آیت کښې دی ﴿ وَاتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ ﴾ اوهغه خلق دَداسې خلقو په وینا روان شوچه ظالم اوسرکش وو. فرمائی چه په آیت عنید، عاند اوعنود دَټولویوه معنی ده یعنی سرکش اودا تجبر په معنی دَتکبر تاکیددې او دَدې مبالغه ده.

قوله: اِسْتَعْمَرَكُمْ: جَعَلَكُمْ عُمَّارًا، أَعْمَرْتُهُ الدَّارَ فَهِيَ عُمْرَى جَعَلْتُهَا لَهُ: آیت کښې دی ﴿ هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ﴾ فرمائی چه په دې کښې اِسْتَعْمَرَكُمْ معنی ده تاسو ئی آبادکړئی، أَعْمَرْتُهُ الدَّارَ فَهِيَ عُمْرَى وائی یعنی ماهغه کوردَټول عمر دَپاره ده له ورکړو پس هغه عمری دې.

...بقیه ازحاشیه گذشته] الذی هوفیه الان وهومافوق السموات السبع والماء فی المکان الذی هوفیه الان وهو ماتحت الارضین السبع.

[1]) عمدة القاري: ۱۸/۲۹۳.

قوله: نَكِرَهُمْ: وَأَنْكَرَهُمْ وَاسْتَنْكَرَهُمْ وَاحِدٌ: آيت مبارك كښې دى ﴿ فَلَمَّا رَآ أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً ﴾ نو بيا هله اوكتل ابراهيم عليه السلام چه د دغه (فرښتو) لاس خوراك ته نه رسيږى نومتوحش يعنى اوويريدو او په زړه كښې ئ دهغه نه ويره كښې شو. فرمائى چه ابوعبيده بيان كړې دې چه نكر ثلاثى مجرد او انكر ثلاثى مزيدفيه او استنكر د باب استفعال نه دټولويوه معنى ده.

قوله: حَمِيدٌ مَجِيدٌ: كَأَنَّهُ فَعِيلٌ مِنْ مَاجِدٍ. مَحْمُودٌ مِنْ حَمِدَ: آيت كښې دى ﴿ رَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ ﴾ په دې كښې حميداومجيددواړه د فعيل په وزن دى ليكن حميد د مفعول په معنى كښې دې او مجيد د فاعل په معنى كښې دې.

قوله: سِجِّيلٍ: الشَّدِيدُ الْكَبِيرُ، سِجِّيلٌ وَسِجِّينٌ، وَاللَّامُ وَالنُّونُ أُخْتَانِ، وَقَالَ تَمِيمُ بْنُ مُقْبِلٍ:

وَرَجْلَةٍ يَضْرِبُونَ الْبَيْضَ ضَاحِيَةً ضَرْبًا تَوَاصَى بِهِ الْأَبْطَالُ سِجِّينَا [1]

په آيت كښې دى ﴿ وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ ﴾ په دې كښې د سجيل معنى ده سخت اولوئى، سجيل او سجين دواړه لغت دى اومعنى يوه ده. لام اونون دواړه خوئندې دى لكه چه د تميم بن مقبل شعر دې "ډير پيدل تلونكى داسې دى چه د چاشت په وخت كښې داسې سختې تورې وهى د چابهادرسړى چه وصيت كوى يا ډير پيدل تلونكى داسې دى چه په خودونو باندې داسې سخت ګذارونه كوى دكوم چه بهادرسړى وصيت كوى."

قوله: وَرَجْلَةٍ: واؤ په معنى رب دې رجلة: د راجل جمع ده: پيدل تلونكې. البِيْض (دباء كسره سره) د ابيض جمع ده: سپينه توره، اويا دا د باء فتحه سره ده دغه وخت دا د بيضة جمع ده معنى خود.[2]

باب (وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا)

إِلَىٰ أَهْلِ مَدْيَنَ لِأَنَّ مَدْيَنَ بَلَدٌ، وَمِثْلُهُ (وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ) وَاسْأَلِ (الْعِيرَ) يَعْنِي أَهْلَ الْقَرْيَةِ {

---

[1] وفى العمدة: ١٨/٢٩١ "تميم بن مقبل شاعر مخضرم، ادرك الجاهلية والاسلام، والبيت المذكورمن جملة قصيدته التى ذكر فيها ليلى زوج ابيه وكان خلف عليها، فلما فرق الاسلام بينهما قال:

طاف الخيال بنا ركبا يمانيا ودون ليلى عواد لو تعدينا
منهم معروف آيات الكتاب وان نعتل تكذب ليلى ما تمنينا
فان فينا صبوحا ان اريت به ركبا بهيا وآلافا ثمانينا
ورجلة يضربون البيض ضاحية ضربا تواصى به الابطال سجينا

[2] عمدة القارى: ١٨/٢٩١.

وَأَصْحَابَ } الْعِيرِ {وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا} يَقُولُ لَمْ تَلْتَفِتُوا إِلَيْهِ، وَيُقَالُ إِذَا لَمْ يَقْضِ الرَّجُلُ حَاجَتَهُ ظَهَرْتَ بِحَاجَتِي وَجَعَلْتَنِي ظِهْرِيًّا، وَالظِّهْرِيُ هَا هُنَا أَنْ تَأْخُذَ مَعَكَ دَابَّةً أَوْ وِعَاءً تَسْتَظْهِرُ بِهِ. (أَرَاذِلُنَا) سُقَاطُنَا. (إِجْرَامِي) هُوَمَصْدَرٌ مِنْ أَجْرَمْتُ وَبَعْضُهُمْ يَقُولُ جَرَمْتُ. الْفُلْكُ وَالْفَلَكُ وَاحِدٌ وَهِيَ السَّفِينَةُ وَالسُّفُنُ. (مُجْرَاهَا) مَدْفَعُهَا وَهُوَ مَصْدَرُ أَجْرَيْتُ، وَأَرْسَيْتُ حَبَسْتُ وَيُقْرَأُ (مَرْسَاهَا) مِنْ رَسَتْ هِيَ، وَ(مَجْرَاهَا) مِنْ جَرَتْ هِيَ وَ(مُجْرِيهَا وَمُرْسِيهَا) مِنْ فُعِلَ بِهَا، الرَّاسِيَاتُ ثَابِتَاتٌ.

قوله: وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا إِلَى أَهْلِ مَدْيَنَ لِأَنَّ مَدْيَنَ بَلَدٌ، وَمِثْلُهُ (وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ) وَاسْأَلِ (الْعِيرَ): په آيت کښې دی چه دمدين طرف ته مونږ دهغوی رور شعيب علیه السلام اوليږلو، يعنی دمدين خلقوطرف ته اشاره کول دی چه مضاف محذوف دې ځکه چه مدين يوښاردې اودغه شان واسال القرية او واسال العيردې يعنی مراداهل قريه اوهل عيردی، مطلب ذاچه په دې دواړومثالونوکښې هم محذوف دې، عيرپه کسره دعين قافلې ته وائی اومدين په اصل کښې دحضرت ابراهيم علیه السلام ديوځوئ نوم دې چاچه دا کلې آبادکړې وو اوورلره ئې هم خپل نوم مدين کيخودو.

قوله: (وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا) يَقُولُ لَمْ تَلْتَفِتُوا إِلَيْهِ، وَيُقَالُ إِذَا لَمْ يَقْضِ الرَّجُلُ حَاجَتَهُ ظَهَرْتَ بِحَاجَتِي وَجَعَلْتَنِي ظِهْرِيًّا): په آيت کښې ذی {قَالَ يٰقَوْمِ أَرَهْطِيٓ أَعَزُّ عَلَيْكُم مِّنَ ٱللَّهِ} اې زماقومه ايازماقوم ستاسوپه نزددالله تعالی په مقابله کښې ډيرعزت لرونکې دې اوتاسوالله تعالی شانه اوغورزولو. دهغه طرف ته التفات نه کوئی، کله چه څوک دچاحاجت پوره نه کړی نوپه داسې موقع باندې عرب وائی، ظهرت بحاجتی وجعلتنی ظهريا، يعنی زماحاجت دې شاته اوغورزولو او زه دې هم شاته اوغورزولم..

قوله: (وَالظِّهْرِيُ هَا هُنَا أَنْ تَأْخُذَ مَعَكَ دَابَّةً أَوْ وِعَاءً تَسْتَظْهِرُ بِهِ): اود،،ظهری،، مفهوم دلته دادې چه ته خپل ځان سره څه څناورياڅه لوښې واخلې ددې دپاره چه دهغې نه په وخت دضرورت څه امداد حاصل کړې، داحصه دابوذر رضی الله عنه په روايت کښې نشته اوپه ظاهره همدغه صحيح ده. ځکه چه کومه معنی دلته بيان شويده په آيت کښې هغه معنی مرادنه ده، حضرت گنگوهی رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله خودل غواړی چه ظهری په دې معنی کښې هم استعماليږی اوههنا نه دسورة هود آيت طرف ته اشاره نه ده، بلکه دکلام طرف ته اشاره ده کومه چه دعون اومدد معنی کښې استعماليږی يعنی زمونږ په خبرو اتروکښې اوپه محاورو کښې دا لفظ په دې معنی کښې هم استعماليږی.[1]

---

[1] قوله والظهری ههنا ای حيث يستعمل فی معنی العون والمدد، وليس اشاره الی مافی الاية لانه ليس فيها بالمعنی الذی ذکربعد قوله: ههنا(وانظرلامع الدراری: (۹ص۱۰۶)_

قوله: (أَرَاذِلُنَا سقاطنا): آیت کښې دی ،، وَمَا نَرٰىكَ اتَّبَعَكَ اِلَّا الَّذِيْنَ هُمْ اَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّاْيِ ،، او مونږ ګورو چه ستا تابعداری هم هغه خلقو کړیده چه په مونږ کښې بالکل رذیل دی په سرسری نظر کښې فرمائی چه اراذلنا نه غورزیدلی او کم حیثیت والا قوم مراد دی ،

قوله: . (إِجْرَامِي) هُوَ مَصْدَرٌ مِنْ أَجْرَمْتُ وَبَعْضُهُمْ يَقُولُ جَرَمْتُ: آیت کښې دی (قُلْ اِنِ افْتَرَيْتُهٗ فَعَلَيَّ اِجْرَامِيْ وَاَنَا بَرِيْٓءٌ مِّمَّا تُجْرِمُوْنَ) تاسو او فرمائی که چرې ما دا (قرآن) پخپله جوړ کړې وی نو په ما خو خپله ګناه ده او چه کوم جرم تاسو کوئ زه دهغې نه خلاص یم فرمائی اجرام مصدر دې دا جرمت باب افعال نه دې بعض حضرات ثلاثی مجرد جرمت نه دې ته ماخوذ وائی .

قوله: (. (مُجْرَاهَا) مَدْفَعُهَا وَهُوَ مَصْدَرُ أَجْرَيْتُ، وَأَرْسَيْتُ حَبَسْتُ وَيُقْرَأُ (مَرْسَاهَا) مِنْ رَسَتْ هِيَ ، وَ (مَجْرَاهَا) مِنْ جَرَتْ هِيَ وَ (مُجْرِيهَا وَمُرْسِيهَا) مِنْ فُعِلَ بِهَا ، الرَّاسِيَاتُ ثَابِتَاتٌ:

په بسم الله مجریها و مرساها کې مختلف قراء تونه: په آیت مبارک کښې (بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرٖىهَا وَمُرْسٰىهَا) امام بخاری رحمه الله په دې کښې دریو قراءتونو ته اشاره کړیده .

① یوقراءت دې (**مجراها ومرساها**) ددې قراءت په صورت کښې دادواړه دباب افعال نه مصدرمیمی دی. (١) د**مجراها** تفسیرامام بخاری د**مدفعها** سره کړیدې اومراد دې نه کشتئ چلول دی . **مرساها** د(**ارسیت**) نه مصدر میمی دې دکوم معنی چه دبندولو ده ، **مرسها** یعنی ددې کشتئ بندول ،مطلب دادې چه دکشتئ چلول اوبندول همّ دالله تعالی دنوم سره دی.

② دویم قراءت دې (**مجراها ومرساها**) دمیم په فتحه سره ددې قراءت په صورت کښې (**مجراها**) د (**جرت هی**) نه او (**مرساها**) د (**درست هی**) نه ماخوذ دې اوددې معنی دچلولو اودبندولو راځی مطلب داچه ددې کشتئ چلیدل اوددې بندیدل دالله تعالی په نوم سره دی . (**دجرت**) معنی اوچلیدله ،(**درست**) معنی بند شوه، اودریده .

③ دریم قراءت دې (**مجریها ومرسیها**) ددې قراءت صورت کښې دواړه دباب افعال نه داسم فاعل صیغې دی اومطلب ئ دادې چه کشتئ چلونکې او اودرونکې هم الله تعالی دې .دې وخت کښې ''**من فعل بها**،، کښې به دفعل معروف صیغه وی اوکه **مجرها ومرسها** داسم فاعل په ځائ داسم مفعول جوړ کړې **مجراها ومرساها** په معنی د**مجریها ومرسایها** نو ''**من فعل بها**،، کښې به دفعل مجهول صیغه وی اومطلب به داوی چه ددې کشتئ چلول اوبندول هم دالله تعالی په نوم

---

(١) مصدر نه دی ځکه چه ددې باب نه مصدر افعال په وزن باندې راځی نوپه دې وجه مراد مصدر میمی دې۔

سره دى اوپه دريم قراءت كښې اسم فاعل اواسم مفعول د دوؤ قراءتونوطرف ته اشاره اوشوه او په رومبنى قراءت كښې مجراها ومرسها كښې دمصدر ميمى اعتبار كړې شوې وو امام بخارى رحمه الله دقراءت دحفص طرف ته اشاره نه ده كړې كوم كښې چه مجرها اومرسها (بفتح الميم فى الاول وضم الميم فى الثانى) وارد شويدى ، په دې قراءت كښې اول دثلاثى نه دې اودويم درباعى نه دې .

١٧٥=باب قَوْلِهِ (وَيَقُولُ الأَشْهَادُ هَؤُلاَءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى رَبِّهِمْ أَلاَ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ).

)وَاحِدُ الأَشْهَادِ شَاهِدٌ مِثْلُ صَاحِبٍ وَأَصْحَابٍ.

[٤٤٠٨] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ وَهِشَامٌ قَالاَ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ مُحْرِزٍ قَالَ بَيْنَا ابْنُ عُمَرَ يَطُوفُ إِذْ عَرَضَ رَجُلٌ فَقَالَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَوْ قَالَ يَا ابْنَ عُمَرَ سَمِعْتَ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم فِي النَّجْوَى فَقَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم يَقُولُ «يُدْنَى الْمُؤْمِنُ مِنْ رَبِّهِ وَقَالَ هِشَامٌ يَدْنُو الْمُؤْمِنُ - حَتَّى يَضَعَ عَلَيْهِ كَنَفَهُ، فَيُقَرِّرُهُ بِذُنُوبِهِ تَعْرِفُ ذَنْبَ كَذَا يَقُولُ أَعْرِفُ، يَقُولُ رَبِّ أَعْرِفُ مَرَّتَيْنِ ، فَيَقُولُ سَتَرْتُهَا فِي الدُّنْيَا وَأَغْفِرُهَا لَكَ الْيَوْمَ ثُمَّ تُطْوَى صَحِيفَةُ حَسَنَاتِهِ ، وَأَمَّا الآخَرُونَ أَوِ الْكُفَّارُ فَيُنَادَى عَلَى رُءُوسِ الأَشْهَادِ هَؤُلاَءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى رَبِّهِمْ» وَقَالَ شَيْبَانُ عَنْ قَتَادَةَ حَدَّثَنَا صَفْوَانُ

اوګواه به وائى چه هم دغه خلق دى چاچه دخپل پروردګار په نسبت دروغ خبرې لګولې وى . واورئى چه دالله تعلى لعنت دې په ظالمانوباندې اشهاد دشاهد جمع ده لکه دصاحب چه اصحاب ،دلته داشهاد نه مراد فرښتې دى چه داعمالوګواهى به ورکوى .

باب قَوْلِهِ (وَكَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَى وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ).

(الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ) الْعَوْنُ الْمُعِينُ. رَفَدْتُهُ أَعَنْتُهُ (تَرْكَنُوا) تَمِيلُوا (فَلَوْلاَ كَانَ) فَهَلاَّ كَانَ (أُتْرِفُوا) أُهْلِكُوا. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ) شَدِيدٌ وَصَوْتٌ ضَعِيفٌ.)

[٤٤٠٩] (١) : حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ أَخْبَرَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ حَدَّثَنَا بُرَيْدُ بْنُ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِنَّ

(١) واخرجه مسلم فى البر والصلة والادب باب تحريم الظلم رقم الحديث :٢٥٨٣) واخرجه الترمذى فى تفسيرباب ومن سورة هود رقم الحديث : ٣١١٠ واخرجه النسائى فى السنن الكبرى فى التفسيرباب وكذلك اخذ ربک رقم الحديث :١١٢٤٥ واخرجه ابن ماجه فى الفتن باب العقوبات رقم الحديث :٤٠١٨_

اللّٰهَ لَيُمْلِي لِلظَّالِمِ حَتَّى إِذَا أَخَذَهُ لَمْ يُفْلِتْهُ». قَالَ ثُمَّ قَرَأَ (وَكَذَٰلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَىٰ وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ)

قوله: ((الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ) الْعَوْنُ الْمُعِينُ. رَفَدْتُهُ أَعَنْتُهُ): په آيت كښې دى ، (وَأُتْبِعُوا فِي هَٰذِهِ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ ۚ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ) اوپه دې دنياكښې هم هغوى پسې شاته لعنت اولګولې شواودقيامت په ورځ هم خراب انعام دې چه هغوى ته به وركړې شى . فرمائى آيت كښې (الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ) په معنى د الْعَوْنُ الْمُعِينُ. يعنى امداد دې ،عرب وائى (رَفَدْتُهُ)ما دهغه مدد اوكړو د رفد معنى بخشش، انعام اومدد راځى ،

قوله: (تَرْكَنُوا) تَمِيلُوا): په آيت مبارک كښې دى ، (وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا)اواې مسلمانانو دظالمانو طرف ته (ياچه دهغوى په شان وى دهغوى طرف ته د زړونو د دوستئ اويا په اعمالواو احوالوكښې شراكت اومشابهت ته) مه ښكته كيږئى ،فرمائى چه (تركنوا) د(تميلوا) په معنى كښې دې لاتركنوا مه مائل كيږى مه ښكته كيږئى.

قوله: (فَلَوْلَا كَانَ) فَهَلَّا كَانَ): په آيت كښې دى (فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِن قَبْلِكُمْ) نوبيا ولې تاسو هغه ډلونه نه شوئ كوم چه ستاسونه وړاندې وو. فرمائى آيت كښې د(فَلَوْلَا كَانَ) معنى (فَهَلَّا كَانَ) ده.

قوله: ((أُتْرِفُوا) أُهْلِكُوا....: په آيت كښې دى .(وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ)اونافرمانه خلق دهغه خوندونو شاته پريوتل چه هغوى ته وركړې شوى وو اوهغه مجرم خلق وو.

فرمائى (اترفوا)په معنى (اهلكوا) دې يعنې .هلاک كړې شو. اصل كښې (ترف يترف)دباب سمع نه دې معنى ئې ده، خوشحاله كيدل ، دآرام ژوندتيرول ، اودباب افعال نه د(اتراف) معنى ده دخوشحالئې اودولت مندئى نه سركش اوخرابيدل اوهمدغه دهلاكت ذريعه ده. (اهكوا) د(اترفوا) تفسير باللازم دې.

قوله: (وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ) شَدِيدٌ وَصَوْتٌ ضَعِيفٌ: آيت كښې دى (فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ) بياچه كوم خلق بدبخت وى هغه به په دوزخ كښې په داسې حال كښې وى چه په هغې كښې به هغوى چغې صورې وهى فرمائى چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اوفرمائيل چه زفير تيز آواز او شهيق روآوازته وائى . دلغت داامامانو په دې كښې مخلتف اقوال دى. بعض فرمائى زفير د خر رومبنى آواز ته او شهيق د قچر آوازته وائى .

=۱۷۷ باب قَوْلِهِ (وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَٰلِكَ ذِكْرَىٰ لِلذَّاكِرِينَ)

(وَزُلَفًا) سَاعَاتٍ بَعْدَ سَاعَاتٍ وَمِنْهُ سُمِّيَتِ الْمُزْدَلِفَةُ الزُّلَفُ مَنْزِلَةٌ بَعْدَ مَنْزِلَةٍ وَأَمَّا زُلْفَى فَمَصْدَرٌ مِنَ الْقُرْبَى ،ازْدَلَفُوا اجْتَمَعُوا (أَزْلَفْنَا) جَمَعْنَا

[۴۴۱۰] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَزِيدُ - هُوَ ابْنُ زُرَيْعٍ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ التَّيْمِيُّ عَنْ أَبِي عُثْمَانَ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ - رضي الله عنه - أَنَّ رَجُلاً أَصَابَ مِنَ امْرَأَةٍ قُبْلَةً، فَأَتَى رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ فَأُنْزِلَتْ عَلَيْهِ (وَأَقِمِ الصَّلاَةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ). قَالَ الرَّجُلُ أَلِيَ هَذِهِ قَالَ «لِمَنْ عَمِلَ بِهَا مِنْ أُمَّتِي». [ر: ۵۰۳]

امام بخارى رحمه الله فرمائى پرله پسې راتلوته زلف وائى ،دا دزلفة جمع ده. ساعات هم پرله پسې راځى په دې وجه دې ته زلف اووئيلې شو مزدلفه ته هم مزدلفه په دې وجه وائى چه پرله پسې خلق رارسى . اوزلفى مصدر دې لکه قربى په معنى نزديوالې . دالفظ په سورة زمر کښې دې هلته په آيت مبارک کښې دى :(وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى) کوم خلقوچه دالله تعالى نه علاوه دوستان نيولى دى (هغوى وائى) چه مونږ خودهغوى عبادت کو، ددې دپاره چه هغوى مونږ دالله تعالى طرف ته دنزديکت درجې ته اورسوى .

قوله: أَنَّ رَجُلاً أَصَابَ مِنَ امْرَأَةٍ قُبْلَةً : دا سړې څوک وو، بعضوئيل عمروبن غزيه وو، بعضوئيل کعب بن عمرووو، بعضوئيل (نبهان تمار) وواوبعضو عامربن قيس نوم اخستې دې.[1]

قوله: (إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ): بيشکه نيکئ بدئى لره ختموى يوبل آيت کښې دى .(إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ)[2]اويه حديث شريف کښې راغلى دى، ،الصلوات الخمس والجمعة الى الجمعة كفارة لما بينهن ما اجتنب الكبائر،،[3] بعض حضراتو خودا وئيلى دى چه حسنات دسيئات دپاره کفاره هغه وخت جوړيږى چه دکبائرارتکاب ئى نه وى کړې[4] بعضو وئيلى دى چه دکبائروارتکاب شوې وى نو حسنات به صرف دصغائردپاره کفاره جوړيږى .بعضووئيلى دى چه سړې کله دحسنات اهتمام کوې نوهغه دګناهونونه محفوظ کيږى اوبيا دګناهونوارتکاب نه کوى ،داد معتزله رائى ده .[5] دجمهورومسلک دادې چه دحسنات په وجه دصغائروکفاره کيږى که هغه دکبائرارتکاب کړې وى که نه .[6]

۱۷۸-باب : تفسير سورة يُوسُف

وَقَالَ فُضَيْلٌ عَنْ حُصَيْنٍ عَنْ مُجَاهِدٍ (مُتَّكَأً) الأُتْرُجُّ قَالَ فُضَيْلٌ الأُتْرُجُّ بِالْحَبَشِيَّةِ مُتْكًا

---

[1] عمدة القارى ج۱۸ص ۲۹۷_
[2] (النساء :۳۱)_
[3] مشكوة : ج۱ص۵۲)_
[4] فتح البارى)ج ۸ص ۳۵۱)_ وتفسيرروح المعانى (ج۷ص۱۵۷)_
[5] فتح البارى)ج ۸ص ۳۵۱)_ وتفسيرروح المعانى (ج۷ص۱۵۷)_
[6] فتح البارى)ج ۸ص ۳۵۱)_ وتفسيرروح المعانى (ج۷ص۱۵۷)_

.وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ رَجُلٍ عَنْ مُجَاهِدٍ مُتْكًا كُلُّ شَيْءٍ قُطِعَ بِالسِّكِّينِ.
وَقَالَ قَتَادَةُ (لَذُو عِلْمٍ). عَامِلٌ بِمَا عَلِمَ.
وَقَالَ سعيد ابْنُ جُبَيْرٍ صُوَاعٌ مَكُّوكُ الْفَارِسِيِّ الَّذِي يَلْتَقِي كَانَتْ تَشْرَبُ بِهِ الْأَعَاجِمُ.
وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (تُفَنِّدُونِ) تُجَهِّلُونِ. وَقَالَ غَيْرُهُ غَيَابَةٌ كُلُّ شَيْءٍ
غَيَّبَ عَنْكَ شَيْئًا فَهُوَ غَيَابَةٌ
وَالْجُبُّ الرَّكِيَّةُ الَّتِي لَمْ تُطْوَ. (بِمُؤْمِنٍ لَنَا) بِمُصَدِّقٍ. (أَشُدَّهُ) قَبْلَ أَنْ يَأْخُذَ فِي النُّقْصَانِ،
يُقَالُ بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغُوا أَشُدَّهُمْ،

سورة يوسف

د كلماتو تشريح:

قوله: (وَقَالَ فُضَيْلٌ عَنْ حُصَيْنٍ ...): حضرت مجاهد رحمه الله قول دې چه آيت مبارک (وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكَأً) كښې (متكا) معنى د (اترنج) ده كله نون په جيم كښې مدغم هم كړى اواترج وائي) دځه معنى چه نارنج ده، دغه شان فضيل هم وئيلى دى چه اترج ته حبشى ژبه كښې .متكا وائى اوسفيان بن عينيه ديوسړى په واسطه دحضرت مجاهد رحمه الله نه نقل كړى دى ,,متكا هرهغه څيزته وائى چه په چاړه سره پريكړې شى. په دې لفظ كښې دوه قراء تونه دى، حضرت ابن عباس رضي الله عنه ابن عمر رضي الله عنه اومجاهدوغيره په قراءت كښې همزه نشته اولفظ متكا (دميم په ضمه اود تاء په فتحه اوتشديد اودهمزه په تنوين سره) دى، ([1])ليكن دجمهورو قراء ت ,, متكا (دميم ضمه ، تا فتحه اوتشديد اوهمزه په تنوين سره) دې، امام بخارى رحمه الله دشپږو اوولفظونوتشريح كولونه پس وړاندې بياپه دې لفظ باندې كلام كوى.

قوله: (وَقَالَ قَتَادَةُ (لَذُو عِلْمٍ). عَامِلٌ بِمَا عَلِمَ: په آيت كښې دى (وَإِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ لِمَا عَلَّمْنَاهُ »قتاده رحمه الله فرمائى دې كښې دذوعلم نه مراد هغه سړې دې چه په خپل علم باندې عمل كونكې وى.

قوله: (وَقَالَ سعيد ابْنُ جُبَيْرٍ صُوَاعٌ مَكُّوكُ الْفَارِسِيِّ الَّذِي يَلْتَقِي كَانَتْ تَشْرَبُ بِهِ الْأَعَاجِمُ):

صواع څه شې دې؟ په آيت كښې دى (قَالُوا نَفْقِدُ صُوَاعَ الْمَلِكِ) حضرت سعيد بن جبير رحمه الله فرمائى چه صواع دفارس دخلقويوه پياله ده دكوموبه چه دواړه طرفونه يوبل سره ملاؤ شوې ووعجم خلقو به په دې كښې اوبه څكلې ([2]) مكوک (دميم فتحه كاف ضمه مشدده اوواوسكون سره) د

---

[1]) روح المعانى : ج ۱۲ص۲۲۸) _
[2]) وفى فيض البارى : ٤_

عراقيانو ديوې پيمانې نوم دې، دمصرى بادشاه داصواع دچاندئى وواومرغلرې په دې لګيدلې وې ،لويو خلقوبه په دې کښې اوبه څکلې اوهغې نه پس به بيادپيمانې په توګه هم استعماليدله .

قوله: (وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (تُفَنِّدُونِ) تُجَهِّلُونِ): په آيت کښې دى (اِنِّيْ لَاَجِدُ رِيْحَ يُوْسُفَ لَوْلَآ اَنْ تُفَنِّدُوْنِ) ديوسف عليه السلام پلاراووئيل که چرې تاسوخلق ماپه بوډااوالى کښې ګډې وډې خبرې کونکې نه ګڼرئې نو(يوه خبره کوم چه) ماله خوديوسف بوئې راځى .حضرت ابن عباس رضي الله عنهما بيان اوکړوچه په آيت کښې تفندون معنى تجهلون ده .يعنى که تاسوراته جاهل اونه وائې ،نقصان دعقل طرف ته منسوب نه کړئې .

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ غَيَابَةٌ الجب: كُلُّ شَيْءٍ غَيَّبَ عَنْكَ شَيْئًا فَهُوَ غَيَابَةٌ:

دغيابة الجب نه څه مراد دې؟: دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه سواغيريعنى ابوعبيده رحمه الله فرمائيلې دى چه آيت (وَاَلْقُوْهُ فِيْ غَيٰبَتِ الْجُبِّ) (غيابة) اطلاق په هرهغه څيزباندې کيږى چه تانه څه بل غائب کړى اوجب هغه کوهى ته وائى دکوم چه شپول اوغاړې نه وى جوړې شوې (1) غيابة الجب نه مراد بعضې خلقودکوهى تياره اخستې ده ،بعضوو‌ئيلى دى دينه مراد قعرينتر دې، ځکه چه قعرکښې کله څه څيزپريوزى نوهغه به هغه پټ کړى اودپاس خلقوته هغه نه ښکارى. بعضې حضراتو وئيلى دى چه دينه مراددکوهى په مينځ کښې اوبه اود اوبودپاسه جوړشوى هغه طاخ دې چه دضرورت دپاره په کوهى کښې عام توګه باندې جوړولې شى . (2)

قوله: (بِمُؤْمِنٍ لَنَا) بِمُصَدِّقٍ لَنَا: په آيت کښې دى ن(وَتَرَكْنَا يُوْسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَاَكَلَهُ الذِّئْبُ وَمَآ اَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا وَلَوْ كُنَّا صٰدِقِيْنَ) اويوسف مونږ دخپل سامان سره پريخودوبياهغه شرمخ اوخوړلو او تاسو خو زمونږ خبره منونکى نه ئې، يعنى تصديق کونکې نه ئې (ځکه په مونږ ستاسو بدګمانى ده).

قوله: (يُقَالُ بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغُوا أَشُدَّهُمْ، وَقَالَ بَعْضُهُمْ وَاحِدُهَا شَدٌّ):

د بلغ اشده مصداق: په آيت کښې دى .(وَلَمَّا بَلَغَ اَشُدَّهٗٓ اٰتَيْنٰهُ حُكْمًا وَّعِلْمًا) اشد نه مراد هغه عمردې چه دنقصان ،زوال او انحطاط نه اول وى په کوم کښې چه سړى دلوئيدلو په اعتبارسره مکمل شوې وى ،ديرشوکالوپورې سړې لوئيږى دې نه پس بيا انحطاط شروع کيږى او اشدد واحداوجمع دواړودپاره استعماليږى .وائى (ابى بلغ اشده ،بلغوا اشدهم) بعضوخلقووئيلى دى ددې واحدشد دې .بعضهم نه سيبويه مراد دى .(3)

---

(1) وقال الراغب فى المفردات : ٨٥ جب اى بئرلم نطو،وتسميته بذلك امالكونه محفورا فى جيوب اى فى ارض غليظه وامالانه قدجب والجب قطع الشئ من اصله »_

(2) (روح المعانى :١٢ ص١٩٢)

(3) عمدة القارى :ج ١٨ص ٣٠٠) ليکن علامه آلوسى ليکلى دى چه ...[بقيه حاشيه په راروانه صفحه.

(وَالْمُتَّكَأُ مَا اتَّكَأْتَ عَلَيْهِ لِشَرَابٍ أَوْ لِحَدِيثٍ أَوْ لِطَعَامٍ. وَأَبْطَلَ الَّذِي قَالَ الْأُتْرُجُّ، وَلَيْسَ فِي كَلَامِ الْعَرَبِ الْأُتْرُجُّ، فَلَمَّا احْتُجَّ عَلَيْهِمْ بِأَنَّهُ الْمُتَّكَأُ مِنْ نَمَارِقَ فَرُّوا إِلَى شَرٍّ مِنْهُ، فَقَالُوا إِنَّمَا هُوَ الْمُتْكُ سَاكِنَةَ التَّاءِ، وَإِنَّمَا الْمُتْكُ طَرَفُ الْبَظْرِ وَمِنْ ذَلِكَ قِيلَ لَهَا مَتْكَاءُ وَابْنُ الْمَتْكَاءِ، فَإِنْ كَانَ ثَمَّ أُتْرُجٌّ فَإِنَّهُ بَعْدَ الْمُتَّكَإِ.)

دائې دوباره ددې لفظ تشريح شروع کړه ،مناسب داوه چه مذکوره تشريح ،د ړومبنۍ تشريح سره مفصل وی، فرمائی المتکا (باب افتعال نه صيغه داسم مفعول (١) هغه ځيزته وائی په کوم چه دڅکلووخت کښې يا د خبروکولوپه وخت ،يادخوراک په وخت کښې په مجلس کښې ډډه لګوی دالفظ ,,مَتْك،، دې دې تاء سکون سره ،حالانکه ,,مَتْك،، د ښځې د شرمګاه غاړې ته وائی (دښځې د سنت کولو نه پس چه د شرمګاه کومه حصه باقی پاتې کيږی هغې ته ,,مَتْك،، وائی.او هم په دې وجه (چه د کومې ښځې چه سنت نه وی شوی) هغې ته مَتْكاء (ميم فتحه سره) وای اودهغې ځوی ته ابن المتکاء وائی بياکه چرې هلته (مجلس زليخاکښې) نارنجان ووهغه به ئی هم دمسنداوتکيه نه پس راوړی وی .

په ``متکا،، کې دوه قراءتونه: لکه چه دينه وړاندې تيرشوی چه په مذکوره آيت کښې دوه قراتونه دی يوقراء ت دجمهورو دې او دويم قراء ت دمجاهد رحمه الله وغيره نه منقول دې چه شاذ دې، د جمهورو قرأت ,,مُتَّكَأً،،دې او د مجاهد قرأت ,,مُتْكًا،،دې چه ددې معنی مجاهد اترج (نارنج) بيان کړې ده ،امام بخاری رحمه الله دمجاهد رحمه الله دقراءت ترديدکوی اوفرمائی چه دمتک معنی کلام عرب کښې اترج نه ده بلکه ددې معنی دشرمګاه غاړه راځی چه په آيت کښې په يوشان هم صحيح نه ده .

ليکن حقيقت دادې چه دامام بخاری رحمه الله دااشکال صحيح نه دې، دا قراء ت دابن عباس رضی الله عنه نه مجاهد رحمه الله نقل کوی دې ته څنګه غلط وئيلی شی اود ,,متک ،،معنی څنګه چه دشرمګاه غاړه راځی بالکل همدغه شان ددې معنی اترج هم راځی ، اهل لغت ,,متک،، ليکې ته. (٢) نو دامام بخاری رحمه الله داوينا چه متک په معنی د اترج دعربوپه کلام کښې مستعمل نه دې محل نظردې ،بعضې حضراتووئيلی دی چه امام بخاری رحمه الله دلته دابوعبيده رحمه الله ړوند تقليد کړيدې ځکه ددې غلطۍ ښکار شويدې ،علامه عينی رحمه الله وقلداباعبيده والافة من التقليد ،(٣)

...بقيه ازحاشيه گذشته] دسيبويه په نيزد داد ,, شدة جمع ده لکه نعة چه جمع دانعم دې امام فراء په نيزددا دشد جمع ده ،لکه چه دصک جمع اصک راځی (اوګورئ روح المعانی :ج١٢ص٢٠٩)

(١) واصله موتکاء لانه من توکات فابدلت الواو تاءً وادغمت فی مثلها (روح المعانی :ج ٢ص٢٢٨)_

(٢)روح المعانی :ج ١٢ص٢٢٨وعمدة القاری ج١٨ص٣٠٠)_

(٣) عمدة القاری (ج١٨ص٣٠١)_

(شغفها) يُقَالُ إِلَى شِغَافِهَا وَهُوَ غِلَافُ قَلْبِهَا، وَأَمَّا شعفها فَمِنَ الْمَشْعُوفِ (أَصْبُ) أَمِيلُ. (أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ) مَا لَا تَأْوِيلَ لَهُ، وَالضِّغْثُ مِلْءُ الْيَدِ مِنْ حَشِيشٍ وَمَا أَشْبَهَهُ، وَمِنْهُ (وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا) لَا مِنْ قَوْلِهِ (أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ) وَاحِدُهَا ضِغْثٌ (نَمِيرُ) مِنَ الْمِيرَةِ (وَنَزْدَادُ كَيْلَ بَعِيرٍ) مَا يَحْمِلُ بَعِيرٌ. (أَوَى إِلَيْهِ) ضَمَّ إِلَيْهِ، السِّقَايَةُ مِكْيَالٌ (تَفْتَأُ) لَا تَزَالُ. (حَرَضًا) مُحْرَضًا، يُذِيبُكَ الْهَمُّ (تَحَسَّسُوا) تَخَبَّرُوا. (مُزْجَاةٍ) قَلِيلَةٍ (غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ) عَامَّةٌ مُجَلِّلَةٌ.

قوله: (شغفها) يُقَالُ إِلَى شِغَافِهَا وَهُوَ غِلَافُ قَلْبِهَا، وَأَمَّا شعفها فَمِنَ الْمَشْعُوفِ): په آيت كښې دى (قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا) يعنى د يوسف عليه السلام محبت د هغې د زړه د پردې پورې اورسيدلو او په يو قراءت كښې په شعفها (د عين مهمله سره) هم راغلې دې (١) دا د مشعوف نه دې او مشعوف هغه سړى ته وائى د چا زړه چه د محبت په وجه سوزيدلې وى.

قوله: (أَصْبُ) أَمِيلُ: په آيت كښې دى (وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُن مِّنَ الْجَاهِلِينَ) او اې الله! كه هم ته زمانه د دوى دا دوونه او پيچونه لرې نه كړې نو ممكن ده چه زۀ هم د دوى طرف ته مائل شم. فرمائى چه په آيت كښې (اصب) په معنى (اميل) ده يعنى زۀ به مائل شم.

قوله: وَالضِّغْثُ مِلْءُ الْيَدِ مِنْ حَشِيشٍ وَمَا أَشْبَهَهُ، وَمِنْهُ (وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا) لَا مِنْ قَوْلِهِ (أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ) وَاحِدُهَا ضِغْثٌ): په آيت كښې دى قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ ۖ وَمَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلَامِ بِعَالِمِينَ امام بخارى رحمه الله د اضغاث احلام نه هغه پريشانه خوب مراد دې د كوم چه څه تعبير نه وى د دې مفرد ,,ضغث،، دې د ضغث معنى وابنه او دې په شان نور څيزونه (د كى وغيره) نه لاس ډكول راځى. سورة ص دا آيت هم په دې معنى كښې دې ليكن دلته سورة يوسف كښې دا معنى مراد نه ده، دلته د دې نه پريشانه خوب مراد دې (لامن قوله: اضغاث احلام) نه دې طرف ته اشاره ده. (٢)

قوله: (نَمِيرُ) مِنَ الْمِيرَةِ: (په آيت كښې دى (وَنَمِيرُ أَهْلَنَا وَنَحْفَظُ أَخَانَا وَنَزْدَادُ كَيْلَ بَعِيرٍ) فرمائى ,,نمير،، ميرة،، نه ماخوذ دې د كوم معنى طعام او غله ده، د باب ضرب (مار اهله ..... ميرا) د كرخلقو د پاره غله راوړل، د (ونمير اهلنا) معنى به وى ,,مونږ د خپل كوروالا د پاره غله او طعام حاصل كړو (كيل بعير) نه مراد د و مره غله كوم چه يو اوښ اوچتولې شى.

قوله: (أَوَى إِلَيْهِ) ضَمَّ إِلَيْهِ): په آيت كښې دى (وَلَمَّا دَخَلُوا عَلَىٰ يُوسُفَ آوَىٰ إِلَيْهِ أَخَاهُ) او چه كله

---

(١) روح المعانى: ج ١٢ ص ٢٢٦ــ

(٢) وفى المفردات للراغب: ٢٩٨ الضغث قبضة ريحان اوحشيش وجمعه اضغاث قال وخذ بيدك ضغثا وبه شبه الاحلام المختلطة التى لايتبين حقائقها قالوا اضغاث احلام حزم اخلاط من الاحلام ــ

داخلق یعنی دیوسف علیہ السلام رونړه) یوسف علیہ السلام ته اورسیدل (اوبنیامین ئی پیش کړوچه مونږ ستاسودحکم موافق دا راوستلو) هغه خپل رور خپل ځان سره کړو. فرمائی چه آیت کښې (آوَىٰ إِلَيْهِ) معنی ده (ضم الیه) خپل ځان سره ئې یوځای کړو، خپل ځان سره ئی ځای ورکړو.

قوله: (السِّقَايَةُ مِكْيَالٌ): په آیت کښې دی (فَلَمَّا جَهَّزَهُم بِجَهَازِهِمْ جَعَلَ السِّقَايَةَ فِي رَحْلِ أَخِيهِ) بیا چه کله یوسف علیہ السلام دهغه سامان تیار کړونو داوبوځکلولوښې (همدغه پیمانه دغلې ورکولوهم وه) ئې دخپل وررور په سامان کښې کیخودله. فرمائی چه دسقایه معنی پیمانه ده.

قوله: (تَفْتَأُ) لاتزال: په آیت دی (قَالُوا تَاللَّهِ تَفْتَأُ تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتَّىٰ تَكُونَ حَرَضًا أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ)

امام بخاری رحمہ اللہ فرمائی چه دې کښې „ تفتوء،، دلاتزال په معنی کښې دې ،، دلته لا،، محذوف دې اصل عبارت لاتفتا دې دکوم معنی چه همیشه ده اوحرضا، مصدر دمحرضا،، اسم مفعول په معنی کښې دې، په معنی د مضمحل ،،بیمار، امام بخاری رحمہ اللہ ددې تفسیر کړې ،یُذِیبُكَ الهمّ،، مطلب دادې چه هغوی به برابر یوسف علیہ السلام یادولوتردې چه دهغوی غم هغوی ویلې کړی وو.

قوله: (تَحَسَّسُوا) تَخَبَّرُوا: په آیت کښې دی (يَا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِن يُوسُفَ وَأَخِيهِ) لاړشئ اویوسف او دهغه رور اولټوئ فرمائی چه آیت کښې تحسسوا،، په معنی د (تخبروا) دې یعنی تاسو خبر واخلئ دتحس معنی ده خبراخستل ،لټول،تلاش کول.

قوله: (مُزْجَاةٍ) قَلِيلَةٍ): آیت کښې دی (وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُّزْجَاةٍ) اومونږ خراب څیزراوړې دې،یعنی کمې پسې اوخراب قمیت موراوړې دې فرمائی چه آیت کښې دمزجاة معنی قلیل او ناقص ده.

قوله: (غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ) عَامَّةٌ مُجَلِّلَةٌ): آیت کښې دی (أَفَأَمِنُوا أَن تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِّنْ عَذَابِ اللَّهِ أَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ) د„ غاشیة تفسیراوکړو(عامة مجللة یعنی یولوئ عذاب (جلل الشئ تجلیلا) عام کیدل ،داد غاشیة صفت دې، دآیت مطلب دې آیا هغه خلق دې خبرې سره په امن کښې ووچه په دوی به دالله تعالی دعذاب نه یوخوریدونکې مصیبت راشی یاپه هغوی باندې ناڅاپې قیامت راشی اوهغوی ته پته هم نه وی.

۱۷۹= باب قوله: وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ آلِ يَعْقُوبَ كَمَا أَتَمَّهَا عَلَىٰ أَبَوَيْكَ مِن قَبْلُ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ

[۴۴۱۱] وَقَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَٰنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رضی الله عنهما - عَنِ النَّبِيِّ صلی الله علیه وسلم -

قَالَ «الْكَرِيمُ بْنُ الْكَرِيمِ بْنِ الْكَرِيمِ بْنِ الْكَرِيمِ يُوسُفُ بْنُ يَعْقُوبَ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ». [ر: ۳۲۰۲]

۱۸۰= باب قوله: لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ

[۴۴۱۲] حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا عَبْدَةُ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَيُّ النَّاسِ أَكْرَمُ قَالَ « أَكْرَمُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاهُمْ». قَالُوا لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسْأَلُكَ. قَالَ «فَأَكْرَمُ النَّاسِ يُوسُفُ نَبِيُّ اللَّهِ ابْنُ نَبِيِّ اللَّهِ ابْنِ نَبِيِّ اللَّهِ ابْنِ خَلِيلِ اللَّهِ«. قَالُوا لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسْأَلُكَ. قَالَ « فَعَنْ مَعَادِنِ الْعَرَبِ تَسْأَلُونِي ». قَالُوا نَعَمْ. قَالَ « فَخِيَارُكُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُكُمْ فِي الإِسْلاَمِ إِذَا فَقِهُوا«. تَابَعَهُ أَبُو أُسَامَةَ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ.

۱۸۱= باب قَوْلِهِ (قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا) (۳)

(سَوَّلَتْ) زَيَّنَتْ

[۴۴۱۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ. قَالَ وَحَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ النُّمَيْرِيُّ حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ الأَيْلِيُّ قَالَ سَمِعْتُ الزُّهْرِيَّ سَمِعْتُ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ وَسَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ وَعَلْقَمَةَ بْنَ وَقَّاصٍ وَعُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ حَدِيثِ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - حِينَ قَالَ لَهَا أَهْلُ الإِفْكِ مَا قَالُوا فَبَرَّأَهَا اللَّهُ، كُلٌّ حَدَّثَنِي طَائِفَةً مِنَ الْحَدِيثِ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - « إِنْ كُنْتِ بَرِيئَةً فَسَيُبَرِّئُكِ اللَّهُ، وَإِنْ كُنْتِ أَلْمَمْتِ بِذَنْبٍ فَاسْتَغْفِرِي اللَّهَ وَتُوبِي إِلَيْهِ«. قُلْتُ إِنِّي وَاللَّهِ لاَ أَجِدُ مَثَلاً إِلاَّ أَبَا يُوسُفَ (فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ) وَأَنْزَلَ اللَّهُ (إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالإِفْكِ) الْعَشْرَ الآيَاتِ.

[۴۴۱۴] حَدَّثَنَا مُوسَى حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ حُصَيْنٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ قَالَ حَدَّثَنِي مَسْرُوقُ بْنُ الأَجْدَعِ قَالَ حَدَّثَتْنِي أُمُّ رُومَانَ وَهْىَ أُمُّ عَائِشَةَ قَالَتْ بَيْنَا أَنَا وَعَائِشَةُ أَخَذَتْهَا الْحُمَّى، فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - » لَعَلَّ فِي حَدِيثٍ تُحُدِّثَ». قَالَتْ نَعَمْ وَقَعَدَتْ عَائِشَةُ قَالَتْ مَثَلِي وَمَثَلُكُمْ كَيَعْقُوبَ وَبَنِيهِ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ.

دا آیت په سورة یوسف په دوو ځایونوکښې دې، یودسورة یوسف په دویمه رکوع کښې دې ،کله چه حضرت یوسف علیه السلام دهغه رونړوبوتلو اوکوهې کښې ئې ورګذارکړو نو حضرت یعقوب علیه السلام ته هغوی اووئیل چه هغه شرمخ اوخوړلواودحضرت یوسف علیه السلام په قمیص ئې دروغووینه اولګوله او رائیوړه حضرت یعقوب علیه السلام چه قمیص اوکتلونوئی فرمائیل (قَالَ

بَلۡ سَوَّلَتۡ لَكُمۡ أَنفُسُكُمۡ أَمۡرٗاۖ فَصَبۡرٞ جَمِيلٞۖ، یعنی دا تاسوتا ستاسو زړونو یوه خبره جوړه کړه اوئ هم صبربهتر دې.
حضرت مولانا شبیراحمد عثمانی رحمه الله ددې آیت په فائده کښې لیکي: بنه چه کوم سړي په شام کښې ناست وی او د مصرنه دیوسف علیه السلام دقمیص خوشبوئی ورله راځی نوهغه دبکرۍ په وینه دحضرت یوسف علیه السلام دوینی ګمان څنګه کولې شو. هغه اوریدو سره دروغ اوګڼړله اولکه څنګه چه په بعضې تفاسیروکښې دی ،وئیل ئی چه واقعی هغه شرمخ به ډیرحلیم اومتین وی چه یوسف علیه السلام ئی یوړلو اودوینو لړلې قمیص ئی ډیر په احتیاط سره صحیح سالم اوویستلو اوکیخودو. ربښتیا دی چه ,, دروغګو را حافظه نه باشد ،، دوینو څاځکی خوئی ورکړه ولې داخیال ورته اونه شوچه قمیص ئی بې ترتیبه راښکلې اوشلولې پیش کړې وې حضرت یعقوب علیه السلام صفااوفرمائیل چه داټول ستاسوسازش اوستاسودزړونو نه جوړې شوې خبرې دی .زه صبر جمیل اختیاروم په کوم کښې چه نه دغیربه وړاندې څه ګیله وی اونه تاسونه دانتقام کوشش صرف دخپل خدائی نه کوم چه په دې صبر کښې زما امداد اوکړی اوپه خپل غیبی اعانت سره چه کومې خبرې تاسو وائی دهغې حقیقت داسې راښکاره کړی چه په سلامتې سره یوسف علیه السلام سره دوباره ملاویدل رانصیب شی، معلومیږی چه حضرت یعقوب علیه السلام خبرکړېشوې ووچه په کوم امتحان کښې هغوی راګیرکړې شوی دی هغه به پوره کیږی اود یوې مودې متعین نه پس به ددې مصیبت نه خلاصې ملاویږی. موجوده وخت کښې لټون یا دانتقام تدبیرونه اختیارولو هیڅ فائده نشته ،یوسف علیه السلام به اوس نه ملاویږی اودا خبره ده چه نورخامن به مې په ټوله دنیاکښې رسوا کیږی اوممکن ده چه په غصه کښې راشی اوحضرت یعقوب علیه السلام ته دنقصان رسولوکوشش اوکړی.([1])

دویم ځائی کښې داآیت دسورة یوسف په لسمه رکوع کښې دې ،کله چه بنیامین حضرت یوسف علیه السلام خپل خان سره حصارکړواوپه یوه خاص بهانه باندې ئی بنیامین دتلونه منع کړونوروڼه ئی راغله اوحضرت یعقوب علیه السلام ته ئی اووئیل چه بنیامین غلا کړې وه دهغې په وجه ئی اونیولو نو هغه وخت هم حضرت یعقوب علیه السلام اوفرمائیل:

د ایت کریمه په تفسیر باندې یواشکال او دهغې جوابات: اوس اشکال داپیدا کیږی چه په دې بله موقع باندې خوئی روڼړو ربښتیا وئیلی وو دهغې باوجود حضرت یعقوب علیه السلام دهغوی خبره دروغ اوګڼړله اودهغوی په خبره ئی اعتبار اونه کړو، حضرت یعقوب علیه السلام داالله تعالی نبی دې نوهغه یوه غلطه خبره څنګه کولې شی ؟

① ددې اشکال یوجواب خوشاه عبدالقادر رحمه الله ورکړې دې هغوی فرمائی داولنی ځل بی اعتبارۍ په وجه داخل هم حضرت یعقوب علیه السلام دخامنواعتبار اونه کړو لیکن دنبی کلام دروغ نه وی دخامنوجوړه شوې خبره وه. حضرت یوسف علیه السلام هم ځوئ وونوکله چه د لکم خطاب

---

[1]) تفسیر عثمانی : ۳۱٤_۱۵ فائده نمبر ۱)_

دجنس ,,ابناء،، طرف ته اوشو، [۱] ددې حاصل دادې چه داخل خامنوڅه اووئيل هغه رښتيا ووليكن دحضرت يعقوب عليه السلام په مذكوره جمله كښې اشاره دحضرت يوسف عليه السلام دبهانې طرف ته وه

② حضرت مولانا شبيراحمد عثمانی رحمه الله يوبل جواب وركړې دې هغوى فرمائى بعضې مفسرينو دامطلب اخستې دې چه تاسودلته نه دحفاظت څنګه وعده او اصرار كولوسره بوتلو هلته په رسيدوباندې دومره هم اونه كړيشو چه ددۀ دسامان نه پياله راوتلوسره غلا څنګه ثابته شوه كيديشى چه بل چا پټه كړې وى مدافعت خوبه مو كړې وو،دې وئيلوسره چه اول دده رور غلا كړې وه هغه جرم ئى پوخ كړو كه ستاسوپه زړه كښې خرابى نه وه نودالزام به مونه اختياروله ، اوس دخبروجوړولودپاره راغلى ئې [۲] ددې جواب مطلب دادې چه حضرت يعقوب عليه السلام د بنيامين په قصه كښې دتسويل نسبت په دې وجه كړې دې چه كله دبنيامين دكجاوې نه پياله راؤوتله اوپه هغه باندې دغلا الزام اولګولې شونوهغه وخت ئى رونړو وئيلى وو،، دبنيامين طرف ته هغوى دغلا نسبت اوكړو اوهغوى تحقيق نه ووكړې ،په دې وجه حضرت يعقوب عليه السلام دتسويل اسناد دهغوى طرف ته اوكړو. دغه شان چه هغوى كومه جزا اوسزاتجويزكړې وه چه چاسره پيمانه راووتله هغه دې اونيولې شى داسزاهغوى دخپل طرف نه مقرر كړې وه، دمصربادشاه سره دغل داسزا نه وه .

③ دريم جواب داوركړې شوې دې چه دلته دحضرت يعقوب عليه السلام نه اجتهادى غلطى شوې اوهغه دځامنو رښتونې خبره اونه منله ليكن دهغوى رښتيا خبره نه منلويوه معقول وجه وه ،ددې نه وړاندې دحضرت يوسف عليه السلام په حق كښې دهغوى تجربه شوې وه چه رونړوئى دهوكې نه كار اخستې دې اوس دلته داخبره واضحه وه سارق قيد كول اودغلا په بدله كښې هغه اخستل صرف دحضرت يعقوب عليه السلام دشريعت سزا وه،په بل شريعت كښې هغه وخت دغل داسزا مقررنه وه اونه دمصردبادشاه دقانون لاندې دغلا داسزاوه .حضرت يعقوب عليه السلام پوهه شوچه دغلا ښكاره كيدو نه پس هغوى دخپل شريعت مطابق څكه فتوى وركړه چه بنيامين بند كړې په دې وجه هغوى هغه خبره غلطه اوګنړله اويوه صحيح خبره په دې وجه غلطه ګرځول چه دهغې دغلط كيدلوقرائن موجود وى هيڅ قابل جرح امرنه دې علامه آلوسى رحمه الله ليكى :

وذكر ابن المنير فى توجيه هذا القول ههنا ......انهم كانوا عند ابيهم عليه السلام حينئذ متهمين ، وهم قمن باتهامه لما اسلفوه فى حق يوسف عليه السلام وقامت عنده قرينة تؤكد التهمة تقويها وهو اخذ الملك له فى السرقة ، ولم يكن ذلك الا من دينه لامن دين غيره من الناس ،فظن انهم الذين افتوه بذلك بعد ظهور السرقة التى ذكرها تعمدا ليتخلف دونهم ، واتهام من هو بحيث يتطرق اليه التهمة لا جرم فيه ، لا سيما فيما يرجع الى الوالد مع الولد . [۳]

---

[۱]) تفسير عثمانى : ۳۱۴_۱۵ فائده نمبر ۲)_

[۲])تفسير عثمانى : ۳۱۴_۱۵ فائده نمبر ۳)_

[۳]) روح المعانى ج ۱۳ص ۳۹)_

١٨٢=باب قوله (وَرَاوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ). (٤)

وَقَالَ عِكْرِمَةُ هَيْتَ لَكَ بِالْحَوْرَانِيَّةِ هَلُمَّ. وَقَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ تَعَالَهُ

قوله: هيت،،: دهاء كسره اوفتح دواړه شان سره نقل كړې شوي دي ،عكرمه رضي الله عنه فرمائي چه داحوراني لغت دې اوهلم معنى كښې دې، حوران دشام ديوښار نوم وو[1] ددې طرف ته دامنسوب دى ،امام سدى رحمه الله فرمائى دادقبطى ژبې لفظ دې[2] اوحضرت ابن عباس رضي الله عنه نه منقول دى چه دادسريانئ ژبې لفظ دې اوبعضې وائي چه داعبراني ژبه كښې استعماليږي ليكن دجمهورو رائې ده چه داالفظ دعربې ژبې دې.[3]

[٤٤١٥] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ هَيْتَ لَكَ قَالَ وَإِنَّمَا نَقْرَؤُهَا كَمَا عُلِّمْنَاهَا (مَثْوَاهُ) مُقَامُهُ (أَلْفَيَا) وَجَدَا (أَلْفَوْا آبَاءَهُمْ) (أَلْفَيْنَا) وَعَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ (بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ)

د سورة صافات ددې لفظ په سورة يوسف كې د ذكر كولو وجه: د دې تعلق دسورة يوسف سره نه دې بلكه داپه سورة الصافات كښې واقع دې ،امام بخارى رحمه الله داولې دلته ذكر كړو، بعضې حضراتو وئيلي دى چه دائې دلته بې محل ذكركړې دې. دلته ددې دراوړلو هيڅ مناسبت نشته[4] ليكن دبخارى بعضو شراحو ددې مناسبت بيان كړې دې چه حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په قراءت كښې ,, بل عجبت ،، دتاء ضمه سره ده. او,,هيت ،، كښې هم يوقراءت نو ددې د راوړلوسره امام بخارى دې طرف ته اشاره كول غواړى لكه چه څنګه,, بل عجبت ،،كښې يوقراءت دتاء په ضمه سره دې دغه شان ,,هيت لک ،، كښې هم يو قراءت دتاء په ضمه سره دې.[5]

په ``بل عجبت ويسخرون،، كې د عجبت په يو قراءت باندې د قاضى شريح يو اشكال او دهغې جواب: قاضى شريح دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه نقل شوي ,, بل عجبت،، كښې دتاء دضمه والا قراءت رد كړې دې څكه چه په دې صورت كښې به مطلب داشى چه الله تعالى

---

[1] عمدة القارى :٢٨ص٣٠٥)_

[2] فتح البارى :(ج ٨ص ٣٦٤)_

[3] فتح البارى :(ج ٨ص ٣٦٤)_

[4] عمدة القارى :١٨ص٣٠٦)_

[5] قال الكرمانى رحمه الله شرحه البخارى :ج١٧ص١٦٣ فان قلت هذه فى سورة الصافات فلم ذكرماهنا؟ قلت لبيان ان ابن مسعوديقرا مضموماكما يقر اهيت مضموما وفى اللامع : ج٩ ١١٣_١١٤) قوله هيت لک قراء ابن مسعود رضي الله عنه بضم التاء والاخرون بفتها وعليه مدار اعتراض ابى وائل وكذلک اختلف ابى مسعود مع المجمهورفى قوله بل عجبت ولذلک اوردالمولف نظيرالاختلاف ._

فرمائی ځ؛ تعجب کوم اوتعجب خوهغه سړې کوی چه دحقیقت حال نه خبرنه وی ولې الله تعالی خو دهرحال حقیقت نه خبر دې نودتعجب اسناد دالله تعالی طرف ته به صحیح نه وی.
لیکن ابراهیم نخعی رحمه الله فرمائی چه قاضی شریح دخپل علم په وجه په عجب اوحیرانتیا کښې اخته شوې دې اوهغه دحضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په شان دجلیل القدرصحابی اودقراءت دعالم قراءت ئې رد کړو. حالانکه رسول الله صلی الله علیه وسلم سره اختصاص ساتونکې دومره لوئ صحابی یوقراءت دخپل ځان نه خونه شی جوړولې بلکه خامخابه ئې درسول الله نه څه اوریدلې وی په دې وجه دقاضی شریح دا وینا چه مذکوره قراءت صحیح نه دې محل نظرده ،
ترکومې چه دقاضی شریح داشکال تعلق دې چه په دې صورت کښې به دتعجب اسناد دالله تعالی طرف ته شی نود دې یوجواب خودا دې چه دلته ..قل محذوف اومنلې شی یعنی اې نبی صلی الله علیه وسلم تاسو اووائی چه ماته حیرانتیا ده په دې صورت کښې نواسنادبه دالله تعالی طرف ته نه کیږی اودویم جواب دادې که دتعجب نسبت دالله تعالی طرف ته هم وی نوبه هغه صورت کښې به ددې هم هغه معنی مراد اخستې شی چه د الله تعالی دشان لائق اوسزا وار وی. مثلاً دا مطلب بیانولې شی چه زه داسې معامله کوم لکه څنګه چه تعجب کونکې معامله کوی په حقیقت کښې تعجب کول مراد نه دی .

[۴۴۱۶] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ مُسْلِمٍ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ -رضى الله عنه- أَنَّ قُرَيْشًا لَمَّا أَبْطَئُوا عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- بِالإِسْلاَمِ قَالَ « اللَّهُمَّ اكْفِنِيهِمْ بِسَبْعٍ كَسَبْعِ يُوسُفَ » فَأَصَابَتْهُمْ سَنَةٌ حَصَّتْ كُلَّ شَىْءٍ حَتَّى أَكَلُوا الْعِظَامَ حَتَّى جَعَلَ الرَّجُلُ يَنْظُرُ إِلَى السَّمَاءِ فَيَرَى بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا مِثْلَ الدُّخَانِ قَالَ اللَّهُ (فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ) قَالَ اللَّهُ (إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلاً إِنَّكُمْ عَائِدُونَ) أَفَيُكْشَفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَقَدْ مَضَى الدُّخَانُ وَمَضَتِ الْبَطْشَةُ. [ر: ۹۶۲]

ددې روایت دترجمة الباب سره په ظاهره هیڅ تعلق په نظرنه راځی ځکه چه په روایت کښې دی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم دقریشودپاره خیرې اوکړې دځه په نتیجه کښې چه په هغوی قحط راغلو هغوی صلی الله علیه وسلم په خیروکښې فرمائیلی وو «اللهم اکفنیهم بسبع کسبع یوسف» لیکن په روایت کښې صرف دحضرت یوسف علیه السلام نوم راتلل دمناسبت دپاره کافی نه دی بعضې حضراتو فرمائیلی دی چه ددې روایت په بل طریق کښې دی چه کله په قریشوباندې دقحط سختې شوه نو ابوسفیان رضی الله عنه دحضوراکرم صلی الله علیه وسلم په خدمت حاضرشو اووئې وئیل چه تاسوخودصله رحمۍ حکم ورکوئې. ستاسوقوم دولږې مرې دهغوی دپاره دعا اوکړئې، هغوی صلی الله علیه وسلم دقریشو دظلمونو اودهغوی قصورمعاف کړواودهغوی دپاره ئې دعا اوکړه اوتیک هم هغه شان اوشو څنګه چه حضرت یوسف علیه السلام دخپلوروڼوظلمونه اودزلیخا قصورمعاف کړې وواودهغوی نه ئې هیڅ قسم بدله نه وه اخستې. په دې مناسبت سره امام بخاری رحمه الله داحدیث دلته ذکرکړې دې.[1]

[1] عمدة القاري: ج۱۸ص۳۰۷_

۱۸۳- باب قَوْلِهِ (فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ اللَّاتِي قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ قَالَ مَا خَطْبُكُنَّ إِذْ رَاوَدْتُنَّ يُوسُفَ عَنْ نَفْسِهِ قُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ)

وَحَاشَ وَحَاشَى تَنْزِيهٌ وَاسْتِثْنَاءٌ (حَصْحَصَ) وَضَحَ

[۴۴۱۷] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ تَلِيدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْقَاسِمِ عَنْ بَكْرِ بْنِ مُضَرَ عَنْ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ عَنْ يُونُسَ بْنِ يَزِيدَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ وَأَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضي الله عنه- قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «يَرْحَمُ اللَّهُ لُوطًا، لَقَدْ كَانَ يَأْوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ، وَلَوْ لَبِثْتُ فِي السِّجْنِ مَا لَبِثَ يُوسُفُ لَأَجَبْتُ الدَّاعِيَ، وَنَحْنُ أَحَقُّ مِنْ إِبْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ لَهُ (أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي).

عبد الرحمن بن القاسم: دا امام مالک رحمه الله شاګرد دې اودهغه سلسله نسب داده عبدالرحمن بن القاسم بن خالد بن جنادة العتقی، المصری.

امام ابوزرعه رحمه الله دهغوی باره کښې فرمائی **ثقة رجل صالح**،،

امام نسائی رحمه الله فرمائی ،،**ثقة مامون احد الفقهاء**،،

امام حاکم رحمه الله فرمائی **ثقة مامون**،، اوابن حبان رحمه الله کتاب الثقات کښې دهغه ذکرکړیدې. دهغوی وفات ۲۱ صفر ۱۹۱هجری کښې شوې اوولادت باره کښې ئې درې قوله دی ۱۲۸ه ۱۲۱ه او۱۳۲ه امام بخاری، امام نسائی اوامام ابوداؤد رحمه الله په ،،مراسیل کښې دهغوی نه روایت کوی. (۱)

قوله: لقد کان یاوی الی رکن شدید):

د ''**لقد کان یاوی الی رکن شدید**،، **معنی**: یعنی حضرت لوط علیه السلام رکن شدید طرف ته مائل وو که د رکن شدید نه مرادالله تعالی وی اوظاهرخبره ده چه دالله تعالی نه سوابل څوک رکن شدید کیدیشی په دې صورت کښې دهغوی دعا،، **یرحم الله لوطا**......،، دمدح په توګه به وی چه دهغوی مقام څومره لوئی دې، څنګه څنګه مصیبتونه راغلل لیکن حضرت لوط علیه السلام کله

---

(۱) عبدالرحمن بن القاسم الفقیه مشهور صاحب مالک وراوی المدونة ،،من علم مالک ولیس له فی البخاری سوی هذالموضع والاسناد مسلسل بالمصریین الی یونس بن یزیدوالباقون مدنیون وفیه روایة الاقران لاعمروبن الحارث المصری بالفقیه المشهورمن اقران یونس بن یزید (وانظرفتح الباری :ج۸ص۲۶۸) دهغوی حالات اومذکوره تفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال :ج۱۷ص ۳۴۴ وابن خلکان :ج۳ص ۱۲۹ والجمع لابن القیسرانی :ج۱ص۲۹۳) والکاشف :۲ الترجمة ۳۰، وشذرات الذهب ج۱ص۳۲۹)_

هم غیرالله طرف ته رجوع اونه کړه بلکه هم دالله تعالی طرف ته ئی رجوع اختیارکړه ،دالله تعالی په هغوی باندې خاص رحمت وواودرکن شدید نه خاندان اوقبیله هم مراد کیدلې شی په دې صورت کښې به مطلب داوی چه حضرت لوط علیه السلام خواهش اوکړوکه زماځوک مضبوط خاندان اوقبیله دلته وې نودهغه خلقوبهٔ داجراءت نه کیدو ،داخلق ما خوار او رسوا په دې وجه کوی چه زه یوازې اوتنها یم په دې صورت کښې دا دعا حضرت لوط علیه السلام دیوتسامح بیانولودپاره اوفرمائیله ،دهغوی نه دبشری تقاضې په وجه دالغزش اوشو.الله تعالی هغه معاف کړلواوخپل رحمت ئی پرې نازل کړو.حضرت لوط علیه السلام نه پس الله تعالی هرنبی په یومستحکم.قبله کښې راؤلیږلوچه هغوی ته په هیڅ یوه موقع ددې وینا ضرورت رانه شی چه افسوس زماخاندان وې نوزما دامداد دپاره به راتلو [1]

۱۸۴=باب قَوْلِهِ (حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ)

[۴۴۱۸] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ عَنْ عَائِشَةَ - رضي الله عنها - قَالَتْ لَهُ وَهُوَ يَسْأَلُهَا عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ) قَالَ قُلْتُ أَكُذِبُوا أَمْ كُذِّبُوا قَالَتْ عَائِشَةُ كُذِّبُوا. قُلْتُ فَقَدِ اسْتَيْقَنُوا أَنَّ قَوْمَهُمْ كَذَّبُوهُمْ فَمَا هُوَ بِالظَّنِّ قَالَتْ أَجَلْ لَعَمْرِي لَقَدِ اسْتَيْقَنُوا بِذَلِكَ. فَقُلْتُ لَهَا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا قَالَتْ مَعَاذَ اللَّهِ لَمْ تَكُنِ الرُّسُلُ تَظُنُّ ذَلِكَ بِرَبِّهَا. قُلْتُ فَمَا هَذِهِ الآيَةُ. قَالَتْ هُمْ أَتْبَاعُ الرُّسُلِ الَّذِينَ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَصَدَّقُوهُمْ، فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْبَلاَءُ، وَاسْتَأْخَرَ عَنْهُمُ النَّصْرُ حَتَّى اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ مِمَّنْ كَذَّبَهُمْ مِنْ قَوْمِهِمْ وَظَنَّتِ الرُّسُلُ أَنَّ أَتْبَاعَهُمْ قَدْ كَذَّبُوهُمْ جَاءَهُمْ نَصْرُ اللَّهِ عِنْدَ ذَلِكَ.

په دې باندې تفصیلی کلام په سورة بقرة کښې تیرشوې دې .

باب تفسیر سورة الرعد:

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ) مَثَلُ الْمُشْرِكِ الَّذِي عَبَدَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا غَيْرَهُ كَمَثَلِ الْعَطْشَانِ الَّذِي يَنْظُرُ إِلَى خَيَالِهِ فِي الْمَاءِ مِنْ بَعِيدٍ، وَهُوَ يُرِيدُ أَنْ يَتَنَاوَلَهُ وَلاَ يَقْدِرُ. وَقَالَ غَيْرُهُ (سَخَّرَ) ذَلَّلَ. (مُتَجَاوِرَاتٌ) مُتَدَانِيَاتٌ. (الْمَثُلاَتُ) وَاحِدُهَا مَثُلَةٌ وَهْيَ الأَشْبَاهُ وَالأَمْثَالُ، وَقَالَ (إِلاَّ مِثْلَ أَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا). (بِمِقْدَارٍ) بِقَدَرٍ (مُعَقِّبَاتٌ) مَلاَئِكَةٌ حَفَظَةٌ تُعَقِّبُ الأُولَى مِنْهَا الأُخْرَى، وَمِنْهُ قِيلَ الْعَقِيبُ. يُقَالُ عَقَّبْتُ فِي إِثْرِهِ، الْمِحَالُ الْعُقُوبَةُ. (كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ) لِيَقْبِضَ عَلَى الْمَاءِ. (رَابِيًا) مِنْ رَبَا يَرْبُو. (أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ) الْمَتَاعُ مَا تَمَتَّعْتَ بِهِ. (جُفَاءً) أَجْفَأَتِ الْقِدْرُ إِذَا غَلَتْ فَعَلاَهَا الزَّبَدُ، ثُمَّ تَسْكُنُ فَيَذْهَبُ الزَّبَدُ بِلاَ مَنْفَعَةٍ، فَكَذَلِكَ يُمَيِّزُ الْحَقَّ مِنَ

[1] فتح الباری :(ج۶ص ۴۱۵ ،کتاب احادیث الانبیاء باب ولوطا اذقال لقومه .

الْبَاطِلِ. (الْمِهَادُ) الْفِرَاشُ. (يَدْرَءُونَ) يَدْفَعُونَ دَرَأْتُهُ دَفَعْتُهُ. (سَلَامٌ عَلَيْكُمْ) أَيْ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ. (وَإِلَيْهِ مَتَابِ) تَوْبَتِي. (أَفَلَمْ يَيْأَسْ) لَمْ يَتَبَيَّنْ. (قَارِعَةٌ) دَاهِيَةٌ (فَأَمْلَيْتُ) أَطَلْتُ مِنَ الْمَلِيِّ وَالْمُلَاوَةُ وَمِنْهُ مَلِيًّا، وَيُقَالُ لِلْوَاسِعِ الطَّوِيلِ مِنَ الْأَرْضِ مَلًى مِنَ الْأَرْضِ (أَشَقُّ) أَشَدُّ مِنَ الْمَشَقَّةِ (مُعَقِّبَ) مُغَيِّرٌ.

وَقَالَ مُجَاهِدٌ (مُتَجَاوِرَاتٌ) طَيِّبُهَا، وَخَبِيثُهَا السِّبَاخُ، (صِنْوَانٌ) النَّخْلَتَانِ أَوْ أَكْثَرُ فِي أَصْلٍ وَاحِدٍ (وَغَيْرُ صِنْوَانٍ) وَحْدَهَا (بِمَاءٍ وَاحِدٍ) كَصَالِحِ بَنِي آدَمَ وَخَبِيثِهِمْ أَبُوهُمْ وَاحِدٌ السَّحَابُ الثِّقَالُ الَّذِي فِيهِ الْمَاءُ (كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ) يَدْعُو الْمَاءَ بِلِسَانِهِ وَيُشِيرُ إِلَيْهِ فَلَا يَأْتِيهِ أَبَدًا (سَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا) تَمْلَأُ بَطْنَ وَادٍ (زَبَدًا رَابِيًا) زَبَدُ السَّيْلِ خَبَثُ الْحَدِيدِ وَالْحِلْيَةِ

سورة الرعد

د کلماتو تشریح:

قوله: (. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ) مَثَلُ الْمُشْرِكِ الَّذِي عَبَدَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا غَيْرَهُ كَمَثَلِ الْعَطْشَانِ الَّذِي يَنْظُرُ إِلَى خَيَالِهِ فِي الْمَاءِ مِنْ بَعِيدٍ، وَهُوَ يُرِيدُ أَنْ يَتَنَاوَلَهُ وَلَا يَقْدِرُ): په آیت کښې (وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ) فرمائی چه په دې آیت کښې ئې دمشرک مثال بیان کړیدې چه الله تعالی سره دبل اله هم عبادت کوی، نودده مثال دهغه تږی په شان دې چه دلرې نه په خپل تصور کښې اوبه وینی اوغواړی چه هغه اوبه حاصلې کړی خوپه هغې باندې نه قادر کیږی (دغه شان دامشرک دغیرالله عبادت په دې نیت سره کوی چه هغه به دده امداد کوی حالانکه هغه دده په امداد باندې قادر نه وی).

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ (سَخَّرَ) ذَلَّلَ: په آیت کښې دی (وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى) اونمرسپوږمۍ ئې په کار کښې اولګول هریو (دې دواړونه) په مقرروخت باندې چلیږی حضرت ابن عباس رضی الله عنهما وئیلی چه دسخر معنی ذلل تابع جوړول، حکم منونکې.

قوله: (مُتَجَاوِرَاتٌ) مُتَدَانِيَاتٌ): په آیت کښې دی ,, وَفِي الْأَرْضِ قِطَعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ،، دمتجاورات معنی دیویل سره نزدې اوملاؤ شوی. [1]

قوله: (الْمَثُلَاتُ) وَاحِدُهَا مَثُلَةٌ وَهِيَ الْأَشْبَاهُ وَالْأَمْثَالُ، وَقَالَ (إِلَّا مِثْلَ أَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا): په آیت کښې دی وَقَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثُلَاتُ) دمثلة جمع ده، ددې معنی اشباه

---

[1]) قال الراغب الاصفهانی وقد تصورمن المجارمعنی القرب فقیل لمن یقرب من غیره جاره وجاورقال تعالی ولی الارض قطعا متجاورات (المفرادات فی غریب القرآن ۳۴۰)_

او امثال راځي ,, فَهَلْ يَنْتَظِرُوْنَ اِلَّا مِثْلَ اَيَّامِ الَّذِيْنَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ ,, دې آيت کښې هم د ,, مثل ,, مفهوم هم هغه دې چه په اولنی آيت کښې دې .

قوله: ((بِمِقْدَارٍ) بِقَدَرٍ: په آيت کښې دی ,, وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ او هر څيز د الله تعالى په نزد په يو خاص اندازه دې، فرمائی چه دمقدار معنى قدر يعنى معين انداز، مقرره اندازه چه نه د هغې نه وړاندې کيږي او نه کميږي .

قوله: (مُعَقِّبَاتٌ) مَلَائِكَةٌ حَفَظَةٌ تُعَقِّبُ الْأُولَى مِنْهَا الْأُخْرَى، وَمِنْهُ قِيلَ الْعَقِيبُ . يُقَالُ عَقَّبْتُ فِي إِثْرِهِ: په آيت کښې دی (لَهُ مُعَقِّبٰتٌ مِّنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُوْنَهُ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ) فرمائی دې کښې دمعقبات نه مراد حفاظت کونکې هغه فرښتې دی دکوموچه ديوې ډلې نه پس بله ډله راځي : هم دينه عقيب دې ،هغه سړی ته وائی چه روستو راتلونکې وی او (عقبت في اثره) وائی چه کله تاسو دهغوی په قدمونو باندې روستو روستو راځئ .[1]

قوله: الْمِحَالُ الْعُقُوبَةُ : په آيت کښې دی (وَهُمْ يُجَادِلُوْنَ فِي اللّٰهِ وَهُوَ شَدِيْدُ الْمِحَالِ) او هغه خلق د الله تعالی باره کښې جهګړې کوی سره د دې چه هغه ډير سخت نيونکې دې ،فرمائی په آيت کښې دمحال معنى عقبوت يعنى عذاب دې داتفسير دابوعبيد رحمه الله دې دحضرت مجاهد رحمه الله نه نقل دی چه دمحال معنى دسخت قوت والاده ،دمحال معنى حيله اوتدبيرهم راځي .

قوله: (رَابِيًا) مِنْ رَبَا يَرْبُو: په آيت کښې دی فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَّابِيًا ,, يعنى بيا هغه سيلاب پورته راوړی پړسيدلې زګ ، د (رابيا : ربا، يربو) نه مشتق دې دکوم معنى چه پړسيدل ، راختل اوزياتيدل راځي .

قوله: (أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ) الْمَتَاعُ مَا تَمَتَّعْتَ بِهِ: په آيت کښې دی وَمِمَّا يُوْقِدُوْنَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَآءَ حِلْيَةٍ اَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِّثْلُهُ فرمائی متاع هغه څيزته وائی دکوم نه چه ته فائده اوچته کړې يعنى لوښی وغيره (۲) دآيت مطلب وړاندې راځي .

قوله: (جُفَاءً) أَجْفَأَتِ الْقِدْرُ إِذَا غَلَتْ فَعَلَاهَا الزَّبَدُ، ثُمَّ تَسْكُنُ فَيَذْهَبُ الزَّبَدُ بِلَا مَنْفَعَةٍ، فَكَذٰلِكَ يُمَيِّزُ الْحَقَّ مِنَ الْبَاطِلِ: په آيت کښې دی فَاَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَآءً . (يعنى بيا هغه زګ اوچ شی او ختميږی، اجفات القدر وائی کله چه په کټوئی کښې جوش پيداشی او زګ دهغې دپاسه راشی اوبيا په هغې کښې سکون راشی نوزګ بغير څه فائدې نه ختميږی .دغه شان الله تعالی حق دباطل نه جدا کوی ،باطل دزګ په شان ښکاره وی ليکن هغه خپل څه اثر

[1]) قال الراغب فى المفردات ۳٤۰ والتعقيب ان ياتى بشىء بعد اخر،يقال عقب الرس فى عدوه،فالله معقبات من بين يديه ومن خلفه اى ملائكة يتعاقبون عليه خافظين له .

[2]) قال الراغب فى المفردات ٤٦۱ ويقال لماينتفع به فى البيت متاع وكل ماينتفع فى وجه مافهومتاع ومتعة _

يافائده نه پريږدي اوځي ختميږي اوزائل کيږي.

قوله: (الْمِهَادُ) الْفِرَاشُ: په آيت کښې دی وَمَأْوٰهُمْ جَهَنَّمُ ۚ وَبِئْسَ الْمِهَادُ اودهغوی ټکانړ (دهميشه دپاره) دوزخ دې اوډيرخراب دحصاريدو ځائ دې. فرمائی چه آيت کښې دمهاد معنی فراش ده يعنی بستره اودآرام ځائ.

قوله: (يَدْرَءُونَ) يَدْفَعُونَ دَرَأْتُهُ دَفَعْتُهُ: په آيت کښې دی وَيَدْرَءُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ أُولٰئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ داخلق بدی په نيکئ سره لرې کوی (يعنی دبدسلوکئ مقابله په ښه سلوک سره کوی) فرمائی په آيت مبارک کښې د يدرون معنی ده يدفعون. د راته‌عنی: دفعته يعنی ما هغه لرې کړو.

قوله: (سَلَامٌ عَلَيْكُمْ) أَيْ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ: په آيت کښې دی ,,وَالْمَلٰٓئِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِّنْ كُلِّ بَابٍ ۚ سَلٰمٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ,,اوفرښتې به هغوی له په هره دروازه راځی او وائی به ورته (دهرآفت اوخطرې نه) صحيح سلامت ئې په وجه دهغې چه ته (په حق دين باندې) مضبوط ولاړ وې نوپه دې جهان کښې ستانجات ډيرښه دې. فرمائی د (سلام عليکم) نه اول په آيت مبارک کښې يقولون محذوف دې.

قوله: (وَإِلَيْهِ مَتَابِ) تَوْبَتِي: په آيت کښې دی ,,قُلْ هُوَ رَبِّي لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ ۚ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ مَتَابِ دهغه نه سواځوک دعبادت لائق نشته ماهم په دې يقين کړې دې اوهم هغه له به زه زرځم. فرمائی چه په آيت کښې د (اليه متاب) معنی ده (اليه توبت) يعنی دهغه طرف ته زمارجوع کول دې مقصد دادې چه متاب مصدرميمی دې په معنی درجوع.

قوله: (قَارِعَةٌ) دَاهِيَةٌ: په آيت کښې دی ,, وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ اودا (دمکې) کافرخوبه هميشه (هرورځ) هم په دې حالت کښې اوسيږی چه ددوی دکارونو يعنی بدعملونوپه سبب څه ناڅه حادثه پريوزی. (چرته قتل، چرته قيداوچرته شکست) فرمائی آيت کښې دقارعة معنی داهية يعنی تباه کونکې آفت ،سخت مصيبت.

قوله: (فَأَمْلَيْتُ) أَطَلْتُ مِنَ الْمَلِيِّ وَالْمُلَاوَةُ وَمِنْهُ مَلِيًّا ، وَيُقَالُ لِلْوَاسِعِ الطَّوِيلِ مِنَ الْأَرْضِ مَلًى مِنَ الْأَرْضِ: په آيت کښې دی فَأَمْلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ ۖ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ پس ماکافرانوته ډهيل ورکړو بياماهغوی راونيول نوڅنګه عذاب وو (يعنی سخته سزا وه) فرمائی چه آيت کښې (امليت) په معنی د (اطلت) دې يعنی مامهلت اوږه ورکړوډهيل مې ورکړو، د (املی) (دميم په فتح اودلام په کسره اودياء په تشديدسره) او (ملاوة) دميم کسرې نه مشتق دې اوهم دينه (مليا) ماخوذ دې. په قرآن کښې يوځائ کښې دې ,, واهجرنی مليا ،، او کولاؤ اواوږده زمکه يعنی صحرااوبيابان ته (ملامن الارض) وئيلې شی.

قوله: (أَشَقُّ) أَشَدُّ مِنَ الْمَشَقَّةِ: په آيت كښې دى ,, وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَقُّ ۚ اوددې كافرانو دپاره دآخرعذاب ډيرزيات سخت دې ،فرمائی چه آيت كښې (اشق) په معنى د (اشد) دې چه دمشقت نه مشتق دې اودااسم تفضيل صيغه ده .

قوله: (أَفَلَمْ يَيْأَسِ) لَمْ يَتَبَيَّنْ: په آيت كښې دى أَفَلَمْ يَايْئَسِ الَّذِينَ آمَنُوا أَن لَّوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا ؕ فرمائی دې كښې ,,لم يئس ،، دلم يتبين ،، په معنى كښې دې يعنى آياداايمان په خاوندانوداخبره ظاهره شوې نه ده كه چرې الله تعالى غوښتل نوټولوانسانانوته به ئې هدايت وركړې وو. طبرى دقاسم بن معن نه نقل كړى دى چه دا معنى دهوازن په لغت كښې ده هغوى وائى ئيست كذاای علمته، (١)

قوله: (. وَقَالَ مُجَاهِدٌ (مُتَجَاوِرَاتٌ) طَيِّبُهَا ، وَخَبِيثُهَا السِّبَاخُ: په آيت كښې دى وَفِي الْأَرْضِ قِطَعٌ مُّتَجَاوِرَاتٌ يعنى په زمكه كښې يوبل سره ملاوشوى مختلف قطعې دى په دې كښې چه كومې طيب وى نوهغه خوخوږې وى دې نه ښه اوښكلې پيداوارحاصليږى اوچه كومې ناكاره وى هغه بنجروى اوپه هغې كښې دراتوكولو صلاحيت نه وى دسباخ معنىٰ شور، بنجراوغيرآباد

قوله: ((صِنْوَانٌ) النَّخْلَتَانِ أَوْ أَكْثَرُ فِي أَصْلٍ وَاحِدٍ (وَغَيْرُ صِنْوَانٍ) وَحْدَهَا (بِمَاءٍ وَاحِدٍ) كَصَالِحِ بَنِي آدَمَ وَخَبِيثِهِمْ أَبُوهُمْ وَاحِدٌ: په آيت كښې دى ,, وَنَخِيلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ وَاحِدٍ فرمائی چه دوه كهجورې وى يادددونه زياتې اوپه يوه جرړه كښې راوتلې وى ،داتولې هم په يواوبوباندې خړوب كيږى مطلب داچه نه ونه ،ددې ميوې اوددې ښاخونه هم په يوه زمكه اوپه يواوبوسره خړوب كيږى ليكن ددې باوجود دهغوى په جوړخ كښې اودهغې په خوند كښې فرق وى، همدغه شان دانسانانومثال دې چه دهغوى پلارهم يوحضرت آدم عليه السلام دې ليكن يوبچې صالح پيداكيږى اوڅوك خبيث النفس وى .

قوله: معقب : مغير: په آيت كښې دى وَاللَّهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ ۚ الله حكم كوى (څه چه غواړى) څوك دهغه حكم روستوكونكې نشته يعنى بدلونكې نشته .

قوله: السَّحَابُ الثِّقَالُ الَّذِي فِيهِ الْمَاءُ: په آيت كښې دى ,, هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ هم هغه ذات دې چه تاسوته تندرښائى څه سره چه (دهغې دراپريوتلو) ويره هم وى اوهغې نه دباران اميدهم وى اوراؤچتوى درنې اوريځې فرمائى چه د (السحاب الثقال) نه مرادهغه اوريځې دى چه داوبوډكې وى سحاب اسم جنس دې ددې واحدسحابة دې معنى ئې اوريځې دى كه په هغې كښې اوبه وى اوكه نه وى. ثقال دسحاب صفت دې د (سحاب ثقال)

(١) عمدة القارى (ج١٨ص ٣١١)_

معنى شوه داوبونه ډكه اوريځ .

قوله: (فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا) تَمْلأُ بَطْنَ كُلِّ وَادٍ:

د ايت كريمه ``انزل من السماء ماء فسالت اودية،، تفسير: په آيت كښې دى اَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَسَالَتْ اَوْدِيَةٌۢ بِقَدَرِهَا يعنى الله تعالى دآسمان نه اوبه نازلې كړلې نوولې دخپل اندازې مطابق اوبهيدلې ،دوادئى خيټه يعنى دننه حصه داوبونه ډكه شوه .

قوله: (زَبَدًا رَابِيًا) زَبَدُ السَّيْلِ خَبَثُ الْحَدِيدِ وَالْحِلْيَةِ: په آيت كښې دى فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَّابِيًا‌ؕ (زبدارابيا) نه دسيلاب زګ مراد دې اوهم په دې كښې دى (اَوْمَتَاعٍ زَبَدٌ مِّثْلُهٗ)زبد مثله نه د اوسپنې اودكالى خيرې مراد دې داوسپنې اود كالودپاسه چه كوم زنګ وى په اوبوكښې د اور دپاسه ګرمولوسره هغه دزګ په شكل كښې ښكاره كيږى پوره آيت دې اَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَسَالَتْ اَوْدِيَةٌۢ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَّابِيًا‌ؕ وَمِمَّا يُوْقِدُوْنَ عَلَيْهِ فِى النَّارِ ابْتِغَآءَ حِلْيَةٍ اَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِّثْلُهٗ‌ؕ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ‌ؕ فَاَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَآءً‌ۚ وَاَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِى الْاَرْضِ‌ؕ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ
دآيت مبارك ترجمه ده ،الله تعالى دآسمان نه اوبه نازل كړلې بيا نالئ دخپل مقداربرابرې اوبهيدلې (يعنى په وړه نالئ كښې لږې اوبه په لويه نالئ كښې زياتې اوبه) بيا هغه سيلاب خشاك اوګنګخرې راوبهيول چه دهغه (اوبو) په مخ باندې راتلل اوكوم څيزونه چه په اوركښې دننه دكالويانورواسبابوجوړولوپه غرض سره ګرمولې شى په هغې كښې هم داسې خيرې (ږاس) راځى .الله تعالى دحق اوباطل داسې مثال بيانوى. نوچه كوم خيرې وى هغه خوغورزولې شى اوكوم څيزچه دخلقو په كار راځى هغه په دنيا كښې پاتې كيږى .الله تعالى هم داسې مثالونه بيانوى .

علامه شبيراحمدعثمانى رحمه الله ددې تفسيركښې ليكى : دآسمان دطرف نه باران نازل شوپه څه سره چه ولې اولختى اوبهيدل ،په هره ناله كښې دهغې دظرف اوګنجائش په برابرچه څومره الله تعالى غوښتلې اوبه روانې كړلې ،په وړوكې كښې كمې اوپه لويوكښې زياتې ،اوبه چه كله په زمكه روانې شوې نوخاوره اوګندګى (خځلې) يوځائ كيدوسره خرابې شوې ،بياخيرى او زګ وغيره اوپړسيدل اوسرله راغلل لكه څنګه چه په تيزاوركښې سپين زر،سره زر، تانبا، اوسپنه اونورمعدنيات ويلې كيږى چه كالى، لوښې او اسلحه وغيره ترې نه جوړه كړى په هغې كښې هم داسې زګ راوچتيږى خولږساعت پس اوچ شى ياګډوډشى اوزګ لاړشى اوچه كوم اصلى دكار څيزوو(يعنى اوبه ياويلى شوى معدنيات) هم هغه په زمكه يا دزمكې دخاوندانوپه لاس كښې پاتې شى دكوم نه چه په مختلف طريقوسره خلق فائده اخلى هم دامثال دحق اوباطل اوګنړه ، كله چه آسمانى وحى حق دين سره راكوزيږى اودښى آدموزړونه دخپل خپل لوښى اوطاقت په اندازه سره فيض حاصلوى نوبياحق اوباطل خپل مينځ كښې زيات شى نوخيرى راوچتيدل عارضى اوبې بنياده دى . لږساعت پس ددې دجوش اوخروش پته نه وى چه كوم اصلى اودكارڅيزدزګ لاندې خښ شوې وى (يعنى حق اوصداقت) پس هم هغه پاتې شى .ګوره دالله تعالى بيان كړيشوى مثالونه څنګه عجيبه دى ،څنګه په مؤثره طريقه باندې ئې پوهه كړې چه په دنيا كښې كله حق اوباطل جنګى مقابله وى نودلږو ورځودپاره

باطل اوچت اوپورته ښکاري خوآخرباطل خورشي اوحق ظاهراوغالب پاتې شي .یومؤمن لره دباطل عارضی نمائش نه دهوکه نه دی خوړل پکار ،دغه شان چه کله دیوانسان په زړه کښې دا حق ورکوزشي .دلږ وخت دپاره دوهمونواووسوسوشوربنکاره شي خودویریدلوخبره نه ده ،په لږ وخت کښې به داپورته کیدل کیني اوخالص حق به ثابت اومستقر پاتې شي .

۱۸۶=باب قَوْلِهِ (اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَى وَمَا تَغِيضُ الأَرْحَامُ)(۱) غِيضَ نُقِصَ.

[۴۴۲۰] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مَعْنٌ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضي الله عنهما - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ خَمْسٌ لاَ يَعْلَمُهَا إِلاَّ اللَّهُ لاَ يَعْلَمُ مَا فِي غَدٍ إِلاَّ اللَّهُ، وَلاَ يَعْلَمُ مَا تَغِيضُ الأَرْحَامُ إِلاَّ اللَّهُ وَلاَ يَعْلَمُ مَتَى يَأْتِي الْمَطَرُ أَحَدٌ إِلاَّ اللَّهُ، وَلاَ تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ، وَلاَ يَعْلَمُ مَتَى تَقُومُ السَّاعَةُ إِلاَّ اللَّهُ ». [ر: ۹۹۲]

الله تعالی ښه پوهیږی کوم چه په خیټه کښې ساتي هره ماده (یعنی هلک اوجینۍ ،نیک اوبد) اوکوم چه په خیټه کښې راغونډیږی اولوئیږی (یعنی ښهٔ پوهیږی چه کوم ددې ښځوپه خیټو کښې کمې زیاتې راځی کله یو بچې کله ډیر ،کله زرپید اکیږی اوکله پس) غیض په معنی دنقص نه اشاره ده دیوبل آیت مبارک طرف ته چه په سورة هود کښې دې په کوم کښې چه دی (وغیض الماء) اوبه کمې شوې ، دتغیض اوغیض ماده یوه ده ،په دې وجه امام بخاری ﷫ دلته دالفظ ذکر کړو .

۱۸۷=تفسیر سورة إِبْرَاهِيمَ

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (هَادٍ) دَاعٍ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ صَدِيدٌ قَيْحٌ وَدَمٌ. وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ (اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ) أَيَادِيَ اللَّهِ عِنْدَكُمْ وَأَيَّامَهُ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ (مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ) رَغِبْتُمْ إِلَيْهِ فِيهِ (يَبْغُونَهَا عِوَجًا) يَلْتَمِسُونَ لَهَا عِوَجًا (وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ) أَعْلَمَكُمْ آذَنَكُمْ (رَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ) هَذَا مَثَلٌ كَفُّوا عَمَّا أُمِرُوا بِهِ (مَقَامِي) حَيْثُ يُقِيمُهُ اللَّهُ بَيْنَ يَدَيْهِ (مِنْ وَرَائِهِ) قُدَّامِهِ. (لَكُمْ تَبَعًا) وَاحِدُهَا تَابِعٌ مِثْلُ غَيَبٍ وَغَائِبٍ (بِمُصْرِخِكُمْ) اسْتَصْرَخَنِي

اسْتَغَاثَنِي يَسْتَصْرِخُهُ مِنَ الصُّرَاخِ (وَلاَ خِلاَلَ) مَصْدَرُ خَالَلْتُهُ خِلاَلاً، وَيَجُوزُ أَيْضًا جَمْعُ خُلَّةٍ وَخِلاَلٍ (اجْتُثَّتْ) اسْتُؤْصِلَتْ.

سورة ابرهیم

د کلماتو تشریح:

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (هَادٍ) دَاعٍ: دسورة رعدپه آیت مبارک کښې ,,اِنَّمَآ اَنْتَ مُنْذِرٌ وَّلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ د الفظ دسورة رعد په تفسیر کښې نقل کول پکارووکیدیشی دکتابت دغلطئ نه دلته ذکر کړې شوی وی.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ صَدِيدٌ قَيْحٌ وَدَمٌ: په آیت کښې دی مِنْ وَّرَآئِهٖ جَهَنَّمُ وَيُسْقٰى مِنْ مَّآءٍ صَدِيْدٍ دهغوی دوړاندې د دوزخ (عذاب) دې اوديپ اوبه په پرې څکولې شی. اومجاهد رحمه الله فرمائی چه په آیت کښې دصدید معنی وینه زه وې (پیب) دې.

قوله: (وَقَالَ مُجَاهِدٌ (مِنْ كُلِّ مَا سَاَلْتُمُوْهُ) رَغِبْتُمْ اِلَيْهِ فِيْهِ: په آیت کښې دی ,,وَسَخَّرَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَاٰتٰىكُمْ مِّنْ كُلِّ مَا سَاَلْتُمُوْهُ" په دې کښې مجاهد رحمه الله د (سالتموه) تفسیر په (رغبتم الیه) سره کړیدې. یعنی دکوموځیزونوطرف ته چه ستارغبت دې الله تعالی هغه تاته درکړل د (رغب) په صله کښې ,,الی او,,فی ، دواړه استعمالیږی ، ددې طرف ته اشارې کولو دپاره امام (رغبتم الیه فیه) اووئیل.

قوله: (يَبْغُوْنَهَا عِوَجًا) يَلْتَمِسُوْنَ لَهَا عِوَجًا: په آیت کښې دی ,, اَلَّذِيْنَ يَصُدُّوْنَ عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَيَبْغُوْنَهَا عِوَجًا" او د الله تعالی دلارې نه منع کوی اوپه هغې کښې کوږوالې تلاش کوی. فرمائی چه په آیت کښې د (یبغونها) معنی (یلتمسون لها) ده یعنی د الله تعالی په لارکښې کوږوالې لټوی.

قوله: (وَاِذْ تَاَذَّنَ رَبُّكُمْ) اَعْلَمَكُمْ آذَنَكُمْ: فرمائی چه په آیت کښې (تاذن) په معنی د (اعلم) او (اذن) دې یعنی تاذن دایذان په معنی کښې دې ، اوایذان په معنی داعلان اوخبر کولوراځی مطلب دا چه کله ستارب تاته خبر درکړو.

قوله: (رَدُّوْا اَيْدِيَهُمْ فِيْ اَفْوَاهِهِمْ) هٰذَا مَثَلٌ كُفُّوْا عَمَّا اُمِرُوْا بِهٖ: په آیت کښې دی جَآءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنٰتِ فَرَدُّوْا اَيْدِيَهُمْ فِيْ اَفْوَاهِهِمْ [1]

د ``فردوا ایدیهم فی افواههم،، تفسیر: امام فرمائی (رَدُّوْا اَيْدِيَهُمْ فِيْ اَفْوَاهِهِمْ) ضرب المثل دې ددې معنی (کفّوا عمّا أمروا به) ده، اود آیت مطلب دادې. چه کله رسول الله ﷺ دې خلقو ته دلائل راوړل، نو هغوی خپل لاسونه خپلو خلو ته یوړل، یعنی د کوم څیز چه هغوی ته حکم ورکړې

---

[1] قال الراغب قوله تعالی (فردوا ایدیهم فی افواههم) قیل عضواالانامل غیظاوقیل اومنوا الی السکوت واشاره وا بالیدالی الفم وقیل رادوا ایدیهم فی افواه الانبیاء فاسکنوهم واستعمال الردفی ذلک تنبیها انهم فعلوا ذلک مرة بعد اخری (المفردات للراغب :۱۹۲)

شوي وو هغوى هغه اونه کړل، او ﴿إِنَّا كَفَرْنَا بِمَا أُرْسِلْتُم بِهِ﴾ ئې اووئيل. بل ځائې کې د کافرانو باره کښې ارشاد دې: ﴿وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ﴾ کله چه دوی خانله وی نو د غصې نه خپلې ګوتې کټ کوی، هم ددې کيفيت دلته ذکر دې.

بعضې حضراتو مِثل د ميم کسرې سره ونيلې دې، بيا به ددې مطلب داوی چه ﴿رَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ﴾ د (كفواعما أمروا به) په شان دې، او د دواړو به يو مطلب وی، بعضې حضراتو د أفواههم د ضمير مرجع حضرات انبياء ﷩ اخستې دی، يعنی دغه کافرانو خپل لاسونه د پيغمبر ﷺ په خوله باندې کيخودل، مطلب دادې که کافرانو د انبياؤ نصحيت منلو نو ألټه دا کوشش به ئې ولې کولو چه هغوی ئې خبرې ته هم نه پريخودل، او د پيغمبرانو په خوله باندې به ئې لاس کيخودلو او هغوی به ئې د خبرو کولو نه بندول، يو مطلب داهم بيان کړې شوې دې چه د آيدی نه مراد نعمتونه دی يعنی نصيحتونه چه دا په اصل کې د الله تعالى نعمتونه دی، هغه ئې د پيغمبرانو خولې ته واپس کړل يعنی وئې نه منل.

قوله: (مَقَامِي) حَيْثُ يُقِيمُهُ اللَّهُ بَيْنَ يَدَيْهِ: په آيت کښې دی ﴿ذَٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ﴾ دې کښې دمقامی نه مراد هغه ځائې دې چرته چه به الله تعالى بنده خپلې مخې ته اودروی (۱)

قوله: (لَكُمْ تَبَعًا) وَاحِدُهَا تَابِعٌ مِثْلُ غَيَبٍ وَغَائِبٍ: په آيت کښې دی ﴿إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنتُم مُّغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ مِن شَيْءٍ﴾ مونږ خلق (دنيا کښې) ستاسو تابع وو (تردې چه ددين کومه لار مونږ ته تاسو خودلې وه مونږ هم په هغې شواونن په مونږ باندې مصيبت دې) نو وئيلی چه تاسو د الله تعالى دعذاب څه حصه زمونږ نه ختمولې شئ يعنی بالکل به نشئ بچ کيدلې نو څه قدرې خو به مو بچ کولې شئ؟ فرمائی په آيت کښې تبعًا جمع ده ددې واحد تابع دې لکه غيب (دوو پيښو نو سره) دغائب جمع ده اولکه چه د خادم جمع خدم ده.

قوله: (بِمُصْرِخِكُمْ) اسْتَصْرَخَنِي اسْتَغَاثَنِي يَسْتَصْرِخُهُ مِنَ الصُّرَاخِ: آيت کښې ﴿فَلَا تَلُومُونِي وَلُومُوا أَنفُسَكُم مَّا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنتُم بِمُصْرِخِيَّ﴾ د (ما انا بمصرخكم) معنی (ما انا بمغيثكم) ده، يعنی نه زه ستاسو امدادی جوړيدې شم او نه تاسو زما امدادی جوړيدې شئ عرب وائی (استصرخنی) هغه زمانه امداد اوغوښتلو، يستصرخه دصراخ نه ماخوذ دې دڅه معنی چه فرياد اوچغې راځی. (۲)

---

(۱) ای موافقی الذی يقف به العباد بين يدی الحساب يوم القيامة والی هذا ذهب الزجاج فالمقام اسم مكان واضافته الی ضميره تعالى لكونه بين يديه سبحانه تعالى وقال الفراء مصدر ميمی اضيف الی الفاعل ای خاف قيامی عليه بالحفظ لاعماله ومراقبتی اياه (روح المعانی: ج۱۳ص۲۰۰ـ

(۲) (ماانا بمصر خكم ای بمعينكم مماانتم فيه من العذاب يقال استصرخنی فاصرخته ای استغاثنی فاغثته واصله من الصراخ وهومدالصوت والهمزة للسلب كان المغيث يزيل صراخ المستغيث (روح المعانی ج۱۳ص۲۰۹)ـ

قوله: (وَلاَ خِلاَلَ) مَصۡدَرُ خَالَلۡتُهُ خِلاَلاً، وَيَجُوزُ أَيۡضًا جَمۡعُ خُلَّةٍ وَخِلاَلٍ: په آيت کښې دى مِنۡ قَبۡلِ اَنۡ يَّأۡتِىَ يَوۡمٌ لَّا بَيۡعٌ فِيۡهِ وَلَا خِلٰلٌ » فرمائى دا دباب مفاعله نه دخالل مصدر دې په معنى ددوستى کولو اودا هم ممکن دى چه دا دخلة جمع وى دځه معنى چه دوستى راځى.

۱۸۸= باب قَوۡلِهِ (كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصۡلُهَا ثَابِتٌ وَفَرۡعُهَا فِي السَّمَاءِ * تُؤۡتِي أُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ)

[۴۴۲۱] حَدَّثَنِي عُبَيۡدُ بۡنُ إِسۡمَاعِيلَ عَنۡ أَبِي أُسَامَةَ عَنۡ عُبَيۡدِ اللَّهِ عَنۡ نَافِعٍ عَنِ ابۡنِ عُمَرَ-رضى الله عنهما- قَالَ كُنَّا عِنۡدَ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ «أَخۡبِرُونِي بِشَجَرَةٍ تُشۡبِهُ أَوۡ كَالرَّجُلِ الۡمُسۡلِمِ لاَ يَتَحَاتُّ وَرَقُهَا وَلاَ وَلاَ وَلاَ، تُؤۡتِي أُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ». قَالَ ابۡنُ عُمَرَ فَوَقَعَ فِي نَفۡسِي أَنَّهَا النَّخۡلَةُ، وَرَأَيۡتُ أَبَا بَكۡرٍ وَعُمَرَ لاَ يَتَكَلَّمَانِ، فَكَرِهۡتُ أَنۡ أَتَكَلَّمَ، فَلَمَّا لَمۡ يَقُولُوا شَيۡئًا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «هِيَ النَّخۡلَةُ». فَلَمَّا قُمۡنَا قُلۡتُ لِعُمَرَ يَا أَبَتَاهُ وَاللَّهِ لَقَدۡ كَانَ وَقَعَ فِي نَفۡسِي أَنَّهَا النَّخۡلَةُ فَقَالَ مَا مَنَعَكَ أَنۡ تَكَلَّمَ قَالَ لَمۡ أَرَكُمۡ تَكَلَّمُونَ، فَكَرِهۡتُ أَنۡ أَتَكَلَّمَ أَوۡ أَقُولَ شَيۡئًا. قَالَ عُمَرُ لأَنۡ تَكُونَ قُلۡتَهَا أَحَبُّ إِلَيَّ مِنۡ كَذَا وَكَذَا.

د ايت کريمه تفسير: دلته الله تعالى دکلمه طيبې اوکلمه خبيثه مثال بيان کړې دې. دکلمه طيبه نه مراد کلمه توحيد ، دالله تعالى د معرفت خبرې ،ايمان اوايمانيات ،قرآن حمد اوثنا ،تسبيح اوتهليل ټول دى. (۱) اودکلمه خبيثه نه مراددکفرکلمه ،دروغ خبره اوهره هغه خبره چه الله تعالى د مرضئ خلاف وى. (۲) دکلمې طيبې مثال ئې هغه شجرهٔ طيبه سره ورکړيدې دکومې جرړې چه دزمکې ژوړالې پورې خورې وى اودکومې سوکه چه آسمان طرف ته اوچته وى ،دينه مرادلکه چه دلته دبخارى په روايت کښې دى دکهجورې ونه ده اودکلمه خبيثه مثال ئې هغه ګنده ونې سره ورکړې دې دکومې جرړې چه دزمکې نه راويستلې شوې وى اوپه دې کښې مضبوطوالې نه وى دې نه حنظل ونه مراد ده (۳) په عموم لفظ کښې هره خرابه ونه شامليدې شى ،مولانا شبيراحمد عثمانى رحمه الله ليکى:

,,د دواړو مثالونو حاصل داشوچه دمسلمانانودتوحيد دعوى اوايمان پوخ اوربښتونې دې دکوم دلائل چه ډيرصفا صحيح اومضبوط دى، دفطرت سره دموافق کيدو په وجه ددې جرړې دزړونو بيخ ته کوزيږى اود نيکو اعمالو ښاخونه دقبوليت آسمان سره ملاويږى ,,اليه يصعد الكلم الطيب والعمل صالح يرفع» ددې ښکلې اوخوږې ميوو سره دموحدينوکار اوخله هميشه دخوندنه

---

(۱) روح المعانى ج۱۳ص۱۱۳)

(۲) روح المعانى ج۱۳ص۱۱۳)

(۳) روح المعانى ج۱۳ص۱۱۵)_

ډکه وی. لنډه داچه د حق اوصداقت اوتوحید اومعرفت همیشه شنه ونه ورځ په ورځ خوریږی غځیږی اومضبوطیدوسره اوچتیږی. ددې په خلاف ددروغو خبره اودشرک اوکفر باطل دعوې جرړې اوبنیاد هیڅ نه وی. په ناحق خبره ثابتولوکښې که هرڅومره زوراولګولې شی خود انسانی ضمیر اوفطرت نه مخالف کیدو په وجه دهغې جرړې دزړه ژوروالې ته نه رسی. لړشان خیال کولوسره هغه غلطې معلومیږی. په دې وجه مشهوره ده چه د دروغو پښې نه وی یعنی درښتیاؤ په شان په خپلو پښوباندې نه خې اونه دې سره په زړه کښې نورپیدا کیږی ... [1]

۱۸۹= باب (يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ)

[۴۴۲۲] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي عَلْقَمَةُ بْنُ مَرْثَدٍ قَالَ سَمِعْتُ سَعْدَ بْنَ عُبَيْدَةَ عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «الْمُسْلِمُ إِذَا سُئِلَ فِي الْقَبْرِ يَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، فَذَلِكَ قَوْلُهُ (يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الآخِرَةِ).

د ,, فی الحیٰوة الدنیا ،، نه په دنیا کښې دمؤمن لا اله الا الله محمد رسول الله ګواهی ورکول مراد ده او ,, فی الاخرة ،، نه برزخ کښې د ده لا اله الا الله ګواهی ورکول مراد ده. [2]

۱۹۱= باب (أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَةَ اللَّهِ كُفْرًا). (۳)

(أَلَمْ تَرَ) أَلَمْ تَعْلَمْ كَقَوْلِهِ (أَلَمْ تَرَ كَيْفَ) (أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا) الْبَوَارُ الْهَلاَكُ، بَارَ يَبُورُ بَوْرًا (قَوْمًا بُورًا) هَالِكِينَ.

قوله: الم تر. د ,, الم تعلم ،، معنی کښې دې لکه ,, الم ترکیف فعل ربك ،، او الم ترالی الذین خرجوا ،، ,, الم تر ،، ,, الم تعلم ،، په معنی کښې دی د ,, بدلوانعمة الله کفرا) یعنی دالله تعالی دنعمت شکرهغوی په کفر بدل کړو. الله تعالی دهغوی درهنمائې اوهدایت دپاره رسول راولیږلو چه په حقیقت کښې دالله تعالی ډیرلوئ نعمت وو. ددې نعمت دشکرتقاضا داوه چه هغه خلقودهغه خبره منلې وه اودهغه په تعلیماتو ئې عمل کړې وولیکن هغه خلقو ناشکری اوکړه اودالله تعالی درسول اودهغه دتعلیماتونه ئې انکار اوکړو.

۱۹۱ - باب تفسیر سورة الْحِجْرِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ (صِرَاطٌ عَلَىَّ مُسْتَقِيمٌ) الْحَقُّ يَرْجِعُ إِلَى اللَّهِ وَعَلَيْهِ طَرِيقُهُ.
وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (لَعَمْرُكَ) لَعَيْشُكَ (قَوْمٌ مُنْكَرُونَ) أَنْكَرَهُمْ لُوطٌ
وَقَالَ غَيْرُهُ (كِتَابٌ مَعْلُومٌ) أَجَلٌ (لَوْ مَا تَأْتِينَا) هَلاَّ تَأْتِينَا شَيْءٌ أَمْرٌ وَلِلأَوْلِيَاءِ أَيْضًا شِيَعٌ.
وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (يُهْرَعُونَ) مُسْرِعِينَ (لِلْمُتَوَسِّمِينَ) لِلنَّاظِرِينَ (سُكِّرَتْ)

---

[1] تفسیر عثمانی: ۳۴۳ فائده نمر ۳_
[2] روح المعانی ج ۱۳ ص ۱۱۷_

غُشِّيَتْ (بُرُوجًا) مَنَازِلَ لِلشَّمْسِ وَالْقَمَرِ (لَوَاقِحَ) مَلَاقِحَ مُلْقَحَةً (حَمَإٍ) جَمَاعَةُ حَمْأَةٍ وَهُوَ الطِّينُ الْمُتَغَيِّرُ وَالْمَسْنُونُ
الْمَصْبُوبُ (تَوْجَلْ) تَخَفْ (دَابِرَ) آخِرَ (لَبِإِمَامٍ مُبِينٍ) الْإِمَامُ كُلُّ مَا ائْتَمَمْتَ وَاهْتَدَيْتَ بِهِ (الصَّيْحَةُ) الْهَلَكَةُ.

سورة الحجر

د کلماتو تشریح:

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ، الْحَقُّ يَرْجِعُ إِلَى اللَّهِ وَعَلَيْهِ طَرِيقُهُ: په آيت کښې دی هٰذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ دې "علی" د "الی" په معنی کښې دې اومطلب دا دې چه حق لارصراط مستقیم ده الله تعالی طرف ته تلونکې ده اوهم ددې حق لارتلونکې سړې الله تعالی ته رسیدې شی اودهغه رضاحاصلولې شی. داتعلیق ابن ابی حاتم موصولانقل کړې دې [1]علامه شبیراحمد عثمانی رحمه الله ددې آيت په تفسیر کښې فرمائی بیشکه دبندګئ اواخلاص لارنیغه ماته رسی اوهم دازما صفااونیغه لار ده کوم کښې چه هیڅ دهوکه وغیره نشته، کوم بندګان چه دبندګئ اواخلاص لار اختیاروی هم هغه به دشیطان لعین نه په امن کښې وی اوخوک چه ددې ملعون منه کوی نوهغه سره به دوزخ ته ځی. بعضې مفسرینو "هٰذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ" په تهدید باندې محمول کړې دې یعنی اې ملعونه خلق دصراط مستقیم نه ګمراه کوې نوچرته به تختې هغه کومه لار ده چه زمونږ طرف ته نه ځی، بیا زمونږ دسزا نه بچ شوی چرته تلې شی هغه وخت کښې به کلام داسې وی لکه چه وائی (افعل ماشئت فطريقك علي) اوپه قرآن کښې بل ځای کښې ارشاد دې: (ان ربك لبالمرصاد)[2].

قوله: (الْإِمَامُ كُلُّ مَا ائْتَمَمْتَ وَاهْتَدَيْتَ بِهِ): په آيت کښې دی "وَإِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُبِينٍ" اودا دواړه (قوم) کلې په صفا لاره باندې واقع دی. فرمائی چه امام هرهغه څیزدې دکوم چه ته منه کوې اودچا په ذریعه چه لاربیا مومی، امام په وزن فعال اسم دې په معنی دمقتداء ،لارخودونکې ،هر هغه څیز چه دهغې اقتداء اوپیروی اوکړې شی دکوم چه قصد او اراده اوکړې ،چونکه لارهم خودونکې ده په دې وجه یوه معنی دامام لارده .مبین ښکاره ،مطلب دا چه قوم لوط اواصحاب آیکه په کولاو لار باندې واقع دی چه دحجاز نه شام طرف ته ځی.

قوله: (وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (لَعَمْرُكَ) لَعَيْشُكَ: په آيت کښې دی "لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ" عمر (دعین په فتحه اوضمه سره) حیات اوژوندته وائی. دحضوراکرم ﷺ دا خصوصیت دې چه الله تعالی دهغوی په عمرمبارک قسم خوری.

---

[1]) عمدة القاری: ج۶ص۱۹)_
[2]) تفسیر عثمانی:۳۵فائده نمر۱_

قوله: (قَوۡمٌ مُّنكَرُونَ) أَنكَرَهُمۡ لُوطٌ: په آيت کښې دى ,, فَلَمَّا جَآءَ اٰلَ لُوطٍ الۡمُرۡسَلُوۡنَ ۞ قَالَ اِنَّكُمۡ قَوۡمٌ مُّنكَرُوۡنَ بياچه کله دا فرښتې دلوط علیه السلام خاندان له راغلې (نوفرښتې په شکل دبشروې نوځکه) وانې چه تاسوخلقوخواجنبى معلوميږئى . آيت کښې د (قوم منکرون) مفهوم دادې چه لوط علیه السلام دا فرښتې اجنبى اوګڼړلې .

قوله: وَقَالَ غَيۡرُهُ (كِتَابٌ مَّعۡلُومٌ) أَجَلٌ: په آيت کښې دى ,, وَمَآ اَهۡلَكۡنَا مِنۡ قَرۡيَةٍ اِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَّعۡلُوۡمٌ اوموږ چه څومره کلى (دکفر په وجه) هلاک کړى دى دهغه ټولودپاره يومقرر وخت ليکلې وو. دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه غيريعنى ابوعبيده رحمه الله وئيلى دى چه په آيت کښې د کتاب نه مراد اجل يعنى موده ده نو د (کتاب معلوم) معنى شوه وخت مقرر .

قوله: (لَوۡ مَا تَأۡتِيۡنَا) هَلَّا تَأۡتِيۡنَا: په آيت کښې دى لَوۡ مَا تَأۡتِيۡنَا بِالۡمَلٰٓئِكَةِ اِنۡ كُنۡتَ مِنَ الصّٰدِقِيۡنَ که چرې (ته د نبوت په دعوى کښې) رښتونې ئې نوموږ ته فرښتې ولې نه راولې . فرمائى په آيت مذکوره کښې ,,لو،، په معنى د ,,هلا،، دې يعنى ,,لو،، دتحضيض دپاره دې .

قوله: (شِيَعٌ أُمَمٌ وَلِلۡأَوۡلِيَاءِ أَيۡضًا شِيَعٌ: په آيت کښې دى وَلَقَدۡ اَرۡسَلۡنَا مِنۡ قَبۡلِكَ فِيۡ شِيَعِ الۡاَوَّلِيۡنَ دلته دشيع معنى امم هم کيدې شى اواولياء ته هم شيع وئيلې شى ،په اول صورت کښې به مطلب داوى چه موږ ستانه وړاندې امتونوکښې رسولان ليږلى دى اوپه دويم صورت کښې به معنى داوى چه موږ ستانه وړاندې تيروشوخلقوکښې هم رسولان ليګى وو په چاکښې چه به اتحاد اواتفاق وو اوديوبل دوستان به وو.

قوله: (لِلۡمُتَوَسِّمِيۡنَ) لِلنَّاظِرِيۡنَ: په آيت کښې دى ,, اِنَّ فِيۡ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِّلۡمُتَوَسِّمِيۡنَ بيشکه په دې واقعه کښې ډيرې نښې دى دبصيرت دخاوندانودپاره .فرمائى چه په آيت کښې دمتوسمين معنى ناظرين يعنى کتونکى ده .

قوله: (سُكِّرَتۡ) غُشِّيَتۡ : په آيت کښې دى ,, اِنَّمَا سُكِّرَتۡ اَبۡصَارُنَا بَلۡ نَحۡنُ قَوۡمٌ مَّسۡحُوۡرُوۡنَ زموږ نظر بندى اوکړې شوه بلکه په موږ خلقوباندې جادو کړې شوې دې. فرمائى چه سکرت په معنى غشيت دې يعنى پرده واچولې شوه . نظربندى اوکړې شوه .

قوله: (بُرُوجًا) مَنَازِلَ لِلشَّمۡسِ وَالۡقَمَرِ: په آيت کښې دى ,, وَلَقَدۡ جَعَلۡنَا فِى السَّمَآءِ بُرُوۡجًا وَّزَيَّنّٰهَا لِلنّٰظِرِيۡنَ ,, او البته موږ په آسمان کښې دستوروقامات جوړکړې دى اودکتونکودپاره موښانسته کړى دى . فرمائى په آيت مذکوره کښې دبرج نه مراد دنمرسپوږمئى منزلونه دى .

قوله: (لَوَاقِحَ) مَلَاقِحَ مُلۡقِحَةً (حَمَإٍ): په آيت کښې دى وَاَرۡسَلۡنَا الرِّيٰحَ لَوَاقِحَ فَاَنۡزَلۡنَا مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَاَسۡقَيۡنٰكُمُوۡهُ دې کښې لواقح په معنى دملاقح دملقحة جمع ده، دې نه مراد هواګانې دى چه اوبه ئې اوچتې کړې وى لواقح ، دلاقحة جمع ده ،لاقحة اوملقحة معنى يوه ده .

قوله: جَمَاعَةُ حَمَأَةٍ وَهُوَ الطِّيۡنُ الۡمُتَغَيِّرُ وَالۡمَسۡنُوۡنُ الۡمَصۡبُوۡبُ: په آيت کښې دى قَالَ لَمۡ اَكُنۡ

لِأَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ دې کښې (حما، حماة (دح فتحه دمیم سکون اودهمزه فتحه سره) جمع ده هغه خاورې ته وائی چه دسخاکیدو په وجه بدله شوې وی اودمسنون معنی ده هغه څیز چه قالب شوې وی . مطلب دا چه دانسان جوسه الله تعالی دکړنګیدلې خاورې نه پیدا کړه اوداخاوره دکومې نه چه دانسان تخلیق په وجود کښې راغلو دانسان په قالب کښې واچولې شوه اوهغه دسخاکیدوپه وجه بدله شوه .صلصال هغه اوچې خاورې ته وائی چه داوچوالې دوجې آواز کوی اوکړنګیږی .([1])

قوله: (تَوجَلْ) تَخَفْ: په آیت کښې دی ،،قَالُوا لَا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ هغوی اووئیل ته مه ویریږه څکه چه مونږ (فرښتې یو دالله تعالی دطرف نه مویوزیرې راوړې دی او) تاته دیوهلک زیرې درکووچه لوئ عالم به وی .فرمائی چه توجل په معنی دتخف ده یعنی آیت مذکوره کښې دلاتوجل معنی `` خوف مه کوه ، ویریږه مه ،،.

قوله: (دَابِرَ) آخِرَ: په آیت کښې دی وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَٰلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هَٰؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُّصْبِحِينَ اومونږ ددې فرښتوپه واسطه لوط علیه السلام ته داحکم اولیګلو چه سحر کیدوسره به دهغوی جرړې پرې کړې شی . فرمائی چه په آیت کښې (دابر) په معنی د(اخر) دې یعنی جرړه ،بنیاد دابر داسم فاعل صیغه ده، دهرڅیز دآخراوتابع په معنی کښې مستعمل دې .لَبِإِمَامٍ مُّبِينٍ)

قوله: (الصَّيْحَةُ) الْهَلَكَةُ: په آیت کښې دی فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُصْبِحِينَ هغوی دسحرپه وخت کښې چغې (سخت آواز) راګیرکړل ،فرمائی چه په آیت کښې دصیحة معنی هلاکت ده.

۱۹۲= بَاب قَوْلِهِ (إِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ مُّبِينٌ)

[۴۴۲۴] ([2]): حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرٍو عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ يَبْلُغُ بِهِ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « إِذَا قَضَى اللَّهُ الأَمْرَ فِي السَّمَاءِ ضَرَبَتِ الْمَلاَئِكَةُ بِأَجْنِحَتِهَا خُضْعَانًا لِقَوْلِهِ كَالسِّلْسِلَةِ عَلَى صَفْوَانٍ - قَالَ عَلِيٌّ وَقَالَ غَيْرُهُ صَفْوَانٍ - يَنْفُذُهُمْ ذَلِكَ فَإِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ، قَالُوا لِلَّذِي قَالَ الْحَقَّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ، فَيَسْمَعُهَا مُسْتَرِقُو السَّمْعِ، وَمُسْتَرِقُو السَّمْعِ هَكَذَا وَاحِدٌ فَوْقَ آخَرَ - وَوَصَفَ سُفْيَانُ بِيَدِهِ، وَفَرَّجَ بَيْنَ أَصَابِعِ يَدِهِ الْيُمْنَى، نَصَبَهَا بَعْضَهَا فَوْقَ بَعْضٍ - فَرُبَّمَا أَدْرَكَ الشِّهَابُ الْمُسْتَمِعَ، قَبْلَ أَنْ

---

[1]) قال الراغب فی المفردات :۲۸۴ اصل الصلصال ترددالصوت من الشئ الیابس ،، وسمی الطین الجاف صلصالا...والصلصلة بقیة ماء سمیت بذلک لحکایة صوت تحرک فی المزادة وقیل الصلصال المنتن من الطین.

[2]) واخرجه فی التفسیرباب حتی اذافزع عن قلوبهم رقم الحدیث : ۴۵۲۲) وفی التوحیدباب فی المشیئة والارادة، رقم الحدیث : ۴۷۸۱(مع الفتح) واخرجه ابن ماجه فی المقدمة رقم الحدیث : ۱۹۴واخرجه الترمذی فی کتاب التفسیررقم الحدیث :۳۲۲۳واخرجه ابوداؤد فی کتاب الحروف رقم الحدیث :۳۹۸۹۔

يَرْمِي بِهَا إِلَى صَاحِبِهِ، فَيُحْرِقُهُ وَرُبَّمَا لَمْ يُدْرِكْهُ حَتَّى يَرْمِيَ بِهَا إِلَى الَّذِي يَلِيهِ إِلَى الَّذِي هُوَ أَسْفَلَ مِنْهُ حَتَّى يُلْقُوهَا إِلَى الأَرْضِ - وَرُبَّمَا قَالَ سُفْيَانُ حَتَّى تَنْتَهِيَ إِلَى الأَرْضِ - فَتُلْقَى عَلَى فَمِ السَّاحِرِ، فَيَكْذِبُ مَعَهَا مِائَةَ كَذْبَةٍ فَيَصْدُقُ، فَيَقُولُونَ أَلَمْ يُخْبِرْنَا يَوْمَ كَذَا وَكَذَا يَكُونُ كَذَا وَكَذَا، فَوَجَدْنَاهُ حَقًّا لِلْكَلِمَةِ الَّتِي سُمِعَتْ مِنَ السَّمَاءِ».

دحضرت ابوهريره رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ فرمائيلي دي چه کله الله تعالى په آسمان کښې ديو کار فيصله فرمائى نوملائکې دالله تعالى دارشادپه وړاندې خپلې عاجزئى اوبى وسئى ښکاره کولودپاره وزرې وهې اودهغه وزرو وهلو آواز داسې وى لکه په غوړ کاڼړى چه زنځير راښکې شى . على بن عبد الله مدينى فرمائيلى چه سفيان نه علاوه زمونږ بل استاذ (صفوان ينفذهم ذلك) فرمائيلى ، يوخوهغوى دصفوان فاء مفتوح لوستلې اوسفيان دا مجزوم لوستلې وه ،بل هغوى د (ينفذهم ذلك) اضافه اوکړه چه سفيان نه وه کړې يعنى الله تعالى داحکم فرښتو ته رسوى

قوله: إِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ، قَالُوا لِلَّذِي قَالَ الْحَقَّ : بيا چه کله ددې فرښتودزړونونه دخوف هغه کيفيت ختم شى نوهغه مقرب فرښتونه تپوس کوى چه ستاسو رب څه څه اوکړه؟ نوهغه فرښتې دهغه څيزباره کښې ښودنه کوى کوم چه الله تعالى فرمائيلي وى ،،الحق،، چه الله تعالى حق اوفرمائيل .وهوالعلى الكبيراوهغه بزرګ اواوچت دې . اوس ددې خبرې تذکره په ملائکوکښې کيږى نوپټ پناه هغه شيطانان اورى .

قوله: (فَيَسْمَعُهَا مُسْتَرِقُو السَّمْعِ، وَمُسْتَرِقُو السَّمْعِ هَكَذَا وَاحِدٌ فَوْقَ آخَرَ - وَوَصَفَ سُفْيَانُ بِيَدِهِ، وَفَرَّجَ بَيْنَ أَصَابِعِ يَدِهِ الْيُمْنَى ، نَصَبَهَا بَعْضَهَا فَوْقَ بَعْضٍ : پټ پناه شيطانان داسې اورى چه يودپاسه بل اوبل دپاسه بل ،سفيان د(پوهه کولوپه غرض) دخپل ښى لاس ګوتې کولاؤ کړې اوبعضې په بعضوباندې کيخودلې اودهغې کيفيت ئى بيان کړو،نوبياکله خوداسې کيږى چه شهاب ثاقب دا اوريدنکى رانيسى اومخکښې دهغې نه چه دوى داخبره خپل صاحب ته اورسوى هغه سوزوى اوکله داسې کيږى چه هغه شهاب دا اوريدونکې خو نيولې نشى تردې چه هغه دا رسوى هغه شيطان طرف ته چه دهغه نه لاندې ورسره متصل وى بياهغه خپل متصل لاندينى ته اوتردې چه هغه خبره زمکې ته رسى. بياهغه خبره دجادوګرخلې ته رسولې شى اوهغه دې سره سل دروغ يوځائ کړى اوبيانوى .بياددې تصديق کولې شى اوددې يوې خبرې په بناخلق وائى چه ولې ده په فلانئې ورځ نه ووئيلې چه آئنده به داسې داسې کيږى اومونږ هغه صحيح اوموندل داتصديق دهغه خبرې دوجه کيږى چه آسمان نه ئى په غلا غولتئ سره اوريدلې وى.

قوله: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرٌو عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ إِذَا قَضَى اللَّهُ الأَمْرَ. وَزَادَ الْكَاهِنِ : يعنى په ړومبى روايت کښې راغلى دى

(فتلقى على فم الساحر) دي روايت کښې (على فم الساحر) نه پس د (الكاهن) لفظ اضافه هم دی.

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرٌو عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ إِذَا قَضَى اللَّهُ الْأَمْرَ. وَزَادَ الْكَاهِنِ. وَحَدَّثَنَا سُفْيَانُ فَقَالَ قَالَ عَمْرٌو سَمِعْتُ عِكْرِمَةَ حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ قَالَ إِذَا قَضَى اللَّهُ الْأَمْرَ وَقَالَ عَلَى فَمِ السَّاحِرِ. قُلْتُ لِسُفْيَانَ قَالَ سَمِعْتُ عِكْرِمَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ. قَالَ نَعَمْ. قُلْتُ لِسُفْيَانَ إِنَّ إِنْسَانًا رَوَى عَنْكَ عَنْ عَمْرٍو عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ وَيَرْفَعُهُ أَنَّهُ قَرَأَ فُزِّعَ. قَالَ سُفْيَانُ هَكَذَا قَرَأَ عَمْرٌو. فَلَا أَدْرِي سَمِعَهُ هَكَذَا أَمْ لَا. قَالَ سُفْيَانُ وَهِيَ قِرَاءَتُنَا.

د سند توضیح:

قوله: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرٌو عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ إِذَا قَضَى اللَّهُ الْأَمْرَ. وَزَادَ الْكَاهِنِ: امام بخاری رحمه الله فرمائی چه علی مدینی بیان کړې دی چه مونږ دسفیان نه حدیث بیان کړو نو په هغې کښې دسند الفاظ وو (قال سمعت عکرمة .....) داسناد سابق په طریق عنعنه وه او په هغې کښې دسماع تصریح ده او (على فم الساحر) نې اووئیل او د کاهن ذکرئې اونه کړو.

قوله: قُلْتُ لِسُفْيَانَ آنت سمعت عمرا قَالَ سَمِعْتُ عِكْرِمَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ. قَالَ نَعَمْ: علی المدینی فرمائی چه ما دخپل استاذ سفیان نه تپوس اوکړو چه ستاسو استاذ عمرو بن دینار کله چه تاسو نه دا روایت بیان کړې وو نو هغه (سَمِعْتُ عِكْرِمَةَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ) الفاظو سره بیان کړې وو؟ سفیان اووئیل اوجی نو دسماع تصریح راغله.

قوله: قُلْتُ لِسُفْيَانَ إِنَّ إِنْسَانًا رَوَى عَنْكَ عَنْ عَمْرٍو عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: په ''فاذا فزع عن قلوبهم'' کښې دوه قراءتونه: علی بن عبدالله مدینی فرمائی چه ما دسفیان نه تپوس اوکړو چه یوسړې دا حدیث تاسو نه نقل کوی لیکن په دې کښې دسماع تصریح نشته او روایت مرفوع دې او په دې کښې ,,فزع،، اولوستلې شو (تپوس کونکی ته آیت مبارک ﴿حَتَّىٰ إِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقَّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ﴾ [1] کښې د (فزع) په قراءت کښې شک دې چه دا فزغ دی یا فرغ. د جمهورو یو روایت فزع او بل روایت فرغ دی) نو سفیان اووئیل چه عمرو بن دینار خودا فزع لوستلې دې اوس ماته معلومه نه ده چه عمرو دا فزع اوریدلې لوستلې دې یا بغیرد اوریدوئی لوستلې دې او سفیان اووئیل چه څنګه هغه فزع لوستلې دې نو زمونږ قراءت هم فزع دې.

---

[1]) سورة سبا ۲۳-

دلته يوه خبره خودا اوشوه چه هغه نه دې بيان كړې فزع ئې بيان كړې دې .مطلب به په دواړو صورتونو كښې يو وى خواشكال داكيږى چه حضرت سفيان بن عينيه يوطرف ته فرمائى چه زمونږ قراءت فزع دې اوبل طرف ته فرمائى ‹فلا ادرى سمعه هكذا ام لا› نوچه كله دسماع علم نشته نودقراءت په مينځ كښې خودقياس دخل كيدې نشى. نوبيا هغه داخپل قراءت څنګه اوګرځولو. ددې يو جواب خودادې چه سفيان ‹فلا ادرى سمعه هكذا ام لا› صرف دعمروبن ديناړپه حواله سره ئې وئيلې دې چه ماته دهغه باره كښې معلومه نه ده چه هغه دخپل شيخ عكرمه نه اوريدلې نولوستلې ئې دې كه نه نوترکومې چه ددې آيت داوريدوتعلق دې نوډيره ممكنه ده چه سفيان دنوروشيخانونه دسماع سره دا قراءت اوريدلې وى. اوداهم ممكن ده چه دحضرت سفيان نقطه نظرداوى چه دسماع نه بغيرهم دقراءت اعتبار كول پكاردى كه په معنى كښې څه خرابى اونقص لازم نه راځى .

شيطانان اوشهاب ثاقب : دلته روايت كښې دشيطانانو آسمان ته تلل اودشهاب ثاقب په ذريعه هغه ويشتل اوتختول ذكردى .علامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله په دې سلسله كښې ډيرجامع او نفيس بحث ليكى په كوم سره چه په دې سلسله كښې واريدونكى اشكالات ختميږى ،هغوى ليكى : په آسمانونوباندې دشيطانانوهيڅ عمل دخل نه چليږى بلكه دنبى كريم ﷺ دبعثت نه پس خودهغوى هلته تيريدل هم نشى كيدلى .اوس دهغوى ډيركوشش داوى چه يوه شيطانى سلسله قائمه كړى آسمان ته نزدې اورسى اوعالم ملكوت ته نزدې شى اودغيبودخبرو خبرحاصلوى، نوپه دې هم دفرښتو څوكۍ كينولې شوې دى چه كله شيطانان داسې كوشش كوى نودبره نه پرې اور راګذارولې شى . دنصوص قرآن اواحاديث نه معلوميږى چه دتكوينى اومورو متعلق په آسمان باندې كله ديوې فيصلې علان په يوخاص كيفيت سره دبره نه ښكته درجې ته راشى آخردنيا آسمان ته او دبخارى شريف ديوروايت موافق عنان ‹اوريځو› كښې فرښتې ددې تذكره كوى ، نودشيطانانوكوشش وى چه ددې معاملاتومتعلق غيبى معلومات حاصل كړى ،دغه شان لكه چه نن يوپيغام په وائرليس ،تيلى فون څې نوهغه بعض خلق په لاركښې دجذب كولوتدبيرونه كوى ،ناڅاپى دبره نه دبم ګوله شهاب ثاقب› اوچوى اوهغه غيبى پيغامونه پټونكى يازخمى كړى او يا هلاك كړى په دې درز دروز كښې كه يوه نيمه خبره دشيطانانوپه لاس ورشى نوهغه دهلاكيدلونه وړاندې په تندئى سره نوروشيطانانوته اوهغه شيطانان خپلو دوستانوانسانانوته درسولو كوشش كوى .كاهنان خلق دې نيمګړې خبرې سره په سوونودروغ دخپل طرف نه يوځائ كړى اوعواموته غيبى خبرې ښائى كله چه يوه نيمه هغه آسمانى خبره رښتياشى نو دهغوى منونكى هغه دهغوى دپاره درښتياؤ ثبوت پيش كوى اوچه كله هغه په سوونوجوړې شوى خبرې دروغ ثابيږى نودهغې نه اغماض اوتغافل كوى. قرآن اوحديث ددې دوه واقعات بيانولوسره خبردارې وركړوچه كم نه كم اودوړې نه وړه رښتونى خبرې سرچشمه هم هغه عالم ملكوت دې دشيطانانو انسى اوجنى په خزانه كښې بغيرددروغو اوافتراء نه بل هيڅ نشته .بله داچه آسمانى انتظامات دومره مكمل دى چه ديو شيطان هم داطاقت نشته چه هلته قدم كيږدى ياسره دډير كوشش دهغه

خاى؛ انتظامات اوفيصلو باندې معتدبه طاقت حاصل كړى .باقى كه چرته يوه نيمه جمله دفرښتونه اخواديخوا واورى نوالله تعالى ددې اراده نه ده كړې چه دا بالكل بند كړى كه هغه غوښتل نو ددې نه به ئى هم منع كړى وولېكن داخبره دهغه دحكمت برابره نه وه ،آخردانسى اوجنى شيطانانوته چه دڅه په بابت معلومه ده چه كله به هم دغولولو اوګناه نه منع نشى نو دومره اوږد مهلت اودغولولواسباب اووسائل باندې طاقت وركولو كښې به څه نه څه حكمت خويه تړول منى دغه شان حكمت دلته هم اوګڼرئى

تنبيه : شيطانان هميشه دشهابونوپه ذريعه مړه كيږى مګرڅنګه چه په قطب جنوبى اوهماليه اوچتې څوكې تحقيق كونكى مړه كيږى اونور دهغوى دا انجام ګورى او داموهم نه پريږدى نو هم په دې باندې دشيطانانودامسلسل كوشش هم قياس كړئى .داخبره دې ښكاره وى چه قرآن اوحديث دا نه دى خودلى چه دشهاب وجود صرف دشيطانانو رجم دپاره دې ،ممكنه ده چه ددې وجودسره نور ډېرمصالح تړلې وى اودضرورت په وخت كښې ترې كارهم اخستلې شى[1]

۱۹۳= باب قَوْلِهِ (وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِينَ)

[۴۴۲۵] ٤٧٠٢- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مَعْنٌ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ لأَصْحَابِ الْحِجْرِ «لاَ تَدْخُلُوا عَلَى هَؤُلاَءِ الْقَوْمِ إِلاَّ أَنْ تَكُونُوا بَاكِينَ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا بَاكِينَ فَلاَ تَدْخُلُوا عَلَيْهِمْ أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَهُمْ».

۱۹۴= باب قَوْلِهِ (وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ)

[۴۴۲۶] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ خُبَيْبِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ حَفْصِ بْنِ عَاصِمٍ عَنْ أَبِي سَعِيدِ بْنِ الْمُعَلَّى قَالَ مَرَّ بِيَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - وَأَنَا أُصَلِّي فَدَعَانِي فَلَمْ آتِهِ حَتَّى صَلَّيْتُ ثُمَّ أَتَيْتُ فَقَالَ «مَا مَنَعَكَ أَنْ تَأْتِيَ». فَقُلْتُ كُنْتُ أُصَلِّي. فَقَالَ «أَلَمْ يَقُلِ اللَّهُ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ) ثُمَّ قَالَ أَلاَ أُعَلِّمُكَ أَعْظَمَ سُورَةٍ فِي الْقُرْآنِ قَبْلَ أَنْ أَخْرُجَ مِنَ الْمَسْجِدِ» فَذَهَبَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - لِيَخْرُجَ مِنَ الْمَسْجِدِ فَذَكَّرْتُهُ فَقَالَ (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) هِيَ السَّبْعُ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنُ الْعَظِيمُ الَّذِي أُوتِيتُهُ».

[۴۴۲۷] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ الْمَقْبُرِيُّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضى الله عنه قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم «أُمُّ الْقُرْآنِ هِيَ السَّبْعُ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنُ الْعَظِيمُ»

---

[1]) تفسير عثمانى:۳۴۸_۳۴۹فائده نمر٤_

۴- باب قوله (الذين جعلوا القرآن عضين)[1]

(المقتسمين) الذين حلفوا
ومنه (لا أقسم) أى أقسم وتقرأ لأقسم. (قاسمهما) حلف لهما ولم يحلفا له. وقال مجاهد (تقاسموا) تحالفوا.

[۴۴۲۸] حدثني يعقوب بن إبراهيم حدثنا هشيم أخبرنا أبو بشر عن سعيد بن جبير عن ابن عباس رضى الله عنهما (الذين جعلوا القرآن عضين) قال هم أهل الكتاب، جزءوه أجزاء، فآمنوا ببعضه وكفروا ببعضه.

[۴۴۲۹] حدثني عبيد الله بن موسى عن الأعمش عن أبي ظبيان عن ابن عباس رضى الله عنهما - (كما أنزلنا على المقتسمين) قال آمنوا ببعض وكفروا ببعض، اليهود والنصارى.

قوله:(المقتسمين) الذين حلفوا: په آيت كښې دى كَمَآ اَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِيْنَ فرمائى مقتسمين نه مراد هغه خلق دى چاچه قسم خوړلې وو، داد حضرت صالح عليه السلام دقوم كافر خلق ووهغوى قسم خوړلې ووچه دشپې په تياره كښې به په حضرت صالح عليه السلام اودهغه په متبعينو باندې حمله اوكړو اوټول به ختم كړو. په سورة نمل كښې ددې پوره وضاحت راغلى دې ,,قَالُوْا تَقَاسَمُوْا بِاللّٰهِ لَنُبَيِّتَنَّهٗ وَاَهْلَهٗ ثُمَّ لَنَقُوْلَنَّ لِوَلِيِّهٖ مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ اَهْلِهٖ وَاِنَّا لَصٰدِقُوْنَ [2]

قوله: (ومنه (لا أقسم) أى أقسم وتقرأ لأقسم: اودمقتسمين نه لاقسم دې .دې كښې ,,لا زائده دې اومعنى ده زه قسم خورم .بعضودې ته لاقسم لوستلې دې په كوم كښې چه لام دتاكيد دپاره دې داد ابن كثير قراءت دې [3] دمقتسمين په مناسبت سره ئى داذكر كړې دې.

قوله: (قاسمهما) حلف لهما ولم يحلفا له: په سورة اعراف كښې دى ,,وَقَاسَمَهُمَآ اِنِّىْ لَكُمَا لَمِنَ النّٰصِحِيْنَ امام بخارى رحمه الله فرمائى چه په آيت كښې قاسمهما مطلب دادې چه شيطان دحضرت آدم عليه السلام اوبى بى حواء په وړاندې قسم خوړلې ووخوحضرت آدم عليه السلام اوبى بى حواء قسم نه وو خوړلې دې خبرې ته اشاره ده چه دلته په باب مفاعله كښې خاصيت دمشاركت نه دې، دطرفين نه قسم نه دې خوړلې شوې صرف شيطان قسم خوړلې وو د اعراف دې آيت طرف ته

---

[1] عضين اى متفرقه وقيل هوجمع عضة واصلها عضوة من عضى الشئ اذاجعلها اعضاء اى جزءها اجزاء وقيل :اصلها عضة فخذفت الهاء الاصلية.... وبعد الحذف جمع على عضين مثل ماجمع برة على برين على قلين (عمدة القارى :ج۱۹ص۱۳)_
[2] سورة النمل :۴۹_
[3] عمدة القارى :ج۱۹ص۱۳-

اشاره هم دمقتسمين په مناسبت سره کړې شوې ده.

قوله: (وَقَالَ مُجَاهِدٌ (تَقَاسَمُوا) تَحَالَفُوا: په سورة النمل کښې دی. «قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللهِ لَنُبَيِّتَنَّهُ وَأَهْلَهُ» داهم دقسم نه دې يعنی هغه ټولوقسم اوخوړلودسورة نمل دې آيت طرف ته اشاره هم د مقتسمين په مناسبت سره کړې ده.

په ''کما انزلنا على المقتسمين،، کې د مقتسمين نه کوم خلق مراد دې؟ په آيت مبارک کښې څوک خلق مراد دی په دې سلسله کښې درې اقواله مشهوردی.

① حضرت صالح عليه السلام اودهغوی متبعينوباندې دشپې په وخت حمله کونکی دهغوی دقوم کافران خلق وولکه چه وړاندې تيرشو.

② هغه شپاړس اوولس سړی چاچه قسم خوړلې ووچه هغوی به درسول الله ﷺ دخبرې اوريدو نه خلق منع کوی [1]په دواړو صورتونوکښې دالفظ دقسم نه ماخوذ دې خوددې يو دريم تفسير هم دې.

③ دمقتسمين نه هغه اهل کتاب مراد دی چه دقرآن اجزاء ئی جوړ کړې وواوهغه ئی په ټکړو او حصوکښې تقسيم کړو داسې چه په يوه حصه به ايمان راوړی اود څه حصه نه به ئی انکار اوکړی. دباب په دواړوروايتونوکښې هم دغه تفسيربيان شوې دې او هم دغه تفسير راجح دې او جمهورواختياکړې دې په دې صورت کښې مقتسمين دقسم نه نه بلکه قسمة نه ماخوذ دې اقتسام معنی وائی تقسيم کيدوته يعنی هغوی قرآن تقسيم کړې ووپه بعض حصوباندې عمل کولواوپه بعض باندې نه امام بخاری رحمه الله دواړه تفسيرونو طرف ته داشان اشاره کړې ده چه په شروع کښې اوفرمائيل (المقتسمين : الذين حلفوا) دې سره ئی اشاره اوکړله چه دا دقسم نه ماخوذ دې اوچه کوم دوه روايات ذکرکړې شوهغې ته ئی اشاره اوکړه چه دا دقسمة نه ماخوذ دې. والله أعلم.

۱۹۶- باب قَوْلِهِ (وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ) (۵)

قَالَ سَالِمٌ (الْيَقِينُ) الْمَوْتُ

=۱۹۶ باب تفسير سورة النَّحْلِ

(رُوحُ الْقُدُسِ) جِبْرِيلُ (نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الأَمِينُ) (فِي ضَيْقٍ) يُقَالُ أَمْرٌ ضَيْقٌ وَضَيِّقٌ، مِثْلُ هَيْنٍ وَهَيِّنٍ وَلَيْنٍ وَلَيِّنٍ، وَمَيْتٍ وَمَيِّتٍ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (فِي تَقَلُّبِهِمْ) اخْتِلاَفِهِمْ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ تَمِيدُ تَكَفَّأُ (مُفْرَطُونَ) مَنْسِيُّونَ وَقَالَ غَيْرُهُ (فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ) هَذَا مُقَدَّمٌ وَمُؤَخَّرٌ وَذَلِكَ أَنَّ الاِسْتِعَاذَةَ قَبْلَ الْقِرَاءَةِ وَمَعْنَاهَا الاِعْتِصَامُ بِاللَّهِ (قَصْدُ السَّبِيلِ) الْبَيَانُ الدِّفْءُ مَا اسْتَدْفَأْتَ (تُرِيحُونَ) بِالْعَشِيِّ وَتَسْرَحُونَ بِالْغَدَاةِ (بِشِقِّ) يَعْنِي الْمَشَقَّةَ.

---

[1] عمدة القاری: ج ۱۹ص ۱۳ وتفسيرنسفی: ج۲ص ۲۷۹ خو په دې کښې ددولسوسړوذکر دې.

(عَلَى تَخَوُّفٍ) تَنَقُّصٍ (الأَنْعَامِ لَعِبْرَةً) وَهِيَ تُؤَنَّثُ وَتُذَكَّرُ، كَذَلِكَ النَّعَمُ لِلأَنْعَامِ جَمَاعَةُ النَّعَمِ (سَرَابِيلَ) قُمُصٌ (تَقِيكُمُ الْحَرَّ) وَأَمَّا (سَرَابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ) فَإِنَّهَا الدُّرُوعُ. (دَخَلاً بَيْنَكُمْ) كُلُّ شَيْءٍ لَمْ يَصِحَّ فَهُوَ دَخَلٌ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (حَفَدَةً) مَنْ وَلَدَ الرَّجُلُ. السَّكَرُ مَا حُرِّمَ مِنْ ثَمَرَتِهَا، وَالرِّزْقُ الْحَسَنُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ، وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ صَدَقَةَ (أَنْكَاثًا) هِيَ خَرْقَاءُ، كَانَتْ إِذَا أَبْرَمَتْ غَزْلَهَا نَقَضَتْهُ. وَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ الأُمَّةُ مُعَلِّمُ الْخَيْرِ. { وَالْقَانِتُ الْمُطِيعُ }.

سورة النَّحْلِ

د کلماتو تشريح:

قوله: (رُوحُ الْقُدُسِ) جِبْرِيلُ (نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الأَمِينُ): په آيت کښې دی قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ په دې کښې دروح القدس تفسير امام بخاری رحمه الله حضرت جبرائيل علیه السلام کړی اودې دپاره هغوی تائيد دسورة الشعراء دآيت نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الأَمِينُ نه بيان کړو ځکه چه په دې کښې د(روح) اطلاق په حضرت جبرائيل علیه السلام باندې شوې دی.

قوله: (فِي ضَيْقٍ) يُقَالُ أَمْرٌ ضَيْقٌ وَضَيِّقٌ، مِثْلُ هَيْنٍ وَهَيِّنٍ وَلَيْنٍ وَلَيِّنٍ، وَمَيْتٍ وَمَيِّتٍ: په آيت کښې دی ,,وَلَا تَكُنْ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ امام بخاری رحمه الله فرمائی په دې کښې دوه لغته دی يوضَيْقٌ (په سکون دياء) اوبل ضَيِّقٌ (په تشديد دياء) لکه چه هَيْنٍ وَهَيِّنٍ وَلَيْنٍ وَلَيِّنٍ او وَمَيْتٍ وَمَيِّتٍ کښې دوه لغته دی. دامام بخاری رحمه الله دبيان مطابق وَمَيْتٍ (دياء په سکون سره) او مَيِّتٍ) په تشديد سره کښې هيڅ فرق نشته اهل لغتوبه دواړو کښې لږشان فرق بيان کړې دې هغه داچه وَمَيْتٍ (په سکون دياء) هغې ته وائی چه فی الحال مړشوې وی او مَيِّتٍ (په تشديد دياء) عام دې ،که فی الحال چه څوک مړشو په دې ئی هم اطلاق کيږی اوکه څوک په مستقبل کښې مړکيدونکې دې دهغه د پاره هم ددې لفظ اطلاق کيږی [1] په سورة زمر کښې إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ [2] کښې ددې لفظ الطلاق هم دمستقبل په اعتبار سره کړې شوې دې.

---

[1]).قال الفيروز ابادى فى القاموس المحيط :ج ١ص ١٦٤) الميت مخففه الذى مات والميت والمائت الذى لم يمت بعد وقال الزبيدى فى تاج العروس : ج١ص٥٨٦ نقلا عن شيخه وعلى هذه التفرقة جماعة من الفقهاء والادباء ووعندى فيه نظرفانهم صرحو ابان الميت مخفف الياء ماخوذ وخفف من الميت المشده واذاكان ماخوذمنه فكيف يتصور الفرق فيهما فى الاطلاق حتى قال العلامة بن دحية ..... بانه خطا فى القياس ومخفف للسامع اما القياس فان الميت المخفف انمااصله ميت المشدد مخفف وتخفيه لم يحدث فيه معنى مخالفا لمعناه فى حال التشديد وفى لسان العرب :ج ٢ص٩١)_ قال الزجاج الميت الميت بالتشديد الاانه يخفف يقال ميت ميت والمعنى واحد

[2]) الزمر:٣٠_

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (فِي تَقَلُّبِهِمْ) اخْتِلَافِهِمْ: په آیت کښې دی ,,يَأْخُذَهُمْ فِي تَقَلُّبِهِمْ فَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ بیا هغوی ګرځیدونکی راګرځیدونکی (په یوآفت کښې) راګیرکړل ,
حضرت ابن عباس رضی الله عنهما بیان کړې دی چه دفی تقلبهم معنی ده فی اختلافهم یعنی دهغوی په سفر او حضر کښې دهغوی په شپه اوورځ کښې الله تعالی هغوی راونیسی.

قوله: (وَقَالَ مُجَاهِدٌ تَمِيدُ تَكَفَّأُ: په آیت کښې دی ,,وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ الله تعالی په زمکه کښې لوئ لوئ غرونه خواره کړی دی دې دپاره چه زمکه تاسو واخلی اومتحرک اومضطرب مونه کړی ،مجاهد رحمه الله دتمید تشریح تکفا سره کړې ده دځه معنی چه راواپس کیدل ،ړقیدونکې اوراپریوتونکې راځی . دمجاهد رحمه الله داتعلیق محمد موصولا نقل کړې دې (۱).

قوله: (مُفْرَطُونَ مَنْسِيُّونَ): په آیت کښې دی لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَأَنَّهُمْ مُفْرَطُونَ فرمائی دې کښې مفرطون منسيون په معنی کښې دې یعنی بیشکه دهغوی دپاره دقیامت په ورځ دوزخ دې اوهغه خلق به هیرکړیشی (په ذوزخ کښې داچولونه پس بیابه دهغوی هیڅ خبرنشی اخستې) حضرت شیخ الهند رحمه الله ترجمه فرمائیلې ده محقق شوچه دهغوی دپاره اور دې اوهغه زیاتولې شی .یعنی دهغه خلقو دپاره دوزخ تیار دې دکوم طرف ته چه هغوی وړاندې کولې شی. اوچرته په رسیدوباندې به لکه چه هغوی بالکل هیرکړې شی .اوبه هغوی به کله هم دمهربانۍ نظرنشی اچولې.

قوله: (وَقَالَ غَيْرُهُ (فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ) هَذَا مُقَدَّمٌ وَمُؤَخَّرٌ وَذَلِكَ أَنَّ الِاسْتِعَاذَةَ قَبْلَ الْقِرَاءَةِ وَمَعْنَاهَا الِاعْتِصَامُ بِاللَّهِ:

د ,,فاذا قرات القران فاستعذ بالله،، **تفسیر:** په ایت کښې دی فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ امام بخاری رحمه الله دابوعبید رحمه الله په اتباع کښې فرمائی چه په دې آیت کښې تقدیم اوتاخیردې یعنی فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ اول ذکرکړې دې هغه مؤخربه وی اوچه فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ روستوذکرکړې شوې دې دابه وړاندې وی ځکه چه استعاذه دقرآن پاک دتلاوت نه وړاندې وی. جمهورعلماء دتقدیم اوتاخیرقائل نه دی هغوی وائی چه ,,فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ معنی ,,اذا اردت قراءة القران،، ده یعنی چه کله دقرآن دتلاوت اراده اوکړئی نواستعاذه کوئی، علامه نووی اوحافظ ابن کثیر رحمه الله وغیره هم دغه معنی بیان کړې دې (۲) د استعاذه یعنی اعوذ بالله معنی امام بخاری رحمه الله بیان کړې ده ,, الاعتصام بالله،،یعنی الله تعالی سر مضبوط تعلق قائمول اودالله تعالی په پناه کښې راتلل.

---

[۱] عمدة القاری : ج۱۹ص۱۵)_

[۲] تفسیرابن کثیر :ج۲ص۵۸۶ والجامع لاحکام القرآن :ج۱ص ۸۶ روح المعانی : ۱۴ص۲۲۸)_

تلاوت نه وړاندې دتعوذ حکم : دجمهورعلماؤ په نزد :قرآن شريف دتلاوت نه مخکښې تعوذ دې عطاء بن ابى رباح اونور حضرات وائى چه تعوذ وړاندې دقراءت نه واجب دې (۱)

حضرت ابوهريره رضی الله عنه محمد بن سرين اوحضرت ابراهيم نخعى نه نقل شوى دى چه تعوذدقراءت نه پس پكاردې هغوى دآيت په ظاهرباندې نظركول سره دتعوذ مقام دقراءت نه پس تجويزكړې دې داؤد ظاهرى اوحمزه زيات هم دغه مذهب دې (۲)

امام رازى رحمه الله دبعضې علماؤ نه نقل كړى دى چه تعوذ دقراءت نه وړاندې او روستو دواړو موقعو كښې پكار دې. (۳)

بيا په دې كښې اختلاف دې چه تعوذ پټ وئيل پكار دى كه ښكاره .په مانځه كښې دننه دجمهور علماؤ په نزد تعوذ په تيزه نه دى وئيل پكار بلكه ابن قدامه رحمه الله فرمائيلى دى چه تعوذ په مانځه كښې پټ وئيل اجماعى اومتفق عليه مسئله ده .(۴) دشوافع حضراتو نه په دې سلسله كښې دوه قوله نقل دى .يوقول خودا دې چه تعوذبه پټ وئيلى كيږى اودويم قول دې چه قارى له اختيار دې كه غواړى پټ دې وائى يا ښكاره . (۵)

قوله: شاكلته : ناحيته: دا لفظ دسورة بنى اسرائيل آيت كښې دى ,,قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلٰى شَاكِلَتِهٖ .. دلته ددې ذكر بې محل دې ناسخ سهواً دا دلته ذكركړې دې .(۶)

وقال ابن عباس: (تسيمون) ترعون (قَصْدُ السَّبِيلِ) الْبَيَانُ الدِّفْءُ مَا اسْتَدْفَأْتَ (تُرِيحُونَ) بِالْعَشِيِّ وَتَسْرَحُونَ بِالْغَدَاةِ (بِشِقِّ) يَعْنِي الْمَشَقَّةَ. (عَلٰى تَخَوُّفٍ) تَنَقُّصٍ (الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً) وَهِيَ تُؤَنَّثُ وَتُذَكَّرُ، كَذٰلِكَ النَّعَمُ لِلْأَنْعَامِ جَمَاعَةُ النَّعَمِ (سَرَابِيلَ) قُمُصٌ (تَقِيكُمُ الْحَرَّ) وَأَمَّا (سَرَابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ) فَإِنَّهَا الدُّرُوعُ. (دَخَلًا بَيْنَكُمْ) كُلُّ شَيْءٍ لَمْ يَصِحَّ فَهُوَ دَخَلٌ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (حَفَدَةً) مَنْ وَلَدَ الرَّجُلُ. السَّكَرُ مَا حُرِّمَ مِنْ ثَمَرَتِهَا، وَالرِّزْقُ الْحَسَنُ مَا أَحَلَّ اللّٰهُ، وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ صَدَقَةَ (أَنْكَاثًا) هِيَ خَرْقَاءُ، كَانَتْ إِذَا أَبْرَمَتْ غَزْلَهَا نَقَضَتْهُ. وَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ الْأُمَّةُ مُعَلِّمُ الْخَيْرِ. {وَالْقَانِتُ الْمُطِيعُ}.

قوله: (قَصْدُ السَّبِيلِ) الْبَيَانُ: په آيت كښې دى ,,وَعَلَى اللّٰهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَآئِرٌ وَلَوْ شَآءَ

---

(۱) الجامع لاحكام القرآن :ج۱ص ۸۶

(۲) فتح البارى :ج۸ص۳۸۵) وروح المعانى :ج ۱۴ص۲۲۹)_

(۳) تفسير كبير :ج۱ص ۶۰_

(۴) قال موفق الدين احمدبن قدامه فى كتابه المغنى،، ج۱ ص ۲۸۳) ويسرالاستعاذة ولايجهر بهالااعلم فيه خلافا.

(۵) قال شافعى رحمه الله فى كتابه الام ج۱ص۱۰۷ وايهما فعل الرجل اجزاء ان جهر او اخفى _

(۶) مولانا رشيد احمد گنگوهى رحمه الله ددې يوه توجيه كړې دې ، ولعل الوجه فى ايراده ههنا التنبيه على ان قصده فى القراءة لاينبغى ان يكون الا لله ، وعلى هذا فالمناسب فى ترجمة الشاكلة ههنا من التنبيه (لامع الد رارى ج۹ص۱۱۶-۱۱۷)وفى الفتح :ج۸ص۳۸۵ شاكلته: ناحيته وقع فى رواية ابى ذر,,نيته،، يدل ناحيته _

لَهَدٰىكُمْ اَجْمَعِيْنَ » فرمائی چه په دې کښې د,,قصد،، معنی دبیانولوده .یعنی دهدایت او ضلالت بیان کول هم په الله تعالی باندې دې . بعضو دقصد السبیل تفسیر په صراط مستقیم سره کړې دې .[1] یعنی نیغه لار الله تعالی ته رسی اوبعضې لارې (چه د دین خلاف دی) کږې هم دی اوکه الله اوغواړی نوتاسوټولوله به نیغه لار درکړی .

قوله: (الدِّفْءُ مَا اسْتَدْفَأْتَ: به په آیت کښې دی ,,وَالْاَنْعَامَ خَلَقَهَا ۚ لَكُمْ فِيْهَا دِفْءٌ وَّمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُوْنَ فرمائی دې کښې دف ء نه مراد هغه څیزونه دی کوم نه چه تاسوګرمی حاصلوئی . دآیت مطلب دادې الله تعالی څناورپیداکړی دی په دې کښې ستاسودپاره دګرمئی پیداکولو سامان دې (څکه چه دهغې دوړبنستواوڅرمن نه استراوکپړې جوړیږی).

قوله: (تُرِيحُوْنَ) بِالْعَشِيِّ وَتَسْرَحُوْنَ بِالْغَدَاةِ: په آیت کښې دی وَلَكُمْ فِيْهَا جَمَالٌ حِيْنَ تُرِيحُوْنَ وَحِيْنَ تَسْرَحُوْنَ دتریحون معنی څناور څرول اوماښام وخت کښې راوستل اودتسرحون معنی دسحرپه وخت کښې څرولولره بوتلل .مطلب دا دې چه څناور دسحروخت کښې څرن لره بوتلل اودماښام په وخت کښې واپس راوستلوکښې ستاسو دپاره یوشان اورونق دې (بِشِقِّ) يَعْنِي الْمَشَقَّةَ.(عَلٰى تَخَوُّفٍ)تنقص

قوله: (الْاَنْعَامِ لَعِبْرَةً) وَهِيَ تُؤَنَّثُ وَتُذَكَّرُ، كَذٰلِكَ النَّعَمُ لِلْاَنْعَامِ جَمَاعَةُ النَّعَمِ: په آیت کښې دی وَاِنَّ لَكُمْ فِي الْاَنْعَامِ لَعِبْرَةً ۗ نُسْقِيْكُمْ مِّمَّا فِيْ بُطُوْنِهٖ ،، امام بخاری رحمه الله فرمائی چه لفظ انعام مذکر اومؤنث دواړه قسمه استعمالیږی . اودا دانعم جمع ده. نعم هم مذکر اومؤنث دواړه استعمالیږی ،دلته انعام مذکر استعمال شوې دې نو ،،فی بطونه،، کښې ضمیر مذکردې طرف ته راجع دې اوسورة مؤمنون کښې (نُسْقِيْكُمْ مِّمَّا فِيْ بُطُوْنِهَا)[2] دې هلته مؤنث استعمال شوې دې.

قوله: (بشق بمعنی المشقة: په آیت کښې دی وَتَحْمِلُ اَثْقَالَكُمْ اِلٰى بَلَدٍ لَّمْ تَكُوْنُوْا بٰلِغِيْهِ اِلَّا بِشِقِّ الْاَنْفُسِ ،، هغه به ستاسوبوج هم بار کړی داسې ښارته ئی اوړی چرته چه تاسوبغیر دځان محنت (مشقت) کښې اچولونه نشئ رسیدلې . فرمائی چه آیت کښې شق نه مراد مشقت اومحنت دې.

قوله: علی تخوف : تنقص: په آیت کښې دی اَوْ يَاْخُذَهُمْ عَلٰى تَخَوُّفٍ ۗ فَاِنَّ رَبَّكُمْ لَرَءُوْفٌ رَّحِيْمٌ یادا په کمولو اونیسئ .لکه چه هلته قحط پریوزی اوپه مزه مزه ختمیږی) مطلب دا دې چه بې ویرې کیدل نه دی پکار، دالله تعالی په ټولوقدرت حاصل دې .فرمائی په آیت کښې دتخوف معنی تنقص ده چه معنی ئی نمبرپه نمبرکمیدل دی اوهم دغه تفسیرحضرت ابن عباس رضی الله عنه اومجاهد وغیره ائمه دتفسیرنه منقول دی اوهمدغه تفسیرحکیم الامت حضرت تهانوی رحمه الله

---

[1] عمدة القاری :ج۱۹ص۱۶)_

[2] سورة المؤمنون ۲۱_

هم كړې دې ،لكه چه ترجمه كښې كمول ظاهردى ، لفظ تخوف چه په ظاهره دخوف نه مشتق دې دڅه معنى چه ويرول دى .

قوله: (سَرَابِيلَ) قُمُصٌ (تَقِيكُمُ الْحَرَّ) وَأَمَّا (سَرَابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ) فَإِنَّهَا الدُّرُوعُ:
په آيت كښې دى ، وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَسَرَابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ دلته اول سرابيل ،گرمئى نه دحفاظت دپاره دې، مراد قميص اوكرتې دى اوبل سرابيل ،چه په جنگ كښې دحفاظت دپاره دې، مراد ترينه زغرې دى.

قوله: (دَخَلًا بَيْنَكُمْ) كُلُّ شَيْءٍ لَمْ يَصِحَّ فَهُوَ دَخَلٌ: په آيت كښې دى تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ هغه څيز دكوم داخلول چه صحيح نه وى اوهغه په مينځ كښې واچوى هغې ته دخل وائى . دهوكه ،فساد ، خيانت اوهريوملاوټ باندې ددخل اطلاق كيديشى.

قوله: (قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (حَفَدَةً) مَنْ وَلَدَ الرَّجُلُ: په آيت كښې دى وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَنِينَ وَحَفَدَةً دې كښې بنين نه صلبى اولاد مراد دى اوحفدة نه نسبى مراد دى .

قوله: (السَّكَرُ مَا حُرِّمَ مِنْ ثَمَرَتِهَا ، وَالرِّزْقُ الْحَسَنُ مَا أَحَلَّ اللّٰهُ: په آيت كښې دى وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا شراب يابل څه مسكرچه دثمارنه تياروليې شى هغې ته سكروائى اورزق حسن هغه دې چه الله تعالى جائز اوحلال گرځولې وى (١)

قوله: (وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ صَدَقَةَ (أَنْكَاثًا) هِيَ خَرْقَاءُ ، كَانَتْ إِذَا أَبْرَمَتْ غَزْلَهَا نَقَضَتْهُ: (انكاثا) جمع نكث ، وهو الغزل يحل فتله فيعود كما كان قبل الفتل مفرق الاجزاء (هى خرقاء) حمقاء (نقضت) من النقض ، ويستعمل لمعان منها : الهدم والابطال والحل بعد العقد ، (ابرمت) فتلت .

په سند كې د صدقې نه كوم سړې مراد دې؟ په دې سلسله كې درې اقواله او په هغې كې د قول راجح تعين: حضرت سفيان بن عيينه رحمه الله دصدقه نه نقل كړى دى دعلامه كرمانى رحمه الله خيال دې چه دصدقه نه امام بخارى رحمه الله شيخ صدقه بن الفضل مروزى مراد دې . حافظ ابن حجر رحمه الله ددې ترديد كړې دې اودائې فرمائيلى دى چه دينه زما په خيال كښې صدقه ابن عمران قاضى اهواز مراددې. امام بخارى رحمه الله په خپل تاريخ او ابن حبان ،،په كتاب الثقات ،،كښې صدقه ابوهذيل ذكركړې دې چه دهغه نه سفيان بن عيينه روايت كوى اوپه ظاهردلته صدقه ابوهذيل مراد دې داشان تعليقا دا رجال بخارى نه دې. په رجال بخارى باندې كاركونكو د

---

(١) اشكال كيږى چه شراب خوحرام دى نودا په نعمتونوكښې څنگه ذكركړې شومولانا رشيد احمد گنگوهى رحمه الله ددې جواب وركوى ،، ولايبعدان يقال: ان الامتنان بمالم يسكر منها ،ولاشک جواز القدر الذى لايسكرمنها فصح لامتنان اويقال :ان الاية مكية وتحريم المحرمات منها مدنى ،فصح الامتنان انزال الاية ،،لامع الدرارى:ج٩ص ١١٧)_

ده ذکرنه دي کړي. دکلام خلاصه دا شوه چه دلته صدقه باره کښې درې اقواله شو.

① یوقول دعلامه کرماني دې هغه فرمائي دینه صدقه بن الفضل مروزي مراد دې، صدقه ابن الفضل مروزي دامام بخاري شیخ دې اوسفیان بن عینیه نه روایت کوي سفیان دهغه شیخ ابن حبان په ,,کتاب الثقات،، کښې لیکي: صدقه ابن المروزي کنیته ابوالفضل یروي عن عیینة ......» دعلامه کرماني رحمه الله په دې قول باندې اشکال کیږي چه سفیان خودصدقه شیخ دې ،دلته شیخ دخپل شاګرد نه روایت کوي، دهغه شیخ نه دې صدقه بن الفضل دسفیان نه روایت کوي، علامه کرماني رحمه الله ددې جواب ورکوي چه سفیان خودصدقه شیخ دې، دلته شیخ دخپل شاګرد نه روایت کوي اوداسې کیږي چه ډیرځل شیخ دخپل شاګردنه روایت کوي.

دعلامه کرماني رحمه الله په قول باندې اعتراض دا اوکړې شو چه مذکوره روایت د ابن جریر اوابن ابی حاتم «عن ابن عینیه عن صدقه عن السدی» په طریق سره نقل شوې دې. اوصدقه بن الفضل سدي اودهغه اصحاب نه دي لیدلي نوحافظ ابن حجرفرمائي «ویکتفی فی الرد علیه ما اخرجناه من تفسیر جریروابن ابی حاتم من روایة صدقه هذا عن السدی فان صدقه بن الفض المروزي ما ادرك السدی ولا سحاب السدی.......» په دې وجه دکرماني رحمه الله قول ضعیف دې.

② حافظ ابن حجر رحمه الله لیکي دي چه دینه صدقه ابن ابی عمران مراددې ځکه چه دابن عینیه دهغه نه روایت ثابت دې. داقول هم ضعیف دې ځکه چه دسفیان بن عینیه رور محمدبن عینیه دهغه نه روایت کوي ،علامه مزي رحمه الله ددې تصریح کړې ده ،دسفیان دده نه روایت په عام توګه کتب رجال کښې ذکرنه دې،

③ دریم قول صحیح معلومیږي دادې چه دینه صدقه ابوهذیل مراد دې ځکه چه امام بخاري رحمه الله تاریخ کبیر، کښې فرمائي «صدقه ابوالهذیل عن السدی روی عنه ابن عینیه» تقریبا هم دغه الفاظ ابن حبان رحمه الله ذکر کړي دي، صدقه ابوهذیل تفصیلي حالات اوپیژندګلي درجال په کتابونوکښې نه ملاویږي (١)

د ایت کریمه ``ولاتکونوا کالتی نقضت غزلها،، تفسیر: هغه فرمائي چه آیت «﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاثًا﴾» کښې په مکه کښې اوسیدونکې یوه لیونئي او دیوانه ښځې ذکر دې چه دهغې نامه خرقاء یا ریطه بنت عمرو وه (٢) دې به دسحر نه ترغرمې پورې سپنږسی تارکول بیا به ئې دا تارشوې سپړسی توټې کول ،په آیت مبارک کښې وعدې ماتولومثال بیان

---

(١) دحافظ ابن حجر رحمه الله داقوال دپاره اوګورئی فتح الباری :ج۸ص۲۸۷) علامه کرماني رحمه الله دقول دپاره اوګورئی شرح الکرماني :ج۱۷۱۷۶ دامام بخاري رحمه الله دقول دپاره اوګورئی التاریخ الکبیر :ج ٤ص ۲۹٤ دابن حبان رحمه الله دقول دپاره اوګورئ کتاب الثقات :ج۶ص٤۶۷ و ج۸ص ۳۲۱ اودعلامه مزي دقول دپاره اوګورئی تهذیب الکمال ج۱۳ص۱۳۹ترجمة : ۲۸۶۶_

(٢) فتح الباری :ج۸ ص۳۸۷)_

کړې دي ، شیخ الاسلام مولاناشبیراحمد عثمانی رحمه الله لیکی: یعنی وعده کول اوهغه ماتول داسې بې وقوفتوب دې لکه چه یوښځه توله ورځ سپړسی تار کړی اوبیا تارشوی سپړسی دماښام په وخت کښې ذره ذره کړی په مکه کښې به یوې لیونې ښځې هم داسې کول مطلب دا چه معاهدې کلو صرف کچه تارپه شان ګڼړل چه کله اوغواړی نو یوځائ کړی اوکله اوغواړی نودخپل ګوتو په حرکت سره بې پروائې سره ماته کړی . ډیره ناپوهی اوُلیونتوب دې، چه دخبراعتبار پاتې نه شوددنیا نظام به خراب شی دقول اواقرارپه پاندئی سره دعدل اوانصاف تله نیغه پاتې کیدیشی . کوم قومونه چه دعدل اونصاف دقانون نه اخواشی اوصرف دخپل غرض اومقصد کارونه شروع کړی نودهغوی په نزد معاهدې صرف دماتولودپاره پاتې کیږی ،چرته چه معاهدقوم دخپل خان نه کمزورې اولیدو نومعاهدات ئی دردئی په ټوکړئی کښې اوغورزول .[1]

۱۹۸= باب قَوْلِهِ (وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ).

[۴۴۳۰] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ مُوسَى أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الأَعْوَرُ عَنْ شُعَيْبٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رضى الله عنه - . أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كَانَ يَدْعُو «أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ وَالْكَسَلِ، وَأَرْذَلِ الْعُمُرِ، وَعَذَابِ الْقَبْرِ، وَفِتْنَةِ الدَّجَّالِ، وَفِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ». [ر: ۲۶۶۸]

ارزل عمرهغه عمرته وائی په کوم کښې چه انسان سراسردنورومحتاج وی ، دینه هغوی ﷺ پناه غوښتې ده .

۱۹۹= باب. سورة بَنِي إِسْرَائِيلَ

[۴۴۳۱] [2]: حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ يَزِيدَ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ - رضى الله عنه - قَالَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ وَالْكَهْفِ وَمَرْيَمَ إِنَّهُنَّ مِنَ الْعِتَاقِ الأُوَلِ، وَهُنَّ مِنْ تِلاَدِي. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (فَسَيُنْغِضُونَ) يَهُزُّونَ. وَقَالَ غَيْرُهُ نَغَضَتْ سِنُّكَ أَىْ تَحَرَّكَتْ.

سورة بَنِي إِسْرَائِيلَ

حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دسورة بنی اسرائیل ، سورة کهف اوسورة مریم متعلق اوفرمائیل چه دا دااولې درجې دښکلې سورتونونه دی .یعنی دا دپخوانئ زمانې په شروع

[1] تفسیرعثمانی :ج۳۶۷فائده نبمر ٤_

[2] اوخرجه البخاری ایضافی التفسیرباب سورة الانبیاء رقم الحدیث :٤٤٦٢ وباب تالیف القرآن رقم الحدیث ٤٧٠٨ وهذا الحدیث لم یخرجه احد من اصحاب السنة سوی البخاری _

کښې نازل شوې سورتونه دي زاودازما زوړ محفوظ مال دی عتاق: دعتق جمع ده .څه معنی چه ښکلي اوپخوانی ده .تلاد پخوانی هغه مال چه کوم انسان سره دزړې زمانې راسې وی.

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (فَسَيُنْغِضُونَ) يَهُزُّونَ. وَقَالَ غَيْرُهُ نَغَضَتْ سِنُّكَ أَيْ تَحَرَّكَتْ. وَقَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ) أَخْبَرْنَاهُمْ أَنَّهُمْ سَيُفْسِدُونَ، وَالْقَضَاءُ عَلَى وُجُوهٍ (وَقَضَى رَبُّكَ) أَمَرَ رَبُّكَ، وَمِنْهُ الْحُكْمُ (إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ)، وَمِنْهُ الْخَلْقُ (فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ). (نَفِيرًا) مَنْ يَنْفِرُ مَعَهُ. (وَلِيُتَبِّرُوا) يُدَمِّرُوا (مَا عَلَوْا). (حَصِيرًا) مَحْبِسًا مَحْصَرًا (حَقَّ) وَجَبَ (مَيْسُورًا) لَيِّنًا. (خِطْئًا) إِثْمًا، وَهُوَ اسْمٌ مِنْ خَطِئْتُ، وَالْخَطَأُ مَفْتُوحٌ مَصْدَرُهُ مِنَ الْإِثْمِ، خَطِئْتُ بِمَعْنَى أَخْطَأْتُ. (تَخْرِقَ) تَقْطَعَ. (وَإِذْ هُمْ نَجْوَى) مَصْدَرٌ مِنْ نَاجَيْتُ، فَوَصَفَهُمْ بِهَا، وَالْمَعْنَى يَتَنَاجَوْنَ (رُفَاتًا) حُطَامًا (وَاسْتَفْزِزْ) اسْتَخِفَّ (بِخَيْلِكَ) الْفُرْسَانِ، وَالرَّجْلُ الرَّجَّالَةُ وَاحِدُهَا رَاجِلٌ مِثْلُ صَاحِبٍ وَصَحْبٍ، وَتَاجِرٍ وَتَجْرٍ. (حَاصِبًا) الرِّيحُ الْعَاصِفُ، وَالْحَاصِبُ أَيْضًا مَا تَرْمِي بِهِ الرِّيحُ وَمِنْهُ (حَصَبُ جَهَنَّمَ) يُرْمَى بِهِ فِي جَهَنَّمَ، وَهُوَ حَصَبُهَا، وَيُقَالُ حَصَبَ فِي الْأَرْضِ ذَهَبَ، وَالْحَصَبُ مُشْتَقٌّ مِنَ الْحَصْبَاءِ وَالْحِجَارَةِ. (تَارَةً) مَرَّةً وَجَمَاعَتُهُ تِيَرَةٌ وَتَارَاتٌ (لَأَحْتَنِكَنَّ) لَأَسْتَأْصِلَنَّهُمْ يُقَالُ احْتَنَكَ فُلَانٌ مَا عِنْدَ فُلَانٍ مِنْ عِلْمٍ اسْتَقْصَاهُ. (طَائِرَهُ) حَظَّهُ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كُلُّ سُلْطَانٍ فِي الْقُرْآنِ فَهُوَ حُجَّةٌ. (وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ) لَمْ يُحَالِفْ أَحَدًا..

د کلماتو تشریح:

قوله: <u>وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (فَسَيُنْغِضُونَ) يَهُزُّونَ. وَقَالَ غَيْرُهُ نَغَضَتْ سِنُّكَ أَيْ تَحَرَّكَتْ</u>: په آیت کښې دی ,, قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ ددې معنی یهزون ده یعنی هغوی خپل سرونه خوزوی اوحضرت ابن عباس رضی الله عنه غیرمعنی ابوعبیده رحمه الله وئیلی دی (نغضت سنك) معنی تحرکت یعنی ستاغاښ اوخوزیدو.په مجرد کښې داباب ضرب اونصرنه استعمالیږی .نقض الشئ ، تغغا: خوزیدل حرکت کول،ینغضون باب افعال نه متعدی دې په معنی دخوزیدلو اوحرکت کولو.

قوله: <u>(وَقَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَخْبَرْنَاهُمْ أَنَّهُمْ سَيُفْسِدُونَ، وَالْقَضَاءُ عَلَى وُجُوهٍ (وَقَضَى رَبُّكَ) أَمَرَ رَبُّكَ، وَمِنْهُ الْحُكْمُ (إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ)، وَمِنْهُ الْخَلْقُ (فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ)</u>: په آیت کښې دی وَقَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا په دې کښې دقضینا معنی اخبرنا ده یعنی مونږ حضرت جبرائیل علیه السلام ته خبرکړې ووچه هغوی به فسادکوی . دلفظ قضا مختلف معنې راځی ،

① حکم ورکول. لکه قضی ربك :ستا رب حکم ورکړو.

② فیصله کول. لکه ان ربك یقضی بینهم : ستارب دهغوی په مینځ کښې فیصله اوکړه.

③ پیدا کول. لکه فقضاهن سبع سوات یعنی الله تعالی اووه آسمانونه پیدا کړل.

اسماعيل بن احمد نيشاپورى.. كتاب الوجوه والنظائر، كښې ليكى چه لفظ قضا په قرآن كښې پنځلس معنو كښې استعمال شوې دې. حافظ ابن حجر رحمه الله ددې تفصيل نقل كړې دې [1]

قوله: (نَفِيرًا) مَنْ يَنْفِرُ مَعَهُ: په آيت كښې دى.. وَجَعَلْنَٰكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا هغه خلقو ته وائى چه څوك چاسره تلونكى وى يعنى دد ښمن دمقابلې دپاره يوځاى وتونكى خلق.

قوله: (وَلِيُتَبِّرُوا) يُدَمِّرُوا (مَا عَلَوْا): په آيت كښې دى.. وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيرًا يعنى چه په كوم څيز هغوى غالب راشى هغه هلاك اوبرباد كړى.

قوله: (حَصِيرًا) مَحْبِسًا مَحْصَرًا: په آيت كښې دى وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَٰفِرِينَ حَصِيرًا دحصير معنى ده محبس ومحصر يعنى جيل اوقيد خانه

قوله: (حَقَّ) وَجَبَ): په آيت كښې دى.. فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَٰهَا تَدْمِيرًا پس په هغوى (يعنى هغه كلى والوباندې) حجت تماميږى بيامونږ هغه كلى غرق (برباد) كړو.فرمائى چه په آيت كښې حق په معنى دوجب دې يعنى ثابته شوه. ختمه شوه اوبعضې مفسرينو تفسير كړې دې وجب عليها العذاب.

قوله: (مَيْسُورًا) لَيِّنًا: په آيت كښې دى ,, فَقُل لَّهُمْ قَوْلًا مَّيْسُورًا نوهغوى سره په نرمئ خبره كوه فرمائى چه په آيت كښې دميسور معنى ده لين يعنى نرم اومهين ده.

قوله: (خِطْئًا) إِثْمًا، وَهُوَ اسْمٌ مِنْ خَطِئْتُ، وَالْخَطَأُ مَفْتُوحٌ مَصْدَرُهُ مِنَ الْإِثْمِ، خَطِئْتُ بِمَعْنَى أَخْطَأْتُ: په آيت كښې دى,, إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْأً كَبِيرًا په دې كښې دخطاء معنى ګناه ده كښې دلته درې خبرې بيان كړى دى اوپه دريواړو كښې غلطى شويده: خطاء په كسره دخاء، ته هغه اسم مصدر وئيلى دې خطئت حالانكه هغه مصدر دې خطاء (په فتح دخاء) ته هغه مصدر وئيلى دې حالانكه هغه داخطاء اسم مصدر دې اوخطئت ته داخطات معنى كښې وئيلې دى حالانكه د ثلاثى مجرد نه ددې معنى په قصدسره ګناه كول دى اوباب افعال نه بلاعمد ګناه كول دى. [2]

دلته دعبارت په آخر كښې دى.. من الاثم خطئت بمعنى اخطاءت،،په دې كښې تقديم اوتاخيردې اصل عبارت داسې كيدل پكار دى.,خطئت من الاثم بمعنى اخطاءت يعنى خطئت چه دګناه په معنى كښې دې په معنى داخطاءت دې دغه شان علامه عينى رحمه الله فرمائى ,,اى خطئت الذى اخذ معناه من الاثم بمعنى اخطائت.

---

[1]) فتح البارى :ج۸ص۳۸۹_

[2]) عمدة القارى : ۱۹ص۲۰ وفى مختار الصحاح ▯▯الخطء.. الذنب وهو مصدر (خطئ) بالكسر_

وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا ۖ إِنَّكَ لَن تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَن تَبْلُغَ

قوله: (تَخْرِقَ) تَقْطَعَ: په آيت كښې دى ,, وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا ۖ إِنَّكَ لَن تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَن تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا ,, اوپه زمكه باندې په فخرسره مه گرځه (ځكه) چه ته (په زمكه باندې پښه ايږدې نونه زمكه شلولې شې اونه خپل بدن اوږدولې شې چه دغرونواوچتوالى ته اورسې . فرمائى چه آيت كښې دلن تخرق معنى لن تقطع يعنى ته به زمكه پرې نكړې شى اوفاصله به پوره نه كړې شى ځكه چه زمكه ډيره لويه ده عرب وائى ,, فلان اخرق من فلان،، معنى فلانى دفلانى نه زيات سفراوكړو

قوله: (وَإِذْ هُمْ نَجْوَىٰ) مَصْدَرٌ مِنْ نَاجَيْتُ، فَوَصَفَهُمْ بِهَا، وَالْمَعْنَى يَتَنَاجَوْنَ: په آيت كښې دى نَّحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ وَإِذْ هُمْ نَجْوَىٰ إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسْحُورًا په دې كښې نجوى دناجيت مصدر دې اوپه ,,هم.. باندې مبالغة ددې حمل كړې شوې دې اومعنى ده ,,واذهم يتناجون،، يعنى چه كله هغوى په خپل مينځ كښې پټې خبرې كوى

قوله: (رُفَاتًا) حُطَامًا: په آيت كښې دى,, وَقَالُوا أَإِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا (١) درفاتا معنى حطاما ده يعنى څه چه كوم وخت مونږ هډوكى جوړېږو اوذره ذره اوميده ميده شونوبيابه مونږ ژوندى كولې شو.

قوله: (وَاسْتَفْزِزْ) اسْتَخِفَّ (بِخَيْلِكَ) الْفُرْسَانِ، وَالرَّجْلُ الرَّجَّالَةُ وَاحِدُهَا رَاجِلٌ مِثْلُ صَاحِبٍ وَصَحْبٍ، وَتَاجِرٍ وَتَجْرٍ: په آيت كښې دى وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُم بِصَوْتِكَ وَأَجْلِبْ عَلَيْهِم بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ دابالكل امام دابوعبيده رحمه الله كلام نقل كړې دې داستفزز معنى استخف يعنى سپک كنړل. دحق لارې نه اخواكول. بخيلك نه شهسوار مراددې او رجل او رجالة جمع ده. ددې مفرد راجل دې لكه دصاحب جمع ده صحب او دتاجر جمع تجرراځى .دآيت مطلب دا دې اودهغوى نه چه په چاستا قدرت رسى خپل آواز(وسوسه) سره هغوى دحق لارې نه واړوه دهدايت دلارې نه هغوى اخواديخواكړه اوپه هغوى پسې خپل سواره اوپياده راوله په آيت كښې شيطان ته خطاب دې.

قوله: (حَاصِبًا) الرِّيحُ الْعَاصِفُ، وَالْحَاصِبُ أَيْضًا مَا تَرْمِي بِهِ الرِّيحُ وَمِنْهُ (حَصَبُ جَهَنَّمَ) يُرْمَى بِهِ فِي جَهَنَّمَ، وَهُوَ حَصَبُهَا، وَيُقَالُ حَصَبَ فِي الْأَرْضِ ذَهَبَ، وَالْحَصَبُ مُشْتَقٌّ مِنَ الْحَصْبَاءِ وَالْحِجَارَةِ: په آيت كښې دى أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا حاصب سيلئې ته وائى اوحاصب هغه كانكراوشگې ته هم وائى كوم چه هوااوچت كړى اووئ غورزوى اوهم دې نه حصب جهنم ماخوذ دې چه په سورة انبياء كښې دې ,, إِنَّكُمْ وَمَا

---

(١) قوله رفاتا قال مجاهد ترابا وقيل :حطاما والرفات كل مايكسرويبلى من كل شئ (تفسير البغوى: ج٣ص١١٨)

تَعْبُدُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ ۭ اَنْتُمْ لَهَا وٰرِدُوْنَ یعنی ددوزخ خشاک څکه چه هغوی به په دوزخ کښې غورزولې شی .اوحصب حصباء نه مشتق دې په معنی دکانړی څکه چه کانړې او کانکر غورزولې شی په دې وجه دې ته حصب وائی داخبره دې ښکاره وی چه دلته داشتقاق نه اصطلاحی اشتقاق مراد نه دې لکه چه دفعل اشتقاق دمصدرنه کیږی بلکه اشتقاق نه صرف دلته مناسبت مراد دې عبارت کښې ,,الحجارة،، د ،،الحصباء،،تفسیر دې .

قوله: (تَارَةً) مَرَّةً وَجَمَاعَتُهُ تِيَرَةٌ وَتَارَاتٌ: په آیت کښې دی,,اَمْ اَمِنْتُمْ اَنْ يُّعِيْدَكُمْ فِيْهِ تَارَةً اُخْرٰى تارة دمرة په معنی کښې دې .ددې جمع تيرة اوتارات راځی

قوله: (لَأَحْتَنِكَنَّ) لَأَسْتَأْصِلَنَّهُمْ يُقَالُ احْتَنَكَ فُلَانٌ مَا عِنْدَ فُلَانٍ مِنْ عِلْمٍ اسْتَقْصَاهُ: په آیت کښې دی ,,لَىِٕنْ اَخَّرْتَنِ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَاَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهٗۤ اِلَّا قَلِيْلًا دې کښې داحتنکن معنی ده زه به دهغه استیصال کوم. یعنی دبیخه به ئی راؤباسم [1]عرب وائی احتنك فلان ماعند فلان من علم ددې معنی ده استقصاء یعنی فلانکی سړی سره چه څومره علم ووفلانکی شاګردهغه ټول حاصل کړو، ددې اخرته اورسیدو اودائې راګیر کړو.

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كُلُّ سُلْطَانٍ فِي الْقُرْآنِ فَهُوَ حُجَّةٌ: په آیت کښې دی ,, فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهٖ سُلْطٰنًا یوبل ځائ کښې دی وَّاجْعَلْ لِّيْ مِنْ لَّدُنْكَ سُلْطٰنًا نَّصِيْرًا حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه په قرآن کریم کښې دسلطان لفظ چرته چه هم راغلې دې هغه دحجت په معنی کښې دې

قوله: (وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ) لَمْ يُحَالِفْ أَحَدًا..: په آیت کښې دی وَلَمْ يَكُنْ لَّهٗ وَلِيٌّ مِّنَ الذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيْرًا یعنی دکمزورئی په وجه څوک دهغه امدادی نشته ,, ولی من الذل،، تفسیر کړې دې لم يحالف احدا یعنی الله تعالی داسې نه دې چه دکمزورئی په بناچاسره وعده کړې وی اوڅوک ئی حلیف جوړ کړې وی اودضروت په وخت هغه دالله تعالی امداد له راشی څکه چه الله تعالی دچامحتاج نه دې دهرقسم کمزورئی اونقص نه پاک اومنزه دې .

۲۰۰= بَابُ قَوْلِهِ (أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلاً مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ).

[۴۴۳۲] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ أَخْبَرَنَا يُونُسُ ح وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا عَنْبَسَةُ حَدَّثَنَا يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ ابْنُ الْمُسَيَّبِ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ أُتِيَ رَسُولُ اللّٰهِ - صلى

---

[1]قال البغوی فی معالم التنزیل :ج۳ص۱۲۲) لاحتنکن ذریته ای لاستاصلنهم بالاضلال یقال احتنک الجراد الزرع اذا اکله وقیل هومن قول العرب حنک الدابة اذاشد فی حنکها الاسفل حبلا یقودها ای لاقودتهم کیف شئت وقیل لاستولین علیهم بالاغواء_

الله علیه وسلم - لَیْلَةَ أُسْرِیَ بِهِ بِإِیلِیَاءَ بِقَدَحَیْنِ مِنْ خَمْرٍ وَلَبَنٍ، فَنَظَرَ إِلَیْهِمَا فَأَخَذَ اللَّبَنَ قَالَ جِبْرِیلُ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی هَدَاكَ لِلْفِطْرَةِ، لَوْ أَخَذْتَ الْخَمْرَ غَوَتْ أُمَّتُكَ.

قوله: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی هَدَاكَ لِلْفِطْرَةِ: یعنی فطرت اسلامیه لره هغوی ﷺ اختیار کړو، هدایت اوضلالت ئی لبن اوخمر په شکل کښې پیش کړې شونو هغوی ﷺ لبن اختیار کړه اوهدایت طرف ئی خوښ کړو. که چرې هغوی ﷺ خمر اختیار کړی وې نو دابه دضلالت انتخاب وو اوهغوی ﷺ امت به په ګمراهئی کښې اخته شوې وو.

[۴۴۳۳] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِی یُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَبُو سَلَمَةَ سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ - رضی الله عنهما - قَالَ سَمِعْتُ النَّبِیَّ - صلی الله علیه وسلم - یَقُولُ «لَمَّا كَذَّبَنِی قُرَیْشٌ قُمْتُ فِی الْحِجْرِ، فَجَلَّى اللَّهُ لِی بَیْتَ الْمَقْدِسِ فَطَفِقْتُ أُخْبِرُهُمْ عَنْ آیَاتِهِ وَأَنَا أَنْظُرُ إِلَیْهِ». زَادَ یَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِیمَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَخِی ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَمِّهِ «لَمَّا كَذَّبَنِی قُرَیْشٌ حِینَ أُسْرِیَ بِی إِلَى بَیْتِ الْمَقْدِسِ». نَحْوَهُ. (قَاصِفًا) رِیحٌ تَقْصِفُ كُلَّ شَیْءٍ.

۲۰۱= بَاب قَوْلِهِ تَعَالَى (وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِی آدَمَ)

) كَرَّمْنَا) وَأَكْرَمْنَا وَاحِدٌ (ضِعْفَ الْحَیَاةِ) عَذَابَ الْحَیَاةِ وَعَذَابَ الْمَمَاتِ (خِلَافَكَ) وَخَلْفَكَ سَوَاءٌ (وَنَأَى) تَبَاعَدَ (شَاكِلَتِهِ) نَاحِیَتِهِ، وَهِیَ مِنْ شَكْلِهِ (صَرَّفْنَا) وَجَّهْنَا (قَبِیلًا) مُعَایَنَةً وَمُقَابَلَةً، وَقِیلَ الْقَابِلَةُ لِأَنَّهَا مُقَابِلَتُهَا وَتَقْبَلُ وَلَدَهَا (خَشْیَةَ الْإِنْفَاقِ) أَنْفَقَ الرَّجُلُ أَمْلَقَ، وَنَفِقَ الشَّیْءُ ذَهَبَ (قَتُورًا) مُقَتِّرًا. (لِلْأَذْقَانِ) مُجْتَمَعُ اللَّحْیَیْنِ، وَالْوَاحِدُ ذَقَنٌ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ (مَوْفُورًا) وَافِرًا (تَبِیعًا) ثَائِرًا، وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ نَصِیرًا. (خَبَتْ) طَفِئَتْ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (لَا تُبَذِّرْ) لَا تُنْفِقْ فِی الْبَاطِلِ ــ (ابْتِغَاءَ رَحْمَةٍ) رِزْقٍ (مَثْبُورًا) مَلْعُونًا (لَا تَقْفُ) لَا تَقُلْ (فَجَاسُوا) تَیَمَّمُوا. یُزْجِی الْفُلْكَ یُجْرِی الْفُلْكَ (یَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ) لِلْوُجُوهِ.

د کلماتو تشریح:

قوله: (قَاصِفًا) تَقْصِفُ كُلَّ شَیْءٍ: په آیت کښې دی „فَیُرْسِلَ عَلَیْكُمْ قَاصِفًا مِّنَ الرِّیحِ قاصف هغه سخت طوفان ته وائی چه هرڅیز دبیخ نه راوباسی اوغورزوی.

قوله: (ضِعْفَ الْحَیَاةِ) عَذَابَ الْحَیَاةِ وَعَذَابَ الْمَمَاتِ: په آیت کښې دی إِذًا لَّأَذَقْنَاكَ ضِعْفَ الْحَیٰوةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ „ابو عبیده رحمه الله دې تفسیر کړې دې „ضعف عذاب الحیاة وضعف عذاب الممات ابوعبیده رحمه الله او بعضو وئیلی دی „عذابا ضعفا فی الحیاة وعذابا ضعفا فی الممات ،،موصوف عذابا حذف کړې دې صفت „ضعفا،، ئې ددې قائم مقام کړې دې اوبیائې ددې اضافت کړې دې[۱]

[۱]) قال البغوی فی معالم التنزیل: ج۳ص۱۲۷ یعنی اضعفنالک العذاب...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه..

قوله: (طائره) حظّه: په آیت کښې دی ,,وَكُلَّ إِنسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ ۖ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا اومونږ هر (عمل کونکی) انسان عمل (که نیک وی که بد) دهغه دغاړې هار جوړ کړې ایخودې دې (یعنی دهرسړی عمل هغه سره لازم اوملزوم دې) فرمائی په آیت کښې دطائره معنی حظه ده دځه معنی چه حصې قسمت اونصیب ده.

قوله: (خلافك) وخلفك سواء: په آیت مبارک کښې دی وَإِذًا لَّا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا اوهغه وخت په هغه هم ستانه پس دډیر کم وخت دپاره حصارشی فرمائی چه خلافت (په کسره دخاء اوخلفك (په فتح دخاء) دواړه برابر دی.

قوله: ونأى) تباعد: په آیت کښې دی وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَىٰ بِجَانِبِهِ اوچه کله مونږ انسان ته نعمت ورکوو نومخ اړوی اودډه کوی فرمائی آیت کښې ونأی په معنی تباعد دې یعنی لرې شو

قوله: (شاكلته) ناحيته، وهي من شكله: په آیت کښې دی قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ د شاکلته تفسیرئې په ناحیة سره کړې دې اومعنی ئې طرف (لار اوطریقه ده اودا دشکل نه ماخوذ دې دشکل معنی ده مثل په شان (دلته زمونږ دمتن په نسخه کښې شکله داسم په ځای شکلته فعل دې دآیت مطلب دادې چه هر انسان په خپله خپله طریقه (نیت ، طبیعت اومذهب باندې روان دې اوهم په هغې باندې عمل کوی. (۱)

قوله: (قبيلا) معاينة ومقابلة، وقيل القابلة لأنها مقابلتها وتقبل ولدها: په آیت کښې دی ,,أَوْ تَأْتِيَ بِاللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ قَبِيلًا په دې کښې دقبیلا معنی ده دسترګوپه وړاندې. مخامخ به دې کافرانووئیل چه مونږ دهغه وخت پورې ایمان نه راوړو ترکومې چه ته الله تعالی اوفرښتې زمونږ مخامخ نه راولې (اومونږ هغوی مخامخ اونه وینو) دقبیلا معنی مخامخ (نوهم په دې مناسبت وړاندې فرمائی چه دائی ته قابله ځکه وائی چه هغه دښځې مخامخ کښې دچاچه بچې پیدا کیږی اودهغې بچې اخلی اوقبلوی.

قوله: (خشية الإنفاق أنفق الرجل أملق، ونفق الشيء ذهب: په آیت کښې دی إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنفَاقِ ۚ وَكَانَ الْإِنسَانُ قَتُورًا ددې معنی ده فقر (انفق الرجل) ونیلې شی اذا املق کله چه هغه محتاج اوفقیرشی، نفق الشئ ونیلی شی کله چه هغه څیزختم شی.

قوله: (قتورا) مقترا: په آیت کښې دی وَكَانَ الْإِنسَانُ قَتُورًا قتود په معنی دمقتر دې یعنی بخیل.

...بقیه ازحاشیه گذشته] فی الدنیا والاخرة وقیل الضعف هوالعذاب سمی ضعفا لضاعف الالم فیه ـ

(۱) قال ابن عباس على ناحيته قال الحسن وقتاده على نيته وقال مقاتل :على خليقته قال الفراء على طريقته التى جبل عليها وقيل على السبيل الذى اختاره لنفسه وهومن الشكل يقال :لست على شكل وشاكلتى وكلها لغات متقاربة (وانظر تفسير البغوى :ج۳ص ۱۳۳ـ

قوله: (لِلْأَذْقَانِ) مُجْتَمَعُ اللَّحْيَيْنِ ، وَالْوَاحِدُ ذَقَنٌ: په آیت کښې دی يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا ددواړو جامودو یوځائ کیدو ځائ ته ذقن وائی اوددې جمع اذقان راځی.

قوله: (تَبِيعًا) ثَائِرًا، وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ نَصِيرًا: په آیت کښې دی ,, ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا دې کښې تبیعا دثائرپه معنی کښې دې، ثائردیت غوښتونکې اوبدله اخستونکی ته وائی اوحضرت ابن عباس رضی الله عنهما اوفرمائیل چه تبیعا په معنی نصیرادې .دیت طلب کونکې هم یو قسم مددګاروی.

قوله: (يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ) لِلْوُجُوهِ: هغوی پرمخې راپریوزی خکه چه ذقن هم په مخ کښې وی ددې دپاره الاذقان اوفرمائیلې شو.

۲۰۲=باب قَوْلِهِ (إِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا)

[۴۴۳۴] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ أَخْبَرَنَا مَنْصُورٌ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ كُنَّا نَقُولُ لِلْحَيِّ إِذَا كَثُرُوا فِي الْجَاهِلِيَّةِ أَمِرَ بَنُو فُلَانٍ.
حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ وَقَالَ أَمَرَ.

حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه روایت دې چه کله به دجاهلیت په زمانه کښې دیوې قبیلې خلق ډیرزیات شونو مونږ به وئیل ,, امربنوفلان،،یعنی فلانکې قبلیه زیاته شوه دحمیدی په طریق کښې امربنوفلان دې .دامام بخاری رحمه الله مقصد آیت ،،امرنا فیها....، کښې مختلف قراتونو طرف ته اشاره کول دی.

په ``امرنا مترفیها،، کې مختلف قراءتونه: ① دجمهورو قراءت امرنا،، دې باب نصر نه ،،امر امرا.، معنی حکم ورکول، په دې صورت کښې به دآیت ترجمه وی کله چه مونږ یوکلې هلاک کول غواړونو مونږ دهغې ښه ژوند تیرونکوته حکم ورکوو.مطلب داچه دانبیاء کرامو په ذریعه مونږ هغوی ته دایمان اواطاعت حکم ورکوو. بیاچه کله هغوی ګناه کوی نو مونږ هغوی تباه کوو.مولاناشبیراحمد عثمانی رحمه الله فرمائی :یعنی چه کله دبدوعملونوپه وجه یوکلې تباه کول وی نوهسې ئی داسې ناڅاپی نه رانیسی اوهلاکوی ئی ،بلکه دحجت داتمام نه پس سزا ورکولې شی .اول دپیغمبریادهغه دنائبینوپه ذریعه زبانی خدائی احکام هغوی ته رسولې شی خاصکر دهغې ځائی مالدارانو او د اثر او رسوخ خلقوته دچا دمنلواونه منلواثرپه اکثروخلقووی خبرولې شی کله چه دالوئ خلق سره دپوهې دالله تعالی پیغام ردکوی اوښه په ارت مټ نافرمانیانی کوی اود ټول کلی فضا مسموم اومکدر یعنی خرابوی هغه وخت هغه کلې خپل ځان ښکاره مجرم ثابت کړی اودالله تعالی دعذاب حقدار شی.([1])

[1]) تفسیرعثمانی :۳۷۶فائده نمبر۶_

خلاصه دكلام داشوه چه ,,امرنامترفيها،، كښې دفسق اوفجورحكم مرادنه دې چه اشكال اوكړېشي چه الله تعالى څنګه دفسق اوفجورحكم وركوى قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ اوبلكه دحكم نه مراددانبياء په ذريعه مترفين ته دايمان اواطاعت حكم دې .[1]

دغه شان ديوكلي دتباهئ اوبربادئ اراده هله كولې شى كله چه هغوى په بدوعملونوكښې آخرى حد ته اورسى نوبيا داتمام حجت دپاره دهغې ځاى مالدارانوخلقوته دالله تعالى پيغام رسولې شى اوچه كله هغوى دا هيراوشاته نى كړى نوپه هغوى عذاب راځى .داخوپه هغه صورت كښې دى كله چه د,,امرنا.معنى دحكم كولودپاره راشى خودامرنامعنى دډير والى هم راځى لكه چه دلته دحميدى په طريق كښې امرنوفلان په معنى ،،كثير،، راځى په دې صورت كښې به ترجمه وى كله چه مونږ يوكلې هلاكول غواړونوهلته دمالدارانوشميرزياتوو، هغوى فسق اوګناه كوى نومونږ هغوى تباه كړو.

④ قراءت دابن عباس رضي الله عنه نه نقل كړېشوې دې,,امرنا مترفيها،، امردباب سمع نه دې معنى ئى دوراندې كيدلواوزياتيدلوده. دلته ددې معنى كثرنا ده متعدى ده يعنى دې كلى كښې مونږ دعيش پرستوخلقوشميرزياتوو دامتعدى اولازم دواړه قسمه استعماليږى وائى امرنوفلان فلانكې خاندان زيات شو. امرالله الله تعالى دې هغوى زيات كړى.

٢٠٣= باب (ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا)

[٤٤٣٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا أَبُو حَيَّانَ التَّيْمِيُّ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ بْنِ عَمْرِو بْنِ جَرِيرٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضي الله عنه- قَالَ أُتِيَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- بِلَحْمٍ، فَرُفِعَ إِلَيْهِ الذِّرَاعُ، وَكَانَتْ تُعْجِبُهُ، فَنَهَسَ مِنْهَا نَهْسَةً ثُمَّ قَالَ «أَنَا سَيِّدُ النَّاسِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَهَلْ تَدْرُونَ مِمَّ ذَلِكَ يُجْمَعُ النَّاسُ الأَوَّلِينَ وَالآخِرِينَ فِي صَعِيدٍ وَاحِدٍ، يُسْمِعُهُمُ الدَّاعِي، وَيَنْفُذُهُمُ الْبَصَرُ، وَتَدْنُو الشَّمْسُ، فَيَبْلُغُ النَّاسَ مِنَ الْغَمِّ وَالْكَرْبِ مَا لاَ يُطِيقُونَ وَلاَ يَحْتَمِلُونَ فَيَقُولُ النَّاسُ أَلاَ تَرَوْنَ مَا قَدْ بَلَغَكُمْ أَلاَ تَنْظُرُونَ مَنْ يَشْفَعُ لَكُمْ إِلَى رَبِّكُمْ فَيَقُولُ بَعْضُ النَّاسِ لِبَعْضٍ عَلَيْكُمْ بِآدَمَ فَيَأْتُونَ آدَمَ عليه السلام فَيَقُولُونَ لَهُ أَنْتَ أَبُو الْبَشَرِ خَلَقَكَ اللَّهُ بِيَدِهِ، وَنَفَخَ فِيكَ مِنْ رُوحِهِ، وَأَمَرَ الْمَلاَئِكَةَ فَسَجَدُوا لَكَ، اشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ، أَلاَ تَرَى إِلَى مَا نَحْنُ فِيهِ أَلاَ تَرَى إِلَى مَا قَدْ بَلَغَنَا فَيَقُولُ آدَمُ إِنَّ رَبِّي قَدْ غَضِبَ الْيَوْمَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ وَلَنْ يَغْضَبَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ، وَإِنَّهُ نَهَانِي عَنِ الشَّجَرَةِ فَعَصَيْتُهُ، نَفْسِي نَفْسِي نَفْسِي، اذْهَبُوا إِلَى غَيْرِي

---

[1] واختار الطبرى قراءت الجهور واختارفى تاويلها حملها على الظاهر وقال المعنى امرنا مترفيها بالطاعة فعصوا(فتح البارى :ج٨ص٣٩٥) وقال بعض السلف ان الامرفى قوله تعالى امرنامترفيها امرتكوينى قدرى بالفسق وقوله تعالى ان الله تعالى لايامربالفحشاء معناه نفى الامرالتشريعى فلامنافاة(تفسيرعثمانى :٣٧٦)_

،اذهبوا إلى نوح، فيأتون نوحا فيقولون يا نوح إنك أنت أول الرسل إلى أهل الأرض، وقد سماك الله عبدا شكورا اشفع لنا إلى ربك، ألا ترى إلى ما نحن فيه فيقول إن ربي عزوجل قد غضب اليوم غضبا لم يغضب قبله مثله، ولن يغضب بعده مثله، وإنه قد كانت لي دعوة دعوتها على قومي نفسي نفسي نفسي اذهبوا إلى غيري، اذهبوا إلى إبراهيم، فيأتون إبراهيم، فيقولون يا إبراهيم، أنت نبي الله وخليله من أهل الأرض اشفع لنا إلى ربك ألا ترى إلى ما نحن فيه فيقول لهم إن ربي قد غضب اليوم غضبا لم يغضب قبله مثله ولن يغضب بعده مثله، وإني قد كنت كذبت ثلاث كذبات - فذكرهن أبو حيان في الحديث. نفسي نفسي نفسي ،اذهبوا إلى غيري اذهبوا إلى موسى ،فيأتون موسى ،فيقولون يا موسى أنت رسول الله، فضلك الله برسالته وبكلامه على الناس، اشفع لنا إلى ربك ألا ترى إلى ما نحن فيه فيقول إن ربي قد غضب اليوم غضبا لم يغضب قبله مثله، ولن يغضب بعده مثله، وإني قد قتلت نفسا لم أومر بقتلها، نفسي نفسي نفسي ،اذهبوا إلى غيري، اذهبوا إلى عيسى، فيأتون عيسى فيقولون يا عيسى أنت رسول الله وكلمته ألقاها إلى مريم وروح منه، وكلمت الناس في المهد صبيا اشفع لنا ألا ترى إلى ما نحن فيه فيقول عيسى إن ربي قد غضب اليوم غضبا لم يغضب قبله مثله، ولن يغضب بعده مثله - ولم يذكر ذنبا - نفسي نفسي نفسي ،اذهبوا إلى غيري اذهبوا إلى محمد- صلى الله عليه وسلم- فيأتون محمدا- صلى الله عليه وسلم- فيقولون يا محمد أنت رسول الله وخاتم الأنبياء، وقد غفر الله لك ما تقدم من ذنبك وما تأخر، اشفع لنا إلى ربك ألا ترى إلى ما نحن فيه فأنطلق فآتي تحت العرش، فأقع ساجدا لربي عزوجل ثم يفتح الله علي من محامده وحسن الثناء عليه شيئا لم يفتحه على أحد قبلي ثم يقال يا محمد ارفع رأسك، سل تعطه، واشفع تشفع، فأرفع رأسي، فأقول أمتي يارب، أمتي يا رب فيقال يا محمد أدخل من أمتك من لا حساب عليهم من الباب الأيمن من أبواب الجنة وهم شركاء الناس فيما سوى ذلك من الأبواب، ثم قال والذي نفسي بيده إن ما بين المصراعين من مصاريع الجنة كما بين مكة وحمير، أو كما بين مكة وبصرى». [ر: ۳۱۶۲]

د شفاعت حدیث او ددې تشریح: دا حدیث شفاعت دې، امام بخاری رحمه الله کتاب الانبیاء کښې هم ددې حدیث تخریج کړې دې خودلته نې داحدیث په تفصیل سره ذکرکړې دې ،امام مسلم اوامام ترمذی هم حدیث شفاعت نقل کړې دې .(۱)

(۱) الحدیث اخرجه البخاری فی کتاب احادیث الانبیاء باب قول الله تعالی ارسلنا نوحا الی قومه وباب وقول الله عزوجل واتخذالله ابراهیم خلیلا وفی تفسیر سورة بنی اسرائیل هنا ...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه.

ددي حاصل دادي چه قيامت په ورځ به ميدان حشر كښې كله ټول خلق راجمع كړيشي اودهغه ځاې په خطرناكه ګرمئي اودلړزيدونكې ويرې دوجه نه به ناقابل برداشت تكليف اومصيبت كښې وي نودوي په مينځ كښې به مشوره اوشي چه يو داسې شخصيت له تلل پكار دى چه الله تعالى ته سفارش اوكړى ،نوخلق به حضرت آدم عليه السلام له راشي اوهغه ته به دسفارش دپاره اووائي خوهغه به انكار اوكړى اودحضرت نوح عليه السلام طرف ته دورتللو مشوره به وركړى خلق به حضرت نوح عليه السلام له راشي حضرت نوح عليه السلام به ورته دحضرت ابراهيم عليه السلام مشوره وركړى ،حضرت ابراهيم عليه السلام به ورته دحضرت موسى عليه السلام مشوره وركړى .اوحضرت موسى عليه السلام به ورته دحضرت عيسى عليه السلام دپاره اووائي اوحضرت عيسى عليه السلام به ورته حضرت سروردوعالم محمد مصطفى ﷺ خواته دتلو مشوره وركړى .نوخلق به نبى كريم ﷺ له راشي هغوى به دالله تعالى نه دسفارش كولودرخواست اوكړى ، حضوراكرم ﷺ به دعرش لاندې الله تعالى ته مخامخ په سجده پريوزي اودالله تعالى داسې تعريف اوثنابه بيانوى چه دهغوى ﷺ نه وړاندې به چاته هم د تعريف اوثنا داسې كلمې نه وى خودلې شوى .دنبى كريم ﷺ سفارش به قبول كړيشي اوالله تعالى به ارشاد اوكړى اې محمد: سر اوچت كړه غواړه تاته به دركولې شي سفارش كوه ستاسفارش به قبلولې شي. حضور ﷺ به فرمائى امتى يارب امتى يارب،امتى يارب،، ارشادبه اوشي اې محمد ﷺ ته دخپل امت نه هغه كسان په چاچه حساب نشته دجنت ښي طرف دروازه باندې داخل كړه . دينه علاوه په باقي دروازو باندې هم دنوروخلقو سره داخليدلې شي .بيا حضوراكرم ﷺ اوفرمائيل په هغه ذات مى دې قسم وى دچادقدرت په قبضه كښې چه زما ځان دې دجنت دغاړوپه دواړو طرفونو كښې مكه اوحميريامكه اوبصرى هومره فاصله ده.

قوله: (يُسْمِعُهُمُ الدَّاعِي ، وَيَنْفُذُهُمُ الْبَصَرُ: يعنى ميدان حشربه داسې هواروى چه په دې كښې اوازكونكې به ټولوته خپل اواز اورولې شي اوهرطرف ته نظررسولې شي .يعنى ټولوته كتلې شي .دلته لفظ ينفذهم باره كښې اختلاف دې چه دا دباب افعال نه دې كه دمجرد نه دې. اختلاف دا دې چه دال سره دې كه ذال سره ، د محدثينو حضراتو په نزد داكثرذال سره د مجرد نه. **ينفذهم** لولى يعنى نظربه په ټولوكښې نفوذ كولې شي . ابوحاتم سجستانى داپه دال سره **ينفدهم** لولى اوترجمه كوى ،،**يبلغ اولهم واخرهم**،،يعنى هغه به نظراول اوآخرته رسولې شي (١) بيا دلته دنظرنه دمخلوق نظر مراد دې ابوعبيده رحمه الله دالله تعالى نظر مراد اخستې دې ليكن هغه قول راجح نه دې ځكه چه دالله كتل ټولو خلقو ته په هرحال كښې محيط دى .كه

...بقيه ازحاشيه گذشته] وفى كتاب التوحيد باب قول الله وجوه يومئذ ناضرة الى ربها ناظرة وفى كتاب الرقاق باب صفت الجنة والنار واخرجه مسلم فى كتاب الايمان باب اثبات الشفاعة واخراج الموحدين من النار :ج١ص١١ والترمذى فى صفة القيامة باب ماجاء فى الشفاعة رقم ٢٤٣٤_

(١) شرح مسلم للنووى :ج١ ص١١١) وفتح الملهم :ج١ص٢٦٧_٢٦٨ وفتح البارى :ج٨ص٣٩٦)_

خلق په يوميدان کښې وى ياپه مختلفومقاماتوکښې وى .دلته دخلقونظرمراد دې تول به په يوميدان کښې داسې جمع وى هرنظربه تول ليديشى .[1]

قوله: وَتَدْنُو الشَّمْسُ: اونمربه نزدې شى بعضې رواياتوکښې ,,قدرالميل،، اضافه هم ده.[2] يعنى ديوميل په اندازه به شى .راوى وئيلى دى چه دانشى متعين کيدې چه ددې ميل سره دمسافت ميل دې يامکحله اوسرمه دانئ؛ په مينځ کښې چه کوم سلائى وى هغې ته هم ميل وائى هغه مراد دې بهرحال که دمسافت والا ميل هم مراد وى نوبياهم دهغې دګرمى دسختوالى اندازه نشى کولې .نن دنمرفاصله په لاکهونو ميلونونه زياته ده خوددې په ګرمۍ اوسيزلوسره سرې ليونى کيږى نوهغه وخت به دګرمۍ څه حال وى

قوله: (وَإِنِّي قَدْ كُنْتُ كَذَبْتُ ثَلَاثَ كَذَبَاتٍ - فَذَكَرَهُنَّ أَبُو حَيَّانَ فِي الْحَدِيثِ:

د ثلاث کذبات تفصيل: ددې دريوکذبات تفصيل په کتاب الانبياء کښې تيرشوېدې هلته دروايت الفاظ دې ,,لم يكذب ابراهيم عليه السلام الاثلاث كذبات : ثنتين منهن فى ذات الله عزوجل **قوله:** انى سقيم وقوله بل فعله كبيرهم هذا ،وقال بيناهو ذات يوم وسارة ، اذاتى على جبار من الجبابرة ،فقيل له : ان ههنا رجلا معه امراة من احسن الناس ،فارسل اليه ، فساله عنها فقال : من هذه ؟ قال هذه اختى فاتى سارة قال ياسارة ليس على وجه الارض مؤمن غيرى وغيرك وان هذا سالنى عنك فاخبرته انك اختى فلاتكذبينى.[3] دلته اشکال پيداکيږى چه دحضرت ابراهيم عليه السلام متعلق قرآن اوفرمائيل,,وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا اوصديق هغه چاته وائى چه دهغه رګونو کښې صدق ورننوتې وى ،دچانه چه د دروغوصادرکيدلوهډواحتمال باقى نه وى ،نوسره دصديق کيدودحضرت ابراهيم عليه السلام نه ددروغو ارتکاب څنګه اوشو؟ ددې اشکال جواب دا دې چه په اصل کښې داكذب نه ووتوريه وه، حضرت ابراهيم عليه السلام انى سقيم ،،اوفرمائيلو ددې نه دهغوى مطلب داووچه دخپل نه تللو دپاره څه ذليل پيش کولونه قاصريم کوم چه تاسواومنئى زه سقيم الحجة يم تاسونه شم قائل کولې ظاهره ده چه حضرت ابراهيم عليه السلام که دا وئيلې چه تاسوداخترخوشحالو دپاره ځئ اوهلته خوبه هم شرک کوئى داالله تعالى دتوحيدعقيدې خلاف به کوئى اوداجائزاوصحيح نه ده نوخلق به ددې خبرې دپاره هيڅ کله هم نه ووتيارشوى .[4]

اوداهم ممکن دى چه انى سقيم نه وقتى توګه باندې په هغه وخت کښې بيمارکيدل مراد وى بلکه مطلب دا چه زۀ مستقبل کښې بيمارکيدونکې يم داسم فاعل صيغه دمستقبل دپاره په کثرت سره استعماليږى .[5]

---

[1] فتح البارى (ج۸ص۳۹۶ وشرح مسلم للنووى :ج۱ص۱۱۱وفتح الملهم :۱ج ۳۹۷ص۳۹۸_
[2] فتح البارى .کتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار:ج۱۱ص۴۳۲)_
[3] صحيح البخارى (مع فتح البارى كتاب الانبياء باب واتخذ الله ابراهيم خليلا رقم :۳۳۵۸_
[4] فتح البارى :ج۶ص۳۹۱ كتاب الانبياء باب واتخذ الله ابراهيم خليلا _
[5] فتح البارى :ج۶ص۳۹۱ كتاب الانبياء باب واتخذ الله ابراهيم خليلا _

امام نووی رحمه الله نقل کړی دی چه حضرت ابراهیم علیه السلام واقعة هغه وخت بیماروو اودهغه تبه وه حافظ ابن حجر رحمه الله دابعید گرځولې دې ځکه چه په هغه صورت کښې به بیا دانه صراحتا کذب وی اونه تعریضا (۱) اودا مطلب هم کیدي شي چه ستاسو شرکی حرکتونوسره موافقت کولو دپاره زما طبیعت تیارنه دې دهغوی سره موافق نه کیدل ئی بیمارئې سره تعبیرکړل علامه شبیراحمدعثمانی رحمه الله فَنَظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ لاندې لیکی : دهغوی په قوم کښې دنجوم زور وو ،حضرت ابراهیم علیه السلام هغوی ته دخودلوپه غرض ستوروته اوکتل اووئی فرمائل چه زماطبعیت تیک نه دې (اوداسې په دنیاکښې څوک دې چه دهغه طبیعت به په هرقسم تیک وی څه ناڅه دتنه عوارض په بهرنی خو وی ،هم دا تکلیف څه کم وو چه هر وخت به ئې د قوم حالت کتلو او خفه کیدو به) یا دامطلب چه زه بیماریدونکې یم (بیماری نوم دې دمزاج دبرابر کیدونه اخوا کیدل ، نودمرګ نه وړاندې هرسړی ته داپیش کیدونکې دې) بهر حال دابرهیم علیه السلام مراد صحیح وو ستورو ته کتل او انی سقیم وئیلونه خلقودا مطلب اوګڼړو چه دنجوم په ذریعه هغه دا معلومه کړه چه زردې بیماریدونکې یم .هغه خلق دمیلې دپاره دښارنه بهرتلل. داکلام اوریدلوسره حضرت ابراهیم علیه السلام ځان سره دبوتلونه معذور اوګڼړلو نویوازې پریخودلواولاړل . دحضرت ابراهیم علیه السلام غرض هم داووچه ځان له یوه موقع ملاؤ شی نو ددې دروغژنو خدایانوخبر به واخلم بت خانې ته لاړلو اوبتانوته ئې خطاب اوکړلوچه دا خوراکونه اونذرونه ستاسو مخې ته پراته دې ولې نه خورئی سره ددې چه ستاسو شکلونه دخوراک کونکو دی .پورتنی تقریرنه معلومه شوه چه د حضرت ابراهیم علیه السلام انی سقیم وینا دواقعی مطلب په اعتبار سره دروغ نه وه اومخاطبینوچه کوم مطلب اوګڼړلو دهغې په اعتبار سره خلاف واقعه وه . ددې دپاره په بعض احادیث صحیحه کښې په دې د کذب اطلاق کړې شوې دې حلانکه په حقیقت کښې مباح ده . لکه په حدیث هجرت کښې ,, ممن الرجل ،، دجواب باره کښې رسول الله اوفرمائیل ,,من الماء،، اودابوبکرصدیق رضی الله عنه دیوسوال په جواب کښې اوفرمائیل ، ، رجل یهدینی السبیل ،، اودا توریه هم چونکه دابراهیم علیه السلام داوچتې مرتبې دشان په لحاظ خلاف اولی وه نوپه دې قاعده ,,حسنات الابرار سیئات المقربین ،، حدیث کښې داذنب ګرځولې شوې دې .(۲)

دغه شان: قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَاسْأَلُوهُمْ کښې هم توریه ده اودامشروط ده ,,إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ سره مطلب دادې که چرې دابتان خبرې کولې شی نوبیابه دې لوئ داکار کړې وی اوکه خبرې نشی کولې نوبیا به بل چا داکارکړې وی .(۳)

---

(۱)فتح الباری :ج۶ص۳۹۱ کتاب الانبیاء باب واتخذ الله ابراهیم خلیلا ـ

(۲) تفسیرعثمانی :۵۹۸ فائده نمبر۸ـ

(۳)فتح الباری :ج۶ص۳۹۲ کتاب احادیث الانبیاء باب واتخذالله ابراهیم خلیلا ـ

علامه زمحشري رحمه الله فرمائي چه دحضرت ابراهيم عليه السلام مقصود دبت دپاره ددې كارثابتول نه دي بلكه داكارئي هم خپل طرف ته يوبليغ تعريفي طريقه سره منسوب كول وو. كوم كښې چه كافرانوپورې خندل هم وو. داپه مثال سره داسې اوګنړئي چه تاسوښكلې خطاط ئې، تاسويوتحريراوليكلوستاسويو بل ملګرې چه هغه له دقلم نيولوطريقه هم نه ورځې تانه تپوس اوكړې چه دا تحريرچاليكلې دې؟ ته هغه ته په جواب كښې اووائې داتا ليكلې دې په دې جواب كښې مقصد هيڅ چرې دانه وې چه دا واقعي هغه ليكلې دې بلكه په دې كښې دتحرير خپل طرف ته نسبت ګرځول مقصد دې اوورسره مخاطب سره ټوقه مسخره هم مقصد وې (١)

دغه شان حضرت ابراهيم عليه السلام اوفرمائيل قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هٰذَا هغوی له پوهيدل پكاروو چه داكاركونكې خو موجود دې نوبيا ولې تپوس كوی دې نه پس وړاندې حضرت ابراهيم عليه السلام خندا فرمائی فَسْئَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ.

امام كسائی عليه السلام ددې يوه بله توجيه كړې ده .چه ‹‹فعله›› ځان له جمله ده .كبيرهم ددې فاعل نه دې بلكه كبيرهم هذا مستقل جمله مستانفه ده يعنی فعله من فعله داكارئی اوكړو چاچه هم اوكړو اوددې بتانولوئ دا دې په دې توجيه كښې چه كوم تكلف دې هغه ظاهر دې (٢) شيخ الاسلام مولانا شبيراحمد عثمانی رحمه الله ليكي :يعنی زمانه دتپوس ضرورت نشته بلكه كه دافرض كړې شي دا لوئ چه صحيح سالم ولاړ دې اودماتولو ځيزهم هغه سره دې داكارئی كړې وی نودبحث اوتحقيق په وخت كښې دالزام اوتبكيت په توګه دا دعوی كوم چه دې لوئ بت داتول واړه مات كړل اوس تاسوسره څه دليل دې چه ده نه دی كړی . آياپه دنيا كښې داسې نه كيږی چه لوئ ماران واړه اولوئ كبان واړه كبان خوری .لوئ باشاهان واړه حكومتونه تباه كوی .په دې وجه زمااوستاسوپه مينځ كښې بهترين صورت دا دې چه تاسو پخپله ددې معبودانو نه تپوس اوكړئ چه دا څه قصه شوې ده .كه دوی چرته څه وينا كولې شی نوپه داسې اهم معامله كښې به دې وينا سره زما د رښتيا او دروغوفيصله به اونه كړی .

ددې سلسلې يوه تنبيه: زمونږ دتقريرنه معلومه شوه چه ‹‹بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هٰذَا ››. ويناكول دواقعه خلاف خبر وركولو په توګه نه ووكوم ته چه حقيقتا دروغ اووئيلې شی بلكه دهغوی دتحقيق اوتجهيل دپاره يوفرضی احتمال ئی ددعوی په صورت كښې واخستلواودتعريض اوالزام كلام ئی كړې وو لكه چه په عام توګه بحث اومناظروكښې كيږی . دې ته دروغ نشی وئيلې اوپه ظاهره د درغو صورت معلوميږی ځكه په بعضې احاديثو كښې په دې باندې د لفظ كذب اطلاق كيږی مفسرينو ددې دپاره توجيه كښې نورهم محمل بيان كړی دی مګر زمونږ په نزد هم داتقرير ډيرصفابې تكلف او اقرب الی الروايات دې (٣)

١) تفسير كشاف :٣٠ص ١٢٤)_
٢) فتح الباري :ج ٦ص ٣٩٢ كتاب الانبياء باب واتخذ الله ابراهيم خليلا _
٣) تفسيرعثمانی :٤٣٦ فائده نمبر ١_

اودریمه خبره دحضرت ابراهیم علیه السلام خپلې بی بی حضرت ساره ته ،،هذه اختی،،وئیل دی دا هم توریه ده اومطلب داووچه داخوت دینیه په اعتبارسره دازما خورده .هغوی دا ګنړل لکه چه نسبی قرابت په اعتبار سره ئی خورښائی
البته دلته یواشکال کیږی چه کله دا خبرې دروغ نه وې بلکه دتوریه په زمره کښې داخلې وې نوبیاحضرت ابراهیم علیه السلام دا په کذبات سره ولې تعبیر کړې .ددې جواب دا دې چه دا توریې هم د حضرت ابراهیم علیه السلام دمرتبې داوچتوالی په اعتبار سره خلاف اولی وې په دې وجه په دې قاعده حسنات الابرار سئیات المقربین دا هغوی کذب اوګرځولې

قوله: (يَا عِيسَى أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ): حضرت عیسی علیه السلام الله تعالی په کلمه ،،کن،،سره پیدا کړې دې .دتوالد اوتناسل ظاهری واسطې نوبت دهغه په پیدا کیدو کښې نه دې راغلې شیخ محی الدین عربی رحمه الله لیکی چه کلمه وائی ،،لفظ وضع لمعنی مفرد،، ته ،څنګه چه په کلمه کښې معنی پټه وی دغه شان په حضرت عیسی علیه السلام کښې حقیقت ملکیه مستور وو، صورة خوهغه بشروو په هغه کښې حقیقت ملکیه موجودوو.

نقش آدم معنی جبرائیل   رسته از جمله هوا وقال وقیل

ترجمه :یعنی په صورت کښې انسان خو په حقیقت کښې دجبرائیل په صفاتو موصوف دې. نه دخواهشاتو غلبه او نه په قیل اوقال کښې حجت بازی.
اوحضرت عیسی علیه السلام ته خو کلمة الله وئیلې شوې دی اوقرآن وئیلی دی الیه یصعد الکلم الطیب په دې وجه هغوی آسمان ته اوچت کړیشو.
محی الدین ابن عربی رحمه الله وائی چه دحضرت عیسی رحمه الله دنیوی پیدائش دمورد خیټې نه شوې دې لکه چه ،،وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ نه معلومیږی خو اصل مولد دهغه عالم قدس وو ددې دپاره الله تعالی تبارک وتعالی دلږې مودې نه پس هغه واپس خپل اصل وطن عالم قدس ته اوغوښتلو.
په "کلمته القاها الی مریم وروح منه،، کښې د روح متعلق د علماؤ اقوال: وړاندې فرمائی وَرُوحٌ مِنْهُ، یعنی الله په خپل خاص حکم دحضرت عیسی علیه السلام روح مخلوق من امرالله،، دا ،،من،، ابتدائیه دې تبعیضیه نه دې [1] غرض دا دې چه دحضرت عیسی علیه السلام په پیدائش کښې دمادې دخل

---

[1] (وروح منه : قیل هوروح کسائر الارواح الاان الله تعالی اضافه الی نفسه تشریفا وقیل الروح هو النفخ الذی نفخ جبرئیل علیه السلام فی درع مریم واضافه الی نفسه لانه کان یامره وقیل الروح الوحی (وانظرمعالم التنزیل :ج ۱ص۵۰۲ صورة النساء) ویحکی ان طبیبا نصرانیا ناظر علی بن الحسین الواقدی فقال له ان فی کتابکم ما یدل علی ان عیسی علیه السلام جزء منه تعالی وتلاهذه الایة فقرالواقدی قوله تعالی وسخرلکم مافی السموات وما فی الارض جمیعا منه فقا اذن یلزم ان یکون جمیع الانبیا ء جزء منه سبحانه وتعالی علواکبیرا فانقطع النصرانی فاسلم (روح المعانی ...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه..

نشته . دصلب والد دخل نشته . اودروح الوتل آسمانونو طرف ته وی ددې دپاره حضر عیسی علیه السلام الله تعالی آسمان طرف ته اوچت کړو.دلته په روایت کښې دی چه حضرت عیسی علیه السلام به اوفرمائی چه تاسو محمد ﷺ له لاړشئ نو خلق به دحضور اکرم ﷺ په خدمت کښې حاضرشی .یوروایت کښې دی چه حضرت عیسی علیه السلام به پخپله خلقوسره دحضور اکرم ﷺ په خدمت کښې حاضریږی نو دې نه دیوحدیث مفهوم واضح کیږی کوم کښې چه هغوی ﷺ فرمائیلی دی چه عیسی علیه السلام په ټولوپیغمبرانوکښې ماته نزدې دی (۱)په عام توګه ددې مطلب دابیان کولې شی چه دعیسی علیه السلام اوهغوی ﷺ په مینځ کښې بل نبی نه دې مبعوث شوې خوددې روایت په بناددې یومطلب دا هم شوچه په قیامت کښې د حضرت عیسی علیه السلام اوحضوراکرم ﷺ قرب یعنی نزدیکت ظاهریږی په دې توګه چه دشفاعت د درخواست دپاره خلقوسره د نبی کریم ﷺ په خدمت کښې حضرت عیسی علیه السلام هم راځی .نولکه په قیامت کښې دهغوی قرب دنبی کریم ﷺ سره وی.

قوله: وَقَدْ غَفَرَ اللّٰهُ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ:

د ''**قد غفرالله لک ما تقدم من ذنبک وما تاخر**،، **تشریح**: حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائی چه داخطاب تشریف دې اوددې مطلب دا دې چه الله تعالی هغوی ﷺ ته په دنیا کښې داتسلی ورکړې ده چه په آخرت کښې به ستاپه یوه خبره هم نیول نه کیږی نولکه هغوی ﷺ به دشفاعت اوسفارش دپاره دالله تعالی په دربار کښې پیش کیدیشی .(۲)بعضې حضراتو وئیلی دی چه دکوموحضراتونه صدور د ذنب کیږی دهغوی مرتبه دهغې سره نشی برابریدلې دچانه چه صدور ذنب نه وی شوې .دنورو انبیاء کرامو نه دهغوی دمرتبې په اعتبار سره صدور د ذنب شوې وونوځکه هغوی دشفاعت جرات اونه کړې شواورسول الله ﷺ دصدورذنب نه محفوظ وو ددې دپاره هغوی ﷺ په شفاعت باندې تیار شو. حافظ ابن تیمیه اودهغوی په اتباع کښې حافظ ابن قیم رحمه الله دا قاعده رد کړې ده چه دکوم سړی نه صدوروذنب شوې وی هغه دهغه سړی برابري دې نشی .دچانه چه صدور ذنب نه وی شوې .ځکه چه ډیر خلې دګناه صادریدو نه پس سړې توبه کوی نودهغه درجه دهغه سړی برابریدې شی دچانه چه ګناه نه وی صادرشوې بلکه زیاتیدې هم شی .امام بیهقی ,,**مناقب شافعی**،، کښې لیکلی دی چه ,, **ماتقدم**

...بقیه ازحاشیه گذشته] ج۶ص۲۵ سورة النساء) وقال ابن العربی فی احکام القرآن :ج۱ص ۵۱۷ اختلف العلماء فیه علی ستة اقوال الاول انها نفخة فی جیب درعها وسمیت النفخة روحا لانها تکون من الریح الثانی ان الروح الحیاة الثالث ان معنی الروح رحمة الرابع ان روح صورة لماخلق الله تعالی آدم اخرج من صلبه ذریته وصور هم فعیسی من تلک الارواح ادخله فی مریم واختار هذا ابی بن کعب وقیل فی الخامس روح صورة صورها الله تعالی ابتدء وجهها فی مریم وقیل فی السادس سر روح منه یعنی من جبرئیل وهو معنی کلام الله القاها الیه وروح منه ای القاء الکلمة کان من الله ثم من جبرئیل ــ

(۱) وفی جامع الاصول فی احادیث الرسول :ج۸ص۵۲۳) والفاظه انا اولی الناس بابن مریم فی الدنیا والاخرة.

(۲) ولم تحت هذه الایة ولکنه ذکره فی فیض الباری : ج ٤ص ۹۱ تحت قوله تعالی ﴿اعملوماشئتم﴾..ــ

من ذنبك،، نه هغه قصورمراد دي کوم چه دنبوت نه وړاندې صادر شوي وي او..ماتاخر،، نه مراد عصمت دې چه الله تعالى دنبوت ورکولونه پس هغوی ﷺ معصوم جوړ کړلو اوبيا دهغوی ﷺ نه هيڅ ګناه اوقصورصادر نه شو.([1]) بعضې حضراتو ونيلي دي چه درسول الله ﷺ وړاندينی اوروستوتولي خطاګانې الله تعالى معاف کړې وې ددې دپاره حضرت عيسى عليه السلام به دهغوی ﷺ په خدمت کښې دورتلو مشوره ورکوی چه په دې مقام شفاعت کښې بالفرض که څه تقصيرهم شوې وی نوهغه هم دعام معافي لاندې اول راغلي دی.([2])

قوله: فَأَقُولُ أُمَّتِي يَارَبِّ، أُمَّتِي يَارَبِّ: دلته دا شکال پيدا کيږی چه ټول مخلوق حضور اکرم ﷺ له ورغلواوهغوی دسفارش وعده هم فرمائيلې ،نوبياهغوی صرف دخپل امت سفارش ولې کوی اودنورو خلقو سفارش نه کوی. ددې جواب دادې چه دلته په روايت کښې اختصار دې ګنی حضور اکرم ﷺ به دحساب شروع کولودپاره دټولو خلقو سفارش کوی په رواياتو کښې ددې ذکرموجود دې ،هغه به شفاعت کبرى وی دلته روايت کښې دخپل امت دپاره شفاعت صغرى ذکر دې.([3])

قوله: إِنَّ مَا بَيْنَ الْمِصْرَاعَيْنِ مِنْ مَصَارِيعِ الْجَنَّةِ كَمَا بَيْنَ مَكَّةَ وَحِمْيَرَ، أَوْكَمَا بَيْنَ مَكَّةَ وَبُصْرَى: دجنت په دوو دروازو کښې به دومره فاصله وی څومره چه دمکې اوحميرپه مينځ کښې ياوئی فرمائيل څومره چه دمکې اوبصرې په مينځ ، دمختلف ښارونو نومونه هغوی ﷺ اخستی دی ، داپه دې اعتبار سره چه دکومې علاقې خلق هغوی ﷺ ته مخاطب دی هغوی دخپلوښارونوفاصله باندې پوهيږی .دلته دا شک کيديشی چه دادومره لويه دروازه خوبه ښه نه معلوميږی .ددې جواب دا دې چه په اصل کښې ددروازو لوئې والې اووړوکوالی او ددې مناسبت اوښائسته والی تعلق اوانحصار دعمارت په لوئی والی وړوکوالی باندې وی .که عمارت ډير لوئ وی نو وړه دروازه ښه نه ښکاری اوظاهره ده دجنت عمارت خوبه ډير عظيم وی نوپه دې وجه ددې دروازې هم لوئی وی

---

[1]) داقول علامه نووی شرح مسلم ج۱ص۱۰۹ کښې قاضي عياض طرف ته منسوب کړې دې مناقب بيهقى زمونږ سره نشته البته دامام شافعی رحمه الله احکام القرآن کوم چه امام بيهقى جمع کړو په دې کښې دی سئل الشافعی عن قول الله عزوجل انا فتحنا لک فتحامبينا ليغفرلک الله ماتقدم من ذنبک وماتاخرقال معناه (ما تقدم) من ذنب ابيک آدم وهبته لک (وماتاخر) من ذنوب امتک ادخلهم الجنة بشفاعتک (وانظر احکام القرآن للشافعی رحمه الله :۳۸_

[2]) فتح الملهم :ج۱ص ۳۶٤)_

[3]) قوله يا محمد ادخل من امتک هذه القطعة في الشفاعة الصغرى وكانت الاولى فى الكبرى لفتح باب الحساب وحاصله ان العالم مجموعه اذا احتاج الى شافع لم يسرعنهم مارابهم غير النبى صلى الله عليه وسلم واذا وصل الامرالى كل من الامم تكفل كل نبى لامته ....(فيض البارى :٤ص١٩٨)_

۲۰۴ = باب قوله (وآتينا داود زبورا)

[۴۴۳۶] حدثني إسحاق بن نصر حدثنا عبد الرزاق عن معمر عن همام عن أبي هريرة -رضي الله عنه- عن النبي -صلى الله عليه وسلم- قال «خفف على داود القراءة، فكان يأمر بدابته لتسرج، فكان يقرأ قبل أن يفرغ». يعني القرآن. [ر: ۱۹۶۷]

دحضرت داؤد علیه السلام دپاره دزبور قراءت آسان کړې شوې وو هغه به دخپل څاروی دپاره دزین تړلو حکم ورکولو اودزین دتړلونه وړاندې به هغوی ټول زبور لوستلې وو. دامعجزه وه. علامه سیوطي رحمه الله دبعضو بزرګانو متعلق نقل کړی دی چه هغوی به په یوه ورځ اوشپه کښې نهه ځل قرآن پاک ختمولو اوشیخ سهرودی رحمه الله به یوه ورځ کښې شپیته ځل قرآن ختمولو. دحضرت شاه اسماعیل شهد باره کښې راغلی دی چه هغوی دمازیګرنه ترمابنامه پورې په ترتیل سره قرآن مجید ختم کړې وو.(۱)

طئ زمان او طئ مکان: دصوفیاؤ په اصطلاح کښې دې ته طی زمان،، وائی اویو وی ،،طی مکان ،، مثلا یوپه ډیر لږ وخت کښې ددې ځائی نه مکې معظمې ته اورسی. شیخ ابن عربی ,,فتوحات .. کښې داقسم ډیر واقعات نقل کړی دی. یوه واقعه ئی لیکلې ده چه جوهری یوځل وده شو، خوب ئی اولیدو چه هغه بغداد ته تلې دې اوهلته ئې یوې ښځې سره واده کړې دې اودهغې نه دده ډیر بچی پیدا شوی دی کله چه دخوب نه بیدار شو نوخه موده پس یوه ښځه دبغدادنه راغله اوهغې دعوی اوکړه چه جوهری هغې سره نکاح کړې ده اودا ماشومان دهغه دی. شیخ مجدد احمد سرهندی رحمه الله ددې واقعه نه انکار کړې دې او دائی صحیح نه ده ګرځولې مولانا انور شاه کشمیری رحمه الله فرمائیلی دی چه زماپه نزد په دې کښې هیڅ بعد نشته او د..طی زمان،، دباب نه ئی دا ګرځولې ده.(۲)

۲۰۵ = باب (قل ادعوا الذين زعمتم من دونه فلا يملكون كشف الضر عنكم ولا تحويلا).

[۴۴۳۷] (۳) حدثني عمرو بن علي حدثنا يحيى حدثنا سفيان حدثني سليمان عن إبراهيم عن أبي معمر عن عبد الله (إلى ربهم الوسيلة) قال كان ناس من الإنس

---

(۱) فیض الباری :ج ٤ص۱۹۷_

(۲) فیض الباری :ج ٤ص۱۹۸_۱۹۹)_

(۳) اخرجه البخاری ایضا فی التفسیررقم الحدیث :۴۷۱۵(مع الفتح) واخرجه مسلم فی التفسیر باب اولئک الذین یدعون یبتغون رقم الحدیث :۳۰۳ واخرجه النسائی فی السنن الکبری فی التفسیرباب قوله تعالی قل ادعوالذین زعمتم رقم الحدیث :۱۱۲۸۷_

يَعْبُدُونَ نَاسًا مِنَ الْجِنِّ، فَأَسْلَمَ الْجِنُّ، وَتَمَسَّكَ هَؤُلَاءِ بِدِينِهِمْ. زَادَ الْأَشْجَعِيُّ عَنْ سُفْيَانَ عَنِ الْأَعْمَشِ. (قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ). [۴۴۳۸]

دآیت ترجمه ده تاسواووایئی چه راوغواړه هغه څوک په چا چه تاسو دالله تعالی نه سوا دمعبود گمان کولو (کله چه هغه راؤغواړی) نونه به هغوی ستا تکلیف کم کولې شی اونه به هغه بدلولې شی .حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه ددې آیت په تفسیرکښې فرمائی چه څه خلقوبه دپیریانو عبادت کولو. هغه پیریان خومسلمانان شو اودهغوی عبادت کونکی همدغه شان په شرک اوکفرکښې اخته وو. دهغوی ذکربه دې آیت کښې شوې دې چه هغه پیریان کوم چه دې خلقو معبودان جوړ کړې ووهغوی به هیڅ قسم نفع اونقصان باندې قدرت نه لری.

=۲۰۶ باب قَوْلِهِ (أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَى رَبِّهِمِ الْوَسِيلَةَ) الْآيَةَ.

[۴۴۳۸] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ- رضي الله عنه - فِي هَذِهِ الْآيَةِ (الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَى رَبِّهِمِ الْوَسِيلَةَ) قَالَ نَاسٌ مِنَ الْجِنِّ {كَانُوا} يُعْبَدُونَ فَأَسْلَمُوا. [ر: ۴۴۳۷]

=۲۰۷ باب (وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ)

[۴۴۳۹] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرٍو عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه (وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ) قَالَ هِيَ رُؤْيَا عَيْنٍ أُرِيَهَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِهِ (وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ) شَجَرَةُ الزَّقُّومِ. [ر: ۳۶۷۵]

دلته درؤیا په تفسیرکښې اختلاف دې ،حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه ددې رؤیا نه مراد رؤیا عین د ې اوداهغه ده چه په لیلة السراء کښې حضور صلی الله علیه وسلم ته دبیدارئی په حالت کښې دمسجدحرام نه مسجد اقصی پورې اوبیا دهغه ځائ نه داووآسمانونو پورې اوخودلې شو بعضوئیلی دی چه درؤیا نه رؤیا بدر مراد دې په کوم کښې چه حضور صلی الله علیه وسلم ته دقتل شوو دغورزیدو ځایونه خودلې شوي دي .(۱)

بعضې حضراتو وئیلی دی چه دې نه مراد رؤیا حدیبیه ده چه حضور صلی الله علیه وسلم ته په خوب کښې اوخودلې شوچه تا احرام تړلې دې اوتاسره دصحابه کرامو ولې احرام تړلې دې اوټول دعمرې ادا کولو دپاره تلی ئی .(۲)

بهرحال اقوال مختلف دی حضرت ابن عباس رضی الله عنهما چه حبرالامة او رئیس المفسرین دې په دې وجه دهغوی رائې ته به ترجیح ورکولې شی.

---

(۱) روح المعانی :ج ۱۵ص۱۰۷_

(۲) الجامع الاحکام القران ج۱۰ص۲۸۲ خومذکوره دواړه قوله ضعیف دی ځکه چه آیت مکی دې او درؤیا بدر اوحدیبیه تعلق مدینې سره دې-

۲۰۸= باب قَوْلِهِ (إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا). (۹)

قَالَ مُجَاهِدٌ صَلاَةَ الْفَجْرِ.

[۴۴۴۰] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ وَابْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « فَضْلُ صَلاَةِ الْجَمِيعِ عَلَى صَلاَةِ الْوَاحِدِ خَمْسٌ وَعِشْرُونَ دَرَجَةً، وَتَجْتَمِعُ مَلاَئِكَةُ اللَّيْلِ وَمَلاَئِكَةُ النَّهَارِ فِي صَلاَةِ الصُّبْحِ ». يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ اقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ (وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا) [ر: ۶۲۲]

د قران الفجر د مشهور كيدو مختلف وجوه: دسحريه وخت كښې قرآن لوستل مشهود ګرځولي شوى دي ددې مختلف وجوهات بيان كړې شوى دى.

① دابوهريره رضی الله عنه په روايت كښې دى چه دسحريه وخت كښې دشپې او ورځې فرښتې حاضريږى.

② بعضې حضراتو ونيلى دى چه دې وخت كښې دالله تعالى دقدرت شواهد ښكاره كيږى ،دې وخت كښې دشپې تيارې دورځ په رڼرا كښې بدليږى اوخوب چه اخت الموت دې داتنباه اواستيقاظ سره بدليږى.[1]

③ بعضې حضراتووئيلى دى چه دې وخت كښې مونځ ګذار خپلې بسترې پريږدى اوحاضريږى په دې وجه دې ته مشهود اووئيلې شو.[2]

④ بعضې حضراتووئيلى دى چه په دې كښې دې خبرې طرف ته ترغيب دې چه دقرآن الفجر حق دا دې چه په دې كښې ګڼړو خلقو له حاضرى وركول پكار دى.[3]

مجاهد رحمه الله فرمائى چه دقرآن الفجر نه دسحر مونځ مراد دې ،اكثر ائمه تفسير، ابن كثير، قرطبى، اومظهرى رحمه الله همدغه مراد اخستې دې.[4]

۲۰۹= باب قَوْلِهِ (عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا)

[۴۴۴۱][5] حَدَّثَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبَانَ حَدَّثَنَا أَبُو الأَحْوَصِ عَنْ آدَمَ بْنِ عَلِيٍّ قَالَ سَمِعْتُ

---

[1]) روح المعانى : ج۱۵ص۱۳۷)_
[2]) روح المعانى : ج۱۵ص۱۳۷)_
[3]) روح المعانى : ج۱۵ص۱۳۷)_ التفسير ابن كثير (ج۳ص۵۵ وروح المعانى :ج ۸ ص۱۳۵ والتفسير الكبير:ج۲۱ص۲۷ والقرطبى : ج ۱۰ ص۳۰۲)
[4]) التفسير ابن كثير (ج۳ص۵۵ وروح المعانى :ج ۸ ص۱۳۵ والتفسير الكبير:ج۲۱ص۲۷ والقرطبى : ج ۱۰ ص۳۰۲) _
[5])واخرجه النسائى فى سنن الكبرى فى التفسير باب قوله تعالى عسى ...[بقيه حاشيه په راروانه صفحه.

ابْنَ عُمَرَرضي الله عنهما يَقُولُ إِنَّ النَّاسَ يَصِيرُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ جُثًا، كُلُّ أُمَّةٍ تَتْبَعُ نَبِيَّهَا، يَقُولُونَ يَا فُلَانُ اشْفَعْ، حَتَّى تَنْتَهِيَ الشَّفَاعَةُ إِلَى النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَذَلِكَ يَوْمَ يَبْعَثُهُ اللَّهُ الْمَقَامَ الْمَحْمُودَ.

ابوالاحوص نوم سلام بن سليم دې، دوى روايت كوى دآدم بن على عجلى بصرى نه آدم بن على نه بخارى كښې صرف دغه يوروايت دې.

ادم بن على: ابن سعد ,,طبقات،، كښې داهل كوفه طبقه ثانيه كښې دې ذكر كړې دې، هغه دحضرت عمربن الخطاب رضي الله عنه نه روايت كوى اوده نه سفيان ثورى وشعبه، اسرائيل بن يونس، ابراهيم بن طهمان، امام بخارى اوامام نسائى روايت كوى.

امام جرح وتعديل يحيى بن معين د ده باره كښې فرمائى ,,ثقة،،

امام نسائى دهغوى باره كښې فرمائى ,,ليس به بأس،،

ابن حبان ,,ثقات،، كښې د ده ذكركړې دې

هشام بن عبدالملک بن مروان دحكومت په زمانه كښې دهغه وفات شوې دې.[1]

د اذان نه پس دعا:

[٤٤٤٢] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَيَّاشٍ حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ - رضي الله عنهما - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مَنْ قَالَ حِينَ يَسْمَعُ النِّدَاءَ اللَّهُمَّ رَبَّ هَذِهِ الدَّعْوَةِ التَّامَّةِ وَالصَّلَاةِ الْقَائِمَةِ، آتِ مُحَمَّدًا الْوَسِيلَةَ وَالْفَضِيلَةَ، وَابْعَثْهُ مَقَامًا مَحْمُودًا الَّذِي وَعَدْتَهُ، حَلَّتْ لَهُ شَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ».

رَوَاهُ حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -.

په دعا كې د ``الدرجة الرفيعة،، ذكر نشته: دلته په روايت كښې ,,آت محمدا، الوسيلة والفضيلة،، نه پس،، والدرجة الرفيعة،، ذكرنشته. په صحيح روايت كښې ددې لفظ ثبوت نه ملاويږى البته ابن السنى ،عمل اليوم والليلة،، كښې ,,, الدرجة الرفيعة،، ذكر كړې دې [2] دحافظ ابن تيميه رحمه الله په فتاوى كښې هم ددې لفظ ذكر موجود دې [3] هغه ټول خويا سهوناسخ دى يا بيا

...بقيه ازحاشيه گذشته] ان يبعثک ربک مقاما محمودا رقم الحديث: ١١٢٩٤ وهذا الحديث لم يخرجه احد من اصحاب الستة سوى البخارى _

[1] دمذكوره تفصيل دپاره اوګورئى فتح البارى: ٨ص ٤٠٠ وتهذيب الكمال: ج٢ص٣٠٨_٣٠٩ وطبقات ابن سعد]٦ ص٢٢٥ والجرح والتعديل :ج ١ص٢٦٧_

[2] عمل اليوم الليلة :٨٨_

[3] (فتاوى ابن ابن تيميه: ج١ص١٩٢ قال ملا على القارى فى كتابه: الصنوع فى معرفة الحديث الموضوع: ١٠٠حديث: الدرجة الرفيعة فيمايقال بعد الاذان قال السخاوى لم اره ...[بقيه حاشيه په راروانه صفحه..

اصل مصنفينو ته دهوكه لګيدلي ښكه چه په يو صحيح سند كښې هم دا الفاظ نقل نه دى، دا روايت كتاب الاذان كښې تشريح سره تيرشوې دې.

٢١٠= باب (وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا)

يَزْهَقُ يَهْلِكُ.

[٤٤٤٣] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِي حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ -رضى الله عنه- قَالَ دَخَلَ النَّبِي -صلى الله عليه وسلم- مَكَّةَ وَحَوْلَ الْبَيْتِ سِتُّونَ وَثَلاَثُمِائَةِ نُصُبٍ فَجَعَلَ يَطْعُنُهَا بِعُودٍ فِي يَدِهِ وَيَقُولُ (جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا) (جَاءَ الْحَقُّ وَمَا يُبْدِءُ الْبَاطِلُ وَمَا يُعِيدُ).

٢١١= باب (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ).

[٤٤٤٤] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ -رضى الله عنه- قَالَ بَيْنَا أَنَا مَعَ النَّبِي -صلى الله عليه وسلم- فِي حَرْثٍ وَهُوَ مُتَّكِئٌ عَلَى عَسِيبٍ إِذْ مَرَّ الْيَهُودُ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ سَلُوهُ عَنِ الرُّوحِ، فَقَالَ مَا رَابَكُمْ إِلَيْهِ، وَقَالَ بَعْضُهُمْ لاَ يَسْتَقْبِلُكُمْ بِشَيْءٍ تَكْرَهُونَهُ فَقَالُوا سَلُوهُ فَسَأَلُوهُ عَنِ الرُّوحِ فَأَمْسَكَ النَّبِي -صلى الله عليه وسلم- فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِمْ شَيْئًا، فَعَلِمْتُ أَنَّهُ يُوحَى إِلَيْهِ، فَقُمْتُ مَقَامِي، فَلَمَّا نَزَلَ الْوَحْيُ قَالَ (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِيلاً) [ر: ١٢٥]

قوله: (مَا رَابَكُمْ إِلَيْهِ: بصيغة الماضى من الريب وذكره فى (النهاية) بضم الباء (ما رابكم اليه) اى ما اربكم وحاجتكم الى سؤاله وفى نسخة (ما رابكم) اى فكركم وفى العينى قال الخطابى الصواب (ما اربكم) اى ماحاجتكم.

د روح متعلق د يهوديانو سوال: روايت كښې دى چه دحضور اكرم ﷺ نه يهوديانو دروح باره كښې سوال اوكړو نوحضور اكرم ﷺ هغوى ته هيڅ جواب ورنه كړو په دې كښې دقرآن شريف

...بقيه ازحاشيه گذشته] فى شئ من الروايات وقال الحافظ ابن حجر فى التلخيص الحبير: ج١ص ٢١٠ وليس فى شئ من طرق هذا الحديث ذكر (الدرجة الرفيعة) وزيادة بعضهم فى اخر هذا الدعا (يا ارحم الراحمين) ليست ايضا فى شئ من طرق هذا الحديث وقال الشيخ عبد الفتاح ابوغده رحمه الله فى تعليقات المصنوع: ١٠١ فلاتقال ايضا ولاتزاد _

دا آيت نازل شو ,,وَيَسْئَلُوْنَكَ عَنِ الرُّوْحِ قُلِ الرُّوْحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّيْ وَمَآ اُوْتِيْتُمْ مِّنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيْلًا،، كښې تنوين دتقليل دپاره دې يعنى ستاعلم اقل قليل دې ځکه چه ته علم دحواس په ذريعه حاصلوې اوحواس دروح احاطه نشى کولې نوته دروح متعلق ډير نه شې پوهيدلې . دوه عالم امر مجرد عن الماده دې ،روح دعالم خلق څيز نه دې چه داپه ماديات کښې اوشميرلې شى بلکه هغه دعالم امر څيز دې اومادې نه مجرد دې .علامه آلوسى رحمه الله په روح المعانى کښې فرمائى چه دعالم امر اوعالم خلق اصطلاح دروستو پيداوار دې ،په حضور ﷺ باندې چه کله قرآن نازليدلونو دا اصطلاح دروستو پيداوار دې ،په حضور ﷺ باندې چه کله قرآن نازليدلو نو داصطلاح نه وه نو دا اصطلاح په آيت قرآنى باندې منطبق کول صحيح نه دى . هغوى ليکى :

ثم ان لى فى هذا الوجه وقفة فان الظاهران اطلاق عالم الامر على الكائن من غير تحصل من مادة وتولد من اصل ،واطلاق عالم الخلق على خلافه محض اصطلاح لايعرف العرب ولا يعرفونه وفى الاستدلال عليه بقوله تعالى ،، الاله الخلق والامر،، مالايخفى على منصف ،،(1)

عالم خلق اوعالم امر : دعالم خلق اودعالم امر اصطلاح روستنئ پيداوار دې خوعلماء دقرآن آيت الاله الخلق والامرنه دا اصطلاح اخذ کړې ده . په دې دواړو اصطلاح باندې رڼړا اچولوسره شيخ الاسلام مولانا شبيراحمد عثمانى رحمه الله ليکى :

يوعالم دامرلفظ دې دکوم چه مناسب تشريح ضرورى ده. اودکوم پوهيدلوسره اميد دې چه دروح پيژندګلوکولو کښې به ډيرامداد ملاؤشى . دسورة عراف الاله الخلق والامر،، دامرد خلق ،، په مقابله کښې ساتلې دې دڅه نه چه مونږ په دې نتيجه باندې رسوچه دالله تعالى په نزد دوه مده بالکل جداجدا دى . يوخلق امر ،مخلوقات په يومعين اومحکم نظام باندې چلول کوم ته چه تدبير اوتصريف وئيلې شى امرشو. اَللّٰهُ الَّذِيْ خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ وَّمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْاَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ الله تعالى اول دآسمان اوزمکې توله مشينرى جوړه کړه کوم ته چه ,,خلق ، ،وائى ،هره وړه اولويه پرزه ئى بنه په صحيح اندازه باندې تياره کړه کوم ته چه تقدير، ، وئيلى شوې دې ، ،قدره تقديرا،، تولې پرزې يوځائ کړې اومشين فټ کړې شو کوم ته چه ,,تصوير ، ،وائى وَلَقَدْ خَلَقْنٰكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنٰكُمْ داټول افعال دخلق په مدکښې وو، اوس ضروت ووچه کوم مشين په کوم کارکښې لګول دى اودې لګولې شى آخرمشين چالوکولودپاره ,,امرالهى،،بجلى راپريخودې شوه . دې امرالهى ته اوفرمائيلى شو، ، اِنَّمَآ اَمْرُهٗٓ اِذَآ اَرَادَ شَيْئًا اَنْ يَّقُوْلَ لَهٗ كُنْ فَيَكُوْنُ په ځائ کښې ډيرپه وضاحت سره ,,امرکن،،په خلق جسدباندې مرتب کولوسره ارشاد اوفرمائيلې شوپه خَلَقَهٗ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهٗ كُنْ فَيَكُوْنُ بلکه ظاهريږى چه په قرآن کښې ,,کن فيکون،، مضمون په څومره ځايونوکښې راغلې دې عام توګه باندې دخلق اوابداع دذکرنه پس

(1) روح المعانى :ج١٥ص ١٥٤_

راغلي دي کوم سره چه خيال تيريږي چه کلمه د ,,کن،، خطاب خلق ، ،نه پس دتدبير اوتصريف دپاره کيږي .والله اعلم.

بهرحال دلته دامرمعنى حکم دي اوهغه حکم دا دي لکه چه څنګه لفظ ,,کن،، سره تعبيرکړي شو او,,کن ، دجنس کلامه نه دي چه دالله تعالى صفت قديم دي څنګه چه مونږ دهغه ټول صفات ئي دشک شبهې نه بغير تسليم کوو دکلام الله اوکلمة الله متعلق هم دغه مسلک ساتل پکار دى ،خلاصه مطلب داشوچه روح سره اکثروځايونوکښې په قرآن کښې دامرلفظ استعمال شوې دې ،مثلا قُلِ الرُّوْحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّيْ ،، ،وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَآ اِلَيْكَ رُوْحًا مِّنْ اَمْرِنَا ،، ، يُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةَ بِالرُّوْحِ مِنْ اَمْرِهٖ عَلٰى مَنْ يَّشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖٓ،،

من عباده اول تيرشوچه امر,, دکلمې دکن نه يعنى هغه کلام انشائى کوم نه چه دمخلوقاتو تدبير اوتصريف په دې طريقه باندې اوکړې شي په کوم چه دايجاد اوتکوين غرض مرتب وى نوثابته شوه چه دروح مبداء دالله تعالى صفت کلام دى کوم چه دصفت علم ماتحت دې.([1])

ايا د روح دحقيقت علم چاته کيدشى؟: دبعضې متاخرينوصوفيه رائې ده چه دروح دحقيقت علم چاته نشى کيدې اودروح په حقيقت کښې بحث اوغور اوفکر کول دادب خلاف دى.([2]) داخبره صحيح نه ده، يونبى يارسول ته دوحى په ذريعه يا يوولى ته دکشف اوحقيقت معلوملول دعام انسان دوس کارنه دې څنګه چه دروح خالق دصفاتوپه ذريعه پيژندل کيږي دغه شان روح هم دغه دصفاتوپه ذريعه پيژندلې کيږي.

متکلمين وائى چه روح يو لطيف نورانى بدن دې اودانسان په بدن کښې هغه داسې ورننوتلې دې کله عرق ګلاب کښې ، اواورپه کوئله کښې ورننوتلې وى.([3])

فلسفيان وائى چه روح يوجوهر دې چه مجرد عن الماده دې . دبدن سره ددې تعلق دتصرف او تدبير دې ،هغه په بدن کښې نه داخل دې نه خارج نه بدن سره متصل دې اونه منفصل. دمسلمانانونه امام راغب اصفهانى رحمه الله اوحجة الاسلام امام غزالى رحمه الله هم داقول اختيار کړې دې.([4])

اودا هر څه په دې وجه وائى چه دروح دحقيقت صحيح علم نشته ددې دپاره ددې دپاسه د خارج کيدو يا داخل کيدو څه خاص حکم هم نشى لګولې.

ايا روح اونفس يو دى که جدا جدا ؟ : بعضې علماء وائى چه روح اونفس يو دې ، ابن زيد داکثرو علماء دا قول نقل کړې دې اوابن حبيب اندلسى دواړه جدا جدا ګرځولې دى . ابن منده

---

[1]) تفسير عثمانى (٣٨٧فائده نمبر ٤_

[2]) روح المعانى ج١٥ص ١٥٤ وفتح البارى :ج٨ ص٤٠٣_٤٠٤)_

[3])روح المعانى :ج١٥ص١٥٥ علامه ابن قيم رحمه الله همدا قول صحيح ګرځولې دې اوپه دې باندې ديو سلونه زيات دلائل پيش کړى دى اوګورئى کتاب الروح :٢١٧_٢٩٠_

[4]) روح المعانى ج١٥ص١٥۶ _

د دواړو په مینځ فرق کولو سره فرمائی ,, ان النفس طیبة ناریة والروح نوریة روحانیة ،، بعضو وئیلی دی النفس ناسوتیة الروح لاهوتیة ،،.([1])

علامه ابن قیم رحمه الله کتاب الروح کښې رمبني قول اختیار کړې دې اوهم دائی راجح ګرځولی دې ([2]) ابن العربی دویم قول خق ګرځولې دې .([3]) اوعلامه آلوسی رحمه الله فرمائیلی دی چه حق دا دی چه دواړه من وجه متحد هم دی اومن وجه مختلف هم دی ..([4])

دمولانا انورشاه کشمیری رحمه الله تحقیق : علامه شبیرا حمدعثمانی رحمه الله روح مجر دیا جسم نورانی لطیف کیدومتعلق دمولانا انورشاه کشمیری رحمه الله په حواله سره لیکی :

پاتې شوه دامسئله چه روح جوهر مجرد دې لکه څنګه چه اکثرحکماء قدیم او دصوفیه مذهب دې یاجسم نورانی لطیف لکه چه دجمهورو اهل حدیثو وغیره رائې ده په دې کښې زماپه نزد قول فیصل هغه دې کوم چه دبقیة السلف بحرالعلوم علامه سید انورشانه صاحب رحمه الله فرمائیلې دی په الفاظو دعارف جامی دلته درې څیزونه دی

① هغه جواهر چه په هغې کښې ماده اوکمیت دواړه وی لکه زمونږ بدنونه مادیه

② هغه جواهر چه په هغې کښې ماده نه وی صرف کمیت وی کوم ته چه صوفیه اجسام مثالیه وائی

③ هغه جواهر چه دمادې اوکمیت دواړو نه خالی وی کوم ته چه صوفیه ارواح وائی ،هغه دصوفیه په نزدبدن مثالی سره یادیږی چه کله په بدن مادی کښې درګدیږی اوبدن مادی په شان اندامونه لری ، دا روح دمادی بدون نه کله جدا کیږی اوددې جدائې په حالت کښې هم یوقسم مجهول الکیفیت علاقه بدن سره ساتی دڅه په وجه چه په بدن باندې دمرګ حالت نه شروع کیږی لکه دحضرت علی رضی الله عنه دوینا موافق چه بغوی ,, الله یتوفی الانفس حین موتها،، په تفسیر کښې نقل کړو هغه وخت روح پخپله جدا کیږی مګر ددې شعاع بدن ته رسی او دژوندی پاتې کیدو سبب جوړیږی لکه نمر چه په لاکهونومیله لرې د شعاګانو په ذریعه زمکه ګرمه ساتی ،بهرحال دشرع خاوندان چه کله روح ثابتوی نوصوفیه ته ددې نه انکار نشته بلکه هغوی ددې دپاسه یوبل روح مجر د منی په کوم کښې چه هیڅ استحاله نشته بلکه ددغه روح مجر هم یوبل روح وی او په آخره کښې دکثرت هغه ټوله سلسله راغونډه شی ,,امربي،، په وحدت باندې ختم شی نو دانکار ضرورت نشته .([5])

یو اشکال اودهغې جواب : دلته چاته دا اشکال کیدیشی چه روح ته په ماقبل کښې جوهر مجرد یا جسم نورانی اوونیلې شو اوقرآن دیته ,, امربي،، ګرځولې دې ، دامرنه مراد د ,,کن ،،

---

[1]) روح المعانی ج۱۵ص۱۵۷_۵۸

[2])کتاب الروح لابن قیم :۳۴۸،۳۵۱وروح المعانی ج۱۵ص۱۵۸_

[3])فتح الباری ج ۸ ص ۴۰۳_

[4]) روح المعانی ج۱۵ص۱۵۸_

[5]) تفسیرعثمانی: ۳۸۸ فائده نمبر ۴_

حکم دې چه دکلام يوقسم دې نودا حکم جوهر مجرد يا جسم نوراني لطيف شکل څنګه اختيار ولې شي ؟ ددې اشکال جواب ورکولوسره مولانا شبير احمد عثماني رحمه الله فرمائي: داداسې اوګڼرئ چه ټول عاقلان په دې متفق دی چه مونږ په خوب کښې کوم اشکال اوصور وينو بعضې وختونو کښې هغه صرف زمونږ خيالات وی چه درياب زمرې غر وغيره په شکلونو کښې ښکاری .اوس دغور کولومقام دې چه خيالات چه اعراض دی اودماغوسره قائم دی هغه څنګه جواهر اوجسام جوړشو اوڅنګه په هغې کښې داجسامو لوازم اوخواص پيداشو .کله چه ديوسړی په قوت مصوره کښې هغه دومره طاقت ايخودې دې چه هغه دخپل طاقت موافق غير مجسم خيالاتوته بدنی ډانچه ورواچوی اوپه هغې کښې هم هغه خواص اوآثار دالله تعالی په حکم سره پيدا کړی چه په عالم بيدارئ کښې اجساموسره تړلې وو نوآيا دې ورې نمونې کتلوسره مونږ دومره نه شو پوهيدلې چه ممکن ده دقادر مطلق اومصور برحق جل وعلا امر بې کيف سره دصفت قائمه بذاته تعالی کيدو سره په يو يا ډيرو صورتونو کښې ښکاره سشی ، داصورتونه مونږ په ارواح ،فرښتې يا څه بل نوم باندې يا دوو، هغه ارواح ملائکه وغيره ټول حادث دی او امرالهی ،،په حال دقديم پاتې شو نوهيڅ شبه نشته چه روح انساني ,,امرربي،په حال دقديم پاتې شونوهيڅ شبه نشته چه روح انساني ,,امرربی ،،مظهردې داضروري نه دی چه دمظهرټول احکام اوآثار په ظاهره باندې جاري وی.[1]

د روح قسمونه : بعضې حضراتو دروح دوه قسمونه بيان کړې دی ،يوروح طبی اوبل روح شرعی ،په دې آيت کښې دروح شرعی ذکرکړې دې اوهمدغه روح دشرعی اعمالو مکلف دې . حضرت شاه ولی الله رحمه الله ليکلی دی چه روح طبی مرکوب دې او روح شرعی راکب دې. دروح طبی نه اخلاط اربعه پيدا کيږی .[2]

قاضی ثناء الله پانی پتی رحمه الله فرمائي دروح دوه قسمونه دی .علوی اوسفلی .روح علوی مادې نه مجرد دالله تعالی يومخلوق دې دکوم دحقيقت پيژندګلو چه مشکل ده، اهل کشف ته ددې مقام دعرش دپاسه خودلې کيږی څکه چه هغه دعرش نه مه ډير لطيف دې ، روح علوی په نظر کشفی ښکته پورته يا په پنځو درجوکښې محسوس کيږی ، قلب ،روح ،سر،خفی ، اخفی داټول دعالم امر دلطائف نه دی.

او روح سفلی هغه بخار لطيف دې چه دانساني بدن عناصر اربعه اور اوبه خاروه هوا نه پيدا کيږی اوهم دې ورح سفلی ته نفس وئيلې کيږی .دغه شان انسان د لسو څيزونو مجموعه ده په کوم کښې چه پنځه پهٔ عالم خلق اوپنځه عالم امر سره متعلق دی .قلب روح سرخفی اخفی ت تعلق عالم امر يره او اور اوبه خوره او هوا دې څلورونه پيدا کيدونکی بخار تعلق عالم خلق سره دې . الله تعالی روح سفلی کوم ته چه نفس وائی داوراح علويه مذکوره آئينه جوړه کړې ده ددې عکس هم د ددې روح سفلی په آئينه کښې راځی اود ارواح علويه آثار اوکيفات په دې

[1]) تفسير عثمانی: ٣٨٨ فائده نمبر ٤_

[2]) حجة الله البالغة مع ترجمه اردو نعمة الله السابغة : ج١ص٣٨_

کښې منتقل کوی او هم دغه آثار کوم چه په نفوسو کښې پیدا کیږی دهریو فرد دپاره ارواح ونیلې شی.([1])

ایا په روح باندې مرګ راځی؟ : په دې سلسله کښې داهل علم اختلاف دې ، دبعضو خیال دې چه روح باندې مرګ راځی ځکه چه روح نفس انسانی نوم دې او په هرنفس باندې مرګ راتلل دقرآن دآیت نه ثابت دې ﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ﴾ ﴿كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ﴾ ، کله چه په ملائکه باندې مرګ راځی نو په ارواح بشریه باندې به په طریقه اولی مرګ راتلې شی ([2]) خود علماء دیوډلې خیال دې چه په روح باندې مرګ نه راځی ځکه چه دانسانی بدن نه دروح جدا کیدلو نه پس دهغه په نعمتونو یا عذاب کښې کیدل داحادیث صریحه نه ثابت دی دکوم تقاضا چه دا ده چه په روح باندې مرګ نه راځی ګنی بیا دروح په نعمت اوعذاب کښې کیدل څه معنی لری ؟ باقی په کومو نصوصو کښې چه په هرڅیز باندې دمرګ راتلو ذکر دې هغه په خپل ځائې صحیح دی خو دبدن نه روح جدا کیدل مرګ سره تعبیر کولې شی علامه آلوسی رحمه الله لیکی :

موت الروح هو مفارقتها الجسد ،فان ارید بموتها هذ القدر فهی ذائقة الموت وان ارید انها تعدم وتضمحل فهی لاتموت مفارقة ماشاء الله تعالی ثم تعود الی الجسد وتبقی معه فی نعیم اوعذاب ابدالابدین ودهر الداهرین ،،([3]) قرآن یوبل ځائی کښې دکافرانو اشکال نقل کړې دې .﴿وَقَالُوٓا أَءِذَا ضَلَلْنَا فِى الْأَرْضِ أَءِنَّا لَفِى خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾ ددې نه پس ئې ددې جواب ورکړو ،،﴿قُلْ يَتَوَفَّىٰكُم مَّلَكُ الْمَوْتِ الَّذِى وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ﴾ » حضرت شاه عبدالقادر رحمه الله اشکال اوکړو چه دلته په اشکال اوجواب کښې مطابقت نشه ،بیائی پخپله اوفرمائیل چه کافرانومرګ عدم محض ګنړلوالله تعالی جواب ورکړو چه مرګ عدم محض نه دې بلکه روح یوه مقرره فرښته راوباسی اواوړی ،بالکل هغه نه فنا کیږی .([4])

دلته په ایت کې د روح نه څه مراد دي؟ : دکوم روح باره کښې چه یهودیانو سوال کړې وو دهغې نه کوم روح مراد دې؟ په دې سلسله کښې ډیر زیات اقوال دی.

① روح انسانی ② روح حیوانی ③ جبرائیل علیه السلام ④ حضرت عیسی علیه السلام ⑤ قرآن، ⑥ یوخاص مخلوق ⑦ وحی ([5]) امام رازی اوامام قرطبی رحمه الله روح انسانی والاقول ته ترجیح ورکړې ده .([6]) علامه قرطبی یوه خبره بله هم کړې ده چه سوال کونکې خویهودی وو اویهودیان حضرت عیسی علیه السلام ته روح وئیلونه منکر دی په دې وجه حضرت عیسی علیه السلام مراد نه دې، دغه شان

---

[1]) تفسیر مظهری :ج ۵ص ٤۸۵)_

[2]) روح المعانی : ۱۵ص۱۵۹)_

[3]) روح المعانی :۱۵ص۱۵۹)_

[4]) تفسیرعثمانی :۵۵۳ فائده نمبر ۷_

[5]) فتح الباری ج ۸ص ٤۹۲ وتفسیر کبیر ج ۲۱ص۳۸_۳۹_

[6]) تفسیر کبیر :ج ۲۱ص ۳۶ والجامع لاحکام القرآن :ج ۱۰ ص ۳۲٤_

هغوی دحضرت جبرائیل علیه السلام دفرښتې کیدوقائل نه دی نوپه دې وجه هغه هم مرادنه دې حافظ ابن قیم رحمه الله فرمائیلی دی چه روح انسانی یو داسې څیزدې کوم چه ټول منی ، ددې تذکره چه قرآن کوم ځائ هم کړې ده هلته ددې دپاره لفظ ،،نفس ،، استعمال کړې دې دروح لفظ ئې نه دې استعمال کړې کوم نه چه ثابتیږی چه دکوم روح باره کښې چه هغه سوال کړې دې دهغې نه هم هغه روح مراد دې دکوم ذکرچه په آیت مبارک کښې ،،یوم یقوم الروح والملائکة صفا،، دې یعنی جبرائیل امین روح المعانی مراد نه دې .(۱)خو حافظ ابن حجر رحمه الله دحافظ ابن قیم خبره مرجوح ګرځولې ده اوفرمائی چه راجح هم دغه دی چه سوال دانسانی روح متعلق وو(۲)

۲۱۲= باب (وَلاَ تَجْهَرْ بِصَلاَتِكَ وَلاَ تُخَافِتْ بِهَا)

[۴۴۴۵] (۳): حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ حَدَّثَنَا أَبُو بِشْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - فِى قَوْلِهِ تَعَالَى (وَلاَ تَجْهَرْ بِصَلاَتِكَ وَلاَ تُخَافِتْ بِهَا) قَالَ نَزَلَتْ وَرَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مُخْتَفٍ بِمَكَّةَ ، كَانَ إِذَا صَلَّى بِأَصْحَابِهِ رَفَعَ صَوْتَهُ بِالْقُرْآنِ فَإِذَا سَمِعَهُ الْمُشْرِكُونَ سَبُّوا الْقُرْآنَ وَمَنْ أَنْزَلَهُ ، وَمَنْ جَاءَ بِهِ ، فَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى لِنَبِيِّهِ - صلى الله عليه وسلم - (وَلاَ تَجْهَرْ بِصَلاَتِكَ) أَىْ بِقِرَاءَتِكَ ، فَيَسْمَعَ الْمُشْرِكُونَ ، فَيَسُبُّوا الْقُرْآنَ ، (وَلاَ تُخَافِتْ بِهَا) عَنْ أَصْحَابِكَ فَلاَ تُسْمِعُهُمْ (وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلاً)

[۴۴۴۶] (۴): حَدَّثَنِى طَلْقُ بْنُ غَنَّامٍ حَدَّثَنَا زَائِدَةُ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - قَالَتْ أُنْزِلَ ذَلِكَ فِى الدُّعَاءِ .

دلته د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د ړومبی روایت نه معلومیږی چه دا آیت د مونځ د قراءت باره کې نازل شوې دې او وروستې د حضرت عائشې رضی الله عنها د روایت نه معلومیږی چه دا آیت د دعا باره کې نازل شوې دې،(۵) په ظاهر په دواړو کې تعارض معلومیږی.

---

(۱) کتاب الروح :۲۴۳وفتح البارى :ج۸ص۴۰۳_

(۲) فتح البارى :۸ص۴۰۳_

(۳) وایضا اخرجه فى التوحید باب قوله تعالى وانزله بعلمه رقم الحدیث :۷۴۹ وباب قوله تعالى واسروا قولکم رقم الحدیث :۷۵۲۵ وباب قول النبى صلى الله عليه وسلم الماهربالقرآن مع سفرة الکرام لبرر رقم الحدیث :۷۵۴۷واخرجه مسلم فى الصلاة باب التوسط فى القرآءة فى الصلاة الجهریة رقم الحدیث : ۴۴۶واخرجه الترمذی فى کتاب التفسیر باب ومن سورة نبى اسرائیل رقم الحدیث ۳۱۴۶ واخرجه النسائى فى السنن الکبرى باب صفة الصوة رقم الحدیث :۱۰۸۴_

(۴) واخرجه فى الدعوات باب الدعاء فى الصلاة رقم الحدیث :۶۳۲۷ (مع الفتح) وفى التوحید باب واسروا قولکما واجهروابه رقم الحدیث ۷۵۲۷(مع الفتح) وهذ الحدیث من افراده (عمدة القارى :ج ۱۹ص۳۵)_

(۵) د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه هم ددې مفهوم یو روایت منقول دې لکه ...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه.

ددې يو جواب خو دادې چه دعا چونکې جز د مونځ او جزء د قراءت دې، دلته جزء وئيلو سره كُل مراد اخستې دې د دعا نه هم مراد د مونځ قراءت دې. (١)
او دويم جواب دا هم كيدې شي چه ممكن ده د آيت نزول دوه ځل شوې وی يو ځل د مونځ د قراءت باره کې اودويم ځل د دعا باره کې.

٢١٣- بَاب تفسير سورة الكهف

سُورَةُ الْكَهْفِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ تَقْرِضُهُمْ [١٧] تَتْرُكُهُمْ وَكَانَ لَهُ ثُمُرٌ [٣٤] ذَهَبٌ وَفِضَّةٌ وَقَالَ غَيْرُهُ جَمَاعَةُ الثَّمَرِ بَاخِعٌ [٦] مُهْلِكٌ أَسَفًا [٦] نَدَمًا الْكَهْفُ الْفَتْحُ فِي الْجَبَلِ وَالرَّقِيمُ الْكِتَابُ مَرْقُومٌ [المطففين: ٢٠] مَكْتُوبٌ مِنَ الرَّقْمِ [٩] رَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ [١٤] أَلْهَمْنَاهُمْ صَبْرًا لَوْلَا أَنْ رَبَطْنَا عَلَى قَلْبِهَا شَطَطًا إِفْرَاطًا الْوَصِيدُ [١٨] الْفِنَاءُ جَمْعُهُ وَصَائِدُ وَوُصُدٌ وَيُقَالُ الْوَصِيدُ الْبَابُ مُؤْصَدَةٌ [البلد: ٢٠ والهمزة: ٨] مُطْبَقَةٌ آصَدَ الْبَابَ وَأَوْصَدَ بَعَثْنَاهُمْ [١٩] أَحْيَيْنَاهُمْ أَزْكَى [١٩] أَكْثَرُ وَيُقَالُ أَحَلُّ وَيُقَالُ أَكْثَرُ رَيْعًا قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ [٣٣] لَمْ تَنْقُصْ وَقَالَ سَعِيدٌ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ الرَّقِيمُ اللَّوْحُ مِنْ رَصَاصٍ كَتَبَ عَامِلُهُمْ أَسْمَاءَهُمْ ثُمَّ طَرَحَهُ فِي خِزَانَتِهِ فَضَرَبَ اللَّهُ عَلَى آذَانِهِمْ فَنَامُوا وَقَالَ غَيْرُهُ وَأَلَتْ تَئِلُ تَنْجُو وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَوْئِلًا [٥٨] مَحْرِزًا لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا [١٠١] لَا يَعْقِلُونَ

سورة الكهف

د كلماتو تشريح:

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: تَقْرِضُهُمْ تَتْرُكُهُمْ: په آيات كښې دی "واذا غربت تقرضهم ذات الشمال" يعنی د نمر د ډوبيدو په وخت كښې هغه پريږدی او ګس طرف ته كوزيږی، مطلب دا دې چه د نمرد ډوبيدو په وخت كښې هم په هغوی باندې دهوپ اوګرمی نه پريوځی د مجاهد رحمه الله دا تعليق حنظلی رحمه الله موصولاً ذكر كړې دې. (٢) علامه شبيراحمد عثمانی رحمه الله ليكی: "الله تعالی په خپل قدرت كامله سره هغه ته د داسې ځائ طرف ته لارخودنه اوكړه چرته چه په امن اواطمينان سره آرام كوی، نه د ځائ د تنګيدونه زړه ويريږی اونه ئی يو وخت نمر تنګ كړی، غار د دننه نه كولاؤ او هوا دار وو اولكه څنګه چه ابن كثير رحمه الله ليكلی دی، دشمال طرف ته كيدو په وجه په داسې شكل او صورت واقع دې چه په هغې كښې به نمر د ضرورت

...بقيه ازحاشيه گذشته] چې علامه عينی ليكلی دی: وروی عن ابن عباس رضي الله عنهما مثل ما روی عن عائشة رواه ابن مردويه من حديث اشعث.عن عكرمة عن ابن عباس نزلت هذه الآية "ولا تجهر بصلاتك". فی الدعاء". (وانظر عمدة القاری ١٩\٣٥)

(١) عمدة القاری ١٩\٣٥)

(٢)(عمدة القاری: ١٩/٣٦-

مطابق رسيدو اوبغير د څه تكليف وركولونه به وتلو. (١)

قوله: وَكَانَ لَهُ ثُمُرٌ: ذَهَبٌ وَفِضَّةٌ وَقَالَ غَيْرُهُ: جَمَاعَةُ الثَّمَرِ: "وَفَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا نَهَرًا، وَكَانَ لَهُ ثُمُرٌ" په دې كښې دوه قرأته دى، بعضې كښې قرأت ثُمُرٌ(ثا او د ميم د پيش سره) د كوم معنى چه سره زر او سپين زر ده، د عاصم قراءت ثَمَرٌ(د ثا او ميم د زبر سره) دې په معنى د ميوې ثمر(په پيشونوسره) د دې متعلق مجاهد رحمه الله نه غير يعنى قتاده رحمه الله وئيلى دى چه داد ثمر جمع ده اود ثَمَرٌ،ثَمَرَةٌ جمع ده، ثَمَرَةٌ واحد دې، د دې جمع ثَمَرٌ بيا د دې جمع ثِمَارٌ او بيا د دې جمع ثُمُرٌ ده.

قوله: بَاخِعٌ: مُهْلِكٌ: په آيت مبارك كښې دى " فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَّفْسَكَ عَلَىٰ آثَارِهِمْ إِن لَّمْ يُؤْمِنُوا بِهَٰذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا " كيديشى چه تاسود هغوى نه روستو خپل ځانونه هلاك كونكې ئى د غم نه. كه چرې دا خلق دا مضمون (قرآن) باندې ايمان راوړى. امام فرمائى چه په آيت كريمه كښې " بَاخِعٌ" په معنى "مُهْلِكٌ" يعنى هلاك كونكې دې.

قوله: أَسَفًا: نَدَمًا: په ذكرشوى آيت شريف كښې دى "إِن لَّمْ يُؤْمِنُوا بِهَٰذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا " په دې كښې "أَسَفًا" په معنى "نَدَمًا" يعنى د پښيمانتيا په وجه تاسو د خپل نفس هلاك كونكې ئى، دا تفسير د ابوعبيده دې. حضرت قتاده "أَسَفًا" تفسير "حَزَنًا" سره كړې دې يعنى د غم د وجه نه تاسو خپل ځانونه هلاك كونكې ئى.

قوله: الْكَهْفُ: الْفَتْحُ فِي الْجَبَلِ: په آيت كښې دى "أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا " آيا ته دا خيال كوې چه كهف او رقيم والا زمونږ په عجائباتو كښې څه د حيرانتيا څيز وو، كهف غار ته وائې. علامه شبير عثمانى ليكى:

د اصحاب كهف قصه: د الله تعالى د لوئې قدرت په لحاظ د اصحاب كهف قصه چه وړاندې ذكر ده، عجيبه نه ده، او كومه چه د حد نه زياته عجيبه اوګنړلې شى، زمكه، آسمان، سپوږمئ، نمر وغيره پيداكول، د دوئ محكم نظام قائمول، انسان ضعيف البنيان يعنى د كمزورى بنياد خاوند ته په ټولوباندې فضيلت وركول، په انسانانو كښې انبياء كرام راليګل، د هغوى لږ او كمزورې ډلې د لويولويو كبركونكو په مقابله كښې كامياب جوړول، خاتم الانبياء او رفيق غار حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه د دښمنانو نه راويستل، په غار ثوركښې درې ورځې حصارول، د كافرانو د غارد خلې پورې راتلل، بيا د هغوى ناكامه واپس كيدل، آخر د كورونوپريخودونكو يوموټې بې آسرې خلق ئى په ټول جزيرة العرب بلكه مشرق او مغرب كښې په دومره لږه موده كښې غالب او كامياب كړل. آيا دا قسمه بې

---

١) فوائدعثمانى فائده ٨ ص ٣٩٤)

شمیره څیزونه دَ اصحاب کهف قصه نه څه کم عجیبه دی؟
حقیقت دا دې چه یهودو مشوره ورکړې وه چه دَ محمد ﷺ نه دَ امتحان دَ پاره درې سوالونه اوکړئی، روح څه څیز دې؟ دَ اصحاب کهف څه قصه ده؟ اودَ ذوالقرنین څه قصه ده؟ دَ اصحاب کهف قصې ته دَ عجیبه کیدو په حیثیت هغوی خاص اهمیت ورکړې وو، دَ هغې دَ پاره په دې آیت کښې اوخودل چه دا دومره عجیبه نه ده څومره چه ئې تاسو ګنړئی، دینه ډیر عجیبه او حیرانونکی دَ قدرت نښې موجود دی.
وړاندې دَ اصحاب کهف قصه اول اجمالاً او بیا مفصلاً بیان فرمائیلې ده، وائی چه دا یو څو ځوانان دَ روم دَ یو ظالم او جابر بادشاه په زمانه کښې وو دَ چا نامې چه بعضو دقیانوس خودلې، بادشاه ډیر سخت بت پرست وو او جبر او اکراه سره به ئی دَ بت پرستئی خوروونه کوله. عامو خلقو به دَ سختئی او تکلیف دَ ویرې او دَ دنیاوی څوورخونفع په لالچ کښې خپل مذهب پریخودو او بت پرستی اختیار کړې وه. په هغه وخت کښې یو څو ځوانان دَ چا تعلق چه دَ سلطنت دَ مشرانو نه ووچه دَ یو مخلوق په خاطر دَ خالق ناراض کول صحیح نه دی. دَ هغوی زړونه دَ الله تعالی دَ ویرې او دَ تقوې دَ نور نه ډك وو، الله تعالی دَ صبر اواستقلال، توکل او تبتل دَ دولت نه پوره کړی وو. دَ بادشاه په وړاندې تلو سره هم هغوی دَ "لَن نَّدۡعُوَا۟ مِن دُونِهِۦۤ إِلَـٰهࣰاۖ لَّقَدۡ قُلۡنَاۤ إِذࣰا شَطَطًا" نعره اولګوله اودَ ایمانی بهادرئ او استقلال څرګندونه کولوسره کتونکی ساکن او حیران کړل. دَ بادشاه دَ هغوی په ځوانئی څه رحم راغلو او څه نور مشاغل او مصالح مانع شو چه هغوی فوراً قتل کړی، دَ یوڅوورځو مهلت ئې ورکړو چه هغوی په خپله معامله کښې غور او فکر اوکړی. هغوی مشوره اوکړه چه دَ داسې فتنې په وخت کښې چه کله دَ جبر او تشدد نه عاجز شی او دَ پښو خوئیدو ویره هم وی، به دا مناسب وی چه ښار سره نزدې چرته غار کښې پټ شی اودَ واپسئی دَ پاره دَ مناسب موقع انتظار اوکړی. دعا ئې اوکړه چه اې الله ته په خپله خاص مهربانئی اورحمت سره زمونږ کار جوړ کړې او دَ رشد او هدایت په لار کښې زمونږ ټول انتظام ټیك کړې. آخر دَ ښار نه ووتل او نزدې یو غار کښې پناه واخستله او خپل مینځ کښې یو کس مقرر کړو چه په بدله جامه څه وخت ښار ته لاړ شی او دَ ضرورت سامان واخلی او راوړی او دَ ښار دَ ټولو خبرونو او احوالو نه ټول خبرکړی. کوم سړې چه په دې کار مقرر شوې وو هغه یوه ورځ دا خبر ورکړو چه په ښار کښې نن په سرکاری توګه زمونږ لټون دې او زمونږ خپل خپلوان مجبورولې شی چه زمونږ پته اوښائی، دا خبرې کیدې چه الله تعالی په ټولو ناڅاپی خوب راوستلو. وئیلې شې چه سرکاری اهلکارو ډیر تلاش اوکړو خو څه پته اونه لګیده. ستړې شو او کیناسته او دَ بادشاه په مشوره باندې دَ اوسپنې په تختئی دَ هغه ځوانانو نومونه او مناسب حالات اولیکل او په خزانه کښې کیخوده چه راتلونکې نسلونه یاد اوساتی چه یوه ډله په حیرانونکی طریقه سره ورکه شوې ده. ممکن ده چه په وړاندې دَ هغوی څه پته اولګی او دَ بعض عجیبه واقعاتو څرګندونه اوشی.
دا ځوانان په کوم مذهب وو؟په دې کښې اختلاف دې،بعضوئیلی دی نصراني یعنی اصل دین مسیحی پیروکار وو،خو ابن کثیر دَ قرائن نه دَ دې ترجیح ورکړې ده چه دَ اصحاب

كهف قصه دَ حضرت مسيح عليه السلام نه وړاندې ده. والله اعلم [1]

د اصحاب كهف غار كوم ځائې دې؟: دَ اصحاب كهف دَ غار په محل وقوع كښې اختلاف دې ليكن راجح قول دا دې چه مذكوره غار په اردن كښې واقع دې. [2]

---

[1] (تفسير عثمانى(ص۳۹۳)-

[2] (دَ اصحاب كهف دا غار چرته چه هغوى درې سووكالوپورې اوده وو كوم ځائ دې؟ په دې سلسله كښې دَ علماء او محققينو رائې ډيره مختلف ده، بعضو وئيلى دى په اردن كښې واقع دې، دَ بعضو خيال دې په شام كښې دې، بعضې وائى يمن كښې دې او بعضې وائى چه د اندلس په ښار غرناطه كښې دې. خودَ اكثرو مفسرينو رائې ده چه د ترك ښار افسس سره نزدې واقع دې، دَ افسس ښار اسلامى نوم طرسوس دې،دا ښار يولسم صدى قبل مسيح كښې جوړشوې وو او روستو بيا دا د بت پرستئى يو ډير لوئى مركز جوړ شو. مولانا شيرعلى شاه صاحب تفسير سوره الكهف (ص۶۱) باندې دَ علامه عينى په حواله سره ليكى: "وذهب معظم المفسرين الى ان الكهف المبحوث عنه واقع فى "افسس" المعروف بطرسوس، لانه كان مركز اهالعبادة الاصنام،ولما امن بعض شبان هذه المدينة حسب فطرتهم السليمة، اجبرهم الملك الجبار على عبادة الاصنام فاووا الى كهف واقع فى جبل بمسافة"

اومولانا محمد تقى عثمانى صاحب "جهان ديده" (ص۲۱۸) باندې ليكى:

په مسيحى مصادر كښې تقريباً په جزم سره دا بيان كړې شوې دې چه دا واقعه دَ تركى ښار افسس سره نزدې پيښه شوې وه، او هم هلته د يو غار باره كښې وئيلى شى چه دا دَ اصحاب كهف غار دې. كيدېشى چه هم د دې مسيحى رواياتو د اثر لاندې ډيرو مسلمانانو مفسرينو او مورخينو هم دَ اصحاب كهف محل وقوع هم افسس خودلې دې. ولې دَ آخرى دور اكثر محققينو دې ته ترجيح وركړې چه دا مذكوره غار په اردن كښې واقع دې. مولانا حفظ الرحمن صاحب سيوهاروى رحمه الله په "قصص القرآن" كښې مولاناسيد سليمان ندوى صاحب رحمه الله "تاريخ ارض القرآن" كښې،مولانا ابوالكلام آزاد "تفسيرسوره كهف" كښې، مولانا مفتى محمد شفيع صاحب رحمه الله په "معارف القرآن" كښې، دَ اردن محقق تيسّير ظبيان"موقع اصحاب كهف" كښې، رفيق وفا دَجانى"اكتشاف كهف اصحاب الكهف" كښې او مولانا محمد تقى عثمانى صاحب "جهان ديده" كښې هم دې قول ته دَ دلائلو او شواهدوپه بنياد ترجيح وركړې ده. دَ مولانا ابوالكلام آزاد او مولانا حفظ الرحمن سيوهاروى وغيره دَ تحقيق حاصل دا دې چه دَ اردن د مشهور تاريخى ښار پټرا كا اصل نوم "رقيم" وو او كوم چه رومى حكومت بدل كړواو "پټرا" ئې كړو او دا غار هم دې سره نزدې چرته واقع دې، خو په ۱۹۵۳ء كښې دَ اردن محقق تيسير ظبيان صاحب ته معلومه شوه چه عمان سره نزدې په يو غر كښې داسې غار واقع دې كوم كښې چه څه قبرونه او دَ مرو ډهانچې موجود دى هغه دَ دې په لټون كښې ووتلو او دَ دې په معلوملو كښې كامياب شو. هغوى دَ آثار قديمه محكمه متوجه كړه نو هغوى په ۱۹۶۱ء كښې دِ هغې نړول شروع كړه، او چه څومره اثرى تحقيق اوشو دَ هغې نه داسې شواهد او قرائن ملاويږى دَ څه نه چه د هغوى دَ دې رائې تائيد كيږى چه په قرآن كښې ذكرشوې كهف همدغه دې.

په قرآن كريم كښې چه دَ دې غار كوم صفتونه بيان شوى دى په دې غاركښې هغه موندلې شي. په قرآن كښې دي " وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَت تَّزَاوَرُ عَن كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَت تَّقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِّنْهُ " په دې غاركښې صورت حال داسې دې چه نمر يو وخت هم دننه نه راځى بلكه دَ ډوبيدو او راختو په وخت كښې ښى او ګس طرف ته تيريږى. دغه شان په قرآن كښې په دې غار دَ پاسه دَ خلقو دَ جمات جوړولو دَ ارادې هم ذكر دې، اود مذكوره غارد پاسه هم يو جمات

قوله: وَالرَّقِيمُ الْكِتَابُ مَرْقُومٌ مَكْتُوبٌ مِنَ الرَّقْمِ: په آيت كښې دى "أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا"

د رقيم مصداق: د رقيم په معنى كښې د علماء مختلف اقوال دى:

موندلې شويدى.

په دې نوى معلوم شوى غار كښې چه كوم پيسې (سكې) پرتې ملاؤشويدى، په هغې كښې څه سكې د تراجان د زمانې دى د چاباره كښې چه د اكثرو محققينوويناده چه همدغه هغه مشرك بادشاه وو د چا د زور ظلم نه چه تنګ شوى وو او اصحاب كهف په غاركښې پناه اخستې وه، دې نه هم ذكر شوې رائې ته تقويت ملاويږى.

استاد محترم مولانا تقى عثمانى صاحب د دې رائې په تائيد كښې دلائل او شواهد ذكر كولونه پس ليكى: "بهركيف: د دومره زړې واقعې د محل وقوع په باره كښې په حتمى توګه سل فيصد په يقين سره څه وئيل خو مشكل دى ولې په دې كښې شك نشته چه تراوسه پورې د څومره مقاماتو باره كښې د اصحاب كهف د مقام كيدود رائې څرګندونه كړيشوې ده په دې ټولوكښې چه كوم شواهد او قرائن د دې غارباره كښې دى د بل يو غارپه حق كښې دومره قرائن موجود نه دى.... دا غارد عمان ښار ۷ كلوميټر په جنوب كښې واقع دې اود اردن د مركزى شاهراه چه د عقبه نه عمان پورې ځى. دينه د دې فاصله ۳ كلوميټر ده. غار په دريو حصوكښې تقسيم شويدى. يوه حصه ښكته كولو سره نيغه د شمال پورې ځى، دوئم طرف ته په ښى لاس مشرق طرف ته تاويږى او دريم ګس لاس مغرب طرف ته. مشرقى او مغربى طرف ته اته تابوت په شكل كښې قبرونه ښكاره دى. د غار چه كومه حصه د جنوب نه شمال طرف ته نيغه تلې ده هغه تقريبا سپاټ دې اود دې باره كښې تيسير ظبيان صاحب خيال دا دې چه هم دغه "فجوى" د كوم ذكر چه په قرآن كريم كښې راغلې دې". (جهان ديده: ۲۲۲-۲۲۳)

د اردن محقق تيسير ظبيان اود هغه ځائ ماهر اثريات رفيق دجانى د دې غار متعلق د خپلې رائې په تائيد كښې مستقل كتابونه ليكلى دى ليكن په دې كښې څه شك نشته چه د دې قسم په غاركښې په مختلفو زمانو او مختلفو علاقوكښې پيداكيدل او كيديشى چه راپيداكيږى.

ابن عطيه د اندلس په ښاركښې د غرناطه ښارسره نزدې د دې قسم غار په دې كښې مړو ډهانچو او دې سره نزدې د جمات كتلو ذكركړې دې، او وائى: ذهبت بنفسى اربع وخمسمائة، فوجدت الا جساد على هذه الحالة المسموعة، وعند ذلک الكهف مسجدو عمارة قديمة من طراز الروم" او ابوحيان اندلسى هم دې قول ته راجح ګرخولې (اوګوره البحر المحيط: ۱۰۲/۶) دې نه په ظاهره دا معلوميږى چه دا قسمه واقعات په مختلفو زمانواو مختلفو علاقوكښې پيښيږى. د كفر او شرك په تياروكښې د يو څو نيك بختو د توحيد شمع روښانه كړه او ښارونه ئې پريخودل او غارونوته تلل او عبادت كور پوخل نه بلكه څوځل شويدى. تركومې چه د دې غار تعلق دې د كوم ذكر چه په قرآن كښې ذكر دې د دې متعلق يو حتمى خبره څكه نشى كيدې چه بخپله الله تعالىٰ اود هغه د رسول ﷺ د دې متعلق تعين نه دې فرمائيلې چه هغه مقصود نه دې. حافظ ابن كثير رحمه الله ليكى:

"وقداخبر الله تعالى بذلک، واراد منا فهمه وتدبره، ولم يخبرنا بمكان هذا الكهف فى اى البلاد من الارض، اذالافائدة لنافيه، ولاقصد شرعى، وقد تكلف بعض المفسرين فذكروا فيه اقوالاً.... والله اعلم باى بلادالله هو.ولوكان لنا فيه مصلحة دينية، لارشدناالله تعالى ورسوله اليه، فقد قال صلى الله عليه وسلم: ما تركت شيئاً يقربكم الى الجنة، ويباعدكم من النار الاوقد علمتكم به، فاعلمنا الله تعالى بصفته، ولم يعلمنا بمكانه، فقال: وترى الشمس اذا طلعت الاية- (تفسير ابن كثير: ۷۵/۳)

① دَ دې معنی کتاب ده، هم دینه مرقوم په معنی دَ مکتوب ده او دا دَ رقم نه ماخوذ دې، دَ وخت بادشاه دَ هغوی دَ لټولو نه پس د هغوی نومونه دَ کانړی په تختنی لیکلې وو نو په دې وجه دوئی ته اصحاب الرقیم هم وئیلی شي. حضرت سعید بن جبیر رضی الله عنه نه هم دا نقل دی. ([1]) اودَ مفسرینو په نیز همدغه قول مشهوردې. امام بخاری رحمه الله همدا قول اختیار کړیدې. په دې وجه دَ حضرت سعید رضی الله عنه تعلیق دَ بخاری په بعضې نسخوکښې ذکر دې کوم چه ابن منذر موصولاً نقل کړیدې.

② رقیم دَ هغه غرنوم دې دَ کوم په مینځ کښې چه دغه غار واقع وو ([2])

③ رقیم دَ هغه وادئ نوم دې چرته چه په غر کښې دغه غار وو کوم کښې چه اصحاب کهف پټ شوی وو، قتاده وغیره د دې تائید کړیدې.([3])

④ دَ اصحاب کهف دَ سپی نوم دې ([4])

⑤ دَ هغه دراهمو نوم دې چه کوم هغوی سره وو([5])

⑥ دَ هغه کلی نوم دې کوم کښې چه اصحاب کهف اوسیدل، دَ حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه نقل دی چه دا ایله (عقبه) سره نیزدې دَ یو ښارنوم دې.متاخرینو محققینو علماء کرام اکثریت دا صحیح ګرځولې دې، مولانا حفظ الرحمن سیوهاروی رحمه الله لیکی:

"دَ تاریخی او اثری تحقیقاتو په وړاندې همدا آخری قوم صحیح.اودَ قرآن کریم دَ بیان مطابق دې او باقی اقوال صرف قیاسونه او تخمیني دی. خلیج عقبه (ایله) نه شمال طرف ته دَ اوږدوشوو غرونو یو دوه متوازي سلسلې ملاویږی هم په دې کښې دَ یو غره څوکه دَ انباط دارالحکومت رقیم آباد وو" ([6])

فائده: علامه شبیراحمدعثمانی رحمه الله لیکې: "رقیم دَ غرډډ یعنی غار ته وائی او دَ مرقوم په معنی هم راځی یعنی لیکلې شوې څیز، د مسندعبدبن حمید په یو روایت کښې دی کوم ته چه حافظ علی شرط البخاری وئیلې دې. دَ ابن عباس رضی الله عنه نه دَ رقیم بله معنی نقل ده. یعنی اصحاب کهف او اصحاب الرقیم هم دَ یوې ډلې دوه القاب دی. په غارکښې دَ

---

[1] (واختاره سعید بن جبیر، ومجاهد (فتح القدیر: ۲۷۲/۳)-

[2] (تفسیر البیضاوی: ۳/۱-

[3] (قصص القرآن:۲۵٤/۳-

[4] (تفسیرسورة کهف: ۵۷-

[5] (الصاوی: ٤/۳-

[6] (قصص القرآن: ۲۵٤/۳-۲۶۱. تیسیر ظبیان او رفیق وفادجانی عمان سره نیزدې کوم غار معلوم کړیدې دَ هلته ته تول سل میتره فاصله باندې یو وړوکې غوندې کلې دې چه "رجیب" بللې شی، د هغوی خیال دې چه دا دَ رقیم وران کړیشوې شکل دې. ځکه چه دَ هغه ځائ اکثر خلق قاف په جیم او میم په باء سره بدلوی او وائی. حکومت اردن اوس په سرکاری توګه دَ دې کلی نوم هم "رقیم" کړې دې (اوګورئی موقع اصحاب کهف ۱۱۸ او جهان دیده: ۲۲۱) -

اوسيدو په وجه هغوى ته اصحاب كهف وائى او د هغوى د نومونو او صفتونو وغيره تختئى ليكلى كيخودې وه نو په دې وجه اصحاب رقيم يادېدل مګر مترجم محقق (شيخ الهند رحمه الله) روموبئى معنى اخستې ده او بهرصورت اصحاب كهف او اصحاب رقيم ئى يو ګرځولى دى. د بعض علماؤ رائې دا ده چه د اصحاب الرقيم قصه په قرآن پاك كښې نه ده ذكر شوې صرف د عجيبه كيدو په لحاظ د اصحاب كهف په تذكره كښې د هغې حواله وركړېشويده. او په حقيقت كښې د اصحاب رقيم د غار هغه درې كسان دى چه د باران نه تختيدلى وو او په غاركښې پناه اخستې وه. د بره نه يو لوئ كاڼړې راپريوتلو او د غار خُله ئى بنده كړه. په هغه وخت كښې هر سړى د خپل عمر مقبول ترين عمل حواله وركړه او د الله تعالى ته ئى فرياد اوكړو او په مزه مزه د غار خُله كولاؤ شوه. امام بخارى رحمه الله د اصحاب كهف ترجمه كولو نه پس د حديث الغار يو مستقل عنوان قائم كړې دې او په هغې كښې د هغه دريو كسانو قصه په تفصيل سره ذكر كولو سره دې طرف ته اشاره وركړې چه اصحاب رقيم دا خلق دى. طبرانى او بزار په سند حسن د نعمان بن بشير نه مرفوعاً روايت كړې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم به د اصحاب رقيم ذكر فرمائيلو او دا د دريو كسانو قصه ئى بيان كړه. والله اعلم" دوئم لفظ امام بخارى رحمه الله "رقيم" په مناسبت سره "مرقوم" ذكر كړې چه په سورة مطففين كښې واقع دې "كتاب مرقوم" يعنى ليكلى شوې دفتر.

قوله: رَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَلْهَمْنَاهُمْ صَبْرًا لَوْلَا أَنْ رَبَطْنَا عَلَى قَلْبِهَا: رَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ معنى ده، مونږ د هغوى په زړونو كښې صبرواچولو. د سورة قصص آيت "لَوْلَا أَنْ رَبَطْنَا عَلَى قَلْبِهَا" همدغه معنى ده، يعنى كه مونږ د حضرت موسى عليه السلام د مور په زړه كښې صبر نه وو اچولې.

قوله: شَطَطًا إِفْرَاطًا: په آيت مبارك كښې دى "لَن نَّدْعُوَ مِن دُونِهِ إِلَٰهًا لَّقَدْ قُلْنَا إِذًا شَطَطًا" مونږ خوبه داپرېږدو او د بل يو معبود به هيڅ كله هم عبادت اونه كړو. (ځكه چه كه مونږ داسې اوكړه) نو په دې صورت كښې به مونږ يقيناً ډيره بې ځايه خبره كړې وى. امام فرمائى چه په آيت كښې "شَطَطًا" په معنى د "افراطاً" دى، يعنى د حدنه زياتې كول، غلطه او بې ځايه خبره كول.

قوله: الْوَصِيدُ الْفِنَاءُ جَمْعُهُ وَصَائِدُ وَوُصُدٌ وَيُقَالُ الْوَصِيدُ الْبَابُ: په آيت كښې دى "وَكَلْبُهُم بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ" يعنى د هغوى سپې دواړه لاسونه د دروازې په چوكاټ خواره كړې وو، "وصيد" معنى غولې او صحن دې اود دې معنى دروازه هم بيان كړېشويده.

قوله: مُؤْصَدَةٌ مُطْبَقَةٌ آصَدَ الْبَابَ وَأَوْصَدَ: دا په سورة همزه كښې دى "انها عليهم مؤصدة" يعنى كافران به دوزخ كښې واچوى او دروازې به بند كړى "اصدالباب" دروازه بندول، د وصيد په مناسبت سره دلته ذكر كړېشو.

قوله: بَعَثْنَاهُمْ أَحْيَيْنَاهُمْ: په آيت مبارك كښې دى "ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَىٰ لِمَا لَبِثُوا أَمَدًا" بيا مونږ هغوى (د خوب نه) بيدار كړل، دې دپاره چه مونږ (په ظاهرى توګه هم) معلوم

کړوچه کومه ډله د هغوی د اوسیدو د مودې نه خبر وه، امام فرمائی په آیت کښې "بَعَثْنَاهُمْ" معنی ده مونږ هغوی ژوندي کړل یعنی د خوب نه چه اخوالموت دې مونږ هغوی بیدار کړل.

قوله: أَزْكَى أَكْثَرُ وَيُقَالُ أَحَلُّ وَيُقَالُ أَكْثَرُ رَيْعًا: "فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا" بیا ګوره کوم خوراك ازکی دې، په دې کښې "أَزْكَى" معنی "اکثر" هم کیدیشی، په دغه وخت کښې به دا زکاة په معنی نماء نه ماخوذ وی یعنی چه د اکثرو ښارونو والا خوراك دې. او د دې معنی د "احل" هم بیان شویده، په دغه وخت کښې به دا زکاة په معنی د طهارت نه ماخوذ وی یعنی چه کوم صفا او حلال خوراك وی هغه راوړی، اود دې معنی "اکثر ریعاً" هم بیان شویده، په کوم کښې چه نماء ډیره وی د ریع معنی نماء او زیاتوالې راځی. [1]

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ لَمْ تَنْقُصْ: په آیت مبارك کښې دی "كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْئًا" یعنی دواړه باغونه خپلې میوې راوړې، په دې کښې یو باغ په خپلو میوو کښې څه کمې نه دې کړې. په دې کښې "أُكُلَهَا" ذکر کړوخود دې تفسیر ئې بیان نه کړو، په حاشیه کښې د دې تفسیر بیان شویدې "ثَمَرُهَا" یعنی "أُكُلَهَا" معنی میوه دانه ده. او د "لَمْ تَظْلِمْ" معنی ده یو باغ په خپلو میوو کښې څه کمی اونه کړه.

قوله: فَضَرَبَ اللّٰهُ عَلَى آذَانِهِمْ فَنَامُوا:

د "فضربنا علی اذانهم...." **معنی:** په آیت کښې دی "فَضَرَبْنَا عَلَى آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا" بیا مونږ د هغوی په غوږ کښې خبرورکړو په دې غارکښې د شمیر یو څو کاله. د هغې نتیجه دا شوه چه په کالونو پورې په دې غرکښې اوده پراته وو د اخوا دیخوا هیڅ خبر د هغوی غوږونوته نه رسیدو. "ضَرَبَ عَلَى آذَانِ" د خوب نه کنایه ده، مولانا ابوالکلام آزاد په دې معنی باندې اشکال کړې دې چه په عربی کښې د خوب د پاره "ضَرَبَ عَلَى آذَانِ" تعبیرنه ملاویږی، په دې وجه د دې معنی د هغوی په نیز دا ده چه د دنیا د طرف ته د هغوی غوږونه بند شو. [2]

خو عام مفسرین وائی چه دا یو قسم استعاره ده، د ژور خوب حالت ته "ضَرَبَ عَلَى آذَانِ" د حالت سره تشبیه ورکړې شویده. مولانا حفظ الرحمن سیوهاروی رحمه الله د جمهورو علماؤ ذکر شوې معنې ته ترجیح ورکولو سره لیکی:

زمونږ په نیز د مفسرینو تفسیر راجح دې او دا استعاره د هرې ژبې په محاوراتوکښې موندلې شی. مثلاً کله چه مور د غیږې بچی ته د اوده کیدو د پاره الله هو وائی نو هغه په

[1] (عمدة القاری: ۳۷/۱۹-

[2]) اوګوره ترجمان قرآن :۳۷٦/۲-سوره الکهف-

لاس او غوږ باندې تپوی، په دې وجه په اردو ژبه کښې "کانوں کو تهپکی دینا" د خوب راوستو د پاره وائي، نو شیخ الهند نورالله مرقده د دې جملې ترجمه داشان کوی "بیا اوټپول مونږ غوږونه د هغوی په دې غارکښې د شمیر یو څوکالونه" دې نه علاوه په عربی ژبه کښې "ضَرَبَ عَلَىٰ آذَانِهِ" په معنی "منعه ان یسمع" راتلو سره د اوریدو ډیر صورتونه دی، یو دا چه یو سړې ځنګل کښې د غار ته ډیر لاړو کیناستو او د دنیاد خبرونه د هغه غوږونه ناآشنا شو دونم دا چه هغه کونړ شو او د اوریدونه معذوره شو. دریم دا چه هغه اوده شو او د نورو ظاهری حواس په شان غوږونه هم د اوریدونه پاتې شو نو "ضَرَبَ عَلَىٰ آذَانِ" تعبیر د دې ټولو صورتونو د پاره یو شان قابل استعمال دې او استعاره او تشبیه ده نود دریوارو معنو د پاره ده. البته د مولانا آزاد په تفسیرکښې دا اشکال ضرور او لازم راځی چه که "ضَرَبَ عَلَىٰ آذَانِ" معنی دا ده چه د هغوی غوږونه د دنیاد طرف ته بند شوی وو. یعنی هغوی د بیدارئی په حالت کښې د عام ژوند مطابق د کلی نه د غرپه یو غارکښې راهبانه ژوندون تیرولو نو بیا به د دې آیت څه معنی وی "وَكَذَٰلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ قَالَ قَائِلٌ مِّنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ" آیا دا آیت په خپله صفا معنی کښې ظاهروی نه چه د "ضَرَبَ عَلَىٰ آذَانِ" صفا تعبیر هم هغه دې چه د جمهورو مفسرینوپه نیز صحیح او راجح دې. یعنی هغوی اوده شوی وو بلکه په داسې موقع باندې "بعثناهم" د تعبیر تقاضا خو دا ده چه د مفسرینو د تفسیر نه علاوه بله معنی اخستل قطعاً بې محله ده"](اوګورئی قصص القرآن: ۳/ ۲۷۰-۲۷۱-

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ وَأَلَتْ تَئِلُ تَنْجُو وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَوْئِلًا مَحْرِزًا: په آیت کښې دی "بَل لَّهُم مَّوْعِدٌ لَّن يَجِدُوا مِن دُونِهِ مَوْئِلًا" د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما غیر اوفرمائیل چه "وال، یئل" د باب ضرب نه په معنی د خلاصی بیاموندل دې نو موئل د خلاصی ځائ ته وئیلې شی. مجاهد رحمه الله د دې معنی محرز بیان کړې ده، یعنی د حفاظت ځائ، دواړه معنې هم یو مفهوم اداکوی.

قوله: لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا لَا يَعْقِلُونَ: په آیت شریف کښې دی "الَّذِينَ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَن ذِكْرِي وَكَانُوا لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا" د دې آخری جز تفسیر باللازم اوکړو یعنی هغه ډېره کوی، د اوریدو د پاره تیارنه دې په دې وجه پوهیږی هم نه.

[۲۱۴] بَاب: وَكَانَ الْإِنسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا

[۴۴۴۷] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَعْدٍ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عَلِيُّ بْنُ حُسَيْنٍ أَنَّ حُسَيْنَ بْنَ عَلِيٍّ أَخْبَرَهُ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طَرَقَهُ وَفَاطِمَةَ قَالَ أَلَا تُصَلِّيَانِ

دا روایت دلته مختصر ذکرکړې شویدې، کتاب الصلاة کښې "باب تحریض النبی صلی الله علیه وسلم علی

قيام الليل تحت دا روايت پوره ذكر كړې شويدې. دَ كوم په آخره كښې چه هغه مذكوره آيت ذكر كړې شويدې. (۱) او هم دَ هغه مفصل روايت دَ مناسبت په وجه دا زوايت امام دلته راوړې دې.

رَجْمًا بِالْغَيْبِ لَمْ يَسْتَبِنْ فُرُطًا يُقَالُ نَدَمًا سُرَادِقُهَا مِثْلُ السُّرَادِقِ وَالْحُجْرَةِ الَّتِي تُطِيفُ بِالْفَسَاطِيطِ يُحَاوِرُهُ مِنَ الْمُحَاوَرَةِ لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي أَيْ لَكِنْ أَنَا هُوَ اللَّهُ رَبِّي ثُمَّ حَذَفَ الْأَلِفَ وَأَدْغَمَ إِحْدَى النُّونَيْنِ فِي الْأُخْرَى وَفَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا نَهَرًا يَقُولُ بَيْنَهُمَا زَلَقًا لَا يَثْبُتُ فِيهِ قَدَمٌ هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ مَصْدَرُ الْوَلِيِّ عُقُبًا عَاقِبَةٌ وَعُقْبَى وَعُقْبَةٌ وَاحِدٌ وَهِيَ الْآخِرَةُ قِبَلًا وَقُبُلًا وَقَبَلًا اسْتِئْنَافًا لِيُدْحِضُوا لِيُزِيلُوا الدَّحْضُ الزَّلَقُ

د كلماتو تشريح:

قوله: رَجْمًا بِالْغَيْبِ: لَمْ يَسْتَبِنْ: "وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ" معنى ده په دوى باندې حقيقت واضحه نه دې، صرف په اټكل او اندازه سره وائى.

دَ قرآن په دې آيت كښې دا سبق خودلې شويدې، چه دَ فضول بحثونونه پرهيز كول پكار دى. قرآن دَ اصحاب كهف دَ واقعه هغه حصې تفصيل سره بيان كړې چه دَ تذكيرد پاره فائده مندې وې، خو هغه جزئيات چه صرف تاريخى حيثيت ئې لرلو. مثلاً دا چه دَ هغه ځوانان شميرڅه وو؟ دَهغوى عمرونه څه وو؟هغوى په غاركښې څومره موده مقيم وو؟ دَ قرآن دې اسلوب دَ دې قسمه بحثونوكښې سوچ او فكركولونه منع كړيده. وئى فرمائيل "قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا"

دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې چه دَ هغه قليل نه زه هم يم چاته چه دَ هغوى دَ شمير متعلق علم دې(۲)وئى فرمائيل چه هغه اووه وو اواتم دَ هغوى سپې وو او دا دَ دې دَ پاره چه الله تعالى دَ شمير متعلق او دوه قوله ذكر كولونه پس اوفرمائيل"رَجْمًا بِالْغَيْبِ" خودَ دريم قول ذكر كولونه پس داسې يوه خبره نه ده كړې په دې وجه هم دغه صحيح شمير دې.

قوله: فرطا: ندما: په آيت مبارك كښې دى "وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا" دَ **فُرُطًا** ترجمه ندماً سره كړيده يعنى دَ هغوى معامله دَ پښيمانتيا او شرمندګئى ذريعه جوړه شوه.

قوله: سرادقها: مثل السرادق، واحجرة التى تطيف بالفساطيط: آيت مبارك كښې دى "إِنَّا أَعْتَدْنَا

---

(۱)(هلته دَ روايت الفاظ دا دى: "ان على بن ابى طالب رضى الله عنه اخبره ان رسول الله صلى الله عليه وسلم طرقه، وفاطمة بنت النبى صلى الله عليه وسلم ليلة، فقال: الا تصليان؟ فقلت: يارسول الله، انفسنا بيدالله، فاذاشاء ان يبعثنا، بعثنا، فانصر فحين قلت ذلك، ولم يرجع الى شيئا، ثم سمعته، وهو مول، يضرب فخذه، وهويقول: وكان الانسان اكثر شئ جدلا" (صحيح البخارى، كتاب التهجد، باب تحريض النبى صلى الله عليه وسلم على قيام الليل: ۱۵۲/۱) -

(۲)(تفسيرابن كثير:۷۸/۳ و تفسيرالدرالمنثور: ۲۱۷/۴-

لِلظّٰلِمِيْنَ نَارًا ۙ اَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا ؕ" يعنى مونږ دَ ظالمانو دَ پاره أور تيار كړې دې دَ دې أور پردو كښې به دوى راګيرشوى وى. امام فرمائيلى دى" مثل السرادق" لكه څنګه چه دَ څلورو واړو طرفونو دَ پردې دَ پارهِ قناتونه لګوى همدغه شان به هلته هم دَ څلورو واړو طرفونه دَ أور پردې لګيدلې وى. دَ دې دوئم مثال دَ هغه حجرې غوندې دې چه په خيموكښې راګيره شوى وى. فساطيط دَ فسطاط جمع ده په معنى دَ خيمې.

قوله: يحاورة: من المحاورة: آيت كښې دى "فَقَالَ لِصَاحِبِهٖ وَهُوَ يُحَاوِرُهٗۤ اَنَا اَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَّاَعَزُّ نَفَرًا ۝" بيائى اووئيل خپل ملګرى ته كله چه هغه سره خبرې كولې، ماسره تانه زيات مال دې او دَ ډيرعزت والا خلق دى يحاوره دَ محاورة نه مشتق دې دَ كوم معنى چه خبرې كول دى.

قوله: لَكِنَّا هُوَ اللّٰهُ رَبِّي أَيْ لَكِنْ أَنَا هُوَ اللّٰهُ رَبِّي ثُمَّ حَذَفَ الْأَلِفَ وَأَدْغَمَ إِحْدَى النُّونَيْنِ فِي الْأُخْرَى: آيت مبارك كښې دى " لٰكِنَّا۠ هُوَ اللّٰهُ رَبِّيْ وَلَاۤ اُشْرِكُ بِرَبِّيْۤ اَحَدًا ۝" يعنى زه خو همدغه وايم چه هم هغه الله زما رب دې او زه خپل رب سره څوك شريك نه منم "لٰكِنَّا" په اصل كښې "لكن انا" وو، دَ انا همزه حذف كړې شو او "لكن" نون "انا" په نون كښې مدغم كړې شو نو "لٰكِنَّا" شو.

قوله: زلقا: لا يثبت فيه قدم: " فَتُصْبِحَ صَعِيْدًا زَلَقًا ۝" چه هغه باغ صفاميدان شى پاتې شى. امام فرمائى چه"زلقا" معنى ده داسې صفا او غوړ په كوم چه قدم نه اودريږى او اوخوئيږى.

قوله: هنالك الولاية: مصدر الولي: " هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلّٰهِ الْحَقِّ ؕ" هلته امداد كول هم دَ الله تعالى چه حق دې كار دې "ولاية" دَ "ولى" مصدر دې دَ څه معنى چه امداد او نصرت دې.

قوله: عقبا: عاقبة وعقبى واحد، وهي الاخرة: آيت كښې دى "هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَّخَيْرٌ عُقْبًا ۝" دَ دې ثواب دَ ټولونه ښه دې اودَ دې انجام دَ ټولونه ښه دې. امام فرمائى "عقبا" په معنى دَ "عاقبة" دې، عاقبة او عقبى هم يوه معنى ده يعنى آخرت

قوله: قِبَلًا، وقُبُلًا، وقَبَلًا: استينافا: آيت مبارك كښې دى "اَوْ يَاْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا ۝" چه يا راشى عذاب دَ هغوى په وړاندې" په دې كښې دَ قُبُلًا معنى استيناف او استقبال دې، قِبَلًا (په زير دَ قاف او زبر دَ با) قُبُلًا(دَدوو پيشونو) او قَبَلًا (دَ دوو زبر) دَ ټولو معنى امام هم يو خودلې ده. خو مشهور دا دى چه قِبَلًا معنى "عيانا" ده او قُبُلًا دَ قَبِيل جمع ده دَ مختلف رنګونو دَ پاره استعماليږى (1) او دَ قَبَلًا معنى استيناف ده.

---

1)(عمدة القارى: ۱۹/ ۳۹-

قوله: ليدحضوا: ليزيلوا: الدحض: الزالق: په آيت مبارك كښې دى "وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ" دَ حض معنى خوئيدل راځى او چه كله باب افعال ته يوړلې شى نو دَ زائل كولو معنى به وى ښكه دَ خوئيدو نه پس سړې په خپل ځائ نه پاتې كيږى او زائل كيږى.

[۲۱۵] باب: وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا زَمَانًا وَجَمْعُهُ أَحْقَابٌ

په آيت كښې دى "وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتٰهُ لَآ أَبْرَحُ حَتّٰى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا" ياد كړه هغه وخت چه كله موسى عليه السلام خپل خادم ته اووئيل چه زه به يوشان مزل كوم ترهغه وخت پورې چه زه اورسم هغه ځائ ته چرته چه دوه دريابونه په خپل مينځ كښې يوځائ شوى دى يا به د اوږدې مودې پورې ګرځم. فرمائى چه "حقب" اوږدې زمانې ته وائى اودَ دې جمع "احقاب" ده.

[۴۴۴۸] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ إِنَّ نَوْفًا الْبِكَالِيَّ يَزْعُمُ أَنَّ مُوسَى صَاحِبَ الْخَضِرِ لَيْسَ هُوَ مُوسَى صَاحِبَ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَذَبَ عَدُوُّ اللَّهِ حَدَّثَنِي أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِنَّ مُوسَى قَامَ خَطِيبًا فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ فَسُئِلَ أَيُّ النَّاسِ أَعْلَمُ فَقَالَ أَنَا فَعَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ إِذْ لَمْ يَرُدَّ الْعِلْمَ إِلَيْهِ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ إِنَّ لِي عَبْدًا بِمَجْمَعِ الْبَحْرَيْنِ هُوَ أَعْلَمُ مِنْكَ قَالَ مُوسَى يَا رَبِّ فَكَيْفَ لِي بِهِ قَالَ تَأْخُذُ مَعَكَ حُوتًا فَتَجْعَلُهُ فِي مِكْتَلٍ فَحَيْثُمَا فَقَدْتَ الْحُوتَ فَهُوَ ثَمَّ فَأَخَذَ حُوتًا فَجَعَلَهُ فِي مِكْتَلٍ ثُمَّ انْطَلَقَ وَانْطَلَقَ مَعَهُ بِفَتَاهُ يُوشَعَ بْنِ نُونٍ حَتَّى إِذَا أَتَيَا الصَّخْرَةَ وَضَعَا رُءُوسَهُمَا فَنَامَا وَاضْطَرَبَ الْحُوتُ فِي الْمِكْتَلِ فَخَرَجَ مِنْهُ فَسَقَطَ فِي الْبَحْرِ فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا وَأَمْسَكَ اللَّهُ عَنِ الْحُوتِ جِرْيَةَ الْمَاءِ فَصَارَ عَلَيْهِ مِثْلَ الطَّاقِ فَلَمَّا اسْتَيْقَظَ نَسِيَ صَاحِبُهُ أَنْ يُخْبِرَهُ بِالْحُوتِ فَانْطَلَقَا بَقِيَّةَ يَوْمِهِمَا وَلَيْلَتَهُمَا حَتَّى إِذَا كَانَ مِنَ الْغَدِ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا قَالَ وَلَمْ يَجِدْ مُوسَى النَّصَبَ حَتَّى جَاوَزَ الْمَكَانَ الَّذِي أَمَرَ اللَّهُ بِهِ فَقَالَ لَهُ فَتَاهُ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَمَا أَنْسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا قَالَ فَكَانَ لِلْحُوتِ سَرَبًا وَلِمُوسَى وَلِفَتَاهُ عَجَبًا فَقَالَ مُوسَى ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِي فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا قَالَ رَجَعَا يَقُصَّانِ آثَارَهُمَا حَتَّى انْتَهَيَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِذَا رَجُلٌ مُسَجًّى ثَوْبًا فَسَلَّمَ عَلَيْهِ مُوسَى فَقَالَ الْخَضِرُ وَأَنَّى بِأَرْضِكَ السَّلَامُ قَالَ أَنَا مُوسَى قَالَ مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ قَالَ نَعَمْ أَتَيْتُكَ لِتُعَلِّمَنِي مِمَّا عُلِّمْتَ رَشَدًا قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا يَا مُوسَى إِنِّي عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَّمَنِيهِ لَا تَعْلَمُهُ أَنْتَ وَأَنْتَ عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَّمَكَهُ اللَّهُ لَا أَعْلَمُهُ فَقَالَ مُوسَى سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا فَقَالَ لَهُ الْخَضِرُ

فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا فَانْطَلَقَا يَمْشِيَانِ عَلَى سَاحِلِ الْبَحْرِ فَمَرَّتْ سَفِينَةٌ فَكَلَّمُوهُمْ أَنْ يَحْمِلُوهُمْ فَعَرَفُوا الْخَضِرَ فَحَمَلُوهُمْ بِغَيْرِ نَوْلٍ فَلَمَّا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ لَمْ يَفْجَأْ إِلَّا وَالْخَضِرُ قَدْ قَلَعَ لَوْحًا مِنْ أَلْوَاحِ السَّفِينَةِ بِالْقَدُومِ فَقَالَ لَهُ مُوسَى قَوْمٌ قَدْ حَمَلُونَا بِغَيْرِ نَوْلٍ عَمَدْتَ إِلَى سَفِينَتِهِمْ فَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا قَالَ وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَانَتِ الْأُولَى مِنْ مُوسَى نِسْيَانًا قَالَ وَجَاءَ عُصْفُورٌ فَوَقَعَ عَلَى حَرْفِ السَّفِينَةِ فَنَقَرَ فِي الْبَحْرِ نَقْرَةً فَقَالَ لَهُ الْخَضِرُ مَا عِلْمِي وَعِلْمُكَ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ إِلَّا مِثْلُ مَا نَقَصَ هَذَا الْعُصْفُورُ مِنْ هَذَا الْبَحْرِ ثُمَّ خَرَجَا مِنَ السَّفِينَةِ فَبَيْنَا هُمَا يَمْشِيَانِ عَلَى السَّاحِلِ إِذْ أَبْصَرَ الْخَضِرُ غُلَامًا يَلْعَبُ مَعَ الْغِلْمَانِ فَأَخَذَ الْخَضِرُ رَأْسَهُ بِيَدِهِ فَاقْتَلَعَهُ بِيَدِهِ فَقَتَلَهُ فَقَالَ لَهُ مُوسَى أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَاكِيَةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا قَالَ وَهَذِهِ أَشَدُّ مِنَ الْأُولَى قَالَ إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ قَالَ مَائِلٌ فَقَامَ الْخَضِرُ فَأَقَامَهُ بِيَدِهِ فَقَالَ مُوسَى قَوْمٌ أَتَيْنَاهُمْ فَلَمْ يُطْعِمُونَا وَلَمْ يُضَيِّفُونَا لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ إِلَى قَوْلِهِ ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَدِدْنَا أَنَّ مُوسَى كَانَ صَبَرَ حَتَّى يَقُصَّ اللَّهُ عَلَيْنَا مِنْ خَبَرِهِمَا قَالَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ فَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقْرَأُ وَكَانَ أَمَامَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ غَصْبًا وَكَانَ يَقْرَأُ وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ كَافِرًا وَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ

[٢١٦] بَاب: قَوْلِهِ فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا مَذْهَبًا يَسْرُبُ يَسْلُكُ وَمِنْهُ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ

[٤٤٤٩] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ أَخْبَرَنِي يَعْلَى بْنُ مُسْلِمٍ وَعَمْرُو بْنُ دِينَارٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ يَزِيدُ أَحَدُهُمَا عَلَى صَاحِبِهِ وَغَيْرُهُمَا قَدْ سَمِعْتُهُ يُحَدِّثُهُ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ إِنَّا لَعِنْدَ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي بَيْتِهِ إِذْ قَالَ سَلُونِي قُلْتُ أَيْ أَبَا عَبَّاسٍ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاءَكَ بِالْكُوفَةِ رَجُلٌ قَاصٌّ يُقَالُ لَهُ نَوْفٌ يَزْعُمُ أَنَّهُ لَيْسَ بِمُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَمَّا عَمْرٌو فَقَالَ لِي قَالَ قَدْ كَذَبَ عَدُوُّ اللَّهِ وَأَمَّا يَعْلَى فَقَالَ لِي قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ حَدَّثَنِي أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُوسَى رَسُولُ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ ذَكَّرَ النَّاسَ يَوْمًا حَتَّى إِذَا فَاضَتِ الْعُيُونُ وَرَقَّتِ الْقُلُوبُ وَلَّى فَأَدْرَكَهُ رَجُلٌ فَقَالَ أَيْ رَسُولَ اللَّهِ هَلْ فِي الْأَرْضِ أَحَدٌ أَعْلَمُ مِنْكَ قَالَ لَا

فعتب عليه إذ لم يرد العلم إلى الله قيل بلى قال أى رب فأين قال بمجمع البحرين قال
أى رب اجعل لى علما أعلم ذلك به فقال لى عمرو قال حيث يفارقك الحوت وقال لى
يعلى قال خذ نونا ميتا حيث ينفخ فيه الروح فأخذ حوتا فجعله فى مكتل فقال لفتاه لا
أكلفك إلا أن تخبرنى بحيث يفارقك الحوت قال ما كلفت كثيرا فذلك قوله جل ذكره
وإذ قال موسى لفتاه يوشع بن نون ليست عن سعيد قال فبينما هو فى ظل صخرة فى
مكان ثريان إذ تضرب الحوت وموسى نائم فقال فتاه لا أوقظه حتى إذا استيقظ نسى أن
يخبره وتضرب الحوت حتى دخل البحر فأمسك الله عنه جرية البحر حتى كأن أثره فى حجر قال
لى عمرو هكذا كأن أثره فى حجر وحلق بين إبهاميه واللتين تليانهما لقد لقينا من
سفرنا هذا نصبا قال قد قطع الله عنك النصب ليست هذه عن سعيد أخبره فرجعا فوجدا خضرا
قال لى عثمان بن أبى سليمان على طنفسة خضراء على كبد البحر قال سعيد بن
جبير مسجى بثوبه قد جعل طرفه تحت رجليه وطرفه تحت رأسه فسلم عليه موسى فكشف عن
وجهه وقال هل بأرضى من سلام من أنت قال أنا موسى قال موسى بنى إسرائيل
قال نعم قال فما شأنك قال جئت لتعلمنى مما علمت رشدا قال أما يكفيك أن التوراة
بيديك وأن الوحى يأتيك يا موسى إن لى علما لا ينبغى لك أن تعلمه وإن لك علما لا
ينبغى لى أن أعلمه فأخذ طائر بمنقاره من البحر وقال والله ما علمى وما علمك فى جنب
علم الله إلا كما أخذ هذا الطائر بمنقاره من البحر حتى إذا ركبا فى السفينة وجدا معابر
صغارا تحمل أهل هذا الساحل إلى أهل هذا الساحل الآخر عرفوه فقالوا عبد الله الصالح
قال قلنا لسعيد خضر قال نعم لا نحمله بأجر فخرقها ووتد فيها وتدا قال موسى أخرقتها
لتغرق أهلها لقد جئت شيئا إمرا قال مجاهد منكرا قال ألم أقل إنك لن تستطيع معى
صبرا كانت الأولى نسيانا والوسطى شرطا والثالثة عمدا قال لا تؤاخذنى بما نسيت ولا
ترهقنى من أمرى عسرا لقيا غلاما فقتله قال يعلى قال سعيد وجد غلمانا يلعبون فأخذ
غلاما كافرا ظريفا فأضجعه ثم ذبحه بالسكين قال أقتلت نفسا زكية بغير نفس لم تعمل
بالحنث وكان ابن عباس قرأها زكية زاكية مسلمة كقولك غلاما زكيا فانطلقا
فوجدا جدارا يريد أن ينقض فأقامه قال سعيد بيده هكذا ورفع يده فاستقام قال يعلى
حسبت أن سعيدا قال فمسحه بيده فاستقام لو شئت لاتخذت عليه أجرا قال سعيد أجرا نأكله
وكان وراءهم وكان أمامهم قرأها ابن عباس أمامهم ملك يزعمون عن غير سعيد
أنه هدد بن بدد والغلام المقتول اسمه يزعمون جيسور ملك يأخذ كل سفينة غصبا فأردت إذا
هى مرت به أن يدعها لعيبها فإذا جاوزوا أصلحوها فانتفعوا بها ومنهم من يقول سدوها
بالقار كان أبواه مؤمنين وكان كافرا فخشينا أن يرهقهما

طُغْيَانًا وَكُفْرًا أَنْ يَحْمِلَهُمَا حُبُّهُ عَلَى أَنْ يَتَابِعَاهُ عَلَى دِينِهِ فَأَرَدْنَا أَنْ يُبَدِّلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكَاةً لِقَوْلِهِ أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا هُمَا بِهِ أَرْحَمُ مِنْهُمَا بِالْأَوَّلِ الَّذِي قَتَلَ خَضِرٌ وَزَعَمَ غَيْرُ سَعِيدٍ أَنَّهُمَا أُبْدِلَا جَارِيَةً وَأَمَّا دَاوُدُ بْنُ أَبِي عَاصِمٍ فَقَالَ عَنْ غَيْرِ وَاحِدٍ إِنَّهَا جَارِيَةٌ

قوله: اخبرني يعلى بن مسلم وعمرو بن دينار، عن سعيد بن جبير يزيد احدهما على صاحبه، وغيرهما سمعته يحدثه عن سعيد:

د سند توضيح: دهشام بن يوسف استاذ ابن جريج فرمائي چه مانه يعلى بن مسلم او عمروبن دينار دَ حضرت سعيد بن جبير رضی الله عنه په واسطه بيان اوكړو او دې دواړوكښې يو دَ خپل ملګرى نه څه الفاظ زيات اووئيل اودغه دواړو (يعلى بن مسلم او عمرو بن دينار) دَ يو بل سړى نه هم ما واوريده چه دَ حضرت سعيد بن جبير رضی الله عنه نه ئى حديث بيانولو. حاصل دا چه دَ ابن جريج درې شيخان وو① يعلى بن مسلم ② عمرو بن دينار ③غيرهما دَ ړومبنو دوو نه علاوه، امام بخارى رحمه الله دَ هغه نو په وړاندې روايت كښې ذكر كړې دې. فرمائى قال لى عثمان بن ابى سليمان

قوله: سربا: مذهبا، يسرب: يسلك، ومنه: "وسارب بالنهار": "فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا" نو هغه كب په درياب كښې خپله لاره په سرنګك جوړولو سره جوړه كړه. امام فرمائى چه په آيت كښې "سربا" دَ "مذهبا" په معنى كښې دې يعنى لاره، دَ تلو ځائ. يسرب: يسلك: هغه ځى او دَ سورة رعد په آيت كښې (وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ) هم دينه دې يعنى دَ ورځې تلونكې.

قوله: اقتلت نفسا زكية بغير نفس، لم تعمل بالحنث، وكان ابن عباس يقراها زكية: زاكية: مسلمة، كقولك: غلاما زكيا: حضرت موسى عليه السلام حضرت خضر عليه السلام ته اووئيل چه تايو بې ګناه انسان بغير دَ څه بدلې قتل كړو، چا چه هيڅ ګناه نه وه كړې. حضرت ابن عباس رضی الله عنه "زكية" په ځائ به "زاكية" لوستلو په معنى مسلمة لكه غلاما زكيا كښې دې.

[۲۱۷] بَاب: فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا

قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ إِلَى قَوْلِهِ عَجَبًا صُنْعًا عَمَلًا حِوَلًا تَحَوُّلًا قَالَ ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا إِمْرًا وَنُكْرًا دَاهِيَةً يَنْقَضَّ يَنْقَاضُ كَمَا تَنْقَاضُ السِّنُّ لَتَخِذْتَ وَاتَّخَذْتَ وَاحِدٌ رُحْمًا مِنَ الرُّحْمِ وَهِيَ أَشَدُّ مُبَالَغَةً مِنَ الرَّحْمَةِ وَنَظُنُّ أَنَّهُ مِنَ الرَّحِيمِ وَتُدْعَى مَكَّةُ أُمَّ رُحْمٍ أَيْ الرَّحْمَةُ تَنْزِلُ بِهَا

قوله: امرًا، ونكرًا: داهية: يوآيت مبارك كښې دى "لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا" او دوئم آيت کښې دى "لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا" فرمائى چه امرًا او نكرًا معنى ده داهية: مصيبت، لويه معامله او مجاهد امرًا ترجمه منكرًا كړيده، يعنى ناخبره اوحيرانونكې كار.

قوله: صنعاً: عملاً: "وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا" اوهغوى ګنړى چه هغوى ښه كاركوى په دې کښې صنعاً دَ عملاً په معنى کښې دې.

قوله: حولا: تحولاً: "لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا" هغه خلق به دَ جنت نه چرته تلل نه غواړى. فرمائى دَ حولا په تحولاً معنى کښې دى يعنى ګرځيدل واپس كيدل. مولاناشبيراحمدعثمانى رحمه الله فرمائى: "يعنى دَ هميشه دَ پاره پاتې كيدو سره به ستړې كيږى نه. هر وخت به تازه په تازه نعمتونه ملاويږى. هيڅ كله به خواهش نه كوى چه مونږ چرته بدل كړيشو.

قوله: ينقض: ينقاض، كماتنقاض السن: آيت کښې دى "فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ فَأَقَامَهُ" دې دواړو هلته يو ديوال اوليدو چه پريوتلو نو حضرت خضر عليه السلام دا نيغ كړو. فرمائى (يَنْقَضَّ) او ينقاض دَ دواړو هم يوه معنى ده يعنى پريوتل، لكه چه وائى تنقاض السن دَ غاښ پريوتل.

قوله: لتخذت، واتخذت واحد: "قَالَ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا" حضرت موسى عليه السلام اوفرمائيل كه تاسو غوښتل نو په دې كار به دې اجرت اخستې وې، فرمائى چه آيت په يو قراءت کښې "لتخذت" تخذت (دَ باب سمع) او اتخذت (باب انفعال) نه دې دَ دواړو معنى يوه ده يعنى اسختل.

قوله: رحماً: من الرحيم، وهي اشدمبالغة من الرحمة، ونظن انه من الرحيم، وتدعى مكة ام رحم، اي الرحمة تنزل بها: "خَيْرًا مِنْهُ زَكَاةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا" فرمائى "رُحْمًا" "رحيم" نه ماخوذ دې په معنى رشته دارى خپلولى او په دې کښې "رحمة" نه زياته مبالغه دې او يو خيال دا هم دې چه "رحما" "رحيم" نه ماخوذ دې، مكې ته "ام الرحم" وائى ځكه چه هلته دَ الله تعالى رحمت نازليږى. علامه كرمانى رحمه الله فرمائى:

قوله: "من الرحيم" بكسر الحاء بمعنى القرابة، وهى اشد مبالغة من الرحمة هى رقة والتعطف، لاستلزام القرابة الرقة غالبا من غيرعكس، فظن بعضهم انه مشتق من الرحيم الذى من الرحمة، وغرضه انه بمعنى القرابة، لاالرقة، وعند البعض بالعكس [1]

[۴۴۵۰] حَدَّثَنِي قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ حَدَّثَنِي سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ

---

[1] (شرح الكرمانى: ۱۷/۱۹۹-

عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ إِنَّ نَوْفًا الْبِكَالِيَّ يَزْعُمُ أَنَّ مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ لَيْسَ بِمُوسَى الْخَضِرِ فَقَالَ كَذَبَ عَدُوُّ اللّٰهِ حَدَّثَنَا أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ قَامَ مُوسَى خَطِيبًا فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ فَقِيلَ لَهُ أَيُّ النَّاسِ أَعْلَمُ قَالَ أَنَا فَعَتَبَ اللّٰهُ عَلَيْهِ إِذْ لَمْ يَرُدَّ الْعِلْمَ إِلَيْهِ وَأَوْحَى إِلَيْهِ بَلَى عَبْدٌ مِنْ عِبَادِي بِمَجْمَعِ الْبَحْرَيْنِ هُوَ أَعْلَمُ مِنْكَ قَالَ أَيْ رَبِّ كَيْفَ السَّبِيلُ إِلَيْهِ قَالَ تَأْخُذُ حُوتًا فِي مِكْتَلٍ فَحَيْثُمَا فَقَدْتَ الْحُوتَ فَاتَّبِعْهُ قَالَ فَخَرَجَ مُوسَى وَمَعَهُ فَتَاهُ يُوشَعُ بْنُ نُونٍ وَمَعَهُمَا الْحُوتُ حَتَّى انْتَهَيَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَنَزَلَا عِنْدَهَا قَالَ فَوَضَعَ مُوسَى رَأْسَهُ فَنَامَ قَالَ سُفْيَانُ وَفِي حَدِيثِ غَيْرِ عَمْرٍو قَالَ وَفِي أَصْلِ الصَّخْرَةِ عَيْنٌ يُقَالُ لَهَا الْحَيَاةُ لَا يُصِيبُ مِنْ مَائِهَا شَيْءٌ إِلَّا حَيِيَ فَأَصَابَ الْحُوتَ مِنْ مَاءِ تِلْكَ الْعَيْنِ قَالَ فَتَحَرَّكَ وَانْسَلَّ مِنَ الْمِكْتَلِ فَدَخَلَ الْبَحْرَ فَلَمَّا اسْتَيْقَظَ مُوسَى قَالَ لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا الْآيَةَ قَالَ وَلَمْ يَجِدِ النَّصَبَ حَتَّى جَاوَزَ مَا أُمِرَ بِهِ قَالَ لَهُ فَتَاهُ يُوشَعُ بْنُ نُونٍ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ الْآيَةَ قَالَ فَرَجَعَا يَقُصَّانِ فِي آثَارِهِمَا فَوَجَدَا فِي الْبَحْرِ كَالطَّاقِ مَمَرَّ الْحُوتِ فَكَانَ لِفَتَاهُ عَجَبًا وَلِلْحُوتِ سَرَبًا قَالَ فَلَمَّا انْتَهَيَا إِلَى الصَّخْرَةِ إِذْ هُمَا بِرَجُلٍ مُسَجًّى بِثَوْبٍ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ مُوسَى قَالَ وَأَنَّى بِأَرْضِكَ السَّلَامُ فَقَالَ أَنَا مُوسَى قَالَ مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ قَالَ نَعَمْ قَالَ هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عُلِّمْتَ رَشَدًا قَالَ لَهُ الْخَضِرُ يَا مُوسَى إِنَّكَ عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللّٰهِ عَلَّمَكَهُ اللّٰهُ لَا أَعْلَمُهُ وَأَنَا عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللّٰهِ عَلَّمَنِيهِ اللّٰهُ لَا تَعْلَمُهُ قَالَ بَلْ أَتَّبِعُكَ قَالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا فَانْطَلَقَا يَمْشِيَانِ عَلَى السَّاحِلِ فَمَرَّتْ بِهِمْ سَفِينَةٌ فَعُرِفَ الْخَضِرُ فَحَمَلُوهُمْ فِي سَفِينَتِهِمْ بِغَيْرِ نَوْلٍ يَقُولُ بِغَيْرِ أَجْرٍ فَرَكِبَا السَّفِينَةَ قَالَ وَوَقَعَ عُصْفُورٌ عَلَى حَرْفِ السَّفِينَةِ فَغَمَسَ مِنْقَارَهُ فِي الْبَحْرِ فَقَالَ الْخَضِرُ لِمُوسَى مَا عِلْمُكَ وَعِلْمِي وَعِلْمُ الْخَلَائِقِ فِي عِلْمِ اللّٰهِ إِلَّا مِقْدَارُ مَا غَمَسَ هَذَا الْعُصْفُورُ مِنْقَارَهُ قَالَ فَلَمْ يَفْجَأْ مُوسَى إِذْ عَمَدَ الْخَضِرُ إِلَى قَدُومٍ فَخَرَقَ السَّفِينَةَ فَقَالَ لَهُ مُوسَى قَوْمٌ حَمَلُونَا بِغَيْرِ نَوْلٍ عَمَدْتَ إِلَى سَفِينَتِهِمْ فَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ الْآيَةَ فَانْطَلَقَا إِذَا هُمَا بِغُلَامٍ يَلْعَبُ مَعَ الْغِلْمَانِ فَأَخَذَ الْخَضِرُ بِرَأْسِهِ فَقَطَعَهُ قَالَ لَهُ مُوسَى أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا إِلَى قَوْلِهِ فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ فَقَالَ بِيَدِهِ هَكَذَا فَأَقَامَهُ فَقَالَ لَهُ مُوسَى إِنَّا دَخَلْنَا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَلَمْ يُضَيِّفُونَا وَلَمْ يُطْعِمُونَا لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَدِدْنَا أَنَّ مُوسَى صَبَرَ حَتَّى يُقَصَّ عَلَيْنَا مِنْ أَمْرِهِمَا قَالَ وَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقْرَأُ وَكَانَ أَمَامَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ غَصْبًا وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ كَافِرًا

په ذکرشوی دریوارو بابونوکښې امام بخاری رحمه الله کښې حدیث خضر ذکر کړې دې. دا حدیث په کتاب العلم کښې "باب ماذکر فی ذهاب موسی علیه السلام فی البحر الی الخضر علیه السلام او باب مایستحب للعالم اذاسئل ای الناس اعلم" تحت تیرشویدې (۱) اودَ دې متعلق تفصیلی بحثونه هم هلته تیرشوی دی.

[۲۱۸] بَابٌ قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا

[۴۴۵۱] (۲) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ عَنْ مُصْعَبِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ سَأَلْتُ أَبِي قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا هُمُ الْحَرُورِيَّةُ قَالَ لَا هُمُ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى أَمَّا الْيَهُودُ فَكَذَّبُوا مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَمَّا النَّصَارَى فَكَفَرُوا بِالْجَنَّةِ وَقَالُوا لَا طَعَامَ فِيهَا وَلَا شَرَابَ وَالْحَرُورِيَّةُ الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَكَانَ سَعْدٌ يُسَمِّيهِمُ الْفَاسِقِينَ

حضرت مصعب بن سعد دَ خپل والد صاحب حضرت سعدبن ابی وقاص رضی الله عنه نه تپوس اوکړو چه په آیت مبارك کښې "بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا" نه کوم خلق مراد دی؟ آیا دَ دې نه حروری یعنی خارجی مراد دی؟ حضرت سعد رضی الله عنه اوفرمائیل دلته دَ دې نه یهود او نصاری مراد دی، یهودیانوخو دَ نبی کریم صلی الله علیه وسلم تکذیب کړې وو په دې وجه ئې ټول اعمال ضائع شو او نصاری دَ جنت نه انکار کړې او وئیلې په دې کښې به دَ خوراك څښاك هیڅ څیز نه ملاویږی. ترکومې چه دَ حروریه یعنی خوارجو تعلق دې نو دې نه مراد هغه خلق دی چاچه دَ الله تعالی عهد او میثاق مات کړو، حضرت سعد رضی الله عنه به هغوی ته فاسق وئیل.

په روایت کښې دی چه نصاری دَ جنت انکار اوکړو، حضرت کشمیری رحمه الله اوفرمائیل نصاری دَ روحانی جنت قائل دی دَ حسی جنت قائل نه دی (۳) دَ هغوی دا مذهب دَ فلسفې نقطه نظر سره نیزدې دې، هغوی هم دَ حسی جنت قائل نه دی لیکن بې شکه دَ نصاری دا خیال دَ تحریف پیداوار دې. دَ حسی جنت نقطه نظر دَ مذاهب سماویه اجماعی مسئله ده، دَ دې دَ پاره نصرانی آسمانی تعلیم خلاف هډو سوال نه پیداکیږی.

---

[۱] (صحیح بخاری باب ماذکر فی ذهاب موسی فی البحر الی الخضر: ۱۷/۱ وایضا فی باب الخروج فی طلب العلم علی نفس الصفحة وباب ما یستحب للعالم اذاسئل ای الناس اعلم: ۲۳/۱-

[۲] (واخرجه النسائی فی السنن الکبری فی التفسیر، باب قوله تعالی: هل ننبئکم بالاخسرین اعمالا، رقم الحدیث: ۱۱۳۱۳، وهذا الحدیث لم یخرجه احد من اصحاب الستة سوی البخاری-

[۳] (فیض الباری: ۲۰۲/۴-

[۲۱۹] بَاب أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ الْآيَةَ

[۴۴۵۲] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو الزِّنَادِ عَنْ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّهُ لَيَأْتِي الرَّجُلُ الْعَظِيمُ السَّمِينُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا يَزِنُ عِنْدَ اللَّهِ جَنَاحَ بَعُوضَةٍ وَقَالَ اقْرَءُوا فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا وَعَنْ يَحْيَى بْنِ بُكَيْرٍ عَنْ الْمُغِيرَةِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ مِثْلَهُ

دَ قیامت پہ ورځ بہ وزن دَ څہ څیز وی؟ بعضي حضراتودَ دې حدیث نہ استدلال کړې دې چہ وزن بہ دَ سړو وی. پہ دې سلسلہ کښې دَ اهل علم اختلاف دې چہ دَ قیامت پہ ورځ بہ وزن دَ اعمالو کیږی یا دَ اعمالودَ صحیفو وی یا دَ اشخاصو وی دریواړه قولہ دی.

① بعضې حضرات وائی چہ وزن بہ دَ اشخاصو کیږی هغوی دَ باب حدیث نہ استدلال کړې دې او حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه متعلق دَ نبی کریم ﷺ دَ دې ارشاد نہ استدلال کوی چہ امام احمد رحمه الله روایت کړیدې، چہ هغوی ﷺ دَ هغہ متعلق فرمائیلی دی"اتعجبون من دقة ساقیه، والذی نفسی بیده، لهما فی المیزان اثقل من احد (۲)

②اوبعضې حضرات وائی چہ وزن بہ دَ اعمالو دَ صحیفو وی، داحضرات دَ بطاقہ دَ حدیث نہ استدلال کوی کوم چہ امام ترمذی رحمه الله نقل کړیدې چہ دَ قیامت پہ ورځ بہ یو سړې راوستلې شی پہ میزان کښې بہ یو طرف تہ دَ هغہ دَ اعمالو پہ بدلہ کښې یوکم سل صحیفې وی او پہ بله کښې بہ یوه بطاقہ یعنی پرچہ کیخودې شی کوم کښې چہ بہ صرف "لااله الا الله" لیکلې وی، نو دَ بطاقہ طرف چابرې بہ دروندشی. (۳)

③لیکن ډیر علماء وائی چہ وزن بہ دَ اعمالوکیږی، الله جل شانہ بہ نیک اعمالو تہ ښہ او بدو اعمالو خراب صورت کښې بدل کړی او دا صورتونہ بہ پہ تله کښې کیخودې شی. دا حضرات دَ حضرت براء بن عازب رضی الله عنه دَ روایت نہ استدلال کوی چہ پہ قبرکښې مؤمن تہ یو ښکلې ځوان دَ چا نہ چہ بہ خوشبو خورېږی راشی هغہ بہ دَ ده نہ تپوس اوکړی چہ تہ څوک ئی؟ نو هغہ ځوان بہ پہ جواب کښې اووائی "انا عملك الصالح" زه ستا هغہ نیک عمل یم او دَ کافر او منافق بارہ کښې بہ دَ دې خلاف کیږی. (۴) دَ دې حدیث نہ معلومہ شوه چہ اعمال بہ

---

(۱) واخرجه مسلم فی صفات المنافقین واحکامهم، کتاب صفة القیامة والجنة والنار، رقم الحدیث: ۲۷۸۵-

(۲) رواه احمد: ۴۲۰/۱ کذافی تفسیر سورة الکهف: ۲۹۵-

(۳) سنن الترمذی، کتاب الایمان، باب ماجاء فیمن یموت، وهو یشهد ان لااله الاالله:۲۵/۵ رقم ۲۶۳۹-

(۴) رواه احمد: ۲۸۷/۵ کذافی تفسیر سورة الکهف:۲۹۵ —

دَ صورت شکل اختیار کړی نو وزن په دَ اعمالو وی. باقی حدیث باب او آیت "فلانقیم لهم یوم القیامة وزنا" مطلب دا دې چه دَ الله تعالی په نیز به دَ هغې هیڅ اهمیت نه وی. حضرت کشمیری رحمه الله فرمائی: قوله "فلانقیم لهم یوم القیامة وزنا" یعنی مع کون الکفار لحیاشحیا فی الدنیا، لیس لاعمالهم وزن عندالله تعالی وقد استدل منه علی وزن الاشخاص ایضاً، والصواب ان المرادمنه وزن الاعمال فقط، وانما تعرض الی عدم وزن انفسهم، اشاری الی انهم ممن لاعبادة بهم عندالله تعالی (١)

[۲۲۰] باب: تفسیر سورة مریم

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ اللَّهُ يَقُولُهُ وَهُمْ الْيَوْمَ لَا يَسْمَعُونَ وَلَا يُبْصِرُونَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ يَعْنِي قَوْلَهُ أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ الْكُفَّارُ يَوْمَئِذٍ أَسْمَعُ شَيْءٍ وَأَبْصَرُهُ لَأَرْجُمَنَّكَ لَأَشْتِمَنَّكَ وَرِئْيًا مَنْظَرًا وَقَالَ أَبُو وَائِلٍ عَلِمَتْ مَرْيَمُ أَنَّ التَّقِيَّ ذُو نُهْيَةٍ حَتَّى قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا تُزْعِجُهُمْ إِلَى الْمَعَاصِي إِزْعَاجًا وَقَالَ مُجَاهِدٌ إِدًّا عِوَجًا قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وِرْدًا عِطَاشًا أَثَاثًا مَالًا إِدًّا قَوْلًا عَظِيمًا رِكْزًا صَوْتًا غَيًّا خُسْرَانًا وَقَالَ مُجَاهِدٌ فَلْيَمْدُدْ فَلْيَدَعْهُ وَقَالَ غَيْرُهُ بُكِيًّا جَمَاعَةُ بَاكٍ صِلِيًّا صَلِيَ يَصْلَى نَدِيًّا وَالنَّادِي وَاحِدٌ مَجْلِسًا

سُورَةُ كهيعص

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ اللَّهُ يَقُولُهُ وَهُمْ الْيَوْمَ لَا يَسْمَعُونَ وَلَا يُبْصِرُونَ: آیت کښې دی "أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا لَكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ" حضرت ابن عباس رضی الله عنهما اوفرمائیل چه "أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ" دا دَ الله تعالی ارشاد دې او دَ دې مطلب دا دې چه په قیامت کښې کله دوی مونږ له راشی نو لوئ کتونکې او لوئ اوریدونکې به وی خو په دنیا کښې په دې وخت نه حق خبره اوری او نه دَ حقائقوته دَ کتلو دَ پاره تیار دی.(٢) "فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ" یو تفسیر هم امام بخاری رحمه الله دلته نقل نه کړو، آیت دلته ختمیږی په دې وجه دَ دې ذکر دلته کړې دې. باقی "فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ" مطلب دادې چه په دنیاکښې نه حق اوری او نه حقائقوته ګوری، داتعلیق ابن ابی حاتم موصولاً نقل کړیدې. (٣)

صیغهٔ تعجب "أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ" باندې دا اشکال کیږی چه تعجب کول خودَ الله تعالی دَ شان

---

(١)(فیض الباری: ۲۰۳/٤-

(٢)(لامع الدراری: ۱۳۱/۹-۱۳۲ وقال الشیخ زکریا رحمه الله تعلیقاته: ۱۳۱/۹ "والمراد بقوله تعالی" مکن الظالمون الیوم..." ای فی الدنیا، وقوله تعالی: "فی ضلال مبین" معناه لایسمعون ولایصرون، قوله: لایسمعون ولایبصرون تفسیر لقوله: "فی ضلال مبین

(٣)(عمدة القاری: ۵۰/۱۹_

سره مناسب نه دى او تعجب خو ناواقف ته كيږى نو د دې جواب دا كيديشى. چه د الله تعالى كمال بنديګانو سره د محاوراتو مطابق وى په دې وجه په كومه موقع چه د تعجب اظهاركولې شى الله تعالى هلته تعجب ذكر كوى چه بې تكلفه مطلب باندې پوهه شى. د دې كيفيت څه وى؟ مونږ. دې نه خبر نه يو. فان الحق ان كل ماورد به الشرع فهو ثابت فى جنابه تعالى نعم لابدان ينزه جنابه مايجب التنزيه له(١)

د كلماتو تشريح:

قوله: لَأَرْجُمَنَّكَ: لَأَشْتِمَنَّكَ: په آيت كښې دى "يَاإِبْرَاهِيمُ لَئِن لَّمْ تَنتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا" فرمائى چه په آيت كښې معنى ده "زه به تاته كنځل كوم" كوم كښې چه دې طرف ته اشاره ده چه د رجم نه مراد رجم باللسان دې رجم بالحجارة مراد نه دې، بعضې حضرات وهل هم مراد واخستو (٢)

قوله: وَرِئْيًا مَنْظَرًا: آيت كښې دى "وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّن قَرْنٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثَاثًا وَرِئْيًا" معنى سامان او اسباب دې او رئيا معنى د منظر ده يعنى هغوى سره سازوسامان هم ښه وو او په كتلوكښې هم ډېر ښكلې په نظر راتله.

قوله: وَقَالَ أَبُو وَائِلٍ عَلِمَتْ مَرْيَمُ أَنَّ التَّقِيَّ ذُو نُهْيَةٍ حَتَّى قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنكَ إِن كُنتَ تَقِيًّا بَاب قَوْلِهِ وَأَنذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ: داتعليق په بعض نسخوكښې نشته، امام بخارى رحمه الله دا تعليق د دينه اول په كتاب الانبياء كښې "باب قول الله عزوجل: واذكرفى الكتاب مريم..." تحت صفحه ٤٦٨ باندې ذكر كړيدې، ابووائل شقيق بن سلمه فرمائى چه حضرت مريم ته داخبره معلومه وه چه پرهيزګاره سړې د عقل خاوند وى او خراب كارنه منع كيږى نوهله خو ئى. فرښته د پردى سړى په شكل كښې كتلوسره اووئيل "ماته ستانه د رحمن پناه، كه ته متقى او ويره لرونكې ئى" علامه شبيراحمد عثمانى صاحب د دې آيت تحت ليكى: بى بى مريم په اول ځل كښې پوهه شوه چه څوك سړې دې په خان له ځائ كښې اچانك يو سړې مخې ته راتللو سره قدرتى توګه باندې اوويريدله او د خپل حفاظت فكر ئى شروع كړو مګر معلوميږى چه د فرشتې په مخ د تقوى او طهارت انوار پرقيدل نو هم دومره وينا كول ئى پوره اوګڼړل چه زه ستانه د رحمن په پناه كښې راځم كه ستا په زړه كښې د الله تعالى ويره وى نو زما نه به لاړ شې او ماسره به څه غرض نه كوې. نهية: عقل ينهاه عن فعل القبيح، نهية عقل ته وائى.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ: تَؤُزُّهُمْ: أَزًّا تُزْعِجُهُمْ إِلَى الْمَعَاصِي إِزْعَاجًا: آيت كښې دى

---

(١)(ملخص من حاشية البدرالسارى (جزو ٤ ص٢٠٣)-

(٢)(عمدة القارى:١٩/٥٠-

"أَلَمْ تَرَ أَنَّا أَرْسَلْنَا الشَّيٰطِينَ عَلَى الْكٰفِرِينَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا" (ته چه دَ دغه کفارو په ګمراهئی باندې خفه کیږې نو) آیا تاته معلومه نه ده چه مونږ شیطانان په کافرانو باندې ورخلاص کړی دی هغوی کافران ښه راوچتوی. حضرت سفیان بن عینیه رحمه الله فرمائی "تؤزهم" معنی شیطانان چه هغوی دَ ګناهونوطرف ته دیکه کوی.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: إِدًّا عِوَجًا: آیت کښې دی "لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا" تا ارتکاب اوکړو دَ داسې څیز چه کوږ دې په بعضې نسخوکښې دی "لدا: عوجا" "فَإِنَّمَا يَسَّرْنٰهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَتُنْذِرَ بِهِ قَوْمًا لُّدًّا" لدًا معنی بیان شویده کوږ کوږ قومالدا کوږ کوږ قوم، جګړ مار قوم، عِوَجا او عَوَجا دواړه قسمه لوستلې شویدې معنی دَ دواړو یو شان ده. دې نه پس ادًا تفسیر دَ قول عظیم سره کړې دې. دا ارشاد دَ الله تعالی اولاد ثابت کولو "أَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمٰنِ وَلَدًا" باندې فرمائیلې شویدې او بې شکه داغلط هم دې او ګران هم.

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وِرْدًا: عِطَاشًا: آیت کښې دی "وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وِرْدًا"([1]) مونږ به په هغه ورځ مجرمان دَ دوزخ طرف ته دَ تندې په حالت کښې شړو.

قوله: أَثَاثًا: مَالًا: "هُمْ أَحْسَنُ أَثَاثًا وَرِئْيًا" (ترجمه تیره شویده) په دې کښې دَ اثاثا معنی دَ مال ده.

قوله: رِكْزًا: صَوْتًا: آیت کښې دی "وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا" یعنی څومره بدبخته قومونه دَ خپلو جرمونو په بدله کښې هلاك کړیشوی دی. نن دَ هغوی دَ پښوکش کړپ یا دَ هغوی دَ خراب ګنړاری آواز هم نه راځی. امام بخاری رحمه الله رکز تفسیر په صوت سره کړیدې لیکن رکزصوت خفی یعنی په مزه آواز ته وائی.

قوله: غَيًّا: خُسْرَانًا: آیت کښې دی "وَاتَّبَعُوا الشَّهَوٰتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا" د "غَيًّا" معنی ده خسران تاوان نقصان. حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه نقل دی چه غی دَ دوزه دَ یوداسې غار نوم دې کوم نه چه پخپله دوزخ آمان غواړی. ([2])زمونږ په هندوستانی نسخه کښې دَ "غَيًّا" په ځائ عتیا معنی حدنه بهرکیدو او انتهائی درجې ته دَ رسیدو ده. آیت کښې دی "وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا" اوزه دَ بوډاوالی انتهائی درجې ته رسیدلې یم. په عامو نسخوکښې دا لفظ نشته بلکه غیا دې دَ کوم معنی چه خسران دې لکه چه پورته ذکرشو.

قوله: بُكِيًّا: جَمَاعَةُ بَاكٍ: آیت مبارك کښې دی "خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا" ابوعبیده رضي الله عنه بکیا دَ باك

---

[1])(قوله: وردا جماعة یردون الماء، اسم علی لفظ المصدر (عمدة القاری:۵۲/۱۹)۔

[2])(وعن ابن مسعود: الغی وادفی جهنم، بعید القعر، وعن عطاء، الغی وادفی جهنم، یسیل قیحاً ودما، وعن کعب، هووافي جهنم، ابعد هاقعرا واشدهاحرا-(عمدة القاری:۵۱/۱۹)

جمع گرځولې ده هم دا امام نقل کوی خو په دې باندې اشکال دې چه دَ بکی جمع خو بکاة راځی لکه دَ قاض جمع چه قضاة ده لیکن علامه عینی رحمه الله فرمائی چه بکیا اصل کښې بکوی په وزن دَ فعول دې. لکه قاعد جمع چه قعود ده. بکوی کښې واؤ او یاء دواړه جمع شو او په دې کښې رومبې یعنی واؤ ساکن دې په دې وجه واؤ په یاء سره بدل کړې شو او بیا دَ یاء په یاء باندې ادغام اوکړیشو اودَ ضمه دَ یاء په وجه په زیر سره بدله شوه نو بکیا شو.

قوله: صليا: صلي، يصلي: آیت کښې دی "ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ أَوْلَىٰ بِهَا صِلِيًّا۝" فرمائی صلیا صلی یصلی نه ماخوذ دې دَ څه معنی چه په اُورکښې دَ داخلیدلو او سوزیدلو راځی، مطلب دا دې چه مونږ ته معلومه دی هغه خلق چه په اُورکښې دَ داخلیدلو ډیر لائق او ډیر مناسب دی.

قوله: نديا: والنادي واحد: مجلساً: په آیت کښې دی "أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَّقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا۝" فرمائی دَ ندی او نادی دواړو معنی مجلس ده.

قوله: وقال مجاهد: ليمدد: فليدعه: آیت مبارك کښې دی "قُلْ مَن كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَٰنُ مَدًّا" یعنی اووایه چه په گمراهئی کښې پراته دی نو پکار دی چه دوی آزاد پریږدی رحمن په هغه لار دَ تلودَ پاره چه دَ نیك اوبد خبرورکولونه پس کله چه څوك په خپله مرضئی سره دَ بدئی لار اختیار کړی نو هم هغه به دَ دې ذمه وار وی، فلیمدد تفسیر فلیدعه سره کړیدې. دا زمونږ دَ متن په نسخه کښې نشته په هندوستانی نسخه کښې دې.(١)

[٢٢١] باب: وانذرهم يوم الحسرة

[٤٤٥٣] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُؤْتَى بِالْمَوْتِ كَهَيْئَةِ كَبْشٍ أَمْلَحَ فَيُنَادِي مُنَادٍ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ فَيَشْرَئِبُّونَ وَيَنْظُرُونَ فَيَقُولُ هَلْ تَعْرِفُونَ هَذَا فَيَقُولُونَ نَعَمْ هَذَا الْمَوْتُ وَكُلُّهُمْ قَدْ رَآهُ ثُمَّ يُنَادِي يَا أَهْلَ النَّارِ فَيَشْرَئِبُّونَ وَيَنْظُرُونَ فَيَقُولُ هَلْ تَعْرِفُونَ هَذَا فَيَقُولُونَ نَعَمْ هَذَا الْمَوْتُ وَكُلُّهُمْ قَدْ رَآهُ فَيُذْبَحُ ثُمَّ يَقُولُ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ خُلُودٌ فَلَا مَوْتَ وَيَا أَهْلَ النَّارِ خُلُودٌ فَلَا مَوْتَ ثُمَّ قَرَأَ وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ وَهَؤُلَاءِ فِي غَفْلَةٍ أَهْلُ الدُّنْيَا وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ.

---

(١)(واخرجه مسلم فی الجنة وصفة نعیمهاواهلها، باب النار یدخلها الجبارون، رقم الحدیث: ٢٨٤٩ وباب وانذهم یوم الحسرة قم الحدیث: ١١٣١٦ واخرجه الترمذی فی التفسیر، باب سوری مریم، رقم الحدیث: ٣١٥٦واخرجه النسائی فی السنن الکبری فی التفسیر رقم الحدیث:١١٣١٦-

قوله: يُؤتى بالموت كهيئة كبش املح:(۱) مرګ به دَ برګ ګډ په شکل کښې راوستې شي. دلته اشکال دا پیدا کیږی چه مرګ خو یو عرض دې دا به دَ ګډ په شکل کښې څنګه راوستې شي. علامه مارزی رحمه الله فرمائیل چه دا کلام علی سبیل التمثیل یعنی دَ مثال په توګه دې دینه مقصود صرف دا دې چه آئنده به چا له مرګ نه راځی. (۲) بعضو وئیلی دی چه په اصل کښې به هم ګډ راوستې شی او دَ خلقو په خیال کښې به دا خبره واچولې شی چه دا مرګ دې. (۳)- خو اکثر حضرات وائی چه هم مرګ ته به الله تعالی دَ ګډ شکل ورکړی (۴)- دَ اعراض دَ اجسام په شکل کښې بدلون څه مستبعد نه دې بلکه جدید سائنس خو داسې آلات ایجادکړی دی کوم سره چه اعراض په جسم کښې مخامخ راځی نو که دَ آخرت په حالاتوکښې داسې واقعه اوشی نو په دې باندې هیڅ قسم اشکال نشی کیدې.

قوله: فيشرئبون، وينظرون: نوسټ به اوچتوی او ګوری به. اشراب (دَ اقشعر په وزن) سټ اوچتول او کتل.

قوله: ياأهل الجنة، خلود، فلاموت، وياأهل النار، خلود، فلاموت: مرګ به حلال کړیشی او هغې نه پس به دا اعلان کیږی، ذبح کونکې به حضرت جبرائیل علیه السلام وی، بعضو وئیلی دی حضرت یحیی علیه السلام به ئې ذبح کوی ځکه چه دَ هغوی نوم دَ حیات نه مشتق دې او حیات دَ مرګ منافی دې.(۵)

جنت او دوزخ دائمی دې: دینه پس به اهل جنت دَ همیشه دَ پاره په جنت کښې او اهل دوزخ به دَ همیشه دَ پاره دوزخ کښې وی دَ جمهوروبلکه دَ ټولو اهل سنت والجماعت همدغه عقیده ده. البته علامه ابن تیمیه رحمه الله اودَ هغوی شاګرد ابن القیم رحمه الله وائی چه جنت خو به دائمی وی خودَ دوزخ عذاب دائمی نه دې. دَ یوې اوږدې مودې پورې به دوزخ وی کوم چه الله تعالی خلود سره تعبیر کړیدې اودَ دې نه پس به دَ الله تعالی په فضل اوکرم سره دوزخ او دوزخیان ختم کړی (۶)- خودَ هغوی دا قول شاذ او دَ جمهورو دَ عقیدې خلاف (۷)- اودَ هغه ټولو نصوصو سره متعارض دې کوم کښې چه دَ خلودفی النار تصریح راغلې ده. که دوزخ

---

(۱)(ابیض یشوبه سواد (تعلیقات البخاری للدکتور مصطفی:۱۷۶۰/٤)

(۲)(عمة القاری۵۲/۱۹ ورفع الصوت بذبح الموت للسیوطی:۹۶ فتح الباری:۴۲۱/۱۱ کتاب الرقاق

(۳)(اوګورئی الحاوی للفتاوی للسیوطی، رفع الصوت بذبح الموت:۹۶

(۴)(عمدة القاری:۵۲/۱۹

(۵)(عمدة القاری:۵۲/۱۹ وفیض الباری:۲۰۳/٤

(۶)(اوګورئی العرف الشذی شرح جامع الترمذی، باب ماجاء فی خلود اهل الجنة والنار:۸۲/۲، والصواعق المرسلة لابن القیم

(۷)(قال الالوسی رحمه الله فی روح المعانی:۱۴۶/۱۲ "وانت تعلم ان خلود الکفار مماجمع علیه المسلمون، ولاعبرة بالمخالف، والقواطع اکثر من ان تحصی"

ختمول وو نو بیا د انبیاء ﷺ سره د کافرانودا مقابله او د انبیاء ﷺ زحمتونه او تکلیفونه اوچتول تول به بې فائدې او بې مقصده کیږی د دې وجه نه د اهل سنت والجماعة دا عقیده ده چه څنګه د جنت د پاره خلود دې دغه شان د دوزخ د پاره هم خلود یعنی همیشه والې دې.ددې نورتفصیل ان شاء الله کتاب الرقاق کښې باب صفة الجنة والنار په ذیل کښې راځی.

[۲۲۲] بَاب وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا

[۴۴۵۴] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ ذَرٍّ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِجِبْرِيلَ مَا يَمْنَعُكَ أَنْ تَزُورَنَا أَكْثَرَ مِمَّا تَزُورُنَا فَنَزَلَتْ وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا

[۲۲۳] بَاب قَوْلِهِ أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا

[۴۴۵۵] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ سَمِعْتُ خَبَّابًا قَالَ جِئْتُ الْعَاصَ بْنَ وَائِلٍ السَّهْمِيَّ أَتَقَاضَاهُ حَقًّا لِي عِنْدَهُ فَقَالَ لَا أُعْطِيكَ حَتَّى تَكْفُرَ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ لَا حَتَّى تَمُوتَ ثُمَّ تُبْعَثَ قَالَ وَإِنِّي لَمَيِّتٌ ثُمَّ مَبْعُوثٌ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ إِنَّ لِي هُنَاكَ مَالًا وَوَلَدًا فَأَقْضِيكَهُ فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا رَوَاهُ الثَّوْرِيُّ وَشُعْبَةُ وَحَفْصٌ وَأَبُو مُعَاوِيَةَ وَوَكِيعٌ عَنْ الْأَعْمَشِ

[۲۲۴] بَاب قَوْلُهُ أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا قَالَ مَوْثِقًا

[۴۴۵۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ خَبَّابٍ قَالَ كُنْتُ قَيْنًا بِمَكَّةَ فَعَمِلْتُ لِلْعَاصِ بْنِ وَائِلٍ السَّهْمِيِّ سَيْفًا فَجِئْتُ أَتَقَاضَاهُ فَقَالَ لَا أُعْطِيكَ حَتَّى تَكْفُرَ بِمُحَمَّدٍ قُلْتُ لَا أَكْفُرُ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى يُمِيتَكَ اللَّهُ ثُمَّ يُحْيِيَكَ قَالَ إِذَا أَمَاتَنِي اللَّهُ ثُمَّ بَعَثَنِي وَلِي مَالٌ وَوَلَدٌ فَأَنْزَلَ اللَّهُ أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا قَالَ مَوْثِقًا لَمْ يَقُلْ الْأَشْجَعِيُّ عَنْ سُفْيَانَ سَيْفًا وَلَا مَوْثِقًا

د ایت کریمه شان نزول: په روایت کښې د آیت مبارك شان نزول بیان کړیشویدې. حضرت خباب فرمائی چه زه په مکه کښې لوهار ووم او ما د عاص بن وائل د پاره یوه توره جوړه کړې وه، د پیسو غوښتود پاره زه هغه له راغلم نو هغه وئیل چه ترکومې دې د محمد ﷺ انکار نه وی کړې تاته به پیسې درنه کړم. ماوئیل چه زه د محمد ﷺ د نبوت انکار نه کوم که تا الله تعالی مړ کړی او بیا دې راژوندې ولې نه کړی. هغه وئیل که الله تعالی ما مړ کړی او بیا ژوندې شم نو هغه وخت به هم ما سره مال او اولاد وی (نو ته بیا هغه وخت.کښې زما نه اجرت واخله) په دې واقعه باندې دا مذکوره آیت نازل شو.

عبیدالله بن عبدالرحمن اشجعی هم دا روایت د سفیان ثوری نه روایت کړیدې خو په هغې کښې نه د ثوري جوړیدو ذکر دې اونه د لفظ "عهد" تفسیر "موثقا" نقل دې.

قوله: عهدًا: موثقاً: "اَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمٰنِ عَهْدًا" آیا دا سړې په غیبوخبردار شو یا ده د الله تعالی نه وعده اخستې ده.په دې کښې د "عَهْدًا"معنی موثقا ده په معنی مضبوط اقرار.

[۲۲۵]بَاب كَلَّا سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا

[۴۴۵۷]حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ سَمِعْتُ أَبَا الضُّحَى يُحَدِّثُ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ خَبَّابٍ قَالَ كُنْتُ قَيْنًا فِي الْجَاهِلِيَّةِ وَكَانَ لِي دَيْنٌ عَلَى الْعَاصِ بْنِ وَائِلٍ قَالَ فَأَتَاهُ يَتَقَاضَاهُ فَقَالَ لَا أُعْطِيكَ حَتَّى تَكْفُرَ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ وَاللَّهِ لَا أَكْفُرُ حَتَّى يُمِيتَكَ اللَّهُ ثُمَّ يَبْعَثَكَ قَالَ فَذَرْنِي حَتَّى أَمُوتَ ثُمَّ أُبْعَثَ فَسَوْفَ أُوتَى مَالًا وَوَلَدًا فَأَقْضِيكَ فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا

[۲۲۶]بَاب قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ وَنَرِثُهُ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْجِبَالُ هَدًّا هَدْمًا

آیت مبارك کښې دی "تَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا" اوزمکه به اوشلیږی او غرونه به مات شی. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائی چه په آیت کښې "هَدًّا" په معنی "هَدْمًا" دې.

[۴۴۵۸]حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ خَبَّابٍ قَالَ كُنْتُ رَجُلًا قَيْنًا وَكَانَ لِي عَلَى الْعَاصِ بْنِ وَائِلٍ دَيْنٌ فَأَتَيْتُهُ أَتَقَاضَاهُ فَقَالَ لِي لَا أَقْضِيكَ حَتَّى تَكْفُرَ بِمُحَمَّدٍ قَالَ قُلْتُ لَنْ أَكْفُرَ بِهِ حَتَّى تَمُوتَ ثُمَّ تُبْعَثَ قَالَ وَإِنِّي لَمَبْعُوثٌ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ فَسَوْفَ أَقْضِيكَ إِذَا رَجَعْتُ إِلَى مَالٍ وَوَلَدٍ قَالَ فَنَزَلَتْ أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا كَلَّا سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا وَنَرِثُهُ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا

[۲۲۷]بَاب: تفسیر سُورَةُ طٰهٰ

قَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ بِالنَّبَطِيَّةِ أَيْ طَهْ يَا رَجُلُ يُقَالُ كُلُّ مَا لَمْ يَنْطِقْ بِحَرْفٍ أَوْ فِيهِ تَمْتَمَةٌ أَوْ فَأْفَأَةٌ فَهِيَ عُقْدَةٌ وَقَالَ مُجَاهِدٌ أَلْقَى صَنَعَ أَزْرِي ظَهْرِي فَيُسْحِتَكُمْ يُهْلِكَكُمْ الْمُثْلَى تَأْنِيثُ الْأَمْثَلِ يَقُولُ بِدِينِكُمْ يُقَالُ خُذْ الْمُثْلَى خُذْ الْأَمْثَلَ ثُمَّ ائْتُوا صَفًّا يُقَالُ هَلْ أَتَيْتَ الصَّفَّ الْيَوْمَ يَعْنِي الْمُصَلَّى الَّذِي يُصَلَّى فِيهِ فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خَوْفًا فَذَهَبَتْ الْوَاوُ مِنْ خِيفَةً لِكَسْرَةِ الْخَاءِ فِي جُذُوعِ أَيْ عَلَى جُذُوعِ النَّخْلِ خَطْبُكَ بَالُكَ مِسَاسَ مَصْدَرُ مَاسَّهُ مِسَاسًا لَنَنْسِفَنَّهُ لَنَذْرِيَنَّهُ قَاعًا يَعْلُوهُ الْمَاءُ وَالصَّفْصَفُ الْمُسْتَوِي مِنْ الْأَرْضِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ أَوْزَارًا أَثْقَالًا مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ

وَهِيَ الْحُلِيُّ الَّتِي اسْتَعَارُوا مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ وَهِيَ الْأَثْقَالُ فَقَذَفْتُهَا فَأَلْقَيْتُهَا أَلْقَى صَنَعَ فَنَسِيَ مُوسَى هُمْ يَقُولُونَهُ أَخْطَأَ الرَّبَّ لَا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا الْعِجْلِ هَمْسًا حِسُّ الْأَقْدَامِ حَشَرْتَنِي أَعْمَى عَنْ حُجَّتِي وَقَدْ كُنْتُ بَصِيرًا فِي الدُّنْيَا قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ بِقَبَسٍ ضَلُّوا الطَّرِيقَ وَكَانُوا شَاتِينَ (١) فَقَالَ إِنْ لَمْ أَجِدْ عَلَيْهَا مَنْ يَهْدِي الطَّرِيقَ آتِكُمْ بِنَارٍ تُوقِدُونَ وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ أَمْثَلُهُمْ أَعْدَلُهُمْ طَرِيقَةً وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ هَضْمًا لَا يُظْلَمُ فَيُهْضَمُ مِنْ حَسَنَاتِهِ عِوَجًا وَادِيًا وَلَا أَمْتًا رَابِيَةً سِيرَتَهَا حَالَتَهَا الْأُولَى النُّهَى التُّقَى ضَنْكًا الشَّقَاءُ هَوَى شَقِيَ بِالْوَادِي الْمُقَدَّسِ الْمُبَارَكِ طُوًى اسْمُ الْوَادِي يَفْرُطُ عُقُوبَةً بِمِلْكِنَا بِأَمْرِنَا مَكَانًا سِوًى مَنْصَفٌ بَيْنَهُمْ يَبَسًا يَابِسًا عَلَى قَدَرٍ مَوْعِدٍ لَا تَنِيَا تَضْعُفَا

د كلماتو تشريح:

قوله: قَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ بِالنَّبَطِيَّةِ أَيْ طه يَا رَجُلُ:

د طه معنى: حضرت سعيد بن جبير فرمائي چه "طه" معنى په نبطى ژبه كښې "يارجل" ده، بعضې حضراتو وئيلى دى دا "وطى" نه د امر حاضر صيغه ده، اصل كښې طاالارض دې يعنى خپلې پښې په زمكه كيږدئى. په "طه" كښې "ها" كنايه ده د ارض نه، په يو روايت كښې دى چه نبى كريم ﷺ په شروع كښې د تهجدو مونځ كولو سره به په يوه پښه اودريدو او دوئمه پښه به ئې اوچتوله نو الله تعالى "طه" نازل كړو اى طا الارض يعنى اعتمد على الارض بقدمك (٢)- بعضو وئيلي دى دا د الله تعالى په نومونو كښې يو نوم دې، الله تعالي په دې سره قسم خوړلې دې. (٣)- او د بعضو خيال دې چه دا د حروف مقطعات نه دې.(٤) په دې كښې مختلف قراءتونه دى مشهور قراءت طه (بفتح الطاء والهاء) دې، يو قراءت طه (بكسرة الطاء والهاء) دې. يو قراءت طه (بفتح الطاء وسكون الهاء) (٥)

په حرم شريف كې په يوه خپه اودريدو سره د امام ابوحنيفه رحمه الله د نيم قران لوستلو متعلق يوه فائده: پورته يو روايت ذكر كړيشو چه حضور اكرم ﷺ به په شروع كښې تهجدو مونځ په يوه پښه باندې په ولاړه كولو، د امام ابوحنيفه رحمه الله باره كښې راځى چه هغوى په حرم شريف كښې په يوه پښه اودريدونيم قرآن ئى ختم كړو او په دوئمه پښه اودريدو اونور نيم

---

(١)(شاتين) جمع شات، اى فى ايام الشتاء، حيث البرد والامطار، اوالمراد ان الامطار كانت تهطل عليهم. (سوى) قرا حجازى وابو عمرو وعلى بكسر السن، وقرا حفص بضمها، وقرا عيرهم بفتحا-

(٢)(عمدة القارى:۱۹/۵۶

(٣)(عمدة القارى:۱۹/۵۶

(٤)(عمدة القارى:۱۹/۵۶

(٥)(عمدة القارى:۱۹/۵۶.

قرآن ئی ختم کړو. په دې اعتراض اوشو چه دا قسم عمل د سنت خلاف دې خو د دې روايت په موجودګئی کښې دې عمل ته مطلقاً خلاف سنت نشي وئيلې کيدې. (۱)

قوله: يقال: كل مالم ينطق بحرف، اوفيه تمتمة، اوفأفأة، فهي عقدة: آيت کښې دی "وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِّنْ لِّسَانِيْ" زما د ژبې غوټه کولاؤ کړې دلته د "عقدة" تشريح کولو سره فرمائی چه د چا د ژبې نه چه يو حرف هم نه اوځی، يا په دې کښې تمتمه يعنی تتوالې وی (۲) يعنی ژبه ئی انخلی يا د خبرو په وخت کښې تاتا آواز راوځی، يا فافاه وی يعنی د خبرو په وخت کښې د فافا په شانه آواز راوځی. په دې ټولوصورتونوباندې د عقده اطلاق کيږی. د حضرت موسی عليه السلام ژبه به هم انختله، په آيت کښې هغه د لکنت ختمولو د پاره دعا کړيده.

قوله: ازري: ظهري: آيت کښې دی "هٰرُوْنَ اَخِی اشْدُدْ بِهٖۤ اَزْرِیْ" زما د رور هارون په ذريعه زما ملا مضبوطه کړه. فرمائی آيت کښې ازری په معنی ظهری دې، بعض وائی چه ازر په معنی د قوت دې.

قوله: فيسحتكم: يهلككم: "لَا تَفْتَرُوْا عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍ" په الله تعالی باندې دروغ او افتراء مه کوئی چه الله تعالی تاسو هلاك کړی. دې کښې يسحتکم معنی د هلاکولو ده.

قوله: الْمُثْلٰى تَأْنِيْثُ الْأَمْثَلِ، يَقُوْلُ: بِدِيْنِكُمْ، يُقَالُ: خُذِ الْمُثْلٰى، خُذِ الْأَمْثَلَ: آيت کښې دی "وَيَذْهَبَا بِطَرِيْقَتِكُمُ الْمُثْلٰى" يعنی يوبه سی دادواړه ستا بهترين دين. فرمائی چه مثلی د امثل مونث دې اود دې معنی افضل راځی. دلته د دينه دين مراد دې ځکه چه دين هم افضل وی، وائی خُذِ الْمُثْلٰى وَالْأَمْثَلَ اعلی او افضل تاسو واخلئی.

قوله: ثُمَّ ائْتُوْا صَفًّا، يُقَالُ: هَلْ أَتَيْتَ الصَّفَّ الْيَوْمَ، يَعْنِي الْمُصَلَّى الَّذِي يُصَلّٰى فِيْهِ: آيت کښې دی "فَاَجْمِعُوْا كَيْدَكُمْ ثُمَّ ائْتُوْا صَفًّا" يعنی ټول يوځائ شئی (دوی ته ماتې ورکولو) تدبير اوکړئی بيا قطار جوړ کړئی راشئی، وائی هل اتيت الصف اليوم يعنی آيا ته دې صف ته راغلې وې کوم کښې چه مونځ ادا کيږی، په آيت کښې هم د صفا معنی مصلی او عيدګاه ده ليکن قطار جوړول او راتلل مراد کيديشی لکه چه حضرت شيخ الهند مولانا محمود الحسن رحمه الله ذکر کړيدی. (۳).

قوله: فَأَوْجَسَ: فِيْ نَفْسِهٖ خَوْفًا، فَذَهَبَتِ الْوَاوُ مِنْ خِيْفَةً، لِكَسْرَةِ الْخَاءِ: آيت کښې دی "فَاَوْجَسَ فِيْ نَفْسِهٖ خِيْفَةً مُّوْسٰى" پس موسی عليه السلام په خپل زړه کښې څه ويره غوندې محسوس

---

(۱) (فيض البارى: ۴/۲۰۵).
(۲) (والتمتمة: الترددبالتاء فى الكلام، والفأفأة: الترددبالفاء (عمدة القارى: ۱۹/۵۶).
(۳) (تفسيرعثمانى ص ۴۲۱ سوره طه

کړه. امام فرمائی چه په آیت کښې "فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَىٰ" معنی اضمر خوفاً ده، یعنی په زړه کښې ویره وه، بیا وړاندې خیفة کښې تعلیل بیان کړو چه په اصل کښې دا خوفة وو، واؤ د ماقبل کسرې په وجه سره په یاء بدل کړو نو خیفة شو.

قوله: فِي جُذُوعِ: أَيْ عَلَىٰ جُذُوعِ النَّخْلِ: "وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ" اوتاسو ټولو به زه د کهجورو په تنو په سولئی کړم. فرمائی "فِي جُذُوعِ..." کښې "فی" په معنی د "علی" ده.

قوله: خَطْبُكَ: بَالُكَ: "قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ" موسی علیه السلام اوفرمائیل اې سامری! ستا څه حال دې؟ دې کښې "خطب" په معنی "بال" دې یعنی حالت

قوله: مِسَاسَ: مَصْدَرُ مَاسَّهُ مِسَاساً: "قَالَ فَاذْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ" موسی علیه السلام (سامری) ته اووئیل زه، ستا د پاره په ژوندکښې دا سزا ده چه ته به دا وائې اوګرځې به "لامساس" ماسره لاس مه لګوئی. فرمائی "مساس" د باب مفاعله مصدر دې.

قوله: لَنَنْسِفَنَّهُ لَنَذْرِيَنَّهُ: آیت کښې دی "لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا" یعنی مونږ به دا سخې اوسوزوو او بیا به دا اوشیندو او په دریاب به ئې لاهو کړو.

قوله: قَاعاً: يَعْلُوهُ الْمَاءُ، وَالصَّفْصَفُ الْمُسْتَوِي مِنَ الْأَرْضِ: آیت کښې دی "فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا" قاعاً معنی ده داسې هواره زمکه په کومه چه اوبه بهیدونکې راشی او صفصف هوارې زمکې ته وائی.

قوله: مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ: وَهِيَ الْحُلِيُّ الَّتِي اسْتَعَارُوا مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ: آیت کښې دی "وَلَٰكِنَّا حُمِّلْنَا أَوْزَارًا مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ" فرمائی چه زِينَةِ الْقَوْمِ نه مراد هغه کالی دی چه بنی اسرائیلو د فرعون د قوم نه عاریةً اخستې وو.

قوله: أَلْقَى: صَنَعَ: آیت کښې دی "فَقَذَفْنَاهَا فَكَذَٰلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ" مونږ هغه کالی ورواچول، بیا دغه شان سامری هم اوکړه یعنی هغه هم خپل کالی واچول، د بنی اسرائیلو سره د فرعون د قوم کالی. یا خوئې د هغوی نه قرض اخستې وو یا په غنیمت کښې اخستې وو، هغه ئې ویلې کړې وو او سامری یو سخې غوندې جوړ کړې وو چه د هغې نه به د غوا آواز راوتلو نو هغې ته ئې معبود وئیل.

قوله: فَنَسِيَ: مُوسَى هُمْ يَقُولُونَهُ: أَخْطَأَ الرَّبَّ، لَا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا: الْعِجْلُ: آیت کښې دی "هَٰذَا إِلَٰهُكُمْ وَإِلَٰهُ مُوسَىٰ فَنَسِيَ ۝ أَفَلَا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا" سامری او د هغه متبعینو وئیل چه ستاسو اود موسی علیه السلام معبود خو دا دې، موسی علیه السلام خو هیرکړیدې، د رب په پیژندګلو کښې موسی علیه السلام نه غلطی شویدې.(په کوه طور باندې د الله تعالٰی په طلب کښې تلې وو الله تعالٰی د هغې په جواب کښې فرمائی) آیا هغه خلق دومره هم نه ګوری چه هغه سخې خو نه د دوی د څه خبرې جواب ورکولې شی اونه د هغوی په څه ضرر یا نفع کښې څه قدرت

لري. په لایرجع کښې ضمیر عجل طرف ته راجع دې کوم چه امام وړاندې ذکر کړیدې.

قوله: هَمْسًا: حِسُّ الْأَقْدَامِ: "وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمٰنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا" اوټول آوازونه به د الله تعالى په وړاندې ښکته شي او د پښې کش کړپ نه بغیر به هیڅ نه اورې. فرمائی همسا د پښو کشار ته وائي.

قوله: حَشَرْتَنِي أَعْمَى: عَنْ حُجَّتِي: یعنی په آیت کښې د اعمی کیدلو دامطلب نه دې چه په سترګو به نابینا وی مطلب دا دې چه دې به په دلیل نه پوهیږی.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ: أَمْثَلُهُمْ أَعْدَلُهُمْ: طَرِيقَةً: آیت کښې دی "إِذْ يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا" کله چه په دوی کښې د ټولونه زیات رائې ورکونکې دا سې وائی چه تاسو خو به هم یوه ورځ (قبرکښې) پاتې شوې ئی، حضرت سفیان بن عینیه رحمه الله فرمائی چه "أَمْثَلُهُمْ" د "أَعْدَلُهُمْ" په معنی کښې دې یعنی د عقل او پوهې په اعتبار سره بهتر او د رائې خاوند.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: هَضْمًا: لَا يُظْلَمُ، فَيُهْضَمُ مِنْ حَسَنَاتِهِ: فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا" نونه به د زیاتی ویره وی او نه د کمی. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه "هَضْمًا" معنی ده په ده ظلم نشي کولې چه د ده په نیکوکښې کمې اوکړیشي.

قوله: عِوَجًا: وَادِيًا، وَلَا أَمْتًا: رَابِيَةً: په آیت کښې دی "لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا" نوپه دې کښې به نه څه کوږوالې وینی او نه څه اوچتوالې. فرمائی "عِوَجًا" معنی وادی او لختې دې او "أَمْتًا" نه غونډئی او اوچتوالې مراددې.

قوله: سِيرَتَهَا: حَالَتَهَا: "سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْأُولَى" مونږ به هغوی د هغوی په اولنی حالت کښې واپس کوو، فرمائی دې کښې "سِيرَةَ" معنی د "حَالَة" ده.

قوله: الْأُولَى: النُّهَى: دهی په اصل کښې عقل ته وائی دلته د دې تشریح تقی سره کړیده، د دې د پاره چه کوم خلق تقوی اختیاروی هم هغه په حقیقت کښې عقل مند وی.

قوله: ضَنْكًا: الشَّقَاءُ: "وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا" اوچه کوم سړې زما د دې نصیحت نه ډډه کوی د هغه دپاره به یوتنګ ژوندون وی. فرمائی په دې کښې "ضَنْكًا" معنی ده بدبختی، دا تفسیرد ابن عباس رضی الله عنهما نه منقول دې نورو مفسیرینو "ضَنْكًا" تفسیر "ضَيِّقًا" سره کړې یعنی تنګ

قوله: هَوَى: شَقِيَ: "وَمَنْ يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَى" اوپه کوم سړی چه زما غضب واقع کیږی هغه بالکل تیرشوې یعنی بدبخت شو، "هَوَى" معنی ده بخت شو.

قوله: الْمُقَدَّسِ: الْمُبَارَكِ: طُوًى اسْمُ الْوَادِي: "إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى" ته په یوه مبارکه

وادئی طوی کښې ئی، "اَلْمُقَدَّسِ" معنی ده مبارکه او طوی دَ وادئی نوم دې.

قوله: بِمَلْكِنَا: بِأَمْرِنَا: "قَالُوْا مَآ اَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلْكِنَا" هغوی ونیل مونږ تاسره دَ وعدې خلاف ورزی په خپل اختیار سره نه ده کړې، په دې کښې "بِمَلْكِنَا" معنی ده په خپل حکم او اختیارسره.

قوله: مَكَانًا سُوًى: مَنْصَفٌ بَيْنَهُمْ: "لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَآ اَنْتَ مَكَانًا سُوًى" دَ کومې وعدې چه مونږ نه خلاف ورزی کوو نه تاسو په څه هوار ځائې کښې. فرمائی "مَكَانًا سُوًى" معنی ده داسې ځائې چه دَ هغې په مینځ کښې نیم نیم یعنی برابروی.

قوله: يَبَسًا: يَابِسًا: "فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيْقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا" نو دَ هغوی دَ پاره په دریاب کښې اوچه لار جوړه کړه. فرمائی "يَبَسًا" په معنی "يَابِسًا" دې یعنی اوچه او دا دَ "طَرِيْقًا" صفت دې.

قوله: عَلٰى قَدَرٍ: مَوْعِدٍ: آیت کښې دی "ثُمَّ جِئْتَ عَلٰى قَدَرٍ يّٰمُوْسٰى" بیا اې موسی علیه السلام! ته په یو مقرر وخت باندې راغلې. فرمائی آیت کښې "عَلٰى قَدَرٍ" معنی "عَلٰى مَوْعِدٍ" یعنی یو مقرر وخت.

قوله: لَا تَنِيَا: تَضْعُفَا: آیت مبارك کښې دی "وَلَا تَنِيَا فِيْ ذِكْرِيْ" او تاسو دواړه زما په یاد یعنی ذکر کښې سستی مه کوئی. فرمائی "لَا تَنِيَا" معنی ده تاسو دواړه کمزورې کیږئی مه، سست کیږئی مه.

[۲۲۸] بَاب: وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِيْ

[۴۴۵۹] حَدَّثَنَا الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مَهْدِيُّ بْنُ مَيْمُوْنٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِيْرِيْنَ عَنْ أَبِيْ هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اِلْتَقٰى آدَمُ وَمُوْسٰى فَقَالَ مُوْسٰى لِآدَمَ آنْتَ الَّذِيْ أَشْقَيْتَ النَّاسَ وَأَخْرَجْتَهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ قَالَ آدَمُ أَنْتَ مُوْسَى الَّذِي اصْطَفَاكَ اللّٰهُ بِرِسَالَتِهِ وَاصْطَفَاكَ لِنَفْسِهِ وَأَنْزَلَ عَلَيْكَ التَّوْرَاةَ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَوَجَدْتَهَا كُتِبَ عَلَيَّ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَنِيْ قَالَ نَعَمْ فَحَجَّ آدَمُ مُوْسٰى

قوله: اَلْيَمُّ الْبَحْرُ:

د حضرت ادم او حضرت موسیٰ علیهما السلام ملاقات او مناظره کله اوشوه؟: حضرت آدم علیه السلام او حضرت موسی علیه السلام په مینځ کښې دا مناظر او ملاقات کله اوشو؟ په دې سلسله کښې دَ علماؤ مختلف اقوال دی.

① بعضې حضراتو وئیلی دی چه کیدیشی چه هم دَ حضرت موسی علیه السلام په ژوندکښې دَ هغوی دَ روح دَحضرت آدم علیه السلام روح سره اتصال شوې وی او هغه وخت دا خبرې شوی وی.[1]

② بعضو وئیلی دی چه دا هم ممکن دی چه مذکوره مکالمه په خوب کښې شوی وی.[2]

[1] (دا دَ حضرت شاه ولی الله رحمه الله رائې ده اوګورئی التعلیق الصبیح: ۷۷/۱ و حجة الله البالغه-
[2] (فتح الباری ۵۰۷/۱۱

③ بعض حضرات وائی ممکن دی چه د حضرت موسی علیه السلام د پاره د حضرت آدم علیه السلام قبر کولاؤ شوې وی او د هغوی روح حاضر شوې وی او دا خبرې کړې وی ([1])-

④ اکثر حضرات وائی چه مذکوره مناظره حضرت آدم علیه السلام او حضرت موسی علیه السلام د وفات نه پس په آسمان باندې شویدې، علامه ابن عبدالبر، یحیی بن سعید قطان او فضل الله تورپشتی وغیره علماؤ همدغه رائې ده ([2])-

⑤ اویو قول دا هم دې چه مذکوره مکالمه تر اوسه پورې نه ده واقع شوې. په آخرت کښې به دا مکالمه وی، دلالت علی الیقین د پاره د ماضی صیغې سره تعبیر کړې شویده.([3]) والله اعلم

قوله: فَوَجَدْتَهَا كُتِبَ عَلَيَّ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَنِي: د وړاندینی باب په روایت کښې دی اتلومنی علی امر کتبه الله علی قبل ان یخلقنی اوقدره علی قبل ان یخلقنی علامه تورپشتی رحمه الله فرمائیلی دی چه د دې مطلب دا دې چه الله تعالی دا زما د پیدائش نه هم اول په لوح محفوظ کښې مقدر فرمائیلې وو د کوم مطلب چه دا ووچه هغه به خپل وخت خامخا کیږی، نو چه کله وخت راغلونو دا څنګه ممکن وو چه امر مقدر اود الله تعالی د علم خلاف هغه عمل ممنوع به نه کیدلو، نو ته په ماباندې الزام خو اچوې او تاته سبب ظاهری یعنی زما کسب او اختیارخو یاد پاتې دې لیکن اصل څیز یعنی تقدیر نه تا نظر واړولو ([4])

یو اشکال او د هغې جوابونه: په دې حدیث باندې یو مشهور اشکال کیږی، حضرت آدم علیه السلام تقدیر بهانه جوړه کړیده او اعتذار بالتقدیر جائز نه دې ځکه چه ګناه ګونکې تقدیر ته په کتلو باندې ګناه نه کوی بلکه د خپل نفس په تقاضا باندې کوی.

① د دې یوجواب دا ورکړیشویدې چه دا مکالمه په دې دنیا کښې نه ده شوې بلکه دا په عالم علوی او د عالم ارواح واقعه ده چرته چه بنده مکلف بالشرع نه دې د دې د پاره د دې دنیا احکام د هغه دنیا په احکامو باندې قیاس کول صحیح نه دی. ([5])-

② دوئم جواب علامه ابن تیمیه رحمه الله ورکړیدې کوم چه حضرت کشمیری رحمه الله خوښ فرمائیلې دې ([6])- هغوی فرمائی اعتذار بالتقدیر په دوه قسمه دې، یو دا چه د ګناه ارتکاب کولو د پاره سرې د تقدیر حواله ورکړی چه په دې ګناه او جرم کښې زما هیڅ قصور نشته دا لیکلې شوې تقدیر دې، بې شکه داسې اعتذار بالتقدیر صحیح نه دې او قطعاً ناجائزدې. دوئم دا چه د ګناه نه توبه اوکړی خوسره د دې ئی زړه مطمئن نه وی نود خپل زړه د تسلئی د پاره اعتذار بالتقدیر جائزدې. حضرت آدم علیه السلام هم د توبې نه پس

---

[1] (فتح الباری، کتاب القدر، باب تحاج ادم و موسی عندالله: ۵۰۶/۱۱
[2] (فتح الباری، کتاب القدر، باب تحاج ادم و موسی عندالله: ۵۰۶/۱۱و شرح الطیبی، کتاب الایمان: ۲۱۸/۱
[3] (عمدة القاری: ۶۰/۱۹
[4] (اوګورئی شرح الطیبی: ۲۱۸/۱ کتاب الایمان، الایمان بالقدر-
[5] (فیض الباری: ۲۰۶/٤
[6] (فیض الباری: ۲۰۶/٤

صرف د خپل زړه د تسلئ د پاره اعتذار بالتقدير کړيدې. (۱)- دا حديث وړاندي په کتاب القدر کښې راځی(۲) په دې حديث اود تقدير متعلق تفصيلي بحث به ان شاء الله هلته راځی.

[۲۲۹] بَاب وَلَقَدْ أَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا

لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشَى فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ فَغَشِيَهُمْ مِنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ وَأَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَدَى الْيَمُّ الْبَحْرُ

[۴۴۶۰] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا رَوْحٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا أَبُو بِشْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ وَالْيَهُودُ تَصُومُ يَوْمَ عَاشُورَاءَ فَسَأَلَهُمْ فَقَالُوا هَذَا الْيَوْمُ الَّذِي ظَهَرَ فِيهِ مُوسَى عَلَى فِرْعَوْنَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْنُ أَوْلَى بِمُوسَى مِنْهُمْ فَصُومُوهُ

[۲۳۰] بَاب قَوْلِهِ فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَى

[۴۴۶۱] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ بْنُ النَّجَّارِ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ حَاجَّ مُوسَى آدَمَ فَقَالَ لَهُ أَنْتَ الَّذِي أَخْرَجْتَ النَّاسَ مِنَ الْجَنَّةِ بِذَنْبِكَ وَأَشْقَيْتَهُمْ قَالَ قَالَ آدَمُ يَا مُوسَى أَنْتَ الَّذِي اصْطَفَاكَ اللَّهُ بِرِسَالَتِهِ وَبِكَلَامِهِ أَتَلُومُنِي عَلَى أَمْرٍ كَتَبَهُ اللَّهُ عَلَيَّ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَنِي أَوْ قَدَّرَهُ عَلَيَّ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَنِي قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَحَجَّ آدَمُ مُوسَى

[۲۳۱] بَاب: تفسير سُورَةُ الْأَنْبِيَاءِ

[۴۴۶۲] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ يَزِيدَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَالْكَهْفُ وَمَرْيَمُ وَطه وَالْأَنْبِيَاءُ هُنَّ مِنَ الْعِتَاقِ الْأُوَلِ وَهُنَّ مِنْ تِلَادِي وَقَالَ قَتَادَةُ جُذَاذًا قَطَّعَهُنَّ وَقَالَ الْحَسَنُ فِي فَلَكٍ مِثْلِ فَلْكَةِ الْمِغْزَلِ يَسْبَحُونَ يَدُورُونَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ نَفَشَتْ رَعَتْ لَيْلًا يُصْحَبُونَ يُمْنَعُونَ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً قَالَ دِينُكُمْ دِينٌ وَاحِدٌ وَقَالَ عِكْرِمَةُ حَصَبُ حَطَبُ بِالْحَبَشِيَّةِ وَقَالَ غَيْرُهُ أَحَسُّوا تَوَقَّعُوا مِنْ أَحْسَسْتُ خَامِدِينَ هَامِدِينَ وَالْحَصِيدُ مُسْتَأْصَلٌ يَقَعُ عَلَى الْوَاحِدِ وَالِاثْنَيْنِ

---

(۱) فيض الباري: ۴/۲۰۶-۲۰۷.

(۲) صحيح البخاري مع فتح الباري، كتاب القدر، باب تحاج آدم وموسى عندالله ۱۱/۵۰۵ رقم ۶۶۱۴-

وَالْجَمِيعِ لَا يَسْتَحْسِرُونَ لَا يُعْيُونَ وَمِنْهُ حَسِيرٌ وَحَسَرْتُ بَعِيرِي عَمِيقٌ بَعِيدٌ نُكِسُوا رُدُّوا صَنْعَةَ لَبُوسٍ الدُّرُوعُ تَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ اخْتَلَفُوا الْحَسِيسُ وَالْحِسُّ وَالْجَرْسُ وَالْهَمْسُ وَاحِدٌ وَهُوَ مِنَ الصَّوْتِ الْخَفِيِّ آذَنَّاكَ أَعْلَمْنَاكَ آذَنْتُكُمْ إِذَا أَعْلَمْتَهُ فَأَنْتَ وَهُوَ عَلَى سَوَاءٍ لَمْ تَغْدِرْ وَقَالَ مُجَاهِدٌ لَعَلَّكُمْ تُسْأَلُونَ تُفْهَمُونَ ارْتَضَى رَضِيَ التَّمَاثِيلُ الْأَصْنَامُ السِّجِلُّ الصَّحِيفَةُ

باب تفسير سُورَةُ الْأَنْبِيَاءِ

د كلماتو تشريح

قوله: وَقَالَ قَتَادَةُ: جُذَاذًا: قَطَّعَهُنَّ: آيت كښې دى "فَجَعَلَهُمْ جُذٰذًا اِلَّا كَبِيْرًا لَّهُمْ" يعنى حضرت ابراهيم عليه السلام دَ لوئ بت نه علاوه ټول بتان ټکړې ټکړې کړل، جذاذاً (دَ جيم پيش سره) دَ اکثروقراءت دي، اودَ کسائي قراءت جذاذاً (دَجيم په زيرسره) دي چه دَ جَذِيذٌ جمع ده او جذاد مفرد،تثنيه او جمع ټولودَ پاره استعماليږي (۱) دا تعليق حنظلى موصولاً نقل کړيدي (۲)

قوله: وَقَالَ الْحَسَنُ: فِي فَلَكٍ: مِثْلِ فَلْكَةِ الْمِغْزَلِ، يَسْبَحُونَ: يَدُورُونَ: آيت كښې دى "وَكُلٌّ فِيْ فَلَكٍ يَّسْبَحُوْنَ" حضرت حسن بصرى رحمه الله فرمائى چه په نمر او سپوږمئى کښې هريوځپله دائره کښې لکه دَ څرخې په شان تاويږي، مغزل: څرخه، فلكه دَ څرخې پلئى، دَ څرخې دَ اوسپنې هغه ډنډه په کوم چه دَ څرخې کولوپه وخت کښې پاغونده جوړيږي.

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: نَفَشَتْ: رَعَتْ لَيْلًا: آيت كښې دى "اِذْ نَفَشَتْ فِيْهِ غَنَمُ الْقَوْمِ" په دې پټى کښې (دَ شپې په وخت) دَ قوم چيلئى څرن کوى، حضرت ابن عباس رضى الله عنهما فرمائى نفشت معنى دَ شپې په وخت کښې دَ څرن ده،دَ حضرت ابن عباس رضى الله عنهما دا تعليق ابن ابى حاتم موصولاً نقل کړيدي (۳)

قوله: يُصْحَبُونَ: يُمْنَعُونَ: آيت كښې دى "وَلَا هُمْ مِّنَّا يُصْحَبُوْنَ" او نه به هغه زمونږ نه بند کړيشي. فرمائى آيت يصحبون معنى ده يمنعون، مطلب دا دي چه هغوى به زمونږ دَ عذاب نه هيڅ څوك بندنه کړيشي.

قوله: أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً: قَالَ: دِينُكُمْ دِينٌ وَاحِدٌ: آيت كښې دى "اِنَّ هٰذِهٖ اُمَّتُكُمْ اُمَّةً وَّاحِدَةً" يعنى ستاسو ټولوخلقو دين يو دي. ټول انبياء په اصول کښې متحد دى اودَ فروع اختلاف دَ زمان او مکان دَ وجه نه دي او هغه مذموم نه دى اصل څيز په اصول کښې اتحاد

---

۱)(عمدة القارى ک۱۹/۶۳-

۲)(عمدة القارى ک۱۹/۶۳-

دي. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه په دې کښې امةً دين په معنی کښې دې. طبری دا موصلاً نقل کړيدی. (۱)

قوله: وَقَالَ عِكْرِمَةُ: حَصَبُ: حَطَبُ بِالْحَبَشِيَّةِ: آيت کښې دی "إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ" بې شکه تاسو او چه د چا بغيرد الله تعالی نه عبادت کوئی، ټول د دوزخ خشاك ئی، حضرت عكرمه رحمه الله فرمائيلی چه حصب حبشی ژبه کښې لرګی او خشاك ته وائی.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: أَحَسُّوا: تَوَقَّعُوا، مِنْ أَحْسَسْتُ: آيت کښې دی "فَلَمَّا أَحَسُّوا بَأْسَنَا إِذَا هُمْ مِنْهَا يَرْكُضُونَ" کله چه هغوی زمونږ د عذاب انديښنه محسوس کړه نو د هغه ځای نه اوتختيدل، حضرت عکرمه نه غير يعنی حضرت ابوعبيده اووئيل چه احسوامعنی ده توقعوا يعنی کله چه هغوی زمونږ د عذاب توقع اوکړه او انديښنه ئی محسوس کړه.

قوله: خَامِدِينَ: هَامِدِينَ: آيت کښې دی "حَتَّى جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ" تردې چه مونږ هغوی داسې (نيست او نابود) کړل لکه چه فصل کټ شوې وی او اُور سوړ شوې وی، فرمائی په آيت کښې "خامدين" په معنی د "هامدين" ده "همد" (س) "همودا" د اُور مړکيدل او يخيدل. "خامدين" ترکيب کښې دې احتماله دی ①دا د "حصيدا" صفت دې "حصيدا" کښې مفرد، تثنيه او جمع ټول برابر دی ②دا د "حصيدا" نه بدل دې ③ دا د "جعلناهم" ضمير مفعول "هم" نه حال دې.

قوله: حَصِيدٌ: مُسْتَأْصَلٌ، يَقَعُ عَلَى الْوَاحِدِ، وَالاِثْنَيْنِ، وَالْجَمِيعِ: "حَتَّى جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا" دې کښې حصيدا معنی د جرړونه پريشوې. مفرد، تثنيه او جمع ټولو باندې د دې اطلاق کيږی.

قوله: لَا يَسْتَحْسِرُونَ: لَا يُعْيُونَ، وَمِنْهُ: حَسِيرٌ، وَحَسَرْتُ بَعِيرِي: آيت کښې دی "لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ" هغوی د الله تعالی د عبادت نه نه ډډه کوی او نه ستړې کيږی، د سورة ملك آيت "يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ" کښې حسير هم د دينه دې يعنی واپس کيږی به تاله ستا نظر ردکړيشوې ستړې شوې او وائی حسرت بعيری ماخپل اوښ ستړې کړو.

قوله: عَمِيقٌ: بَعِيدٌ: په سورة حج کښې دی "يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ" په دې کښې د "عميق" معنی "بعيد" ده، دا لفظ په سورة انبياء کښې نه دې، سورة حج کښې دې او غالبًا د کاتب په سهو دلته راغلې دې.

---

(۱) (فتح البارى ۸/۴۳-

قوله: نُكِسُوا: رُدُّوا: "ثُمَّ نُكِسُوا عَلٰى رُءُوسِهِمْ" حضرت شیخ الهند رحمه الله د دې ترجمه داسې کړېده "بیا پړمخې شو سر ښکته کونکې" یعنی د شرم د وجه سترګې نشوې ملاوولې، امام فرمائی چه "نُكِسُوا" معنی ده "رُدُّوا" یعنی هغوی اولټه سرښکته واپس کړې شو(د کفر طرف ته) لیکن ابوعبیده "نُكِسُوا" تفسیر "قلبوا" سره کړېدې یعنی هغوی پړمخې کړېشو.

قوله: صَنْعَةَ لَبُوسٍ: الدُّرُوعُ: آیت کښې دې "وَعَلَّمْنٰهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَّكُمْ لِتُحْصِنَكُمْ مِّنْ بَأْسِكُمْ" اومونږ هغوی ته (یعنی حضرت داؤد علیه السلام ته) د زغرو جوړول اوښودل ستاسو خلقو د ګټې د پاره، چه تاسو د یو بل د حملې نه بچ کړی، فرمائی چه په آیت کښې د لبوس نه زغرې مراد دی، لبوس د لبس جمع ده د کوم معنی چه لباس ده، د اوسپنې زغره، دلته آخری معنی مراد ده.

قوله: تَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ: اخْتَلَفُوا: آیت کښې دی "وَتَقَطَّعُوْٓا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ ۚ كُلٌّ اِلَيْنَا رٰجِعُوْنَ" او هغه خلقو په خپل دین کښې اختلاف پیدا کړو، ټول مونږ طرف ته واپس کیدونکی دی. فرمائی "وَتَقَطَّعُوْٓا اَمْرَهُمْ" معنی هغوی اختلاف اوکړو.

قوله: الْحَسِيسُ: وَالْحِسُّ، وَالْجَرْسُ وَالْهَمْسُ وَاحِدٌ وَهُوَ مِنَ الصَّوْتِ الْخَفِيِّ: آیت کښې دی "لَا يَسْمَعُوْنَ حَسِيْسَهَا" هغه خلق یعنی جنتیان به د دوزخیانو کش کړپ هم نه اوری. فرمائی حَسِيسُ، حِسُّ، جَرْسُ او هَمْسُ د دې ټولو هم یوه معنی ده یعنی ټیټ آواز.

قوله: آذَنْتُكَ: أَعْلَمْنَاكَ: آذَنْتُكُمْ: إِذَا أَعْلَمْتَهُ: فَأَنْتَ وَهُوَ عَلٰى سَوَاءٍ: لَمْ تَغْدِرْ: په سورة حم سجده کښې دی "قَالُوْٓا اٰذَنّٰكَ ۙ مَا مِنَّا مِنْ شَهِيْدٍ" یعنی کافران به وائی چه مونږ تاسوته اوښودل چه په مونږ کښې څوک د کفر او شرک د جرم اقرار نه کوو، دوی به دروغ وائی او د خپل جرم نه به انکاری وی. په دې کښې "آذَنّاكَ" معنی بیان شویده مونږ تاته اطلاع اوکړه، سورة حم سجده دا آیت د سورة انبیاء د دې آیت سره مناسبت باندې راوړې "فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ اٰذَنْتُكُمْ عَلٰى سَوَآءٍ" یعنی هغه خلق (د حجت د پوره کیدو نه پس) که اعراض کوی نو هغوی ته اووایه چه ماتاسوته اطلاع کړېده (چه اوس زمونږ په مینځ کښې هیڅ صلح نشته د څه علم چه ماته او تاسوټولوته شویدې او مونږ ټول په دې کښې برابر یو چاته به هیڅ دهوکه نه وی).
ابوعبیده د دې لفظ تشریح کولو کښې فرمائی "اذا انذرت عدوك واعلمته ذلك، ونبذت اليه الحرب، حتى تكون انت وهو على سواء، فقد اذنته" (1)- یعنی چه کله ته دښمن اوویروې او ته هغه ته د حملې خبرورکړې او د جنګ خبره هغه ته اورسوې تردې چه د دې جنګ متعلق تاسو په هغه دواړو اطلاع ګانو کښې برابرشئ نو هغه وخت به وئیلی شی "اذنته"

(1) (فتح الباری: ۸/۴۳۷)

قوله:وَقَالَ مُجَاهِدٌ: لَعَلَّكُمْ تُسْأَلُونَ: تُفْهَمُونَ: آیت کښې دی "لَا تَرْكُضُوا وَارْجِعُوا إِلَىٰ مَا أُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَمَسَاكِنِكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْأَلُونَ" تیخته مه کوئی او خپل دَ عیش سامان او خپلو کورونو طرف ته واپس لاړشئی کیدیشي چه تاسو نه څوك تپوس اوکړی، مولانا شبیراحمدعثمانی رحمه الله فرمائی: "یعنی چه کله دَ الله تعالی عذاب مخامخ راغلو نو غوښتل ئی چه دَ هغه ځایٔ نه اوتختی او په تیخته ځان بچ کړی، هغه وخت په تکوینی توګه اوویلې شو چه چرته تختئی، اودریږئی او هم دیخوا واپس شئی چرته مو چه عیش کولو او کوم ځایٔ کښې مو چه ډیر دَ تنعم سامان جمع کړې ایخودې وو. کیدیشی چه هلته تاسو نه څوك تپوس اوکړی چه حضرت! هغه مال دولت، زور او طاقت نشته چرته لاړه؟ هغه سامانونه چرته لاړل؟ اوچه کوم نعمتونه الله تعالی درکړی وو دَ هغې شکر مو ترکوم ځایٔ پورې ادا کړې وو؟ یا دا چه تاسو لویٔ سړی وئی د چا به چه په هره موقع تپوس کیدو اوس هم هلته لاړشئی د تختیدو ضرورت نشته چه خلق دَ خپلو اهمو کارونو کښې تاسو سره مشوره اوکړیشی او ستاسو رائې معلومې کړیشی". (داټولې خبرې تحکماً کړیشوی دی). حضرت مجاهد رحمه الله فرمائی چه تسئلون معنی تفهمون ده، کیدیشی چه تاسو پوهه شئی.

قوله:ارْتَضَى: رَضِيَ: "وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَىٰ وَهُم مِّنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ" او هغوی (فرښتې) سفارش نه کوی مګر دهغوی دَ چادَ پاره چه دَ الله تعالی خوښه وی او هغوی ټول دَ الله تعالی دَ هیت نه ویریږی. فرمائی چه آیت کښې ارتضی معنی رضی ده، راضی کیدل، خوښول، مولاناشبیر احمد عثمانی رحمه الله دَ دې آیت لاندې لیکې: "یعنی دَ الله تعالی دَ مرضئی معلومولونه بغیرهغه فرښتې هم دَ چا سفارش نه کوی، د مؤمنانو موحدانونه الله تعالی راضی وی د دې دَ پاره به دَ هغوی په حق کښې په دنیااوآخرت کښې استغفار کول دَ هغوی وظیفه ده"

قوله:التَّمَاثِيلُ: الْأَصْنَامُ: آیت کښې دی "مَا هَٰذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ" دا بتان څه دی دَچا دعبادت دپاره تاسوکلك ناست ئی (یعنی لږشان دَ دوی اصلیت او حقیقت خو بیان کړیٔ آخردَ کاڼړی پخپله تراشلې بت خدائی څنګه جوړشو) فرمائی آیت کښې تماثیل معنی بت ده.

قوله: السِّجِلُّ: الصَّحِيفَةُ: آیت کښې دی "يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ" په کومه ورځ چه مونږ آسمانونه داسې راغونډکړو لکه څنګه چه دَ لیکلی شوی مضمون صحیفه راغونډولې شی.

د سجل په معنی کښې مختلف اقوال: فرمائی چه صحیفې ته سجل وئیلی شی دلته دَ سجل همدغ معنی بیان کړیشویده.لیکن امام ابوداؤد، نسائی او طبری یو روایت نقل کړیدې چه سجل دَ یو صحابی نوم دې چه دَ رسول الله ﷺ کاتب وو (۱)- او علامه سهیلی نقل کړیدی

(۱) (فتح الباری:۸/۴۳۷

چه سجل په دوئم آسمان کښې د هغه فرښتې نوم دې چاله چه د پیر او جمعرات په ورځ کراماً کاتبین د خلقو اعمال راوړي راځي.(۱) - علامه ثعلبی او سهیلی د دې خبرې نه انکار کړیدې چه سجل د رسول الله ﷺ د یوکاتب نوم دې ځکه چه د هغوی په کاتبانوکښې د دې نوم صحابی ذکر نه ملاویږي. (۲)- لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله د سهیلی دا قول ردکړیدې. هغه فرمائی چه ابن منده او ابونعیم د ابن نمیر په طریق سره د حضرت عمر رضی الله عنه روایت نقل کړیدې په کوم کښې چه دی "کان للنبی صلی الله علیه وسلم کاتب، یقال له: سجل" ابن مردویه هم دا روایت نقل کړیدې (۳)- البته حافظ ابن کثیر رحمه الله دا روایت منکر او حافظ مزی دا موضوع ګرځولې دې (۴)- لیکن حافظ ابن حجر د دې نورې طریق هم بیان کړې دی (۵)-

[۲۳۲] بَاب كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا

[۴۴۶۳] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ الْمُغِيرَةِ بْنِ النُّعْمَانِ شَيْخٌ مِنْ النَّخَعِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ خَطَبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ إِلَى اللَّهِ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلًا كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ ثُمَّ إِنَّ أَوَّلَ مَنْ يُكْسَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِبْرَاهِيمُ أَلَا إِنَّهُ يُجَاءُ بِرِجَالٍ مِنْ أُمَّتِي فَيُؤْخَذُ بِهِمْ ذَاتَ الشِّمَالِ فَأَقُولُ يَا رَبِّ أُصَيْحَابِي فَيُقَالُ لَا تَدْرِي مَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ إِلَى قَوْلِهِ شَهِيدٌ فَيُقَالُ إِنَّ هَؤُلَاءِ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ مُنْذُ فَارَقْتَهُمْ

فَأَقُولُ: يَارَبِّ، أُصَيْحَابِي، فَيُقَالُ: إِنَّ هَؤُلَاءِ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ مُنْذُ فَارَقْتَهُمْ
نبی کریم ﷺ به د قیامت په ورځ الله تعالی ته اوفرمائی "اې زما ربه! دا خو زما صحابه دی" ارشادبه اوشی "داخلق خوپه خپلو پوندود اسلام نه مرتدشوی وو کله چه تاسو د دوی نه جدا شوئي".

اشکال اود هغې جوابونه: دلته په ظاهره اشکال کیږی چه آیا صحابه د رسول الله ﷺ د وفات نه پس د اسلام نه اوړیدلی وو، ښکاره خبره ده چه داسې خو نه ده نوبیا د دې جملې څه مطلب دې؟

① د دې یوجواب دا دې چه په حدیث کښې "اصحابي" نه مراد هغه خلق دی چه د نبی کریم ﷺ د وفات نه پس مرتد شوی وو او حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه هغوی سره جنګ کړې وو،

---

(۱)(فتح الباری:۸/۴۳۷
(۲)(فتح الباری:۸/۴۳۷
(۳)(فتح الباری:۸/۴۳۷
(۴)(تفسیر ابن کثیر :۳/۲۰۰
(۵)(فتح الباری:۸/۴۳۷

هغوی ته اصحاب په دې وجه اووئیلې شو چه هغوی په نبی کریم ﷺ باندې ایمان راوړې وو، هغوی صحابی نه وو علامه خطابی رحمه الله فرمائی "لم یرتد من الصحابة احد وانما ارتد قوم من جفاة الاعراب ممن لانصرة له فی الدین، وذلک لایوجب قدحا فی الصحابة المشهورین" ([1])-

② دوئم جواب داورکړیشو چه حدیث کښې "اصحابی" نه دَ هغوی ﷺ په ژوند کښې په هغوی ﷺ باندې ایمان راوړل اود هغوی دَ صحبت بابرکت نه فائده مندکیدونکی کسان مراد دی خو دَ ارتداد نه دلته ارتداد عن الاسلام مراد نه دې بلکه ارتداد عن الاستقامی علی الدین مراد دې چه په دې حضراتو کښې یوخوکسانو حقوق اسلام کماحقه نه دی اداکړی بلکه دَ هغوی نه څه کوتاهئی شویدی او دَ بعضې نامناسبه خبرو مرتکب شویدی نو حافظ رحمه الله لیکی: "قال البیضاوی: لیس قوله: "مرتدین" نصاً فی کونهم ارتدوا عن الاسلام، بل یحتمل ذلک، ویحتمل ان یراد انهم عصاة المؤمنین المرتدون عن الاستقامة، یبدلون الاعمال الصالحة بالسئة" ([2])- حافظ ابن حجر رحمه الله دَ دې جواب په تائید کښې څه روایات هم نقل کړیدی اودَ هغه میلان هم دې طرف ته معلومیږی ([3])- دا حدیث دَ سورة مائده په تفسیر کښې تیرشویدې اودَ دې متعلق نور بحثونه ان شاء الله وړاندې په کتاب الرقاق کښې راځی.

باب: تفسیر سورة الحج

وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ الْمُخْبِتِينَ الْمُطْمَئِنِّينَ

سُورَةُ الْحَجِّ

آیت کښې دی " وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ " حضرت سفیان بن عینیه فرمائی چه په دې آیت کښې دَ(مُخْبِتِينَ) معنی مطمئن او دَ راضی اوسیدونکوده. دَ آیت مطلب دا دې چه تاسو هغه خلقو ته زیرې واوروئی چه څوک دَ الله تعالی په احکامو باندې مطمئن او راضی دی یا دَ الله تعالی په ذکر سره اطمینان حاصلونکی دی.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فِي إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ إِذَا حَدَّثَ أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي حَدِيثِهِ فَيُبْطِلُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ وَيُحْكِمُ آيَاتِهِ وَيُقَالُ أُمْنِيَّتُهُ قِرَاءَتُهُ إِلَّا أَمَانِيَّ يَقْرَءُونَ وَلَا يَكْتُبُونَ

امام بخاری رحمه الله ددې آیت تفسیر کړې دې: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رَّسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّىٰ أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ﴾

دَ "وما ارسلنا من قبلک من رسول ولا نبی الا اذا تمنّٰی القی الشیطان فی اُمنیّته"، تفسیر: دَ دې

[1] (فتح الباری و کتاب الرقاق، باب الحشر: ۳۸۵/۱۱
[2] (فتح الباری، کتاب الرقاق، باب الحشر: ۳۸۶/۱۱
[3] (فتح الباری، کتاب الرقاق، باب الحشر: ۳۸۶/۱۱

آیت په تفسیر کښې مفسرینو مختلف آراء دی کوم کښې چه یوڅو دا دی:

① تمنی لفظ په عربی کښې دَ دوو معنودَ پاره استعمالیږی، یوه معنی خو هغه ده چه په اردو کښې استعمالیږی یعنی دَ یو څیز خواهش او آرزو کول، اوپه آیت کښې هم دا معنی مراد کیدې شی. په دې صورت کښې به دَ آیت ترجمه داوی "تاسونه وړاندې مونږ نه څوك رسول داسې لیږلې دې نه نبی، چاسره چه دا معامله نه وی پیښه شوې چه، چه کله هغه خواهش اوکړو (چه دَ هغه تبلیغ عام وی اودَ هغه قوم ایمان راوړی) نو شیطان دَ هغه په خواهش کښې حائل شو(چه دَ هغه دَ تبلیغ په لارکښې دې بندیزونه پیداکړی او مشکلات پیداکړی) نو الله تعالی دَ شیطان اچولې شوی بندیزونه ختموی او خپل آیاتونه کلکوی" دغه شان چه دَ دې قوم دَ کومو نیك بختو په قسمت کښې دَ ایمان همیشه نیك بختی لیکلې وی هغوی ایمان راوړی، اودَ شیطان اودرولې شوی بندیزونه دَ هغه دَ ایمان راوړو په لارکښې خنډان نشی جوړیدلې، الله تعالی خپل آیاتونه او دَ نبی سره کړیشوې وعدې کلکوی")

دَ آیات دا تفسیر ډیرو حضراتوکړیدې (۱)- او مولانا انورشاه کشمیری رحمه الله "فیض الباری" کښې هم دا اختیار کړیدې (۲)- مولانابدر عالم میرټهی رحمه الله "البدر الساری" کښې لیکی:

"فمعنی تمنی انه یتمنی الایمان لامته، ویحب لهم الخیر، والرشد، والصلاح، والنجاح، فهذه امنیة کل رسول، ونبی، والقاء الشیطان فیهایکون بمایلقیه فی قلوب امة الدعوة من الوساوس الموجبة لکفربعضهم، ویرحم الله المؤمنین، فینسخ ذلك من قلوبهم ویحکم فیها الایات الدالة علی الوحدانیة والرسالة (۳)-

② "تمنی" دونمه معنی تلاوت او لوستل دی. امنیة معنی قراءت ده.امام بخاری رحمه الله دلته هم دغه معنی بیان کړیده او په دلیل کښې دَ سورة بقره آیت پیش کړیدې. "وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتٰبَ اِلَّاۤ اَمَانِيَّ" په دې کښې "امانی" یقرؤون معنی کښې دې. حکیم الامت مولانا اشرف علی تهانوی رحمه الله هم دغه مراد اخستې دې (۴)- اوشیخ الاسلام مولانا شبیراحمدعثمانی رحمه الله هم دیته ترجیح ورکړیده، هغوی لیکی: "دَ احقر په خیال کښې بهترین او آسان ترین تفسیر هغه دې چه د هغې مختصر اصل دَ سلفو نه منقول وی یعنی "تمنی" په معنی قراءت، تلاوت یا تحدیث او "امنیة" په معنی دَ متلویا حدیث واخستلې شی، مطلب دا دې چه دَ پخوانه دا عادت راروان دې چه کله به یو نبی یا رسول څه خبره کوله یا دَ الله تعالی آیات به ئی لوستلو اورولو نو شیطان دَ هغه بیان شوې خبره یا آیت کښې قسم قسم شکونه اچول،

---

(۱)(روح المعانی:۱۷/۱۷۵ وتفسیر کبیر:۳۳/۵٤

(۲)(فیض الباری:٤/۲۷، هغوی دَ دې ترجمه کړیده "یو نبی نه دې چه هغه امیدنه وی تړلې، دَ خپل نبی متعلق به هغه ته هدایت کیږی نو شیطان دَ هغه خلقو په زړونوکښې کوګوالې پیدا کړو اودَ هغوی خواهش ئی پوره کیدو ته نه دې پریخې او په هغې کښې ئی رکاوټ نه وی اچولې

(۳)(البدرالساری الی فیض الباری:٤/۲۰۸

(٤)(بیان القرآن: ۲/۷۸

يعنى دَ بعض خبرو متعلق دَ ډيروخلقو په زړونوكښې وسوسې اچولوسره شك شبهې پيدا كولې مثلاً نبى كريم ﷺ آيت "حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ" لوستلو سره واورولو، نو شيطان دا شك واچولو چه ګورئ خپل وژلې شوې حلال او دَ الله تعالى وژلې شوې حرام ګرځى يا هغوى ﷺ آيت "إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ" اولوستلو نو هغه شك پيدا كړو چه "وَمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ" كښې حضرت مسيح عليه السلام ،عزير عليه السلام او دَ الله تعالى ملائكې هم شاملې دى.يا هغوى ﷺ دَ حضرت مسيح عليه السلام باره كښې اوفرمائيل "وكلمته القاها الى مريم وروح منه" شيطان اوګڼړل چه د دې نه د حضرت مسيح عليه السلام ابنيت او الوهيت ثابتيږى، دَ دې شيطانى القاء باطل كيدو او رد كښې پيغمبر عليه السلام دَ الله تعالى هغه آياتونه اوروى چه بالكل صفا او محكم دى او داسې پخې خبرې ښائى دَ كوم په اوريدو چه هيڅ شك شبهې كولوګنجائش نه پاتې كيږى. دَ متشابهاتو ظاهرى سطح اخستلو سره شيطان چه كومه اغوا كوى نو آيات محكمات دَ هغې جرړې پريكوى دَ كوم په اوريدو سره ټول شك شبهې يو دم ختميږى. دا دوه قسمه آياتونه ولې نازلولې شى؟ شيطانانو ته داسې دَ وسوسې او تصرف موقع ولې وركولې شى؟ اودَ آياتو كوم احكام چه روستوكولې شى دَ شروع نه ولې نشى كولې؟ دا هر څه دَ الله تعالى دَ غيرمحدود علم او حكمت سره ظاهريږى. الله تعالى دا دنيا علماً او عملاً دَ امتحان كور جوړكړيدې او په دا قسمه كاروايانوكښې دَ بنديګانو امتحان دې چه كوم سړې دَ خپل زړه د بيمارئې يا سختئى په وجه دَ شك شبهو په ترمه كښې اينختې پاتې كيږى او كوم يو پوهه سړې د خپل علم او تحقيق په طاقت سره دَ ايمان او جنات اوچت مقام ته په رسيدو باندې ساه اخلى"(١) -

④دَ دې آيت يو دريم تفسير دَ يوې قصې په شكل كښې بيانولې شى چه يو ځل نبى كريم ﷺ دَ سورة النجم تلاوت فرمائيلوكله چه هغوى ﷺ "افرأيتم اللات والعزى ومناة الثالثة الاخرى" ته اورسيدل نو دَ هغوى دَ ژبې مباركې نه دا الفاظ ادا شو "تلك الغرانيق العلى، وان شفاعتهن لترتجى" (يعنى زمونږ دا معبود دَ اوچتې درجې بتان دى دَ دوى دَ شفاعت اميدساتلې شى) مشركانو چه دا جمله واوريده نوډير زيات خوشحاله شو چه نن نبى كريم ﷺ زمونږ دَ معبودانو تعريف اوكړلو، كله چه دَ سورة په ختميدوباندې هغوى ﷺ سجده اوكړه نو مسلمانانوسره مشركانو هم سجده اوكړه. روستو حضرت جبرائيل عليه السلام راغلو او هغوى اووئيل دا دوه جملې خوشيطان ملاؤ كړيدى، په دې باندې هغوى ﷺ سخت پريشانه شو نو الله تعالى دَ هغوى ﷺ دَ تسلئې او اطمينان دَ پاره دَ سورة حج دا مذكوره آيت نازل اوفرمائيلو چه تاسو نه وړاندې پيغمبرانو سره هم داسې شويدى.

دا قصه ډيرو مفسرينو او محدثينو نقل كړيده، بغوى "معالم التنزيل" كښې، ابن جرير په خپل تفسير كښې، ابن سعد "طبقات" كښې، ابن اسحاق "سيرت" كښې، جلال الدين

(١)(تفسيرعثمانى: ٤٥٠ فائده نمبر ٤

"جلالین" کښې او ابن ابی حاتم، "ابن مردویه" او طبرانی وغیره دَ احادیثو په خپلو کتابونو کښې نقل کړیدی. ([1])- اکثرو حضراتو دا قصه بالکل غلطه اوموضوعی ګرځولې ده او علامه بیهقی، حافظ ابن کثیر، قاضی عیاض، قاضی ابوبکربن العربيِ، ابن خزیمه، امام رازی، قرطبی، علامه عینی، علامه شوکانی او علامه آلوسی رحمهم الله د دې تردیدکړیدې، نووی، کرمانی، ذهبی او ابومنصور ماتریدی رحمهم الله هم تردید کړیدې.

محمد بن اسحاق بن خزیمه رحمه الله فرمائیلی "هذامن وضع الزنادقة" ([2])- اودَ دې په ردکښې مستقل یوکتاب لیکلې دې، امام قرطبی رحمه الله فرمائی "ولیس منهاشئی یصح"([3])-علامه خازن رحمه الله فرمائی "انه لم یروهااحدمن اهل الصحة ولااسندها ثقة بسندصحیح اوسلیم متصل"([4])-امام ابوالسعود لیکی:" وهوالمردودعندالمحققین" ([5])- امام رازی فرمائی "هذه القصة موضوعة" ([6])- ابن العرابی فرمائی "ذکرالطبری فی ذلك روایات کثیرة باطلة،لااصل لها"فتح الباری:۸/۴۳۹- قاضی عیاض "الشفاء" کښې فرمائیلی دی"یکفیك فی توهین هذالحدیث انه لم یخرجه احدمن اهل الصحةو ولارواه ثقة بسندصحیح سلیم متصل"([7])- او علامه قنوی رحمه الله فرمائی "وهومردودعند المحققین......بل یجب ان یکون مردودا عند جمیع المسلمین" ([8])- لیکن ابن حجر، علامه زمحشری ([9])- او حافظ ابن جریر([10])- داقصه صحیح ګڼړی، حافظ ابن حجر رحمه الله دَ دې قصې مختلف طرق ذکرکولونه پس لیکی: "وکلها سوی طریق سعیدبن جبیراماضعیف والامنقطع لکن کثرة الطرق تدل علی ان للقصة اصلا، مع ان لها طریقین اخرین مرسلین، رجالهماعلی شرط الصحیحین، احدهماما اخرجه

---

[1](اوګورئی معالم التنزیل: ۳/۲۹۲-۲۹۳، تفسیر ابن جریر:۹/۱۳۲، وطبقات بن سعد:۱/۲۰۵ ذکر سبب رجوع اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم من ارض الحبشة والروض الانف:۱/۲۳۹، وجلالین:۲/۲۸۴، وجامع البیان علی هامش الجلالین :۲۸۴ قال الحافظ فی الفتح:۸/۴۳۹ "وقداخرجه ابن ابی حاتم والطبری، وابن المنذر، واخرجه البزار، وابن مردویه، وکذااخرجه النحاس، وذکره ابن اسحاق فی السیرة، وکذلك موسی بن عقبة فی المغازی"

[2])تفسیر کبیر:۳۳/۵۰

[3])تفسیرقرطبی:۱۲/۸۰

[4])خازن:۵/۲۳

[5])تفسیرابی السعود: ۶/۲۵۶

[6])تفسیرابن کبیر:۲۳/۵۱

[7])تفسیرقرطبی:۱۲/۸۲

[8])حاشیة القنوی علی تفسیر البیضاوی:۵/۲۸۶

[9])تفسیر ابن جریر:۹/۱۳۲

[10])تفسیر ابن جریر:۹/۱۳۲

الطبری من طریق یونس بن یزید عن ابن شهاب.... والثانی ایضا ما اخرجه من طریق المعتمر بن سلیمان وحماد بن سلمة عن داود بن ابی هند عن ابی العالیة" وړاندې چه کوم خلق دا قصه صحیح نه ګنړی په هغوی باندې رد کولوسره لیکی: "وجمیع ذلك لایتمشی علی القواعد، فان الطرق اذا کثرت، وتباینت مخارجها دل ذلك علی ان لها اصلا، وقد ذکرت ان ثلاثة اسانید منها علی شرط الصحیح، وهی مراسیل یحتج بمثلها من یحتج بالمرسل، وکذا من لایحتج به لاعتضاد بعضها ببعض"(۱)- دَ حافظ ابن حجر رحمه الله مقصد دا دې چه دَ نورو طرق نه علاوه دَ دې قصې درې طرق صحیح او مرسل دی، په دې کښې دوه طرق ابن جریر رحمه الله ذکرکړیدی او دَ یو بزاز رحمه الله تخریج کړیدې. دا ټول طرق وړاندې کولو سره دَ انصاف خبره همدغه ده چه دَ دې قصې څه اصل ضرورشته، روایاتو ته ضعیف وئیلوسره دا رد کولې نشی. او چه کله قصه دَ روایاتوپه بنیاد صحیح اومنلې شی نو په دې باندې اشکال کیږی چه رسول الله ﷺ په مبارکه ژبه باندې شیطان ته څنګه قدرت حاصل شو چه هغه دَ نبی کریم ﷺ په ژبه مبارکه باندې دَ دې شرکیه الفاظو القاء اوکړه. دا خوبه ټولو نصوصو سره معارض دې. که چرې دا صحیح اومنلې شی نو بیا خو به پوره دین مشکوك شی نو په دې وجه چه کومو حضراتو دا قصه دَ روایاتو په بنیاد صحیح منلې ده هغوی دَ دې مختلف توجیهات پیش کړیدی، حافظ ابن حجر رحمه الله اووه توجیهات نقل کړیدی.

① دې وخت کښې هغوی له خوب ورغلې وو اودَ دې بې خبرئی په حالت کښې دا الفاظ وتلې. خو دا توجیه صحیح نه ده، څکه چه شیطان ته په خوب کښې هم په هغوی ﷺ باندې قدرت حاصل نه دې.

② هغوی ﷺ شیطان مجبوره کړو او په غیراختیاری حالت کښې دا الفاظ دَ هغوی ﷺ دَ ژبې مبارکې نه اووتل. لیکن دا توجیه هم صحیح نه ده، په شیطان کښې دهغوی ﷺ دَ مجبوره کولو طاقت نشته، پخپله دَ هغوی وینا ده "ماکان لی علیکم من سلطان" که شیطان ته داسې قدرت حاصل وې نو بیا به څا هم دَ الله تعالی اطاعت نشو کولې.

③ بعضو وئیل چه مشرکانو دَ خپلو معبودانو کله ذکر کولو نو مذکوره الفاظ به ئی وئیل، او هغوی ﷺ دا الفاظ دَ هغه نه څوځل اوریدلی وو په دې وجه دَ هغوی په ژبه دَ هغه معبودانو ذکر کولو په وخت کښې مذکوره الفاظ سهواً جاری شو. لیکن قاضی عیاض رحمه الله دا توجیه هم رد کړیده چه دَ هغوی ﷺ نه داسې سهوه ممکن وه.

④ بعضو وئیلی چه هغوی ﷺ دا الفاظ توبیخًا وئیلی وو، قاضې عیاض فرمائیلی چه دا قسمه الفاظ هغه وخت کښې توبیخًا وئیلې کیدیشی چه کله دَ سرې په ذهن کښې څه قرینه وی، دَ باقلانی میلان هم دې طرف ته معلومیږی.

⑤ بعضې وائی مشرکانو کښې دا الفاظ چا وئیلی وو ابن عاشوره وغیره دَ ویونکی نوم ابن

---

(۱)(فتح الباری:۴۳۹/۸، ورسره نوراو ګورئی الکافی الشاف فی تخریج احادیث الکشاف:۳/۱۶۴-۱۶۵

الزبعری لیکلې دې (١)-

⑥ یوقول داهم دې چه "الغرانیق" نه فرښتې مراد دی، دَ مشرکانو معبودان بتان مراد نه دی، لیکن مشرکانو چه دا کله په خپلو بتانوباندې محمول کړله نو الله تعالی دا دواړه جملې منسوخ کړې او خپل آیاتونه ئې مستحکم او مضبوط کړل.

⑦ یوه توجیه دا کړیشویده چه رسول الله ﷺ "ومناة الثالثة الاخری" باندې وقف اوکړو نو شیطان په دې مینځ کښې دا الفاظ اوونیل، دا اوګنړلې شو چه دا هغوی ﷺ وئیلی دی. (٢)- قاضي عیاض او ابن العربي دا توجیه خوښه کړیده، حافظ ابن حجر هم دا راجح ګرځولې (٣)- دا توجیهات قاضی عیاض کړیدی او قاضی عیاض دا قصه صحیح نه منی

لیکن دا توجیهات هغوی روایت علی السبیل الفرض والتقدیر ثابت منلو نه پس نقل کړیدي. لیکن چه کومه توجیه حافظ ابن حجر رحمه الله راجح ګرځولې ده دَ دې روایاتو جواب نشی جوړیدې په کوموکښې چه دَ دې خبرې صراحت شویدې چه دا مذکوره الفاظ شیطان دَ نبی کریم ﷺ دَ مبارکې ژبې نه ادا کړل. حقیقت دا دې چه دا مذکوره قصه موضوع، دروغ او غلطه ده اودَ دې په غلط ثابتولو باندې ډیر شهادتونه دی.

داقصه چه په کوموسندونوسره نقل شویده هغه محمدبن قیس، محمدبن کعب قرظه، عروه بن زبیر، ابوصالح، ابوالعالیه، سعید بن جبیر، ضحاك، ابوبکربن عبدالرحمن بن حارث بن حارث، قتاده، مجاهد، سدی، زهری او حضرت ابن عباس رضي الله عنهما باندې ختمیږی، دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه علاوه په دې کښې هم صحابی نشته او دا واقعه چه کوم وخت کښې پیښه شویده هغه وخت ابن عباس رضي الله عنهما بالکل ماشوم وو، دَ هغوی نه علاوه دَ بل یو صحابی نه دا واقعه نه ده نقل، که دا قصه واقعة داسې تفصیل سره وې نو په نورو صحابه کراموکښې به دَ چانه ضرور نقل وه. دَ بل چا نه نه نقل کیدل پخپله دَ دې دلیل دې چه دا روایت صحیح نه دې. په کومو روایاتوکښې چه دا قصه نقل ده هغې نه معلومیږی چه دا دَ کال ۵ نبوی واقعه ده (٤)- اود سورة حج مذکوره آیت په کال ١ هجری کښې نازل شویدې. په دې وجه دَ دې قصې واقع کیدل اود سورة حج مذکوره آیت نازلیدلو په مینځ کښې دَ نهوکالو فاصله ده. دا نهه کاله فاصله پخپله دَ دې خبرې ثبوت دې چه دَ مذکوره قصې دې

(١)(التحریر والتنویر:۳۰٤/۱۶

(٢)(دَ ذکر شوی اوو توجیهاتو او تفصیل دَ پاره اوګورئی فتح الباري:۸/۴۳۹-۴٤۰ او دا اوومه توجیه علامه قشیری هم اختیار کړیده اوګګورئی لطائف الاشارات: ۲۲۶/٤

(٣)(فتح الباري: ۴٤۰/۸

(٤)(په بعضو روایاتوکښې دې چه دَ دې قصې خبر دَ حبشې طرف ته هجرت کونکوصحابه کرامو ته هغه وخت اورسیده کله چه دَ هغوی دَ هجرت درې میاشتې شویدې وې. هغوی ته چا اوونیل چه په مکه کښې مسلمانانو او مشرکینو ټول په یو ځائې سجده اوکړه او اختلافات ئې ختم کړل، دوی کښې بعضو بیا دَ مکې رخ اوکړو دلته چه رااورسیده نو معلومه شوه چه خبر غلط وو او هجرت حبشه دَ معتبرو روایاتو په لحاظ په کال ۵ نبوی کښې پیښ شوې وو

آیت سره هیڅ تعلق نشته ځکه چه هرسړی په دې خبره په آسانتیا سره پوهیدې شی که چرې داسې واقعه حقیقتاً پیښه شوې وه اورسول الله ﷺ ته دَ دې نه څه پریشانی شوې وه نود دې پریشانئ دَ ختمولو او دَ هغوی ﷺ دَ تسلئ دَ پاره به نهه کاله پس آیت نه نازلیدلو بلکه زر به څه وحی راتلله. بیا په دې روایاتوکښې چه مشرکانوهم دَ سورة په اختتام باندې مسلمانانوسره سجده اوکړه ځکه چه دَ هغوی دَ معبودانو ذکر راغلې وو، فرض کړه دا کلمات دَ نبی کریم ﷺ دَ ژبې مبارکې نه ادا شوی هم وی نو دَ دې نه وړاندې آیت باندې هم غور اوکړئ. "اَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الْأُنثَىٰ ۞ تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزَىٰ ۞ إِنْ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنتُمْ وَآبَاؤُكُم مَّا أَنزَلَ اللَّهُ بِهَا مِن سُلْطَانٍ ۚ إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنفُسُ ۖ وَلَقَدْ جَاءَهُم مِّن رَّبِّهِمُ الْهُدَىٰ ۞" دَ سورة نجم دَ آخره پورې مضمون دَ دې فقرو خلاف دې. اوس دا خبره ځنګه اومنلې شی چه مشرکانوپه دې وجه سجده اوکړه چه دَ هغوی ﷺ دَ ژبې مبارکې نه دَ هغوی دَ معبودانو په حق کښې تعریفی فقرې وتلې وې، بلکه مشرکین چه دَ اسلام هر څیز ته دَ تنقید په نظر دَ کتلو عادت وو، هغوی له خود قرآن په دې تضادبیانئ باندې اشکال کول پکار وو چه یو طرف ته دَ هغوی دَ معبودانوتعریف کیږی او بل طرف ته دَ هغوی تردید ډیر په زور اوشور سره کیږی. بیا دا واقعه دَ نورو نصوصو سره متعارض ده، په دې کښې دی چه شیطان راغلو اود هغوی ﷺ دَ ژبې نه ئې دا الفاظ نقل کړل حالانکه دَ قرآن متعلق ارشاد دې "لَّا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِن بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ ۖ تَنزِيلٌ مِّنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ ۞" اودَ هغوی ﷺ متعلق اوفرمائیلې شو "وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۞ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ ۞"

علامه آلوسی رحمه الله روح المعانی کښې دَ دې قصې دَ عدم صحت اووه دلیلونه بیان کړی (۱) اودَ تفصیل سره دا ردکولو نه پس لیکی: "ولعمری ان القول بان هذا الخبر مما القاه الشیطان علی بعض السنة الرواة...... اهون من القول بان حدیث الغرانیق مما القاه الشیطان علی لسان رسول الله صلی الله علیه وسلم ثم نسخه سبحانه وتعالی"(۲)- "یعنی داخبره منل ډیر آسان دې چه دا حدیث دَ رسول الله ﷺ په ژبه القاء کړې وو او بیا الله تعالی دا منسوخ کړو" البته دا اشکال باقی پاتې کیږی چه کله دَ دې قصې څه حقیقت نشته نو بیا دومره لویه خبره دَ دومره راویانو په ذریعه ځنګه مشهوره شوه سره دَ دې چه په دې کښې بعض نوموړی بزرګان او مشهور محدث هم دی؟ دَ دې جواب دا دې چه اصل قصه دَ حدیث په معتبر کتابونوکښې موجود دی، بخاری، مسلم، ابوداؤد، نسائی او مسنداحمد کښې اصل واقعه داسې ده چه نبی کریم ﷺ سورة نجم تلاوت اوفرمائیلو، په آخره کښې هغوی ﷺ سجده اوکړه نومسلمانانو او مشرکانو ټولو هغوی سره سجده اوکړه (۳)- دَ سورة نجم په تفسیرکښې امام بخاری رحمه الله

---

(۱) (روح المعانی:۱۷/۱۷۷-۱۷۸

(۲) (روح المعانی:۱۷/۱۸۲

(۳) (الحدیث اخرجه البخاری فی تفسیرسورة النجم، باب "فاسجدوا لله ...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه..

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت نقل کړيدې د کوم الفاظ دی "سجدالنبی صلی الله علیه وسلم بالنجم، وسجدمعه المسلمون والمشرکون، والجن والانس"(١)- ښکاره خبره ده د قرآن خپل یو تاثیردې بیاد رسول الله صلی الله علیه وسلم د ژبې مبارکې نه د دې اداکیدلو په ټولو باندې یو وجد غوندې حالت شروع کړو او پوره مجمع په سجده باندې پریوتله. ډیره ممکن ده چه روستو مشرکانو کښې څه خلق په هغه خپل وقتی تاثر باندې پښیمانه شوې وی او هغوی هسې دا خبره کړې وی چه مونږ خو د محمد صلی الله علیه وسلم د ژبې نه دا فقره اوریدلې وه په دې وجه مونږ هم هغوی سره په سجده پریوتلو، په دې وجه بعض ثقه راویان هم په دې غلط روایت کښې اخته شو او قصه د خپل اصلی صورت په ځائ په بل انداز کښې بیان شوه. والله اعلم بالصواب. د مشرکانو د سجدې کولو وجه حضرت شاه ولی الله رحمه الله بیان کړیده چه آیت نجم تلاوت په وخت کښې د الله تعالی د قهر تجلی ښکاره شوې وه د هغې په وجه مشرکان بې اختیاره په سجدې ته تلې وو.

وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَشِيدٌ بِالْقَصَّةِ. وَقَالَ غَيْرُهُ (يَسْطُونَ) يَفْرُطُونَ مِنَ السَّطْوَةِ، وَيُقَالُ يَسْطُونَ يَبْطُشُونَ (وَهُدُوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ) أُلْهِمُوا. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (بِسَبَبٍ) بِحَبْلٍ إِلَى سَقْفِ الْبَيْتِ. (تَذْهَلُ) تُشْغَلُ.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَشِيدٌ بِالْقَصَّةِ: آیت کښې دی "وَبِئْرٍ مُّعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَّشِيدٍ" دې کښې مشید معنی ده کوم چه په چونه وغیره سره مضبوط جوړ کړیشوې وی، شید او قصة چونې ته وائی.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ (يَسْطُونَ) يَفْرُطُونَ مِنَ السَّطْوَةِ، وَيُقَالُ يَسْطُونَ يَبْطُشُونَ: آیت کښې دی "يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا" د مجاهد نه غیر یعنی ابوعبیده وئیلی دی چه دې کښې یسطون معنی د حدنه زیاتی کونکې ده، دا سطوة نه مشتق دې د کوم معنی چه حمله ده. بعضو د دې معنی د نیولو سره کړیده.

قوله: وهدوا الی الطیب من القول: الهموا: یعنی د هغوی په زړونو کښې ښه خبره واچوله.

قوله: وقال ابن عباس: بسبب: بحبل الی سقف البیت: "فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ" په دې کښې د سبب معنی رسئی ده، اود سماء نه د کور چت مراد دې یعنی هغوی د خپل کور د چته پورې یوه رسئ اوتړی او دې سره خپله مرئی خفه کړی.

قوله: تذهل تشغل: آیت کښې دی "يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ" په کومه ورځ

...بقیه ازحاشیه گذشته] واعبدوا" رقم ٤٥٨١ وفی سجودالقران، باب سجدة النجم، وباب ماجاء فی سجودالقران وسنتها، واخرجه مسلم فی المساجد، باب سجودالتلاوة، رقم ٤٥٨١، وابوداوٗد فی الصلاة، باب من رای فیها السجودو رقم ١٤٠٦، والنسائی فی الافتتاح باب السجودفی النجم:٢/١٦٠

(١)(صحیح البخاری، کتاب التفسیر، باب فاسجدوالله واعبدوا، رقم ٤٥٨١

چه دَ قيامت زلزله اووينى چه ټولې پئى وركونكې ښځې خپل پئى روونكى بچى هيركړى.
فرمائى آيت كښې تذهل معنى ده تشغل: شغل عنه، غافل كيدل.

[۲۳۴] بَابٌ وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى

[۴۴۶۴] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَا آدَمُ يَقُولُ لَبَّيْكَ رَبَّنَا وَسَعْدَيْكَ فَيُنَادَى بِصَوْتٍ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكَ أَنْ تُخْرِجَ مِنْ ذُرِّيَّتِكَ بَعْثًا إِلَى النَّارِ قَالَ يَا رَبِّ وَمَا بَعْثُ النَّارِ قَالَ مِنْ كُلِّ أَلْفٍ أُرَاهُ قَالَ تِسْعَ مِائَةٍ وَتِسْعَةً وَتِسْعِينَ فَحِينَئِذٍ تَضَعُ الْحَامِلُ حَمْلَهَا وَيَشِيبُ الْوَلِيدُ وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى وَلَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ فَشَقَّ ذَلِكَ عَلَى النَّاسِ حَتَّى تَغَيَّرَتْ وُجُوهُهُمْ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ تِسْعَ مِائَةٍ وَتِسْعَةً وَتِسْعِينَ وَمِنْكُمْ وَاحِدٌ ثُمَّ أَنْتُمْ فِي النَّاسِ كَالشَّعْرَةِ السَّوْدَاءِ فِي جَنْبِ الثَّوْرِ الْأَبْيَضِ أَوْ كَالشَّعْرَةِ الْبَيْضَاءِ فِي جَنْبِ الثَّوْرِ الْأَسْوَدِ وَإِنِّي لَأَرْجُو أَنْ تَكُونُوا رُبُعَ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَكَبَّرْنَا ثُمَّ قَالَ ثُلُثَ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَكَبَّرْنَا ثُمَّ قَالَ شَطْرَ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَكَبَّرْنَا قَالَ أَبُو أُسَامَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ تَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى وَقَالَ مِنْ كُلِّ أَلْفٍ تِسْعَ مِائَةٍ وَتِسْعَةً وَتِسْعِينَ وَقَالَ جَرِيرٌ وَعِيسَى بْنُ يُونُسَ وَأَبُو مُعَاوِيَةَ سَكْرَى وَمَا هُمْ بِسَكْرَى

قوله: من كل الف تسعمائة وتسعة وتسعين:

په زرو كې يوكم زر بعث النار..... دلته فرمائيلې شويدى چه په زرو كښې يوكم زر بعث النار دى او يو به جنت ته ځى او وړاندې په كتاب الرقاق كښې يو روايت راځى په هغې كښې دى چه په سلوكښې به يو كم سل دوزخ ته ځى او يو به جنت ته ځى (۱)- كله چه په سلوكښې يوځى نو په زروكښې به لس ځى، په ظاهره په دواړو روايتونوكښې تعارض دې. دَ دې جواب دا وركړېشود دې ځائ روايات دَ ياجوج ماجوج په اعتبار سره دى اودَ كتاب الرقاق روايت دَ نورو كفارو او مشركانو په اعتبار سره دې چه په دوى كښې به يوكم سل دوزخ ته ځى او يو به مؤمن وى چه جنت ته به ځى.

قوله: وَإِنِّي لَأَرْجُو أَنْ تَكُونُوا رُبُعَ أَهْلِ الْجَنَّةِ:

دَ "**وانى لارجو ان تكونوا ربع اهل الجنة**"، **معنى:** دلته تدريجى اضافه ده اوتاته څلورمې، بيادَ دريمې او بيا دَ نيمې خبردركړېشو او داهم ممكن ده چه دا شميرمختلف اوقاتواو مختلف مرحلو په اعتبارسره وى، په شروع كښې به دَ امت مسلمه شمير څلورمې حصې برابر وى بيا به يوه زمانه روستوراشى چه په جنتيانوكښې به زياتوالې اوشى نوشمير به دريمې

(۱) (كتاب الرقاق، باب كيف الحشر: ۲/۹۶۶

حصې برابر شي او په دریمه مرحله کښې به د دریمې نه نیمې حصې پورې شي ([1])- د ترمذی په یو روایت کښې راځي چه په جنت کښې به شپږ شلې صفونه وي په دې کښې به اتیا صفونه د دې امت وي او څلویښت به د باقي امتونو وي ([2])- دینه معلومیږي چه د نبي کریم ﷺ دامت شمیره جنت کښې دوه ثلث یعنې د نیم نه زیات به وي، دا به په حقیقت کښې څلورمه مرحله وي کوم کښې به چه شمیر د نیم نه زیات شي او دوه ثلث ته به اورسي. حضرت کشمیری رحمه الله اوفرمائیل چه دوثلث کیدل د ترمذی په روایت سره د دې امت د فضیلت علامت ګرځولې شویدې. احناف هم د نبي کریم ﷺ په امت کښې دوه ثلث دی چه د دوی د فضیلت علامت دې. ([3])-

[۲۳۵] بَابٌ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ

شَكٍّ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ إِلَى قَوْلِهِ ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ أَتْرَفْنَاهُمْ وَسَّعْنَاهُمْ

[۴۴۶۵] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْحَارِثِ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ قَالَ كَانَ الرَّجُلُ يَقْدَمُ الْمَدِينَةَ فَإِنْ وَلَدَتِ امْرَأَتُهُ غُلَامًا وَنُتِجَتْ خَيْلُهُ قَالَ هَذَا دِينٌ صَالِحٌ وَإِنْ لَمْ تَلِدِ امْرَأَتُهُ وَلَمْ تُنْتَجْ خَيْلُهُ قَالَ هَذَا دِينُ سُوءٍ

قوله: أَتْرَفْنَاهُمْ وَسَّعْنَاهُمْ: داپه سورة حج کښې نشته بلکه سورة مؤمنون کښې دی "وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاءِ الْآخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا" دې کښې اترفناهم معنې بیان شویده مونږ هغوی ته د دنیاپه ژوند کښې وسعت او د عیش فراخي ورکړیده، دا لفظ د کاتب د سهو نه دلته راغلې دې. ([4])-

قوله: عَلَى حَرْفٍ: شَكٍّ: آیت کښې دی "وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ" اوپه خلقو کښې بعض هغه دی چه د الله تعالی عبادت کوی په شك سره، "حرف" غاړې ته وائي او امام د دې تشریح شك سره کړیده، علامه احمدعثماني رحمه الله فرمائي: "یعنی بعض کسان صرف د دنیا په غرض دین اختیاروی اود هغوی زړه مذبذب وی، که په دین کښې داخل شي اود دنیا خیګړه اووینی نو په ښکاره په بندګئی قائم وی او چه تکلیف بیامومی نو پریږدی، یوخوادنیالاړه او بل خوا دین لاړ، په غاړه ولاړ دې یعنی زړه ئې تراوسه پورې نه اخوا دې او نه دیخوا، لکه چه څوك د کور په غاړه ولاړ وی کله چه غواړی نو اوځی اوتختی."

---

[1] (فیض الباری: ۲۰۹/۴)
[2] (فیض الباری: ۲۰۹/۴)
[3] (فیض الباری: ۲۰۹/۴)
[4] (عمدة القاری: ۶۹/۱۹)

[۲۳۶] بَاب هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ

[۴۴۶۶] حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا أَبُو هَاشِمٍ عَنْ أَبِي مِجْلَزٍ عَنْ قَيْسِ بْنِ عُبَادٍ عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ يُقْسِمُ قَسَمًا إِنَّ هَذِهِ الْآيَةَ هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ نَزَلَتْ فِي حَمْزَةَ وَصَاحِبَيْهِ وَعُتْبَةَ وَصَاحِبَيْهِ يَوْمَ بَرَزُوا فِي يَوْمِ بَدْرٍ رَوَاهُ سُفْيَانُ عَنْ أَبِي هَاشِمٍ وَقَالَ عُثْمَانُ عَنْ جَرِيرٍ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي هَاشِمٍ عَنْ أَبِي مِجْلَزٍ قَوْلَهُ

[۴۴۶۷] حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو مِجْلَزٍ عَنْ قَيْسِ بْنِ عُبَادٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَنَا أَوَّلُ مَنْ يَجْثُو بَيْنَ يَدَيِ الرَّحْمَنِ لِلْخُصُومَةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ قَيْسٌ وَفِيهِمْ نَزَلَتْ هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ قَالَ هُمُ الَّذِينَ بَارَزُوا يَوْمَ بَدْرٍ عَلِيٌّ وَحَمْزَةُ وَعُبَيْدَةُ وَشَيْبَةُ بْنُ رَبِيعَةَ وَعُتْبَةُ بْنُ رَبِيعَةَ وَالْوَلِيدُ بْنُ عُتْبَةَ

[۲۳۷] بَاب: تفسير سُورَةُ الْمُؤْمِنُونَ

قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ سَبْعَ طَرَائِقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ لَهَا سَابِقُونَ سَبَقَتْ لَهُمُ السَّعَادَةُ قُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ خَائِفِينَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ بَعِيدٌ بَعِيدٌ فَاسْأَلِ الْعَادِّينَ الْمَلَائِكَةَ لَنَاكِبُونَ لَعَادِلُونَ كَالِحُونَ عَابِسُونَ وَقَالَ غَيْرُهُ مِنْ سُلَالَةٍ الْوَلَدُ وَالنُّطْفَةُ السُّلَالَةُ وَالْجِنَّةُ وَالْجُنُونُ وَاحِدٌ وَالْغُثَاءُ الزَّبَدُ وَمَا ارْتَفَعَ عَنِ الْمَاءِ وَمَا لَا يُنْتَفَعُ بِهِ يَجْأَرُونَ يَرْفَعُونَ أَصْوَاتَهُمْ كَمَا تَجْأَرُ الْبَقَرَةُ عَلَى أَعْقَابِكُمْ رَجَعَ عَلَى عَقِبَيْهِ سَامِرًا مِنَ السَّمَرِ وَالْجَمِيعُ السُّمَّارُ وَالسَّامِرُ هَاهُنَا فِي مَوْضِعِ الْجَمْعِ تُسْحَرُونَ تَعْمَوْنَ مِنَ السِّحْرِ

سُورَةُ الْمُؤْمِنُونَ

د کلماتو تشریح:

قوله: قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ: سَبْعَ طَرَائِقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ: آیت کښې دی "وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقَ" یعنی مونږ ستاسو دَ پاسه اووه آسمانونه جوړ کړل، په آسمان باندې دَ "طرائق" اطلاق خو یا دَ دې دَپاره اوکړېشوه چه هغه دَ فرښتود تګ راتګ لارې دی یا دَ دې دَ پاره تطارق معنی راخی، دَ یوځیز په بل ځیز باندې کیدلوته وائی طارق النعل کله چه یوه څپلئی په بله څپلئی باندې کیخودېشوې وی، نوآسمانونه هم دَ یو بل دَ پاسه دی دَ دې دَ پاره دې ته سبع طرائق سره تعبیر کړېشو. (۱)-

قوله: لَهَا سَابِقُونَ: سَبَقَتْ لَهُمُ السَّعَادَةُ: "أُولَٰئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ" یعنی دَ

---

(۱) (عمدة القاری: ۱۹/ ۷۰ والکشاف: ۳/ ۱۷۹

اول نه هغوی ته دَ سعادت شرف حاصل دې، په دې بنا هغه دَ نیکوطرف ته وړاندې کیږی او وړاندیوالې کوی.

قوله: قُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ: خَائِفِينَ: "وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوا وَّقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ" اوکوم خلق چه (د الله تعالى په لارکښې) ورکړه کوی، او چه څه ورکوی نو د هغوی زړه دَ دینه وریږی چه هغوی دَ خپل رب طرف ته واپس کیدونکی دی یعنی څه پته ده چه هلته به قبول شوی وی که نه، وړاندې به په کارراشی که نه،دَ الله تعالی په لارکښې خرچ کولوسره دا شك وی، په خپل عمل باندې مغروره نه وی، دَ نیکئی کولوسره ویریږی، امام فرمائی "قُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ" معنی ده دَ هغوی زړونه ویریږی.

قوله: هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ: بَعِيدٌ بَعِيدٌ: آیت کښې دی "هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ" "بعید دیر بعید دې هغه خبره دَ کومې چه تاسره وعده کولې شی کافروائی چه څومره دَ عقل نه لرې خبره ده چه دَ هډوکې ذرې په خاوروکښې دَ ملاویدو نه پس به بیا دَ قبرونونه انسانان جوړیږی راپاسی به؟ داسې مهمل خبره منلوته څوك تیار دی. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائی آیت کښې "هَيْهَاتَ" معنی بَعِيدٌ: لرې ده.

قوله: فَاسْأَلِ الْعَادِّينَ: الْمَلَائِكَةَ: آیت کښې دی "قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ فَاسْأَلِ الْعَادِّينَ" دې کښې دَ عادین نه مراد دَ شمیر او حساب ساتلو فرښتې دی.

قوله: لَنَاكِبُونَ: لَعَادِلُونَ: "وَإِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَاكِبُونَ" بیشکه کوم خلق چه په آخرت باندې ایمان نه لری دَ نیغې لارې نه اخواکیدونکی دی. فرمائی لناکبون معنی عادلون اخواکیدونکی ډډه کونکی ده، عدل عنه ډډه کول.

قوله: كَالِحُونَ: عَابِسُونَ: "تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَالِحُونَ" دَ هغوی مخونه به اُور اوسوزوی او په دې کښې به دوی خراب او بدشکله شی. فرمائی کالحون معنی ده تریوتندی، اوران شوی شکل.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: مِنْ سُلَالَةٍ: الْوَلَدُ، وَالنُّطْفَةُ السُّلَالَةُ: آیت کښې دی "وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن سُلَالَةٍ مِّن طِينٍ" فرمائی چه ولد او نطفې ته سلالة وائی، پورته عبارت کښې "الولد" دَ سلالة تفسیر نه دې بلکه "الولد" او "النطفة" معطوف معطوف علیه یوځائ شوی مبتدا دی او السلالة خبر دې، ولد دَ مور دَ رحم نه په راښکلوراځی، په دې وجه دیته سلاله وائی. نطفه هم دَ شانه راښکلې کیږی راځی نو په دې وجه په دې باندې هم دَ سلاله اطلاق کیږی. سل الشئ—سلا: راښکل، سلالة هغه څیز چه دَ بل څیز نه راښکلې شوې وی، نچوړشوې وی،

خلاصه او نچوړ (۱)-

قوله: وَالْجِنَّةُ وَالْجُنُونُ وَاحِدٌ: آيت كښې دى "أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ" فرمائى چه جنة او جنون دواړو يوه معنى ده.

قوله: وَالْغُثَاءُ: الزَّبَدُ، وَمَا ارْتَفَعَ عَنِ الْمَاءِ، وَمَا لَا يُنْتَفَعُ بِهِ: آيت كښې دى "فَجَعَلْنٰهُمْ غُثَاءً فَبُعْدًا لِّلْقَوْمِ الظّٰلِمِيْنَ" غثاء معنى زګ ده يعنى هغه څيزچه د اوبو د پاسه اوچتيږى او د كوم نه چه هيڅ فائده نشى حاصلولې.

[۲۳۸] باب: تفسير سُورَةُ النُّورِ

مِنْ خِلَالِهِ مِنْ بَيْنِ أَضْعَافِ السَّحَابِ سَنَا بَرْقِهِ وَهُوَ الضِّيَاءُ مُذْعِنِينَ يُقَالُ لِلْمُسْتَخْذِي مُذْعِنٌ أَشْتَاتًا وَشَتَّى وَشَتَاتٌ وَشَتٌّ وَاحِدٌ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا بَيَّنَّاهَا وَقَالَ غَيْرُهُ سُمِّيَ الْقُرْآنُ لِجَمَاعَةِ السُّوَرِ وَسُمِّيَتِ السُّورَةُ لِأَنَّهَا مَقْطُوعَةٌ مِنَ الْأُخْرَى فَلَمَّا قُرِنَ بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ سُمِّيَ قُرْآنًا وَقَالَ سَعْدُ بْنُ عِيَاضٍ الثُّمَالِيُّ الْمِشْكَاةُ الْكُوَّةُ بِلِسَانِ الْحَبَشَةِ وَقَوْلُهُ تَعَالَى إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ تَأْلِيفَ بَعْضِهِ إِلَى بَعْضٍ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ فَإِذَا جَمَعْنَاهُ وَأَلَّفْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ أَيْ مَا جُمِعَ فِيهِ فَاعْمَلْ بِمَا أَمَرَكَ وَانْتَهِ عَمَّا نَهَاكَ اللَّهُ وَيُقَالُ لَيْسَ لِشِعْرِهِ قُرْآنٌ أَيْ تَأْلِيفٌ وَسُمِّيَ الْفُرْقَانَ لِأَنَّهُ يُفَرِّقُ بَيْنَ الْحَقِّ وَالْبَاطِلِ وَيُقَالُ لِلْمَرْأَةِ مَا قَرَأَتْ بِسَلًا قَطُّ أَيْ لَمْ تَجْمَعْ فِي بَطْنِهَا وَلَدًا وَيُقَالُ فِي فَرَضْنَاهَا أَنْزَلْنَا فِيهَا فَرَائِضَ مُخْتَلِفَةً وَمَنْ قَرَأَ فَرَّضْنَاهَا يَقُولُ فَرَضْنَا عَلَيْكُمْ وَعَلَى مَنْ بَعْدَكُمْ وَقَالَ مُجَاهِدٌ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا لَمْ يَدْرُوا لِمَا بِهِمْ مِنَ الصِّغَرِ وَقَالَ الشَّعْبِيُّ أُولِي الْإِرْبَةِ مَنْ لَيْسَ لَهُ أَرَبٌ وَقَالَ طَاوُسٌ هُوَ الْأَحْمَقُ الَّذِي لَا حَاجَةَ لَهُ فِي النِّسَاءِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ لَا يُهِمُّهُ إِلَّا بَطْنُهُ وَلَا يَخَافُ عَلَى النِّسَاءِ

سُورَةُ النُّورِ

د كلماتو تشريح:

قوله: مِنْ خِلَالِهِ: مِنْ بَيْنِ أَضْعَافِ السَّحَابِ: آيت كښې دى "فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ" يعنى ته به اووينې باران چه د اوريځود مينځ به به راوځى خلال د خلل جمع ده، مينځ او د دوو څيزونو په مينځ كښې خالى ځاى ته وائى، ابوعبيده تفسير "مِنْ بَيْنِ أَضْعَافِ السَّحَابِ" قط په قط د اوريځود مينځ نه باران راوځى.

قوله: سَنَا بَرْقِهِ: الضِّيَاءُ: "يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ" د دې اوريځ د بجلئى د برق حالت دا

(۱) (عمدة القارى: ۱۹/۷۱، والمردات فى غريب القرآن: ۲۳۷

دې چه داسې ښکارې لکه چه اوس به درنه نظر یوسې. فرمائی چه "سنابرقه" معنی ده رڼا، پرق.

قوله: الْمِشْكَاةُ الْكُوَّةُ بِلِسَانِ الْحَبَشَةِ: "مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ" د دې د رڼا مثال د هغه طاخ په شان دې کوم کښې چه یوه ډیوه ایخودې شوې وی. فرمائی "مشکاة" معنی په حبشی ژبه کښې روشندان او طاخ ده.

قوله: مُذْعِنِينَ: يُقَالُ لِلْمُسْتَخْذِي مُذْعِنٌ: آیت کښې دی "وَإِن يَكُن لَّهُمُ الْحَقُّ يَأْتُوا إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ" یعنی که د دې منافقانو که په چا باندې حق وتلې نو سټ ښکته به تاله فیصلې کولو د پاره راتلل، دوی ته خو پته ده چه فیصله به په عدل او انصاف سره زمونږ په حق کښې وی او چه کله دوی په ناحقه وی‌نود فیصلې د پاره تاله نه راځی او پوهیږی چه هلته د چا رعایت به نه وی. فیصله به د حق برابره وی نو دوی به ناکامه وی. عاجزی او اطاعت کونکوته "مستخذی" یعنی مذعن وائی.

قوله: أَشْتَاتًا: وَشَتَّى وَشَتَاتٌ وَشَتٌّ وَاحِدٌ: آیت کښې دی "لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَأْكُلُوا جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا" یعنی په تاسو باندې هیڅ گناه نشته که غواړئی نو یو ځائ اوخورئی او یا جدا جدا، امام بخاری رحمه الله د ابوعبیده په اتباع کښې فرمائی چه أَشْتَاتًا وَشَتَّى وَشَتَاتٌ وَشَتٌّ د څلورووارو معنی یوه ده خو نورحضرات فرمائی اشتات جمع ده، اود دې مفرد شت دې.(۱) -د ابوعبیده د کلام نه دا تاثر ملاویږی چه اشتات، شت جمع نه ده بلکه شت معنی کښې مستقل لفظ دې.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا: بَيَّنَّاهَا: په عامونسخوکښې داشان دی، قاضی عیاض رحمه الله وئیلی دی چه صحیح عبارت دا دې. "انزلناها وفرضناها" بیناها- بیناها: فرضناها تفسیردې. انزلناها تفسیرنه دې. د طبری د روایت نه د قاضی عیاض د قول تائیدکیږی (۲)- طبری د علی ابن ابی طلحه طریق نه ابن عباس رضی الله عنهما قول نقل کړیدې "فرضناها یقول: بیناها"(۳)-

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: سُمِّيَ الْقُرْآنُ لِجَمَاعَةِ السُّوَرِ، وَسُمِّيَتِ السُّورَةُ، لِأَنَّهَا مَقْطُوعَةٌ مِنَ الْأُخْرَى فَلَمَّا قُرِنَ بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ، سُمِّيَ قُرْآنًا: د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما غیر یعنی ابوعبیده وئیلی دی قران ته قران په دې وجه وائی چه د قرآن معنی د جمع کولو دی، او په قرآن کښې سورتونه راجمع کړیشوی دی نو ځکه دې ته قرآن وائی. او سورة ته سورة په

---

(۱) (فتح الباری:۸/۴۴۷

(۲) (فتح الباری: ۸/۴۴۷

(۳) (فتح الباری:۸/۴۴۷

دي وجه وائي چه دَ "سورٌ" نه ماخوذ دي او "سورٌ بقية الشئى" ته وائى "بقية الشئى" نه جدا وى، ځکه سورة د بل سورة نه جدا وى. کله چه بعضې سورتونه دَ نورو بعضو سورتونو سره يو ځاى کړې شو نو دَ هغې نوم قرآن کيخودې شو.

قوله: وَقَوْلُهُ تَعَالَى: إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ: تَأْلِيفَ بَعْضِهِ إِلَى بَعْضٍ: سورة قيامه دا آيت هم "قران" په معنى د بعضو حصو بعضوسره ملاوول دى.

قوله: وَيُقَالُ: لَيْسَ لِشِعْرِهِ قُرْآنٌ، أَيْ تَأْلِيفٌ: کله چه دَ چا اشعار دَ چا په مجموعه کښې نه وى جمع شوى نو وئيلى کيږى چه د هغه د اشعاروَ پاره قرآن نشته يعنى هغه نه دى جمع شوى.

قوله: وَيُقَالُ لِلْمَرْأَةِ: مَا قَرَأَتْ بِسَلًا قَطُّ، أَيْ لَمْ تَجْمَعْ فِي بَطْنِهَا وَلَدًا: دَ ښځې متعلق وينا ده ماقرأت بسلاقط يعنى هغې په خپله خيټه کښې بچې نه دي جمع کړې. په دې کښې دې خبرې ته اشاره ده چه قران دَ قراء نه هم مشتق کيديشى، قرأ معنى هم دَ جمع کولو راځى.

قوله: أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا: لَمْ يَدْرُوا لِمَا بِهِمْ مِنَ الصِّغَرِ: آيت کښې دى "أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ" يا په داسې هلکانو باندې چه دَ ښځو دَ پردې دَ خبرونه لاتراوسه خبرنه دى (يعنى داسې نابالغه ماشومان کوم چه دَ شهوت نه خبرنه دى دَهغوى نشته) امام فرمائى چه لم يظهروا معنى ده هغوى دَ ماشوم والى په وجه نه پيژنى.

[۲۳۹] بَابُ قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ

[۴۴۶۸] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي الزُّهْرِيُّ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ أَنَّ عُوَيْمِرًا أَتَى عَاصِمَ بْنَ عَدِيٍّ وَكَانَ سَيِّدَ بَنِي عَجْلَانَ فَقَالَ كَيْفَ تَقُولُونَ فِي رَجُلٍ وَجَدَ مَعَ امْرَأَتِهِ رَجُلًا أَيَقْتُلُهُ فَتَقْتُلُونَهُ أَمْ كَيْفَ يَصْنَعُ سَلْ لِي رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ فَأَتَى عَاصِمٌ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَكَرِهَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَسَائِلَ فَسَأَلَهُ عُوَيْمِرٌ فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَرِهَ الْمَسَائِلَ وَعَابَهَا قَالَ عُوَيْمِرٌ وَاللَّهِ لَا أَنْتَهِي حَتَّى أَسْأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ فَجَاءَ عُوَيْمِرٌ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ رَجُلٌ وَجَدَ مَعَ امْرَأَتِهِ رَجُلًا أَيَقْتُلُهُ فَتَقْتُلُونَهُ أَمْ كَيْفَ يَصْنَعُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ الْقُرْآنَ فِيكَ وَفِي صَاحِبَتِكَ فَأَمَرَهُمَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْمُلَاعَنَةِ بِمَا سَمَّى اللَّهُ فِي كِتَابِهِ فَلَاعَنَهَا ثُمَّ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنْ حَبَسْتُهَا فَقَدْ ظَلَمْتُهَا فَطَلَّقَهَا فَكَانَتْ سُنَّةً لِمَنْ كَانَ بَعْدَهُمَا فِي الْمُتَلَاعِنَيْنِ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ انْظُرُوا فَإِنْ

جاءت به أسحم أدعج العينين عظيم الأليتين خدلّج الساقين فلا أحسب عويمرا إلا قد صدق عليها وإن جاءت به أحيمر كأنه وحرة فلا أحسب عويمرا إلا قد كذب عليها فجاءت به على النعت الذى نعت به رسول الله صلى الله عليه وسلم من تصديق عويمر فكان بعد ينسب إلى أمه

[٢٤٠] باب والخامسة أن لعنة الله عليه إن كان من الكاذبين

[٤٤٦٩] حدثنى سليمان بن داود أبو الربيع حدثنا فليح عن الزهرى عن سهل بن سعد أن رجلا أتى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال يا رسول الله أرأيت رجلا رأى مع امرأته رجلا أيقتله فتقتلونه أم كيف يفعل فأنزل الله فيهما ما ذكر فى القرآن من التلاعن فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم قد قضى فيك وفى امرأتك قال فتلاعنا وأنا شاهد عند رسول الله صلى الله عليه وسلم ففارقها فكانت سنة أن يفرق بين المتلاعنين وكانت حاملا فأنكر حملها وكان ابنها يدعى إليها ثم جرت السنة فى الميراث أن يرثها وترث منه ما فرض الله لها

[٢٤١] باب ويدرأ عنها العذاب أن تشهد أربع شهادات بالله إنه لمن الكاذبين

[٤٤٧٠] حدثنى محمد بن بشار حدثنا ابن أبى عدى عن هشام بن حسان حدثنا عكرمة عن ابن عباس أن هلال بن أمية قذف امرأته عند النبى صلى الله عليه وسلم بشريك ابن سحماء فقال النبى صلى الله عليه وسلم البينة أو حد فى ظهرك فقال يا رسول الله إذا رأى أحدنا على امرأته رجلا ينطلق يلتمس البينة فجعل النبى صلى الله عليه وسلم يقول البينة وإلا حد فى ظهرك فقال هلال والذى بعثك بالحق إنى لصادق فلينزلن الله ما يبرئ ظهرى من الحد فنزل جبريل وأنزل عليه والذين يرمون أزواجهم فقرأ حتى بلغ إن كان من الصادقين فانصرف النبى صلى الله عليه وسلم فأرسل إليها فجاء هلال فشهد والنبى صلى الله عليه وسلم يقول إن الله يعلم أن أحدكما كاذب فهل منكما تائب ثم قامت فشهدت فلما كانت عند الخامسة وقفوها وقالوا إنها موجبة قال ابن عباس فتلكأت ونكصت حتى ظننا أنها ترجع ثم قالت لا أفضح قومى سائر اليوم فمضت فقال النبى صلى الله عليه وسلم أبصروها فإن جاءت به أكحل العينين سابغ الأليتين خدلّج الساقين فهو لشريك ابن سحماء فجاءت به كذلك فقال النبى صلى الله عليه وسلم لولا ما مضى من كتاب الله لكان لى ولها شأن

د لعان ايتونه دچا متعلق نازل شوى؟: دلته دا اشكال كيږى چه دَدې نه اول حضرت سهل بن ساعد رضي الله عنه دَ روايت نه معلوميږى چه دَ لعان آيت دَ حضرت عويمرعجلانى متعلق نازل شوى دى او حضرت ابن عباس رضي الله عنه دَ روايت نه معلوميږى چه حضرت هلال ابن اميه باره كښې نازل شويدې. بعضو وئيلى دى چه مذكوره آيات حضرت عويمر رضي الله عنه باره كښې نازل شويدې او بعضودې خبرې ته ترجيح وركړيده چه دا دَ حضرت هلال بن اميه متعلق نازل شويدې.

علامه قرطبى رحمه الله ميلان دې طرف ته معلوميږى چه دَ دې نزول دوه ځل اوشو ليكن حافظ ابن حجر رحمه الله اوفرمائيل چه دَ لعان دَ آيت نازليدل خو په حقيقت كښې حضرت هلال ابن اميه دَ قصې متعلق دې. البته روستو دَ حضرت عويمر رضي الله عنه سره هم داسې واقعه پيښه شويده په دې وجه رسول الله صلى الله عليه وسلم دَ ذكر شوى آيت فيصله هغه ته هم اولوستله او واوروله، دَ دې تائيددې خبرې نه هم كيږى چه دَ حضرت هلال په قصه كښې دَ حديث الفاظ دى "فنزل جبريل" ولې دَ حضرت عويمر رضي الله عنه په واقعه كښې دَ حديث الفاظ دى "قد انزل الله فيك" دَ كوم مطلب چه دا دې تا سره پيښه شوې واقعې غوندې په يوې واقعه كښې دَدې حكم نازل شويدې.(1)

دَ لعان متعلق نور بحث به انشاء الله وړاندې باب اللعان كښې راځى، دلته دَ آيت متعلق شيخ الاسلام مولانا شبيراحمدعثمانى تفسيرى حاشيه نقل كولې شى، علامه ليكى: "چه په خپله ښځه دَ زناتهمت اولګوى، اولاً به دَ دې نه څلور ګواه غوښتلې شى كه پيش كړيشى نو په ښځه به دَ زنا حد جارى كولې شى او كه ګواه رانه وړيشى نوهغه ته به وئيلى شى چه څلور ځل به قسم اوخورى او بيان به كوى چه هغه پخپله دې دعوى كښې رښتونې دې (يعنى كوم تهمت چه هغه په خپله ښځه لګولې دې په هغې كښې دې دروغ نه وائى) نو لكه دَ څلورو ګواهانوپه ځائ پخپله دَ ده څلور حلفيه شهادتونه شو او په آخركښې به په پنځم ځل دا الفاظ وائى كه هغه په خپله دې دعوى كښې دروغژن وى نو په ده دَ الله لعنت او غضب، كه دَ ذكر شوى الفاظو وئيلو نه انكار اوكړى نو قيدكولې به شى او حاكم به دې مجبوروى چه يا خودَ خپلودروغوئيلو اقرار اوكړى نو قذف حدبه اولګى او يا پنځه ځل هغه الفاظ اووائى چه پورته ذكر شو نو بيا به ښځې ته وئيلى شى چه څلورځل دې قسم اوخورى او بيان دې اوكړى چه دا سړې په تهمت لګولوكښې درغژن دې او په پنځم ځل دا الفاظ اووائى چه دَ الله تعالى غضب دې وى په دې ښځه كه دا سړې په خپله دعوى كښې رښتونې وى، چه تركومې پورې دا ښځه دا الفاظ اونه وائى ترهغه وخته پورې به په قيدكښې وى او مجبورولې به شى چه يا خوصفا دَ سړى دَ عوى تصديق اوكړى نو بيا به په دې دَ زناحدجارى كولې شى او يا دې په ذكر شوى الفاظودَ ده تكذيب اوكړى كه هغې هم دَ سړى په شان الفاظ اووئيل او دَ لعان نه فارغه شوه نو دې ښځې سره صحبت او دواعى صحبت تول حرام شو. بيا كه سړى ديته طلاق وركړو نوډيره ښه ده ګنى قاضى به په دواړو كښې

(1)(فتح البارى:۸/ ۴۵۰)

جدائی اوکړی. که دواړه رضامند نه وی یعنی په ژبه سره اووائی چه ما په دوی کښې جدا والې اوکړو نو دا جداوالې به د طلاق بائن په حکم کښې وی"[1]۔
د دې آیاتونو د نازلیدلو متعلق ابن جریر، ابن ابی حاتم او ابن حبان رائې ده چه په شعبان سنه ۹هجری کښې دا نازل شوی دی، حافظ ابن حجر رحمه الله په نیزد راجح دا دی چه د دې آیاتونو نازلیدل د غزوه تبوك نه پس په کال ۱۰هجری کښې شوی دی[2]۔
د باب حدیث نه دا معلومه شوه چه د لعان نه پس دې حمل نه کوم بچې پیدا شو هغه به د دې د خاوند طرف ته نه منسوب کیږی بلکه د هغه نسبت به د هغه مور طرف ته کیږی، نبی کریم ﷺ د حضرت عویمر عجلانی رضی الله عنه اوهلال بن امیه رضی الله عنه متعلق همدغه فیصله اوفرمائیله.

[۲۴۲] بَاب قَوْلِهِ وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ

[۴۴۷۱] حَدَّثَنَا مُقَدَّمُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى حَدَّثَنَا عَمِّي الْقَاسِمُ بْنُ يَحْيَى عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ وَقَدْ سَمِعَ مِنْهُ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَجُلًا رَمَى امْرَأَتَهُ فَانْتَفَى مِنْ وَلَدِهَا فِي زَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمَرَ بِهِمَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَلَاعَنَا كَمَا قَالَ اللَّهُ ثُمَّ قَضَى بِالْوَلَدِ لِلْمَرْأَةِ وَفَرَّقَ بَيْنَ الْمُتَلَاعِنَيْنِ

[۲۴۳] بَاب إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ

لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ أَفَّاكٌ كَذَّابٌ

[۴۴۷۲] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ قَالَتْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ ابْنُ سَلُولَ

[۲۴۴] بَاب لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا

وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُبِينٌ ۝ لَوْلَا جَاءُوا عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاءِ فَأُولَئِكَ عِنْدَ اللَّهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ ۝

[۴۴۷۳] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يُونُسَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ وَسَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ وَعَلْقَمَةُ بْنُ وَقَّاصٍ وَعُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ عَنْ حَدِيثِ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ قَالَ لَهَا أَهْلُ الْإِفْكِ مَا قَالُوا فَبَرَّأَهَا اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَكُلٌّ حَدَّثَنِي طَائِفَةً مِنَ الْحَدِيثِ وَبَعْضُ حَدِيثِهِمْ يُصَدِّقُ بَعْضًا وَإِنْ كَانَ بَعْضُهُمْ أَوْعَى لَهُ مِنْ بَعْضٍ الَّذِي حَدَّثَنِي عُرْوَةُ عَنْ عَائِشَةَ

---

[1] (تفسیر عثمانی:۴۶۷ فائده نمبر۱
[2] (فتح الباری:۹/۳۹۷ وتکملة فتح الملهم:۱/۲۳۴

رَضِيَ اللّٰهُ عَنهُمَا أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنهَا زَوجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَخرُجَ أَقرَعَ بَينَ أَزوَاجِهِ فَأَيَّتُهُنَّ خَرَجَ سَهمُهَا خَرَجَ بِهَا رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ مَعَهُ قَالَتْ عَائِشَةُ فَأَقرَعَ بَينَنَا فِي غَزوَةٍ غَزَاهَا فَخَرَجَ سَهمِي فَخَرَجتُ مَعَ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ بَعدَمَا نَزَلَ الحِجَابُ فَأَنَا أُحمَلُ فِي هَودَجِي وَأُنزَلُ فِيهِ فَسِرنَا حَتَّى إِذَا فَرَغَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ مِنْ غَزوَتِهِ تِلكَ وَقَفَلَ وَدَنَونَا مِنَ المَدِينَةِ قَافِلِينَ آذَنَ لَيلَةً بِالرَّحِيلِ فَقُمتُ حِينَ آذَنُوا بِالرَّحِيلِ فَمَشَيتُ حَتَّى جَاوَزتُ الجَيشَ فَلَمَّا قَضَيتُ شَأنِي أَقبَلتُ إِلَى رَحلِي فَإِذَا عِقدٌ لِي مِنْ جَزعِ ظَفَارِ قَدِ انقَطَعَ فَالتَمَستُ عِقدِي وَحَبَسَنِي ابتِغَاؤُهُ وَأَقبَلَ الرَّهطُ الَّذِينَ كَانُوا يَرحَلُونَ لِي فَاحتَمَلُوا هَودَجِي فَرَحَلُوهُ عَلَى بَعِيرِي الَّذِي كُنتُ رَكِبتُ وَهُم يَحسِبُونَ أَنِّي فِيهِ وَكَانَ النِّسَاءُ إِذ ذَاكَ خِفَافًا لَم يُثقِلهُنَّ اللَّحمُ إِنَّمَا تَأكُلُ العُلقَةَ مِنَ الطَّعَامِ فَلَم يَستَنكِرِ القَومُ خِفَّةَ الهَودَجِ حِينَ رَفَعُوهُ وَكُنتُ جَارِيَةً حَدِيثَةَ السِّنِّ فَبَعَثُوا الجَمَلَ وَسَارُوا فَوَجَدتُ عِقدِي بَعدَمَا استَمَرَّ الجَيشُ فَجِئتُ مَنَازِلَهُم وَلَيسَ بِهَا دَاعٍ وَلَا مُجِيبٌ فَأَمَمتُ مَنزِلِي الَّذِي كُنتُ بِهِ وَظَنَنتُ أَنَّهُم سَيَفقِدُونِي فَيَرجِعُونَ إِلَيَّ فَبَينَا أَنَا جَالِسَةٌ فِي مَنزِلِي غَلَبَتنِي عَينِي فَنِمتُ وَكَانَ صَفوَانُ بنُ المُعَطَّلِ السُّلَمِيُّ ثُمَّ الذَّكوَانِيُّ مِنْ وَرَاءِ الجَيشِ فَأَدلَجَ فَأَصبَحَ عِندَ مَنزِلِي فَرَأَى سَوَادَ إِنسَانٍ نَائِمٍ فَأَتَانِي فَعَرَفَنِي حِينَ رَآنِي وَكَانَ رَآنِي قَبلَ الحِجَابِ فَاستَيقَظتُ بِاستِرجَاعِهِ حِينَ عَرَفَنِي فَخَمَّرتُ وَجهِي بِجِلبَابِي وَوَاللّٰهِ مَا كَلَّمَنِي كَلِمَةً وَلَا سَمِعتُ مِنهُ كَلِمَةً غَيرَ استِرجَاعِهِ حَتَّى أَنَاخَ رَاحِلَتَهُ فَوَطِئَ عَلَى يَدَيهَا فَرَكِبتُهَا فَانطَلَقَ يَقُودُ بِي الرَّاحِلَةَ حَتَّى أَتَينَا الجَيشَ بَعدَمَا نَزَلُوا مُوغِرِينَ فِي نَحرِ الظَّهِيرَةِ فَهَلَكَ مَنْ هَلَكَ وَكَانَ الَّذِي تَوَلَّى الإِفكَ عَبدَ اللّٰهِ بنَ أُبَيٍّ ابنَ سَلُولَ فَقَدِمنَا المَدِينَةَ فَاشتَكَيتُ حِينَ قَدِمتُ شَهرًا وَالنَّاسُ يُفِيضُونَ فِي قَولِ أَصحَابِ الإِفكِ لَا أَشعُرُ بِشَيءٍ مِنْ ذَلِكَ وَهُوَ يَرِيبُنِي فِي وَجَعِي أَنِّي لَا أَعرِفُ مِنْ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ اللُّطفَ الَّذِي كُنتُ أَرَى مِنهُ حِينَ أَشتَكِي إِنَّمَا يَدخُلُ عَلَيَّ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ فَيُسَلِّمُ ثُمَّ يَقُولُ كَيفَ تِيكُم ثُمَّ يَنصَرِفُ فَذَاكَ الَّذِي يَرِيبُنِي وَلَا أَشعُرُ بِالشَّرِّ حَتَّى خَرَجتُ بَعدَمَا نَقَهتُ فَخَرَجَتْ مَعِي أُمُّ مِسطَحٍ قِبَلَ المَنَاصِعِ وَهُوَ مُتَبَرَّزُنَا وَكُنَّا لَا نَخرُجُ إِلَّا لَيلًا إِلَى لَيلٍ وَذَلِكَ قَبلَ أَنْ نَتَّخِذَ الكُنُفَ قَرِيبًا مِنْ بُيُوتِنَا وَأَمرُنَا أَمرُ العَرَبِ الأُوَلِ فِي التَّبَرُّزِ قِبَلَ الغَائِطِ فَكُنَّا نَتَأَذَّى بِالكُنُفِ أَنْ نَتَّخِذَهَا عِندَ بُيُوتِنَا فَانطَلَقتُ أَنَا وَأُمُّ مِسطَحٍ وَهِيَ ابنَةُ أَبِي رُهمِ بنِ عَبدِ مَنَافٍ وَأُمُّهَا بِنتُ صَخرِ بنِ عَامِرٍ خَالَةُ أَبِي بَكرٍ الصِّدِّيقِ وَابنُهَا مِسطَحُ بنُ أُثَاثَةَ فَأَقبَلتُ أَنَا وَأُمُّ مِسطَحٍ قِبَلَ بَيتِي وَقَد فَرَغنَا مِنْ شَأنِنَا فَعَثَرَت أُمُّ مِسطَحٍ فِي مِرطِهَا فَقَالَتْ تَعِسَ مِسطَحٌ فَقُلتُ لَهَا بِئسَ مَا قُلتِ أَتَسُبِّينَ رَجُلًا شَهِدَ بَدرًا قَالَتْ أَي هَنتَاه أَوَلَم تَسمَعِي مَا قَالَ قَالَتْ قُلتُ وَمَا قَالَ فَأَخبَرَتنِي بِقَولِ أَهلِ الإِفكِ فَازدَدتُ مَرَضًا عَلَى

مَرَضِي فَلَمَّا رَجَعْتُ إِلَى بَيْتِي وَدَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَعْنِي سَلَّمَ ثُمَّ
قَالَ كَيْفَ تِيكُمْ فَقُلْتُ أَتَأْذَنُ لِي أَنْ آتِيَ أَبَوَيَّ قَالَتْ وَأَنَا حِينَئِذٍ أُرِيدُ أَنْ أَسْتَيْقِنَ الْخَبَرَ
مِنْ قِبَلِهِمَا قَالَتْ فَأَذِنَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجِئْتُ أَبَوَيَّ فَقُلْتُ لِأُمِّي يَا أُمَّتَاهْ
مَا يَتَحَدَّثُ النَّاسُ قَالَتْ يَا بُنَيَّةُ هَوِّنِي عَلَيْكِ فَوَاللَّهِ لَقَلَّمَا كَانَتِ امْرَأَةٌ قَطُّ وَضِيئَةٌ عِنْدَ رَجُلٍ
يُحِبُّهَا وَلَهَا ضَرَائِرُ إِلَّا كَثَّرْنَ عَلَيْهَا قَالَتْ فَقُلْتُ سُبْحَانَ اللَّهِ أَوَلَقَدْ تَحَدَّثَ النَّاسُ بِهَذَا قَالَتْ
فَبَكَيْتُ تِلْكَ اللَّيْلَةَ حَتَّى أَصْبَحْتُ لَا يَرْقَأُ لِي دَمْعٌ وَلَا أَكْتَحِلُ بِنَوْمٍ حَتَّى أَصْبَحْتُ أَبْكِي فَدَعَا
رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ وَأُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا
حِينَ اسْتَلْبَثَ الْوَحْيُ يَسْتَأْمِرُهُمَا فِي فِرَاقِ أَهْلِهِ قَالَتْ فَأَمَّا أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ فَأَشَارَ عَلَى رَسُولِ
اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالَّذِي يَعْلَمُ مِنْ بَرَاءَةِ أَهْلِهِ وَبِالَّذِي يَعْلَمُ لَهُمْ فِي نَفْسِهِ مِنَ الْوُدِّ فَقَالَ
يَا رَسُولَ اللَّهِ أَهْلَكَ وَلَا نَعْلَمُ إِلَّا خَيْرًا وَأَمَّا عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَمْ يُضَيِّقِ
اللَّهُ عَلَيْكَ وَالنِّسَاءُ سِوَاهَا كَثِيرٌ وَإِنْ تَسْأَلِ الْجَارِيَةَ تَصْدُقْكَ قَالَتْ فَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَرِيرَةَ فَقَالَ أَيْ بَرِيرَةُ هَلْ رَأَيْتِ مِنْ شَيْءٍ يَرِيبُكِ قَالَتْ بَرِيرَةُ لَا وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ
إِنْ رَأَيْتُ عَلَيْهَا أَمْرًا أَغْمِصُهُ عَلَيْهَا أَكْثَرَ مِنْ أَنَّهَا جَارِيَةٌ حَدِيثَةُ السِّنِّ تَنَامُ عَنْ عَجِينِ أَهْلِهَا
فَتَأْتِي الدَّاجِنُ فَتَأْكُلُهُ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاسْتَعْذَرَ يَوْمَئِذٍ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ
بْنِ أُبَيٍّ ابْنِ سَلُولَ قَالَتْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ عَلَى الْمِنْبَرِ يَا مَعْشَرَ
الْمُسْلِمِينَ مَنْ يَعْذِرُنِي مِنْ رَجُلٍ قَدْ بَلَغَنِي أَذَاهُ فِي أَهْلِ بَيْتِي فَوَاللَّهِ مَا عَلِمْتُ عَلَى
أَهْلِي إِلَّا خَيْرًا وَلَقَدْ ذَكَرُوا رَجُلًا مَا عَلِمْتُ عَلَيْهِ إِلَّا خَيْرًا وَمَا كَانَ يَدْخُلُ عَلَى أَهْلِي إِلَّا مَعِي
فَقَامَ سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ الْأَنْصَارِيُّ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَا أَعْذِرُكَ مِنْهُ إِنْ كَانَ مِنَ الْأَوْسِ
ضَرَبْتُ عُنُقَهُ وَإِنْ كَانَ مِنْ إِخْوَانِنَا مِنَ الْخَزْرَجِ أَمَرْتَنَا فَفَعَلْنَا أَمْرَكَ قَالَتْ فَقَامَ سَعْدُ بْنُ
عُبَادَةَ وَهُوَ سَيِّدُ الْخَزْرَجِ وَكَانَ قَبْلَ ذَلِكَ رَجُلًا صَالِحًا وَلَكِنِ احْتَمَلَتْهُ الْحَمِيَّةُ فَقَالَ لِسَعْدٍ
كَذَبْتَ لَعَمْرُ اللَّهِ لَا تَقْتُلُهُ وَلَا تَقْدِرُ عَلَى قَتْلِهِ فَقَامَ أُسَيْدُ بْنُ حُضَيْرٍ وَهُوَ ابْنُ عَمِّ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ
فَقَالَ لِسَعْدِ بْنِ عُبَادَةَ كَذَبْتَ لَعَمْرُ اللَّهِ لَنَقْتُلَنَّهُ فَإِنَّكَ مُنَافِقٌ تُجَادِلُ عَنِ الْمُنَافِقِينَ
فَتَثَاوَرَ الْحَيَّانِ الْأَوْسُ وَالْخَزْرَجُ حَتَّى هَمُّوا أَنْ يَقْتَتِلُوا وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَائِمٌ
عَلَى الْمِنْبَرِ فَلَمْ يَزَلْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُخَفِّضُهُمْ حَتَّى سَكَتُوا وَسَكَتَ قَالَتْ
فَبَكَيْتُ يَوْمِي ذَلِكَ لَا يَرْقَأُ لِي دَمْعٌ وَلَا أَكْتَحِلُ بِنَوْمٍ قَالَتْ فَأَصْبَحَ أَبَوَايَ عِنْدِي وَقَدْ بَكَيْتُ
لَيْلَتَيْنِ وَيَوْمًا لَا أَكْتَحِلُ بِنَوْمٍ وَلَا يَرْقَأُ لِي دَمْعٌ يَظُنَّانِ أَنَّ الْبُكَاءَ فَالِقٌ كَبِدِي قَالَتْ
فَبَيْنَمَا هُمَا جَالِسَانِ عِنْدِي وَأَنَا أَبْكِي فَاسْتَأْذَنَتْ عَلَيَّ امْرَأَةٌ مِنَ الْأَنْصَارِ فَأَذِنْتُ لَهَا فَجَلَسَتْ
تَبْكِي مَعِي قَالَتْ فَبَيْنَا نَحْنُ عَلَى ذَلِكَ دَخَلَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَلَّمَ
ثُمَّ جَلَسَ قَالَتْ وَلَمْ يَجْلِسْ عِنْدِي مُنْذُ قِيلَ مَا قِيلَ قَبْلَهَا وَقَدْ لَبِثَ شَهْرًا لَا يُوحَى إِلَيْهِ فِي

شَأْنِي قَالَتْ فَتَشَهَّدَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ جَلَسَ ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ يَا عَائِشَةُ
فَإِنَّهُ قَدْ بَلَغَنِي عَنْكِ كَذَا وَكَذَا فَإِنْ كُنْتِ بَرِيئَةً فَسَيُبَرِّئُكِ اللّٰهُ وَإِنْ كُنْتِ أَلْمَمْتِ بِذَنْبٍ
فَاسْتَغْفِرِي اللّٰهَ وَتُوبِي إِلَيْهِ فَإِنَّ الْعَبْدَ إِذَا اعْتَرَفَ بِذَنْبِهِ ثُمَّ تَابَ إِلَى اللّٰهِ تَابَ اللّٰهُ عَلَيْهِ قَالَتْ فَلَمَّا
قَضَى رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَقَالَتَهُ قَلَصَ دَمْعِي حَتَّى مَا أُحِسُّ مِنْهُ قَطْرَةً فَقُلْتُ
لِأَبِي أَجِبْ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا قَالَ قَالَ وَاللّٰهِ مَا أَدْرِي مَا أَقُولُ لِرَسُولِ
اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ لِأُمِّي أَجِيبِي رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ مَا أَدْرِي
مَا أَقُولُ لِرَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ فَقُلْتُ وَأَنَا جَارِيَةٌ حَدِيثَةُ السِّنِّ لَا أَقْرَأُ كَثِيرًا
مِنَ الْقُرْآنِ إِنِّي وَاللّٰهِ لَقَدْ عَلِمْتُ لَقَدْ سَمِعْتُمْ هٰذَا الْحَدِيثَ حَتَّى اسْتَقَرَّ فِي أَنْفُسِكُمْ وَصَدَّقْتُمْ بِهِ
فَلَئِنْ قُلْتُ لَكُمْ إِنِّي بَرِيئَةٌ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ أَنِّي بَرِيئَةٌ لَا تُصَدِّقُونِي بِذٰلِكَ وَلَئِنِ اعْتَرَفْتُ لَكُمْ بِأَمْرٍ
وَاللّٰهُ يَعْلَمُ أَنِّي مِنْهُ بَرِيئَةٌ لَتُصَدِّقُنِّي وَاللّٰهِ مَا أَجِدُ لَكُمْ مَثَلًا إِلَّا قَوْلَ أَبِي يُوسُفَ قَالَ فَصَبْرٌ
جَمِيلٌ وَاللّٰهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ قَالَتْ ثُمَّ تَحَوَّلْتُ فَاضْطَجَعْتُ عَلَى فِرَاشِي قَالَتْ
وَأَنَا حِينَئِذٍ أَعْلَمُ أَنِّي بَرِيئَةٌ وَأَنَّ اللّٰهَ مُبَرِّئِي بِبَرَاءَتِي وَلٰكِنْ وَاللّٰهِ مَا كُنْتُ أَظُنُّ أَنَّ اللّٰهَ
مُنْزِلٌ فِي شَأْنِي وَحْيًا يُتْلَى وَلَشَأْنِي فِي نَفْسِي كَانَ أَحْقَرَ مِنْ أَنْ يَتَكَلَّمَ اللّٰهُ فِيَّ بِأَمْرٍ
يُتْلَى وَلٰكِنْ كُنْتُ أَرْجُو أَنْ يَرَى رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي النَّوْمِ رُؤْيَا يُبَرِّئُنِي اللّٰهُ
بِهَا قَالَتْ فَوَاللّٰهِ مَا رَامَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا خَرَجَ أَحَدٌ مِنْ أَهْلِ الْبَيْتِ حَتَّى
أُنْزِلَ عَلَيْهِ فَأَخَذَهُ مَا كَانَ يَأْخُذُهُ مِنَ الْبُرَحَاءِ حَتَّى إِنَّهُ لَيَتَحَدَّرُ مِنْهُ مِثْلُ الْجُمَانِ مِنَ
الْعَرَقِ وَهُوَ فِي يَوْمٍ شَاتٍ مِنْ ثِقَلِ الْقَوْلِ الَّذِي يُنْزَلُ عَلَيْهِ قَالَتْ فَلَمَّا سُرِّيَ عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ
صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُرِّيَ عَنْهُ وَهُوَ يَضْحَكُ فَكَانَتْ أَوَّلُ كَلِمَةٍ تَكَلَّمَ بِهَا يَا عَائِشَةُ أَمَّا اللّٰهُ عَزَّ
وَجَلَّ فَقَدْ بَرَّأَكِ فَقَالَتْ أُمِّي قُومِي إِلَيْهِ قَالَتْ فَقُلْتُ لَا وَاللّٰهِ لَا أَقُومُ إِلَيْهِ وَلَا أَحْمَدُ إِلَّا اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ
فَأَنْزَلَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ الْعَشْرَ الْآيَاتِ كُلَّهَا فَلَمَّا
أَنْزَلَ اللّٰهُ هٰذَا فِي بَرَاءَتِي قَالَ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ وَكَانَ يُنْفِقُ عَلَى
مِسْطَحِ بْنِ أُثَاثَةَ لِقَرَابَتِهِ مِنْهُ وَفَقْرِهِ وَاللّٰهِ لَا أُنْفِقُ عَلَى مِسْطَحٍ شَيْئًا أَبَدًا بَعْدَ الَّذِي قَالَ لِعَائِشَةَ مَا
قَالَ فَأَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَا يَأْتَلِ أُولُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَى وَالْمَسَاكِينَ
وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ
قَالَ أَبُو بَكْرٍ بَلَى وَاللّٰهِ إِنِّي أُحِبُّ أَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لِي فَرَجَعَ إِلَى مِسْطَحٍ النَّفَقَةَ الَّتِي كَانَ
يُنْفِقُ عَلَيْهِ وَقَالَ وَاللّٰهِ لَا أَنْزِعُهَا مِنْهُ أَبَدًا قَالَتْ عَائِشَةُ وَكَانَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ يَسْأَلُ زَيْنَبَ ابْنَةَ جَحْشٍ عَنْ أَمْرِي فَقَالَ يَا زَيْنَبُ مَاذَا عَلِمْتِ أَوْ رَأَيْتِ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ
اللّٰهِ أَحْمِي سَمْعِي وَبَصَرِي مَا عَلِمْتُ إِلَّا خَيْرًا قَالَتْ وَهِيَ الَّتِي كَانَتْ تُسَامِينِي مِنْ أَزْوَاجِ

رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعَصَمَهَا اللَّهُ بِالْوَرَعِ وَطَفِقَتْ أُخْتُهَا حَمْنَةُ تُحَارِبُ لَهَا فَهَلَكَتْ فِيمَنْ هَلَكَ مِنْ أَصْحَابِ الْإِفْكِ

[٢٤٥] بَاب قَوْلِهِ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ

لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ وَقَالَ مُجَاهِدٌ تَلَقَّوْنَهُ يَرْوِيهِ بَعْضُكُمْ عَنْ بَعْضٍ تُفِيضُونَ تَقُولُونَ

[٤٤٧٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُلَيْمَانُ عَنْ حُصَيْنٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ أُمِّ رُومَانَ أُمِّ عَائِشَةَ أَنَّهَا قَالَتْ لَمَّا رُمِيَتْ عَائِشَةُ خَرَّتْ مَغْشِيًّا عَلَيْهَا

[٢٤٦] بَاب إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ

وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ

[٤٤٧٥] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ سَمِعْتُ عَائِشَةَ تَقْرَأُ إِذْ تَلِقُونَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ

[٢٤٧] بَاب وَلَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا

سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ

[٤٤٧٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عُمَرَ بْنِ سَعِيدِ بْنِ أَبِي حُسَيْنٍ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ اسْتَأْذَنَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَبْلَ مَوْتِهَا عَلَى عَائِشَةَ وَهِيَ مَغْلُوبَةٌ قَالَتْ أَخْشَى أَنْ يُثْنِيَ عَلَيَّ فَقِيلَ ابْنُ عَمِّ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمِنْ وُجُوهِ الْمُسْلِمِينَ قَالَتْ ائْذَنُوا لَهُ فَقَالَ كَيْفَ تَجِدِينَكِ قَالَتْ بِخَيْرٍ إِنْ اتَّقَيْتُ قَالَ فَأَنْتِ بِخَيْرٍ إِنْ شَاءَ اللَّهُ زَوْجَةُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَمْ يَنْكِحْ بِكْرًا غَيْرَكِ وَنَزَلَ عُذْرُكِ مِنْ السَّمَاءِ وَدَخَلَ ابْنُ الزُّبَيْرِ خِلَافَهُ فَقَالَتْ دَخَلَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَأَثْنَى عَلَيَّ وَوَدِدْتُ أَنِّي كُنْتُ نِسْيًا مَنْسِيًّا حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ عَبْدِ الْمَجِيدِ حَدَّثَنَا ابْنُ عَوْنٍ عَنْ الْقَاسِمِ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ اسْتَأْذَنَ عَلَى عَائِشَةَ نَحْوَهُ وَلَمْ يَذْكُرْ نِسْيًا مَنْسِيًّا

حضرت عائشه رضي الله عنها د زنکدن وخت وو، حضرت ابن عباس رضي الله عنه د هغوی په خدمت کښې د حاضرئی کولواجازت اوغوښتلو(امام احمداو ابن سعد په روايت کښې دی چه اجازت د حضرت عائشه رضي الله عنها د غلام ذکوان په ذريعه غوښتلې وو) (١) حضرت عائشه رضي الله عنها اوفرمائيل

١) (فتح البارى: ٨/٤٨٣

چه ماته دا اندیښنه وه چه دې راشي نو زما تعریف به کوي(او په تعریف سره په سړي کښې ځان خوښي راپيداكيږي او داوخت داسې دې چه په دې كښې سړي له دَ الله تعالى طرف ته متوجه کيدل پکاردي،خپل طرف ته توجه کول يوشان هم مناسب نه دی په دې وجه اجازت ورکولوکښې تشويش وو) نو اووئيلې شوچه هغه دَ نبي كريم ﷺ دَ تره خوئی دې اودَ اوچت شان مسلمانانونه دې په دې وجه دَ دوی لحاظ کول ضروری دی، حضرت عائشه رضي الله عنها اوفرمائيل اجازت ورکړه. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اوفرمائيل تاسو خپل ځان څنګه ګنړئی؟ وئی فرمائيل كه په ماكښې دَ الله تعالى ويره وی نو بيا خو هم خير او خير دی، حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دَ هغې تعريف شروع كړو چه انشاء الله تاسو به په خيرسره ئی خکه چه تاسو دَ رسول الله ﷺ بی بی ئې، تاسو نه علاوه نبی کریم ﷺ یوې پيغلې سره نكاح نه ده كړې او ستا عذر او براءت خو دَ آسمان نه نازل شوې. دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دَ تشريف اوړلو نه پس دَ هغوی په خدمت كښې حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنهما داخل شو نو وئی فرمائيل. "دخل ابن عباس، فاثنى علي، وددت اني كنت نسيا منسيا"ابن عباس رضي الله عنهما داخليدو سره زما تعريف اوكړوزما دا خواهش دې چه زه خو چرته هيره غوندې ووم. دې جملې نه دَ حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها دَ الله تعالى نه ويره، بې نفسي اودَ تقوى اوچت مقام اندازه لګيدېشي. دَ حديث افك ترجمه او تفصيل كتاب المغازى كښې تيرشويدې. (1)-

[۲۴۸] بَاب يَعِظُكُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَدًا

[۴۴۷۷] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ جَاءَ حَسَّانُ بْنُ ثَابِتٍ يَسْتَأْذِنُ عَلَيْهَا قُلْتُ أَتَأْذَنِينَ لِهَذَا قَالَتْ أَوَلَيْسَ قَدْ أَصَابَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ قَالَ سُفْيَانُ تَعْنِي ذَهَابَ بَصَرِهِ فَقَالَ حَصَانٌ رَزَانٌ مَا تُزَنُّ بِرِيبَةٍ وَتُصْبِحُ غَرْثَى مِنْ لُحُومِ الْغَوَافِلِ قَالَتْ لَكِنْ أَنْتَ

[۲۴۹] بَاب وَيُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

[۴۴۷۸] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ أَنْبَأَنَا شُعْبَةُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ دَخَلَ حَسَّانُ بْنُ ثَابِتٍ عَلَى عَائِشَةَ فَشَبَّبَ وَقَالَ حَصَانٌ رَزَانٌ مَا تُزَنُّ بِرِيبَةٍ وَتُصْبِحُ غَرْثَى مِنْ لُحُومِ الْغَوَافِلِ قَالَتْ لَسْتَ كَذَاكَ قُلْتُ تَدَعِينَ مِثْلَ هَذَا يَدْخُلُ عَلَيْكِ وَقَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ فَقَالَتْ وَأَيُّ عَذَابٍ أَشَدُّ مِنْ الْعَمَى وَقَالَتْ وَقَدْ كَانَ يَرُدُّ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

[۲۵۰] بَاب إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا

لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ

---

(1) كشف البارى كتاب المغازى: ۳۳۸

وَأَنَّ اللَّهَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ تَشِيعُ تَظْهَرُ وَقَوْلُهُ وَلَا يَأْتَلِ أُولُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَى وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

[۴۴۷۹] وَقَالَ أَبُو أُسَامَةَ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ لَمَّا ذُكِرَ مِنْ شَأْنِي الَّذِي ذُكِرَ وَمَا عَلِمْتُ بِهِ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيَّ خَطِيبًا فَتَشَهَّدَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ بِمَا هُوَ أَهْلُهُ ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ أَشِيرُوا عَلَيَّ فِي أُنَاسٍ أَبَنُوا أَهْلِي وَايْمُ اللَّهِ مَا عَلِمْتُ عَلَى أَهْلِي مِنْ سُوءٍ وَأَبَنُوهُمْ بِمَنْ وَاللَّهِ مَا عَلِمْتُ عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ قَطُّ وَلَا يَدْخُلُ بَيْتِي قَطُّ إِلَّا وَأَنَا حَاضِرٌ وَلَا غِبْتُ فِي سَفَرٍ إِلَّا غَابَ مَعِي فَقَامَ سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ فَقَالَ ائْذَنْ لِي يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْ نَضْرِبَ أَعْنَاقَهُمْ وَقَامَ رَجُلٌ مِنْ بَنِي الْخَزْرَجِ وَكَانَتْ أُمُّ حَسَّانَ بْنِ ثَابِتٍ مِنْ رَهْطِ ذَلِكَ الرَّجُلِ فَقَالَ كَذَبْتَ أَمَا وَاللَّهِ أَنْ لَوْ كَانُوا مِنَ الْأَوْسِ مَا أَحْبَبْتَ أَنْ تُضْرَبَ أَعْنَاقُهُمْ حَتَّى كَادَ أَنْ يَكُونَ بَيْنَ الْأَوْسِ وَالْخَزْرَجِ شَرٌّ فِي الْمَسْجِدِ وَمَا عَلِمْتُ فَلَمَّا كَانَ مَسَاءُ ذَلِكَ الْيَوْمِ خَرَجْتُ لِبَعْضِ حَاجَتِي وَمَعِي أُمُّ مِسْطَحٍ فَعَثَرَتْ وَقَالَتْ تَعِسَ مِسْطَحٌ فَقُلْتُ أَيْ أُمِّ تَسُبِّينَ ابْنَكِ وَسَكَتَتْ ثُمَّ عَثَرَتِ الثَّانِيَةَ فَقَالَتْ تَعِسَ مِسْطَحٌ فَقُلْتُ لَهَا أَيْ أُمِّ أَتَسُبِّينَ ابْنَكِ فَسَكَتَتْ ثُمَّ عَثَرَتِ الثَّالِثَةَ فَقَالَتْ تَعِسَ مِسْطَحٌ فَانْتَهَرْتُهَا فَقَالَتْ وَاللَّهِ مَا أَسُبُّهُ إِلَّا فِيكِ فَقُلْتُ فِي أَيِّ شَأْنِي قَالَتْ فَبَقَرَتْ لِي الْحَدِيثَ فَقُلْتُ وَقَدْ كَانَ هَذَا قَالَتْ نَعَمْ وَاللَّهِ فَرَجَعْتُ إِلَى بَيْتِي كَأَنَّ الَّذِي خَرَجْتُ لَهُ لَا أَجِدُ مِنْهُ قَلِيلًا وَلَا كَثِيرًا وَوُعِكْتُ فَقُلْتُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْسِلْنِي إِلَى بَيْتِ أَبِي فَأَرْسَلَ مَعِي الْغُلَامَ فَدَخَلْتُ الدَّارَ فَوَجَدْتُ أُمَّ رُومَانَ فِي السُّفْلِ وَأَبَا بَكْرٍ فَوْقَ الْبَيْتِ يَقْرَأُ فَقَالَتْ أُمِّي مَا جَاءَ بِكِ يَا بُنَيَّةُ فَأَخْبَرْتُهَا وَذَكَرْتُ لَهَا الْحَدِيثَ وَإِذَا هُوَ لَمْ يَبْلُغْ مِنْهَا مِثْلَ مَا بَلَغَ مِنِّي فَقَالَتْ يَا بُنَيَّةُ خَفِّفِي عَلَيْكِ الشَّأْنَ فَإِنَّهُ وَاللَّهِ لَقَلَّمَا كَانَتِ امْرَأَةٌ حَسْنَاءُ عِنْدَ رَجُلٍ يُحِبُّهَا لَهَا ضَرَائِرُ إِلَّا حَسَدْنَهَا وَقِيلَ فِيهَا وَإِذَا هُوَ لَمْ يَبْلُغْ مِنْهَا مَا بَلَغَ مِنِّي قُلْتُ وَقَدْ عَلِمَ بِهِ أَبِي قَالَتْ نَعَمْ قُلْتُ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ نَعَمْ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاسْتَعْبَرْتُ وَبَكَيْتُ فَسَمِعَ أَبُو بَكْرٍ صَوْتِي وَهُوَ فَوْقَ الْبَيْتِ يَقْرَأُ فَنَزَلَ فَقَالَ لِأُمِّي مَا شَأْنُهَا قَالَتْ بَلَغَهَا الَّذِي ذُكِرَ مِنْ شَأْنِهَا فَفَاضَتْ عَيْنَاهُ قَالَ أَقْسَمْتُ عَلَيْكِ أَيْ بُنَيَّةُ إِلَّا رَجَعْتِ إِلَى بَيْتِكِ فَرَجَعْتُ وَلَقَدْ جَاءَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْتِي فَسَأَلَ عَنِّي خَادِمَتِي فَقَالَتْ لَا وَاللَّهِ مَا عَلِمْتُ عَلَيْهَا عَيْبًا إِلَّا أَنَّهَا كَانَتْ تَرْقُدُ حَتَّى تَدْخُلَ الشَّاةُ فَتَأْكُلَ خَمِيرَهَا أَوْ عَجِينَهَا وَانْتَهَرَهَا بَعْضُ أَصْحَابِهِ فَقَالَ اصْدُقِي رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى أَسْقَطُوا لَهَا بِهِ فَقَالَتْ سُبْحَانَ اللَّهِ وَاللَّهِ مَا عَلِمْتُ عَلَيْهَا إِلَّا مَا يَعْلَمُ الصَّائِغُ عَلَى تِبْرِ الذَّهَبِ الْأَحْمَرِ وَبَلَغَ الْأَمْرُ إِلَى ذَلِكَ الرَّجُلِ الَّذِي قِيلَ لَهُ فَقَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ وَاللَّهِ مَا كَشَفْتُ كَنَفَ أُنْثَى قَطُّ قَالَتْ عَائِشَةُ فَقُتِلَ شَهِيدًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَتْ وَأَصْبَحَ أَبَوَايَ عِنْدِي

فَلَمْ يَزَالا حَتّٰى دَخَلَ عَلَىَّ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَدْ صَلَّى الْعَصْرَ ثُمَّ دَخَلَ وَقَدْ اكْتَنَفَنِي أَبَوَايَ عَنْ يَمِينِي وَعَنْ شِمَالِي فَحَمِدَ اللّٰهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ يَا عَائِشَةُ إِنْ كُنْتِ قَارَفْتِ سُوءًا أَوْ ظَلَمْتِ فَتُوبِي إِلَى اللّٰهِ فَإِنَّ اللّٰهَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ مِنْ عِبَادِهِ قَالَتْ وَقَدْ جَاءَتْ امْرَأَةٌ مِنَ الْأَنْصَارِ فَهِيَ جَالِسَةٌ بِالْبَابِ فَقُلْتُ أَلَا تَسْتَحْيِي مِنْ هٰذِهِ الْمَرْأَةِ أَنْ تَذْكُرَ شَيْئًا فَوَعَظَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَالْتَفَتُّ إِلَى أَبِي فَقُلْتُ لَهُ أَجِبْهُ قَالَ فَمَاذَا أَقُولُ فَالْتَفَتُّ إِلَى أُمِّي فَقُلْتُ أَجِيبِيهِ فَقَالَتْ أَقُولُ مَاذَا فَلَمَّا لَمْ يُجِيبَاهُ تَشَهَّدْتُ فَحَمِدْتُ اللّٰهَ وَأَثْنَيْتُ عَلَيْهِ بِمَا هُوَ أَهْلُهُ ثُمَّ قُلْتُ أَمَّا بَعْدُ فَوَاللّٰهِ لَئِنْ قُلْتُ لَكُمْ إِنِّي لَمْ أَفْعَلْ وَاللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ يَشْهَدُ إِنِّي لَصَادِقَةٌ مَا ذَاكَ بِنَافِعِي عِنْدَكُمْ لَقَدْ تَكَلَّمْتُمْ بِهِ وَأُشْرِبَتْهُ قُلُوبُكُمْ وَإِنْ قُلْتُ إِنِّي قَدْ فَعَلْتُ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ أَنِّي لَمْ أَفْعَلْ لَتَقُولُنَّ قَدْ بَاءَتْ بِهِ عَلَى نَفْسِهَا وَإِنِّي وَاللّٰهِ مَا أَجِدُ لِي وَلَكُمْ مَثَلًا وَالْتَمَسْتُ اسْمَ يَعْقُوبَ فَلَمْ أَقْدِرْ عَلَيْهِ إِلَّا أَبَا يُوسُفَ حِينَ قَالَ فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللّٰهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ وَأُنْزِلَ عَلَى رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ سَاعَتِهِ فَسَكَتْنَا فَرُفِعَ عَنْهُ وَإِنِّي لَأَتَبَيَّنُ السُّرُورَ فِي وَجْهِهِ وَهُوَ يَمْسَحُ جَبِينَهُ وَيَقُولُ أَبْشِرِي يَا عَائِشَةُ فَقَدْ أَنْزَلَ اللّٰهُ بَرَاءَتَكِ قَالَتْ وَكُنْتُ أَشَدَّ مَا كُنْتُ غَضَبًا فَقَالَ لِي أَبَوَايَ قُومِي إِلَيْهِ فَقُلْتُ لَا وَاللّٰهِ لَا أَقُومُ إِلَيْهِ وَلَا أَحْمَدُهُ وَلَا أَحْمَدُكُمَا وَلٰكِنْ أَحْمَدُ اللّٰهَ الَّذِي أَنْزَلَ بَرَاءَتِي لَقَدْ سَمِعْتُمُوهُ فَمَا أَنْكَرْتُمُوهُ وَلَا غَيَّرْتُمُوهُ وَكَانَتْ عَائِشَةُ تَقُولُ أَمَّا زَيْنَبُ ابْنَةُ جَحْشٍ فَعَصَمَهَا اللّٰهُ بِدِينِهَا فَلَمْ تَقُلْ إِلَّا خَيْرًا وَأَمَّا أُخْتُهَا حَمْنَةُ فَهَلَكَتْ فِيمَنْ هَلَكَ وَكَانَ الَّذِي يَتَكَلَّمُ فِيهِ مِسْطَحٌ وَحَسَّانُ بْنُ ثَابِتٍ وَالْمُنَافِقُ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ أُبَيٍّ وَهُوَ الَّذِي كَانَ يَسْتَوْشِيهِ وَيَجْمَعُهُ وَهُوَ الَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ هُوَ وَحَمْنَةُ قَالَتْ فَحَلَفَ أَبُو بَكْرٍ أَنْ لَا يَنْفَعَ مِسْطَحًا بِنَافِعَةٍ أَبَدًا فَأَنْزَلَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ وَلَا يَأْتَلِ أُولُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ إِلَى آخِرِ الْآيَةِ يَعْنِي أَبَا بَكْرٍ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَى وَالْمَسَاكِينَ يَعْنِي مِسْطَحًا إِلَى قَوْلِهِ أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ حَتَّى قَالَ أَبُو بَكْرٍ بَلَى وَاللّٰهِ يَا رَبَّنَا إِنَّا لَنُحِبُّ أَنْ تَغْفِرَ لَنَا وَعَادَ لَهُ بِمَا كَانَ يَصْنَعُ

[۲۵۱] بَاب وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ

[۴۴۸۰] وَقَالَ أَحْمَدُ بْنُ شَبِيبٍ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ يُونُسَ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ يَرْحَمُ اللّٰهُ نِسَاءَ الْمُهَاجِرَاتِ الْأُوَلَ لَمَّا أَنْزَلَ اللّٰهُ وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ شَقَّقْنَ مُرُوطَهُنَّ فَاخْتَمَرْنَ بِهَا

[۴۴۸۱] حدثنا ابونعيم حدثنا ابراهيم بن نافع عن الحسن بن مسلم عن صفية بنت شيبة ان عائشة رضى الله عنها كانت تقول لما نزلت هذه الاية وليضربن بخمرهن على جيوبهن اخذن ازرهن فشققنها من قبل الحواشي فاختمرن بها

حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائي چه کله الله تعالی دا آیت نازل کړو وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ (اوخپلې لوپټې په خپلو ګريوانونو باندې واچوئی) نود مهاجرو او انصارو ښځو خپل څادرونه اوشلول او د هغې لوپټې او پړونی جوړ کړل. د جهالت په زمانه کښې به ښځو په عام توګه د داسې لوپټې د استعمال رواج وو چه لوپټه به ئې په سر واچوله نو دواړه پلوونه به ئې په اوږو شاته پريخودل د څه په وجه به چه غاړه او سينه کولاؤ وه،اسلام غاړه او سينه پټولو حکم ورکړو.(١)-

[٢٥٢] باب: تفسير سُورَةُ الْفُرْقَانِ

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ هَبَاءً مَنْثُورًا مَا تَسْفِي بِهِ الرِّيحُ مَدَّ الظِّلَّ مَا بَيْنَ طُلُوعِ الْفَجْرِ إِلَى طُلُوعِ الشَّمْسِ سَاكِنًا دَائِمًا عَلَيْهِ دَلِيلًا طُلُوعُ الشَّمْسِ خِلْفَةً مَنْ فَاتَهُ مِنَ اللَّيْلِ عَمَلٌ أَدْرَكَهُ بِالنَّهَارِ أَوْ فَاتَهُ بِالنَّهَارِ أَدْرَكَهُ بِاللَّيْلِ وَقَالَ الْحَسَنُ هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ فِي طَاعَةِ اللَّهِ وَمَا شَيْءٌ أَقَرَّ لِعَيْنِ الْمُؤْمِنِ مِنْ أَنْ يَرَى حَبِيبَهُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ ثُبُورًا وَيْلًا وَقَالَ غَيْرُهُ السَّعِيرُ مُذَكَّرٌ وَالتَّسَعُّرُ وَالِاضْطِرَامُ التَّوَقُّدُ الشَّدِيدُ تُمْلَى عَلَيْهِ تُقْرَأُ عَلَيْهِ مِنْ أَمْلَيْتُ وَأَمْلَلْتُ الرَّسُّ الْمَعْدِنُ جَمْعُهُ رِسَاسٌ مَا يَعْبَأُ يُقَالُ مَا عَبَأْتُ بِهِ شَيْئًا لَا يُعْتَدُّ بِهِ غَرَامًا هَلَاكًا وَقَالَ مُجَاهِدٌ وَعَتَوْا طَغَوْا وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ عَاتِيَةٍ عَتَتْ عَنِ الْخُزَّانِ

سُورَةُ الْفُرْقَانِ

د کلماتو تشریح:

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: هَبَاءً مَنْثُورًا: مَا تَسْفِي بِهِ الرِّيحُ: آیت کښې دی "وَقَدِمْنَا إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَّنثُورًا" يعنی مونږ د هغوی د اعمالوطرف ته راغلو نو مونږ هغه الوتونکې خاوره جوړه کړه، هغوی د اخلاص او ايمان نه خالی وو. حضرت ابن عباس رضي الله عنه فرمائی چه "هَبَاءً مَّنثُورًا" هغه څیز ته وائی کوم چه هوا اوچت کړی او الوزوی يعنی دوړې وغيره، د حضرت حسن بصری رحمه الله نه منقول دی چه دینه مراد د خاورو دوړو هغه باريکې ذرې دی چه د دروازې په سوری کښې د نمرپه رڼرا کښې ښکاری (٢)-

قوله: مَدَّ الظِّلَّ: مَا بَيْنَ طُلُوعِ الْفَجْرِ إِلَى طُلُوعِ الشَّمْسِ: آیت کښې دی "أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا" يعنی تا خپل رب نه دې ليدلې چه هغه د صبح صادق نه واخله تر نمر راختوپورې سورې څنګه اوږد کړو، که الله تعالی غوښتلې نو دا به ئې د همیشه د پاره قائم ساتلې وو، بيا مونږ د نمر راختل په دې سوری دليل جوړ کړو يعنی نمر د سوری په کمی او اوږدوالی باندې علامت وی، د سوری پيژندګلو

(١)(عمدة القاری:۱۹/۹۲
(٢)(عمدة القاری:۱۹/۹۳

هم د نمر په ذريعه ممکن دی، د نمرنه بغيرسوري نشي پيژندلي. "ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا" په دې کښې د شمس نه مرادا د نمر راختل دی.

قوله: خِلْفَةً: مَنْ فَاتَهُ مِنَ اللَّيْلِ عَمَلٌ، أَدْرَكَهُ بِالنَّهَارِ، أَوْ فَاتَهُ بِالنَّهَارِ، أَدْرَكَهُ بِاللَّيْلِ: آيت کښې دی "وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً" الله تعالى هغه ذات دې چا چه شپه او ورځ په يو بل پسې راتلونکې جوړه کړه. د خلفة په تشريح کښې فرمائی چه د چانه د شپې څه عمل فوت شی نو هغه د ورځې کولې شی اوکه د ورځې فوت شی نو د شپې کولې شی.

د خلفة يو مراد خو هم هغه دې چه شپه د ورځې مخالف تياره ده او ورځ د شپې په خلاف رڼړا ده، يا داسې اووايه چه کله شپه لويه وی او ورځ وړه وی او کله ورځ لويه وی او شپه وړه وی يا به داسې وئيلی شی چه شپه د ورځې په ځای راځی او ورځ د شپې په ځای راځی او د يو بل قائمقام وی. بخاری څلورمه معنی بيان کړيده، چه د شپې عمل پاتې شی نو د ورځې پوره کړنې او که د ورځې عمل پاتې شی نو د شپې پوره کړنی( )-

قوله: وَقَالَ الْحَسَنُ: هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ فِي طَاعَةِ اللَّهِ، وَمَا شَيْءٌ أَقَرَّ لِعَيْنِ الْمُؤْمِنِ مِنْ أَنْ يَرَى حَبِيبَهُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ: حضرت حسن بصری رحمه الله فرمائی چه په آيت کښې "قرة عين" نه مراد دا دې چه الله تعالى هغوی ته د خپل اطاعت او فرمانبردارئی توفيق ورکړی، د مؤمن د سترګو يخوالې د دې خبرې نه ډير په بل څه څيزکښې کيدې شی چه هغه خپل محبوب د الله تعالى په اطاعت او فرمانبردارئی کښې اووينی.

قوله: ثُبُورًا: وَيْلًا: "دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا" داکافران به هلته (دوزخ کښې) هلاکت غواړی. فرمائی آيت کښې ثبور معنی هلاکت او دمرګ دې.

قوله: السَّعِيرُ مُذَكَّرٌ وَالتَّسَعُّرُ وَالِاضْطِرَامُ التَّوَقُّدُ الشَّدِيدُ: آيت کښې دی "وَأَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيرًا" اومونږ دوزخ تيار کړيدې د هغه سړی دپاره چه قيامت دروغ ګڼړی. فرمائی چه سعيرلفظ مذکر دې او تسعراو اضطرام معنی ده ښه بل کړيشوې، مشتعل کيدل.

قوله: تُمْلَى عَلَيْهِ: تُقْرَأُ عَلَيْهِ، مِنْ أَمْلَيْتُ وَأَمْلَلْتُ: آيت کښې دی "وَقَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا" يعنی هغوی اووئيل چه د اولنوخلقو قصې هغوی ليکلې

[1](واخرجه عبدالرزاق عن معمر عن الحسن مثله، عن ابن عباس وقتاده: خلفة يعنى عوضا وخلفا، يقوم احد هما مكان صاحبه، فمن فاته عمله فى احدهما، قضاه فى الاخر، عن مجاهد: يعنى جعل كل واحدمنهما مخالفاللاخر، فجعل هذااسود، وهذابيض، وعن ابى زيديعنى اذاجاء احدهماذهب الاخر، فهمايتعاقبان فى الظل والضياء، والزيادة والنقصان (عمدة القارى:١٩/٩٣

کیخودیدی یا په چا لیکلی دی او سحر ماښام هم دَ هغې لیکل کوئ. په دې کښې تملٰ علیه معنی ده په دې باندې لوستلې شی. دا دَ اَمْلَیْتُ او اَمْلَلْتُ نه دې. اِمْلاء ناقص یائی او املال مضاعف دَ دوارو معنی یوه ده.

قوله: الرَّسُّ: اَلْمَعْدِنُ، جَمْعُهُ رِسَاسٌ:

د رس معنی: آیت کښې دی "وَّعَادًا وَّثَمُوْدَا وَاَصْحٰبَ الرَّسِّ وَقُرُوْنًا بَیْنَ ذٰلِكَ كَثِیْرًا" ابوعبیده دَ دې تشریح معدن یعنی غوږ سره کړیده. بعض حضراتو وئیلی دی چه رس کوهی ته وائی، قوم ثمود سره کوهیان ډیر وو په دې وجه هغوی ته اصحاب الرس اووئیلې شو (۱)- بعضووئیلی دی چه دا دَ یونهر نوم دې اودا خلق دَ دې په غاړه آباد وو په دې وجه دوی ته اصحاب الرس اووئیلې شو (۲)- لیکن په دې ټولواقوالوکښې هیڅ تضاد نشته،دَ دې ټولو په وجه دوی ته اصحاب الرس اووئیلې شو.

قوله: مَا يَعْبَأُ: يُقَالُ: مَا عَبَأْتُ بِهِ شَيْئًا: لَا يُعْتَدُّ بِهِ: آیت کښې دی "قُلْ مَا يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبِّيْ لَوْلَا دُعَآؤُكُمْ" ته وایه زما رب ستاسو هیڅ پرواه نه ساتی، که تاسو هغه راونه بلئ، عرب وائی ماعبات به شيئاً مادَ هغوی څه پرواه اونه کړه.

قوله: غَرَامًا: هَلَاكًا: "اِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا" بیشکه دَ دوزخ عذاب تباهی ده، دې کښې غراما معنی ده هلاکت.

قوله: وَعَتَوْا: طَغَوْا: "وَعَتَوْ عُتُوًّا كَبِیْرًا" اودې خلقو ډیره لویه سرکشی اوکړه، عتواً معنی سرکشی کول.

قوله: عَاتِيَةٍ: عَتَتْ عَنِ الْخُزَّانِ: آیت کښې دی "وَاَمَّا عَادٌ فَاُهْلِكُوْا بِرِیْحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ" او عادیان چه کوم وو هغوی په یوتیزه هوا سره هلاك کړیشو، عاتیه معنی ده تیزه او تنده او دلته دا معنی بیان کړې دی، هغه هوا چه په هواګانویاندې مقررشوو فرښتوباندې سرکشی اوکړې. خزان خازن جمع ده، دلته دینه هواګانې چلونکې فرښتې مراد دی.

[٢٥٣] بَاب قَوْلِهِ الَّذِيْنَ يُحْشَرُوْنَ عَلٰى وُجُوْهِهِمْ إِلٰى جَهَنَّمَ أُولٰئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ سَبِيْلًا

[٤٤٨٢] (٣) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يُوْنُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَغْدَادِيُّ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ قَتَادَةَ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا قَالَ يَا نَبِيَّ اللّٰهِ يُحْشَرُ الْكَافِرُ عَلٰى

---

(۱) (فتح الباری:٨/٤٩١ وتفسیر کشاف:٣/٣٨٠ ومعالم التنزیل:٣/٣٦٩

(۲) (الجامع لاحکام القران:١٣/٣٣

(۳) (واخرجه ایضاً فی کتاب الرقاق باب الحشر رقم الحدیث ٦٥٢٣ ...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه..

وَجْهِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ أَلَيْسَ الَّذِي أَمْشَاهُ عَلَى الرِّجْلَيْنِ فِي الدُّنْيَا قَادِرًا عَلَى أَنْ يُمْشِيَهُ عَلَى وَجْهِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ قَتَادَةُ بَلَى وَعِزَّةِ رَبِّنَا

[٢٥٤] بَاب قَوْلِهِ وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ

وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا الْعُقُوبَةَ

[٤٤٨٣] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ قَالَ حَدَّثَنِي مَنْصُورٌ وَسُلَيْمَانُ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ أَبِي مَيْسَرَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ح قَالَ وَحَدَّثَنِي وَاصِلٌ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَأَلْتُ أَوْ سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيُّ الذَّنْبِ عِنْدَ اللَّهِ أَكْبَرُ قَالَ أَنْ تَجْعَلَ لِلَّهِ نِدًّا وَهُوَ خَلَقَكَ قُلْتُ ثُمَّ أَيٌّ قَالَ ثُمَّ أَنْ تَقْتُلَ وَلَدَكَ خَشْيَةَ أَنْ يَطْعَمَ مَعَكَ قُلْتُ ثُمَّ أَيٌّ قَالَ أَنْ تُزَانِيَ بِحَلِيلَةِ جَارِكَ قَالَ وَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ تَصْدِيقًا لِقَوْلِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ

ويحيى هوابن سعيدالقطان وسفيان هوالثورى ومنصور هوابن المعتمر وسليمان هوالاعمش وابووائل شقيق بن سلمة وابوميسرة عمروبن شرجيل الهمدانى وعبدالله هوابن مسعود وواصل هوابن حيان الكوفى

دا حديث سفيان ثورى د دريومشائخويعنى منصور، سليمان او واصل نه نقل كړيدې چه دا لاندينى دى: ① سفيان، عن منصور وعن ابى وائل، عن ابى ميسرة، عن عبدالله ② سفيان، عن سليمان، عن ابى وائل، عن ابى ميسرة، عن عبدالله ③ سفيان، عن واصل، عن ابى وائل، عن عبدالله

د سند توضيح: په اول دوو طريق كښې ابووائل او حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په مينځ كښې ابوميسره دې او آخرى طريق كښې ابووائل او حضرت عبدالله په مينځ كښې ابوميسره واسطه نشته. دا روايت دلته يحيى بن سعيدالقطان سفيان نه نقل كړيدې، عبدالرحمن بن مهدى هم سفيان نه مذكوره دريواړه طريق نه دا روايت نقل كړيدې. په دې كښې د واصل په طريق كښې هم ابوميسره ذكر دې. علامه عينى اوفرمائيل "والصواب اسقاط ابى ميسرة من رواية واصل"([1])- يعنى صحيح خبره دا ده چه د واصل په طريق كښې ابوميسره واسطه نشته. والله اعلم

...بقيه ازحاشيه گذشته] واخرجه مسلم فى صفات المنافقين واحكامهم باب يحشرالكافرعلى وجهه رقم الحديث: ٢٨٠٦ واخرجه النسائى فى السنن الكبرى فى التفسيرفى التفسيرباب قوله تعالى: الذين يحشرون على وجوههم الى جهنم رقم الحديث:١١٣٦٧

[1])(عمدة القارى ج١٩/٩٦

[۴۴۸۴] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ أَخْبَرَنِي الْقَاسِمُ بْنُ أَبِي بَزَّةَ أَنَّهُ سَأَلَ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ هَلْ لِمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا مِنْ تَوْبَةٍ فَقَرَأْتُ عَلَيْهِ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ فَقَالَ سَعِيدٌ قَرَأْتُهَا عَلَى ابْنِ عَبَّاسٍ كَمَا قَرَأْتَهَا عَلَيَّ فَقَالَ هَذِهِ مَكِّيَّةٌ نَسَخَتْهَا آيَةٌ مَدَنِيَّةٌ الَّتِي فِي سُورَةِ النِّسَاءِ

[۴۴۸۵] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ الْمُغِيرَةِ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ اخْتَلَفَ أَهْلُ الْكُوفَةِ فِي قَتْلِ الْمُؤْمِنِ فَرَحَلْتُ فِيهِ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَقَالَ نَزَلَتْ فِي آخِرِ مَا نَزَلَ وَلَمْ يَنْسَخْهَا شَيْءٌ

[۴۴۸۶] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ سَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ قَالَ لَا تَوْبَةَ لَهُ وَعَنْ قَوْلِهِ جَلَّ ذِكْرُهُ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ قَالَ كَانَتْ هَذِهِ فِي الْجَاهِلِيَّةِ

د سورة فرقان په دريو آياتونوباندې امام بخاري رحمه الله ابواب قائم کړی دی. اولنۍ آيت دې "وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ ۚ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَٰلِكَ يَلْقَ أَثَامًا" په دې آيت باندې باب قائمولو سره امام د دې لاندې څلور احاديثو تخريج کړيدې. دوئم آيت دې "يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا" دې لاندې هم يو روايت نقل کړيدې، دريم آيت دې "إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ ۗ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا" د دې لاندې هم يو روايت نقل کړيدې. دې آياتونونه معلوميږی که يو سړې د قتل عمد مرتکب وی نو د توبې نه پس د ده معافی به اوشی خود سورة النساء د آيت نه ملعوميږی چه د ده توبه نه قبليږی، د مؤمن د قتل ارتکاب کونکې به هميشه هميشه په دوزخ کښې وی اود ده معافی به نه وی. د آيت الفاظ دی "وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا"

د سورة فرقان او د سورة نساء د ايتونو متعلق د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما سوال او دهغه جواب: حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه د دې متعلق سوال اوکړيشو نو دلته په رواياتوکښې د دوی نه دوه قسمه جواب مروی دې. يو دا چه د سورة فرقان آيت د کوم نه چه د مؤمن د قتل د مرتکب معافي معلوميږی منسوخ دې اود دې د پاره ناسخ سورة النساء والا آيت دې او هغه مدنی دې نود ده د پاره اوس د توبې گنجائش نشته.

په دوئم روايت کښې چه د هغوی نه د دې متعلق سوال اوکړيشو نو هغوی اوفرمائيل چه سورة النساء آيت چا نه دې منسوخ کړې اود تولونه په آخره کښې هغه نازل شويدې اود سورة فرقان آيت د اهل شرک په باره کښې دې چه کوموخلقو د جاهليت په زمانه کښې او د شرک په زمانه کښې قتل کړې وی او بيا ئی توبه کړې وی او ايمان ئی راوړې وی نود هغوی متعلق اوونيلې شو چه د هغوی توبه به قبليږی اودوی به نه نيولې کيږی. د اولنی جواب په رو سره حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د سورة النساء آيت ناسخ او د فرقان آيت منسوخ منلې دې او د دوئم جواب په رو سره هغه ناسخ منسوخ نه بلکه دواړه مصداق جدا جدا گرځوی چه د سورة نساء د آيت تعلق د اسلام راوړلونه پس قتل مؤمن ارتکاب سره دې او د سورة فرقان

آيت د هغه خلقو باره كښې دي چه د اسلام نه وړاندې د قتل ارتكاب كړې وى. بهرحال دلته د دې دواړو جوابونونه معلوميږى چه هغه د قاتل مؤمن د توبې قائل نه دې ليكن دا د جمهورو مسلك نه دې، جمهور علماء وائى چه د شرك نه علاوه هره ګناه معاف كيديشى. بلكه بعض حضرات سورة نساء آيت ته منسوخ او فرقان آيت ته ناسخ وائى. د حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه هم يو قول د جمهورو موافق مروى دې. بعض حضراتو وئيلى دى چه حضرت ابن عباس رضي الله عنه مسلك د جمهورو مطابق دې البته هغوى په دې سلسله كښې چه څه وئيلى دى چه د قاتل مؤمن د پاره معافى نشته داد تغليظ اوتشديد اود قتل ذرائع دمنع كولو د پاره مصلحتاً وئيلى دى. د دې متعلق بحث د سورة نساء د آيت لاندې تيرشوې دې هلته اوګورئ[1]

[٢٥٥] بَاب يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا

[٤٤٨٧] حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ قَالَ ابْنُ أَبْزَى سَلْ ابْنَ عَبَّاسٍ عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَقَوْلِهِ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ حَتَّى بَلَغَ إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ فَسَأَلْتُهُ فَقَالَ لَمَّا نَزَلَتْ قَالَ أَهْلُ مَكَّةَ فَقَدْ عَدَلْنَا بِاللَّهِ وَقَدْ قَتَلْنَا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَتَيْنَا الْفَوَاحِشَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا إِلَى قَوْلِهِ غَفُورًا رَحِيمًا

[٢٥٦] بَاب إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا

[٤٤٨٨] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا أَبِي عَنْ شُعْبَةَ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ أَمَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبْزَى أَنْ أَسْأَلَ ابْنَ عَبَّاسٍ عَنْ هَاتَيْنِ الْآيَتَيْنِ وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَسَأَلْتُهُ فَقَالَ لَمْ يَنْسَخْهَا شَيْءٌ وَعَنْ وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ قَالَ نَزَلَتْ فِي أَهْلِ الشِّرْكِ

[٢٥٧] بَاب فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا أَيْ هَلَكَةً

[٤٤٨٩] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ خَمْسٌ قَدْ مَضَيْنَ الدُّخَانُ وَالْقَمَرُ وَالرُّومُ وَالْبَطْشَةُ وَاللِّزَامُ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا

د قيامت د علاماتو نه څومره علامتونه تيرشوى دى: حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائى چه د قيامت د نښونه پنځه څيزونه تيرشوى دى ① دخان ② شق القمر ③ روم باندې غلبه

[1] (كشف البارى

④ بطشه ⑤ لزام. دَ دخان ذكر په سورة دخان كښې دى. "فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَآءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ" اودَ شق القمر تذكره په سورة انبياء كښې ده "اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ" دَ روم ذكر په سورة روم كښې دى "غُلِبَتِ الرُّوْمُ فِيْ اَدْنَى الْاَرْضِ" اودَ بطشه ذكر په سورة دخان كښې دې "يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرٰى اِنَّا مُنْتَقِمُوْنَ" اودَ لزام ذكر دَ سورة فرقان په آيت باب كښې دى. په دې كښې خو دوه نښې په اتفاق سره تيرې شوى دى، يو شق القمر او دوئم دَ روم مغلوبيت او باقى درې نښې دخان، بطشه او لزام باره كښې اختلاف دې. حضرت ابن مسعود رضي الله عنه په نيزد دخان نه مراد هغه لوګې دې چه دَ نبى كريم ﷺ په زمانه كښې چه قريشو ته دَ وليږې دَ زياتوالى په وجه محسوس كيدو. اودَ بطشه نه مراد عزوه بدر په موقع دَ كافرانو قتلول مراد دى اودَ لزام نه دَ هغوى قيد او بند مراد دې. ليكن نور حضرات فرمائې چه دخان نه مراد هغه لوګې دې چه قيامت سره نزدې به راوچتيږى او په ټولو خلقو به خوريږى البته نيكان به دَ دې اثر ډير سپك محسوس كوى او كافران او منافقان به دَ دې دَ اثر نه بې هوشه كيږى، دغه شان بطشه او لزام نه مراد دَ قيامت په ورځ دَ كافرانو رانيول او دوزخ كښې اچول اودَ هغوى هلاكيدل دى.[1] ليكن په دې كښې هيڅ تضاد نشته دواړه توجيهات مراد كيدشى.

[٢٥٨] باب: تفسير سُورَةُ الشُّعَرَاءِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ تَعْبَثُونَ تَبْنُونَ هَضِيمٌ يَتَفَتَّتُ إِذَا مُسَّ مُسَحَّرِينَ الْمَسْحُورِينَ لَيْكَةُ وَالْأَيْكَةُ جَمْعُ أَيْكَةٍ وَهِيَ جَمْعُ شَجَرٍ يَوْمِ الظُّلَّةِ إِظْلَالُ الْعَذَابِ إِيَّاهُمْ مَوْزُونٍ مَعْلُومٍ كَالطَّوْدِ كَالْجَبَلِ وَقَالَ غَيْرُهُ لَشِرْذِمَةٌ الشِّرْذِمَةُ طَائِفَةٌ قَلِيلَةٌ فِي السَّاجِدِينَ الْمُصَلِّينَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ كَأَنَّكُمْ الرِّيعُ الْأَيْفَاعُ مِنَ الْأَرْضِ وَجَمْعُهُ رِيَعَةٌ وَأَرْيَاعٌ وَاحِدُهُ رِيعَةٌ مَصَانِعَ كُلُّ بِنَاءٍ فَهُوَ مَصْنَعَةٌ فَرِهِينَ مَرِحِينَ فَارِهِينَ بِمَعْنَاهُ وَيُقَالُ فَارِهِينَ حَاذِقِينَ تَعْثَوْا هُوَ أَشَدُّ الْفَسَادِ عَاثَ يَعِيثُ عَيْثًا الْجِبِلَّةَ الْخَلْقُ جُبِلَ خُلِقَ وَمِنْهُ جُبُلًا وَجِبِلًا وَجُبْلًا يَعْنِي الْخَلْقَ قَالَهُ ابْنُ عَبَّاسٍ

سُورَةُ الشُّعَرَاءِ

د كلماتو تشريح:

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ تَعْبَثُونَ: تَبْنُونَ: آيت كښې دى "اَتَبْنُوْنَ بِكُلِّ رِيْعٍ اٰيَةً تَعْبَثُوْنَ" آياهره اوچته زمكه باندې يوه نښه جوړوئى فضول، مولانا شبيراحمد عثمانى ليكى: "دى خلقو ته ډير شوق وود اوچتو او مضبوطو منارو د جوړولو، دَ چانه چه څه كار اونه څې مكرنوم ئى اوشى اودَ اوسيدو عمارتونه به ئى هم ډير مزيدار جوړول، دَ مال ضائع كولو دَ پاره به ئى په دې كښې استاذئى خودلې، لكه دا به ئى ګڼړل چه هميشه دلته اوسيدل دى او يادګارونه او

---

[1] (معالم التنزيل للبغوى: ١٤٩/٤

عمارتونه کله به نه بربادیږی (لیکن نن اوګوره د هغې ګندرې هم باقی نه دی)" حضرت مجاهد فرمائی چه په آیت کښې تعبثون په معنی تبنون ده، یعنی بې ضرورته اوچتې اوچتې منارې جوړولې کوم نه چه هیڅ فائده تشنه عبث خرچ کوی.

قوله: هَضِيمٌ: يَتَفَتَّتُ إِذَا مُسَّ: آیت کښې دی "فِيْ جَنّٰتٍ وَّعُيُوْنٍ ۙ وَّزُرُوْعٍ وَّنَخْلٍ طَلْعُهَا هَضِيْمٌ ۚ" یعنی باغونوکښې او چینوکښې او پټوکښې او په کهجوروکښې چه د هغې تیغونه نرم وی، تاسوله د عیش کولود پاره به پریخودې شی، نه داسې نه ده. مجاهد فرمائی چه هضیم اطلاق په هغه غونچه باندې کیږی چه لاس لګولوسره ذره ذره کیږی (اودا حالت د اوچیدونه پس کیږی)

قوله: مُسَحَّرِينَ: الْمَسْحُورِينَ: آیت کښې دی "قَالُوْٓا اِنَّمَآ اَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِيْنَ ۙ" فرمائی دې کښې مسحرین په معنی د مسحورین ده یعنی چه په چا باندې جادو کړیشوی وی.

قوله: لَيْكَةَ: وَالْأَيْكَةُ جَمْعُ أَيْكَةٍ وَهِيَ جَمْعُ شَجَرٍ: آیت کښې دی "كَذَّبَ اَصْحٰبُ لْئَيْكَةِ الْمُرْسَلِيْنَ ۖ".

امام نافع، ابن کثیر او ابن عامرقراءت لیکة دې اوباقی حضرات "الایکة" لولی([1]) امام فرمائی چه لیکة او الایکة ایکة جمع ده د ونوجنګئی او ځنګل ته وائی (مفر او جمع کښې صرف د لازم فرق دې) ([2])- علامه عینی دا پورته ذکر شوې عبارت غلط ګڼړی او فرمائی چه صحیح عبارت داسې پکاردې "اللیکة، والایکة مفردایك، اویقال: جمعها ایك" یعنی اللیکة او الایك "ایك" مفرد دې، یا داسې ونیلې شی چه د دې جمع ایك دې ([3])- بعض حضرات وائی چه "لیکة" د ښارنوم دې او "ایکة" د ونوجنګئی او ځنګل ته وائی ([4])- دا دواړه یو ګرځول صحیح نه دی.

قوله: يَوْمِ الظُّلَّةِ: إِظْلَالُ الْعَذَابِ إِيَّاهُمْ: آیت کښې دی "فَكَذَّبُوْهُ فَاَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ ۭ"- یوم الظلة نه هغه ورځ مراد ده، په کوم کښې چه عذاب په هغوی باندې سورې وی.

قوله: مَوْزُونٍ: مَعْلُومٍ: سورة حج کښې دی "وَاَنْۢبَتْنَا فِيْهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَّوْزُوْنٍ" موزون هغه څیز چه وزن شوی وی یعنی معین او معلوم وی، دا لفظ دلته د کاتب په سهو راغلې دې. ([5])-

قوله: كَالطَّوْدِ: كَالْجَبَلِ: آیت کښې دی "فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيْمِ ۚ" نوهغه دریاب اوشلیدو نو هره یوه حصه د لوئ غرپه شان شوه، حضرت شاه عبدالقادر صاحب رحمه الله لیکی:

---

[1] (عمدة القاری: ۹۸/۱۹

[2] (قال الشیخ الانور فی الفیض: ۲۱۸/۴ هی شجرة یقال للواحدة، ایکة، وللاشجار الکثیر، الایکة فبین مفردوه وجمعه فرق باللام

[3] (عمدة القاری: ۹۸/۱۹

[4] (عمدة القاری: ۹۸/۱۹

[5] (قال العینی: هذاغیرواقع فی محله فانه فی سورة الحجر وکانه من جهل الناسخ(عمدة القاری: ۹۹/۱۹)

"اوبه ډيرې زورې وې، دولسوځايونوسره اوشليدې اوچې لارې جوړې شوې. دَ بنی اسرائيلو دولس قبيلې جدا جدا په هغې کښې تيرې شوې او په مينځ کښې د اوبوغرونه ولاړ پاتې شو" فرمائی آيت کښې طود معنی غرده.

قوله: لَشِرْذِمَةٌ: الشِّرْذِمَةُ طَائِفَةٌ قَلِيلَةٌ: "إِنَّ هَٰؤُلَاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ" " دا خلق لږه شان ډله وه. فرمائی شرذمة معنی ده لږه شان ډله.

قوله: فِي السَّاجِدِينَ: الْمُصَلِّينَ: آيت کښې دی " الَّذِي يَرَاكَ حِينَ تَقُومُ وَتَقَلُّبَكَ فِي السَّاجِدِينَ" فرمائی په دې کښې ساجدين دَ مصلين په معنی کښې دی يعنی الله هغه ذات دې چه تا دَ مانځه دَ پاره ولاړوينی او په مونځ گذاروکښې ستا نقل اوحرکت وينی، يعنی حضور اکرم ﷺ په کوم وخت کښې دَ مؤمنانو دَ احوال تفقد فرمائيلو او دابه ئې کتل چه مونځ صحيح کوی که نه، دَ ارکان تعديل او دَ مانځه نور آدابو رعايت کوی که نه، دغه وخت کښې الله تعالی تاته گوری.

آيا دَ حضور اکرم ﷺ والدين مؤمنان وو؟: ابوجعفر نحاس په معانی القرآن کښې ددې يو بل مطلب نقل کړيدې هغه فرمائی چه **وتقلبك فی الساجدين** مطلب دا دې چه الله تعالی هغوی ﷺ ته په اصلاب طاهره سره په ارحام طاهره کښې منتقل کړو (۱)-قاضی ماوری د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه هم دغه تفسيرنقل کړيدې (۲)اوحافظ جلال الدين سيوطی رحمه الله هم په دې باندې اعتماد کولو سره "**مسالك الحنفا**" کښې دا ثابت کړی دی چه دَ حضور ﷺ والدين مؤمنان وو بلکه دَ هغوی خو دا خيال دې چه دَ هغوی ﷺ نه په عمود نسب کښې دَ جناب عبدالله نه واخله حضرت آدم عليه السلام پورې يوهم کافر نه دې تيرشوې.(۳) - حافظ شمس الدين ابن ناصر دمشقی وئيلی دی:

تنقل احمد نورا عظيما	تلألأ فی جباه الساجدينا
تقلب فيهم قرنا فقرنا	الی ان جاء خير المرسلينا (۴)

دَ حضور اکرم ﷺ دَ والدينو باره کښې راجح قول همدغه دې چه هغوی مؤمنان شوی دی(۵)- امام مسلم رحمه الله په کتاب الايمان کښې يو روايت نقل کړيدې هغې سره دَ هغوی ﷺ

(۱)(مسالک الحنفا:۲۲۱ وروح المعانی:۱۹/۱۳۷-۱۳۸ والحاوی للفتاوی فی رسالة: مسالک احنفا فی والدی المصطفی:۲/۲۱۰ للسيوطی-

(۲)(قال الماوردی فی تفسيره "النکت والعيون":۳/۱۸۵: وتقلبک فی الساجدين: فيه ستة تاويلات، احدها من نبی الی نبی حتی اخرجک نبيا، قاله ابن عباس

(۳)(مسالک الحنفا فی والدی المصطفی رسالة للسيوطی شاملة فی الحاوی للفتاوی:۲/۲۱۰-۲۱۶

(۴)(الحاوی للفتاوی، مسالک الحنفاء:۲۲۱

(۵)(قال الالوسی رحمه الله فی روح المعانی:۱۹/۱۳۸: واستدل بالاية علی ...[بقيه حاشيه په راروانه صفحه..

والدغیر ناجي کيدل معلوميږي (١)- او هم امام مسلم رحمه الله په جنائز کښې يو روايت نقل کړيدې چه د هغې نه د هغوی ﷺ مور بی بی غیرناجی کیدل معلوميږي (٢)- ليکن ابن شاهين په "کتاب الناسخ والمنسوخ" کښې او خطيب بغدادی په "کتاب السابق واللاحق" کښې يو روايت نقل کړې دې چه الله تعالی د هغوی ﷺ مورژوندئی کړه او هغې ايمان راوړو دې نه پس د هغوی وفات اوشو (٣)- د سيوطی رائې دا ده چه حضور ﷺ والدين د اصحاب الفطره نه وو او که اصحاب الفطره چرې مشرك نه وی نود هغوی په حق کښې د نجات فيصله ده. د امام مسلم رحمه الله په روايت باندې علامه سيوطی کلام کړيدې. (٤)- ليکن دا مسئله بهرحال گرانه ده او د عقيدې سره د دې څه داسې تعلق هم نشته چه د انسان د خلاصی دارومدار په دې باندې وی په دې وجه په دې سلسله کښې سکوت اختيارول ډير بهتر او مناسب دی.

فائده: علامه شبيراحمد عثمانی رحمه الله د دې آيت په تفسير کښې فرمائی يعنی چه کله ته تهجد د پاره پاڅې او د متوسلين خبره اخلې چه د الله تعالی په ياد کښې دی که غافل دی (موضح) يا چه ته کله د مانځه د پاره اودريږې او په جمع کښې شکته پورته کيدل(رکوع سجده وغيره)کوې او د مقتديانو خيال ساتې او بعض سلفووئيلی دی چه د ساجدين نه د هغوی نيکونه مراد دی يعنی د هغوی ﷺ نور د يو نبی صلب نه د بل نبی صلب ته وربدليدل او په آخره کښې نبی کيدل اوتشريف راوړل. بلکه بعضې مفسرينو هم دې لفظ نه د حضور ﷺ د والدينو په ايمان استدلال کړيدې. (٥)-

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ: كَأَنَّكُمْ: آيت کښې دی "وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ" يعنی تاسو په مکانونو او مناروکښې کاريگرئ جوړوئی چه تاسو به هميشه په دې کښې اوسيږئی، حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمائی چه دې کښې لعل حرف مشبه بالفعل د کأن په معنی کښې دې يعنی دا د ترجی د پاره نه دې بلکه د تشبيه د پاره دې.

مولانا انورشاه کشميری رحمه الله فرمائی: "اشار الی الجواب عن الاشکال المشهور، ان التمنی والترجی

.....بقيه ازحاشيه گذشته] ايمان ابويه صلی الله عليه وسلم.کماذهب اليه کثير من اجلة اهلالسنة واناا خشی الکفر علی من يقول فيهما، رضی الله تعالی عنهما

(١)(د حديث الفاظ دی:"عن انس ان رجلاقال لرسول صلی الله عليه وسلم اين ابی؟ قال: فی النار. قال: فلما قفی و دعاه، فقال: ان ابی واباک فی النار" صحيح مسلم کتاب الايمان باب بيان ان من مات علی الکفر فهو فی النار:١/١١٤)

(٢)(الحديث اخرجه ملسم فی الجنائز:١/٣١٤ عن ابی هريرة قال: زارالنبی صلی الله عليه وسلم قبرامه، فبکی، وابکی من حوله. فقال صلی الله عليه وسلم: استاذنت ربی فی ان استغفرلها. فلم يؤذن لی. واستاذنته فی ان ازورقبرها، فاذن لی. فزوروا القبور. فانها تذکرکم الموت

(٣)(الحاوی للفتاوی. مسالک الحنفا:٢/٢٣٠

(٤)(التحاوی للفتاوی. مسالک الحنفا والدی المصطفی: ٢/٢٢٦-٢٢٧

(٥)(تفسيرعثمانی ص٥٠١ سورة الشعراء آيت ٣١٨-٣١٩

محال في جنابه تعالى، فما معنى الفاظ الترجي ونحوه، فاجاب عنه انه في القران بمعنى كانكم" (1)۔

قوله: الرِّيعُ: الْأَيْفَاعُ مِنَ الْأَرْضِ، وَجَمْعُهُ رِيَعَةٌ وَأَرْيَاعٌ، وَاحِدُهُ رِيعَةٌ: "أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ آيَةً تَعْبَثُونَ" آياتاسو په هره اوچته زمکه باندې دَ لوبودَ پاره يو نښنه جوړوئى. فرمائى چه ريع معنى دَ اوچتې زمکې راځى، دَ دې جمع ريعة (دَ را په کسره، ياء په فتحه سره) او ارياع راځى اودَ دې مفرد ريعة (راپه کسره اوياء په سکون سره) دې.

قوله: مَصَانِعَ: كُلُّ بِنَاءٍ فَهُوَ مَصْنَعَةٌ: آيت کښې دى "وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ" تاسو لوئ لوئ آبادئى جوړوئى لکه چه تاسو به په دنياکښې دَ هميشه دَ پاره اوسيږئى، مصانع مصنعة جمع ده او هرعمارت ته مصنعة وائى.

قوله: فَرِهِينَ: مَرِحِينَ فَارِهِينَ بِمَعْنَاهُ وَيُقَالُ: فَارِهِينَ: حَاذِقِينَ: "وَتَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَرِهِينَ" او تاسو اوچت اوچت غرونه تراشئى او کورونه جوړوئى. فرمائى چه آيت کښې فرهين معنى ده اوچت، فخر کونکى فرهين او فارهين دواړو يوه معنى ده. او يوقول داهم دې چه فارهين په معنى دَ حاذقين دې ماهر او تجربه کار.

قوله: تَعْثَوْا: هُوَ أَشَدُّ الْفَسَادِ- عَاثَ يَعِيثُ عَيْثًا: "وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ" فرمائى چه تعثوا معنى ده سخت فساد، دَ آيت ترجمه ده، اوتاسو په زمکه کښې فساد مه خوروئى. تعثوا دَ باب نصر نه دې، عاث يعيث وئيلوسره امام اشاره اوکړه چه دَ نصر او ضرب نه دَ دې هم يوه معنى ده.

قوله: الْجِبِلَّةَ: الْخَلْقُ: "وَاتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالْجِبِلَّةَ الْأَوَّلِينَ" او اوويريږئى دَ هغه الله تعالى نه چا چه تاسو او ټول مخکينى مخلوقات پيدا کړى. فرمائى چه جبلى معنى مخلوق دې جُبِلَ معنى خُلِقَ

[٢٥٩] بَابُ وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ

[٤٤٩٠] وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ طَهْمَانَ عَنِ ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ يَرَى أَبَاهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَيْهِ الْغَبَرَةُ وَالْقَتَرَةُ الْغَبَرَةُ هِيَ الْقَتَرَةُ

[٤٤٩١] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ حَدَّثَنَا أَخِي عَنِ ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي

1) (فيض البارى: ٤/٢١٨)

هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَلْقَى إِبْرَاهِيمُ أَبَاهُ فَيَقُولُ يَا رَبِّ إِنَّكَ وَعَدْتَنِي أَنْ لَا تُخْزِيَنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ فَيَقُولُ اللّٰهُ إِنِّي حَرَّمْتُ الْجَنَّةَ عَلَى الْكَافِرِينَ

يعني اې ربه! مارسوا نه کړې، په کومه ورځ چه به ټول اوچتولې شي او زما پلار اوبښې بېشکه هغه د ګمراهانو نه وو.

دلته دا شبه کیږي چه حضرت ابراهیم علیه السلام د الله تعالی طرف ته د وعده خلافئ نسبت کوی او په دې وجه بعضې علماؤ د دې روایت د صحت نه انکارهم کړیدې. (1)- لیکن جمهور علماء وائی چه په دې کښې د وعده خلافئ نسبت الله تعالی طرف ته منسوب کول مقصود نه دی بلکه دا کلام استعطاف دې. د الله تعالی رحمت غوښتلو دپاره به حضرت ابراهیم علیه السلام دا درخواست کوی نو الله تعالی به د خپل خلیل سره نرمی کوی او د آذر شکل به بدل کړیشی او چاته به معلومه نه وی چه دا د حضرت ابراهیم علیه السلام پلار دې. (2)-

فائده: علامه عثمانی رحمه الله فرمائي چه دا دعائی د پلار د مرګ نه پس کړیده مګربل ځائ کښې تصریح راغلې ده چه کله چه د هغه دښمن الله تعالی معلوم شو نو د براءت او ویزارئی څرګندونه ئې اوفرمائیله کماقال تعالی: "وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلّٰهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ" او که "إِنَّهُ كَانَ مِنَ الضَّالِّينَ" کښې "كَانَ" ترجمه "وه" په ځائ "ده" سره اوکړیشی نو بیا هیڅ اشکال نشته ځکه چه په ژوند کښې د ایمان راوړلوامکان وو نو د دعا حاصل دا دې چه اې الله دې په ایمان مشرف کړه او د کفر د زمانې خطاګانې معاف کړه.

[٢٦٠] بَاب وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ أَلِنْ جَانِبَكَ

[٤٤٩٢] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ قَالَ حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مُرَّةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ صَعِدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الصَّفَا فَجَعَلَ يُنَادِي يَا بَنِي فِهْرٍ يَا بَنِي عَدِيٍّ لِبُطُونِ قُرَيْشٍ حَتَّى اجْتَمَعُوا فَجَعَلَ الرَّجُلُ إِذَا لَمْ يَسْتَطِعْ أَنْ يَخْرُجَ أَرْسَلَ رَسُولًا لِيَنْظُرَ مَا هُوَ فَجَاءَ أَبُو لَهَبٍ وَقُرَيْشٌ فَقَالَ أَرَأَيْتَكُمْ لَوْ أَخْبَرْتُكُمْ أَنَّ خَيْلًا بِالْوَادِي تُرِيدُ أَنْ تُغِيرَ عَلَيْكُمْ أَكُنْتُمْ مُصَدِّقِيَّ قَالُوا نَعَمْ مَا جَرَّبْنَا عَلَيْكَ إِلَّا صِدْقًا قَالَ فَإِنِّي نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ فَقَالَ أَبُو لَهَبٍ تَبًّا لَكَ سَائِرَ الْيَوْمِ أَلِهَذَا جَمَعْتَنَا فَنَزَلَتْ تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ مَا أَغْنَى عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ

[٤٤٩٣] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ وَأَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ قَامَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ أُنْزِلَ

---

(1) (فتح الباری:٨/٥٠٠)
(2) (عمدة القاری:١٩/١٠١)

اللّٰهُ وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ قَالَ يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ أَوْ كَلِمَةً نَحْوَهَا اشْتَرُوا أَنْفُسَكُمْ لَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا يَا بَنِي عَبْدِ مَنَافٍ لَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا يَا عَبَّاسُ بْنَ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ لَا أُغْنِي عَنْكَ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا وَيَا صَفِيَّةُ عَمَّةَ رَسُولِ اللّٰهِ لَا أُغْنِي عَنْكِ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا وَيَا فَاطِمَةُ بِنْتَ مُحَمَّدٍ سَلِينِي مَا شِئْتِ مِنْ مَالِي لَا أُغْنِي عَنْكِ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا تَابَعَهُ أَصْبَغُ عَنِ ابْنِ وَهْبٍ عَنْ يُونُسَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ

د انزار څلور صورتونه: د انذاز څلور صورتونه دی. انذار عشیره، انذارقوم، انذار عرب او انذارجمیع بنی آدم. د هغوی ﷺ نبوت خود ټولودپاره عام وو په دې وجه د انذار دا څلور صورتونه نبی کریم ﷺ اختیار فرمائیلی. علامه زمحشری رحمه الله لیکلی دی چه "قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ" او "قُلْ اَعُوْذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ" او "قُلْ اَعُوْذُ بِرَبِّ النَّاسِ" دریواړه سورتونه مسلسل دی او په دې کښې "قل" راوړلې شو، دې نه اول "تَبَّتْ يَدَآ اَبِىْ لَهَبٍ وَّتَبَّ" کښې "قل" راوئړلې شو چه ابولهب د هغوی ﷺ تره وو، که په دې کښې "قل" راوړلې شوې وو نو د دې نسبت د حضور ﷺ طرف ته کیدو، اود هغوی دا عنوان اختیارول د مکارم اخلاق مطابق نه وو په دې وجه الله تعالی د خپل حبیب په رعایت سره "قل" په شروع کښې نازل نه کړو بلکه الله تعالی د هغه د پاره نیغ په نیغه "تَبَّتْ يَدَآ اَبِىْ لَهَبٍ وَّتَبَّ" نازل کړو.

[۲۶۱] باب: تفسیر سورة النَّمْلِ

وَالْخَبْءُ مَا خَبَأْتَ لَا قِبَلَ لَا طَاقَةَ الصَّرْحُ كُلُّ مِلَاطٍ اتُّخِذَ مِنَ الْقَوَارِيرِ وَالصَّرْحُ الْقَصْرُ وَجَمَاعَتُهُ صُرُوحٌ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَلَهَا عَرْشٌ سَرِيرٌ كَرِيمٌ حُسْنُ الصَّنْعَةِ وَغَلَاءُ الثَّمَنِ يَأْتُونِي مُسْلِمِينَ طَائِعِينَ رَدِفَ اقْتَرَبَ جَامِدَةً قَائِمَةً أَوْزِعْنِي اجْعَلْنِي وَقَالَ مُجَاهِدٌ نَكِّرُوا غَيِّرُوا وَأُوتِينَا الْعِلْمَ يَقُولُهُ سُلَيْمَانُ الصَّرْحُ بِرْكَةُ مَاءٍ ضَرَبَ عَلَيْهَا سُلَيْمَانُ قَوَارِيرَ أَلْبَسَهَا إِيَّاهُ

النَّمْلِ

د کلماتو تشریح:

قوله: وَالْخَبْءُ: مَا خَبَأْتَ: آیت کښې دی "اَلَّا يَسْجُدُوْا لِلّٰهِ الَّذِىْ يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِى السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ" فرمائی چه په آیت کښې الخبء معنی پټ څیز ده. یعنی سجده به ولې الله تعالی ته نه کوی چه پټ څیزونه د آسمان او زمکی نه راوباسی، شاه عبدالقادر رحمه الله فرمائی ملاچرګك رزق دې د شګونه چینجی راویستل او خوړل، نه دانه خوری نه میوه، کیدیشی په دې وجه د یخرج الخبء خاص توګه باندې ذکراوکړیشو (دا قول د ملاچرګك قرآن کریم نقل کړیدې)[۱]

---

[۱] (تفسیر عثمانی ص۵۰۸ سورة النمل آیت ۲۵

قوله: لَاقِبَلَ: لَاطَاقَةَ: "اِرْجِعْ اِلَيْهِمْ فَلَنَاْتِيَنَّهُمْ بِجُنُوْدٍ لَّا قِبَلَ لَهُمْ بِهَا" بیا دې معلومه وی چه مونږ به هغوی له داسې لښکرې راولو د کوموقابله چه به د هغوی نه اونه شی. فرمائی دې کښې لاقبل معنی لاطاقة ده، یعنی په هغوی کښې به د دغه لښکرونه د ځان ساتلوطاقت نه وی.

قوله: الصَّرْحُ: كُلُّ مِلَاطٍ اتُّخِذَ مِنَ الْقَوَارِيرِ وَالصَّرْحُ: آیت کښې دی "قِيْلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ" هغه ته اووئیلې شو چه محل ته دننه شه، صرح هر هغه ګارې ته ائی چه د شیشې نه جوړې اود صرح معنی محل هم ده او وړاندې دې معنی تالاب هم لیکلې ده د دې جمع صروح ده.

قوله: وَلَهَا عَرْشٌ عظيم سَرِيْرٌ كَرِيْمٌ حُسْنُ الصَّنْعَةِ وَغَلَاءُ الثَّمَنِ: آیت کښې دی "وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيْمٌ" اوبلقیس سره یو لوئ تخت دې. فرمائی چه عرش عظیم معنی ده یوښکلې او د ښه کاریګرئی او بیش قیمته تخت.

قوله: مُسْلِمِيْنَ: طَائِعِيْنَ: "قَالَ يٰۤاَيُّهَا الْمَلَؤُا اَيُّكُمْ يَاْتِيْنِيْ بِعَرْشِهَا قَبْلَ اَنْ يَّاْتُوْنِيْ مُسْلِمِيْنَ" سلیمان عليه السلام اوفرمائیل اې درباریانو تاسوکښې به څوك د بلقیس تخت ماله راوړی اول د هغې نه چه هغه خلق خبرشی او ماله راشی. فرمائی چه مسلمین معنی مطیع او حکم منونکی.

قوله: رَدِفَ: اقْتَرَبَ: "قُلْ عَسٰۤى اَنْ يَّكُوْنَ رَدِفَ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِيْ تَسْتَعْجِلُوْنَ" تاسو اووائې څومره عجیبه ده چه د کوم عذاب تاسو د تندئی شور کوئې په هغې کښې څه تاسوته نزدې راورسیدو. فرمائی چه ردف معنی زررارسیدل.

قوله: جَامِدَةً: قَائِمَةً: "وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً" اوتاسو غرونه ته ګورئی په دې حال کښې چه تاسو هغه قائم ګڼړئی (چه دابه همیشه قائم او دائم وی حالانکه د قیامت په ورځ به د تول د مالوچو غوندې په هواکښې الوزی) جامدة معنی قائمة

قوله: اَوْزِعْنِيْ: اجْعَلْنِيْ: "رَبِّ اَوْزِعْنِيْۤ اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِيْۤ اَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلٰى وَالِدَيَّ" فرمائی آیت کښې اوزعنی معنی اجعلنی یعنی اې زما ربه ما داسې جوړکړې چه زه ستا د دې نعمت شکر ادا کړم چه تا ماته او زما موریلار ته ورکړیدې.

قوله: نَكِّرُوْا: غَيِّرُوْا: "قَالَ نَكِّرُوْا لَهَا عَرْشَهَا" نکروا معنی ده ته د دې صورت بدل کړه.

قوله: وَاُوْتِيْنَا الْعِلْمَ: يَقُوْلُهُ سُلَيْمَانُ:

واوتينا العلم،، د چا مقوله ده: آیت کښې دی "قَالَتْ كَاَنَّهٗ هُوَ ۚ وَاُوْتِيْنَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمِيْنَ"

مجاهد رحمه الله فرمائی چه په آیت کښې "وَاُوْتِيْنَا الْعِلْمَ" د حضرت سلیمان عليه السلام مقوله ده. په دې صورت کښې من قبلها کښې ضمیر بلقیس طرف ته راجع به وی، یعنی حضرت سلیمان عليه السلام اوفرمائیل چه د دې ښځې نه اول مونږ ته علم راکړې شویدې. لیکن دوئم قول دا دې چه دا د بلقیس مقوله ده، په دې صورت کښې من قبلها ضمیر معجزې طرف ته راجع دې او مطلب به دا وی چه د دې معجزې نه اول مونږ ته علم شوې وو چه سلیمان صرف بادشاه نه

دي دَ الله تعالى مقرب بنده دي او دَ دې دَ پاره مونږ دَ هغه دَ فرمانبردارئ، منلو او انقياد لاره اختيار كړله. حافظ ابن حجر رحمه الله رومبنى قول ته ترجيح وركړيده. (١)-ليكن علامه عينى رحمه الله (٢)- حضرت تهانوى رحمه الله (٣)- اوحضرت مولانا شبيراحمد عثمانى رحمه الله دوئم قول ته ترجيح وركړيده، اودَ سياق او سباق نه دَ دوئم قول تائيد كيږى. (٤)-

قوله: الصَّرْحُ: بِرْكَةُ مَاءٍ، ضَرَبَ عَلَيْهَا سُلَيْمَانُ قَوَارِيرَ: "قِيْلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ" الصرح معنى دَ اوبوتالاب په كوم چه حضرت سليمان عليه السلام شيشه لګولې وه، نوچه كله بلقيس ته په محل كښې دَ داخليدو دَ پاره اووئيلې شو نو هغې پينڅې راوچتې كړې او پنبې ئې ښكاره شوې. مولانا شبيراحمد عثمانى رحمه الله ليكى: "حضرت سليمان عليه السلام په ديوان خانه كښې ناست وو په هغې كښې دَ كانړو په ځاى شيشې فرش وو، صفاشيشه به دَ لرينه ښكاريده لكه چه اوبه خوزيږى. اوممكن ده چه دَ شيشې لاندې واقعى اوبه وې يعنى حوض په شيشه باندې پټ كړې وى. هغې په اوبوكښې ننوتلو دَ پاره پنبې كولاؤ كړې سليمان عليه السلام اوفرمائيل چه دا دَ شيشې فرش دې اوبه نه دى، هغې ته دَ خپل عقل قصور او دَ عقل كمال معلوم شو. پوهه شوه چه په دين كښې هم دې څه ګنړى هغه به صحيح وى، اودا هم معلومه شوه چه په كوم سازوسامان دَ هغې قوم فخر كولو دلته دَ هغې نه ډير موجود دې. نولكه چه سليمان عليه السلام هغه خبرداره كړه په آفتاب اودَ ستورو په پرقار باندې عاشقه كيدلوسره هغه خداى ګنړل هم داسې يوه دهوكه ده، لكه چه سړې شيشه اووينى او دَ اوبوګمان پرې كوى.

[٢٦٢] باب: تفسير سورة القصص

(كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلاَّ وَجْهَهُ) إِلاَّ مُلْكَهُ، وَيُقَالُ إِلاَّ مَا أُرِيدَ بِهِ وَجْهُ اللَّهِ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ (الأَنْبَاءُ) الْحُجَجُ.

سورة القصص

قوله: (كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلاَّ وَجْهَهُ) إِلاَّ مُلْكَهُ، وَيُقَالُ إِلاَّ مَا أُرِيدَ بِهِ وَجْهُ اللَّهِ: آيت كښې دى "وجهه" نه مراد دَ الله تعالى حكومت دې او دا هم اووئيلې شو چه دَ دې نه مراد هغه نيك اعمال دى چه دَ الله تعالى دَ رضادپاره كړيشوې وى.

قوله: وقال مجاهد: فعميت عليهم الانباء: الحجج: آيت كښې دى "فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ الْأَنْبَاءُ يَوْمَئِذٍ" نو په هغه ورځ به دَ هغوى نه ټول دلائل ورك شى. مجاهد رحمه الله فرمائى چه الانباء نه دلائل مراد دى يعنى دې منكرانوسره به په هغه ورځ هيڅ دليل او حجت نه وى.

---

(١) (فتح البارى:٥٠٥/٨
(٢) (عمدة القارى:١٠٤/١٩
(٣) (بيان القران:٨٨/٢
(٤) (تفسير عثمانى:٥٠٧فائده نمبر٢

[۲۶۳] باب قَوْلِهِ (إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ)

[۴۴۹۴] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ لَمَّا حَضَرَتْ أَبَا طَالِبٍ الْوَفَاةُ جَاءَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَوَجَدَ عِنْدَهُ أَبَا جَهْلٍ وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي أُمَيَّةَ بْنِ الْمُغِيرَةِ، فَقَالَ «أَيْ عَمِّ قُلْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، كَلِمَةً أُحَاجُّ لَكَ بِهَا عِنْدَ اللَّهِ». فَقَالَ أَبُو جَهْلٍ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي أُمَيَّةَ أَتَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَلَمْ يَزَلْ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَعْرِضُهَا عَلَيْهِ، وَيُعِيدَانِهِ بِتِلْكَ الْمَقَالَةِ حَتَّى قَالَ أَبُو طَالِبٍ آخِرَ مَا كَلَّمَهُمْ عَلَى مِلَّةِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، وَأَبَى أَنْ يَقُولَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ. قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «وَاللَّهِ لأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ مَا لَمْ أُنْهَ عَنْكَ». فَأَنْزَلَ اللَّهُ (مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ) وَأَنْزَلَ اللَّهُ فِي أَبِي طَالِبٍ، فَقَالَ لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - (إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ).

آيا ابوطالب مسلمان شوې وو؟: دَ آيت باب باره كښې خودلې شوى دى‌چه دَ ابوطالب باره كښې نازل شوې دې اود اهل حق همدغه مسلك دې چه دَ ابوطالب انتقال په حالت دَ كفر كښې شوې دې. ابن اسحاق په خپل سيرت كښې يو روايت نقل كړيدې چه ابوطالب دَ مرګ په وخت كښې خپلو شونډو له حركت وركولو، حضرت عباس ﷛ چه دَ هغه رور وو هغه غوږ كيخودو نو واوريده نو هغوى ﷺ ته ئې عرض اوكړو وراره دې خو هم هغه كلمه لولى دَ كومې چه تامطالبه كړې وه، هغوى ﷺ اوفرمائيل ما نه ده اوريدلې (۱)-

د بخارى په روايت باندې د شبلى نعمانى مرحوم اعتراض او دهغې جواب: شبلى نعمانى ﷫ دَ امام بخارى ﷫ په دې روايت تبصره كولوسره ليكي: "دَ ابوطالب دَ اسلام متعلق اختلاف دې ليكن دَ بخارى دا روايت قابل حجت نه دې چه آخرى راوى مسيب دې چه دَ فتح مكه په وخت كښې اسلام راوړو اودَ ابوطالب دَ وفات په وخت كښې موجودنه وو. په دې وجه علامه عينى دَ دې حديث په شرح كښې ليكى چه روايت مرسل دې. دَ ابن اسحاق په سلسله روايت كښې عباس بن عبدالله بن معبد او حضرت عبدالله بن عباس ﷛ دې. دا دواړه ثقه دى. ليكن دَ مينځ يو راوى دلته هم پاتې شو په دې بنا باندې دَ دواړو روايتونو دَ استناد په درجه كښې ډير فرق نشته.(۲) - ليكن دَ علامه شبلى دا خيال صحيح نه دې اول دا وېناچه حضرت مسيب ﷛ دَ مكې دَ فتح په وخت كښې اسلام راوړې وو او دَ ابوطالب دَ وفات په وخت كښې موجود نه وو. دا دَ واقدى او مصعب زبيرى قول دې. (۳)- نورمحدثين حضرات

---

(۱)(سيرة ابن هشام مع الروض الانف: ۱/۲۵۹-۲۶۰؟

(۲)(سيرة النبى: ۱/۱۴۹

(۳)(تهذيب التهذيب: ۱۰/۱۵۲ والاصابة: ۳/۴۲۰ رقم الترجمة: ۷۹۹۶ دَ دوى دَ حالاتوداپاره اوګورئى تهذيب الكمال: ۲۷/۵۸۵ واسد الغابة: ۴/۳۶۶ والاستيعاب: ۳/۱۴۰۰ وتاريخ البخارى الكبير: ۷/ الترجمة: ۱۷۸۲

وائى چه حضرت مسيب رضی الله عنه د فتح مکه نه ډير وړاندې اسلام راوړې وو (۱)- دوئمه خبره دا ده چه د ابن اسحاق سند منقطع دې او پريخودې شوې راوى صحابى نه دې، پخپله ابن اسحاق هم د امام بخارى په شان د استناد اعلى درجه نه لرى، په دې وجه د بخارى او ابن اسحاق روايات يو شان ګرځول صحيح نه دى. بلکه دا خبره شبلىِ پخپله ليکلې ده ابن اسحاق چه په احتجاج کښې کله يوازې وى نو کافى نه دې. د علامه شبلى شاګرد مولاناسيدسليمان ندوى د خپل استاذ ذکرشوى خيال سرهِ اختلاف کولوسره ليکى: "دمصنف دې نظريې سره زما اتفاق نشته ځکه چه د بخارى د روايت آخرِي راوى حضرت مسيب رضی الله عنه دې چه صحابى دې، ښکاره خبره ده چه د صحابى دا روايت به د صحابى نه وى نو په دې وجه مراسيل صحابه حجت دې اود ابن اسحاق روايت منقطع دې او پريخودې شوې راوى صحابى نه دې او پخپله ابن اسحاق هم د استناد اعلى درجه نه لرى، په دې وجه دواړه روايتونه يوشان نشى ګرځولې کيدې. دينه علاوه د حضرت مسيب رضی الله عنه د دې روايت په تائيد کښې پخپله د حضرت عباس رضی الله عنه هغه روايت دې چه هم د دې مسيب رضی الله عنه د روايت نه پورته صحيح بخارى کښې موجود دې په کوم کښې چه ذکر دې"حضرت عباس رضی الله عنه معلومه کړه چه يارسول الله صلی الله علیه وسلم استاسو تره (ابوطالب) ته تاسو نه څه فائده اورسيده چه هغه به ستاسوِ حفاظت کولو او ستاسو د پاره به ستاسو دښمنانوِ سره په مقابله وو. وئى فرمائيل هغه به د دوزخ په اُورکښِې صرف د ګيټوپورې وى مګر د دې اثر هم دماغوته رسى، که چرې زه نه وم نو هغه به د دوزخ په لاندينئى طبقه کښې وو. دينه معلومه شوه چه پخپله د حضرت عباس رضی الله عنه په علم کښې وو چه د هغه خاتمه د توحيد په اقرار باندې نه ده شوې(۲)

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (أُولِي الْقُوَّةِ) لَا يَرْفَعُهَا الْعُصْبَةُ مِنَ الرِّجَالِ. (لَتَنُوءُ) لَتُثْقِلُ. (فَارِغًا) إِلَّا مِنْ ذِكْرِ مُوسَى. (الْفَرِحِينَ) الْمَرِحِينَ. (قُصِّيهِ) اتَّبِعِي أَثَرَهُ، وَقَدْ يَكُونُ أَنْ يَقُصَّ الْكَلَامَ (نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ). (عَنْ جُنُبٍ) عَنْ بُعْدٍ عَنْ جَنَابَةٍ وَاحِدٌ، وَعَنِ اجْتِنَابٍ أَيْضًا، يَبْطِشُ وَيَبْطُشُ. (يَأْتَمِرُونَ) يَتَشَاوَرُونَ. الْعُدْوَانُ وَالْعَدَاءُ وَالتَّعَدِّي وَاحِدٌ. (آنَسَ) أَبْصَرَ. الْجِذْوَةُ قِطْعَةٌ غَلِيظَةٌ مِنَ الْخَشَبِ، لَيْسَ فِيهَا لَهَبٌ، وَالشِّهَابُ فِيهِ لَهَبٌ. وَالْحَيَّاتُ أَجْنَاسٌ الْجَانُّ وَالْأَفَاعِي وَالْأَسَاوِدُ. (رِدْءًا) مُعِينًا. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (يُصَدِّقُنِي) وَقَالَ غَيْرُهُ (سَنَشُدُّ) سَنُعِينُكَ كُلَّمَا عَزَّزْتَ شَيْئًا فَقَدْ جَعَلْتَ لَهُ عَضُدًا. مَقْبُوحِينَ مُهْلَكِينَ. (وَصَّلْنَا) بَيَّنَّاهُ وَأَتْمَمْنَاهُ. (يُجْبَى) يُجْلَبُ. (بَطِرَتْ) أَشِرَتْ. (فِي أُمِّهَا رَسُولًا) أُمُّ الْقُرَى مَكَّةُ وَمَا حَوْلَهَا. (تُكِنُّ) تُخْفِي. أَكْنَنْتُ الشَّيْءَ أَخْفَيْتُهُ، وَكَنَنْتُهُ أَخْفَيْتُهُ وَأَظْهَرْتُهُ. (وَيْكَأَنَّ اللَّهَ) مِثْلُ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ (يَبْسُطُ

---

(۱) (عمدة القارى:۱۸۰/۸ کتاب الجنائز باب اذاقال المشرک عندالموت: لااله الاالله وتهذيب التهذيب:۱۵۲/۱۰

(۲) حاشيه سيرة النبى:۱۵۰/۱ وقال السهيلى فى الروض الانف:۲۵۸/۱: ان الصحيح من الاثر اثبت لابى طالب الوفاة على الكفر والشرک-

الرِّزْقَ لِمَنْ يَّشَاءُ وَيَقْدِرُ) يُوَسِّعُ عَلَيْهِ وَيُضَيِّقُ عَلَيْهِ.

دَ كلماتو تشريح:

قوله: قال ابن عباس: اولى القوة: لايرفعها العصبة من الرجال: آيت كښې دى "وَآتَيْنٰهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَآ إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوٓأُ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ" فرمائى چه دَ قارون دَ خزانو كنجيانې دَ طاقتورو سړو ډلې هم نه شوې اوچتولې، عصبة جماعت او ډلې ته وائى. آيت كښې **لتنوٓ** په معنى كښې بيان كړې دې هغه كنجيانو به ښكته كول، دَ بوج نه به طاقتور سړى ښكته كيدل.

قوله: فارغا: الا من ذكر موسى: آيت كښې دى "وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا" يعنى دَ حضرت موسى عليه السلام د مور زړه د حضرت موسى عليه السلام دَ ذكر نه علاوه دَ هرڅيز نه فارغ او خالى وو.

قوله: الفرحين: المرحين: "إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ" بې شكه الله تعالى غرور كونكى نه خوښوى. آيت كښې فرحين معنى ده **مرحين** غرور كونكى، **مرح** (س) مرحاً فخركول.

قوله: قصيه: اتبعى اثره وقد يكون: ان يقص الكلام نحن نقص عليك: "وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ" **تصيه** معنى ده دَ هغې نه روستوروستوځه، دا لفظ كلام او قصه بيانولو معنى كښې هم راځى لكه په سورة يوسف كښې دى "نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ"

قوله: عن جنب: عن بعد عن جنابة واحد وعن اجتناب ايضا: آيت كښې دى "فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنُبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ" (ترجمه تيره شوه) دې كښې عن جنب معنى ده، دَ لرينه، عن جنابة او عن اجتناب هم دغه معنى ده.

قوله: ياتمرون: يتشاورون: "قَالَ يَا مُوسَىٰ إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ" وئيل اې موسى عليه السلام! درباريان ستا متعلق مشوره كوى چه تا قتل كړى، فرمائى **ياتمرون** معنى په خپل مينځ كښې مشوره كوى.

قوله: العدوان والعداء والتعدى واحد: "فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ ۖ وَاللّٰهُ عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ" فرمائى عدوان، عداء او تعدى هم په يوه معنى كښې دى يعنى زياتې.

قوله: انس: ابصر: "آنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ نَارًا" انس معنى ده اوكتل، يعنى حضرت موسى عليه السلام دَ كوه طور طرف ته اور اوليدو.

قوله: الجذوة: قطعة غليظة من الخشب ليس فيها لهب والشهاب فيه لهب: آيت كښې فرمائى "أَوْ جَذْوَةٍ مِّنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ" يا دَ اور سكروټه راوړم چه ته ګرمه شې، فرمائى چه **جذوة** دَ لرګى پيړې ټوټې ته وائى كوم كښې چه شغله نه وى انګار او شهاب هغه وى كوم كښې چه شغله وى لكه په سورة نمل كښې دى "أَوْ آتِيكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ...."

قوله: والحیات اجناس الجان والافاعی والاساود: دَ مارانو مختلف اقسام او اجناس وی، یو قسم دَ هغوی ځان دې دَ کوم تذکره چه په دې سورة کښې راغی "فَلَمَّا رَاٰهَا تَهْتَزُّ كَاَنَّهَا جَآنٌّ وَّلّٰی مُدْبِرًا" دا یو وړوکې پرقیدونکې سپین مار وی، یو افاعی دې دا دَ افعی جمع ده، دا ښځه وی نرته افعوان وائی او یو قسم اساود دې دا دَ اسود جمع ده، دا دَ تور رنګ دَ ټولونه خطرناک مار وی. بهر حال دا مختلف قسمونه دی او په دې ټولو باندې حیة اطلاق کیږی.

قوله: ردا معینا قال ابن عباس: لکی یصدقنی: آیت کښې دی "وَاَخِیْ هٰرُوْنُ هُوَ اَفْصَحُ مِنِّیْ لِسَانًا فَاَرْسِلْهُ مَعِیَ رِدْاً یُّصَدِّقُنِیْۤ" دې کښې "ردا" معنی معین او امدادی دې، یعنی زما رور هارون دَ ژبې په اعتبار سره مانه زیات فصیح دې هغه زما معین او مددګار جوړکړه راولیګه چه هغه زما تصدیق اوکړه.

قوله: سنشد: سنعینك: آیت کښې دی "قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِاَخِیْكَ" وئی فرمائیل مونږ اوس ستارور ستا دَ مټو طاقت جوړوو. فرمائی چه نشد معنی هم مدد کوو عضد تشریح کولوسره امام فرمائی چه "کلما عززت شیئا فقد جعلت له عضدا" کوم څیز ته چه ته هم قوت اورسوې نوته دَ هغه مټې جوړیږې. عزز تعزیزا طاقت رسول، تائید کول.

قوله: مقبوحین: مهلکین: آیت کښې دی "وَیَوْمَ الْقِیٰمَةِ هُمْ مِّنَ الْمَقْبُوْحِیْنَ" فرمائی مقبوحین معنی ده مهلکین یعنی دَ قیامت په ورځ دَ هلاکیدونکونه وی.

قوله: وصلنا: بیناه واتممناه: "وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ یَتَذَكَّرُوْنَ" دې کښې وصلنا معنی ده بیناه، واتممناه یعنی مونږ دا کلام بیان کړو او پوره موکړو دې دپاره چه نصیحت حاصل کړی.

قوله: یجبی: یجلب: آیت کښې دی "یُّجْبٰۤی اِلَیْهِ ثَمَرٰتُ كُلِّ شَیْءٍ" فرمائی یجبی معنی یجلب یعنی چرته چه هرقسم میوې راښکلوسره راوړی.

قوله: بطرت: اشرت: آیت کښې دی "وَكَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْیَةٍۭ بَطِرَتْ مَعِیْشَتَهَا" او ډیر داسې کلی مونږ تباه کړی دی چه دَ خپل عیش په سامان به ئی ناز کولو. بطرت معنی اشرت فخر تکبر او لوئی کول، علامه شبیراحمد عثمانی رحمه الله لیکی: "یعنی دَ عربودَ دښمنئی نه څه ویریږی دَ الله تعالی دَ عذاب نه اوویریږه، ګورې نه څومره قومونه تیرشوی دی دَ چا چه په خپل عیش او عشرت باندې غرور وو کله چه هغوی کبر او سرکشی اختیار کړه الله تعالی څنګه تباه او برباد کړل چه نن دَ دنیا په مخ باندې دَ هغوی نوم او نشان باقی پاتې نه شو. دا کنډرې دَ هغوی دَ کلو نښې پاتې دی کوموکښې چه څوك اوسیدونکی نشته. بغیردَ دې نه چه چرته مسافر په کښې دَ لږ ساعت دَ پاره آرام اوکړی یا دَ الله تعالی دَ قدرت دَ عبرت تماشه کتلودپاره هلته ورکوزشی".

قوله: في امها رسولا: ام القرى مكة وما حولها: "وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى حَتّٰى يَبْعَثَ فِيْٓ أُمِّهَا رَسُوْلًا" ستا رب دَ كلو تباه كونكې نه دې ترهغه وخت پورې چه دَ هغوى لوئ كلى ته رسول اونه ليګى. علامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله فرمائى: "يعنى الله تعالى هغه وخت پورې كلې نه غرقه وى تركوم وخت پورې چه دَ هغې دَ لوئى مقام ته هوښيارونكې پيغمبر اونه ليګى (دَ صدرمقام تخصيص كيدېشى په دې وجه شوې وى چه دَ هغې اثر ترلرې پورې رسى او دَ ښارونو اوسيدونكى نسبتاً سليم العقل وى) دَ مخ دَ زمكې دَ آبادو صدر مقام مكه معظمه وه" امام فرمائى په آيت مذكوره كښې "امها" نه مراد مكه اودَ دې اطراف دى.

قوله: تكن: تخفى اكننت الشئ: اخفيته وكننته اخفيته واظهرته: آيت كښې دى "وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُوْرُهُمْ وَمَا يُعْلِنُوْنَ" او ستا رب پوهيږى په هغه څيزونو كوم چه دَ هغوى سينې پټوى او كوم چه هغوى ښكاره كوى. فرمائى چه تكن معنى تخفى يعنى پټوى. عرب وائى "اكننت الشئ" ما دا پټ كړو. وكننته (ازباب نصر) ما دا پټ كړو، هغه ظاهر كړو دَ اضداد نه دې.

قوله: يبسط الرزق لمن يشاء ويقدر: يوسع عليه ويضيق عليه: آيت كښې دى "وَيْكَاَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَّشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖ وَيَقْدِرُ" فرمائى په آيت كښې يبسط معنى ده الله تعالى دَ هغوى رزق زياتوى او يقدرمعنى رزق كښې تنګى كول دى.

قوله: ويكان الله: مثل: الم تران الله يبسط الرزق لمن يشاء ويقدر:

د لفظ ``ويكان،، **تحقيق:** ايا تاسو اونه ليدوچه الله تعالى دَ چا د پاره غواړى رزق زياتوى (اوچا دَپاره غواړى) تنګوى. په هندوستانى نسخوكښې "ويك ان" جدا جدا ليكلى دى او په مصرى نسخو كښې "ويكان" يوځائ ليكلې شوى دى. صاحب الجمل فرمائى باجماع المصاحف دا كلمه متصل منلې شويده. دَ دې جدا جدا ليكل صحيح نه دى. ([1])- البته په قراء كښې اختلاف دې، عاصم دَ اسم اعتباركوى او په مينځ كښې وقف نه كوى ليكن كسائى "وى" باندې وقف كوى او ابوعمرو بن العلاء "ويك" باندې وقف كوى. ([2])- بيا په دې كښې هم اختلاف دې چه دا كلمه مفرده ده يا كلمه مركبه، بعضې حضراتووئيلى دى دا مفرد ده او "الم تر" معنى كښې ده لكه چه امام بخارى رحمه الله نقل كړې دى او بعضو وئيلى دى دا مركب ده، "وى" او "كان" نه "وى" "اعجب" په معنى كښې كلمه تعجب ده او "كان" حرف تشبيه ده ليكن تشبيه معنى دلته ختمه كړيشوه معنى ده ([3])- "اعجب ان الله...." او بعضې

---

[1] (تعليقات لامع الدرارى:١٤٣/٩ وتفسير جمل

[2] (تعليقات لامع الدرارى:١٤٣/٩

[3] (روح المعانى:١٢٤/٣

حضرات وائی چه دا "ویلك ان الله" په معنی کښې دې "ویلك" کښې لام د تخفیف په غرض سره حذف کړیشو "ویك ان الله" جوړشو (۱)۔

[۲۶۴] بَابِ إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ الْآيَةَ

[۴۴۹۵] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَخْبَرَنَا يَعْلَى حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الْعُصْفُرِيُّ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ لَرَادُّكَ إِلَى مَعَادٍ قَالَ إِلَى مَكَّةَ

[۲۶۵] باب: تفسیر سورة العنکبوت

قال مجاهد وكانوا مستبصرين ضللة وقال غيره الحيوا الحي واحد وليعلمن الله علم الله ذلك انما هي بمنزلة فليميز الله كقوله ليميز الله الخبيث من الطيب اثقالا مع اثقالهم اوزارا مع اوزارهم.

سورة العنکبوت

د کلماتو تشریح:

قوله: قال مجاهد: وكانوا مستبصرين: ضللة: آیت کښې دی "وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطٰنُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَكَانُوا مُسْتَبْصِرِينَ" مجاهد رحمه الله فرمائی چه د مستبصرین معنی ګمراه ده، د آیت مطلب دې "شیطان د هغوی په نظرکښې د هغوی اعمال ښائسته جوړکړی دی نو هغې دوی د حق د لارې نه منع کړل او هغوی ګمراه وو".

قوله: فليعلمن الله: علم الله ذلك انما هي بمنزلة فليميز الله ك **قوله:** ليميز الله الخبيث من الطيب:

د ایت ‶فليعلمن الله الذين صدقوا.....″ متعلق یو اشکال اود حضرت شیخ الهند رحمه الله جواب: آیت کښې دی "فَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكٰذِبِينَ" دلته په ظاهره اشکال کیږی چه د الله تعالی علم خو ازلی دې "لیعلمن" صیغه مستقبل ده نو د الله تعالی د پاره مستقبل کښې علم ثابتول به څنګه صحیح وی؟ امام بخاری رحمه الله فرمائیلی دی چه صیغه خو د مستقبل ده لیکن په معنی کښې ماضی دې، اوس سوال دا پیدا کیږی نو بیا د مستقبل صیغه ولې استعمال کړې شو؟ د دې جواب امام بخاری "انماهی بمنزلة..." سره ورکړیدې یعنی دلته د علم نه علم تمییز مراد دې. د هرڅیز اجمالی او تفصیلی علم د الله تعالی ازلی دې او په دې کښې د خبرو شك او اجمال پورې نشته لیکن په دې کښې هیڅ شك نشته چه علم تمییز محدثات په وجودکښې د راتلونه پس کیږی. په دې وجه دلته د مستقبل صیغه استعمال

---

(۱) (عمدة القاری: ۱۰۷/۱۹ وتفسیر الکشاف: ۴۳۴/۳)

كړې شوه. د دې سوال په جواب كښې شيخ الهند رحمه الله ليكى: "آيت چه حتى نعلم او فليعلمن او لما يعلم الله او لنبلونكم او الا لنعلم وغيره كلمات موجود دى، دې ټولونه په ظاهر په پوهه كښې راځى چه الله تعالى ته نعوذبالله د دې څيزونوعلم روستوشوې وو، د دې څيزونو د وجودنه وړاندې علم نه وو. حالانكه د هغه علم د هرڅيز سره قديم دې. "وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمًا" علماؤ په څو قسمه د دې جواب وركړيدې. بعضو د علم نه متميز او جدا جدا كول مراد اخستې دې، بعضو د امتحان معنى اخستې، چا علم په معنى د رؤيت اخستې، چا مستقبل په معنى د ماضى كړې، بعضو حدوث علم د نبى او مؤمنانوطرف ته يا مخاطبينو طرف ته واپس كړيدې. بعضې اكابر محققينو علم حالى چه ورستو وجود معلوم متحقق كيږى په كوم چه جزا او سزا مدح و ذم مترتب كيږى مراد اخستې دې او هم دا ئى خوښ كړې دې. بعضې راسخين مدققين د دې متعلق دوه خبرې ډير دقيق او انيق بيان فرمائيلى.

د اول خلاصه دا ده چه حسب ارشاد "وَاَنَّ اللّٰهَ قَدْ اَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا" ټول څيزونه د اول نه تر آخره پورې حقير او عظيم، قليل او كثير د الله تعالى په وړاندې دى اود ټولو علم په يوځائ هغه ته دې. د هغه په علم كښې تقدم او تاخر هيڅ كله نشته. مګر په خپل مينځ كښې د يوبل په نسبت بيشكه مقدم او مؤخر ګنړلې شى، نود الله تعالى د علم په حساب ټول په ټول په منزله د شئ واحد موجود دى په دې وجه هلته د ماضى حال او مستقبل راويستل بالكل غلط به وى البته د خپل مينځ تقدم او تاخرپه وجه دا دريواړه زمانې بالبداهت به جدا جدا راوځى. نو جناب بارى كله د حسب موقع او حكمت د معلوميدلو په لحاظ سره كلام كوى اوكله د دې وقائع د تقدم او تاخر لحاظ كيږى، په اول صورت كښې خوهميشه د يو فريق دقيق په لحاظ سره د ماضى صيغه يا د حال صيغه استعماليږى،اود استقبال صيغه نشى استعماليدې او په دوئم صورت كښې د ماضى په موقع كښې ماضى او حال موقع كښې د حال او استقبال په ځائ استقبال راوړلې شى. او چرته چه د آئنده وقائع د ماضى په الفاظوكښې بيان كړې دې لكه "وَنَادٰى اَصْحٰبُ الْجَنَّةِ" وغيره تو هلته دا لحاظ دې چه الله تعالى ته ټول مستحضر او په وړاندې دى او كوم ځائ كښې چه تيرشوى واقعات د استقبال په صيغه سره بيان شوى دى لكه هم په دې آيت كښې نو هلته هم دا په خيال كښې دى چه دا نسبت د خپل ماقبل مستقبل دې، د علم الهى په لحاظ سره استقبال نه دې چه د هغه په علم كښې د حدوث وهم وى.

د دوئم تحقيق خلاصه دا ده چه مونږ ته د څيزونو علم په دوو طريقوسره حاصليږى، يو بغيرد واسطې او بل سره د واسطې. مثلاً اُور خو كله په سترګو وينو او كله اُورزمونږ نه چرته پټ وى خو لوګى كتلوسره د اُور يقين كيږى او اكثر دا دواړه علمونه په يو ځائ موجود وى. مثلاً كه اُور د نزدې نه اووينى نو لوګې به هم هغې سره په نظر راشى نو په داسې صورت كښې به د اُور علم په دواړو طريقو سره حاصل شى. يو خو بغيرواسطې څكه چه په سترګو اُور وينى، دوئم په واسطه سره يعنى د اُور علم د لوګى په واسطه سره او دا دواړه علمونه هم په يوځائ دى. وړاندې روستونه دى شوى خو علم په واسطه سره په علم

بغیرد واسطې کښې دا ورننوتې وی چه دا په خیال کښې هم نه راځي. على هذا القياس كله د دوو شئینو علم بغیرد واسطې نه هم په یو ځای حاصلیږی مثلاً اور او لوګې په یوځای اوګوری. دغه شان کله د یو شئ علم بغیرد واسطې او بل شئ علم د ړومبی شئ په واسطه سره یو ځای حاصلیږی. مثلاً د لوګې علم بغیرد واسطې اود اور علم په واسطه د لوګی سره، یا د اور علم بغیرد واسطې او د لوګی علم په واسطه سره دواړه یوځای پیدا کیږی مگر چه څنګه دې قلم په لاس کښې راواخستو او لیکې نو په هر صورت کښې قلم او لاس ملاویږی خو وائی داسې چه اول لاس بیا قلم خوزوه،دغه شان عقل سلیم د یوځای کیدو سره بغیرد واسطې د شئ علم سره د واسطې د شئ په علم باندې ضرور مقدم ګنړی.
کله چه دا خبرې معلومې شوې نو اوس واوړئی چه الله تعالی ته چه علیم ذات دې د ټولو شئینوعلم په دواړه شانه دې. بغیرواسطې او سره د واسطې په یوځای یعنی د لوازم ملزومات نه او د ملزومات د لوازم نه او دواړه علمونه د ازل نه برابر یو ځای دی او قدیم دی. نو علم بلاواسطه په طریقه مذکوره سره مقدم او علم بالواسطه موئخر اووایه. او چه کوم ځای کښې د الله تعالی په علم کښې د استقبال صیغه یاد استقبال معنی موندلې شی نو د علم بالواسطه په لحاظ سره دې. د زمانې په اعتبار سره څه تفاوت او لریوالې نشته. او چرته چه ماضی یا حال مستعمل دې هلته علم بلاواسطه مراد دې اود علم بالواسطه په اعتبار سره کلام فرمائیلوکښې دا حکمت دې چه د الله تعالی د کلام مخاطب سړی دې او هغوی ته اکثر د شئینوعلم بالواسطه کیږی او چرته چه جناب باري په خپل علم کښې د مستقبل صیغه استعمال کړیده هغه هم هغه امور دی چه بنی آدم ته بلاواسطه نشی معلومیدلې. که په داسې موقع کښې بنی آدم نه په اعتبار د علم بلاواسطه کلام کولې شو نو په هغه باندې به پوره الزام نه وو او چه کوم ځای دا مصلحت نه وی په اعتبار د علم بلاواسطه صیغه ماضی یا حال استعمالولې شی مګر بنی آدم ته د دې شئینوعلم بلاواسطه کیدې نشی او د دې واسطوعلم د هغوی د وجود نه اول بنی آدم ته ممکن نه دی. په دې وجه د هغه ټول علوم برابر نشی حاصلیدې نو هغه الله تعالې په خپل ځان باندې قیاس کولوسره د مستقبل د صیغې نه حدوث ګنړی او حیرانیږی چه د الله تعالی په علم کښې حدوث ثابت شو. مګر پوهه خلق چه د مذکوره نکتې نه خبر وی ټول د یو بل مطابق ګنړی. [1]-

قوله: اثقالا مع اثقالهم: اوزارامع اوزارهم: آیت کښې دی "وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَّعَ أَثْقَالِهِمْ"

فرمائی دې کښې اثقال معنی اوزار ده چه جمع ده د وزر په معنی د بوج، علامه شبیراحمد عثمانی رحمه الله فرمائي: "یعنې دروغژن دی او ستا بوج یوه رتئی هم نشی سپکولې، او خپل بوج درنوی. یو خود هغوی د ذاتی ګناه بار وو اوس د نور په اغواء او اضلال سره دې کښې نورهم زیاتې کوی، حضرت شاه صاحب لیکی چه څوك غواړي چه دوستی اوکړی او د چا ګناه په خپل سر واخلی، نودا به نه وی مګر څوك ئې چه ګمراه کړل اود هغه په غولولو سره

[1] (تفسیر عثمانی:۲۷-۲۸

هغه ګناه اوکړه، نو هغه ګناه په ده باندې هم ده او په هغه باندې هم. لکه چه په حدیث کښې راغلی دی چه په دنیاکښې څوك په ناحقه سره قتل کړی د هغه د ګناه حصه د حضرت آدم علیه السلام رومبی خوئ (قابیل) ته رسی، چا چه اول دا خرابه لار راویستلې"

[۲۶۶] باب: تفسیر سورة الم غلبت الروم

قال مجاهد يحبرون ينعمون فلا يربو عند الله من أعطى عطية يبتغي أفضل منه فلا أجر له فيها قال مجاهد يحبرون ينعمون يمهدون يسوون المضاجع الودق المطر قال ابن عباس هل لكم مما ملكت أيمانكم في الآلهة وفيه تخافونهم أن يرثوكم كما يرث بعضكم بعضا يصدعون يتفرقون فاصدع وقال غيره ضعف وضعف لغتان وقال مجاهد السوأى الإساءة جزاء المسيئين

الم غلبت الروم

د کلماتو تشریح:

قوله: يحبرون: ينعمون: "فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ" هغه خلق چه ایمان ئی راوړې وو او ښه کارونه ئی کړی وو هغه خو به (د جنت) باغونو کښې خوشحاله وی. فرمائی چه يحبرون معنی ينعمون: هغه به په نعمتونو کښې وی.

قوله: فلا يربو عند الله: من أعطى عطية يبتغي أفضل منه فلا أجر له فيها: آیت کښې دی "وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ رِبًا لِيَرْبُوَ فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُو عِنْدَ اللَّهِ" یعنی په سود باندې تاسو کومې روپئی وغیره ورکوئی دې د پاره چه په مال کښې زیاتوالې اوشی نو هغه د الله تعالی په نیزد نه زیاتیږی. فرمائی آیت کښې "فَلَا يَرْبُو عِنْدَ اللَّهِ" مطلب دا دې چه کوم سړې چاته د زیات اخستلو په غرض څه ورکړی نو د هغه په ورکړه کښې د هغه د پاره هیڅ اجر به نه وی. د سود په ذریعه د مال د زیاتی مثال داسې دې لکه د بدن پړسوب چه د مرګ پیغام دې او د زکوة په ذریعه چه په مال کښې په ظاهره کوم کمې په نظر راځی هغه داسې دې لکه د جلاب په ذریعه د فاسد مادو تنقیه یعنی صفائی کول د کوم انجام چه صحت دې.

قوله: فلانفسهم يمهدون: يسوون المضاجع: آیت کښې دی "وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِأَنْفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ" فرمائی يمهدون معنی ده خپل ځان د پاره بسترې سیده کوی، خوروی. یعنی چه کوم خلق نیك عمل کوی نو لکه چه خپل ځان د پاره (جنت یا قبرکښې) بسترې او فرش خوروی.

قوله: الودق: المطر: "فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ" ودق معنی باران یعنی بیا تاسو په وریځوکښې دننه باران راوتونکې وینئ.

قوله: قال ابن عباس: هل لكم مما ملكت أيمانكم: في الآلهة: آیت کښې دی

"ضَرَبَ لَكُمْ مَّثَلًا مِّنْ اَنْفُسِكُمْ ۚ هَلْ لَّكُمْ مِّنْ مَّا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِّنْ شُرَكَآءَ فِيْ مَا رَزَقْنٰكُمْ" الله تعالی ستاسو دَ پاره یو مثال بیان کړو په تاسو کښې څه ستاسو په غلامانوکښې تاسوسره شریك دی په هغه مالونوکښې کوم چه مونږ تاسو له درکړی دی". حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه په دې آیت کښې الله تعالی دَ باطلو معبودانو په سلسله کښې مثال بیان کړې دې. او په دې کښې فرمائیلی دی چه کله تاسو پخپله په هغه خبره راضی نه ئی چه ستاسو غلامان ستاسو په شان په مالونوکښې شریك شی او هغه ستاسو وارثان جوړی نو بیا تاسو دا باطل معبودان چه الله تعالی پیداکړی دی الله تعالی سره ولې شریك ګنړئی او دَ الله تعالی افعالوکښې ولې وارثان اوحقدار ګرځوئی. دغه شان تاسو ته دَ خپل غلامانو نه هیڅ خطره اوِ اندیښنه نه وی نو بیا څنګه دا ګنړئی چه الله تعالی ته به دَ دې باطلومعبودانو پرواه وی او دَ هغوی نه به څه ویره محسوس کړی.

قوله: يَصَّدَّعُوْنَ: يَتَفَرَّقُوْنَ : "يَوْمَئِذٍ يَّصَّدَّعُوْنَ" په هغه ورځ به ټول خلق ګډوډ او خواره شی يصدعون اصل کښې يتصدعون وو دَ باب تفعل په معنی خواره واره کیدل، **فقلبت تاءه صادا، وادغمت**

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: ضُعْفٌ وَضَعْفٌ لُغَتَانِ : آیت کښې دی "اَللّٰهُ الَّذِيْ خَلَقَكُمْ مِّنْ ضُعْفٍ" الله تعالی هغه ذات دې چا چه تاسو دَ کمزورئی په حالت کښې پیدا کړئی. فرمائی ضعف کښې دوه لغت دی یو ضاد فتح سره او دوئم ضاد ضمه سره.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: السُّوْأَى: الْإِسَاءَةُ جَزَاءُ الْمُسِيْئِيْنَ : آیت کښې دی "ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِيْنَ اَسَآءُوا السُّوْٓاٰى اَنْ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِ اللّٰهِ" بیا دَ خرابوخلقو انجام خراب شو چه هغوی دَ الله تعالی نښې دروغ ګنړلې وې. مجاهد رحمه الله فرمائی آیت کښې دَ السوای معنی دَخرابۍ چه کومه جزا وی دَ خرابۍ کونکو.

[٤٤٩٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيْرٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا مَنْصُوْرٌ وَالْأَعْمَشُ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوْقٍ قَالَ بَيْنَمَا رَجُلٌ يُحَدِّثُ فِي كِنْدَةَ فَقَالَ يَجِيْءُ دُخَانٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَأْخُذُ بِأَسْمَاعِ الْمُنَافِقِيْنَ وَأَبْصَارِهِمْ يَأْخُذُ الْمُؤْمِنَ كَهَيْئَةِ الزُّكَامِ فَفَزِعْنَا فَأَتَيْتُ ابْنَ مَسْعُوْدٍ وَكَانَ مُتَّكِئًا فَغَضِبَ فَجَلَسَ فَقَالَ مَنْ عَلِمَ فَلْيَقُلْ وَمَنْ لَمْ يَعْلَمْ فَلْيَقُلِ اللّٰهُ أَعْلَمُ فَإِنَّ مِنَ الْعِلْمِ أَنْ يَقُوْلَ لِمَا لَا يَعْلَمُ لَا أَعْلَمُ فَإِنَّ اللّٰهَ قَالَ لِنَبِيِّهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِيْنَ وَإِنَّ قُرَيْشًا أَبْطَئُوْا عَنِ الْإِسْلَامِ فَدَعَا عَلَيْهِمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ اللّٰهُمَّ أَعِنِّيْ عَلَيْهِمْ بِسَبْعٍ كَسَبْعِ يُوْسُفَ فَأَخَذَتْهُمْ سَنَةٌ حَتّٰى هَلَكُوْا فِيْهَا وَأَكَلُوا الْمَيْتَةَ وَالْعِظَامَ وَيَرَى الرَّجُلُ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ كَهَيْئَةِ الدُّخَانِ فَجَاءَهُ أَبُوْ سُفْيَانَ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ جِئْتَ تَأْمُرُنَا بِصِلَةِ الرَّحِمِ وَإِنَّ قَوْمَكَ قَدْ هَلَكُوْا فَادْعُ اللّٰهَ فَقَرَأَ فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُّبِيْنٍ إِلَى قَوْلِهِ عَائِدُوْنَ أَفَيُكْشَفُ عَنْهُمْ عَذَابُ الْآخِرَةِ إِذَا

جَاءَ ثُمَّ عَادُوا إِلَى كُفْرِهِمْ فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى يَوْمَ بَدْرٍ وَلِزَامًا يَوْمَ بَدْرٍ الم غُلِبَتِ الرُّومُ إِلَى سَيَغْلِبُونَ وَالرُّومُ قَدْ مَضَى

په دې حديث کښې حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دَ خپل دې خيال اظهار اوکړو دَ کوم تذکره چه په ماقبل کښې تيره شوې ده چه لزام، دخان او بطشه دَ هغوی په نيزد واقع شويدی او دَ هغوی تعلق قريشو سره دې. دلته چه کوم سړی وئيلی دی چه دَ دخان واقع کيدل به په قيامت کښې وی هغه هم په خپل ځائ صحيح دې، حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دَ خپل علم مطابق دَ دې انکار کړيدې ګنی جمهور علماء دَدې انکار نه کوی.

[۲۶۷] بَاب لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ لِدِينِ اللَّهِ خُلُقُ الْأَوَّلِينَ دِينُ الْأَوَّلِينَ وَالْفِطْرَةُ الْإِسْلَامُ

[۴۴۹۷] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا يُونُسُ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلَّا يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ أَوْ يُمَجِّسَانِهِ كَمَا تُنْتَجُ الْبَهِيمَةُ بَهِيمَةً جَمْعَاءَ هَلْ تُحِسُّونَ فِيهَا مِنْ جَدْعَاءَ ثُمَّ يَقُولُ فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ

آيت کښې دی "فِطْرَتَ اللهِ الَّتِیْ فَطَرَ النَّاسَ عَلَیْهَا ؕ لَا تَبْدِیْلَ لِخَلْقِ اللهِ ؕ" دې کښې "خلق الله" تشريح "دين الله" نه او فطرت تشريح اسلام سره کړيده. دغه شان په سورة الشعراء کښې دی "اِنْ هٰذَاۤ اِلَّا خُلُقُ الْاَوَّلِیْنَ" دې کښې خلق په معنی دَ دين دې. دَ روايت په آخره کښې **ثم يقول: فطرة الله...دې،** دې **"يقول"** ضمير رسول الله ﷺ طرف ته نه راګرځی لکه چه دَ ظاهر نه معلوميږی بلکه دا دَ حضرت ابوهريره رضی الله عنه ارشاد دې. په کتاب الجنائز کښې دَ دې تصريح ده. (۱)-

دَ "**فطرت الله التی فطر الناس عليها، تفسير**:علامه شبير احمد عثمانی رحمه الله ليکلی دی: الله تعالی دَ سړی کړه وړه دَ شروع نه داسې ايخودې دی چه هغه دَ حق قبلول او پوهه غوارې نو کولې شی اودَفطرت دَ شروع نه خپل اجمالی معرفت يوبرق دهغه په زړه کښې دَتخم په توګه دَ هدايت اچولې دې. که چرې دَ چاپيره احوال او ماحول خراب اثر نه متاثر نه وی او په اصل طبيعت باندې پريخودلې شی نو خامخا به حق دين اختياروی بل طرف ته به نه متوجه کيږی. "عهد الست" په قصه کښې هم دې طرف ته اشاره ده او په احاديث صحيحه کښې تصريح ده چه هرماشوم په فطرت (اسلام)باندې پيدا کيږی روستو مور پلار هغه يهودی نصرانی او مجوسی جوړوی. په يوحديث قدسی کښې دی چه ما خپل بنده ته "حنفاء" پيدکړو. بيا

---

(۱)(صحيح بخاری مع عمدة القاری کتاب الجنائز باب اذا اسلم اصبی:۱۷۶/۸

شیطانانو اغواء کړو اوهغه ئی د نیغې لارې نه واړولو، بهرحال دین حق، دین حنیف او دین قیم هغه دې که انسان د هغه په فطرت باندې محلی بالطبع پریخودې شی نود خپل طبیعت نه به د هغې طرف ته تیټ شی، د ټولو انسانانو فطرت الله تعالی داسې جوړ کړیدې په کوم کښې چه څه تفاوت او بدلون نشته. فرض کړه که فرعون یا ابوجهل په اصلی فطرت کښې دا استعداد او صلاحیت نه وې نو هغوی د حق د قبلولو مکلف جوړول نه صحیح کیدل لکه چه خښته کانړې یا څناور ئی د شرائع مکلف نه دی جوړ کړی، د انسانی فطرت هم د دې یوشان والی اثر دې چه د دین ډیر مهمه اصول په څه ناڅه رنګ کښې تقریباً ټول انسانان تسلیم کوی سره د دې که په هغې باندې صحیح قائم نه اوسیږی.
حضرت شاه صاحب رحمه الله لیکی الله تعالی د ټولوحاکم، د ټولو نه عجیبه، څوك د هغه برابر نشته. د چا زور په هغه نشته، دا خبرې ټول پیژنی، په دې تلل پکار دی، هسې د چا څان او مال تنګول.په ناموس باندې عیب لګول هرسړې بد ګنړی، داسې الله تعالی یادول، غریب باندې ترس خوړل، پوره حق ورکول، دهوکه نه کول هر سړې ښه پیژنی، په دې لار باندې تلل هم دغه دین ربښتونې دې (دا فطری امور دی مګر) د دې بندوبست د پیغمبرانو په ژبه الله تعالی خودلی دی.

سورة لقمان

[۲۶۷] بَاب لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ

[۴۴۹۸] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ شَقَّ ذَلِكَ عَلَى أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالُوا أَيُّنَا لَمْ يَلْبِسْ إِيمَانَهُ بِظُلْمٍ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّهُ لَيْسَ بِذَاكَ أَلَا تَسْمَعُ إِلَى قَوْلِ لُقْمَانَ لِابْنِهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ

[۲۶۹] بَاب قَوْلِهِ إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ

[۴۴۹۹] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ عَنْ جَرِيرٍ عَنْ أَبِي حَيَّانَ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَوْمًا بَارِزًا لِلنَّاسِ إِذْ أَتَاهُ رَجُلٌ يَمْشِي فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْإِيمَانُ قَالَ الْإِيمَانُ أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَلِقَائِهِ وَتُؤْمِنَ بِالْبَعْثِ الْآخِرِ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْإِسْلَامُ قَالَ الْإِسْلَامُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا تُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَتُقِيمَ الصَّلَاةَ وَتُؤْتِيَ الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْإِحْسَانُ قَالَ الْإِحْسَانُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَتَى السَّاعَةُ قَالَ مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنْ السَّائِلِ وَلَكِنْ سَأُحَدِّثُكَ عَنْ أَشْرَاطِهَا إِذَا وَلَدَتْ الْمَرْأَةُ رَبَّتَهَا فَذَاكَ مِنْ أَشْرَاطِهَا وَإِذَا كَانَ الْحُفَاةُ الْعُرَاةُ رُءُوسَ النَّاسِ

فَذَاكَ مِنْ أَشْرَاطِهَا فِي خَمْسٍ لَا يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ ثُمَّ انْصَرَفَ الرَّجُلُ فَقَالَ رُدُّوا عَلَيَّ فَأَخَذُوا لِيَرُدُّوا فَلَمْ يَرَوْا شَيْئًا فَقَالَ هَذَا جِبْرِيلُ جَاءَ لِيُعَلِّمَ النَّاسَ دِينَهُمْ

[۴۵۰۰] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّ أَبَاهُ حَدَّثَهُ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ خَمْسٌ ثُمَّ قَرَأَ إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ

[۲۷۰] باب: تفسير سُورَةُ تنزيل (السَّجْدَةِ)

وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَهِينٍ ضَعِيفٍ نُطْفَةُ الرَّجُلِ ضَلَلْنَا هَلَكْنَا وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْجُرُزُ الَّتِي لَا تُمْطَرُ إِلَّا مَطَرًا لَا يُغْنِي عَنْهَا شَيْئًا يَهْدِ يُبَيِّنْ

سُورَةُ تنزيل

د كلماتو تشريح:

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: مَهِينٍ: ضَعِيفٍ: نُطْفَةُ الرَّجُلِ: آيت كښې دى "ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِّنْ مَّاءٍ مَّهِينٍ" بيا جوړ كړو دَ هغه نسل دَ بې قدره اوبودَ خاڅكى نه، فرمائى مهين معنى ضعيف ده او دينه مراد دَ سړى نطفه او منى ده.

قوله: ضَلَلْنَا: هَلَكْنَا: آيت كښې دى "وَقَالُوا أَإِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ أَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ" فرمائى ضللنا معنى هلكنا يعنى كافر وائى چه آيا كله مونږ په زمكه كښې ختم شو نو بيا به دَ نوى سر نه پيدا كيږو.

قوله: الْجُرُزُ: الَّتِي لَا تُمْطَرُ إِلَّا مَطَرًا لَا يُغْنِي عَنْهَا شَيْئًا: "أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا" آيا هغوى په دې خبره باندې نظر نه دې كړې چه مونږ اوچې زمكې ته اوبه رسوو بيا دَ هغې په ذريعه فصل پيداكوو. فرمائى چه جرز هغه زمكې ته وائى چرته چه ډيركم باران كيږى دَ څه نه چه هغه زمكې ته هيڅ فائده نه رسى.

قوله: يَهْدِ: يُبَيِّنْ: آيت كښې دى "أَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ" آيا دَ هغوى دَ پاره دا امر دَ لار خودنې موجب نه دې چه مونږ دَ دوى نه وړاندې څومره امتونه هلاك كړى دى. فرمائى "يهد" معنى يهين يعنى آيا بيان نه دې كړې.

[۲۷۱] بَاب قَوْلِهِ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ

[۴۵۰۱] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنْ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى

أَعْدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ اقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ وَحَدَّثَنَا عَلِيٌّ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ اللَّهُ مِثْلَهُ قِيلَ لِسُفْيَانَ رِوَايَةً قَالَ فَأَيُّ شَيْءٍ

[۴۵۰۲] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى أَعْدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ ذُخْرًا بَلْهَ مَا أُطْلِعْتُمْ عَلَيْهِ ثُمَّ قَرَأَ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ قَالَ أَبُو مُعَاوِيَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ قَرَأَ أَبُو هُرَيْرَةَ قُرَّاتِ أَعْيُنٍ

قوله: ذُخْرًا بَلْهَ مَا أُطْلِعْتُمْ عَلَيْهِ: حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې "عن النبی صلی الله علیه وسلم یقول الله: اعددت لعبادی الصالحین مالاعین رات ولااذن سمعت ولاخطر علی قلب بشر ذخرا من بله مااطلعتم علیه ثم قراء: فلاتعلم نفس مااخفی لهم من قرة اعین جزاء بما کانویعملون" په دې روایت کښې "ذخرا" تعلق "اعددت" سره دې او "مذخورا" په معنی کښې دې. ای اعددت ذلك لهم مذخورا یعنی دَ نیکانوخلقو دَ پاره ما دا ذخیره تیاره کړه.

د "ذخرا بله ما اطلعتم علیه" معنی: او "بله مااطلعتم علیه" کښې مختلف اقوال دی یو دا دې چه "بله" اسم فعل په معنی "دع" دې، په دې صورت کښې به ترجمه وی تاسو پرېږدئ هغه نعمتونه په کومو چه تاسو خبردار شوی ئی، یعنی مونږ چه په جنت کښې کوم نعمتونه دَ نیکانوخلقو دَ پاره تیارکړی دی هغه ډېر اوچت دی، دې وخت کښې چه کوم نعمتونه تاسو په دنیاکښې پیژنئ هغه پرېږدئ ځکه چه هغه په جنت کښې ذخیره شوی نعمتونو په مقابله کښې ډېر معمولی دی، علامه عینی رحمه الله په دې صورت کښې ترجمه لیکی: "دع مااطلعتم علیه: فانه سهل یسیرفی جنت ماادخرته لهم"(١)- دوئم قول دا دې چه دا لفظ "من بله" دې او په معنی کښې د "غیر" دې. په دې صورت کښې به ترجمه وی، دَ نیکانودَ پاره چه دَ نعمتونو کومه ذخیره مونږ تیاره کړیده هغه د دې نعمتونونه علاوه دی دَ کومو نه چه تاسوخبرشوې ئی، دې صورت کښې "بله" دَ مابعد طرف ته مضاف دې. (٢)- دریم قول دا دې "من بله" په معنی کیف "بله" مبنی په فتح کیف په معنی کښې دې. اوکیف دَ استفهام استبعاد دَ پاره دې او معنی ده "من این اطلاعکم علی هذا القدر الذی تقصرعقول البشر عن الاحاطة به" یعنی تاسو په

---

١)(عمدة القاری:۱۹/۱۱۴

٢)(فتح الباری:۸/۵۱۶

دې نعمتونو باندې څنګه اطلاع حاصلولې شئي د کوم د احاطې نه انساني عقلونه قاصر دي. (١)- والله اعلم

[۲۷۲] باب: تفسیر سورة الأحزاب

وَقَالَ مُجَاهِدٌ صَيَاصِيهِمْ قُصُورِهِمْ

الأحزاب

د کلماتو تشریح:

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ صَيَاصِيهِمْ قُصُورِهِمْ: وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصِيهِمْ " اود اهل کتاب نه چه کومو خلقو د دې (مشرکانو) امداد کړې وو الله تعالى هغوی د هغوی د قلعه ګانونه لاندې راکوز کړل. فرمانی میاصیهم معنی قلعه ګانې، محل.

[۲۷۳] باب النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ

[۴۵۰۳] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ هِلَالِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَا مِنْ مُؤْمِنٍ إِلَّا وَأَنَا أَوْلَى النَّاسِ بِهِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ اقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ فَأَيُّمَا مُؤْمِنٍ تَرَكَ مَالًا فَلْيَرِثْهُ عَصَبَتُهُ مَنْ كَانُوا فَإِنْ تَرَكَ دَيْنًا أَوْ ضَيَاعًا فَلْيَأْتِنِي فَأَنَا مَوْلَاهُ

[۲۷۴] باب ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ

[۴۵۰۴] (٢) حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ الْمُخْتَارِ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ قَالَ حَدَّثَنِي سَالِمٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ زَيْدَ بْنَ حَارِثَةَ مَوْلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا كُنَّا نَدْعُوهُ إِلَّا زَيْدَ بْنَ مُحَمَّدٍ حَتَّى نَزَلَ الْقُرْآنُ ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ

[۲۷۵] باب فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَى نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا

نَحْبَهُ عَهْدَهُ أَقْطَارِهَا جَوَانِبُهَا الْفِتْنَةَ لَآتَوْهَا لَأَعْطَوْهَا

---

(١) (فتح الباری: ۵۱۶/۸

(٢) (واخرجه مسلم فی فضائل الصحابة، باب فضائل زیدبن حارثة، رقم الحدیث: ۲۴۲۵ واخرجه الترمذی فی المناقب، باب مناقب زیدبن حارثة، رقم الحدیث: ۳۸۱۴ واجرجه النسائی فی السنن الکبری فی التفسیر باب سورة الاحزاب رقم الحدیث: ۱۱۳۹۷-

[۴۵۰۵] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ الْأَنْصَارِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ ثُمَامَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ نُرَى هٰذِهِ الْآيَةَ نَزَلَتْ فِي أَنَسِ بْنِ النَّضْرِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللّٰهَ عَلَيْهِ

[۴۵۰۶] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي خَارِجَةُ بْنُ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ أَنَّ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ قَالَ لَمَّا نَسَخْنَا الصُّحُفَ فِي الْمَصَاحِفِ فَقَدْتُ آيَةً مِنْ سُورَةِ الْأَحْزَابِ كُنْتُ كَثِيرًا أَسْمَعُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَؤُهَا لَمْ أَجِدْهَا مَعَ أَحَدٍ إِلَّا مَعَ خُزَيْمَةَ الْأَنْصَارِيِّ الَّذِي جَعَلَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَهَادَتَهُ شَهَادَةَ رَجُلَيْنِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللّٰهَ عَلَيْهِ

قوله: شَهَادَتَهُ شَهَادَةَ رَجُلَيْنِ:

د حضرت خزیمه رضی الله عنه ګواهي د دوه سړو د ګواهئ قائم مقام وو: دَ ابوداؤد، نسائی او عبدالرزاق په روایت کښې دی چه یو ځل رسول الله ﷺ دَ یو بانډچی نه اس واخستو اودَ قیمت ادا کولودَپاره ئې بانډچی ته ځان سره دَ تلو دَ پاره اوفرمائیل.هغه وخت څه نورو خلقو دَ دې بانډچی نه هغه اس په زیات قیمت دَ اخستلو دَ پاره اووئیل، کله چه هغوی ﷺ دَ اس قیمت ادا کړو نو دَ اس په دې سودا باندې ګواه اوغوښتلو، حضرت خزیمه رضی الله عنه هلته موجود وو هغه ګواهی ورکړه چه رسول الله ﷺ دا اس اخستې دې. حضور ﷺ حضرت خزیمه رضی الله عنه ته اوفرمائیل چه ته خود بیع په وخت کښې هلته موجودنه وې، تاڅنګه ګواهی ورکړه؟ هغه اووئیل چه دَ آسمان خبرې تاسوله راځی په هغې کښې مونږ ستاسو تصدیق کوو دا خو دَ زمکې واقعه ده په دې کښې به مونږ ستاسو تصدیق څنګه نه کوو. هغه وخت حضور ﷺ د حضرت خزیمه رضی الله عنه ګواهی دَ دوو سړو دَ ګواهئ قائم مقام اوګرځوله. (۱)- په طبرانی کښې دَ دې بانډچی نوم سوادبن حارث بیان کړیشوې دې. (۲)- د حضرت خزیمه رضی الله عنه د واقعې نه بعضې حضراتو دا استدلال کړیدې چه چرته یو سړې ډیر زیات معتبر او ثقه وی نودَ هغه ګواهی دَ دوو سړو دَ ګواهئ قائم مقام کیدیشی. لیکن علامه خطابی رحمه الله په دې باندې اشکال کړیدې چه د دې واقعې نه دا مذکوره استدلال صحیح نه دې ځکه چه حضور ﷺ دَ اس دَ اخستلوکومه فیصله اوفرمائیله هغه ئې دَ خپل علم په بنیاد باندې فرمائیلې وه، دَ حضرت خزیمه رضی الله عنه دَ ګواهئ په بنیاد باندې نه وه فرمائیلې او دَ ګواهئ حیثیت صرف دَ تاکیددَپاره وو، په دې وجه دې واقعې نه مذکوره استدلال صحیح نه دې.(۳)-

---

[۱] (فتح الباری:۸/۵۱۸)

[۲] (فتح الباری:۸/۵۱۹)

[۳] (فتح الباری:۸/۵۱۹ ومعالم السنن

[۲۷۶] باب قوله يا أيها النبي قل لأزواجك إن كنتن تردن الحياة الدنيا وزينتها فتعالين

أمتعكن وأسرحكن سراحا جميلا وقال معمر التبرج أن تخرج محاسنها سنة الله استنها جعلها

آيت كښې دى "وقرن في بيوتكن ولا تبرجن تبرج الجاهلية الأولى" اوتاسو په خپلو كورونو كښې ناستې اوسئ اود پخوانې زمانې د جاهليت په شان مه گرځئ. معمر بن مثنى يعنى ابوعبيده فرمائى چه تبرج دا دې چه ښځه خپل حسن ښكاره كړى.

قوله: سنة الله استنها جعلها: آيت كښې دى "سنة الله في الذين خلوا من قبل" د الله تعالى همدغه معمول د هغه خلقو په حق كښې هم وو كوم چه وړاندې تيرشوى دى. فرمائى سنة الله نه هغه معمول او طريقه مراد ده كومه چه الله تعالى مقرر كړيده.

[۴۵۰۷] حدثنا أبو اليمان أخبرنا شعيب عن الزهري قال أخبرني أبو سلمة بن عبد الرحمن أن عائشة رضي الله عنها زوج النبي صلى الله عليه وسلم أخبرته أن رسول الله صلى الله عليه وسلم جاءها حين أمره الله أن يخير أزواجه فبدأ بي رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال إني ذاكر لك أمرا فلا عليك أن لا تستعجلي حتى تستأمري أبويك وقد علم أن أبوي لم يكونا يأمراني بفراقه قالت ثم قال إن الله قال يا أيها النبي قل لأزواجك إلى تمام الآيتين فقلت له ففي أي هذا أستأمر أبوي فإني أريد الله ورسوله والدار الآخرة

د حديث باب تشريح: حضوراكرم ﷺ د آيت تخيير نازليدونه پس حضرت عائشه ﷺ خواله راغلو او هغې ته ئې اوفرمائيل چه زه به تاته يوه خبره كوم ته د هغې جواب په تندئى سره مه راكوه د خپل مورپلار سره د مشورې نه پس ئې راكړه. دا تحفظ او احتياط حضور اكرم ﷺ ځكه اوفرمائيلو چه حضرت عائشه ﷺ كم عمر وه چه چرته هغه غلطه فيصله اونه كړى نو لكه هغوى ﷺ هم دا نه غوښتل چه حضرت عائشه ﷺ دې جدا شى. نبى كريم ﷺ هغې ته آيت تخيير واوږولو، حضرت عائشه ﷺ صحيح فيصله اوكړه او وئې فرمائيل چه زه الله تعالى او د هغه رسول اختياروم او په دې باندې د حيرانتيا اظهاراوكړو چه په دې كښې د مور پلار سره د مشورې څه خبره وه، ظاهره ده چه زه تاسو ځنگه پريخودې شم. حضرت عائشه ﷺ حضور ﷺ ته دا هم اوفرمائيل چه زما دا جواب نورو بيبيانوته مه ښائې، كيديشى چه د حضرت عائشه ﷺ دا خواهش وو چه په هغې كښې څه داسې وى چه دنيا اختيار كړى او د نبى كريم ﷺ د زوجيت نه فارغې شى نو بيا به شمير كم شى. حضور اكرم ﷺ اوفرمائيل چه چاتپوس اونه كړو نوزه به ئې پخپله نه ښائم ليكن كه تپوس ئې اوكړو نو بيا به ئې پټوم نه. حضور اكرم ﷺ د نورو بيبيانو په وړاندې آيت تخيير بيان كړو نو هرې يوې الله تعالى او د هغه رسول ﷺ اختيارولو فيصله اوكړه، ځكه چه د حضور اكرم ﷺ د صحبت او معيت نه د هرې يوې زړه د ايمان په رڼړا منور وو. هغوى دنيا ته د الله

تعالى او د هغه د رسول ﷺ په مقابله کښې څنګه ترجيح ورکولې شوه. يوې هم دنياته ترجيح ورنه کړه اود نبى کريم ﷺ سره ئې د اوسيدو فيصله اوکړه.

[٢٧٧] بَاب قَوْلِهِ وَإِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الْآخِرَةَ فَإِنَّ اللّٰهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا

وَقَالَ قَتَادَةُ وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلَى فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللّٰهِ وَالْحِكْمَةِ الْقُرْآنِ وَالْحِكْمَةُ السُّنَّةُ وَقَالَ اللَّيْثُ (١)حَدَّثَنِي يُونُسُ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ لَمَّا أُمِرَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِتَخْيِيرِ أَزْوَاجِهِ بَدَأَ بِي فَقَالَ إِنِّي ذَاكِرٌ لَكِ أَمْرًا فَلَا عَلَيْكِ أَنْ لَا تَعْجَلِي حَتَّى تَسْتَأْمِرِي أَبَوَيْكِ قَالَتْ وَقَدْ عَلِمَ أَنَّ أَبَوَيَّ لَمْ يَكُونَا يَأْمُرَانِي بِفِرَاقِهِ قَالَتْ ثُمَّ قَالَ إِنَّ اللّٰهَ جَلَّ ثَنَاؤُهُ قَالَ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ إِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا إِلَى أَجْرًا عَظِيمًا قَالَتْ فَقُلْتُ فَفِي أَيِّ هَذَا أَسْتَأْمِرُ أَبَوَيَّ فَإِنِّي أُرِيدُ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الْآخِرَةَ قَالَتْ ثُمَّ فَعَلَ أَزْوَاجُ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَ مَا فَعَلْتُ تَابَعَهُ مُوسَى بْنُ أَعْيَنَ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ وَقَالَ عَبْدُ الرَّزَّاقِ وَأَبُو سُفْيَانَ الْمَعْمَرِيُّ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ

[٢٧٨] بَاب وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللّٰهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللّٰهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ

[٤٥٠٩] (٢)حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ مَنْصُورٍ عَنْ حَمَّادِ بْنِ زَيْدٍ حَدَّثَنَا ثَابِتٌ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ أَنَّ هَذِهِ الْآيَةَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللّٰهُ مُبْدِيهِ نَزَلَتْ فِي شَأْنِ زَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ وَزَيْدِ بْنِ حَارِثَةَ

د ايت کريمه دوه تفسيرونه: د دې ايت دوه تفسيرونه شوى دى يوتفسير امام ابى حاتم او على بن الحسين زيد العابدين نه منقول دې چه الله تعالى حضور اکرم ﷺ ته خودلى وو چه

---

[1] (واخرجه مسلم فى الطلاق باب ان تخير امراته لايكون طلاقا الابالنية رقم الحديث:١٤٧٥ واخرجه الترمذى فى التفسير باب سورة الاحزاب رقم الحديث:٣٢٠٤ واخرجه النسائى الكبرى فى كتاب النكاح باب ما افترض الله على رسوله وخففه على خلقه ليزيده به ان شاء الله قربة اليه رقم الحديث:٥٣٠٩-

[2] (واخرجه ايضاً فى التوحيد باب قوله تعالى وكان عرشه على الماء رقم الحديث:٧٤٢٠(مع الفتح) واخرجه الترمذى فى التفسير باب سورة الاحزاب رقم الحديث:٣٢١٢ واخرجه النسائى فى السنن فى التفسير باب وتخفى فى نفسک ما الله مبديه رقم الحديث:١١٤٠٧-

زينب بنت جحش دَ هغوى په نكاح كښې راتلونكې ده ليكن دَ هغې نكاح دَ حضرت زيدبن حارثه سره شوې وه او هغه دَ نبى كريم ﷺ متبنى وو په دې وجه دَ خلقو دَ خبرو دَ ويرې هغوى ﷺ دا خبره نه ظاهروله چه زينب بنت جحش زما په نكاح كښې راتلونكې ده. په زړه كښې همدغه ووچه زيدبن حارثه رضي الله عنه طلاق وركړى نو زه به ورسره نكاح كوم، په دې دوران كښې حضرت زيد راغلواود حضرت زينب رضي الله عنها شكايت ئى هم اوكړو ليكن هغوى اوفرمائيل "امسك عليك زوجك واتق الله" اوالله تعالى چه څه خودلې ووچه دا ستا په نكاح كښې راتلونكې ده هغه ئى پټ كړل، هم دَ دې متعلق ئى اوفرمائيل "وتخفى فى نفسك ما الله مبديه" دې نه پس حضرت زيد طلاق وركړو او الله تعالى دَ اوو آسمانونودَ پاسه دَ حضرت زينب نكاح حضور اكرم ﷺ سره اوكړه. په كتاب التوحيدكښې دا روايت موجود دې. (١)- دَ آيت هم دا تفسير جمهور علماؤ اختياركړيدې. (٢)- مولانا شبيراحمد عثمانى رحمه الله هم دا اختياركړيدې هغوى ليكى: "حضرت زينب رضي الله عنها دَ رسول الله ﷺ دَ ترور لور او دَ قريشودَ اوچت خاندان نه وه، نبى كريم ﷺ غوښتل چه دَ هغې نكاح زيدبن حارثه رضي الله عنه سره اوكړى، دا زيدهم په اصل كښې شريف عرب وو ليكن په وړوكوالى كښې دې چا ظالم راوستلو او غلام ئى جوړكړو او دَ مكې بازاركښې خرڅ كړو.حضرت خديجه رضي الله عنها واخستلو او څوورځې پس ئى نبى كريم ﷺ ته هيبه كړو، حضور ﷺ هغه آزاد كړو او متبنى ئى جوړكړو. دَ حضرت زينب رضي الله عنها خاندانى حيثيت ډير اوچت وو او زيدبن حارثه رضي الله عنه په ظاهره دَ غلامئى داغ اوچت كړې آزاد شوې وو. په دې وجه دَ هغې او دَ هغې دَ رور زيد سره دَ نكاح كولو مرضى نه وه. ليكن الله او دَ هغه رسول ﷺ ته منظور وه چه دا قسمه موهوم تفريقات او امتيازات په نكاح كښې ركاوټ جوړنه شى. دَ دې پاره نبى كريم ﷺ زينب او دَ هغې په ورو باندې زور اوكړو چه هغوى دې دانكاح قبوله كړى، هم په هغه وخت آيت نازل شو "وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَن يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ ۗ وَمَن يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُّبِينًا" اودې خلقو خپله مرضى الله تعالى او دَ هغه دَ رسول ﷺ په مرضئى قربان كړله او دَ زيدبن حارثه رضي الله عنه نكاح حضرت زينب رضي الله عنها سره اوشوه. حضرت زينب رضي الله عنها چه دَ زيد رضي الله عنه په نكاح كښې راغله نودَ مزاج برابر والى نه وو نو خپل مينځ كښې به چه كله جګړه اوشوه نو زيد رضي الله عنه به حضور اكرم ﷺ ته شكايت كولو اووئيل به ئى چه زه هغه پريږدم، حضرت به منع كولو چه زما په خاطر او دَ الله او دَ هغه دَ رسول په حكم سره هغې ته دَ خپلې رضا خلاف ته قبول كړې اوس پريخودل به هغه اودَ هغې رشته داران بله بې عزتى اوګڼړى نو دَ الله نه اوويريږه او په وړو وړو خبرو باندې ورانې مه راوله او تركومې چه كيديشى نو دَ كور جوړولو كوشش كوه. كله چه معامله په يو شان هم برابره نشوه او هر وخت جنګ جګړې

(١)صحيح البخارى:كتاب التوحيد باب بلاترجمة:٢/١١٠٣-١١٠٤

(٢)(قال القرطبى: قال علماؤنا:قول على بن الحسين احسن ماقيل فى الاية وهوالذى عليه اهل التحقيق من المفسرين والعلماء الراسخين (البدرى السارى:٤/٢٢٠)

كيدې نو ممكن ده چه د نبی كريم ﷺ په زړه كښې دا راغلې وى كه زيد غريب هغه پريږدى نو د زينب د زړه ساتنه بغير دې نه ممكن نه ده چه زه پخپله هغې سره نكاح اوكړم. ليكن د جاهلانو او منافقانو د بدو خبرو انديښنه وه چه د خپل خوى ښځه ئې كور كښې ساتلې ده. الله تعالى نبى كريم ﷺ خبركړو چه د زينب نكاح تاسو سره كونكې يم، ولې نكاح كښې وركونكې يم؟ دا پخپله د قرآن په الفاظو كښې "لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ" صفاصفا ظاهريږى. او كيديشى چه هم دا حكمت وى چه اول د زينب نكاح په زور اچولو سره زيد سره اوكړې شوه څكه چه الله تعالى ته معلومه وه چه دا نكاح به ډير وخت پورې باقى نه وى، يوڅومصالح مهمه وو چه د هغې حاصلولو په دې نكاح پورې زوړند وو. لهذا دا چه نبى كريم ﷺ د خپل ذاتى خيال، آسمانى پيشن ګوئې اود عوامو د پيغورونو خيال ساتلو سره شرميدلو او زيد رضي الله عنه ته د طلاق مشورې وركولوسره هم حياء كوله ليكن د الله تعالى خبره خوبه رښتياكيدله او د هغه حكم تكوينى او تشريعى ضرور وو چه پوره كيدلو به. آخر حضرت زيد رضي الله عنه طلاق وركړو او عدت تيريدلو سره الله تعالى د حضور ﷺ نكاح حضرت زينب رضي الله عنها سره اوتړله. د دې تقريرنه معلومه شوه چه د هغوى په زړه كښې كوم څيز پټ وو هغه هم دا د نكاح پيشن ګوئى او دا خيال وو. (١)۔

بعض مفسرينو روايات نقل كړى دى چه د نبى كريم ﷺ په زړه كښې كوم څيز پټ وو هغه د زينب رضي الله عنها سره محبت وو "ود هغې سره محبت شوې وو ليكن دا قسم ټول روايات صحيح نه دى. حافظ ابن حجر رحمه الله پورته ذكر شوى تفسير روايت نقل كولونه پس ليكى: "ووردت آثار اخرى، اخرجها ابن ابى حاتم والطبرى، ونقلها كثير من المفسرين لاينبغى التشاغل بها، والذى اوردته منها هو المعتمد، والحاصل ان الذى كان يخفيه النبى صلى الله عليه وسلم هو اخبار الله اياه انها ستصير زوجته، والذى كان يحمله على اخفاء ذلك خشية قول الناس: تزوج امراة ابنه" (٢)۔

[٢٧٩] بَاب قَوْلِهِ تُرْجِئُ مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَمَنْ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ

"يعنى روستو ئې كړئې تاسو چه څوك غواړئې هغوى نه خپل ځان سره ځائ وركړئې چاله چه غواړئې او كومې چه د خپل ځان نه جدا كړې وې يعنى روستوكړې وې او په هغوى كښې چه څوك غواړې خپل ځان سره اوساته، په تاباندې دې كښې هيڅ ګناه نشته" مقصد دا دې چه قسم بين الازواج تاسو باندې واجب نه دې. ليكن هغوى هميشه انصاف كړې دې او دا د هغوى ﷺ د طرف نه تبرع وه، صرف د حضرت سوده رضي الله عنها د عمر د زياتوالى په وجه په آخره كښې خپل نمبر حضرت عائشه رضي الله عنها ته وركړې وو. د دې آيت درې تفسيرونه شوى دى.

---

(١) تفسير عثمانى:٥٦-٥٦٣ فائده نمبر ٥٠٣

(٢) فتح البارى:٨/٥٢٤

① تطلق من تشاء وتمسك من تشاء [1]- ② تعتزل من تشاء وتقيم من تشاء [2]-
③ تقبل من تشاء من الواهبات وترد من تشاء [3]- مونږ په ترجمه کښې دوئمه توجيه اختيار کړې ده.

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ تُرْجِئُ تُؤَخِّرُ أَرْجِئْهُ أَخِّرْهُ

[۴۵۱۰] حَدَّثَنَا زَكَرِيَّاءُ بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ قَالَ هِشَامٌ حَدَّثَنَا عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كُنْتُ أَغَارُ عَلَى اللَّاتِي وَهَبْنَ أَنْفُسَهُنَّ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَقُولُ أَتَهَبُ الْمَرْأَةُ نَفْسَهَا فَلَمَّا أَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى تُرْجِي مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَمَنِ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ قُلْتُ مَا أُرَى رَبَّكَ إِلَّا يُسَارِعُ فِي هَوَاكَ

[۴۵۱۱] (4) حَدَّثَنَا حِبَّانُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا عَاصِمٌ الْأَحْوَلُ عَنْ مُعَاذَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَسْتَأْذِنُ فِي يَوْمِ الْمَرْأَةِ مِنَّا بَعْدَ أَنْ أُنْزِلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ تُرْجِي مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَمَنِ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ فَقُلْتُ لَهَا مَا كُنْتِ تَقُولِينَ قَالَتْ كُنْتُ أَقُولُ لَهُ إِنْ كَانَ ذَاكَ إِلَيَّ فَإِنِّي لَا أُرِيدُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْ أُوثِرَ عَلَيْكَ أَحَدًا تَابَعَهُ عَبَّادُ بْنُ عَبَّادٍ سَمِعَ عَاصِمًا

[۲۸۰] بَاب قَوْلِهِ لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ

إِلَى طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِرِينَ إِنَاهُ وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَاسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تَنْكِحُوا أَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا يُقَالُ إِنَاهُ إِدْرَاكُهُ أَنَى يَأْنِي أَنَاةً فَهُوَ آنٍ

قوله: يُقَالُ إِنَاهُ إِدْرَاكُهُ أَنَى يَأْنِي أَنَاةً: آيت کښې دى "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِرِينَ إِنَاهُ" تاسو د نبى په كور كښې (بغير بلنې) مه داخليږئ مګرچه كوم وخت تاسو د خوراك د پاره (د راتلو) اجازت دركړې شى په داسې توګه چه د دې خوراك د تيارى پورې انتظار مه كوئى (يعنى بغير د بللو خو هډو څئ مه اوكه دعوت وى نو بيا هم

[1] (تفسير كشاف: ۵۵۱/۳
[2] (تفسير كشاف: ۵۵۱/۳
[3] (تفسير كشاف: ۵۵۲/۳
[4] (واخرجه مسلم فى الطلاق باب بيان ان تخير المراة لايكون طلاقا الابالنية رقم الحديث ۱۴۷۶ واخرجه النسائى فى السنن الكبرى فى عشرة النساء باب تاويل قول الله تعالى ترجى نمن تشاء منهن رقم الحديث: ۹۸۲۷ واحرجه ابوداؤد فى كتاب النكاح باب تقسيم بين النساء ۲۱۳۶-

ډير دَ وړاندې نه مه ځنې او كينئى).فرمائى اناة معنى ادركه يعنى دَ هغې پخيدل، تياريدل.
انى يانى (ض، انى (كرمى يرمى) دَ وخت راتلل، پخيدل.

د "لعل الساعة تكون قريباً، متعلق يو اشكال او دهغې جواب: دلته په ظاهره يو اشكال كيديشي چه "الساعة" مؤنث دې په دې مناسبت سره وړاندې "قريبة" كيدل پكار دى، امام بخارى رحمه الله دَ دې جواب وركوى چه دا لفظ هغه وخت كښې مؤنث استعماليږى چه دا كله دَ مؤنث صفت وى ليكن كه دا صفت نه وى بلكه ضرف او بدل واقع كيږى، نوهغه وخت "قريب" استعالوى او په دې كښې واحد او تثنيه جمع مذكر او مؤنث ټول برابريږى. مولانا انورشاه كشميرى رحمه الله فرمائى: "الفعيل ان كان نعتاً ففيه فرق بين المؤنث والمذكر، وان كان ظرفاً اوبدلاً، فلافرق بينهما اما اذاكان ظرفاً فظاهر، فان التذكيرو التانيث فى الظرف سواء، واما قوله: او بدلا، فهو ايضاً بمعنى الظرف، والا فهومضر" (¹)- بعض حضراتو وئيلى دى چه مذكوره آيت كښې مضاف محذوف دې اواصل عبارت دې "لعل قيام الساعة تكون قريبا" دَ مضاف رعايت كولوسره "قريبا" مذكر استعمال كړې دې او مضاف اليه رعايت نه "تكون" مؤنث راوړلې دې. (²)- والله اعلم

[۴۵۱۲] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ أَنَسٍ قَالَ قَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ يَدْخُلُ عَلَيْكَ الْبَرُّ وَالْفَاجِرُ فَلَوْ أَمَرْتَ أُمَّهَاتِ الْمُؤْمِنِينَ بِالْحِجَابِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ الْحِجَابِ

[۴۵۱۳، ۴۵۱۶] (³) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الرَّقَاشِيُّ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي يَقُولُ حَدَّثَنَا أَبُو مِجْلَزٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا تَزَوَّجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَيْنَبَ بِنْتَ جَحْشٍ دَعَا الْقَوْمَ فَطَعِمُوا ثُمَّ جَلَسُوا يَتَحَدَّثُونَ وَإِذَا هُوَ كَأَنَّهُ يَتَهَيَّأُ لِلْقِيَامِ فَلَمْ يَقُومُوا فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ قَامَ فَلَمَّا قَامَ قَامَ مَنْ قَامَ وَقَعَدَ ثَلَاثَةُ نَفَرٍ فَجَاءَ النَّبِيُّ

(¹)(فيض البارى: ۲۲۱/۴
(²)(فتح البارى: ۵۲۹/۸
(³)واخرجه ايضاً فى النكاح باب الصفرة للمتزوج رقم الحديث (مع الفتح) وفى النكاح باب الهدية للعروس رقم الحديث ۵۱۶۳: (مع الفتح) وفى النكاح باب الوليمة رقم الحدث ۵۱۶۶: (مع الفتح) وايضاً فى النكاح باب وليمة رقم ۵۱۶۸ (مع الفتح) وايضاً فى النكاح ۵۱۷۰ (مع الفتح) وايضا فى النكاح باب من اولم على بعض سنائه اواكثرمن بعض رقم الحديث ۵۱۷۱: (مع الفتح) وفى كتاب الاطعمة باب قوله تعالى فاذاطعمتم فانتشروا رقم الحديث ۵۳۶۶وفى كتاب الاستيذان باب اية الحجاب رقم الحديث ۶۲۳۸: واخرجه مسلم فى النكاح باب زواج زينب بنت جحش ونزول الحجاب رقم الحديث ۱۴۲۸ واخرجه النسائى فى السنن الكبرى فى التفسيرباب لاتدخلوابيوت النبى (رقم الحديث

صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيَدْخُلَ فَإِذَا الْقَوْمُ جُلُوسٌ ثُمَّ إِنَّهُمْ قَامُوا فَانْطَلَقْتُ فَجِئْتُ فَأَخْبَرْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُمْ قَدِ انْطَلَقُوا فَجَاءَ حَتَّى دَخَلَ فَذَهَبْتُ أَدْخُلُ فَأَلْقَى الْحِجَابَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ فَأَنْزَلَ اللّٰهُ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ الْآيَةَ

[٤٥١٤] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ قَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَا أَعْلَمُ النَّاسِ بِهَذِهِ الْآيَةِ آيَةِ الْحِجَابِ لَمَّا أُهْدِيَتْ زَيْنَبُ بِنْتُ جَحْشٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا إِلَى رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَتْ مَعَهُ فِي الْبَيْتِ صَنَعَ طَعَامًا وَدَعَا الْقَوْمَ فَقَعَدُوا يَتَحَدَّثُونَ فَجَعَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْرُجُ ثُمَّ يَرْجِعُ وَهُمْ قُعُودٌ يَتَحَدَّثُونَ فَأَنْزَلَ اللّٰهُ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِرِينَ إِنَاهُ إِلَى قَوْلِهِ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ فَضُرِبَ الْحِجَابُ وَقَامَ الْقَوْمُ

[٤٥١٥] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ صُهَيْبٍ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ بُنِيَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِزَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ بِخُبْزٍ وَلَحْمٍ فَأُرْسِلْتُ عَلَى الطَّعَامِ دَاعِيًا فَيَجِيءُ قَوْمٌ فَيَأْكُلُونَ وَيَخْرُجُونَ ثُمَّ يَجِيءُ قَوْمٌ فَيَأْكُلُونَ وَيَخْرُجُونَ فَدَعَوْتُ حَتَّى مَا أَجِدُ أَحَدًا أَدْعُو فَقُلْتُ يَا نَبِيَّ اللّٰهِ مَا أَجِدُ أَحَدًا أَدْعُوهُ قَالَ ارْفَعُوا طَعَامَكُمْ وَبَقِيَ ثَلَاثَةُ رَهْطٍ يَتَحَدَّثُونَ فِي الْبَيْتِ فَخَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَانْطَلَقَ إِلَى حُجْرَةِ عَائِشَةَ فَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ فَقَالَتْ وَعَلَيْكَ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ كَيْفَ وَجَدْتَ أَهْلَكَ بَارَكَ اللّٰهُ لَكَ فَتَقَرَّى حُجَرَ نِسَائِهِ كُلِّهِنَّ يَقُولُ لَهُنَّ كَمَا يَقُولُ لِعَائِشَةَ وَيَقُلْنَ لَهُ كَمَا قَالَتْ عَائِشَةُ ثُمَّ رَجَعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَإِذَا ثَلَاثَةٌ مِنْ رَهْطٍ فِي الْبَيْتِ يَتَحَدَّثُونَ وَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَدِيدَ الْحَيَاءِ فَخَرَجَ مُنْطَلِقًا نَحْوَ حُجْرَةِ عَائِشَةَ فَمَا أَدْرِي آخْبَرْتُهُ أَوْ أُخْبِرَ أَنَّ الْقَوْمَ خَرَجُوا فَرَجَعَ حَتَّى إِذَا وَضَعَ رِجْلَهُ فِي أُسْكُفَّةِ الْبَابِ دَاخِلَةً وَأُخْرَى خَارِجَةً أَرْخَى السِّتْرَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ وَأُنْزِلَتْ آيَةُ الْحِجَابِ

[٤٥١٦] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ بَكْرٍ السَّهْمِيُّ حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ أَوْلَمَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ بَنَى بِزَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ فَأَشْبَعَ النَّاسَ خُبْزًا وَلَحْمًا ثُمَّ خَرَجَ إِلَى حُجَرِ أُمَّهَاتِ الْمُؤْمِنِينَ كَمَا كَانَ يَصْنَعُ صَبِيحَةَ بِنَائِهِ فَيُسَلِّمُ عَلَيْهِنَّ وَيُسَلِّمْنَ عَلَيْهِ وَيَدْعُو لَهُنَّ وَيَدْعُونَ لَهُ فَلَمَّا رَجَعَ إِلَى بَيْتِهِ رَأَى رَجُلَيْنِ جَرَى بِهِمَا الْحَدِيثُ فَلَمَّا رَآهُمَا رَجَعَ عَنْ بَيْتِهِ فَلَمَّا رَأَى الرَّجُلَانِ نَبِيَّ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجَعَ عَنْ بَيْتِهِ وَثَبَا مُسْرِعَيْنِ فَمَا أَدْرِي أَنَا أَخْبَرْتُهُ بِخُرُوجِهِمَا أَمْ أُخْبِرَ فَرَجَعَ حَتَّى دَخَلَ الْبَيْتَ وَأَرْخَى السِّتْرَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ وَأُنْزِلَتْ آيَةُ الْحِجَابِ وَقَالَ ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا يَحْيَى حَدَّثَنِي حُمَيْدٌ سَمِعَ أَنَسًا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [٤٨٥٩، ٤٨٦٨، ٤٨٧١، ٤٨٧٣، ٤٨٧٥، ٤٨٧٦، ٥١٤٩، ٥٨٨٤، ٥٨٨٥، ٥٩١٦، وانظر ٤٥٠٩]

قوله: وَقَالَ ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا يَحْيَى حَدَّثَنِي حُمَيْدٌ سَمِعَ أَنَسًا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ابن ابى مريم نوم سعيد بن محمد دى، پورتنى روايت كښې "حميد، عن انس" روايت عنعنه سره دې".... حميد، سمع انسأ...." دې تعليق نقل كولو سره امام خودل غواړى چه "حميد" دَ سماع تصريح هم منقول ده.

[۴۵۱۷] حَدَّثَنِي زَكَرِيَّاءُ بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ خَرَجَتْ سَوْدَةُ بَعْدَمَا ضُرِبَ الْحِجَابُ لِحَاجَتِهَا وَكَانَتْ امْرَأَةً جَسِيمَةً لَا تَخْفَى عَلَى مَنْ يَعْرِفُهَا فَرَآهَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَقَالَ يَا سَوْدَةُ أَمَا وَاللَّهِ مَا تَخْفَيْنَ عَلَيْنَا فَانْظُرِي كَيْفَ تَخْرُجِينَ قَالَتْ فَانْكَفَأَتْ رَاجِعَةً وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَيْتِي وَإِنَّهُ لَيَتَعَشَّى وَفِي يَدِهِ عَرْقٌ فَدَخَلَتْ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي خَرَجْتُ لِبَعْضِ حَاجَتِي فَقَالَ لِي عُمَرُ كَذَا وَكَذَا قَالَتْ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ ثُمَّ رُفِعَ عَنْهُ وَإِنَّ الْعَرْقَ فِي يَدِهِ مَا وَضَعَهُ فَقَالَ إِنَّهُ قَدْ أُذِنَ لَكُنَّ أَنْ تَخْرُجْنَ لِحَاجَتِكُنَّ

[۲۸۱] بَاب قَوْلُهُ إِنْ تُبْدُوا شَيْئًا أَوْ تُخْفُوهُ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ فِي آبَائِهِنَّ وَلَا أَبْنَائِهِنَّ وَلَا إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أَبْنَاءِ إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أَبْنَاءِ أَخَوَاتِهِنَّ وَلَا نِسَائِهِنَّ وَلَا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ وَاتَّقِينَ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا

[۴۵۱۸] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ حَدَّثَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ اسْتَأْذَنَ عَلَيَّ أَفْلَحُ أَخُو أَبِي الْقُعَيْسِ بَعْدَمَا أُنْزِلَ الْحِجَابُ فَقُلْتُ لَا آذَنُ لَهُ حَتَّى أَسْتَأْذِنَ فِيهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَإِنَّ أَخَاهُ أَبَا الْقُعَيْسِ لَيْسَ هُوَ أَرْضَعَنِي وَلَكِنْ أَرْضَعَتْنِي امْرَأَةُ أَبِي الْقُعَيْسِ فَدَخَلَ عَلَيَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ أَفْلَحَ أَخَا أَبِي الْقُعَيْسِ اسْتَأْذَنَ فَأَبَيْتُ أَنْ آذَنَ لَهُ حَتَّى أَسْتَأْذِنَكَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَا مَنَعَكِ أَنْ تَأْذَنِي عَمُّكِ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ الرَّجُلَ لَيْسَ هُوَ أَرْضَعَنِي وَلَكِنْ أَرْضَعَتْنِي امْرَأَةُ أَبِي الْقُعَيْسِ فَقَالَ ائْذَنِي لَهُ فَإِنَّهُ عَمُّكِ تَرِبَتْ يَمِينُكِ قَالَ عُرْوَةُ فَلِذَلِكَ كَانَتْ عَائِشَةُ تَقُولُ حَرِّمُوا مِنَ الرَّضَاعَةِ مَا تُحَرِّمُونَ مِنَ النَّسَبِ [ر: ۱۴۶]

[۲۸۲] بَاب قَوْلِهِ إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

قَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ صَلَاةُ اللَّهِ ثَنَاؤُهُ عَلَيْهِ عِنْدَ الْمَلَائِكَةِ وَصَلَاةُ الْمَلَائِكَةِ الدُّعَاءُ قَالَ ابْنُ

عَبَاسٍ يُصَلُّونَ يُبَرِّكُونَ لَنُغْرِيَنَّكَ لَنُسَلِّطَنَّكَ

[۴۵۱۹] حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا مِسْعَرٌ عَنِ الْحَكَمِ عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَمَّا السَّلَامُ عَلَيْكَ فَقَدْ عَرَفْنَاهُ فَكَيْفَ الصَّلَاةُ عَلَيْكَ قَالَ قُولُوا اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ

[۴۵۲۰] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ الْهَادِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ خَبَّابٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ قُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا التَّسْلِيمُ فَكَيْفَ نُصَلِّي عَلَيْكَ قَالَ قُولُوا اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَرَسُولِكَ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ قَالَ أَبُو صَالِحٍ عَنِ اللَّيْثِ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ حَمْزَةَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي حَازِمٍ وَالدَّرَاوَرْدِيُّ عَنْ يَزِيدَ وَقَالَ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَآلِ إِبْرَاهِيمَ [۵۹۹۷]

قوله: لنغرينك: لنسلطنك: آیت کښې دی﴿وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ﴾ فرمائی په دې کښې لنغرينك معنی لنسلطنك يعنی هغه خلق په مدينه کښې افواګانې خوروی)که هغوی د خپلو حرکتونونه منع نه شو) نو مونږ به خامخا تا په هغوی باندې مسلط کړو. په آيت کښې "سلموا" سره د تاکيد د پاره "تسليما" مصدر بيان کړيشوې دې ليکن "صلوا" سره مصدر د تاکيدپه غرض سره نه دې ذکر شوې.

د دې جواب دا دې چه د آيت په شروع کښې ﴿إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ﴾ کښې صلاة ذکرشوې دې اود دې نه اول "ان" راوړلې شوې دې اود الله تعالی او ملائکو په حضور ﷺ باندې درود ليګلو ذکر شويدې، د کوم نه چه د صلاة د عظمت پخپله پته لګی، د دې د پاره "صلوا" نه پس تاکيد د پاره مصدر نه دې راوړلې شوې، په خلاف د سلام چه هلته مصدر د تاکيد د پاره بيان کړيشوې دې.

(۱) وايضاً اخرجه فی کتاب الدعوات باب الصلاة علی النبی ﷺ رقم ۶۳۵۸ (مع الفتح) وايضاً فی کتاب الانبياء ۱/۴۷۷: واخرجه مسلم، باب الصلاة علی النبی ﷺ بعد التشهد، رقم الحديث ۶۵ :و۶۶و ۶۹واخرجه ابوداؤد کتاب الصلاة رقم الحديث ۹۷۶: واخرجه النسائی باب کيف الصلوة علی النبی ۲/۱۹۰: (واخرجه ابن ماجه باب الصلاة علی النبی) رقم الحديث ۹۰۵: واخرجه موطا امام مالک باب ماجاء فی الصلوة علی النبی) رقم الحديث: ۶۶۶۔

دَ درود شریف حکم: دوئم بحث په رسول اللهﷺ باندې دَ درودلیګلو متعلق دې چه دَ دې شرعی څه حکم دې؟

په دې باندې خو ټولو علماؤ اجماع نقل کړیده چه په ټول عمر کښې یو ځل په حضورﷺ باندې درود لیګلوحکم خو واجب دې او **عند ذکر النبی صلی الله علیه وسلم** مستحب دې، زمونږ دَ فقهاؤ هم دغه مسلك دې، ابوبکر جصاص رحمه الله همدغه رائې ده (۱) او ملاعلی قاری رحمه الله هم دا مختار ګرځولې دې (۲)

امام طحاوی رحمه الله فرمائی چه حضور ﷺ نوم مبارك کله هم راشی نو درود وئیل واجب دی سره دَ دینه که دَ هغویﷺ نوم بار بار ولې نشی اخستلې، علامه زمخشری رحمه الله دا مختار ګرځولې دې. (۳) شوافع حضرات نه هم بعض حضرات دَ دې قائل دی، ابوعبدالله چلپی او بعض مالکیه هم دا اختیار کړیده، ابن عربی رحمه الله فرمائیلی دی چه احوط هم دغه دې چه کله دَ هغویﷺ نوم مبارك واخستې شی نو ضرور به درود لوستلې شی، علامه قرطبی رحمه الله هم دا دَ احتیاط تقاضا ګرځولې ده. (۴)

تشهد نه پس د دردشریف حکم: دوئمه مسئله مانځه کښې تشهدنه پس د درود حکم دې، په دې کښې هم اختلاف دې حضرات حنفیه مالکیه او عام علماء رائې دا ده چه تشهد نه پس درودشریف لوستل سنت موکده دی. (۵) تشهدنه پس درود لوستلوته فرض وائی، امام احمد رحمه الله هم مشهور روایت همدغه دی، ابوذرعه دمشقی هم دا دَ امام احمد آخری روایت ګرځولې دې، مالکیه کښې ابوبکر بن ابراهیم هم دا اختیار کړې دې. (۶) دینه معلومه شوه چه تشهدنه پس درود لوستلوته صرف امام شافعی رحمه الله فرض نه وائی بلکه هغې سره په دې قول کښې نور علماء هم شریك دی، بعض علماء امام شافعی رحمه الله په دې مسئله کښې منفرد ګرځولې دې. علامه طحاوی، ابن جریر طبری، ابوبکر بن منده، ابوبکر جصاص، قاضی عیاض او علامه خطابی وغیره امام شافعی رحمه الله ته منفرد وئیلې دې. (۷)

---

(۱) احکام بالقران للجصاص-۳/۳۷۱:

(۲) المرقاة لملاعلی قاری ۲/۳۳۷:واحکام القران للمفتی محمدشفیع-۳/۴۸۹:

(۳) قال الزمخشری فی الکشاف ۳/۵۵۸:والذی یقتضیه الاحتیاط الصلوة علیه عندکل ذکر

(۴) تفصیل دَ پاره اوګورئ الجامع لاحکام القران للقرطبی ۲۳۷-۱۴/۲۳۲: قال ابن القیم فی جلاء الافهام فی الصلاة والسلام علی خیر الانا ۲۱۴ :فقال ابوجعفر الطحاوی وابوعبدالله الحلیمی :تجب الصلاة علیه) کلما ذکراسمه وقال غیر هما :ذلک مستحب ....ثم اختلفوا فقالت فرقة تجب الصلاة علیه فی العمر مرة واحدة وهذامحی عن ابی حنیفة ومالک وقال ابن عبدالبر :وهو قول جمهور الامة

(۵) الجماع لاحکام القران -۱۴/۵۴۱:امام شافعی رحمه الله

(۶) مذاهب دَ پاره اوګورئ المغنی لابن قدامة-۱/۵۴۱:

(۷) الجامع لاحکام القران ۱۴/۲۳۶:واحکام القران للجصاص-۳/۲۷۱:

يو اشكال او دَ هغې جوابونه: دلته يو اشكال كيږى چه "اللهم صل على محمد..." كښې صلاة على النبي ته مشبه او صلاة على ابراهيم لره مشبه به جوړكړيشوې دې او مشبه به، دَ مشبه نه اقوى او افضل وى، دَ دې قاعدې په رو سره صلاة على النبي، صلاة على ابراهيم نه كمه درجه شو، په دې كښې دَ حضرت ابراهيم عليه السلام په نبى كريم ﷺ باندې فضيلت معلوميږى حالانكه حضور اكرم ﷺ افضل الخلائق دې، هغوى ﷺ فرمائيلى دى "اناسيد ولد ادم يوم القيامة ولافخر"[1]_دَ دې اشكال مختلف جوابونه دى:

① يو جواب دا دې چه دا قاعده چه مشبه، مشبه به نه كم تر او مشبه به اقوى وى، اكثريه ده كليه نه ده، دلته په نفس صلاة كښې تشبيه مقصود ده، قدرومنزلت كښې نه.[2]

② دوئم جواب دا وركړيشوې دې چه دا هغوى ﷺ هغه وخت ارشاد فرمائيلې وو كوم وخت چه هغوى ته دَ خپل فضيلت هم علم نه ووشوې.[3]

③ دريم جواب دا وركړې شو چه "كماصليت..." كښې كاف تشبيه دَ پاره نه دې بلكه تعليل دَ پاره دې او مطلب دا دې چه اې الله ! تا په حضرت ابراهيم عليه السلام باندې درود نازل كړيدې نو په رسول الله ﷺ باندې هم درود نازل اوفرمايه.[4]

④ بعض حضراتو وئيلى دى چه دا خبره دَ تحضيض دَ قبيل نه ده او مطلب دا دې چه حضرت محمد ﷺ دَ حضرت ابراهيم عليه السلام نه افضل دې او په ابراهيم عليه السلام باندې درود نازل شوې دې نو حضور ﷺ چه افضل دې په طريقه اولى سره درود نازليدل پكار دى.[5]

⑤ بعضو وئيلى دى په اصل كښې دا تشبيه المجموع بالمجموع ده، په ځان له توګه حضرت نبى اكرم ﷺ دَ حضرت ابراهيم عليه السلام نه بهتر او افضل دې خو په مجموعى اعتبار سره آل ابراهيم، دَ آل محمد ﷺ نه بهتر او افضل دې ځكه چه په آل ابراهيم كښې دَ انبياء كرامو يوه لويه ډله راغلې ده چه دَ هغوى ﷺ په آل كښې نشته. او په آل ابراهيم كښې حضور ﷺ پخپله هم شامل دې.[6]

⑥ بعض علماء وائى چه دا تشبيه "مالايعرف بما يعرف" دَ قبيل نه ده، حضرت ابراهيم عليه السلام

---

[1]) جامع الاصول ٨/٥٢٦: الباب الثالث فى فضائل لنبى صلى الله عليه وسلم

[2]) قال الحافظ فى الفتح، كتاب الدعوات باب صلاة على لنبى ١١/١٦١: ان التشبيه انما هو لاصل الصلاة باصل الصلاة لاللقدر بالقدر فهو كقوله :انا او حينا اليک كما اوحينا الى نوح ...ورجح هذاالجواب القرطبى فى المفهم-

[3]) فتح البارى-٨/٥٣٣ :

[4]) فتح البارى كتاب الدعوات باب الصلاة على النبى صلى الله عليه وسلم-١١/١٦١:

[5]) فتح البارى-٨/٥٣٣:

[6]) فتح البارى-٨/٥٣٣:

په یهودیانو او نصاری کښې هم معروف وو او په قریشو هم [1] هغه پیژندلو او د حضور ﷺ هغه وخت کښې دومره مشهورتیا نه وه شوې، خو بیا هم حضور اکرم ﷺ د شهرت په اعتبار سره د هغوی نه زیات شو، د هغه وخت په اعتبار سره دا تشبیه "مالایعرف بمایعرف" کښې داخلیدلې شي.

⑥ اوومه توجیه بعض حضراتو دا کړیده چه "اللهم صل علی محمد..." باندې کلام ختم شو، وراندې کلام شروع کیږی "وعلی ال محمد کما صلیت علی ابراهیم وعلی ال ابراهیم" مشبه به ابراهیم او آل ابراهیم دی او مشبه صرف آل محمد ﷺ دې او ښکاره خبره ده چه حضرت ابراهیم او آل ابراهیم د آل محمد نه بهتر او افضل دی.[2]
شیخ الاسلام علامه ابن تیمیه او ابن القیم رحمه الله دا جواب ضعیف ګرځولې دی د دې د پاره چه آل محمد معطوف او محمد معطوف علیه دې، معطوف، معطوف علیه حکم یو وی، یو د بل نه په حکم کښې جدا کولې نشی. حافظ ابن حجر رحمه الله توجیهه کولو کوشش سره فرمائی چه دراصل دلته د آل محمد نه اول "صل" محذوف دې، تعقدیر عبارت دی. "اللهم صل علی محمد واصل علی ال محمد کما صلیت علی ابراهیم..." [3] لیکن دا توجیه د تکلف نه خالی نه ده ځکه چه دا په دې باندې موقوف دی چه "صل" ضرورت وی نو هغوی ﷺ به صراحتاً ذکر فرمائیلو

د علامه ابن تیمیه په تسامح باندې یوه تنبیه: علامه ابن تیمیه د هغوی په اتباع کښې حافظ ابن قیم رحمه الله دعوی کړیده چه په یوه صیغه د درود کښې ابراهیم علیه السلام او آل ابراهیم یو ځائ ذکر نه دی راغلی لیکن دا صحیح نه ده ځکه چه دلته په روایت باب کښې د دواړو ذکر موجود دې.[4]

د درود حکم کله نازل شو؟: حضور اکرم ﷺ باندې درود لیګلو حکم په سنه ۲هجری کښې راغلې دې، بعضو حضراتو سنه ۶هجری کښې او حضرت کشمیری رحمه الله سنه ۵هجری کښې د دې د نازلیدلو قول نقل کړیدې.[5]

---

[1] فتح الباری-۸/۵۳۳:
[2] فتح الباری ۸/۵۳۳: وکتاب الدعوات باب الصلاة علی النبی)-۱۱/۱۶۱:
[3] فتح الباری-۸/۵۳۳:
[4] فتح الباری کتاب الدعوات باب الصلاة علی النبی ۱۱/۱۵۸: البته هلته صرف د ابن القیم رحمه الله د طرف نه دا قول منسوب دې او علامه ابن تیمیه رحمه الله لیکی..." :فهذه الاحادیث التی فی الصحاح لم اجد فیها ولافی مانقل لفظ "ابراهیم وال ابراهیم ("وانظر فتاوی ابن تیمیه ۲۲/۴۵۶:الفقه الصلاة-
[5] قال الحافظ ابوذرالهروی:ان الامربالصلاة والتسلیم علیه صلی الله علیه وسلم[بقیه حاشیه په راروانه صفحه

[۲۸۳] بَاب قَوْلُهُ لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى

[۴۵۲۱] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ حَدَّثَنَا عَوْفٌ عَنِ الْحَسَنِ وَمُحَمَّدٍ وَخِلَاسٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ مُوسَى كَانَ رَجُلًا حَيِيًّا وَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهًا

[۲۸۴] بَاب: تفسير سُورَةُ سَبَإٍ

يُقَالُ مُعَاجِزِينَ مُسَابِقِينَ بِمُعْجِزِينَ بِفَائِتِينَ مُعَاجِزِيَّ مُسَابِقِيَّ سَبَقُوا فَاتُوا لَا يُعْجِزُونَ لَا يَفُوتُونَ يَسْبِقُونَا يُعْجِزُونَا وَقَوْلُهُ بِمُعْجِزِينَ بِفَائِتِينَ وَمَعْنَى مُعَاجِزِينَ مُغَالِبِينَ يُرِيدُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا أَنْ يُظْهِرَ عَجْزَ صَاحِبِهِ مِعْشَارٌ عُشْرٌ يُقَالُ الْأُكُلُ الثَّمَرُ بَاعِدْ وَبَعِّدْ وَاحِدٌ وَقَالَ مُجَاهِدٌ لَا يَعْزُبُ لَا يَغِيبُ سَيْلَ الْعَرِمِ السُّدُّ مَاءٌ أَحْمَرُ أَرْسَلَهُ اللَّهُ فِي السُّدِّ فَشَقَّهُ وَهَدَمَهُ وَحَفَرَ الْوَادِيَ فَارْتَفَعَتَا عَنِ الْجَنْبَيْنِ وَغَابَ عَنْهُمَا الْمَاءُ فَيَبِسَتَا وَلَمْ يَكُنِ الْمَاءُ الْأَحْمَرُ مِنَ السُّدِّ وَلَكِنْ كَانَ عَذَابًا أَرْسَلَهُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ حَيْثُ شَاءَ وَقَالَ عَمْرُو بْنُ شُرَحْبِيلَ الْعَرِمُ الْمُسَنَّاةُ بِلَحْنِ أَهْلِ الْيَمَنِ وَقَالَ غَيْرُهُ الْعَرِمُ الْوَادِي السَّابِغَاتُ الدُّرُوعُ وَقَالَ مُجَاهِدٌ يُجَازَى يُعَاقَبُ أَعِظُكُمْ بِوَاحِدَةٍ بِطَاعَةِ اللَّهِ مَثْنَى وَفُرَادَى وَاحِدٌ وَاثْنَيْنِ التَّنَاوُشُ الرَّدُّ مِنَ الْآخِرَةِ إِلَى الدُّنْيَا وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ مِنْ مَالٍ أَوْ وَلَدٍ أَوْ زَهْرَةٍ بِأَشْيَاعِهِمْ بِأَمْثَالِهِمْ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَالْجَوَابِ كَالْجَوْبَةِ مِنَ الْأَرْضِ الْخَمْطُ الْأَرَاكُ وَالْأَثَلُ الطَّرْفَاءُ الْعَرِمُ الشَّدِيدُ

سورة سبا

د کلماتو تشریح:

قوله: يُقَالُ: مُعَاجِزِينَ: مُسَابِقِينَ: آیت کښې دی ﴿وَالَّذِينَ يَسْعَوْنَ فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ﴾ په دې کښې د معاجزين معنی وړاندې کیدونکی، مقابل عاجزه کونکی، د آیت مفهوم دې چه کوم خلق زمونږ آیاتونوته ماتې ورکولو (عاجز کولو) دپاره کوشش کوی داسې خلق به عذاب کښې حاضرکړیشی یعنې د هغوی دا کوشش لکه چه د دې د پاره دې چه هغوی په مونږ په نیولوسره عاجز کړی او د قیامت د حاضرئی او عذاب نه

...بقیه ازحاشیه گذشته] وقع فی النسخة الثانیة من الهجرة قیل :فی لیلة الاسراء وانظرالفتوحات الربانیة علی الاذکار النواویة ۳/۲۹۹:کتاب الصلوة علی النبی صلی الله علیه وسلم قال السخاوی فی "القول البدیع فی الصلاة علی الحبیب الشفیع ۴۳ :الباب الاول فی الامر بالصلاة علی رسول الله :ذکرابوذر فیما نسبه شیخناالیه من غیر عزوان الامر بالصلاة علی النبی صلی الله علیه وسلم کان فی السنة الثانیة من الهجرة وقیل فی لیلة الاسراء

به خلاص شى.

قوله: بِمُعْجِزِينَ: بِفَائِتِينَ: په سورة عنكبوت كښې دا لفظ راغلې دې (وَمَآ اَنْتُمْ بِمُعْجِزِيْنَ فِى الْاَرْضِ وَلَا فِى السَّمَآءِ) تاسو نه په زمكه كښې عاجز او فوت كونكى ئې او نه په آسمان كښې، د عجزد مادې په مناسبت سره امام بخارى رحمه الله د سورة عنكبوت دا لفظ دلته راوړلې دې.

قوله: سَبَقُوا: فَاتُوا، لَا يُعْجِزُونَ: لَا يَفُوتُونَ: دَ سورة انفال دې آيت طرف ته اشاره ده (وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا سَبَقُوْا اِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُوْنَ) اوكافران خلق دې دانه ګنړى چه هغوى مره شو(نودَ لاس نه اووتل) هغوى به مره كيږى نه (يعنى هغوى مونږ عاجزكولوسره دَ لاس نه نشى وتلې)

قوله: يَسْبِقُونَا: يُعْجِزُونَا: په سورة عنكبوت كښې دى (اَمْ حَسِبَ الَّذِيْنَ يَعْمَلُوْنَ السَّيِّاٰتِ اَنْ يَّسْبِقُوْنَا) دې كښې "يسبقونا" معنى بيان كړه هغوى به مونږ عاجز كړى.

قوله: مِعْشَارٌ: عُشْرٌ: آيت مبارك كښې دى (وَمَا بَلَغُوْا مِعْشَارَ مَآ اٰتَيْنٰهُمْ) او دا (مشركين عرب) هغه سامان كوم چه مونږ دوى ته وركړې وو لسمې حصې ته هم نشى رسيدلې. فرمائى چه معشار معنى لسمه حصه.

قوله: بَاعِدْ: وَبَعِّدْ وَاحِدٌ: آيت كښې دى (بٰعِدْ بَيْنَ اَسْفَارِنَا) وائى اې زمونږ پروردګاره! زمونږ سفرونه اوږده كړه. په دې كښې مشهور قراءت "باعد" دې او ابن كثير قراءت "بعد" دې. فرمائى باعد او بعددواړو يوه معنى ده.

قوله: لَا يَعْزُبُ: لَا يَغِيبُ: آيت كښې دى (لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِى السَّمٰوٰتِ وَلَا فِى الْاَرْضِ) دينه څه دَ ذرې برابر هم غائب نه دى نه په آسمانونوكښې اونه په زمكوكښې. فرمائى لايعزب معنى لايغيب: غائبيدې نشى.

قوله: الْعَرِمِ: السُّدُّ مَاءٌ أَحْمَرُ: آيت كښې دى (فَاَعْرَضُوْا فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ) دې كښې "عرم" ترجمه "سد" سره كړيده. لكه ديوال او بند وائى، اودَ عرم معنى دَ اهل يمن په ژبه كښې "سناة" هم راځى، دَسناة معنى هم بنداو شپول ده، اودَعرم معنى وادى هم راځى. دلته دَ "السد" وړاندې چه "ماء احمر" بيان كړيشوې دې دا دَ عرم تفسير نه دې بلكه دَ آيت لفظ "سيل العرم" كښې دَ "سيل" تفسير دې. الله تعالى دَ سرو اوبو دَ بند دَ دننه نه اوليګلو، هغه بند اوشلولو او وئى غورزولو او وادى اوكنستله، دَ دې نتيجه دا راؤوتله چه دَ دواړو طرفونو نه هغه باغ خو اوچت شو او دَ اوبو مخ ښكته شوه، اوبه غيبې شوې نو باغ اوچ شو او دا سرې اوبه د بنداوبه نه وې بلكه دا د الله تعالى عذاب وو چرته چه هغه غوښتل هغه ئى اوليګلو.

قوله: يُجَازَى: يُعَاقَبُ: آيت كښې دى (وَهَلْ نُجٰزِىْٓ اِلَّا الْكَفُوْرَ) په دې كښې دَ "نجازى" معنى ده مونږ سزا وركوو.

قوله: بِوَاحِدَةٍ: بِطَاعَةِ اللّٰهِ: آيت کښې دى ﴿قُلْ إِنَّمَآ أَعِظُكُم بِوَاحِدَةٍ﴾ فرمائى بواحدة نه دَ الله تعالى اطاعت مراد دې يعنى زه تاسوته دَ الله تعالى دَ اطاعت نصيحت کوم.

قوله: التَّنَاوُشُ: الرَّدُّ مِنَ الْآخِرَةِ إِلَى الدُّنْيَا: آيت کښې دى ﴿وَقَالُوٓا آمَنَّا بِهِۦ وَأَنَّىٰ لَهُمُ التَّنَاوُشُ مِن مَّكَانٍۭ بَعِيدٍ﴾ فرمائى په دې کښې دَ تناوش معنى ده دَ آخرت نه واپس دنياته راتلل، دَ دې اصل معنى لاس اوچتول او څه څيز اوچتول، (۱)- او دا هغه وخت ممکن کيديشى کله چه هغه څيز نزدې وى، مطلب دا دې چه کافر دَ قيامت په ورځ دنيا ته واپس راتلو او دَ ايمان راوړلو خواهش کوى ليکن دَ هغوى دا خواهش به نشى پوره کولې.

قوله: وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ: مِنْ مَالٍ أَوْ وَلَدٍ أَوْ زَهْرَةٍ: ﴿وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ كَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاعِهِم﴾ يعنى په دوى کښې اودَ دوى(ايمان قبلولو) خواهش کښې به يو پرده اوکړې شى لکه څنګه چه دَ دوى سره دَ دوى دَ څکونکو سره به هم دغه سلوك کولې شى. دَ اشياع نه امثال يعنى يوځائ څکونکى خلق مراد دى. مولانا محمدشفيع صاحب رحمه الله ليکى: يعنى هغه خلقو ته چه کوم څيز محبوب او مقصود وو په هغوى اودَ هغه څيز په مينځ کښې پرده راوستلو سره هغوى محروم کړيشو. دا مضمون دَ قيامت په حال باندې هم صادق دې چه په قيامت کښې به داخلق دَ خلاصى او جنت غوښتونکى وى، هلته به نشى رسيدلې.او په دنياکښې دَ مرګ په وخت هم صادق دې چه په دنياکښې دلته دولت او سامان مقصود وو،مرګ دَ دوى دَ دې مطلوب په مينځ کښې پرده کولوسره دَ هغې نه جدا کړل.

﴿كَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاعِهِم﴾ اشياع" شيعة جمع ده، دَ يوسړې تابع او هم خيال ته دَ هغه شيعه وائى، مطلب دا چه کوم عذاب هغوى ته ورکړيشو چه دَ خپل مطلوب او محبوب نه محروم کړيشو همدغه عذاب به دَ دې وړاندې هم دَ دوى په شان کفريه اعمال کونکو ته ورکړې شوې دې. څکه چه دا ټول خلق په شك کښې پريوتلى وو. يعنى دَ رسول الله ﷺ دَ نبوت اوقرآن دَ الله تعالى کتاب کيدلوباندې دَ هغوى يقين او ايمان نه وو.والله سبحان وتعالى اعلم (۲)

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: كَالْجَوَابِ كَالْجَوْبَةِ مِنَ الْأَرْضِ: آيت کښې دى ﴿يَعْمَلُونَ لَهُۥ مَا يَشَآءُ مِن مَّحَٰرِيبَ وَتَمَٰثِيلَ وَجِفَانٍ كَٱلْجَوَابِ﴾ يعنى هغه پيريانو به دَ حضرت سليمان عليه السلام دَ پاره قلعه ګانې جوړولې، تصويرونو او دَ تالاب او لګن په شان. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى چه دَ جواب معنى دَ زمکې کنده يعنى حوض، دَ دې مفرد جابية دې، دَ څه معنى چه لوئ حوض دې.

---

(۱) قال الراغب فى المفردات ٥٠٩: وتناوش القوم كذا :تناولوه، قال :وانى لهم التناوش اى كيف يتناولون الايمان من مكان بعيد، ولم يكونوا يتناولونه عن قريب فى حين الاختيار والاوالانتفاع بالايمان، اشارة الى قوله :يوم لاينفع نفسا ايمانها

(۲) معارف القران-٧/٣١٤:

قوله: الْخَمْطُ: الْأَرَاكُ وَالْأَثْلُ الطَّرْفَاءُ: آيت كښې دى (ذَوَاتَىْ أُكُلٍ خَمْطٍ وَّأَثْلٍ وَّشَيْءٍ مِّنْ سِدْرٍ قَلِيْلٍ) دوه باغونه د ترخوميوو، جهاڼ يوقسم ونه ده چه د درياب په غاړه راټوكيږى او پچئى وغيره ترينه جوړيږى) او څه بيرو والا. فرمائى خمط اراك يعنى د مسواك ونه اواثل جهاڼ ونې ته وائى.

[٢٨٥] بَابُ حَتَّى إِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقَّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ

[٤٥٢٢] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرٌو قَالَ سَمِعْتُ عِكْرِمَةَ يَقُولُ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ إِنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا قَضَى اللَّهُ الْأَمْرَ فِي السَّمَاءِ ضَرَبَتِ الْمَلَائِكَةُ بِأَجْنِحَتِهَا خُضْعَانًا لِقَوْلِهِ كَأَنَّهُ سِلْسِلَةٌ عَلَى صَفْوَانٍ فَإِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا لِلَّذِي قَالَ الْحَقَّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ فَيَسْمَعُهَا مُسْتَرِقُ السَّمْعِ وَمُسْتَرِقُ السَّمْعِ هَكَذَا بَعْضُهُ فَوْقَ بَعْضٍ وَوَصَفَ سُفْيَانُ بِكَفِّهِ فَحَرَفَهَا وَبَدَّدَ بَيْنَ أَصَابِعِهِ فَيَسْمَعُ الْكَلِمَةَ فَيُلْقِيهَا إِلَى مَنْ تَحْتَهُ ثُمَّ يُلْقِيهَا الْآخَرُ إِلَى مَنْ تَحْتَهُ حَتَّى يُلْقِيَهَا عَلَى لِسَانِ السَّاحِرِ أَوِ الْكَاهِنِ فَرُبَّمَا أَدْرَكَ الشِّهَابُ قَبْلَ أَنْ يُلْقِيَهَا وَرُبَّمَا أَلْقَاهَا قَبْلَ أَنْ يُدْرِكَهُ فَيَكْذِبُ مَعَهَا مِائَةَ كَذْبَةٍ فَيُقَالُ أَلَيْسَ قَدْ قَالَ لَنَا يَوْمَ كَذَا وَكَذَا كَذَا وَكَذَا فَيُصَدَّقُ بِتِلْكَ الْكَلِمَةِ الَّتِي سَمِعَ مِنَ السَّمَاءِ

[٢٨٦] بَابُ قَوْلِهِ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ

[٤٥٢٣] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَازِمٍ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ صَعِدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصَّفَا ذَاتَ يَوْمٍ فَقَالَ يَا صَبَاحَاهْ فَاجْتَمَعَتْ إِلَيْهِ قُرَيْشٌ قَالُوا مَا لَكَ قَالَ أَرَأَيْتُمْ لَوْ أَخْبَرْتُكُمْ أَنَّ الْعَدُوَّ يُصَبِّحُكُمْ أَوْ يُمَسِّيكُمْ أَمَا كُنْتُمْ تُصَدِّقُونِي قَالُوا بَلَى قَالَ فَإِنِّي نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ فَقَالَ أَبُو لَهَبٍ تَبًّا لَكَ أَلِهَذَا جَمَعْتَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ

[٢٨٧] بَابٌ: تفسير سُورَةُ الْمَلَائِكَةِ (فاطر)

قَالَ مُجَاهِدٌ الْقِطْمِيرُ لِفَافَةُ النَّوَاةِ مُثْقَلَةٌ مُثَقَّلَةٌ وَقَالَ غَيْرُهُ الْحَرُورُ بِالنَّهَارِ مَعَ الشَّمْسِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْحَرُورُ بِاللَّيْلِ وَالسَّمُومُ بِالنَّهَارِ وَغَرَابِيبُ أَشَدُّ سَوَادٍ الْغِرْبِيبُ الشَّدِيدُ السَّوَادِ

الْمَلَائِكَةِ (فاطر)

قوله: قَالَ مُجَاهِدٌ: الْقِطْمِيرُ لِفَافَةُ النَّوَاةِ: آيت كښې دى (وَالَّذِيْنَ تَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِهٖ مَا يَمْلِكُوْنَ

مِن قِطْمِيرٍ﴾ فرمائی چه قطمیر د هډوکی دپاسه نرئی جلئی ته وائی.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: الْحَرُورُ بِالنَّهَارِ مَعَ الشَّمْسِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: الْحَرُورُ بِاللَّيْلِ وَالسَّمُومُ بِالنَّهَارِ: آیت مبارك کښې دی ﴿وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ ۝ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ ۝ وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحَرُورُ﴾ دمجاهدنه غیروئیلې دی چه حرورهغه ګرمئی ته وائی چه کله د ورځې نمر راوتلې وی او حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه حرورد شپې ګرمئی ته وائی او د ورځې ګرمئی ته سموم وائی.

قوله: وَغَرَابِيبُ: أَشَدُّ سَوَادِ الْغِرْبِيبُ: الشَّدِيدُ السَّوَادِ: آیت مبارك کښې دی ﴿وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بِيضٌ وَحُمْرٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ﴾ یعنی د غرونوپه مینځ کښې لارې دی، سپینې او سرې د کومورنګونه چه قسم قسم دی) څه ډیرې سپینې، څه کمې او سرې هم څه زیاتې او څه کمې) او سختې تورې. دې کښې الغرابیب جمع ده اود دې مفرد الغربیب ده.د کوم معنی چه د هغه تور شی ده کوم کښې چه دننه شدت موندلې شی. جدد لارو او کرخوته وائی دا د جدی جمع ده لکه مدی جمع مدد ده.

[۲۸۸] باب: تفسیر سُورَةُ یٰس

وَقَالَ مُجَاهِدٌ فَعَزَّزْنَا شَدَّدْنَا يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ كَانَ حَسْرَةً عَلَيْهِمُ اسْتِهْزَاؤُهُمْ بِالرُّسُلِ أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ لَا يَسْتُرُ ضَوْءُ أَحَدِهِمَا ضَوْءَ الْآخَرِ وَلَا يَنْبَغِي لَهُمَا ذَلِكَ سَابِقُ النَّهَارِ يَتَطَالَبَانِ حَثِيثَيْنِ نَسْلَخُ نُخْرِجُ أَحَدَهُمَا مِنَ الْآخَرِ وَيَجْرِي كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِنْ مِثْلِهِ مِنَ الْأَنْعَامِ فَكِهُونَ مُعْجَبُونَ جُنْدٌ مُحْضَرُونَ عِنْدَ الْحِسَابِ وَيُذْكَرُ عَنْ عِكْرِمَةَ الْمَشْحُونِ الْمُوقَرُ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ طَائِرُكُمْ مَصَائِبُكُمْ يَنْسِلُونَ يَخْرُجُونَ مَرْقَدِنَا مَخْرَجِنَا أَحْصَيْنَاهُ حَفِظْنَاهُ مَكَانَتِهِمْ وَمَكَانُهُمْ وَاحِدٌ

سُورَةُ یٰس

د کلماتو تشریح:

قوله: فَعَزَّزْنَا: شَدَّدْنَا: [فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ] دې کښې عززنا معنی ده مونږ طاقت ورکړو، تائیدمو اوکړو.

قوله: يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ: كَانَ حَسْرَةً عَلَيْهِمُ اسْتِهْزَاؤُهُمْ بِالرُّسُلِ: آیت کښې دی ﴿يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ﴾ په دې کښې چاته وهم کیدیشی چه الله تعالی حسرت راؤغوښتلو د څه چه په ظاهره هیڅ معنی په پوهه کښې نه راځی. امام بخاری رحمه الله دا وهم لرې کولوسره فرمائی چه دا حسرت به پخپله کافرانوته وی چه هغوی په دنیاکښې د انبیاء کرامو او رسولانو پورې ټوقې مسخرې کولې.

"یا حسرة علی العباد" د چا مقوله ده؟ ضحاك رحمه الله فرمائی چه دا د فرښتو قول دې کله چه

هغوى اوكتل چه كافرانو دَ انبياء كرامو تكذيب اوكړو نو هغوى په دوى باندې افسوس اوكړو. بعضو وئيل چه دا دَ هغه مردمؤمن قول دې د ځانوم چه حبيب وو او دَ مرسلينويه تائيد او حمايت كښې به دَ مكذبينودَ پوهه كولو دَ پاره دَ اقصى مدينې نه په منډه راغلې وو، كله چه قوم هغه قتل كول غوښتل نو هغه وخت هغه دا جمله وئيلې وه) اقصى مدينه كښې دَ مدينې نه مراد اكثرو حضراتو انطاكيه اخستې ده) بعض وائى چه دَ هغه دريو رسولانوقول دې چه هغه قوم ته ليګلې شوى وو، كله چه هغوى قوم ته اوكتل چه هغوى دا مردمؤمن قتل كړو اودَ هغې په بدله كښې په قوم باندې عذاب راغلو نو هغه وخت هغوى (يٰحَسۡرَةً عَلَى ٱلۡعِبَادِۚ) اووئيل. او بعضو وئيلى دى چه دَ قيامت په ورځ كله كافران دَ عذاب نښې اووينى نو هغه وخت د ډيرې ملامتيا او بې بسئى په حالت كښې دا مذكوره جمله به وائى، يا هغوى په عذاب كښې راګيرليدلو سره مؤمنان او فرښتې به دا الفاظ وائى (١) په دې ټولو اقوالوكښې هيڅ تعارض نشته او دا ټول جمع كيدې شى.

قوله: أَن تُدۡرِكَ ٱلۡقَمَرَ: لَا يَسۡتُرُ ضَوۡءُ أَحَدِهِمَا ضَوۡءَ ٱلۡآخَرِ وَلَا يَنۡبَغِي لَهُمَا ذَٰلِكَ: (لَا ٱلشَّمۡسُ يَنۢبَغِي لَهَآ أَن تُدۡرِكَ ٱلۡقَمَرَ وَلَا ٱلَّيۡلُ سَابِقُ ٱلنَّهَارِۚ) دې كښې (أَن تُدۡرِكَ ٱلۡقَمَرَ) مطلب دا دې چه په نمر او سپوږمئى كښې يو دَ بل رڼرا نشى پټولې او په دې كښې دَ هر يو دَ پاره يو حدمقرر دې د دې دَ پاره دَ يو رڼرا دَ بل په رڼرا كښې حائل كيدل دَ هغوى دَ مقرر شوى نظام دشان سره مناسب نه دى، دغه شان شپه دَ ورځ نه وړاندې نشى راتلې.

قوله: نَسۡلَخُ: نُخۡرِجُ أَحَدَهُمَا مِنَ ٱلۡآخَرِ وَيَجۡرِي كُلُّ وَاحِدٍ مِنۡهُمَا: آيت كښې دى (وَءَايَةٌ لَّهُمُ ٱلَّيۡلُ نَسۡلَخُ مِنۡهُ ٱلنَّهَارَ فَإِذَا هُم مُّظۡلِمُونَ) اويوه نښه دَ هغه خلقو دَ پاره شپه ده، مونږ په دې باندې ورځ راكاږو او ناڅاپه هغه خلق په تياروكښې پاتې شى. دَ شپې نه ورځ راويستل، دا كلام په تشبيه باندې بنا دې، مشبه "كشف الضوء من الليل" دې او مشبه به "كشف الجلدعن الشاة" دَ بكرئى نه څرمن ويستل) اووجه دَ تشبيه دَ يو په بل باندې توارد دې، څنګه چه په شاة باندې جلد واردكيږى ټيك دغه شان نهار دَ ليل دَ پاسه واردكيږى. مشبه او مشبه به دواړه حسى دى او جامع يعنى وجه تشبيه عقلى ده او مطلب دا دې چه دَ شپې دَ پاسه مونږ غلاف ضوء خوركړې ساتلې دې كله چه هغه دَ ورځ غلاف مونږ راكاږو نو هغه ناڅاپه تياروته اورسى. (٢)بعض حضراتووئيلى چه مشبه "اخراج ضوء النهار من الليل" دې اومشبه به "اخراج الشاة من الجلد" دې. او مطلب دا دې چه تياره او شپه اصل دې الله تعالې دَ دې تيارې نه دَ ورځې رڼرا راوباسى څنګه چه دَ څرمن نه بكرئى راويتسلې شى دَ شپې دَ تيارې نه دَ ورځې

(١) دَ مذكوره څلورو اقوالو دَپاره اوګورئ الجامع لاحكام القران-١٥/٣٣:

(٢) قال الزمخشرى فى الكشاف ٤/١٦: سلخ جلد الشاة :اذاكشطه عنها وازاله ...فاشتعير لازالة الضوء وكشفه عن مكان الليل وملى ظله،وانظرروح المعانى-٢٣/١٠:

رنړا راويستل بيشكه دَ الله تعالى دَ قدرت كامله يوه كرشمه ده.

قوله: مِنْ مِثْلِهِ: مِنَ الْأَنْعَامِ: ﴿وَخَلَقْنَا لَهُمْ مِّنْ مِّثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ﴾ فرمائى من مثله نه څاروى او څناور مراد دى يعنى مونږ د هغوى دَ پاره دَ كشتئى په شان څيزونه پيدا كړل په كوموچه خلق سوريږى (لكه اوښ، اس وغيره)

قوله: فَكِهُونَ: مُعْجَبُونَ: آيت مبارك كښې دى ﴿إِنَّ أَصْحٰبَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغُلٍ فَكِهُونَ﴾ جنتيان به بيشكه په هغه ورځ په خپلو شغلونوكښې خوشحاله وى. فرمائى فكهون معنى خوشحاله به وى.

قوله: جُنْدٌ مُّحْضَرُونَ: عِنْدَ الْحِسَابِ: آيت كښې دى ﴿لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَهُمْ وَهُمْ لَهُمْ جُنْدٌ مُّحْضَرُونَ﴾ هغه دَ دوى هيڅ امداد نشى كولې او هغه(معبودان) به دَ دوىِ په حق كښې يو مخالف ډله شى چه حاضرولې به شى. فرمائى دا اصنام يعنى بتان به دَ حساب په وخت كښې حاضرولې شى.

قوله: وَيُذْكَرُ عَنْ عِكْرِمَةَ: الْمَشْحُونِ الْمُوقَرُ: ﴿وَاٰيَةٌ لَّهُمْ أَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ﴾ دَ حضرت عكرمه نه نقل دى چه مشحون معنى باركړې شوې ، ډك شوې.

قوله: طَائِرُكُمْ: مَصَائِبُكُمْ: آيت كښې دى ﴿قَالُوا طَائِرُكُمْ مَّعَكُمْ﴾ هغوى وائى چه ستاسو سپيره والې به هم تاسو سره وى. فرمائى چه دَ طائركم نه مصائب مراد دى يعنى ستاسو مصيبوتونه به هم تاسو سره وى.

قوله: يَنْسِلُونَ: يَخْرُجُونَ: ﴿وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِّنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ﴾ او دوباره به شپيلئى پوكوهلې شى نو ټول به دَ خپل رب طرف ته دَ قبرونونه راوځى. دې كښې ينسلون معنى ده هغوى به راوځى.

قوله: مَرْقَدِنَا: مَخْرَجِنَا: آيت كښې دى ﴿قَالُوا يٰوَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَّرْقَدِنَا﴾ وائى به چه افسوس زمونږه بربادى مونږ د خپل مرقد نه چا راپاڅولو دَ مرقد نه مراد مخرج يعنى قبر. دلته اشكال كيږى چه كافرانو خو به په قبر كښې هم په عذاب كښې اخته وى نوبيا دَ هغوى دَ دوباره ژوندى كيدو په وخت كښې افسوس كول څه معنى لرى؟ دينه خو په ظاهره دامعلوميږى چه هغوى دَ بعث نه اول په عذاب كښې گرفتار نه وو. حضرت كشميرى رحمه الله فرمائى چه دَ رومبئى شپيلئى په وخت كښې به په ټولو ارواحانودَ خوب حالت شروع كړيشى او دا وخت به دَ څلويښتوكالوموده وى. دينه پس به دَ ژوندى كيدو شپيلئى وى كوم سره چه به ټول روحونه ژوندى كړيشى نو هغه وخت به كافران وائى ﴿يٰوَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَّرْقَدِنَا﴾ دَ مرقد نه دَ دوو نفخو په مينځ كښې دغه زمانه مراد ده، حضرت ليكى: "قيل: وان الكفار فى العذاب، فاين المرقد؟ والجواب ان الارواح يصعقن بعد النفخ اربعين سنة، ثم يفقن بعد نفخة الاحياء، فذلك قولهم: "من بعثنا من مرقدنا" وهكذا عند البخارى عن ابى هريرة: ص٧١١/٢٣، طبع الهند. فى

باب قوله: ونفخ في الصور (١) دوئم جواب دا ورکړیدې چه کافران خو به په قبرکښې په عذاب کښې اخته وی لیکن چه د قیامت هیبتناك منظر اوګوری نو قبر به اهون اوګنړی او خوب سره به تشبیه ورکړی. (٢)

قوله: أَحْصَيْنَاهُ: حَفِظْنَاهُ: (وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُبِينٍ) احصینا معنی مونږ محفوظ کړل یعنی هرڅیز په یوواضح کتاب (لوح محفوظ) کښې مونږ محفوظ کړی دی.

قوله: مَكَانَتِهِمْ وَمَكَانُهُمْ وَاحِدٌ: (وَلَوْ نَشَاءُ لَمَسَخْنَاهُمْ عَلَى مَكَانَتِهِمْ) فرمائی چه مکانة او مکان دواړو یوه معنی ده.

[٢٨٩] بَاب وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

[٤٥٢٤| ٤٥٢٥] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَسْجِدِ عِنْدَ غُرُوبِ الشَّمْسِ فَقَالَ يَا أَبَا ذَرٍّ أَتَدْرِي أَيْنَ تَغْرُبُ الشَّمْسُ قُلْتُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ فَإِنَّهَا تَذْهَبُ حَتَّى تَسْجُدَ تَحْتَ الْعَرْشِ فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

[٤٥٢٥] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا وَكِيعٌ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي ذَرٍّ قَالَ سَأَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا قَالَ مُسْتَقَرُّهَا تَحْتَ الْعَرْشِ [ر: ٣٠٢٧]

اونمر خپل مستقر طرف ته روان دې. مستقر نه هغه ځائ هم مراد اخستې شی چرته چه په تلوباندې آخرنمر اودرېږی او هغه وخت هم کیدیشی کله چه نمر خپل حرکت پوره کړی اودرېږی هغه وخت د قیامت ورځ ده. په دې صورت کښې به د آیت مطلب دا وی چه نمر په خپل مدارکښې په یومحکم نظام باندې د زرګونوکالونو راسې حرکت کوی لیکن د ده دا حرکت مستقل او دائمی نه دې د ده د پاره یو خاص مستقر او د قرار وخت دې. کله چه هغه وخت راورسی نو د ده حرکت به ختم شی او هغه به د قیامت ورځ وی. د دې تائید د سورة زمر د دې آیت نه هم کیږی (وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى) دې کښې اجل مسمی نه قیامت مراد لیکن دلته امام بخاری کوم رویت ذکرکړې دهغې نه معلومیږی (٣) چه دلته په باب کښې کوم روایت ذکر کړیدې هغې نه معلومیږی چه په آیت باب کښې "مستقر" نه مستقر زمانی نه چه مستقرمکانی مراد دې. نبی کریم ﷺ حضرت ابوذرغفاری) ته خطاب کولوسره اوفرمائیل چه نمر روان وی تردې چه هغه تحت عرش ته اورسی نو سجده کوی بیائې

---

(١) فیض الباری -٤/٢٢٣:

(٢) تفسیرعثمانی ٥٩١: فائده نمبر-٧

(٣) تفسیر ابن کثیر ٣/٥٧:

اوفرمائيل چه په دې آيت كښې د مستقر نه همدغه مراد دې ﴿وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَّهَا﴾
عبدالرزاق آيت باب متعلق د حضرت ابن عمرو ﷺ نه هم يو روايت نقل كړيدې د هغې
الفاظ دا دى: "ان الشمس تطلع فتردها ذنوب بنى ادم، حتى اذا غربت، سلمت، وسجدت، واستاذنت،
فيوذن لها، حتى اذاكان يوم غربت، فسلمت، وسجدت، واستاذنت فلايوذن لها، فتقول: ان المسير بعيد، وانى
ان لايوذن لى لا ابلغ، فتحبس ماشاء الله ان تحبس، ثم يقال لها: اطلعى من حيث غربت، قال: فمن يومئذ الى
يوم القيامة، ﴿لَا يَنفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِن قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا﴾"(١)

د سجود شمس تحقيق او روايت باندې وارد كيدو نكى اشكالات او د هغې جوابونه: په دې حديث
كښې "سجود شمس تذكره شويدے"، د جديد فلكياتو تحقيقات او مشاهدات په رو سره په
دې باندې يو څو اشكالات كيږى.

① رومبى اشكال دا كيږى چه نمر په يوځائ ډوبيږى نو هم هغه وخت په بل ځائ كښې
راخيژى، د نمر ډوبيدل او راختل هروخت روان وى، خو د حديث نه دا مفهوم په پوهه كښې
راځى چه په پوره دنياكښې نمر په يووخت ډوبيږى او د اجازت ملاويدونه پس بياځپل سفر
شروع كوى او راخيژى حالانكه دا د مشاهدې نه خلاف ده.

د دې اشكال جواب دا وركړيشو چه دلته د نمر د ډوبيدونه د ټولې دنيا ډوبيدل مراد نه دى
بلكه د دنيا د لوئ حصې ډوبيدل مراد دى. يعنى هغه مقام چرته چه په ډوبيدو باندې د
دنيا په اكثر آبادئ كښې ډوبيږى يا د دې نه د خط استواء ډوبيدل مراد دى او يا د افق
مدينې ډوبيدل مراد دى او مطلب دا دې چه نمردا سجده اود ډوبيدو اجازت معظم
معموره. يا د خط استواء ډوبيدل او يا د افق مدينه د ډوبيدلووخت طلب كوى. (٢)

② دونم اشكال دا كيږى چه د عرش رحمن كوم تفصيل د قرآن او حديث نه معلوميږى د
هغې په رو سره عرش ټول آسمانونه او كائنات سماويه باندې محيط دې په دې لحاظ
نمرخو هميشه په هر حال او هروخت كښې د عرش لاندې دې او د حديث نه معلوميږى چه
صرف د ډوبيدو په وخت كښې د عرش لاندې خى.

د دې جواب دا دې چه د ډوبيدو په وخت كښې د عرش لاندې راتلل ده له مستلزم نه دى
چه باقى وخت كښې هغه د عرش د لاندې نه وى، دا قيد احترازى نه دې قيد واقعى دې.
نو حضرت حكيم الامت تهانوى ﷫ ليكى: "د دې جواب دا دې چه ممكنه ده چه دا قيد
واقعى وى او اصلى مقصود اخبار عن السجده وى اود دې تعبيرنه دا فائده وى چه د دې نه
تحت الامرالالهى كيدلو تصريح اوشوه ځكه چه د استواء على العرش كنايه كيدل د نفاذ
احكام او تصرفات نه په آيات عديده كښې ذكر دى" (٣)

(١) تفسيرابن كثير-٣/٥٧١:
(٢) بيان القران-٩/١١١:
(٣) بيان القران-٩/١١١:

③ دریم اشکال دا دې چه دَ دې حدیث دَ ظاهر نه معلومیږی چه نمر خپل مستقر باندې رسیدلو سره سجده کوی، بیا اجازت غواړی، دغه شان هغه وقفه کوی حالانکه دَ نمر وقفه علم فلکیات اودَ مشاهدې په رو سره صحیح نه ده، دَ ده حرکت دائمی او مسلسل دې.
دَ دې جواب دا دې چه دَ هرڅیز سجده دَ هغه دَ حال مناسب وی لکه چه قرآن پخپله تصریح فرمائیلې ده "کل قدعلم صلاته وتسبیحه" دَ دې دَ پاره دَ نمر دَ سجدې دا معنی ګنړل چه هغه دَ انسان په شان سجده کوی صحیح نه ده. حضرت تهانوی رحمه الله لیکی: " سجده بالمعنی مذکوره دَ پاره اول خو انقطاع حرکت ضروری نه دې، بل ممکن دی چه دا سکون آنی وی او حرکت زمانی وی، دَ دې دَ پاره حساب رصدی مختل کیږی نه، او نه هغه منصبط او مدرك کیږی"(١)
علامه شبیراحمد عثمانی رحمه الله په دې باره کښې یوه مستقل مقاله لیکلې ده او مولانامفتی محمد شفیع صاحب رحمه الله "معارف القرآن" کښې دَ دې خلاصه نقل کړېده. هغوی په یو بل انداز سره د حدیث مفهوم بیان کړېدې دَ کوم حاصل چه دا دې.
په حدیث کښې چه دا خودلې شوی دی چه نمر دَ ډوبیدونه پس دَ عرش لاندې الله تعالی ته سجده کوی او بیا دَ بل دور شروع کولو اجازت غواړی او دَ اجازت ملاویدو نه پس وړاندې تګ کوی او سحر دَ مشرق طرف نه راخیژی، دَ دې مقصد دَ دې نه زیات نه دې چه نمر د راختو او ډوبیدو په وخت کښې دَ دنیا په عالم کښې یو نوې انقلاب راځی دَ کوم مدار چه په نمر باندې دې. رسول الله ﷺ دا انقلابی وخت دَ انسان د خبرداری دَ پاره موزون ګنړلو سره دا تلقین اوفرمائیلو چه دا نمر په خپله مرضئی سره په خپل قدرت سره ګرځیدونکې مه ګنړئی دا صرف دَ الله تعالی په رضا او اجازت سره روان دې، دَ ده هر ځل راختل او ډوبیدل دَ الله تعالی په اجازت سره کیږی. دا دَ هغه دَ اجازت تابع دې، دَ ده حکم منونکې حرکت کول هم دَ ده سجده ګرځولې شویده. خلاصه دا چه د نمرد ډوبیدو تخصیص او دې نه پس دَ عرش لاندې تلل اوهلته سجده کول او دَ وړاندې تلو اجازت غوښتلو کوم واقعات په دې روایت کښې خودلې شوی دی هغه دَ پیغمبرانه مؤثر تعلیم مناسب بالکل دَ عام خلقو دَ نظر په اعتبار سره یو تمثیل دې. نه دینه دا لازمیږی چه هغه دَ انسان په شان په زمکه سجده کوی، اونه دَ سجدې کولو په وخت کښې دَ نمر په حرکت کښې څه وقفه کیدل لازم راځی. او نه دا مراد دی چه هغه په شپه ورځ کښې یوه سجده په یوخاص ځائ کښې کوی، اونه دا چه صرف د ډوبیدو په وخت کښې د عرش دَ لاندې ځی، مګر په دې انقلابی وخت کښې کله چه ټول خلق داوینی چه نمر زمونږ نه غائب شو هغه وخت دَ تمثیل په توګه هغوی په دې حقیقت باندې خبر کړېشو چه دا څه کیږی په حقیقت کښې نمر دَ عرش لاندې دَ فرمان تابع تلوراتلوسره کیږی، نمر پخپله څه قدرت او طاقت نه لری، نو څنګه چه دې وخت کښې د مدینې خلق په خپل ځائ کښې دا محسوس کوی چه اوس به نمر سجده کوی او دَ بلې

(١)بیان القران-١١١/٩:

دورې د پاره به اجازت غواړي، نو دغه شان چرته چرته چه دې دوبيږي د ټولودپاره د سبق حاصلولو تلقين اوشو اود معاملې حقيقت دا راووتلو چه نمر په خپل مدار كښې د حركت په مينځ كښې په هره لمحه الله تعالى ته سجده هم كوي او د وړاندې تلو اجازت هم غواړي اود دې سجدې كولو او اجازت غوښتلو د پاره هغه ته د سكون او وقفې ضرورت هم نه وى.[1]
په دې تقرير سره په ذكر شوى حديث كښې نه د مشاهداتو په رو سره څه شبه كيږي او نه قواعد هيئت او رياضى په اعتبار سره څه شبه او اشكال باقى پاتې كيږي.

[٢٩٠] باب: تفسير سورة الصافات

وَقَالَ مُجَاهِدٌ (وَيَقْذِفُونَ بِالْغَيْبِ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ) مِنْ كُلِّ مَكَانٍ (وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ) يُرْمَوْنَ (وَاصِبٌ) دَائِمٌ، لَازِبٌ لَازِمٌ (تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ) يَعْنِي الْحَقَّ الْكُفَّارُ تَقُولُهُ لِلشَّيْطَانِ (غَوْلٌ) وَجَعُ بَطْنٍ (يُنْزَفُونَ) لَا تَذْهَبُ عُقُولُهُمْ (قَرِينٌ) شَيْطَانٌ (يُهْرَعُونَ) كَهَيْئَةِ الْهَرْوَلَةِ (يَزِفُّونَ) النَّسَلَانُ فِي الْمَشْيِ (وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا) قَالَ كُفَّارُ قُرَيْشٍ الْمَلَائِكَةُ بَنَاتُ اللَّهِ وَأُمَّهَاتُهُمْ بَنَاتُ سَرَوَاتِ الْجِنِّ، وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى (وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ) سَتُحْضَرُ لِلْحِسَابِ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (لَنَحْنُ الصَّافُّونَ) الْمَلَائِكَةُ (صِرَاطِ الْجَحِيمِ) سَوَاءِ الْجَحِيمِ وَوَسَطِ الْجَحِيمِ (لَشَوْبًا) يُخْلَطُ طَعَامُهُمْ وَيُسَاطُ بِالْحَمِيمِ (مَدْحُورًا) مَطْرُودًا (بَيْضٌ مَكْنُونٌ) اللُّؤْلُؤُ الْمَكْنُونُ (وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ) يُذْكَرُ بِخَيْرٍ (يَسْتَسْخِرُونَ) يَسْخَرُونَ (بَعْلًا) رَبًّا

سورة الصافات

قوله: وقال مجاهد: وَيَقْذِفُونَ بِالْغَيْبِ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ من كل مكان:

د سورة الصافات آيت (وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ) مات شوى ستورى راغورزولې شي په دوى باندې د هرطرف نه، په مناسبت سره امام بخارى رحمه الله د سورة سبا آيت ذكر كړو او داد امام طريقه ده چه هغه په معمولى مناسبت سره د مختلفو سورتونو الفاظ يوځائ ذكر كوى، البته دلته اشكال كيږي چه امام د سورة سبا په آيت كښې "من مكان بعيد" مطلب د مجاهد رحمه الله په حواله سره "من كل مكان" بيان كړيدې چه په عموم باندې دلالت كوى حالانكه د سورة سبا په مذكوره آيت كښې په عموم باندې دلالت كونكې يو لفظ هم نشته.البته سورة الصافات مذكوره آيت "وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ" كښې "من كل جانب" تفسير د مجاهد رحمه الله نه "من كل مكان" نقل دې. دغه شان علامه سيوطى رحمه الله په درمنثور كښې عبد بن حميد، طبرى، او ابن المنذر په حواله سره د حضرت مجاهد رحمه الله دا تفسير د سورة الصافات د دې آيت په

[1] رساله سجود شمس، ومعارف الران-٧/٣٩٢:

ضمن کښې نقل کړیدي. (١)دینه په ظاهره دا معلومیږی چه امام بخاري رحمه الله "من کل مکان" ته سورة الصافات آیت تشریح کښې ذکر کول غوښتل لیکن غلطئی سره سورة سبا آیت تفسیر کښې دا ذکر کړلو.

د کلماتو تشریح:

قوله: واصب: دائم: ﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ وَّاصِبٌ﴾ واصب معنی همیشه.

قوله: لازب: لازم: ﴿إِنَّا خَلَقْنٰهُمْ مِّنْ طِيْنٍ لَّازِبٍ﴾ مونږ هغه د اینختونکي خاورې نه پیدا کړو، فرمائی چه لازب معنی لازم یعنی ایختونکي

قوله: تأتوننا عن الیمین: یعنی الحق الکفار تقوله للشیطان: آیت کښې دی ﴿قَالُوْٓا إِنَّكُمْ كُنْتُمْ تَأْتُوْنَنَا عَنِ الْيَمِيْنِ﴾ فرمائی چه په دې کښې یمین په معنی د حق دې او مطلب دا دې چه میدان حشر کښې کفار به شیطانانوته وائی چه ته به مونږ ته د حق خبرې د طرف نه راتلې، یعنی خپله باطله خبره به دې د حق په شکل کښې ظاهروله.

قوله: غول: وجع بطن، ینزفون: لاتذهب عقولهم: آیت کښې دی ﴿لَا فِيْهَا غَوْلٌ وَّلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُوْنَ﴾ فرمائی "غول" نه د خیټې درد مراد دې او ﴿وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُوْنَ﴾ معنی د هغوی علقونه به لا رنشی مطلب دا چه د جنت شراب څکلو سره به نه په خیټه کښې درد وی او نه د انسانی عقل غائب کیدلو به وجه بې هوشی.

قوله: قرین: شیطان: ﴿قَالَ قَآئِلٌ مِّنْهُمْ إِنِّيْ كَانَ لِيْ قَرِيْنٌ﴾ په دوی کښې به یو وایونکي وائی (په دنیا کښې) زما یو ملګرې وو، فرمائی دینه شیطان مراد دې.

قوله: یهرعون: کهیئة الهرولة: ﴿فَهُمْ عَلٰٓى اٰثٰرِهِمْ يُهْرَعُوْنَ﴾ دې کښې "یهرعون" معنی ده تیز تلل، د منډې په شکل او صورت کښې، هرولة منډه، باب بعثر نه مصدر دې.

قوله: یزفون: النسلان في المشي: آیت کښې دی ﴿فَأَقْبَلُوْٓا إِلَيْهِ يَزِفُّوْنَ﴾ دې کښې "یزفون" معنی ده په تلو کښې تیزی کول، النسلان: الاسراع فی المشی مع تقارب الخطی یعنی نزدې نزدې قدم کیخودلو سره تیز تلل.

قوله: وبین الجنة نسبا: قال کفار قریش: الملائکة بنات الله، وامهاتهم بنات سروات الجن: ﴿وَجَعَلُوْا بَيْنَهٗ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا﴾ اودې خلقو په الله او جناتو کښې نسب جوړ کړو،

---

(١) قال السیوطی فی الدرالمنثور" ٥/٢٧١: اخرج عبدبن حمید وابن جریر وابن المنذر واابن ابی حاتم عن مجاهد فی قوله": ویقذفون من کل جانب "قال یرمنون من کل مکان "تفصیل د پاره اوګورئی تعلیقات لامع الدراری-١٥٢-١٥١/٩:

قریشو کفارو به وئیل چه فرښتې دَ الله تعالی لونړه دی اودَ دې فرښتومئیندې دَ سردارانو پیریانو لونړه دی.

قوله: لنحن الصافون: الملائکة: آیت کښې دی ﴿وَّاِنَّا لَنَحۡنُ الصَّآفُّوۡنَ﴾ او مونږ صف تړې اودریږو، فرمائی دینه فرښتې مراد دی.

قوله: صراط الجحیم: سواء الجحیم ووسط الجحیم: آیت کښې دی ﴿فَاهۡدُوۡهُمۡ اِلٰى صِرَاطِ الۡجَحِيۡمِ﴾ فرمائی صراط الجحیم، سواء الجحیم او وسط الجحیم دَ دریوارو یوه معنی ده.

قوله: لشوبا: یخلط طعامهم ویساط بالحمیم: آیت کښې دی ﴿ثُمَّ اِنَّ لَهُمۡ عَلَيۡهَا لَشَوۡبًا مِّنۡ حَمِيۡمٍ﴾ دې کښې د ﴿شَوۡبًا مِّنۡ حَمِيۡمٍ﴾ معنی دَ دوی دَ زقوم دَ ونې خوړل خوټکیدلو اوبوسره ګډوډ او یوځائ کیدل به وی، سلط، یسوط او خلط، یخلط په یو معنی کښې دی.

قوله: مدحورا: مطرودا: سورة اعراف کښې دی ﴿قَالَ اخۡرُجۡ مِنۡهَا مَذۡءُوۡمًا مَّدۡحُوۡرًا﴾ دې کښې "مدحورا" معنی لرې کړیشوې، رټلې شوې، دا لفظ دَ سورة الصافات نه دې، سورة الصافات کښې ﴿دُحُوۡرًا وَّلَهُمۡ عَذَابٌ وَّاصِبٌ﴾ دې "دحورا" په مناسبت سره دا لفظ راوړلې شو.

قوله: بیض مکنون: اللؤلؤ المکنون: آیت کښې دی ﴿كَاَنَّهُنَّ بَيۡضٌ مَّكۡنُوۡنٌ﴾ بیض مکنون نه پټې مرغلرې مراد دی. هغه حورې به د پټو مرغلرو په شان ښائسته وی.

قوله: وترکنا علیه فی الاخرین: یذکر بخیر: او مونږ په هغې پسې شاته راتلونکو خلقو کښې دا خبره پاتې کړه چه په هغه باندې سلام وی. فرمائی چه دینه مراد چه دَ هغه دَ خیر ذکر به کیږی.

قوله: یستسخرون: یسخرون: ﴿وَاِذَا رَاَوۡا اٰيَةً يَّسۡتَسۡخِرُوۡنَ﴾ کله چه یوه معجزه ګوری نو هغې پسې ټوقې کوی، یستسخرون معنی هغوی ټوقې مسخرې کوی.

قوله: بعلا: ربا: آیت کښې دی ﴿اَتَدۡعُوۡنَ بَعۡلًا وَّتَذَرُوۡنَ اَحۡسَنَ الۡخَالِقِيۡنَ﴾ آیا تاسو بعل (دَ بت نوم دې) رابلئی او ښه جوړونکې پریږدئې، فرمائی چه په دې کښې دَ بعل معنی رب دې. بعضو وئیلی دی چه بعل دَ یوبت نوم وو، د بنی اسرائیلو یوې ډلې د دې عبادت کولو یا د حضرت الیاس علیه السلام قوم دَ دې عبادت کولو (۱)بعض وائی چه دا په یمنی ژبه کښې دَ رب په معنی کښې استعمالیږی.

[۲۹۱] بَابٌ وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ

[۴۵۲۶] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ

(۱) عمدة القاری ۱۹/۱,۳۶: وروح المعانی-۲۳/۱۳۹:

رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ أَنْ يَكُونَ خَيْرًا مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى

[۴۵۲۷] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ هِلَالِ بْنِ عَلِيٍّ مِنْ بَنِي عَامِرِ بْنِ لُؤَيٍّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى فَقَدْ كَذَبَ

[۲۹۲] باب: تفسیر سُورَةُ ص

[۴۵۲۸، ۴۵۲۹] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْعَوَّامِ قَالَ سَأَلْتُ مُجَاهِدًا عَنِ السَّجْدَةِ فِي ص قَالَ سُئِلَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَقَالَ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ وَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَسْجُدُ فِيهَا

[۴۵۲۹] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ الطَّنَافِسِيُّ عَنِ الْعَوَّامِ قَالَ سَأَلْتُ مُجَاهِدًا عَنْ سَجْدَةٍ فِي ص فَقَالَ سَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ مِنْ أَيْنَ سَجَدْتَ فَقَالَ أَوَمَا تَقْرَأُ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ فَكَانَ دَاوُدُ مِمَّنْ أُمِرَ نَبِيُّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَقْتَدِيَ بِهِ فَسَجَدَهَا دَاوُدُ عَلَيْهِ السَّلَام فَسَجَدَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

عُجَابٌ عَجِيبٌ الْقِطُّ الصَّحِيفَةُ هُوَ هَا هُنَا صَحِيفَةُ الْحِسَابِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ: فِي عِزَّةٍ: مُعَازِّينَ الْمِلَّةِ الْآخِرَةِ: مِلَّةُ قُرَيْشٍ الِاخْتِلَاقُ: الْكَذِبُ الْأَسْبَابُ: طُرُقُ السَّمَاءِ فِي أَبْوَابِهَا قَوْلُهُ جُنْدٌ مَا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ: يَعْنِي قُرَيْشًا أُولَئِكَ الْأَحْزَابُ: الْقُرُونُ الْمَاضِيَةُ فَوَاقٍ: رُجُوعٍ قِطَّنَا: عَذَابَنَا اتَّخَذْنَاهُمْ سُخْرِيًّا: أَحَطْنَا بِهِمْ: أَتْرَابٌ: أَمْثَالٌ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: الْأَيْدُ: الْقُوَّةُ فِي الْعِبَادَةِ الْأَبْصَارُ: الْبَصَرُ فِي أَمْرِ اللَّهِ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي: مِنْ ذِكْرِ طَفِقَ مَسْحًا: يَمْسَحُ أَعْرَافَ الْخَيْلِ وَعَرَاقِيبَهَا الْأَصْفَادِ: الْوَثَاقِ.

سورة ص

د کلماتو تشریح:

قوله: عُجَابٌ: عَجِيبٌ: په آیت کښې دی ﴿إِنَّ هَٰذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ﴾ په معنی دَ عجیب دې.

قوله: القط: الصحیفة، هوهاهنا صحیفة الحسنات: په آیت کښې دی ﴿رَبَّنَا عَجِّل لَّنَا قِطَّنَا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ﴾ دَ لفظ قط دو معنی بیان کړی دی، یو په معنی د صحیفه او دلته په آیت کښې نیکواعمالوصحیفه مراد ده او دوئمه معنی دَ دې دَ عذاب بیان کړې شوې ده چه وړاندې دَ یوځو الفاظونه پس ده.

دَ کلبی وغیره په روایت کښې دی چه کله دَ **سورة حاقه** دا آیت نازل شو ﴿فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ

بِيَمِيْنِهٖ ۙ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَّسِيْرًا ۙ) نوکافرانودَ ټوقواو خندا په توګه نبي کريم ﷺ ته اووئيل که واقعی حساب کتاب کيږی نو تاسو مهرباني اوکړئي او زمونږ دَ نيکو اعمالو صحيفه دَ حساب کتاب دَ ورځې نه وړاندې وړاندې زر راکړه او قط په معنی دَ عذاب به وی نوته دَ حساب دَ ورځ نه مخکښې زر عذاب راکړه، قرآن په ذکر شوی آيت کښې دَ کافرانو دَ مسخرو دا قول نقل کړې دی.[1]

قوله: وقال مجاهد: في عزة: معازين: په آيت کښې دی (فِیْ عِزَّةٍ وَّشِقَاقٍ) مجاهد رحمه الله فرمائی (فِیْ عِزَّةٍ) معنی په عزت کښې غلبه غوښتونکې ده، **معازين: مغالبين**، دَ باب مفاعله نه صيغه د اسم فاعل ده.

قوله: الملة الاخرة: ملة قريش: (مَا سَمِعْنَا بِهٰذَا فِی الْمِلَّةِ الْاٰخِرَةِ ۚ اِنْ هٰذَآ اِلَّا اخْتِلَاقٌ ۚ) په تيرشوی دين کښې مونږ دا خبره نه ده اوريدلې ، دا صرف دَ ځان نه خبره ده. په دې کښې دَ ملت نه ملت قريش مراد دی. ځکه چه دَ هغوی دا خيال وو چه زمونږ ملت ملت ابراهيمی دې نو په دې وجه به هم هغه برقرار وی او دَ يهودو او نصاری ملت خوختم شوې دې په دې وجه دَ هغوی څه اعتبار نشته.[2] بعضودې نه "ملت نصاری" مراد اخستې دې[3]

قوله: الاختلاق: الكذب: (اِنْ هٰذَآ اِلَّا اخْتِلَاقٌ ۚ) معنی دروغ ده.

قوله: الاسباب: طرق السماء في ابوابها: په آيت کښې دی (فَلْيَرْتَقُوْا فِی الْاَسْبَابِ) فرمائی په دې کښې د اسباب نه دَ اسمان په دروازو کښې دَ آسمان لارې مراد دی.

قوله: جُنْدٌ مَّا هُنَالِكَ مَهْزُوْمٌ: يعني قريشا: (جُنْدٌ مَّا هُنَالِكَ مَهْزُوْمٌ مِّنَ الْاَحْزَابِ) دَ ټولوډلونه يوه ډله ده چه دلته (يعنی په مکه کښې) به ورته ماتې ورکړيشی، فرمائی دَ (جُنْدٌ مَّهْزُوْمٌ) نه قريش مکه مراد دی.

قوله: اُولٰٓئِكَ الْاَحْزَابُ: القرون الماضية: (وَاَصْحٰبُ لْئَيْكَةِ ۭ اُولٰٓئِكَ الْاَحْزَابُ) او اصحاب ايکه تکذيب کړې وو او هغه احزاب دَ کوموچه اول په (مِنَ الْاَحْزَابِ) کښې ذکرراغلې دې همدغه خلق دی. فرمائی (اُولٰٓئِكَ الْاَحْزَابُ) نه تيرشوی امتونه مراد دی.

قوله: فواق: رجوع: (مَّا لَهَا مِنْ فَوَاقٍ) فرمائی دَ فواق معنی ده رجوع يعنی دوئمه شپيلئی نه پس دنيا ته واپس کيدل نشته.

قوله: قطنا: عذابنا: په آيت کښې دی (رَبَّنَا عَجِّلْ لَّنَا قِطَّنَا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ) په دې کښې دَ قط نه عذاب مراد دې، يعنی اې زمونږه ربه! دَ حساب دَ ورځ نه وړاندې مونږ له زمونږ عذاب زر

[1] عمدة القاری: ۳۸/۹-
[2] لامع الدارمی-۹/۱۵٤:
[3] عمدة القاری-۱۳۹/۱۹:

راكړه، مطلب دا چه كله به هغوى د قيامت د وعدې اوريده نو په مسخرو سره به نى دا وئيل چه مونږ له خود هغه وخت حصه هم اوس راكړه، هم اوس چه مونږ خپله عملنامه اووينو او لاس په لاس د سزى جزا نه اوزګار شو. فرمائى دې كښې د قطنه عذاب مراد دې.

قوله: أَتَّخَذْنٰهُمْ سِخْرِيًّا : تحطنا بهم: (أَتَّخَذْنٰهُمْ سِخْرِيًّا أَمْ زَاغَتْ عَنْهُمُ الْأَبْصَارُ) دې نه اول آيت كښې دى (وَقَالُوْا مَا لَنَا لَا نَرٰى رِجَالًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِّنَ الْأَشْرَارِ) يعنى دوزخيان به په خپل مينځ كښې وائى چه څه خبره ده چه مونږ هغه خلق په دوزخ كښې نه وينو كوم چه به مونږ په دنيا كښې د خرابوخلقو نه شميرل، آيا مونږ په (غلطئى) سره هغه خلقو سره ټوقې كړې وې زمونږ د سترګونه هغوى بې دركه شوى دى) اوهغوى زمونږ په كتوكښې نه راځى). امام بخارى رحمه الله د (أَتَّخَذْنٰهُمْ سِخْرِيًّا) ترجمه "احطنابهم" سره كړې ده "چه آيامونږ په ټوقومسخروكښې هغوى راګيركړې وو" او داسې كيږى چه په عام توګه چه د مزاق كولى شى نو هغه خلق راګيروى.

حضرت ګنګوهى رحمه الله فرمائيلى دى چه دا تفسير باللازم دې او صحيح دې، هغوى فرمائى "فسر السخرية بالاحاطة، لان الاحاطة لازمة لها عادة، فانهم اذا ارادوا الاستهزاء باحد جعلوه وسطهم، ليتمكن كل منهم على الاستهزاء كل التمكن." (۱)

قوله: اتراب: امثال: (وَعِنْدَهُمْ قٰصِرٰتُ الطَّرْفِ أَتْرَابٌ) اوهغوى سره به د ښكته نظرونووالا هم عمرښځې وى (مراد ترينه حورې دى) فرمائى اتراب په معنى د امثام دى يعنى هم عمراو يوشان.

قوله: الْأَيْد: القوّة فى العبادة، الابصار: البصرفى امرالله: (وَاذْكُرْ عِبٰدَنَا إِبْرٰهِيمَ وَإِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ أُولِى الْأَيْدِى وَالْأَبْصَارِ) فرمائى د ايد معنى ده په عبادت كښې قوت اود ابصارمعنى ده د الله تعالى په كار كښې غور او فكر كول يعنى ابراهيم، اسحاق او يعقوب عليهم السلام په عبادت كښې قوى او د الله تعالى په كار كښې غوراوفكر كونكى وو.

قوله: حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّىْ: من ذكر ربى: په آيت شريف كښې دى (فَقَالَ إِنِّىْ أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّىْ حَتّٰى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ) په دې كښې عن په معنى د من دې (ترجمه تيره شوه)

فَطَفِقَ مَسْحًا : يمسح اعراف الخيل وعراقيبها: په آيت مبارك كښې دى (رُدُّوْهَا عَلَىَّ فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوْقِ وَالْأَعْنَاقِ) حضرت سليمان عليه السلام اوفرمائيل هغه اسونه بيازمامخې ته راولئى) نوهغه راوستې شو) نو هغوى د دې اسونو په پنډو او ستونوباندې خپل لاس پاكول يعنى قتلول شروع كړل.

د ايت كريمه "ردوها على فطفق مسحا بالسوق والاعناق" دوه تفسيرونه: د دې آيت دوه تفسيرونه شوى دى. ① د دې مشهور تفسير دا شويدې چه حضرت سليمان عليه السلام د اسونو په كتلوكښې داسې مشغول شوچه د هغه وخت مونځ يا وظيفه ترينه پاتې شوه او روستو

---

(۱) لامع الدارمى ۹/۱۵۵ :

ستومانه شو او هغوى دغه اسونه بيا د راوستلوحكم اوكړو او توره ئې راواخسته او د هغوى ستهونه او پنډئې پريكول ئې شروع كړل چه هم د دې په وجه د الله تعالى په ياد او ذكر كښې خلل واقع شوې وو نو دَدې خلل او غفلت هغوى داسې كفاره ادا كړه[1]

② دوئم تفسير دا كړيشويدې چه دا اسونه د جهاد د پاره وو د هغې په معائنه كښې چه كله وخت اولګيدو نو د مازيګر مونځ ترينه قضاشو په دې باندې اوفرمائيل چه په دې كښې هيڅ حرج نشته كه يو طرف ته په ظاهره د الله تعالى د ياد نه جدا شونوبل طرف ته د جهاد د اسونو سره مينه او د هغې پالنه هم د هغه ياد سره تړلې ده. هم د دې جهاد د جذبې د جوش نه ئې حكم وركړو چه دا اسونه بيا واپس راولئې، نو واپس راوستې شو او حضرت سليمان عليه السلام د ډيرې مينې او اكرام د وجه د هغوى ستهونه او پنډئې اوچولې او پاكولې، د دې تفسير مطابق د "مسح" نه مراد پريكول نه بلكه د محبت او مينې نه لاس رانښكل دى. د آيت دا دوئم تفسير مفسرينو حضراتو اختيار كړې دې[2] خومشهور تفسير رومبنې دې[3]

امام بخارى رحمه الله فرمائى "يمسح اعراف الخيل وعراقيبها" د "اعراف"، "عرف" جمع ده، د اس د ستّ وينښتوته وائى اوعراقيب د عرقوب جمع ده، د ګيتو شاته يوې پتې ته وائى دلته د دې نه پنډئى مراد دى.

البته په رومبنى تفسير باندې دا اشكال كيږى چه اسونه د الله تعالى يو نعمت وو خپل مال او د الله تعالى نعمت داسې ضائع كول د يو نبى شان سره نه ښائى. نود دې جواب دا وركړې شويدې چه دا اسونه د حضرت سليمان عليه السلام ذاتى ملكيت وو اود هغوى په شريعت كښې د اس قربانى جائز وه، په دې وجه هغوى اسونه ضائع نه كړل بلكه هغه ئې د الله تعالى په نوم قربان كړل.[4]

قوله: الاصفاد: الوثاق: په آيت شريف كښې دى ﴿وَّاٰخَرِيْنَ مُقَرَّنِيْنَ فِي الْاَصْفَادِ﴾ مونږ د سليمان عليه السلام تابع كړل او ډير هغه پيريان چه په زنځيرونو كښې تړلې شوى دى "اصفاد" د "صفدٌ" جمع ده، زنځير او بيړو ته وائى.

[1]) الجامع الاحكام القران-١٥/١٩٥ :

[2]) الجامع الاحكام القران١٥/١٩٥ :، روح المعانى-٢٣/١٩٥ :

[3]))روح المعانى-٢٣/١٩٥ :

[4]))قال الالوسى رحمه الله فى تفسير روح المعانى :٢٣/١٩٣ :وقد جعلها عليه السلام بذلك قربان الله تعالى وكان تقريب الخيل مشروعافى دينه-

[٢٩٣] بَاب: قَوْلِهِ هَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ

[٤٥٣٠] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا رَوْحٌ وَمُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ عِفْرِيتًا مِنَ الْجِنِّ تَفَلَّتَ عَلَيَّ الْبَارِحَةَ أَوْ كَلِمَةً نَحْوَهَا لِيَقْطَعَ عَلَيَّ الصَّلَاةَ فَأَمْكَنَنِي اللَّهُ مِنْهُ وَأَرَدْتُ أَنْ أَرْبِطَهُ إِلَى سَارِيَةٍ مِنْ سَوَارِي الْمَسْجِدِ حَتَّى تُصْبِحُوا وَتَنْظُرُوا إِلَيْهِ كُلُّكُمْ فَذَكَرْتُ قَوْلَ أَخِي سُلَيْمَانَ رَبِّ هَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي قَالَ رَوْحٌ فَرَدَّهُ خَاسِئًا

[٢٩٤] بَاب: قَوْلُهُ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ

[٤٥٣١] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ دَخَلْنَا عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ مَنْ عَلِمَ شَيْئًا فَلْيَقُلْ بِهِ وَمَنْ لَمْ يَعْلَمْ فَلْيَقُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ فَإِنَّ مِنَ الْعِلْمِ أَنْ يَقُولَ لِمَا لَا يَعْلَمُ اللَّهُ أَعْلَمُ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لِنَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ وَسَأُحَدِّثُكُمْ عَنِ الدُّخَانِ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعَا قُرَيْشًا إِلَى الْإِسْلَامِ فَأَبْطَئُوا عَلَيْهِ فَقَالَ اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَيْهِمْ بِسَبْعٍ كَسَبْعِ يُوسُفَ فَأَخَذَتْهُمْ سَنَةٌ فَحَصَّتْ كُلَّ شَيْءٍ حَتَّى أَكَلُوا الْمَيْتَةَ وَالْجُلُودَ حَتَّى جَعَلَ الرَّجُلُ يَرَى بَيْنَهُ وَبَيْنَ السَّمَاءِ دُخَانًا مِنَ الْجُوعِ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ يَغْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ قَالَ فَدَعَوْا رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ أَفَيُكْشَفُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ فَكُشِفَ ثُمَّ عَادُوا فِي كُفْرِهِمْ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ يَوْمَ بَدْرٍ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى إِنَّا مُنْتَقِمُونَ

[٢٩٥] باب: تفسير سورة الزمر

سُورَةُ الزُّمَرِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ أَفَمَنْ يَتَّقِي بِوَجْهِهِ يُجَرُّ عَلَى وَجْهِهِ فِي النَّارِ وَهُوَ قَوْلُهُ تَعَالَى أَفَمَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ خَيْرٌ أَمْ مَنْ يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ غَيْرَ ذِي عِوَجٍ لَبْسٍ وَرَجُلًا سَلَمًا لِرَجُلٍ مَثَلٌ لِآلِهَتِهِمُ الْبَاطِلِ وَالْإِلَهِ الْحَقِّ وَيُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ بِالْأَوْثَانِ خَوَّلْنَا أَعْطَيْنَا وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ الْقُرْآنُ وَصَدَّقَ بِهِ الْمُؤْمِنُ يَجِيءُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَقُولُ هَذَا الَّذِي أَعْطَيْتَنِي عَمِلْتُ بِمَا فِيهِ وَقَالَ غَيْرُهُ مُتَشَاكِسُونَ الرَّجُلُ الشَّكِسُ الْعَسِرُ لَا يَرْضَى بِالْإِنْصَافِ وَرَجُلًا سِلْمًا وَيُقَالُ سَالِمًا صَالِحًا اشْمَأَزَّتْ نَفَرَتْ بِمَفَازَتِهِمْ مِنَ الْفَوْزِ حَافِّينَ أَطَافُوا بِهِ مُطِيفِينَ بِحِفَافَيْهِ بِجَوَانِبِهِ

مُتَشَابِهًا لَيْسَ مِنَ الْاِشْتِبَاهِ وَلٰكِنْ يُشْبِهُ بَعْضُهُ بَعْضًا فِي التَّصْدِيقِ

سورة الزمر

د كلماتو تشريح:

قوله: وقال مجاهد: افمن يتقي بوجهه: يجر على وجهه في النار: (اَفَمَنْ يَّتَّقِيْ بِوَجْهِهٖ سُوْٓءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ) يعنى آيا هغه سړې چه دَ قيامت په ورځ عذاب په خپل مخ باندې رابندوى د مؤمن په شان كيدې شى؟ چاته به چه په آخرت كښې دَ هيڅ قسم انديښنه نه وى. په سړى چه كله مخامخ حمله كيږى نو په لاسونو باندې منع كوى، ليكن په محشر كښې به دَ ظالمانولاسونه تړلې وى په دې وجه به دَ عذاب سپيرې په مخ پريوځى. دې نه مراد دوزخيان دى چه خپل مخونه به بچ كوى او دَ تلوكوشش به كوى.امام دَ دې مطلب بيان كړو چه هغوى به پرمخې په دوزخ كښې رابنكلې شى نودَ مخونو دَ بچ كولو كوشش به كوى.

قوله: ذي عوج: لبس: په آيت كښې دى (قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِيْ عِوَجٍ لَّعَلَّهُمْ يَتَّقُوْنَ) يعنى "مونږ دَ دې خلقو د پاره قران پيش كړو كوم كښې چه كګليچ نشته دې دَ پاره چه هغوى بچ اوځى" فرمائى چه عوج په معنى دَ لبس او اشتباه ده، ذى عوج: شكى او كږيږ.

قوله: وَرَجُلًا سَلَمًا لِّرَجُلٍ: مثل لالهتهم الباطل والاله الحق: په آيت كښې دَ باطلو او حق معبود دَ مثال بيان كړيشويدې (ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا رَّجُلًا فِيْهِ شُرَكَآءُ مُتَشٰكِسُوْنَ وَرَجُلًا سَلَمًا لِّرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيٰنِ مَثَلًا) چه يو غلام دې په هغه كښې ډير خلق شريك دى او يو بل غلام دې چه يواځې د يو سړى دې، نو آيا دا دواړه يو شان كيديشى، ښكاره خبره ده چه دا دواړه غلامان هيڅ كله هم نشى يو شان كيدې. رومبې غلام به دَ خپلو مشرانودَ ظلمونو او جګړو په وجه به هميشه په تذبذب او تكليف ښكاروى چه دَ كوم كوم حكم اومنى او كوم يو راضى كړى. ولې دوئم سړې به دَ تكليف او تذبذب ښكار نه وى ځكه چه دَ هغه معامله هم يو سړى سره تړلې ده، نو تيك همدغه مثال دې دَ هغه سړى چه دَ ډيرو معبودانو عبادت كوى نو هغه به دَ تذبذب او بې آرامئ ښكار وى خو هغه سړې چه صرف دَ يو الله ﷻ عبادت كوى هغه به په آرام او تسلئ سره وى. رومبې او دوئم سړې هيڅ كله نشى برابريدلې.

په آيت كښې دَ(مُتَشٰكِسُوْنَ) لفظ راغلې دې دَ دې لفظ امام تشريح كولوسره فرمائى "الرجل الشكس: العسر لايرضى بالانصاف" يعنى متشاكسين هغه سړى ته وائى چه زړه تنګې او جګړ مار وى او په انصاف باندې نه راضى كيږى.

قوله: وَيُخَوِّفُوْنَكَ بِالَّذِيْنَ مِنْ دُوْنِهٖ: بالاوثان: اودا خلق تا دَ دې بتانودَ ويروى چه دَ الله تعالى نه سوا دى، فرمائى (بِالَّذِيْنَ مِنْ دُوْنِهٖ) نه اصنام او بتان مراد دى.

قوله: خولنا: اعطينا: آيت كښې دى (ثُمَّ اِذَا خَوَّلْنٰهُ نِعْمَةً مِّنَّا) بياچه مونږ هغوى ته دَ خپل طرف نه څه نعمت وركړو، فرمائى دَ خولنا معنى ده مونږ ورعطا كړو، وركړو.

قوله: وَالَّذِیْ جَآءَ بِالصِّدْقِ : القرآن، وَصَدَّقَ بِهٖ : المؤمن: په آیت کښې دی (وَالَّذِیْ جَآءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهٖۤ اُولٰٓئِکَ هُمُ الْمُتَّقُوْنَ) په دې کښې (اَلَّذِیْ جَآءَ بِالصِّدْقِ) " نه قرآن او (صَدَّقَ بِهٖ) نه مؤمن مراد دې چه دَ قیامت په ورځ به راشي او وائی به چه دا قرآن ماته راکړې شوې وو او ما دَ دې په احکاماتو عمل کړې وو. د (اَلَّذِیْ جَآءَ بِالصِّدْقِ) نه نبی کریم ﷺ او (صَدَّقَ بِهٖ) نه حضرت ابوبکر رضی الله عنه هم مراد کیدیشی، لانه اول من صدق به

قوله: اشمأزت: نفرت: (وَاِذَا ذُکِرَ اللّٰهُ وَحْدَهُ اشْمَاَزَّتْ قُلُوْبُ الَّذِیْنَ لَا یُؤْمِنُوْنَ بِالْاٰخِرَةِ) او چه کله صرف دَ الله تعالی ذکر کیږی نودَ هغه خلقو زړونه منقبض کیږی څوك چه د آخرت یقین نه لری فرمائی د (اشْمَاَزَّتْ) معنی: هغه نفرت اوکړو، ناخوښه ئی کړو.

قوله: بمفازتهم: من الفوز: آیت مبارك کښې دی (وَیُنَجِّی اللّٰهُ الَّذِیْنَ اتَّقَوْا بِمَفَازَتِهِمْ) اوچه کوم خلق د (کفراوشرك نه) بچ کیدل، الله تعالی به هغه خلق په کامیابئی سره (دوزخ) نه خلاصې ورکړی. فرمائی آیتِ کښې "مفازة"، "فوز"نه مشتق دې دَ کوم معنی چه کامیابی ده.

قوله: حافین: اطافوابه، مطیفین بحفافیه: بجوانبه: په آیت مبارك کښې دی (وَتَرَی الْمَلٰٓئِکَةَ حَآفِّیْنَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ) په دې کښې دَ حافین تشریح کولوسره فرمائی اطافوا به: یعنی هغه فرشتو به عرش راګیر کړې وی دَ عرش اطراف راګیرونکې او طواف کونکې به وی.

قوله: متشابها: لیس من الاشتباه، ولکن یشبه بعضه بعضاً فی التصدیق: (اَللّٰهُ نَزَّلَ اَحْسَنَ الْحَدِیْثِ کِتٰبًا مُّتَشَابِهًا) په دې کښې (مُتَشَابِهًا) دَ اشتباه نه ماخوذ نه دې دَ کوم معنی چه التباس ده بلکه دلته دَ دې معنې داده چه دا قرآن په تصدیق کښې دَ بعض مشابهه دې. یعنې د قرآن کریم بعض آیاتونه د بعض آیاتونو تصدیق کوی. دَ دې مضمونونه یو شان وی او دَ دې په خپل مینځ کښې څه تعارض او تناقض نه وی.

[۲۹۶] بَاب: قَوْلُهُ یَا عِبَادِیَ الَّذِیْنَ اَسْرَفُوْا عَلٰی اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوْا مِنْ رَّحْمَةِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ یَغْفِرُ الذُّنُوْبَ جَمِیْعًا اِنَّهٗ هُوَ الْغَفُوْرُ الرَّحِیْمُ

[۴۵۳۲] حَدَّثَنِی إِبْرَاهِیمُ بْنُ مُوسَی أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ یُوسُفَ أَنَّ ابْنَ جُرَیْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ یَعْلَی إِنَّ سَعِیدَ بْنَ جُبَیْرٍ أَخْبَرَهُ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ نَاسًا مِنْ أَهْلِ الشِّرْکِ کَانُوا قَدْ قَتَلُوا وَأَکْثَرُوا وَزَنَوْا وَأَکْثَرُوا فَأَتَوْا مُحَمَّدًا صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا إِنَّ الَّذِی تَقُولُ وَتَدْعُو إِلَیْهِ لَحَسَنٌ لَوْ تُخْبِرُنَا أَنَّ لِمَا عَمِلْنَا کَفَّارَةً فَنَزَلَ وَالَّذِینَ لَا یَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا یَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِی حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا یَزْنُونَ وَنَزَلَتْ قُلْ یَا عِبَادِیَ الَّذِینَ أَسْرَفُوا عَلَی أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ(۱)

---

(۱) واخرجه مسلم فی الایمان، باب کون الاسلام یهدم ماقبله، ...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه.

د ایت کریمه شان نزول: په روایت دَ باب کښې حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دَ ذکرشوی آیت شان نزول بیان فرمائیلې دې چه مشرکانو دَ څه خلقو سره دَ ډیر قتل او زنا ارتکاب کړې وو. بیا هغوی دَ نبی کریم ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او وئیل چه تاسو دَ کوم څیز طرف ته دعوت ورکوئی هغه یقیناً بهتر دې په دې شرط چه مونږ ته معلومه شی کوم څه چه مونږ کړی دی دَ هغې کفاره به وی یعنی زمونږ تیره شوې ګناه به معاف کولې شی نو مونږ اسلام قبلوو. په دې باندې دَ سورة فرقان دا آیت (وَالَّذِيْنَ لَا يَدْعُوْنَ مَعَ اللّٰهِ.....) او دَ سورة زمر دَ باب آیت نازل شو. دَ دې آیت په تفسیرکښې مولانا شبیراحمد عثمانی لیکی:

دا آیت دَ ارحم الرحمین دَ ډیرزیات رحمت او عفوا او درګزر دَ لوئې شان اعلان کوی اودَ سختوسختو اودَ علاج نه دَ مایوسه شوو مریضانو په حق کښې دَ اکسیرشفا حکم لری. مشرک،ملحد، زِندیق، مرتد، یهودی،نصرانی، مجوسی، بدعتی،بدمعاش،فاسق او فاجر کوم یو چه وی دَ دې آیت دَ اوریدونه پس دَ مایوسه کیدو او امید ماتولو سره کیناستو هیڅ وجه نشته، ځکه چه الله تعالی دَ ټولو دَ پاره هم اوغواړی نو ټول ګناهونه ورته معاف کولې شی، ځوك دَ هغه لاس نشی نیولې، نو بیا بنده ناامیده کیږی ولې، او دا خبره ضرور ده چه دَ هغه په نورو اعلانونوکښې تصریح کړیشویده چه دَ کفر او شرك جرم به بغیر دَ توبې نه نشی معاف کولې. نو (اِنَّ اللّٰهَ يَغْفِرُ الذُّنُوْبَ جَمِيْعًا) دَ (لِمَنْ يَّشَآءُ) سره مقید ګڼړل ضروریکار دی کما قال الله تعالی (اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُّشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُوْنَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَّشَآءُ) په دې قید باندې دا نه لازمیږی چه بغیر دَ توبه نه به الله تعالی وړوکې یا لوئی قصور نشی معاف کولې او نه دا مطلب شو چه دَ یو جرم دَ پاره هډو دَ توبې ضرورت نشته، بغیر دَ توبې نه به ټول ګناهونه معاف کوی. قید صرف دَ الله دَ رضا او منشاء دې اودَ مشیت او رضادَ پاره په بل آیت کښې خودلې شوی دی چه هغه به دَ کفر او شرك نه بغیر دَ توبې سره متعلق نه وی (١)

[٢٩٧] بَابٌ قَوْلِهٖ وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهٖ

[٤٥٣٣] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ مَنْصُوْرٍ عَنْ إِبْرَاهِيْمَ عَنْ عَبِيْدَةَ عَنْ عَبْدِاللّٰهِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَ حَبْرٌ مِنَ الْأَحْبَارِ إِلَى رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ إِنَّا نَجِدُ أَنَّ اللّٰهَ يَجْعَلُ السَّمٰوَاتِ عَلَى إِصْبَعٍ وَالْأَرَضِيْنَ عَلَى إِصْبَعٍ وَالشَّجَرَ عَلَى إِصْبَعٍ وَالْمَاءَ وَالثَّرَى عَلَى إِصْبَعٍ وَسَائِرَ الْخَلَائِقِ عَلَى إِصْبَعٍ فَيَقُوْلُ أَنَا الْمَلِكُ فَضَحِكَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى بَدَتْ نَوَاجِذُهُ تَصْدِيْقًا لِقَوْلِ الْحَبْرِ ثُمَّ قَرَأَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ

....بقیه ازحاشیه گذشته]رقم الحدیث ١٢٢؛واخرجه النسائی فی السنن الکبری، باب قوله تعالی :یاعبادی الذین اسرفوا علی انفسهم، رقم الحدیث١١٤٤٩/١ :، واخرجه ابوداوٗد فی الفتن، باب فی تعظیم قتل المؤمن، رقم الحدیث ٤٢٧٤ :واخرجه النسائی، کتناب المحاربة رقم الحدیث-٢/١٦٣ :

(١) تفسیر عثمانی ٦١٨:فائده نمبر-٢

حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمٰوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ

قوله: فضحك النبي صلى الله عليه وسلم تصديقا لقول الحبر:

د "فضحک النبی ﷺ تصديقا لقول الحبر، معنى: علامه خطابی، قاضي عياض او قرطبی ﷺ رائې ده چه د نبی کریم ﷺ داخندا د یهودیانوپه دروغوباندې وه د هغوی د تصدیق د پاره نه وه، یهودیانو به د الله تعالی د پاره بدن او اندامونه ثابتول او دلته هم هغوی د الله تعالی د پاره "اصبع" ثابت کړه، حالانکه الله تعالی د جسم او بدن نه منزه دې.(1)

خود دې حضراتودا رائې صحیح نه ده، په صحیح مسلم کښې يو روايت راځی "ان قلوب بنی ادم کلها بین اصبعین من اصابع الرحمن کقلب واحد یصرفه کیف شاء" (2) په دې کښې هم د اصابع اثبات د الله ﷺ د پاره کړې دې نودا وئیل چه دې یهودی د الله تعالی د پاره د اصابع اثبات کړې وو نود هغې په تردیدباندې هغوی ﷺ د حیرانتیا اظهار کړې وو، د تصدیق د پاره ئی نه ووفرمائیلی، ټیک نه ده، ابن خزیمه او علامه نووی ﷺ د دې حضراتو تردید کړې دې.(3) نوونيلې کېږی به چه د هغوی ﷺ ضحك د تصديق د پاره وو، دا حديث په احاديث صفات کښې داخل دې، متاخرين تاويل کوی چه "اصبع" نه دلته قدرت مراد دې.

[۲۹۸] بَاب: قَوْلِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمٰوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ

[۴۵۳۴] (4) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمٰنِ بْنُ خَالِدِ بْنِ مُسَافِرٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ يَقْبِضُ اللّٰهُ الْأَرْضَ وَيَطْوِي السَّمٰوَاتِ بِيَمِينِهِ ثُمَّ يَقُولُ أَنَا الْمَلِكُ أَيْنَ مُلُوكُ الْأَرْضِ

(1) فتح الباری-۸/۵۵۱:

(2) صحيح مسلم ۲/۳۳۵:کتاب القدر، باب تصريف الله تعالى القلوب كيف شاء

(3) فتح الباری-۸/۵۵۱:

(4) واخرجه ايضاً فى الرفاق، باب يقبض الله الارض يوم القيامة، رقم الحديث۶۵۱۹:مع الفتح (وفى التوحيد باب قول الله تعالى :ملك الناس، رقم الحديث۷۳۸۲:)مع الفتح(، وباب لماخلقت بيدى، رقم الحديث۷۴۱۳-۷۴۱۲ :، واخرجه مسلم فى صفات المنافقين واحكامهم، كتاب صفة القيامة والجنة والنار، رقم الحديث-۲۷۸۷ :

[۲۹۹] بَاب: قَوْلُهُ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللّٰهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَى فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ

[۴۵۳۵] (۱) حَدَّثَنِي الْحَسَنُ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ خَلِيلٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ عَنْ زَكَرِيَّاءَ بْنِ أَبِي زَائِدَةَ عَنْ عَامِرٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنِّي أَوَّلُ مَنْ يَرْفَعُ رَأْسَهُ بَعْدَ النَّفْخَةِ الْآخِرَةِ فَإِذَا أَنَا بِمُوسَى مُتَعَلِّقٌ بِالْعَرْشِ فَلَا أَدْرِي أَكَذٰلِكَ كَانَ أَمْ بَعْدَ النَّفْخَةِ

[۴۵۳۶] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا صَالِحٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ بَيْنَ النَّفْخَتَيْنِ أَرْبَعُونَ قَالُوا يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَرْبَعُونَ يَوْمًا قَالَ أَبَيْتُ قَالَ أَرْبَعُونَ سَنَةً قَالَ أَبَيْتُ قَالَ أَرْبَعُونَ شَهْرًا قَالَ أَبَيْتُ وَيَبْلَى كُلُّ شَيْءٍ مِنَ الْإِنْسَانِ إِلَّا عَجْبَ ذَنَبِهِ فِيهِ يُرَكَّبُ الْخَلْقُ

دَ نفخ صور یعنی دَ شپیلئی دَ پوکوهلو متعلق کلام وړاندې تیرشویدې. دَ باب دوئم روایت دَ حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه دې چه رسول الله ﷺ فرمائیلی دی چه دَ دوه ځل شپیلئی پوکوهلو په مینځ کښې به فاصله څلویښت وی، دَابوهریره رضی الله عنه شاګردانو تپوس اوکړو څلویښت ورځې، وئی فرمائیل ماته نه دی معلوم، تپوس ئی اوکړو څلویښت کاله وئی فرمائیل نه دی معلوم، تپوس اوشو څلویښت میاشتې وئی فرمائیل نه دی معلوم.

قوله: ویبلی کل شیئ من الانسان الا عجب (۲) ذنبه فیه یرکب الخلق:

دَ "**ویبلی کل شئ من الانسان الا عجب ذنبه**"، **معنی**: دَ انسان هرڅه سخا کیږی سوا دَ ملاَدَ هډوکی نه چه اوری دَ دانې برابر باقی پاتې کیږی، دې نه به تول دوباره جوړیږی. ابن عقیل حنبلی رحمه الله فرمائی دَ ملاَدَ هډوکی باقی پاتې کیدل "سر من اسرار الله" دی ګنی نو چه کوم ذات دَ عدم نه یو څیز له وجود ورکړو هغه ذات دَ دې هیڅ کله محتاج نه دې چه دَ دوباره پیدائش دَ پاره دَ اولنی تخلیق یوجزباقی پاتې کړی او دا هم ممکن ده چه دَ فرشتو دَ پیژندګلوَ پاره دا باقی ساتلې وی چه هغوی دَ علامت په توګه انسان دَ هغه جوهر نه معلوم کړی او روح په کښې بیا واپس کړې شی(۳) علامه مزنی وئیلی دی چه دَ دې حدیث مطلب دا

---

(۱)) وایضاً باب یوم ینفخ فی الصور، فتاتون افواجا، رقم الحدیث ٤٦٥١، واخرجه مسلم فی الفتن واشراط الساعة، باب ما بین النفختین، رقم الحدیث ٢٩٥٥، واخرجه النسائی فی السنن الکبری فی التفسیر، باب قوله تعالی: ثم نفخ فیه اخری، رقم الحدیث-١١٤٥٩-٢/:

(۲)) والعجب) بفتح العین وسکون الجیم (هوعظم لطیف فی اصل الصلب، وهوراس العصص، وهومکان راس الذنب من ذوات الاربع) فتح الباری (٨/٥٥٢:

(۳)) فتح الباری-٥٥٣-٨/٥٥٢:

دي چه د انسان ټول اندامونه خو به خاوري اوخوري د څه په وجه چه به هغه ټول ختم شي ولې د ملاهډوکي به خاوره نه خوری بلکه دا به پخپله سخاشی او ختم به شي (۱) د دې مثال داسې اوګنړئی لکه څنګه چه الله تعالی د ټول مخلوق د مرګ د پاره د مرګ فرښته مقرر کړې ده خود ملك الموت مرګ به پخپله راځی دهغه دپاره به د بل ملك الموت ضرورت نه وی.
د دې نه انبياء کرام علیهم السلام مستثنٰی دی د هغوی بدنونه زمکه نه خوری. علامه ابن عبدالبر شهداء او علامه قرطبی د ثواب په نيت سره اذان ورکونکې مؤذن هم دې نه مستثنی ګرځولې چه د هغوی بدنونه به هم محفوظ وی(۲) والله اعلم

[۳۰۰] باب: تفسير سُورَةُ الْمُؤْمِنِ (غافر)

قَالَ مُجَاهِدٌ: حم مَجَازُهَا مَجَازُ أَوَائِلِ السُّوَرِ وَيُقَالُ بَلْ هُوَ اسْمٌ لِقَوْلِ شُرَيْحِ بْنِ أَبِي أَوْفَى الْعَبْسِيِّ يُذَكِّرُنِي حَامِيمَ وَالرُّمْحُ شَاجِرٌ فَهَلَّا تَلَا حَامِيمَ قَبْلَ التَّقَدُّمِ الطَّوْلِ التَّفَضُّلُ دَاخِرِينَ خَاضِعِينَ وَقَالَ مُجَاهِدٌ إِلَى النَّجَاةِ الْإِيمَانُ لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ يَعْنِي الْوَثَنَ يُسْجَرُونَ تُوقَدُ بِهِمُ النَّارُ تَمْرَحُونَ تَبْطَرُونَ

سورة المؤمن

د کلماتو تشریح:

قوله: قَالَ مُجَاهِدٌ: حم مَجَازُهَا مَجَازُ أَوَائِلِ السُّوَرِ: حضرت مجاهد رحمه الله فرمائی چه د "حم" هم هغه حکم دې چه د سورتونو په شروع کښې د حروف مقطعات کوم حکم دې يعنی دا هم د نورو حروف مقطعات په شان دې. ليکن دوئم قول دا دې چه دا اسم دې د نورو مقطعاتو په شان نه دې. وړاندې د شُرَيح د يو شعر نه د "حم" نه د اسم استدلال کړې دې.

يذكرني حاميم والرمح شاجر   فهلا تلا حاميم قبل التقدم

په شعر کښې حاميم مفعول به کيدو په وجه منصوب لوستلې شويدې، د اعراب راتلل د دې خبرې دليل دې چه دا اسم دی ځکه چه په حروف باندې اعراب نه راځی. دا شعر شُريح د جمل په هغه وخت کښې لوستلې وو کله چه د هغه مقابله د حضرت طلحه) ځوئی محمد بن طلحه) سره اوشوه، شُريح چه کله نيزه وړاندې کړه نو هغه "حم عسق" يا د دې سورة آيت (قُل لَّا أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ) اولوستلو، خو شُرَيح هغه اووژلو او د شعر ئې اووئيل چه د هغې ترجمه ده، هغه ماته حم رايادوی خو نيزه راوانه شويده، د جنګ نه د راتلونه وړاندې هغه ولې حم نه لوستلو. بعضوئيلی دی دا شعر د اشترنخعی دې او محمدبن طلحه) هغه

---

(۱) فتح الباري-۸/۵۵۳:
(۲) فتح الباري-۸/۵۵۳:

قتل كړي وو او بعضو دا عصام بن مقشعر طرف ته منسوب كړيدي. دَ هغې اشعار دى:

و اشعث قوام بايات ربه	قليل الاذى فيما ترى العين مسلم
هتكت له بالرمح جيب قميصه	فخر صريعا لليدين و للفم
على غير شئ، غير ان ليس تابعا	عليا ومن لايتبع الحق يندم (¹)

قوله: الطول: التفضل: په آيت كښې دى (شَدِيْدِ الْعِقَابِ ذِى الطَّوْلِ) په دې كښې دَ طول معنى ده احسان كول، انعام وركول.

قوله: داخرين: خاضعين: په آيت مبارك كښې دى (سَيَدْخُلُوْنَ جَهَنَّمَ دٰخِرِيْنَ) هغه خلق به ډيرزر ذليل شى او دوزخ ته به داخل كړې شى، دَ داخرين معنى ده خاضعين يعنى خوار او ذليل به شى.

قوله: الى النجاة الايمان: په آيت كښې دى (وَيٰقَوْمِ مَالِيْ اَدْعُوْكُمْ اِلَى النَّجٰوةِ) په دې كښې دَ نجات نه مراد ايمان دې.

قوله: ليس له دعوة: يعنى للوثن: په آيت كښې دى (لَا جَرَمَ اَنَّمَا تَدْعُوْنَنِيْٓ اِلَيْهِ لَيْسَ لَهٗ دَعْوَةٌ فِى الدُّنْيَا وَلَا فِى الْاٰخِرَةِ) يعنى ظاهره ده چه دَ كوم څيز طرف ته تاسو مارابلئى هغه نه په دنيا كښې دَ چا دعاقبلولې شى نه په آخرت كښې. فرمائى "ليس له دعوة" كښې "له" دَ ضمير مرجع "وثن" يعنى بت دې، اوبت په دنيا او آخرت كښې دَ چا دعانشى قبلولې.

قوله: يسجرون: توقد بهم النار: په آيت مبارك كښې دى (ثُمَّ فِى النَّارِ يُسْجَرُوْنَ) بيابه هغه خلق په اور كښې وراوتونبلې شى. فرمائى دَ "يسجرون" معنى ده په هغوى به اُوربل كړې شى يعنى هغوى دَ دوزخ خشاك جوړ كړې شى.

قوله: تمرحون: تبطرون: (ذٰلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُوْنَ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَمْرَحُوْنَ) دا (سزا) دَ هغې په بدله كښې ده چه تاسو په دنياكښې برناحقه خوشحالئى كولې اود هغې په بدله كښې ده چه تاسو به بدمعاشى كوله. فرمائى دَ "تمرحون" معنى ده "تبطرون" يعنى بدمعاشى مو كوله.

وَكَانَ الْعَلَاءُ بْنُ زِيَادٍ يُذَكِّرُ النَّارَ فَقَالَ رَجُلٌ لِمَ تُقَنِّطُ النَّاسَ قَالَ وَأَنَا أَقْدِرُ أَنْ أُقَنِّطَ النَّاسَ وَاللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ وَيَقُولُ وَأَنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ أَصْحَابُ النَّارِ وَلَكِنَّكُمْ تُحِبُّونَ أَنْ تُبَشَّرُوا بِالْجَنَّةِ عَلَى مَسَاوِءِ أَعْمَالِكُمْ وَإِنَّمَا بَعَثَ اللَّهُ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُبَشِّرًا بِالْجَنَّةِ لِمَنْ أَطَاعَهُ وَمُنْذِرًا بِالنَّارِ مَنْ عَصَاهُ

¹) دَ ذكرشوى تفصيل دَ پاره فتح البارى ٨/٥٥٤: اوگورئى۔

حضرت علاء بن زیاد مشهور پرهیزگاره تابعی دي[۱] هغوی به خلقو ته اُور یادولو او په خپل بیان کښې به ئې دَ ترهیب په توګه دَ جهنم ذکر کولو نو یو سړی هغوی ته اووئیل چه ته خلق ولې نااميده او مایوسه کوې؟ هغوی وئیل چه زه په دې قادر یم چه خلق مایوسه کړم او دَ الله تعالی ارشاد مبارك دې ﴿يٰعِبَادِيَ الَّذِيْنَ اَسْرَفُوْا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوْا مِنْ رَّحْمَةِ اللّٰهِ﴾ او وئې فرمائیل "وان المسرفین هم اصحاب النار" دَ اول آیت مفهوم دې په خپلو خانونو باندې ظلم کونکی او اسراف کونکی دې دَ الله تعالی دَ رحمت نه مایوسه کیږی نه دَ توبې او الله تعالی طرف ته دَ رجوع کولو دروازه دَ هغوی دَ پاره کولاؤ ده. دَ دوئم آیت مطلب دې که څوك توبه نه کوی او هم په اسراف کښې اخته وی نو دوزخ هم دَ داسې خلقو دَ پاره دې. نودَ داسې امید ورکولو نه دَ ډك آیت په موجودګئی کښې زماځه قدرت دې چه زه خلق دَ الله تعالی دَ رحمت نه مایوسه کړم خو ولې ته دا غواړې چه په بدواعمالو هم تاته دَ جنت زیرې درکړیشي. حالانکه محمد ﷺ دَ هغه خلقو دَ جنت د زیری ورکولو دَ پاره رالیږلې شوې وو څوك چه دَ هغوی ﷺ تابعداری کوی دَ الله تعالی نه ګناه کونکودَ پاره هغوی ﷺ دَ اُور نه ویرونکې رالیږلې وو.

[۴۵۳۷] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ قَالَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ قَالَ قُلْتُ لِعَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ أَخْبِرْنِي بِأَشَدِّ مَا صَنَعَ الْمُشْرِكُونَ بِرَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ بَيْنَا رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي بِفِنَاءِ الْكَعْبَةِ إِذْ أَقْبَلَ عُقْبَةُ بْنُ أَبِي مُعَيْطٍ فَأَخَذَ بِمَنْكِبِ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَوَى ثَوْبَهُ فِي عُنُقِهِ فَخَنَقَهُ بِهِ خَنْقًا شَدِيدًا فَأَقْبَلَ أَبُو بَكْرٍ فَأَخَذَ بِمَنْكِبِهِ وَدَفَعَ عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللّٰهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ

عقبه بن ابی معیط د رسول الله ﷺ په سټ مبارك کښې کپړا واچوله اودَ هغوی ﷺ مرئی په زور سره خفه کړه نو حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه راغلو اودَ عقبه نه ئې هغوی ﷺ جدا کړل او

---

[۱]) علاء بن زیاد مشهور زاهد تابعی دي، ابونعیم اصفهانی رحمه الله "حلیة الاولیاء(۲/۲۴۲" کې دَ دوئی تذکره په دې الفاظوسره شروع کړې ده :المبشر المحرون، المستر المخزون، تجرد من التلاد، وتشمر للمهاد، وقدم العتاد للمعاد، واعتزل عن العباد :العلاء بن زیاد - په عبادت کښې به دومره مستغرق وو چه دَ خپل صحت خیال به ئې هم نه ساتلو، کله چه صحت ډیرخراب شواو خلقوته پته اولګیده نو حضرت انس رضی الله عنه او حضرت حسن بصری رحمه الله هغوی له راغله او وئې فرمائیل چه تا خو خپل صحت تباه کړو، الله تعالی خوداسې کولو حکم نه دې ورکړې .وئې فرمائیل زه دا عاجزی او هرڅه د دې د پاره کوم چه الله تعالی په ما رحم اوکړی، فرمائیل به ئې چه ما په خوب کښې یوه بدرنګه سپیره ښځه اولیده چه دَ هرقسم سنګار ئې کړې وو، ما هغې ته اووئیل دَ الله تعالی پناه دا ته څوك ئې وئیل زه دنیا یم، که ته زمانه پناه غواړې نودَ دراهمونه نفرت اختیار کړه .د هغوی دَ تفصیلی حالات دَ پاره اوګورئ حلیة الاولیاء(۲۴۹-۲۴۲/۲:

هغه خبره ئی اوکړه چه هغه مؤمن سړی د فرعون په وړاندې کړې وه کله چه هغه د حضرت موسی علیه السلام د قتل کولواراده کړې وه یعنی ﴿اَتَقۡتُلُوۡنَ رَجُلًا اَنۡ یَّقُوۡلَ رَبِّیَ اللّٰهُ وَقَدۡ جَآءَکُمۡ بِالۡبَیِّنٰتِ مِنۡ رَّبِّکُمۡ﴾

[۳۰۱] باب: تفسیر سورة حٰمٓ السّجدة (فُصّلت)

وقال طاؤس، عن ابن عباس: وائتیا طوعا: اعطیا. قالتا اتینا طائعین: اعطینا.

سورة حٰمٓ السّجدة

دلته کنبې اشکال دې چه اتی یاتی معنی د راتلوده، د اعطاء معنی ئی نه ده، نو بیا ابن عباس رضی الله عنهما ولې په اعطیا او اعطینا سره تفسیر کړې دې.

د دې جواب دا دې چه د ابن عباس رضی الله عنهما په قراءت کنبې اٰتِیَا او اٰتَیۡنَا د مدسره دې. اٰتِیَا او اٰتَیۡنَا دا صیغې مواتاة د باب مفاعله نه دی. اتیان د باب ضرب صیغې نه دی او مواتاة معنی برابروالې دې. نو مطلب دا شوچه زمکې او آسمان ته حکم ورکولې شی چه تاسو دواړونه کوم مقصدونه مطلوب دی د هغوی په ادا کولوکنبې یوبل سره برابروالې کوئی، د آسمان نه به د نمر او سپوږمئی رنړا راځی، باران به وریږی، زمکه به غله راتوکوی، لباسونه او دوایانې به ورکوی، دا نظام به د دواړو په اتفاق سره چلیږی.

[۴۵۳۷ م] وَقَالَ الۡمِنۡهَالُ عَنۡ سَعِیۡدٍ قَالَ قَالَ رَجُلٌ لِابۡنِ عَبَّاسٍ إِنِّی أَجِدُ فِی الۡقُرۡآنِ أَشۡیَاءَ تَخۡتَلِفُ عَلَیَّ قَالَ (فَلَا أَنۡسَابَ بَیۡنَهُمۡ یَوۡمَئِذٍ وَلَا یَتَسَاءَلُوۡنَ) . (وَأَقۡبَلَ بَعۡضُهُمۡ عَلَی بَعۡضٍ یَتَسَاءَلُوۡنَ) . (وَلَا یَکۡتُمُوۡنَ اللّٰهَ حَدِیۡثًا) . (رَبِّنَا مَا کُنَّا مُشۡرِکِیۡنَ) فَقَدۡ کَتَمُوۡا فِی هٰذِهِ الۡآیَةِ، وَقَالَ (أَمِ السَّمَاءُ بَنَاهَا) إِلَی قَوۡلِهِ (دَحَاهَا) فَذَکَرَ خَلۡقَ السَّمَاءِ قَبۡلَ خَلۡقِ الۡأَرۡضِ، ثُمَّ قَالَ (أَئِنَّکُمۡ لَتَکۡفُرُوۡنَ بِالَّذِیۡ خَلَقَ الۡأَرۡضَ فِیۡ یَوۡمَیۡنِ) إِلَی (طَائِعِیۡنَ) فَذَکَرَ فِی هٰذِهِ خَلۡقَ الۡأَرۡضِ قَبۡلَ السَّمَاءِ، وَقَالَ (وَکَانَ اللّٰهُ غَفُوۡرًا رَحِیۡمًا) عَزِیۡزًا حَکِیۡمًا سَمِیۡعًا بَصِیۡرًا، فَکَأَنَّهُ کَانَ ثُمَّ مَضَی. فَقَالَ (فَلَا أَنۡسَابَ بَیۡنَهُمۡ) فِی النَّفۡخَةِ الۡأُوۡلَی ثُمَّ یُنۡفَخُ فِی الصُّوۡرِ، فَصَعِقَ مَنۡ فِی السَّمٰوَاتِ وَمَنۡ فِی الۡأَرۡضِ إِلَّا مَنۡ شَاءَ، فَلَا أَنۡسَابَ بَیۡنَهُمۡ عِنۡدَ ذٰلِکَ وَلَا یَتَسَاءَلُوۡنَ، ثُمَّ فِی النَّفۡخَةِ الۡآخِرَةِ أَقۡبَلَ بَعۡضُهُمۡ عَلَی بَعۡضٍ یَتَسَاءَلُوۡنَ، وَأَمَّا قَوۡلُهُ (مَا کُنَّا مُشۡرِکِیۡنَ) . (وَلَا یَکۡتُمُوۡنَ اللّٰهَ) فَإِنَّ اللّٰهَ یَغۡفِرُ لِأَهۡلِ الۡإِخۡلَاصِ ذُنُوۡبَهُمۡ وَقَالَ الۡمُشۡرِکُوۡنَ تَعَالَوۡا نَقُوۡلُ لَمۡ نَکُنۡ مُشۡرِکِیۡنَ. فَخَتَمَ عَلَی أَفۡوَاهِهِمۡ فَتَنۡطِقُ أَیۡدِیۡهِمۡ، فَعِنۡدَ ذٰلِکَ عُرِفَ أَنَّ اللّٰهَ لَا یُکۡتَمُ حَدِیۡثًا وَعِنۡدَهُ (یَوَدُّ الَّذِیۡنَ کَفَرُوۡا) الۡآیَةَ، وَخَلَقَ الۡأَرۡضَ فِیۡ یَوۡمَیۡنِ، ثُمَّ خَلَقَ السَّمَاءَ، ثُمَّ اسۡتَوَی إِلَی السَّمَاءِ، فَسَوَّاهُنَّ فِیۡ یَوۡمَیۡنِ آخَرَیۡنِ ثُمَّ دَحَا الۡأَرۡضَ، وَدَحۡوُهَا أَنۡ أَخۡرَجَ مِنۡهَا الۡمَاءَ وَالۡمَرۡعَی، وَخَلَقَ الۡجِبَالَ وَالۡجِمَالَ وَالۡآکَامَ وَمَا بَیۡنَهُمَا فِیۡ یَوۡمَیۡنِ آخَرَیۡنِ، فَذٰلِکَ قَوۡلُهُ (دَحَاهَا)، وَقَوۡلُهُ (خَلَقَ الۡأَرۡضَ فِیۡ یَوۡمَیۡنِ) فَجُعِلَتِ الۡأَرۡضُ وَمَا

فِيهَا مِنْ شَيْءٍ فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ وَخُلِقَتِ السَّمٰوَاتُ فِي يَوْمَيْنِ. (وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا) سَمّٰى نَفْسَهُ ذٰلِكَ وَذٰلِكَ قَوْلُهُ، أَيْ لَمْ يَزَلْ كَذٰلِكَ، فَإِنَّ اللّٰهَ لَمْ يُرِدْ شَيْئًا إِلَّا أَصَابَ بِهِ الَّذِي أَرَادَ، فَلَا يَخْتَلِفُ عَلَيْكَ الْقُرْآنُ، فَإِنَّ كُلًّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ. قَالَ أَبُو عَبْدِ اللّٰهِ حَدَّثَنِي يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللّٰهِ بْنُ عَمْرٍو عَنْ زَيْدِ بْنِ أَبِي أُنَيْسَةَ عَنِ الْمِنْهَالِ بِهٰذَا.

د قرانی ایتونو متعلق د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه څلور سوالات: يوسړي د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په خدمت کښې حاضر شو، دا سړې څوك وو؟حافظ ابن حجر رحمه الله اوفرمائيل چه غالبًا دا نافع بن ازرق وو چه روستو د ازارقه فرقې مشر جوړشو[1]- هغه د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه د قرآن د آياتونو باره کښې څلور سوالونه اوکړل. ړومبنی درې سوالونه د هغه آياتونو متعلق دی کوموکښې چه په ظاهره تعارض ښکاری.

① اولنې سوال هغه دا اوکړو د قرآن کريم په سورة مؤمنون کښې دی (فَلَآ أَنسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَآءَلُونَ) او د سورة صافات آيت دې (وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَسَآءَلُونَ) په ړومبی آيت کښې د دوئم دسوال نفی اوپه دوئم آيت کښې ددې اثبات دې،په ظاهره په دواړوکښې تعارض دې.

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د دې سوال په جواب کښې اوفرمائيل چه د ړومبی آيت تعلق نفخه اولی يعنی اولې شپيلئی سره دې چه کله اوله شپيلئی پوکوهلې شی هغه وخت به ټول بې

---

[1]) فتح الباری ۸/۵۵۷. **فرقه ازارقه :** د ازارقه فرقې تعلق د خوارجو متشدد ډلې سره دې د کوم بنياد چه نافع بن الازرق کيخودې دې .کوم ته چه فرقه ازارقه" اميرالمؤمنين "په لقب سره يادولو، د خوارجو په فرقه کښې د دوئ نه زيات متشدد او د شمير او شان او شوکت په اعتبار سره يوه ډله د دوئ برابر نه وه .د ۶۰ هجری نه پس دوئ راپيداشوې وو، د عمان او يمامه خوارج سره ملاؤ شونو د دوئ شمير شل زره ته رسيدلې وو .او د" اهواز "اود دې خاوشا د فارس په زمکواو کرمان باندې د دوئ قبضه وه .د مسلمانانو دوئ سره څلور جنګونه شوی، کوموکښې چه په دريوکښې مسلمانانوماتې خوړلې او په څلورم جنګ کښې ازارقه ته ذبردسته ماتې شوې وه .د حضرت مهلب بن ابی صفره په مشرئ کښې يو جرار لښکر په دولاب کښې د هغوی مقابله اوکړه کوم کښې چه د هغوی اميرالمؤمنين نافع بن ازرق هلاك شو، دې نه پس دې خلقو "ايدج "کښې قطری بن الفجاء په لاس باندې بيعت اوکړو او هغه ئې هم د اميرالمؤمنين په لقب سره ياد کړو .حضرت مهلب بن ابی صفرد د نورلسو) (۱۹ کالوپورې هغوی سره جنګ کولو، څه موده د حضرت عبدالله بن زبير) په زمانه کښې او څه د عبدالملك بن مروان په زمانه کښې .دا جنګ د مهلب بن ابی صفره او د ازارقه په مينځ کښې يو شان ګرم شروع وو، تردې چه ازارقه په دوو ډلوکښې تقسيم شو .يوه ډله" عبدربه الکبير قطری "سره يوځائ شوه او دوئمه ډله" عبدرربه الصغير "سره يوځائ شو .آخر سفيان بن الابرد په قلعه قوس کښې محاصره کولوسره د هغوی خاتمه اوکړه، د ازارقه ډلې څه عقيدې دا وې. ① خپلو مخالفينوته به ئې مشرکان وئيل ②.چه چابه د هغوی موافق کيدو نه باوجودهجرت نه کولو هغه هم د هغوی په نيز کافر او مشرك وو③کوسړې به چه د هغوی په لښکر کښې داخليدل غوښتل د خپلو مخالف خلقو يو سړې به ئې قيدی کولو د هغوی په وړاندې قتل کول په هغه باندې لازم وو ګنې په فوځ کښې به نشو شاملولې بلکه هغه به ئې قتل کولو④د خپلو مخالفينو ښځې او بچې قتلول به ئې مباح ګڼړل اود هغه ماشومانو متعلق به ئې مخلد فی النار کيدو عقيده لرله ⑤. درجم منکروو .د دې فرقې د تفصيلی حالاتود کتلود پاره اوګورئی(الفرق بن الفرق

هوشه شي او دَ یو بل سره به څه تعلق پاتې نشي او نه به دَ یو بل نه سوال کولې شي. دَ دوئم آیت تعلق دوئمې شپیلئی سره دې. په دوئم ځل دَ شپیلئی پوکوهلو نه پس به خلق دَ یو بل نه سوال کوی نو په دې دواړو آیاتونوکښې هیڅ تعارض نشته ځکه چه عدم تساؤل دَ دوئم ځل شپیلئی پوکوهلو نه پس او تساؤل دَ دوئم ځل نه پس دې.

⑫ دوئم سوال دا ووچه په سورة نساء کښې دی ﴿وَلَا يَكْتُمُونَ اللّٰهَ حَدِيْثًا﴾ دَ کوم نه چه معلومیږی چه دَ قیامت په ورځ به کافر او مشرك یوه خبره هم نشی پټولې او په سورة انعام کښې دی ﴿وَاللّٰهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِيْنَ﴾ دې نه معلومیږی چه هغوی به خپل شرك پټوی په ظاهره په دواړو آیاتونو کښې تعارض دې.

حضرت ابن عباس رضی الله عنهما اوفرمائیل چه کله الله تعالی دَ اخلاص خاوندان معاف کړی اودَ هغوی بښنه اوکړي نو مشرکان به وائی چه راځئی مونږ هم وایوچه مونږ مشرکان نه وو نو بیا به الله تعالی دَ هغوی په ژبوباندې مهر اولګوی اودَ هغوی پښې لاسونه به خبرې کوی. په دغه وخت کښې به معلومه شي چه دَ الله تعالی نه یوه خبره هم نشي پټولې، کتمان دَ شهادت جوارح نه اول دې او عدم کتمان دَ جوارح دَ شهادت نه پس دې نو هیڅ تعارض نشته.

⑬ دریم سوال هغه دا اوکړو چه په سورة نازعات کښې دی ﴿ءَاَنْتُمْ اَشَدُّ خَلْقًا اَمِ السَّمَآءُ ۚ بَنٰهَا﴾.... الی قوله... ﴿وَالْاَرْضَ بَعْدَ ذٰلِكَ دَحٰهَا﴾ نه معلومیږی چه آسمان دَ زمکې نه اول پیدا شویدې خودَ سورة حم سجده ایت ﴿اَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُوْنَ بِالَّذِيْ خَلَقَ الْاَرْضَ... الی قوله: طَآئِعِيْنَ﴾ نه دَ دې په خلاف دا معلومیږی چه زمکه دَ آسمان نه اول پیدا شویده. په ظاهره په دواړو خبروکښې اختلاف او تعارض دې.

دَ دې جواب دا دې چه دَ دې په پیداکیدوکښې شپږ ورځې لګیدلی دی او ترتیب دا دې دَ ټولونه اول زمکه پیدا شوه، دې نه پس آسمان پیدا کړو، دې نه پس "دحوارض" هوا یعنی په دې کښې ونې، غرونه غونډئی او دَ زمکې نورمخلوقات پیدا کړو او دا ئی په دې کښې خواره کړل، نودَ نفس زمکې پیدائش دَ آسمانونودَ پیداکولونه مخکښې دې دَ کوم چه په سورة حم سجده کښې ذکر دې او "دحوارض" پیدائش دَ آسمان نه پس واقع شوی دی دَ څه چه په سورة نازعات کښې تذکره ده نو هیڅ تعارض نشته. دَ زمکې او آسمان په پیداکولوکښې شپږ ورځې دَ عالم اسباب په وجه اولګولې شوې ګنی نو الله تعالی صرف دَ یو "کن" په اشاره سره ټول څیزونه دَ عدم نه وجود ته راوستلې شو خو په عالم اسباب کښې تدریجی عمل کیږی په دې وجه الله تعالی هم تدریجی طریقې ته ترجیح ورکړه.

⑭ څلورم سوال هغه دا اوکړو چه په قرآن کریم کښې ځائ په ځائ ﴿وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوْرًا رَّحِيْمًا﴾، ﴿وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيْزًا حَكِيْمًا﴾ راغلی دی په دې کښې "کان" دَ تیرې شوې زمانې دَ پاره راځی کوم نه چه معلومیږی چه الله تعالی دې صفاتوسره صرف دَ ماضی یعنی تیره شوې زمانه کښې موصوف وو اوس نه دې؟

ددې دا جواب ورکړو چه الله تعالی دَ خپل ذات تسمیه "غفور، رحیم" وغیره سره اوفرمائیله نو دا نوم کیخودل خو ښکاره خبره ده چه تیرشول خو دا صفات او دې سره دَ ذات باری

تعالی اتصاف باقی دي. دَ كوم صفت چه چا سره تعلق وی دَ هغه دَ پاسه دَ هغې اثر مرتب وی، دَ الله تعالی صفت رحمت چه چاسره متعلق وی نو په هغه باندې به دَ رحمت اثر مرتب وی، چه دَ مغفرت صفت متعلق وی نود دې اثر به مرتب وی. محقق دوانی ليکلی دی چه ادوات رابطه مجرد دَ ثبوت دَ پاره راځی په دې کښې دَ زمانې اعتبار او لحاظ نشی کولې.

(۱)که دَ هغوی دا خبره اومنلې شی نو بيابه دَ سره اشکال نه وی. والله اعلم.

وَقَالَ مُجَاهِدٌ (مَمْنُونٍ) مَحْسُوبٍ. (أَقْوَاتَهَا) أَرْزَاقَهَا. (فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا) مِمَّا أَمَرَ بِهِ. (نَحِسَاتٍ) مَشَائِيمَ (وَقَيَّضْنَا لَهُمْ قُرَنَاءَ) قَرَنَّاهُمْ بِهِمْ. (تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ) عِنْدَ الْمَوْتِ. (اهْتَزَّتْ) بِالنَّبَاتِ. (وَرَبَتْ) ارْتَفَعَتْ. وَقَالَ غَيْرُهُ (مِنْ أَكْمَامِهَا) حِينَ تَطْلُعُ. (لَيَقُولَنَّ هَذَا لِي) أَيْ بِعَمَلِي أَنَا مَحْقُوقٌ بِهَذَا. (سَوَاءً لِلسَّائِلِينَ) قَدَّرَهَا سَوَاءً. (فَهَدَيْنَاهُمْ) دَلَلْنَاهُمْ عَلَى الْخَيْرِ وَالشَّرِّ كَقَوْلِهِ (وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ) وَكَقَوْلِهِ (هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ) وَالْهُدَى الَّذِي هُوَ الْإِرْشَادُ بِمَنْزِلَةِ أَصْعَدْنَاهُ مِنْ ذَلِكَ قَوْلُهُ (أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ). (يُوزَعُونَ) يُكَفُّونَ. (مِنْ أَكْمَامِهَا) قِشْرُ الْكُفُرَّى هِيَ الْكُمُّ. (وَلِيٌّ حَمِيمٌ) الْقَرِيبُ. (مِنْ مَحِيصٍ) حَاصَ حَادَ. (مِرْيَةٍ) وَمُرْيَةٍ وَاحِدٌ أَيْ امْتِرَاءٌ، وَقَالَ مُجَاهِدٌ (اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ) الْوَعِيدُ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ) الصَّبْرُ عِنْدَ الْغَضَبِ وَالْعَفْوُ عِنْدَ الْإِسَاءَةِ فَإِذَا فَعَلُوهُ عَصَمَهُمُ اللَّهُ، وَخَضَعَ لَهُمْ عَدُوُّهُمْ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ.

د کلماتو تشريح:

قوله: اقواتها: ارزقها: په آيت مبارك کښې دی (وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا) اوالله تعالی په زمکه کښې برکتونه کيخودل او په دې کښې)په دې دَ اوسيدونکو دَ پاره) خوارکونه تجويز کړل. فرمائی چه اقوات معنی ده خوارکونه، ارزاق دَ رزق جمع ده او اقوات دَ قوت جمع ده.

قوله: في كل سماء امرها: په آيت مبارك کښې دی (وَأَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا) په دې کښې (أَمْرَهَا) تفسير "مما امربه" نه دې يعنی چه دَ کوم څيز الله تعالی فرښتوته حکم ورکړو نو الله تعالی په هر آسمان باندې دَ دې څيز وحی راوليږله دَ کوم چه فرښتوته حکم ورکړيشو.

قوله: نحسات: مشائيم: په آيت مبارك کښې دی (فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَحِسَاتٍ) موږ په هغوی باندې په سپيره ورځوکښې سختې هواګانې راوليږلې (نَحِسَاتٍ) معنی ده سپيره او بدې... **مشائيم:** مشومة جمع ده په معنی سپيره.

قوله: تتنزل عليهم الملايكة: عند الموت: په آيت مبارك کښې دی (إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ

---

[1] حمدالله شرح مسلم العلوم۲۹ :وشرح تهذيب ۸۰ :وحاشية حمدالله للشيخ عبدالله ټونکی۲۵: حاشية-۵:

اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةُ﴾ کوموخلقو چه اقرار اوکړو چه زمونږه رب الله دې (یعني شرك ئې پرېخودو او توحیدئي اختیار کړو) بیا په دې باندې کلك پاتې شو نو په هغوی باندې (دَ الله دَ طرف نه دَ رحمت) فرښتې نازلیږي، امام بخاري رحمه الله فرمائي دَ فرښتو نازلیدل دَ مرګ په وخت کښې کیږي.

قوله: وقيضنا لهم قرناء: قرناهم بهم: په آيت کښې "قرناء" نه شیطانان مراد دی یعني مونږ دې کافرانو سره هغه شیطانان یوځائ اوتړل.

قوله: اهتزت: بالنبات، وربت: ارتفعت: په آيت مبارك کښې دی ﴿فَإِذَآ أَنزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَآءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ﴾ دَ ﴿اهْتَزَّتْ﴾ دوه تفسیرینونه شوی دی، اول تفسیر دا دې چه زمکه خوریږي نو دَ بوټو ښاخونه دَ زمکې نه راوځي او په دویم تفسیرکښې دَ تیغ نه دَ میوې راوتل مراد دی او "ربت" معنی ده زمکه پاسیږي، اوچتیږي.

قوله: فهديناهم، وهديناه النجدين، هديناه السبيل: په دې دریواړو آیتونوکښې دَ هدایت نه اراءة الطريق مراد دې او هغه هدایت چه ایصال الی المطلوب په معنی کښې وی هغه دَ "اصعاد" په مفهوم کښې وی. امام بخاري رحمه الله فرمائي "فهديناهم دللناهم على الخير والشر كقوله: وهديناه النجدين وكقوله: وهدينا السبيل، والهدى الذى هو الارشاد بمنزلة اصعدناه، من ذلك قوله: اولئك الذين هداهم الله، فبهداهم اقتده" اصعاد(صاد سره) او اسعاد(سین سره) دواړو سره صحیح دې. په اول صورت کښې به معنی وی مونږ هغه اوچت کړل، اورسول او دَ اسعدنا معنی به وی مونږ هغه نیك بخت جوړکړل او ایصال الی المطلوب په صورت کښې هم انسان پوره نیك بخت او سعادت مند کیدې شی. دا معنی دَ څلورم آیت " اولئك الذين هداهم الله، فبهداهم اقتده" کښې مراد ده.

قوله: وقال غيره: من اكمامها: حين تطلع: په آيت کښې دی ﴿وَمَا تَخْرُجُ مِن ثَمَرَٰتٍ مِّنْ أَكْمَامِهَا﴾ اكمام "كم" جمع ده دَ تیغ جلئي او دَ غونچې پوستکی ته وائي، دَ دې مفرد کم دَ کاف زیر او پیش دواړوسره مستعمل دې، چه دَ کاف دَ زیر سره وی نو صرف پوستکی او پردې په معنی کښې وی او دَ کاف په پیش سره چه وی نو دَ دې معنی غلاف هم راځي او لستوڼي ته هم وائي[1] وړاندې امام دَ دې په تشریح کښې قشر الكفرّى، "كفرّى" او کم یوه معنی ده.

قوله: ليقولن هذا لي: اي بعملي انا محقوق بهذا: په آيت مبارك کښې دی ﴿وَلَئِنْ أَذَقْنَٰهُ رَحْمَةً مِّنَّا مِنۢ بَعْدِ ضَرَّآءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ هَٰذَا لِي﴾ که چرې مونږ دوی ته دَ څه تکلیف نه پس چه هغوی ته

[1] عمدة القاري-١٩/١٥٣:

واقع شوی وی دَ خپلې مهربانئی مزه ورکړونووائی چه داخوهم زمونږ دَ پاره پکار وه. فرمانی هذالی معنی ده بعملی یعنی دا زما دَ عمل دَ وجه دی زه دَ دې حقدار یم.

قوله: سواء للسائلین: قدرها سواء: په آیت مبارك کښې دی ﴿وَقَدَّرَ فِيهَآ أَقْوَاتَهَا فِىٓ أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَآءً لِّلسَّآئِلِينَ﴾ او الله په دې زمکه کښې دَ دې دَ اوسیدونکودَ پاره خوراکونه تجویزکړل په څلورو ورځوکښې (اوهغه زمکه) برابره ده دَ سوال کونکودَ پاره. فرمائی سواء للسائلین معنی ده دا زمکه برابره او یو شان کولوسره تجویز کړه یعنی ټول دینه فائده اوچتولې شی او ټول دینه عبرت حاصلولې شی.

قوله: من محیص: حاص، حاد: په آیت مبارك کښې دی ﴿وَظَنُّوا مَا لَهُم مِّن مَّحِيصٍ﴾ په دې کښې محیص "حاص" نه ماخوذ دې حاص عنه په معنی حادعنه: اخواکیدل، ډډه کول، جدا کیدل، محیص: بچاؤ خلاصې.

قوله: ولی حمیم: القریب: ﴿كَأَنَّهُۥ وَلِىٌّ حَمِيمٌ﴾ دَحمیم معنی ده نزدې، نزدې دوست.

قوله: وقال مجاهد: اعملوا ما شیتم: الوعید: آیت مبارك کښې دی ﴿اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُۥ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾ څه چه مو زړه غواړی کوئی، هغه ستاسو هرڅه کونکی وینی. فرمائی ﴿اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ﴾ په خپله حقیقی معنی کښې نه دې بلکه دا وعید دې او دَ توبیخ او تهدید په توګه ویلې شویدې.

قوله: وقال ابن عباس: ادفع بالتی هی احسن: الصبر عند الغضب والعفو عند الاساءة، فاذا فعلوه عصمهم الله، وخضع لهم عدوهم: په آیت مبارك کښې دی ﴿وَلَا تَسْتَوِى الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ۚ ادْفَعْ بِالَّتِى هِىَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِى بَيْنَكَ وَبَيْنَهُۥ عَدَٰوَةٌ كَأَنَّهُۥ وَلِىٌّ حَمِيمٌ﴾ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه "التی هی احسن" مطلب دا دې چه دَ غصې په وخت کښې صبر کول او دَ نه برداشت او بدئی په وخت کښې معافی اختیاروئی. کله چه خلق دَ صبر او معافئی نه کار اخلی نوالله تعالی دَ هغوی حفاظت کوی اودَ هغوی دښمنان هم دَ هغوی مخې ته په عاجزئی او تواضع سره مخامخ کیږی. شیخ الاسلام مولاناشبیر احمدعثمانی صاحب رحمه الله دَ دې آیت په ذیل کښې لیکی: "په دې آیت کښې چه یو رښتونی داعی الی الله ته دَ کومو خو اخلاقو ضرورت دې، دَ هغې تعلیم ورکوی، یعنی ښه پوهه شئی، نیکی دَ بدئی او بدی دَ نیکئی برابرکیدې نشی. دَ دواړو اثر بیل اوجدا دې، بلکه یوه نیکی دَ بلې نیکئی نه او یوه بدی دَ بلې بدئی نه په اثر کښې زیاته وی. نو دَ یو قانت مؤمن او خاصکر دَ یو داعی الی الله دا مسلك کیدل پکار دی چه دَ بدئی جواب په بدئی سره نه روکوی بلکه چه ترکومې پورې ګنجائش وی دَ بدئی په مقابله کښې په نیکئی سره پیش کیږئی. که څوك ده ته سخته خبره اوکړی یا دَ بدئی معامله اوکړی نود هغې په مقابله کښې هغه طرز اختیارول پکار دی چه د ذې نه ښه وی، مثلاً دَ غصې په جواب کښې برداشت، دَ کنځلوپه جواب کښې تهذیب او ښه

خبره اود سختئی په جواب کښې نرمئی او مهربانئی سره پیش کیدل. د داسې کار په نتیجه کښې به تاسواوګورئی چه د سخت نه سخت دښمن به هم سست شی او که د زړه دوست جوړ هم نشی خو یووخت به راشی چه هغه به په ظاهره باندې د یوخوږ او ګرمجوش دوست په شان تاسره سلوك کوی. ممکنه ده چه یوځو ورځې پس د ربښتونې زړه نه دوست جوړ شی او د دښمنئی او عداوت خیالات ئی بالکل د زړه نه اوځی. او که د یو سړی طور طریقه د مار لړم په شان وی چه هیڅ نرم خوئی او اخلاق په هغه اثر نه کوی نو هغه بله خبره ده خوداسې کسان ډیر کم وی.[1]

[۳۰۲] بَاب: قَوْلُهُ: وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ

وَلَا جُلُودُكُمْ وَلَكِنْ ظَنَنْتُمْ أَنَّ اللَّهَ لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ

[۴۵۳۸] (۲) حَدَّثَنَا الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ عَنْ رَوْحِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ الْآيَةَ قَالَ كَانَ رَجُلَانِ مِنْ قُرَيْشٍ وَخَتَنٌ لَهُمَا مِنْ ثَقِيفَ أَوْ رَجُلَانِ مِنْ ثَقِيفَ وَخَتَنٌ لَهُمَا مِنْ قُرَيْشٍ فِي بَيْتٍ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ أَتُرَوْنَ أَنَّ اللَّهَ يَسْمَعُ حَدِيثَنَا قَالَ بَعْضُهُمْ يَسْمَعُ بَعْضَهُ وَقَالَ بَعْضُهُمْ لَئِنْ كَانَ يَسْمَعُ بَعْضَهُ لَقَدْ يَسْمَعُ كُلَّهُ فَأُنْزِلَتْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ الْآيَةَ

[۳۰۳] بَاب: قوله: وَذَلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرْدَاكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ

[۴۵۳۹، ۴۵۴۰] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ اجْتَمَعَ عِنْدَ الْبَيْتِ قُرَشِيَّانِ وَثَقَفِيٌّ أَوْ ثَقَفِيَّانِ وَقُرَشِيٌّ كَثِيرَةٌ شَحْمُ بُطُونِهِمْ قَلِيلَةٌ فِقْهُ قُلُوبِهِمْ فَقَالَ أَحَدُهُمْ أَتُرَوْنَ أَنَّ اللَّهَ يَسْمَعُ مَا نَقُولُ قَالَ الْآخَرُ يَسْمَعُ إِنْ جَهَرْنَا وَلَا يَسْمَعُ إِنْ أَخْفَيْنَا وَقَالَ الْآخَرُ إِنْ كَانَ يَسْمَعُ إِذَا جَهَرْنَا فَإِنَّهُ يَسْمَعُ إِذَا أَخْفَيْنَا

---

[1]) تفسیر عثمانی ۶۳۹ :فائده نمبر-۱

[2]) وایضا اخرجنه فی کتاب التوحید، باب قول الله تعالی، وماکنتم تسترون ان یشهدعلیکم سمعکم والابصارکم ولاجلودکم، رقم الحدیث ۷۵۲۱؛واخرجه مسلم فی اوایل صفات المنافقین واحکامهم، رقم الحدیث۲۷۷۵:، واخرجه الترمذی فی التفسیر، باب سورة السجدة، رقم الحدیث۳۲۴۸:، واخرجه النسائی فی التفسیر، باب قول الله عزوجل :وماکنتم تسترون ان یشهدعلیکم سمعکم، رقم الحدیث-(۱۱۴۶۸/۱

فَأَنْزَلَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمْ الآيَةَ

د سند توضيح: دلته دَ بخاری شیخ عبدالله بن زبیری حمیدی دې، هغوی روایت کوی دَ سفیان بن عینیه نه، سفیان، منصور بن المعتمر نه روایت کوی،منصور دَ مجاهدنه، مجاهددَ ابومعمر عبدالله بن سخبره رحمه الله نه او هغه دَ عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه نقل کوی.

وَكَانَ سُفْيَانُ يُحَدِّثُنَا بِهَذَا فَيَقُولُ حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ أَوِ ابْنُ أَبِي نَجِيحٍ أَوْ حُمَيْدٌ أَحَدُهُمْ أَوِ اثْنَانِ مِنْهُمْ ثُمَّ ثَبَتَ عَلَى مَنْصُورٍ وَتَرَكَ ذَلِكَ مِرَارًا غَيْرَ مَرَّةٍ وَاحِدَةٍ

دا دَ بخاری شیخ حمیدی رحمه الله قول دې هغوی فرمائی چه سفیان ته دَ شروع نه دَ خپل شیخ متعلق تردد وو او هغه به دَ دريو شیخانونومونه اخستل او وئيل به ئی "حدثنا منصور، او ابن ابی نجیح، اوحمید، احدهم او اثنان منهم: یعنی دا حدیث مونږ دَ منصور نه بیان کړې یا دَ عبدالله ابن ابی نجیح نه یا د حمیدی نه، په دې دريواړو کښې دَ یو نه مونږ دا حدیث اوریدلې یعنی سفیان ته خو دومره خبره یقینی یاده وه چه په دې دريواړو کښې یو یا دوو دا حدیث بیان کړې دې.لیکن په کلکه ئی په یو کس یقین نه وو خو روستو بیاد هغه تردد لرې شو اوهم دَ منصور نوم ئی واخستلو[1]

قوله: فَإِنْ يَصْبِرُوا فَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ...الآية.

[۴۵۴۰] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي مَنْصُورٌ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بِنَحْوِهِ

[۳۰۴] باب تفسیر سُورَةُ حٰمٓ عٓسٓقٓ (الشورٰی)

وَيُذْكَرُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَقِيمًا الَّتِي لَا تَلِدُ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا الْقُرْآنُ وَقَالَ مُجَاهِدٌ يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ نَسْلٌ بَعْدَ نَسْلٍ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ لَا خُصُومَةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ ذَلِيلٍ وَقَالَ غَيْرُهُ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلَى ظَهْرِهِ يَتَحَرَّكْنَ وَلَا يَجْرِينَ فِي الْبَحْرِ شَرَعُوا ابْتَدَعُوا

سورة حٰمٓ عٓسٓقٓ

د کلماتو تشریح:

قوله: عقيما: لا تلد: آیت مبارك کښې دی (وَيَجْعَلُ مَنْ يَشَاءُ عَقِيمًا) نه مراد هغه ښځه ده چه بچې نه راوړی یعنی شنډه دَ چا چه اولاد نه وی.

قوله: روحا من امرنا: القران: آیت مبارك کښې دی (وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا)

---

[1] عمدة القاری-۱۹/۱۵۵:

فرمائی په دې كښې ﴿رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا﴾ نه قرآن كريم مراد دې.

قوله: وقال مجاهد: يذرؤكم فيه: نسل بعد نسل: ﴿جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا ۖ يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ﴾ يعنى الله تعالى په انسانانواو څناورو دواړو كښې جوړې پيدا كړې دى دغه شان هغه په دې دواړوكښې د يو نسل نه پس بل نسل زياتوى او خوروى.

يذرؤكم: اى يخلقكم ويبثكم

قوله: لا حجة بيننا: لا خصومة: آيت مبارك كښې دى ﴿لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ ۖ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ﴾ په دې كښې ﴿حُجَّةَ﴾ نه ناراضګى او جګړه مراد ده يعنى زمونږ او ستاسو مينځ كښې هيڅ جګړه نشته.

قوله: طرف خفي: ذليل: آيت مبارك كښې دى ﴿خَاشِعِينَ مِنَ الذُّلِّ يَنظُرُونَ مِن طَرْفٍ خَفِيٍّ﴾ د ذلت په وجه به ټيټ شوې وى او په مړ نظر سره به ګورى. فرمائى د ﴿طَرْفٍ خَفِيٍّ﴾ معنى ده ذليل نظر، كمزورې نظر.

قوله: وقال غيره: فيظللن رواكد على ظهره: يتحركن ولا يجرين في البحر: آيت مبارك كښې دى﴿وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ ۞ إِن يَشَأْ يُسْكِنِ الرِّيحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلَىٰ ظَهْرِهِ﴾ او ټولوكښې د هغه(د قدرت) د نښو جهازونه دى په سمندركښې (داسې اوچت) لكه غرونه، كه هغه اوغواړى نو هوا به اودروى نو هغه جهازونه به د سمندر د سرد پاسه اودريږى. د مجاهدنه غير وئيلى دى چه په آيت كښې ﴿فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلَىٰ ظَهْرِهِ﴾ مطلب دا دې چه په خپل مقام باندې خو(د چپو په سپيرو) خوزيږى ولې په سمندركښې به روان نشى.

قوله: شرعوا: ابتدعوا: آيت مبارك كښې دى ﴿أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ شَرَعُوا لَهُم مِّنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَن بِهِ اللَّهُ﴾ آيا د هغوى (تجويز شوى) څه شريك شته چا چه د هغوى د پاره داسې دين مقرر كړې دې د كوم چه الله تعالى اجازت نه دې وركړې. د شرعوا معنى ده ابتدعوا: نوې دين راويستل.

[٣٠٥] بَاب: قَوْلِهِ: إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ

[٤٥٤١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ مَيْسَرَةَ قَالَ سَمِعْتُ طَاوُسًا عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ قَوْلِهِ إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ فَقَالَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ قُرْبَىٰ آلِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَجِلْتَ إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَكُنْ بَطْنٌ مِنْ قُرَيْشٍ إِلَّا كَانَ لَهُ فِيهِمْ قَرَابَةٌ فَقَالَ إِلَّا أَنْ تَصِلُوا مَا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ مِنَ الْقَرَابَةِ

د ايت كريمه تفسير: آيت مبارك كښې ارشاد دې ﴿قُل لَّا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ﴾ د نبى كريم ﷺ خبره به قريشو په ښه توګه نه اوريدله، په دې وجه الله تعالى هغوى ﷺ ته اوفرمائيل چه دې خلقو ته اووايه چه زه خو تاسو نه څه د بدلې مطالبه نه كوم، كم نه كم د

رشته دارنې او خپلولئې خیال اوساتنې او تاسو زما خبره په توجو سره اورئې او د ظلم او تکلیف رسولو نه منع شئې.

د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه د دې آیت متعلق تپوس اوشو نو سعید بن جبیر) اوفرمائیل چه د آل محمد)خپلوان ترې مراد دی، حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اوفرمائیل تا تندی اوکړه د قریشو یو څانګه هم داسې نه ده کوموکښې چه د رسول الله ﷺ رشته داری نه وی.

د سعید بن جبیر رحمه الله د کلام نه معلومیدله چه (الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ) کښې د قربت نه د نبی کریم ﷺ نزدې رشته دار بنوهاشم مراد دی، حضرت ابن عباس اوفرمائیل چه دې نه ټول قریش مراد دی صرف بنو هاشم مراد نه دی.

د حضرت سعید رحمه الله اوحضرت ابن عباس رضي الله عنهما په جوابونوکښې فرق دا دې چه د سعیدبن جبیر) په نیزبه د آیت معنی دا وی چه زه تاسو نه په تبلیغ باندې څه اجرت نه غواړم بس دومره غواړم چه زما اقارب (بنوالمطلب) سره مینه کوئی، حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دا معنی اونه منله چه د اقارب سره د مینې طلب کول هم اجرت دې. بلکه بنوهاشم او بنوالمطلب نه ټول قریش د هغوی ﷺ اقارب دی. په دې وجه د دې معنی د هغوی په نیز دا ده چه زه تاسو نه بدله نه غواړم لیکن کم نه کم ظلم او زیاتی نه منع شئی ځکه چه د خپلولئی خو بهرحال دا تقاضاده . د لامع الدراری په حاشیه کښې دی: "وحاصل کلام سعید: ماطلب منکم ایها الناس، الاان تودوا القربای، فقال ابن عباس: غلطت، لانه ایضا اجرة، واما توجیه ابن عباس، حاصله: ماطلب اجرامنکم ایها العرب، لکن اطلب منکم ان تصلوا القرابة، کما هودابکم، ولا تضرونی"[1]

هم دا خبره حضرت مولاناانورشاه کشمیری رحمه الله داسې فرمائیلې: "حاصل تفسیر سعیدبن جبیر ان النبی صلی الله علیه وسلم سالهم عن مراعاة اهل قرابته، وحاصل تفسیرابن عباس، سالهم عن مراعاة نفسه، لاجل قرابته فی جمیع البطون"[2]

[۳۰۶]باب تفسیرسُورَةُ حٰمٓ الزُّخْرُفِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ عَلَىٰ أُمَّةٍ عَلَىٰ إِمَامٍ وَقِيلَهُ يَا رَبِّ تَفْسِيرُهُ أَيَحْسِبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ وَلَا نَسْمَعُ قِيلَهُمْ

سُورَةُ حٰمٓ الزُّخْرُفِ

د کلماتو تشریح:

قوله: علی امة: علی امام: (بَلْ قَالُوا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِم مُّهْتَدُونَ) بلکه اووئیلې هغوی چه اوموندل مونږ پلاران خپل په یوه طریقه، او مونږ هم د هغوی په قدمونو لار بیاموندو، د لفظ "امت" تفسیر دین، ملت او امام سره کړې دې، امام بخاری رحمه الله د

---

[1] تعلیقات الدراری-۹/۱۶۱:

[2] فیض الباری-۴/۲۳۰:

امام" تفسیرنقل کړیدې.

قوله: وقیله یارب، تفسیره ایحسبون انالانسمع سرهم ونجواهم، ولانسمع قیلهم:

د "**وقیله یا رب ان هؤلاء قوم لایؤمنون**"، **تفسیر**: په آیت مبارك كښې دې (وَقِيلِهِ يَٰرَبِّ إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ قَوۡمٌ لَّا يُؤۡمِنُونَ) دَدې آیت تعلق امام بخاری رحمه الله دَ دینه اووه آیاته وړاندې آیت سره تړلې دې. هغه دادې (أَمۡ يَحۡسَبُونَ أَنَّا لَا نَسۡمَعُ سِرَّهُمۡ وَنَجۡوَىٰهُمۚ) امام دَ قیله یارب تعلق هم دې سره ګرځولې. په دې صورت کښې "قیله انالانسمع" دَ پاره به مفعول وی او ترجمه به وی "آیاهغه کفار دا ګمان کوی چه مونږ دَ هغوی رازونه او دَ غوږخبرې نه اورو او مونږ دَ هغوی خبرې اترې نه اورو" خو دَ دې تفسیر بعضې حضراتو انکار کړیدې ځکه چه دا تفسیر هغه وخت صحیح کیدیشی کله چه دَ "قیله" ضمیر دَ مشرکانوطرف ته راجع وی او هغه جمع دی خو په دې کښې ضمیر مفرد دې، نو علامه عینی رحمه الله لیکی: "**وبعضهم انکر هذاالتفسیر فقال: انما یصح لوکانت التلاوة وقیلهم**" [1] اکثر حضراتو دا ضمیر رسول الله ﷺ طرف ته راګرځولې دې، بیا دَ دې مختلف تفسیرونه کړیدی.

① "**وقیله**" کښې واؤ قسمیه دې "یارب" دَ قیل مقول دې. او (إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ) جواب قسم دې. په دې صورت کښې به ترجمه وی "قسم دې دَ رسول صلی علیه وسلم دَ هغه وینا چه اې ربه! داخلق یقین نه راوړی" یعنی دَ نبی) وینا کول هم الله تعالی ته معلوم دی او دَ هغوی ﷺ دَ خلوص نه ډك سوال او دَ درد نه ډك آواز الله ﷺ قسم خوری چه هغه به دَ هغوی) خامخا امداد کوی او په خپل رحمت سره به هغه غالب او کامیابوی. [2]

② یو تفسیر دا شوې دې چه "**وقیله**" کښې واؤ عاطفه دې او دَ دې عطف دَ دې آیت نه دوه آیاته وړاندې (وَعِندَهُۥ عِلۡمُ ٱلسَّاعَةِ) باندې کیږی. په دې صورت کښې به مطلب دا وی چه الله ﷺ ته دَ قیامت هم علم دې اودَ رسول صلی علیه وسلم دَ هغه وینا هم علم دې. [3]

دَ دې دواړو تفسیرونو په صورت کښې "**وقیله**" مجرور دې، په اول تفسیر کښې دَ واؤ قسمیه په وجه او په دوئم تفسیر کښې دَ "**الساعة**" مضاف الیه باندې دَ عطف په وجه، نود عاصم او حمزه په قراءت کښې دا مجرور دې او باقی قاریان دا منصوب لولی. [4]

وَقَالَ ابۡنُ عَبَّاسٍ وَلَوۡلَا أَنۡ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَوۡلَا أَنۡ جَعَلَ النَّاسَ كُلَّهُمۡ

---

[1] عمدة القاری ۱۹/۱۵۷:

[2] تفسیرعثمانی ۶۵۸ :فائده نمبر-۱۱

[3] بیان القرآن ۲/۹۷ :ج-۱۰

[4] عمدة القاری-۱۵۸-۱۹/۱۵۷:

كُفَّارًا لَجَعَلْتُ لِبُيُوتِ الْكُفَّارِ سَقْفًا مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ مِنْ فِضَّةٍ وَهِيَ دَرَجٌ وَسُرُرَ فِضَّةٍ مُقْرِنِينَ مُطِيقِينَ آسَفُونَا أَسْخَطُونَا يَعْشُ يَعْمَى وَقَالَ مُجَاهِدٌ أَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ أَيْ تُكَذِّبُونَ بِالْقُرْآنِ ثُمَّ لَا تُعَاقَبُونَ عَلَيْهِ وَمَضَى مَثَلُ الْأَوَّلِينَ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ يَعْنِي الْإِبِلَ وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ يَنْشَأُ فِي الْحِلْيَةِ الْجَوَارِي جَعَلْتُمُوهُنَّ لِلرَّحْمَنِ وَلَدًا فَكَيْفَ تَحْكُمُونَ لَوْ شَاءَ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ يَعْنُونَ الْأَوْثَانَ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى مَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ أَيْ الْأَوْثَانُ إِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ فِي عَقِبِهِ وَلَدِهِ مُقْتَرِنِينَ يَمْشُونَ مَعًا سَلَفًا قَوْمُ فِرْعَوْنَ سَلَفًا لِكُفَّارِ أُمَّةِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَثَلًا عِبْرَةً يَصِدُّونَ يَضِجُّونَ مُبْرِمُونَ مُجْمِعُونَ أَوَّلُ الْعَابِدِينَ أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَلَوْلَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَوْلَا أَنْ جَعَلَ النَّاسَ كُلَّهُمْ كُفَّارًا لَجَعَلْتُ لِبُيُوتِ الْكُفَّارِ سَقْفًا مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ مِنْ فِضَّةٍ وَهِيَ دَرَجٌ وَسُرُرَ فِضَّةٍ

آیت مبارك کښې دی ﴿وَلَوْلَآ اَنْ يَّكُوْنَ النَّاسُ اُمَّةً وَّاحِدَةً لَّجَعَلْنَا لِمَنْ يَّكْفُرُ بِالرَّحْمٰنِ لِبُيُوْتِهِمْ سُقُفًا مِّنْ فِضَّةٍ وَّمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُوْنَ﴾ دَ دې آیت په تفسیرکښې حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی که چرې داخبره نه وه چه زه به ټول خلقو لره کافر جوړکړم نوما به دَ کافرانودَ کورونوچتونه دَ سپینو زرو کړی ووا و پاوړئی هم دَ سپینو زرو. معارج معنی سپین زرو پاوړئی او دَ سپینوزرو تخت دې. علامه شبیراحمد عثمانی صاحب رحمه الله فرمائی : دَ الله تعالی سره دَ دې دنیاوی مال او دولت هیڅ قدر او قیمت نشته، اونه دَ دې ورکړه څه دَ الله تعالی دَ نزدیکت څه دلیل دې.داخوداسې بې قدره او سپك څیز دې که چرې یوخاص مصلحت منع کونکې نه وو نوالله تعالی به دَ کافرانودَ کورونوچتونه، پاوړئی، دروازې، چوکاټونه،تالې تختونه او چوکئی ټول دَ سپینوزرو او سرو زرو جوړکړی وو خو په دې صورت کښې چه دا خلق ګوری چه کافرانو ته داسې سامان ملاویږی‌نو عموماً به ئی دَ کفرلار اختیاروله(الاماشاء الله) او دا څیزونه به دَ الله تعالی دَ مصلحت نه خلاف وو، په دې وجه ئې داسې اونه کړل.

په حدیث شریف کښې دی که دَ الله تعالی په نیز دَ دنیاقدر دَ مچ دَ وزر برابر وې نو کافرته به یو ګوټ اوبه هم نه ملاویدې. نو چه یوڅیز دَ الله تعالی په نیز دومره سپك وی نو هغه دَالله تعالی په نیز سیادت او وجاهت اودَ نبوت او رسالت معیارګرځول به ترکومې پورې صحیح وی.

د کلماتو تشریح:

قوله: مقرنین: مطیقین: آیت مبارك کښې دی ﴿سُبْحٰنَ الَّذِيْ سَخَّرَ لَنَا هٰذَا وَمَا كُنَّا لَهٗ مُقْرِنِيْنَ﴾ پاك دې هغه ذات چا چه زمونږ دَ پاره داڅیزونه مسخر کړل او مونږ خو داسې (طاقتور او هنرمند) نه ووچه دامو قابوکړې وې. فرمائی په دې کښې "مقرنین" معنی ده "مطیقین" یعنی طاقتور او په قابوکښې راوستلووالا.

قوله: اسفونا: اسخطونا: آیت مبارك کښې دی ﴿فَلَمَّآ اٰسَفُوْنَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَاَغْرَقْنٰهُمْ اَجْمَعِيْنَ﴾ په دې

كښې " اسفونا" معنى " اسخطونا" ده، يعنى چه كله خلقو مونږ ته غصه راوستله نومونږ دَ هغوی نه بدله واخستله او هغه ټول موغرق كړل.

قوله: يعش: يعمى: آيت مبارك كښې دى ﴿وَمَنْ يَّعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمٰنِ نُقَيِّضْ لَهٗ شَيْطٰنًا فَهُوَ لَهٗ قَرِيْنٌ﴾ او كوم سړې چه دَ الله تعالى دَ نصيحت نه ځان ړوندكړى مونږ په ده باندې يوشيطان مسلط كوو بيا هغه هروخت ده سره اوسيږى. دې كښې " يعش" معنى ده ړوندجوړيدل.

قوله: افنضرب عنكم الذكر: اى تكذبون بالقران: ثم لاتعاقبون عليه: آيت كښې دى ﴿اَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا اَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُّسْرِفِيْنَ﴾ آيا مونږ به دا نصيحت صرف په دې وجه تاسو نه اخوا كړوچه تاسو دَ حدنه زياتې كونكې قوم ئى. مجاهد رحمه الله فرمائى " افنضرب عنكم الذكر" معنى داده چه آياتاسوبه قرآن دروغ ګڼرئى اوبيا به هم تاسوله سزانشى دركولې.

قوله: ومضى مثل الاولين: سنة الاولين: آيت كريمه كښې دى ﴿فَاَهْلَكْنَآ اَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا وَّمَضٰى مَثَلُ الْاَوَّلِيْنَ﴾ بيا مونږ هغه خلق چه دَ دوى (اهل مكه) نه زيات زورآور وو (دَ تكذيب او ټوقو مسخرو په سزا كښې) تباه كړل او دَ ړومبو خلقو دا حالت شوې دې. فرمائى چه آيت كښې مثل الاولين نه سنة الاولين مراد دې يعنى دَ وړاندينوخلقو طريقه.

قوله: وماكناله مقرنين: يعنى الابل والخيل والبغال والحمير: مونږ دا په قابوكښې راوستونكې نه وو، دينه مراد اوښ اس قچر او خر دې. دينه علاوه نورې سورلئى هم مراد كيدېشى، موټر لارئى اوجهاز وغيره هم دې كښې داخل دى.

قوله: لوشاءالرحمن ما عبدناهم: يعنون الاوثان، يقول الله تعالى: ماهم بذلك من علم: آيت مبارك كښې دى ﴿وَقَالُوْا لَوْ شَآءَ الرَّحْمٰنُ مَا عَبَدْنٰهُمْ ۗ مَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ ۚ اِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُوْنَ﴾ امام بخارى رحمه الله فرمائى "ماعبدناهم" كښې "هم" ضمير بتانوطرف ته راجع دې ځكه چه وړاندې الله تعالى " مالهم بذلك من علم" اوفرمائيل يعنى مشركان وائى كه الله تعالى غوښتلې نو مونږ به دَ دې بتانوعبادت نه كولو او دَ دې بتانو هغه ته هيڅ علم نشته دا صرف دَ اټكل نه كار اخلى. بعضوونيلى دى" ماعبدناهم" كښې ضميرملائكه طرف ته راګرځى او مطلب دا دې كه الله تعالى غوښتل نومونږ به د دې ملائكه عبادت نه كولو، وړاندې الله تعالى دَ هغوى ترديد اوكړو " مالهم بذلك من علم" يعنى دوى ته دَ دې خبرې هيڅ علم نشته، بې تحقيقه خبره كوى.

قوله: فى عقبه: ولده: آيت مبارك كښې ارشاد دې ﴿وَجَعَلَهَا كَلِمَةًۢ بَاقِيَةً فِيْ عَقِبِهٖ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُوْنَ﴾ او هغه يعنى (ابراهيم عليه السلام) هغوى ته يو باقى پاتې كيدونكې كلمه په خپل اولاد كښې هم جوړه كړه (يعنى حضرت ابراهيم عليه السلام د توحيد عقيده دَ خپل ذات پورې محدودنه كړه بلكه خپل اولاد ته ئى هم په دې دَ قائم پاتې كيدو وصيت اوكړو. فرمائى دَ عقبه نه ولد مراد دې.

قوله: مقرنين: يمشون معاً: آيت کښې دی ﴿أَوۡ جَآءَ مَعَهُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ مُقۡتَرِنِينَ﴾ فرمائی مقرنين معنی ده سره سره تلونکې يعنی يابه هغه سره فرښتې يوځائ تلې)لکه چه اميرانو او رئيسانو سره چه اردليان او خادمان روان وی)

قوله: سلفاً: قوم فرعون سلفاً لكفار امة محمد صلى الله عليه وسلم، مثلاً: عبرة:
آيت شريف کښې دی ﴿فَجَعَلۡنَٰهُمۡ سَلَفٗا وَمَثَلٗا لِّلۡأٓخِرِينَ﴾ بيا مونږ هغوی لره دَ راتلونکو دَ پاره پيش رو او نمونه، عبرت جوړ کړل، په آيت کښې دَ سلفاً نه دَ فرعون قوم مراد دې چه دَ محمد ﷺ دَ امت دَ کافرانو دَ پاره پيش رو، نمونه او عيرت دې مثلاً معنی ده، عبرت

قوله: يصدون: يضجون: آيت کښې دی ﴿إِذَا قَوۡمُكَ مِنۡهُ يَصِدُّونَ﴾ معنی ده چغې، شور او غوغا کوی يعنی ناڅاپی ستا قوم)دَ اعتراض په اوريدو(نه)دَ خوشحالئی نه(چغې وهی.

قوله: مبرمون: مجمعون: آيت کښې دی ﴿أَمۡ أَبۡرَمُوٓاْ أَمۡرٗا فَإِنَّا مُبۡرِمُونَ﴾ آياهغوی)رسول صلی عليه وسلم ته د نقصان رسولودَپاره(اودرولې شوی دی، يوخبره خويه مونږ هم اودروو. فرمائی مبرمون نه معنی ده مجمعون په يوځائ فيصله کونکی.

وَقَالَ غَيۡرُهُ إِنَّنِي بَرَآءٌ مِّمَّا تَعۡبُدُونَ الۡعَرَبُ تَقُوۡلُ نَحۡنُ مِنۡكَ الۡبَرَاءُ وَالۡخَلَاءُ وَالۡوَاحِدُ وَالۡاِثۡنَانِ وَالۡجَمِيۡعُ مِنَ الۡمُذَكَّرِ وَالۡمُؤَنَّثِ يُقَالُ فِيۡهِ بَرَاءٌ لِأَنَّهُ مَصۡدَرٌ وَلَوۡ قَالَ بَرِيۡءٌ لَقِيۡلَ فِي الۡاِثۡنَيۡنِ بَرِيۡئَانِ وَفِي الۡجَمِيۡعِ بَرِيۡئُوۡنَ وَقَرَأَ عَبۡدُ اللّٰهِ إِنَّنِيۡ بَرِيۡءٌ بِالۡيَاءِ وَالزُّخۡرُفُ الذَّهَبُ مَلَائِكَةً يَخۡلُفُوۡنَ يَخۡلُفُ بَعۡضُهُمۡ بَعۡضًا ابن مسعود رضی الله عنهما

په آيت مبارك کښې دی ﴿وَإِذۡ قَالَ إِبۡرَٰهِيمُ لِأَبِيهِ وَقَوۡمِهِۦٓ إِنَّنِي بَرَآءٞ مِّمَّا تَعۡبُدُونَ﴾ هرکله چه ابراهيم عليه السلام خپل پلار او قوم ته اوفرمائيل چه زه دَ دې څيزونو)عبادت(نه بيزاره يم دَ کومو چه تاسو عبادت کوئی. فرمائی چه په آيت مبارك کښې دَ براء معنی بيزار ده، عرب وائی: نحن منك البراء والخلاء يعنی مونږ تانه بيزاره او جدا يو. دَ مفرد، تثنيه، جمع، مذکر او مؤنث ټولودَپاره دا استعماليږی ځکه چه دا مصدر دې)او مصدرکښې دا ټول برابردی(او که چرې بریئ اووئيلې شی نو هغه وخت به دَ تثنيه دَ پاره بريئان او دَ جمع دَ پاره بريئون استعماليږی. حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه قراءت "بریئ" دې.

قوله: الزخرف: الذهب: آيت مبارك کښې دی ﴿وَلِبُيُوتِهِمۡ أَبۡوَٰبٗا وَسُرُرًا عَلَيۡهَا يَتَّكِـُٔونَ وَزُخۡرُفٗا﴾ اودَ هغوی د کورونو دروازې او تخت هم)د سپينوزرو کولې(چه په کومو تکيه لګوی کينی او)هم دا څيزونه(به د سروزرو هم کول.

قوله: ملائكة يخلفون: يخلف بعضهم بعضاً: په آيت مبارك کښې دی ﴿وَلَوۡ نَشَآءُ لَجَعَلۡنَا مِنكُم مَّلَٰٓئِكَةٗ فِي ٱلۡأَرۡضِ يَخۡلُفُونَ﴾ اوکه مونږ غوښتې نو مونږ به تانه فرښتې پيدا کړې وې)څنګه چه ناسونه ستاسو بچی پيداکيږی(چه هغوی په زمکه باندې)دَ انسان په شان(يوبل پسې

اوسيدلي. فرمائي چه په آيت كښې ملائكة يخلفون معنى ده په دوى كښې به بعضې د بعضود پاره خليفه وى.

[۲۰۷] بَاب: قَوْلُهُ وَنَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَاكِثُونَ

(۱) حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ عَمْرٍو عَنْ عَطَاءٍ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَعْلَى عَنْ أَبِيهِ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ عَلَى الْمِنْبَرِ وَنَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ وَقَالَ قَتَادَةُ مَثَلًا لِلْآخِرِينَ عِظَةً لِمَنْ بَعْدَهُمْ وَقَالَ غَيْرُهُ مُقْرِنِينَ ضَابِطِينَ يُقَالُ فُلَانٌ مُقْرِنٌ لِفُلَانٍ ضَابِطٌ لَهُ وَالْأَكْوَابُ الْأَبَارِيقُ الَّتِي لَا خَرَاطِيمَ لَهَا

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ مُقْرِنِينَ ضَابِطِينَ يُقَالُ فُلَانٌ مُقْرِنٌ لِفُلَانٍ ضَابِطٌ لَهُ: په آيت كښې دى (وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ) په دې كښې د (مُقْرِنِينَ) معنى ظابطين يعنى په قابوكښې راوستونكى، عرب وائى فلان مقرن لفلان يعنى فلانكى فلانكې په قابوكښې راوستونكې دې.

قوله: والاكواب: الاباريق التى لاخراطيم لها: آيت كښې دى (يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِّن ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ) يعنى غلمان به هغوى سره د سروزرو پليټونه اود اوبولوښى ګرځوى "اكواب" نه هغه لوټې مراد دى چه د كومې ټونټۍ نه وى، خراطيم د خرطوم جمع ده. والخرطوم هومخرج للشراب يشبه الانف يعنى ټونټۍ.

أَوَّلُ الْعَابِدِينَ أَيْ مَا كَانَ فَأَنَا أَوَّلُ الْآنِفِينَ وَهُمَا لُغَتَانِ رَجُلٌ عَابِدٌ وَعَبِدٌ وَقَرَأَ عَبْدُ اللَّهِ وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ وَيُقَالُ أَوَّلُ الْعَابِدِينَ الْجَاحِدِينَ مِنْ عَبِدَ يَعْبَدُ

د "فانا اول العابدين" مختلف تفسيرونه: په آيت كښې دى (قُلْ إِن كَانَ لِلرَّحْمَٰنِ وَلَدٌ فَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ) د دې آيت مختلف تفسيرونه بيان كړې شوى دى.

① د دې يوعام تفسير چه امام بخارى رحمه الله كړيدې چه د اول العابدين معنى اول المؤمنين ده، نوترجمه به وى "كه د الله تعالى اولاد وى نو د ټولونه وړاندې به د هغوى عبادت كونكې زه ووم" مطلب دا كه چرې ستاسودا خبره حق وى او تاسوئى ثابته كړئى نو د ټولو نه وړاندې د دې منونكې زه يم. په دې صورت كښې "ان" په معنى د "لو" دې او شرطيه دې.

② دونم تفسيردا دې چه "ان" نافيه دې او (فَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ) كښې فاء عاطفه ده او معنى ده (مَا كَانَ لِلرَّحْمَٰنِ وَلَدٌ وَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ) د الله تعالى هيڅ اولاد نشته او زه د ټولونه اول د الله تعالى عبادت كونكې يم.(۱)

③ دريم تفسير دا دې چه "ان" نافيه دې او "عابدين" "الانفين" او جاحدين په معنى كښې دې

---

(۱) عمدة القارى-۱۹/۱۶۱:

او مطلب دا دې چه دَ الله تعالى هيڅ اولاد نشته، دَ الله تعالى دَ پاره دَ اولاد دَ ثبوت دَ ټولونه اول زه انکارکونکې يم. امام بخارى رحمه الله داتفسير دلته بيان کړې دې عَبِد معنى عبادت کولو هم راځى او دَ انکار کولوهم راځى. عابد: عبادت کونکې، مؤمن، عَبِد انکارکونکې.

وَقَالَ قَتَادَةُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ جُمْلَةِ الْكِتَابِ أَصْلِ الْكِتَابِ ـ أَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا أَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُسْرِفِينَ مُشْرِكِينَ وَاللَّهِ لَوْ أَنَّ هَذَا الْقُرْآنَ رُفِعَ حَيْثُ رَدَّهُ أَوَائِلُ هَذِهِ الْأُمَّةِ لَهَلَكُوا فَأَهْلَكْنَا أَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا وَمَضَى مَثَلُ الْأَوَّلِينَ عُقُوبَةُ الْأَوَّلِينَ جُزْءًا عِدْلًا

قوله: وقرأ عبدالله: وقال الرسول يارب: (وَقِيلِهِ يَٰرَبِّ إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ......) دَ جمهورو قراءت دې، دَ حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه قراءت "وقال الرسول يارب" دې دينه اول راتلل پکار وو چرته چه امام دَ مذکوره آيت تفسيرکړې. اصل محل دَ دې هلته وو. دا جمله په هندوستانى نسخوکښې ده)زمونږ دَ متن په نسخه کښې نشته)

قوله: أَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا أَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُسْرِفِينَ: دَ دې آيت لاندې امام بخارى رحمه الله دَ قتاده قول نقل کړيدې "وَاللَّهِ لَوْ أَنَّ هَذَا الْقُرْآنَ رُفِعَ حَيْثُ رَدَّهُ أَوَائِلُ هَذِهِ الْأُمَّةِ لَهَلَكُوا" په خدائى که داقرآن هغه وخت اوچت شوې وې کله چه دَ امت رومبنوخلقو دا رد کړې وو نو ټول به هلاك شوې وې. مطلب دا دې چه د اسلام په شروع کښې خلقودَ قرآن کريم انکار کولو اودَ دې تعليمات ئى ردکول، که دَ هغوى دَ رد کولوپه وجه دا اوچت کړيشوې وې نو لويه تباهى او بربادى به وه. په ذکرشوى آيت کښې همدغه خبره بيان کړيشوې ده چه قرآن به په دې وجه نه ختموو چه تاسو دَ حدنه زياتې کونکې ئى.

قوله: جزءاً: عدلاً: آيت کښې دى (وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا) په دې کښې دَ جزء معنى دَ عدل ده، او په معنى د مثال او نظير.

[٣٠٨]باب: تفسيرسورة حٰم (الدّخان)

وَقَالَ مُجَاهِدٌ رَهْوًا طَرِيقًا يَابِسًا وَيُقَالُ رَهْوًا سَاكِنًا عَلَى عِلْمٍ عَلَى الْعَالَمِينَ عَلَى مَنْ بَيْنَ ظَهْرَيْهِ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ أَنْكَحْنَاهُمْ حُورًا عِينًا يَحَارُ فِيهَا الطَّرْفُ فَاعْتِلُوهُ ادْفَعُوهُ وَيُقَالُ أَنْ تَرْجُمُونِ الْقَتْلُ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَالْمُهْلِ أَسْوَدُ كَمُهْلِ الزَّيْتِ وَقَالَ غَيْرُهُ تُبَّعٍ مُلُوكُ الْيَمَنِ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ يُسَمَّى تُبَّعًا لِأَنَّهُ يَتْبَعُ صَاحِبَهُ وَالظِّلُّ يُسَمَّى تُبَّعًا لِأَنَّهُ يَتْبَعُ الشَّمْسَ

سُورَةُ الدُّخَانِ

د کلماتو تشريح:

قوله: رَهْوًا: طَرِيقًا يَابِسًا: په آيت مبارك کښې دى (وَاتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْوًا إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُغْرَقُونَ۝)

اوتاسودا درياب دَ سکون په حالت کښې پريږدئی، دَ دې(فرعونيانو) ټول لښکر)په دې درياب کښې) به ډوب کړيشی. مجاهد رحمه الله فرمائی په آيت کښې دَ رهواً معنی ده اوچه لاره.

قوله: عَلَى الْعَالَمِينَ عَلَى مَنْ بَيْنَ ظَهْرَيْهِ: آيت مبارك کښې ارشاد دې (وَلَقَدِ اخْتَرْنٰهُمْ عَلٰى عِلْمٍ عَلَى الْعٰلَمِيْنَ) او مونږ بنی اسرائيلو ته دَ خپل علم دَ خاطره (بعضې کارونو کښې ټول) جهان خلقو باندې فوقيت ورکړو. فرمائی چه په آيت کښې عَلَى الْعَالَمِينَ معنی ده عَلٰى مَنْ بَيْنَ ظَهْرَيْهِ يعنی په هغه خلقو چه دَ هغوی په مينځ کښې دی او چه دَ هغوی په زمانه کښې دی په هغوی باندې فوقيت ورکړيدې.

قوله: فَاعْتُلُوهُ: ادْفَعُوهُ: (خُذُوْهُ فَاعْتِلُوْهُ اِلٰى سَوَآءِ الْجَحِيْمِ) فرشتوته به حکم وی) دوی اونيسئ او په راښکلو راښکلو دَ دوزخ مينځ ته بوځئ. فرمائی فَاعْتُلُوْهُ معنی دوی ديکه کړئ.

قوله: وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ أَنْكَحْنَاهُمْ حُورًا عِينًا يَحَارُ فِيهَا الطَّرْفُ: آيت کښې دی (وَزَوَّجْنٰهُمْ بِحُوْرٍ عِيْنٍ) فرمائی ددې معنی ده مونږ به دَ دوی نکاح دَ غټ سترګو حورو سره کوو کوموته په کتوچه سترګې حيران پاتې شی، عين: غټې سترګې.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَالْمُهْلِ أَسْوَدُ كَمُهْلِ الزَّيْتِ: آيت کښې دی (طَعَامُ الْاَثِيْمِ كَالْمُهْلِ يَغْلِىْ فِى الْبُطُوْنِ) حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمائيل دَ مجرم خوراك به دَ زيتونو دَ خيرى په شان تور وی.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ تُبَّعٌ مُلُوكُ الْيَمَنِ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ يُسَمَّى تُبَّعًا لِأَنَّهُ يَتْبَعُ صَاحِبَهُ وَالظِّلُّ يُسَمَّى تُبَّعًا لِأَنَّهُ يَتْبَعُ الشَّمْسَ: آيت کښې دې (اَهُمْ خَيْرٌ اَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ) فرمائی چه دحضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما غير وئيلی دی چه تبع دَ يمن بادشاهانوته وائی. په دوی کښې به هريوته تبع وئيلې کيدو، ځکه چه هغه په دَ خپل(تلونکی) نه پس راتلو يعنی چه يو به ختم شونود هغه نه پس به بل راتلو، سوری ته هم تبع وائی ځکه چه هغه دَ سوری تابع وی.

[۳۰۹] بَاب: فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ

قَالَ قَتَادَةُ فَارْتَقِبْ فَانْتَظِرْ

[۴۵۴۳] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ مُسْلِمٍ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ مَضَى خَمْسٌ الدُّخَانُ وَالرُّومُ وَالْقَمَرُ وَالْبَطْشَةُ وَاللِّزَامُ

[۳۱۰] بَاب: يَغْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ

[۴۵۴۴] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ مُسْلِمٍ عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ إِنَّمَا كَانَ هَذَا لِأَنَّ قُرَيْشًا لَمَّا اسْتَعْصَوْا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعَا عَلَيْهِمْ بِسِنِينَ كَسِنِي يُوسُفَ فَأَصَابَهُمْ قَحْطٌ وَجَهْدٌ حَتَّى أَكَلُوا الْعِظَامَ فَجَعَلَ الرَّجُلُ يَنْظُرُ إِلَى

السَّمَاءِ فَيَرَى مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا كَهَيْئَةِ الدُّخَانِ مِنَ الْجَهْدِ فَأَنْزَلَ اللّٰهُ تَعَالَى فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ يَغْشَى النَّاسَ هٰذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ قَالَ فَأُتِيَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقِيلَ لَهُ يَا رَسُولَ اللّٰهِ اسْتَسْقِ اللّٰهَ لِمُضَرَ فَإِنَّهَا قَدْ هَلَكَتْ قَالَ لِمُضَرَ إِنَّكَ لَجَرِيءٌ فَاسْتَسْقَى لَهُمْ فَسُقُوا فَنَزَلَتْ إِنَّكُمْ عَائِدُونَ فَلَمَّا أَصَابَتْهُمُ الرَّفَاهِيَةُ عَادُوا إِلَى حَالِهِمْ حِينَ أَصَابَتْهُمُ الرَّفَاهِيَةُ فَأَنْزَلَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى إِنَّا مُنْتَقِمُونَ قَالَ يَعْنِي يَوْمَ بَدْرٍ

[۳۱۱] بَاب: قَوْلِهِ رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ

[۴۵۴۵] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ دَخَلْتُ عَلَى عَبْدِ اللّٰهِ فَقَالَ إِنَّ مِنَ الْعِلْمِ أَنْ تَقُولَ لِمَا لَا تَعْلَمُ اللّٰهُ أَعْلَمُ إِنَّ اللّٰهَ قَالَ لِنَبِيِّهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ إِنَّ قُرَيْشًا لَمَّا غَلَبُوا النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاسْتَعْصَوْا عَلَيْهِ قَالَ اللّٰهُمَّ أَعِنِّي عَلَيْهِمْ بِسَبْعٍ كَسَبْعِ يُوسُفَ فَأَخَذَتْهُمْ سَنَةٌ أَكَلُوا فِيهَا الْعِظَامَ وَالْمَيْتَةَ مِنَ الْجَهْدِ حَتَّى جَعَلَ أَحَدُهُمْ يَرَى مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ السَّمَاءِ كَهَيْئَةِ الدُّخَانِ مِنَ الْجُوعِ قَالُوا رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ فَقِيلَ لَهُ إِنْ كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَادُوا فَدَعَا رَبَّهُ فَكَشَفَ عَنْهُمْ فَعَادُوا فَانْتَقَمَ اللّٰهُ مِنْهُمْ يَوْمَ بَدْرٍ فَذٰلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ إِلَى قَوْلِهِ جَلَّ ذِكْرُهُ إِنَّا مُنْتَقِمُونَ

[۳۱۲] بَاب: أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ الذِّكْرُ وَالذِّكْرَى وَاحِدٌ

[۴۵۴۶] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ دَخَلْتُ عَلَى عَبْدِ اللّٰهِ ثُمَّ قَالَ إِنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا دَعَا قُرَيْشًا كَذَّبُوهُ وَاسْتَعْصَوْا عَلَيْهِ فَقَالَ اللّٰهُمَّ أَعِنِّي عَلَيْهِمْ بِسَبْعٍ كَسَبْعِ يُوسُفَ فَأَصَابَتْهُمْ سَنَةٌ حَصَّتْ يَعْنِي كُلَّ شَيْءٍ حَتَّى كَانُوا يَأْكُلُونَ الْمَيْتَةَ فَكَانَ يَقُومُ أَحَدُهُمْ فَكَانَ يَرَى بَيْنَهُ وَبَيْنَ السَّمَاءِ مِثْلَ الدُّخَانِ مِنَ الْجَهْدِ وَالْجُوعِ ثُمَّ قَرَأَ فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ يَغْشَى النَّاسَ هٰذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ حَتَّى بَلَغَ إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ قَالَ عَبْدُ اللّٰهِ بن مسعود رضي الله عنه أَفَيُكْشَفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ وَالْبَطْشَةُ الْكُبْرَى يَوْمَ بَدْرٍ

[۳۱۳] بَاب: ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ

[۴۵۴۷] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ وَمَنْصُورٍ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ بَعَثَ مُحَمَّدًا صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ

قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا رَأَى قُرَيْشًا اسْتَعْصَوْا عَلَيْهِ فَقَالَ اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَيْهِمْ بِسَبْعٍ كَسَبْعِ يُوسُفَ فَأَخَذَتْهُمُ السَّنَةُ حَتَّى حَصَّتْ كُلَّ شَيْءٍ حَتَّى أَكَلُوا الْعِظَامَ وَالْجُلُودَ فَقَالَ أَحَدُهُمْ حَتَّى أَكَلُوا الْجُلُودَ وَالْمَيْتَةَ وَجَعَلَ يَخْرُجُ مِنَ الْأَرْضِ كَهَيْئَةِ الدُّخَانِ فَأَتَاهُ أَبُو سُفْيَانَ فَقَالَ أَيْ مُحَمَّدُ إِنَّ قَوْمَكَ قَدْ هَلَكُوا فَادْعُ اللَّهَ أَنْ يَكْشِفَ عَنْهُمْ فَدَعَا ثُمَّ قَالَ تَعُودُونَ بَعْدَ هَذَا فِي حَدِيثِ مَنْصُورٍ ثُمَّ قَرَأَ فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ إِلَى عَائِدُونَ أَنَكْشِفُ عَنْهُمْ عَذَابَ الْآخِرَةِ فَقَدْ مَضَى الدُّخَانُ وَالْبَطْشَةُ وَاللِّزَامُ وَقَالَ أَحَدُهُمُ الْقَمَرُ وَقَالَ الْآخَرُ وَالرُّومُ

[۳۱۴] بَاب: يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى إِنَّا مُنْتَقِمُونَ

[۴۵۴۸] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ مُسْلِمٍ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ خَمْسٌ قَدْ مَضَيْنَ اللِّزَامُ وَالرُّومُ وَالْبَطْشَةُ وَالْقَمَرُ وَالدُّخَانُ

په دې ابوابو کښې چه کوم روايات بيان کړيشوی دی په هغې باندې وړاندې کلام شويدې.

[۳۱۵] بَاب: تفسير سُورَةُ حم الْجَاثِيَة

الْجَاثِيَةِ مُسْتَوْفِزِينَ عَلَى الرُّكَبِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ نَسْتَنْسِخُ نَكْتُبُ نَنْسَاكُمْ نَتْرُكُكُمْ الْجَاثِيَة: مُسْتَوْفِزِينَ عَلَى الرُّكَبِ

د کلماتو تشريح:

قوله: جَاثِيَة: مُسْتَوْفِزِينَ عَلَى الرُّكَبِ: په آيت کښې دی (وَتَرَى كُلَّ أُمَّةٍ جَاثِيَةً) اوګورئې به تاسو هرې ډلې ته (د ويرې او د هيبت په وجه) چه په زنګونوبه ناست وی. فرمائی جاثيه معنی په زنګونوناسته، استيفاز وائی داسې ناستې ته چه معلوميږی دَ پاسيدودَ پاره ئی ډيره تندی او بې قراری ده.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: نَسْتَنْسِخُ نَكْتُبُ: آيت کښې دی (إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ) مونږ (دنيا کښې) ستاسو عملونه (په فرښتو) ليکل. مجاهد رحمه الله فرمائی (نَسْتَنْسِخُ) معنی ده نَكْتُبُ مونږ ليکو.

قوله: نَنْسَاكُمْ: نَتْرُكُكُمْ: آيت کښې دی (وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنْسَاكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا) او (دې منکرانو ته) به اوويلی شی چه نن به مونږ تاسو هيرکړو لکه څنګه چه تاسودَ هغه ورځې ملاقات هيرکړې وو. فرمائی چه "ننساکم" معنی ده مونږ به تاسو په(عذاب کښې) پريږدو لکه څنګه چه تاسو دَ هغه ورځې ملاقات او ايمان او عمل پريخې وو.

[٣١٦] باب: وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ الآيَةَ

[٤٥٤٩] (١) حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ يُؤْذِينِي ابْنُ آدَمَ يَسُبُّ الدَّهْرَ وَأَنَا الدَّهْرُ بِيَدِي الْأَمْرُ أُقَلِّبُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ

الله تعالى فرمائي چه انسان ماته تکليف راکوی، مطلب دا چه هغه داسې معامله کوی که هغه معامله يو انسان سره اوکړيشی نو هغه ته به تکليف درد وی. نو علامه قرطبی رحمه الله فرمائی "معناه، يخاطبنى من القول بما يتاذى به من يجوز فى حقه التاذى، والله منزه عن ان يصل اليه الاذى، وانما هذا من التوسع فى الكلام، والمراد ان من وقع ذلك منه تعرض لسخط الله" (٢) هغه زمانې ته کنځلې کوی حالانکه زمانه هم زه يم. يعنى هم زه د زمانې خالق اوپه دې کښې کيدونکو واقعاتو مدبر او مصرف يم ځکه چه په زمانه کښې خونه حس ته شته نه شعور او نه اراده.

د "يؤذينى ابن ادم، يسب الدهر و انا الدهر، معنى: "انا الدهر" کښې " الدهر" د مشهور روايت مطابق مرفوع دې او مضاف محذوف دې يعنى "انا خالق الدهر، ومصرف الدهر، ومالك الدهر" نو علامه خطابى رحمه الله فرمائی "معنا، انا صاحب الدهر، ومدبر الامور التى ينسبونها الى الدهر، فمن سب الدهر من اجل انه فاعل هذه الامور، عاد سبه الى ربه الذى هو فاعلها" (٣)

[٣١٧] باب: سُورَةُ حم الْأَحْقَافِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ تُفِيضُونَ تَقُولُونَ وَقَالَ بَعْضُهُمْ أَثَرَةٍ وَأُثْرَةٍ وَأَثَارَةٍ بَقِيَّةٌ مِنْ عِلْمٍ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ لَسْتُ بِأَوَّلِ الرُّسُلِ وَقَالَ غَيْرُهُ أَرَأَيْتُمْ هٰذِهِ الْأَلِفُ إِنَّمَا هِيَ تَوَعُّدٌ إِنْ صَحَّ مَا تَدَّعُونَ لَا يَسْتَحِقُّ أَنْ يُعْبَدَ وَلَيْسَ قَوْلُهُ أَرَأَيْتُمْ بِرُؤْيَةِ الْعَيْنِ إِنَّمَا هُوَ أَتَعْلَمُونَ أَبَلَغَكُمْ أَنَّ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ خَلَقُوا شَيْئًا؟

قوله: تُفِيضُونَ تَقُولُونَ: آيت مبارك کښې دی (هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ) تاسو چه د قرآن باره کښې څه هم وائې الله تعالى په هغې ښه پوهيږی، مجاهد رحمه الله فرمائی تُفِيضُونَ معنى ده تاسو وائې.

---

(١) وايضاً اخرجه فى الادب، باب لاتسبوا الدهر، رقم الحديث ٦١٨١: وفى التوحيد، باب قول الله تعالى: يريدون ان يبدلوا كلام الله، رقم الحديث ٧٤٩١: واخرجه مسلم فى الالفاظ من الادب وغيرها، باب النهى عن سب الدهر، رقم الحديث ٢٢٤٦: واخرجه النسائى فى السنن الكبرى فى التفسير، باب سورة الجاثية، رقم الحديث ١١٤٨٦/١: واخرجه ابوداؤد فى الادب، باب فى الرجل يسب الدهر، رقم الحديث-٥٢٧٤:

(٢) تكملة فتح الملهم ٤/٤١١ :وعمدة القارى-١٩/١٦٧:

(٣) معالم السنن ٨/١١٨ :بتغير الالفاظ، عمدة القارى-١٩/١٦٧ :

قوله: وَقَالَ بَعْضُهُمْ أَثَرَةٍ وَأُثْرَةٍ وَأَثَارَةٍ بَقِيَّةٌ: آیت مبارك کښې ذی (اِئْتُونِيْ بِكِتٰبٍ مِّنْ قَبْلِ هٰذَآ اَوْ اَثٰرَةٍ مِّنْ عِلْمٍ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ) (اې نبی ته دوی ته اووایه) ماله څه (صحیح) کتاب راوړئ چه د دې (قرآن) نه اول وی (کوم کښې چه د شرك حکم وی) یا (که هغه کتاب نه وی نو) څه بل (معتبر) مضمون راوړئ که تاسو رښتونی ئی. فرمائی أَثَرَةٍ وَأُثْرَةٍ وَأَثَارَةٍ معنی ده بَقِيَّةٌ د هر څیز باقی پاتې حصه.

قوله: بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ: لستُ بأوّلِ الرّسلِ: په آیت مبارك کښې دی (قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِّنَ الرُّسُلِ وَمَآ اَدْرِيْ مَا يُفْعَلُ بِيْ وَلَا بِكُمْ) ته اووایه چه زه څه عجیبه رسول نه یم او زه نه پوهیږم چه ما سره به څه څه کولې شی اونه)دا معلوم چه) تاسو سره)څه څه کولې شی (بِدْعًا مِّنَ الرُّسُلِ) معنی اولنې رسول (مَا كُنْتُ بِدْعًا مِّنَ الرُّسُلِ) کښې اولنې رسول نه یم.

قوله: وَقَالَ غيره: ارايتم، هذه الالف انما هي توعد: آیت کښې دی (قُلْ اَرَءَيْتُمْ مَّا تَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ.....) اووایه ښه ده اوښایئې څوك چه تاسو رابلئی د الله نه سوا، ماته اوښایئې هغوی په زمکه کښې څه جوړ کړی دی یاد هغوی شراکت شته په آسمانونو کښې.

فرمائی چه "ارایتم"کښې الف تنبیه اووعیدد پاره راوړلې شویدې اومطلب دا دې که چرې ستاسو د شرك دعوی صحیح وی بیا هم هغه د دې خبرې حقدار نه دې چه د هغه عبادت اوکړېشی ځکه چه د کوم څیز د پاره نه نقلی دلیل وی اونه عقلی نو هغه څنګه اومنلې شی، نقلی دلیل د یوآسمانی کتاب سندپیش کړئ، څه علمی اصول پیش کړئ چه عقلی دلیل جوړشی نو ستاسو خبره به اومنو او "ارایتم" کښې د سترګولیدل مراد نه دی بلکه دا د رؤیت علم په معنی کښې دی، د دې مفهوم دې چه آیا تاسو سره علم شته ، آیاتاسوته خبر دې. بعضو د دې ترجمه "اخبرونی" سره هم کړیده.

[۳۱۸] بَاب: وَالَّذِي قَالَ لِوَالِدَيْهِ أُفٍّ لَكُمَا أَتَعِدَانِنِي أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي وَهُمَا يَسْتَغِيثَانِ اللَّهَ وَيْلَكَ آمِنْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَيَقُولُ مَا هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

[۴۵۵۰] (۱)۔ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بِشْرٍ عَنْ يُوسُفَ بْنِ مَاهَكَ قَالَ كَانَ مَرْوَانُ عَلَى الْحِجَازِ اسْتَعْمَلَهُ مُعَاوِيَةُ فَخَطَبَ فَجَعَلَ يَذْكُرُ يَزِيدَ بْنَ مُعَاوِيَةَ لِكَيْ يُبَايَعَ لَهُ بَعْدَ أَبِيهِ فَقَالَ لَهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ شَيْئًا فَقَالَ خُذُوهُ فَدَخَلَ بَيْتَ عَائِشَةَ فَلَمْ يَقْدِرُوا فَقَالَ مَرْوَانُ إِنَّ هَذَا الَّذِي أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ وَالَّذِي قَالَ

---

(۱) وهذا الحديث لم يخرجه احد من اصحاب الستة سوى البخاری

لِوَالِدَيْهِ أُفٍّ لَكُمَا أَتَعِدَانِنِي فَقَالَتْ عَائِشَةُ مِنْ وَرَاءِ الْحِجَابِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِينَا شَيْئًا مِنَ الْقُرْآنِ إِلَّا أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ عُذْرِي

حضرت معاويه رضي الله عنه مروان بن الحكم د حجاز امير مقرر کړې وو. هغه يو ځل خطبه ورکړه او په هغې کښې خلقو نه د حضرت معاويه رضي الله عنه نه پس د هغوى د ځوئ يزيد په لاس د بيعت د پاره اووئيل، په دې حضرت عبدالرحمن بن ابى بكر رضي الله عنه څه اووئيل، بعض رواياتو کښې دى چه هغوى دې طريقې ته د قيصر اوکسرى طريقه اووئيله او اعتراض ئې اوکړوچه د قيصر او کسرى په وخت کښې به د پلار نه پس د ځوئ بادشاهى قائميدله.[1] مروان د هغه په اعتراض باندې خفه شو او وئى وئيل دې اونيسئ، حضرت عبدالرحمن د حضرت عائشه رضي الله عنها کور ته لاړو، ظاهره خبره ده چه د هغې کور ته د چا د تلو جراءت نه شوکيدې. هغوى هغه خو راګيرنه کړو خو دائې اووئيل دا هغه سړې دې د چا باره کښې چه د قرآن دا آيت نازل شويدې (وَالَّذِيْ قَالَ لِوَالِدَيْهِ أُفٍّ لَكُمَآ) حضرت عائشه رضي الله عنها د پردې نه اخوا د مروان ترديد کولو سره اوفرمائيل قرآن کښې زمونږ متعلق صرف زما براءت نازل شويدې، داسې قسم څه آيت زمونږ متعلق نه دې نازل شوې.

[٣١٩] بَاب: قَوْلِهِ فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَتِهِمْ

قَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَارِضٌ السَّحَابُ

[٤٥٥١] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عِيسَى حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ أَخْبَرَنَا عَمْرٌو أَنَّ أَبَا النَّضْرِ حَدَّثَهُ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ضَاحِكًا حَتَّى أَرَى مِنْهُ لَهَوَاتِهِ إِنَّمَا كَانَ يَتَبَسَّمُ قَالَتْ وَكَانَ إِذَا رَأَى غَيْمًا أَوْ رِيحًا عُرِفَ فِي وَجْهِهِ قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ النَّاسَ إِذَا رَأَوْا الْغَيْمَ فَرِحُوا رَجَاءَ أَنْ يَكُونَ فِيهِ الْمَطَرُ وَأَرَاكَ إِذَا رَأَيْتَهُ عُرِفَ فِي وَجْهِكَ الْكَرَاهِيَةُ فَقَالَ يَا عَائِشَةُ مَا يُؤْمِنِّي أَنْ يَكُونَ فِيهِ عَذَابٌ عُذِّبَ قَوْمٌ بِالرِّيحِ وَقَدْ رَأَى قَوْمٌ الْعَذَابَ فَقَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا

[٣٢٠] بَاب: تفسير سُورَةُ مُحَمَّدٍ صلى الله عليه وسلم

أَوْزَارَهَا آثَامَهَا حَتَّى لَا يَبْقَى إِلَّا مُسْلِمٌ عَرَّفَهَا بَيَّنَهَا وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَلِيُّهُمْ فَإِذَا عَزَمَ الْأَمْرُ أَيْ جَدَّ الْأَمْرُ فَلَا تَهِنُوا لَا تَضْعُفُوا وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَضْغَانَهُمْ حَسَدَهُمْ آسِنٍ مُتَغَيِّرٍ

قوله: أَوْزَارَهَا آثَامَهَا حَتَّى لَا يَبْقَى إِلَّا مُسْلِمٌ:

د "**حتى تضع الحرب اوزارها**"، **معنى**: په آيت مبارك کښې دى (حَتّٰى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا) دا يا

---

[1] عمدة القارى ١٩/١٦٩؛ وفتح البارى-٨/٥٧٧:

خو "ضرب الرقاب" غايت دې يا "شدالوثاق" او يا "فاما منا بعد واما فداء" غايت دې، مطلب دا چه دا احكام به هغه وخت باقي پاتې كيږي تركومې چه ټول په ټول ختم نشي او صرف مسلمانان باقي پاتې شي. په آيت كښې "اوزار" "وزر" جمع ده دَ كوم معنى چه دَ بوج راځي. امام بخاري رحمه الله "اوزار" تفسير آثام يعني ګناهونو سره كړيدې. په دې صورت كښې به ترجمه وى "تردې چه جنګ خپل ګناهونه كيږدى" يعني چه جنګ ختم شي او تركومې چه جنګ كيږي نو عام توګه باندې به طرفينوكښې ضرور دَ يو طرف نه دَ ګناه ارتكاب كوى چه په ناحقه او باطل باندې جنګيږي. او دا مطلب هم كيديشى چه جنګ كونكې قوم دَ جنګ ګناه ختمه كړي په دې طريقه دَ كفر او شرك نه توبه اوباسى، نوعلامه عينى رحمه الله دا دواړه معنې بيانولو سره فرمائي: "تضع الحرب اوزارها: اى آثامها واجرامها، فيرتفع، وينقطع الحرب، لان الحرب لايخلومن الاثم فى احدالجانبين، وقيل: معناه: حتى يضع القوم المحاربون اوزارها آثامها، بان يتوبوامن كفرهم، ويؤمنوا بالله ورسوله"[1] ليكن جمهورمفسرين "اوزارها" تفسير په وسله سره كوى اودَ آيت مفهوم داسې بيانوى چه قتل او قتال او دَ قيداوبندسلسله به هغه وخت پورې دې جارى وى تركومې پورې چه دښمن خپله وسله كينږدى.[2]

دَ كلماتو تشريح:

قوله: عَرَّفَهَا بَيَّنَهَا: په آيت مبارك كښې دى ﴿وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ﴾ په دې كښې عرفها معنى ده بينها يعني دوى به جنت ته داخل كړي دَ كوم چه به دوى ته پيژندګلو اوكړي، هرجنتى به خپل مقام او كور اوپيژنى)

قوله: مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَلِيُّهُمْ: دا ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَأَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلَىٰ لَهُمْ﴾ دَ مسلمانانو كامبيابى او كافرانو تباهى) دَ دې وجه نه ده چه الله تعالى دَ مسلمانانو كارساز دې او دَ كافرانو څوك كارساز نشته، فرمائي په آيت كښې مولى په معنى دَ ولى دې.

قوله: عَزَمَ الْأَمْرُ أَيْ جَدَّ الْأَمْرُ: آيت كښې دى ﴿فَإِذَا عَزَمَ الْأَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ﴾ نو بيا چه كله دَ كار تاكيد وى نو كه الله تعالى سره رښتونى وى نو دَ هغوى خيګړه ده. فرمائي عزم الامر معنى ده جدالامر يعني معامله پخه شوه. علامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله ليكى: "يعنى په ظاهره داخلق حكم منونكى او په ژبه دَ اسلام احكام او دَ اسلام اقرار كوى خود كارخبره دا ده چه عملاً دَ الله او رسول خبره اومنى او خبره ښه او معقول اوكړي. بيا چه كله په جهاد وغيره كښې دَ كار تاكيد او زور راشى هغه وخت دَ الله تعالى په وړاندې رښتونى ثابت شى نو دا صورت به دَ هغوى دَ بهترئى او خيګړې وى. حضرت شاه صاحب ليكى: دَ

---

[1] عمدة القارى-۱۹/۱۷۱:

[2] فتح البارى-۸/۵۷۹:

شریعت حکم نه منلوسره کافر کیږی، دَ الله تعالی حکم په هر شان منل پکار دی. نوبیا خو رسول صلی علیه وسلم هم پوهیږی چه ویریدونکی ولې جنګوی خو چه کله ډیر تاکید راشی نو هغه وخت به جنګیدل ضروری وی او که نه وی نو جنګ کونکی خو ډیر دی.

قوله: فَلَا تَهِنُوا لَا تَضْعَفُوا: په آیت مبارك کښې دی ﴿وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ نو(ای مسلمانانو) تاسو(دکافرانوپه مقابله کښې) همت مه بائیلئی او(همت بائیللو سره) دَ صلح طرف ته مه راغواړئی او هم تاسو به غالب ئی که چرې تاسو(حقیقتاً) مؤمن ئی، فرمائی آیت کښې لاتهنوا معنی ده تاسو ضعیف اوکمزوری مه جوړیږئی.

قوله: أَضْغَانَهُمْ حَسَدَهُمْ: آیت کښې دی ﴿أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللَّهُ أَضْغَانَهُمْ﴾ دَ کوموخلق په زړونوکښې چه مرض(نفاق) دې(اودَ دې دَ پټولوکوشش کوی) نو آیا داخلق خیال کوی چه الله تعالی به چرې دَ دوی دَ زړه عداوت نه ښکاره کوی. فرمائی په آیت کښې دَ ﴿لَا تَهِنُوا﴾ معنی ده دَ هغوی حسد او بغض.

قوله: آسِنٍ مُتَغَيِّرٍ: په آیت مبارك کښې دی ﴿فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ﴾ په دې کښې ډیر نهرونه خودَ داسې اوبو دی کوم چه کښې به چه لږ تغیر نه وی. فرمائی په آیت کښې اسن په معنی دَ متغیر دې یعنی دَ دې اوبو په رنګ کښې، بوئی او خوند کښې به هیڅ قسم تغیر نه وی.

[۳۲۱] بَاب وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ

[۴۵۵۲](۱)، واخرجه مسلم فی الادب، باب الصلة وتحریم طیعتها رقم الحدیث: ۲۵۵۴- حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ قَالَ حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ أَبِي مُزَرِّدٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ خَلَقَ اللَّهُ الْخَلْقَ فَلَمَّا فَرَغَ مِنْهُ قَامَتِ الرَّحِمُ فَأَخَذَتْ بِحَقْوِ الرَّحْمَنِ فَقَالَ لَهُ مَهْ قَالَتْ هَذَا مَقَامُ الْعَائِذِ بِكَ مِنَ الْقَطِيعَةِ قَالَ أَلَا تَرْضَيْنَ أَنْ أَصِلَ مَنْ وَصَلَكِ وَأَقْطَعَ مَنْ قَطَعَكِ قَالَتْ بَلَى يَا رَبِّ قَالَ فَذَاكِ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ اقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ حَمْزَةَ حَدَّثَنَا حَاتِمٌ عَنْ مُعَاوِيَةَ قَالَ حَدَّثَنِي عَمِّي أَبُو الْحُبَابِ سَعِيدُ بْنُ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ بِهَذَا ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ فَهَلْ عَسَيْتُمْ حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ أَبِي الْمُزَرِّدِ بِهَذَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ

---

[1] (وایضا فی التفسیر باب وربک فکبر، رقم الحدیث۴۶۴۲-۴۶۴۱: وفی الادب باب من وصل وصله الله، رقم الحدیث۵۹۸۷:)مع الفتح (وفی التوحید، باب قوله تعالی یریدون ان یبدلواکلام الله، رقم الحدیث۷۵۰۲:)مع الفتح (واخرجه النسائی فی التفسیر، باب قوله تعالی :فهل عسیتم ان تولیتم ان تفسدوا فی الارض وتقطعوا ارحامکم، رقم الحدیث۱۱۴۹۷/۱:

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ فَهَلْ عَسَيْتُمْ

حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ فرمائيلى دى كله چه الله تعالى دَ مخلوق دَ پيدائش نه فارغ شو نو رحم يعنى رشته دارى راپاسيده او دَ الله تعالى) لمن ئى اونيوله، الله تعالى دې ته اوفرمائيل چه څه دى؟ عرض ئى اوكړو چه دَ قطع رحمى نه ستا پناه غواړم. الله تعالى ارشاد اوفرمائيلو چه ته په دې راضى نه ئى چه څوك ساتى نو زه هغه اوساتم او څوك چه تاپريږدى نو زه هغه پريږدم، دې وئيل ولې نه. الله تعالى اوفرمائيل چه هم داسې به وى. حضرت ابوهريره) اوفرمائيل كه ستا زړه غواړى نو دا آيت اولوله (فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ....)

قوله: فلما فرغ منه، قامت الرحم: رحم دَ رحمت نه مشتق دې.خپلولئى او رشته دارئى ته وائى قرابت عرض دې دلته د دې طرف ته دَ قيام نسبت شويدې.ممكن دى چه الله تعالى دې ته بدن وركړې وى او دا هم ممكن ده چه فرښتې په اودريدو سره دَ دې ترجمانى كړې وى اودا هم ممكن دى چه دا كلام په خپله حقيقى معنى كښې نه دَ تشبيه يا تمثيل په توګه وى لكه چه وړاندې راځى.

قوله: فأخذت بحقو الرحمن:

د ''فاخذت بحقو الرحمن،، معنى: حقو (دَ حاء زبر او دَقاف غړوندى سره) معقد ازار ته وائى يعنى دَ ازار تړلو ځائ اوپه ازار باندې هم دَ دې اطلاق كيږى. داجمله په خپله حقيقى معنى باندې محمول نه ده ځكه چه الله تعالى دَ ازار او معقد ازار وغيره څيزونونه پاك او منزه دې. بلكه دا كلام دَ عربو يو مخصوص تعبير مخې ته كيخودلو سره كړيدې. دَ عربو دا عادت وو چه كله به يو سړې دَ چا په پناه كښې راغلو اويا دَ هغه دَ امداد خواهش مند وو نودَ خپل مقصد دَ اهميت په وړاندې هغه به دَ دې دَ پاره دا طريقه اختياروله چه دَ هغه سړى په حقوازار باندې به ئى دواړه لاسونه كيخوده دَ چا به چه امداد كول وو يا هغه چه دَ ده په پناه كښې به راغلو نو دغه شان به هغه متوجه شو. دلته چه كومه خبره بيانول مقصود دى نو هغه دَ عربو دَ طرزكلام دَ مثال په شكل كښې واضحه كړيشوه. نو رشته دارى دَ خپلې پريكيدونه دَ الله تعالى پناه غوښتلو مفهوم دَ استعارې په توګه په مذكوره عبارت كښې بيان كړيشويدې. ګنې لغوى توګه باندې دا الفاظ په خپل حقيقى معنى كښې دلته صادق نه راځى. دا هم داسې ده لكه چه عربوكښې كله دَ چا باره كښې وئيلې كيږى چه "يداه مبسوطتان" نو دې نه مراد سخاوت يا فياضى ښكاره كول وى. كه دَ هغه لاس هم نه وى ياداسې ذات وى دَ چا دَ پاره چه دَ لاس وجود كيدل محال وى لكه الله تعالى).

خلاصه دا شو چه دَ عربوپه كلام كښې ډير داسې الفاظ استعماليږى چه هغه په خپله حقيقى معنى كښې نه وى بلكه په دوئم مفهوم كښې وى. چونكه دَ قرآن نزول او دَ نبى كريم ﷺ دَ احاديثو صدور هم دَ عربو په طرز كلام ، هم دَ هغوى په طريقه او هم دَ هغوى دَ محاورې مطابق شويدې، په دې وجه په قرآن او حديث كښې دا قسمه الفاظ چه په كوم دَ متشابهاتواطلاق كيږى دَ هغې په تاويل او وضاحت كښې دا خبره په ذهن كښې ياد ساتل

پكار دى چه رشته داري يوه معنى ده دَ دې دَ پاره قيام كول، پناه غوښتل، يوځائ كول او پريكول دا ټول الفاظ دَ تمثيل او تشبيه دَ پاره دى. په دې سره هغه خبره واضحه كوى چه رحم لكه چه يوه هستي ده يا دَ يو داسې سړى په شان ده چه ولاړ وى او دَ الله تعالى دَ عظمت لمن اونيسى او دَ پناه غوښتونكې وى، دينه رشته داري او خپلولئى فضيلت ثابتول او دَ قطع رحمئى خراب والى كول مقصودى. علامه طيبى رحمه الله دَ دې حديث په شرح كښې ليكى: وهذا القول مبنى على الاستعارة التمثيلية، كانه شبه حالة الرحم وما هى عليه من الافتقار الى الصلة والذب عنها بحال مستجير ياخذ بحقو المستجار به، ثم اسند على سبيل الاستعارة التخييلية ما هو لازم المشبه به من القيام، فيكون قرينة مانعة من ارادة الحقيقة، ثم رشحت الاستعارة بالقول والاخذ وبلفظ الحقو فهو استعارة اخرى (۱)

دَ روايت په آخر كښې دا آيت دې ﴿فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ﴾ حضرت شيخ الهند رحمه الله ﴿تَوَلَّيْتُمْ﴾ ترجمه دَ حكومت ملاويدلوسره كړيده، دَ هغوى ترجمه دا ده. "بيا ستاسو نه دا هم توقع ده كه چرې تاسو ته حكومت ملاؤ شى نو په ملك كښې به خرابى واچوئى او خپلې رشته دارئى به ختمې كړئى" مولانا شبيراحمد عثمانى رحمه الله دَ دې په تحت كښې ليكى: "يعنى دَ حكومت او اقتدار په نشه كښې خلق عموماً په اعتدال او انصاف باندې نه قائميږى، دَ دنيا حرص نور هم زياتيږى، بيا دَ شان اوشوكت كشمكش او غرض پرستئى كښې جګړې اودروى، دَ څه چه آخرى نتيجه دا كيږى چه عام فتنه او فساد او دَ يوبل سره تعلق ختمول".

نور علماء "تولى" په معنى دَ اعراض اخستلو سره دا مطلب اخلى چه كه ته دَ الله تعالى په لار كښې دَ جهاد نه ډډه كوې نو ښكاره خبره ده چه په دنياكښې به امن او انصاف نشې قائم كيدې او چه كله امن او انصاف نشى قائميدې نو ظاهره ده چه فساد او بدامنى او دَ حق نه پيژندلو راج به وى.

او بعضوداسې تفسيركړيدې كه چرې تاسو دَ ايمان راوړلونه اعراض او ډډه كوئى نودَ جاهليت دَ زمانې كيفيت به په منډه راشى چه كوم خرابې او فساد په هغه وخت كښې وو او په وړه او معمولى خبره به رشتې او خپلولئى ختميدې هم هغه ټوله نقشه به بيا قائمه شى.

او كه په آيت كښې دَ خاص منافقينوته خطاب اومنلې شى نو يومطلب داهم كيديشى كه دَ جهاد نه اعراض كوئى نو تاسو نه هم دا توقع كيديشى چه په خپلو منافقانه شيطانو سره به په ملك كښې خرابى خوره كړئى او دَ كومو مسلمانانوسره چه ستاسو خپلولئى دى دَ هغې بالكل پرواه نه كولوسره به په كولاؤ دَ كافرانو امداديان جوړيږئى (۲)

---

(۱) اوګورئى شرح الطيبى ۹/۱۵۳ : كتاب الادب، باب البر والصلة بتغيير الالفاظ، وعمدة القارى-۱۹/۱۷۳:

(۲) تفسير عثمانى ۶۷۶: فائده نمبر-۷

[۳۲۲] باب: تفسیر سورة الفتح

وَقَالَ مُجَاهِدٌ بُورًا هَالِكِينَ سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ السَّحْنَةُ وَقَالَ مَنْصُورٌ عَنْ مُجَاهِدٍ التَّوَاضُعُ شَطْأَهُ فِرَاخَهُ فَاسْتَغْلَظَ غَلُظَ سُوقِهِ السَّاقِ حَامِلَةُ الشَّجَرَةِ وَيُقَالُ دَائِرَةُ السَّوْءِ كَقَوْلِكَ رَجُلُ السَّوْءِ وَدَائِرَةُ السُّوءِ الْعَذَابُ تُعَزِّرُوهُ تَنْصُرُوهُ شَطْأَهُ شَطْءُ السُّنْبُلِ تُنْبِتُ الْحَبَّةُ عَشْرًا أَوْ ثَمَانِيًا وَسَبْعًا فَيَقْوَى بَعْضُهُ بِبَعْضٍ فَذَاكَ قَوْلُهُ تَعَالَى فَآزَرَهُ قَوَّاهُ وَلَوْ كَانَتْ وَاحِدَةً لَمْ تَقُمْ عَلَى سَاقٍ وَهُوَ مَثَلٌ ضَرَبَهُ اللَّهُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذْ خَرَجَ وَحْدَهُ ثُمَّ قَوَّاهُ بِأَصْحَابِهِ كَمَا قَوَّى الْحَبَّةَ بِمَا يُنْبِتُ مِنْهَا

د کلماتو تشریح:

قوله: سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ السَّحْنَةُ: آیت کښې دی (سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ) د سجدو په اثر سره د هغوی په مخونوباندې نښې ښکاره دی، په دې کښې (سِيمَا) ترجمه امام السحنة سره کړیده د کوم معنی چه د خرمنې نرمې او تازګی راځی. د سین زبر او زیر دواړو سره لوستلې کیږی. منصور د مجاهد رحمه الله نه د دې معنی د تواضع نقل کړیده یعنی د سجدو د اثر په وجه د هغوی په مخونو باندې عاجزی انکساری او تواضع ښکاره کیږی. او دریم مطلب دا هم بیان کړیشویدې چه د سجدې د اثر په وجه د هغوی په مخونوکښې د سجدې نښې وی.

قوله: فَاسْتَغْلَظَ : غَلُظَ: آیت کښې دی (فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ) فرمائی دې کښې "استغلظ" معنی غَلُظَ یعنی پیړشوې.

قوله: شَطْأَهُ: فراخه: (كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ) د بوټی په شروع کښې چه کومه ستن راوځی هغې ته شطا وائی.

قوله: دَائِرَةُ السَّوْءِ كَقَوْلِكَ رَجُلُ السَّوْءِ وَدَائِرَةُ السُّوءِ الْعَذَابُ: په آیت کښې دی (عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ) دې کښې د (دَائِرَةُ السَّوْءِ) نه عذاب مراد دې. خراب ګردش، "سوء" که د سین زبر سره وی نو مضاف الیه واقع کیږی.

قوله: تُعَزِّرُوهُ: تَنْصُرُوهُ : په آیت مبارك کښې دی (لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ) دې کښې "تعزروه" معنی ده تاسو د دوی مدد کوئی.

قوله: شَطْأَهُ شَطْءُ السُّنْبُلِ تُنْبِتُ الْحَبَّةُ عَشْرًا.... فَيَقْوَى بَعْضُهُ بِبَعْضٍ: (أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ) فرمائی شطاه کښې ضمیر "سنبل" طرف ته راجع دې. سنبل یعنی د وړی ستن..... یوه دانه کله لس، کله آته او کله اووه وړی او ښاخونه راټوکوی. بیا هریو ته په بل سره مضبوطیا ملاویږی. هم د دې ذکر "فآزره" کښې الله تعالی کړیدې. د دې معنی "قواه" ده. که چرې هم یو وړې ښکاره کیدو نو هغه به په یوه تنه باندې نشو قائمیدې. دا مثال الله تعالی نبی

كريم ﷺ دَ پاره بيان كړې ووچه په شروع كښې كه خو ته يواځې وتلې وې، بيا الله تعالى دَ صحابه كرامو رضي الله عنهم سره مضبوطيا او تقويت دركړو لكه چه يوې دانې ته الله تعالى هم دَ هغه څيز نه قوت وركړى چه كوم دَ دادنې نه راټوكيږى.

[٣٢٣] بَاب: إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا

[٤٥٥٣] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَسِيرُ فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ وَعُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ يَسِيرُ مَعَهُ لَيْلًا فَسَأَلَهُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ عَنْ شَيْءٍ فَلَمْ يُجِبْهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ سَأَلَهُ فَلَمْ يُجِبْهُ ثُمَّ سَأَلَهُ فَلَمْ يُجِبْهُ فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ ثَكِلَتْ أُمُّ عُمَرَ نَزَرْتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ كُلَّ ذَلِكَ لَا يُجِيبُكَ قَالَ عُمَرُ فَحَرَّكْتُ بَعِيرِي ثُمَّ تَقَدَّمْتُ أَمَامَ النَّاسِ وَخَشِيتُ أَنْ يُنْزَلَ فِيَّ قُرْآنٌ فَمَا نَشِبْتُ أَنْ سَمِعْتُ صَارِخًا يَصْرُخُ بِي فَقُلْتُ لَقَدْ خَشِيتُ أَنْ يَكُونَ نَزَلَ فِيَّ قُرْآنٌ فَجِئْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَقَالَ لَقَدْ أُنْزِلَتْ عَلَيَّ اللَّيْلَةَ سُورَةٌ لَهِيَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ ثُمَّ قَرَأَ إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا

[٤٥٥٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ سَمِعْتُ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا قَالَ الْحُدَيْبِيَةُ

[٤٥٥٥] حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ قُرَّةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُغَفَّلٍ قَالَ قَرَأَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ سُورَةَ الْفَتْحِ فَرَجَّعَ فِيهَا قَالَ مُعَاوِيَةُ لَوْ شِئْتُ أَنْ أَحْكِيَ لَكُمْ قِرَاءَةَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَفَعَلْتُ

[٣٢٤] بَاب: لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا

د ايت كريمه متعلق يو اشكال او دهغې جوابات: دلته كښې اشكال كيږى چه فتح دَ الله تعالى نعمت دې او په نعمت باندې شكر مرتب كيدل پكار دى دلته كښې دَ شكر په ځاىَ مغفرت مرتب كړيشويدې. حضرت انورشاه كشميرى رحمه الله فرمائى چه كيديشى دَ شكر او مغفرت په مينځ كښې څه معنوى مناسبت وى.دَ دې مناسبت په وجه دَ يو بل په ځاىَ ايږدى. دَ مانځه نه پس دَ استغفار حكم وركړې دى خو هغه دَ شكر موقع ده. دوئمه خبره دا ده چه دَ انبياء كرام عليهم السلام په حق كښې دَ دنيا او آخرت نعمتونه خود امين په شكل كښې وى. هغوى دَ دنياوى نعمت سره سره دَ په اخروى نعمت هم كاميابولې شى. چونكه دَ مكې دَ فتح ذكر په آيت كښې اوشو چه يو دنياوى نعمت دې نو دې سره سره دَ اخروى نعمت هم ذكر اوكړيشو چه مونږ ته مغفور اوګرځولې.(١) خودلته ته دا اشكال كيږى كه دَ مكې فتح دنياوى نعمت

---

(١) فيض البارى-٢٢٣/٤:

دي اودې سره د اخروی نعمت مغفرت ذکر کولې شی نو بیا دا لام د تعلیل څه د پاره دې؟
امام رازی رحمه الله د دې جواب دا لیکې چه په اصل کښې د مکې فتح د حج سبب جوړشو. د مکې دفتح نه وړاندې د مسلمانانود پاره حج ممکن نه وو ځکه چه د مشرکانو هلته تسلط وو. د مکې د فتح نه د حج لار کولاؤ شوه اوحج د ګناهونود مغفرت سبب دې. د دې د پاره الله تعالى (إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ....) نه پس (مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنبِكَ) ذكر اوكړلو (۱)
او حضرت تهانوی رحمه الله فرمائی د فتح مبین دې مغفرت د پاره سبب کیدلو وجه دا ده چه دې فتح مبین نه ډیر خلق ډلې ډلې په اسلام کښې داخليږی اود اسلام د دعوت عام کیدل د هغوی ﷺ د ژوند مقصدعظیم او د هغوی ﷺ اجر او ثواب ډیر زیاتونکې دې او د اجر او ثواب زیاتوالې سبب وی د ګناهونو د کفارې. (۲) بعض حضراتوونيلی دی دلته په حقیقت کښې عبارت محذوف دې او هغه دې (إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ۝ فَاسْتَغْفِرْ لِذَنبِكَ لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ)
حافظ جلال الدین سیوطی رحمه الله فرمائی چه دا آیت د دنیاوی او اخروی نعمتونود پاره جامع دې. د دنیاوی نعمتونو بیا دوه قسمه دی یو هغه وی چه د کوم تعلق دین سره هم وی او دونم هغه چه هغه خالص دنیاوی شمیرلې کیږی (وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُّسْتَقِيمًا ۝) کښې الله تعالى د دې دنیاوی نعمت ذکرکړیدې د کوم چه دین سره تعلق دې. د صراط مستقیم هدایت یو ډیر لوئ نعمت دې او دا په دنیاکښې ورکړیشویدې لیکن د دې تعلق دین سره دې چه په دې سره د انسان د دین حفاظت کیږی (وَيَنصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا ۝) کښې الله تعالى د دې نعمت ذکر کوی چه په ظاهره دنیا سره تعلق لری او خالصا دنیا سره د دې ربط دې. د اخروی نعمتونو هم دوه قسمه دی یو ثبوتیه او دونم سلبیه (لِّيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ...) کښې د نعم اخرویه سلبیه ذکر دې (وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ) کښې نعم اخرویه ثبوتیه ذکر دې. په دې کښې دې نعمتونو طرف ته اشاره ده د کوم چه په حدیث کښې ذکر فرمائیلې شویدې. "مالاعين رات، ولااذن سمعت، ولاخطر على قلب بشر" دې کښې د الله تعالى رضا هم داخله ده او د الله تعالى جل شانه رویت او دیدار هم په کښې شامل دې.

[۴۵۵۶] حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ حَدَّثَنَا زِيَادٌ هُوَ ابْنُ عِلَاقَةَ أَنَّهُ سَمِعَ الْمُغِيرَةَ يَقُولُ قَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى تَوَرَّمَتْ قَدَمَاهُ فَقِيلَ لَهُ غَفَرَ اللَّهُ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ قَالَ أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا

حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَحْيَى أَخْبَرَنَا حَيْوَةُ عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ سَمِعَ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقُومُ مِنَ اللَّيْلِ حَتَّى تَتَفَطَّرَ قَدَمَاهُ فَقَالَتْ عَائِشَةُ لِمَ تَصْنَعُ هَذَا يَا رَسُولَ اللَّهِ وَقَدْ غَفَرَ اللَّهُ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ

---

(۱) تفسير كبير-۲۸/۷۸:
(۲) بيان القران ۲/۱۸:) جلد-(۱۱

وَمَا تَأَخَّرَ قَالَ أَفَلَا أُحِبُّ أَنْ أَكُونَ عَبْدًا شَكُورًا فَلَمَّا كَثُرَ لَحْمُهُ صَلَّى جَالِسًا فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَرْكَعَ قَامَ فَقَرَأَ ثُمَّ رَكَعَ

قوله: فَلَمَّا كَثُرَ لَحْمُهُ صَلَّى جَالِسًا:

د "فلما كثر لحمه، صلى جالسا"، **معنى:** داؤدى په دې اشكال كړيدې چه صحيح "فلمابدن" دې بدن معنى راځى اسن كله چه دَ هغوى) عمر زيات شو. راوى روايت بالمعنى كولوسره د خپل طرف ته بدن ترجمه "كثرلحمه" سره كړيده. ابن جوزى رحمه الله هم په دې باندې اشكال كړيدې او وئيلى دى چه "كثرلحمه" صحيح نه دې ځكه چه نبى كريم ﷺ په اوصافوكښې دا چا هم نه دى نقل كړى چه دَ هغوى ﷺ اندامونه چاق وو، او د هغوى) اندامونه څنګه چاقيديشو چه هغوى) خوكله په ورځ دوه ځل دَ اوربشو روټئى په مړه خيټه نه خوړلې. نو ظاهرى همدغه معلوميږى چه راوى دَ خپل طرف ته "بدن" ته "كثرلحمه"سره تعبير كړې.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى په راوى باندې دا قسمه ګمان كول خلاف ظاهر دې. دَ ابن جوزى رحمه الله دا ويناچه رسول الله ﷺ په ورځ كښې دوځل په مړه خيټه خوراك نه دې خوړلې نو په دې وجه هغوى چاقيدې نشى محل نظر دې، ځكه چه دا د رسول الله ﷺ په معجزاتوكښې هم شميرلې كيديشى. دَ ولړې سره به هغوى ﷺ يوشپه كښې نهه ازواج مطهراتو له ورتلو، نو چه دَ ولږې سره دا ممكن ده نو دَ كم خوراك نه باوجود هم جسم اطهر كښې كثرت لحم څنګه ناممكن كيديشى. دَ ابن جوزى رحمه الله په قول ردكولو سره حافظ رحمه الله ليكى: "وفى استدلاله بانه لم يشبع من خبز الشعير نظر، فانه يكون من جملة المعجزات، كما فى كثرة الجماع، وطوافه فى الليلة الواحدة على تسع، واحدى عشرة مع عدم الشبع، وضيق العيش، واى فرق بين الكثير المفى مع الجوع وبين وجود كثرة اللحم فى البدن مع قلة الاكل (۱)په دې وجه روايت كښې "فلما كثرلحمه" ته غلط وئيل او راوى ته بد فهم وئيل صحيح نه دى، خو دومره خبره ده چه دَ هغوى) بدن مبارك كښې داسې چاقوالې نه ووكوم سره چه دَ هغوى په حسن او جمال كښې كمې يا خلل واقع شوې وو.

[۳۲۵] بَاب إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا

[۴۵۵۸] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ هِلَالِ بْنِ أَبِي هِلَالٍ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ هَذِهِ الْآيَةَ الَّتِي فِي الْقُرْآنِ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا قَالَ فِي التَّوْرَاةِ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَحِرْزًا لِلْأُمِّيِّينَ أَنْتَ عَبْدِي وَرَسُولِي سَمَّيْتُكَ الْمُتَوَكِّلَ لَيْسَ

---

(۱) فتح البارى-۸/۵۸۵ :

بِفَظٍّ وَلَا غَلِيظٍ وَلَا سَخَّابٍ بِالْأَسْوَاقِ وَلَا يَدْفَعُ السَّيِّئَةَ بِالسَّيِّئَةِ وَلَكِنْ يَعْفُو وَيَصْفَحُ وَلَنْ يَقْبِضَهُ اللَّهُ حَتَّى يُقِيمَ بِهِ الْمِلَّةَ الْعَوْجَاءَ بِأَنْ يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَيَفْتَحَ بِهَا أَعْيُنًا عُمْيًا وَآذَانًا صُمًّا وَقُلُوبًا غُلْفًا

د سند توضیح: دَ ابوذر او ابوعلی بن سکن په روایت کښې عبدالله بن مسلمه دې (۱) دې نه علاوه په باقی روایاتو کښې "عبدالله" دې دَ پلار نوم نې ذکر نه دې، ابوعلی جیانی وئیلی چه دا عبدالله بن صالح دې، حافظ مزی دې ته ترجیح ورکړېده. دَ ترجیح وجه هغوی داذکر کړې چه امام بخاری رحمه الله بالکل هم دا حدیث په خپل کتاب "الادب المفرد" کښې "عبدالله بن صالح عن عبدالعزیز" په سند سره نقل کړیدې دَ کوم نه چه معلومیږی چه دلته هم دَ عبدالله نه عبدالله بن صالح مراد دې (۲) خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائیلی دی چه دَامام بخاری رحمه الله دا روایت دَ عبدالله بن صالح نه نقل کولوسره دا لازم نه راځی چه دلته په بخاری کښې هم دَ ده نه نقل کړیدې ځکه چه ډیرځلې هم یو روایت دَ دوو مختلف شیخانونه امام نقل کوی (۳) دا روایت په کتاب البیوع کښې تیرشویدې (۴)۔

[۳۲۶] بَابٌ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ

[۴۵۵۹] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَيْنَمَا رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ وَفَرَسٌ لَهُ مَرْبُوطٌ فِي الدَّارِ فَجَعَلَ يَنْفِرُ فَخَرَجَ الرَّجُلُ فَنَظَرَ فَلَمْ يَرَ شَيْئًا وَجَعَلَ يَنْفِرُ فَلَمَّا أَصْبَحَ ذَكَرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ السَّكِينَةُ تَنَزَّلَتْ بِالْقُرْآنِ

د سکینه په تفسیر کښې مختلف اقوال: په دې روایت کښې چه دَ کوم سړی واقعه بیان شویده هغه مشهور صحابی حضرت اسید بن حضیر) دې. دَ سکینې متعلق دَ علماؤ مختلف اقوال دی. مشهور قول دا دې چه سکینه یو معنوی څیز دې چه دَ سکون او اطمینان کیفیت سره په انسان باندې دَ الله تعالی دَ طرف نه نازلیږی (۵) بعضو وئیلی دی چه دا دَ اووه فرښتود یوې ډلې نوم دی.

علامه نووی رحمه الله فرمائیلی چه دا یو خاص مخلوق وی په چا کښې چه طمانیت او رحمت وی او دې سره دَ ملائکو ډله هم وی (۶)۔ امام راغب فرمائی چه دا فرښته وی چه دَ مؤمن زړه

---

(۱) فتح الباری-۸/۵۸۵ :
(۲) فتح الباری۸/۵۸۵ :و عمدة القاری-۱۹/۱۷۸
(۳) فتح الباری-۸/۵۸۵ :
(۴) صحیح بخاری، کتاب البیوع، باب کراهة السخب فی السوق
(۵) تفسیرروح المعانی-۱۲/۱۱۲ :
(۶) مجمع بحار الانوار ۳/۹٤ :وشرح مسلم للنووی ۱/۲۶۸ کتاب فضائل القران، باب نزول السکینة الراءة القران

ته سکون او اطمینان رسوی(۱) یو قول دا هم دې چه سکینه د زړه نه د رعب او ویرې ختمیدلو نوم دې(۲)

[۳۲۷] بَاب قَوْلِهِ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ

[۴۵۶۰] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرٍو عَنْ جَابِرٍ قَالَ كُنَّا يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ أَلْفًا وَأَرْبَعَ مِائَةٍ

[۴۵۶۱] (۳) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا شَبَابَةُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ قَالَ سَمِعْتُ عُقْبَةَ بْنَ صُهْبَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُغَفَّلٍ الْمُزَنِيِّ إِنِّي مِمَّنْ شَهِدَ الشَّجَرَةَ نَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ الْخَذْفِ وَعَنْ عُقْبَةَ بْنِ صُهْبَانَ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مُغَفَّلٍ الْمُزَنِيَّ فِي الْبَوْلِ فِي الْمُغْتَسَلِ يَأْخُذُ مِنْهُ الْوَسْوَاسُ

د سند توضیح: په دې حدیث کښې "انی ممن شهدالشجرة" تعلق ترجمة الباب نه دې، دې نه پس دوه حدیثونه یو مرفوع او دوئم موقوف ذکر کړیدې. اود دواړوتعلق ترجمة الباب نه نه دې.

---

(۱) المفردات للراغب-۲۳۷:

(۲) المفردات للراغب ۲۳۷:وقال ابن الاثیر فی النهایة فی غریب الحدیث :۲/۳۸۶ :السکنة التی ذکرها الله فی کتابه العزیز، قیل فی تفسیرها انها حیوان له وجه کوجه الانسان مجتمع، وسائرها خلق رقیق کالریح والهواء. وقیل :هی صورة کالهرة کانت معهم فی جیوشهم، فاذاظهرت، انهزم اعداؤ هم، وقیل :هی ماکانوا یسکنون الیه من الایات التی اعطیهاموسی علیه السلام .... وفی مجمع بحار الانوار ۳/۹۴ :المختار انهاشئ من مخلوقاته فیه طمانینة ورحمة، ومعه ملائکة، وقیل :الاظهر انها الملائکة، وقیل :هوما یحصل به السکون، وصفاء القلب،وذهاب الظلمة النفسانیة، ونزول ضیاء الرحمة، وحصول الذوق، وقیل، وقیل وقیل، وقال الشوکانی رحمه الله بعدسردالاقوال المختلفة" :هذه التفاسیر المتناقضة وانظر الی جعلهم تارة حیوانا، وتارة جماداً، وتارة شیئاً لایعقل ......ولایصح ان یکون مثل هذه التفاسیر المتناقضة مروایاعن النبی) ...... اذا تقررلک هذاعرفت ان الواجب الرجوع فی مثل ذلک الی معنی السکینة لغة، وهومعروف، ولاحاجة الی رکوب هذه الامور المتعسفة المتناقضة")وانظر فتح القدیر -۱/۲۲۷ :سورة البقرة-(

(۳))وایضاً فی الذبائح والصید، باب الخذف والبندقة رقم الحدیث۵۴۷۹:، وفی کتاب الادب، باب النهی عن الخذف، رقم الحدیث۶۲۲۰ ، واخرجه مسلم فی الذبائح و باب اباحة الارنب، رقم الحدیث۸۹۵۳:، واخرجه ابوداؤد فی الادب، باب فی الخذف رقم الحدیث۵۲۷۰:، واخرجه ابن ماجه فی الصید، باب النهی عن الخذف، رقم الحدیث ،۳۲۲۷-۳۲۲۶ :والروایة الثانیة اخرجهاالترمذی، باب ماجاء فی کراهیة البول فی المغتسل رقم الحدیث۲۱:، واخرجها ابوداؤد کتاب الطهارة رقم الحدیث ۲۷:واخرجها ابن ماجه، باب کراهیة البول فی المغتسل رقم الحدیث ۳۰۳ :واخرجها النسائی فی الطهارة، باب کراهیة الموت فی المستحم- ۱/۱۵

حديث مرفوع دي "نهى النبى صلى الله عليه وسلم عن الخذف" يعنى هغوى ﷺ كانړي د ويشتلونه منع اوفرمائيل. داحديث وړاندې امام بخاري په كتاب الادب كښې تفصيلاً ذكر كړيدې. داحديث مرفوع عقبه بن صيبان حضرت عبدالله بن مغفل، نه په طريقه د عنعنه نقل كوى. دينه پس امام دوئم حديث موقوف ذكركړو، عقبه بن صهبان فرمائى چه ما د عبدالله بن مغفل، نه په غسل خانه كښې د ميتيازو په باره كښې واوريدل(چه دينه منع شويده) امام بخاري رحمه الله دا موقوف حديث ذكر كولو سره دا خودل غواړى چه د عقبه بن صهبان د عبدالله بن مغفل، نه د سماع تصريح نقل دى ځكه چه په دې كښې "سمعت عبدالله بن مغفل" الفاظ دى. د دې موقوف حديث باره كښې علامه عينى رحمه الله فرمائى:

وهذا أخرجه اصحاب السنن الأربعة، عن الحسن، عن عبدالله بن مغفل، ان النبى صلى الله عليه وسلم نهى ان يبول الرجل فى مستحمه، وقال: ان عامة الوسواس منه، وهذا لفظ الترمذى، أخرجه فى الطهارة عن على بن حجر، وأخرجه ابوداؤد فيه عن احمد بن حنبل .... وأخرجه النسائى فيه عن على بن حجر، وأخرجه ابن ماجه فيه عن محمد بن يحى.(١)

[٤٥٦٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ خَالِدٍ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ عَنْ ثَابِتِ بْنِ الضَّحَّاكِ -رضى الله عنه- وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ الشَّجَرَةِ.

[٤٥٦٣] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ السُّلَمِيِّ حَدَّثَنَا يَعْلَى حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ سِيَاهٍ عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ قَالَ أَتَيْتُ أَبَا وَائِلٍ أَسْأَلُهُ فَقَالَ كُنَّا بِصِفِّينَ فَقَالَ رَجُلٌ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُدْعَوْنَ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ. فَقَالَ عَلِيٌّ نَعَمْ. فَقَالَ سَهْلُ بْنُ حُنَيْفٍ اتَّهِمُوا أَنْفُسَكُمْ فَلَقَدْ رَأَيْتُنَا يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ - يَعْنِي الصُّلْحَ الَّذِي كَانَ بَيْنَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَالْمُشْرِكِينَ - وَلَوْ نَرَى قِتَالاً لَقَاتَلْنَا، فَجَاءَ عُمَرُ فَقَالَ أَلَسْنَا عَلَى الْحَقِّ وَهُمْ عَلَى الْبَاطِلِ أَلَيْسَ قَتْلاَنَا فِي الْجَنَّةِ وَقَتْلاَهُمْ فِي النَّارِ قَالَ «بَلَى». قَالَ فَفِيمَ أُعْطِي الدَّنِيَّةَ فِي دِينِنَا، وَنَرْجِعُ وَلَمَّا يَحْكُمِ اللَّهُ بَيْنَنَا. فَقَالَ «يَا ابْنَ الْخَطَّابِ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ وَلَنْ يُضَيِّعَنِي اللَّهُ أَبَدًا». فَرَجَعَ مُتَغَيِّظًا، فَلَمْ يَصْبِرْ حَتَّى جَاءَ أَبَا بَكْرٍ فَقَالَ يَا أَبَا بَكْرٍ أَلَسْنَا عَلَى الْحَقِّ وَهُمْ عَلَى الْبَاطِلِ قَالَ يَا ابْنَ الْخَطَّابِ إِنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَلَنْ يُضَيِّعَهُ اللَّهُ أَبَدًا. فَنَزَلَتْ سُورَةُ الْفَتْحِ.

[٣٢٨] باب تفسير سورة الْحُجُرَاتِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ (لاَ تُقَدِّمُوا) لاَ تَفْتَاتُوا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حَتَّى يَقْضِيَ اللَّهُ

---

(١) عمدة القارى: ١٩/ ١٧٩.

عَلَى لِسَانِهِ. (امْتَحَنَ) أَخْلَصَ. (تَنَابَزُوا) يُدْعَى بِالْكُفْرِ بَعْدَ الإِسْلاَمِ. (يَلِتْكُمْ) يَنْقُصْكُمْ، أَلَتْنَا نَقَصْنَا.

د كلماتو تشريح:

قوله: (لاَ تُقَدِّمُوا) لاَ تَفْتَاتُوا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حَتَّى يَقْضِيَ اللَّهُ عَلَى لِسَانِهِ: په آيت كښې دى ﴿يَآيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللهِ وَرَسُولِهِ﴾ اې د ايمان خاوندانو! د الله تعالى او د هغه د رسول ((اجازت نه) اول تاسو)په يوقول يا فعل كښې وړاندې والې مه كوئى. فرمائى آيت كښې "لاتقدموا" معنى ده "لاتفتاتوا" تاسو وړاندې كيږئ مه، تفتاتوافوت نه ماخوذ دې د كوم معنى چه وړاندې كيدل اود وخت تيريدلو ده.

قوله: يَلِتْكُمْ يَنْقُصْكُمْ: په آيت كښې دى ﴿وَإِنْ تُطِيعُوا اللهَ وَرَسُولَهُ لاَ يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا﴾ اوكه تاسو د الله تعالى او د هغه د رسول صلى عليه وسلم وينا اومنئى نو الله تعالى به ستاسو د اعمالونه لږ شانِ هم كمې اونه كړى.

قوله: امْتَحَنَ أَخْلَصَ: په آيت كښې دى ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ أُولَئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى﴾ بې شكه كوم خلق چه خپل آوازونه د رسول الله ﷺ په وړاندې ښكته ساتى نو دا هغه خلق دى د چا زړونه چه الله تعالى د تقوى د پاره خاص كړيدى، فرمائى آيت كښې امتحن معنى ده خالص كړى خوښ كړى.

[٣٢٩] بَاب لاَ تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ الآيَةَ

تَشْعُرُونَ تَعْلَمُونَ وَمِنْهُ الشَّاعِرُ

[٤٥٦٤] حَدَّثَنَا يَسَرَةُ بْنُ صَفْوَانَ بْنِ جَمِيلٍ اللَّخْمِيُّ حَدَّثَنَا نَافِعُ بْنُ عُمَرَ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ كَادَ الْخَيِّرَانِ أَنْ يَهْلِكَا أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا رَفَعَا أَصْوَاتَهُمَا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ قَدِمَ عَلَيْهِ رَكْبُ بَنِي تَمِيمٍ فَأَشَارَ أَحَدُهُمَا بِالأَقْرَعِ بْنِ حَابِسٍ أَخِي بَنِي مُجَاشِعٍ وَأَشَارَ الآخَرُ بِرَجُلٍ آخَرَ قَالَ نَافِعٌ لاَ أَحْفَظُ اسْمَهُ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ لِعُمَرَ مَا أَرَدْتَ إِلاَّ خِلاَفِي قَالَ مَا أَرَدْتُ خِلاَفَكَ فَارْتَفَعَتْ أَصْوَاتُهُمَا فِي ذَلِكَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمُ الآيَةَ قَالَ ابْنُ الزُّبَيْرِ فَمَا كَانَ عُمَرُ يُسْمِعُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ هَذِهِ الآيَةِ حَتَّى يَسْتَفْهِمَهُ وَلَمْ يَذْكُرْ ذَلِكَ عَنْ أَبِيهِ يَعْنِي أَبَا بَكْرٍ

قوله: تشعرون: تعلمون: ومنه الشاعر: په آيت كښې دى ﴿وَأَنْتُمْ لاَ تَشْعُرُونَ﴾ فرمائى په دې كښې ﴿تَشْعُرُونَ﴾ په معنى د تعلمون دې او هم د دينه دې شاعر يعنى پيژندونكې. دامام بخارى رحمه الله د دې روايت نه معلوميږى چه ذكر شوې آيت د شيخينوحضراتو باره كښې نازل شويدې. خولې ابن عطيه رحمه الله وائى چه مذكوره آيت د بنوتميم د اعرابو متعلق نازلِ شويكې كله چه هغوى راغله اود رسول الله ﷺ په وړاندې په زوره خبرې شروع كړې او د

حضرات شيخين متعلق دَابن جريج دَ روايت مطابق آيت ﴿يَآيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تُقَدِّمُوْا بَيْنَ يَدَيِ اللهِ﴾ نازل شويدې.(۱) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په دواړو روايتونوکښې هيڅ تعارض نشته، سره دَ دې چه دَ حضرت عمر رضي الله عنه او حضرت صديق اکبر رضي الله عنه باره کښې آيت ﴿يَآيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تُقَدِّمُوْا﴾ نازل شويدې خودې آيت سره متصل وړاندې آيت ﴿يَآيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَرْفَعُوْٓا اَصْوَاتَكُمْ﴾ دې په دې وجه حضرت عمر رضي الله عنه هم دَ دې آيت دَ وجه نه دَ هغوی صلی الله عليه وسلم په خدمت کښې په مزه دَ خبروکولو اهتمام شروع کړو.(۲)

دَ ايت کريمه شان نزول: اودا هم ممکن دی چه ذکر شوی دواړه واقعات يو ځائ پيښ شوي وی. دَ حضرت عمر رضي الله عنه او حضرت ابوبکر رضي الله عنه په خبروکښې دَ هغوی آواز اوچت شو اودَ دواړو متعلق دا آيت نازل شو. دَ دې دَ پاره روايت باب او دَ آيت باب بهر حال يوبل سره تعلق دې او امام بخاری رحمه الله معمولی مناسبت او تعلق سره روايات ذکرکوی. دَ حضرات شيخين په مينځ کښې چه کومې خبرې اترې اوشوې دَ هغې تفصيل په کتاب المغازی کښې "وفدبني تميم" لاندې تيرشوې دې.(۳)

[۴۵۶۵] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا أَزْهَرُ بْنُ سَعْدٍ أَخْبَرَنَا ابْنُ عَوْنٍ قَالَ أَنْبَأَنِي مُوسَى بْنُ أَنَسٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ افْتَقَدَ ثَابِتَ بْنَ قَيْسٍ فَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَا أَعْلَمُ لَكَ عِلْمَهُ فَأَتَاهُ فَوَجَدَهُ جَالِسًا فِي بَيْتِهِ مُنَكِّسًا رَأْسَهُ فَقَالَ لَهُ مَا شَأْنُكَ فَقَالَ شَرٌّ كَانَ يَرْفَعُ صَوْتَهُ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَأَتَى الرَّجُلُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرَهُ أَنَّهُ قَالَ كَذَا وَكَذَا فَقَالَ مُوسَى فَرَجَعَ إِلَيْهِ الْمَرَّةَ الْآخِرَةَ بِبِشَارَةٍ عَظِيمَةٍ فَقَالَ اذْهَبْ إِلَيْهِ فَقُلْ لَهُ إِنَّكَ لَسْتَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ وَلَكِنَّكَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ

قوله: فقال رجل: يارسول الله، انا اعلم لك علمه: داسړې څوك وو حافظ بن حجر رحمه الله اوفرمائيل چه دا حضرت سعدبن معاذ) وو (۴)او په صحيح مسلم کښې هم دَ هغوی نوم دې(۵) خو حافظ ابن کثير رحمه الله په دې باندې اشکال کړيدې چه حضرت سعد بن معاذ) دَ غزوه خندق نه پس په کال ۵هجری کښې شهيدشوې وو او دَ مذکوره آيت تعلق دَ بنی تميم وفد سره دې. کوم چه په کال ۹هجری کښې دَ هغوی صلی الله عليه وسلم په خدمت کښې حاضرشوې وو. په

(۱) فتح الباری-۸/۵۹۱ :

(۲) فتح الباری-۸/۵۹۱ :

(۳) کشف الباری، کتاب المغازی-۵۹۰:

(۴) فتح الباری-۸/۵۹۲ :

(۵) صحيح مسلم کتاب الايمان باب مخافة المؤمن ان يحبط عمله-۱/۷۵:

دې وجه په تاريخي لحاظ سره د حضرت سعدبن معاذ نوم اخستل صحيح نه دی (۱)ابن منذر په خپل تفسيركښې ليكلى دى چه دا سړې حضرت سعدبن عباده) وو (۲)اوابن جرير د عاصم بن عدى نوم اخستې دې(۳)اوبعضو دحضرت ابومسعود انصارى) نوم اخستې دې(۴)

[۳۳۰] بَاب إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ

[۴۵۶۶] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الزُّبَيْرِ أَخْبَرَهُمْ أَنَّهُ قَدِمَ رَكْبٌ مِنْ بَنِي تَمِيمٍ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ أَمِّرْ الْقَعْقَاعَ بْنَ مَعْبَدٍ وَقَالَ عُمَرُ بَلْ أَمِّرْ الْأَقْرَعَ بْنَ حَابِسٍ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ مَا أَرَدْتَ إِلَى أَوْ إِلَّا خِلَافِي فَقَالَ عُمَرُ مَا أَرَدْتُ خِلَافَكَ فَتَمَارَيَا حَتَّى ارْتَفَعَتْ أَصْوَاتُهُمَا فَنَزَلَ فِي ذَلِكَ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ حَتَّى انْقَضَتْ الْآيَةُ

دلته هم امام د حضرات شيخين واقعه د دې آيت لاندې نقل كړيده، حالانكه مذكوره آيت د حضرات شيخين باره كښې نه دې نازل شوې بلكه دا د جفاة اعراب متعلق نازل شويدې.

په هغوی چا په زوره سره "يامحمد" چغه په يو كلى واله طريقه سره د هغوى ﷺ د راغوښتلو د پاره اولګوله نو دا آيت نازل شو(۵) خود دې جواب هم هغه دې چه د حضرات شيخينومتعلق د سورة رومبنې آيت نازل شويدې خو بيادا آيت هم دې سره نزدې او د هغوى ﷺ سره د ادب سلوك كول په دې آيت كښې هم د رومبنى آيت په شان خودلې شوې دې. په دې مناسبت سره دلته ذكركړيشو. والله اعلم

[۳۳۱] بَاب قَوْلِهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ

ددې آيت لاندې امام (بخارى رحمه الله) هيڅ يو روايت نه دې نقل كړې، علامه عينى ليكلى دی:

والظاهر انه أخلى موضع الحديث، فاما لم يظفر بشيء على شرطه او ادركه الموت.(۶)

[۳۳۲] باب: تفسير سُورَةُ ق

رَجْعٌ بَعِيدٌ رَدٌّ فُرُوجٍ فُتُوقٍ وَاحِدُهَا فَرْجٌ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ وَرِيدَاهُ فِي حَلْقِهِ وَالْحَبْلُ حَبْلُ الْعَاتِقِ

---

(۱) تفسيرابن كثير-۴/۲۰۷:
(۲) عمدة القارى، باب علامات النبوة-۱۶/۱۴۵ :
(۳) تفسيرابن جرير و تفسير ابن كثير-۴/۲۰۷:
(۴) فتح البارى-۸/۵۵۲ :
(۵) تفسير ابن كثير ۴/۲۰۸:واسباب النزول سيوطى.۱۹۵-۱۹۴ :
(۶) عمدة القارى: ۱۹/ ۱۸۴.

وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْ عِظَامِهِمْ تَبْصِرَةً بَصِيرَةً حَبَّ الْحَصِيدِ الْحِنْطَةُ بَاسِقَاتٍ الطِّوَالُ أَفَعَيِينَا أَفَأَعْيَا عَلَيْنَا حِينَ أَنْشَأَكُمْ وَأَنْشَأَ خَلْقَكُمْ وَقَالَ قَرِينُهُ الشَّيْطَانُ الَّذِي قُيِّضَ لَهُ فَنَقَّبُوا ضَرَبُوا أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ لَا يُحَدِّثُ نَفْسَهُ بِغَيْرِهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ رَصَدٌ سَائِقٌ وَشَهِيدٌ الْمَلَكَانِ كَاتِبٌ وَشَهِيدٌ شَهِيدٌ شَاهِدٌ بِالْغَيْبِ مِنْ لُغُوبٍ النَّصَبُ وَقَالَ غَيْرُهُ نَضِيدٌ الْكُفُرَّى مَا دَامَ فِي أَكْمَامِهِ وَمَعْنَاهُ مَنْضُودٌ بَعْضُهُ عَلَى بَعْضٍ فَإِذَا خَرَجَ مِنْ أَكْمَامِهِ فَلَيْسَ بِنَضِيدٍ وَإِدْبَارِ النُّجُومِ وَأَدْبَارِ السُّجُودِ كَانَ عَاصِمٌ يَفْتَحُ الَّتِي فِي ق وَيَكْسِرُ الَّتِي فِي الطُّورِ وَيُكْسَرَانِ جَمِيعًا وَيُنْصَبَانِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَوْمَ الْخُرُوجِ يَوْمَ يَخْرُجُونَ إِلَى الْبَعْثِ مِنَ الْقُبُورِ

د كلماتو تشريح:

قوله: رَجْعٌ بَعِيدٌ: رَدٌّ: آيت كښې دى ﴿ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا ذٰلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ﴾ ښه ده چه كله مونږ مړه شو او خاورې شو نو آيابيا به راژوندى كولې شو. دا بياراژوندى كيدل ډيره لرې خبره ده. فرمائى "رَجْعٌ بَعِيدٌ" معنى ده "رَدّ" يعنى دنياطرف ته بيا راګرځيدل.

قوله: فُرُوجٍ: فُتُوقٍ: وَاحِدُهَا فَرْجٌ: ﴿وَزَيَّنّٰهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ﴾ او (ستوروسره) دا ښائسته كړو او په دې كښې هيڅ چاودې نشته فرمائى فروج په معنى فتوق دې چه د فتق جمع ده په معنى د چاودى، سورى فروج جمع ده او د دې مفرد فرج دې.

قوله: مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ: وَرِيدَاهُ فِي حَلْقِهِ: آيت كښې دى ﴿وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ﴾ فرمائى په آيت كښې ﴿حَبْلِ الْوَرِيدِ﴾ نه سټ كښې دوه رګونه مراد دى. وريدَ سټ هغه رګ ته وائى دَ كوم په كټ كيدوچه مرګ واقع كيږى. په هندوستانى نسخوكښې عبارت دې "وريداه فى حلقه: والحبل: حبل العاتق" وريد په حلق كښې وى اودَ حبل نه دَ سټ رګ مراد دې چونكه دا رګ حبل يعنى دَ رسئى سره يوشان وى په دې وجه ديته حبل الوريد وائى.

قوله: مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ: مِنْ عِظَامِهِمْ: آيت مبارك كښې دى ﴿قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْاَرْضُ مِنْهُمْ﴾ مونږ دا اجزا پيژنو كوم چه خاوره كموى. فرمائى دې اجزا نه دَ دوى هډوكى مراددى.

قوله: تَبْصِرَةً: بَصِيرَةً: آيت كښې دى ﴿تَبْصِرَةً وَّذِكْرٰى لِكُلِّ عَبْدٍ مُّنِيبٍ﴾ فرمائى د ﴿تَبْصِرَةً﴾ معنى ده بصيرت، هوښيارتوب او بينائى.

قوله: حَبَّ الْحَصِيدِ: الْحِنْطَةُ: آيت كښې دى ﴿فَاَنْبَتْنَا بِهٖ جَنّٰتٍ وَّحَبَّ الْحَصِيدِ﴾ فرمائى چه په دې كښې "حب الحصيد" نه غنم او وريژې مراد دى، قتاده رحمه الله فرمائى چه دينه غنم او اوربشې مراد دى خودا لفظ عام دې دَ زميندارئى هره غله دَ دې په عموم كښې داخله ده.

قوله: بَاسِقَاتٍ: الطِّوَالُ: ﴿وَالنَّخْلَ بٰسِقٰتٍ لَّهَا طَلْعٌ نَّضِيدٌ﴾ او (راتوكوى) اوږدې اوږدې دَ كهجورې ونې دَ كومو غونچې چه ښه ګورې وى. فرمائى چه باسقات معنى اوږدې اوږدې.

قوله: أَفَعَيِينَا : أَفَأَعْيَا عَلَيْنَا، حِينَ أَنْشَأَكُمْ: آیت کښې دی ﴿أَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِّنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾ آیا مونږ په اول پیداکولو کښې ستړې شوی یو بلکه داخلق دَ سره دَ پیداکیدو طرف نه په شك کښې پراته دی. فرمائی افعيينا معنی افاعيا علينا، آیا په مونږ باندې بوج جوړشویدې دې مونږ نې ستړی کړی یو کله چه تاسو الله پیدا کړئ.

قوله: وَقَالَ قَرِينُهُ : الشَّيْطَانُ الَّذِي قُيِّضَ لَهُ: آیت کښې دی ﴿وَقَالَ قَرِينُهُ هَٰذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ﴾ اوفرښته چه هغه سره اوسیده وائی به دا هغه (عمل نامه) ده چه ماسره تیاره ده.

فرمائی "قرین" نه هغه شیطان مراد دې چه دَ هغه سړی دَ پاره مقرر کړیشوې وو دواړه قوله دی. علامه شبیراحمدعثمانی رحمه الله لیکی: "یعنی فرښته به عمل نامه حاضره کړی او بعضو "قرین" نه مراد شیطان اخستې دی یعنی شیطان به وائی چه دا مجرم حاضر دې کوم چه ما اغواکړې وو او دوزخ له مې تیار کړې راوستې دې. مطلب دا چه اغواخو ما کړو ولې زما داسې زور اوتسلط نه وو چه په زور مې دې په شرارت کښې اچولو دې خو په خپله اراده او اختیار سره گمراه شو.

قوله: فَنَقَّبُوا ضَرَبُوا: آیت مبارك کښې دی ﴿فَنَقَّبُوا فِي الْبِلَادِ هَلْ مِن مَّحِيصٍ﴾ اوتول ښاروونه ئې چهانړ کړی وو نو بیا څه دَ پناه ځائ بیاموندلې شو، فرمائی آیت کښې نقبوا معنی ده ضربوا: گرځیدل راځیدل.

قوله: حِينَ أَنْشَأَكُمْ: دا لفظ هندوستانی نسخوکښې دلته دی، دَ دې لفظ تعلق افعيينا نه دې چه اول تیرشو، دا ئې سهوکاتب سره نقل کړیدې.

قوله: أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ: لَا يُحَدِّثُ نَفْسَهُ بِغَيْرِهِ: آیت کښې دی ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَن كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾ فرمائی ﴿أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ﴾ مطلب دا دې چه په خپل زړه کښې دَ بل څه څیز خیال مه پیدا کوئ، غوږ کیږدئ واورئ.

قوله: رَقِيبٌ عَتِيدٌ: رَصَدٌ: ﴿مَا يَلْفِظُ مِن قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ﴾ دَ رقیب معنی ساتندونکې اودَ عتید معنی حاضر او تیار او دَ رصدمعنی په شیش کښې دَ ناست راځی.

قوله: سَائِقٌ وَشَهِيدٌ الْمَلَكَانِ: كَاتِبٌ وَشَهِيدٌ: آیت کښې دی ﴿وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ﴾ فرمائی دا دوه فرښتې دی یوکاتب یعنی عملونه لیکونکې او دوئمه گواه. بعضو وئیلی دی چه سائق هغه فرښته ده چه سړې به خپل موقف طرف ته راکاږی او دَ شهیدنه اعمال باندې گواهی ورکونکې فرشته مراد ده.[1]

قوله: شَهِيدٌ: شَاهِدٌ بِالْقَلْبِ: ﴿أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾ دې کښې دَ شهید نه په زړه سره

[1]عمدة القاری-۱۸۵/۱۹:

حاضريدونكي مراد دي.

قوله: لُغُوبٍ: النَّصَبُ:آيت كښې دى (وَمَامَسَّنَامِنۡ لُّغُوبٍ) او مونږ سره ستړيوالي لړېدلي هم نه دي. فرمائي لغوب بمعنى ستړيوالي، ستړي.

قوله: نَضِيدٌ الْكُفُرَّى مَا دَامَ فِي أَكْمَامِهِ:آيت كښې دى (وَالنَّخۡلَ بٰسِقٰتٍ لَّهَا طَلۡعٌ نَّضِيدٌ) يعنى مونږ د اوبوپه ذريعه اوږدې كهجورې راو ټوكولې د كومې غونچه چه تازه په تازه ده نضيد هغه غونچې ته وائي چه په خپل غلاف او غونچه كښې وى دا معنى د منضود نه يعنى بعضې په بعضې باندې يود بل د پاسه وى، پته شوې وى كله چه د خلاف نه غونچه راوځى نو بيا په دې باندې د نضيد اطلاق نه كيږى.

قوله: وَإِدۡبَارِ النُّجُومِ وَأَدۡبَارِ السُّجُودِ:سورة طور كښې دى (وَمِنَ الَّيۡلِ فَسَبِّحۡهُ وَإِدۡبَارَ النُّجُومِ) او سورة ق كښې دى (وَمِنَ الَّيۡلِ فَسَبِّحۡهُ وَأَدۡبَارَ السُّجُودِ) فرمائي چه قارى عاصم سورة ق كښې لفظ "أدبار" د همزه زبر سره لولي او سورة طور كښې "إدبار" د همزه په زير سره لولي. بعض حضرات دواړو ځايونوكښې زبر سره او بعضو دواړه ځايونوكښې زيرسره لوستلي دي. "إدبار" همزه زير سره باب افعال ادبر،يدبر مصدر دې او "أدبار" د همزه د زبر سره "دبر" جمع ده. دبرشاته او روستنئ حصې ته وائي(¹)دلته د دواړو په معنوكښې هيڅ تفاوت او لريوالي نشته. مقصود د ستورو د ډوبيدونه پس يعنى د سحر په وخت كښې اود مونځونونه پس د استغفار او تسبيح حكم دې.

قوله: وَقَالَ ابۡنُ عَبَّاسٍ يَوۡمَ الۡخُرُوجِ يَوۡمَ يَخۡرُجُونَ مِنَ الۡقُبُورِ:آيت كښې دى (يَوۡمَ يَسۡمَعُونَ الصَّيۡحَةَ بِالۡحَقِّ ذٰلِكَ يَوۡمُ الۡخُرُوجِ) په كومه ورځ چه دا چغه په يقين سره ټول واورى،داورځ به وى د قبرونو نه) د وتلو.حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائي چه په دې آيت كښې (يَوۡمُ الۡخُرُوجِ) نه هغه ورځ مراد ده په كومه ورځ چه به خلق د قبرونونه راوځى.

[۳۳۳] بَاب: قَوۡلِهِ: وَتَقُولُ هَلۡ مِنۡ مَزِيدٍ

[۴۵۶۷](²) حَدَّثَنَا عَبۡدُ اللَّهِ بۡنُ أَبِي الۡأَسۡوَدِ حَدَّثَنَا حَرَمِيُّ بۡنُ عُمَارَةَ حَدَّثَنَا شُعۡبَةُ عَنۡ قَتَادَةَ عَنۡ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنۡهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيۡهِ وَسَلَّمَ قَالَ يُلۡقَى فِي النَّارِ وَتَقُولُ هَلۡ مِنۡ مَزِيدٍ حَتَّى يَضَعَ قَدَمَهُ فَتَقُولُ قَطۡ قَطۡ

(¹) عمدة القاري-۱۹/۱۸۶:

(²) وايضاً فى كتاب الايمان والنذور، باب الحلف بعزة الله وصفاته وكلماته، رقم الحديث ۶۶۶۱ :، وفى التوحيد باب قول الله عزوجل :وهوالعزيزالحكيم، سبحان ربك رب العزة عمايصفون، رقم الحديث ۷۳۸۴:، واخرجه الترمذى فى التفسير، باب" ومن سورة ق "رقم الحديث-۳۲۷۲

[۴۵۶۸، ۴۵۶۹] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى الْقَطَّانُ حَدَّثَنَا أَبُو سُفْيَانَ الْحِمْيَرِيُّ سَعِيدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ مَهْدِيٍّ حَدَّثَنَا عَوْفٌ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَفَعَهُ وَأَكْثَرُ مَا كَانَ يُوقِفُهُ أَبُو سُفْيَانَ يُقَالُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ فَيَضَعُ الرَّبُّ تَبَارَكَ وَتَعَالَى قَدَمَهُ عَلَيْهَا فَتَقُولُ قَطْ قَطْ

د سند توضيح: په سند کښې "محمد" نه محمدبن سيرين مراد دې، هغه دَ حضرت ابوهريره﵁ نه نقل کوی "واکثر ماکان يوقفه ابوسفيان" دا دَ امام بخاری﷫ دَ شيخ محمدبن موسى القطان﷫ قول دې هغه فرمائى دا حديث مرفوعاً هم مروى دې. ليکن زمونږ شيخ ابوسفيان﷫ به دا اکثر موقوفاً نقل کولو. "يوقفه" اوقف الحديث: حديث موقوفاً روايت کول.

[۴۵۶۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَحَاجَّتِ الْجَنَّةُ وَالنَّارُ فَقَالَتِ النَّارُ أُوثِرْتُ بِالْمُتَكَبِّرِينَ وَالْمُتَجَبِّرِينَ وَقَالَتِ الْجَنَّةُ مَا لِي لَا يَدْخُلُنِي إِلَّا ضُعَفَاءُ النَّاسِ وَسَقَطُهُمْ قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لِلْجَنَّةِ أَنْتِ رَحْمَتِي أَرْحَمُ بِكِ مَنْ أَشَاءُ مِنْ عِبَادِي وَقَالَ لِلنَّارِ إِنَّمَا أَنْتِ عَذَابِي أُعَذِّبُ بِكِ مَنْ أَشَاءُ مِنْ عِبَادِي وَلِكُلِّ وَاحِدَةٍ مِنْهُمَا مِلْؤُهَا فَأَمَّا النَّارُ فَلَا تَمْتَلِئُ حَتَّى يَضَعَ رِجْلَهُ فَتَقُولُ قَطْ قَطْ فَهُنَالِكَ تَمْتَلِئُ وَيُزْوَى بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ وَلَا يَظْلِمُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ خَلْقِهِ أَحَدًا وَأَمَّا الْجَنَّةُ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يُنْشِئُ لَهَا خَلْقًا

دلته دَ دې باب په روايت کښې دی چه د حساب کتاب نه پس به دوزخيان په دوزخ کښې اوغورزولې شی نو دوزخ به وائى چه څه نور څه هم شته؟يعنى دَ نورو تقاضا به کوی نو الله تعالى به په هغه باندې خپل قدم کيږدی نوهله به دوزخ وائى بس بس.

د جنت او جهنم مناظره: په آخرى روايت کښې دی چه جنت او دوزخ به په خپل مينځ کښې مخاصمه او مناظره کوی. دوزخ وائى "اوثرت بالمتکبرين والمتجبرين" (۲)کښې متکبره او ظالمانودَ پاره خاص کړېشوې وی. جنت وئيل چه په ماڅه شوی چه په ما کښې کمزورې او ضعيف خلق داخليږی. نو الله تعالى جنت ته اووئيل چه ته زما رحمت ئى هم ستا په ذريعه به زه په خپلو بنديګانو کښې څوك چه غواړم رحم به پرې کوم او دوزخ ته ئى اوفرمائيل ته زما عذاب ئى ستا په ذريعه به زه خپلو بنديګانوته چاله چه غواړم عذاب به ورکوم. جنت او دوزخ دواړه به ډکول وی، دوزخ به هغه وخت پورې نه ډکيږی ترکومې چه الله تعالى په هغه

---

۱)وايضاً فى التوحيد باب ان رحمة الله قريب من المحسنين، رقم الحديث۷۴۴۹: واخرجه مسلم فى الجنة وصفة نعيمها واهلها، باب النار يدخلها الجبارون، رقم الحديث-۲۸۴۶ :

۲)قوله :بالمتکبرين والمتجبرين :هما سوامن حيث اللغة، فالثانى تاکيدللاول معنى، وقيل :المتکبر المتعظم بما ليس فيه، والمتجبر المنوع الذى لاينال اليه)عمدة القارى-۹/۱۸۷:

دَ پاسه خپل قدم نه وی ایخودې هغه وخت به هغه ډك شی او دَ دې حصې به راغونډې شی او دَ جنت دَ ډكولو دَ پاره به الله تعالى يو مخلوق پيدا كوى.

قوله: فَيَضَعُ الرَّبُّ تَبَارَكَ وَتَعَالَى قَدَمَهُ عَلَيْهَا:

دَ "فيضع الرب تبارک وتعالى قدمه عليها"، معنى: دلته په روايت كښې دَ الله تعالى دَ پاره قدم ثابت كړيشويدې، دَ قدم نه څه مراد دى. په دې سلسله كښې دَ سلفو اختلاف دې. اكثر حضرات يعنى متقدمين وائى په قرآن او حديث كښې داشان مواقع كښې تفويض او تسليم اولى دې، دَ امام مالك رحمه الله نه "استواء عرش" باره كښې تپوس اوشو نو هغوى اوفرمائيل "الاستواء معلوم، والكيف مجهول، والايمان به واجب، والسؤال عنه بدعة" (۱) ډيرو حضراتو يعنى متاخرينو په دې قسم مواقع كښې دَ تاويل طريقه اختيار كړې نو دلته هم دَ قدم مختلف تاويلونه كړيشوى دى.

① بعضې حضراتو وئيلى دى دراصل دا "اذلال" نه كنايه ده چه دَ دوزخ طغيان كله زيات شى نو الله تعالى به هغه ذليل كوى، دې اذلال ته "وضع قدم" سره تعبير كړيشوې دې. لكه چه په محاوره كښې وائى "وضعت فلانا تحت قدمى" او مطلب دا وى چه ما هغه ذليل كړو. په دې كښې دَ قدم حقيقى معنى مراد نه وى "والعرب تستعمل الفاظ الاعضاء فى ضرب الامثال، ولاترید اعيانها" (۲)

② بعضې حضراتو وئيلى دى چه قدم دَ يوخاص مخلوق نوم دې كوم چه الله تعالى دوزخ ته دَ ليګلو فيصله كړې ده. كله دوزخ دَ "هل من مزيد" مطالبه كوى نو هغه وخت به هغه په دوزخ كښې داخل كړې شى نو هله به دَ دوزخ غوښتنه ختمه شى. (۳)

③ يوقول داهم دې چه دَ قدم نه مراد په دوزخ كښې دَ ټولونه آخر كښې داخليدونكې ډله ده څكه چه قدم دَ انسانى بدن آخرى اندام دې، په دې صورت كښې به معنى وى "حتى يضع الله فى النار اخراهلها" (۴)

④ داؤدى وئيلى دى چه دَ قدم نه دلته قدم صدق مراد دې او هغه جناب نبى كريم ﷺ دې اودې نه دَ رسول الله شفاعت يعنى مقام محمود طرف ته اشاره ده چه دَ هغوى په سفارش به هغه ټول خلق دَ دوزخ نه راؤويستلې شى دَ چا په زړه كښې چه څه لږ ډير ايمان وو او دې

---

(۱) روح المعانى ۸/۱۳۴: وشرح العقيدة الطحاوية ۲۸۱-۲۸۰: ومنهج ودراسات لايات الاسماء والصفات للشيخ محمد الامين الشنقيطى ۲۱ :ومجموع فتاوى شيخ الاسلام ابن تيميه ۳/۵۸: كتاب مجمل اعتقاد السلف

(۲) فتح البارى-۸/۵۹۶:

(۳) فتح البارى-۸/۵۹۶:

(۴) فتح البارى-۸/۵۹۶:

سره سره به دَ دوزخ طغیانی هم ختمه شی او هغه به دَ نورو غوښتنې مطالبه پریږدی.(۱)
په آخری روایت کښې دَ قدم په ځائ رجل لفظ راغلې دې ابن جوزي رحمه الله وئیلی دی چه دا تحریف دې یو راوی که دَ قدم حقیقی معنی مراد اخستلو سره دا رجل سره تعبیر کړی، ابن فورك دَ رجل لفظ بالکل غیر ثابت کړیدې. (۲) خودَ دوی دا خبره صحیح نه ده ځکه چه بخاری او مسلم دواړو کښې دا لفظ راغلې دې(۳) نودَ دې باره کښې دا وینا کول چه ثابت نه دی غلطه خبره ده. دَ قدم په شان دَ رجل هم تاویل کړیشویدې لیکن چه څنګه اوخودلې شو چه په دې قسمه الفاظو کښې تفویض او تسلیم بهتر دې، مناسب او محتاط مذهب دې.

قوله: لَا يَدْخُلُنِي إِلَّا ضُعَفَاءُ النَّاسِ وَسَقَطُهُمْ:

د "لا يدخلني الا ضعفاء الناس وسقطهم، معنی: په جنت کښې به کمزوری او هغه داخلیږی چه دَ خلقو په نظرکښې ساقط او غورزیدلی وی یا بیا داسې اووایه چه هغوی دَ الله تعالی دَ عظمت او جلال وړاندې کړې وی او خپل ځان حقیر او کمتر شمیری، دَ سقط نه ساقط او پریوتلی او حقیر خلق مراد دی. خو دا دَ الله تعالی په نظرکښې ساقط نه بلکه عظیم خلق به وی.دوی ته دَ عامو خلقو په نسبت ساقط وئیلی شوی دی. یا دَ هغوی دَ عاجزئی په وجه پخپله دَ هغوی په نظرکښې حقیرکیدل مراد دی نو حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی: هذا بالنسبة الى ماعند الاكثر من الناس، وبالنسبة الى ماعند الله، هم عظماء، رفعاء الدرجات، لكنهم بالنسبة الى عند انفسهم لعظمة الله عندهم، وخضوعهم له في غاية التواضع الله، والذلة في عبادة، فوصفهم بالضعف والسقط.(۴)

قوله: وَيُزْوَى بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ: دا دَ مجهول صیغه ده په معنی دَ راغونډیدلو، یوځائ کیدلو "اى يضم بعضها الى بعض" دَ جنت او دوزخ دا مخاصمه یاخو دَ حال په ژبه اوشوه او یا الله ﷻ دې دواړو ته دَ خبرو طاقت ورکړو او دَ هغې نه پس دا بحث اوشو(۵) دَ دې متعلق نور تفصیل وړاندې کتاب التوحید کښې "باب قوله: ان رحمة الله قريب من المحسنين" لاندې به انشاء الله تعالی راځی.

[۳۳۴] بَاب قَوْلِهِ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ

[۴۵۷۰] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ جَرِيرٍ عَنْ إِسْمَاعِيلَ عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ

(۱)فتح الباري ۸/۵۹۶:
(۲)فتح الباري-۸/۵۹۶:
(۳)فتح الباري-۸/۵۹۶:
(۴)فتح الباري-۸/۵۹۶:
(۵)عمدة القاري-۱۸/۱۸۷:

عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ قَالَ كُنَّا جُلُوسًا لَيْلَةً مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَنَظَرَ إِلَى الْقَمَرِ لَيْلَةَ أَرْبَعَ عَشْرَةَ فَقَالَ إِنَّكُمْ سَتَرَوْنَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرَوْنَ هٰذَا لَا تُضَامُونَ فِي رُؤْيَتِهِ فَإِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ لَا تُغْلَبُوا عَلَى صَلَاةٍ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا فَافْعَلُوا ثُمَّ قَرَأَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ

[۴۵۷۱] حدثنا ادم حدثنا ورقاء، عن ابن ابي نجيح، عن مجاهد قال ابن عباس امره ان يسبح في ادبار الصلوات كلها، يعني قوله وادبار السجود.

[۳۳۵] باب: تفسير سُورَةِ وَالذَّارِيَاتِ

قَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ الذَّارِيَاتُ الرِّيَاحُ وَقَالَ غَيْرُهُ تَذْرُوهُ تُفَرِّقُهُ وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ تَأْكُلُ وَتَشْرَبُ فِي مَدْخَلٍ وَاحِدٍ وَيَخْرُجُ مِنْ مَوْضِعَيْنِ فَرَاغَ فَرَجَعَ فَصَكَّتْ فَجَمَعَتْ أَصَابِعَهَا فَضَرَبَتْ بِهِ جَبْهَتَهَا وَالرَّمِيمُ نَبَاتُ الْأَرْضِ إِذَا يَبِسَ وَدِيسَ لَمُوسِعُونَ أَيْ لَذُو سَعَةٍ وَكَذٰلِكَ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ يَعْنِي الْقَوِيَّ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى وَاخْتِلَافُ الْأَلْوَانِ حُلْوٌ وَحَامِضٌ فَهُمَا زَوْجَانِ فَفِرُّوا إِلَى اللّٰهِ مَعْنَاهُ مِنَ اللّٰهِ إِلَيْهِ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ مَا خَلَقْتُ أَهْلَ السَّعَادَةِ مِنْ أَهْلِ الْفَرِيقَيْنِ إِلَّا لِيُوَحِّدُونِ وَقَالَ بَعْضُهُمْ خَلَقَهُمْ لِيَفْعَلُوا فَفَعَلَ بَعْضٌ وَتَرَكَ بَعْضٌ وَلَيْسَ فِيهِ حُجَّةٌ لِأَهْلِ الْقَدَرِ وَالذَّنُوبُ الدَّلْوُ الْعَظِيمُ وَقَالَ مُجَاهِدٌ صَرَّةٍ صَيْحَةٍ ذَنُوبًا سَبِيلًا الْعَقِيمُ الَّتِي لَا تَلِدُ وَلَا تُلْقِحُ شَيْئًا وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَالْحُبُكُ اسْتِوَاؤُهَا وَحُسْنُهَا فِي غَمْرَةٍ فِي ضَلَالَتِهِمْ يَتَمَادَوْنَ وَقَالَ غَيْرُهُ تَوَاصَوْا تَوَاطَئُوا وَقَالَ مُسَوَّمَةً مُعَلَّمَةً مِنَ السِّيمَا قُتِلَ الْإِنْسَانُ لُعِنَ

قوله: قَالَ عَلِي عليه السلام: الذاريات: الرياح: ذاريات دَ ذارية جمع ده چه دَ باب نصر نه صيغه اسم فاعل ده، خوريدونكى، الوتونكى او دلته دَ الرياح صفت دي.

ايا د حضرت على رضي الله عنه نوم سره عليه السلام ليكل جائز دي؟: دَ بخارى په نسخوكښې دَحضرت على رضي الله عنه نوم سره په دې مقام "عليه السلام" ليكلې دي دَ معنى په لحاظ سره اګركه صحيح دي ليكن دا جمله دَ صحابه كرامو دپاره نه استعماليږى. دَ انبياء كرامو دپاره استعماليږى، نود يوصحابى دَ نوم سره "عليه السلام" لګول اودَ باقى دَ نومونوسره) مناسب نه دى په تيولو صحابه كرامو كښې مساوات پكار دي ګنى نو حضرات شيخين او حضرت عثمان) دَ دې زيات مستحق دى. په بيروت او مصر وغيره كښې چه كوم كتابونه چهاپ دى په هغې كښې دَ حضرت على) او حضرت فاطمه) نومونوسره ترضى په ځاىْ "عليه السلام" ليكلې وى، معلوميږى دا چه په چهاپه خانوباندې دَ شيعه ګانو تسلط دې او هغوى دَ منصوبه بندئى لاندې دا كار كوى. ليكن په دې مقام باندې دا لفظ دَ بخارى په قديمو نسخوكښې هم دې، نو علامه قسطلانى رحمه الله دَدې رد كولو سره ليكى: "وهووان كان معناه صحيحا، لكن ينبغى ان يساوى بين

الصحابة فی ذلک، اذهومن باب التعظیم، والشیخان وعثمان اولی بذلک منه، فالاولی الترغی"(۱) لیکن علامه وحیدالزمان دَ علامه قسطلانی په دې عبارت اعتراض کولو سره لیکی: "دَ علامه قسطلانی) په دې کلام باندې دلیل څه دې؟ دا صرف یو اصطلاح ده چه پیغبرانو ته) او صحابه کرامو ته) وائی نو امام بخاری رحمه الله حضرت علی) وئیلو سره دا اصطلاح ردکړیده. اودَ علامه قسطلانی دا وینا چه شیخین او حضرت عثمان) دَ دې کلمې ډیر مستحق دی وینا کولو نه امام بخاری رحمه الله چرته منع کړیده؟ نو بیا دا اعتراض فضول دې. او چه کله په صحابه کرامو کښې مساوات لازم دې نو قسطلانی دَ تفضیل شیخین ولې قائل دې. زه دا وایم چه په حضرت علی رضی الله عنه کښې دَ نورو صحابه کرامو په نسبت یو بل خصوصیت دې هغه دا چه هغوی دَ نبی کریم صلی الله علیه وسلم دَ تره خوئ دې اودَ هغوی رضی الله عنه پاللې شوې او قدیم الاسلام اوخاص خوم وو. دَ هغوی شمیر په اهل بیتوکښې دې اودَ اهل بیتودَ پاره ډیرکارونه خاص کړېشوی وو. لکه چه وائی امام حسین رضی الله عنه او امام حسن رضی الله عنه او په دې کښې هیڅ شرعی قباحت نشته"(۲) لیکن دَ وحیدالزمان په علامه قسطلانی باندې مذکوره اعتراض صحیح نه دې. دَ جمهورو علماؤ دا مسلك دې چه دَ نبی نه دَ غیر دَ پاره) وئیل صحیح نه دی. حافظ ابن کثیر رحمه الله هم په دې مسئله کښې بحث کولو سره په خپل تفسیرکښې لیکی: "

قال الجمهور من العلماء لایجوز افراد غیرالانبیاء بالصلاة، لان هذا قدصار شعار اللانبیاء اذا ذکروا، فلایلحق بهم غیرهم، فلایقال: قال ابوبکر صلی الله علیه وسلم، اوقال علی صلی الله علیه وسلم،وان کان المعنی صحیحا، کمالایقال محمدعزوجل، وان کان عزیزا، جلیلا، لان هذامن شعار ذکرالله عزوجل..... "ثم اختلف المانعون من ذلک، هل هومن باب التحریم اوالکراهة التنزیهیة اوخلاف الاولی؟ علی ثلاثة اقوال.... والصحیح الذی علیه الاکثرون انه مکروه کراهة تنزیه، لانه شعار اهل البدع، وقدنهینا عن شعارهم.... واماالسلام.... هوفی معنی الصلاة، فلا یستعمل فی الغائب، ولایفردبه غیرالانبیاء،فلایقال: علی علیه السلام "قلت: وقدغلب هذافی عبارة کثیرمن النساخ للکتب ان یفردعلی رضی الله عنه بان یقال: علی علیه السلام، من دون سائر الصحابة....، وهذا وان کان معناه صحیحا لکن ینبغی ان یسوی بین الصحابة فی ذلک، فان هذامن باب التعظیم والتکریم، فالشیخان وامیرالمؤمنین اولی بذلک منه، رضی الله عنهم اجمعین"(۳)

دَ دې عبارت نه معلومه شوه چه دَ نبی نه علاوه دَ بل چادَ پاره سلام وئیل دَ کراهت نه خالی نه دی. البته حضرت حوا علیها السلام او حضرت مریم علیها السلام دَ دې قاعدې نه مستثنی دی. په باقی

---

(۱) ارشاد الساری-۱۱/۸۹:

(۲) تیسیر الباری-۶:

(۳) اوګورئی تفسیر ابن کثیر ۵۱۷-۴/۵۱۶ : سورۃ الاحزاب په دې مسئله کښې دَ تفصیل دَ پاره اوګورئی " تدریب الراوی ۲/۷۷:. والتقریب ۲/۷۷:. وفتاوی عالمګیری ۵/۳۱۵:. فتح المغیث-۳/۷۰:

صحابه کرامو کښې دَ مساوات کولو مطلب هیڅ کله دا نه دې چه په دوی کښې دَ یو دَ تفضیل سړې قائل نه وی او ټول دې دَ یوې درجې او مرتبې اوګڼړی ځکه چه خلفاء راشدین دَ ټولو صحابه کرامو نه افضل دی او په خلفاء راشدین کښې هم حضرت ابوبکر صدیق، حضرت عمرفاروق ، حضرت عثمان او حضرت علی په ترتیب سره دَ یو بل نه افضل دی. په دې وجه دَ مساوات قائم ساتلو مطلب دا دې چه دَ ټولو صحابه کرامو نومونه په یو شان ادب او احترام سره واخستې شی او دَ دې ټولو دَ پاره دَ ترضی صیغه استعمال کړې شی چاسره(او چا سره) دَ دې یوشان والی منافی دی. دَ حضرت علی خصوصیات دی که چرې دا خصوصیات دَ دې دَ جواز وجه اوګرځولې شی نو حضرت صدیق اکبر سره هم دا وئیل پکار دی ځکه چه دَ هغوی خصوصیات دَ حضرت علی) نه زیات دی. نودا وینا چه په دې کښې څه شرعی قباحت نشته محل نظر دې، والله اعلم.

دغه شان دَ حضرت حسن او حضرت حسین دَ پاره دَ "امام" لفظ استعمالول هم دَ امامت عقیدې ته رواج ورکولو دَ پاره لیکلې او وئیلې شی او دَ خلافت عقیده کمزورې کولودَپاره داسې کولې شی ګنی دَ دې دَ پاره بله هیڅ څه معقول وجه نشته. او دا په ائمه نقهاء یا ائمه محدثین باندې نشی قیاس کولې. ولې چه هلته په فقه اوحدیث کښې دَ هغوی امامت دَ مسلمانونه دې باقی پاتې شوه دَ ادب او احترام خبره نودَ دې ټول صحابه مستحق دی او دَ اهل بیتونه دَ کیدو خصوصیت دَ دې سبب ځکه نشی جوړیدې چه اول خودَ اهل بیت اصلی مصداق دَ نبی کریم ازواج مطهرات دی "کما صرح به القرآن الکریم فی ایة التطهیر وشهد به العرف" دوئمه خبره دا ده چه په دې اطلاق سره دَ یوې غلطې نظریه ترویج لازم کیږی او په صحیح عقیده باندې په دې ګذار پریوځی نودَ دې دَ پاره دا مناسب نه ده.

دَ کلماتو تشریح:

قوله: وقال غیره: تذروه: تفرقه: په سورة کهف کښې دی (فَاخْتَلَطَ بِهٖ نَبَاتُ الْاَرْضِ فَاَصْبَحَ هَشِیْمًا تَذْرُوْهُ الرِّیٰحُ) په دې کښې (تَذْرُوْهُ) معنی ده هواګانې دا خوروی، ګډوډ کوی، دا لفظ "ذاریات" په مناسبت سره دلته ذکر کړیدې.

قوله: وَفِیْ اَنْفُسِکُمْ: تَاْکُلُ وَتَشْرَبُ فِیْ مَدْخَلٍ وَاحِدٍ، وَیَخْرُجُ مِنْ مَوْضِعَیْنِ: آیت کښې دی (وَفِیْۤ اَنْفُسِکُمْ ؕ اَفَلَا تُبْصِرُوْنَ) او پخپله ستاسو په ذات کښې هم) دلائل دی دَقیامت په امکان او واقع کیدوباندې) نو آیاتاسوته نه ښکاری. فرمائی "وَفِیْۤ اَنْفُسِکُمْ ...." دَ انسان په ذات کښې دَ قدرت نښې دی کومو کښې چه یوه دا ده چه انسان خوراک څښاک په لار کوی. یعنی په خله او دَ ده فضله په دوو لارو یعنی وړاندې وروستو نه اوځی.

قوله: فَرَاغَ: فَرَجَعَ: آیت کښې دی "فَرَاغَ اِلٰۤی اَهْلِهٖ فَجَآءَ بِعِجْلٍ سَمِیْنٍ" بیا خپل کورطرف ته لاړلو یو چاق سخې (وریت شوې) راوړلو. فرمائی آیت کښې " فَرَاغَ" په معنی "فَرَجَعَ" یعنی واپس راتلل، راغ (ن) روغاً په پټه یو طرف ته وتل، مائل کیدل.

قوله: فَصَكَّتْ فَجَمَعَتْ أَصَابِعَهَا فَضَرَبَتْ بِهِ جَبْهَتَهَا: آیت کښې دی "فاقبلت امرأته فی صرة فصکت وجهها" بیا دَ هغوی بی بی خبرې کونکې راغله او په حیرانتیاسره خپل تندې په لاس اووهلو، صرة چغې صورې، په زوره آواز.

قوله: وَالرَّمِيمُ: نَبَاتُ الْأَرْضِ إِذَا يَبِسَ وَدِيسَ: په آیت کښې دی "ماتذر من شئ الا جعلته کالرمیم" په کوم څیز چه به(هغه طوفان) تیریدونوهغه به ئې دا کړو لکه چه یوڅیز سخاشی او ذره ذره شی. فرمائی رمیم معنی ده دَ زمکې وابنه چه کله اوچ شی او چقنړې کړیشی.

قوله: لَمُوسِعُونَ: أَيْ لَذُو سَعَةٍ، وَكَذٰلِكَ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ يَعْنِي الْقَوِيَّ: په آیت کښې دی "والسماء بنینها باید وانا لموسعون" اومونږ آسمان په خپل قدرت سره جوړ کړو اوزمونږ قدرت وسیع دې. فرمائی چه په آیت مبارك کښې لموسعون معنی ده وسعت(قدرت) والا اوهمدغه شان په سورة بقره کښې (وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ) کښې (الْمُوسِعِ قَدَرُهُ) نه وسعت او قوت والا کیدل مراد دی.

قوله: خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ: الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى، وَاخْتِلَافُ الْأَلْوَانِ حُلْوٌ وَحَامِضٌ: دَ زوجین اطلاق په مذکر او مؤنث باندې هم کیږی اود الوان او انواع اختلاف لکه چه خوږ او تریو څیز باندې هم دَ دې اطلاق کیږی. په آسمان او زمکه باندې هم دَ زوجین اطلاق کیږی، رڼړا او تیاره، ایمان اوکفر ته هم داسې وئیلې شی.

قوله: فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ، مَعْنَاهُ: مِنَ اللَّهِ إِلَيْهِ: یعنې دَ الله تعالی دَ عذاب او غضب نه دَ بچ کیدلو دپاره دالله طرف ته منډه کړه اود الله تعالی دَ رحمت په لمن کښې پناه حاصله کړئی.

قوله: وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ:

د ایت ''وما خلقت الجن والانس،، تفسیر: امام بخاری رحمه الله دَ دې په تفسیرکښې فرمائی چه مونږ په پیریانو او انسانانوکښې نیك بخت دَ خپل توحیددپاره پیدا کړیدی، بعض وائی چه الله تعالی ټول دَ توحید دپاره پیدا کړیدی خو بعضو اومنلو او بعض اونه منلو نو په دې آیت کښې دَ معتزله او قدریه دَ پاره هیڅ دلیل نشته.

دَآیت نه دَمعتزله دَدریو مسئلو اثبات اودَهغې رد: دې آیت نه قدریه درې مسئلې ثابتوی، یوه دا چه دې آیت نه دَ الله تعالی دَ فعل خیر سره متعلق کیدل ثابتیږی دَ شرسره د دې تعلق نه وې اوهمدغ دَ دوی مذهب دې (۱) لیکن دا استدلال په دې وجه ضعیف دې چه په آیت کښې د خیر ذکر کړیدې، دینه دَ دوئم نفی نه لازمیږی، دَ یو ذکر دَ دوئم عدم ته نه مستلزم کیږی.

---

(۱) اوګورئی فتاوی شیخ الاسلام احمدبن تیمیة-٥٥-٥٤/٨:

دونمه مسئله هغوی دا ثابتوی چه دې آیت نه دَ الله تعالی دَ افعال معلل بالاغراض کیدل معلومیږی ځکه چه په دې کښې دَ انسان او پیری دَ تخلیق علت "إِلَّا لِيَعْبُدُونِ" یعنی عبادت بیان کړیشوې دې او دَ معتزله او قدریه همدغه مسلك دې.هغوی تعلیل بالاغراض ته واجب وائی.(١)

حضرات اشاعره د الله جل شانه دَ افعال دَ تعلیل مطلقاً انکار کوی هغوی وائی چه یو فعل فاعل دَ څه غرض دَ پاره کوی هغه په حقیقت کښې ناقص وی. دَ دې غرض په ذریعه هغه خپل تکمیل غواړی او الله تعالی) خو دَ نقص دَ شك نه هم منزه او پاك دی په دې وجه دَ الله تعالی افعال دَ څه غرض او علت سره معلل کیږی نه، پس دَ الله تعالی جل شانه افعال ته دَ هغوی په نیزد معلل بالاغراض نشی وئیلې.(٢)

ماتریدیه، بعضې حنابله او حافظ ابن قیم رحمه الله نقطه نظر دا دې چه دَ الله تعالی په افعال کښې تعلیل بالاغراض جواز خو شته او دلته په آیت کښې ثبوت هم دَ جواز کیږی دَ وجوب ثبوت دلته نه کیږی خو معتزله دَ دې نه دَ وجوب ثبوت باندې استدلال کوی. خودَ دې نه دَ هغوی استدلال نه صحیح کیږی. دَ الله تعالی دَ یوفعل دَ پاره دَ څه غرض مخې ته ساتل دې خبرې ته مستلزم نه دې چه دَ ذات باری تعالی یو فعل به دَ څه غرض نه خالی نه وی. دلته دا خبره هم یاد ساتل پکار دې چه ماتریدیه او حنابله دَ غرض نه مراد حکمت اخلی. هغه غرض چه دَ فاعل دَ تکمیل دَ پاره کیږی هغه دَ الله تعالی سبحانه وتعالی په افعال کښې مراد نه دې اوپه دې کښې هیڅ اشکال نشته، الله تعالی حکیم دې اودَ حکیم یو فعل دَ څه حکمت نه خالی نه وی.

دریمه مسئله دې آیت نه معتزله دا ثابتوی چه په دې کښې دَافعال عباد مخلوق للعباد کیدل معلومیږی ځکه چه "لیعبدون" کښې دَ عبادت نسبت بندیګانو طرف کړیدې. دَ دې جواب دا دې چه دا نسبت علی سبیل الکسب دې علی سبیل الخلق نه دې د دې دَ پاره د افعال عباد مخلوق للعباد کیدل نه ثابتیږی.(٣) امام بخاری رحمه الله دَ دې آیت ذکر کولونه پس اوفرمائیل "ماخلقت اهل السعادة من اهل الفریقین الا لیوحدون" دلته په حقیقت کښې امام بخاری رحمه الله دَ یو اشکال جواب ورکوی. اشکال دا دې چه دَ انسان او پیری دَ تخلیق غرض عبادت بیان کړیشو، انسانان او پیریان ئی په دې وجه پیدا کړل چه هغوی عبادت اوکړی لیکن خو په دوی کښې ډیر داسې دی چه هغوی عبادت نه کوی نودَ دې مطلب دا شو چه

---

(١)تفسیر کبیر-٢٨/٢٣٢:

(٢) مذهب الاشاعرة القایلین بان افعاله تعالی لاتعلل بالاغراض)روح المعانی-(٢٦/٨٩:

(٣) دَ مذاهب دَ تفصیل او دلائلودَ پاره اوګورئی شرح العقیدة الطحاویة ٤٣٦-٤٤٤:وشرح ملاعلی قاری علی الفقه الاکبر ٥١-٤٩:وروح المعانی ٣١-١٧/٢٨:و٩٠-٢٥/٨٨

الله تعالى دَ كومې ارادې او مقصد دَ پاره هغوى پيدا كړل هغه پوره نه شو او دا په عقلى توګه محال دى چه دَ كوم كار دَ پاره الله تعالى څوك پيدا كړى بيا هغه دَ دغه كارنه انحراف اوكړى. امام بخارى رحمه الله دَ دې اشكال دوه جوابونه وركړى دى چه دَ امام فراء نه نقل دى. ړومبې جواب دا دې چه دلته خو لفظ بې شكه عام بيان كړيشوې دې ليكن مراد ترينه دلته نيك بخت دى او هغه ښكاره خبره ده چه دَ الله تعالى په عبادت كښې مشغول دى. ابن قتيبه په "مشكل القرآن" كښې داجواب قوى ګرځولې دې.

دَ دوئم جواب حاصل دا دې چه الله تعالى كله انسانان او پيريان پيدا كړل نو په دوى كښې دَ عبادت طاقت او صلاحيت كيخودو. اوس څوك دا طاقت استعمالوى او څوك دا طاقت نه استعمالوى، چا چه استعمال كړو نو دَ الله تعالى په عبادت كښې مشغول دې. او چا چه دا طاقت او صلاحيت بې كاره او ضائع كړو هغه دَ الله تعالى دَ عبادت نه منحرف دې.

حضرت كشميرى رحمه الله يوه بله خبره ارشاد فرمائيلې ده چه په اصل كښې يو غايت تشريعيه وى او يو غايت تكوينيه وى، په غايت تشريعيه كښې تخلف وى او په غايت تكوينيه كښې تخلف نه وى او په دې آيت كښې غايت تشريعيه بيان كړيشوې دې نو په دې وجه كه تخلف وى نو دَ اشكال قابل نه دې.[1] والله اعلم.

دَ كلماتو تشريح:

قوله: وَالذَّنُوبُ: الدَّلْوُ الْعَظِيمُ، وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ذَنُوبًا: سَبِيلًا: په آيت كښې دى ﴿فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذَنُوبًا مِثْلَ ذَنُوبِ أَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونِ﴾ ذنوب په لغت كښې غټې ډولچې ته وائى مجاهد رحمه الله فرمائى چه ذنوب معنې لار ده، دَ آيت ترجمه ده " نو دَ هغه ګناهګارانو ډولچه هم ډكه شويده لكه څنګه دَ هغوى دَ ملګرو ډولچه ډكه شوه اوس مانه تندى مه كوئى" يعنى كه دا ظالمان دَ بندګئى طرف ته نه راځى نو پوهه شئى چه دَ نورو ظالمانوپه شان دَ دوى ډولچې هم ډكې شويدى. بس اوس ډوبيدل غواړى. هسې په سزا كښې تندى مه كوئى لكه څنګه چه نورو كافرانوته دَ الله تعالى دَ سزا حصه اورسيده دوى ته به هم رسى.

قوله: الْعَقِيمُ: الَّتِي لَا تَلِدُ: آيت كښې دى "وقالت انى عجوز عقيم" عقيم معنى ده هغه ښځه دَ چا چه بچې نه پيداكيږى يعنى شنډه.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَالْحُبُكُ: اسْتِوَاؤُهَا وَحُسْنُهَا: ﴿وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ﴾ حضرت ابن عباس رضى الله عنهما اوفرمائيل دَ حُبُك نه دَ آسمان برابريدل اودَ هغې حسن مراد دې. دا لفظ دَ حبيكة يا حباك جمع دې. په اصل كښې دا هغه لارې ته وائى چه په شګه يا په آرام اوبو كښې نرې هوا چليدو سره جوړيږى. دلته د. ستورې لارې مراد دى.

قوله: فِي غَمْرَةٍ: فِي ضَلَالَتِهِمْ يَتَمَادَوْنَ: آيت كښې دى ﴿قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ

---

[1] فيض البارى-٤/٢٣٦:

سَاهُوْنَ﴾ تباه دې شی بې سنده خبرې کونکی چه په جهالت کښې ورك شوی دی. فرمائی ﴿غَمْرَةٍ سَاهُوْنَ﴾ معنی ده په خپله گمراهئ کښې زیاتیرې.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: تَوَاصَوْا: تَوَاطَئُوا: آیت کښې دی ﴿أَتَوَاصَوْا بِهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُوْنَ﴾ د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه علاوه بل چا فرمائیلی دی چه تواصوا معنی ده دوی هم د هغوی برابر اووئیل، تواطأ معنی د موافقت راځی.

قوله: مُسَوَّمَةً: مُعَلَّمَةً مِنَ السِّيمَاءِ: آیت کښې دی ﴿لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ طِيْنٍ ۝ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِيْنَ﴾ دې د پاره چه مونږ په دوی باندې نرې کانړی راؤرو په کوموچه ستا د رب سره)یعنی عالم غیب کښې) خاص نښه هم ده، د حد نه تیریدونکو د پاره فرمائی **مسومة** معنی **معلمة**: نښه لرونکې، نښې والا.

[۳۳۶] باب: تفسیر سُوْرَةُ وَالطُّوْر

وَقَالَ قَتَادَةُ مَسْطُوْرٍ مَكْتُوْبٍ وَقَالَ مُجَاهِدٌ الطُّوْرُ الْجَبَلُ بِالسُّرْيَانِيَّةِ رَقٍّ مَنْشُوْرٍ صَحِيْفَةٍ وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوْعِ سَمَاءٌ الْمَسْجُوْرِ الْمُوْقَدِ وَقَالَ الْحَسَنُ تُسْجَرُ حَتَّى يَذْهَبَ مَاؤُهَا فَلَا يَبْقَى فِيْهَا قَطْرَةٌ وَقَالَ مُجَاهِدٌ أَلَتْنَاهُمْ نَقَصْنَا وَقَالَ غَيْرُهُ تَمُوْرُ تَدُوْرُ أَحْلَامُهُمُ الْعُقُوْلُ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْبَرُّ اللَّطِيْفُ كِسْفًا قِطَعًا الْمَنُوْنُ الْمَوْتُ وَقَالَ غَيْرُهُ يَتَنَازَعُوْنَ يَتَعَاطَوْنَ

قوله: مَسْطُوْرٍ: مَكْتُوْبٍ: آیت مبارك کښې دی ﴿وَالطُّوْرِ ۝ وَكِتٰبٍ مَّسْطُوْرٍ﴾ په دې کښې د مسطور معنی ده لیکلې شوې.

قوله: الطُّوْرُ الْجَبَلُ بِالسُّرْيَانِيَّةِ: فرمائی طور په سریانی ژبه کښې غرته وائی.

قوله: رَقٍّ مَنْشُوْرٍ صَحِيْفَةٍ: آیت کښې دی ﴿فِيْ رَقٍّ مَّنْشُوْرٍ﴾ د ﴿رَقٍّ مَّنْشُوْرٍ﴾ نه صحیفه مراد ده.

قوله: وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوْعِ سَمَاءٌ: فرمائی آیت کښې دی ﴿وَالْبَحْرِ الْمَسْجُوْرِ﴾ اوچت چت، دې نه مراد آسمان دې.

قوله: الْمَسْجُوْرِ الْمُوْقَدِ وَقَالَ الْحَسَنُ تُسْجَرُ حَتَّى يَذْهَبَ مَاؤُهَا فَلَا يَبْقَى فِيْهَا قَطْرَةٌ

: آیت کښې دی ﴿وَالْبَحْرِ الْمَسْجُوْرِ﴾ قتاده رحمه الله فرمائی چه د مسجور معنی ده موقد یعنی گرم گرېشوې او حضرت حسن بصری رحمه الله فرمائی چه سمندربه دومره غصه کړې شی چه د دې اوبه به ټولې ختمې شی تردې چه په دې کښې به یوڅاڅکې هم باقی پاتې نشی. **وقیل:** **المسجور: المملوء، من سجر النهر اذا ملاءه، اوالموقد من سجرت التنور، اذا اوقدتها وملاتها وقوداً، وعليه تفسير الحسن البصري رحمه الله تعالى.**

قوله: أَلَتْنَاهُمْ: نَقَصْنَاهم: آیت کښې دی ﴿وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِاِيْمَانٍ اَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ

وَمَآ اَلَتْنٰهُمْ مِّنْ عَمَلِهِمْ مِّنْ شَیْءٍ ط) اوچه کوموخلقو ایمان راوړو اود هغوی اولاد هم هغوی سره په ایمان کښې ملګرتیااوکړه)یعنی چه هغوی هم ایمان راوړوخو په اعمالوکښې دَ خپلو پلارانو مرتبې ته اونه رسیدل نود هغوی پلاران خوشحالولود پاره) مونږ به د هغوی اولاد ته هم)درجوکښې) هغوی سره شامل کړو او مونږ به)دَ دې اهل جنت متبوعين) دَ عمل نه هيڅ څيز نه کموو. فرمائی آیت کښې التنا په معنی دَ نقصنادې.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ تَمُورُ تَدُورُ: (يَّوْمَ تَمُوْرُ السَّمَآءُ مَوْرًا) په کومه ورځ چه آسمان تاؤ راتاؤ شی. فرمائی تمور معنی ته تاویدل.

قوله: أَحْلَامُهُمْ الْعُقُولُ: آیت کښې دی (أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَحْلَامُهُمْ بِهٰذَآ أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُوْنَ) آیا دَ دوی عقلونه دوی ته دَ دې خبرو حکم ورکوی یا دا چه دا شیطانان خلق دی. فرمائی احلام معنی ده عقول، احلام: دَ حلم جمع ده په معنی دَ عقل.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْبَرُّ اللَّطِيفُ: آیت کښې دی (إِنَّهٗ هُوَ الْبَرُّ الرَّحِيْمُ) فرمائی چه بر معنی لطیف مهربان اود هغه محسن ده دَ چا احسان چه عام وی.

قوله: كِسْفًا قِطَعًا: په آیت کښې دی (وَإِنْ يَّرَوْا كِسْفًا مِّنَ السَّمَآءِ سَاقِطًا يَّقُوْلُوْا سَحَابٌ مَّرْكُوْمٌ) اوکه هغه دَ آسمان تکړه اووینی هم چه راپریوتونکې رارِوانه ده نو)هغه به هم) داسې به وائی چه دا خو یو دَ بل دَ پاسه اوریځې دی. فرمائی دَ کسفاً معنی ده ټکړه.

قوله: الْمَنُونُ الْمَوْتُ: (أَمْ يَقُوْلُوْنَ شَاعِرٌ نَّتَرَبَّصُ بِهٖ رَيْبَ الْمَنُوْنِ) آیا دا خلق)دَ کاهن او مجنون کیدو نه علاوه ستا نسبت) دا)هم) وائی چه دا شاعر دې او مونږ دَ هغوی باره کښې دَ ناڅاپی مرګ انتظار کوو. فرمائی آیت کښې منون معنی مرګ ده.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ يَتَنَازَعُونَ يَتَعَاطَوْنَ: آیت کښې دی (يَتَنَازَعُوْنَ فِيْهَا كَأْسًا لَّا لَغْوٌ فِيْهَا وَلَا تَأْثِيْمٌ) یعنی جنتیان به په خپل مینځ کښې)دَ خوش طبیعتئی په توګه) ګپ شپ هم کوی او په دې او په هغې کښې به فضول او خرابه خبره نه وی. دَ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه علاوه وینا ده چه یتنازعون معنی ده دَ یو بل نه به اخلی.

[۴۵۷۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ بْنِ نَوْفَلٍ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ زَيْنَبَ بِنْتِ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتْ شَكَوْتُ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنِّي أَشْتَكِي فَقَالَ طُوفِي مِنْ وَرَاءِ النَّاسِ وَأَنْتِ رَاكِبَةٌ فَطُفْتُ وَرَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي إِلَى جَنْبِ الْبَيْتِ يَقْرَأُ بِالطُّورِ وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ

[۴۵۷۳] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثُونِي عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ عَنْ أَبِيهِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي الْمَغْرِبِ بِالطُّورِ فَلَمَّا بَلَغَ هٰذِهِ الْآيَةَ أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ أَمْ خَلَقُوا السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ بَلْ

لَا يُوقِنُونَ أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَبِّكَ أَمْ هُمُ الْمُسَيْطِرُونَ قَالَ كَادَ قَلْبِي أَنْ يَطِيرَ قَالَ سُفْيَانُ فَأَمَّا أَنَا فَإِنَّمَا سَمِعْتُ الزُّهْرِيَّ يُحَدِّثُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ عَنْ أَبِيهِ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي الْمَغْرِبِ بِالطُّورِ وَلَمْ أَسْمَعْهُ زَادَ الَّذِي قَالُوا لِي

سفيان رحمه الله فرمائی چه د امام زهری رحمه الله نه دا روايت ما واورېدو خو ما صرف دومره واورېدو "سمعت النبی صلی الله عليه وسلم يقرء فی المغرب بالطور" اود دې نه پس الفاظ ما د زهری رحمه الله نه نه دی اورېدلی.

[۳۳۷] باب: تفسير سُورَةُ وَالنَّجْمِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ ذُو مِرَّةٍ ذُو قُوَّةٍ قَابَ قَوْسَيْنِ حَيْثُ الْوَتَرُ مِنَ الْقَوْسِ ضِيزَى عَوْجَاءُ وَأَكْدَى قَطَعَ عَطَاءَهُ رَبُّ الشِّعْرَى هُوَ مِرْزَمُ الْجَوْزَاءِ الَّذِي وَفَّى وَفَّى مَا فُرِضَ عَلَيْهِ أَزِفَتِ الْآزِفَةُ اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ سَامِدُونَ الْبَرْطَمَةُ وَقَالَ عِكْرِمَةُ يَتَغَنَّوْنَ بِالْحِمْيَرِيَّةِ وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ أَفَتُمَارُونَهُ أَفَتُجَادِلُونَهُ وَمَنْ قَرَأَ أَفَتَمْرُونَهُ يَعْنِي أَفَتَجْحَدُونَهُ وَقَالَ مَا زَاغَ الْبَصَرُ بَصَرُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَا طَغَى وَمَا جَاوَزَ مَا رَأَى فَتَمَارَوْا كَذَّبُوا وَقَالَ الْحَسَنُ إِذَا هَوَى غَابَ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَغْنَى وَأَقْنَى أَعْطَى فَأَرْضَى

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ ذُو مِرَّةٍ ذُو قُوَّةٍ: آيت مبارك كښې دی ﴿عَلَّمَهٗ شَدِيْدُ الْقُوٰى ۝ ذُوْ مِرَّةٍ ۚ فَاسْتَوٰى ۝﴾ په دې كښې **ذومرة** معنی ده طاقت والا، مراد ترې حضرت جبرائيل﴾ دی.

قوله: قَابَ قَوْسَيْنِ حَيْثُ الْوَتَرُ مِنَ الْقَوْسِ:

د ''**فكان قاب قوسين**،، **تفسير**: آيت مبارك كښې دی ﴿فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰى ۝﴾ د دې آيت مختلف تفسيرونه بيان كړيشوی دی.

① **قاب**: مقدار ته وائی او **قوسين** د **قوس** تثنيه كمان ته وائی. اود آيت مطلب دا دی چه رسول الله ﷺ د الله تعالی يا د حضرت جبرائيل عليه السلام سره دومره نزدې شو چه د دوو كمانونو برابر فاصله پاتې شوه. علامه قرطبی رحمه الله فرمائی "**تقديره: فكان مقدار مسافة قربه مثل قاب قوسين**"[1] په عربو كښې دا طريقه وه چه كله به دو سرو په خپل مينځ كښې اتحاد او د يوځائ كيدو معاهده كول غوښتل نو دواړو به خپل كمانونه اوچتول او يو بل سره به ئی خپل كمانونه داسې يو ځائ كول چه د دواړو كمانونو لرګی خو به ئی خپل طرف ته كول او د پلې تار(چه لينده كښې استعماليږی) بل طرف ته، دغه شان به چه د دواړو ليندو تارونه يوځائ شو او يو به شو نو په هغه دواړو كښې به د قوسونو د قاب فاصله پاتې كيدله، مطلب به دا ووچه د دې كمانونو په شان نن مونږ هم يو بل سره يو ځائ شو او زمونږ دوست او دښمن به اوس

---

[1] تفسير قرطبی-۱۷/۸۹:

يو وى. نو اوس دا د محاورې په توګه استعمالولې شى، په خپل مينځ کښې يو ځائ کيدل، او يوشان کيدل اود فاصلې د کمى تعبير "قاب قوسين" سره کوى (١) دلته هم دا مطلب دې چه رسول الله ﷺ حضرت جبرائيل عليه السلام ته دومره نزدې راغلوچه د دواړو په مينځ کښې د دوو کمانونو برابر فاصله پاتې شوه، بلکه دينه هم کمه، اوهغوى دواړه يو بل سره په هر لحاظ سره يوشان او يو ځائ او په دواړو کښې مکمل اتصال اوشو.

② بعضې مفسرين وائى چه قاب هغه فاصله ته وائى چه د کمان قبضه(د نيولو لاسکې) اود کمان تار په مينځ کښې وى د څه اندازه چه په يو لاس کولې شى، د يو کمان دوه قابه وى د نيولو د لاسکى نه د تار طرف ته تلونکې دوو حصوکښې د هرې يوې حصې فاصله قاب دې. قرطبى رحمه الله فرمائى "والقاب مابين المقبض والسية، ولكل قوس قابان" په آيت کښې لفظى قلب کړې شويدې، اصل عبارت دې "قابى قوس" يعنى د يو قوس دوه قابه،مضاف چه تثنيه دې د دې عوض مضاف اليه ئى تثنيه جوړ کړو (٢)د دوو قابونو فاصله د يو کمان برابره ده. د آيت مطلب به دا وى چه رسول الله ﷺ اود حضرت جبرائيل عليه السلام په مينځ کښې د يو کمان د دوو قابونو برابره فاصله وه، حاصل دا چه د يو کمان برابره فاصله وه يا د دې نه هم کمه.

③ سعيدبن جبير رحمه الله او ابواسحاق همدانى رحمه الله وغيره فرمائى چه قاب مقدار او قوس د ذراع په معنى کښې دى. ذراع ته قوس ولې اووئيلې شو "لانه يقاس بها كل شئ" چه د دې په ذريعه د هر څيز حساب لکولې شى، ناپ کولې شى اوس به معنى دا وى د نبى کريم ﷺ او حضرت جبرائيل عليه السلام په مينځ کښې فاصله د دوو ذراعو برابر پاتې شوې وه. حافظ ابن حجر رحمه الله دا اولى او ارجح ګرځولې(٣)اکثرو حضراتو اولنى تفسير ته ترجيح ورکړيده.(٤)

د کلماتو تشريح:

قوله: ضِيزَىٰ: عَوْجَاءُ: آيت مبارك کښې دى (تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزَىٰ) په دې حالت کښې خو ډير کوږ تقسيم اوشو... فرمائى چه ضيزى معنى نه ده کوږ.

قوله: وَأَكْدَىٰ: قَطَعَ عَطَاءَهُ: آيت کښې دى (وَأَعْطَىٰ قَلِيلًا وَأَكْدَىٰ) لږ شان مال ورکړو او(بيا هغه هم) بند کړو، فرمائى آيت کښې اکدى معنى ده قطع عطاءه ورکول ئى ختم کړل.

قوله: رَبُّ الشِّعْرَىٰ: مِرْزَمُ الْجَوْزَاءِ: (وَأَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشِّعْرَىٰ) حضرت انورشاه کشميرى رحمه الله

---

(١) اوګورئى معالم التنزيل-۴/۲۴۶:

(٢) تفسير قرطبى ۱۷/۹۰:وفتح البارى-۸/۶۱۰ :

(٣)فتح البارى-۸/۶۱۰ :

(٤) تفسيرقرطبى ۱۷/۸۹ :وروح المعانى ۱۵/۷۵: جزء ۲۷ وتفسير عثمانى:ص ۶۹۸ وفيض البارى-۴/۲۳۷:

"شعرى" ترجمه "پرنى" کړې ده.(۱) امام بخارى رحمه الله فرمائى چه شعرى ته مرزم الجوزاء هم وائى، دا ستورى جوزاء نه پس د ګرمئى په موسم کښې راخيژى(۲) يو قول دا هم دې چه د نمر نه شعرى لوئ دې.

قوله: الَّذِي وَفَّى: وَفَّى مَا فُرِضَ عَلَيْهِ: آيت کښې دى (وَإِبْرٰهِيمَ الَّذِي وَفّٰى) فرمائى د (الَّذِي وَفّٰى) معنى ده کوم چه په هغوى فرض وو هغه ئى پوره کړل.

قوله: أَزِفَتِ الْآزِفَةُ: اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ: آيت کښې دى (أَزِفَتِ الْآزِفَةُ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللّٰهِ كَاشِفَةٌ) هغه زر راتلونکې څيز نزدې راورسيدو.د الله تعالى نه علاوه بل څوك هغه اخوا کونکې نشته. فرمائى د(أَزِفَتِ الْآزِفَةُ) معنى ده قيامت نزدې راغلو.

قوله: سَامِدُونَ: الْبَرْطَمَةُ، وَقَالَ عِكْرِمَةُ: يَتَغَنَّوْنَ، بِالْحِمْيَرِيَّةِ: آيت کښې دى (وَتَضْحَكُونَ وَلَا تَبْكُونَ وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ) فرمائى چه سامدون نه برطمة مراد دې. د برطمة معنى ده ډډه: کونکې(۳) او عکرمه رحمه الله وئيلى دى سامدون معنى په حميرى ژبه کښې ګانه يعنى لوبه وئيل دى.

قوله: وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ: أَفَتُمَارُونَهُ: أَفَتُجَادِلُونَهُ، وَمَنْ قَرَأَ: أَفَتَمْرُونَهُ يَعْنِي أَفَتَجْحَدُونَهُ: (أَفَتُمٰرُونَهُ عَلٰى مَا يَرٰى) آيا ته هغه رسول صلى عليه وسلم سره د هغه کتونکى څيز باندې نزاع کوې حمزه او کسائى "أَفَتَمْرُونَهُ" لولى د کوم معنى چه آيا تاسو د هغې انکار کوئى.

قوله: مَا زَاغَ الْبَصَرُ: بَصَرُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَا طَغَى: وَلَا جَاوَزَ مَا رَأَى: آيت کښې دى (مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰى) نه د هغه نظر دهوکه شو مراد د حضرت محمد ﷺ نظرمبارك دې او نه نظر تجاوز اوکړو د هغې نه چه څه ئى اوکتل، يعنى د هغوى) نظر مبارك د حد نه زيات نه شو څومره چه حکم وو هم دومره ئى اوکتل.

قوله: فَتَمَارَوْا: كَذَّبُوا: دا لفظ د سورة قمر دې، هلته په آيت کښې دى "ولقد انذرهم بطشتنا فتماروا بالنذر" او هغه ويريدلې وو زمونږ د نيولو نه ليکن هغوى زمونږ ويرول دروغ اوګڼړل، دلته دې لفظ ته (أَفَتُمٰرُونَهُ عَلٰى مَا يَرٰى) په مناسبت سره راوړيدې.

قوله: إِذَا هَوَى: غَابَ: (وَالنَّجْمِ إِذَا هَوٰى) قسم دې د ستورى.کله چه هغه ډوبيږى، هوى

---

(۱)فيض البارى-۴/۲۴۷ :

(۲) د تفصيل د پاره اوګورئى فتح البارى ۸/۶۰۵:وعمدة القارى-۱۹/۱۹۶:

(۳)البرطمة، بفتح الباء، وسكون الراء وفتح الطاء، الاعراض، وقال ابن عينية :البرطمة هكذا، ووضع ذقنه فى صدره)فتح البارى (۸/۶۰۵)

معنى غيبيدل دى.

قوله: أَغْنَى وَأَقْنَى : أَعْطَى فَأَرْضَى :آيت كښې دى ﴿وَأَنَّهُ هُوَ أَغْنَى وَأَقْنَى﴾ يعنى هغه راكړه اوخوشحاله ئى كړو، اغنى: غنى جوړ كړل، مال اودولت وركول، اقنى راضى كول، خوشحالول.

[۴۵۷۴] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ عَنْ عَامِرٍ عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ قُلْتُ لِعَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا يَا أُمَّتَاهْ هَلْ رَأَى مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَبَّهُ فَقَالَتْ لَقَدْ قَفَّ شَعَرِي مِمَّا قُلْتَ أَيْنَ أَنْتَ مِنْ ثَلَاثٍ مَنْ حَدَّثَكَهُنَّ فَقَدْ كَذَبَ مَنْ حَدَّثَكَ أَنَّ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى رَبَّهُ فَقَدْ كَذَبَ ثُمَّ قَرَأَتْ لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ وَمَنْ حَدَّثَكَ أَنَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي غَدٍ فَقَدْ كَذَبَ ثُمَّ قَرَأَتْ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَنْ حَدَّثَكَ أَنَّهُ كَتَمَ فَقَدْ كَذَبَ ثُمَّ قَرَأَتْ يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْآيَةَ وَلَكِنَّهُ رَأَى جِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَام فِي صُورَتِهِ مَرَّتَيْنِ

[۳۳۸] بَاب فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى

حَيْثُ الْوَتَرُ مِنْ الْقَوْسِ

[۴۵۷۵] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ حَدَّثَنَا الشَّيْبَانِيُّ قَالَ سَمِعْتُ زِرًّا عَنْ عَبْدِ اللَّهِ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ مَسْعُودٍ أَنَّهُ رَأَى جِبْرِيلَ لَهُ سِتُّ مِائَةِ جَنَاحٍ

[۳۳۹] بَاب قَوْلِهِ فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى

[۴۵۷۶] حَدَّثَنَا طَلْقُ بْنُ غَنَّامٍ حَدَّثَنَا زَائِدَةُ عَنْ الشَّيْبَانِيِّ قَالَ سَأَلْتُ زِرًّا عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى قَالَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَنَّ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى جِبْرِيلَ لَهُ سِتُّ مِائَةِ جَنَاحٍ

[۳۴۰] بَاب لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى

[۴۵۷۷] حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى قَالَ رَأَى رَفْرَفًا أَخْضَرَ قَدْ سَدَّ الْأُفُقَ

[۳۴۱] بَاب أَفَرَأَيْتُمْ اللَّاتَ وَالْعُزَّى

[۴۵۷۸] حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا أَبُو الْأَشْهَبِ حَدَّثَنَا أَبُو الْجَوْزَاءِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فِي قَوْلِهِ اللَّاتَ وَالْعُزَّى كَانَ اللَّاتُ رَجُلًا يَلُتُّ سَوِيقَ الْحَاجِّ

[۴۵۷۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ حُمَيْدٍ

بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ حَلَفَ فَقَالَ فِي حَلِفِهِ وَاللَّاتِ وَالْعُزَّى فَلْيَقُلْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَمَنْ قَالَ لِصَاحِبِهِ تَعَالَ أُقَامِرْكَ فَلْيَتَصَدَّقْ

حضرت ابن عباس رضي الله عنه فرمائی چه لات دَ یو سړی نوم دې چه دَ حاجیانودَ پاره به ئې ستوان ټکول. فاکهی دَ مجاهد رحمه الله نه نقل کړی دی چه دا سړې دَ جاهلیت په زمانه کښې دَ طائف په یو غربانډې ناست وو او دَ طائف دَ کشمش او پنیر نه به ئې یوه حلوه جوړوله او په خلقو به ئې خوړله، کله چه دې مړ شو نو خلقودَ ده عبادت شروع کړو.(۱) دَ دې سړی باره کښې اختلاف دې، بعض وائی چه دا عامربن ظرب ووچه په خپله زمانه کښې دَ عربومشهور دانشوروو، علامه سهیلی نقل کړی دی چه دا عمرو بن لُحی بن قمعه وو لیکن حافظ رحمه الله دا قول ردکړیدې اودَ حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه ئې روایت نقل کړیدې چه لات کله مړشو نو خلقو ته عمرو بن لحی اووئیل چه دا مړ نه دې بلکه په ګټهان کښې داخل شویدې دَ څه په وجه چه خلقو دَ هغه عبادت کول شروع کړه، دَ دې روایت نه معلومیږی چه لات او عمرو بن لحی دوه جداجدا سړو نامې دی.(۲)

بهرحال دا دَ یو سړی نوم دې دَ چا دَ مرګ نه پس چه خلقو دَ ده بت جوړکړو او دَ هغې عبادت کول ئې شروع کړه. دا بت حضرت مغیره بن شعبه رضي الله عنه دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم په حکم هغه وخت اونړولو کله چه دَ طائف قبیلې ثقیف اسلام قبول کړلو. (۳)

دوئم بت عزی وو کوم چه دَ ټولو نه اول ظالم بن سعد دَ نخله په وادئی کښې دَ عبادت دَ پاره اودَرولو او حضرت خالدبن ولید رضي الله عنه دَفتح مکې په کال دَ نبی کریم صلى الله عليه وسلم په حکم سره مات کړو.(۴)

دریم بت مناة وو چه دَ لات نه هم وړاندې وو، داحضرت علی رضي الله عنه دَ مکې دَ فتح په کال مات کړو(۵)

قوله: من حلف. فقال في حلفه: واللات والعزى، فليقل: لااله الا الله: که چرې هغه "واللات والعزى" تعظیماً وئیلې وی نو دَ ایمان تجدید به کوی او که تعظیماً ئې نه وی وئیلی هسې په ناپوهئی کښې دَ خلې نه وتلی وی نو بیا هم دَ بت نوم ئې اخستې دې، په زړه کښې به ئې څه نا څه ظلمت او تیاره ضرور راغی نوپه دې وجه دَ دې دَ ازاله دَ پاره بیا هم کلمه توحید وئیل پکار دی(۶)

---

(۱) فتح الباری-۸/۶۱۲:

(۲) فتح الباری-۸/۶۱۲:

(۳) فتح الباری-۸/۶۱۲:

(۴)فتح الباری-۸/۶۱۲:

(۵) فتح الباری-۸/۶۱۲:

(۶)فتح الباری-۸/۶۱:

قوله: ومن قال لصاحبه: تعالى، اقامرك، فليتصدق: كه يو سړی خپل ملګری ته اووائی چه راځه جواری کوو نو ده له پکار دی چه صدقه اوکړی علامه طحاوی رحمه الله فرمائی چه هغه مال صدقه کول مراد دی کوم چه د جواری د پاره راويستلې وو ځکه چه دا په جوارئی کښې د خرچ کولو نه بهتر ده چه په صدقه کښې خرچ کړی (۱) علامه خطابی رحمه الله همدغه مراد اخستې دې. لیکن علامه نووی رحمه الله فرمائی چه مطلقاً صدقه کول مراد دی ځکه چه جواری حرامه ده اود يو حرام کار دعوت د ده په ژبه جاری شو نوپه دې وجه د کفارې په خاطر دې څه نا څه صدقه اوکړی، د مسلم شريف روايت هم په دې معنی دلالت کوی، په دې کښې دی "فليتصدق بشیء"(۲)

[۳۴۲] بَاب وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَى

[۴۵۸۰] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ سَمِعْتُ عُرْوَةَ قُلْتُ لِعَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فَقَالَتْ إِنَّمَا كَانَ مَنْ أَهَلَّ بِمَنَاةَ الطَّاغِيَةِ الَّتِي بِالْمُشَلَّلِ لَا يَطُوفُونَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَطَافَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْمُسْلِمُونَ قَالَ سُفْيَانُ مَنَاةُ بِالْمُشَلَّلِ مِنْ قُدَيْدٍ

داحديث د سورة بقره په تفسير کښې تيرشويدې. مشلل د ځائ نوم دې او قديد هم د مکې نه د مدينې طرف ته په لارکښې د يومقام نوم دې.

وَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَالِدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ عُرْوَةُ قَالَتْ عَائِشَةُ نَزَلَتْ فِي الْأَنْصَارِ كَانُوا هُمْ وَغَسَّانُ قَبْلَ أَنْ يُسْلِمُوا يُهِلُّونَ لِمَنَاةَ مِثْلَهُ

په دې تعليق کښې دی د اسلام نه وړاندې انصار او د قبيله غسان خلقو د مناة بت په نوم باندې احرام تړلو، د دې متعلق دا مذکوره آيت نازل شو "يُهِلُّونَ لِمَنَاةَ" ای يحرمون لمناة "مثله" يعنی د دې تعليق مفهوم هم د سفيان د حديث په شان دې. دعبدالرحمن بن خالد دا تعليق امام ذهلی په "زهريات" کښې او امام طحاوی په "مشکل الآثار" کښې موصولاً نقل کړيدې.(۳)

وَقَالَ مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْأَنْصَارِ مِمَّنْ كَانَ يُهِلُّ لِمَنَاةَ وَمَنَاةُ صَنَمٌ بَيْنَ مَكَّةَ وَالْمَدِينَةِ قَالُوا يَا نَبِيَّ اللَّهِ كُنَّا لَا نَطُوفُ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ تَعْظِيمًا لِمَنَاةَ نَحْوَهُ

د معمرنه معمر بن راشد مراددې "نحو" ای نحوالحديث المذکور، دا تعليق امام احمد رحمه الله موصولاً نقل کړيدې.

---

۱) فيض البارى-۴/۲۴۱:
۲) فتح البارى-۸/۶۱۲:
۳) تعليق اتعلين ۴/۳۲۵ :عمدة القارى-۱۹/۲۰۳:

[۳۴۳] بَاب فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا

[۴۵۸۱] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ سَجَدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالنَّجْمِ وَسَجَدَ مَعَهُ الْمُسْلِمُونَ وَالْمُشْرِكُونَ وَالْجِنُّ وَالْإِنْسُ تَابَعَهُ إِبْرَاهِيمُ بْنُ طَهْمَانَ عَنْ أَيُّوبَ وَلَمْ يَذْكُرْ ابْنُ عُلَيَّةَ ابْنَ عَبَّاسٍ

[۴۵۸۲] حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ أَخْبَرَنِي أَبُو أَحْمَدَ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ الْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَوَّلُ سُورَةٍ أُنْزِلَتْ فِيهَا سَجْدَةٌ وَالنَّجْمِ قَالَ فَسَجَدَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَسَجَدَ مَنْ خَلْفَهُ إِلَّا رَجُلًا رَأَيْتُهُ أَخَذَ كَفًّا مِنْ تُرَابٍ فَسَجَدَ عَلَيْهِ فَرَأَيْتُهُ بَعْدَ ذَلِكَ قُتِلَ كَافِرًا وَهُوَ أُمَيَّةُ بْنُ خَلَفٍ

[۳۴۴] باب: تفسير سورة القمر (اقْتَرَبَتْ السَّاعَةُ)

قَالَ مُجَاهِدٌ مُسْتَمِرٌّ ذَاهِبٌ مُزْدَجَرٌ مُتَنَاهٍ وَازْدُجِرَ فَاسْتُطِيرَ جُنُونًا دُسُرٍ أَضْلَاعُ السَّفِينَةِ لِمَنْ كَانَ كُفِرَ يَقُولُ كُفِرَ لَهُ جَزَاءً مِنْ اللَّهِ مُحْتَضَرٌ يَحْضُرُونَ الْمَاءَ وَقَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ مُهْطِعِينَ النَّسَلَانُ الْخَبَبُ السِّرَاعُ وَقَالَ غَيْرُهُ فَتَعَاطَى فَعَاطَهَا بِيَدِهِ فَعَقَرَهَا الْمُحْتَظِرِ كَحِظَارٍ مِنْ الشَّجَرِ مُحْتَرِقٍ ازْدُجِرَ افْتُعِلَ مِنْ زَجَرْتُ كُفِرَ فَعَلْنَا بِهِ وَبِهِمْ مَا فَعَلْنَا جَزَاءً لِمَا صُنِعَ بِنُوحٍ وَأَصْحَابِهِ مُسْتَقِرٌّ عَذَابٌ حَقٌّ يُقَالُ الْأَشَرُ الْمَرَحُ وَالتَّجَبُّرُ

قوله: قَالَ مُجَاهِدٌ: مُسْتَمِرٌّ: ذَاهِبٌ: ﴿وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ﴾ اوكه هغوى چرته څه نښه وينى او ډېره كوى او وائى دا جادو دې چه دَ اول نه راوان دې. يعنى مدعيان نبوت اول هم داسې جادو كولو نو لكه څنګه چه دَ هغوى جادوپاتې نشو نو دا به هم پاتې نشى. مستمر معنى مجاهد رحمه الله ذاهب بيان كړيده يعنى تلونكې، ختميدونكې، بعضو وئيلى دى ذاهب په معنى دَ سائر ده يعنى باقى پاتې كيدونكې[1]

قوله: مُزْدَجَرٌ: مُتَنَاهٍ: ﴿وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ الْأَنْبَاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ﴾ فرمائى مزدجر په معنى دَ "متناه" ده چه دَ باب تفاعل نه صيغه دَ اسم فاعل ده. "اى غاية فى الزجر، لامزيد عليه"[2] يعنى بې انتهاء رټنه مطلب دا دې چه دې خلقو سره دومره خبرې رسيدلې دى په كوموكښې چه په اوچته درجه رټنه او تنبيه موجود ده.

قوله: وَازْدُجِرَ: فَاسْتُطِيرَ جُنُونًا: ﴿وَقَالُوا مَجْنُونٌ وَازْدُجِرَ﴾ اودې خلقو دَ حضرت نوح عليه السلام باره كښې اووئيل چه دا مجنون دې، اودَ جنون دَ وجه نه وريدلې او نشه دې. أستطير صيغه

---

[1] فتح البارى-۸/۶۱۲:

[2] عمدة القارى-۱۹/۲۰۴ :

مجهول ده. أستطير الرجل ، ويرولې، خوف زده كړېشوې. بعضو د دې ترجمه صرع سره كړېده. يعنى د مرګى بيمارئى كښې اخته كړېشوې. بهرحال په دې صورت كښې داعطف دې مجنون باندې او د قوم په مقوله كښې داخل دې. بعضو دا د الله تعالى مقوله ګرځولې ده اود دې تفسير ئى كړېدې "دهمكى وركړېشوې"(١)
مطلب دا دې چه د نوح عليه السلام قوم نوح عليه السلام ته مجنون اووئيل او هغه ته ئى دهمكى وركړه چه د تبليغ نه منع شه مونږ به تا رجم كړو.

قوله: دُسُرٍ: أَضْلَاعُ السَّفِينَةِ (وَحَمَلْنٰهُ عَلٰى ذَاتِ اَلْوَاحٍ وَّدُسُرٍ) فرمائى چه "دسر" د كشتئى اړخونه يعنى تختې ميخونو او رسو وغيره ته وائى، دا د دسار جمع ده ميخ ته وائى.

قوله: لِمَنْ كَانَ كُفِرَ: يَقُولُ: كُفِرَ لَهُ جَزَاءً مِنَ اللّٰهِ: (لِمَنْ كَانَ كُفِرَ) مطلب دا دې چه دا عذاب په حقيقت كښې د الله تعالى د طرف نه بدله وه د حضرت نوح عليه السلام چه د هغه ناقدرى او انكار ئى كړې وو.

قوله: مُحْتَضَرٌ: يَحْضُرُونَ الْمَاءَ: آيت كښې دى (وَنَبِّئْهُمْ اَنَّ الْمَآءَ قِسْمَةٌۢ بَيْنَهُمْ ۚ كُلُّ شِرْبٍ مُّحْتَضَرٌ) اوهغه خلقو ته دا اوښايه چه اوبه(كويان) تقسيم كړېشوى دى هر يو دې په خپل نمبر راځى. فرمائى محتضر معنى ده نمبر والا ټول دې اوبه ته حاضرېږى.

قوله: مُهْطِعِينَ: النَّسَلَانُ: الْخَبَبُ السِّرَاعُ: (مُّهْطِعِيْنَ اِلَى الدَّاعِ) " دا د اهطاع نه صيغه اسم فاعل ده. د كوم معنى چه په تيزئى سره د تللو ده. دې تفسير النسلان سره كړېدې. اود النسلان تفسير "اخبب السراع" سره، د ټولو معنى په تيزئى سره د تللو ده.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: فَتَعَاطَى: فَعَاطَهَا بِيَدِهِ فَعَقَرَهَا: (فَنَادَوْا صَاحِبَهُمْ فَتَعَاطٰى فَعَقَرَ)

فتعاطى ترجمه عاط سره كړېده، عاط عوط نه ماخوذ دې د كوم چه د عربو په كلام كښې هيڅ معنى نه راځى. په دې وجه شراح حضراتو وئيلى دى چه په دې كښې قلب شوېدې د عين كلمه د لام په ځاى كړشويده او دا عطو نه ماخوذ دې د كوم معنى چه په لاس د نيولو راځى او هغه دلته صحيح ده.(٢)

قوله: الْمُحْتَظِرِ: كَحِظَارٍ مِنَ الشَّجَرِ مُحْتَرِقٍ: (فَكَانُوْا كَهَشِيْمِ الْمُحْتَظِرِ) محتظر معنى ده د ونو(يعنى لرګو) سوزېدلې او مات شوې شپول. حظار ازضرب حظر، حظراً منع كول، حظار وحظيرة شپول هغه ځيز چه ستا او د نورو په مينځ كښې بنديز جوړشي. مطلب دا چه په عذاب راتلوباندې هغه د چقنړى شوى ازغود شپول په شان شو لكه څنګه چه هغه شپول ذره ذره كيږى دا هم تباه شو.

---

(١) تفسير كشاف-٤/٤٣٣ :

(٢) فتح البارى ٨/٦١٦:وعمدة القارى-١٩/٢٠٥:

قوله: كُفِرَ: فَعَلْنَا بِهِ وَبِهِمْ مَا فَعَلْنَا جَزَاءً لِمَا صُنِعَ بِنُوحٍ وَأَصْحَابِهِ: په آيت مبارك كښې دى "جَزَاءً لِّمَن كَانَ كُفِرَ" دَ نوح عليه السلام امداد كول او قوم غرق كول دا بدله وه دَ هغه معاملې چه نوح عليه السلام اود هغه ملگرو سره اوكړيشوه.

قوله: مُسْتَقِرٌّ: عَذَابٌ حَقٌّ: آيت كښې دى وَلَقَدْ صَبَّحَهُم بُكْرَةً عَذَابٌ مُّسْتَقِرٌّ" او سحر وختى په هغوى باندې د هميشه عذاب راغلو. فرمائى مستقر معنى عذاب حق.

قوله: يُقَالُ: الْأَشَرُ: الْمَرَحُ وَالتَّجَبُّرُ: آيت كښې د "سَيَعْلَمُونَ غَدًا مَّنِ الْكَذَّابُ الْأَشِرُ" هغوى ته ډيرزر معلوم شى چه دروغ وايونكې څوك وو. وئيلې شى چه اشر معنى ده كبر او غرور كول، اشر كبر او غروركونكې.

[۳۴۵] بَاب وَانْشَقَّ الْقَمَرُ وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا

[۴۵۸۳] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ شُعْبَةَ وَسُفْيَانَ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ انْشَقَّ الْقَمَرُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِرْقَتَيْنِ فِرْقَةً فَوْقَ الْجَبَلِ وَفِرْقَةً دُونَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اشْهَدُوا

[۴۵۸۴] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ انْشَقَّ الْقَمَرُ وَنَحْنُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَصَارَ فِرْقَتَيْنِ فَقَالَ لَنَا اشْهَدُوا اشْهَدُوا

[۴۵۸۵] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي بَكْرٌ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ عِرَاكِ بْنِ مَالِكٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ انْشَقَّ الْقَمَرُ فِي زَمَانِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

[۴۵۸۶] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَأَلَ أَهْلُ مَكَّةَ أَنْ يُرِيَهُمْ آيَةً فَأَرَاهُمْ انْشِقَاقَ الْقَمَرِ

[۴۵۸۷] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ قَالَ انْشَقَّ الْقَمَرُ فِرْقَتَيْنِ

د انشقاق قمر بحث: امام بخارى رحمه الله دلته دَ **اشقاق القمر** روايتونه حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما او حضرت انس رضي الله عنه نه نقل كړى دى. حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه خو دَ **انشقاق قمر** كتونكونه دې. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما لا پيدا شوې هم نه وو. ځكه چه دا واقعه دَ هجرت نه پنځه كاله وړاندې ده، او ابن عباس رضي الله عنهما هغه وخت نه وو پيدا شوې او حضرت انس، دَ ځلورو پنځو كالو ماشوم وو او په مدينه منوره كښې وو، په مكه مكرمه كښې موجود نه وو. غالباً هغوى دَ باقى صحابه كرامو نه اوريدوسره دا واقعه

بیان کړیده.(۱) ابونعیم "دلائل النبوة" کښې دَ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما روایت نقل کړیدې چه یو څو مشرکان دَ رسول الله ﷺ په خواکې راجمع شول. په هغوی کښې ابوجهل، ولید بن مغیره، عاص بن وائل او نظربن حارث شامل وو او رسول الله ﷺ ته ئی اووئیل که ته رښتونې ئی نو دا سپوږمئی دوه ټکړې کړه. نبی کریم ﷺ دعا اوکړه او سپوږمئی دوه ټکړې شوه (۲)
حافظ جلال الدین سیوطی رحمه الله فرمائیلی دی چه دَ دې ثبوت په تواتر سره دې، حافظ ابن کثیر دا متفق علیه ګرځولې دې (۳) دَ حافظ ابن حجر رحمه الله استاد حافظ زین الدین عراقی رحمه الله اجماع نقل کړې. هغه په خپل منظوم سیرت کښې فرمائی:

فصار فرقتین فرقة علت وفرقة للطود منه نزلت

وذاك مرتین بالاجماع والنص والتواتر السماع (۴)

دَ بعض قدیم علماؤ دا خیال دې چه دَ شق قمر معجزه نه ده واقع شوې دا به قرب قیامت کښې واقع کیږی. باقی پاتې شوه دا خبره ﴿وَانْشَقَّ الْقَمَرُ﴾ کښې دَ ماضی صیغه استعمال شویده نو هغوی وائی چه دَ مستقبل دَ پاره دَ ماضی صیغه استعمالولې شی کله چه په مستقبل کښې دَ هغه څیز په وقوع کښې تحقق کښې مبالغه مقصود وی لکه څنګه چه ﴿اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ﴾ کښې استعمال کړیشویده. لیکن دَ جمهورو علماؤ مسلك دا دې چه انشقاق قمر دَ رسول الله ﷺ په زمانه کښې واقع شویده. لکه څنګه چه په روایاتوکښې دی.
حافظ رحمه الله لیکي: "والذی ذهب الیه الجمهور اصح، کما جزم به ابن مسعود وحذیفة وغیرهما" (۵) حافظ ابن حجر رحمه الله دَ انشقاق قمر متعلق بعض سوالونه او اعتراضونه او دَ هغې جوابونه نقل کړیدی (۶) دلته دَ مولاناشبیراحمد عثمانی رحمه الله تفسیری حاشیه نقل کولې شی چه په دې کښې دَهغه مختصر جوابونه راغی، هغوی لیکی:"طحاوی او ابن کثیر دَ دې واقعې دَ تواتر دعوی کړیده اودَ یوعقلی دلیل نه هم ترنن پورې ددې قسم واقعه محال کیدل ثابت نه کړیشو.اوصرف دَاستبعاد په بنیادباندې داسې قطعی الثبوت څیزونه رد کولې نشی، بلکه استبعاد خو دَ معجزې دَ پاره لازم دې، دَ روزمره معمولی واقعاتوته معجزه څوك وائی"

---

(۱) فتح الباری، کتاب مناقب النصار، باب انشقاق القمر-۷/۱۸۲:
(۲) دلائل ابی نعیم، الفصل السادس عشر، انشقاق القمر -۱/۲۸۰: نور اوګورئی الخصائص الکبری، باب انشقاق القمر-۱۲۶-۱/۱۲۵:
(۳) تفسیر ابن کثیر-۴/۲۶۱:
(۴) فتح الباری، کتاب مناقب الانصار، باب انشقاق القمر-۷/۱۸۳:
(۵) فتح الباری، کتاب مناقب الانصار، باب انشقاق القمر-۷/۱۸۶:
(۶) فتح الباری، باب انشقاق القمر-۱۸۶-۷/۱۸۳:

باقی دا ویناچه شق قمر که واقع شوې وې نو په تاریخ کښې د دې وجود ولې نشته نو یادساتئی چه دا واقعه د شپې ده او په بعض ملکونو کښې خو د مطالع د اختلاف د وجه هغه وخت ورځ وی او په بعض ځایونو کښې نیمه شپه وی او خلقو عام توګه باندې اوده وی او چه چرته بیداری وې او د کولاؤ آسمان لاندې ناست وی نو عادتاً دا ضروری نه ده چه ټول به آسمان ته ګوری، په ځمکه چه کومه د سپوږمئی رڼرا خوروی په دې شرط چه آسمان صفاوی نو په دې کښې د سپوږمئی دوه ټکړې کیدل څه فرق نه راولی، بیاد لږ وخت قصه وه، مونږ وینوګورو چه بار بار سپوږمئی تندر نیسی او ډیره ټوره وی خو په لاکهونو انسانانوته پته هم نه وی او په هغه زمانه کښې د رصد وغیره دومره وسیع او مکمل انتظامات او تقویم(جنتریانې) او دومره د خورونو ذرائع هم نه وې. بهر حال په تاریخونوکښې د نه ذکرکیدو په وجه د دې تکذیب نشی کیدې. سره د دې چه "تاریخ فرشته" وغیره کښې د دې ذکر موجود دې، د هندوستان مهاراجه "مالیبار" د اسلام راوړلو سبب هم دا واقعه لیکی:(۱)

قدیم فلاسفه چونکه د آسمان او سیاراتوخرق او التیام قائل نه دی په دې وجه هغوی د دینه انکار کوی نو حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی:"وقد انکر جمهور الفلاسفة انشقاق القمر، متمسکین بان الایات العلویة، لایتهیافیها الانخراق والالتیام"

حافظ ابن حجر رحمه الله د زجاج په حواله سره د دې جواب ورکړیدې چه قمر او نور اجرام سماویه د الله تعالی) مخلوق دې اوالله تعالی د هغوی د تخلیق په شان د هغوی په انشقاق او په هغې کښې انخراق او التیام باندې قادر دې. (۲) او مولانا انورشاه کشمیری رحمه الله فرمائی "وقد ثبت الیوم الخرق، والالتئام، والانشقاق، والانفطار کلها فی الاجرام السماویة"(۳)

[۳۴۶] بَاب تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا جَزَاءً لِمَنْ كَانَ كُفِرَ

وَلَقَدْ تَرَكْنَاهَا آيَةً فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ قَالَ قَتَادَةُ أَبْقَى اللَّهُ سَفِينَةَ نُوحٍ حَتَّى أَدْرَكَهَا أَوَائِلُ هَذِهِ الْأُمَّةِ

[۴۵۸۸] حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ الْأَسْوَدِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ

د دې ترجمة الباب نه واخله باب ولقداهلکنااشیاعکم پورې شپږ مختلف ترجمې دی او په هره یوه کښې د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه هم یو روایت نقل دې. د امام بخاری رحمه الله مقصد خودل دا دی چه په آیت کښې "فَهَلْ مِنْ مُّدَّكِرٍ" د دال سره دې او په دې خبره باندې هم

---

(۱) تفسیرعثمانی ۷۰۱:فائده نمبر-۱۲

(۲) فتح الباری، کتاب مناقب الانصار، باب انشقاق القمر-۷/۱۸۵:

(۳) فیض الباری-۴/۲٤۱:

خبرداري مقصد دې چه قرآن پاك كومې قصې او واقعات بيانوى دې نه عبرت حاصلول پكار دى.

[٣٤٧] بَاب وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ

قَالَ مُجَاهِدٌ يَسَّرْنَا هَوَّنَّا قِرَاءَتَهُ.

[٤٥٨٩] حدثنا مسدد، عن يحيى، عن شعبة، عن أبى إسحق، عن الأسود، عن عبدالله رضى الله عنه، عن النبى) أنه كان يقرأ: فهل من مدكر.

[٣٤٨] بَاب أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ

[٤٥٩٠] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ أَنَّهُ سَمِعَ رَجُلًا سَأَلَ الْأَسْوَدَ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ أَوْ مُذَّكِرٍ فَقَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ يَقْرَؤُهَا فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ قَالَ وَسَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَؤُهَا فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ دَالًا

[٣٤٩] بَاب فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ

[٤٥٩١] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا أَبِي عَنْ شُعْبَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ الْأَسْوَدِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَرَأَ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ الْآيَةَ

[٣٥٠] بَاب وَلَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً عَذَابٌ مُسْتَقِرٌّ فَذُوقُوا عَذَابِي وَنُذُرِ إِلَى فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ

[٤٥٩٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ الْأَسْوَدِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَرَأَ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ

[٣٥١] بَاب وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا أَشْيَاعَكُمْ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ

[٤٥٩٣] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ الْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَرَأْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَهَلْ مِنْ مُذَّكِرٍ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ

[٣٥٢] بَاب قَوْلُهُ سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ

[٤٥٩٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَوْشَبٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ ح وحَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا عَفَّانُ بْنُ مُسْلِمٍ عَنْ وُهَيْبٍ حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ

عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَهُوَ فِي قُبَّةٍ يَوْمَ بَدْرٍ اللّٰهُمَّ إِنِّي أَنْشُدُكَ عَهْدَكَ وَوَعْدَكَ اللّٰهُمَّ إِنْ تَشَأْ لَا تُعْبَدْ بَعْدَ الْيَوْمِ فَأَخَذَ أَبُو بَكْرٍ بِيَدِهِ فَقَالَ حَسْبُكَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ أَلْحَحْتَ عَلَى رَبِّكَ وَهُوَ يَثِبُ فِي الدِّرْعِ فَخَرَجَ وَهُوَ يَقُولُ سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ

[٣٥٣] بَابُ قَوْلِهِ بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَدْهَى وَأَمَرُّ يَعْنِي مِنَ الْمَرَارَةِ

[٤٥٩٥] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ أَخْبَرَنِي يُوسُفُ بْنُ مَاهَكٍ قَالَ إِنِّي عِنْدَ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ قَالَتْ لَقَدْ أُنْزِلَ عَلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَكَّةَ وَإِنِّي لَجَارِيَةٌ أَلْعَبُ بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَدْهَى وَأَمَرُّ

[٤٥٩٦] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ خَالِدٍ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَهُوَ فِي قُبَّةٍ لَهُ يَوْمَ بَدْرٍ أَنْشُدُكَ عَهْدَكَ وَوَعْدَكَ اللّٰهُمَّ إِنْ شِئْتَ لَمْ تُعْبَدْ بَعْدَ الْيَوْمِ أَبَدًا فَأَخَذَ أَبُو بَكْرٍ بِيَدِهِ وَقَالَ حَسْبُكَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ فَقَدْ أَلْحَحْتَ عَلَى رَبِّكَ وَهُوَ فِي الدِّرْعِ فَخَرَجَ وَهُوَ يَقُولُ سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَدْهَى وَأَمَرُّ

[٣٥٤] بَاب: تفسير سُورَةُ الرَّحْمٰنِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ بِحُسْبَانٍ كَحُسْبَانِ الرَّحَى وَقَالَ غَيْرُهُ وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ يُرِيدُ لِسَانَ الْمِيزَانِ وَالْعَصْفُ بَقْلُ الزَّرْعِ إِذَا قُطِعَ مِنْهُ شَيْءٌ قَبْلَ أَنْ يُدْرِكَ فَذَلِكَ الْعَصْفُ وَالرَّيْحَانُ رِزْقُهُ وَالْحَبُّ الَّذِي يُؤْكَلُ مِنْهُ وَالرَّيْحَانُ فِي كَلَامِ الْعَرَبِ الرِّزْقُ وَقَالَ بَعْضُهُمْ وَالْعَصْفُ يُرِيدُ الْمَأْكُولَ مِنَ الْحَبِّ وَالرَّيْحَانُ النَّضِيجُ الَّذِي لَمْ يُؤْكَلْ وَقَالَ غَيْرُهُ الْعَصْفُ وَرَقُ الْحِنْطَةِ وَقَالَ الضَّحَّاكُ الْعَصْفُ التِّبْنُ وَقَالَ أَبُو مَالِكٍ الْعَصْفُ أَوَّلُ مَا يَنْبُتُ تُسَمِّيهِ النَّبَطُ هَبُورًا وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْعَصْفُ وَرَقُ الْحِنْطَةِ وَالرَّيْحَانُ الرِّزْقُ وَالْمَارِجُ اللَّهَبُ الْأَصْفَرُ وَالْأَخْضَرُ الَّذِي يَعْلُو النَّارَ إِذَا أُوقِدَتْ وَقَالَ بَعْضُهُمْ عَنْ مُجَاهِدٍ رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ لِلشَّمْسِ فِي الشِّتَاءِ مَشْرِقٌ وَمَشْرِقٌ فِي الصَّيْفِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ مَغْرِبُهَا فِي الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ لَا يَبْغِيَانِ لَا يَخْتَلِطَانِ الْمُنْشَآتُ مَا رُفِعَ قِلْعُهُ مِنَ السُّفُنِ فَأَمَّا مَا لَمْ يُرْفَعْ قِلْعُهُ فَلَيْسَ بِمُنْشَأَةٍ وَقَالَ مُجَاهِدٌ كَالْفَخَّارِ كَمَا يُصْنَعُ الْفَخَّارُ الشُّوَاظُ لَهَبٌ مِنْ نَارٍ وَنُحَاسٌ النُّحَاسُ الصُّفْرُ يُصَبُّ عَلَى رُءُوسِهِمْ فَيُعَذَّبُونَ بِهِ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ يَهُمُّ بِالْمَعْصِيَةِ فَيَذْكُرُ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ فَيَتْرُكُهَا مُدْهَامَّتَانِ سَوْدَاوَانِ مِنَ الرِّيِّ صَلْصَالٍ طِينٌ خُلِطَ بِرَمْلٍ فَصَلْصَلَ كَمَا يُصَلْصِلُ الْفَخَّارُ وَيُقَالُ مُنْتِنٌ يُرِيدُونَ بِهِ صَلَّ يُقَالُ صَلْصَالٌ كَمَا يُقَالُ صَرَّ الْبَابُ عِنْدَ الْإِغْلَاقِ وَصَرْصَرَ مِثْلُ كَبْكَبْتُهُ يَعْنِي كَبَبْتُهُ فَاكِهَةٌ

وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ وَقَالَ بَعْضُهُمْ لَيْسَ الرُّمَّانُ وَالنَّخْلُ بِالْفَاكِهَةِ وَأَمَّا الْعَرَبُ فَإِنَّهَا تَعُدُّهَا فَاكِهَةً كَقَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى فَأَمَرَهُمْ بِالْمُحَافَظَةِ عَلَى كُلِّ الصَّلَوَاتِ ثُمَّ أَعَادَ الْعَصْرَ تَشْدِيدًا لَهَا كَمَا أُعِيدَ النَّخْلُ وَالرُّمَّانُ وَمِثْلُهَا أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ قَالَ وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَقَدْ ذَكَرَهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي أَوَّلِ قَوْلِهِ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَقَالَ غَيْرُهُ أَفْنَانٍ أَغْصَانٍ وَجَنَى الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ مَا يُجْتَنَى قَرِيبٌ وَقَالَ الْحَسَنُ فَبِأَيِّ آلَاءِ نِعَمِهِ وَقَالَ قَتَادَةُ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ يَعْنِي الْجِنَّ وَالْإِنْسَ وَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ يَغْفِرُ ذَنْبًا وَيَكْشِفُ كَرْبًا وَيَرْفَعُ قَوْمًا وَيَضَعُ آخَرِينَ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ بَرْزَخٌ حَاجِزٌ الْأَنَامُ الْخَلْقُ نَضَّاخَتَانِ فَيَّاضَتَانِ ذُو الْجَلَالِ ذُو الْعَظَمَةِ وَقَالَ غَيْرُهُ مَارِجٌ خَالِصٌ مِنَ النَّارِ يُقَالُ مَرَجَ الْأَمِيرُ رَعِيَّتَهُ إِذَا خَلَّاهُمْ يَعْدُو بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَيُقَالُ مَرَجَ أَمْرُ النَّاسِ مَرِيجٍ مُلْتَبِسٌ مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ اخْتَلَطَ الْبَحْرَانِ مِنْ مَرَجْتَ دَابَّتَكَ تَرَكْتَهَا سَنَفْرُغُ لَكُمْ سَنُحَاسِبُكُمْ لَا يَشْغَلُهُ شَيْءٌ عَنْ شَيْءٍ وَهُوَ مَعْرُوفٌ فِي كَلَامِ الْعَرَبِ يُقَالُ لَأَتَفَرَّغَنَّ لَكَ وَمَا بِهِ شُغْلٌ يَقُولُ لَآخُذَنَّكَ عَلَى غِرَّتِكَ

د کلماتو تشریح:

قوله: وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ: يُرِيدُ لِسَانَ الْمِيزَانِ: دَ تلې دَ دوارو چابړو په مينځ کښې دَ لرګي په مينځ کښې يوه وړه شان ستن وی په څه سره چه دواړه چابړې برابرولې شی که هغه يو طرف ته ټيټ شی نو دَ هغه طرف چابړې ښکته شی. چه هغه بالکل نيغ وی‌نو بيا دواړه چابړې برابر وی هم ديته لسان الميزان وائی او په آيت کښې همدغه مراد دې.

قوله: والحب ذوالعصف والريحان:

د "والحب ذوالعصف والريحان،، تفسير: امام بخاری رحمه الله دَ العصف پنځه معنې بيان کړيدی.

① يوه داچه دَ پتې هغه سبزی کومه چه دَ پخيدونه وړاندې پرکړې شی هغې ته عصف وائی.

② دوئم دا چه عصف نه مراد هغه دانې وی کوم چه خوړلې شی.

③ دريم دا چه عصف دَ غنمو پاڼو ته وائی.

④ څلورم دَ ضحاک رحمه الله قول دې چه عصف اوچووښو او بهوسوته وائی.

⑤ پنځم دَ ابومالک رحمه الله قول دې چه عصف هغه سبزئی ته وائی چه اول ميوه کوی او نبطی کښې عصف په ځائ هغې ته هبور وائی. او دَ "الريحان" دوه معنې بيان کړيدی. يو دا چه ريحان دَ عربو په کلام کښې رزق او روزئی ته وائی او دوئم دا چه دَ دې اطلاق په هغه پخه غله باندې کيږی چه کچه نشی خوړلې، نو فرمائی "والريحان: النضيج الذی لم يؤکل" دَ عصف په شرح کښې يو لفظ "تبن" تيرشو دَ دې معنی ده بهوس، او اوچ واښه.

قوله: وَالْمَارِجُ اللَّهَبُ الْأَصْفَرُ وَالْأَخْضَرُ الَّذِي يَعْلُو النَّارَ إِذَا أُوقِدَتْ: (وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَّارِجٍ مِّنْ نَّارٍ) كله چه أور بل كړې شي نوډ شين او زيړ رنګ شغله پورته طرف ته اوچتيږي، هغې ته مارج وائي.

قوله: رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ لِلشَّمْسِ فِي الشِّتَاءِ مَشْرِقٌ وَمَشْرِقٌ فِي الصَّيْفِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ مَغْرِبُهَا فِي الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ: آيت كښې دى (رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ) هغه دَ دواړو مشرقونو او دواړو مغربونو مالك دې، فرمائي "مشرقين" نه مراد دا دې چه دَ نمر دپاره يو مشرق د ژمی په موسم كښې وى او يومشرق دَ ګرمئ په موسم كښې وى. دغه شان د نمر دوه مشرقونه شو او "مغربين" نه هم دَ ژمی مغرب او ګرمئ مغرب مراد دې.
علامه شبيراحمد عثمانیؒ فرمائي: " په ژمی او اوړی كښې دَ كومې كومې نقطې نه نمر راخيژی هم دَ دغه مشرقينو او مغربينو په په تغير او تبدل سره موسم او فصلونه بدليږی او مختلف انقلابات كيږی. دَ زمكې دَ خلقو په زرګونو فوائد او مصالح دې بدلون سره تړلی دی نوډ دې اول بدليدل هم دَ الله تعالى يو لوئ نعمت او دَهغه دَ قدرت يو عظيم نښه ده."

قوله: لَا يَبْغِيَانِ: لَا يَخْتَلِطَانِ :آيت كښې دى (مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ ۙ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَّا يَبْغِيَانِ ۚ) هم هغه دودرياب ونه (صورتاً) يوځائ كړل (په ظاهركښې) يوبل سره ملاوشوى دى او حقيقةً دَ دې دواړو په مينځ كښې يو پرده (قدرتی) ده. چه (دَ دې په وجه) دواړه (دَ خپلې خپلې موقع نه) نشى وړاندې كيدې. فرمائي لايبغيان معنى ده لايختلطان يعنى هغه دواړه يو بل سره ملاويږى نه، مطلب دا چه خوږ درياب او مالګين درياب كوم ځائ كښې چه يوبل سره يوځائ كيږی هلته يو بل سره ګډوډ كيږی نه علامه شبيراحمدعثمانیؒ فرمائي: "بيان القرآن كښې دَ دوو معتبرو بنګالى علماؤ شهادت نقل كړيدې. "اركان" نه "چاټ ګام" پورې درياب داسې دې چه دَ هغې دوه بالكلِ جدا جدا مختلف دريابونه ښكاری، دَ يواوبه سپينې دی او دَ يو تورې، په تورو كښې دَ سمندر غوندې تلاطم او تموج يعنى اوچتيدل او راخلاصيدل كيږی او سپينې اوبه بالك خاموش دی. كشتئى په سپينواوبوكښې راوانه وى او دَ دواړو په مينځ كښې يوه كرخه شان برابره روانه وى چه دَ دواړو ملتقى ده، خلق وائى سپينې اوبه خوږې دی او تورې تروې.

اوماته دَ "بارليسال" يو ځو طالبانو بيان اوكړوچه په ضلع "بارليسال" كښې دوه ولې دی چه هم دَ يو درياب نه وتلې دی دَ يوې اوبه ترخې دی او دَ يوې ډيرې خوږې او مزيدارې دی.دلته په ګجرات راقم الحروف چه كوم ځائ مقيم دې سمندر تقريباً دَ لس دولسو ميلوپه فاصله باندې دې. دَ هغه ځائ په ولوِكښې ښكته والې پورته والې كيږی، ډيرو ثقاتو بيان كړيدې دَ مدپه وخت كښې چه كله دَ سمندر اوبه ولې ته راځى نوډ خوږو اوبوپه مخ ترخې اوبه ډير زور سره راخيژی خو هغه وخت هم دواړه اوبه ګډې وډې كيږی نه، بره ترخې وى او لاندې خوږې، دَ جزر په وخت كښې دَ پاسه نه ترخې اوبه كوزې شى او خوږې چه څنګه وى نو هغه شان باقى پاتې شى. دا شواهد كتلوسره دَ آيت مطلب بالكل واضح كيږى."

قوله: وَالْمُنْشَآتُ: مَا رُفِعَ قِلْعُهُ مِنَ السُّفُنِ، فَأَمَّا مَا لَمْ يُرْفَعْ قِلْعُهُ، فَلَيْسَ بِمُنْشَأَةٍ:
(وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنْشَئٰتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ) منشئات هغه کشتوته وائی دَ کومو بادبانونه چه پورته اوچت کړیشوی وی(څکه چه دَ لرینه داسې کشتئی لکه دَ غرونو په شان ښکاری) دَ کومو بادبان چه نه وي اوچت شوي په هغې باندې دَ دې اطلاق نه کیږی.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: كَالْفَخَّارِ: كَمَا يُصْنَعُ الْفَخَّارُ: (خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ) الله تعالی انسان یعنی حضرت آدم) دَ یومعمولی غوندې آوازکونکې خاورې نه پیدا کړو. مجاهد رحمه الله فرمائی الله تعالی دَ آواز کونکې خاورینه داسې پیدا کړولکه څنګه چه دَ دې نه خاورین لوښی جوړیږی. وړاندې دَ صلصالٔ تشریح امام کړیده "طين خلط برمل، فصلصل، كما يصلصل الفخار" یعنی هغه خټه کومې سره چه شګه یوځائ کړیشی نو هغه دَ خاورین لوښی غوندې آواز کوی. دوئم قول دا دې چه صلصال بدبویه ختې ته وائی. دا صل نه ماخوذدې وائی چه صل اللحم، غوښه سخاشوه، بدبویه شوه، صل او صلصال یوه معنی ده، لکه صَرَّ او صَرْ صَرَ چه یوه معنی ده. صرالباب: دروازې دَ بندیدلووخت کښې آواز اوکړی او لکه چه کَبَّ او کَبْکَبَ یوه معنی ده، اولټه کول.

قوله: وَنُحَاسٌ: النُّحَاسُ الصُّفْرُ، يُصَبُّ عَلَى رُءُوسِهِمْ، فَيُعَذَّبُونَ بِهِ: آیت کښې دی (يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِّنْ نَّارٍ وَّنُحَاسٌ فَلَا تَنْتَصِرَانِ) اې پیریانواو انسانانو مجرمانو!)تاسو دواړو باندې)دَ قیامت په ورځ) دَ اُور شغله او ویلی شوی پیتل اچولې شی، بیا به تاسو)دا) اخوانه کړې شئی. فرمائی آیت مبارك کښې نحاس نه پیتل مراد دې چه ویلی کولې به شی او دَ دوزخیانو په سرونوبه اچولې شی اود دې په ذریعه به هغوی له عذاب ورکولې شی.

قوله: خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ: يَهُمُّ بِالْمَعْصِيَةِ فَيَذْكُرُ اللّٰهَ فَيَتْرُكُهَا: آیت کښې دی (وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهٖ جَنَّتٰنِ) اوکوم سړې چه دَ خپل رب په مخکښې دَ اودریدونه ویریږی دَ هغه دَ پاره به په جنت کښې دوه باغونه وی. فرمائی (خَافَ مَقَامَ رَبِّهٖ) مطلب دا دې چه یو سړې دَ ګناه کولو اراده اوکړی بیا الله تعالی یادکړی اوهغه ګناه پریږدی.

قوله: الشُّوَاظُ: لَهَبٌ مِنْ نَارٍ: آیت کښې دی (يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِّنْ نَّارٍ) (اې پیریانو اوانسانانومجرمانو!) په تاسو دواړوباندې به)دَ قیامت په ورځ)دَ اُورشغله درپریخودې شی. فرمائی شواظ معنی د اُور شغله.

قوله: مُدْهَامَّتَانِ: سَوْدَاوَانِ مِنَ الرِّيِّ: هغه دواړه باغونه به دَ خړوبوالی دَ وجې تور ښکاری، شینکې او ابادی چه څومره زوریږی نو هغه دَ تور والی طرف ته مائله وی.

قوله: وَقَالَ بَعْضُهُمْ لَيْسَ الرُّمَّانُ وَالنَّخْلُ بِالْفَاكِهَةِ وَأَمَّا الْعَرَبُ فَإِنَّهَا تَعُدُّهَا فَاكِهَةً:

نخل او رمان په فواكه كې داخل دی يا نه؟: ﴿فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ﴾ امام بخاری رحمه الله د دې آيت نه دَ امام اعظم ابوحنيفه رحمه الله استدلال ردكول غواړی[1]- دَ امام ابوحنيفه رحمه الله رائې ده چه نخل او رمان فواكه كښې داخل نه دی بلكه دَ دې حيثيت دَ مستقل غذا يعنی خوراك دې. دَ ائمه ثلاثه، صاحبينو او جمهور علماؤ رائې دا ده چه نخل او رمان فواكه كښې داخل دی.

(۲)امام اعظم رحمه الله دَ مذكوره آيت نه استدلال كوی چه دې كښې "فاكهة" او "نخل ورمان" په مينځ كښې واو عاطفه راوړلې شويدې او عطف په مغايرت باندې دلالت كوی په دې وجه دا "فاكهة" كښې داخل نه دی. امام بخاری رحمه الله فرمائی چه داعطف په مغايرت دَ دلالت دَ پاره نه دې بلكه دا "تخصيص بعد التعميم" دَ قبيل نه دې لكه چه په نورو ډيرو آياتونوكښې دَ كوم ذكر چه هغوی دلته اوكړو دَ دې مثال موجود دې نو دَ دې تقاضادا ده چه نخل ورمان فاكهة كښې داخليدل پكار دی. امام ابوحنيفه رحمه الله فرمائی چه "نخل ورمان" كښې دَ تفكه شان موجود خودې ليكن دا دَ غذا او دا دوائ دواړو په توګه هم استعماليږی په دې بنا دا فواكه كښې به نشی شاملولې.[2] جمهور فرمائی چه هم دَ دې دَپاره خودَ دې تخصيص شويدې چه په دې كښې دَ تفكه دَ شان سره سره شان تغذی او تداوی هم موجود دی.ثمره اختلاف به هغه وخت ښكاره كيږی چه څوك قسم اوخوری چه هغه به فاكهة نه خوری، بيا هغه په نخل ورمان كښې يو څيز اوخوړلو نودَ جمهورو په نيزد به هغه حانث شی او دَ امام ابوحنيفه رحمه الله په نيزد به حانث نه وی. بعضوئيلی دی چه دا ختلاف دَ حجت او دليل اختلاف نه دې بلكه دَ عصر زمان او عرف اختلاف دې، يعنی دَ امام اعظم رحمه الله په زمانه او علاقه كښې عرف همدغه وو چه دا به په فواكه كښې نشو شميرلې او دَ نورو فقهاؤ په نيزد عرف دَ دې نه مختلف وو دابه ئی په فواكه كښې شميرل او په يمين كښې دَ عرف اعتبار وی نو دَ دې دَ پاره به اعتبار عرف له وی[3]

قوله: أَفْنَانٍ: أَغْصَانٍ :آيت كښې ﴿ذَوَاتَا أَفْنَانٍ﴾ دواړه باغونه به دَ ښاخووالا وی. فرمائی افنان نه ښاخونه مراد دی.

قوله: وَجَنَى الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ: مَا يُجْتَنَى قَرِيبٌ:دآيت ترجمه ده "اودَدې دواړو باغونو ميوې به ډيرې نزدې وی" مطلب دا چه دې نه كومې ميوې راشوكولې شی هغه به ډيرې نزدې وی.

---

[1])وفی الفتح :۸/۲۲۳:العض المذكور هوابوحنيفة، وفی عمدة القاری ۱۹/۲۱٤:لايلزم تخصيص هذا القول بابی حنيفة وحده، فان جماعة المفسرين ذهبواالی هذاالقول

[2]) الهدايه، كتاب الايمان، باب اليمين فی الاكل والشرب ۲/٤۹۱:وفيض الباری-٤/۲٤۳

[3])تعليقات لامع الدراری-۹/۱۷۳:

[4]) دَ تفصيل دَ پاره تعليقات لامع الدراری ۱۷٤-۹/۱۷۲:وفتح القدير-٤/٤۰۵:

قوله: فَبِأَيِّ آلَاءِ: نِعَمِهِ، رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ: يَعْنِي الْجِنَّ وَالْإِنْسَ: آیت کښې دی ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبٰنِ﴾ تاسو به دَ خپل رب کوم کوم نعمتونه دروغ ګڼړئ. فرمائی الاء نه مراد نعمتونه دی او ربکما کښې پیری او انسان ته خطاب دې.

قوله: وَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ: كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ: يَغْفِرُ ذَنْبًا: ابن حبان او ابن ماجه دا روایت مرفوعا نقل کړیدې امام په خپل تاریخ کښې دا موصولا نقل کړیدې، امام بیهقی هم دا موصولاً نقل کړیدې[1] کل یوم" معنی "کل وقت" ده.

قوله: بَرْزَخٌ: حَاجِزٌ: آیت کښې دی ﴿بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَّا يَبْغِيٰنِ﴾ په دواړوکښې یوه پرده ده (دینه وړاندې والې نشې کولې په دې کښې دَ برزخ معنی ده حاجز، بندیز.

قوله: الْأَنَامُ: الْخَلْقُ: آیت کښې دی ﴿وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ﴾ او هم هغه زمکه دَ مخلوق دَ پاره (دَ هغې په ځای) کیخوده. فرمائی انام معنی مخلوق ده.

قوله: نَضَّاخَتَانِ: فَيَّاضَتَانِ: آیت کښې دی ﴿فِيهِمَا عَيْنٰنِ نَضَّاخَتٰنِ﴾ په دې دواړو باغونو کښې به ده چینې جوش وهونکې وی. فرمائی نضاختان معنی ده فیاضتان یعنی په جنتیانویاندې خیر او برکت وورونکې.

قوله: ذُو الْجَلَالِ: ذُو الْعَظَمَةِ: آیت کښې دی ﴿تَبٰرَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلٰلِ وَالْإِكْرَامِ﴾ ډیر دَ برکت نوم دې ستا دَ رب چه دَ عظمت والا دې او دَ احسان والا دې. فرمائی ذوالجلال معنی عظمت او بزرګئی والا.

قوله: مَارِجٌ: خَالِصٌ مِنَ النَّارِ، يُقَالُ: مَرَجَ الْأَمِيرُ رَعِيَّتَهُ، إِذَا خَلَّاهُمْ، يَعْدُو بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ، مَرَجَ أَمْرُ النَّاسِ، مَرِيجٍ: مُلْتَبِسٌ: آیت کښې دی ﴿وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَّارِجٍ مِّنْ نَّارٍ﴾ او پیریان دَ اُور دَ شغلې نه پیدا کړل، دَ مارج معنی ده خالص اُور، عرب وائی مرج الامیر رعیته حاکم خپل رعیت آزاد پریخودو، بعض په بعضویاندې ظلم کوی، مرج امرالناس دَ خلقو معامله خرابه شوه، مریج معنی مختلط مرج البحران دواړه دړیابونه یوځائ شو. دا مرجت دابتك نه ماخوذ دې یعنی تا خپل څاروی پریخودل چه هغه دَ څرن په ځای کښې اوڅری، مقصد دا چه مرج مختلف معنې راځی، آزادپریخودل، او ګډوډ کیدل.

قوله: سَنَفْرُغُ لَكُمْ: سَنُحَاسِبُكُمْ، لَا يَشْغَلُهُ شَيْءٌ عَنْ شَيْءٍ وَهُوَ مَعْرُوفٌ فِي كَلَامِ الْعَرَبِ: آیت کښې دی ﴿سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلٰنِ﴾ دلته اشکال کیږی چه الله تعالی اول په څه

---

[1] قال الحافظ: وصله المصنف فی التاریخ، وابن حبان فی الصحیح وابن ماجه ...عن ابی الدرداء مرفوعاً واخرجه البیهقی فی الشعب عن ابنی الدرداء مرفوعاً) فتح الباری" ۸/۶۲۳- :

كاركښې مشغول وو او اوس هغه دَ ثقلين دَ پاره اوزګاريږي، دَ دې اشكال جواب امام وركړيدې دَ محاورې په توګه استعماليږي او دَ عربوپه كلام كښې دا معروف دى وائى لاتفرغنلك اوس زه ستادپاره اوزګاريږم حالانكه دَ اول دَ هغه څه مشغولتيانه وي، دَ دې مطلب دا وى چه اوس به هغه تانسى او مزه وركونكې او سزا وركونكې دې.

[٣٥٥] بَابُ قَوْلِهِ وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّتَانِ

[٤٥٩٧] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي الْأَسْوَدِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ الصَّمَدِ الْعَمِّيُّ حَدَّثَنَا أَبُو عِمْرَانَ الْجَوْنِيُّ عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ جَنَّتَانِ مِنْ فِضَّةٍ آنِيَتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا وَجَنَّتَانِ مِنْ ذَهَبٍ آنِيَتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا وَمَا بَيْنَ الْقَوْمِ وَبَيْنَ أَنْ يَنْظُرُوا إِلَى رَبِّهِمْ إِلَّا رِدَاءُ الْكِبْرِ عَلَى وَجْهِهِ فِي جَنَّةِ عَدْنٍ

[٣٥٦] بَابُ حُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْحُورُ السُّودُ الْحَدَقِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَقْصُورَاتٌ مَحْبُوسَاتٌ قُصِرَ طَرْفُهُنَّ وَأَنْفُسُهُنَّ عَلَى أَزْوَاجِهِنَّ قَاصِرَاتٌ لَا يَبْغِينَ غَيْرَ أَزْوَاجِهِنَّ

[٤٥٩٨] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ الصَّمَدِ حَدَّثَنَا أَبُو عِمْرَانَ الْجَوْنِيُّ عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ فِي الْجَنَّةِ خَيْمَةً مِنْ لُؤْلُؤَةٍ مُجَوَّفَةٍ عَرْضُهَا سِتُّونَ مِيلًا فِي كُلِّ زَاوِيَةٍ مِنْهَا أَهْلٌ مَا يَرَوْنَ الْآخَرِينَ يَطُوفُ عَلَيْهِمُ الْمُؤْمِنُونَ وَجَنَّتَانِ مِنْ فِضَّةٍ آنِيَتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا وَجَنَّتَانِ مِنْ كَذَا آنِيَتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا وَمَا بَيْنَ الْقَوْمِ وَبَيْنَ أَنْ يَنْظُرُوا إِلَى رَبِّهِمْ إِلَّا رِدَاءُ الْكِبْرِ عَلَى وَجْهِهِ فِي جَنَّةِ عَدْنٍ

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دَ حور تشريح سودالحدق دَ تورو ستركوو الا، الحدق حدقة جمع ده، دَ ستركو توروالې ته وائى، حور، دَ حوراء جمع ده اود مقصورات تفسيرئې بيان كړو چه دَ هغوى نظر اود هغوى ذات به دَ هغوى دَ خاوندانودپاره محفوظ وى اود بل چا په تصرت كښې راتلوو الا به نه وى او دَ بل چاطرف ته به ستركو اوچتولوو الا هم نه وى.

[٣٥٧] بَاب: تفسير سورة الواقعه

وَقَالَ مُجَاهِدٌ (رُجَّتْ) زُلْزِلَتْ (بُسَّتْ) فُتَّتْ لُتَّتْ كَمَا يُلَتُّ السَّوِيقُ، الْمَخْضُودُ الْمُوقَرُ حَمْلًا، وَيُقَالُ أَيْضًا لَا شَوْكَ لَهُ (مَنْضُودٍ) الْمَوْزُ، وَالْعُرُبُ الْمُحَبَّبَاتُ إِلَى أَزْوَاجِهِنَّ (ثُلَّةٌ) أُمَّةٌ (يَحْمُومٍ) دُخَانٌ أَسْوَدُ (يُصِرُّونَ) يُدِيمُونَ. الْهِيمُ الْإِبِلُ الظِّمَاءُ (لَمُغْرَمُونَ) لَمُلْزَمُونَ (رَوْحٌ) جَنَّةٌ وَرَخَاءٌ (وَرَيْحَانٌ) الرِّزْقُ (وَنُنْشِئَكُمْ) فِي أَيِّ خَلْقٍ نَشَاءُ. وَقَالَ غَيْرُهُ (تَفَكَّهُونَ) تَعْجَبُونَ (عُرُبًا) مُثَقَّلَةً وَاحِدُهَا عَرُوبٌ مِثْلُ صَبُورٍ وَصُبُرٍ، يُسَمِّيهَا أَهْلُ مَكَّةَ الْعَرِبَةَ، وَأَهْلُ الْمَدِينَةِ الْغَنِجَةَ، وَأَهْلُ

الْعِرَاقِ الشَّكِلَةَ. وَقَالَ فِي (خَافِضَةٌ) لِقَوْمٍ إِلَى النَّارِ، وَ(رَافِعَةٌ) إِلَى الْجَنَّةِ (مَوْضُونَةٍ) مَنْسُوجَةٍ، وَمِنْهُ وَضِينُ النَّاقَةِ، وَالْكُوبُ لَا آذَانَ لَهُ وَلَا عُرْوَةَ، وَالْأَبَارِيقُ ذَوَاتُ الْآذَانِ وَالْعُرَى. (مَسْكُوبٍ) جَارٍ (وَفُرُشٍ مَرْفُوعَةٍ) بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ (مُتْرَفِينَ) مُتَمَتِّعِينَ (مَا تُمْنُونَ) هِيَ النُّطْفَةُ فِي أَرْحَامِ النِّسَاءِ. (لِلْمُقْوِينَ) لِلْمُسَافِرِينَ، وَالْقِيِّ الْقَفْرُ. (بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ) بِمُحْكَمِ الْقُرْآنِ، وَيُقَالُ بِمَسْقِطِ النُّجُومِ إِذَا سَقَطْنَ ، وَمَوَاقِعُ وَمَوْقِعٌ وَاحِدٌ . (مُدْهِنُونَ) مُكَذِّبُونَ مِثْلُ (لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ) . (فَسَلَامٌ لَكَ) أَيْ مُسَلَّمٌ لَكَ إِنَّكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ، وَأُلْغِيَتْ إِنَّ وَهُوَ مَعْنَاهَا كَمَا تَقُولُ أَنْتَ مُصَدَّقٌ مُسَافِرٌ عَنْ قَلِيلٍ، إِذَا كَانَ قَدْ قَالَ إِنِّي مُسَافِرٌ عَنْ قَلِيلٍ . وَقَدْ يَكُونُ كَالدُّعَاءِ لَهُ كَقَوْلِكَ فَسَقْيًا مِنَ الرِّجَالِ . إِنْ رَفَعْتَ السَّلَامَ فَهُوَ مِنَ الدُّعَاءِ (تُورُونَ) تَسْتَخْرِجُونَ. أَوْرَيْتُ أَوْقَدْتُ. (لَغْوًا) بَاطِلًا. (تَأْثِيمًا) كَذِبًا.

د کلماتو تشریح:

قوله: رجت: زلزلت: آیت کښې دی ﴿إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًّا﴾ په زمکه کښې به سخته زلزله راشی په دې کښې د رجت معنی ده چه کله هغه اوخوزلې شی، هغه اوړقولې.

قوله: بست: فتت والتت کما یلت السویق: ﴿وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا﴾ فرمائی چه بست معنی ده فتت غرونه به ذره ذره کړیشی، لتت: گډوډ به کړیشی، لکه څنګه چه ستوان گډوډ کولې شی.

قوله: المخضود: الموقر حملا، ویقال ایضاً: لاشوك له: ﴿فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ﴾ معنی ده د هغه بیرې ونه چه د میوې د بوج نه بارکړیشوې وی او دا هم وئیلی شی چه مخضود هغې ته وئیلی شی په کومه کښې چه ازغی نه وی.

قوله: منضود: الموز: ﴿وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ﴾ طلح تفسیر دې الموز یعنی کیلا او منضود معنی ده په یوبل باندې کیخودې شوې.

قوله: والعرب: المحببات الی ازواجهن: ﴿فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا عُرُبًا أَتْرَابًا﴾ مونږ دې حورو لره ښځې ، د خاوندانو د پاره محبوب اود هغوی هم عمر جوړکړې. هغه ښځې چه د خپلو خاوندانو محبوبې وی "عرب" وائی، عروب: عروب وعروبة جمع ده، د اتو نهولفظونو تشریح نه پس امام دوباره د دې لفظ تشریح کړیده، نواوفرمائیلې شو عربا: مثقلة یعنی عرب مثقله دې؛ مثقله معنی ده د دې په را باندې پیش دې. محبوبې بی بی ته اهل مکه عَرِبَة وائی، اهل مدینه دیته غَنِجَة وائی اهل عراق دې ته شَكِلَة وائی

قوله: ثلة: امة: آیت کښې ﴿ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ﴾ په دې کښې ثلة معنی ډله، اوګروه.

قوله: یحموم: دخان اسود: آیت کښې دی ﴿وَظِلٍّ مِنْ يَحْمُومٍ﴾ او (اصحاب شمال) د تور لوګی په سوری کښې به وی یحموم تور لوګی ته وائی.

قوله: يصرون: يديمون: آيت كښې دى (وَكَانُوْا يُصِرُّوْنَ عَلَى الْحِنْثِ الْعَظِيْمِ) اودې خلقو به په ډيره درنه ګناه باندې اصرار كولو (يعنى ايمان به ئې نه راوړلو) يصرون معنى يديمون هميشه والې اختيار كړې وو.

قوله: الهيم: الابل الظماء: آيت كښې دى (فَشٰرِبُوْنَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيْمِ) هغوى به دَ تږى اوښانو په شان څكونكى وى، الهيم تږى اوښانوته وائى.

قوله: لمغرمون: لملزمون: آيت كښې دى (اِنَّا لَمُغْرَمُوْنَ بَلْ نَحْنُ مَحْرُوْمُوْنَ) په مونږ باندې تاوان راپريوتلو بلكه بالكل محرومه پاتې شو. لمغرمون معنى ده الزام وركړيشو، په مونږ باندې لازم كړيشو، قرضدارې شو.

قوله: فروح: جنة ورخاء، وريحان: الرزق: آيت كښې دى (فَاَمَّآ اِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِيْنَ فَرَوْحٌ وَّرَيْحَانٌ وَّجَنَّتُ نَعِيْمٍ) بيا چه كوم خلق دَ مقربينونه وى دَ هغوى دَ پاره خو راحت دې او خوراكونه دى او دَ آرام جنت دې. روح معنى جنت او فراخى ده او ريحان معنى رزق ده.

قوله: وننشئكم: فى اىّ خلق نشاء: آيت كښې دى (وَنُنْشِئَكُمْ فِيْ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ) او ستاسو به داسې صورت جوړ كړيشى كوم چه تاسو پيژنې هم نه، فرمائى مطلب دا دې چه مونږ په كوم صورت كښې غواړو تاسو به پيدا كوو.

قوله: تفكهون: تعجبون: آيت كښې دى (لَوْ نَشَآءُ لَجَعَلْنٰهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُوْنَ) يعنى كه مونږ اوغواړو نو دا به ذره ذره كړو بيا به تاسو حيران شئى.

قوله: خافضة: لقوم الى النار، رافعة: الى الجنة: آيت كښې دى (لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌ خَافِضَةٌ رَّافِعَةٌ) دَ قيامت په واقع كيدوكښې هيڅ اختلاف نشته هغه به بعضې ښكته كړى او بعضې به اوچت كړى، امام فرمائى خافضة معنى ده هغه قيامت به يو قوم جهنم طرف ته يوسى او رافعة معنى يو قوم به دَ جنت طرف تهَ اوچتونكې دې.

قوله: موضونة: منسوجة، ومنه: وضين الناقة: (عَلٰى سُرُرٍ مَّوْضُوْنَةٍ) معنى ده جوړشوى، هم دينه وضين الناقة دې هغه رسئى ته وائى په كومه چه په اوښ باندې كجاوه او بار تړلې شى.

قوله: باكواب واباريق: كوب هغه لوښى ته وائى كوم كښې چه نه تيوټئى او او لاسكې لكه ګلاس، پياله. ابريق هغه لوښى ته وائى په كوم كښې چه دا دواړه وى لكه لوټه، بعضو لوټوكښې دَ تيوټئى سره لاسكې هم وى لكه چه په عربوكښې رواج دې.

قوله: مسكوب: جار: آيت كښې دى (وَمَآءٍ مَّسْكُوْبٍ) او روانې اوبه وى... مسكوب معنى روانې.

قوله: وفرش موفوعة: بعضها فوق بعض: فرمائى آيت كښې دى (وَّفُرُشٍ مَّرْفُوْعَةٍ) قط په قط فرش مراد دې.

قوله: مترفين: متمتعين : آيت كښې دی (إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَٰلِكَ مُتْرَفِينَ) هغه خلق به دې نه وړاندې)يعنی دنیاکښې) په ډیره خوشحالئی کښې اوسیدل،فرمائی **مترفین** معنی **متمتعین**، په آرام سره ژوندتیرونکی، خوشحاله.

قوله: ماتمنون: هی النطفة فی ارحام النساء: آیت کښې دی (أَفَرَأَيْتُم مَّا تُمْنُونَ ءَأَنتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ) ښه بیا دا اوښائې تاسو کومه)دَ ښځو په رحم کښې) منی رسوئی هغې نه تاسو انسان جوړوئی که مونږ جوړونکې یو.فرمائی ماتمنون معنی ده هغه نطفه چه د ښځې په رحم کښې اچوئی.

قوله: للمقوین: للمسافرین، والقی: القفر: (نَحْنُ جَعَلْنَاهَا تَذْكِرَةً وَمَتَاعًا لِّلْمُقْوِينَ) هم مونږ وړنې پیدا کړی)کوم نه چه اُورراوځی (ستاسو د یاداشت دَ پاره) چه کوم الله د ښنې وني نه اُور راویستلو باندې قادر دې هغه مړی ژوندی کولوباندې هم قادردې) اوپه ځنګل کښې سفر کونکو دَ نفع اوچتلو دَ پاره مقوین معنی مسافرین ده قِی (بکسرالقاف) نه ماخوذ دې صحرا او بیابان ته وائی.

قوله: بمواقع النجوم: بحکم القران، ویقال: بمسقط النجوم اذا سقطن : (فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ) فرمائې چه **مواقع النجوم** نه دَ قرآن کریم محکم آیاتونه مراد دې. دَ موقع تفسیر محکم سره اودَ نجوم تفسیر قرآن سره کړیدې. ځکه چه قرآن نجماً نجماً نازل شویدې او **مواقع النجوم** دوئم تفسیر دَ ستور پریوتل یعنی ډوبیدلو منازل.

قوله: مدهنون: مکذبون، مثل: لوتدهن فیدهنون : آیت کښې دی (أَفَبِهَٰذَا الْحَدِيثِ أَنتُم مُّدْهِنُونَ) آیا تاسو دا کلام دروغ ګرځونکی ئې، دَ سورة قلم په آیت کښې هم داشان دی (وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ) دا خلق غواړی چه تاسو)دَ تبلیغ په کار کښې) سست شئی نو دوی به هم سست شی.

قوله: فسلام لك: ای مسلم لك، انك من اصحاب الیمین : سلام په معنی دَ مسلم ده، اودَ دې معنی ده **مسلم لك انك من اصحاب الیمین** یعنی دا ستاسو دَ پاره منلې شوی ده چه تاسو دَ **اصحاب الیمین** نه ئې "ان" اګرچه په لفظونوکښې غورزولې شویدې لیکن په معنی کښې دَ دې اعتبار شته، لکه چه یو سړې اووائی زردې چه سفرکونکې یم نو دَ دې په جواب کښې به تاسو وائی **انت مصدق، مسافر عن قلیل** دلته هم "ان" محذوف دې او اصل عبارت دې "**انت مصدق انك مسافر عن قلیل**" دَ سلام لفظ دَ دعا په توګه هم استعمالیږی لکه "**سقیامن الرجال**" لفظ چه دَ دعا په توګه استعمالیږی، "**یعنی سقاك الله سقیا من الرجال**"په خلق کښې دې الله تعالی هم تا خړوب کړی، البته "**سقیا**" دَ دعادَ پاره منسوب استعمالیږی او سلام مرفوع استعمالیږی.

قوله: توررن: تستخرجون: آیت کښې دی (أَفَرَءَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ) بنه ده بیا دا اوښایئې کوم اُور چه تاسو بلوئې. فرمائي توررن معنی کوم اُور چه تاسو راؤباسئی.

قوله: لغوا: باطلا: تاثیما: کذبا: آیت کښې دی (لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْثِيمًا) دې کښې لغو معنی باطل او تاثیما معنی د دروغوده.

[۳۵۸] بَابُ قَوْلِهِ وَظِلٍّ مَمْدُودٍ

[۴۵۹۹] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَبْلُغُ بِهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ فِي الْجَنَّةِ شَجَرَةً يَسِيرُ الرَّاكِبُ فِي ظِلِّهَا مِائَةَ عَامٍ لَا يَقْطَعُهَا وَاقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ وَظِلٍّ مَمْدُودٍ

[۳۵۹] بَاب: تفسیر سُورَةُ الْحَدِيدِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ مُعَمَّرِينَ فِيهِ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ مِنَ الضَّلَالَةِ إِلَى الْهُدَى فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ جُنَّةٌ وَسِلَاحٌ مَوْلَاكُمْ أَوْلَى بِكُمْ لِئَلَّا يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ لِيَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ يُقَالُ الظَّاهِرُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا وَالْبَاطِنُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا أَنْظِرُونَا انْتَظِرُونَا

د کلماتو تشریح:

قوله: قَالَ مُجَاهِدٌ: جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ: مُعَمَّرِينَ فِيهِ: (وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ) اوپه کوم مال کښې چه هغه تاسو د نور قائم مقام جوړکړې ئی دینه خرچ کوئی، مجاهد رحمه الله د دې ترجمه کړیده "تاسوئی آبادکړی ئی په دې کښې د نورو خلقو د تللونه پس"

قوله: مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ: مِنَ الضَّلَالَةِ إِلَى الْهُدَى: آیت کښې دی (هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلَى عَبْدِهِ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ) هغه داسې رحیم) دې چه خپل بنده محمد)) باندې صفاصفا آیاتونه رالیګلی دې د پاره چه هغه تاسو) د کفر او جهل) تیارونه) د ایمان او حقیقی علم) رانړا طرف ته راولی. فرمائی الظلمت نه ګمراهی او النور نه هدایت مراد دې.

قوله: فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ: جُنَّةٌ وَسِلَاحٌ: آیت مبارک کښې دی (وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ) اومونږ اوسپنه پیدا کړیده په کومه کښې چه سختوالې دې اود خلقو دپاره نورې هم قسماقسم فائدې دی. فرمائی منافع لناس نه ډهال او وسله مراد ده.

قوله: مَوْلَاكُمْ: أَوْلَى بِكُمْ: آیت کښې دی (مَأْوَاكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلَاكُمْ) ستاسو د ټولو ځائ دوزخ دې هم هغه ستاسو) د همیشه د پاره) ملګرې دې. فرمائی مولاکم معنی اولی بکم یعنی د دوزخ اُور ستاسو د پاره لائق دې.

قوله: لِئَلَّا يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ: لِيَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ: آیت مبارک کښې دی (لِئَلَّا يَعْلَمَ أَهْلُ

الْكِتٰبِ اَلَّا يَقْدِرُوْنَ عَلٰى شَيْءٍ مِّنْ فَضْلِ اللّٰهِ﴾ دي دَ پاره چه دَ قيامت په ورځ اهل کتابوته دا خبره معلومه شی چه دې خلقو ته دَ الله تعالى په فضل کښې په يو جزء باندې هم﴾بغير دَ ايمان راوړلو﴾ قدرت نشته. فرمائي آيت کښې لئلايعلم معنى ليعلم ده يعني په دې کښې لا زائد دې.

قوله: يُقَالُ: الظَّاهِرُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا، وَالْبَاطِنُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا

:آيت مبارك کښې دی ﴿هُوَ الْاَوَّلُ وَالْاٰخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ ۚ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمٌ﴾ دَ دې يو مطلب خودا دې چه الله تعالى هرڅيز پيژنی، که هغه پټ وی که ښکاره او دوئم مطلب دا دې چه دَ الله تعالى وجود ظاهر دې ځکه چه دَ هغه دَ وجود خودونکی ډير دلائل دی او دَ الله تعالى وجود باطن هم دې ځکه چه هغه مدرك بالحواس نه دې.

قوله: أَنْظِرُوْنَا: اِنْتَظِرُوْنَا: آيت کښې دی ﴿يَوْمَ يَقُوْلُ الْمُنٰفِقُوْنَ وَالْمُنٰفِقٰتُ لِلَّذِيْنَ اٰمَنُوا انْظُرُوْنَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُّوْرِكُمْ ۚ﴾ په کومه ورځ چه منافقان سړی او منافقاني ښځې مسلمانانوته اووائی﴾لږ شان زمونږ انتظار اوکړئی. انظرونا معنى زمونږ انتظار اوکړئی.

[۳۶۰] باب: تفسير سُوْرَةُ الْمُجَادَلَةِ

د کلماتو تشريح:

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ يُحَادُّوْنَ يُشَاقُّوْنَ اللّٰهَ كُبِتُوْا أُخْزُوْا مِنَ الْخِزْيِ اسْتَحْوَذَ غَلَبَ:

﴿اِنَّ الَّذِيْنَ يُحَآدُّوْنَ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ كُبِتُوْا كَمَا كُبِتَ الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾ دې کښې يحادون ترجمه يشاقون سره کړيده دَ څه معنى چه مخالفت کولو راځی او کبتوا معنى ذليل کړيشوی.

قوله: اسْتَحْوَذَ غَلَبَ: آيت مبارك کښې دی ﴿اِسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطٰنُ﴾ په دوی باندې شيطان غلبه حاصله کړيده. استحوذ معنى غالب راتلل، تسلط حاصلو.

[۳۶۱] باب: تفسير سورة الحشر

قوله: الْجَلَاءَ الْإِخْرَاجُ مِنْ أَرْضٍ إِلٰى أَرْضٍ: آيت کښې دی ﴿وَلَوْلَآ اَنْ كَتَبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَآءَ لَعَذَّبَهُمْ فِي الدُّنْيَا ؕ﴾ اوکه الله تعالى دَ هغوی په قسمت کښې وطن پريخودل نه وو ليکلی نو هغوی ته به په دنياکښې سزا ورکوله. فرمائي الجلاء معنى دَ يوې زمکې نه بلې زمکې طرف ته راويستل دی.

[۴۶۰۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيْمِ حَدَّثَنَا سَعِيْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا أَبُوْ بِشْرٍ عَنْ سَعِيْدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ سُوْرَةُ التَّوْبَةِ قَالَ التَّوْبَةُ هِيَ الْفَاضِحَةُ مَا زَالَتْ تَنْزِلُ وَمِنْهُمْ وَمِنْهُمْ حَتّٰى ظَنُّوْا أَنَّهَا لَنْ تُبْقِيَ أَحَدًا مِنْهُمْ إِلَّا ذُكِرَ فِيْهَا قَالَ قُلْتُ سُوْرَةُ الْأَنْفَالِ قَالَ نَزَلَتْ فِيْ بَدْرٍ قَالَ قُلْتُ سُوْرَةُ الْحَشْرِ قَالَ نَزَلَتْ فِيْ بَنِي النَّضِيْرِ

حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه دَ سورة توبه متعلق تپوس اوشو نو هغوی اوفرمائيل چه دا سورة فاضحه ده يعني دې ډير خلق رسوا کړل او دَ ډيروخلقو دَ حقيقت حال نه ئی پرده

اوچته كړيده. د صحابه كرامو خو دا خيال پيدا شوې وو چه كيديشى چه دا څوك هم پرينږدى او د تهولوحال به په دې كښې ذكركړيشى، خو ظاهره ده چه په دې كښې صرف د منافقانو او د هغه خلقو ذكراوكړيشو چه د الله تعالى په حكم ئې عمل نه كولو. د غايت ورع او تقوى په وجه صحابه كرامو ته په خپله باره كښې اندېښنه شوې وه.

[۴۶۰۱] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُدْرِكٍ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَمَّادٍ أَخْبَرَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بِشْرٍ عَنْ سَعِيدٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا سُورَةُ الْحَشْرِ قَالَ قُلْ سُورَةُ النَّضِيرِ

داحديث كتاب الغازى كښې "باب حديث بنى النضير" لاندې تيرشويدې (۱)

[۳۶۲] بَاب قَوْلِهِ مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ نَخْلَةٍ مَا لَمْ تَكُنْ عَجْوَةً أَوْ بَرْنِيَّةً

[۴۶۰۲] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا لَيْثٌ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَرَّقَ نَخْلَ بَنِي النَّضِيرِ وَقَطَعَ وَهِيَ الْبُوَيْرَةُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَى أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ

[۳۶۳] بَاب قَوْلُهُ مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ

[۴۶۰۳] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ غَيْرَ مَرَّةٍ عَنْ عَمْرٍو عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ مَالِكِ بْنِ أَوْسِ بْنِ الْحَدَثَانِ عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَتْ أَمْوَالُ بَنِي النَّضِيرِ مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِمَّا لَمْ يُوجِفْ الْمُسْلِمُونَ عَلَيْهِ بِخَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ فَكَانَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَاصَّةً يُنْفِقُ عَلَى أَهْلِهِ مِنْهَا نَفَقَةَ سَنَتِهِ ثُمَّ يَجْعَلُ مَا بَقِيَ فِي السِّلَاحِ وَالْكُرَاعِ عُدَّةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ

[۳۶۴] بَاب وَمَا آتَاكُمْ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ

[۴۶۰۴] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ لَعَنَ اللَّهُ الْوَاشِمَاتِ وَالْمُوتَشِمَاتِ وَالْمُتَنَمِّصَاتِ وَالْمُتَفَلِّجَاتِ لِلْحُسْنِ الْمُغَيِّرَاتِ خَلْقَ اللَّهِ فَبَلَغَ ذَلِكَ امْرَأَةً مِنْ بَنِي أَسَدٍ يُقَالُ لَهَا أُمُّ يَعْقُوبَ فَجَاءَتْ فَقَالَتْ إِنَّهُ بَلَغَنِي عَنْكَ أَنَّكَ

---

(۱) اوګورئی كشف البارى كتاب المغازى-۱۸۳:

(۲) واخرجه مسلم فى اللباس والزينة، باب تحريم فعل الواصلة والمستوصلة، رقم احديث۲۱۲۵؛ واخرجه ابوداؤد فى كتاب الترجل، باب فى صلة الشعر، رقم الحديث۴۱۶۹ ؛ واخرجه الترمذى فى الادب، باب ماجاء فى الواصلة المستوصلة والواشمة والمستوشمة، رقم الحديث۲۷۸۲؛ واخرجه النسائى فى السنن الكبرى، باب ومانهاكم عنه فانتهوا، رقم الحديث۱/۱۱۵۷۹ ؛ واخرجه ابن ماجه فى النكاح، باب الواصلة والواشمة، رقم الحديث-۱۹۸۷:

لَعَنْتَ كَيْتَ وَكَيْتَ فَقَالَ وَمَا لِي أَلْعَنُ مَنْ لَعَنَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَنْ هُوَ فِي كِتَابِ اللّٰهِ فَقَالَتْ لَقَدْ قَرَأْتُ مَا بَيْنَ اللَّوْحَيْنِ فَمَا وَجَدْتُ فِيهِ مَا تَقُولُ قَالَ لَئِنْ كُنْتِ قَرَأْتِيهِ لَقَدْ وَجَدْتِيهِ أَمَا قَرَأْتِ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا قَالَتْ بَلَى قَالَ فَإِنَّهُ قَدْ نَهَى عَنْهُ قَالَتْ فَإِنِّي أَرَى أَهْلَكَ يَفْعَلُونَهُ قَالَ فَاذْهَبِي فَانْظُرِي فَذَهَبَتْ فَنَظَرَتْ فَلَمْ تَرَ مِنْ حَاجَتِهَا شَيْئًا فَقَالَ لَوْ كَانَتْ كَذٰلِكَ مَا جَامَعْتُهَا

[۴۶۰۵] [۱] حَدَّثَنَا عَلِيٌّ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمٰنِ عَنْ سُفْيَانَ قَالَ ذَكَرْتُ لِعَبْدِ الرَّحْمٰنِ بْنِ عَابِسٍ حَدِيثَ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ لَعَنَ اللّٰهُ الْوَاصِلَةَ فَقَالَ سَمِعْتُهُ مِنْ امْرَأَةٍ يُقَالُ لَهَا أُمُّ يَعْقُوبَ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ مِثْلَ حَدِيثِ مَنْصُورٍ

د حديث باب تشريح: دا حديث دلته په اول ځل راغې، امام بخاري رحمه الله وړاندې كتاب اللباس كښې هم نقل كړيدې، امام مسلم امام ابوداؤد امام ترمذى اوامام نسائى هم دا نقل كړيدې. حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائى چه الله تعالى لعنت راليږلې دې واشمات باندې دا دَ واشمة جمع ده، هغه ښځې ته وائى چه لاس مړوند يا شونډه وغيره باندې خالونه كوى. او په موتشمات باندې دا دَ موتشمة جمع ده، په هغه ښځه چه په خپل يا دَ بل په اندام باندې خالونه وهى. او په متنمصات باندې دا دَ متنمصة جمع ده، هغه ښځه چه دَ مخ نه ويښته راوباسى، په مخ باندې كه ږيره يا بريت راوځى نو ښځوته دَ دې دَ ويښتو راويستلو اجازت وركړيشوې دې مګر دينه علاوه دَ مخ دَ اطرافو نه يا دَ سترګود بڼو نه يا اوريځو نه دَ حسن اوښائست په غرض ويښته ويستل جائز نه دى. اومتفلجات باندې دا دَ متفلجة جمع ده، نه هغه ښځه مرادده چه په خپلو غاښونو كښې دَ څه آلې وغيره په ذريعه كولاوالى پيدا كوى. په دې ټولو ښځو باندې لعنت ليږلې شويدې ځكه چه دَ الله تعالى په وركړيشوى قدرتى صورت كښې بدلون كوى. دَ حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دا كلام دَ بنى اسد قبيلې يوې ښځې ته معلوم شو چه دَ ام يعقوب په نوم باندې مشهوره وه، هغه راغله او وئى وئيل چه ماته معلومه شويده چه تا په داسې قسمه ښځو دَ الله تعالى لعنت ليږلې دې، ابن مسعود رضي الله عنه اوفرمائيل دَ الله تعالى رسول صلى عليه وسلم چه په چا لعنت اوليږلو او چه دَ كتاب الله په نيزدمعلون دى په هغوى زه لعنت ولې اونه ليږم. ښځې وئيل چه دَ دوو تختو يعنى ګتوپه مينځ كښې قرآن ما لوستلې دې په هغې كښې خودا نشته. حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه اوفرمائيل كه تالوستلې وې نو ضرور به ملاؤشوې وو، بيا هغوى دا آيت تلاوت كړو "وما اتاكم الرسول فخذوه ومانهاكم عنه فانتهوا" په دې باندې هغه ښځې اووئيل

---

[۱]) وايضًا اخرجه فى اللباس، باب المتفلجات للحسن، رقم الحديث ۵۹۳۱: وباب المتنمصات، رقم الحديث ۵۹۳۹: وباب الموصلة رقم الحديث ۵۹۴۳: وباب المستوشمة رقم الحديث ۵۹۴۸: واخرجه الترمذى فى الزينة-۲۷۸۰/۲:

چه ستا كور والاهم داسې كوي، هغوى اووئيل لاړه شه او اوګوره، هغه لاړه خوداقسم ئې خيز ئې اونه ليدو، حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه اوفرمائيل "كه زما كوروالاداسې وه نو ماسره نشوه اوسيدلې".

[٣٦٥] بَاب وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ

[٤٦٠٦] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ يَعْنِي ابْنَ عَيَّاشٍ عَنْ حُصَيْنٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ قَالَ قَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أُوصِي الْخَلِيفَةَ بِالْمُهَاجِرِينَ الْأَوَّلِينَ أَنْ يَعْرِفَ لَهُمْ حَقَّهُمْ وَأُوصِي الْخَلِيفَةَ بِالْأَنْصَارِ الَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُهَاجِرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَقْبَلَ مِنْ مُحْسِنِهِمْ وَيَعْفُوَ عَنْ مُسِيئِهِمْ

[٣٦٦] بَاب قَوْلُهُ وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ الْآيَةَ

الْخَصَاصَةُ الْفَاقَةُ الْمُفْلِحُونَ الْفَائِزُونَ بِالْخُلُودِ وَالْفَلَاحُ الْبَقَاءُ حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ عَجِّلْ وَقَالَ الْحَسَنُ حَاجَةً حَسَدًا

[٤٦٠٧] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ كَثِيرٍ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا فُضَيْلُ بْنُ غَزْوَانَ حَدَّثَنَا أَبُو حَازِمٍ الْأَشْجَعِيُّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَتَى رَجُلٌ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَصَابَنِي الْجَهْدُ فَأَرْسَلَ إِلَى نِسَائِهِ فَلَمْ يَجِدْ عِنْدَهُنَّ شَيْئًا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَلَا رَجُلٌ يُضَيِّفُهُ هَذِهِ اللَّيْلَةَ يَرْحَمُهُ اللَّهُ فَقَامَ رَجُلٌ مِنْ الْأَنْصَارِ فَقَالَ أَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ فَذَهَبَ إِلَى أَهْلِهِ فَقَالَ لِامْرَأَتِهِ ضَيْفُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَدَّخِرِيهِ شَيْئًا قَالَتْ وَاللَّهِ مَا عِنْدِي إِلَّا قُوتُ الصِّبْيَةِ قَالَ فَإِذَا أَرَادَ الصِّبْيَةُ الْعَشَاءَ فَنَوِّمِيهِمْ وَتَعَالَيْ فَأَطْفِئِي السِّرَاجَ وَنَطْوِي بُطُونَنَا اللَّيْلَةَ فَفَعَلَتْ ثُمَّ غَدَا الرَّجُلُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَقَدْ عَجِبَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَوْ ضَحِكَ مِنْ فُلَانٍ وَفُلَانَةَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ

قوله: أَتَى رَجُلٌ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: د طبرانى په روايت كښې دا يو سړې حضرت ابوهريره) وو(¹)

قوله: فَقَامَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ: دا حضرت ابوطلحه رضي الله عنه وو، بعض وائى چه دا ثابت بن قيس) وو(²) دا روايت په "مناقب انصار" كښې تيرشويدې.

---

¹) فتح البارى ٨/٦٣٢: وعمدة القارى-١٩/٢٢٨:

²) فتح البارى-٨/٦٣٢:

[۳۶۷] باب: تفسیر سورة الممتحنة

وَقَالَ مُجَاهِدٌ لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لَا تُعَذِّبْنَا بِأَيْدِيهِمْ فَيَقُولُونَ لَوْ كَانَ هٰؤُلَاءِ عَلَى الْحَقِّ مَا أَصَابَهُمْ هٰذَا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ أُمِرَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِفِرَاقِ نِسَائِهِمْ كُنَّ كَوَافِرَ بِمَكَّةَ

قوله: لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لَا تُعَذِّبْنَا بِأَيْدِيهِمْ فَيَقُولُونَ لَوْ كَانَ هٰؤُلَاءِ عَلَى الْحَقِّ مَا أَصَابَهُمْ هٰذَا: آیت کښې دی (رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلَّذِينَ كَفَرُوا) فرمائی (لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً) معنی ده چه د کافرانود لاسه مونږ ته څه تکلیف راونه رسیدو چه هغوی داسې اووئیل که دا مسلمانان په حقه وې نو دوی ته به دامصیبت نه وو رسیدلې)یعنی که د مسلمانانودین برحق وونون به دوی زمونږ نه مغلوب نه وو اوزمونږ د لاسه به دوی په تکلیف کښې نه وو)

قوله: بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ أُمِرَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِفِرَاقِ نِسَائِهِمْ: (وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ) د دې مطلب دا بیان کړیشوچه د رسول الله ﷺ صحابه کرامو ته حکم ورکړیشو چه خپلې هغه ښځې جدا کړئی کومې چه په مکه کښې کافرانې دی، عِصَم "عصمة" جمع ده عقد زواج مراد دې، الكوافر "كافرة" جمع ده.

[۳۶۸] باب لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ

[۴۶۰۸] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ قَالَ حَدَّثَنِي الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ أَنَّهُ سَمِعَ عُبَيْدَ اللّٰهِ بْنَ أَبِي رَافِعٍ كَاتِبَ عَلِيٍّ يَقُولُ سَمِعْتُ عَلِيًّا رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ يَقُولُ بَعَثَنِي رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَا وَالزُّبَيْرَ وَالْمِقْدَادَ فَقَالَ انْطَلِقُوا حَتَّى تَأْتُوا رَوْضَةَ خَاخٍ فَإِنَّ بِهَا ظَعِينَةً مَعَهَا كِتَابٌ فَخُذُوهُ مِنْهَا فَذَهَبْنَا تَعَادَى بِنَا خَيْلُنَا حَتَّى أَتَيْنَا الرَّوْضَةَ فَإِذَا نَحْنُ بِالظَّعِينَةِ فَقُلْنَا أَخْرِجِي الْكِتَابَ فَقَالَتْ مَا مَعِي مِنْ كِتَابٍ فَقُلْنَا لَتُخْرِجِنَّ الْكِتَابَ أَوْ لَنُلْقِيَنَّ الثِّيَابَ فَأَخْرَجَتْهُ مِنْ عِقَاصِهَا فَأَتَيْنَا بِهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَإِذَا فِيهِ مِنْ حَاطِبِ بْنِ أَبِي بَلْتَعَةَ إِلَى أُنَاسٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ مِمَّنْ بِمَكَّةَ يُخْبِرُهُمْ بِبَعْضِ أَمْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا هٰذَا يَا حَاطِبُ قَالَ لَا تَعْجَلْ عَلَيَّ يَا رَسُولَ اللّٰهِ إِنِّي كُنْتُ امْرَأً مِنْ قُرَيْشٍ وَلَمْ أَكُنْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَكَانَ مَنْ مَعَكَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ لَهُمْ قَرَابَاتٌ يَحْمُونَ بِهَا أَهْلِيهِمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِمَكَّةَ فَأَحْبَبْتُ إِذْ فَاتَنِي مِنَ النَّسَبِ فِيهِمْ أَنْ أَصْطَنِعَ إِلَيْهِمْ يَدًا يَحْمُونَ قَرَابَتِي وَمَا فَعَلْتُ ذٰلِكَ كُفْرًا وَلَا ارْتِدَادًا عَنْ دِينِي فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّهُ قَدْ صَدَقَكُمْ فَقَالَ عُمَرُ دَعْنِي يَا رَسُولَ اللّٰهِ فَأَضْرِبَ عُنُقَهُ فَقَالَ إِنَّهُ شَهِدَ بَدْرًا وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ اطَّلَعَ عَلَى أَهْلِ بَدْرٍ فَقَالَ اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ قَالَ عَمْرٌو وَنَزَلَتْ فِيهِ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ

قَالَ لَا أَدْرِي الْآيَةَ فِي الْحَدِيثِ أَوْقَوْلُ عَمْرٍو حَدَّثَنَا عَلِيٌّ قَالَ قِيلَ لِسُفْيَانَ فِي هٰذَا فَنَزَلَتْ لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ الْآيَةَ قَالَ سُفْيَانُ هٰذَا فِي حَدِيثِ النَّاسِ حَفِظْتُهُ مِنْ عَمْرٍو مَا تَرَكْتُ مِنْهُ حَرْفًا وَمَا أُرَى أَحَدًا حَفِظَهُ غَيْرِي

د سند توضيح: دَ حميدى رحمه الله دَ دې روايت په آخره کښې دى "قال: لاادرى الاية فى الحديث، اوقول عمرو" دا دَ ابوسفيان بن عيينه قول دې، هغه فرمائي چه ماته معلومه نه ده چه دَ روايت په آخره کښې دَ آيت دَ نزول آخرى کومه خبره ده هغه دَ حديث متعلق ده يادا دَ عمرو بن دينار قول دې، على بن مدينى رحمه الله فرمائى چه سفيان ته په دې سلسله کښې اووئيلې شوچه دَ روايت په آخرکښې دا کوم آيت دې چه دا آيت "لاتتخذواعدوى...." دَ حضرت حاطب په واقعه کښې نازل شويدې نو سفيان ابن عيينه اوونيل چه دا دَ خلقو روايت دې. ليکن ما چه دَ عمروبن دينار نه کوم محفوظ کړى دى دَ هغې نه مايو حرف هم نه دې پريخې او زه نه پوهيږم چه زما نه علاوه بل چا دا حديث داسې محفوظ کړې وى. حاصل دا دې چه آيت کريمه دَ دې واقعې باره کښې نازل شويدې، په دې سلسله کښې سفيان ته شک دې چه دا دَ حديث حصه ده که دَ عمروبن دينار قول دې، علامه عينى رحمه الله ليکلى:"

ملخص ماقاله سفيان لاادرى ان حكاية نزول الاية من تتمة الحديث الذى رواه على بن ابى طالب رضى الله عنه، اوقول عمروبن دينار موقوفا عليه ادرجه هومن عنده، وسفيان لم يجزم بهذه الزيادة، وقد روى النسائى عن محمد بن منصور مايدل على هذه الزيادة مدرجة، وروى الثعلبى هذا الحديث بطوله، وفى اخره: فانزل الله تعالى فى شان حاطب ومكاتبته، ياايهاالذين امنوالاتتخذوا....الاية"[1]

[۳۶۹] بَاب إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ

[۴۶۰۹] [2] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَعْدٍ حَدَّثَنَا ابْنُ أَخِي ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَمِّهِ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخْبَرَتْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَمْتَحِنُ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ بِهٰذِهِ الْآيَةِ بِقَوْلِ اللَّهِ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ إِلَى قَوْلِهِ غَفُورٌ رَحِيمٌ قَالَ عُرْوَةُ قَالَتْ عَائِشَةُ فَمَنْ أَقَرَّ بِهٰذَا الشَّرْطِ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ قَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ بَايَعْتُكِ كَلَامًا وَلَا وَاللَّهِ مَا مَسَّتْ يَدُهُ يَدَ امْرَأَةٍ قَطُّ فِي الْمُبَايَعَةِ مَا يُبَايِعُهُنَّ إِلَّا بِقَوْلِهِ قَدْ بَايَعْتُكِ عَلَى ذٰلِكِ تَابَعَهُ يُونُسُ وَمَعْمَرٌ وَعَبْدُ الرَّحْمٰنِ بْنُ إِسْحَاقَ عَنِ الزُّهْرِيِّ وَقَالَ إِسْحَاقُ بْنُ

[1] عمدة القارى-۱۹/۲۳۰:

[2] واخرجه مسلم فى كتاب الامارة، باب كيفية بيعة النساء رقم الحديث ۱۸۶۶: وايضاً اخرجه فى الطلاق، باب اذااسلمت المشركة والنصرانية، رقم الحديث-۵۲۸۸:

رَاشِدٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ وَعَمْرَةَ

قوله: وَلَا وَاللّٰهِ مَا مَسَّتْ يَدُهُ يَدَ امْرَأَةٍ قَطُّ فِي الْمُبَايَعَةِ:

حضرت ام عطيه ته د نوحه اجازت ملاويدو په سلسله کښې اشکال او جواب: "دَ الله قسم! چه دَ رسول الله ﷺ لاس مبارك دَ بيعت په وخت کښې دَ يوې ښځې لاسره نه دې لګيدلې" په ظاهره داسې معلوميږی چه حضرت عائشه رضي الله عنها دَ حضرت ام عطيه رضي الله عنها د دې روايت ترديد کول غواړی په کوم کښې چه دی "فمديده من خارج البيت، ومددنا ايدينا من داخل البيت ثم قال: اللهم اشهد" دغه شان په وړاندې باب کښې روايت راځی په هغې کښې دی "فقبضت امرأة يدها" کوم نه چه معلوميږی چه ښځو به دَ بيعت کولو په وخت کښې لاس وړاندې کولو. په ظاهره په دواړو رواياتوکښې تعارض دې، دَدې جواب دا ورکړيشو چه دَ رسول الله ﷺ معمول خو هم هغه وو چه کوم حضرت عائشه رضي الله عنها په روايت باب کښې بيان اوفرمائيلو اودَ ام عطيه رضي الله عنها دَ ړومبنی روايت دا توجيهه اوکړيشوه چه "مدّالايدی" نه دَ بيعت دَ وقوع طرف ته اشاره ده، مصافحه مراد نه ده، دَ هغې په دوئم روايت کښې "قبض يد" نه مراددې چه بيعت هغوی موخرکړو[1] بعضو وئيلی دی چه په اصل کښې به يوه کپړا وه دَ يوطرف نه به هغوی ﷺ نيوله او دَ بل طرف نه به بيعت کونکوښځو هغه نيولې وه، بيابه ئی بيعت اخستلو، ابوداؤد "مراسيل" کښې دَ شعبی رحمه الله نه دَ دې مفهوم روايت نقل کړيدې.[2] ابن اسحاق په مغازی کښې دَ صالح بن ابان نه روايت نقل کړيدې په دې کښې دی چه هغوی ﷺ بيعت داسې اوکړو لاس مبارك ئی په لوښی کښې واچولو او ښځې هم په هغې کښې لاس واچولو نو داسې بيعت اوفرمائيلو.[3]

په آخرکښې امام يونس، معمرو او عبدالرحمن رحمهم الله متابعت نقل کړيدې دَ يونس متابعت په کتاب الطلاق کښې او دَ معمر متابعت "احکام" کښې امام بخاری موصولا نقل کړيدی[4]- اودَ عبدالرحمن متابعت ابن مردويه موصولاً نقل کړی دی اودَ اسحاق تعليق ذهلی "الزهريات" کښې موصولاً نقل کړيدی.[5]

---

[1] فتح الباری ۸/۶۳۶: وعمدةالقاری-۱۹/۲۳۱:

[2] فتح الباری-۸/۶۳۶:

[3] فتح الباری-۸/۶۳۷:

[4] فتح الباری ۸/۶۳۸: وعمدة القاری۱۹/۲۳۱: بخاری کتاب الاحکام، باب بيعة النساء، رقم الحديث (۷۲۱٤) مع الفتح

[5] فتح الباری ۸/۶۳۷: وعمدة القاری ۱۹/۲۳۱: وتغليق التعليق-۴/۳۳۹:

[۳۷۰] بَابٌ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ

[۴۶۱۰] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ حَفْصَةَ بِنْتِ سِيرِينَ عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ بَايَعْنَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَرَأَ عَلَيْنَا أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَنَهَانَا عَنِ النِّيَاحَةِ فَقَبَضَتِ امْرَأَةٌ يَدَهَا فَقَالَتْ أَسْعَدَتْنِي فُلَانَةُ أُرِيدُ أَنْ أَجْزِيَهَا فَمَا قَالَ لَهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَيْئًا فَانْطَلَقَتْ وَرَجَعَتْ فَبَايَعَهَا

حضرت ام عطیه رضی الله عنها فرمائی چه رسول الله ﷺ مونږ د بیعت کولو په وخت کښې نوحه یعنې د ژړا فریاد نه منع کړو نو یوې ښځې خپل لاس راښکلو او وئیل "اسعدتنی فلانة، اریدان اجزیها" فلانکئی ښځې ماسره په ژړا کښې امدادکړې ووزه غواړم چه د هغې بدله ورکړم. د اسعاد معنی ده "قیام المراة مع الاخری فی النیاحة"[۱] نو هغه لاړه او ژړافریاد ئې اوکړو نو واپس راغله، رسول الله ﷺ هغې ته هیڅ اونه وئیل او بیعت ئې کړه. دا ښځه پخپله ام عطیه رضی الله عنها وه، لیکن په دې روایت باندې اشکال داکیږی چه رسول الله ﷺ هغې له د نوحه بدله خلاصولو اجازت څنګه ورکړو حالانکه نوحه حرام ده؟ د دې اشکال مختلف جوابونه ورکړیشوی دی.

① علامه نووی رحمه الله فرمائې دا د حضرت ام عطیه رضی الله عنها خصوصیت وو چه نبی کریم ﷺ هغه د دې عام حکم نه صرف د دې یوې موقع د پاره مستثنی اوګرځوله او شارع ته دا اختیار وی چه هغه د عموم نه څوک مستثنی اوګرځوی. لیکن دا جواب ضعیف دې ځکه چه یو حرام څیز د هغې د پاره څنګه حلال اوګرځولې شو. حافظ رحمه الله فرمائی "وهو(جواب) فاسد، فانها لاتختص بتحلیل شئی من المحرمات"[۲]

② دوئم جواب دا ورکړیشوچه نوحه په شروع کښې مباح وه بیا مکروه تنزیهی شوه او بیا حرام، مذکوره واقعه چه کوم وخت پیښه شوې وه هغه وخت د حرمت حکم نه وو راغلې صرف د کراهت تنزیهی حکم وو په دې وجه هغوی ﷺ دوی ته اجازت ورکړو، حافظ ابن حجر رحمه الله دا جواب خوښ کړیدې، نو لیکی: "وظهر من هذا کله ان ارب الاجوبة انها کانت مباحة، ثم کرهت کراهة تنزیه، ثم تحریم."

[۴۶۱۱] (۳) وهذا الحدیث لم یخرجه احد من اصحاب السته سوی البخاری- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ سَمِعْتُ الزُّبَيْرَ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ

---

[۱] فتح الباری-۸/۶۳۸:
[۲] فتح الباری-۸/۶۳۹:
[۳] وهذا الحدیث لم یخرجه احد من اصحاب السته سوی البخاری.

عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى وَلَا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ قَالَ إِنَّمَا هُوَ شَرْطٌ شَرَطَهُ اللَّهُ لِلنِّسَاءِ

[٤٦١٢] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ الزُّهْرِيُّ حَدَّثَنَاهُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو إِدْرِيسَ سَمِعَ عُبَادَةَ بْنَ الصَّامِتِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَتُبَايِعُونِي عَلَى أَنْ لَا تُشْرِكُوا بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا تَزْنُوا وَلَا تَسْرِقُوا وَقَرَأَ آيَةَ النِّسَاءِ وَأَكْثَرُ لَفْظِ سُفْيَانَ قَرَأَ الْآيَةَ فَمَنْ وَفَى مِنْكُمْ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَعُوقِبَ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ أَصَابَ مِنْهَا شَيْئًا مِنْ ذَلِكَ فَسَتَرَهُ اللَّهُ فَهُوَ إِلَى اللَّهِ إِنْ شَاءَ عَذَّبَهُ وَإِنْ شَاءَ غَفَرَ لَهُ تَابَعَهُ عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ فِي الْآيَةِ

[٤٦١٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ مَعْرُوفٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ قَالَ وَأَخْبَرَنِي ابْنُ جُرَيْجٍ أَنَّ الْحَسَنَ بْنَ مُسْلِمٍ أَخْبَرَهُ عَنْ طَاوُسٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ شَهِدْتُ الصَّلَاةَ يَوْمَ الْفِطْرِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ وَعُثْمَانَ فَكُلُّهُمْ يُصَلِّيهَا قَبْلَ الْخُطْبَةِ ثُمَّ يَخْطُبُ بَعْدُ فَنَزَلَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِ حِينَ يُجَلِّسُ الرِّجَالَ بِيَدِهِ ثُمَّ أَقْبَلَ يَشُقُّهُمْ حَتَّى أَتَى النِّسَاءَ مَعَ بِلَالٍ فَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ حَتَّى فَرَغَ مِنَ الْآيَةِ كُلِّهَا ثُمَّ قَالَ حِينَ فَرَغَ أَنْتُنَّ عَلَى ذَلِكَ فَقَالَتِ امْرَأَةٌ وَاحِدَةٌ لَمْ يُجِبْهُ غَيْرُهَا نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَا يَدْرِي الْحَسَنُ مَنْ هِيَ قَالَ فَتَصَدَّقْنَ وَبَسَطَ بِلَالٌ ثَوْبَهُ فَجَعَلْنَ يُلْقِينَ الْفَتَخَ وَالْخَوَاتِيمَ فِي ثَوْبِ بِلَالٍ

[٣٧١] باب: تفسير سُورَةُ الصَّفِّ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ مَنْ يَتَّبِعُنِي إِلَى اللَّهِ

آيت مبارك كښې دى ﴿كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ﴾ لكه څنګه چه عيسى بن مريم حوارييونته اوفرمائيل چه دَ الله تعالى دَ پاره څوك زما امداد كوئى فرمائى ﴿مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ﴾ معنى ده څوك دَ الله تعالى طرف ته په تلوكښې زما تابعدارى كوئى.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ مَرْصُوصٌ مُلْصَقٌ بَعْضُهُ بِبَعْضٍ وَقَالَ يَحْيَى بِالرَّصَاصِ: په آيت كښې دى ﴿كَأَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ﴾ لكه چه هغه يو عمارت دې كوم كښې چه سيسه اچولې شويده، حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى دَمرصوص معنى ده دَ دې بعضې حصه دَ بعضې سره اينختې ده، اود ابن عباس رضي الله عنهما نه غير وائى چه مرصوص معنى ملصق بالرصاص يعنى په سيسه سره اينختې، سيسه چراوشوې.

[۳۷۲] بَاب قَوْلُهُ تَعَالَى مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ

[۴۶۱۴] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ عَنْ أَبِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِنَّ لِي أَسْمَاءً أَنَا مُحَمَّدٌ وَأَنَا أَحْمَدُ وَأَنَا الْمَاحِي الَّذِي يَمْحُو اللَّهُ بِيَ الْكُفْرَ وَأَنَا الْحَاشِرُ الَّذِي يُحْشَرُ النَّاسُ عَلَى قَدَمِي وَأَنَا الْعَاقِبُ

دَنبی کریم ﷺ اسماء مبارکه: په دې روایت کښې دَ نبی کریم ﷺ پنځه اسماء مبارکه بیان کړېشوې دی ① محمد ② احمد ③ ماحی ④ حاشر او ⑤ عاقب، بعضې علماؤ فرمائیلی دی چه دَ دې پنځونومونو ذکر دلته شویدې چه په سابقه کتابونو کښې دَ هغوی ﷺ هم دا نومونه مشهور وو. کنې دَ حضور اکرم ﷺ دَ اسماء مبارکه تعداد علماؤ ۳۷۵ پورې بیان کړې دی او حافظ جلال الدین سیوطی رحمه الله په یوه مستقل رساله کښې دا راجمع کړیدی.

"محمد" دَ چا چه دومره تعریف شوی وی چه په مخلوق کښې دومره تعریف دَ چاهم نه وی شوې. نو په زمکه او آسمان کښې دَ هغوی ﷺ مشهورتیاده، په منبر او محراب کښې دَ هغوی تعریف کیږی، منارو او محفلونوکښې دَ هغوی ﷺ ذکرکیږی، دَ شپې ورځې یو وخت داسې نشته چه دَ هغوی ﷺ دَ نبوت او رسالت ذکر نه کیږی یا په هغوی ﷺ باندې درود نشی لیګلې او چه دَ نبوت او رسالت ذکر وی یا درود لوستلې شی هغه ټول دَ هغوی ﷺ تعریف دې، دا وصف نبوت او رسالت دَ هغوی ﷺ په دَ اوچتې درجې په کمال باندې دلیل دې او وصف کمال ذکر هم تعریف او حمد دې.

یونوم دَ نبی کریم ﷺ "احمد" دې چه په قرآن کښې صرف په یو ځائ کښې سورة الصف کښې وارد دې، دا اسم تفصیل صیغه ده ،دَ فاعل یا مفعول په معنی کښې دې، دَ فاعل په صورت کښې معنی "احمد الحامدین" به وی او دَ مفعول په صورت کښې به معنی دا وی چه الله تعالی دَ هغوی ﷺ حمد کړیدې، او ملائکه اولین او آخرین هم دَ هغوی ﷺ تعریف کړیدې. نو چه څومره تعریف دَ هغوی) کړیشویدې دَ الله تعالی نه علاوه دَ بل چا دومره تعریف نه دې شوې.

نبی کریم ﷺ فرمائیلې دی چه ماته "حاشر" هم وئیلی شی ځکه چه دَ خلقو حشر به زما په پښوکښې وی یعنی دَ قبر نه به اول هغوی ﷺ اوچتولې شی بیا به نور خلق دَ خپلو قبرونو نه اوچتولې شی او "عاقب" هم زما نوم دې، دې دَ پاره چه "عاقب" روستوراتلونکی ته وائی او په انبیاء ﷺ کښې هغوی خاتم الانبیاء جوړشوې او دَ ټولو نه روستو ئې تشریف راوړیدې.

دَ هغوی ﷺ نوم "ماحی" هم دې هغوی دَ نبوت دَ تعلیم په ذریعه دَ کفر تیارې ختم کړیدی.

تفسیر سُورَةُ الْجُمُعَةِ

[۳۷۳] بَاب قَوْلُهُ وَآخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ وَقَرَأَ عُمَرُ فَامْضُوا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ

دا دَ حضرت عمر بن الخطاب) قراءت دې، مشهور قراءت "فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ" دې.

[۴۶۱۵] (۱) حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ عَنْ ثَوْرٍ عَنْ أَبِي الْغَيْثِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا جُلُوسًا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأُنْزِلَتْ عَلَيْهِ سُورَةُ الْجُمُعَةِ وَآخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ قَالَ قُلْتُ مَنْ هُمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَلَمْ يُرَاجِعْهُ حَتَّى سَأَلَ ثَلَاثًا وَفِينَا سَلْمَانُ الْفَارِسِيُّ وَضَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدَهُ عَلَى سَلْمَانَ ثُمَّ قَالَ لَوْ كَانَ الْإِيمَانُ عِنْدَ الثُّرَيَّا لَنَالَهُ رِجَالٌ أَوْ رَجُلٌ مِنْ هَؤُلَاءِ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ أَخْبَرَنِي ثَوْرٌ عَنْ أَبِي الْغَيْثِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَنَالَهُ رِجَالٌ مِنْ هَؤُلَاءِ

د سند توضيح: دا روايت دلته امام بخارى رحمه الله په اول ځل ذكر كړيدې او صرف په دې ځائ كښې دې امام مسلم، ترمذى او نسائى هم دَ دې تخريج كړيدې. دلته په دوئم سند كښې دَ عبدالله بن عبدالوهاب شيخ عبدالعزيز دې، ابونصركلاباذى وئيلى دى دا عبدالعزيز بن ابى حازم سلمه بن دينار دې (۲) ليكن صحيح دا دى چه دا عبدالعزيزبن محمد دراوردى دې. امام مسلم، اسماعيلى او ابونعيم اصفهانى دا هم دَ دراوردى په نسبت سره نقل كړيدې. (۳) حافظ رحمه الله فرمائى چه زما په علم كښې دَ ابن ابى حازم نه دا روايت هيڅ چا هم نه دې نقل كړې (۴)

امام بخارى رحمه الله دَ عبدالعزيز بن محمد دراوردى روايات مستقلاً نه ذكر كوى بلكه يا دَ متابعت په توګه نقل كوى اويا دَ بل روايت سره يوځائ كوى نو ذكر كوى(۵) دلته هم دَ هغوى روايت دَ سليمان بن بلال روايت سره مقرون ذكر كړيدې.

قوله: لَوْ كَانَ الْإِيمَانُ عِنْدَ الثُّرَيَّا لَنَالَهُ رِجَالٌ:

د "لوكان الايمان عند الثريا لناله رجال"، معنى: حضرت انورشاه كشميرى رحمه الله فرمائيلى دى چه دَدينه په عجم كښې دَدين خدمت كونكى لوئ لوئ علماء مراد دى په كوموكښې چه حضرات فقهاء، محدثين او خاص كر ارباب صحاح داخل دى. (۶) خو دا په هغه صورت

(۱) واخرجه مسلم فى فضائل الصحابة،باب فضل فارس، رقم۲۵۴۶: ، واخرجه الترمذى فى التفسير، باب من سورة الجمعة، رقم الحديث ۳۳۱۰:، واخرجه النسائى فى التفسير، باب واخرين منهم لما يلحقوا بهم، رقم الحديث-۱۱۵۹۲/۱:

(۲) فتح البارى-۶۴۲/۸:

(۳) فتح البارى-۶۴۲/۸:

(۴) فتح البارى: ۸| ۶۴۲

(۵) فتح البارى-۶۴۲/۸:

(۶) فيض البارى ۲۴۵/۴:

کښې دی چه په روايت کښې د جمع صيغه (رجال) وی مگر په بعض رواياتوکښې "رجل" د مفرد صيغه واردشويده، علماؤ وئيلی دی چه دې نه امام ابوحنيفه رحمه الله مراد دې، حافظ جلال الدين سيوطی رحمه الله "تبييض الصحيفة" کښې ارشاد فرمائيلې دې چه په دې کښې د امام ابوحنيفه رحمه الله د پاره بشارت او منقبت دې[1] مولانا وحيدالزمان د بخاری په ترجمه کښې د دې نه انکار کړيدې هغه وائی چه چه امام خو د کابل اوسيدونکې دې او کابل د هندوستان علاقه شميرلې شی او په حديث کښې د فارس لفظ راغلې دې. د دې جواب دا دې چه د کابل بعض علاقې هم فارس سره متصل دی لکه هرات وغيره، او امام ابوحنيفه رحمه الله د دې علاقې اوسيدونکې دې نو دې ته فارس وئيلی شی بلکه بعض علماؤ خو هغوی ته فارسی وئيلې دې.[2] حضرت شاه ولی الله رحمه الله "ازالة الخفاء" کښې "خلافة الخلفاء" بحث فرمائيلې دې چه دينه حضرات محدثين مراددی.

[۳۷۴] بَابِ وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا

[۴۶۱۶] حَدَّثَنِي حَفْصُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا حُصَيْنٌ عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ وَعَنْ أَبِي سُفْيَانَ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَقْبَلَتْ عِيرٌ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَنَحْنُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَثَارَ النَّاسُ إِلَّا اثْنَيْ عَشَرَ رَجُلًا فَأَنْزَلَ اللَّهُ وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا

تفسير سُورَةُ الْمُنَافِقِينَ

[۳۷۵] بَابِ قَوْلِهِ إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ إِلَى لَكَاذِبُونَ

[۴۶۱۷][3] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ قَالَ كُنْتُ فِي غَزَاةٍ فَسَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أُبَيٍّ يَقُولُ لَا تُنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْفَضُّوا مِنْ حَوْلِهِ وَلَئِنْ رَجَعْنَا مِنْ عِنْدِهِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِعَمِّي أَوْ لِعُمَرَ فَذَكَرَهُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَدَعَانِي فَحَدَّثْتُهُ فَأَرْسَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ

---

[1]) فيض الباری ۴/۲۴۵؛ وتبييض الصحيفة بمناقب الامام ابی حنيفة-۱:

[2]) سير اعلام النبلاء ۳۹۵-۶/۳۹۰؛ وتهذيب الكمال-۲۹/۴۱۸:

[3]) واخرجه ملسم فی اول صفات المنافقين واحكامهم، رقم الحديث ۲۷۷۲؛ واخرجه الترمذی فی التفسير باب من سورة المنافقين رقم الحديث ۳۳۱۲؛ واخرجه النسائی فی السنن الكبری فی التفسير باب الذين يقولون لاتنفقوا علی من عندرسول الله حتی ينفضوا رقم الحديث-۱۱۵۹۷ :

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُبَيٍّ وَأَصْحَابِهِ فَحَلَفُوا مَا قَالُوا فَكَذَّبَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَصَدَّقَهُ فَأَصَابَنِي هَمٌّ لَمْ يُصِبْنِي مِثْلُهُ قَطُّ فَجَلَسْتُ فِي الْبَيْتِ فَقَالَ لِي عَمِّي مَا أَرَدْتَ إِلَى أَنْ كَذَّبَكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَقَتَكَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ فَبَعَثَ إِلَيَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَرَأَ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ قَدْ صَدَّقَكَ يَا زَيْدُ

دَ دې سورة لاندې چه کوم احادیث او په هغې کښې چه کوم واقعات بیان شوی دی دَ هغې تشریح په کتاب المغازی کښې تیرشوې دې.

د کلماتو تشریح:

قوله: كُنْتُ فِي غَزَاةٍ: دَ محمدبن کعب په روایت کښې دی چه دا دَ غزوه تبوك واقعه ده دَ دې تائیددا دې چه دَ دې روایت نه په بعض طرق کښې دی "اصاب الناس، فیه شدی"[1] او غزوه تبوك کښې خلقوته شدت او سختی پیښه شوې وه. لیکن اهل مغازی دا دَ غزوه بنی المصطلق واقعة گرځوی [2] والله اعلم

قوله: فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِعَمِّي أَوْ لِعُمَرَ: دلته په دې روایت کښې "عم" او "عمر" په مینځ کښې "او" دَ شك کلمه راغلې ده لیکن وړاندې چه څومره روایات راغلی په هغې کښې "لعمی" دې "اولعمر" الفاظ نشته. صرف په دې روایت کښې کلمه شك واقع شویده. امام ترمذی هم "لعمی" بغیردَ شك نه نقل کړیدې. [3] دَ طبرانی او ابن مردویه په روایت کښې دی چه "عمی" نه حضرت سعدبن عباده) مراد دې، حضرت سعدبن عباده) دَ حضرت زیدبن ارقم) سکه تره نه وو خودَ هغوی دَ قوم سردار وو په دې وجه "عمی" سره تعبیرکړو، دَ حضرت زیدبن ارقم سکه تره ثابت بن قیس وو[4] دَ سورة منافقون په تفسیرکښې اما بخاری رحمه الله اته(۸) تراجم قائم کړی دې او دَ ټولولاندې ئې هم یو حدیث نقل کړیدې. دَ خودلو مقصد دا دې چه دَ دې ټولو آیاتونودَ نزول تعلق هم دې واقعه سره دې.

[۳۷۶] بَاب اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً يَجْتَنُّونَ بِهَا

[۴۶۱۸] حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ مَعَ عَمِّي فَسَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أُبَيٍّ ابْنَ سَلُولَ يَقُولُ لَا تُنْفِقُوا

---

[1] فتح الباری-۸/۶۴۴ :

[2] والذی علیه اهل المغازی انها عزوة بنی المصطلق)فتح الباری-(۸/۶۴۴:

[3] سنن الترمذی کتاب التفسیر باب ومن سورة المنافقین ۵/۴۱۵:رقم الحدیث ۳۳۱۲:

[4] فتح الباری ۸/۶۴۵:

عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ حَتَّى يَنْفَضُّوا وَقَالَ أَيْضًا لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ فَذَكَرْتُ ذٰلِكَ لِعَمِّي فَذَكَرَ عَمِّي لِرَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَرْسَلَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ أُبَيٍّ وَأَصْحَابِهِ فَحَلَفُوا مَا قَالُوا فَصَدَّقَهُمْ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَذَّبَنِي فَأَصَابَنِي هَمٌّ لَمْ يُصِبْنِي مِثْلُهُ قَطُّ فَجَلَسْتُ فِي بَيْتِي فَأَنْزَلَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ إِلَى قَوْلِهِ هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ إِلَى قَوْلِهِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ فَأَرْسَلَ إِلَيَّ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَرَأَهَا عَلَيَّ ثُمَّ قَالَ إِنَّ اللّٰهَ قَدْ صَدَّقَكَ

[٣٧٧] بَاب قَوْلِهِ ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ

[٤٦١٩] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْحَكَمِ قَالَ سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ كَعْبٍ الْقُرَظِيَّ قَالَ سَمِعْتُ زَيْدَ بْنَ أَرْقَمَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا قَالَ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ أُبَيٍّ لَا تُنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ وَقَالَ أَيْضًا لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ أَخْبَرْتُ بِهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَامَنِي الْأَنْصَارُ وَحَلَفَ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ أُبَيٍّ مَا قَالَ ذٰلِكَ فَرَجَعْتُ إِلَى الْمَنْزِلِ فَنِمْتُ فَدَعَانِي رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَتَيْتُهُ فَقَالَ إِنَّ اللّٰهَ قَدْ صَدَّقَكَ وَنَزَلَ هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا الْآيَةَ وَقَالَ ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ عَمْرٍو عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ زَيْدٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

[٣٧٨] بَاب وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعْ لِقَوْلِهِمْ

كَأَنَّهُمْ خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ

[٤٦٢٠] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ زَيْدَ بْنَ أَرْقَمَ قَالَ خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ أَصَابَ النَّاسَ فِيهِ شِدَّةٌ فَقَالَ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ أُبَيٍّ لِأَصْحَابِهِ لَا تُنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ حَتَّى يَنْفَضُّوا مِنْ حَوْلِهِ وَقَالَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرْتُهُ فَأَرْسَلَ إِلَى عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ أُبَيٍّ فَسَأَلَهُ فَاجْتَهَدَ يَمِينَهُ مَا فَعَلَ قَالُوا كَذَبَ زَيْدٌ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَوَقَعَ فِي نَفْسِي مِمَّا قَالُوا شِدَّةٌ حَتَّى أَنْزَلَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ تَصْدِيقِي فِي إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ فَدَعَاهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيَسْتَغْفِرَ لَهُمْ فَلَوَّوْا رُءُوسَهُمْ وَقَوْلُهُ خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ قَالَ كَانُوا رِجَالًا أَجْمَلَ شَيْءٍ

[٣٧٩] باب قوله وإذا قيل لهم تعالوا يستغفر لكم رسول الله

لووا رءوسهم ورأيتهم يصدون وهم مستكبرون حركوا استهزءوا بالنبي صلى الله عليه وسلم ويقرأ بالتخفيف من لويت

[٤٦٢١] حدثنا عبيد الله بن موسى عن إسرائيل عن أبي إسحاق عن زيد بن أرقم قال كنت مع عمي فسمعت عبد الله بن أبي ابن سلول يقول لا تنفقوا على من عند رسول الله حتى ينفضوا ولئن رجعنا إلى المدينة ليخرجن الأعز منها الأذل فذكرت ذلك لعمي فذكر عمي للنبي صلى الله عليه وسلم فدعاني فحدثته فأرسل إلى عبد الله بن أبي وأصحابه فحلفوا ما قالوا وكذبني النبي صلى الله عليه وسلم وصدقهم فأصابني غم لم يصبني مثله قط فجلست في بيتي وقال عمي ما أردت إلى أن كذبك النبي صلى الله عليه وسلم ومقتك فأنزل الله تعالى إذا جاءك المنافقون قالوا نشهد إنك لرسول الله وأرسل إلي النبي صلى الله عليه وسلم فقرأها وقال إن الله قد صدقك

[٣٨٠] باب قوله سواء عليهم أستغفرت لهم أم لم تستغفر لهم لن يغفر الله لهم إن الله لا يهدي القوم الفاسقين

[٤٦٢٢] حدثنا علي حدثنا سفيان قال عمرو سمعت جابر بن عبد الله رضي الله عنهما قال كنا في غزاة قال سفيان مرة في جيش فكسع رجل من المهاجرين رجلا من الأنصار فقال الأنصاري يا للأنصار وقال المهاجري يا للمهاجرين فسمع ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال ما بال دعوى الجاهلية قالوا يا رسول الله كسع رجل من المهاجرين رجلا من الأنصار فقال دعوها فإنها منتنة فسمع بذلك عبد الله بن أبي فقال فعلوها أما والله لئن رجعنا إلى المدينة ليخرجن الأعز منها الأذل فبلغ النبي صلى الله عليه وسلم فقام عمر فقال يا رسول الله دعني أضرب عنق هذا المنافق فقال النبي صلى الله عليه وسلم دعه لا يتحدث الناس أن محمدا يقتل أصحابه وكانت الأنصار أكثر من المهاجرين حين قدموا المدينة ثم إن المهاجرين كثروا بعد قال سفيان فحفظته من عمرو قال عمرو سمعت جابرا كنا مع النبي صلى الله عليه وسلم

[٣٨١] باب قوله هم الذين يقولون لا تنفقوا على من عند رسول الله

حتى ينفضوا ينفضوا يتفرقوا ولله خزائن السماوات والأرض ولكن المنافقين لا يفقهون

[٤٦٢٣] حدثنا إسماعيل بن عبد الله قال حدثني إسماعيل بن إبراهيم بن عقبة عن موسى بن عقبة قال حدثني عبد الله بن الفضل أنه سمع أنس بن مالك يقول

حَزِنْتُ عَلَى مَنْ أُصِيبَ بِالْحَرَّةِ فَكَتَبَ إِلَيَّ زَيْدُ بْنُ أَرْقَمَ وَبَلَغَهُ شِدَّةُ حُزْنِي يَذْكُرُ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِلْأَنْصَارِ وَلِأَبْنَاءِ الْأَنْصَارِ وَشَكَّ ابْنُ الْفَضْلِ فِي أَبْنَاءِ أَبْنَاءِ الْأَنْصَارِ فَسَأَلَ أَنَسًا بَعْضُ مَنْ كَانَ عِنْدَهُ فَقَالَ هُوَ الَّذِي يَقُولُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَذَا الَّذِي أَوْفَى اللَّهُ لَهُ بِأُذُنِهِ

[٣٨٢] بَاب قَوْلُهُ يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ

[۴۶۲۴] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَفِظْنَاهُ مِنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ قَالَ سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَقُولُ كُنَّا فِي غَزَاةٍ فَكَسَعَ رَجُلٌ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ فَقَالَ الْأَنْصَارِيُّ يَا لَلْأَنْصَارِ وَقَالَ الْمُهَاجِرِيُّ يَا لَلْمُهَاجِرِينَ فَسَمَّعَهَا اللَّهُ رَسُولَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَا هَذَا فَقَالُوا كَسَعَ رَجُلٌ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ فَقَالَ الْأَنْصَارِيُّ يَا لَلْأَنْصَارِ وَقَالَ الْمُهَاجِرِيُّ يَا لَلْمُهَاجِرِينَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعُوهَا فَإِنَّهَا مُنْتِنَةٌ قَالَ جَابِرٌ وَكَانَتِ الْأَنْصَارُ حِينَ قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَكْثَرَ ثُمَّ كَثُرَ الْمُهَاجِرُونَ بَعْدُ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ أَوَقَدْ فَعَلُوا وَاللَّهِ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دَعْنِي يَا رَسُولَ اللَّهِ أَضْرِبْ عُنُقَ هَذَا الْمُنَافِقِ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعْهُ لَا يَتَحَدَّثُ النَّاسُ أَنَّ مُحَمَّدًا يَقْتُلُ أَصْحَابَهُ

[٣٨٣] بَاب: تفسير سُورَةُ التَّغَابُنِ

وَقَالَ عَلْقَمَةُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ هُوَ الَّذِي إِذَا أَصَابَتْهُ مُصِيبَةٌ رَضِيَ وَعَرَفَ أَنَّهَا مِنَ اللَّهِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ التَّغَابُنُ غَبْنُ أَهْلِ الْجَنَّةِ أَهْلَ النَّارِ

حضرت علقمه رحمه الله (وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ) لاندې فرمائي چه دينه هغه سړې مراد دې چه په چا مصيبت راشي او هغه راضي وي اوهغه دَ الله تعالى دَ طرف نه اوګڼړي ليکن دَ دې دا مطلب نه دې چه هغه په ژبه سره دمصيبت څرګندونه هم اونه کړي، په ژبه سره دمصيبت اظهار دَ کيلې ماني نه بغير ناجائزنه دې. پخپله نبی کريم ﷺ "واراساه" فرمائيلی دی اودَ خپلې بيمارئ ذکرئې کړيدې. حضرت عائشه رضي الله عنها "واراساه" فرمائيلی اونبی کريم ﷺ په دې څه ناخوښی نه ده فرمائيلې. هغوی ﷺ "إنا بفراقك لمحزونون يا ابراهيم" فرمائيلی اودَ غم اظهارئې کړيدې[1]

---

[1]) السيرة الحلبية-٣/٣١٠:

[۳۸۴] باب: تفسير سورة الطلاق

بَاب وَقَالَ مُجَاهِدٌ إِنِ ارْتَبْتُمْ إِنْ لَمْ تَعْلَمُوا أَتَحِيضُ أَمْ لَا تَحِيضُ فَاللَّائِي قَعَدْنَ عَنِ الْمَحِيضِ وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ بَعْدُ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَبَالَ أَمْرِهَا جَزَاءَ أَمْرِهَا

په آيت مبارك كښې دى (فَذَاقَتْ وَبَالَ أَمْرِهَا وَكَانَ عَاقِبَةُ أَمْرِهَا خُسْرًا) هغوى دَ خپلو عملونومزه اوڅكله اودَ هغوى دَ كار انجام هم خساره شوه، مجاهد رحمه الله فرمائى چه وبال امرها معنى دَ خپل كارسزا. دَ وبال اصل معنى ده شدت او سختى، دلته دَ بدواعمالو سختى او دَ هغې سخته سزا مراد ده.

[۴۶۲۵] (۱) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي سَالِمٌ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَخْبَرَهُ أَنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ فَذَكَرَ عُمَرُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَغَيَّظَ فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ قَالَ لِيُرَاجِعْهَا ثُمَّ يُمْسِكْهَا حَتَّى تَطْهُرَ ثُمَّ تَحِيضَ فَتَطْهُرَ فَإِنْ بَدَا لَهُ أَنْ يُطَلِّقَهَا فَلْيُطَلِّقْهَا طَاهِرًا قَبْلَ أَنْ يَمَسَّهَا فَتِلْكَ الْعِدَّةُ كَمَا أَمَرَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ

دَ دې تفصيل به ان شاء الله كتاب الطلاق كښې راځى.

[۳۸۵] بَاب وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ

وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ وَاحِدُهَا ذَاتُ حَمْلٍ

[۴۶۲۶] (۲) حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ يَحْيَى قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ

---

[1]) واخرجه ايضاً فى الطلاق باب قوله تعالى :ياايهالنبى اذاطلقتم النساء، فطلقوهن لعدتهن واحصواالعدة، رقم الحديث۵۲۵۱:، وباب اذاطلقت الحائض تعتدبذلک الطلاق رقم الحديث۵۲۵۲:، ۵۲۵۳وباب من طلق وهل يواجه الرجل امراته بالطلاق رقم الحديث ۵۸۵۸:وباب من قال لامراته :انت على حرام، رقم الحديث ۵۲۶۴:وباب وبعولتهن احق بردهن، رقم الحديث۵۳۳۲:، ۵۳۳۳. والاحكام باب هل يقضى القاضى اويفتى وهوغضبان رقم الحديث ۷۱۶۰:واخرجه ابن ماجه فى الطلاق باب طلاق السنة، رقم الحديث ۲۰۱۹:، واخرجه النسائى فى السنن الكبرى فى الطلاق، باب وقت الطلاق للعدة، رقم الحديث۲/۵۵۸۲:، واخرجه الترمذى فى الطلاق، باب ماجاء فى طلاق السنة، رقم الحديث۱۱۷۵:. واخرجه ابوداؤد فى الطلاق، باب فى طلاق السنة، رقم الحديث۲۱۷۹:، واخرجه مسلم فى كتاب الطلاق رقم الحديث ۱۴۷۱: واخرجه النسائى فى الطلاق-۲/۹۸:

[2]) وايضاً اخرجه فى الطلاق باب والات الاحمال اجلهن ان يضعن حملهن رقم الحديث۵۳۱۸:)مع الفتح واخرجه مسلم فى الطلاق باب انقضاء عدة المتوفى عنها زوجها وغير ها بوضع الحمل، رقم الحديث ۱۴۸۵ واخرجه الترمذى فى الطلاق باب ماجاء فى الحامل المتوفى عنها زوجها رقم الحديث ۱۱۹۴:واخرجه النسائى فى الطلاق باب عدة الحامل المتوفى عنها زوجها رقم الحديث-۵/۵۷۰۳:

قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ وَأَبُو هُرَيْرَةَ جَالِسٌ عِنْدَهُ فَقَالَ أَفْتِنِي فِي امْرَأَةٍ وَلَدَتْ بَعْدَ زَوْجِهَا بِأَرْبَعِينَ لَيْلَةً فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ آخِرُ الْأَجَلَيْنِ قُلْتُ أَنَا وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ أَنَا مَعَ ابْنِ أَخِي يَعْنِي أَبَا سَلَمَةَ فَأَرْسَلَ ابْنُ عَبَّاسٍ غُلَامَهُ كُرَيْبًا إِلَى أُمِّ سَلَمَةَ يَسْأَلُهَا فَقَالَتْ قُتِلَ زَوْجُ سُبَيْعَةَ الْأَسْلَمِيَّةِ وَهِيَ حُبْلَى فَوَضَعَتْ بَعْدَ مَوْتِهِ بِأَرْبَعِينَ لَيْلَةً فَخُطِبَتْ فَأَنْكَحَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَانَ أَبُو السَّنَابِلِ فِيمَنْ خَطَبَهَا

[٤٦٢٦ م] وَقَالَ سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ وَأَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ مُحَمَّدٍ قَالَ كُنْتُ فِي حَلْقَةٍ فِيهَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي لَيْلَى وَكَانَ أَصْحَابُهُ يُعَظِّمُونَهُ فَذَكَرُوا لَهُ فَذَكَرَ آخِرَ الْأَجَلَيْنِ فَحَدَّثْتُ بِحَدِيثِ سُبَيْعَةَ بِنْتِ الْحَارِثِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ قَالَ فَضَمَّزَ لِي بَعْضُ أَصْحَابِهِ قَالَ مُحَمَّدٌ فَفَطِنْتُ لَهُ فَقُلْتُ إِنِّي إِذًا لَجَرِيءٌ إِنْ كَذَبْتُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ وَهُوَ فِي نَاحِيَةِ الْكُوفَةِ فَاسْتَحْيَا وَقَالَ لَكِنْ عَمُّهُ لَمْ يَقُلْ ذَاكَ فَلَقِيتُ أَبَا عَطِيَّةَ مَالِكَ بْنَ عَامِرٍ فَسَأَلْتُهُ فَذَهَبَ يُحَدِّثُنِي حَدِيثَ سُبَيْعَةَ فَقُلْتُ هَلْ سَمِعْتَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ فِيهَا شَيْئًا فَقَالَ كُنَّا عِنْدَ عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ أَتَجْعَلُونَ عَلَيْهَا التَّغْلِيظَ وَلَا تَجْعَلُونَ عَلَيْهَا الرُّخْصَةَ لَنَزَلَتْ سُورَةُ النِّسَاءِ الْقُصْرَى بَعْدَ الطُّولَى وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ

د سورة بقره په تفسير کښې دا روايت تېر شوېدې.

سُورَةُ التَّحْرِيمِ

[٣٨٦] بَاب يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاةَ أَزْوَاجِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

[٤٦٢٧] (١) حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ فَضَالَةَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ يَحْيَى عَنْ ابْنِ حَكِيمٍ هُوَ يَعْلَى بْنُ حَكِيمٍ الثَّقَفِيُّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ فِي الْحَرَامِ يُكَفَّرُ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ إِسْوَةٌ حَسَنَةٌ

[٤٦٢٨] (٢) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنْ عَطَاءٍ

---

١) واخرجه ايضاً فى الطلاق باب لم تحرم ماحل الله لک رقم الحديث:٥٢٦٦)مع الفتح (واخرجه مسلم فى الطلاق باب وجوب الكفارة على من حرم امراته وليم ينوالطلاق رقم الحديث-١٤٧٣:

٢) وايضاً اخرجه فى النكاح باب دخول الرجل على نسائه فى اليوم رقم الحديث:٥٢١٦)مع الفتح (وفى الطلاق باب لم تحرم ما احل الله لک رقم:٥٢٦٧، ٥٢٦٨وفى كتاب الاطعمة باب الادم رقم الحديث:٥٤٣٠، وفى الاشربة باب الباذق رقم الحديث ٥٥٩٩:وباب شراب الحلووالعسل زقم الحديث : ٥٦١٤وفى الطب باب الدواء بالعسل وقول الله عزوجل :وفيه شفاء للناس ٦٦٨٢:وباب السعوط رقم ٥٦٩١:وفى كتاب الحيل، باب مايكره من احتيال المراة مع الزوج والضرائر، رقم الحديث ٦٩٧٢: واخرجه ابوداؤد فى الاشربة باب فى شراب العسل، رقم الحديث ٣٧١٤:...[بقيه حاشيه په راروانه صفحه..

عَنْ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَشْرَبُ عَسَلًا عِنْدَ زَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ وَيَمْكُثُ عِنْدَهَا فَوَاطَيْتُ أَنَا وَحَفْصَةُ عَلَى أَيَّتُنَا دَخَلَ عَلَيْهَا فَلْتَقُلْ لَهُ أَكَلْتَ مَغَافِيرَ إِنِّي أَجِدُ مِنْكَ رِيحَ مَغَافِيرَ قَالَ لَا وَلَكِنِّي كُنْتُ أَشْرَبُ عَسَلًا عِنْدَ زَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ فَلَنْ أَعُودَ لَهُ وَقَدْ حَلَفْتُ لَا تُخْبِرِي بِذَلِكَ أَحَدًا

د ايت كريمه په شان نزول كې مختلف واقعات: د آيت باب په شان نزول كښې اختلاف دې دلته په باب كښې د حضرت عائشه صديقه ﷞ په روايت كښې دى چه حضور اكرم ﷺ د زينب بنت جحش كره شهد څكلې وو او حصار شوې وو، ما او حضرت حفصه ﷞ مشوره اوكړه چه په مونږ كښې چا كره هم نبى كريم ﷺ داخل شو نو هغه ته به وائى چه آياتاسو مغافير څكلى دى؟ زه تاسو نه د مغافيرو بوئى محسوس كوم، نو چه كله نبى كريم ﷺ هلته لاړو نو هغوى هم هغه خبره اوكړه. نبى كريم ﷺ به بدبوئى نه خوښوله او مغافير يو خاص قسم ګونددى په كوم كښې چه څه بدبوئى غونډې وى په دې وجه هغوى ﷺ اوفرمائيل چه نه، ماخوزينب ﷞ كره شهد څكلې دى بيا به نه څكم. ماقسم كړيدې خو ته د دې ذكر چاته مه كوه، په دې باندې دا مذكوره آيت نازل شو چه حلال څيز په ځان حرامول نه دى پكار.

د دې روايت نه خو معلومه شوه چه هغوى ﷺ حضرت زينب كره شهد استعمال كړى وو او وړاندې د بخارى كتاب الطلاق نه روايت معلوميږى چه هغوى د شهدو استعمال حضرت حفصه ﷞ كره كړى وو (1)اود ابن مردويه د روايت نه معلوميږى چه هغوى ﷺ د شهدواستعمال حضرت سوده بنت زمعه ﷞ كره كړى وو(2) د بې شميره رواياتو په وجه بعض نور علماء د بې شميره واقعاتو قائل شوى دى خو د قاضى عياض او نورو محققينو رائې دا ده چه مذكوره واقعه حضرت زينب ﷞ كره پيښه شوې وه، ځكه چه د حضرت زينب متعلق وړاندې تيرشوى دى "وهى التى تساميني" اود حضرت عائشه ﷞ يوه بله ډله وه، حضرت سوده او حضرت حفصه ﷞ داواړه د حضرت عائشه ﷞ ډلې سره تعلق لرلو، په دې وجه هم دا معلوميږى چه ذكر شوې منصوبه حضرت عائشه او حضرت حفصه ﷞ يو ځاى د حضرت زينب ﷞ خلاف جوړه كړې وه لكه څنګه چه د باب په روايت كښې دى (3)

څوك چه حلال په خپل ځان باندې حرام كړى نو هغه له كفاره د يمين اداكول پكاردى يا نه؟: طبرانى او مردويه روايت نقل كړيدې چه مذكوره آيت د حضرت ماريه قبطيه متعلق نازل

...بقيه ازحاشيه گذشته] واخرجه السنائى فى السنن الكبرى فى التفسير باب سورة التحريم ۲/۱۱۶۰۸ : واخرجه النسائى فى كتاب عشرة النساء۲/۹۷:، واخرجه فى كتاب النذور والايمان-۲/۱۴۴:

(1) صحيح البخارى مع فتح البارى كتاب الطلاق باب لم تحرم ماحل الله لك ۳۷۵-۹/۳۷۴ :رقم الحديث-۵۲۶۸:

(2) فتح البارى كتاب الطلاق-۹/۳۷۶

(3) فتح البارى كتاب الطلاق-۹/۳۷۶:

شویدې، دَ حضرت حفصه رضی الله عنها په کور کښې هغوی ﷺ دې سره همبستری کړې وه او په څه طریقه حضرت حفصه رضی الله عنها ته د دې علم شوې وو په څه چه حضرت حفصه رضی الله عنها ناخوښی ښکاره کړې وه نو هغوی ﷺ اوفرمائیل "هی علی حرام" په دې باندې دا آیت نازل شو (١)
علامه خطابی فرمائی چه دَ اکثرو حضراتو رائې دا ده چه مذکوره آیت دَ حضرت ماریه قبطیه رضی الله عنها په واقعه کښې نازل شوې دې (٢)- لیکن دا جمع کولې شی چه دا ټول واقعات پیښیدونه پس دَ باب آیت نازل شوی وی.

قوله: حدثنا معاذ.... قال فی الحرام یکفر: یعنی چه کوم سړې په ځان باندې یوڅیز حرام کړی نو هغه له کفاره یمین یعنی د قسم کفاره ادا کول پکار دی. دینه پس به دا دَ هغه دَ پاره حلال وی. دَ امام شافعی او امام مالک رحمه الله مذهب دا دې که چا حلال څیز په ځان حرام کړو نو دَ ده دا کلام عبث دې او دا به فضول شمیرلې شي ځکه چه الله تعالی کوم څیز حلال ګرځولې دې هغه دَ چا په حرام والې باندې نه حرامیږی.(٣) دَ حنفیه او حنابله مذهب هم دغه دې چه په دې روایت کښې دَ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل کړېشویدې. چه دَ قسم کفاره به اداکوی(٤)

[٣٨٧] بَاب تَبْتَغِي مَرْضَاةَ أَزْوَاجِكَ قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ أَيْمَانِكُمْ وَاللَّهُ مَوْلَاكُمْ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ

[٤٦٢٩] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ عَنْ يَحْيَى عَنْ عُبَيْدِ بْنِ حُنَيْنٍ أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يُحَدِّثُ أَنَّهُ قَالَ مَكَثْتُ سَنَةً أُرِيدُ أَنْ أَسْأَلَ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ عَنْ آيَةٍ فَمَا أَسْتَطِيعُ أَنْ أَسْأَلَهُ هَيْبَةً لَهُ حَتَّى خَرَجَ حَاجًّا فَخَرَجْتُ مَعَهُ فَلَمَّا رَجَعْنَا وَكُنَّا بِبَعْضِ الطَّرِيقِ عَدَلَ إِلَى الْأَرَاكِ لِحَاجَةٍ لَهُ قَالَ فَوَقَفْتُ لَهُ حَتَّى فَرَغَ ثُمَّ سِرْتُ مَعَهُ فَقُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَنْ اللَّتَانِ تَظَاهَرَتَا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَزْوَاجِهِ فَقَالَ تِلْكَ حَفْصَةُ وَعَائِشَةُ قَالَ فَقُلْتُ وَاللَّهِ إِنْ كُنْتُ لَأُرِيدُ أَنْ أَسْأَلَكَ عَنْ هَذَا مُنْذُ سَنَةٍ فَمَا

---

(١) فتح الباری
(٢) مولانا فخر الحسن ګنګوهی رحمه الله دَ ابوداؤد په حاشیه" التعلیق المحمود "کښې لیکی" :وقال الخطابی :الاکثرعلی ان الایةنزلت فی تحریم ماریة حین حرمهاعلی نفسه")التعلیق المحمود (٢/١٦٦ : لیکن علامه خطابی" معالم السنن "کښې دَ دې بالکل برعکس لیکی " وفی الهذاالحدیث :دلیل علی ان یمین النبی صلی الله علیه وسلم انما وقعت فی تحریم العسل لافی تحریم ام ولده"ماریة قبطیه "کما زعمه بعض الناس") وانظر معهالم السنن ٥/٢٨٠:باب فی شراب العسل کتاب الاشربة
(٣) فیض الباری-٤/٢٤٨:
(٤) فیض الباری-٤/٢٤٨:

أَسْتَطِيعُ هَيْبَةً لَكَ قَالَ فَلَا تَفْعَلْ مَا ظَنَنْتَ أَنَّ عِنْدِي مِنْ عِلْمٍ فَاسْأَلْنِي فَإِنْ كَانَ لِي عِلْمٌ خَبَّرْتُكَ بِهِ قَالَ ثُمَّ قَالَ عُمَرُ وَاللَّهِ إِنْ كُنَّا فِي الْجَاهِلِيَّةِ مَا نَعُدُّ لِلنِّسَاءِ أَمْرًا حَتَّى أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِنَّ مَا أَنْزَلَ وَقَسَمَ لَهُنَّ مَا قَسَمَ قَالَ فَبَيْنَا أَنَا فِي أَمْرٍ أَتَأَمَّرُهُ إِذْ قَالَتِ امْرَأَتِي لَوْ صَنَعْتَ كَذَا وَكَذَا قَالَ فَقُلْتُ لَهَا مَا لَكِ وَلِمَا هَا هُنَا وَفِيمَ تَكَلُّفُكِ فِي أَمْرٍ أُرِيدُهُ فَقَالَتْ لِي عَجَبًا لَكَ يَا ابْنَ الْخَطَّابِ مَا تُرِيدُ أَنْ تُرَاجَعَ أَنْتَ وَإِنَّ ابْنَتَكَ لَتُرَاجِعُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى يَظَلَّ يَوْمَهُ غَضْبَانَ فَقَامَ عُمَرُ فَأَخَذَ رِدَاءَهُ مَكَانَهُ حَتَّى دَخَلَ عَلَى حَفْصَةَ فَقَالَ لَهَا يَا بُنَيَّةُ إِنَّكِ لَتُرَاجِعِينَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى يَظَلَّ يَوْمَهُ غَضْبَانَ فَقَالَتْ حَفْصَةُ وَاللَّهِ إِنَّا لَنُرَاجِعُهُ فَقُلْتُ تَعْلَمِينَ أَنِّي أُحَذِّرُكِ عُقُوبَةَ اللَّهِ وَغَضَبَ رَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا بُنَيَّةُ لَا يَغُرَّنَّكِ هَذِهِ الَّتِي أَعْجَبَهَا حُسْنُهَا حُبُّ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِيَّاهَا يُرِيدُ عَائِشَةَ قَالَ ثُمَّ خَرَجْتُ حَتَّى دَخَلْتُ عَلَى أُمِّ سَلَمَةَ لِقَرَابَتِي مِنْهَا فَكَلَّمْتُهَا فَقَالَتْ أُمُّ سَلَمَةَ عَجَبًا لَكَ يَا ابْنَ الْخَطَّابِ دَخَلْتَ فِي كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى تَبْتَغِيَ أَنْ تَدْخُلَ بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَزْوَاجِهِ فَأَخَذَتْنِي وَاللَّهِ أَخْذًا كَسَرَتْنِي عَنْ بَعْضِ مَا كُنْتُ أَجِدُ فَخَرَجْتُ مِنْ عِنْدِهَا وَكَانَ لِي صَاحِبٌ مِنَ الْأَنْصَارِ إِذَا غِبْتُ أَتَانِي بِالْخَبَرِ وَإِذَا غَابَ كُنْتُ أَنَا آتِيهِ بِالْخَبَرِ وَنَحْنُ نَتَخَوَّفُ مَلِكًا مِنْ مُلُوكِ غَسَّانَ ذُكِرَ لَنَا أَنَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَسِيرَ إِلَيْنَا فَقَدِ امْتَلَأَتْ صُدُورُنَا مِنْهُ فَإِذَا صَاحِبِي الْأَنْصَارِيُّ يَدُقُّ الْبَابَ فَقَالَ افْتَحْ افْتَحْ فَقُلْتُ جَاءَ الْغَسَّانِيُّ فَقَالَ بَلْ أَشَدُّ مِنْ ذَلِكَ اعْتَزَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَزْوَاجَهُ فَقُلْتُ رَغَمَ أَنْفُ حَفْصَةَ وَعَائِشَةَ فَأَخَذْتُ ثَوْبِي فَأَخْرُجُ حَتَّى جِئْتُ فَإِذَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَشْرُبَةٍ لَهُ يَرْقَى عَلَيْهَا بِعَجَلَةٍ وَغُلَامٌ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَسْوَدُ عَلَى رَأْسِ الدَّرَجَةِ فَقُلْتُ لَهُ قُلْ هَذَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَأَذِنَ لِي قَالَ عُمَرُ فَقَصَصْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَذَا الْحَدِيثَ فَلَمَّا بَلَغْتُ حَدِيثَ أُمِّ سَلَمَةَ تَبَسَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَإِنَّهُ لَعَلَى حَصِيرٍ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ شَيْءٌ وَتَحْتَ رَأْسِهِ وِسَادَةٌ مِنْ أَدَمٍ حَشْوُهَا لِيفٌ وَإِنَّ عِنْدَ رِجْلَيْهِ قَرَظًا مَصْبُوبًا وَعِنْدَ رَأْسِهِ أَهَبٌ مُعَلَّقَةٌ فَرَأَيْتُ أَثَرَ الْحَصِيرِ فِي جَنْبِهِ فَبَكَيْتُ فَقَالَ مَا يُبْكِيكَ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ كِسْرَى وَقَيْصَرَ فِيمَا هُمَا فِيهِ وَأَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ فَقَالَ أَمَا تَرْضَى أَنْ تَكُونَ لَهُمُ الدُّنْيَا وَلَنَا الْآخِرَةُ

د روایت باب تشریح: دا روایت کتاب العلم کښې مختصراً تیرشوې دي [1] اوو راندې به په کتاب النکاح کښې په تفصیل سره راځي هم هلته به ان شاء الله بحث وی دلته صرف یو څو الفاظ اوګورئ.

قوله: مَا تُرِيدُ أَنْ تُرَاجَعَ أَنْتَ وَإِنَّ ابْنَتَكَ لَتُرَاجِعُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

[1] صحيح البخارى مع الفتح، كتاب العلم باب التناوب فى العلم ۱/۱۸۵: رقم الحديث-۸۹:

يعنى تاسونه غواړئى چه تاسوسره مراجعت اوکړيشى او ستاسوته دَ خبرو ستاسو جواب درکړيشى، ستاسو لور رسول الله ﷺته خبرې واپس ګرځوى او دَ هغوى ﷺ دَ خبرو جواب ورکوى.

قوله: يَا بُنَيَّةُ لَا يَغُرَّنَّكِ هَذِهِ الَّتِي أَعْجَبَهَا حُسْنُهَا حُبُّ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِيَّاهَا: دې کښې "حسنها" دَ "اعجبها" فاعل دې او "حب رسول الله" دَ "حسنها" ته بدل اشتمال دې، د دې حسن د رسول الله ﷺدې سره مينه دا په ځان خوښئى کښې اخته کړه، مطلب دا چه نبى کريم ﷺ هغې سره ډيره مينه کوى نودَ حضور ﷺ دَ دې محبت نه زما مراددې. دَ حسن نه دوئم صورت دا کيديشى چه دلته "واؤعاطفه" محذوف اوګنړلې شى "اعجبهاحسنها وحب رسول الله" دَ مسلم وغيره په روايت کښې دلته "واؤعاطفه" موجود دې. نو په دې صورت کښې به ترجمه وى "دَ هغې حسن او دَ هغې سره دَ رسول الله ﷺمحبت هغه په ځان خوښئى کښې اخته کړه" په دې دواړو صورتونو کښې به"حب رسول...." مرفوع وى. دريم صورت دا دې چه "حب...." دَ مفعول له په بناء باندې منصوب اولولې "اى اعجبها من اجل حبه لها" دَ رسول الله ﷺدَ محبت دَ وجه هغه دَ هغې حسن په ځان خوښئى کښې اخته کړه"[1]

قوله: وَتَحْتَ رَأْسِهِ وِسَادَةٌ مِنْ أَدَمٍ حَشْوُهَا لِيفٌ: دَ هغوى ﷺ دَ سر لاندې دَ څرمنې يوه تکيه وه، په هغې کښې دَ کجهورې پانړې ډکې شوې وې، "ليف" دَ کجهورو پانړو ته وائى.

قوله: يَرْقَى عَلَيْهَا بِعَجَلَةٍ: عجلة پاوړئى ته وائى په هغې به دَ پاوړئى په ذريعه ختله.

قوله: وَإِنَّ عِنْدَ رِجْلَيْهِ قَرَظًا مَصْبُوبًا: اودَ هغوى ﷺ پښې سره دَ ونې پانړې اچولې شوې وې، قَرَظ دَ قاف او را دَ زبر سره) دَ يوې خاص ونې پانړوته وائى دَ څه په ذريعه چه څرمنې جوړيږى، "مصبوبا" معنى "مسكوبا" ده، بهيولې شوى وو، اچولې شوى وو، بعض رواياتو کښې"مصبورا" دې اى مجموعا[2] ترجمه به وى "دَ هغې دَ پښوسره دَ ونودَ پانړو يو ډهيرې وو".

قوله: وَعِنْدَ رَأْسِهِ أَهَبٌ مُعَلَّقَةٌ: اودَ هغوى دَ سر سره څه څرمنې زوړندوې. اهب: اهاب جمع ده هغې څرمن ته وائى چه کومه جوړه شوى نه وى يعنى کچه څرمن.

[۳۸۸] بَاب وَإِذْ أَسَرَّ النَّبِيُّ إِلَى بَعْضِ أَزْوَاجِهِ حَدِيثًا

فَلَمَّا نَبَّأَتْ بِهِ وَأَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ فَلَمَّا نَبَّأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هَذَا قَالَ نَبَّأَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ فِيهِ عَائِشَةُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

---

[1]) دَ مذکوره درې واړو صورتونو دپاره اوګورئى عمدة القارى-۱۹/۲۵۱:
[2]) عمدة القارى-۱۹/۲۵۱:

[۴۶۳۰] حَدَّثَنَا عَلِيٌّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ قَالَ سَمِعْتُ عُبَيْدَ بْنَ حُنَيْنٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَقُولُ أَرَدْتُ أَنْ أَسْأَلَ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَنِ الْمَرْأَتَانِ اللَّتَانِ تَظَاهَرَتَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَمَا أَتْمَمْتُ كَلَامِي حَتَّى قَالَ عَائِشَةُ وَحَفْصَةُ

[۳۸۹] بَاب إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا

صَغَوْتُ وَأَصْغَيْتُ مِلْتُ لِتَصْغَى لِتَمِيلَ وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ عَوْنٌ تَظَاهَرُونَ تَعَاوَنُونَ وَقَالَ مُجَاهِدٌ قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ أَوْصُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ وَأَدِّبُوهُمْ

[۴۶۳۱] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ قَالَ سَمِعْتُ عُبَيْدَ بْنَ حُنَيْنٍ يَقُولُ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ يَقُولُ أَرَدْتُ أَنْ أَسْأَلَ عُمَرَ عَنِ الْمَرْأَتَيْنِ اللَّتَيْنِ تَظَاهَرَتَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَمَكُثْتُ سَنَةً فَلَمْ أَجِدْ لَهُ مَوْضِعًا، حَتَّى خَرَجْتُ مَعَهُ حَاجًّا، فَلَمَّا كُنَّا بِظَهْرَانَ ذَهَبَ عُمَرُ لِحَاجَتِهِ فَقَالَ أَدْرِكْنِي بِالْوَضُوءِ فَأَدْرَكْتُهُ بِالإِدَاوَةِ، فَجَعَلْتُ أَسْكُبُ عَلَيْهِ وَرَأَيْتُ مَوْضِعًا فَقُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَنِ الْمَرْأَتَانِ اللَّتَانِ تَظَاهَرَتَا قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَمَا أَتْمَمْتُ كَلَامِي حَتَّى قَالَ عَائِشَةُ وَحَفْصَةُ.

[۳۹۰] بَاب قَوْلِهِ عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبْدِلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ

مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَأَبْكَارًا

[۴۶۳۲] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ أَنَسٍ قَالَ قَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ اجْتَمَعَ نِسَاءُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْغَيْرَةِ عَلَيْهِ فَقُلْتُ لَهُنَّ عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبَدِّلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ

[۳۹۱] بَاب: تفسير سُورَةُ الْمُلْكِ

تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ التَّفَاوُتُ الِاخْتِلَافُ وَالتَّفَاوُتُ وَالتَّفَوُّتُ وَاحِدٌ تَمَيَّزُ تَقَطَّعُ مَنَاكِبِهَا جَوَانِبِهَا تَدَّعُونَ وَتَدْعُونَ وَاحِدٌ مِثْلُ تَذَّكَّرُونَ وَتَذْكُرُونَ وَيَقْبِضْنَ يَضْرِبْنَ بِأَجْنِحَتِهِنَّ وَقَالَ مُجَاهِدٌ صَافَّاتٍ بَسْطُ أَجْنِحَتِهِنَّ وَنُفُورٌ الْكُفُورُ

د کلماتو تشریح:

قوله: التَّفَاوُتُ: الِاخْتِلَافُ، وَالتَّفَاوُتُ وَالتَّفَوُّتُ وَاحِدٌ: آیت مبارك کښې دی ﴿مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَٰنِ مِنْ تَفَاوُتٍ﴾ ته به دَ الله تعالی په تخلیق کښې هیڅ تفاوت اونه وینې.... فرمائی تفاوت معنی اختلاف. تفاوت او تفوت دواړه په یوه معنی کښې دی.

قوله: تَمَيَّزُ: تَقَطَّعُ: آيت مبارك كښې دى (تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ) دې كښې دَ تميز معنى ده تقطع يعنى داسې ښكارى چه دَ غصې نه به هغه اوشليږى.

قوله: مَنَاكِبِهَا: جَوَانِبِهَا: آيت مبارك كښې دى (هُوَ الَّذِىْ جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ ذَلُوْلًا فَامْشُوْا فِىْ مَنَاكِبِهَا وَكُلُوْا مِنْ رِّزْقِهٖ وَاِلَيْهِ النُّشُوْرُ) هغه الله تعالى داسې دې چا چه ستاسو دَ پاره زمكه مسخر كړه (چه تاسو په دې كښې هرقسم تصرفات كولې شئى) نو تاسو دَ هغه په لارو باندې ځئى (گرځئى) اودَ الله تعالى دَ رزق نه خورئى او هم هغه له به بيا ژوندى ورځئى. فرمائى آيت كښې "مناكب" معنى دَ اطراف، اړخونه.

قوله: تَدَّعُوْنَ وَتَدْعُوْنَ، مِثْلُ تَذَّكَّرُوْنَ وَتَذْكُرُوْنَ: آيت مبارك كښې دى (وَقِيْلَ هٰذَا الَّذِىْ كُنْتُمْ بِهٖ تَدَّعُوْنَ) اووئيلې به شى چه هغه همدغه دې چانه به چه تاسو غوښتنه كوله.... فرمائى تَدَّعُوْنَ او وتَدْعُوْنَ يوه معنى ده لكه تَذَّكَّرُوْنَ او وَتَذْكُرُوْنَ

قوله: وَيَقْبِضْنَ: يَضْرِبْنَ بِأَجْنِحَتِهِنَّ، وَقَالَ مُجَاهِدٌ: صَافَّاتٍ: بَسْطُ أَجْنِحَتِهِنَّ: آيت مبارك كښې دى (اَوَلَمْ يَرَوْا اِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صٰٓفّٰتٍ وَّيَقْبِضْنَ) آيا دې خلقو په خپل ځان باندې مرغوته نظر نه دې كړې چه وزرې خورې كړې (الوزى) او(كله په دې حالت باندې) راغوندوى. فرمائى ويقبضن معنى خپلې وزرې وهى راغوندوى او مجاهد رحمه الله فرمائى آيت كښې صافات معنى دَ هغوى خپل متې خورول.

قوله: وَنُفُوْرِ الْكُفُوْرِ: آيت مبارك كښې دى (بَلْ لَّجُّوْا فِىْ عُتُوٍّ وَّنُفُوْرٍ) بلكه داخلق سركشى او نفرت (عن الحق) باندې كلك دى. نفور معنى كفور ده يعنى دَ حق نه تښتيدل.

[٣٩٢] باب: تفسير سورة ن وَالْقَلَمِ

وَقَالَ قَتَادَةُ حَرْدٍ جِدٍّ فِىْ أَنْفُسِهِمْ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَتَخَافَتُوْنَ يَنْتَجُوْنَ السِّرَارَ وَالْكَلَامَ الْخَفِىَّ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَضَالُّوْنَ أَضْلَلْنَا مَكَانَ جَنَّتِنَا وَقَالَ غَيْرُهُ كَالصَّرِيْمِ كَالصُّبْحِ انْصَرَمَ مِنَ اللَّيْلِ وَاللَّيْلِ انْصَرَمَ مِنَ النَّهَارِ وَهُوَ أَيْضًا كُلُّ رَمْلَةٍ انْصَرَمَتْ مِنْ مُعْظَمِ الرَّمْلِ وَالصَّرِيْمُ أَيْضًا الْمَصْرُوْمُ مِثْلُ قَتِيْلٍ وَمَقْتُوْلٍ

دَ كلماتو تشريح:

قوله: وَقَالَ قَتَادَةُ: حَرْدٍ: جِدٍّ فِىْ أَنْفُسِهِمْ: (وَّغَدَوْا عَلٰى حَرْدٍ قٰدِرِيْنَ) دَ حرد معنى دَ په ځان او زړه سره دَ كوشش كولو هم راځى لكه چه دلته قتاده رحمه الله فرمائيلى دى دَ ارادې او مقرر شوې فيصلې دَ پاره هم استعماليږى اودَ منع كولو او نه وركولودَ پاره هم وئيلې كيږى، دَ آيت مفهوم دې "هغه دَ څه نه وركولو فيصله كولوپه وخت كښې سحر وختى داسې هلته لاړل لكه چه (هغوى دَ ميوو په شوكولو) قادر دى.

قوله: يَتَخَافَتُوْنَ: يَنْتَجُوْنَ السِّرَارَ وَالْكَلَامَ الْخَفِىَّ: (فَانْطَلَقُوْا وَهُمْ يَتَخَافَتُوْنَ) هغوى لاړل

په داسې حال کښې چه يو بل سره ئې پټې پټې خبرکولو سره، ينتجون: يكلم بعضهم بعضا

قوله: لَضَآلُّونَ: أَضْلَلْنَا مَكَانَ جَنَّتِنَا: ﴿فَلَمَّا رَأَوْهَا قَالُوٓا إِنَّا لَضَآلُّونَ﴾ بيا چه كله هغوى هغه باغ اوليدو نو وئى وئيل بې شكه مونږ ته دَ خپل باغ ځائ نه معلوميږى او مونږ نه هغه اورك شو. بدرالدين زركشى رحمه الله فرمائى چه "اضللنا" په "ضللنا" بغير دَ همزه نه كيدل پكار دى اودَ دې وجه دا ده چه "ضللت الشئ" هغه وخت وئيلې شى كله چه ته يو څيز په يوخاص ځائ كښې كيږدې اودينه پس تاته ياد نه وى چه هغه كوم ځائ دې او "اضللت الشئ" هغه وخت وئيلې شى كله چه يو سړې خپل څه څيز ضائع او برباد كړى او دلته خو اولنې صورت دې هغوى ته دَ خپل باغ دَ ځائ پته نه لګيدله په دې وجه "ضللنا" كيدل پكار دى[1] خو حافظ ابن حجر رحمه الله "اضللنا" ته هم صحيح وائى هغه فرمائى چه دَ دې معنى ده "عملنا عمل من ضيع" مونږ دَ هغه سړى په شان عمل اوكړوچه خپل څيز ضائع كوى[2]

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: كَالصَّرِيمِ: كَالصُّبْحِ انْصَرَمَ مِنَ اللَّيْلِ، وَاللَّيْلِ انْصَرَمَ مِنَ النَّهَارِ: ﴿فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ﴾ بيا سحرهغه باغ دَ پريكړيشوى پټى غوندې شو. سحرته هم "صريم" وائى، ځكه چه سحر دَ شپې نه جداكيږى پريكړې كيږى چه شپه ختميږى، نو سحر راځى او شپه دَ ورځې نه منقطع كيږى چه ورځ ځى، نوشپه راځى. او صريم دَ شګې هغه حصې ته هم وائى چه دَ شګې د يو لوئ غوندېږ نه جدا كيږى او صريم په معنى مصروم هم دې لکه چه قتيل په معنى مقتول دې. امام بخارى رحمه الله خودل دا غواړى چه دَ صريم مختلف معنې راځى خوپه هره معنى كښې پريكيدلو او جدا كيدلومفهوم داخل دې. "والصريم ايضا المصروم" نه داخودل مقصددې چه دا لفظ څنګه لازم استعماليږى متعدى هم استعماليږى.

[۳۹۳] بَاب عُتُلٍّ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٍ

[۴۶۳۳] حَدَّثَنَا مَحْمُودٌ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عُتُلٍّ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٍ قَالَ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ لَهُ زَنَمَةٌ مِثْلُ زَنَمَةِ الشَّاةِ

[۴۶۳۴] [3] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ مَعْبَدِ بْنِ خَالِدٍ قَالَ سَمِعْتُ حَارِثَةَ بْنَ

---

[1] فتح البارى-۸/۶۶۲:

[2] فتح البارى-۸/۶۶۲:

[3] واخرجه ايضاً فى كتاب الأدب باب الكبر ۶۰۷۱:وفى كتاب الايمان والنذور باب قول الله تعالى : واقسموا بالله جهدايمانهم رقم الحديث ۶۶۵۷ :واخرجه مسلم فى الجنة...[بقيه حاشيه په راروانه صفحه.

وَهْبٍ الْخُزَاعِيِّ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَهْلِ الْجَنَّةِ كُلُّ ضَعِيفٍ مُتَضَعِّفٍ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللّٰهِ لَأَبَرَّهُ أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَهْلِ النَّارِ كُلُّ عُتُلٍّ جَوَّاظٍ مُسْتَكْبِرٍ

قوله: قَالَ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ لَهُ زَنَمَةٌ مِثْلُ زَنَمَةِ الشَّاةِ: دَ چیلئی غوږ سره دَ غوښې یوه زیاتی ټکړه زوړنده وی، داشان د بعضو سړو د غوږونوسره هم یوه ټکړه زوړندوی هغې ته زنمه وائی. بعضې حضراتو "له زنمة" نه مراداخستې دې چه دَ هغه دَ لاسونوګوتې شپږ دی. بعض خلقو وئیلی دی چه زنیم هغه سړی ته وائی چه یو قوم سره یوځائ شوې وی او د هغې قوم فرد نه وی لکه په مرې یا غوږ کښې زیاتی ټکړه بې مقصده وی دغه شان هغه سړې هم په دې قوم کښې دَ اهمیت مالك نه وی[1] دلته دَ زنیم نه څوك مراد دې یحیی بن سلام په خپل تفسیرکښې وئیلی دی چه دینه ولیدبن مغیره مراد دې، بعض اسودبن عبد یغوث او بعض اخنس بن شریق نوم هم ذکر کړیدې[2] اولنې قول مشهور دې. دَ زنیم معنی دَ بعض سلف په نیزد ولدالزنا او حرام زاده دې[3] دَ کوم یوکافر متعلق چه دا آیت نازل شوې وو هغه هم داسې وو.

عُتُلٌ: سخت مزاج، هغه سړې چه وعظ او تذکیر باندې نه پوهیږی[4]

[۳۹۴] بَاب يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ

[۴۶۳۵] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ خَالِدِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هِلَالٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ يَكْشِفُ رَبُّنَا عَنْ سَاقِهِ فَيَسْجُدُ لَهُ كُلُّ مُؤْمِنٍ وَمُؤْمِنَةٍ فَيَبْقَى كُلُّ مَنْ كَانَ يَسْجُدُ فِي الدُّنْيَا رِيَاءً وَسُمْعَةً فَيَذْهَبُ لِيَسْجُدَ فَيَعُودُ ظَهْرُهُ طَبَقًا وَاحِدًا

"په کومه ورځ چه الله تعالی دَ خپل ساق (پنډئ) تجلی ښکاره اوفرمائی" بعضو حضراتو

...بقيه ازحاشيه گذشته] وصفة نعيمها واهلها باب النار يدخلها لجبارون رقم الحديث ۲۸۵۳:واخرجه النسائى فى السنن الكبرى فى التفسير باب قوله تعالى :عتل بعدذلک زنيم رقم الحديث ۱/۱۱۶۱۵: واخرجه الترمذى فى صفة النار باب ۱۳رقم الحديث ۲۶۰۵ واخرجه ابن ماجة فى الزهد باب من لايوبه له :رقم الحديث-۴۱۱۶ :

[1]) المفردات للراغب۲۱۵:ومشاهدالانصاف على شواهد الكشاف-۴/۵۸۷:

[2])فتح البارى-۸/۶۶۲:

[3])تفسير عثمانى ۷۴۹:فائده نمبر-۱۱

[4]) العتل :الفانک الشديد المنافق عن عبيد بن عمير :العتل :الاكول الشروب القوى الشديد)عمدة القارى (۱۹/۲۵۶:وفى المفردات للراغب۳۲۱: العتل :الا خذبمجامع الشئ وجره بقهر والعتل :الاكول المنوع الذى يعتل الشئ عتلاً-

وئيلی دی چه دا شدت او سختئی نه کنايه ده او مطلب دا دې چه هغه وخت به ډیر سخت تکلیف ده او ګران وی (۱) علامه ابوبکر فرمائی دې نه هغه فوائد او الطاف مرا دی چه دَ الله تعالی دَ طرف نه به بنديګانوته باربار حاصليږی. ليکن څنګه چه اول اووئيلې شو چه روايت دَ متشابهاتونه دې او په دې سلسله کښې تسليم او تفويض احوط او احسن دې ، علامه شبير احمد عثمانی رحمه الله ليکی: " دَ دې قصه په حديث شيخين کښې داسې راغلې ده چه الله تعالی به دَ قيامت په ميدان کښې خپله پنډئی ښکاره کړی، ساق پنډئې ته وائی او دا يو خاص صفت او حقيقت دې، صفات او حقائق الهيه نه دې کوم ته چه دَ يوخاص مناسبت سره ساق فرمائيلې شوې دې لکه چه په قرآن پاك کښې دَ يد او وجه لفظ راغلې دې، دا دَ مفهوماتو او متشابهاتونه بللې شي په دې باندې هم په دې شان سره بلاکيف ايمان ساتل پکار دی لکه چه دَ الله تعالی په ذات، وجود، حيات او سمع او بصر وغيره باندې ايمان ساتلې شی.

هم په دې حديث کښې دی چه دا تجلی ليدلوسره به ټول مؤمنان سړی او ښځې په سجده پريوزی مګر کوم سړی چه به په رياسره سجده کوله دَ هغه ملا به نه کګيږی دَ تختې په شان به شی، اوچه کله دَ ريا او نفاق خاوندان په سجده باندې قادر نشی نو دَ کفارو په دې باندې نه قادرکيدل په طريقه اولی معلوم شو. دا هر څه به په محشر په دې وجه کولې شی چه مؤمن او کافر، مخلص او منافق په صفا توګه معلوم شی اودَ هر يو دننه حالت څنګه چه وو ښکاره نه شی. (۲)

[۳۹۵] باب: تفسير سُورَةُ الْحَاقَّةِ

قَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ يُرِيدُ فِيهَا الرِّضَا الْقَاضِيَةَ الْمَوْتَةَ الْأُولَى الَّتِي مُتُّهَا لَمْ أُحْيَ بَعْدَهَا مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ أَحَدٌ يَكُونُ لِلْجَمْعِ وَلِلْوَاحِدِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْوَتِينَ نِيَاطُ الْقَلْبِ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ طَغَى كَثُرَ وَيُقَالُ بِالطَّاغِيَةِ بِطُغْيَانِهِمْ وَيُقَالُ طَغَتْ عَلَى الْخُزَّانِ كَمَا طَغَى الْمَاءُ عَلَى قَوْمِ نُوحٍ

(غِسْلِينَ) كُلُّ شَيْءٍ غَسَلْتَهُ فَخَرَجَ مِنْهُ شَيْءٌ فَهُوَ غِسْلِينَ، فِعْلِينَ مِنَ الْغَسْلِ مِنَ الْجُرْحِ وَالدَّبَرِ. أَعْجَازُ نَخْلٍ) أُصُولُهَا) بَقِيَّةٍ.

د کلماتو تشريح:

قوله: عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ: يُرِيدُ فِيهَا الرِّضَا : آيت مبارك کښې دی ﴿فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَّاضِيَةٍ﴾ غرض هغوی به په خوښ کړیشوی عيش کښې وی، فرمائی چه په دې آيت کښې ﴿عِيشَةٍ رَّاضِيَةٍ﴾ نه مراد داسې ژونددې کوم کښې چه رضا وی چونکه ﴿رَّاضِيَةٍ﴾ دَ عيش صفت نشی جوړيدې

---

(۱) فتح البارى ۸/۶۶۴:وعمدة القارى-۱۹/۲۵۷:

(۲) تفسيرعثمانى ۷۵۰:فائده نمبر-۴

بلکه دا دَ عیش دَ خاوند صفت دې دَ دې وجې ﴿عِيشَةٍ رَّاضِيَةٍ﴾ نه مراد دا دې چه هغه به په دې ژوند کښې راضی وی.

قوله: الْقَاضِيَةَ: الْمَوْتَةَ الْأُولَى الَّتِي مُتُّهَا ثُمَّ لَمْ أُحْيَ بَعْدَهَا: ﴿يٰلَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَ﴾ الموتة الاولى التى متها" دا د (يٰلَيْتَهَا) دَ ضمير تفسير دې او "لم احى بعدها" "القاضية" تفسير دې. یعنی هغه مرګ چه اول راغلې وو افسوس چه هم په هغې سره فیصله شوې وه دینه پس ئې چه زه وې ژوندې کړې.

قوله: فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ: احد: دَ واحد او جمع دواړو دَ پاره استعمالیږی، مطلب دا دې که په محمد ﷺ باندې دَ الله تعالی دَ طرف ته څه عتاب راغلو نوتاسو ټول په ټول به هغه منع کولې نشئی.

تنبیه: غلام احمد قادیانی دَ دینه استدلال کوی که چرې زه هم ﴿وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ﴾ مطابق په الله تعالی باندې الزام او بهتان لګونکې یم نو ماته سزا ملاویدل پکار وو حالانکه ماته سزا ملاؤ نشوه. دَ دې جواب دا دې چه دَ الله تعالی مذکوره ارشاد دَ انبیاء او صادقین باره کښې دې دَ کذابین متعلق نه دې، دروغژن او مفتری ته خو وخت ورکولې شی په دې وجه دَ دې استدلال دینه صحیح نه دې.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: الْوَتِينُ نِيَاطُ الْقَلْبِ: ﴿ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ﴾ وتین دَ زړه رګ ته وائی د کوم په پریکیدوسره چه مرګ واقع کیږی.

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: طَغَى: كَثُرَ، وَيُقَالُ: بِالطَّاغِيَةِ: بِطُغْيَانِهِمْ: ﴿إِنَّا لَمَّا طَغَا الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ﴾ معنی دَه چه کله اوبه ډیرې زیاتې شی، دوئم آیت کښې ﴿فَأَمَّا ثَمُودُ فَأُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ﴾ معنی طغیان او سرکشی دَه، وائی چه "طغت على الخزان كما طغى الماء على قوم نوح" هغه هوا په فرښتو باندې زیاته شوه لکه چه په قوم نوح باندې اوبه زیاتې شوې وې.

الخزان: هغه فرښتوته وائی چه دَ هوا چلولو باندې ماموره دی. خاء په پیش سره جمع او زبر سره مفرد دې. دلته دواړه مراد کیدیشی. علامه عینی رحمه الله فرمائی دا دَ خازن جمع دَه.[1]

[۳۹۶] باب: تفسير سورة المعارج "سأل سائل"

الْفَصِيلَةُ أَصْغَرُ آبَائِهِ، الْقُرْبَى إِلَيْهِ يَنْتَمِي مَنِ انْتَمَى. (لِلشَّوَى) الْيَدَانِ وَالرِّجْلَانِ وَالْأَطْرَافُ وَجِلْدَةُ الرَّأْسِ يُقَالُ لَهَا شَوَاةٌ، وَمَا كَانَ غَيْرَ مَقْتَلٍ فَهُوَ شَوًى، وَالْعِزُونَ الْجَمَاعَاتُ، وَوَاحِدُهَا عِزَةٌ. يُوفِضُونَ الابفاض الاسراع

[1] قال العینی فی العمدة ۱۹/۲۵۹: وهوجمع خازن. وللريح خزان الاترسلهاالابمقدار-

قوله: الفصيلة: اصغر ابائى القربى، اليه ينتمى من انتمى: ﴿وَفَصِيلَتِهِ الَّتِي تُؤْوِيهِ﴾ مجرم به خواهش كوى چه د قيامت د ورځې د عذاب په عوض خپل خاندان په كوم كښې چه هغه اوسيدلو په فديه كښې وركړى او ځان خلاص كړى د نيكه نه چه كوم اولاد شروع كيږى هغې ته فصيله وائى اوډ نيكه نه بره چه د خاندان كومه سلسله وى هغې ته شعب وائى نو دلته هم دغه اوفرمائيلې شوچه فصيله قريبى نيكونوكښې د ټولونه نزدې ته وائى د كوم طرف ته چه د سړى نسبت كيږى.

قوله: كلا انها لظى نزاعة للشوى: "هيڅ كله هم نه بيشكه هغه سوركړيشوې اُوردې د اړخونواو د سرڅرمن راښكونكې" حضرت شيخ الهند رحمه الله ترجمه كړيده "اُور دې اِينه راښكونكې" فرمائى چه دواړه لاسونه، دواړه پښې، د بدن اړخونه او د سرڅرمن ته شواة وائى اوډ بدن هره هغه حصه په كوم چه ګذار واقع كيږى ياد كوم په پريكيدو چه مرګ نه واقع كيږى هغې ته شوى وائى.

قوله: والعزون: الحلق، والجماعات. وواحدها: عزة: ﴿عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ﴾ عزة جمع ده ډلو او حلقوته وائى يعنى دا كافرانو ستا ښى او ګس طرف ته ډلې ډلې راځى.

[۳۹۷] باب: تفسير سورة نوح "انا ارسلنا"

طَوْرًا كَذَا وَطَوْرًا كَذَا، يُقَالُ عَدَا طَوْرَهُ. أَيْ قَدْرَهُ، وَالْكُبَّارُ أَشَدُّ مِنَ الْكُبَارِ، وَكَذَلِكَ جُمَّالٌ وَجَمِيلٌ، لِأَنَّهَا أَشَدُّ مُبَالَغَةً، وَكُبَّارٌ الْكَبِيرُ، وَكُبَارًا أَيْضًا بِالتَّخْفِيفِ، وَالْعَرَبُ تَقُولُ رَجُلٌ حُسَّانٌ وَجُمَّالٌ وَحُسَانٌ مُخَفَّفٌ وَجُمَالٌ مُخَفَّفٌ. (دَيَّارًا) مِنْ دَوْرٍ وَلَكِنَّهُ فَيْعَالٌ مِنَ الدَّوَرَانِ كَمَا قَرَأَ عُمَرُ الْحَيُّ الْقَيَّامُ. وَهِيَ مِنْ قُمْتُ. وَقَالَ غَيْرُهُ دَيَّارًا أَحَدًا. (تَبَارًا) هَلَاكًا. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رضى الله عنهما مِدْرَارًا (يَتْبَعُ بَعْضُهَا بَعْضًا. (وَقَارًا) عَظَمَةً.

قوله: اطوارا: طورا كذا، وطورا كذا: ﴿وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا﴾ يعنى يو وخت هغه ووچه انسان د ناپاكه قطرې په شكل كښې ووبيا هغه وينه جوړه شوه، بيا چك شوه، بيا يوه ټكړه شوه او دغه شان تغيرات راتلل تردې چه انسان جوړشو، عرب وائى عداطوره: د خپلې مرتبې نه وړاندې شو.

قوله: والكبار اشد من الكبار: ﴿وَمَكَرُوا مَكْرًا كُبَّارًا﴾ كبار د تشديداو تخفيف دواړو په شان استعماليږى. د تشديدپه صورت كښې مبالغه ډيره وى او همدغه حال د جمال او حسان هم دې دا دواړه الفاظ هم د تشديد او تخفيف د پاره مستعمل دى.

قوله: ديارا: من دور، ولكنه فيعال من الدوران، كما قرا عمر: الحى القيام: ﴿وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا﴾ امام بخارى رحمه الله فرمائى چه ديار د دور نه مشتق دې ليكن داد "فَيْعَال" په وزن دې "فَعَّال" په وزن نه دې ګنى نو "دوّار" به وو. په اصل كښې "دَيْوار" وو، واو په ياء سره بدل كړېشو نو ادغام اوشو دا بالكل هم داسې ده لكه حضرت عمر رضى الله عنه

دَ الحي القیوم په ځایٔ الحي القیام وئیلې دې هغه هم دَ قمت نه ماخوذ دې لیکن هغه هم دَ فعّال په وزن نه دې بلکه دَ فیعال په وزن دې چه په اصل کښې قیوام ووَ هغې نه قیام جوړ کړلو.

[۳۹۸] بَاب وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ

[۴۶۳۶] (۱) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامٌ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ وَقَالَ عَطَاءٌ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا صَارَتِ الْأَوْثَانُ الَّتِي كَانَتْ فِي قَوْمِ نُوحٍ فِي الْعَرَبِ بَعْدُ أَمَّا وَدٌّ كَانَتْ لِكَلْبٍ بِدَوْمَةِ الْجَنْدَلِ وَأَمَّا سُوَاعٌ كَانَتْ لِهُذَيْلٍ وَأَمَّا يَغُوثُ فَكَانَتْ لِمُرَادٍ ثُمَّ لِبَنِي غُطَيْفٍ بِالْجُوفِ عِنْدَ سَبَإٍ وَأَمَّا يَعُوقُ فَكَانَتْ لِهَمْدَانَ وَأَمَّا نَسْرٌ فَكَانَتْ لِحِمْيَرَ لِآلِ ذِي الْكَلَاعِ أَسْمَاءُ رِجَالٍ صَالِحِينَ مِنْ قَوْمِ نُوحٍ فَلَمَّا هَلَكُوا أَوْحَى الشَّيْطَانُ إِلَى قَوْمِهِمْ أَنْ انْصِبُوا إِلَى مَجَالِسِهِمُ الَّتِي كَانُوا يَجْلِسُونَ أَنْصَابًا وَسَمُّوهَا بِأَسْمَائِهِمْ فَفَعَلُوا فَلَمْ تُعْبَدْ حَتَّى إِذَا هَلَكَ أُولَئِكَ وَتَنَسَّخَ الْعِلْمُ عُبِدَتْ

حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما نه روایت دې چه دَ نوح علیه السلام په قوم کښې دَ کوموبتانوعبادت کیدلو روستو بیا هغه په عربوکښې راغله. "ودّ" دَ قبیله کلب بت وو او دومة الجندل کښې وو، دَ دې متعلق داعقیده وه که دَ دوو زړونوپه مینځ کښې دښمنی پیداشوی وی اواوس په دې کښې محبت پیداکول وی نو چه ده ته درخواست اوکړې شی نو مات شوی زړونه یوځایٔ شی. "سُوَاع" دَ قبیله هذیل بت وو دَ هرمقصددَ حاصلولودَپاره دَ ده طرف ته رجوع کولې شوه. "یغوث" دَ بنومراد بت وو دې نه پس دا بیا دَ بنی غُطیف بت جوړشو او بنی غُطیف په مقام جوف کښې اوسیدل چه سبا سره نزدې واقع دې. "یعوق" دَ بنی همدان بت ووادوه ته به په دښمن باندې دَ رعب اچولودَپاره درخواست کیدلو. "نَسر" کده (دَ تپوس په شان یومرداره خوړونکې مرغئی) په شکل جوړشوې بت وو آلِ ذِی الْکَلَاعِ یعنی قبیله حِمیر به دَ دې عبادت کولو. دا ټول دَ حضرتِ نوح علیه السلام دَ قوم دَ نیکانوخلقو نومونه وو بیا چه کله دا حضرات وفات شو نو شیطان دَ دې خلقو په زړونوکښې دا خبره واچوله چه په کوموځایونوکښې به هغه بزرګانو ناسته پاسته کوله هلته دَ دوی په شان بتان جوړکړئی اودَ دې بتانونومونه هم دَ دوی په نومونوکیږدئی، چه دوی ته ګورئی نو دَ دوی کارنامې به دریادیږی اوبیا به تاسو دَ دوی تابعداری کولې شئی که تاسو دَ دوی بتان جوړنه کړل او اومونه سأتل نو دوی به هیر کړئی او په نیغه لار دَ تللو دَ پاره به تاسو سره هیڅ څیز پاتې نشی. خلقو هم داسې اوکړل، کومو خلقو چه بتان سازکړی ووَ هغوی عقیدې صحیح وې کله چه دَ هغوی وفات اوشو او دَ هغوی په اولاد کښې علم باقی پاتې نشو نودَ دې بتانو عبادت کول شروع شو.

(۱) وهذاالحدیث لم یخرجه احد من اصحاب الستة سوی البخاری، انظرجامع الاصول-۲/۴۱۳:

د روايت باب په سند باندې اعتراض: روايت باب سند دَ امام بخاری رحمه الله په هغه سندونو کښې دې کوم باندې چه اعتراضونه شوی دی، اغراض دا دې چه په سند کښې ابن جريج عطاء رحمه الله نه روايت کوی عطاء دوه دی، يو عطاء خراسانی او بل عطاء بن ابی رباح، عطاء بن ابی رباح دَ امام بخاری رحمه الله په رجال کښې دې ليکن عطاء خراسانی دَ هغوی په رجال کښې نه دې چه هغه دَ دوی په شرائطو پوره نه دې. دلته امام بخاری رحمه الله نه مغالطه شويده اوهغوی په سند کښې عطاء لره عطاء بن ابی رباح ګڼړلې او دَ هغه نه ئې روايت اخستې دې حالانکه دا عطاء خراسانی دې، عطاء بن ابی رباح نه دې. دوئمه دا چه ابن جريج دا روايت دَ عطاء خراسانی نه نيغ په نيغه نه دې کړې بلکه جريج دَ هغه کتاب نه روايت اخستې دې چه دَ عطاء خراسانی وو او دَهغه دَ خوی عثمان سره وو(۱) دَ عطاء خراسانی روايت دَ بخاری په شرط نه پوره کيږی په دې وجه امام بخاری له دلته ذکر نه وو کول پکار، ليکن امام ته دَ دې خبرې هډو احساس نه دې شوې. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه زما نيزد قوی خبره دا ده مذکوره روايت عطاء خراسانی او عطاء بن ابی رباح دواړو روايت کړيدې او دلته دَ بخاری په روايت کښې عطاء بن ابی رباح مراد دې(۲) ليکن حافظ ابن حجر رحمه الله "مقدمه فتح الباری" کښې پخپله دا اقرار کړيدې چه دا وينا چه مذکوره روايت دَ عطاء خراسانی او عطاء بن ابی رباح دَ دواړو په روايت سره ابن جريج سره وو او عطاء ابن ابی رباح دَ روايت قصد کړيدې يو اقناعی جواب دې او تسلی بخش خبره نه ده. هلته کښې هغوی فرمائی "وهذا عد من المواضع العقيمة عن الجواب السديد، ولابد للجواد من کبوة" (۳)۔ يعنی دا اعتراض په بخاری باندې داسې دې چه دَ دې صحيح جواب ممکن نه دې او ښه اس هم ټوکر خوری.
باقی پاتې شوه دا خبره چه په دې باندې څه دليل دې چه مذکوره روايت کښې دَ عطاء نه عطاء خراسانی مراد دې نودَ دې دليل دا دې چه مذکوره حديث عبدالرزاق خپل تفسير کښې دَ ابن جريج نه نقل کړيدې او په دې کښې تصريح ده، "اخبرنی عطاء الخراسانی عن ابن عباس" (۴) دغه شان ابوالسعود فرمائی "ثبت هذا الحديث فی تفسير ابن جريج عن عطاء الخراسانی" (۵) علی بن مدينی دَ دې نور وضاحت کولو سره فرمائی چه ابن جريج به کله تفسيری روايات نقل کول نو وئيل به ئی "عن عطاء الخراسانی، عن ابن عباس" وزاق هرځائ "عطاء" سره "خراسانی" ليکلو نه سترې شو نو صرف "عطاء" ئی ليکلو دَ څه په وجه چه بعضې خلقوته روستو دا شک

---

(۱) فتح الباری ۸/۶۶۷ والهدی الساری-۳۷۵:
(۲) فتح الباری-۸/۶۶۷:
(۳) الهدای للساری ۳۷۶:الفصل الثامن فی سياق الاحاديث التی انتقدها عليه ابوالحسن الدارقطنی وغيره من النقاد
(۴) فتح الباری-۸/۶۶۷:
(۵) فتح الباری-۸/۶۶۷:

شو چه دَ عطاء نه عطاء بن ابی رباح مراد دي، محمد بن ثور ته هم دا مغالطه لګیدلې ده او هغه عطاء بن ابی رباح مراداخستې دي اوداعطاء خراسانی دی(۱)بهرحال محدثینو حضراتو په نیزد دومره خبره متعین ده چه په مذکوره روایت کښې عطاء نه عطاء خراسانی مراد دې، دَ هغوی روایت ذکرکولوسره په ظاهره امام بخاری رحمه الله ته هم غلط فهمي شویده، والله اعلم.

[۳۹۹] باب: تفسیرسورة الجن "قل أُوحِيَ إِلَيَّ"

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لِبَدًا أَعْوَانًا

[۴۶۳۷] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بِشْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ انْطَلَقَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي طَائِفَةٍ مِنْ أَصْحَابِهِ عَامِدِينَ إِلَى سُوقِ عُكَاظٍ وَقَدْ حِيلَ بَيْنَ الشَّيَاطِينِ وَبَيْنَ خَبَرِ السَّمَاءِ وَأُرْسِلَتْ عَلَيْهِمْ الشُّهُبُ فَرَجَعَتْ الشَّيَاطِينُ فَقَالُوا مَا لَكُمْ فَقَالُوا حِيلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَ خَبَرِ السَّمَاءِ وَأُرْسِلَتْ عَلَيْنَا الشُّهُبُ قَالَ مَا حَالَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ خَبَرِ السَّمَاءِ إِلَّا مَا حَدَثَ فَاضْرِبُوا مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا فَانْظُرُوا مَا هَذَا الْأَمْرُ الَّذِي حَدَثَ فَانْطَلَقُوا فَضَرَبُوا مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا يَنْظُرُونَ مَا هَذَا الْأَمْرُ الَّذِي حَالَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ خَبَرِ السَّمَاءِ قَالَ فَانْطَلَقَ الَّذِينَ تَوَجَّهُوا نَحْوَ تِهَامَةَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِنَخْلَةَ وَهُوَ عَامِدٌ إِلَى سُوقِ عُكَاظٍ وَهُوَ يُصَلِّي بِأَصْحَابِهِ صَلَاةَ الْفَجْرِ فَلَمَّا سَمِعُوا الْقُرْآنَ تَسَمَّعُوا لَهُ فَقَالُوا هَذَا الَّذِي حَالَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ خَبَرِ السَّمَاءِ فَهُنَالِكَ رَجَعُوا إِلَى قَوْمِهِمْ فَقَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا وَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنْ الْجِنِّ وَإِنَّمَا أُوحِيَ إِلَيْهِ قَوْلُ الْجِنِّ

دَ کلماتو تشریح:

قوله: وقال الحسن: جدربنا: غنا ربنا، وقال عكرمة، جلال ربنا، وقال ابراهيم، امرربنا: آیت مبارك کښې دی ﴿وَأَنَّهُ تَعَالَىٰ جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا﴾ اوزمونږ دَ پروردګار ډیرلوئ شان دې هغه نه څوك خپله بی بی جوړه کړې او نه اولاد، حضرت حسن بصری رحمه الله فرمائی چه دَ جدربنا نه دَ الله جل شانه غنا او مالداری مراد ده، او حضرت عکرمه رحمه الله فرمائی دې نه دَ الله تعالی جلال مراد دې او حضرت ابراهیم رحمه الله فرمائی چه جد ربنا نه دَ رب حکم مراد دې. دَ دې لفظ دا تشریح صرف هندوستانی نسخو کښې ده.

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لِبَدًا أَعْوَانًا: آیت مبارك کښې دی ﴿وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا﴾ اوچه کله دَ الله تعالی خاص بنده (رسول الله ﷺ) دَ الله تعالی عبادت ته

---

۱) فتح الباری-۸/۶۶۷:

اودريږي نو. دا (کافر) خلق په دې بنده باندې ګڼړه لګوی(یعنی دَ تعجب او دښمنئی دَ وجه هر سرې داسې ګوری لکه چه اوس حمله کونکې دی) علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله فرمائی: "یعنی چه کله هغوی ﷺ اودريږي او قرآن لولی نو خلق ډلې ډلې په هغه باندې راپريوزی، مؤمنان خود شوق او رغبت نه دَ قرآن اوريدو په خاطر او کافران دَ عداوت او دښمنئی په وجه په هغوی ﷺ باندې ګڼړه کولو دَ پاره" امام بخاری رحمه الله فرمائی چه په آيت مبارك کښې دَ لبدا نه اعوان وانصار مراد دی يعنی امداد او تعاون کونکی.

قوله: انْطَلَقَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي طَائِفَةٍ مِنْ أَصْحَابِهِ: ابن اسحاق او ابن سعد په نیزد دا واقعه په لسم کال دَ نبوت دَ ذی قعده په میاشت کښې پيښه شوې وه کله چه حضور ﷺ دَ طائف طرف ته وتلې وو او بيا دَ هغه ځائ نه دَ هغوی ﷺ واپسی اوشوه.([1])

تعارض روايات او دَ هغې حل: ليکن په دې باندې اشکال دا کيږي چه دلته په روايت کښې دی چه هغوی ﷺ سره دَ صحابه کرامو ډله وه، او دَ ابن اسحاق په روايت کښې دی چه کله هغوی ﷺ طائف ته وتلې وی نو دَ حضرت زيدبن حارثه رضی الله عنه نه علاوه هغوی ﷺ سره بل هيڅ څوك نه وو ([2]) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دواړه روايتونه داسې جمع کولې شی چه په تلوکښې ورسره دَ زيدبن حارثه رضی الله عنه نه علاوه څوك نه وو خو په واپس راتلوکښې صحابه کرام هغوی ﷺ سره ملاؤ شوې وو دلته هم دَ دې ذکر دې([3]) او په نورو واقعاتو هم دا محمول کولې شی.

دَ باب په روايت اشکال او دَ هغې جواب: دلته په روايت کښې دی چه شيطانان به اول آسمانونوته تلل، ليکن دَ رسول الله ﷺ دَ بعثت نه پس دَ هغوی آسمانونوته تللوباندې پابندی اولګيده چه که هغوی هلته دَ تلو کوشش کوی نو شهاب ثاقب په ذريعه ويشتلې شی. په دې باندې دا اشکال کيږي چه دَ شهاب ثاقب تذکره خو دَ جاهليت په اشعاروکښې هم راځی دَ څه نه چه معلوميږي چه دَ ستورو داسې ماتيدل او پريوتل دَ جاهليت په زمانه کښې هم وو، نو دغه شان دا عهدنبوی سره خاص کول څه معنی ده؟ دَ امام مسلم رحمه الله دَ روايت نه هم دغه معلوميږي چه دَ هغوی ﷺ دَ بعثت نه وړاندې هم ارسال شهب شوی وو.([4])

① دَ دې جواب امام زهری رحمه الله ورکړيدې، چه دَ بعثت نبوی نه اول هم دا سلسله وه ليکن په دې کښې سختی او شدت نه وو دَ بعثت نه پس په دې کښې بيا شدت راغلو([5])

[1] فتح الباری-۸/۶۷۰:
[2] فتح الباری-۸/۶۷۰:
[3] فتح الباری-۸/۶۷۰:
[4] فتح الباری ۸/۶۷۲:والروض الانف ۱/۱۳۵:فصل فی الکهانة-
[5] فتح الباری ۸/۶۷۲:والروض الانف ۱/۱۳۵:فصل فی الکهانة-

② علامه قرطبی رحمه الله فرمائیلی دی چه دَ بعثت نه وړاندې ارسال شهابُ سلسله مستقل نه وه کله به کیدله او کله نه، دَ بعثت نه روستو دا مستقل شوه.(١)

③ وهب بن منبه نه یو روایت نقل کړیدې کوم سره چه په ټولو اخباروکښې تطبیق کیږی او هغه دا چه دَ حضرت آدم علیه السلام دَ زمانې نه واخله تر حضرت عیسی علیه السلام زمانې پورې په شیطانانو هیڅ پابندی نه وه ، آسمانونوته دَ دوی ته په ټولو کښې مطلقاً آزادی وه، دَ حضرت عیسی علیه السلام آسمان ته پورته کیدو نه پس دَ هغوی پورته څلورو آسمانونو ته رسیدل موقوف شو او دَ لاندې دریو آسمانونوپورې دَ هغوی دَ تګ سلسله باقی وه، کله چه دَ نبی کریم ﷺ بعثت اوشو نوپه لاندینو دریو آسمانونو باندې تلل هم موقوف کړیشو.(٢)

قوله: فَانْطَلَقَ الَّذِينَ تَوَجَّهُوا نَحْوَ تِهَامَةَ: سعیدبن جبیردَ حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه روایت نقل کړیدې چه د پیریانودا وفد په نهه کسانو باندې مشتمل وو، دَ عکرمه په روایت کښې اووه وو او دَ "نصیبین" وو، او په بعضې روایاتوکښې دی چه څلور نصیبین وو او درې حران وو دَ هغوی نومونه دا وو. "حسا،نسا،شاصر،ماضر،الادرس،وردان، احقب" ابن درید پنځه نومونه ذکر کړی دی شاصر، ماضر، منش، یاش او احقب په بعض روایاتوکښې دی چه دا د موصل وو اودَ هغوی شمیر دولس زره وو(٣) تعداد او واقعات تسلیم کولو سره جمع بین الروایات کیږی.

قوله: وَإِنَّمَا أُوحِيَ إِلَيْهِ قَوْلُ الْجِنِّ: دا دَ حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه قول دې دینه دا معلومیږی چه جنات سره د نبی کریم ﷺ ملاقات نه دې شوې بلکه دَ وحې په ذریعه دَ هغوی قول نبی کریم ﷺ ته خودلې شویدې، خوظاهره ده چه په دې موقع دَ جنات سره دَ هغوی ﷺ ملاقات نه وی شوې نو په دې سره دا نه لازمیږی چه په بله موقع باندې به هم ملاقات نه وی شوې، خکه چه دَ لیلة الجن واقعه یو ځل نه بلکه څو ځل پیښه شویده، دې وخت کښې هغوی دَ حال دَ تحقیق دَ پاره راغلی وو او سبب معلومولو سره لاړل او ملاقات اونه شو. دینه پس په حضور ﷺ باندې ایمان راوړو او دَاسلامی تعلیماتودَ زده کړې دَ پاره دَ هغوی ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او ملاقات اوشو.(٤)

[۴۰۰] باب: تفسیر سُورَةُ الْمُزَّمِّلِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ وَتَبَتَّلْ أَخْلِصْ وَقَالَ الْحَسَنُ أَنْكَالًا قُيُودًا مُنْفَطِرٌ بِهِ مُثْقَلَةٌ بِهِ وَقَالَ ابْنُ

---

(١) فتح الباری ۸/۶۷۲:وتفسیر قرطبی ۱۹/۱۳:سورة الجن-

(٢) فتح الباری ۸/۶۷۲:والروض الانف ۱/۱۳۵:فصل فی الکهانة-

(٣) فتح الباری-۸/۶۷۴:

(٤) دَ تفصیل دَ پاره الجامع الاحکام القران-۵-۱/۱۹:

عَبَّاسٍ كَثِيبًا مَهِيلًا الرَّمْلُ السَّائِلُ وَبِيلًا شَدِيدًا

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: وَتَبَتَّلْ: أَخْلِصْ: آيت كښې دى ﴿وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا﴾ اودَ خپل رب نوم يادوه اود ټولونه تعلق ختم کړه او دَ هغه طرف ته متوجه اوسيږه، حضرت مجاهد رحمه الله فرمائى دَ تبتل معنى ده اخلص يعنى خالص هم دَ هغه شه.

قوله: وَقَالَ الْحَسَنُ: أَنْكَالًا: قُيُودًا: آيت كښې دى ﴿إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَجَحِيمًا﴾ مونږ سره بيړئى او دوزخ دې. حضرت حسن بصرى رحمه الله فرمائى انکال نه بيړئى مراددى.

قوله: مُنْفَطِرٌ: بِهِ مُثْقَلَةٌ بِهِ: ﴿يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا ۝ السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ﴾ فرمائى چه "منفطربه" معنى ده "اسمان به دَ هغې دَ ويرې دروند او ثقيل شي"

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: كَثِيبًا مَهِيلًا: الرَّمْلُ السَّائِلُ: آيت كښې دى ﴿وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَهِيلًا﴾ او غرونه (به ذره ذره شى) اودَ الوتونکى ګردپه شان به شي. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى چه دَ ﴿كَثِيبًا مَهِيلًا﴾ معنى ده، ريګ روان، بهيدونکې شګه.

قوله: وَبِيلًا شَدِيدًا: آيت كښې دى ﴿فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلًا﴾ نومونږ هغوى په سختو نيولو سره اونيول، فرمائى چه وبيلاً معنى ده شديداً يعنى سخت.

[٤٠١] باب: تفسير سُورَةُ الْمُدَّثِّرِ

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَسِيرٌ شَدِيدٌ قَسْوَرَةٌ رِكْزُ النَّاسِ وَأَصْوَاتُهُمْ وَكُلُّ شَدِيدٍ قَسْوَرَةٌ وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ الْقَسْوَرَةُ قَسْوَرٌ الْأَسَدُ الرِّكْزُ الصَّوْتُ مُسْتَنْفِرَةٌ نَافِرَةٌ مَذْعُورَةٌ

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: عَسِيرٌ: شَدِيدٌ: آيت كښې دى ﴿فَذَلِكَ يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَسِيرٌ﴾ پس هغه ورځ (کافرانوباندې) سخته وى. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى چه عسيرمعنى ده شديد، سخت.

قوله: فرت من قَسْوَرَةٍ: دَ قسورة درې معنى بيان کړيشوى دى يودَ خلقو آوازونه او دَ هغوى کشار، دونمه معنى زمرې او دريمه معنى هريو سخت څيز.

قوله: كأنهم حمر مُسْتَنْفِرَةٌ: مُسْتَنْفِرَة معنى ده تختيدونکى ويريدلې.

[٤٦٣٨] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْمُبَارَكِ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ سَأَلْتُ أَبَا سَلَمَةَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَوَّلِ مَا نَزَلَ مِنَ الْقُرْآنِ قَالَ يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُلْتُ يَقُولُونَ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ فَقَالَ أَبُو سَلَمَةَ سَأَلْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنْ ذَلِكَ وَقُلْتُ لَهُ مِثْلَ الَّذِي قُلْتَ فَقَالَ جَابِرٌ لَا أُحَدِّثُكَ إِلَّا مَا حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ جَاوَرْتُ بِحِرَاءٍ فَلَمَّا قَضَيْتُ جِوَارِي هَبَطْتُ فَنُودِيتُ فَنَظَرْتُ عَنْ يَمِينِي فَلَمْ أَرَ شَيْئًا وَنَظَرْتُ عَنْ شِمَالِي فَلَمْ أَرَ شَيْئًا وَنَظَرْتُ أَمَامِي فَلَمْ أَرَ شَيْئًا وَنَظَرْتُ خَلْفِي فَلَمْ أَرَ شَيْئًا فَرَفَعْتُ رَأْسِي فَرَأَيْتُ شَيْئًا فَأَتَيْتُ خَدِيجَةَ فَقُلْتُ دَثِّرُونِي وَصُبُّوا عَلَيَّ مَاءً بَارِدًا قَالَ فَدَثَّرُونِي وَصَبُّوا

عَلَىَّ مَاءً بَارِدًا قَالَ فَنَزَلَتْ يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ

[۴۰۲] بَاب قُمْ فَأَنْذِرْ

[۴۶۳۹] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ وَغَيْرُهُ قَالَا حَدَّثَنَا حَرْبُ بْنُ شَدَّادٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ جَاوَرْتُ بِحِرَاءٍ مِثْلَ حَدِيثِ عُثْمَانَ بْنِ عُمَرَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْمُبَارَكِ

[۴۰۳] بَاب قَوْلِهِ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ

[۴۶۴۰] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ حَدَّثَنَا حَرْبٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى قَالَ سَأَلْتُ أَبَا سَلَمَةَ أَيُّ الْقُرْآنِ أُنْزِلَ أَوَّلُ فَقَالَ يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ فَقُلْتُ أُنْبِئْتُ أَنَّهُ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ فَقَالَ أَبُو سَلَمَةَ سَأَلْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ أَيُّ الْقُرْآنِ أُنْزِلَ أَوَّلُ فَقَالَ يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ فَقُلْتُ أُنْبِئْتُ أَنَّهُ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ فَقَالَ لَا أُخْبِرُكَ إِلَّا بِمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَاوَرْتُ فِي حِرَاءٍ فَلَمَّا قَضَيْتُ جِوَارِي هَبَطْتُ فَاسْتَبْطَنْتُ الْوَادِيَ فَنُودِيتُ فَنَظَرْتُ أَمَامِي وَخَلْفِي وَعَنْ يَمِينِي وَعَنْ شِمَالِي فَإِذَا هُوَ جَالِسٌ عَلَى كُرْسِيٍّ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ فَأَتَيْتُ خَدِيجَةَ فَقُلْتُ دَثِّرُونِي وَصُبُّوا عَلَيَّ مَاءً بَارِدًا وَأُنْزِلَ عَلَيَّ يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ

دَ ټولونه اول نازل شوې ایاتونه: دَ قرآن شریف دَ ټولونه اول کوم آیاتونه نازل شوی په دې باره کښې اختلاف دې او څلوره قوله مشهور دی:

① دَ جمهورعلماؤ قول دا دې چه سورة علق رومبنی پنځه آیاتونه دَ ټولونه اول نازل شوی دی لکه چه دَ "بدء الوحی" په روایت کښې دی امام نووی رحمه الله فرمائی "وهذا هوالصواب الذی علیه الجماهیر من السلف والخلف" [1]

② دوئم قول په حدیث باب کښې حضرت جابر رضی الله عنه اختیار کړیدې چه دَ ټولونه اول سورة مدثر نازل شویدې. دَ حضرت جابر رضی الله عنه شاګرد حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن همدغه رائې ده [2]

③ دریم قول دا دې چه "بسم الله الرحمن الرحیم" دَ ټولونه اول نازل شوې [3]- لیکن دا قول درست نه دې ځکه چه حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه روایت دې "کان النبی صلی الله علیه وسلم

---

[1]) شرح مسلم للنووی ۱/۸۹: کتاب الایمان باب بدء الوحی الی رسول الله صلی الله علیه وسلم

[2]) لکه چه په روایت باب کښې دی۔

[3]) الاتقان ۱/۳۳: النوع السابع، معرفة اول مانزل

لایعرف فصل السورة، حتی تنزل علیه، بسم الله الرحمن الرحیم" (۱) دینه معلومه شوه چه "بسم الله" روستونازل شویده.

④ څلورم قول دا دې چه سورة فاتحه دَ ټولونه اول نازل شوې، علامه زمخشری نقل کړی دی چه دادَ اکثرومفسرینوقول دې (۲)تفسیرسورة العلق۔ خودَ علامه زمخشری دا خبره صحیح نه ده، بلکه اکثر خو څه چه کثیر هم دَ دې قائل نه دی،دَ دې صرف ابومیسره عمروبن شرجیل قائل دې، دَ هغوی مرسل روایت علامه بیهقی "دلائل النبوة" کښې ذکر دې، په دې کښې دی "فلماخلا، ناداه یامحمد، قل: بسم الله الرحمن الرحیم، الحمدلله رب العالمین، حتی بلغ: ولاالضالین" لیکن امام بیهقی رحمه الله دَ دې روایت متعلق فرمائی "فهذامنقطع" (۳)۔ مشهور قول اولنی دوه دی او په دې کښې اول قول دَ جمهورو دې چه دَ دوئم قول نه راجح دې. یو خودَ دې دَ پاره چه سورة علق په ړومبنوپینځو آیاتونوکښې وارد دی چه فرښتې اوونیل "اقرأ" هغوی ﷺ اوفرمائیل "ماانابقاری" که دَ سورة مدثردَ آیات نزول شوې وې نو نبی کریم ﷺ به ولې "ماانابقاری" فرمائیل بلکه هغوی ﷺ به زر آیت لوستلې وو(۴)- بل دا چه په سورة اقراء کښې دَ قراءت امردې او په سورة مدثر کښې دَ انداز، اودَ انداز درجه دَ قراءت نه پس ده. اول به قراءت حاصلیږی بیا به دَ هغې مطابق انداز وی(۵)- دریم په دې وجه چه وړاندې باب، وثیابك فطهر کښې حضرت جابر رضی الله عنه په روایت کښې دی "فرفعت راسی، فاذاالملك الذی جاءنی بحراء جالس علی کرسی بین السماء والارض" دینه معلومیږی چه دَ مدثردَ نازلیدلونه اول نبی کریم ﷺ دَ فرښتې سره ملاقات شوې وو (۶) بعض حضراتودا دواړه اقواله راجمع کړی او مختلف توجیهات ئې کړی دی:

① اول ماانزل علی الاطلاق خودَ سورة علق آیاتونه دی او مدثرته اول مانزل کاملاًخصوصیت حاصل دې.(۷) ② دونمه توجیهه دا شویده چه دَفترت نه پس کله بیا دَ وحی نزول شروع شو نوسورة مدثر نازل شو په دې اعتبارديته اولیت حاصل دې.(۸)

---

(۱)سنن ابی داوٗدکتاب الصلاة باب من جهربها)ای بالبسملة (رقم-۷۸۸:

(۲)تفسیر کشاف۷۷۵/ ٤:

(۳) دلائل النبوة للبیهقی۲/۱۵۸: باب اول سورة نزلت من القران

(۴)زادالمعاد ۱/۸۵:فصل فی مبعثه واول مانزل علیه

(۵)زادالمعاد ۱/۸۵:فصل فی مبعثه واول مانزل علیه

(۶)زادالمعاد-۱/۸۵:

(۷) الاتقان فی علوم القران، النوع السابع معرفة اول مانزل-۱/۳۲:

(۸)فتح الباری-۶۷۸/۸:

③ دریمه توجیهه دا ده چه اندازسره مقیدشونو دَ تپولونه اول سورة مدثر نازل شو.(۱)

④ څلورمه توجیهه دا شویده چه دَسورة علق دَ آیاتونودَ نزول دَ پاره څه سبب پیښ شوي نه دي اودَ سبب دَ پیښیدلونه پس دَ تپولونه اول سورة مدثر نازل شو په دې اعتبارسره دیته اول مانزل اووئیلې شو.(۲)

[۴۰۴] باب وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ

[۴۶۴۱] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ ح وحَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ قَالَ الزُّهْرِيُّ فَأَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يُحَدِّثُ عَنْ فَتْرَةِ الْوَحْيِ فَقَالَ فِي حَدِيثِهِ فَبَيْنَا أَنَا أَمْشِي إِذْ سَمِعْتُ صَوْتًا مِنَ السَّمَاءِ فَرَفَعْتُ رَأْسِي فَإِذَا الْمَلَكُ الَّذِي جَاءَنِي بِحِرَاءٍ جَالِسٌ عَلَى كُرْسِيٍّ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ فَجُئِثْتُ مِنْهُ رُعْبًا فَرَجَعْتُ فَقُلْتُ زَمِّلُونِي زَمِّلُونِي فَدَثَّرُونِي فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ إِلَى وَالرِّجْزَ فَاهْجُرْ قَبْلَ أَنْ تُفْرَضَ الصَّلَاةُ وَهِيَ الْأَوْثَانُ

[۴۰۵] باب قَوْلُهُ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ يُقَالُ الرِّجْزُ وَالرِّجْسُ الْعَذَابُ

[۴۶۴۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ سَمِعْتُ أَبَا سَلَمَةَ قَالَ أَخْبَرَنِي جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحَدِّثُ عَنْ فَتْرَةِ الْوَحْيِ فَبَيْنَا أَنَا أَمْشِي سَمِعْتُ صَوْتًا مِنَ السَّمَاءِ فَرَفَعْتُ بَصَرِي قِبَلَ السَّمَاءِ فَإِذَا الْمَلَكُ الَّذِي جَاءَنِي بِحِرَاءٍ قَاعِدٌ عَلَى كُرْسِيٍّ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ فَجُئِثْتُ مِنْهُ حَتَّى هَوَيْتُ إِلَى الْأَرْضِ فَجِئْتُ أَهْلِي فَقُلْتُ زَمِّلُونِي زَمِّلُونِي فَزَمَّلُونِي فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ إِلَى قَوْلِهِ فَاهْجُرْ قَالَ أَبُو سَلَمَةَ وَالرِّجْزُ الْأَوْثَانُ ثُمَّ حَمِيَ الْوَحْيُ وَتَتَابَعَ

[۴۰۶] باب: تفسير سُورَةُ الْقِيَامَةِ

وَقَوْلُهُ لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ سَوْفَ أَتُوبُ سَوْفَ أَعْمَلُ لَا وَزَرَ لَا حِصْنَ سُدًى هَمَلًا

[۴۶۴۳] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ أَبِي عَائِشَةَ وَكَانَ ثِقَةً عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

---

(۱) فتح الباری-۸/۶۷۸:

(۲) فتح الباری-۸/۶۷۸:

وَسَلَّمَ إِذَا نَزَلَ عَلَيْهِ الْوَحْيُ حَرَّكَ بِهِ لِسَانَهُ وَوَصَفَ سُفْيَانُ يُرِيدُ أَنْ يَحْفَظَهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ

[۴۰۷] بَاب إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ

[۴۶۴۴] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي عَائِشَةَ أَنَّهُ سَأَلَ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ قَالَ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَانَ يُحَرِّكُ شَفَتَيْهِ إِذَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ فَقِيلَ لَهُ لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ يَخْشَى أَنْ يَنْفَلِتَ مِنْهُ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ أَنْ نَجْمَعَهُ فِي صَدْرِكَ وَقُرْآنَهُ أَنْ تَقْرَأَهُ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ يَقُولُ أُنْزِلَ عَلَيْهِ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ أَنْ نُبَيِّنَهُ عَلَى لِسَانِكَ

[۴۰۸] بَاب قَوْلُهُ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَرَأْنَاهُ بَيَّنَّاهُ فَاتَّبِعْ اعْمَلْ بِهِ

[۴۶۴۵] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي عَائِشَةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا نَزَلَ جِبْرِيلُ بِالْوَحْيِ وَكَانَ مِمَّا يُحَرِّكُ بِهِ لِسَانَهُ وَشَفَتَيْهِ فَيَشْتَدُّ عَلَيْهِ وَكَانَ يُعْرَفُ مِنْهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ الْآيَةَ الَّتِي فِي لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ قَالَ عَلَيْنَا أَنْ نَجْمَعَهُ فِي صَدْرِكَ وَقُرْآنَهُ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ فَإِذَا أَنْزَلْنَاهُ فَاسْتَمِعْ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ عَلَيْنَا أَنْ نُبَيِّنَهُ بِلِسَانِكَ قَالَ فَكَانَ إِذَا أَتَاهُ جِبْرِيلُ أَطْرَقَ فَإِذَا ذَهَبَ قَرَأَهُ كَمَا وَعَدَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَوْلَى لَكَ فَأَوْلَى تَوَعُّدٌ

قوله: وقال ابن عباس: سُدًى: هَمَلاً: آيت كښې دى ﴿أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى﴾ آيا انسان دا خيال كوى چه داسې به مهمل پريخودې شى. او حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائي چه سدى په معنى هملا دې: مهمل او آزاد

قوله: لَا وَزَرَ: لَا حِصْنَ: آيت كښې دى ﴿كَلَّا لَا وَزَرَ ‎۝‎ إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ﴾ هيڅ كله نه (تيخته ممكن) نه ده (ځكه) چرته د پناه ځاىٔ نشته، په هغه ورځ صرف ستا رب سره ځاىٔ دى. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائي چه په آيت مبارك كښې وزر معنى حصن يعنى پناه ګاه لاوزر: هيڅ پناه ګاه نشته.

قوله: لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ: سَوْفَ أَتُوبُ، سَوْفَ أَعْمَلُ: ﴿بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ﴾ يعنى وړاندې په ژوند كښې برابره ګناه كوى، نه توبه كوى اونه نيك عمل، بلكه دى سوچ سره د دروغو تسلى وركوى چه راتلونكى وخت كښې به توبه اوكړم او نيك عمل به اوكړم، شيخ الهند رحمه الله ترجمه كړيده "بلكه غواړى انسان چه د هغه په وړاندې بهادرى اوكړى" يعنى د قيامت د

راتلونه وړاندې راتلونکی عمر کښې چه کوم عمر باقی دې بالکل آزاد پاتې شي او دَ ګناه نه ډك ژوندتیرکړی په دې وجه دَ قیامت نه انکار کوی ګنی که قیامت ئې اومنلو اودَ حساب کتاب قائل شو نو بیا به دَ آخرت دَ ویرینه آزاد پاتې نشی.

د ایاتونو ربط: دلته علماؤ دا بحث کړیدې چه دَ آیات باب ماقبل او مابعدسره څه ربط دې څکه چه په ماقبل کښې دَ قیامت تذکره ده او مابعدکښې هم دَ قیامت ذکر دې او په مینځ کښې دا آیت دې کوم کښې چه حضور ﷺ دَ تحریك لسان نه منع اوفرمائیلو، دَ دې مختلف توجیهات کړیشوی دی:

① مناسبت او ربط دَ انسانانوپه کلام کښې لټولې شی څکه چه دَ هغوی دَ عقل او نقل دائره محدود ده اودَ هغوی مقاصدهم محدود وی. نو په دې حدودوکښې دننه اوسیدلوسره هغوی څه کولې شی، څه لیکلې شي او څه ونیلې شی اودَ حق تعالی شانه علم په ټولو موجوداتو او معدوماتو باندې محیط دې. هلته دَ دې مناسبت دَ لټون څه ضرورت نشته بلکه هلته خو به دا کتلې شی چه دې حکیم مطلق په خپل حکمت سره کوم چه دَ موقع مناسب وو هغه بیان اوفرمائیلو.

② امام رازی رحمه الله فرمائی دا دَ معترضه جملې په شان دې اودَ مدرس دَ تنبیه دَ قبیل نه دې. لکه مدرس دَ درس په دوران کښې دَ طالب علم غفلت وینی نو هغه له خبردارې ورکول غواړی او هغه خبردار کوی، په ماقبل کښې هم سبق وی او په مابعد کښې هم او په مینځ کښې دَ تنبیه جمله راځی، اوس که څوك درس ضبط کړی او دا دَ مینځ والاجمله هم اولیکی نو چاته چه سبب معلوم دې هغه خو به دا غیرمربوط نه ګنړی خو چه چاته دَ سبب علم نشته هغه به ئې غیرمربوط ګنړی. دلته همدغه صورت پیښ شو چه کله دَ قرآن کریم ړومبنی آیاتونه نازل شو نو حضور ﷺ دَ یادولو په نیت سره لوستل، هم هغه وخت په دې آیاتونوکښې تنبیه اوشوله چه ته دَ یادولو په نیت سره قرآن مجید زر زر مه یادوه، یادول زمونږ ذمه داری ده. (۱)

③ علامه زمحشری رحمه الله فرمائی په ماقبل کښې دَ قیامت تذکره وه، دَ دې دَ فکر او اهتمام ترغیب وو، لکه چه ضمناً دَ عاجله مذمت وو او مابعدکښې دَ عاجله صراحة مذمت راځی (کَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ) او نبی کریم ﷺ هم په لوستلوکښې تندی کوله دَ دې دَ پاره "لاتحرك به لسانك" وینا سره هغوی ﷺ دَ تندئی نه منع کړې شو نوداسې دَماقبل او مابعد ربط کیږی. (۲)

④ علامه قفال رحمه الله فرمائی چه (لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ) سره خطاب حضور ﷺ ته نه دې بلکه (يُنَبَّؤُا الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ) کښې چه "الانسان" دې هغه ته خطاب دې، یعنی دَ هغه مخکښې روستو اعمالو باندې به هغه خبرولې شی، دَ دې صورت به دا وی چه اعمال نامه

---

(۱) تفسیر کبیر-۲۲۳-۲۲۲/۳۰:

(۲) تفسیر کشاف-۶۶۲/۴:

په هغه ته ورکولې شي او ده ته به وئيلې شي ﴿اِقْرَاْ كِتٰبَكَ ؕ كَفٰى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيْبًا﴾ کله چه هغه خپله اعمال نامه لوستل شروع کړی نود هغه ژبه به د ډيرې ويرې اونخلی او زر زر به لوستل کوی نو هغه وخت به الله تعالی اوفرمائی ﴿لَا تُحَرِّكْ بِهٖ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهٖ﴾ خپلې ژبې ته زر زر حرکت ورکولوسره اعمال نامه مه ختمه وه ﴿اِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهٗ وَقُرْاٰنَهٗ﴾ مونږ ستا اعمال راجمع کړی او په دې اعمال نامه کښې مو ليکلی دی اوس دا زمونږ ذمه داری ده چه دا اولولو يعنی هر څيز به ستا په وړاندې پيش کولې شی ﴿فَاِذَا قَرَاْنٰهُ فَاتَّبِعْ قُرْاٰنَهٗ﴾ کله چه مونږ دا اعمال نامه په تفصيل سره اولولو نو د هرې خبرې څه چه تاکړی اقرار اومنل اوکړه ﴿ثُمَّ اِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهٗ﴾ بيا زمونږ په ذمه دی چه مونږ د دې عقوبت او سزا بيان کړو. امام قفال رحمه الله چه کوم مناسبت بيان کړيدې په دې صورت کښې دا آيت د ماقبل او مابعد والا آيت بالکل مربوط کيږی ليکن د ابن عباس رضي الله عنهما نه د دې آياتونو د شان نزول سره د دې هيڅ مناسبت نشته (۱)

⑤ د قرآن کريم عادت دې چه چرته هغه د اعمال نامې يا کتاب اعمال ذکر کوی هلته د نامه احکام يا کتاب احکام هم ذکر کوی. دغه شان دلته هم ﴿يُنَبَّؤُا الْاِنْسَانُ يَوْمَئِذٍۭ بِمَا قَدَّمَ وَاَخَّرَ﴾ کتاب اعمال ذکر دې، دې نه پس ﴿لَا تُحَرِّكْ بِهٖ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهٖ﴾ کښې قرآن کريم يعنی کتاب احکام ذکر دې (۲)

⑥ حضرت کشميری رحمه الله فرمائی چه بعض وخت د قرآن کريم دوه مرادونه وی يو مراد نظم قرآن او د سياق قرآن نه مفهوم وی دا مراد اولی دې او يومراد خارج نه يعنی شان نزول نه په پوهه کښې راځی هغه مراد ثانی دې. په مذکوره آياتونو کښې هم يو مراد اولی دې او يو مراد ثانی، مراد اولی دا دې چه کله الله تعالی د قيامت او د دې د احوالو ذکر اوکړونو مشرکانو د دې متعلق تعنتاً تپوس اوکړو، کله به ئی وئيل "ايان يوم الدين" او کله به ئی تپوس کولو "ايان مرسها" الله تعالی په دې باره کښې اول امر نه حضور صلی الله عليه وسلم ته فرمائی ﴿لَا تُحَرِّكْ بِهٖ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهٖ﴾ د قيامت د ورځ د تعيين په سلسله کښې ته بالکل ژبه مه خوزوه ﴿اِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهٗ وَقُرْاٰنَهٗ﴾ د وعدې مطابق مونږ به د محشر په ورځ د دې عالم خواره شوی اجزاء راجمع کړو اود قرآن په ذريعه مونږ پخپله د محشر احوال بيانونکی يو ﴿فَاِذَا قَرَاْنٰهُ فَاتَّبِعْ قُرْاٰنَهٗ﴾ کله چه مونږ د قرآن د قيامت متعلق آيت اولولو نود دې په تقاضا باندې عمل کوه اونوروته هم د دې د تياری تاکيد کوه ﴿ثُمَّ اِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهٗ﴾ بيا د وعدې مطابق زمونږ ذمه داری ده د شپيلئی د پوکوهلو په ذريعه د دې اظهار! نو دا مراد اولی دې چه په سياق او سباق سره متعين کيږی اود مدلول اولی په اعتبارسره د دې آياتونود ماقبل سره ربط دې او مدلول ثانوی اګرچه په نورو اعتبارو سره ملحوظ دې خود آياتونوپه منيځ کښې د ربط د پاره د دې

---

(۱) تفسير کبير-۲۲۴-۲۲۳/۳:

(۲)فتح الباری-۶۸۰/۸:

لحاظ ضروری نه دې.(١)

⑦ حضرت مولانا عبدالرحمن امروهوی صاحب فرمائی چه په اصل کښې په ماقبل کښې وو (يُنَبَّؤُا الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ) په قیامت کښې به دا تپوس وی چه کوم څیز د روستوکولو وو هغه تاولې وړاندې کړو او وړاندینې دې ولې روستوکړو؟ دلته هم دغه تقدیم او تاخیر یعنی وړاندیوالې روستوالې موندلې کیږی چه په حضور ﷺ باندې وحی نازلیدله، دلته د وړاندې کیدلو څیز وو چه اوره او چپ اوسیږه اود دې لوستل، ژبه خوزول او شوندې روستونې څیز وو هغوی مقدم موخر او موخر مقدم کړلو په دې وجه اوفرمائیلې شو (لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ) یعنی دا ستا لوستل د مقدم کولوڅیز نه دې د موخر کولوڅیز دې. کله چه مونږ لولو نو ته په خاموشئی سره اوره، دا شان د دې آیاتونوربط(يُنَبَّؤُا الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ) نه بالکل ظاهریږی.(٢)

⑧ یو ربط علامه شبیراحمدعثمانی رحمه الله بیان کړیدې لیکی: "په شروع کښې چه کوم وخت حضرت جبرائیل علیه السلام د الله تعالی د طرف نه قرآن راوړلو نود هغې د لوستلو سره به حضرت هم په زړه کښې لوستلو دې د پاره چه زر ئی یاد کړی او زده ئی کړی. مګر په دې صورت کښې به هغوی ﷺ ته سخت تکلیف وو، ترکومې چه به ئی اولنې لفظ وئیلو راتلونکې به په اوریدوکښې نه راتلو اوظاهره خبره ده چه په پوهه کښې به هم تکلیف وو. په دې باندې الله تعالی اوفرمائیل چه دې وخت کښې لوستلو او ژبه خوزولو ضرورت نشته صرف غوږکیږده اوریدل پکار دی دا فکر مه کوه چه یادبه نشی. دا ستا په سینه کښې ټکی په ټکې جمع کول او ستا د ژبې نه لوستل زمونږ ذمه واری ده. حضرت جبرائیل علیه السلام چه کوم وخت کښې زمونږ د طرف نه لوستل کوی نو ته په خاموشئی سره اوره، دینه پس حضور ﷺ د جبرائیل علیه السلام سره لوستل پریخودل، داهم یوه معجزه شوه چه ټوله وحی اوریده، هغه وخت په ژبه سره یو لفظ نه ادا کولو، لیکن د فرښتې د تلونه پس به ټوله وحی لفظ په لفظ پوره ترتیب سره بغیرد یو زبر زیر د بدلون نه هوار اورولو. دا په دې دنیاکښې یوه وړه غوندې نمونه شوه (يُنَبَّؤُا الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ) یعنی څنګه چه الله تعالی په دې قادر دې چه خپله وحی د فرښتې د تلونه پس پوره ترتیب سره ټکې په ټکې بغیر د څه معمولی هیرینه د خپل پیغمبر په سینه کښې راجمع کړی، آیا په دې باندې قادر نه دې چه د بندیګانو مخکینی او روستونی اعمال کوم کښې چه بعض کونکې پخپله هم هیرکړې وی ټول راجمع کړی او په یووخت کښې رامخامخ کړی او هغه ته ئی ښه رایاد کړی او دغه شان د هډوکو خوارې شوې ذرې ټولې یو ځائ کښې راجمع کړی او بالکل په اولنی صحیح ترتیب باندې ترې انسان ته بیا وجود ورکړی. بیشکه هغه په دې باندې بلکه د دې نه په زیاتو باندې

---

(١) فیض الباری-١/٣٥:

(٢) ایضاح البخاری-١/٩٨:

قادر دي.(۱)

⑨ بعض علماؤ يو مناسبت دا بيان کړيدې چه الله تعالى اول دَ نفس انسان ذکر اوکړلو او وئې فرمائيل ﴿وَلَآ أُقۡسِمُ بِٱلنَّفۡسِ ٱللَّوَّامَةِ﴾ کله چه دَ دې متعلق بيان اوشو نو بيا دَ اشرف النفوس اواکمل النفوس نفس رسول الله ﷺ تذکره اوفرمائيله اودا ارشاد اوشو چه ستاسو نفس دَ ټولونه اشرف او اکمل دې نو تاله دَ ټولونه اشرف او اکمل صورت اختيارول پکار دی.دَ جبرائيل عليه السلام دَ لوستلو په وخت کښې غوږ کيخودل پکار دی ځکه چه هغه زمونږ کلام لولی نو دَ زړه په حضور سره پوره شان سره اوريدلو کښې مشغول شه او چه کله هغه فارغ شی نو بيا زمونږ په ذمه دی چه مونږ دا بيا په تا باندې اولولو(۲)

⑩ يو مناسبت حضرت حکيم الامت، مجدد المله مولانا اشرف علی تهانوی رحمه الله بيان کړيدې، دَ هغې حاصل دا دې چه الله تعالىٰ دَ دې نه وړاندې ﴿يُنَبَّؤُا ٱلۡإِنسَٰنُ يَوۡمَئِذِۭ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ﴾ فرمائيلی دی دَ کومې نه چه دوه خبرې معلومې شوې يوه دا چه دَ الله تعالىٰ علم ټول څيزونه په خپله احاطه کښې اخستې دی. هيڅ يو لوئ يا وړوکې څيز دَ الله تعالىٰ دَ دائره علم نه بهر نه دې، که هغه سړی وی، بدنونه وی يا اعراض وی، الله تعالىٰ ته دَ ټولو علم محيط حاصل دې، دوئم څيز دا معلوم شو چه الله تعالىٰ کله غواړی ډير غائب علوم او امور دَ انسان په ذهن کښې حاضروی. ګورئی دا انسان په ټول ژوند کښې نه ده معلومه چه څومره کارکوی، صبا به دَ قيامت په ورځ دَ ده ټول کار دَ ده مخې ته کړيشی.

اوس الله تعالىٰ خپل رسول ته خطاب فرمائی چه کله تاته معلومه شوه چه زمونږ علم محيط دې او مونږ چه کله غائب علوم غواړو حاضرولې شونو هڅې ته ولې خپل ځان په مشقت کښې اچوې چه جبرائيل عليه السلام سره لوستلو کښې ځان مصروف کوې، ديخوا دَ اوريدو طرف ته خيال کوې او اخوا دَ يادولو طرف ته خيال کوې، بل خوا مضامينو طرف ته متوجه کيږې، بلکه ته صرف يو کار کوه چه کله جبرائيل عليه السلام لولی نو ته اوره او وړاندې دَ دې يادول، لوستل او بيانول زمونږ ذمه واری ده.(۳)

[۴۰۹] باب: تفسير سورة هَلۡ أَتَىٰ عَلَى ٱلۡإِنسَٰنِ

يُقَالُ مَعۡنَاهُ أَتَىٰ عَلَى ٱلۡإِنۡسَانِ وَهَلۡ تَكُونُ جَحۡدًا وَتَكُونُ خَبَرًا وَهَذَا مِنَ ٱلۡخَبَرِ يَقُولُ كَانَ شَيۡئًا فَلَمۡ يَكُنۡ مَذۡكُورًا وَذَلِكَ مِنۡ حِينِ خَلَقَهُ مِنۡ طِينٍ إِلَى أَنۡ يُنۡفَخَ فِيهِ ٱلرُّوحُ أَمۡشَاجٍ ٱلۡأَخۡلَاطُ مَاءُ ٱلۡمَرۡأَةِ وَمَاءُ ٱلرَّجُلِ ٱلدَّمُ وَٱلۡعَلَقَةُ وَيُقَالُ إِذَا خُلِطَ مَشِيجٌ كَقَوۡلِكَ خَلِيطٌ وَمَمۡشُوجٌ مِثۡلُ مَخۡلُوطٍ وَيُقَالُ سَلَاسِلًا وَأَغۡلَالًا وَلَمۡ يُجۡرِ بَعۡضُهُمۡ مُسۡتَطِيرًا مُمۡتَدًّا ٱلۡبَلَاءُ وَٱلۡقَمۡطَرِيرُ ٱلشَّدِيدُ

---

(۱) تفسير عثمانی ۷۶۷: فائده نمبر-۱

(۲) فتح الباری-۸/۶۸۱:

(۳) بيان القران-۱۲/۶۱:

يُقَالُ يَوْمٌ قَمْطَرِيرٌ وَيَوْمٌ قُمَاطِرٌ وَالْعَبُوسُ وَالْقَمْطَرِيرُ وَالْقُمَاطِرُ وَالْعَصِيبُ أَشَدُّ مَا يَكُونُ مِنَ الْأَيَّامِ فِي الْبَلَاءِ وَقَالَ الْحَسَنُ النُّضْرَةُ فِي الْوَجْهِ وَالسُّرُورُ فِي الْقَلْبِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْأَرَائِكِ السُّرُرُ وَقَالَ الْبَرَاءُ وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا يَقْطِفُونَ كَيْفَ شَاءُوا وَقَالَ مَعْمَرٌ أَسْرَهُمْ شِدَّةُ الْخَلْقِ وَكُلُّ شَيْءٍ شَدَدْتَهُ مِنْ قَتَبٍ وَغَبِيطٍ فَهُوَ مَأْسُورٌ

قوله: هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ يُقَالُ مَعْنَاهُ: مطلب دا دې چه آيت کښې "هل" استفهام تقريري دې استفهام انكاري نه دې، امام رازی رحمه الله په تفسيركبيركښې په دې باندې اتفاق نقل كړيدې چه "هل" دلته په معنی کښې د "قد" راغلې دې دغه شان "هل اتاك حديث الغاشية "[1] کښې "هل" هم د "قد" په معنی کښې دې.

الله تعالى فرمائی چه انسان كله يو څيز وو ليكن قابل ذكر نه وو، د امام بخاری رحمه الله په دې تفسيركښې اشاره ده دې خبرې ته چه "لم يكن" كښې چه كومه نفي داخله ده دا د قيدنفی ده، د مقيدنفی نه ده. يعنی آيت کښې چه "مذكوراً" كوم قيددې د دې نفی ده. انسان څه خو وو، نطفه وه، دې نه پس وينه جوړه شوه دې نه پس غوښه، بياپه دې کښې هډوكى پيدا كړېشونو په دې وجه څه خو وو ليكن قابل ذكر نه ووبلكه د نطفې نه اول خاوره وو، بيا په دې کښې بوټى پيدا شو، په هغې کښې غله راغله، هغه غلې نه بيا خوراك حاصل كړېشو، دې غذا نه د بدن اجزاء تيار شو، دې اجزاء سره په بدن کښې د پيدائش ماده پيدا شوه او د نطفې په شكل كښې د مور رحم ته منتقل شوه او بيا د مورپه رحم کښې د مختلفو طريقونه تيره شوه نوهغه وخت هغه وو ليكن قابل ذكر نه وو، قابل ذكركله جوړشو، چه كله پيدا شو.

معدوم وصف عدم سره موجود فى الخارج وى يا نه؟ د معتزله مسلك دا دې چه معدوم وصف عدم سره موصوف كيدلوپه صورت كښې موجودفى الخارج وى او د اهل سنت والجماعت مذهب دا دې چه كله هغه معدوم وى نوهغه وخت هغه موجود فى الخارج او متحقق فى نفس الامر نه وى، په وجود کښې د راتلونه پس هغې ته نفس الامر او خارج کښې تحقق حاصليږى.[2] د دې آيت نه به د معتزله د پاره په دې خبره استدلال اخستل جائزنه وى چه دلته د معدوم د پاره وجود ثابتوى ځكه چه هغه معدوم نه وو، د خاورې په شكل کښې وويا د بوټو او غذاپه شكل کښې وو او يا د نطفې په صورت کښې وو.

قوله: أَمْشَاجٍ: الْأَخْلَاطُ، مَاءُ الْمَرْأَةِ وَمَاءُ الرَّجُلِ، الدَّمُ وَالْعَلَقَةُ، وَيُقَالُ: إِذَا خُلِطَ: مَشِيجٌ كَقَوْلِكَ خَلِيطٌ، وَمَمْشُوجٌ مِثْلُ: مَخْلُوطٍ: آيت کښې دی ﴿إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ[3]﴾ مونږ انسان د مخلوط نطفې نه پيدا كړو(يعنی د ښځې او سړى دواړو د نطفې نه)

---

[1]) تفسير كبير-۳۰/۲۳۵:

[2]) النبراس شرح العقائد ۴۰-۳۹:وحاشيه برخوردار-۴۰:

فرمائى امشاج په معنى دَ اخلاط دي يعنى سړى او ښځې دَ اوبو دَ اختلاط نه. الله تعالى انسان پيدا کړو داسې چه دَ خاورې نه وينه، او بيا دَ وينې نه علقه جوړيږى، ويقال اذا خلط: مشيج: کله چه يو څيز بل څيز سره ملاوکړيشى نو دې ته مشيج وائى لکه چه هغوى ته خليط هم وائى او ممشوج په معنى دَ مخلوط دې.

قوله: وَيُقرأ: سَلَاسِلًا وَأَغْلَالًا وَلَمْ يُجِز بَعْضُهُمْ: دا هشام، نافع، ابوبکر او کسائى رحمهم الله قراءت دې، دا حضرات دا په تنوين سره لولى حالانکه سلاسل غيرمنصرف دې ليکن اغلالاً په قرب کښې دَ واقع کيدو په وجه سره تنوين ورکړيشوې دې او بعض حضرات سلاسل باندې تنوين لوستلوته جائزنه وائى.

قوله: مُسْتَطِيرًا: مُمْتَدًّا الْبَلَاءُ: آيت کښې دى ﴿وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا﴾ اوهغوى دَ داسې ورځ نه ويريږى دَ کومې سختى چه عام وى، مستطيرا معنى ده ممتداً يعنى دَ هغه ورځ امتحان اوسختى به خوريږى.

قوله: يُقَالُ: يَوْمٌ قَمْطَرِيرٌ، قُمَاطِرٌ عَبُوسٌ عَصِيبٌ قَمْطَرِير: دا ټول الفاظ دَ هغه ورځ دَ پاره استعماليږى په کومه کښې چه به ډيره سختى وى او تکليف زيات وى.

قوله: وَقَالَ مَعْمَرٌ: أَسْرَهُمْ: شِدَّةُ الْخَلْقِ: ﴿وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ﴾ معنى ده، دَ هغوى جوړونه مونږ سخت کړل اودهغوى دَ اندامونو بندش مو مضبوط جوړ کړو، هرداسې څيز کوم سره چه کته وغيره تړلې شى هغې ته ماسور وائى په دې وجه چه په مضبوطياسره په هغې تړلې کيږى.

[۴۱۰] باب: تفسير سورة وَالْمُرْسَلَاتِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ جِمَالَاتٌ حِبَالٌ ارْكَعُوا صَلُّوا لَا يَرْكَعُونَ لَا يُصَلُّونَ وَسُئِلَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَا يَنْطِقُونَ وَاللَّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ فَقَالَ إِنَّهُ ذُو أَلْوَانٍ مَرَّةً يَنْطِقُونَ وَمَرَّةً يُخْتَمُ عَلَيْهِمْ

قوله: جِمَالَاتٌ: حِبَالٌ: آيت کښې دى ﴿كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ﴾ بضم الجيم هم لوستلې شويدې. او بالکسر هم، بالضم په صورت کښې دَ دې معنى به دَ رسو وى اودَ بالکسر په صورت کښې به دَ دې معنى دَ اوښانووى چه دَ جمالة جمع ده او جمالة دَ جمل جمع ده.[1]

[۴۶۴۶] حَدَّثَنِي مَحْمُودٌ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأُنْزِلَتْ عَلَيْهِ وَالْمُرْسَلَاتِ وَإِنَّا لَنَتَلَقَّاهَا مِنْ فِيهِ فَخَرَجَتْ حَيَّةٌ فَابْتَدَرْنَاهَا فَسَبَقَتْنَا فَدَخَلَتْ جُحْرَهَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وُقِيَتْ شَرَّكُمْ كَمَا وُقِيتُمْ شَرَّهَا حَدَّثَنَا عَبْدَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَخْبَرَنَا يَحْيَى

---

[1]) عمدة القارى-۱۹/۲۷۲:

بْنُ آدَمَ عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ مَنْصُورٍ بِهَذَا وَعَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ مِثْلَهُ وَتَابَعَهُ أَسْوَدُ بْنُ عَامِرٍ عَنْ إِسْرَائِيلَ وَقَالَ حَفْصٌ وَأَبُو مُعَاوِيَةَ وَسُلَيْمَانُ بْنُ قَرْمٍ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ الْأَسْوَدِ قَالَ يَحْيَى بْنُ حَمَّادٍ أَخْبَرَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ مُغِيرَةَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ وَقَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَسْوَدِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ

[۴۶۴۷] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ الْأَسْوَدِ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بَيْنَا نَحْنُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَارٍ إِذْ نَزَلَتْ عَلَيْهِ وَالْمُرْسَلَاتِ فَتَلَقَّيْنَاهَا مِنْ فِيهِ وَإِنَّ فَاهُ لَرَطْبٌ بِهَا إِذْ خَرَجَتْ حَيَّةٌ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْكُمْ اقْتُلُوهَا قَالَ فَابْتَدَرْنَاهَا فَسَبَقَتْنَا قَالَ فَقَالَ وُقِيَتْ شَرَّكُمْ كَمَا وُقِيتُمْ شَرَّهَا

[۴۱۱] بَاب قَوْلُهُ إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ

[۴۶۴۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَابِسٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ قَالَ كُنَّا نَرْفَعُ الْخَشَبَ بِقَصَرٍ ثَلَاثَةَ أَذْرُعٍ أَوْ أَقَلَّ فَنَرْفَعُهُ لِلشِّتَاءِ فَنُسَمِّيهِ الْقَصَرَ

قوله: انها ترمي بشرر كالقصر: په دې کښې دوه قراءتونه دی یو القصر په سکون دَ صاد او دوئم قراءت القصر په فتح دَ صاد. په ړومبی صورت کښې به معنی دَ محلّ وی او مطلب به دا وی چه دوزخ به دومره لوئ لوئ بخرې غورزوی لکه چه لوئ لوئ محلونه وی او په دوئم صورت کښې به معنی وی دوزخ به په اندازه دَ دریولاسونو بخرې غورزوی لکه چه دلته په روایت کښې دی.

قوله: کنا نرفع الخشب، بقصر ثلاثة اذرع اواقل: دلته دوه صورتونه کیدیشی یو صورت دا دې چه بقصر کسره او تنوین سره اولوستلې شی او "ثلاثة اذرع" منصوب اووئیلې شی مطلب به دا وی چه مونږ به دَ یخنئی دَ پاره درې درې لاسه لرګی برابر اوچتول کیخودل او هغه به دَ اوښانودَ ستونوبرابروو دَ هغې نوم به مونږ قصر کیخودلو قصر اعناق الابل ته هم وئیلی شی، اصول الشجر ته هم وائی او دَ کهجورې تنې ته هم وئیلی شی.(۱) اودوئم صورت دا دې چه "بقصر ثلاثة اذرع" دَ مضاف په بنا اولوستلې شی یعنی دَ دریودریو ذراع په اندازه، حافظ عینی او علامه کرمانی رحمهما الله هم دا اختیار کړیده.(۲)

---

(۱) فتح الباری-۸/۶۸۸:

(۲) عمدة القاری ۱۹/۲۷۴: وشرح الکرمانی-۱۸/۱۷۷:

[۴۱۲] باب قوله كأنه جمالات صفر

[۴۶۴۹] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَحْيَى أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَابِسٍ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ قَالَ كُنَّا نَعْمِدُ إِلَى الْخَشَبَةِ ثَلَاثَةَ أَذْرُعٍ أَوْ فَوْقَ ذَلِكَ فَنَرْفَعُهُ لِلشِّتَاءِ فَنُسَمِّيهِ الْقَصَرَ كَأَنَّهُ جِمَالَاتٌ صُفْرٌ حِبَالُ السُّفُنِ تُجْمَعُ حَتَّى تَكُونَ كَأَوْسَاطِ الرِّجَالِ

[۴۱۳] باب قوله هذا يوم لا ينطقون

[۴۶۵۰] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ عَنِ الْأَسْوَدِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ بَيْنَمَا نَحْنُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَارٍ إِذْ نَزَلَتْ عَلَيْهِ وَالْمُرْسَلَاتِ فَإِنَّهُ لَيَتْلُوهَا وَإِنِّي لَأَتَلَقَّاهَا مِنْ فِيهِ وَإِنَّ فَاهُ لَرَطْبٌ بِهَا إِذْ وَثَبَتْ عَلَيْنَا حَيَّةٌ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اقْتُلُوهَا فَابْتَدَرْنَاهَا فَذَهَبَتْ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وُقِيَتْ شَرَّكُمْ كَمَا وُقِيتُمْ شَرَّهَا قَالَ عُمَرُ حَفِظْتُهُ مِنْ أَبِي فِي غَارٍ بِمِنًى

[۴۱۴] باب: تفسير سورة النبأ (عم يتساءلون)

قَالَ مُجَاهِدٌ لَا يَرْجُونَ حِسَابًا لَا يَخَافُونَهُ لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا لَا يُكَلِّمُونَهُ إِلَّا أَنْ يَأْذَنَ لَهُمْ صَوَابًا حَقًّا فِي الدُّنْيَا وَعَمِلَ بِهِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَهَّاجًا مُضِيئًا وَقَالَ غَيْرُهُ غَسَّاقًا غَسَقَتْ عَيْنُهُ وَيَغْسِقُ الْجُرْحُ يَسِيلُ كَأَنَّ الْغَسَاقَ وَالْغَسِيقَ وَاحِدٌ عَطَاءً حِسَابًا جَزَاءً كَافِيًا أَعْطَانِي مَا أَحْسَبَنِي أَيْ كَفَانِي

[۴۱۵] باب يوم ينفخ في الصور فتأتون أفواجا زمرا

[۴۶۵۱] حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا بَيْنَ النَّفْخَتَيْنِ أَرْبَعُونَ قَالَ أَرْبَعُونَ يَوْمًا قَالَ أَبَيْتُ قَالَ أَرْبَعُونَ شَهْرًا قَالَ أَبَيْتُ قَالَ أَرْبَعُونَ سَنَةً قَالَ أَبَيْتُ قَالَ ثُمَّ يُنْزِلُ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَيَنْبُتُونَ كَمَا يَنْبُتُ الْبَقْلُ لَيْسَ مِنَ الْإِنْسَانِ شَيْءٌ إِلَّا يَبْلَى إِلَّا عَظْمًا وَاحِدًا وَهُوَ عَجْبُ الذَّنَبِ وَمِنْهُ يُرَكَّبُ الْخَلْقُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

قوله: قَالَ مُجَاهِدٌ: لَا يَرْجُونَ حِسَابًا: لَا يَخَافُونَهُ: آيت كښې دى ﴿إِنَّهُمْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ حِسَابًا﴾ هغه خلق دَ حساب انديښنه نه لرله، مجاهد رحمه الله فرمائى آيت كښې لايرجون معنى لايخافون، هغه خلق دَ حساب ويره نه لرى.

قوله: لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا: لَا يُكَلِّمُونَهُ إِلَّا أَنْ يَأْذَنَ لَهُمْ: آيت كښې دي ﴿رَبِّ السَّمٰوٰتِ

وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمَٰنِ لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا﴾ څوك چه مالك دې د آسمانونو او زمكې او د هغه څيزونو چه د دې په مينځ كښې دى (اوچه) رحمن دې (او) چاته به د هغه طرف نه (مستقل) اختيار نه وى چه د هغه په وړاندې عرض معروض او كړيشى. فرمائى ﴿لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا﴾ معنى ده الله تعالى سره به خلق خبرې نشى كولې بغير د هغې نه چاله چه اجازت وركړيشى.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَهَّاجًا: مُضِيئًا: آيت كښې دى ﴿وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَّاجًا﴾ او مونږ (اسمان كښې) يو روښانه چراغ جوړكړو. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى وهاج معنى روښانه

قوله: عَطَاءً حِسَابًا: جَزَاءً كَافِيًا، أَعْطَانِي مَا أَحْسَبَنِي، أَيْ كَفَانِي: آيت كښې دى ﴿جَزَاءً مِّن رَّبِّكَ عَطَاءً حِسَابًا﴾ دا بدله به ملاوېږى ستاد رب د طرف نه چه كافى انعام به وى. فرمائى عطاءً حساباً معنى ده جزاءً كافيًا يعنى پوره بدله، اعطانى ما احسبنى يعنى ماله ئى دومره راكړه چه كافى شو.

قوله: أَفْوَاجًا: زُمَرًا: آيت كښې دى ﴿يَوْمَ يُنفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا﴾ په كومه ورځ چه شپيلئ پوكوهلې شي تاسو خلق به ډلې ډلې راځئى. فرمائى افواجاً معنى ده زمراً، دا د زمرة جمع ده په معنى د ټولى او ډلې.

[۴۱۶] باب: تفسير سورة والنازعات

وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْآيَةَ الْكُبْرَى عَصَاهُ وَيَدُهُ يُقَالُ النَّاخِرَةُ وَالنَّخِرَةُ سَوَاءٌ مِثْلُ الطَّامِعِ وَالطَّمِعِ وَالْبَاخِلِ وَالْبَخِيلِ وَقَالَ بَعْضُهُمْ النَّخِرَةُ الْبَالِيَةُ وَالنَّاخِرَةُ الْعَظْمُ الْمُجَوَّفُ الَّذِي تَمُرُّ فِيهِ الرِّيحُ فَيَنْخَرُ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْحَافِرَةِ الَّتِي أَمْرُنَا الْأَوَّلُ إِلَى الْحَيَاةِ وَقَالَ غَيْرُهُ أَيَّانَ مُرْسَاهَا مَتَى مُنْتَهَاهَا وَمُرْسَى السَّفِينَةِ حَيْثُ تَنْتَهِي الطَّامَّةُ تَطِمُّ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: الْآيَةَ الْكُبْرَى: عَصَاهُ وَيَدُهُ: آيت كښې دى ﴿فَأَرَاهُ الْآيَةَ الْكُبْرَى﴾ بيا موسى عليه السلام هغه ته (يعنى فرعون ته) لويه نښه (دنبوت) اوخودله. حضرت مجاهد رحمه الله فرمائى الْآيَةَ الْكُبْرَى نه مراد د حضرت موسى عليه السلام همسا او يدبيضا مراد دى.

قوله: النَّاخِرَةُ وَالنَّخِرَةُ سَوَاءٌ: ﴿أَإِذَا كُنَّا عِظَامًا نَّخِرَةً﴾ وئيلې شى چه ناخره او نخره دواړو يوه معنى ده لكه طامع او طمع او باخل او بخل او بعض خلقو وئيلى دى چه نخره هغه هډوكى ته وائى چه سخا او خراب شوې وى او ناخره هغه هډوكى ته وائى چه ډډ وى، كوم كښې چه هوا تيرېږى نو آواز كوى.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: الْحَافِرَةِ: الَّتِي أَمْرُنَا الْأَوَّلُ إِلَى الْحَيَاةِ: ﴿أَإِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِي الْحَافِرَةِ﴾ يعنى اول ژوندچه مونږ ته په دنياكښې راكړې شوې وو آيا مونږ به د هغې طرف ته واپس كرځولې شو.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: أَيَّانَ مُرْسَاهَا: مَتَى مُنْتَهَاهَا: وَمُرْسَى السَّفِينَةِ حَيْثُ تَنْتَهِي:

آيت كښې دى ﴿يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا﴾ دا خلق تانه دَ قيامت باره كښې تپوس كوى چه دا به كله واقع كيږى. حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه غير وئيلى دى چه ايان مرساها معنى ده دَهغې انتها كوم خائ ده.دا ماخوذدې مرسى السفينة نه چرته چه كشتئى په آخره كښې اودريږى.

[۴۶۵۲] (١) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْمِقْدَامِ حَدَّثَنَا الْفُضَيْلُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا أَبُو حَازِمٍ حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ بِإِصْبَعَيْهِ هَكَذَا بِالْوُسْطَى وَالَّتِي تَلِي الْإِبْهَامَ بُعِثْتُ وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ

قوله: بُعِثْتُ وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ: حضرت سهل بن سعد رضي الله عنه فرمائى چه ما رسول الله ﷺ اوليدو چه هغوى خپله مينځمئى او دَ شهادت په ګوته اشاره اوفرمائيله چه زه په داسې وخت كښې راليګلې شوې يم چه زه او قيامت داواړه داسې يو يعنى زه لږ شان وړاندې يم او قيامت دينه لږ شان روستو، لكه څنګه چه مينځمئى ګوته لږه شان وړاندې وتلې وى او سبابه يعنى مسواكه ګوته دينه لږه شان روستو. دوئم مطلب دا هم كيديشى چه څنګه دا دواړه ګوتې ملاؤ شوى دى دغه شان زه او قيامت ملاؤشوى يو، زما او دَ قيامت په منيځ كښې به الله تعالى څوك نبى يا رسول نه راليګى، څه اوګورو- په ړومبى صورت كښې سوال وى چه دَ قيامت نه په څومره فاصله باندې هغوى ﷺ تشريف راوړيدې؟ ښكاره خبره ده چه په دې سلسله كښې څه خبره نشى خودلې چه دَ هغوى ﷺ او قيامت په مينځ كښې څومره فاصله ده.

دَامت محمديه ټول عمر: ابن جرير طبرى رحمه الله په خپله زمانه كښې يوه خبره كړې وه چه دَ دې امت ټول عمرپنځه سوه كاله دې،او هغه دَ ابوثعلبه خشنى رضي الله عنه دَ روايت نه استدلال كړيدې، كوم چه امام ابوداؤد په خپل سنن كښې نقل كړيدې. "**لن يعجزالله هذه الامة من نصف يوم**" (٢) يعنى الله تعالى به ستا امت ته دَ نيمې ورځې ژوند وركولو نه عاجز نه فرمائى، طبرى رحمه الله دَ نصف يوم نه نصف يوم آخرت اوګنړلو اودَ يوم آخرت مقدار زر كاله دې نو نصف به پنځه سوا كاله وى. ليكن دَ هغوى دا قول او استدلال غلط ثابت شو، څوارلس سوه كاله دې امت تيركړى دى. حافظ جلال الدين سيوطى رحمه الله يوه رساله ليكلې ده "**الكشف عن مجاوزة هذه الامة الالف**" او په دې كښې هغه دَ ډيرو آثارونه دا ثابته كړيده چه دَ دې امت عمر به دَ زرو كالونه

---

(١) وايضاً اخرجه فى الطلاق باب اللعان رقم الحديث ۵۳۱۰:وفى الرقاق باب قول لنبى صلى الله عليه وسلم :بعثت انا والساعة كهاتين، رقم الحديث ۶۵۰۳:وقال العينى فى عمدة" ۲/۲۷۸ :والحديث من افراده من هذه الوجه "واخرجه مسلم فى الفتن واشراط الساعة بوجه اخر رقم الحديث-۲۹۵۰:

(٢) سنن ابى داوٗد كتاب الملاحم باب قيام الساعة-۲/۲۴۲:

زيات وى (١) نود هغه خبره صحيح راؤوتله.
حضرت مولانا کشميرى رحمه الله فرمائيل چه په سلف کښې مشهوره وه چه دَ دنيا مجموعى عمر پنځوس زره کاله دې.دَ قرآن کريم په دې آيت کښې هم دې طرف ته اشاره ملاويږى ﴿فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ﴾ حضرت کشميرى رحمه الله فرمائى چه په ميدان محشر کښې زما په نيزد دَ دنيا پوره عمر به دوباره واپس کولې شى او قرآن دَ يوم حشر مقدار پنځوس زره کاله خودلى کوم نه چه معلوميږى چه دَ دنيا مجموعى عمر پنځوس زره کاله دې (٢) والله اعلم.
دَ حضرت ابن عباس رضى الله عنه نه يو روايت نقل دې چه دَ دنيا عمر اووه زره کاله دې او په دې کښې شپږ دَ حضرت آدم عليه السلام نه واخله تر نبى کريم صلى الله عليه وسلم پورې تيرشوى دى اودَ هغوى نه پس هم زر کاله تير شو نودَ دې تقاضا خو دا ده چه دَ دنيا عمر خو پورا شو او قيامت قائم کيدل پکار دى.(٣)ليکن دا روايت موقوف دې (٤) او دا ټولې اندازې او تخمينې دى دَ قيامت دَ واقع کيدو صحيح علم الله تعالى نه سوا بل هيڅ چا سره نشته ﴿إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ﴾
قوله: الطَّامَّةُ تَطِمُّ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ: آيت کښې دى ﴿فَإِذَا جَاءَتِ الطَّامَّةُ الْكُبْرَى﴾ نو چه کله لويه هنګامه راشى فرمائى چه طامة معنى چه په هرڅيز باندې راخور شى، غالب شى.

[۴۱۷] باب: تفسير سورة عبس

عَبَسَ وَتَوَلَّى كَلَحَ وَأَعْرَضَ وَقَالَ غَيْرُهُ مُطَهَّرَةٍ لَا يَمَسُّهَا إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ وَهُمُ الْمَلَائِكَةُ وَهَذَا مِثْلُ قَوْلِهِ فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا جَعَلَ الْمَلَائِكَةَ وَالصُّحُفَ مُطَهَّرَةً لِأَنَّ الصُّحُفَ يَقَعُ عَلَيْهَا التَّطْهِيرُ فَجُعِلَ التَّطْهِيرُ لِمَنْ حَمَلَهَا أَيْضًا سَفَرَةٍ الْمَلَائِكَةُ وَاحِدُهُمْ سَافِرٌ سَفَرْتُ أَصْلَحْتُ بَيْنَهُمْ وَجُعِلَتِ الْمَلَائِكَةُ إِذَا نَزَلَتْ بِوَحْيِ اللَّهِ وَتَأْدِيَتِهِ كَالسَّفِيرِ الَّذِي يُصْلِحُ بَيْنَ الْقَوْمِ وَقَالَ غَيْرُهُ تَصَدَّى تَغَافَلَ عَنْهُ وَقَالَ مُجَاهِدٌ لَمَّا يَقْضِ لَا يَقْضِي أَحَدٌ مَا أُمِرَ بِهِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ تَرْهَقُهَا تَغْشَاهَا شِدَّةٌ مُسْفِرَةٌ مُشْرِقَةٌ بِأَيْدِي سَفَرَةٍ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَتَبَةٍ أَسْفَارًا كُتُبًا تَلَهَّى تَشَاغَلَ يُقَالُ وَاحِدُ الْأَسْفَارِ سِفْرٌ.

[۴۶۵۳] (٥) حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ قَالَ سَمِعْتُ زُرَارَةَ بْنَ أَوْفَى يُحَدِّثُ عَنْ سَعْدِ

---

(١) مذکوره رساله اوورئى الحاوى للفتاوى للسيوطى-٩٠-٢/٨٦:
(٢) فيض البارى-٤/٢٥٤:
(٣) فيض البارى-٤/٢٥٤:
(٤) فيض البارى-٤/٢٥٤:
(٥) واخرجه مسلم فى صلاة المسافرين وقصرها باب فضل الماهر بالقران والذى يتتعتع به رقم الحديث ٧٩٨ واخرجه الترمذى رحمه الله فى كتاب فضائل القران باب ماجاء فى فضل قارى القران رقم الحديث ٢٩٠٤: واخرجه ابوداود فى كتاب الصلاة باب فى ثواب قراءة القران ...[بقيه حاشيه په راروانه صفحه.

بْنِ هِشَامٍ عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَثَلُ الَّذِي يَقْرَأُ الْقُرْآنَ وَهُوَ حَافِظٌ لَهُ مَعَ السَّفَرَةِ الْكِرَامِ الْبَرَرَةِ وَمَثَلُ الَّذِي يَقْرَأُ وَهُوَ يَتَعَاهَدُهُ وَهُوَ عَلَيْهِ شَدِيدٌ فَلَهُ أَجْرَانِ

قوله: عَبَسَ: كَلَحَ وَأَعْرَضَ: (عَبَسَ وَتَوَلَّىٰ ۝ أَن جَاءَهُ الْأَعْمَىٰ ۝) هغوی غصه شو او متوجه نه شو په دې خبره چه هغوی له یو ړوند راغلو، فرمائی عبس معنی کلح، یعنی تریوتندې شو اود تولی معنی ده اعراض یعنی دده نی اوکړه او متوجه نه شو.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: مُطَهَّرَةٍ: لَا يَمَسُّهَا إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ وَهُمُ الْمَلَائِكَةُ: دوه آیاتونه دی (صُحُفًا مُّطَهَّرَةً ۝) او (لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ ۝) دینه معلومیږی چه امام بخاری رحمه الله "مس" نه حقیقی مس مراد اخلی او دا خودل غواړی چه قرآن مجید ته بغیرد پاکوالی نه لاس اوړل جائزنه دی،دې له لاس اوړلو دپاره طهارت شرط دې، دَ جمهورو اوائمه اربعه همدغه مسلك دې.(۱)

مس مصحف او طهارت: داؤد ظاهری ابن حزم، ابن منذر او ابن جریر په نیزد حائضه جنبی او **محدث بالحدث الاصغر** دَ پاره مس مصحف جائز دی- امام بخاری رحمه الله (صُحُفًا مُّطَهَّرَةً ۝) نه پس (لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ ۝) ذکر کولوسره دې خبرې طرف ته اشاره کړیده چه دَ مس حقیقی معنی مراد ده. لهذا حائضه، جنبی او محدث بالحدث الاصغر دَ پاره مصحف مس کول جائزنه دی. بعض خلق دَ دې قائل دی چه دلته دَ مس مجازی معنی مراد ده او هغه مس مصحف ته په حالت دَ حدث او جنابت کښې جائزوائی. مجازی معنی دا ده چه دَ قرآن مجید تلاوت اود دې په معنی کښې غور کولوسره خوندهغه خلق حاصلولې شی دَ چا زړه چه دَ ایمان دَ نور نه منور وی او خوك چه دَ کفر او شرك دَ نجاست نه پاك وی.(۲)-

ابن العربی رحمه الله دَ امام بخاری رحمه الله دَ طرف نه دَ مجازی معنی نسبت کړیدې او وئیلی دی چه دَ امام بخاری په نیزد (لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ ۝) کښې مجازی معنی مراد ده، او بیائی وئیلی چه همدغه معنی صحیح هم ده. هغوی وائی چه حدیث "**ذاق طعم الایمان، من رضی بالله ربا، وبالاسلام دینا، وبمحمد صلی الله علیه وسلم نبیا ورسولا**" نه دَ دې تائیدهم کیږی، خو بیاهم په دې کښې په ظاهره عدول دې.(۳) لیکن دَ ابن العربی دَ امام بخاری رحمه الله طرف ته دا نسبت کول

...بقیه ازحاشیه گذشته]رقم الحدیث ۱۴۵۴ :واخرجه ابن ماجاه فی کتاب الادب باب ثواب القران رقم الحدیث ۳۷۷۹:واخرجه النسائی فی السنن الکبری کتاب التفسیر باب سورة عبس رقم الحدیث : ۱۱۶۴۶ واخرجه فی فضائل القران رقم الحدیث-۸۰۴۶ :

(۱) الجامع لاحکام القران للقرطبی ۱۷/۲۲۶:واحکام القران للشیخ محمدادریس الکاندهلوی سورة الواقعة-۵/۱۰۰:

(۲) الجامع لاحکام القران ۱۷/۲۲۶ :سورة واقعه

(۳) الجامع لاحکام القران ۱۷/۲۲۶ :سورة واقعة واحکام القران لابن العربی-۴/۱۷۳۸:

صحيح نه دی خکه چه دَ امام بخاری رحمه الله په نيزد حقيقی معنی مراد ده. امام مالك رحمه الله دَ عمروبن حزم دَ كتاب نه روايت نقل كړيدې "لايمس القرآن الاطاهر"(۱)- نودَ دې په وړاندې (لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ) هم دغه مطلب كيدو چه قرآن له لاس اوړلودَ پاره طهارت شرط دې او امام بخاری هم دَ دې طرف ته اشاره كوی، ابن العربی چه كومه خبره كړيده هغه دَ امام بخاری نه چرته نقل نه ده.

قوله: لِأَنَّ الصُّحُفَ: (۲) يَقَعُ عَلَيْهَا التَّطْهِيرُ فَجُعِلَ التَّطْهِيرُ لِمَنْ حَمَلَهَا أَيْضًا: دَامام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه (صُحُفًا مُّطَهَّرَةً) كښې صحف ته "مطهرة" وئيلې شويدې او (لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ) كښې حاملين صحف ملائكه ته مطهر وئيلې شويدې. اصلاً دا "تطهير" دَ صحف صفت دې ليكن ملائكه دَ دې صحف حامل دی نودَ دوی صفت هم تطهير اوګرځيدلو او دوی ته هم مطهر اووئيلې شو دا بالكل داسې ده لكه (فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا) كښې تدبير اصل صفت نو راكبين خيل يعنی دَ فرښتودې ليكن هغه خيل (اسونه) دَ دې راكبين(فرښتو) حامل دی په دې وجه خيل ته هم مدبرات اووئيلې شو او تدبيردَ هغوی صفت جوړ كړلو.

قوله: سَفَرَةٌ الْمَلَائِكَةُ وَاحِدُهُمْ سَافِرٌ سَفَرْتُ أَصْلَحْتُ بَيْنَهُمْ وَجُعِلَتِ الْمَلَائِكَةُ إِذَا نَزَلَتْ بِوَحْيِ اللَّهِ وَتَأْدِيَتِهِ كَالسَّفِيرِ الَّذِي يُصْلِحُ بَيْنَ الْقَوْمِ: آيت كښې دی (بِأَيْدِي سَفَرَةٍ) فرمائی سفرة نه فرښتې مراددی. دا دَ سافر جمع ده سافر ليكلونكې ته وائی، سفرت بين القوم ما په قوم كښې صلح اوكړه، دَ الله تعالی وحی راوړل او غه انبياء كرام ته رسولوكښې فرښتو لره په شان دَ سفير اوګرځولې شوې چه په خلقو كښې صلح كوی.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ تَصَدَّى تَغَافَلَ عَنْهُ: (فَأَنتَ لَهُ تَصَدَّى) كښې تصدی ترجمه تغافل سره كړيده،ليكن دا صحيح نه ده بلكه دَ دې معنی توجه كول او وريسې لګيدلو راځی.(۳) دا تفسيردَ تلهی دې تصدی تفسيرغالبًاحذف شويدې او دَ كاتب دَ سهو نه تلهی تفسيردلته اوليكلې شو.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ لَمَّا يَقْضِ لَا يَقْضِي أَحَدٌ مَا أُمِرَ بِهِ: آيت كښې دی (كَلَّا لَمَّا يَقْضِ مَا أَمَرَهُ) هيڅ كله (شكر) نه (اداكوی) هغوی ته چه كوم حكم وركړيشوې وو هغه ئې په ځائ راؤنړلو. مجاهد رحمه الله فرمائی لمايقض معنی ده دَ كومې خبرې حكم چه وركړيشوې وو هغه چا

(۱) الجامع لاحكام القران للقرطبی ۱۷/۲۲۶ :سورة واقعة

(۲) وفی بعض النسخ" لايقع "بزيادةلا......وجهه ان الصحف لايطلق عليها التطهير الذی هوخلاف التنجيس حقيقة.وانما المراد انها مطهرة عن ان بنا لها ايدی الكفار)عمدة القاری_(۱۹/۲۷۸:

(۳) عمدة القاری-۱۹/۲۷۸:

پوره نه کړه.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ تَرْهَقُهَا تَغْشَاهَا شِدَّةٌ :آیت کښې دی ﴿تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ﴾ په هغوی باندې (د غم) خفګان به خورشوې وی. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه ترهقها معنی ده په هغوی به شدت او سختی خوره وی.

قوله: مُسْفِرَةٌ مُشْرِقَةٌ :آیت کښې دی ﴿وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ﴾ ډیر مخونه به په هغه ورځ روښانه وی. فرمائی مسفرة معنی روښانه پړقیدونکی.

قوله: تَلَهَّى تَشَاغَلَ :آیت کښې دی ﴿فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهَّى﴾ ته د دوی نه بې رخی کوې. تلهی معنی بې رخی کول، ډډه کول.

[۴۱۸] باب: تفسير سورة إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ

انْكَدَرَتْ انْتَثَرَتْ وَقَالَ الْحَسَنُ سُجِّرَتْ ذَهَبَ مَاؤُهَا فَلَا يَبْقَى قَطْرَةٌ وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْمَسْجُورُ الْمَمْلُوءُ وَقَالَ غَيْرُهُ سُجِرَتْ أَفْضَى بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ فَصَارَتْ بَحْرًا وَاحِدًا وَالْخُنَّسُ تَخْنِسُ فِي مُجْرَاهَا تَرْجِعُ وَتَكْنِسُ تَسْتَتِرُ كَمَا تَكْنِسُ الظِّبَاءُ تَنَفَّسَ ارْتَفَعَ النَّهَارُ وَالظَّنِينُ الْمُتَّهَمُ وَالضَّنِينُ يَضَنُّ بِهِ وَقَالَ عُمَرُ النُّفُوسُ زُوِّجَتْ يُزَوَّجُ نَظِيرَهُ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ ثُمَّ قَرَأَ احْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ عَسْعَسَ أَدْبَرَ

قوله: انْكَدَرَتْ انْتَثَرَتْ :آیت کښې دی ﴿وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ﴾ اوچه کله ستوری ماتیږی او راپریوزی. فرمائی انکدرت معنی انتشرت ده یعنی خواره واره پریوزی.

قوله: وَالْخُنَّسُ تَخْنِسُ فِي مُجْرَاهَا تَرْجِعُ وَتَكْنِسُ تَسْتَتِرُ كَمَا تَكْنِسُ الظِّبَاءُ: ﴿فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ الْجَوَارِ الْكُنَّسِ﴾ فرمائی خنس معنی ده هغه ستورې چه واپس راګرځی په خپله لار او خپل ځائ ته واپس کیږی او د جوار نه نیغ تلونکی ستوری مراد دی او د کنس نه هغه ستوری مراد دی چه د هوسئی په شان پټیږی. د ستورو درې صفتونه ذکر دی دا د کرمانی رحمه الله په قول اووه سیارات دی او د قسطلانی رحمه الله په قول زحل، مشتری، مریخ، زهره او عطارد مراد دی چه کله د مغرب نه مشرق طرف ته نیغ ځی اوکله بیا په دغه لار واپس راګرځی او کله نمر سره خواکې راشی او غائب شی لکه څنګه چه هوسئی د ښاخونونه جوړشوی کورکښې پټیږی.[1]

قوله: تَنَفَّسَ ارْتَفَعَ النَّهَارُ :آیت کښې دی ﴿وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ﴾ اوقسم دې د سحر کله چه هغه راشی، تنفس معنی ورځ راختل.

قوله: وَالظَّنِينُ الْمُتَّهَمُ وَالضَّنِينُ يَضَنُّ بِهِ: ﴿وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ﴾ په دې کښې دوه

---

[1]) ماخوذ ازحاشیه کتاب ۷۳۵ و تفسیرعثمانی-۷۸۰

قراءتونه دي يوقراءت دَ ابن كثير او كسائي دې "ظنين" په معنى متبهم په چا چه تهمت لګولې شوې وي او دوئم قراءت دَ حمزه او عاصم دې "بضنين" په معنى دَ بخيل.

قوله: وَقَالَ عُمَرُ النُّفُوسُ زُوِّجَتْ يُزَوَّجُ نَظِيرَهُ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ ثُمَّ قَرَأَ احْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ: آيت كښې دى ﴿وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ﴾ حضرت عمر رضي الله عنه دَ دې په تفسير كښې فرمائى چه اهل جنت او اهل دوزخ نه به هر سړې دَ ده په شان سره اوتړلې شى بيا هغوى دَ سورة صافات دا آيت تلاوت كړو ﴿احْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ﴾ (ملائكه ته په حكم وى) جمع كړئى ظالمانولره اودَ هغوى سره څكونكولره.

قوله: عَسْعَسَ أَدْبَرَ: آيت كښې دى ﴿وَاللَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ﴾ اوقسم دې دَ شپې كله چه هغه ځى. عسعس په معنى د ادبر ده، واپس تلل، شاكول واپس كيدل.

[۴۱۹] باب: تفسير سورة إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ

وَقَالَ الرَّبِيعُ بْنُ خُثَيْمٍ فُجِّرَتْ فَاضَتْ وَقَرَأَ الْأَعْمَشُ وَعَاصِمٌ فَعَدَلَكَ بِالتَّخْفِيفِ وَقَرَأَهُ أَهْلُ الْحِجَازِ بِالتَّشْدِيدِ وَأَرَادَ مُعْتَدِلَ الْخَلْقِ وَمَنْ خَفَّفَ يَعْنِي فِي أَيِّ صُورَةٍ شَاءَ إِمَّا حَسَنٌ وَإِمَّا قَبِيحٌ أَوْ طَوِيلٌ أَوْ قَصِيرٌ

قوله: فُجِّرَتْ فَاضَتْ: آيت كښې دى ﴿وَإِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ﴾ اوچه كله ټول په درياب لاهوشى. فجرت معنى فاضت يعنى لاهوكيدل.

قوله: الذي خلقك فسواك فعدلك في اى صورة ما شاء ركبك: اعمش او عاصم "فعدلك" تخفيف سره لوستلې دې او اهل حجاز دا "فعدّلك" تشديد سره لولى، هغوى دينه په خلقت كښې دَ اعتدال مراد اخلى چه الله تعالى دَ انسان اندامونه برابر برابر جوړكړى دى، داسې نه ده چه يو لاس اوږ او بل لنډ، او كوموخلقو چه دَ دال په تخفيف سره لوستلې دې هغوى مراد اخلى چه الله تعالى په كوم صورت كښې غوښتل ته ئې جوړكړې. ښائسته يا بدرنګه، اوږد يا وړوكې. ليكن "ومن خفف" عطف كه دَ "اراد" په فاعل باندې اوكړېشى نو په دواړو صورتونو كښې معتدل الخلق به مراد وى يعنى چا چه په تشديدسره لوستلې هغوى هم، او چا چه تخفيف سره هغوى هم معتدالخلق معنى مراد اخلى. اودَ دې ګنجائش په دې وجه دې چه عدل او عدل بالتشديدوالتخفيف دواړه په يوه معنى هم راځى. يعنى ﴿فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ﴾ نه مقصود دا دې چه دَ ټولوپه صورتونو كښې لږ ډير فرق كيخودو، څوك ښائسته دې څوك بدرنګه، څوك اوږدې څوك لنډ خو په حيثيت مجموعى سره دَ انسان صورت دَ ټولوځناورو دَ صورت نه بهتر جوړكړې.

[۴۲۰] باب: تفسير سورة ويل للمطففين

وقال مجاهد بل ران ثبت الخطايا ثوب جوزى وقال غيره المطفف لا يوفى غيره

وقال غيره المطفف لا يوفى غيره. الرحيق: الخمر، ختامه مسك: طينته، التسنيم: يعلو شراب أهل الجنة. يوم يقوم الناس لرب العالمين.

[۴۶۵۴] (۱) حدثنا إبراهيم بن المنذر حدثنا معن قال حدثني مالك عن نافع عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما أن النبي صلى الله عليه وسلم قال يوم يقوم الناس لرب العالمين حتى يغيب أحدهم في رشحه إلى أنصاف أذنيه

قوله: ران ثبت الخطايا: آيت كښې دى (كلا بل ران على قلوبهم ما كانوا يكسبون) هيڅ كله نه، (يعنى د قيامت منكرانوسره هيڅ دليل نشته) بلكه (د تكذيب اصل وجه دا ده چه) د هغوى په زړونوباندې د هغوى د بدواعمالورنګ ناست دې.فرمائى ران معنى د ګناهونو كلكيدل.

قوله: ثوب جوزى: آيت كښې دى (هل ثوب الكفار ما كانوا يفعلون) واقعى كافرانوته د هغوى د كړيشوى عمل ښه بدله ملاؤشوه. فرمائى ثوب معنى جوزى هغوى ته بدله وركړيشوه.

قوله: وقال غيره المطفف لا يوفى غيره: (ويل للمطففين) لويه خرابى ده په ناپ تول كښې كمې كونكوډپاره، مجاهد نه غير فرمائى مطفف معنى چه بل ته پوره تول نه وركوى.

[۴۲۱] باب: تفسير سورة إذا السماء انشقت

قال مجاهد كتابه بشماله يأخذ كتابه من وراء ظهره وسق جمع من دابة ظن أن لن يحور لا يرجع إلينا وقال ابن عباس يوعون يسرون

قوله: وسق: جمع من دابة: آيت كښې دى (والليل وما وسق) اوقسم دې د شپې او د هغه څيزونو كوم چه شپه راغونډوى ياپټوى. فرمائى وسق معنى شپه څناورروغيره راجمع كوى، او د شپې تول په خپل خپل ځائ كښې راجمع كيږى.

قوله: ظن أن لن يحور: لا يرجع إلينا: آيت كښې دى (إنه ظن أن لن يحور) هغه دا خيال كړې وو چه هغه ته (د الله د طرف ته) واپس كيدل نه دى. فرمائى لن يحور معنى هغه به هيڅ ګله هم زمونږ طرف ته نه واپس كيږى.

قوله: قال مجاهد: كتابه بشماله: يأخذ كتابه من وراء ظهره: دوه آياتونه دى، په يوآيت كښې دى (وأما من أوتي كتابه بشماله) بشماله " او په دوئم آيت كښې دى (وأما من أوتي كتابه

---

(۱) واخرجه ايضاً فى كتاب الرقاق قوله تعالى الايظن اولئك انهم مبعوثون ليوم عظيم، رقم الحديث ۶۵۳۱: واخرجه مسلم فى الجنة وصفة نعيمها واهلها رقم الحديث-۲۸۶۲:

وَرَآءَ ظَهْرِهٖ﴾ حضرت مجاهد رحمه الله دواړه دلته جمع کړل يعنى هغه به خپله اعمال نامه په کس لاس کښې واخلى او د شا د طرف نه به ئى اخلى (خکه چه د کافرلاس به د شاد طرف نه راويستلې شوې وى)

[۴۲۲] بَاب فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا

[۴۶۵۵] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عُثْمَانَ بْنِ الْأَسْوَدِ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ سَمِعْتُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ح وحَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عَائِشَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ح وحَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ عَنْ يَحْيَى عَنْ أَبِي يُونُسَ حَاتِمِ بْنِ أَبِي صَغِيرَةَ عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ الْقَاسِمِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْسَ أَحَدٌ يُحَاسَبُ إِلَّا هَلَكَ قَالَتْ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاءَكَ أَلَيْسَ يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا قَالَ ذَاكِ الْعَرْضُ يُعْرَضُونَ وَمَنْ نُوقِشَ الْحِسَابَ هَلَكَ

[۴۲۳] بَاب لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ

[۴۶۵۶] حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ النَّضْرِ أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا أَبُو بِشْرٍ جَعْفَرُ بْنُ إِيَاسٍ عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ حَالًا بَعْدَ حَالٍ قَالَ هَذَا نَبِيُّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

[۴۲۴] باب: تفسير سُورَةُ الْبُرُوجِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْأُخْدُودِ شَقٌّ فِي الْأَرْضِ فَتَنُوا عَذَّبُوا وقال ابن عباس فى قوله تعالى الودود الحبيب المجيد الكريم

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْأُخْدُودِ شَقٌّ فِي الْأَرْضِ: آيت کښې دى ﴿قُتِلَ أَصْحٰبُ الْأُخْدُوْدِ﴾ خندق والا مړه کړيشو، مجاهد رحمه الله فرمائى چه اخدود په زمکه کښې کندې اوخندق ته وائى.

قوله: فَتَنُوا عَذَّبُوا: آيت کښې دى ﴿إِنَّ الَّذِيْنَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِيْنَ وَالْمُؤْمِنٰتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوْبُوْا فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ﴾ بيشکه کومو خلقو چه ايماندارو سړو او ايماندارو ښځوته عذاب ورکړو بيا هغوى توبه اونه کړه نود هغوى د پاره د دوزخ عذاب دې. فرمائى فتنوا معنى هغوى عذاب ورکړو، تکليف ئى اورسولو.

[۴۲۵] باب: تفسير سُورَةُ الطَّارِقِ

هوالنجم، وما اتاك ليلاً فهو طارق، النجم الثاقب: المضيئ وقال مجاهد: الثاقب: الذى يتوهج.
وَقَالَ مُجَاهِدٌ ذَاتِ الرَّجْعِ سَحَابٌ يَرْجِعُ بِالْمَطَرِ ذَاتِ الصَّدْعِ تَتَصَدَّعُ بِالنَّبَاتِ

وقال ابن عباس: لقول فصل: لحق، لما علیها حافظ: الا علیها حافظ

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ ذَاتِ الرَّجْعِ سَحَابٌ يَرْجِعُ بِالْمَطَرِ ذَاتِ الصَّدْعِ تَتَصَدَّعُ بِالنَّبَاتِ:

آیت مبارك کښې دی ﴿وَالسَّمَآءِ ذَاتِ الرَّجْعِ ۝ وَالْاَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ ۝﴾ قسم دې د باران ورونکی آسمان باندې، اوقسم دې د زمکې چه (تخم راوتلووخت کښې) شلیږی. مجاهد رحمه الله فرمائی الرجع نه اوریځې مراد دی چه باران راګرځوی او ذات الصدع نه مراد زمکه ده کوم چه تخم راټوکوی او شلیږی.

[۴۲۶] باب: تفسیر سُورَةُ سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى

وقال مجاهد قدر فهدی قدر للانسان الشقاء والسعادة وهدی الانعام لمراتعها وقال ابن عباس غثاء احوی هشیما متغیرا.

[۴۶۵۷] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ شُعْبَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَوَّلُ مَنْ قَدِمَ عَلَيْنَا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُصْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ وَابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ فَجَعَلَا يُقْرِئَانِنَا الْقُرْآنَ ثُمَّ جَاءَ عَمَّارٌ وَبِلَالٌ وَسَعْدٌ ثُمَّ جَاءَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فِي عِشْرِينَ ثُمَّ جَاءَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَمَا رَأَيْتُ أَهْلَ الْمَدِينَةِ فَرِحُوا بِشَيْءٍ فَرَحَهُمْ بِهِ حَتَّى رَأَيْتُ الْوَلَائِدَ وَالصِّبْيَانَ يَقُولُونَ هَذَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ جَاءَ فَمَا جَاءَ حَتَّى قَرَأْتُ سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى فِي سُوَرٍ مِثْلِهَا

[۴۲۷] باب: تفسیر سُورَةُ هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ النَّصَارَى وَقَالَ مُجَاهِدٌ عَيْنٍ آنِيَةٍ بَلَغَ إِنَاهَا وَحَانَ شُرْبُهَا حَمِيمٍ آنٍ بَلَغَ إِنَاهُ لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةً شَتْمًا وَيُقَالُ الضَّرِيعُ نَبْتٌ يُقَالُ لَهُ الشِّبْرِقُ يُسَمِّيهِ أَهْلُ الْحِجَازِ الضَّرِيعَ إِذَا يَبِسَ وَهُوَ سُمٌّ بِمُسَيْطِرٍ بِمُسَلَّطٍ وَيُقْرَأُ بِالصَّادِ وَالسِّينِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ إِيَابَهُمْ مَرْجِعَهُمْ

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ: النَّصَارَى: آیت کښې دی ﴿وُجُوْهٌ يَّوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ ۝ عَامِلَةٌ نَّاصِبَةٌ ۝﴾ ډیر مخونه به په هغه ورځ ذلیل او محنت کونکې ستړی وی، حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمائی عاملة ناصبة نه مراد انصار دی. علامه شبیراحمد عثمانی رحمه الله د دې آیت لاندې لیکی: "یعنی په آخرت کښې تکلیفونه برداشت کونکی او د مصیبت برداشت کولو نه خراب حال او بعضو وئیلی دی "عاملة ناصبة" نه د دنیا حال مراد دې یعنی څومره خلق دی چه په دنیا کښې خوارئ کولو کولو سره ستړې کیږی مګر د هغوی ټول محنتونه اوخوارئ د حق په لار د نه کیدو په وجه ټول بیکاره دی، دلته هم تکلیفونه اوچت کړل او هلته هم په مصیبت کښې.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: عَيْنٍ آنِيَةٍ: بَلَغَ إِنَاهَا، وَحَانَ شُرْبُهَا، حَمِيمٍ آنٍ: بَلَغَ إِنَاهُ: آیت کښې دی (تُسْقٰى مِنْ عَيْنٍ اٰنِيَةٍ) اود خوټکیدلې چینې نه به پرې اوبه څکولې شی. مجاهد رحمه الله فرمائی عین انیة معنی بلغ اناها یعنی دهغې ګرمی آخری حدته اورسیدله، اود هغې د څکلو وخت راغلو. دسورة رحمن آیت "حمیم ان" همدغه معنی ده، چه دهغې ګرمی حدته اورسیدله.

قوله: لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةً: شَتْمًا: په هغه جنت کښې هیڅ فضول خبره نه اورې. فرمائی لاغیة نه کنځل وغیره مراد دی.

قوله: الضَّرِيعُ نَبْتٌ يُقَالُ لَهُ الشِّبْرِقُ يُسَمِّيهِ أَهْلُ الْحِجَازِ الضَّرِيعَ إِذَا يَبِسَ وَهُوَ سُمٌّ: آیت کښې دی (لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ اِلَّا مِنْ ضَرِيْعٍ) اوهغوی له به بغیرد ازغنې جاړې بل هیڅ خوراك نه نصیب کیږی. فرمائی ضریع یووابنه دی کوم ته چه شبرق وائی، دا وابنه چه کله اوچ شی نو اهل حجاز دې ته ضریع وائي او دا زهر دی.

قوله: بِمُسَيْطِرٍ: بِمُسَلَّطٍ، وَيُقْرَأُ بِالصَّادِ وَالسِّينِ: آیت کښې دی (لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ) ته په دوی باندې مسلط نه ئې. فرمائی مصیطر معنی مسلط اودا صاد اوسین دواړو سره لوستلې شی.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: إِيَابَهُمْ: مَرْجِعَهُمْ: آیت کښې دی (اِنَّ اِلَيْنَآ اِيَابَهُمْ) هم مونږ ته به واپس کیږی. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی ایابهم په معنی مرجعهم ده یعنی د هغوی واپس کیدل.

[۴۲۸] باب: تفسیر سورة وَالْفَجْرِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْوَتْرُ اللَّهُ إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ يَعْنِي الْقَدِيمَةَ وَالْعِمَادُ أَهْلُ عَمُودٍ لَا يُقِيمُونَ سَوْطَ عَذَابٍ الَّذِي عُذِّبُوا بِهِ أَكْلًا لَمًّا السَّفُّ وَجَمًّا الْكَثِيرُ وَقَالَ مُجَاهِدٌ كُلُّ شَيْءٍ خَلَقَهُ فَهُوَ شَفْعٌ السَّمَاءُ شَفْعٌ وَالْوَتْرُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى وَقَالَ غَيْرُهُ سَوْطَ عَذَابٍ كَلِمَةٌ تَقُولُهَا الْعَرَبُ لِكُلِّ نَوْعٍ مِنَ الْعَذَابِ يَدْخُلُ فِيهِ السَّوْطُ لَبِالْمِرْصَادِ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ تَحَاضُّونَ تُحَافِظُونَ وَتَحُضُّونَ تَأْمُرُونَ بِإِطْعَامِهِ الْمُطْمَئِنَّةُ الْمُصَدِّقَةُ بِالثَّوَابِ وَقَالَ الْحَسَنُ يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ إِذَا أَرَادَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ قَبْضَهَا اطْمَأَنَّتْ إِلَى اللَّهِ وَاطْمَأَنَّ اللَّهُ إِلَيْهَا وَرَضِيَتْ عَنِ اللَّهِ وَرَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فَأَمَرَ بِقَبْضِ رُوحِهَا وَأَدْخَلَهَا اللَّهُ الْجَنَّةَ وَجَعَلَهُ مِنْ عِبَادِهِ الصَّالِحِينَ وَقَالَ غَيْرُهُ جَابُوا نَقَبُوا مِنْ جِيبِ الْقَمِيصِ قُطِعَ لَهُ جَيْبٌ يَجُوبُ الْفَلَاةَ يَقْطَعُهَا لَمًّا لَمَمْتُهُ أَجْمَعَ أَتَيْتُ عَلَى آخِرِهِ

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: الْوَتْرُ اللَّهُ: (وَّالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ) الوتر هو فی اللغة الفرد ومن العدد ما لیس بشفع ای زوج ومنه صلاة الوتر وهو من اسماء الله تعالی وهو الفذ الفرد جل جلاله ویطلق علی یوم عرفة وقرأ حمزة وعلی بکسر الواو وقرأ غیرهما بفتحها

قوله: إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ: يَعْنِي الْقَدِيمَةَ وَالْعِمَادُ أَهْلُ عَمُودٍ لَا يُقِيمُونَ: ﴿الَمْ تَرَكَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ ۞ إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ ۞﴾ دَقوم عاد دوه قسمونه دی یوعاد اولی او دوئم عادآخره، دلته په آیت کښې "ارم" چه دَ عاد دَ پاره عطف بیان په توګه ذکر شویدې دا دَ دې خبرې دَ خودلوډپاره دې چه دلته دَ عادنه عاداولی او عاد قدیمه مراد دی. وړاندې فرمائي چه عماد دَ عمود والا ته وائی اوعمود ستن ته وائی دلته دَ دینه خیمې مراد دی چه هغوی دَ خیمووالا وو، په خیموکښې به اوسیدل په کوموکښې چه دَ ستنواستعمال کیدلو.

قوله: سَوْطَ عَذَابٍ: الَّذِي عُذِّبُوا بِهِ: آیت کښې دی ﴿فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ ۞﴾ نوستا رب په هغوی باندې د عذاب کوړا راؤروله. فرمائی سوط عذاب نه هغه څیز مراد دې کوم سره چه هغوی له عذاب ورکړیشو.

قوله: أَكْلًا لَمًّا: السَّفُّ: ﴿وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ أَكْلًا لَّمًّا ۞﴾ فرمائی اکلالما معنی ده تیرول، راغونډولو خوړلو ته وائی "لممتة اجمع: اتيت على اخره" کښې دَ دې آخره پورې اورسیدل، راغلل.

قوله: لَبِالْمِرْصَادِ: إِلَيْهِ الْمَصِيرُ: آیت کښې دی ﴿إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ ۞﴾ بیشکه ستا رب (دَ نافرمانو) په شیش کښې دې. فرمائی لبالمرصاد معنی ده الله تعالی طرف ته به ټول واپس ځی.

قوله: تَحَاضُّونَ: تُحَافِظُونَ وَتَحُضُّونَ: تَأْمُرُونَ بِإِطْعَامِهِ: آیت کښې دی ﴿وَلَا تَحَٰٓضُّونَ عَلَىٰ طَعَامِ الْمِسْكِينِ ۞﴾ او تاسو نوروته هم دَ مسکینانودَ خوراك ورکولو ترغیب نه ورکوئی. فرمائی تحاضون په معنی دَ تحافظون دې یعنی مسکین ته دَ خوراك ورکولو حفاظت نه کوئی. او بل قراءت تحضون دې یعنی تاسو دَ خوړلو حکم نه ورکوئی.

قوله: الْمُطْمَئِنَّةُ: الْمُصَدِّقَةُ بِالثَّوَابِ: آیت کښې دی ﴿يَٰٓأَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ۞ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً ۞﴾ اې دَ اطمینان والا روحه! ته دَ خپل پروردګار (جواررحمت) طرف ته ځه او داسې چه ته دَ هغه نه خوشحاله او هغه ستانه خوشحاله. فرمائی المطمئنة معنی دَ الله تعالی په ثواب باندې یقین لرونکې اوحضرت حسن بصری رحمه الله فرمائی نفس مطمئنه هغه دې چه کله الله تعالیٰ هغه راغوښتل غواړی نو چه هغه دَ الله تعالی طرف ته مطمئن وی او الله تعالی ته دَ هغه د طرف نه اطمینان وی. هغه دَ الله نه راضی او خوشحاله او الله تعالی دَ هغه نه راضی اوخوشحال وی. الله تعالی دَ خپل نفس دَ روح قبض کولو حکم ورکوی او هغه جنت ته داخله وی او هغه دَ خپلو نیکانو بندیګانونه جوړوی.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: جَابُوا: نَقَبُوا مِنْ جِيبِ الْقَمِيصِ قُطِعَ لَهُ جَيْبٌ يَجُوبُ الْفَلَاةَ: يَقْطَعُهَا: آیت کښې دی ﴿وَثَمُودَ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ ۞﴾ اودَ قوم ثمود سره (څه معامله اوشوه) چه په وادی قری کښې (دغر)کانړی تراشل. فرمائی آیت کښې جابوا په معنی دَ نقبوا دې یعنی سوری به ئې کولې. څیرل به ئې کول. جابوا...جیب القمیص نه ماخوذ دې کله چه پریکړې

شى او په قميص كښې جيب لګولې شى هغې ته وائى. يجوب الفلاة: هغه ځنګل قطع كوى.

[۴۲۹] باب: تفسير سورة لا أقسم

وَقَالَ مُجَاهِدٌ وَأَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ بِمَكَّةَ لَيْسَ عَلَيْكَ مَا عَلَى النَّاسِ فِيهِ مِنَ الإِثْمِ وَوَالِدٍ آدَمَ وَمَا وَلَدَ لُبَدًا كَثِيرًا وَالنَّجْدَيْنِ الْخَيْرُ وَالشَّرُّ مَسْغَبَةٍ مَجَاعَةٍ مَتْرَبَةٍ السَّاقِطُ فِي التُّرَابِ يُقَالُ فَلاَ اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ فَلَمْ يَقْتَحِمِ الْعَقَبَةَ فِي الدُّنْيَا ثُمَّ فَسَّرَ الْعَقَبَةَ فَقَالَ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ فَكُّ رَقَبَةٍ أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: بِهَذَا الْبَلَدِ: بِمَكَّةَ لَيْسَ عَلَيْكَ مَا عَلَى النَّاسِ فِيهِ مِنَ الإِثْمِ: آيت كښې دى ﴿لَآ أُقْسِمُ بِهٰذَا الْبَلَدِ ۝ وَأَنْتَ حِلٌّ بِهٰذَا الْبَلَدِ ۝﴾ زه قسم خورم د دې ښار(مكې) او ستا د پاره په دې ښاركښې جنګ كول حلال كيدونكې دې، مجاهد رحمه الله فرمائى چه بهذاالبلد نه مراد مكه ده يعنى په تاباندې (قتال حلال كولوكښې) ګناه نشته كومه چه په نورو خلقو كښې په دې باندې ګناه ده. علامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله د دې آيت لاندې ليكى: "په مكه كښې په هر سړى باندې د جنګ ممانعت دې مګر د حضور ﷺ د پاره د مكې د فتح په ورځ دا ممانعت نه وو پاتې، ځوك چه هغوى ﷺ سره اوجنګيدل هغه ئې اووهلو او بعضې سنګين مجرمان ئې خاص د كعبې ديوال سره قتل كړل.بيا د هغه ورځ نه پس دا ممانعت ترقيامته پورې قائم شو. په دې آيت كښې د مكې قسم خوړلو سره د هغه مشكلاتو او سختو طرف ته اشارفرمائيلې ده، په كوم كښې چه انسان تيريږى او هغه وخت كښې د دنيا د ټولو نه بزرګ انسان هم په دې ښار كښې د دښمنانو د طرف نه ډيرې زياتې سختئى تيرولې د دې د پاره په منيځ كښې جمله معترضه ﴿وَأَنْتَ حِلٌّ بِهٰذَا الْبَلَدِ ۝﴾ فرمائيلوسره تسلى وركړه چه ستا احترام د دې ښار په جاهلانوكښې نشته خويووخت داسې راتلل غواړى چه ستا به هم په دې ښاركښې فاتحانه داخله وى او د دې مقدس مقام د هميشه پاكوالى او تقديس د پاره مجرمانوته سزا وركولو هم تا ته اجازت دې.

تنبيه: بعضو ﴿وَأَنْتَ حِلٌّ بِهٰذَا الْبَلَدِ ۝﴾ معنى وانت نازل د پاره دې يعنى زه د دې ښارقسم خورم چه ته په دې ښاركښې پيداكړيشوې او پاتې شوې.

قوله: وَوَالِدٍ: آدَمَ وَمَا وَلَدَ: آيت كښې دى ﴿وَوَالِدٍ وَّمَا وَلَدَ ۝﴾ قسم دې د پلار او اولاد. فرمائى والد نه حضرت آدم عليه السلام او ماولد نه د هغه اولاد مراد دې.

قوله: لُبَدًا: كَثِيرًا: آيت مبارك كښې دى ﴿يَقُوْلُ اَهْلَكْتُ مَالًا لُّبَدًا ۝﴾ وائى ما ډيرمال خرچ كړو. لبدا په معنى د كثيرا دې يعنى ډير مال.

قوله: النَّجْدَيْنِ: الْخَيْرُ وَالشَّرُّ: آيت كښې دى ﴿وَهَدَيْنٰهُ النَّجْدَيْنِ ۝﴾ اوهغه ته دواړه لارې د خير او شر اوخودلې نجدين معنى خيراوشر.

قوله: مَسْغَبَةٍ: مَجَاعَةٍ: آيت مبارك كښې دى ﴿اَوْ اِطْعٰمٌ فِيْ يَوْمٍ ذِيْ مَسْغَبَةٍ ۝﴾ يا خوراك وركول د

نهرې په ورځ. فرمائی مسغبة په معنی دَ مجاعة ده یعنی ولږه، نهره.

قوله: مَتْرَبَةٍ: السَّاقِطُ فِي التُّرَابِ :آیت مبارك كښې دی ﴿أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ﴾ یا یو فقیر محتاج ته خوراك ورکول. فرمائی متربة معنی داسې محتاج په په خاورو کښې ککړوی.

قوله: يُقَالُ: فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ: فَلَمْ يَقْتَحِمِ الْعَقَبَةَ فِي الدُّنْيَا :په آیت کښې دی "فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ" مګر هغه سړې دَ دین دَ کنډې نه دې وتلې(دَدین کارونو یعنی طاعات او عبادات ته په دې وجه کنډه اونیلې شوه چه په نفس باندې ګران دی) فرمائی "فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ" معنی هغه په دنیاکښې کنډه باندې نه دې تیرشوې.

[۴۳۰] بَاب: تفسیر سُورَةُ وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا

وَقَالَ مُجَاهِدٌ بِطَغْوَاهَا بِمَعَاصِيهَا وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا عُقْبَى أَحَدٍ

[۴۶۵۸] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ أَخْبَرَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَمْعَةَ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ وَذَكَرَ النَّاقَةَ وَالَّذِي عَقَرَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذِ انْبَعَثَ أَشْقَاهَا انْبَعَثَ لَهَا رَجُلٌ عَزِيزٌ عَارِمٌ مَنِيعٌ فِي رَهْطِهِ مِثْلُ أَبِي زَمْعَةَ وَذَكَرَ النِّسَاءَ فَقَالَ يَعْمِدُ أَحَدُكُمْ فَيَجْلِدُ امْرَأَتَهُ جَلْدَ الْعَبْدِ فَلَعَلَّهُ يُضَاجِعُهَا مِنْ آخِرِ يَوْمِهِ ثُمَّ وَعَظَهُمْ فِي ضَحِكِهِمْ مِنَ الضَّرْطَةِ وَقَالَ لِمَ يَضْحَكُ أَحَدُكُمْ مِمَّا يَفْعَلُ وَقَالَ أَبُو مُعَاوِيَةَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَمْعَةَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلُ أَبِي زَمْعَةَ عَمِّ الزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: بِطَغْوَاهَا: بِمَعَاصِيهَا :آیت کښې دی ﴿كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوَاهَا﴾ قوم ثمود دَ خپل شرارت په وجه (دصالح علیه السلام) تکذیب اوکړو. مجاهد رحمه الله فرمائی چه طغواها نه ګناه مراد ده.

قوله: وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا: عُقْبَى أَحَدٍ: اوالله تعالی ته دَ دې هلاکت په انجام کښې دَ څه خرابئ (دَ چانه) اندیښنه اونه شوه. عقباها تفسیرکښې فرمائی عقبی احد یعنی الله تعالی ته دَ هیڅ چا دَ انجام اندیښنه نشته چه څوك به دَ هغه نه بدله واخلی.

[۴۳۱] بَاب: تفسیر سُورَةُ وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى بِالْخَلَفِ :آیت کښې دی ﴿وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى﴾ اوښه خبره (یعنی ملت اسلام) ئې دروغ اوګڼړو، حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه حسنی نه انجام اودَ اعمالوثواب او بدله مراد دې.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ تَرَدَّى مَاتَ وَتَلَظَّى تَوَهَّجُ وَقَرَأَ عُبَيْدُ بْنُ عُمَيْرٍ تَتَلَظَّى :آیت

مبارك كنبې دى ﴿وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّىٰ﴾ دَ هغه مال به دَ هغه هيڅ پكار رانشى كله چه هغه هلاك كيږى.. تردى په معنى هلاك شوې مړشوې.

قوله: **تَلَظَّى: تَوَهَّجُ**:آيت مبارك كنبې دى ﴿فَأَنذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّىٰ﴾ ما تاسو دَ يو سور كړېشوى اور نه ويرولې ئى. تلظى په معنى توهج يعنى شغلې.

[۴۳۲]بَاب وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى

[۴۶۵۹] (١) حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ قَالَ دَخَلْتُ فِي نَفَرٍ مِنْ أَصْحَابِ عَبْدِ اللَّهِ الشَّأْمَ فَسَمِعَ بِنَا أَبُو الدَّرْدَاءِ فَأَتَانَا فَقَالَ أَفِيكُمْ مَنْ يَقْرَأُ فَقُلْنَا نَعَمْ قَالَ فَأَيُّكُمْ أَقْرَأُ فَأَشَارُوا إِلَيَّ فَقَالَ اقْرَأْ فَقَرَأْتُ وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى وَالذَّكَرِ وَالْأُنْثَى قَالَ أَنْتَ سَمِعْتَهَا مِنْ فِي صَاحِبِكَ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ وَأَنَا سَمِعْتُهَا مِنْ فِي النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهَؤُلَاءِ يَأْبَوْنَ عَلَيْنَا

[۴۳۳]بَاب وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى

[۴۶۶۰] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ قَالَ قَدِمَ أَصْحَابُ عَبْدِ اللَّهِ عَلَى أَبِي الدَّرْدَاءِ فَطَلَبَهُمْ فَوَجَدَهُمْ فَقَالَ أَيُّكُمْ يَقْرَأُ عَلَى قِرَاءَةِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ كُلُّنَا قَالَ فَأَيُّكُمْ أَحْفَظُ فَأَشَارُوا إِلَى عَلْقَمَةَ قَالَ كَيْفَ سَمِعْتَهُ يَقْرَأُ وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى قَالَ عَلْقَمَةُ وَالذَّكَرِ وَالْأُنْثَى قَالَ أَشْهَدُ أَنِّي سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ هَكَذَا وَهَؤُلَاءِ يُرِيدُونِي عَلَى أَنْ أَقْرَأَ وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى وَاللَّهِ لَا أُتَابِعُهُمْ

"والذكر والانثى" دا قراءت منسوخ دې حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه او حضرت ابوالدرداء رضي الله عنه دواړو ته دَ نسخ علم نه وو شوې په دې وجه به دواړو "والذكر والانثى" لوستلو (٢)

[۴۳۴]بَاب قَوْلِهِ فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى

[۴۶۶۱] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَقِيعِ الْغَرْقَدِ فِي جَنَازَةٍ فَقَالَ مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَقَدْ كُتِبَ مَقْعَدُهُ مِنْ الْجَنَّةِ وَمَقْعَدُهُ مِنْ النَّارِ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا نَتَّكِلُ فَقَالَ اعْمَلُوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ ثُمَّ قَرَأَ فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى

---

١) وايضاً باب وما خلق الذكروالانثى رقم الحديث ۴۶۶۰:واخرجه مسلم فى الصلوة باب مايتعلق بالقرات رقم الحديث ٨٢٤:واخرجه الترمذى فى القراءة باب من سورة الليل رقم الحديث ۲۹۳۹:واخرجه النسائى فى السنن الكبرى فى التفسيرباب سورة الليل رقم الحديث-١١٦٧٦/١:
٢) فتح البارى-٨/٦٠٧:

وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى إِلَى قَوْلِهِ لِلْعُسْرَى حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا قُعُودًا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ الْحَدِيثَ نَحْوَهُ

[٤٣٦] بَاب فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى

[٤٦٦٣] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ كَانَ فِي جَنَازَةٍ فَأَخَذَ عُودًا يَنْكُتُ فِي الْأَرْضِ فَقَالَ مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَقَدْ كُتِبَ مَقْعَدُهُ مِنَ النَّارِ أَوْ مِنَ الْجَنَّةِ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا نَتَّكِلُ قَالَ اعْمَلُوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى الْآيَةَ قَالَ شُعْبَةُ وَحَدَّثَنِي بِهِ مَنْصُورٌ فَلَمْ أُنْكِرْهُ مِنْ حَدِيثِ سُلَيْمَانَ

[٤٣٧] بَاب قَوْلِهِ وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى

[٤٦٦٤] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَام قَالَ كُنَّا جُلُوسًا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَقَدْ كُتِبَ مَقْعَدُهُ مِنَ الْجَنَّةِ وَمَقْعَدُهُ مِنَ النَّارِ فَقُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا نَتَّكِلُ قَالَ لَا اعْمَلُوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ ثُمَّ قَرَأَ فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى إِلَى قَوْلِهِ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى

[٤٣٨] بَاب قَوْلِهِ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى

[٤٦٦٥] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا فِي جَنَازَةٍ فِي بَقِيعِ الْغَرْقَدِ فَأَتَانَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَعَدَ وَقَعَدْنَا حَوْلَهُ وَمَعَهُ مِخْصَرَةٌ فَنَكَّسَ فَجَعَلَ يَنْكُتُ بِمِخْصَرَتِهِ ثُمَّ قَالَ مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ وَمَا مِنْ نَفْسٍ مَنْفُوسَةٍ إِلَّا كُتِبَ مَكَانُهَا مِنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ وَإِلَّا قَدْ كُتِبَتْ شَقِيَّةً أَوْ سَعِيدَةً قَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا نَتَّكِلُ عَلَى كِتَابِنَا وَنَدَعُ الْعَمَلَ فَمَنْ كَانَ مِنَّا مِنْ أَهْلِ السَّعَادَةِ فَسَيَصِيرُ إِلَى عَمَلِ أَهْلِ السَّعَادَةِ وَمَنْ كَانَ مِنَّا مِنْ أَهْلِ الشَّقَاءِ فَسَيَصِيرُ إِلَى عَمَلِ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ قَالَ أَمَّا أَهْلُ السَّعَادَةِ فَيُيَسَّرُونَ لِعَمَلِ أَهْلِ السَّعَادَةِ وَأَمَّا أَهْلُ الشَّقَاوَةِ فَيُيَسَّرُونَ لِعَمَلِ أَهْلِ الشَّقَاءِ ثُمَّ قَرَأَ فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى الْآيَةَ

[٤٣٩] بَاب فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى

[٤٦٦٦] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ الْأَعْمَشِ قَالَ سَمِعْتُ سَعْدَ بْنَ عُبَيْدَةَ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي جَنَازَةٍ فَأَخَذَ شَيْئًا فَجَعَلَ يَنْكُتُ بِهِ الْأَرْضَ فَقَالَ مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَقَدْ كُتِبَ مَقْعَدُهُ مِنْ النَّارِ وَمَقْعَدُهُ مِنْ الْجَنَّةِ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا نَتَّكِلُ عَلَى كِتَابِنَا وَنَدَعُ الْعَمَلَ قَالَ اعْمَلُوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ أَمَّا مَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ السَّعَادَةِ فَيُيَسَّرُ لِعَمَلِ أَهْلِ السَّعَادَةِ وَأَمَّا مَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الشَّقَاءِ فَيُيَسَّرُ لِعَمَلِ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ ثُمَّ قَرَأَ فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى الْآيَةَ

قوله: إِلَّا وَقَدْ كُتِبَ مَقْعَدُهُ مِنْ النَّارِ وَمَقْعَدُهُ مِنْ الْجَنَّةِ: بعض حضراتو "ومقعده من الجنة" واؤ دَ "او" په معنى كښې اخستې دې او په بعض رواياتوكښې "او" موجود هم دې، مطلب دا دې چه يا جنت كښې دَ هغه ځائ ليكلې شوې دې يا دوزخ كښې. داسې نه ده چه دواړو ځايونوكښې دې. خو دا خبره صحيح نه ده ځكه چه په بعضو رواياتوكښې صفاصفا دَ دې صراحت موجود دې چه دَ هر سړى ځائ په جنت او دوزخ دواړوكښې وى(١)اوس دا يوه بله خبره ده چه كه ده ته جنت ملاؤ شى نودَ دوزخ ځائ به دَ ده دَ پاره نه وى او چه دوزخ ملاؤ شى نو دَجنت ځائ به دَ ده دَ پاره نه وى (٢)

[٤٤٠] بَاب: تفسير سُورَةُ وَالضُّحَى

وَقَالَ مُجَاهِدٌ إِذَا سَجَى اسْتَوَى وَقَالَ غَيْرُهُ سَجَى أَظْلَمَ وَسَكَنَ عَائِلًا ذُو عِيَالٍ

آيت مبارك كښې سجى معنى استوى يعنى چه كله شپه دَ ورځې برابره شى او دَ مجاهد نه غير وائى چه سجى معنى اظلم وسكن يعنى چه كله شپه تياره او خاموشه شى.

قوله: عَائِلًا: فاغنى ذُو عِيَالٍ: آيت كښې دى ﴿وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَى﴾ او الله تعالى ته ناچاره اوليدلې نو مالداره ئې جوړكړې. فرمائى عائلا معنى عيال دار، بال بچه دار، دا دَ ابوعبيده تفسير دې، جمهور مفسرين عائلا معنى نادار او فقير اخلى.

[٤٦٦٧] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا الْأَسْوَدُ بْنُ قَيْسٍ قَالَ سَمِعْتُ جُنْدُبَ بْنَ سُفْيَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ اشْتَكَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ يَقُمْ لَيْلَتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا فَجَاءَتْ امْرَأَةٌ فَقَالَتْ يَا مُحَمَّدُ إِنِّي لَأَرْجُو أَنْ يَكُونَ شَيْطَانُكَ قَدْ تَرَكَكَ لَمْ أَرَهُ قَرِبَكَ مُنْذُ

---

(١) فيض البارى-٤/٢٥٦:

(٢) په دې حديث باندې تفصيلى بحث به وړاندې په كتاب القدركښې ان شاء الله راځى-

لَيۡلَتَيۡنِ أَوۡثَلَاثَةٍ فَأَنۡزَلَ اللّٰهُ عَزَّوَجَلَّ وَالضُّحٰى وَاللَّيۡلِ إِذَا سَجٰى مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلٰى قَوۡلُهُ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلٰى تُقۡرَأُ بِالتَّشۡدِيدِ وَالتَّخۡفِيفِ بِمَعۡنًى وَاحِدٍ مَا تَرَكَكَ رَبُّكَ وَقَالَ ابۡنُ عَبَّاسٍ مَا تَرَكَكَ وَمَا أَبۡغَضَكَ

[۴۴۱] بَاب مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلٰى

[۴۶۶۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بۡنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بۡنُ جَعۡفَرٍ غُنۡدَرٌ حَدَّثَنَا شُعۡبَةُ عَنِ الۡأَسۡوَدِ بۡنِ قَيۡسٍ قَالَ سَمِعۡتُ جُنۡدُبًا الۡبَجَلِيَّ قَالَتِ امۡرَأَةٌ يَا رَسُولَ اللّٰهِ مَا أَرَى صَاحِبَكَ إِلَّا أَبۡطَأَكَ فَنَزَلَتۡ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلٰى

دلته دَ اسودبن قيس ړومبنۍ او دوئم روايت كښې عنوان بدل دې، په اول روايت كښې سوال كونكې ښځې دَ "يامحمد" نو واخستو او سوال ئې اوكړو او په دوئم روايت كښې "يارسول الله" دې دغه شان په اولنى روايت كښې "ان يكون شيطانك..." راغلې دې او په دوئم كښې "ان يكون صاحبك....." راغلې دې. حافظ ابن حجر رحمه الله او كشميرى رحمه الله رائې دا ده چه په اولنى روايت كښې سوال كونكې ښځه كافره ، ابولهب ښځه ام جميل ده او په دوئم روايت كښې سوال كونكې ښځه ام المؤمنين حضرت خديجه رضي الله عنها ده.([1])

او دا هم كيديشى چه دَ اسود بن قيس نه روايت كونكې شعبه دې. ممكنه ده چه هغه روايت بالمعنى كړې وى ګنى اصل خبره هم هغه ده چه دَ ابولهب ښځې دا سوال كړې وو لكه چه په ړومبى روايت كښې دى([2])

[۴۴۲] بَاب: تفسير سُورَةُ أَلَمۡ نَشۡرَحۡ لَكَ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ وِزۡرَكَ فِي الۡجَاهِلِيَّةِ أَنۡقَضَ أَثۡقَلَ مَعَ الۡعُسۡرِ يُسۡرًا قَالَ ابۡنُ عُيَيۡنَةَ أَيۡ مَعَ ذٰلِكَ الۡعُسۡرِ يُسۡرًا آخَرَ كَقَوۡلِهِ هَلۡ تَرَبَّصُونَ بِنَا إِلَّا إِحۡدَى الۡحُسۡنَيَيۡنِ وَلَنۡ يَغۡلِبَ عُسۡرٌ يُسۡرَيۡنِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ فَانۡصَبۡ فِي حَاجَتِكَ إِلٰى رَبِّكَ وَيُذۡكَرُ عَنِ ابۡنِ عَبَّاسٍ أَلَمۡ نَشۡرَحۡ لَكَ صَدۡرَكَ شَرَحَ اللّٰهُ صَدۡرَهُ لِلۡإِسۡلَامِ

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: وِزۡرَكَ: فِي الۡجَاهِلِيَّةِ: ﴿وَوَضَعۡنَا عَنۡكَ وِزۡرَكَ﴾ مجاهد رحمه الله فرمائى چه د ﴿وِزۡرَكَ﴾ نه مراد هغه غيرافضل كار دې چه دَ حضور اكرم ﷺ نه دَ نبوت نه وړاندې صادر شوې وو هغه دلته په وزر سره تعبير كړې شو.

قوله: أَنۡقَضَ: أَثۡقَلَ: آيت كښې دى ﴿الَّذِيۤ أَنۡقَضَ ظَهۡرَكَ﴾ كوم چه دَ هغه ملاماته كړې وه.

---

[1]) فتح البارى ۸/۷۱۱:وفيض البارى-۴/۲۵۲:

[2]) شرح الكرمانى-۱۸/۱۹۷:

فرمائی انقض په معنی دَ ثقل دې یعنی وزندار کړو.

قوله: مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا: ابن عيينه فرمائی چه دَ دې مطلب دا دې چه ګران سره يوه آسانی ده. دَ معانی او بلاغت قاعده ده چه کله کلمه معرف باللام مکرر راشی نود دواړو مصداق يو وی ليکن که نکره مکرر وی نو په هغه صورت کښې به دَ دواړو مصداق جدا جدا وی. دلته العسر مکرر راغلې دې او معرف باللام دې په دې وجه په دواړوځايونوکښې يو مراد دې. او يسرا مکرر راغلې دې او نکره دې په دې وجه دَ دواړو مصداق جدا جدا دې کوم نه چه نتيجه دا راوتله چه هم په يو عسر سره دَ دوو آسانو وعده ده.(١) هم دې قاعدې ته اشاره کولوسره ابن عيينه رحمه الله فرمائی "ای مع ذلك العسر يسرا آخر" دې يوې تنګئی سره يوه آسانی به بله وی."کقوله: ﴿هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَآ اِلَّآ اِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ﴾ يعنی څنګه چه دَ مؤمن دَ پاره په دې آيت کښې دَ تعدد حسنيين زيرې دې، دغه شان په دې سورة کښې هم دَ تعدد يسر خبر ورکړېشوې دې.

قوله: فَانْصَبْ فِي حَاجَتِكَ إِلَى رَبِّكَ: آيت کښې دی ﴿فَاِذَا فَرَغْتَ فَانْصَبْ﴾ نو چه کله تاسو د (تبليغی احکامونه) فارغ شئی نو (په نورو عباداتو متعلقه بذات خاص کښې) محنت کوئی. مجاهد رحمه الله فرمائی فانصب معنی ده دَ خپل رب نه په خپل حاجت کښې خواری کوه.

[٤٤٣] باب: تفسير سُورَةُ وَالتِّين

وَقَالَ مُجَاهِدٌ هُوَ التِّينُ وَالزَّيْتُونُ الَّذِي يَأْكُلُ النَّاسُ يُقَالُ فَمَا يُكَذِّبُكَ فَمَا الَّذِي يُكَذِّبُكَ بِأَنَّ النَّاسَ يُدَانُونَ بِأَعْمَالِهِمْ كَأَنَّهُ قَالَ وَمَنْ يَقْدِرُ عَلَى تَكْذِيبِكَ بِالثَّوَابِ وَالْعِقَابِ

قوله: وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ: مجاهد رحمه الله فرمائی چه دَ تين او زيتون نه هم هغه مشهورې ميوې مراد دی کومې چه خلق خوری. په آيت مبارك کښې دی ﴿فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالدِّيْنِ﴾ بياهغه څه څيز دې چه ستا په تکذيب باندې اماده کوی. په دې باره کښې چه خلق به دَ خپلو اعمالوبدله بيامومی، نولکه چه داسې اووئيل څوك قدرت لری دَ ثواب او عقاب متعلق ستا په تکذيب باندې.

[٤٦٦٩] حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي عَدِيٌّ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ فِي سَفَرٍ فَقَرَأَ فِي الْعِشَاءِ فِي إِحْدَى الرَّكْعَتَيْنِ بِالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ تَقْوِيمِ الْخَلْقِ

---

(١) الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل ٤/٧٧١ وفتح الباری-٨/٧١٢:

[۴۴۴] باب: تفسير سورة اقرأ باسم ربك الذى خلق

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ يَحْيَى بْنِ عَتِيقٍ عَنِ الْحَسَنِ قَالَ اكْتُبْ فِي الْمُصْحَفِ فِي أَوَّلِ الْإِمَامِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَاجْعَلْ بَيْنَ السُّورَتَيْنِ خَطًّا وَقَالَ مُجَاهِدٌ نَادِيَهُ عَشِيرَتَهُ الزَّبَانِيَةَ الْمَلَائِكَةَ وَقَالَ مَعْمَرٌ الرُّجْعَى الْمَرْجِعُ لَنَسْفَعَنْ قَالَ لَنَأْخُذَنْ وَلَنَسْفَعَنْ بِالنُّونِ وَهِيَ الْخَفِيفَةُ سَفَعْتُ بِيَدِهِ أَخَذْتُ

حضرت حسن بصرى رحمه الله فرمائى چه دَ سورة فاتحه په شروع كښې بسم الله ليكه، وړاندې دَ نورو سورتونو په شروع كښې يوخط دَ علامت فاصلې په توګه ليكه. علامه سهيلى دَ حضرت حسن بصرى رحمه الله قول ردكړيدې اوفرمائيلى دى "فيه شذوذ" ولې چه ټولوصحابه كرامو به دَ سورة په شروع كښې بسم الله ليكله.[1]

قوله: نَادِيَهُ: عَشِيرَتَهُ: آيت كښې دى ﴿فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ﴾ نودوى دې خپل مجلس والا راوغواړى. فرمائى ناديه معنى خپله قبيله.

قوله: الزَّبَانِيَةَ: الْمَلَائِكَةَ: آيت كښې دى ﴿سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ﴾ زبانية نه فرښتې مراد دى.

قوله: الرُّجْعَى: الْمَرْجِعُ: آيت كښې دى ﴿إِنَّ إِلَى رَبِّكَ الرُّجْعَى﴾ هم ستا رب طرف ته به ټول واپس كيږى. رجعى په معنى دَ مرجع دې يعنى واپس كيدل دامصدردې.

قوله: لَنَسْفَعًا: لَنَأْخُذَنْ وَلَنَسْفَعَنْ بِالنُّونِ وَهِيَ الْخَفِيفَةُ سَفَعْتُ بِيَدِهِ: أَخَذْتُ: آيت كښې دى ﴿كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ﴾ هيڅ كله (داسې) نه (دى كول پكار) كه داسړې منع نه شو نو مونږ به ئې دَ سر نه اونيسو رابه ئې كاږو. فرمائى لنسفعن معنى مونږ به ئې ضرور اونيسو. په دې كښې نون خفيفه دې وائى سفعت بيده يعنى ما هغه دَ لاس نه اونيولو.

[۴۶۷۰] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ مَرْوَانَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ أَبِي رِزْمَةَ أَخْبَرَنَا أَبُو صَالِحٍ سَلْمُوَيْهِ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ عَنْ يُونُسَ بْنِ يَزِيدَ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ شِهَابٍ أَنَّ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَتْ كَانَ أَوَّلَ مَا بُدِئَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - الرُّؤْيَا الصَّادِقَةُ فِي النَّوْمِ، فَكَانَ لَا يَرَى رُؤْيَا إِلَّا جَاءَتْ مِثْلَ فَلَقِ الصُّبْحِ، ثُمَّ حُبِّبَ إِلَيْهِ الْخَلَاءُ فَكَانَ يَلْحَقُ بِغَارِ حِرَاءٍ فَيَتَحَنَّثُ فِيهِ - قَالَ وَالتَّحَنُّثُ التَّعَبُّدُ - اللَّيَالِيَ ذَوَاتِ الْعَدَدِ قَبْلَ أَنْ يَرْجِعَ إِلَى أَهْلِهِ، وَيَتَزَوَّدُ لِذَلِكَ، ثُمَّ يَرْجِعُ إِلَى خَدِيجَةَ فَيَتَزَوَّدُ بِمِثْلِهَا، حَتَّى فَجِئَهُ الْحَقُّ وَهُوَ فِي غَارِ

---

[1] عمدة القارى-۱۹/۳۰۳:

حِرَاءٍ فَجَاءَهُ الْمَلَكُ فَقَالَ اقْرَأْ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «مَا أَنَا بِقَارِءٍ». قَالَ «فَأَخَذَنِي فَغَطَّنِي حَتَّى بَلَغَ مِنِّي الْجَهْدُ ثُمَّ أَرْسَلَنِي. فَقَالَ اقْرَأْ. قُلْتُ مَا أَنَا بِقَارِءٍ. فَأَخَذَنِي فَغَطَّنِي الثَّانِيَةَ حَتَّى بَلَغَ مِنِّي الْجَهْدُ، ثُمَّ أَرْسَلَنِي. فَقَالَ اقْرَأْ. قُلْتُ مَا أَنَا بِقَارِءٍ. فَأَخَذَنِي فَغَطَّنِي الثَّالِثَةَ حَتَّى بَلَغَ مِنِّي الْجَهْدُ ثُمَّ أَرْسَلَنِي. فَقَالَ (اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ * خَلَقَ الإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ * اقْرَأْ وَرَبُّكَ الأَكْرَمُ * الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ) ». الآيَاتِ إِلَى قَوْلِهِ (عَلَّمَ الإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ) فَرَجَعَ بِهَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - تَرْجُفُ بَوَادِرُهُ حَتَّى دَخَلَ عَلَى خَدِيجَةَ فَقَالَ « زَمِّلُونِي زَمِّلُونِي ». فَزَمَّلُوهُ حَتَّى ذَهَبَ عَنْهُ الرَّوْعُ قَالَ لِخَدِيجَةَ «أَيْ خَدِيجَةُ مَا لِي، لَقَدْ خَشِيتُ عَلَى نَفْسِي». فَأَخْبَرَهَا الْخَبَرَ. قَالَتْ خَدِيجَةُ كَلاَّ أَبْشِرْ، فَوَاللَّهِ لاَ يُخْزِيكَ اللَّهُ أَبَدًا، فَوَاللَّهِ إِنَّكَ لَتَصِلُ الرَّحِمَ، وَتَصْدُقُ الْحَدِيثَ، وَتَحْمِلُ الْكَلَّ، وَتَكْسِبُ الْمَعْدُومَ، وَتَقْرِي الضَّيْفَ، وَتُعِينُ عَلَى نَوَائِبِ الْحَقِّ. فَانْطَلَقَتْ بِهِ خَدِيجَةُ حَتَّى أَتَتْ بِهِ وَرَقَةَ بْنَ نَوْفَلٍ وَهْوَ ابْنُ عَمِّ خَدِيجَةَ أَخِي أَبِيهَا، وَكَانَ امْرَأً تَنَصَّرَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، وَكَانَ يَكْتُبُ الْكِتَابَ الْعَرَبِيَّ وَيَكْتُبُ مِنَ الإِنْجِيلِ بِالْعَرَبِيَّةِ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَكْتُبَ، وَكَانَ شَيْخًا كَبِيرًا قَدْ عَمِيَ فَقَالَتْ خَدِيجَةُ يَا ابْنَ عَمِّ اسْمَعْ مِنِ ابْنِ أَخِيكَ. قَالَ وَرَقَةُ يَا ابْنَ أَخِي مَاذَا تَرَى فَأَخْبَرَهُ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - خَبَرَ مَا رَأَى. فَقَالَ وَرَقَةُ هَذَا النَّامُوسُ الَّذِي أُنْزِلَ عَلَى مُوسَى، لَيْتَنِي فِيهَا جَذَعًا، لَيْتَنِي أَكُونُ حَيًّا. ذَكَرَ حَرْفًا. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - « أَوَمُخْرِجِيَّ هُمْ ». قَالَ وَرَقَةُ نَعَمْ لَمْ يَأْتِ رَجُلٌ بِمَا جِئْتَ بِهِ إِلاَّ أُوذِيَ، وَإِنْ يُدْرِكْنِي يَوْمُكَ حَيًّا أَنْصُرْكَ نَصْرًا مُؤَزَّرًا. ثُمَّ لَمْ يَنْشَبْ وَرَقَةُ أَنْ تُوُفِّيَ، وَفَتَرَ الْوَحْيُ، فَتْرَةً حَتَّى حَزِنَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -

د سند توضيح: دلته په سند كښې تحويل دې. او دوه سندونه دى. دَ اول سند الفاظ امام بخارى رحمه الله "بدء الوحى" كښې ذكر كړى دى اودَ تحويل نه پس چه كوم سند ثانى دې هغه دَ سعيدبن مروان بغدادى نه شروع كيږى دَ هغې الفاظ دلته بيان شوى دى.

په رومبى سندكښې امام بخارى او ابن شهاب زهرى په مينځ كښې درې واسطې دى ①يحيى بن بكير ②ليث بن سعد ③ عقيل.

دغه شان په دوئم سند كښې دَ امام بخارى او ابن شهاب زهرى په مينځ كښې پنځه واسطې دى ① سعيدبن مروان ②محمدبن عبدالعزيز ③ابوصالح سلمويه ④عبدالله بن مبارك ⑤يونس بن يزيد، دې نه پس بيا زهرى دَ حضرت عروه او حضرت عائشه رضي الله عنها نه روايت كوى. دغه شان دَ امام بخارى نه دَ نبى كريم ﷺ پورې اته واسطې دى په دې وجه دې روايت ته ثمانى الاسناد وائى. دَ رومبى سند دَ رجال تعارف "بدء الوحى" كښې شوې دې، په دوئم سندكښې دَ امام بخارى شيخ سعيدبن مروان دې.

سعيد بن مروان: دَ هغوى كنيت ابوعثمان دې او دَ بغدادى په نسبت دَ هغه ذكر كولې شى،

دې دَ امام بخارى دَ طبقې دې او دَ هغه په بخارى شريف كښې همدغه يوروايت دې.(1) دا سعيدبن سليمان واسطى، سليمان بن حرب، سويدبن سعيد، محمدبن عبدالعزيز بن ابى رزمه نه روايت كوى اوده نه ابراهيم بن اسحاق، احمدبن سلمه، محمدبن اسحاق بن خزيمه او امام بخارى روايت نقل كړيدې.(2) دَ هغوى وفات دَ امام بخارى نه څلور كاله پس شويدې.(3) حاكم ابوعبدالله نيشاپورى فرمائى چه دَهغوى وفات دَ پيرپه ورځ ۱۵ شعبان كال ۲۵۲ هجرى نيشاپوركښې اوشو او محمدبن يحيى ذهلى دَ هغوى جنازه اوكړه.(4) سعيد بن ابوعثمان يو بل هم دې، هغه "ازدى رهاوى" په نسبت سره يادېږى. بعض حضراتو وئيلى چه دواړه يو دى ليكن صحيح خبره داده چه دواړه جداجدا دى. (5)

محمدبن عبدالعزيز بن ابى رزمه: دوى د "مروزى" په نسبت سره يادولې شى، په محدثينو كښې دَ امام احمدبن حنبل رحمه الله دَ طبقې دې. دَ بخارى دَ شيوخو دَوسطى طبقې سره تعلق لرى. دَ هغوى په بخارى شريف كښې صرف دغه يو روايت دې. (6)ابوحاتم دَ هغوى باره كښې فرمائى :صدوق (7)امام نسائى رحمه الله اودارقطنى فرمائى: ثقة(8)ابن حبان كتاب الثقات كښې دَ هغوى ذكر كړيدې. (9) دَ هغوى وفات ۲۴۱ھ كښې شوې. (10)

قوله: اخبرنا ابوصالح سلمويه:

ابوصالح سلمويه: د هغوى نوم سيلمان بن صالح دې، سليمان سلمويه جوړشو، دَنحويانو دَ قاعدې مطابق هغه سلمويه لوستلې شى او محدثين هغه ته سلمويه وائى. دې دَ بخارى استاذ الاستاذ محمدبن عبدالعزيز دَ طبقې دې اودَ عبدالله بن مبارك دَ مخصوص استاذانو نه دې اودَ هغوى نه په كثرت سره روايات مشهور دى. امام بخارى دَ عمر په لحاظ سره دَ هغوى دَ پائې نه شميرلې كيږى ليكن دَ امام ملاقات هغوى سره نه دې شوې.دَ هغوى وفات

---

1) عمدة القارى ۱۹/۳۰۳:وفتح البارى-۸/۷۱۶:
2) تهذيب الكمال-۵۷-۱۱/۵۶:
3) عمدة القارى-۱۹/۳۰۳:
4) تهذيب الكمال ۵۷-۱۱/۵۶: دَ هغوى دَ حالاتودَپاره اوګورئى تاريخ بغدادى ۹/۹۱ :والجمع لابن القيسر انى ۱/۱۷۴:والكاشف/۱: الترجمه ۱۹۷۵وخلاصة الخزرجى/۱:الترجمة-۲۵۳۶
5) تعليقات تهذيب الكمال-۱۱/۵۶:
6) عمدة القارى ۱۹/۳۰۳:وفتح البارى-۸/۷۱۶:
7) الجرح والتعديل/۸:الترجمة-۳۰
8) تهذيب الكمال-۱/۲۶:
9) ثقات ابن حبان-۹/۹۵:
10) تهذيب الكمال۱۰/۲۶: دَ هغوى دَ حالاتودَپاره اوګورئى تاريخ الكبير/۱:الترجمة ۴۹۸:و الجرح والتعديل/۸:الترجمة ۳۰ وتهذيب التهذيب ۹/۳۱۲وخلاصة الخزرجى/۲:الترجمة-۶۴۵۳

په ۲۱۰ هـ کښې شوې. (۱)د حافظ ابن حجر او علامه عینی مطابق ابوصالح سلمویه په صحیح بخاری کښې همدغه یو روایت دې. (۲)لیکن هغوی ته سهو شوې ده ځکه چه د ابوصالح سلمویه یو روایت کتاب الکفاله کښې هم راغلې دې. (۳)هلته کښې حافظ پخپله د دې تصریح هم کړیده چه د حدیث راوی ابوصالح سلمویه دې. (۴)- دا روایت په بدء الوحی کښې تیرشوې دې او هلته په دې تفصیلی بحث شویدې.

[۴۶۷۱] قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ شِهَابٍ فَأَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ أَنَّ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ الأَنْصَارِيَّ - رضى الله عنهما - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَهْوَ يُحَدِّثُ عَنْ فَتْرَةِ الْوَحْىِ قَالَ فِي حَدِيثِهِ «بَيْنَا أَنَا أَمْشِي سَمِعْتُ صَوْتًا مِنَ السَّمَاءِ، فَرَفَعْتُ بَصَرِي، فَإِذَا الْمَلَكُ الَّذِي جَاءَنِي بِحِرَاءٍ جَالِسٌ عَلَى كُرْسِيٍّ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ فَفَرِقْتُ مِنْهُ فَرَجَعْتُ فَقُلْتُ زَمِّلُونِي زَمِّلُونِي». فَدَثَّرُوهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى (يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ * قُمْ فَأَنْذِرْ * وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ * وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ * وَالرِّجْزَ فَاهْجُرْ). قَالَ أَبُو سَلَمَةَ وَهْىَ الأَوْثَانُ الَّتِي كَانَ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ يَعْبُدُونَ. قَالَ ثُمَّ تَتَابَعَ الْوَحْىُ

دا تعلیق نه دې بلکه ماقبل دوسندونوسره موصول دې. نوعلامه عینی لیکی هذا موصول بالاسنادین المذکورین فی اول الباب. (۵)

[۴۴۵] بَاب قَوْلُهُ خَلَقَ الإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ

[۴۶۷۲] حَدَّثَنَا ابْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عُرْوَةَ أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ أَوَّلُ مَا بُدِئَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ فَجَاءَهُ الْمَلَكُ فَقَالَ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ خَلَقَ الإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الأَكْرَمُ

[۴۴۶] بَاب قَوْلُهُ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الأَكْرَمُ

[۴۶۷۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ ح وَقَالَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ قَالَ مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَوَّلُ مَا بُدِئَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الرُّؤْيَا الصَّادِقَةُ جَاءَهُ الْمَلَكُ فَقَالَ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ خَلَقَ الإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ

---

(۱) عمدة القاری ۱۹/۳۰۳: وفتح الباری -۸/۷۱۶:
(۲) عمدة القاری ۱۹/۳۰۳: وفتح الباری-۸/۷۱۶:
(۳) صحیح بخاری مع فتح الباری کتاب الکفاله باب جوارابی بکر فی عهد النبی) وعقده رقم الحدیث-۲۲۹۷
(۴) فتح الباری ۴۷۷-۴/۴۷۶: کتاب الکفاله
(۵) عمدة القاری-۱۹/۳۰۷:

[۴۴۷] باب الَّذِی عَلَّمَ بِالْقَلَمِ

[۴۶۷۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ سَمِعْتُ عُرْوَةَ قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا فَرَجَعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى خَدِيجَةَ فَقَالَ زَمِّلُونِي زَمِّلُونِي فَذَكَرَ الْحَدِيثَ

[۴۴۸] بَاب كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ

[۴۶۷۵] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ الْجَزَرِيِّ عَنْ عِكْرِمَةَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ أَبُو جَهْلٍ لَئِنْ رَأَيْتُ مُحَمَّدًا يُصَلِّي عِنْدَ الْكَعْبَةِ لَأَطَأَنَّ عَلَى عُنُقِهِ فَبَلَغَ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَوْ فَعَلَهُ لَأَخَذَتْهُ الْمَلَائِكَةُ تَابَعَهُ عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ عَنْ عُبَيْدِ اللّٰهِ عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ

[۴۴۹] باب: تفسیر سُورَةُ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ (القدر)

يُقَالُ الْمَطْلَعُ هُوَ الطُّلُوعُ وَالْمَطْلِعُ الْمَوْضِعُ الَّذِي يُطْلَعُ مِنْهُ أَنْزَلْنَاهُ الْهَاءُ كِنَايَةٌ عَنِ الْقُرْآنِ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ خَرَجَ مَخْرَجَ الْجَمِيعِ وَالْمُنْزِلُ هُوَ اللّٰهُ وَالْعَرَبُ تُوَكِّدُ فِعْلَ الْوَاحِدِ فَتَجْعَلُهُ بِلَفْظِ الْجَمِيعِ لِيَكُونَ أَثْبَتَ وَأَوْكَدَ

آيت کښې دی ﴿إِنَّآ أَنزَلۡنَٰهُ فِي لَيۡلَةِ ٱلۡقَدۡرِ﴾ فرمائی انزلناه کښې هاضمير دَ قرآن کريم طرف ته راجع دې سره د دې نه چه دَ قرآن لفظ اول نه دې ذکر مګرحکماً مذکور دې او سياق په دې باندې دلالت کوی. امام بخاری دلته دَ ابوعبيده "مجاز القرآن" عبارت نقل کړيدې چه په دې سورة کښې انا انزلنا دَ جمع صيغه استعمال شويده حالانکه قرآن نازل کونکې خو صرف يو الله دې، نودا دِ جمع صيغه د دې دَ پاره استعمال شويده چه اهل عرب دَ واحد دَ فعل دَ تاکيد په غرض دِ جمع صيغه تعبير کوی. دا خبره هغوی کړې ده چه کله په اهل عرب کښې مشهوره ده چه د تعظيم په غرض واحد فعل دِ جمع سره تعبيرکوی، امام بخاری دغه شان د ابوعبيده خبرې بغيرد تحقيق نه نقل کوی. دَ دې نتيجه دا ده چه کتاب التفسيرکښې ډير اقوال مرجوح دی.

قوله: يُقَالُ الْمَطْلَعُ هُوَ الطُّلُوعُ وَالْمَطْلِعُ الْمَوْضِعُ الَّذِي يُطْلَعُ مِنْهُ: آيت کښې دی ﴿سَلَٰمٌ هِيَ حَتَّىٰ مَطۡلَعِ ٱلۡفَجۡرِ﴾ (اوهغه شپه) ټوله سلام دې (او) هغه شپه دَ قدردَ سحردَ راختوپورې وی. فرمائی مطلع (په فتح دَ لام مصدر ميمی) په معنی دَ طلوع دې، اوهمدغه دَ جمهورو قراءت دې او مطلع (په کسر دَ لام) ظرف مکان دې يعنی هغه ځائ کوم ځائ نه چه نمر راخيژی.

[۴۵۰] باب: تفسير سُورَةُ لَمْ يَكُنْ

مُنْفَكِّينَ زَائِلِينَ قَيِّمَةٌ الْقَائِمَةُ دِينُ الْقَيِّمَةِ أَضَافَ الدِّينَ إِلَى الْمُؤَنَّثِ

قوله: مُنْفَكِّينَ: زَائِلِينَ: آیت کښې دی ﴿لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتٰبِ وَالْمُشْرِكِينَ مُنْفَكِّينَ حَتّٰى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ﴾ کوم خلق چه دَ اهل کتاب او مشرکینونه (قبل بعثت نبویه) کافروو هغوی (دَخپل کفر نه هیڅ کله) نه منع کیدونکی وو ترکومې چه هغوی له واضح دلیل نه راتلو.

قوله: قَيِّمَةٌ: الْقَائِمَةُ: ﴿وَذٰلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ﴾ دین مذکردې او **القیمة** موئنث دې. دَ دې جواب دا دې چه دین مضاف دې او ملة طرف ته کوم چه محذوف دې. او ملة موئنث دې نو اوس به په دواړوکښې مطابقت اوشی.(١)

[٤٦٧٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ سَمِعْتُ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأُبَيٍّ إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أَقْرَأَ عَلَيْكَ لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا قَالَ وَسَمَّانِي قَالَ نَعَمْ فَبَكَى

دا روایت هم په دې سند ابواب المناقب کښې تیرشویدې.(٢)

حَدَّثَنَا حَسَّانُ بْنُ حَسَّانَ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأُبَيٍّ إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أَقْرَأَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ قَالَ أُبَيٌّ آللَّهُ سَمَّانِي لَكَ قَالَ اللَّهُ سَمَّاكَ لِي فَجَعَلَ أُبَيٌّ يَبْكِي قَالَ قَتَادَةُ فَأُنْبِئْتُ أَنَّهُ قَرَأَ عَلَيْهِ لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ

[٤٦٧٧] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ أَبُو جَعْفَرٍ الْمُنَادِي حَدَّثَنَا رَوْحٌ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِأُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أُقْرِئَكَ الْقُرْآنَ قَالَ آللَّهُ سَمَّانِي لَكَ قَالَ نَعَمْ قَالَ وَقَدْ ذُكِرْتُ عِنْدَ رَبِّ الْعَالَمِينَ قَالَ نَعَمْ فَذَرَفَتْ عَيْنَاهُ

قوله: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ أَبُو جَعْفَرٍ الْمُنَادِي:

احمد بن ابی داوُد جعفر المناوی: د فربری په نسخه کښې دغه شان واقع شوی دی.علامه ابوالقاسم هبة الله ابن حسین لالکائی نه خطیب بغدادی نقل کړیدی چه دلته دَ امام نه اشتباه شویده او هغه "احمد بن ابی داود" نقل کړیدې حالانکه دَ ابوجعفر منادی نوم احمد نه بلکه محمد دې.(٣) بعض خلقو وئیلی دی چه دَ محمد یو رورو احمد.وو امام دا روایت دَ

(١) قال العینی :ای دین الملة القائمة المستقیمة فالذین مضاف الی موئنث وهی الملة والقیمةصفة فحذف الموصوف)عمدة القاری-١٩/٣٠٩:

(٢) صحیح البخاری مع فتح الباری کتاب المناقب باب مناقب ابی بن کعب رقم الحدیث-٣٨٠٨

(٣) فتح الباری-٨/٧٢٦:

هغوی نه نقل کړیدي لیکن لالکائی دا ردکړیدي او وئیلی دی چه دا صحیح نه ده.[۱]
او غالب ګمان دغه دي چه امام بخاری ته دلته اشتباه شویده او یابیادا وئیلی شی چه د امام بخاری په رائي کښې احمد او محمد یو دي، نو خطیب بغدادی د ابوبکر اسماعیلی نه نقل کړیدی چه عبدالله بن نادیه به کله د حدیث املاء کوله نووئیل به ئې "حدثنا احمد بن ابی داؤد" نو هغه ته اووئیلې شو چه د ابن ابی داؤد نوم احمد نه دې محمد دې نو هغه اووئیل چه احمد او محمد یو دی.
حافظ ابن حجر رحمه الله وائی د فربری د نسخې نه علاوه صرف "حدثنا ابوجعفر المنادی" واقع شویدې د "احمد بن ابی داؤد" هلته نشته. دې نه معلومه شوه چه دا شروع دفربری د طرف نه شویده او هغه په غلطئی سره "احمدبن ابی داود" اووئیل، په دې وجه امام بخاری طرف ته د وهم نسبت کول یا دا وینا کول چه امام بخاری احمد او محمد یو ګنړل نو دا صحیح نه ده.[۲]
لیکن بیا حافظ اوفرمائیل چه د محدثینویوه دا متفقه فیصله او حتمی اصول دی چه شاګرد کله د استاذ کلام نقل کوی نو د خپل طرف نه په کښې څه زیاتې نه کوی که زیاتې کول وی نو د هغې طریقه دا وی چه شاګرد د یولفظ نه د هغې زیاتی طرف ته اشاره کوی چه دا د شاګرد اضافه ده او دلته داسې یو لفظ نشته په څکه به لامحاله دا منلې شی "احمدبن ابی داود ابوجعفر المنادی" د فربری په نسخه کښې هم د بخاری ارشاد دې.[۳]
د ابوجعفر بن ابی داؤد بخاری کښې صرف همدغه یوروایت دې دا د بخاری استاذ دې او د بخاری نه پس شپاړس کاله ژوندې وو، د هغه عمر د سلوکالونه څه زیات وو، د هغه نه هغه خلقو هم روایت نقل کړیدې چه امام بخاری ئې نه وولیدلې. ولې چه د امام بخاری وفات د ابوعمرو سماك نه اته اتیا (۸۸) کاله وړاندې شوې وو.دا د سابق او لاحق عجیبه مثال دې امام بخاری سابق شاګرد دې او ابوعمرو بن سماك لاحق شاګرد دې اود دواړو په مینځ کښې اته اتیا کالوفاصله ده.[۴]

[۴۵۱] باب تفسیر سورة: إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا

قوله: فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ يُقَالُ أَوْحَى لَهَا أَوْحَى إِلَيْهَا وَوَحَى لَهَا وَوَحَى إِلَيْهَا وَاحِدٌ: آیت کښې دی ﴿يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا﴾ په هغه ورځ به زمکه خپل تول (ټبه اوبد) خبرونه بیان کړی په دې سبب چه ستا د رب به دې ته دا حکم وی. وئیلی شی اوحی لها، اوحی الیها، وحی لها، وحی الیها د دې ټولوهم یوه معنی ده یعنی اشاره کول او وحی لیګل.

[۱] فتح الباری-۸/۷۲۶:
[۲] فتح الباری-۸/۷۲۶:
[۳] فتح الباری-۸/۷۲۶:
[۴] فتح الباری-۸/۷۲۶:

[۴۶۷۸] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ أَبِي صَالِحٍ السَّمَّانِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْخَيْلُ لِثَلَاثَةٍ لِرَجُلٍ أَجْرٌ وَلِرَجُلٍ سِتْرٌ وَعَلَى رَجُلٍ وِزْرٌ فَأَمَّا الَّذِي لَهُ أَجْرٌ فَرَجُلٌ رَبَطَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَأَطَالَ لَهَا فِي مَرْجٍ أَوْ رَوْضَةٍ فَمَا أَصَابَتْ فِي طِيَلِهَا ذَلِكَ فِي الْمَرْجِ وَالرَّوْضَةِ كَانَ لَهُ حَسَنَاتٍ وَلَوْ أَنَّهَا قَطَعَتْ طِيَلَهَا فَاسْتَنَّتْ شَرَفًا أَوْ شَرَفَيْنِ كَانَتْ آثَارُهَا وَأَرْوَاثُهَا حَسَنَاتٍ لَهُ وَلَوْ أَنَّهَا مَرَّتْ بِنَهَرٍ فَشَرِبَتْ مِنْهُ وَلَمْ يُرِدْ أَنْ يَسْقِيَ بِهِ كَانَ ذَلِكَ حَسَنَاتٍ لَهُ فَهِيَ لِذَلِكَ الرَّجُلِ أَجْرٌ وَرَجُلٌ رَبَطَهَا تَغَنِّيًا وَتَعَفُّفًا وَلَمْ يَنْسَ حَقَّ اللَّهِ فِي رِقَابِهَا وَلَا ظُهُورِهَا فَهِيَ لَهُ سِتْرٌ وَرَجُلٌ رَبَطَهَا فَخْرًا وَرِئَاءً وَنِوَاءً فَهِيَ عَلَى ذَلِكَ وِزْرٌ فَسُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ الْحُمُرِ قَالَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيَّ فِيهَا إِلَّا هَذِهِ الْآيَةَ الْفَاذَّةَ الْجَامِعَةَ فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

په كتاب الاعتصام كښې دا روايت په دې سندسره به راځي او په كتاب الجهاد كښې هم دا روايت تيرشوې دې.(١)

[۴۵۲] بَاب وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

[۴۶۷۹] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي مَالِكٌ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ أَبِي صَالِحٍ السَّمَّانِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سُئِلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ الْحُمُرِ فَقَالَ لَمْ يُنْزَلْ عَلَيَّ فِيهَا شَيْءٌ إِلَّا هَذِهِ الْآيَةُ الْجَامِعَةُ الْفَاذَّةُ فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

[۴۵۳] باب: تفسير سورة وَالْعَادِيَاتِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْكَنُودُ الْكَفُورُ يُقَالُ فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا رَفَعْنَا بِهِ غُبَارًا لِحُبِّ الْخَيْرِ مِنْ أَجْلِ حُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ لَبَخِيلٌ وَيُقَالُ لِلْبَخِيلِ شَدِيدٌ حُصِّلَ مُيِّزَ

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: الْكَنُودُ الْكَفُورُ: آيت كښې دى (إِنَّ الْإِنسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ) په دې كښې كنود معنى ناشكرا يعنى انسان دَ خپل رب ډيرناشكرا دې.

قوله: يُقَالُ: فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا: رَفَعْنَا بِهِ غُبَارًا: يعنى هغه اسونه ګرد اوچتوى، الوزوى.

قوله: لِحُبِّ الْخَيْرِ: مِنْ أَجْلِ حُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ: لَبَخِيلٌ وَيُقَالُ لِلْبَخِيلِ: شَدِيدٌ: آيت كښې دى (وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ) او هغه دَ مال په مينه كښې ډير سخت بخيل دې فرمائى لِحُبِّ الْخَيْرِ كښې لام دَ تعليل دَ پاره دې يعنى دَ مال دَ محبت دَ وجه نه او شديد په معنى بخيل، بخيل ته شديد وائى.

قوله: حُصِّلَ: مُيِّزَ: آيت كښې دى (وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ) او ښكاره به شى كوم څه چه په

---

(١) صحيح البخارى كتاب الجهاد باب الخيل لثلاثة ١/٤٠٠: باب الاحكام التى تعرف بالدلائل-٢/١٠٩٣:

زړونو کښې دی. فرمائی حصل په معنی میز دې، یعنې جدا به شی او ځان او ممتازبه شی.

[۴۵۴] باب: تفسیرسورۃ القارعة

كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ كَغَوْغَاءِ الْجَرَادِ يَرْكَبُ بَعْضُهُ بَعْضًا كَذٰلِكَ النَّاسُ يَجُولُ بَعْضُهُمْ فِي بَعْضٍ كَالْعِهْنِ كَأَلْوَانِ الْعِهْنِ وَقَرَأَ عَبْدُ اللّٰهِ كَالصُّوفِ

آیت کښې دی ﴿يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ﴾ په کومه ورځ چه انسانان دَ پریشانه پتنګانوپه شان "كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ" دَ پریشانه ملخانو په شان په یوبل ورخیژی، دغه شان به دَ قیامت په ورځ دَ پریشانئی په حال کښې په یوبل به چکرې وهی او ګرځی به.

قوله: كَالْعِهْنِ: كَأَلْوَانِ الْعِهْنِ: آیت کښې دی ﴿وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ﴾ اوغرونه به دَ ویشنلې شوی رنګینې وړئی په شان شی. فرمائی كَالْعِهْنِ نه الوان عهن کښې تشبیه ورکول مقصود دی، عهن رنګینه وړئی ته وائی. دَ غرونورنګ هم مختلف وی په دې وجه دَ رنګینې وړئی سره تشبیه ورکړیده. علامه شبیراحمد عثمانی رحمه الله لیکی: لکه څنګه چه وړئی ویشنونکې وړئی ویشنلوسره یوه یوه جدا کوی الوزوی دغه شان به غرونه جدا شی الوزی به.

[۴۵۵] باب: تفسیرسورۃ أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ التَّكَاثُرُ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ

آیت کښې دی ﴿أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ﴾ (دنیاوی سامان باندې) فخرکول به تا(دَ آخرت) نه غافله ساتی، حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه تکاثر معنی مال دولت ډیروالې.

[۴۵۶] باب: تفسیرسورۃ وَالْعَصْرِ

وَقَالَ يَحْيَى الْعَصْرُ الدَّهْرُ أَقْسَمَ بِهِ

[۴۵۷] باب: تفسیرسورۃ وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ

الْحُطَمَةُ اسْمُ النَّارِ مِثْلُ سَقَرَ وَلَظٰى

آیت کښې دی ﴿كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ﴾ هیڅ کله نه هغه خوبه دَ چقنړی کولو ځائ غورزولې شی. فرمائی حطمة دَ دوزخ یونوم دې لکه چه سقر او لظی نومونه دی.

[۴۵۸] باب: تفسیرسورۃ أَلَمْ تَرَ (الفیل) أَلَمْ تَعْلَمْ

قَالَ مُجَاهِدٌ أَبَابِيلَ مُتَتَابِعَةً مُجْتَمِعَةً وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ مِنْ سِجِّيلٍ هِيَ سَنْكِ وَكِلْ

د سجیل مختلف معنی: مجاهد رحمه الله فرمائی چه "ابابیل" معنی وار په وار راتلونکی، ډلې ډلې راتلونکې مرغئی متتابعة "طیر" صفت دې. "ابابیل" دا اسم جمع ده اودَ دې هیڅ واحد نشته، بعضوئیلی دی دا دَ "ابول" جمع ده لکه "عجول" جمع چه عجاجیل راځی او بعضو وئیلی

دی دا د "اباله" جمع ده. (۱) رومبی قول مشهور دې. حضرت ابن عباس ﷺ فرمائی چه دا یو خاص قسم مرغنی دی د کوموچه د هاتهی غوندې خرتم وی او لاسونه ئی هم وی. (۲)

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ مِنْ سِجِّيلٍ هِيَ سَنْكِ وَكِلْ: حضرت ابن عباس ﷺ فرمائی "سجیل"هم هغه د فارسئی سنګ وګل دې مطلب دا دې چه دا لفظ د فارسی ژبې "سنګه ګل" نه معرب دی سنګ کانړی ته وائی او ګل خاورې ته. "سنګ ګل" هغه قوت کانړوته وائی چه لمدې خاورې نه په اور کښې پخولوسره جوړیږی.

بعض حضراتوونیلی دی چه د سجیل نه هغه دفتراورجسټر مراد دې په کوم کښې چه د معذبینو د عذاب قسمونه درج دی.(۳)

بعضوونیلی دی چه دا د دنیاد آسمان نوم دې. (۴)

بعضو وئیلی چه دا د جهنم په اور باندې پوخ شوی یوخاص قسم کانړی نوم دې.(۵)

بعضود دې ترجمه سخت او شدید سره کړیده. (۶)

[۴۵۹] باب: تفسیر سُورَةُ لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ لِإِيلَافِ أَلِفُوا ذَلِكَ فَلَا يَشُقُّ عَلَيْهِمْ فِي الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ وَآمَنَهُمْ مِنْ كُلِّ عَدُوِّهِمْ فِي حَرَمِهِمْ قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ لِإِيلَافِ لِنِعْمَتِي عَلَى قُرَيْشٍ

قوله: قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ لِإِيلَافِ لِنِعْمَتِي عَلَى قُرَيْشٍ: دا "لايلاف" "فليعبدوا" سره متعلق دې.(۷) هغوی له پکار دی چه د دې بیت الله د رب عبادت اوکړی ځکه چه هغه په دوی باندې انعام کړې دې چه د رحلة الشتاء او رحلة الصيف د هغوی په زړونوزکښې محبت پیدا کړیدې او دا سفر دهغوی د پاره سهل او آسان کړیدې. مطلب دا چه زمونږ د نورو احسانونو په وجه که چرې دوی عبادت کولود پاره نه تیاریږی نو کم نه کم په دې وجه خو دوی له زمونږ عبادت کول پکار دی چه مونږ د هغوی په زړونوکښې په ګرمئی او یخنئی کښې سفر کولومینه پیدا کړه.

---

(۱) عمدة القاری ۱۹/۳۱٤:وقال الراغب فی المفردات ۸:الواحد ابیل

(۲) عمدة القاری ۱۹/۳۱٤:ومعالم التنزیل للبغوی-٤/٥٢٨:

(۳) وفی الکشاف ٤/٧٩٩:وسجیل :کانه علم للدیوان الذی کتب فیه عذاب الکفار ....کانه قیل :بحجارة من جملة العذاب المکتوب المدون، واشتقاقه من الاسجال وهوالارسال، لان العذاب موصوف بذلک-

(۴) الجامع لاحکام القران-۲۰/۱۹۸:

(۵) الجامع لاحکام القران-۲۰/۱۹۸:

(۶) الکشاف-٤/۸۰۰:

(۷) روح المعانی ۳۰/۲۸۶:وتفسیر قرطبی-۲۰/۲۱۰:

بعض حضراتو وئیلی چه "لایلاف" تعلق د سورة الفیل آخری آیت ﴿فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ﴾ نه دې. او د حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه په مصحف کښې دا دواړه سورتونه یوځای کړی لیکلی دی.(۱) په دې صورت کښې به مطلب دا وی چه الله تعالی اصحاب فیل ته "عصف ماکول" په شان هغوی جوړ کړل چه الله تعالی قریشو ته په رحلة الشتاء والصیف مینه ورکړه د څه په ذریعه چه هغوی د خپل ځان د پاره د خوراک څښاک سامان راحت او آسائش انتظامات اوکړل. الله تعالی اصحاب فیل هلاک کړل قریش محفوظ، مامون او باقی پاتې کړل.(۲) - قریشو به په کال کښې د تجارت په غرض دوه سفرې کولې. یخنئی کښې د یمن طرف ته او ګرمئی کښې د شام طرف ته.(۳) علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله لیکی: " مکه کښې غله وغیره نه پیدا کیده په دې وجه د قریشو عادت وو چه په کال کښې به ئې د تجارت په غرض دوه سفرې کولې. په یخنئی کښې د یمن طرف ته چه ګرم ملك دې او په ګرمئی کښې د شام ملك ته چه یخ او آباد ملك دې. خلقو به دوی اهل حرم او خادم بیت الله ګنړل او ډیر په درنه او د عزت او احترام په سترګه به ئې ورته کتل. د دوی خدمت به ئې کولو او د هغوی جان ومال سره به ئې هیڅ غرض نه لرلو. دغه شان به هغوی ته زړه پورې نفع کیدله، بیا به بنه په آرام او امن سره کور ناست وو پخپله به ئې هم خوړله او په نورو به ئې هم خوړله. د حرم شریف څلورو واړو طرفونو ته به د شوکې غلا ډاکې بازار ګرم وو لیکن د کعبې د ادب د وجه به یو ډاکو او غل په قریشو لاس نه صفا کولو. همدغه انعام دلته کښې یاد کړلې شو چه د دې کور په خاطر تاسو ته رزق درکړو او امن او آرام درکړو، د اصحاب فیل د مقابلې نه محفوظ کړیشوی. نو بیا د دې کور د خاوند بندګی ولې نه کوئی او د هغه رسول ولې تنګوئی، دا ډیره ناشکری او احسان فراموشی ده. که په نورو خبرو نه پوهیږئی نو داسې کولاؤ حقیقت باندې ځان پوهه کول څه ګران دی." (۴)

[۴۶۰] باب: تفسیر سورة أرأیت (الماعون)

وَقَالَ مُجَاهِدٌ يَدُعُّ يَدْفَعُ عَنْ حَقِّهِ يُقَالُ هُوَ مِنْ دَعَعْتُ يُدَعُّونَ يُدْفَعُونَ سَاهُونَ لَاهُونَ وَالْمَاعُونَ الْمَعْرُوفُ كُلُّهُ وَقَالَ بَعْضُ الْعَرَبِ الْمَاعُونُ الْمَاءُ وَقَالَ عِكْرِمَةُ أَعْلَاهَا

---

(۱) الجامع لاحکام القران-۲۰/۲۰۰:

(۲) قال الرازی فی التفسیر الکبیر " ۲۰/۱۰۲:فجعلهم کعصف ماکول "لالف قریش، ای اهلک الله اصحاب الفیل لتبقی قریش وما قد الفوا من رحلة الشتاء والصیف فان قیل :هذاضعیف، لانهم انما جعلوا کعصف ماکول، لکفرهم، ولم یجعلو کذلک لتالیف قریش، قلنا :هذاالسؤال ضعیف...لا نالانسلم ان الله تعالی انما فعل بهم ذلک لکفر هم فان الجزاء علی الکفر مؤخر للقیامة ....ولانه تعالی لوفعل بهم ذلک لکفر هم لکان قد فعل ذلک بجمیع الکفار بل انما فعل ذلک بهم لایلاف قریش ولتعظیم منصبهم واظهارقدرهم

(۳) روح المعانی-۳۰/۲۷۷:

(۴) تفسیرعثمانی ۸۰۳:فائده نمبر-۵

الزَّكَاةُ الْمَفْرُوضَةُ وَأَدْنَاهَا عَارِيَّةُ الْمَتَاعِ

آيت كښې دى ﴿فَذٰلِكَ الَّذِىْ يَدُعُّ الْيَتِيْمَ﴾ نو هغه سړې چه يتيم ته ديكې وركوى. مجاهد رحمه الله فرمائى د يدع معنى يدفع ده. هغه منع كوى. يعنى يتيم د هغه د حق اخستلونه اخوا كوى. دا د دععت نه ماخوذ دې د كوم معنى ديكه كول دى او د سورة الطور آيت ﴿يَوْمَ يُدَعُّوْنَ اِلٰى نَارِ جَهَنَّمَ دَعًّا﴾ كښې يدعون په معنى يدفعون دې. په كومه ورځ چه به كافران په دوزخ طرف ته ديكه كړيشى.

قوله: سَاهُونَ: لَاهُونَ: ﴿فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّيْنَ الَّذِيْنَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُوْنَ﴾ نود داسې مونځ ګذارو د پاره خرابى ده چه خپل مونځونه هير كړى، ساهون په معنى د لاهون يعنى غافل بې خبره. او په آيت مبارك كښې دى ﴿وَيَمْنَعُوْنَ الْمَاعُوْنَ﴾ فرمائى ماعون اطلاق په هريو ښه كار باندې كيږى. بعضو ئيلى دى ماعون اوبوته وائى او حضرت عكرمه رحمه الله فرمائى ماعون اعلى قسم فرض زكوة دې او ادنى قسم د كور د عام سامان قرض وركول دى.) لكه لوټا، پياله ماچس وغيره) علامه شبيراحمدعثمانى رحمه الله د دې آيت لاندې ليكى: يعنى زكوة او صدقات خو به څه ادا كوى معمولى لوښى مثلاً لوټه، رسې، كټوئى ستن اوتار وغيره چه څوك غواړى نو نه وركوى د كوم چه په دنيا كښې د وركولو عام رواج دې. چه د بخل اوفسق دا حال وى نود خان خودنې د مانځه به څه فائده وى. كه يو سړې خپل خان ته مسلمان مونځ ګذار وائى ولې الله تعالى سره اخلاص او مخلوق سره همدردى نه ساتى نود هغه اسلام لفظ بې معنى دې او د هغه مونځ د حقيقت نه ډير لرې دې، دا رياكارى اوبدبختى خود دې بدبختانو طريقه كيدل پكار دى چه د الله تعالى په دين او جزاء په ورځ هيڅ عقيده نه لرى.

[۴۶۱] باب: تفسير سُورَةُ إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ شَانِئَكَ عَدُوَّكَ

[۴۶۸۰] (۱) حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا عُرِجَ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى السَّمَاءِ قَالَ أَتَيْتُ عَلَى نَهَرٍ حَافَتَاهُ قِبَابُ اللُّؤْلُؤِ مُجَوَّفًا فَقُلْتُ مَا هَذَا يَا جِبْرِيلُ قَالَ هَذَا الْكَوْثَرُ

[۴۶۸۱] (۲)۔ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ يَزِيدَ الْكَاهِلِيُّ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَ سَأَلْتُهَا عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ قَالَتْ نَهَرٌ أُعْطِيَهُ نَبِيُّكُمْ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَاطِئَاهُ عَلَيْهِ دُرٌّ مُجَوَّفٌ آنِيَتُهُ كَعَدَدِ النُّجُومِ رَوَاهُ زَكَرِيَّاءُ وَأَبُو الْأَحْوَصِ وَمُطَرِّفٌ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ

[۱] واخرجه ابوداؤد فى كتاب السنة باب الحوض رقم الحديث-۴۷۴۸:

[۲] واخرجه النسائى فى السنن الكبرى فى التفسير رقم الحديث۱۱۷۰۵/۳:)حافتاه قباب اللؤلؤ(اى على خافتيه)مجوفاً (اى القبة كلها من لؤلؤمجوفة واللؤلؤجوهر نفيس معروف

[۴۶۸۲] (۱) حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ حَدَّثَنَا أَبُو بِشْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ قَالَ فِي الْكَوْثَرِ هُوَ الْخَيْرُ الَّذِي أَعْطَاهُ اللَّهُ إِيَّاهُ قَالَ أَبُو بِشْرٍ قُلْتُ لِسَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ فَإِنَّ النَّاسَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُ نَهَرٌ فِي الْجَنَّةِ فَقَالَ سَعِيدٌ النَّهَرُ الَّذِي فِي الْجَنَّةِ مِنَ الْخَيْرِ الَّذِي أَعْطَاهُ اللَّهُ إِيَّاهُ

قوله: شَانِئَكَ: عَدُوَّكَ: آيت كښې دى (إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ) يقينى هم ستادښمن بې نوم او نښې دې. حضرت ابن عباس ﷺ فرمائى شانئك نه دښمن مراد دې.

قوله: أَتَيْتُ عَلَى نَهَرٍ حَافَتَاهُ قِبَابُ اللُّؤْلُؤِ مُجَوَّفًا: حافتا نه دَ هغه دواړه اړخه مراد دى، قباب دَ قبة جمع ده گنبد ته وائى يعنى دَ هغه نهر په دواړو غاړو باندې دَ ډڼومرغلرو گنبد وو.

دَكوثر مصداق څه دې؟: په دې روايت كښې هم دغه دى چه دَ كوثرمصداق يو نهر دې چه په جنت كښې دې او دَ مسلم په روايت كښې هم دغه شان نقل كړى دى.(۲) - او په وړاندې روايت كښې حضرت ابن عباس ﷺ دَ كوثر تفسير "خير" سره كړيدې. علامه ابن تيميه رحمه الله خپله فتاوى كښې هم دې تفسيرته ترجيح وركړيده.(۳)-علامه عينى رحمه الله فرمائى دَ نهرتفسير په حديث كښې دَ نبى كريم ﷺ نه منصوص دې په دې وجه به دا راجح گرخولې شى.(۴)

دَ كوثر په تفسيركښې دَ علماؤ ډير اقوال دى توحيد، اسلام، قرآن، نبوت وغيره ډير اقوال دى. تفسير بحرمحيط كښې دى چه دَ كوثر متعلق شپږويشت(۲۶) اقوال بعض علماؤ ذكر كړى دى(۵) ليكن راجح دا دى چه دَ دې لفظ لاندې دَ هرقسم دينى او دنياوى دولتونه او حسى او معنوى نعمتونه داخل دى. چه هغوى ﷺ ته يا دَ هغوى په بركت امت مرحومه ته ملاويدونكي وو، دې نعمتونونه يو ډير لوئ نعمت حوض كوثر هم دې چه هم په دې نوم مسلمانانو كښې مشهور دې اودَ كوم په اوبوبه چه نبى كريم ﷺ دَ محشر په ورځ خپل اومت خړوبوى.(۶) دَ بعض رواياتونه دَ دې محشر كښې كيدل او اكثرو رواياتونه په جنت كښې كيدل ثابتيږى. اكثرو علماؤ داسې تطبيق وركړيدې چه اصل نهر به په جنت كښې وى او دَ دې اوبه به ميدان محشرته راوړلې شى او په يوحوض كښې به جمع كولې شى او

(۱) وايضا اخرجخ فى الرقاق باب فى الحوض وقوله تعالى :انااعطيناک الكوثر رقم الحديث۶۵۷۸ :)مع الفتح (واخرجه النسائى فى السنن الكبرى فى التفسير باب سورة الكوثر رقم الحدث-۱۱۷۰۴ ۳/:

(۲)صحيح مسلم ۲/۲۵۱:باب اثبات حوض نبينا وصفاته

(۳)مجموع فتاوى ابن تيميه كتاب التفسير ۵۲۸-۱۶/۵۲۷:سورة الكوثر

(۴)عمدة القارى-۱۹/۷۳۲:

(۵)تفسيربحر المحيط-۸/۵۱۹:

(۶) تفسيرعثمانى ۸۰۴:فائده نمبر-۷

دوارو ته به کوثر ونیلې شي (۱) والله اعلم بالصواب.

تنبیه: مولاناشبیراحمدعثمانی رحمه الله دَ کوثر متعلق تفسیر دَ بحر محیط په حواله سره اولیکل چه په دې کښې کوثر متعلق شپږویشت (۲۶) اقوال ذکر کړی دی او په آخره کښې ترجیح هم دې ته ورکړیده چه دَ دې لفظ لاندې دَ هرقسم دنیاوی او اخروی نعمتونه داخل دی. لیکن تفسیر بحرمحیط کښې دَ کوثر متعلق تقریباً نهه اقوال ذکر دی او "نهرفی الجنة" تفسیر هغوی صحیح ګرځولې البته هغوی لیکلی دی چه په "تحریر" کښې کوثر متعلق شپږویشت اقوال ذکر دی. (۲) والله اعلم

[۴۶۲] باب: تفسیر سُورَةُ قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ (الکافرون)

يُقَالُ لَكُمْ دِينُكُمُ الْكُفْرُ وَلِيَ دِينِ الْإِسْلَامُ وَلَمْ يَقُلْ دِينِي لِأَنَّ الْآيَاتِ بِالنُّونِ فَحُذِفَتِ الْيَاءُ كَمَا قَالَ يَهْدِينِ وَيَشْفِينِ وَقَالَ غَيْرُهُ لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ الْآنَ وَلَا أُجِيبُكُمْ فِيمَا بَقِيَ مِنْ عُمُرِي وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ وَهُمُ الَّذِينَ قَالَ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا

قوله: لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ الْآنَ وَلَا أُجِيبُكُمْ فِيمَا بَقِيَ مِنْ عُمُرِي: دلته دا خودل غواړی چه ﴿لَآ أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ ۝ وَلَآ أَنتُمْ عَٰبِدُونَ مَآ أَعْبُدُ ۝ وَلَآ أَنَا۠ عَابِدٌ مَّا عَبَدتُّمْ ۝ وَلَآ أَنتُمْ عَٰبِدُونَ مَآ أَعْبُدُ ۝﴾ په دې جملوکښې په ظاهره تکرار دې. دَ دې تکرار وجه امام بخاری رحمه الله فرمائی ﴿لَآ أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ ۝ وَلَآ أَنتُمْ عَٰبِدُونَ مَآ أَعْبُدُ ۝﴾ دا دَ حال زمانې سره متعلق دې او وراندې دَ دوو آیاتونو تعلق دَ مستقبل زمانې سره دې. "ولااجیبکم فیما بقی من عمری" نه دې طرف ته اشاره ده. لیکن اشکال دا پیداکیږی چه نبی کریم ﷺ دَ هغوی دَ معبودانو عبادت په مستقبل کښې نه کوی، داخوصحیح ده لیکن کفارو نه ډیرو خلقوایمان قبول کړې او ستا دَ معبود یعنی الله تعالی عبادت اوکړو نو دَ هغوی په حق کښې دا وینا کول چه تاسو به هم زما دَ معبود عبادت نه کوئی څنګه صحیح کیدیشی. امام بخاری رحمه الله دَ دې جواب ورکړیدې "وهم الذین قال: ولیزیدن کثیرا منهم ما انزل الیك من ربك طغیاناوکفرا" یعنی ﴿وَلَآ أَنتُمْ عَٰبِدُونَ مَآ أَعْبُدُ ۝﴾ نه هغه کافران مراد دی دَ چا باره کښې چه فیصله شوې وه چه دَ هغوی په حق کښې دَ قرآن پاك دَ آیات نازلیدل به دَ طغیان او کفر دَ اضافې ذریعه شی دَ هغوی باره کښې ﴿وَلَآ أَنتُمْ عَٰبِدُونَ مَآ أَعْبُدُ ۝﴾ اوفرمائیلې شودَ ټولو باره کښې نه دې فرمائیلې شوې.

---

(۱) تفسیرعثمانی ۸۰۴: فائده نمبر-۷

(۲) البحر المحیط-۵۱۹/۸:

[٤٦٣] باب: تفسير سورة إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ (النصر)

[٤٦٨٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ مَا صَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةً بَعْدَ أَنْ نَزَلَتْ عَلَيْهِ إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ إِلَّا يَقُولُ فِيهَا سُبْحَانَكَ رَبَّنَا وَبِحَمْدِكَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي

[٤٦٨٤] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُكْثِرُ أَنْ يَقُولَ فِي رُكُوعِهِ وَسُجُودِهِ سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَبِحَمْدِكَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي يَتَأَوَّلُ الْقُرْآنَ

[٤٦٤] بَاب قَوْلُهُ وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا

[٤٦٨٥] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سَأَلَهُمْ عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ قَالُوا فَتْحُ الْمَدَائِنِ وَالْقُصُورِ قَالَ مَا تَقُولُ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ قَالَ أَجَلٌ أَوْ مَثَلٌ ضُرِبَ لِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نُعِيَتْ لَهُ نَفْسُهُ

[٤٦٥] بَاب قَوْلُهُ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا

تَوَّابٌ عَلَى الْعِبَادِ وَالتَّوَّابُ مِنَ النَّاسِ التَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ

[٤٦٨٦] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بِشْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ كَانَ عُمَرُ يُدْخِلُنِي مَعَ أَشْيَاخِ بَدْرٍ فَكَأَنَّ بَعْضَهُمْ وَجَدَ فِي نَفْسِهِ فَقَالَ لِمَ تُدْخِلُ هَذَا مَعَنَا وَلَنَا أَبْنَاءٌ مِثْلُهُ فَقَالَ عُمَرُ إِنَّهُ مَنْ قَدْ عَلِمْتُمْ فَدَعَاهُ ذَاتَ يَوْمٍ فَأَدْخَلَهُ مَعَهُمْ فَمَا رُئِيتُ أَنَّهُ دَعَانِي يَوْمَئِذٍ إِلَّا لِيُرِيَهُمْ قَالَ مَا تَقُولُونَ فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ فَقَالَ بَعْضُهُمْ أُمِرْنَا أَنْ نَحْمَدَ اللَّهَ وَنَسْتَغْفِرَهُ إِذَا نُصِرْنَا وَفُتِحَ عَلَيْنَا وَسَكَتَ بَعْضُهُمْ فَلَمْ يَقُلْ شَيْئًا فَقَالَ لِي أَكَذَاكَ تَقُولُ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ فَقُلْتُ لَا قَالَ فَمَا تَقُولُ قُلْتُ هُوَ أَجَلُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَعْلَمَهُ لَهُ قَالَ إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ وَذَلِكَ عَلَامَةُ أَجَلِكَ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا فَقَالَ عُمَرُ مَا أَعْلَمُ مِنْهَا إِلَّا مَا تَقُولُ

[٤٦٦] باب: تفسير سورة تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ

قوله: تَبَابٌ خُسْرَانٌ تَتْبِيبٌ تَدْمِيرٌ: مذكوره الفاظ په سورة لهب كښې نشته بلكه رومبى لفظ د سورة مؤمنين دې هلته په آيت مبارك كښې دى ﴿وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ﴾ اود فرعون هرتدبير غرق شو. فرمائى تباب په معنى خسران دې يعنى هر تدبير دخسارې ذريعه جوړشو او يو تدبيرئى كامياب نه شو. دوئم لفظ تتبيب سورة هود كښې دې ﴿وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ﴾

او هغې دوی ته د هلاکت او بربادئی نه علاوه بله هیڅ فائده اونه رسوله. دې کښې تتبیب په معنی تدمیر دې یعنی بربادي. دا دواړه لفظونه دلته د تبت په مناسبت سره ذکر کړې دی.

[۴۶۸۷] حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مُرَّةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ وَرَهْطَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى صَعِدَ الصَّفَا فَهَتَفَ يَا صَبَاحَاهُ فَقَالُوا مَنْ هَذَا فَاجْتَمَعُوا إِلَيْهِ فَقَالَ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَخْبَرْتُكُمْ أَنَّ خَيْلًا تَخْرُجُ مِنْ سَفْحِ هَذَا الْجَبَلِ أَكُنْتُمْ مُصَدِّقِيَّ قَالُوا مَا جَرَّبْنَا عَلَيْكَ كَذِبًا قَالَ فَإِنِّي نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ قَالَ أَبُو لَهَبٍ تَبًّا لَكَ مَا جَمَعْتَنَا إِلَّا لِهَذَا ثُمَّ قَامَ فَنَزَلَتْ تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ وَقَدْ تَبَّ هَكَذَا قَرَأَهَا الْأَعْمَشُ يَوْمَئِذٍ

[۴۶۷] بَابُ قَوْلِهِ وَتَبَّ مَا أَغْنَى عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ

[۴۶۸۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ أَخْبَرَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ إِلَى الْبَطْحَاءِ فَصَعِدَ إِلَى الْجَبَلِ فَنَادَى يَا صَبَاحَاهُ فَاجْتَمَعَتْ إِلَيْهِ قُرَيْشٌ فَقَالَ أَرَأَيْتُمْ إِنْ حَدَّثْتُكُمْ أَنَّ الْعَدُوَّ مُصَبِّحُكُمْ أَوْ مُمَسِّيكُمْ أَكُنْتُمْ تُصَدِّقُونِي قَالُوا نَعَمْ قَالَ فَإِنِّي نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ فَقَالَ أَبُو لَهَبٍ أَلِهَذَا جَمَعْتَنَا تَبًّا لَكَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ إِلَى آخِرِهَا

[۴۶۸] بَابُ قَوْلِهِ سَيَصْلَى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ

[۴۶۸۹] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مُرَّةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَبُو لَهَبٍ تَبًّا لَكَ أَلِهَذَا جَمَعْتَنَا فَنَزَلَتْ تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ إِلَى آخِرِهَا

[۴۶۹] بَابُ قَوْلِهِ وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةُ الْحَطَبِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ حَمَّالَةُ الْحَطَبِ تَمْشِي بِالنَّمِيمَةِ فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ يُقَالُ مِنْ مَسَدٍ لِيفِ الْمُقْلِ وَهِيَ السِّلْسِلَةُ الَّتِي فِي النَّارِ

قوله: وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةُ الْحَطَبِ: د ابولهب ښځه ام جمیل د مالدارئی سره سخته بخیله وه، د ځنګل نه به ئې پخپله لرګی راغوندول راوړل به ئې. ازغی به ئې د حضور ﷺ په لارکښې غورزول. یوه ورځ هغې لرګی په شا کړی راروانه وه، او رسئی خپل تندی سره تړلې وه، په لار کښې د دمې او آرام د پاره کیناسته، یوه فرښته د شانه راغله او هغه لرګی رانبکل نورسئی د هغې د تندی نه اوخونیده په مرئی کښې راغله او مرئی خفه کیدو سره مړه

شوه.(١) قرآن دې ته حمالة الحطب اووئيل. بعض وائي چه حمالة الحطب معنى د چغلخور ده، اودَ عربوبه محاوراتوکښې هم په دې معنى کښې دا لفظ استعماليږي. (٢) لکه چه په فارسى کښې هم داسې سړى ته "هيزم کش" وائي. مجاهد رحمه الله همدغه معنى کړيده.

قوله: فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ يُقَالُ مِنْ مَسَدٍ لِيفِ الْمُقْلِ: اودَ هغې په مرئى کښې به ټکليدلې يوه رسئى ده. يا خود هغه رسئى نه هغه رسئې مراد ده چه د مرګ په وخت کښې دَ هغې په مرئى کښې وه لکه پورته تير شو، دا رسئى دَ ګوګل ونې دَ پوستکى وه، مقل ونه ګوګل ته وائي چه دَ کهجورې دَ ونې په شان وى او يا دينه د اوسپنې هغه زنځير مراد دې چه په دوزخ کښې به دَ هغې په غاړه کښې پريوزى.(٣) ليکن په دې کښې هيڅ تعارض نشته دواړه مراد کيديشى. حضرت شيخ الهند د مونجه دَ ونې رسئى ترجمه کړيده. ډيره مضبوطه وى او ورخنبيدونکې وى.

[٤٧٠] باب: تفسير سُورَةُ قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ (الاخلاص)

يُقَالُ لَا يُنَوَّنُ أَحَدٌ أَيْ وَاحِدٌ

[٤٩٩٠] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ حَدَّثَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنْ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ قَالَ اللّٰهُ كَذَّبَنِي ابْنُ آدَمَ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ وَشَتَمَنِي وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ فَأَمَّا تَكْذِيبُهُ إِيَّايَ فَقَوْلُهُ لَنْ يُعِيدَنِي كَمَا بَدَأَنِي وَلَيْسَ أَوَّلُ الْخَلْقِ بِأَهْوَنَ عَلَيَّ مِنْ إِعَادَتِهِ وَأَمَّا شَتْمُهُ إِيَّايَ فَقَوْلُهُ اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا وَأَنَا الْأَحَدُ الصَّمَدُ لَمْ أَلِدْ وَلَمْ أُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لِي كُفُئًا أَحَدٌ

قوله: يُقَالُ لَا يُنَوَّنُ أَحَدٌ أَيْ وَاحِدٌ: ابوعبيده وائي چه ﴿قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ﴾ کله يوځائ لولې نو "احد" باندې به تنوين نشى لوستلې، مونږ خو دَ تنوين په وجه دَ وصل کولو په وخت کښې "احدن الله الصمد" لولو، ليکن ابوعبيده وائي چه بغيرتنوين "احد الله الصمد" به لوستلې شى.

[٤٧١] بَاب قَوْلُهُ اللّٰهُ الصَّمَدُ وَالْعَرَبُ تُسَمِّي أَشْرَافَهَا الصَّمَدَ

قَالَ أَبُو وَائِلٍ هُوَ السَّيِّدُ الَّذِي انْتَهَى سُودَدُهُ

[٤٦٩١] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ قَالَ وَحَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اللّٰهُ كَذَّبَنِي ابْنُ آدَمَ وَلَمْ

---

(١) الجامع لاحکا القران-٢٤٠/٢٠ :

(٢) فتح القدير للشوکانى ٥/٥١٢:والبحر المحيط ٨/٥٢٦:والجامع لاحکام القران-٢٣٩/٢٠:

(٣) روح المعانى-٣٠٥/٣٠:

يَكُن لَهُ ذَلِكَ وَشَتَمَنِي وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ أَمَّا تَكْذِيبُهُ إِيَّايَ أَنْ يَقُولَ إِنِّي لَنْ أُعِيدَهُ كَمَا بَدَأْتُهُ وَأَمَّا شَتْمُهُ إِيَّايَ أَنْ يَقُولَ اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا وَأَنَا الصَّمَدُ الَّذِي لَمْ أَلِدْ وَلَمْ أُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لِي كُفُؤًا أَحَدٌ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُؤًا أَحَدٌ كُفُؤًا وَكَفِيئًا وَكِفَاءً وَاحِدٌ

دَ لفظ صمد ډيرې معنى کيديشى په دې وجه دَ مفسرينوحضراتو په نيزد دې کښې مختلف اقوال دى ليکن دَ صمد اصل معنى داده چه دَ چا طرف ته خلق په حاجاتواو ضرورياتوکښې رجوع اوکړى او چه دَ لوئې او سيادت په انتها باندې وى، چه دَ هغه نه څوك لوئ نه وى، ټول دَ هغه محتاج وى او هغه دَ هيڅ چا محتاج نه وى(١) حافظ ابن تيميه رحمه الله فرمائى چه سورة اخلاص دوه ځل نازل شوې دې. يو ځل په مکه مکرمه کښې کله چه مشرکان راغله او هغوى ﷺ ته ئې دا وئيلى ووچه دَ خپل رب نسب نامه بيان کړه او هغې نه پس په مدينه منوره کښې يهوديانوهمدغه سوال دَ نبى کريم ﷺ نه کړې وو هغه وخت دا دوباره نازل شو (٢) ليکن دا هم وئيلى شى چه هم يو ځل په مکه مکرمه کښې نازل شوې دې، خو چه يهوديانو په مدينه منوره کښې دَ دې قسمه سوال اوکړو نو حضرت جبرائيل عليه السلام راغلو او وئې خودل چه (قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ) اولوله.

[٤٧٢] باب: تفسير سورة قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ (الفلق)

وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْفَلَقُ الصُّبْحُ وَغَاسِقٍ اللَّيْلُ إِذَا وَقَبَ غُرُوبُ الشَّمْسِ يُقَالُ أَبْيَنُ مِنْ فَرَقِ وَفَلَقِ الصُّبْحِ وَقَبَ إِذَا دَخَلَ فِي كُلِّ شَيْءٍ وَأَظْلَمَ

مجاهد رحمه الله دلته "غاسق" تفسير "ليل" سره کړيدې او "اذاوقب" معنى دَ نمرپريوتل بيان کړى دى. فلق شليدو ته وائى، دَ صبح صادق دَ رڼا چه کله دَ شروع نه ښکارکيدنه کيږى نو دې ته شليدل وائى متل دې "ابين من فرق الصبح وفلق الصبح" يعنى دا خبره دَ سحر دَ سرکې او رڼا ښکاره کيدونه ډيره ښکاره او واضحه ده. او وقب هغه وخت ته وائى کله چه يو شئى په څه څيز کښې داخل شى او تياره خوره شى، دلته دَ نمر ډوبيدل مراد دى ځکه چه په دې سره هم تياره خوريږى.

[٤٦٩٢] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَاصِمٍ وَعَبْدَةَ عَنْ زِرِّ بْنِ حُبَيْشٍ قَالَ سَأَلْتُ أُبَيَّ بْنَ كَعْبٍ عَنِ الْمُعَوِّذَتَيْنِ فَقَالَ سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ قِيلَ لِي فَقُلْتُ فَنَحْنُ نَقُولُ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

دَ حضرت ابى بن کعب رضي الله عنه نه دَ معوذتين باره کښې سوال اوکړې شو چه دا په قرآن مجيد

---

(١) قال ابن الانبارى :لاخلاف بين اهل اللغة ان الصمدهوالسيد الذى ليس فوقه احد الذى يصمداليه الناس فى امورهم وحوائجهم)البحر المحيط-(٨/٥٢٨:

(٢) مجموع فتاوى شيخ الاسلام ابن تيميه كتاب التفسير)الجزء الرابع (سورة الاخلاص-١٧/١٩١:

کښې داخل دی او که نه؟ نو هغوی د نبی کریم ﷺ په حواله سره اوخودل چه د هغوی ﷺ نه تپوس اوکړې شو نو هغوی ﷺ اوخودل.

قوله: قِيلَ لِي فَقُلْتُ: یعنی ماته د ﴿قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ﴾ او ﴿قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ﴾ لوستلو د پاره اووئیلې شو مقصد دا دې چه حضرت جبرائیل علیه السلام وحی راوړله او راغلو نو ما هغه اولوستل.

قوله: فَنَحْنُ نَقُولُ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: حضرت ابی بن کعب فرمائی نو مونږ هم هغه شان لولو څنګه به چه هغوی ﷺ لوستلو. یعنی هغوی ﷺ دا وحی متلو جوړه کړه او د قرآن حصه ئې اوګرځوله نو مونږ هم دې ته وحی متلو وایو او د قرآن حصه ئې ګڼړو.

[۴۷۳] باب: تفسیر سُورَةُ قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ (الناس)

وَيُذْكَرُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ الْوَسْوَاسِ إِذَا وُلِدَ خَنَسَهُ الشَّيْطَانُ فَإِذَا ذُكِرَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ ذَهَبَ وَإِذَا لَمْ يَذْكُرِ اللَّهَ ثَبَتَ عَلَى قَلْبِهِ

حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه ﴿مِن شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ﴾ کښې وسواس تفسیر نقل دې چه کله ماشوم پیدا کیږی نو شیطان په ده نوکاره لګوی، بیا چه هلته د الله تعالی نوم اخستې شی او د ماشوم په غوږ کښې اذان کولې شی نو هغه تختی خو که چرې د الله تعالی نوم نه شو اخستې نو شیطان به د هغه زړه پورې اینختلو. دلته عبارت دې "واذا ولد خنسه الشیطان" قاضی عیاض او بن التین په دې اعتراض کړیدې چه خنس معنی خو رجع او انقبض راځی. د کلام د سیاق تقاضا دا ده چه د خنس په ځائ نخس وی د څه معنی چه نوکاره لګول راځی.

(۱) لیکن که خنس وی نو دا توجیهه کولې شی چه شیطان راځی نوکاره لګوی او نوکاره لګولو سره هغه د خپل ځائ نه اخواکوی او روستوکوی (۲)

[۴۶۹۳] (۳) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَبْدَةُ بْنُ أَبِي لُبَابَةَ عَنْ زِرِّ بْنِ حُبَيْشٍ ح وَحَدَّثَنَا عَاصِمٌ عَنْ زِرٍّ قَالَ سَأَلْتُ أُبَيَّ بْنَ كَعْبٍ قُلْتُ يَا أَبَا الْمُنْذِرِ إِنَّ أَخَاكَ ابْنَ مَسْعُودٍ يَقُولُ كَذَا وَكَذَا فَقَالَ أُبَيٌّ سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لِي قِيلَ لِي فَقُلْتُ قَالَ فَنَحْنُ نَقُولُ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه او معوذتین: د معوذتین په کلام الله کښې د کیدلو هیڅ شک نشته او د ټولو په دې باندې اجماع او اتفاق دې، دغه شان د معوذتین په قرآن کیدلو

---

(۱) فتح الباری-۸/۷۴۲:

(۲) فتح الباری-۸/۷۴۲:

(۳) واخرجه النسائی فی السنن الکبری فی التفسیر رقم الحدیث :

باندې د ټولو صحابه کرامو اجماع ده او د هغوی د زمانې نه تراوسه پورې په تواتر سره ثابت دی البته حضرت عبدالله بن معسود رضي الله عنه باره کښې مختلف رائې دی چه هغه دا د قرآن حصه منی او که نه؟

① حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه معوذتین په قرآن کښې شامل نه منلو، نو طبرانی او ابن مردویه روایت نقل کړیدې "کان عبدالله بن مسعود یحك المعوذتین من مصاحفه، ویقول: انهما لیستا من کتاب الله"(۱) هغوی به فرمائیل چه د دې د نازلیدلو مقصد رقیه او علاج وو معلومه نه ده چه د تلاوت په غرض نازل شوی دی که نه، په دې وجه دا په مصحف کښې درج کول او په قرآن کښې شامل کول خلاف احتیاط دی. "روح البیان" کښې دی "انه کان لایعد المعوذتین من القرآن، وکان لایکتبهما فی مصحفه، یقول: انهما منزلتان من السماء، وهما من کلام رب العالمین، ولکن النبی صلی الله علیه وسلم کان یرقی ویعوذبهما، فاشتبه علیه انهما من القرآن اولیستا منه، فلم یکتبهمافی المصحف"(۲)۔ او ښکاره خبره ده چه دا رائې د هغوی انفرادی او ذاتی وه. صحابه کرامو کښې چا هم هغه سره اتفاق نه دې کړې، بزار رحمه الله فرمائی "ولم یتابع ابن مسعودعلی ذلك احدمن الصحابة"(۳) او بعض علماء فرمائی چه هغوی روستو رجوع کړې وه او ټولو صحابه کرامو سره متفق شوې وو. (۴)

② ابوبکر باقلانی او قاضی عیاض فرمائی چه حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د هغې په قرآن کښې د شاملیدلو انکار نه کولو البته په مصحف کښې د لیکلونه منکر وو ځکه چه د هغوی رائې دا وه چه مصحف کښې د قرآن کریم یوه حصه هم د هغه وخت پورې لیکې کله چه رسول الله صلی الله علیه وسلم د دې د لیکلو اجازت ورکړې او د معوذتین متعلق مصحف کښې د لیکلواجازت کیدیشی هغه ته معلوم نه وو په دې وجه ئې دا په مصحف کښې نه لیکلو. (۵) باقي طبرانی اوابن مردویه په کوم روایت کښې چه دی "ویقول: انهما لیستا من کتاب الله" نو هلته د کتاب الله نه مراد مصحف دې. (۶)

③ امام نووی، ابن حزم ظاهری او امام فخرالدین رازی وغیره علماؤ د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه طرف ته د دې قول نسبت کول باطل ګرځولې، نووی رحمه الله فرمائی "اجمع المسلمون

---

(۱) فتح الباری ۸/۷۴۲: وروح المعانی-۳۰/۳۲۲:
(۲) روح المعانی
(۳) فتح الباری ۸/۷۴۲: وروح المعانی-۳۰/۳۲۲:
(۴) روح المعانی-۳۰/۳۲۲:
(۵) فتح الباری-۸/۷۴۳:
(۶) فتح الباری-۸/۷۴۲:

علی ان المعوذتین والفاتحة من القران، وان من جحد منهما شیئا، کفر، ومانقل عن ابن مسعود باطل لیس بصحیح" او ابن حزم فرمائی "مانقل عن ابن مسعود من انکار قرانیة المعوذتین، فهو کذب باطل" او امام رازی فرمائی "الاغلب علی الظن ان هذا النقل عن ابن مسعود کذب باطل".[1] اودَ دی دَ غلط کیدلو وجه بیان کړې شوې دې چه عاصم، حمزه او کسائی دَ قراءت دَ روایت دَ سلسلې سند حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه پورې رسی او په دې کښې معوذتین موجود دې.[2]
دغه شان حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه مسجدنبوی کښې هر کال د رمضان په میاشت کښې صلاة تراویح اداکولې او امام په دې کښې معوذتین لوستلو لیکن هغوی اعتراض نه وو کړې.[3] په دې وجه دَ دې قول دَ هغوی طرف ته نسبت کول چه هغه دا په قرآن کښې شامل نه ګنړلو صحیح نه دې. لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په روایات صحیحه کښې حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه مذکوره قول ثابت دې او په دې روایاتو بغیر دَ مستند دلیل طعن کول لائق قبول نه دی[4] علامه عبدالعلی لکهنوی مسلم الثبوت په شرح "فواتح الرحموت" کښې حافظ ابن حجر رحمه الله باندې ردکړیدې. هغه فرمائی چه ابن مسعود رضی الله عنه ته دَ دې قول نسبت کول سراسر غلط دی. دَ صحت سندد پاره متن صحت لازم نه دې او انقطاع باطنی موندلې شی هغه لیکی: "فنسبة انکار کونها من القران الیه غلط فاحش، ومن اسند الانکار الی ابن مسعود فلایعبا بسنده عند معارضة هذا الاسانید الصحیحة بالاجماع، والمتلقاة عند العلماء الکرام، بل والامة کلها کافة".[5]
بهرحال ډیرومحقق علماء دا روایات ضعیف او یاکم نه کم ناقابل قبول خودلی دی چه دَ حضرت ابن مسعود رضی الله عنه طرف ته چه دا مذهب منسوب کوی. حافظ ابن حجر او علامه هیثمی اګرچه تصریح کړیده چه دَ دې روایتونو ټول راویان ثقه دی[6] لیکن صرف دَ راویانو ثقه کیدل دَ صحت دَ پاره کافی نه دی بلکه دا هم ضروری دی چه په دې کښې څه علت یا شذوذ اونه موندلې شی. محدثینو دَ صحیح حدیث تعریف کښې دا خبره لیکلی ده چه هغه روایت دَ هرقسم علت او شذوذ نه خالی وی، که په روایت کښې علت یا شذوذ

---

[1]) الاتقان فی علوم القران ۲/۸۱:والمحلی لابن حزم ۱/۱۳:وفواتح الرحموت شرح مسلم الثبوت ۲/۱۲:ومقالات الکوثری-۱۶:
[2]) البدرالساری الی فیض الباری ۴/۲۶۲:والنشرفی القراات العشر لابن الجزری-۱۶۶-۱/۱۶۵:
[3]) البدرالساری الی فیض الباری-۴/۲۶۲:
[4]) فتح الباری-۸/۷۴۳:
[5])فواتح الرحموت-۱۰-۲/۹:
[6]) فتح الباری ۸/۷۴۳:ومجمع الزوائدللهیشمی-۷/۱۴۹:

موندلې شي نوَد راويانوثقه کيدلو باوجود دا صحيح نشي ګرځولې.[1] په دې وجه دَ دې روايتونو دَ راويانو ثقه کيدلو سره ډيرو علماؤ ناقابل قبول ګرځولې. يو خو په دې وجه چه دا روايتونه معلول دی اودَ دې دَ ټولو نه لوئ علت دا دې چه حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دَ دې قراءتونو خلاف دې چه دَ هغه نه په تواتر سره نقل دی. په کوم روايت کښې چه دَ عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دا قول نقل کړيدې چه "انهما ليستامن کتاب الله" دا قول صرف دَ عبدالرحمن بن يزيد نخعی نه نقل دی او چا هم دا جمله صراحة نه ده نقل شوې[2] اودَ متواتر نه دَ خلاف کيدلو په وجه دا جمله يقيناً شاذ ده او "حديث شاذ" مقبول نه وی. اوکه فرض کړه دا روايتونه صحيح هم اوګنړلې شی نو بياهم دا اخبار آحاد دی او په دې باندې دامت اجماع ده چه کوم خبرواحد دَ متواتر او قطعيات خلاف وی هغه به مقبول نه وی. حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه چه کوم قراءتونه په تواترسره ثابت دی هغه قطعی دی نودَ دې په مقابله کښې دا اخبار يقيناً واجب الرد دی.[3]

او صرف دا سوال پاتې کيږی چه دا دومره ثقه راويانو داسې بې اصل خبره ولې روايت کړيده؟ دَ دې جواب دا دې چه دَ دې روايتونوحقيقت دا کيديشی چه حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه معوذتين خو دَ قرآن حصه منی ليکن دا ئی په مصحف کښې نه ليکل، په مصحف کښې ولې نه ليکل دَ دې يوه وجه خو قاضی عياض په حواله کښې تيره شوې ده او علامه زاهدالکوثری رحمه الله فرمائی چه هغه معوذتين په مصحف کښې په دې وجه نه ليکل چه دَ هغه هيرولو څه ويره نه وه ځکه چه هرمسلمان ته ياد وی.[4] والله اعلم وعلمه اتم

وهذا اخرما اردنا ايراده من شرح احاديث کتاب التفسير من صحيح البخاری رحمه الله تعالى للشيخ المحدث الجليل سليم الله خان حفظه الله ورعاه ومتعنا الله بطول حياته.... وقد وقع الفراغ من تسويده واعادة النظر فيه ثم تصحيح ملازم الطبع بيوم الاثنين ۹ من ذی القعدة ۱۴۱۸ هجری الموافق ۹ من مارس ۱۹۹۸ م والحمد لله الذی بنعمته تتم الصالحات وصلی الله علی النبی الامی واله وصحبه وتابعيهم وسلم عليه وعليهم مادامت الارض والسموت، رتبه وراجع نصوصه وعلق عليه ابن الحسن العباسی عضو قسم التحقيق والتصنيف والاستاذ بالجامعة الفاروقية وفقه الله تعالى لاتمام باقی الکتب کما يحبه ويرضاه وهو على کل شئ قدير، ولاحول ولاقوة الابالله العلی العظيم، ويليه ان شاء الله شرح کتاب فضائل القران.

...

---

[1] مقدمة ابن اصلاح فی علوم الحديث ۸-۷:وتيسير مصطلح الحديث ۳۳:ومقدمة فتح الملهم-۱/۵۴:

[2] مجمع الزوائدللهيثمی ۷/۱۴۹ :والتح الربانی-۳۵۲-۱۸/۳۵۱:

[3] مقالات الکوثری-۱۶:

[4] مقالات الکوثری-۱۶:

مصادر ومراجع

- ایضاح البخاری \ مولانا فخر الدین صاحب \ مکتبہ مجلس قاسم المعارف دیوبند
- الاتقان فی علوم القرآن \ جلال الدین سیوطی مصطفی البابی الحلبی
- اسد الغابہ فی معرفۃ الصحابہ \ عزالدین ابن الاثیر جزری \ دار الکتب العلمیہ، بیروت
- الاصابہ حافظ ابن حجر \ دار الفکر بیروت
- اسباب النزول جلال الدین سیوطی \ مکتبہ اسلامیہ کوئٹہ
- اساسہ البلاغہ محمد بن عمرز محشری \ دار المعرفہ، بیروت
- السعایہ مولانا عبد الحی لکھنوی \ سہیل اکیڈمی لاہور
- الاستیعاب علامہ ابن عبد البر \ دار فکر بیروت
- احکام القرآن محمد بن عبداللہ: ابن العربی، مالکی \ دار المعرفہ بیروت
- احکام القرآن مفتی محمد شفیع ومولانا ظفر احمد عثمانی \ ادارۃ القرآن، کراچی
- احکام القرآن امام شافعی (جمعہ البیہقی) \ دار الکتب العلمیہ، بیروت
- اکتشاف کہف اصحاب کہف \ رفیق وفاد جانی
- الانتصاب علی الکشاف احمد بن منیر \ دار الکتاب العربی، بیروت
- ارشاد الساری احمد بن محمد قسطلانی \ دار الکتب العلمیہ، بیروت
- الاعلام خیر الدین زرکلی \ دار العلم للملایین
- اعلاء السنن مولانا ظفر احمد عثمانی \ ادارۃ القرآن، کراچی
- اعانہ الطالبین سید ابوبکر المشہور بالسید بکری \ احیاء التراث العربی، بیروت
- الانصاف فی معرفہ الراجح من الخلاف علاء الدین علی بن سلیمان مرداوی \ دار احیاء التراث العربی
- اوجز المسالک شیخ الحدیث مولانا زکریا صاحب \ ادارۃ تالیفات اشرفیہ، ملتان
- اکمال اکمال المعلم محمد بن خلفہ ابی مالکی \ دار الکتاب العلمیہ، بیروت
- انباہ الرواۃ جمال الدین علی بن یوسف قطفی \ دار احیاء التراث، بیروت
- الاعتبار فی الناسخ والمنسوخ من الآثار ابوبکر محمد بن موسی ہمدانی \ مطبعہ علمیہ، حلب
- اصول البزدوی ابو الحسن علی ابن محمد البزدوی \ الصدف پبلشرز، کراچی
- البحر المحیط محمد بن یوسف ابوحیان مالکی اندلسی \ دار الفکر، بیروت
- البدر الساری مولانا بدر عالم میرٹھی \ خضر راہ بک ڈپو دیوبند

- بیان القرآن حضرت مولانا اشرف علی تھانوی \ مطبع مجتبائی، دھلی
- البحر الرائق شیخ زین العابدین ابن نجیم \ ایچ ایم سعید کمپنی، کراچی
- البرھان فی علوم القرآن بدر الدین محمد بن عبد اللہ زرکشی \ دار المعرفه، بیروت
- البیان والتبیین عمرو بن الجاحظ \ دار الکتب العلمیه، بیروت
- بغیة الوعاة علامه جلال الدین سیوطی \ مکتبه عیسی البابی، مصر
- تذکرة الحفاظ شمس الدین ذھبی \ دار احیاء التراث، کویت
- تھذیب التھذیب حافظ ابن حجر \ دار صادر، بیروت
- تقریب التھذیب حافظ ابن حجر \ دار الرشید، حلب
- تاریخ بغداد احمد خطیب بغدادی \ دار الکتاب العربی، بیروت
- تاریخ ارض القرآن مولانا سید سلیمان ندوی \ مجلس نشریات اسلام
- تاریخ تفسیر و مفسرین غلام احمد حریری \ ملک سنز پبلشرز، فیصل آباد
- تاریخ بخاری کبیر امام بخاری \ دار الکتب العلمیه، بیروت
- تغلیق التعلیق حافظ ابن حجر \ المکتب الاسلامی
- تبییض الصحیفه حافظ جلال الدین سیوطی \ مولانا عاشق الھی برنی
- تدریب الراوی جلال الدین سیوطی \ مکتبه علمیه مدینه منوره
- التقریب امام نووی \ مکتبه علمیه، مدینه منوره
- تعلیقات لامع الدراری شیخ الحدیث مولانا زکریا صاحب \ مکتبه امدادیه، مکه مکرمه
- تعلیقات الانساب عبد اللہ عمر البارودی \ دار الجنان، بیروت
- تعلیقات البخاری مصطفی دیب بغا \ دار ابن کثیر، بیروت
- تکمله فتح الملھم مولانا محمد تقی عثمانی \ مکتبه دار العلوم کراچی
- تفسیر کبیر امام فخر الدین رازی \ مکتبة الاعلام الاسلامیه، ایران
- تفسیر عثمانی علامه شبیر احمد عثمانی \ مجمع الملك فھد سعودی عرب
- تفسیر ابن جریر حافظ ابن جریر طبری \ دار المعرفه بیروت
- تفسیر ابن کثیر اسماعیل ابن کثیر \ دار الفکر بیروت
- تفسیر الجمل شیخ سلیمان الجمل \ قدیمی کتب خانه کراچی
- تفسیر صاوی احمد بن محمد الصاوی \ مکتبه دار الباز، مکه مکرمه

- تفسیر خازن علی بن محمد خازن \ دار لمعرفہ بیروت
- تفسیر ابی السعود ابی السعود محمد بن العمادی \ دار الاحیاء التراث الاسلامی، بیروت
- تفسیر سورۃ کہف مولانا شیر علی شاہ \ مؤتمر المصنفین، اکوڑہ خٹک
- التحریر والتنویر شیخ محمد طاہر ابن عاشور اء \ الدار التونسیہ، تیونس
- ترجمان قرآن مولانا ابو الکلام آزاد \ مکتبہ سعید ناظم آباد
- التعلیق الصبیح مولانا ادریس کاندھلوی \ مکتبہ عثمانیہ لاہور
- التعلیق المحمود (حاشیہ ابی داؤد) مولانا فخر الحسن گنگوھی \ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی
- التلخیص الحبیر حافظ ابن حجر \ دار نشر الکتب الاسلامیہ، لاہور
- تفسیر مظہری قاضی ثناء اللہ مظہری \ بلوچستان بک ڈپو، کوئٹہ
- تفسیر نسفی عبداللہ بن احمد نسفی \ دار الاحیاء الکتب العربیہ، مصر
- تاج العروس محمد مرتضٰی زبیدی دار \ مکتبہ الحیاۃ، بیروت
- تفسیر بیضاوی عبداللہ بن عمر بیضاوی \ مکتبہ رشیدیہ کوئٹہ
- تفسیر القاسمی (محاسن التاویل) محمد جمال الدین قاسمی \ دار الفکر، بیروت
- التفسیر الواضح محمود حجازی
- تفسیر المراغی احمد مصطفٰی مراغی \ مطبعہ مصطفٰی البابی، مصر
- تفسیر ثعلبی (جواھر الحسان فی التفسیر القرآن) عبدالرحمٰن بن محمد ثعالبی \ مؤسہ الاعلی، بیروت
- توضیح و تلویح علامہ تفتازانی \ نور احمد کتب خانہ
- تخریج احادیث اصول البزدوی قاسم بن قطلوبغا \ الصدف پبلشرز کراچی
- ترجمان السنہ مولانا بدر عالم میرٹھی \ ایچ ایم سعید کمپنی
- تیسیر الباری مولانا وحید الزمان \ تاج کمپنی لمیٹڈ، پاکستان
- تفسیر منیر وھبہ الزحیلی \ دار الفکر، بیروت
- الجامع الاحکام القرآن محمد بن احمد قرطبی \ دار الفکر، بیروت
- جلاء الافہام فی الصلاۃ علی خیر الانام علامہ ابن قیم \ دار الکتب العلمیہ، بیروت
- جامع الاصول مبارک ابن احمد ابن اثیر جزری \ دار الفکر بیروت
- جلالین جلال الدین سیوطی و محلی \ ایچ ایم سعید کمپنی، کراچی
- جامع البیان (علی ھامش الجالین) سید معین الدین \ ایچ ایم سعید کمپنی، کراچی

- جهان دیده مولانا محمد تقی عثمانی \ ادارۃ المعارف، کراچی
- الجرح والتعدیل عبد الرحمٰن بن ابی حاتم رازی \ دائرۃ معارف عثمانیہ، حیدرآباد
- الحاوی للفتاوی جلال الدین سیوطی \ مکتبہ نوریہ فیصل آباد
- حاشیہ برخوردار مولوی برخوردار ملتانی \ مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ
- حاشیہ صحیح البخاری احمد علی سہارنپوری \ قدیمی کتب خانہ کراچی
- حاشیہ صحیح البخاری ابو الحسن محمد بن عبد الهادی سندھی \ قدیمی کتب خانہ، کراچی
- حاشیہ القنوی علی تفسیر البیضاوی حافظ اسماعیل قنوی \ مکتبہ محمودیہ، استنبول
- حاشیہ سیرت النبی ﷺ مولانا سید سلیمان ندوی \ دار الاشاعت، کراچی
- حاشیہ حمد اللہ شیخ عبد اللہ ٹونکی \ سعید اینڈ سنز، کراچی
- حاشیہ حمد اللہ شیخ عبد اللہ ٹونکی \ سعید اینڈ سنز، کراچی
- الحاوی الکبیر علی بن محمد بن حبیب ماوردی \ دار الفکر، بیروت
- حجہ اللہ البالغہ شاہ ولی اللہ \ ادارہ الطباعہ المنیریہ، مصر
- حلیۃ الاولیاء ابونعیم اصبہانی \ دار الفکر، بیروت
- حمد اللہ شرح سلم العلوم مولوی حمد اللہ \ محمد سعید اینڈ سنز
- خلاصہ الخزرجی علامہ صفی الدین خزرجی \ دار الفکر بیروت
- الخصائص الکبری جلال الدین سیوطی \ دار الکتب العلمیہ، بیروت
- دلائل النبوۃ ابونعیم اصبہانی \ دار النفائس
- دلائل النبوۃ احمد بن الحسین بیہقی \ مکتبہ اثریہ لاہور
- الدر المختار محمد بن علی حصکفی \ ایچ ایم سعید کمپنی
- الدر المنثور جلال الدین سیوطی \ مؤسہ الرسالہ
- روح المعانی ابو الفضل محمود آلوسی \ مکتبہ امدادیہ ملتان
- الروض الانف عبد الرحمٰن بن عبد اللہ سہیلی \ مکتبہ فاروقیہ ملتان
- رفع الصوت بذبح الموت جلال الدین سیوطی \ مکتبہ رضویہ فیصل آباد
- زاد المعاد علامہ ابن القیم \ مؤسہ الرسالہ
- سنن نسائی احمد بن شعیب نسائی \ قدیمی کتب خانہ، کراچی
- السنن الکبری احمد بن شعیب نسائی \ ادارۂ تالیفات اشرفیہ، ملتان

- سنن ابی داؤد سلیمان بن اشعث : ابوداود \ دار احیاء السنه النبویه
- سنن دارقطنی علی بن عمر دارقطنی \ دار نشر الکتب الاسلامیه، لاهور
- سیر اعلام النبلاء شمس الدین بن محمد ذهبی \ مؤسسه الرساله
- السیرة الحلبیه علی بن برهان الدین حلبی \ المکتبه الاسلامیه، بیروت
- سیرة ابن هشام ابو محمد عبد الله بن هشام \ مصطفی البابی، مصر
- سیرة النبی مولانا شبلی نعمانی \ دار الاشاعت، کراچی
- سنن الترمذی محمد بن عیسی ترمذی \ دار احیاء التراث العربی، بیروت
- شرح الکرمانی محمد بن یوسف الکرمانی \ دار احیاء التراث العربی، بیروت
- شرح تهذیب ملا عبد الله یزدی \ فاروقی کتب خانه
- الشرح الصغیر احمد بن محمد دردیر \ دار المعارف، مصر
- الشرح الکبیر الغزیز شرح الوجیز عبد الکریم بن محمد رافعی \ مکتبه عباس احمد الباز، مکه مکرمه
- شرح مسلم یحی بن شرف نووی \ قدیمی کتب خانه، کراچی
- شرح معانی الآثار احمد بن محمد طحاوی \ ایچ ایم سعید کمپنی، کراچی
- شرح ملا علی القاری علی الفقه الاکبر ملا علی قاری \ قدیمی کتب خانه، کراچی
- شرح الطیبی حسین بن محمد طیبی \ ادارة القرآن، کراچی
- شرح الکوکب المنیر محمد بن احمد : ابن النجار \ دار الفکر، دمشق
- شرح العقیدة الطحاویه علی بن العزحنفی \ قدیمی کتب خانه، کراچی
- شیخ محمد بن عبد الوهاب اور علماء حق مولانا محمد منظور نعمانی \ قدیمی کتب خانه کراچی
- صحیح البخاری محمد بن اسماعیل بخاری \ قدیمی کتب خانه، کراچی
- صحیح مسلم مسلم بن حجاج قدیمی کتب خانه، \ دار الفکر
- صفوة التفاسیر محمد علی صابونی \ دار القرآن الکریم، بیروت
- الصواعق المرسله علامه ابن قیم
- طبقات ابن سعد محمد بن سعد \ دار صادر، بیروت
- عمدة القاری محمد بن احمد عینی \ المطبعه المنیریه، بیروت
- عمل الیوم واللیله ابوبکر احمد بن محمد ابن السُنی \ مؤسسه علوم القرآن، بیروت
- العدة شرح العمدة بهاء الدین عبد الرحمٰن بن ابراهیم مقدسی \ مکتبه الریاض الحدیثه

- العرف الشذی مولانا انور شاہ کشمیری قدیمی کتب خانہ، کراچی
- غایہ السعایہ مولانا عبد الحی لکھنوی \ مکتبہ خیر کثیر
- غرائب القرآن (علی ھامش تفسیر ابن جریر) نظام الدین الحسن بن محمد نیسا پوری \ مطبعہ امیریہ، مصر
- فہرست ابن ندیم محمد بن اسحاق ندیم \ انور محمد کتب خانہ، کراچی
- فتح البیان فی مقاصد القرآن نواب صدیق حسن خان \ مطبعہ العاصمہ، قاہرہ
- فتح القدیر محمد بن عبد الواحد ابن الھام \ مکتبہ رشیدیہ، کوئٹہ
- فتح القدیر محمد بن علی شوکانی \ مکتبہ مصطفی البابی، مصر
- الفتوحات الربانیہ علی الاذکار النواویہ محمد بن علان صدیقی \ المکتبہ الاسلامیہ
- فتح الباری حافظ ابن حجر عقلانی \ دار الفکر، بیروت
- الفتح الربانی احمد عبد الرحمٰن البنا \ دار الحدیث، قاہرہ
- فیض الباری مولانا انور شاہ کشمیری \ خضر راہ بک ڈپو، دیوبند
- الفقہ الاسلامی وادلتہ علامہ وھبہ زحیلی \ مکتبہ حقانیہ پشاور
- فتاوی عالمگیری جماعۃ من علماء الھند \ نورانی کتب خانہ، پشاور
- فتح المغیث عبد الرحیم بن الحسین عراقی \ دار الکتب العلمیہ، بیروت
- الفوز الکبیر شاہ ولی اللہ \ قدیمی کتب خانہ، کراچی
- فواتح الرحموت شرح مسلم الثبوت \ بحر العلوم مولانا عبد العلی
- الفرق بین الفرق شیخ عبد القاھر بن طاھر بغدادی \ مکتب نشر الثقافہ الاسلامیہ
- القاموس المحیط مجد الدین محمد بن یعقوب فیروز آبادی \ مطبعہ مصطفی البابی، مصر
- قصص القرآن مولانا حفظ الرحمٰن سیوھاروی \ ندوۃ المصنفین، دھلی
- القول البدیع فی الصلوٰۃ علی الحبیب الشفیع محمد بن عبد الرّحمٰن سخاوی \ دار الکتاب العربی، بیروت
- کشاف محمد بن عمر ذھبی \ مؤسسہ علوم القرآن، جدہ
- کشف الباری (کتاب المغازی) شیخ الحدیث مولانا سلیم اللہ خان \ مکتبہ فاروقیہ، کراچی
- الکافی الشاف فی تخریج احادیث الکشاف حافظ ابن حجر عسقلانی \ دار الکتاب العربی، بیروت
- الکامل فی ضعفاء الرجال عبد اللہ بن عدی \ دار الفکر، بیروت
- الکوکب الدری مولانا رشید احمد گنگوھی \ ادارۃ القرآن، کراچی
- کتاب الآثار امام اعظم ابوحنیفہ \ کتب خانہ مجیدیہ ملتان

- کشف الاستار نور الدین علی بن ابی بکر ہیثمی \ مؤسہ الرسالہ، بیروت
- کنز العمال علامہ علی متقی بن حسام الدین \ مکتبہ التراث الاسلامی، حلب
- کشف الاسرار علی اصول فخر الاسلام علامہ عبد العزیز بن احمد بن بخاری \ الصدف پبلشرز، کراچی
- کتاب الام امام شافعی \ دار المعرفہ بیروت
- اللباب عبد الغنی عنیمی میدانی \ مکتبہ علمیہ، بیروت
- لامع الدراری مولانا رشید احمد گنگوہی \ مکتبہ امدادیہ، مکہ مکرمہ
- لطائف الاشارات امام قشیری \ دار الکاتب العربی، قاہرہ
- لسان العرب علامہ ابن منظور افریقی \ نشر الادب حوزہ، ایران
- معالم التنزیل محمد حسین بن مسعود بغوی \ ادارہ تالیفات اشرفیہ، ملتان
- معالم السنن امام احمد بن محمد الخطابی \ مطبعہ الانصار الاسلامیہ المحمدیہ
- المفردات فی غریب القرآن علامہ راغب اصفہانی \ نور محمد کتب خانہ، کراچی
- مجموعہ فتاوٰی ابن تیمیہ شیخ الاسلام علامہ ابن تیمیہ \ دار العربیہ بیروت
- المحلّٰی بالآثار علی ابن احمد ابن حزم \ دار الکتب العلمیہ، بیروت
- مقالات الکوثری علامہ زاہدی الکوثری \ ایچ ایم سعید کمپنی، کراچی
- المعجم الکبیر سلیمان بن احمد طبرانی \ دار الحیاء التراث العربی
- مشاہد الانصاف علی شواہد الکشاف شیخ محمد علیان مرزوقی \ دار الکتاب العربی، بیروت
- مجمع بحار الانوار علامہ محمد طاہر پٹنی \ مجلس دائرۃ المعارف، حیدرآباد دکن
- مشکاۃ المصابیح محمد بن عبد اللہ خطیب تبریزی \ قدیمی کتب خانہ، کراچی
- منہج الدراسات لآیات الاسماء والصفات علامہ محمد امین شنقیطی
- المعجم الوسیط لجنہ من العلماء \ انتشارات ناصر خسرو، تہران
- مرقاۃ المفاتیح ملا علی قاری \ مکتبہ امدادیہ ملتان
- المغنی موفق الدین ابن قدامہ \ دار الفکر، بیروت
- مسالک الحنفائی والدی المصطفی علامہ جلال الدین سیوطی \ مکتبہ رضویہ، فیصل آباد
- معارف القرآن مفتی محمد شفیع صاحب \ ادارۃ المعارف، کراچی
- موقع اصحاب کہف محمد تیسیر ظبیان مطہع \ دار الاعتصام
- مسند امام احمد بن حنبل امام احمد بن حنبل \ المکتب الاسلامی، \ دار صادر، بیروت

- المصنوع فی معرفة الحدیث الموضوع ملا علی قاری \ ادارہ نشر الثقافه النعمانیه
- مختار الصحاح محمد بن ابی بکر رازی \ دار المعارف ، مصر
- میزان الاعتدال علامه ذهبی \ دار احیاء التراث العربی ، بیروت
- مغنی المحتاج شیخ محمد شربینی الخطیب \ دار احیاء التراث العربی ، بیروت
- معانی القرآن ابوزکریا یحیٰ بن زیاد \ فراء عالم الکتب ، بیروت
- المغرب ابو الفتح ناصر الدین مطرزی \ یوسفیه بنوریه ، کراچی
- المقاصد الحسنه شمس الدین محمد بن عبد الرحمان سخاوی \ مکتبه خانجی ، مصر
- مصنف ابن ابی شیبه عبد الله بن محمد بن ابی شیبه \ الدار السلفیه ، بمبئی
- المعرفه والتاریخ یعقوب بن سفیان \ مؤسسه الرساله
- المقنع فی فقه الامام احمد بن حنبل موفق الدین ابن قدامه \ مکتبه الریاض الحدیثه ، ریاض
- المنتقی شرح المؤطا ابو الولید سلیمان بن خلف باجی \ دار الکتاب العربی ، بیروت
- المحرر الوجیز محمد عبد الحق بن عطیه غرناطی \ مطابع الاهرام التجاریه ، قاهره
- مکمل اکمال الاکمال محمد بن محمد تنویسی \ دار الکتب العلمیه ، بیروت
- معجم البلدان یاقوت بن عبد الله حموی \ دار احیاء التراث العربی ، بیروت
- مقدمه مجاز القرآن محمد فواد سزکین \ مکتبه خانجی ، قاهره
- مجاز القرآن ابوعبیدہ معمر بن المثنی \ مکتبه خانجی ، قاهره
- النشر فی القرأت العشر محمد بن الجزری \ مکتبه تجاریه مصر
- نیل الاوطار محمد بن علی شوکانی مطبع مصطفی البابی ، مصر
- النهایه فی غریب الحدیث علامه ابن الأثیر \ دار احیاء التراث العربی ، بیروت
- النکت والعیون (تفسیر الماوردی) علی بن حبیب ماوردی \ وزارۃ الاوقاف والشئون الاسلامیه ، بیروت
- النامی شرح حسامی مولوی محمد عبد الحق \ کتب خانه مجیدیه ، ملتان
- النبراس شرح شرح العقائد عبد العزیز بن احمد فرهاری \ مکتبه حبیبیه ، کوئٹه
- وفیات الاعیان علامه ابن خلکان \ دار صادر ، بیرت
- هدی الساری حافظ ابن حجر عسقلانی \ دار الفکر ، بیروت
- الهدایه علی بن ابی بکر مرغینانی \ ایچ ، ایم سعید کمپنی ، کراچی